

**Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника**

Гірська школа Українських Карпат

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

**№ 4-5
2008-2009**

**Івано-Франківськ
2009**

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Головний редактор:	Василь Хрущ
Відповідальний секретар:	Інна Червінська
Редакційна рада:	Богдан Грицуляк Борис Савчук Василь Грещук Василь Марчук Василь Парпан Василь Химинець (м.Ужгород) Вікторія Ларіонова Віктор Москалець Дональд Девіс (США) Дмитро Двінчук Зеновія Карпенко Іван Калуцький Іван Руснак (м.Чернівці) Ігор Цепенда Лідія Орбан-Лембрик Марія Чепіль (м.Дрогобич) Михайло Романюк Надія Луцан Олексій Рега Олена Біда (м. Черкаси) Петро Лосюк Степан Хороб Тетяна Завгородня Тетяна Бойчук Тетяна Котик Чад Бері (США) Юрій Москаленко
Редакційна колегія:	Василь Хрущ Інна Червінська Йосип Гілецький Марія Оліяр Мирослав Сав'юк Лілія Копчак
Літературний редактор:	Галина Білавич
Художнє оформлення:	Василь Корпанюк
Комп'ютерний набір та коректування:	Тетяна Ткач
Технічний редактор:	Ярослав Никорак

Свідоцтво про державну реєстрацію серія ІФ № 580 — 05 р. від 27.06.2006 р.

Вид видання за цільовим призначенням — наукове.

Сторінки журналу відкриті для дискусійних матеріалів, а тому їх зміст не завжди відображає погляди редакційної ради.

Гірська школа Українських Карпат № 4-5 — 2008-2009

При передруці матеріалів посилання на дане видання обов'язкове.

Адреса: «Гірська школа Українських Карпат»
вул. Шевченка, 59
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, 76000
тел. 3-15-74, 71-56-25, fax — (034-22) 3-15-74
E-mail: mountainschool@pu.if.ua
<http://gs.frankivsk.org>
Телефони редакції — (034-2) — 71-56-25, 50-10-46

ЗМІСТ

Цепенда Ігор. Прикарпатський національний університет у європейському освітньому просторі 7

Розділ I. Офіційні матеріали

Указ Президента України «Про збереження та популяризацію гуцульської культури»	12
Остафійчук Богдан. Вітальне слово до учасників конференції «Розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах в умовах глобалізації: стан, проблеми, перспективи».	13
Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах в умовах глобалізації: стан, проблеми, перспективи».	15
PROGRAM of the International Scientific and Practical Conference «The development of the educational process in the Carpathian region at the time of globalization: status, problems and perspectives»	19
Рекомендації Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах в умовах глобалізації: стан, проблеми, перспективи»	23
Угода про наукову та освітню співпрацю між Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника (Україна) та Центром дослідження Аппалач (США)	26
Запрошуємо до співпраці. Welcome to cooperation!	28
Proiectul cercetării științifice. «Școlă montană. Starea. Problemele. Perspectivele dezvoltărei. Perspectivele de evaluare»	29

Розділ II. Вплив глобалізаційних змін на розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах

Хрущ Василь. Комплексне міжнародне вивчення проблем розвитку особистості в гірських умовах	35
Donald Edward Devis. The Ukrainian Carpathians: problems/prospects	40
Chad Berry. Making Sense of Region in a Global Age: The Appalachian Context	44
Miller Christopher. Applying of material culture as stimulus for students to study regional ethnography	46
Rodney Volfenberger. Social and economic development of the Appalachians	48
Будзак Іван. Освітній простір сільської школи Прикарпаття: досягнення і перспективи	50
Завалевський Юрій. Окремі аспекти впливу освітніх стратегій на конкурентоспроможність учителя (із зарубіжного досвіду)	55
Лисенко Неллі, Кравець Надія. Еколого-валеологічна специфіка готовності шестирічок до шкільного навчання: регіональний вимір	59
Лосюк Петро. Гуцульська школа майбутнього (основні напрями розвитку Яворівської загальноосвітньої школи-комплексу I-III ступенів на 2007-2011 роки)	64
Савчук Борис, Білавич Галина. Етнологічні засади навчально-виховного процесу школи I-го ступеня	67
Пріма Раїса. Сутнісна характеристика професійної мобільності майбутнього вчителя початкових класів в умовах глобалізації	72
Пушкарьова Тамара. Особливості реалізації інтегративного підходу до навчання у процесі формування цілісного уявлення про світ у дітей гірського регіону	75
Дудка Ольга, Дрінь Богдан. Освітній простір в умовах формування інформаційного суспільства	80
Фатурова Віра. Інтернет-середовище як пізнавально-розвивальний навчальний інструментарій для молоді з віддалених гірських регіонів	83
Бондар Світлана. Специфіка методів навчання учнів старших класів профільної школи	86
Король Володимир. Вдосконалення інвестиційної політики бюджету на мікрорівні	91
Мацола Михайло, Калашнікова Євгенія. Інфраструктурні можливості розвитку освіти у сільській місцевості областей Карпатського регіону	95

Розділ III. Особливості підготовки майбутніх учителів у вищих навчальних закладах до роботи в гірських школах

Богущ Алла. Формування мовної особистості в полікультурному середовищі Прикарпаття	101
Руснак Іван. Етнопедagogічні засади підготовки майбутніх учителів початкових класів у класичному університеті: реалії, перспективи	105
Скворцова Світлана. Готовність дитини до шкільного навчання як критерій успішної адаптації	108
Котик Тетяна. Рідна мова як засіб формування ноосферного мислення молодшого школяра	113
Гой Тарас, Федорук Павло, Никорак Ярослав. Інноваційні моделі впровадження дистанційного навчання в освітніх закладах гірського регіону	119
Оліяр Марія. Кроскультурний аспект мовної освіти молодших школярів у гірських школах Українських Карпат	123

<i>Васютіна Тетяна</i> . Підготовка майбутнього вчителя до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі	126
<i>Бондаренко Надежда</i> . Толерантність в культурі об'єднання майбутніх учителів	132
<i>Близнюк Тетяна</i> . Підготовка майбутніх учителів до профорієнтаційної роботи зі старшокласниками у гірській школі	135
<i>Пальшкова Ірина</i> . Педагогічна діагностика як складова професійної культури майбутніх учителів початкової школи	138
<i>Кондратюк Світлана</i> . Формування у молодших школярів ціннісних орієнтацій на здоровий спосіб життя в гірських регіонах	142
<i>Матвеева Наталія</i> . Післядипломна освіта вчителів початкових класів гірських шкіл: історія, реалії, перспективи	145
<i>Чепіль Марія, Прокопів Любов</i> . Особливості пошуку та підготовки педагогічно-обдарованої молоді у ВНЗ України	158
<i>Плетеницька Лідія</i> . Підготовка майбутніх учителів початкових класів до використання в гірських школах засобів народної математики	151
<i>Плугатор Ірина</i> . Підготовка майбутнього педагога до здійснення опікунсько-виховної роботи в умовах гірського регіону	160
<i>Височан Леся</i> . Підготовка майбутніх учителів до формування природничих знань в учнів початкових класів	163
<i>Павлюк Аліса</i> . Вплив діалектного полікультурного середовища на мовленнєво-творчий потенціал майбутніх учителів початкової школи	167

Розділ IV. Професійно-психологічна підготовка правоохоронців до специфіки роботи в гірських регіонах

<i>Сворак Степан</i> . Особливості підготовки правоохоронців до проходження служби у гірських умовах Карпат	175
<i>Мельничук Світлана</i> . Гарантії реалізації прав гірських населених пунктів	178
<i>Сулятицький Іван, Лецишин Ігор</i> . Специфіка роботи дільничних інспекторів міліції в гірській місцевості	181
<i>Яцків Оксана</i> . Професійний стрес як фактор виникнення та розвитку психосоматичних захворювань працівників ОВС	186

Розділ V. Гірське середовище як важливий чинник формування психології горян

<i>Бондар Володимир</i> . Психологічні засади розвитку конкурентоспроможності вчителя в системі професійної підготовки: теорія і практика	193
<i>Химинець Василь</i> . Психолого-педагогічні основи еколого-економічного навчання і виховання в умовах сталого розвитку Закарпаття	200
<i>Орбан-Лембрик Лідія</i> . Урбаністичне і гірське соціальне середовище: спільне й відмінне у специфіці психологічного впливу на людину	207
<i>Хрущ Олена</i> . Психологія екологізму в умовах глобалізації	213
<i>Хімчук Ліліана</i> . Дослідження психологічних особливостей прояву компонентів технічного мислення учнів 1-4 класів у позаурочній роботі	217
<i>Литвин-Кіндратюк Світлана</i> . Психологічні параметри ставлення горян до природи	223
<i>Асманов Алим</i> . Психолого-педагогіческие особенности патриотического воспитания детей младшего школьного возраста	226
<i>Щербина Світлана</i> . Фразеологічна репрезентація концепту «успіх» в англійській мові	230

Розділ VI. Екологічне, природоохоронне та трудове виховання учнів гірських шкіл — запорука збереження та сталого розвитку Карпат

<i>Калуцький Іван</i> . Використання школою можливостей державних природо-заповідних закладів для формування природоохоронної свідомості та екологічного виховання учнів гірських шкіл	235
<i>Луцан Надія</i> . Формування екологічної компетентності дітей гірського регіону	239
<i>Степанова Людмила, Сав'юк Галина</i> . Екологічне виховання учнів — необхідна складова збереження природи Карпат	242
<i>Лазарева Світлана</i> . Екологічне та природоохоронне виховання учнів гірських шкіл — запорука збереження та сталого розвитку Карпат	244

<i>Масевич Любов, Масевич Тетяна.</i> Впровадження трудових традицій у навчально-виховний процес шкіл гірського регіону Коломийщини	248
<i>Максимович Ольга, Максимович Оксана.</i> Формування екологічної культури учнів гірських шкіл в умовах раціонального природокористування	252
<i>Ізвекова Ганна, Сливка Лариса.</i> Трудові традиції у вихованні здорового способу життя учнів в умовах мікрорайону гірської школи	256
<i>Костів Володимир.</i> Автентичне ставлення до природних багатств Карпат як морально-екологічна цінність	260
<i>Яців Олександр.</i> Виховні можливості традиційних видів праці горян	262
<i>Рак Світлана.</i> Учнівські природоохоронні проекти	265

Розділ VII. Пізнавально-розвивальні можливості гірського середовища і їх використання в процесі навчання і виховання учнів

<i>Гілецький Йосип.</i> Особливості опису клімату, поверхневих та підземних вод адміністративного району на прикладі Верховинського району Івано-Франківської області	269
<i>Іванюк Ганна.</i> Моделювання навчально-виховного середовища профільної школи гірського регіону України	272
<i>Осташук Іван.</i> Сакральні-символічна семантика гір у процесі виховання учнів у гірській школі	276
<i>Маланюк Тарас.</i> Використання культурно-історичних пам'яток Прикарпаття як ресурсу пізнавального туризму в навчально-виховному процесі гірських шкіл	279
<i>Мінченко Тамара.</i> Духовне відродження та збереження культурної спадщини гуцулів через україно-гуцульщинознавство у навчально-виховному процесі шкіл Чернівецької області	282
<i>Будник Олена.</i> Шляхи формування етноекномічної компетенції учнів гірської школи	285
<i>Кашецька Мирослава.</i> Особливості підготовки фахівців для сфери обслуговування засобами формування критичного мислення	288
<i>Степанова Тетяна.</i> Диференційований підхід до навчання дітей у різновікових групах сільського дошкільного закладу	291
<i>Яців Світлана.</i> Фахова компетентність педагога як один з напрямів освітньо-виховного простору в Карпатському регіоні	295
<i>Червінський Андрій.</i> Економіко-правові основи розвитку зеленого туризму в Карпатському регіоні	298
<i>Павлуценко Наталія.</i> Вплив статево-рольових стереотипів на процес гендерного виховання молодших школярів	302
<i>Чуприна Оксана.</i> Методологічні засади виховання обов'язку та відповідальності школярів в умовах гірської школи	306
<i>Скоморовська Ірина.</i> Особливості становлення та розвитку шкільних бібліотек Карпатського регіону (1919-1939)	310
<i>Горецька Ольга.</i> Проблеми виховання дітей-горян у літературній творчості жінок-учителів (західноукраїнські землі кінця XIX — початку XX ст.)	313
<i>Ватрала Марта.</i> Диференціація навчання в гірській початковій школі	316

Розділ VIII. Вплив ландшафтно-географічного, етнокультурного середовища та цінностей горян на морально-духовне виховання молоді

<i>Москаленко Юрій, Довбенко Світлана.</i> Концепція «людської відповідальності» В.Франкла в контексті реалій сьогодення	323
<i>Завгородня Тетяна.</i> Педагогічні аспекти формування у дітей загальнолюдських цінностей у процесі виховної роботи	327
<i>Федоренко Ліна.</i> Проблеми, досвід та перспективи національно-патріотичного виховання засобами екологічної освіти	330
<i>Червінська Інна.</i> Вплив соціокультурного середовища на формування духовної культури особистості	332
<i>Копчак Юрій, Копчак Лілія, Хрущ Олена.</i> Природні та соціально-економічні чинники, що обумовлюють специфіку господарювання і культури жителів гір	338
<i>Василишин Ярослава.</i> «Людина гір — жажливо прекрасний тип українця...» (Трикнижжя «Верховина»)	341
<i>Кіліченко Оксана, Гулько Артур.</i> Використання хореографічних і ритмічних елементів на уроках хореографії в початкових школах	350
<i>Наконечна Лариса.</i> Формування літературного мовлення молодших школярів в умовах говірок Гуцульщини	355
<i>Русин Галина.</i> Родинні трудові традиції горян і їх вплив на морально-духовне виховання молоді	358

<i>Геник Марія.</i> Використання надбань народної педагогіки в навчально-виховному процесі гірської школи	361
<i>Борисюк Наталя.</i> Реализация программы «Культура добрососедства» в начальных школах г.Судака	365
<i>Дементьева Марина.</i> Региональные программы воспитания — один из путей достижения единства теории и практики	370
<i>Онишків Зіновій.</i> Наступність у навчально-виховній роботі з дошкільниками і молодшими школярами в умовах комплексу «дошкільний навчальний заклад — початкова школа»	373

Розділ ІХ. Ландшафтно-естетичний потенціал Карпатських гір і його місце в естетичному вихованні учнів

<i>Миронюк Іван, Фіглевський Мечислав.</i> «Мене відкрила Гуцульщина ...»	379
<i>Древаль Галина, Бай Ігор.</i> Особливості використання художніх технік на уроках образотворчого мистецтва в початкових класах шкіл гірського регіону	383
<i>Фічора Іван.</i> Народне мистецтво як засіб естетичного виховання і розвитку молодших школярів гірських шкіл Карпатського регіону	386
<i>Типчук Вікторія.</i> Делятинський народний майстер Василь Турчиняк (1900-1939): маловідомі сторінки життя і творчості	389
<i>Мацейків Тетяна.</i> Етнокультурна спрямованість шкільної освіти й виховання	394
<i>Данько Наталія.</i> Інтеграція змісту початкової освіти.	397
<i>Костельна Леся.</i> Естетичний розвиток учнів засобами театрального мистецтва в умовах гірської школи	400

Розділ Х. Рекреаційно-оздоровчі можливості Карпат і їх використання для фізичного розвитку і виховання дітей та покращення безпеки життєдіяльності в горах

<i>Грицуляк Богдан, Грицуляк Володимир.</i> Туберкульоз у дітей та підлітків гірських районів Прикарпаття	407
<i>Воробель Анісія.</i> Аналіз захворюваності на залізодефіцитну анемію серед учнів гірських шкіл Карпат. Попередження залізодефіцитної анемії та лікувальне харчування при дефіциті заліза	410
<i>Грицуляк Володимир.</i> Карієс у дітей гірських та рівнинних районів Прикарпаття	415
<i>Михайлищук Василь.</i> Порівняльний аналіз захворюваності на хронічний бронхіт серед дорослого населення та підлітків у гірських і негірських районах Івано-Франківської області за період з 2002 по 2007 рік	418
<i>Яців Світлана.</i> Рекреаційно-оздоровчі та краєзнавчі можливості Карпат та їх використання для фізичного розвитку та виховання дітей	421
<i>Бубен Олександр.</i> Про електробезпеку дітям гірської місцевості розповідь «Вольтик-суперагент»	424
<i>Сливка Лариса.</i> Модель виховання здорового способу життя	427
<i>Замрозович Світлана.</i> Організація фізичного виховання у малокомплектних дошкільних навчальних закладах та школах гірського регіону	431
<i>Неспляк Оксана, Маховська Любов.</i> Лікарські рослини у житті гуцулів	435

Розділ ХІ. Творчість учителів, студентів та учнів гірських шкіл

<i>Кірик Марія.</i> Арт-терапія як засіб навчання і виховання молодших школярів у «Веселковій школі»	441
<i>Луцак Галина, Червінська Інна.</i> Творчий проект «Країни близькі та далекі»	446
<i>Зеленська Світлана.</i> Творчий проект «Школа маленького поета»	452
<i>Осташ Анастасія.</i> Ходімо в гори, де тільки сонце і Бог вище від нас	456
<i>Дяченко Ілона.</i> Справжній учитель.	456

Igor Cependa,

доктор політичних наук, професор,
проректор з міжнародного співробітництва,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Igor Cependa,

Doctor of political science, Professor,
Pro-rector for International Relations
of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

УДК 37.014.24

**ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ**

**VASYL STEFANYK PRECARPATHIAN NATIONAL UNIVERSITY
IN THE EUROPEAN EDUCATIONAL SPASE**

В умовах глобалізації, яка охоплює всі сфери сучасного життя, починаючи від економічної складової і завершуючи культурними чинниками, процеси які відбуваються в світі є значною мірою взаємопов'язані і взаємозумовлюючі. Подібна ситуація яскраво проявляється в освітній царині. Країни Європейського Союзу, а також держави, що прагнуть стати членами цієї співдружності в питаннях, що стосуються вищої освіти, орієнтуються на принципи Болонського процесу.

У травні 2005 р. у Бергені (Норвегія) Україна поставила свій підпис під Болонською декларацією і взяла на себе зобов'язання до 2010 р. здійснити повну адаптацію вітчизняної освітньої системи до вимог та принципів Болонського процесу. У цьому контексті, виходячи із стратегічного курсу української держави, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника проводить діяльність, зорієнтовану на входження до європейського освітнього простору.

Беззаперечним пріоритетом у цьому напрямку є поглиблення діалогу та пошук нових партнерів з числа провідних європейських навчальних закладів. У першу чергу це стосується інституцій країн Карпатського єврорегіону, оскільки в міру історичних реалій, університети цих країн ще досить недавно стояли перед тими ж викликами, з якими зіткнулися в наш час українська вища школа.

В контексті сказаного цілком закономірними є налагодження тісних стосунків з вищими навчальними закладами Польщі. Зокрема, тільки впродовж кількох останніх років Прикарпатським національним університетом розширено угоду про співпрацю з Варшавським університетом, укладено двосторонні договори про наукову та культурну співпрацю з Ягеллонським університетом (м. Краків), Вищою школою фінансів та інформатики (м. Лодзь), Люблінським політехнічним університетом, Вищою державною професійною школою в Гожові-Великопольському, Вищою державною професійною школою в Чеханові, Кошалінським технічним університетом, Жешівським університетом, Вармінсько-Мазурським університетом в Ольштині, Поморською академією (м. Слупськ), Університетом імені Адама Міцкевича (м. Познань).

Задекларовані в договорах наміри про співпрацю знайшли своє втілення в низці спільних проектів. Серед них є проект нашого закладу та Варшавського університету щодо створення на базі Прикарпатського національного університету в с. Микulichині (Івано-Франківська область) Міжнародного центру зустрічей студентської молоді України і Республіки Польща. З метою динамічної реалізації вказаної ініціативи в Польщі та Україні систематично відбуваються зустрічі координаторів проектів з обох сторін.

Важливість вказаного проекту засвідчила його підтримка Президентами України та Польщі. Питання створення Міжнародного центру двічі було предметом обговорено на засіданнях Консультативного комітету Президентів України і Республіки Польща, що знайшло відображення в заключних комюніке. На грудень 2009 р. заплановано завершення конкурсу архітектурних проектів будівлі та заплановано нагородження його переможців нагородами Президентів обох держав.

Спільно з Варшавським університетом та іншими українськими вищими навчальними закладами Прикарпатський національний університет працює над реалізацію проекту щодо створення Консорціуму українських і польських університетів Східні Студії. На початку 2008 р. відбулася робоча зустріч представників шести українських та Варшавського університету, в ході якої було парафровано угоду про створення вказаного об'єднання.

Ще однією ініціативою обох закладів є відбудова астрономічної обсерваторії та центру дослідження рослинності Карпат на горі Піп Іван (Чорногірський хребет), які стануть спільною начальною базою університетів. Принциповим моментом у цьому проєкті є те, про фінансування архітектурного проєкту з відбудови взяло на себе Міністерство культури Республіки Польща.

Підписання угоди про наукову та культурну співпрацю ректором Прикарпатського національного університету професором Богданом Остафійчуком та ректором Ягелонського університету професором Каролем Мусьолем (Польща).

Слід відзначити, що співпраця нашого закладу з Варшавським університетом має вже тривалу історію і реалізується у найрізноманітніших площинах. Поряд із участю науковців та викладачів Прикарпатського національного університету у міжнародних конференціях, симпозиумах, круглих столах, які організовує Варшавський університет і навпаки, вже доброю традицією стали семестрові студентські обміни (студенти-полоністи нашого закладу проходять навчання у Варшавському університеті, в свою чергу їхні студенти-україністи навчаються у Інституті філології), мовні практики, участь наших аспірантів та молодих викладачів у різноманітних програмах на кшталт Літня східна школа Варшавського університету, «Стипендіальна програма уряду Польщі для молодих науковців» тощо.

Активний науковий та культурний діалог ведеться з Державною вищою професійною школою в Гожові Великопольському. Навчальні заклади обмінюються студентами, проводять спільні конференції, проєкти (останній — «Дні української культури і науки у Гожові Великопольському» проходив 27 — 29 травня 2008 р.).

Співпраця з польськими колегами здійснюється також на рівні окремих структурних підрозділів. Зокрема, впродовж 2007 р. працівниками Інституту історії і політології спільно з Посольством Республіки Польща в Україні та Івано-Франківською обласною радою було реалізовано проєкт «Євроінтеграційна проблематика на уроках історії», факультет фізичного виховання і спорту спільно з Вищою професійною школою в Кросно (РП) співпрацювали в рамках проєкту «Для хмар немає кордонів — новий поштовх до поглиблення сусідської співпраці». З початку 2008 р. філософський факультет університету спільно з кафедрою психопедагогіки Поморсько-Куявської вищої школи в м. Бидгощі (Республіка Польща) працює над проєктом «Психолого-педагогічні проблеми адиктології», Природничий інститут спільно з факультетом біохімії, біофізики та біотехнології Ягелонського університету на базі означеного навчального закладу здійснюють дослідження процесів старіння пекарських дріжджів. У 2008 р. на базі Варшавського університету відбулася перша сесія Літньої Школи «Дорога до Демократії»

та творення громадянського суспільства. Польща та Україна — досвід в європейському контексті», координатором якої від університету є професор В.Марчук.

Протягом декількох років успішно реалізовується під керівництвом професора В.Хруща міжнародний проект «Гірська школа Українських Карпат».

Матеріали наукових пошуків оприлюднюються в науково-методичному журналі «Гірська школа Українських Карпат», який Міжнародна організація стандартизації (Париж, Франція), як один з підрозділів ЮНЕСКО та Міжнародна організація дослідження гір (MRI), (Берн, Швейцарія) визнали офіційним виданням і присвоїли ідентифікаційний номер наукового періодичного видання ISSN.

Проект «Гірська школа» було представлено: в Дальтонському державному коледжі (штат Джорджія США), у відомому в світі коледжі Береа та в Центрі досліджень Аппалач (штат Кентуккі, США). Там же було проведено переговори про співробітництво в галузі дослідження гірських регіонів, укладено угоду про співробітництво з Центром дослідження Аппалач.

Доволі плідним є діалог з навчальними та науковими інституціями інших держав Карпатського євро регіону. Зокрема, впродовж останніх років здійснюється активна співпраця в рамках укладених угод з Університетом «Стефан чел Маре» Сучава (Румунія), Північним університетом Бая Маре (Румунія), Пряшівським університетом (Словаччина), Словацьким дослідницьким центром (Словаччина), Концерном «HEFRA» (Словаччина), Лісоутворюючим підприємством Брандіс (Чеська Республіка).

Спільні освітні завдання зумовлюють доволі тісні наукові та культурні зв'язки з науковцями країн, що раніше входили до СРСР. Співпраця в цьому контексті здійснюється як на рівні керівництва вищими навчальними закладами, так і на рівні факультетів та інститутів. Яскравим свідченням першого є укладення тільки впродовж останнього року двох угод — з Вищою школою народних мистецтв (Російська Федерація) та Каунаським технологічним університетом (Литовська Республіка). У 2007 р. Фізико-хімічний інститут спільно з Науково-дослідним інститутом прикладних фізичних проблем ім. А.Н.Савченко при Білоруському державному університеті в рамках проекту «Структура і оптоелектронні явища у наногранульованих плівках і нанокристалах телуридів свинцю та олова» здійснював дослідження механізмів росту нанокристалів PbTe на аморфних (скло) і монокристалічних (сколи слюди) підкладках. У 2008 р. працівники Фізико-технічного факультету спільно з Інститутом молекулярної і атомної фізики Національної академії наук Білорусі, Білоруським державним університетом проводили дослідження структури і оптоелектронних явищ у наногранульованих плівках і нанокристалах телуридів свинцю та олова.

Таким чином можна простежити певні закономірності: співпраця державами колишнього соціалістичного табору здійснюється в гуманітарних галузях, тоді як спільні дослідження з науковцями з країнами пострадянського простору охоплюють в першу чергу природничі науки.

Беручи до уваги світові геополітичні тенденції, які матеріалізуються у зростаючій ролі країн Азії і насамперед Китайської Народної Республіки, керівництвом Прикарпатського національного університету водночас реалізує стратегічний курс, зорієнтований освітнє освоєння цього напрямку. Після укладення восени 2003 р. двосторонньої угоди про співпрацю з Шаньдунським педагогічним університетом в закладі розпочато підготовку фахівців за напрямком «Мова та література (китайська)». Попри відсутність тривалих традицій в університеті, належне забезпечення процесу викладання викладачами з КНР (впродовж 2007 — 2008 навчального року викладання професійно орієнтованих дисциплін здійснювали 5 викладачів-носіїв мови), що дозволило нашим студентами за три-чотири роки досягти у освоєнні китайської мови значних успіхів. Це засвідчили перемога студентки Прикарпатського національного університету Ірини Ілійчук на всеукраїнській олімпіаді з китайської мови та літератури у 2007 р., здобуття третього місця студентами Володимиром Пановим та Михайлом Ганушаком на всеукраїнській олімпіаді 2008 р. Крім того, Володимир Панов, який навчався у Пекінському педагогічному університеті у 2006 — 2007 навчальному році впродовж двох семестрів був кращим іноземним студентом закладу. Слід відзначити, що Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника серед 7 центрів китайстики в Україні впродовж кількох років отримує найбільшу кількість місць для стажування. Зокрема, на початку 2008 — 2009 навчального року на стажуванні у вищих навчальних закладах КНР одночасно перебувало 6 наших студентів, в тому числі 3 на магістерських трирічних програмах.

Прагнучи розширити культурну та освітню співпрацю з китайськими навчальними закладами Прикарпатський національний університет спільно з Посольством КНР в Україні, Північнокитайським університетом Бей Хуа при підтримці Міністерства освіти КНР здійснює роботу, яка має на меті створення на базі університету Інституту Конфуція.

Багатовекторність зовнішньої стратегії університету засвідчили двосторонні договори з вищими навчальними закладами Північної та Південної Америки. Зокрема, договори укладено з Кутцтаунським університетом системи вищої освіти штату Пенсильванія (США), Педагогічним факультетом Саскачеванського університету (Канада), Педагогічним університетом імені Блас Рока Кальдеріо (Мансанійно, Гранма, Куба), Католицьким університетом Сальти (Аргентинська Республіка). Розпочато переговори про підписання двосторонньої угоди з Державним університетом Гранд Велей (штат Мічиган, США), студенти-археологи якого у травні 2008 р. проходили практику на базі Прикарпатського національного університету.

Найбільшим досягненням в цьому напрямку є створення в рамках спільного проекту Прикарпатського національного університету, Міністерства освіти і науки України, Агентства міжнародного розвитку США (USAID) та Фонду цивільних досліджень та розвитку США (CRDF) на базі нашого закладу Науково-освітнього центру університету «Наноматеріали в пристроях генерації та накопичення енергії», який очолює ректор, член-кореспондент НАН України, професор Остафійчук Б.К. Відкриття центру відбувалося за участі заступника міністра освіти і науки України Стріхи М.В. та Надзвичайного і Повноважного Посла США в Україні Вільяма Тейлора. Основна мета проекту — здійснення фундаментальних та прикладних досліджень в галузі застосування нанотехнологій та наноматеріалів. Бюджет проекту, який розділено на три роки, становить 600 тис. дол.

Зростання міжнародного авторитету Прикарпатського національного університету супроводжується не тільки найрізноманітнішою співпрацею на рівні навчальних закладів. Певною мірою це демонструє відвідування закладу представниками іноземних дипломатичних представництв. Так, впродовж тільки двох останніх років університет з офіційними візитами відвідали посол Європейської комісії, голова представництва Європейської комісії в Україні Ієн Боуг, Надзвичайний і Повноважений посол Республіки Польща в Україні Яцек Ключковський, Надзвичайний і Повноважений посол Республіки Чехія в Україні Карл Штіндл, Надзвичайний і Повноважений посол Республіки Франції в Україні Поль Везіан, Надзвичайний і Повноважений посол США в Україні Вільям Тейлор, перший секретар посольства КНР в Україні, представник Міністерства освіти КНР при посольстві Лі Шуцзин та інші.

Такий короткий зріз інформації про діяльність Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника засвідчує значний поступ закладу в питаннях міжнародного співробітництва. Водночас ми свідомі того, що перед університетом, який претендує на загальноєвропейське визнання надзвичайно багато завдань. Беззаперечним пріоритетом тут є максимальна інтеграція в освітній європейський простір шляхом цілковитого переходу на Болонський процес, входження в Європейську асоціацію університетів та інші загальноєвропейські освітні об'єднання. Важливим кроком на цьому шляху є також збільшення кількості науково-педагогічних працівників та студентів університету, які проходять стажування та навчання в іноземних навчальних закладах, що дозволяє на практиці ознайомлюватися з особливостями європейської освітньої системи.

Не менш принциповим завданням, яке стоїть перед університетом є продовження та поглиблення діалогу з вже існуючими іноземними партнерами, укладення двосторонніх угод про співпрацю з новими закордонними інституціями (в даний час здійснюються переговори про укладення договорів з Національним університетом музики імені Чіпріана Пурумбеску (Румунія), Університетом Фатіг (Турція), Державним університетом Гранд Валей (США), Лодзьким університетом (Республіка Польща)).

В сьогоденнішніх реаліях особливої ваги набуває також питання пошуку додаткових іноземних джерел фінансування для наукових досліджень та впровадження найновіших методів у навчальний процес, а також для роботи над спільними міжнародними проектами.

Розділ I

Офіційні матеріали

Зустріч ректора Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника професора Богдана Остафійчука з Вільямом Тейлором – Надзвичайним і Повноваженим Послом США в Україні в 2006-2009 рр.

Виступ Вільяма Тейлора – Надзвичайного і Повноваженого Посла США в Україні в 2006-2009 рр. під час відкриття на базі Прикарпатського національного університету Науково-освітнього центру університету «Наноматеріали в пристроях генерації та накопичення енергії»

Відкриття Науково-освітнього центру університету «Наноматеріали в пристроях генерації та накопичення енергії» за участі заступника міністра освіти і науки України Максима Стріхи, Надзвичайного і Повноваженого Посла США в Україні Вільяма Тейлора, ректора Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Богдана Остафійчука, міського голови Івано-Франківська Віктора Анушкевичуса

У К А З ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Про збереження та популяризацію гуцульської культури

З метою збереження і популяризації самобутніх культурно-історичних традицій, духовної та матеріальної гуцульської культури постановляю:

1. Кабінету Міністрів України:

- 1) розробити з урахуванням пропозицій Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької обласних державних адміністрацій і затвердити в тримісячний строк план заходів із збереження духовної та матеріальної гуцульської культури, передбачивши, зокрема:

дальший розвиток позашкільної освіти за художньо-естетичними напрямами, створення шкіл мистецтв для вивчення молодим поколінням досвіду майстрів народного гуцульського мистецтва;

розширення мережі музеїв народного мистецтва й побуту Гуцульщини, в тому числі музеїв-садиб;

упорядкування територій об'єктів природно-заповідного фонду та проведення ремонтно-реставраційних робіт пам'яток культурної спадщини Гуцульщини;

організацію роботи з підготовки та видання каталогів, буклетів, наукових праць з питань духовної і матеріальної гуцульської культури;

створення і трансляцію теле-, відео- та аудіовізуальної продукції про традиції та народні художні промисли Гуцульщини;

- 2) забезпечити фінансування в установленому порядку зазначеного плану заходів.

2. Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій обласним державним адміністраціям разом із Міністерством культури і туризму України:

організувати в музеях та бібліотеках тематичні виставки, присвячені традиціям і народним художнім промислам Гуцульщини;

забезпечити проведення етнографічних експедицій та впорядкувати туристичні маршрути, пов'язані з популяризацією культурно-історичних традицій Гуцульщини;

забезпечити проведення щорічного ярмарку традиційного народного гуцульського мистецтва.

*Президент України В.ЮЩЕНКО
м. Київ, 2 вересня 2009 року N 703/2009*

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

«РОЗВИТОК ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО ПРОСТОРУ В КАРПАТАХ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ»

Богдан Остафійчук,

ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника,
доктор фізико-математичних наук,
професор, член-кореспондент
НАН України

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ДО УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ

Шановні учасники конференції!

Ректорат Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника радий вітати учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах: стан, проблеми, перспективи» з початком її роботи.

Сьогодні в нас вельми представницька конференція. В її роботі беруть участь:

- завідуючий відділом прогнозування розвитку середньої освіти департаменту загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України Скиба Володимир Владиславович;
- група науковців із США в складі 5 осіб, яку очолює директор Центру досліджень Аппалач доктор Чад Беррі;
- виконавчий директор Міжнародної програми Фулбрайта (США) в Румунії пані Барбара Нельсон;
- група освітян з Автономної Республіки Крим на чолі з начальником відділу освіти Судацької міської ради Борисюк Наталією Миколаївною.

Шановні учасники конференції! Хотів би як ректор університету і як виходець з гірського регіону висловити окремі міркування щодо обговорюваної нині проблеми.

Поглиблене вивчення освітнього простору Карпат, соціально-економічних, екологічних проблем гірських регіонів України є складним і актуальним питанням. Його розв'язання потребує комплексного підходу спеціалістів різних галузей: економістів, екологів, соціологів, істориків, психологів тощо.

Ми схвально поставились до того, що педагоги університету фактично першими розпочали поглиблене вивчення роботи гірських шкіл. Саме там формується майбутнє України.

За підтримки ректорату видається науково-методичний журнал «Гірська школа Українських Карпат», який ми презентуємо всім учасникам конференції.

До наукових досліджень гірської тематики залучаються студенти, магістранти, аспіранти, які складають соціально-педагогічні паспорти гірських шкіл, виконують курсові, дипломні і магістерські дослідження, готуються до роботи в гірських умовах.

Стихійне лихо — повінь 23-27 липня 2008 року — висвітлило екологічні, економічні, соціально-господарські, психологічні, виховні та інші проблеми гір і життя людей в горах.

У процесі роботи над проектом «Гірська школа» і особливо в період підготовки до даної конференції у нас визріла ідея: організувати в Прикарпатському національному університеті «Український центр поглибленого наукового вивчення Карпат», де були б напрями: освітній, психологічний, історичний, екологічний, ґрунто- і лісознавчий тощо. Мають же США національний «Центр дослідження Аппалач», Музей Аппалач. Там у 2009 році будуть проводитись уже 32 Аппалачські студії.

Для організації такого центру в нас є всі потенційні можливості: набір спеціальностей, висококваліфіковані спеціалісти, досвід. Необхідна лише підтримка центральної влади, НАН та АПН України, ОДА та обласної ради. Це сприятиме тому, щоб наш край був багатим, красивим і щасливим.

Напрямок досліджень, який сьогодні буде обговорюватися, уже викликав певний інтерес не лише в Україні, але й за її межами. Наш університет прийнято до Європейської асоціації дослідників гір. Журнал «Гірська школа Українських Карпат» занесено до реєстру видань ЮНЕСКО і присвоєно відповідний номер ISSN. Університет співпрацює з Австрією, Швейцарією та країнами Карпатського регіону — Польщею, Словаччиною, Румунією. Налагодилася співпраця з «Центром дослідження Аппалач» (США), звідкіля прибула представницька група науковців. До США для участі в роботі наукової конференції виїздили в березні 2008 року науковці нашого університету.

Шановні колеги! Бажаю успіхів у роботі конференції, плідного обміну думками, ідеями, досвідом, доробками.

УРОЧИСТЕ ВІДКРИТТЯ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«РОЗВИТОК ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО ПРОСТОРУ В КАРПАТАХ В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ» 9 жовтня 2008 р.

Президія конференції

Урочисте відкриття конференції

*Виступає директор Центру дослідження
Аппалач (США), професор Чад Беррі*

*Вітальне слово начальника відділу прогнозування розвитку
середньої освіти департаменту загальної середньої та
дошкільної освіти Міністерства освіти і науки України В.В.Скиби*

Учасники конференції: доктор педагогічних наук, професор І.С. Руснак, доктор фізико-математичних наук, професор В.В.Химинець, директор Закарпатського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти М.І.Талапканич

Доповідачі: кандидат історичних наук, професор В.С.Великочий, доктор економічних наук, професор М.Д.Романюк,

Учасники конференції з АР Крим: начальник відділу освіти Судацької міської ради Н.М.Борисюк та завідувача методичним кабінетом М.І.Дементьєва

Обговорення проблеми — доктор філософських наук, професор, декан факультету управлінської діяльності ІФНТУНГ Д.І.Дзвінчук і кандидат філософських наук, професор, проректор з навчальної роботи Прикарпатського національного університету імені В.Стефаніка Ю.М.Москаленко

В актовій залі конференції

Ректор Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника Б.К. Остафійчук і директор Івано-Франківського коледжу технологій та бізнесу С.П. Томенчук

Учасники конференції: виконавчий директор Міжнародної програми Фулбрайта (США) в Румунії професор Барбара Нельсон і працівник фонду Бойд Нельсон

Доповідь-презентація віце-директора Аппалачі-центру (Береа-коледж, США) професора Крістофера Міллера

Виступає доктор педагогічних наук, професор Т.М. Котик

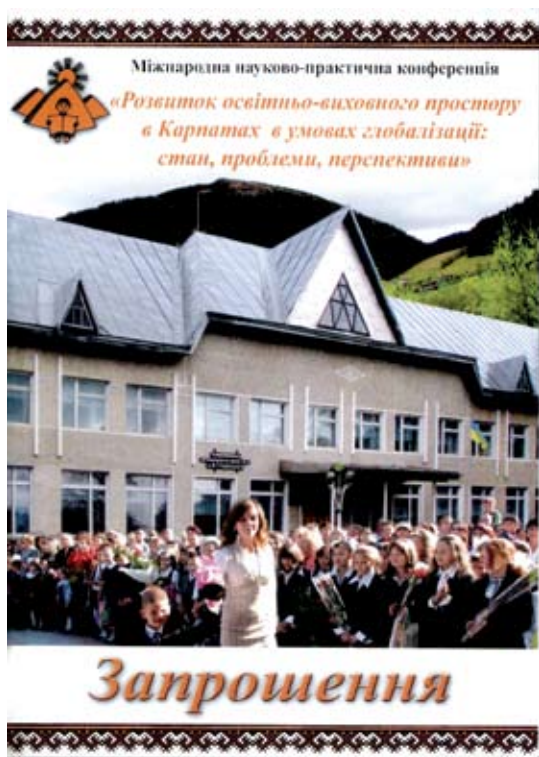
Директор Яворівської ЗОШ I-III ступенів гірського Косівського району, Народний вчитель України П.В. Лосюк зі співробітником Чернівецького ОІППО Т.М. Мінченко

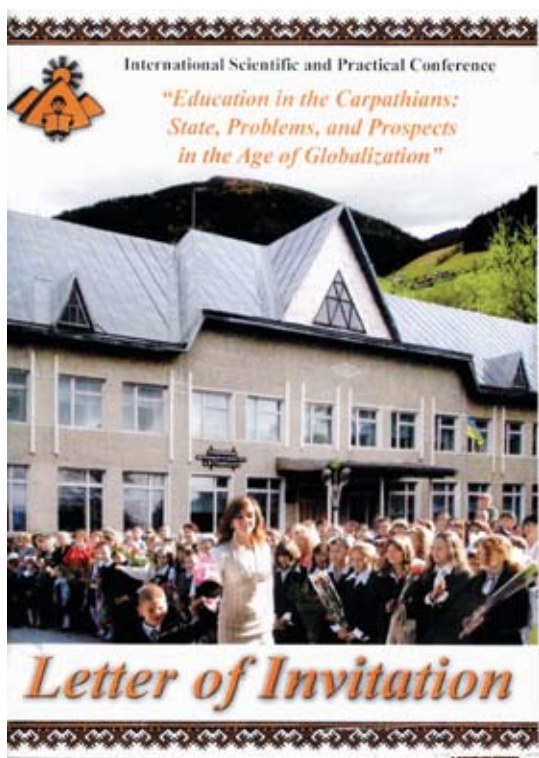
МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

«РОЗВИТОК ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО ПРОСТОРУ В КАРПАТАХ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ»

Основні напрями роботи:

- Вплив глобалізаційних змін на розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах
- Особливості підготовки майбутніх учителів у ВНЗ до роботи в гірських школах
- Гірське ландшафтно-кліматичне і соціальне середовище як важливий чинник формування психології горняк
- Екологічне та природоохоронне виховання учнів гірських шкіл - запорука збереження та сталого розвитку Карпат
- Познавально-розвивальні можливості гірського середовища і їх використання в навчально-виховному процесі гірських шкіл
- Вплив ландшафтно-географічного та етнокультурного середовища на морально-духовне виховання молоді
- Ландшафтно-естетичний потенціал Карпатських гір і його місце в естетичному вихованні учнів
- Рекреаційно-оздоровчі можливості Карпат і їх використання для фізичного розвитку, виховання та покращення безпеки життєдіяльності в горах
- Школотознаві та управлінські проблеми розвитку освітнього простору в Карпатському регіоні
- Професійно-психологічна підготовка правоохоронців до специфіки роботи в гірських регіонах

Conference Highlights:

- The influence of globalization on the educational environment of the Carpathians
- Peculiarities surrounding teacher pedagogy at Highland Schools
- Highland landscape-climatic and social environment as an important factor of highlanders' psychology formation
- Ecological and nature protection education of highland school children as a pledge of preservation and steady development of the Carpathians
- Cognitive and developing possibilities of highland environment and their use in the educational process of highland schools
- The influence of landscape-geographical and ethno cultural environment on the ethical education of children
- Landscape and esthetic potential of the Carpathians and its role in the esthetic education of pupils
- Recreational and healing possibilities of the Carpathians and their use for physical development and education; and improvement of vital activity safety in the highlands
- School science problems of the development of educational environment in the Carpathian region
- Professional and psychological training of law enforcement officers for specific work in highland regions

ПРОГРАМА КОНФЕРЕНЦІЇ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Вступне слово

Остафійчук Богдан Костянтинович — ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор фізико-математичних наук, професор, член-кореспондент Національної Академії наук України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, Заслужений діяч науки і техніки України.

Привітання учасникам конференції

Болюк Зінаїда Андріївна — начальник управління освіти і науки Івано-Франківської обласної державної адміністрації.

Чад Беррі — професор Береа-коледжу, директор Центру досліджень Аппалач (США).

Скиба Володимир Владиславович — начальник відділу прогнозування розвитку середньої освіти департаменту загальної середньої та дошкільної освіти Міністерства освіти і науки України.

Павленко Олена Василівна — начальник управління освіти Ялтинської міської державної адміністрації (Автономна Республіка Крим).

Барбара Нелсон — виконавчий директор Міжнародної програми «Фулбрайт» в Румунії (США).

Доповіді:

Кремень Василь Григорович — президент АПН України, доктор філософських наук, професор, Президент Академії педагогічних наук України (м.Київ).

«Інноваційність і освіта»

Бондар Володимир Іванович — доктор педагогічних наук, професор, академік АПН України, директор Інституту педагогіки і психології Київського національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова (м. Київ).

Шапошнікова Ірина Миколаївна — кандидат педагогічних наук, професор, заступник директора Інституту педагогіки і психології Київського національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова (м.Київ).

«Конкурентоспроможність і конкурентноздатність вчителя — його цілісна особистісно-професійна характеристика»

Богуш Алла Михайлівна — доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України, Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського (м.Одеса).

«Формування мовної особистості в полікультурному середовищі Прикарпаття»

Божак Емеріх Йосипович — професор кафедри психології та соціології Пряшівського університету (Республіка Словаччина).

«Вплив гірського середовища на сусідські взаємовідносини та соціальні процеси у невеликих поселеннях»

Вольфенбергер Родней — професор Береа-коледжу (США).

«Соціально-економічний розвиток в Аппалачах»

Великочий Володимир Степанович — кандидат історичних наук, доцент, директор Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

«Туристична освіта як пріоритетний напрям освітньої діяльності гірської школи»

Дзвінчук Дмитро Іванович — доктор філософських наук, професор, декан факультету управління діяльністю та інформатики Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

«Глобальні виклики та освіта: криза ідентифікації чи розвій етнічної самобутності»

Дональд Едвард Девіс — професор, доктор соціології Дальтонського державного коледжу, штат Джорджія (США).

«Раціональний соціально-економічний розвиток Українських Карпат»

Завалевський Юрій Іванович — кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України, в.о. директора Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України (м.Київ).

«Окремі аспекти впливу освітніх стратегій на конкурентоспроможність учителя (із зарубіжного досвіду)»

Колісниченко Ірина Іванівна — старший науковий співробітник, проректор Академії підвищення кваліфікації і професійної перепідготовки працівників освіти Міністерства освіти Російської федерації (м. Москва).

«Стратегії науково-методичного супроводу роботи з одарованими дітьми в гірських регіонах Російської Федерації»

Котик Тетяна Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри філології та методики початкової освіти, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

«Рідна мова як засіб формування ноосферного мислення молодшого школяра»

Лосюк Петро Васильович — кандидат педагогічних наук, член-кореспондент АПН України, директор Яворівської ЗОШ I-III ст. Косівського району Івано-Франківської області, Народний вчитель України.

«Методологічні та методичні засади гуцульської школи — важливе надбання для розвитку освітнього простору в Карпатах»

Міллер Крістофер — професор, заступник директора Центру досліджень Аппалач, координатор наукових досліджень (США).

«Використання матеріальної культури як стимул вивчення студентами краєзнавства»

Орбан-Лембрик Лідія Ернестівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

«Урбаністичне і гірське соціальне середовище: спільне й відмінне у специфіці психологічного впливу на людину»

Руснак Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці).

«Етнопедагогічні засади підготовки майбутніх учителів початкових класів у класичному університеті»

Романюк Михайло Дмитрович — доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

«Розвиток демографічних і соціальних процесів у Карпатському регіоні в умовах глобалізації»

Сворак Степан Дмитрович — доктор історичних наук, професор, ректор Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ

«Особливості підготовки правоохоронців до проходження служби у гірських умовах Карпат»

Хрущ Василь Дем'янович — кандидат педагогічних наук, професор, автор і керівник проекту «Гірська школа», завідувач кафедри теорії та методики початкової освіти, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

«Проект «Гірська школа» в контексті глобалізаційних змін і процесів у Карпатах»

Химинець Василь Васильович — доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри психології та теорії управління освітою, проректор Закарпатського Інституту післядипломної педагогічної освіти (м.Ужгород).

«Психолого-педагогічні основи еколого-економічного навчання і виховання в умовах сталого розвитку Закарпаття»

Чад Беррі — професор Береа-коледжу, директор Центру дослідження Аппалач, штат Кентуккі (США).

«Трактування поняття «регіону» в період глобалізації: в контексті Аппалач»

Цепенда Ігор Євгенович — кандидат історичних наук, професор, проректор з міжнародного співробітництва Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

«Інтеграція в освітній Європейський простір та міжнародне співробітництво»

Шутак Ілля Дмитрович — доктор юридичних наук, професор Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ.

«Вплив глобалізаційних змін на розвиток освітньо-виховного середовища в Карпатському регіоні»

OPENING OF THE CONFERENCE

Opening address

Bohdan Kostyantynovych Ostafiychuk — Rector of the Precarpathian National Vasyl Stefanyk University, Doctor of Physics and Mathematics, professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine State prize winner in the field of science and engineering, Honored Scientist and Technician of Ukraine.

Salutatory speeches to the Conference participants

Zinaida Andriyivna Bolyuk — head of the department of education and science of Ivano-Frankivsk regional state administration.

Chad Berry — professor of Berea college, director of the Appalachian Studies Center (USA).

Volodymyr Vladyslavovych Skyba — chief of the division of secondary education development prognostication of the department of general secondary and preschool education of the Ministry of Education and Science of Ukraine.

Olena Vasylivna Pavlenko — head of the department of education of Yalta city state administration, Autonomous republic of Crimea

PLENARY MEETING

Reports:

Vasyl Hryhorovych Kremen' — president of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Doctor of Philosophy, professor (Kyiv).

«Innovations and education»

Volodymyr Ivanovych Bondar — Doctor of Pedagogics, professor, academician of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, director of the Institute of Pedagogics and Psychology of Kyiv National Pedagogical Mykhailo Dragomanov University (Kyiv)

Iryna Mykolaivna Shaposhnikova — Candidate of Pedagogics, professor, assistant director of the Institute of Pedagogics and Psychology of Kyiv National Pedagogical Mykhailo Dragomanov University (Kyiv).

«The teacher's integral personal and professional characteristic is his competitiveness and marketability»

Alla Mykhailivna Bohush — Doctor of Pedagogics, professor, full member of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, South Ukrainian State Pedagogical K.D. Ushynskyy University (Odessa).

«Forming of the language personality in the polycultural environment of Precarpathia»

Emerikh Yosypovych Bozhak — professor, Chair of Psychology and Sociology of Pryashiv University, Slovakia.

«Influence of mountain environment on neighbours' relations and social processes in small settlements»

Rodney Volfenberger — professor of Berea College, Kentucky (USA).

«Social and economic development of the Appalachians»

Volodymyr Stepanovych Velykochyy — Candidate of History, assistant professor, director of the Institute of Tourism, Precarpathian National Vasyl Stefanyk University.

«Tourist education as a priority direction of educational activity of mountain school»

Dmytro Ivanovych Dzvynchuk — Doctor of Philosophy, professor, dean of Management and Computer Science Department, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas.

«Global Challenges and education: identification crisis or development of ethnic originality»

Donald Edward Devis — professor, doctor of Sociology, Dalton State College, Georgia (USA).

«Rational social and economic development of the Ukrainian Carpathians»

Yuriy Ivanovych Zavalevskyy — Doctor of Pedagogics, professor, corresponding member of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, acting director of the Institute of innovative technologies and contents of education of the Ministry of Education and Science of Ukraine (Kyiv).

«Separate aspects of influence of educational strategy on competitiveness of the teacher (from foreign experience)»

Iryna Ivanivna Kolisnychenko — senior research worker, Pro-rector of the Academy of improvement of professional skill and professional retraining of education workers for the Ministry of Education of the Russian Federation (Moscow).

«Strategy of scientific and methodical support of work with gifted children in mountain regions of the Russian Federation»

Tetiana Mykolaivna Kotyk — Doctor of Pedagogics, professor, head of the Chair of Elementary Education Methods, Precarpathian National Vasyl Stefanyk University.

«Native language as means of forming noospheric mode of thinking of junior pupils»

Petro Vasyliovych Losyuk — Candidate of Pedagogics, corresponding member of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, director of Yavoriv school of general education of I-III. stage, Kosiv district, Ivano-Frankivsk region; People's Teacher of Ukraine.

«Methodological and methodical principles of the Hutsul school are important achievements for development of educational space in the Carpathians»

Miller Christopher — professor, assistant director of the Appalachian Studies Center, scientific research coordinator (USA).

«Applying of material culture as stimulus for students to study regional ethnography»

Lidia Ernestivna Orban-Lembryk — Doctor of Psychology, professor, head of the chair of Social Psychology, Precarpathian National Vasyl Stefanyk University.

«Urban and mountain social environment: common and distinctive features in the specific character of psychological influence on the individual»

Ivan Stepanovych Rusnak — Doctor of Pedagogics, professor of Chernivtsi National Yuriy Fedkovych University (Chernivtsi).

«Ethnopedagogical principles of training future primary school teachers in classical University»

Mykhailo Dmytrovych Romanyuk — Doctor of Economics, professor, dean of Economic Department, Precarpathian National Vasyl Stefanyk University.

«Development of demographic and social processes in the Carpathian region in conditions of globalization»

Stepan Dmytrovych Svorak — Doctor of History, professor, Rector of the Precarpathian Institute of Law of Lviv State University of Internal Affairs.

«Peculiarities of training students of law for service in mountain conditions of the Carpathians»

Vasyl Demyanovych Khrushch — Candidate of Pedagogics, professor, «Mountain school» Project's author and director, head of the chair of Theory and Methods of primary education, Precarpathian National Vasyl Stefanyk University.

«Mountain school» Project in the context of globalizing changes and processes in the Carpathians»

Vasyl Vasyliovych Khymynets — Doctor of Physics and Mathematics, professor, head of the chair of Psychology and Theory of Management in Education, Pro-rector of the Transcarpathian Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Uzhgorod).

«Psychological and pedagogical principles of ecological and economic teaching and education in conditions of sustainable development of the Transcarpathia»

Chad Berry — professor of Berea College, Director of the Appalachian Studies Center, Kentucky (USA).

«Treatment of the concept «region» during globalization: in the context of the Appalachians».

Igor Yevhenovych Tsependa — Candidate of History, professor, Pro-rector on international cooperation, Precarpathian National Vasyl Stefanyk University.

«Integration into educational European space and international cooperation»

Ilyia Dmytrovych Shutak — Doctor of Law, professor of the Precarpathian Institute of Law of Lviv State University of Internal Affairs.

«Influence of globalizing changes on development of educational environment in the Carpathian region»

РЕКОМЕНДАЦІЇ

МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«РОЗВИТОК ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО ПРОСТОРУ В КАРПАТАХ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ»

Заслухавши і обговоривши доповіді, повідомлення, виступи в процесі дискусій науковців вищих навчальних закладів України, США, Словацької Республіки та Росії, керівників освіти Міністерства освіти і науки України, Управління освіти і науки обласних державних адміністрацій, начальників управлінь РДА, методистів рай(міськ) методкабінетів і вчителів, конференція відзначає:

- Проблема є вельми актуальною. Процеси глобалізації потребують більш активної діяльності в регіонах. Саме регіональні проекти дозволяють використати позитивні сторони загального (глобального) напрямку розвитку і запобігти негативним впливам, що нівелюють національну та етнічну самобутність народу кожної окремо взятої країни.
- В умовах глобалізаційних процесів особлива увага приділяється активності місцевих громад.
- Освітньо-виховний простір в Карпатах, не зважаючи на особливі складності, що викликаються природно-кліматичними, демографічними та соціально-економічними чинниками гірської місцевості, стабільно розвивається: удосконалюється мережа освітньо-виховних закладів, широко використовуються новітні технології навчання і виховання учнів, сучасні інформаційно-комунікативні технології (ІКТ) стають звичним явищем в роботі шкіл та інших навчально-виховних закладів.
- Використовується досвід розвитку освіти в гірських регіонах інших країн світу. Міцнішим і ширшим стає співробітництво з такими міжнародними організаціями як «Міжнародна організація гір» (Швейцарія, Берн), «Центр дослідження Аппалач» (США, штат Кентуккі).

Розробляються спільні проекти дослідження гір з університетами Європи і США.

Все це дозволяє увійти в Європейський освітній простір, використати наукові і практичні надбання інших країн і на цій основі розвинути власні ідеї та внести у світове співтовариство надбання української науки і практики.

Разом з тим, конференція звертає увагу педагогічної громадськості на те, що розвиток освітнього простору в гірських регіонах Карпат та в горах Автономної Республіки Крим є ряд труднощів.

Серед них:

- недостатнє фінансування роботи навчально-виховних закладів, які працюють в складних гірських умовах;
- слабкою залишається навчально-матеріальна база шкіл;
- потребують більшої уваги з боку держави та органів місцевого самоврядування віддалені школи з малою наповнюваністю учнів;
- бажає бути кращою фахова та методична підготовка вчителів до роботи в особливих гірських умовах;
- уповільнений суспільний розвиток гірських територій, збіднений ринок праці в гірських селах, недостатня увага державних і недержавних організацій до багатофункціонального розвитку гірських сіл справляють негативний вплив на розвиток учнів та роботу гірської школи;
- монофункціональний спосіб господарювання в горах не лише ускладнює організацію профільного навчання, але й утруднює вибір професії та працевлаштування випускників шкіл;
- ще багато дітей залишаються без опіки батька й матері. Трудова міграція горян, сезонні роботи позбавляють можливості багатьох батьків особисто і систематично виховувати своїх дітей;
- у діяльності значної частини вчителів не склалася система використання природних чинників для якнайкращого розвитку дітей та підвищення ефективності навчально-виховної роботи. Далеко не всі педагоги домагаються глибшого розуміння учнями залежностей діяльності людей від умов природи. Як наслідок багато учнів не усвідомлюють того, що звичаї, традиції, народна творчість обумовлені ландшафтами, природно-кліматичними умовами, способом життя і господарювання. Не кожен учитель використовує на уроках близькі й зрозумілі дітям приклади з місцевих умов життя, що сприяло би більш глибокому його розумінню;
- недооцінка впливу природних факторів на розвиток дітей, нехтування особливостями умов гірського середовища — великі віддалі окремих осель від школи, суворий і нестабільний клімат, висока потреба в теплі, що пов'язано з низьким вмістом кисню в повітрі тощо, негативно відбиваються на стані здоров'я окремих дітей, вимагають певної корекції навчальних занять та посилення оздоровлюючого навчання;
- незадовільний санітарно-гігієнічний стан багатьох гірських шкіл (холод, підвищені труднощі праці вчителів та учнів у три-чотири осінньо-зимові місяці року, вносні санвузли, пічне опалення тощо);
- відсутність повної ставки у багатьох учителів (від 6 до 10–15 уроків тижневого навантаження);

- у навчальних планах та програмах відсутня гнучкість, шкільний компонент не завжди враховує особливості умов, у яких працюють гірські школи, що негативно відбивається на світосприйманні і світорозумінні учнів, на усвідомленні ними визначального впливу сил природи на життєдіяльність і життєзабезпечення людей;
- відсутність стратегії розвитку гірських територій, конкретних планів урізноманітнення видів господарської, виробничої та соціальної діяльності у гірських населених пунктах, не завжди належне місцеве соціальне партнерство щодо розвитку села і школи утруднюють розвиток останньої.

Враховуючи ці та інші думки та зауваження, висловлені в доповідях, повідомленнях та в процесі їх обговорення, учасники конференції рекомендують:

1. Міністерству освіти і науки України виділити проблему роботи гірських шкіл як пріоритетну.
2. Розробити «Положення про гірську школу» і офіційно визначити, що це незвичайна сільська школа, яка працює в ускладнених природно-кліматичних та депресивних соціально-економічних умовах.
3. Вищим та середнім спеціальним педагогічним навчальним закладам, звернути увагу на специфіку підготовки вчителів до роботи в гірських умовах.
З цією метою читати спецкурси, проводити відповідні спецсемінари та організовувати педагогічну практику в гірських школах з метою полегшення адаптації до роботи і життя в горах.
4. ВНЗ розвивати контакти з міжнародними організаціями, університетами, які готують фахівців для роботи в горах і займаються вивченням та дослідженням роботи навчально-виховних закладів в умовах гір.
5. У Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника за підтримки АПН України, ОДА та Івано-Франківської обласної Ради організувати: «Український Центр вивчення специфіки освітньо-виховних проблем у гірській місцевості».
6. Міністерству освіти Автономної Республіки Крим, обласним управлінням освіти і науки ОДА, відділам (управлінням) освіти РДА (міськвиконкомів), на території яких є населені пункти зі статусом гірських і в них працюють заклади освіти, ґрунтуючись на Законах України «Про статус гірських населених пунктів», «Про збереження і сталий розвиток Карпат», вважати ці школи об'єктами особливої уваги і піклування.
7. Питання специфіки роботи гірських шкіл, стану навчально-виховної роботи в них заслуховувати хоча б один раз на рік на одній із колегій Міністерства освіти і науки АР Крим, Управління освіти і науки ОДА та колегіях відділів (управлінь освіти) РДА (міськвиконкомів).
8. Обласним інститутам післядипломної педагогічної освіти, методичним кабінетам відділів (управлінь) освіти РДА (міськвиконкомів) організувати для керівників та вчителів гірських шкіл спеціальні курси, включивши до їх програми такі питання:
 - вплив гірського середовища на розвиток, навчання і виховання учнів;
 - пізнавальні та виховні можливості гірського довкілля;
 - взаємозалежності в системі «людина-природа»;
 - залежність життя і діяльності горян від природно-кліматичних умов;
 - народні звичаї, традиції та народно-поетична творчість як відображення гірського довкілля, способу господарювання та соціально-економічних і політичних умов життя;
 - збереження здоров'я і життя дітей в умовах природних ризиків та катаклізмів гір;
 - організація роботи гірської школи: специфіка та проблеми.
9. У зв'язку з віддаленістю значної кількості гірських шкіл від великих міст та районних центрів, недостатньо розвинутою науково-інформаційною системою, труднощами в наданні належної фахової і методичної допомоги учителям рекомендуємо підвищення кваліфікації вчителів віддалених гірських шкіл проводити не через кожні п'ять років, а частіше — через три-чотири роки, заклавши для цього в бюджетах районів відповідні кошти. Для виконання цієї рекомендації необхідно на державному рівні внести зміни в законодавчі і нормативні документи, що регулюють цей процес.
10. Відділам (управлінням) освіти РДА (міськвиконкомів), директорам шкіл, організовуючи профільне навчання в гірських районах, окрім офіційно виділених профілів (природничо-математичного, суспільно-гуманітарного, філологічного, технологічного, художньо-естетичного, спортивного), практикувати ще й такі:
 - екологічний та природоохоронний;
 - етнологічно-географічний;
 - природничо-науковий з поглибленим вивченням інформатики;
 - вивчення іноземних мов;
 - туристично-краєзнавчий;
 - спортивно-оздоровчий;
 - мистецько-розвивальний.
11. Відділам (управлінням) освіти РДА спільно з відділами охорони здоров'я активніше проводити роз'яснювально-профілактичну роботу з учнями, їх батьками й педагогами щодо запобігання таким типовим захворю-

ванням жителів гір як зобна ендемія, а також ревматичним хворобам, сповільненій динаміці та дефіцитові росту (витяжінню), дисгармонійному розвитку організму в шкільний віковий період тощо.

12. Організаторам освіти, вчителям і вихователям, батькам ширше використовувати виховні впливи найближчого довкілля — рідних домівок як виховного простору та джерела історичної пам'яті, добре облаштованих господарських приміщень, доглянутих присадибних ділянок, садів тощо.

Специфічне гірське природне середовище має на людину виховний вплив упродовж усього її життя, і цей вплив необхідно систематично і розумно використовувати для розвитку і виховання дітей горян.

13. Враховуючи сезонну і трудову міграцію багатьох батьків, директорам і вчителям гірських шкіл необхідно взяти на спеціальний облік тих учнів, які перебувають без постійної опіки батьків. Вони потребують особливої уваги та виховання.

14. Розробляючи шкільний компонент (варіативну частину) навчального плану, рекомендуємо включати в нього курси (предмети), що дозволяють поглибити знання дітей про рідний край, соціально-економічні особливості життя і господарювання в горах, підготовку до вибору майбутньої професії в системі профільного навчання. Це можуть бути такі курси: «Людина і гори», «Звичаї, традиції та особливості життя і господарювання горян», «Природоохоронна діяльність людини», «Флора та фауна Карпат і їх збереження», «Духовність горян і її вплив на виховання дітей», «Ландшафтно-естетичний потенціал Карпатських гір», «Соціально-економічний і науковий прогрес в умовах гір», «Рекреаційні й оздоровчі можливості Карпат» тощо.

15. У період розвитку і зростання ролі місцевого самоврядування пропонуємо в гірських районах організувати громадські об'єднання (асоціації, ради, творчі групи тощо) з числа представників влади, вчителів, фахівців інших сфер діяльності з метою подальшого вивчення і комплексного розв'язання проблем, які пов'язані з вихованням, навчанням та розвитком дітей в умовах тих природних і соціальних процесів, які відбуваються сьогодні в Карпатах — регіоні особливої уваги і піклування.

З метою поглибленого вивчення впливу умов гірського середовища на розвиток, навчання і виховання учнів пропонуємо співробітничати з кафедрою теорії та методики початкового навчання, творчою групою, що об'єдналися навколо наукового журналу «Гірська школа Українських Карпат», який видає Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

УГОДА

про наукову та освітню співпрацю між Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника в місті Івано-Франківську, Україна та Центром дослідження Аппалач в м.Береа, штат Кентуккі, Сполучені Штати Америки

Ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та директор Центру дослідження Аппалач м.Береа (США) підписують угоду про наукову та освітню співпрацю, постановляючи наступне:

Ст.1.

Співпраця здійснюватиметься на умовах взаємності і буде залежати від узгодженості спільних дослідницьких проектів.

Ст.2.

Співпраця між Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника та Центром дослідження Аппалач м.Береа (США) буде реалізована через:

- спільні дослідження в галузях педагогіки — психологічних, соціальних, історичних, економічних наук щодо порівняльного аналізу розвитку Карпатського регіону та Аппалач в умовах глобалізації;
- обмін науковою інформацією, навчальними програмами та науковою методичною літературою;
- спільні наукові конференції;
- наукові публікації в журналах, «Культурна спадщина Аппалач» (США), «Галичина», «Гірська школа Українських Карпат», «Етнос і культура, «Карпати» (Україна) та ін.;
- обмін аспірантами та студентами.

Ст.3.

Умовою реалізації даної Угоди будуть взаємні контакти між координаторами співпраці обох сторін, зокрема:

- відкриття електронних інформаційних сторінок на сайтах партнерів;
- включення в перспективні плани досліджень наукові проекти сторін — партнерів;
- пошук фондів для видання спільних наукових праць та проведення дослідницьких робіт та ін.

Ст.4.

Угода укладається терміном на п'ять років з можливістю автоматичного продовження, якщо сторони не складуть офіційної відмови.

Ст.5.

Ця угода складена в чотирьох примірниках: два англійською та два українською мовами. Обидва тексти є ідентичними і мають однакову силу. Угода набирає чинності з моменту її підписання.

Професор Богдан Остафійчук

Ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Професор Чад Беррі

Директор Центру Дослідження Аппалач Береа (США)

м.Івано-Франківськ, 10 жовтня 2008 року

Переговори з Президентом (ректором) Дальтонського державного коледжу (штат Джорджія, США), доктором Джоном Швенем щодо співробітництва з Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника в галузі наукових досліджень і підготовки спеціалістів

В центрі – Президент Дальтонського державного коледжу Джон Швен, координатор проекту «Гірська школа», проректор з навчальної роботи Прикарпатського національного університету, професор Ю.М. Москаленко, координатор проекту зі сторони США, професор Дональд Девіс, автор проекту, професор В.Д. Хрущ, науковці Прикарпатського університету О.В. Хрущ, І.Б. Червінська, Р.В. Познанський

Науковці США – учасники Міжнародної наукової конференції у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника обговорюють презентовані їм журнали «Гірська школа Українських Карпат» (м. Івано-Франківськ, 2008)

Запрошуємо до співпраці!

Вельмишановні вчителі і вихователі, організатори і керівники освіти, вчені-педагоги і дослідники з України та інших країн, що вивчають людину, її життя і розвиток.

Гори, в якій країні вони б не були, справляють приблизно однаковий вплив на їх мешканців. Гірські ландшафти і особливі кліматичні умови визначають специфіку життєдіяльності і життєзабезпечення, традиції і звичаї, спосіб господарювання і виховання дітей.

Впливи природного середовища (гір, лісу, степу, клімату того чи іншого регіону тощо) майже не враховуються в організації навчально-виховного процесу. Дуже часто ті, хто цей процес здійснює, і самі не знають особливостей формуючого впливу сил природи на становлення і розвиток людської особистості.

Групою вчених Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Україна) розробляється регіональний проект «Гірська школа. Стан. Проблеми. Перспективи розвитку».

Метою проекту є:

- вивчення впливу гірського середовища на розвиток, навчання і виховання учнів;
- дослідження змісту, форм і методів використання вчителями і вихователями особливостей гірського довкілля з метою підвищення ефективності навчально-виховного процесу;
- узагальнення результатів вивчення впливу гірського середовища на розвиток учнів, отримання наукових знань, встановлення закономірностей формування особистості в специфічних умовах гір;
- підготовка пропозицій та рекомендацій щодо врахування особливостей гірського середовища для вчителів, вихователів, організаторів і управлінців освітою різних рівнів.

Просимо ознайомитися з нашим «Проектом», «Орієнтовною тематикою наукових досліджень», які вміщені в даному виданні, врахувати соціально-економічні та культурно-історичні умови і особливості своєї країни і спільно досліджувати цю маловивчену проблему.

Порівняльний аналіз різних напрямів наукового вивчення означених питань дасть змогу не лише поділитись досвідом врахування впливів сил природи на виховання і розвиток дітей, але й встановити певні закономірності навчально-виховної роботи в умовах гірського регіону.

Результатами напрацювань учених України та інших країн можна буде обмінятися не лише шляхом наукових публікацій, але й у процесі їх обговорення на міжнародних семінарах, симпозиумах, конференціях.

Природознавці гірських країн Європи вже об'єдналися в дослідженнях проблеми збереження і сталого розвитку гір (Альпійська, Карпатська конвенції тощо). В 78 країнах світу створено Національні Комітети Гір.

Учені — педагоги, психологи, медики, соціологи, народознавці — мають також об'єднатись у вивченні проблем взаємодії природи і людини, впливу природи на розвиток особистості як найвищої цінності держави і суспільства.

Запрошуємо до наукової співпраці.

Розробники проекту

Welcome to cooperation!

Dear teachers and tutors, organizers and heads of educational institutions, scientists-teachers and researchers in Ukraine and other countries, studying the person, her life and development. Mountains, no matter in what country they are, make approximately identical influence on their inhabitants. Mountain landscapes and special climatic conditions determine specificity of ability to live and life-support, traditions and customs, ways of managing and children's education.

Influence of the environment (mountains, woods, steppes of a region) almost is not taken into consideration at the organization of educational process. Very often those who carries out this process, do not know themselves all features of forming influence of the natural conditions on the making and development of the human person.

The regional project «Highland school. Condition. Problems. Prospects of development» is developed by the group of scientists of the Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk (Ukraine).

The purposes of the project are as follows:

- Studying influence of the mountain environment on development, training and education of pupils;
- Research of the contents, forms and methods of use by teachers and tutors of features of the mountain environment aimed at increasing of the efficiency of educational process;
- Summarizing of the results of studying influence of the mountain environment on development of pupils, acquiring scientific knowledge, determining the laws of the person's formation in specific conditions of the mountains;
- Preparation of offers and recommendations about taking into account features of the mountain environment for teachers, tutors, organizers and heads of educational institutions of different levels.

Will you acquaint yourself with our «Project», «Approximate subjects of scientific researches», which contains this edition, consider social — economic and cultural-historical conditions and features of your country and make common exploration of this insufficiently studied problem?

The comparative analysis of different directions of scientific studying of the defined problems will enable not only to share experience of taking into account influences of the natural conditions on education and development of children, but also will define certain laws of teaching and educational work in conditions of the mountain region.

It will be possible to exchange the results of the researches of scientists in Ukraine and other countries not only by means of scientific publications, but also during their discussion at the international seminars, symposiums and conferences.

Naturalists of the European highland countries have already united in researches of the problem of preservation and constant development of mountains (the Alpine and Carpathian conventions, etc.). The National Committees of Mountains are founded in 78 countries of the world.

Scientists — teachers, psychologists, physicians, sociologists, and ethnologists should also unite for studying problems of interaction of the nature and the person, influence of the nature on development of the person as the most value of the state and society.

We invite you to scientific cooperation.

PROECTUL CERCETĂRII ȘTIINȚIFICE. («ȘCOLĂ MONTANĂ. STAREA. PROBLEMELE. PERSPECTIVELE DEZVOLTĂRII. PERSPECTIVELE DE EVALUARE»)

Tematică aprocsimativă a cercetărilor științifice in problemele de organizarea învățământului școlilor montane. Educație elevilor.

Proiectul științifico-cercetător.

«Școla montana. Starea Problemele. Perspectivele dezvoltării.»

1. ÎNTRODUCERE.

Rezidența în condițiile de trai în locurile departate de comune și Școli sau un specific special de conducere. Depinde de natura munților și de riscurile care apar din cauza catastrofelor naturale așa cum sunt inundațiile, viscolul, furtuna, lipsa de drumuri, forțarea nu numai un caracter special pentru nimeni dar și influențează asupra școlii montane.

Munca într-un nou colectiv care este despărțit de conversație cotidiană de părinți, de colegi pedagogi, lipsa de informație profesională socio-economică și politică deseori este lupta de existență și alți factori aduc la îmbătrânirea cadrelor didactice și diminuarea activității profesionale și sociale.

O mare parte din școlile montane din Carpați Ucrainen este depresivă în înțelesul de ocupație a populației în conducerea și caracter complicat al procesului demografic. Calitatea populației montane simțăm brusc.

Menții influențează asupra activității psihologiei și a concepției despre viață.

În secolul XXI este mai puțin. Măsurarea informației accesibilitatea la sursele științifice tehnice, culturale. Pentru fiecare colț de munte. În condițiile actuale sistemul informativ trebuie să fie realitate.

2. SĂMĂNĂNĂȚI PRINCIPALE ALE PROIECTULUI

În baza analitică a problemelor în activitatea școlilor montane — socio-economice, geonantologice sunt — a descoperii specifice învățământului, educației și dezvoltarea elevilor în condiții montane.

- domeniul științific al principalelor — forma și metodele predării în școlile montane.
 - Probleme primordiale sunt:
 - Întrebarea noilor tehnologii informatice sistemul internet pentru îmbunătățirea lucrului școlilor montane.
- Cuțelul pentru crearea condițiilor de lucru științific — metodologic pentru cadrele didactice.
- Pregătirea propunerilor pentru organele de stat de învățământ, organelor locale pentru ridicarea nivelului eficacității muncii în școlile montane cu scopul descoperirii elevilor talentați în diferite ramuri ale învățământului.

3. SITUAȚIE PROBLEMELOR

În regiunile Ivano-Francovsk funcționează 697 de școli medii din care 225 școli montane. În școlile montane sunt școli cu un număr mic de elevi care îngreunează munca cadrelor didactice și inflexionează negativ asupra științei elevilor. Standart unic școlar din sistemă nu apreciază condițiile specifice — etnologice, psihologice a populației montane.

De aceea să apară o mulțime de probleme care influențează asupra dezvoltării școlii cât și elevilor.

Printre care sunt:

1. Dezvoltarea satelor montane aduc la dificultate alegerii profesionale și angajarea absolvenților.
2. Starea igienică sanitară nesatisfăcătoare a multor școli montane. (frigul, lipsa de drumuri accesibile la școală).
3. Lipsa de internate școlare. Copiii în fiecare zi fac calea până la școla 5-10 km.
4. Migrație de muncă, muncile sezoniere la care pleacă părinții și mare parte influențează asupra educației elevilor școlilor montane.

4. IDEE ȘI IPOTEZE ALE PROIECTULUI.

Să se planifice studiul, analiza și generalizarea muncii în școlă montană.

Munca școlii montane dezvoltarea copiilor, învățământului și educației să se efectueze în condițiile ecologico-spirituale care în rezultatul progresului tehnologic au pierdut relațiile cu natura și sunt în continuă stres oboseală cronică.

Dezvoltarea regiunii Carpatice este necesară cu ajutorul școlii învățământului și științei, La munte trebuie să vină știința contemporană, tehnologia dar nu industria pufernică care va dirija balanța ecologică și socială.

5. REZULTATE DORITORE ÎN EFECTUAREA PROIECTULUI, NIVELUL LOR MONOLIAL.

În rezultatul cercetării se preveale:

- editarea monografiei «Școla montana Ucrainei» (starea, problemele, perspectivele dezvoltării).
- organizarea la munte a școlilor de tip nou.
- Asutorul științifico-metodologic pt. cadrele didactice a școlilor montane (editarea manualelor, petrecerea seminarelor, mecelor rotunde etc.).
- organizarea lucrului pt. descoperirea elevilor talentați din școlile montane.

Fondarea editării periodice «Școla montană a Carpaților Ucrainen» care este organul la aceste asociație.

6. ÎNTREBUNȚAREA REZULTATELOR.

Rezultatele cercetărilor vor fi întrebunțate sau deza se întrebunțează în câteva direcții:

- pregătirea cadrelor didactice pt. școlile montane recomandari pt. formarea profilor de muncă în școlile montane. Pregătirea cadrelor didactice pt. școlile montane este specifică. Școlile cu număr mic de elev, clase complete, activitatea în condițiile unei mic colectiv pedagogic 203 dascăl la școală, condițiile complicate de școală și viață-feate aceste sunt socotite în pregătirea specială metodologică în cadrele didactice.

Problema școlii montane ocupă nu loc de frunte în tematica lucrărilor de teză, diplomă și masterat.

Următoare etapă prevede desfășurarea materialelor editate în alte țări, printre care pot fi asutorul științifico – metodologic pt. cadrele didactice a școlilor montane. Întrebunțarea obiceiurilor, tradițiilor a muntenilor în dezvoltarea mai bună a copiilor studierea mai profundă a obiectelor științifico – montane a ciclului fizico-matematic și limbilor străine.

7. ETAPELE DE MUNCĂ.

Primul etapă – organizatoric.

Subiectul etapei:

- aprecierea planului de cercetare;
- durata etapei: ianuarie – mai 2006;

Etapa a doua – cercetarea principală.

Subiectul etapei:

- analiză cantitativă și calitativă a cadrelor didactice care muncesc în școlile montane;
- starea materială, lucrul interurbanelor școlare și inegalităților unde sunt cazați copii din catunelor îndepărtate.
- Terminul etapei începe – decembrie 2006.

Etapa a patra.

Activitatea analitică – teoretică și practică.

Curata etapei: 2008-2009

- Rezultatele dorite.
- petrecerea a conferinței științifico – teoretică internaționale «Școlă montană Perspectiva dezvoltării» (2009)
- organizarea «asociația internațională a școlilor montane ane 2009.
- înființarea editării periodice «Școlă montană» (2009).

Etapa a cincea.

- Efectuarea concluziei cercetării.
- concordanța de muncă între asociație și editare periodică «Școla de munte»
- pregătirea monografiei «Școla montană Ucrainei» Durata etapei 2010-2012.

Rezultatele de muncă și actele necesare, monografia «Școla montană a Ucrainei»

Va invităm la colaborare.

Stimați profesori, educatori, organizatori și șefii învățământului, savanți pedagogi și cercetători din Ucraina și alte țări care studiază viața și dezvoltarea societății vă rugăm să faceți cunoștință cu proiectul nostru care este în editie noastră să luați în considerare specifice țării dvs. Și să studiați această problemă slab studiată.

Comporând analiza am putea face schimb de experiență și să avem o influență asupra educației și dezvoltării copiilor în condiții montane.

Va invităm la colaborare științifică!

Розділ II

Вплив глобалізаційних змін на розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах

Регіональний проект «Гірська школа Українських Карпат» — лауреат Міжнародної виставки «Сучасна освіта в Україні — 2008» у номінації «Школа майбутнього — стратегічний напрям розвитку освітнього середовища»

Презентація Міжнародного наукового проекту «Гірська школа» на Міжнародній науковій конференції в Університеті Маршала (штат Західна Вірджинія, США).

Директор «Музею Аппалач» (штат Кентуккі, США) професор Джон Ірвін зацікавлено знайомиться з журналом «Гірська школа Українських Карпат», який йому презентувала група розробників проекту «Гірська школа»

Презентація Міжнародного проекту «Гірська школа Українських Карпат» для учасників обласного семінару вчителів початкових класів на базі Розтоцької ЗОШ I-III ст. Рахівського району Закарпатської області

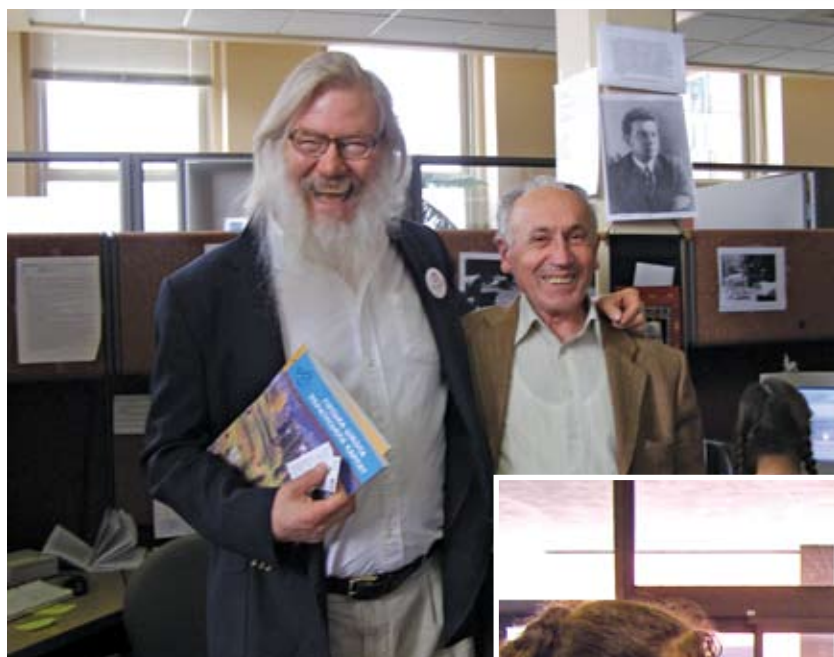
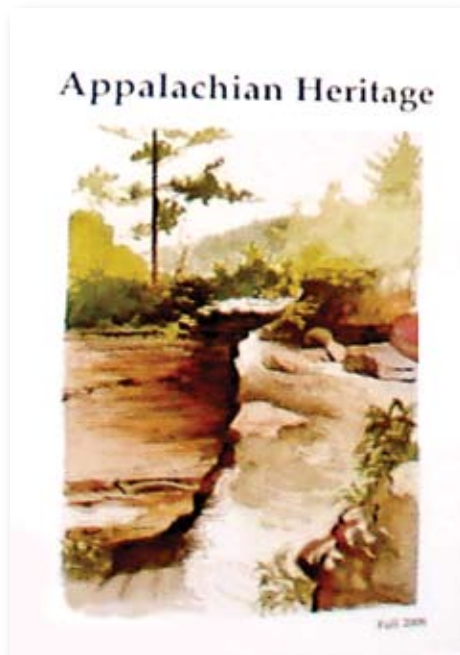
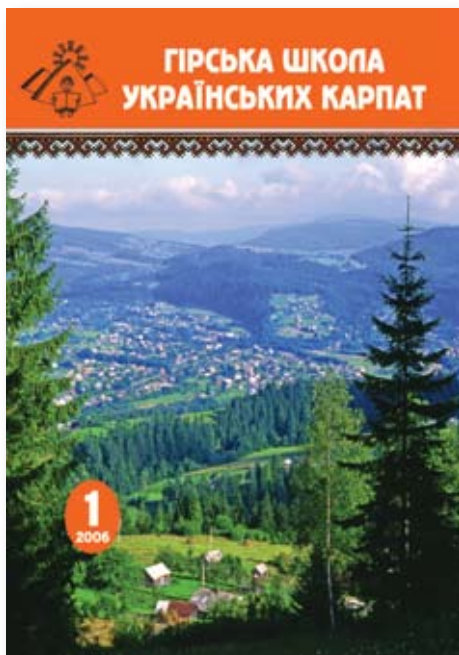
Презентація Міжнародного наукового проекту «Гірська школа» на Міжнародній науковій конференції в Університеті Маршала (штат Західна Вірджинія, США)

Зацікавлена бесіда.

Доктор філології університету Маршал Катерина Рудницька – дочка Почесного професора Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, ректора Українського Вільного університету в Мюнхені (Німеччина) Леоніда Рудницького, розповідає про особливості підготовки спеціалістів в університетах США

Американські українці – четверо внуків Леоніда Рудницького з мамою Катериною (крайня зліва) та проректором з наукової роботи університету Маршал доктором Барбарою Шварцкопф (в центрі) – вітають викладачів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Колеги.
Головні редактори журналів гірської тематики: професор Георгіє Брозі (George Brosi) – журнал «Appalachian Heritage» (Спадщина Аппалач), (штат Кентуккі, США) і професор Василь Хрущ – журнал «Гірська школа Українських Карпат», (м. Івано-Франківськ, Україна)

Американські журналісти зацікавились проектом «Гірська школа» та питанням співробітництва «Центру дослідження Аппалач» з Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника

Василь Хрущ,

керівник проекту «Гірська школа»,
головний редактор журналу
«Гірська школа Українських Карпат»,
кандидат педагогічних наук, професор,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Vasyl Khrushch,

Candidate of Pedagogical Sciences, professor,
editor-in-chief of the «Mountain school of the Ukrainian
Carpathians» journal, Head of «Mountain school»
scientific program

УДК 37.013

КОМПЛЕКСНЕ МІЖНАРОДНЕ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ГІРСЬКИХ УМОВАХ

COMPLEX INTERNATIONAL STUDYING OF THE PROBLEM OF THE PERSONALITY DEVELOPMENT IN MOUNTAIN CONDITIONS

In the article the necessity of international cooperation for studying problems of the personality development in the mountain regions is proved. Solution of similar problems in the Appalachian region (USA) is singled out; basic directions of researches by scientists of Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University (Ukraine) are offered.

Постановка проблеми. В якій країні не були б розміщені гори, вони по-особливому впливають на життя, спосіб господарювання, розвиток особистості.

Невеликі ділянки придатної для обробітку землі, віддаленість від великих транспортних магістралей, залізниць, рідкорозселеність, ландшафтно-кліматичні умови з їх ризиками — вітровіями, бурхливими річками і потоками, нестабільністю клімату і швидкою змінюваністю погоди та інше — характерні для всіх гір. Природно-кліматичні фактори не можуть не позначатися на розвиткові, світосприйнятті, світорозумінні, характері особистості.

Гірські умови — фактор постійно діючий. Вони визначають і вид праці, і особливості будови житла та дизайн одягу, звички і традиції, які за суттю своєю часто подібні в народів, що живуть в горах, хоч і знаходяться ці гори в різних частинах світу.

Тому проблема вивчення життя і розвитку особистості в умовах гір за своєю суттю є інтернаціональною і потребує об'єднання зусиль учених різних країн світу.

Не вирішені питання загального плану. На наш погляд, потрібне не лише об'єднання зусиль учених різних країн, кооперація в дослідженнях, але на певному етапі неминуче виникне потреба в розподілі напрямів дослідження окремих проблем між групами вчених за добре скоординованим і погодженим планом. Наприклад, постане завдання вивчати у порівняльному плані залежність звичаїв, способу господарювання від проживання в умовах гір; інша група досліджуватиме спільне, особливе та відмінне у вихованні дітей; треті — господарювання, соціально-економічні відносини, ще інші — здоров'я жителів гір, санітарно-гігієнічну культуру, типові захворювання тощо.

Мета статті. Через кооперацію та розподіл сфер дослідження за умов доброї координації міжнародних центрів порівняльного вивчення особливостей життя горян можна не тільки досягти успіхів у здобутті наукових знань, формуванні теоретичної бази щодо розвитку особистості в умовах гір, але й розробити належні практичні рекомендації щодо реалізації конкретних завдань, спрямованих на ефективний розвиток людини в горах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вчені Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Україна) предметом дослідження обрали вивчення специфіки впливу природи, конкретного карпатського гірського геопростору на розвиток, виховання і навчання дітей-горян.

Поставлено ряд завдань:

- визначити залежність процесів життєдіяльності, життєзабезпечення від гірського природного оточення;
- встановити закономірності формування особистості в умовах гір;

- знайти характерні особливості роботи вчителів у гірських школах;
- виробити наукові та методичні рекомендації щодо використання вчителями, батьками, вихователями сил природи для більш ефективного розвитку особистості дитини, учня;
- виявити вплив народних звичаїв, традицій, особливостей побуту певних етнічних груп на розвиток особистості тощо.

До розв'язання цих завдань залучені не лише педагоги, але й психологи, соціологи, медики, етнологи, економісти.

Дослідження різних впливів на розвиток особистості в умовах гір вимагає комплексного підходу, який, окрім вищезгаданих завдань включає також вивчення таких питань, як:

- ефективність використання нових інформаційних технологій, дистанційного навчання, системи Інтернет для покращення роботи гірських віддалених шкіл, в тому числі створення системи надання науково-методичної допомоги вчителям і вихователям в гірських школах;
- надання переваги орієнтації учнів на вивчення природничих наук, іноземних мов, залучення їх до традиційних видів діяльності з народно-прикладних видів мистецтва і праці;
- вивчення особливостей змісту, форм і методів підготовки в університетах учителів, вихователів, практичних психологів, соціальних педагогів до роботи в гірських школах.

На нашу думку, комплексність та міжнародний характер вивчення розвитку особистості в умовах гір полягає і в тім, що дане дослідження має порівняльний характер. Зрілі і повноцінні висновки можна зробити лише на основі порівняльних даних, отриманих науковцями інших країн Європи і світу. Аналіз різних наукових концепцій, підходів, розробок та практичного досвіду лише збагачує і підвищує ефективність дослідників окремої країни. Ми переконалися в цьому, провівши Міжнародну науково-практичну конференцію «Розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах в умовах глобалізації: стан, проблеми, перспективи» 9-11 жовтня 2008 р. в м. Івано-Франківську. Було заслухано і обговорено більше сотні доповідей і повідомлень науковців України, Росії, США, Словацької Республіки, керівників Міністерства освіти і науки України, Управління освіти і науки обласних державних адміністрацій, начальників управлінь освіти РДА, методистів рай(міськ)методкабінетів і вчителів.

До комплексу питань, які обговорювались учасниками конференції, входили такі проблеми:

- Вплив глобалізаційних змін на розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах
- Особливості підготовки майбутніх учителів у ВНЗ до роботи в гірських школах
- Гірське ландшафтно-кліматичне і соціальне середовище як важливий чинник формування психології горян
- Екологічне та природоохоронне виховання учнів гірських шкіл — запорука збереження та сталого розвитку Карпат
- Пізнавально-розвивальні можливості гірського середовища і їх використання в навчально-виховному процесі гірських шкіл
- Вплив ландшафтно-географічного та етнокультурного середовища на морально-духовне виховання молоді
- Ландшафтно-естетичний потенціал Карпатських гір і його місце в естетичному вихованні учнів
- Рекреаційно-оздоровчі можливості Карпат і їх використання для фізичного розвитку, виховання та покращення безпеки життєдіяльності в горах
- Школотознавчі та управлінські проблеми розвитку освітнього простору в Карпатському регіоні
- Професійно-психологічна підготовка правоохоронців до специфіки роботи в гірських регіонах

У процесі обговорення головної ідеї конференції заступник начальника відділу прогнозування розвитку середньої освіти департаменту загальної середньої та дошкільної освіти МОН України В.В.Скиба підкреслив, що гірські школи в Україні розглядаються як сільські школи. На його думку, варто вивчати специфіку роботи гірських шкіл і, можливо, на законодавчому рівні визначити їх статус.

Українські дослідники проблеми життя і розвитку особистості в умовах Карпатських гір виходять з того, що в теперішній час життя спільноти в Українських Карпатах відзначається більше високою духовністю, ніж розвинутими технологіями. Багаті своєрідні виховні традиції необхідно поєднати сьогодні з інноваційним змістом, новими формами і методами розвитку особистості.

Дослідники відстежують цікавий соціальний феномен, що має місце в сьгоднішніх Українських Карпатах: взаємне збалансування технологічної раціональності і ще не втраченої народної духовності:

- настирливий агресивний прагматизм і ще живучий романтизм гірських спільнот;
- наступальна підприємливість і природолюбність та мрійливість автохтонного населення Карпат.

Таким чином, становлення особистості, яка живе в умовах гірського регіону уповільненого розвитку, відбувається ніби в двох часових, екологічних і соціальних площинах: з одного боку потужний вплив науково-технічного прогресу, а з другого — не менш активний вплив народних традицій і виховання горян.

Процеси цивілізаційного «вторгнення» в депресивні регіони пережили чи переживають не лише жителі Українських Карпат, але й населення інших гірських регіонів світу. В цьому плані багато застережливих ідей ми почули від науковців США. Вони борються за те, що вже втратили, а ми знаходимося на порозі цих втрат. Так, професор, доктор соціології Дальтонського державного коледжу, штат Джорджія (США), Дональд Едвард Девіс настійно наголошує, щоб уряд України, громадськість підтримували місцеві громади, застерігали жителів від продажу землі в Карпатах. На куплені землі прийдуть нові власники, з іншою культурою і традиціями. Авто-

хтонне населення поступово переселиться в міста, зникне, а з ним зникнуть звичаї, традиції і потужний пласт народної культури. Д.Девіс стверджує, що «розвиток вівчарства в період пізнього середньовіччя і подальші міграції до даного регіону сприяли економічному і стратегічному розвитку гірських регіонів, у той час як промисловий вплив 20-го століття приніс значно більше спустошення цьому регіону» [1, 92].

Виступаючи на конференції, професор Д.Девіс ще раз наголосив, що певна ізоляція Українських Карпат, депресивні економічні умови сильно вплинули на якість освіти в гірських селах. На його думку ряд шкіл не відповідають прийнятним санітарно-гігієнічним нормам, навчальні програми не гнучкі, навчальні матеріали мало спрямовані на висвітлення особливостей життя і роботи в гірських регіонах.

Варто прислухатись до думки американського вченого і про те, що для збереження місцевого населення в Карпатах необхідно вдосконалити аграрний сектор економіки, припинити надмірну вирубку лісу в горах, розширювати екологічний і культурний туризм.

Ряд цікавих думок щодо розвитку особистості в гірських умовах в період глобалізації висловив директор Центру вивчення регіону Аппалач, професор Чад Беррі (США). На його думку, для протистояння глобалізаційним процесам необхідно посилити локальний розвиток, зміцнити місцеві громади та місцеве самоврядування.

Як і регіон Українських Карпат, так і ряд штатів Західної Вірджинії і сходу Кентуккі (США) в економічному розвитку відстають від інших штатів. Відвідавши більше сорока країн світу, в яких є гірські масиви, Чад Беррі робить висновок, що всі гірські регіони незалежно від країни подібні між собою, вони унікальні. Це, на його думку, означає, що освіта в них «повинна відповідати регіональним прагненням». Організація освіти в горах має ряд регіональних переваг і проблем: близькість до природи, її вивчення та дослідження, поєднання навчання з працею, а з другого боку — людські упередження про недорозвинутість, відсталість, тупість населення цих регіонів.

Він пропонує освітянам співпрацювати з місцевими жителями як з партнерами, студентів, які є вихідцями з гірських сіл, готувати і виховувати так, щоб вони повернулися з університетів назад у регіон, навіть у рідну общину «для пожиттєвого, сповненого усвідомлення служіння їй». Такі регіональні дисципліни, як вивчення Аппалач, Карпат, спрямувати на формування в учнів обов'язку перед регіоном і людьми.

Слушною є думка професора Ч.Беррі, якою він закінчив свій виступ на конференції: «Нам потрібно працювати так, щоб зберегти місцеве населення і все регіональне живим, тому що ніяка інша установа не буде дбати про це».

Низку цікавих думок щодо розвитку гірських регіонів висловив професор економіки Береа коледжу (США) Родней Вольфенбергер. Щоб ці специфічні регіони не відставали, говорить він, має бути чітка стратегія місцевого економічного розвитку, повинні створюватись нові підприємства, робочі місця тощо. Держава має видавати позики і списувати податки. «Жителі регіону — понад усе» — резюмує Р. Вольфенбергер.

Він, як і професор Дональд Девіс, застерігає не тільки від продажу землі, але й від зміни аграрних видів діяльності на промислові. В кінці 18 століття в Аппалачах в аграрному секторі було зайнято 90 відсотків населення, а тепер лише два відсотки. Решта населення зайнята у вугільній та лісовій промисловості. Розвиток сучасних технологій у цих галузях призвів до високого рівня безробіття. Закриття меблевих, текстильних, автомобільних і хімічних заводів ще більше ускладнило ситуацію в Аппалачах. Щоб пережити це, багато з районів Аппалач почали розвивати місцеву економіку, культуру, будівництво. Головним є розвиток людського ресурсу, освіти, медицини тощо.

Варто прислухатись до думки Р. Вольфенберга, що розвиток економіки в горах ґрунтується на таких чотирьох факторах:

- людський ресурс (освіта, житло, матеріальні блага);
- розвиток у людей лідерських якостей;
- організаційний розвиток;
- розвиток громади.

Про цю своєрідну чотириступеневу піраміду варто пам'ятати і нам, особливо в період глобалізації та експансії в гори великого промислового виробництва.

Заступник директора Центру досліджень Аппалач професор Крістофер Міллер (США) поділився досвідом використання матеріальної культури в процесі вивчення краєзнавства та інших дисциплін у вищих навчальних закладах.

Говорячи про типові труднощі гірських регіонів: проблеми з транспортом, обмеженість економічних можливостей, негативний вплив тих галузей промисловості, які займаються видоботком ресурсів, професор К.Міллер підкреслює позитивні можливості регіону Аппалач, який охоплює 13 штатів, де проживає 23 мільйони американців різних рас, культури, історії та досвіду.

Благами гір він вважає прекрасне природне середовище, багаті природні ресурси, різноманітну виразну культуру. На його думку, труднощі і позитивні особливості життя в горах вимагають їх детального вивчення. Особливе місце в дослідженні Аппалач займають «предмети матеріальної культури», тобто все те, що створювалось, змінювалось і використовувалось або й використовується людьми і нині.

Через вивчення матеріальної культури не в музеї, де експонати в шафах, на полицях і стендах, а на місцях її створення і використання дає змогу пізнавати народ, його діяльність, культуру, громаду, події життя і способи

виживання. Предмети матеріальної культури — це нічим не замінні першоджерела. Вони широко використовуються в аудиторіях у процесі вивчення історії, соціології, економіки, математики, мистецьких дисциплін, краєзнавства тощо.

П'ятнадцятирічний досвід роботи професора Крістофера Міллера з використання матеріальної культури жителів гір на навчальних заняттях в Береа коледжі переконливо засвідчує значні можливості такої роботи для підготовки студентів до здобуття знань з першоджерел, розвитку в них аналітичного мислення, інтелектуальних можливостей та ін.

Таким чином, навіть короткий огляд виступів учених США, що досліджують регіон Аппалач, дозволяє використати їх наукові ідеї, практичний досвід у роботі з нашими студентами. Це ще раз підкреслює, що Міжнародна кооперація, комплексне дослідження розвитку особистості в горах, особливо в умовах глобалізації, на часі.

Завдання науки, комплексного дослідження даних процесів полягає в тім, щоб ефективно використати те особливе, ще не втрачене духовно-екологічне середовище для успішного розвитку особистості.

У великих містах, промислово-розвинутих регіонах у результаті швидкого технічного прогресу і незбалансованості природного та штучно привнесеного промисловим розвитком, жителі виявились відчуженими від природи, хронічно втомленими, з постійними стресовими перенапруженнями, неврозами. Це викликане штучно створеним довкіллям, нехтуванням взаємозв'язків людини з природою [6, 4-6].

Як показують наші спостереження, душевне здоров'я горян, їх життєві цінності, оптимізм, духовність, власна система життєзабезпечення в складних географічних умовах — все це сприяє розвитку особистості як учня, так і дорослого.

Ми гіпотетично припускаємо, що дослідження проблеми життя і розвитку особистості в умовах гір допоможе зрозуміти, що втрачають підростаючі покоління, які національні, етнічні, життєві цінності губляться на дорозі надто швидкого поступу до масової культури і не завжди виправданого та нерозумно організованого намагання до високих стандартів споживання [7, 4-6].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Збалансування природного і прогресивно-іноваційного за допомогою сучасних інформаційних технологій, благ цивілізації, до яких мають доступ і ще більше матимуть його в майбутньому жителі гір, — це той шлях, на якому природне безболісно поєднується із науково-технічним і суспільним прогресом.

Вже сьогодні відбувається гармонійне взаємозбагачення освіти, науки, культури завдяки здоровому життєвому потенціалу вихідців з гір і водночас їх розвиток, успішна діяльність і процвітання — завдяки науковому суспільному прогресові.

На нашу думку, розвивати особистість в Карпатському краї, як і сам регіон, необхідно через науку, освіту, школу. В гори має прийти висока сучасна наука, наукомісткі технології, а не потужна екологонебезпечна промисловість, яка неминуче порушить соціальний і природно-екологічний баланс.

Дослідники Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника переконані, що вивчати проблему «Людина і гори» необхідно починати зі школи, з нашого майбутнього — розвитку шкільної учнівської молоді — майбутніх господарів гір. З цією метою засноване видання науково-методичного журналу «Гірська школа Українських Карпат», розроблено науковий проект «Гірська школа. Стан. Проблеми. Перспективи розвитку», який поміщено в першому номері журналу (2006 р.), проведено Міжнародну науково-практичну конференцію (2008 р.).

З метою реалізації частини даного проекту, яка стосується розвитку, навчання і виховання учнів гірських шкіл Українських Карпат, науковцями університету пропонується для обговорення і реалізації «Орієнтовна тематика дослідження проблем навчання, виховання і розвитку учнів гірських шкіл» (м. Івано-Франківськ, 2006).

«Орієнтовна тематика» включає такі основні напрями досліджень роботи гірської школи:

- екологічний та природоохоронний;
- розумове виховання та розвиток учнів гірських шкіл і формування в них наукового світогляду;
- морально-духовне виховання учнів гірських шкіл;
- використання ландшафтно-естетичного потенціалу Карпатських гір;
- психологічні аспекти розвитку особистості учнів гірських шкіл;
- виховні та розвивальні можливості трудової діяльності учнів гірських шкіл;
- фізичне виховання та безпека життєдіяльності дітей у горах;
- особливості роботи вчителів у гірських школах;
- школознавчі проблеми.

Детальне розкриття змісту кожного напрямку вміщене в журналі «Гірська школа Українських Карпат» (№1. — 2006. — С. 67-74) українською та англійською мовами.

1. Дональд Едвард Девіс. Царство природи: історія навколишнього середовища Східних Карпат // Гірська школа Українських Карпат. — 2006. — №1. — С.92.
2. Donald Edward Devis. «Rational social and economic development of the Ukrainian Carpathians». — Виступ на Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах в умовах глобалізації: стан, проблеми, перспективи». — 9-11 жовтня 2008.
3. Chad Berry. «Treatment of the concept «region» during globalization: in the context of the Appalachians». — Там само.

4. Rodney Volfenberger. «Social and economic development of the Appalachians». — Там само.
5. Miller Christopher. «Applying of material culture as stimulus for students to study regional ethnography» — Там само.
6. Лаврук М. Гуцули Українських Карпат (етнографічне дослідження). — Львів. — 2005. — С.4-6.
7. Лаврук М. Гуцули Українських Карпат (етнографічне дослідження). — Там само.
8. Хрущ О. Гори і психологія горян (Досліджуємо особливості впливу гірського середовища на формування психології горян) // Гірська школа Українських Карпат. — 2007. — №2-3. — С.174-176.
9. Степанова Л. Трудова традиція у гірській школі (Досліджуємо використання етнопедагогічних джерел трудового навчання у початкових класах) // Там само. — С.172-173.
10. Копчак Л., Хрущ В. Проект «Гірська школа» і міжнародне співробітництво // Гірська школа Українських Карпат. — 2007. — №2-3. — С.58-60.
11. Adrian Ivakhiv. Carpathians in transition: culture, identity, and transboundary cooperation at the eu's eastern border // Гірська школа Українських Карпат. — 2007. — №2-3. — С.61-65.

Університет Маршала (штат Західна Вірджинія, США), в якому відбувались 31 Аппалачські читання, де вперше працювала секція «Карпати – Аппалачі» за участю науковців Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (березень 2008)

Donald Edward Davis,
Ph.D. Professor of Sociology
Dalton State College
University System of Georgia
Dalton, Georgia, USA

THE UKRAINIAN CARPATHIANS: PROBLEMS/PROSPECTS

The Carpathians are one of the largest mountain regions in Europe and possess some of the most beautiful and picturesque landscapes on the continent, including extensive areas of virgin forests and unique Alpine ecosystems. Located in the southwestern corner of Ukraine, the Ukrainian Carpathians cover approximately 30,000 square kilometers, a geographic area that stretches from southeastern Poland to northern Romania. The ecological value of the Ukrainian Carpathians is truly extraordinary as the mountain region supports plant species not found anywhere else in the world and remains one of last European strongholds of large mammals such as brown bear, wolf, and lynx.¹ The United Nations has designated two areas of the Ukrainian Carpathians as world heritage sites and continues to endorse the articles of the Carpathian Convention, a treaty signed in Kiev in 2003 by the parliaments of six countries. Article 2.1 of the treaty underscores the «overarching goal» of the Convention, namely, «the protection and sustainable development of the Carpathians.»²

Although the Ukrainian Carpathians possess valuable natural resources and cultural traditions found nowhere else in Europe, the mountain area faces many social and environmental problems, including poverty, deforestation, widespread flooding, and unemployment. While official unemployment rates are reported as high as 14% in some mountain districts, recent data suggests that only 68% to 73% of all able-bodied highlanders are actually employed. In fact, interviews of mountain residents reveal that the percentage of able-bodied citizens actively searching for jobs ranges between 30% to 70%.³ Such problems are magnified by the fact that much of the area is in the midst of an economic transition, a transformation due partly to land privatization, the overall decline in agricultural employment, low birth rates, and the continued out-migration of the adult population. After the early 1990s, many important industrial facilities in the region were closed or transformed, leading to fewer jobs in manufacturing but more employment in the lower paying service sector, especially in the largest towns. In several Carpathian oblasts, per capita GDP does not rise above \$2,500 (USD) annually. In some rural areas, however, residents survive on as little as \$150 (USD) per month.⁴

The undeveloped rural character of the Ukrainian Carpathians is often striking to western Europeans visiting the mountain region for the first time. In some districts, population densities are among the lowest in Europe, especially in the higher elevation zones near national forest preserves or large ski resorts. Although the rural remoteness of the Ukrainian Carpathians certainly adds to their beauty and charm, and provides numerous possibilities for recreation and tourism, it is the isolation of the mountains that often restricts economic opportunities for highland residents. In fact, it is often in the more remote areas of the Carpathians where one finds the greatest numbers of social problems. In many mountain villages, men have left the homestead to find work abroad, leaving women and children behind to live in relative poverty. In 2002 alone, according to a study funded by the European Union, as many as 1,276 residents left the Transcarpathians for work abroad or in other parts of Ukraine. Individual towns have fared worse than others, especially those possessing sizable industries during the period of communism. In the Transcarpathian town of Rakhiv, for example, the population declined by nearly 4% from 1989 to 2001, a net loss of 571 individuals in a city of only 15,000 residents. Rakhiv's sizable population loss is even more remarkable if one considers the fact that the towns and villages surrounding that city actually saw a 6% increase in their population for that same time period.⁵

The relative isolation of the Ukrainian Carpathians, as well as their depressed economic conditions, has also played an important role in the quality of education in mountain settlements. Many village schools are substandard and thus have poor heating, creating obvious problems for learning in colder months when outside temperatures fall well below 0 degrees Celsius. In some areas, children may walk between four and eight kilometers daily to get to and from school, a difficult proposition if snow or ice is covering the ground. In more remote areas, highland schools are poorly attended, resulting in small classroom sizes, and causing extreme difficulties for teachers who may have to supervise pupils from many different age groups. Attendance is even a greater problem in those areas where parents may have to periodically leave to do seasonal work as migrant laborers. Nearly all highland schools have insufficient instructional materials,

lacking computers, internet resources, and up-to-date textbooks. The highland school curriculum also lacks pedagogical flexibility, as there are few instructional materials directed toward the peculiarities of mountain life and work.⁶

Besides the lack of quality education, another important problem facing mountain residents is the perennial flooding of mountain streams and rivers, which not only has caused considerable loss of life in the last two decades, but also the destruction of homes and livelihoods. The greatest floods have also washed away roads, bridges, and railroad overpasses, thereby limiting daily access to major transportation routes. Even minor floods can cause severe crop damage or destruction to dwellings that require costly repairs or the loss of work. While a major flood has been recorded in at least one Carpathian watershed in nearly every decade of the last century, there is increasing consensus that the most damaging floods were made more intense by the over-harvesting of mountain forests, especially timber stands found near the headwaters of major rivers.⁷ Today, there is considerable scientific evidence demonstrating the importance of healthy forests in reducing excessive water runoff, a fact that gaining wider acceptance among both the Ukrainian public and government policy makers.⁸ In August 2008, when asked «to what extent are natural disasters in Ukraine connected with regular cutting of forests?», Anatoliy Deyneka, head of the Lviv Regional Administration of Forestry, responded by stating «that in several years, we will use a sparing system of selective tree cutting in the Carpathians, i.e., we will manage forests according to the principals of natural forestry.»⁹

The adoption of sustainable timber management practices is merely a first step toward improving the quality of life in the Ukrainian Carpathians. Other measures will be needed as well, including the improvement of the agricultural economy and the promotion of the area as a prime destination for ecological and cultural tourism. After the protocols of the Carpathian Convention were signed in 2003, a number of international agencies and NGOs have proposed a wide range of sustainable development action plans for the Ukrainian Carpathians. In the recently published United Nations document entitled *Carpathians Environment Outlook 2007*, three scenarios were developed to illustrate the advantages and disadvantages of implementing different economic development models in the mountains: 1) «Business as Usual;» 2) «EU Policy First;» and 3) «Carpathian Dream.»¹⁰ Of the three scenarios, the Carpathian Dream clearly provides the most sustainable approach to economic development in the Ukrainian Carpathians, and if implemented with the participation of local and national governments, ensures a bright and hopeful future for highland people.

REFERENCES

1. Carpathian Ecoregion Initiative, *The Status of the Carpathians: A Report Developed as a Part of the Carpathian Ecoregion Initiative*. Vienna, Austria: WWF International Danube Carpathian Programme (November 2001), pp 17-18.
2. The Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe and the European Academy Bolzano, *Handbook on the Carpathian Convention*. Szentendre, Hungary: The Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe, 2007, p. 27.
3. United Nation Environmental Programme, *Policy Consultation on Sustainable Agriculture and Rural Development in the Carpathians*, National Reports for Romania, Slovakia and Ukraine. Vienna, Austria: UNEP (June 2006): 53-54.
4. United Nations Environmental Programme, *Carpathians Environmental Outlook 2007*, Map 2.1. Geneva, Switzerland: UNEP (2007): 48.
5. Nicolae Boar, *The Romanian/Ukrainian Transfrontier Region of Maramures*. Cluj-Napoca, Romania: Cluj University Press (2005): 152, 157.
6. Vasyl Demyanovych Krrushch, et al. «Mountain Area Schools: Conditions, Problems, Prospects of Development,» in *Mountain Schools of the Ukrainian Carpathians*. Ivano-Frankivsk, Ukraine: Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (2006): 31-36.
7. World Meteorological Organization, *Ukraine: Flood Management Within the Tisza River Basin*. Geneva, Switzerland: The Associated Programme on Flood Management (2002): 1-14. [Http://www.apfm.info/pdf/case_studies/cs_Ukraine.pdf](http://www.apfm.info/pdf/case_studies/cs_Ukraine.pdf). Accessed September 3, 2008
8. See, for example, Zsuzsanna Dezso, et al., «Analysis of Land-Use/Land-Cover Change in the Carpathian Region Based on Remote Sensing Techniques.» *Physics and Chemistry of the Earth* 30 (2005): 109-115; M.G. Demchyshyn, «Man-Made Influence on the Geological Environment of the Ukrainian Carpathians.» Kiev, Ukraine: Institute of Geological Sciences of National Academy of Sciences. Self-published Report, n.d., pp. 4-5.
9. Oleksandr Rozhen, «Forests Are Being Cut Down—Storms on the Planet Are Getting More Powerful?» *Zerkalo Nedeli*, No. 29 (708) August 15, 2008: 3. [Http://www.mw.ua/3000/3320/63697/](http://www.mw.ua/3000/3320/63697/). Accessed September 7, 2008.
10. UNEP, *Carpathians Environmental Outlook 2007*, pp. 203-209.

Дональд Девіс,
професор соціології
Дальтонського державного коледжу
(штат Джорджія, США)

УКРАЇНСЬКІ КАРПАТИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Карпати є одним з найбільших гірських регіонів у Європі. Вони славляться своїми прекрасними і мальовничими пейзажами, широкими просторами недоторканих лісів та унікальними альпійськими екосистемами. Українські Карпати, які знаходяться в південно-західній частині України, займають площу, яка складає приблизно 30000 квадратних кілометрів — географічний район, що простягається від Південно-Східної Польщі до Північної Румунії.

Екологічне значення Українських Карпат є безцінним: у даному гірському регіоні існують деякі єдині у світі види тварин і рослин; цей регіон є останньою фортецею для таких великих ссавців, як бурий ведмідь, вовк, рись. ООН визнала два регіони Українських Карпат як такі, що відносяться до світової культурної спадщини, і продовжує схвалювати статті Карпатської Конвенції — договору підписаного в Києві в 2003 році парламентарями шести країн. Стаття 2.1 цього договору акцентує увагу на загальній меті Конвенції, а саме — захисті і раціональному розвитку Карпат.

Хоча Українські Карпати володіють цінними природними ресурсами і культурними традиціями, яких немає ніде в Європі, гірський регіон стикається з багатьма соціальними і екологічними проблемами, включаючи бідність, вирубку лісу, часті повені і безробіття. В той час як, згідно з офіційними даними, в деяких гірських районах рівень безробіття складає 14%, нещодавні дані показують, що тільки від 68% до 73% працездатного населення гірських районів мають роботу. Насправді опитування, проведені серед гірських жителів, показують, що відсоток працездатного населення, яке активно шукає роботу, становить від 30% до 70%.

Такі проблеми спричинені тим, що значна частина району знаходиться посередині економічного перехідного етапу перетворень, зумовленому частковою приватизацією землі, загальним спадом зайнятості в аграрному секторі, низьким рівнем народжуваності та постійною зовнішньою міграцією дорослого населення.

На початку 1990-х багато виробничих потужностей регіону було закрито або перетворено в інші, що привело до скорочення робіт у виробничому секторі і їх зростання в низькооплачуваній сфері обслуговування, особливо в найбільших містах. У кількох областях Карпатського регіону ВВП не перевищує \$2500 на особу за один рік. Однак у деяких сільських районах люди виживають на \$150 в місяць.

Нерозвиненість села в Українських Карпатах є часто шокуючою для західно-європейців, які відвідують гірський регіон вперше. У деяких районах густота населення є однією з найнижчих у Європі, особливо в високогір'ї біля національних заповідників чи великих гірськолижних курортів.

Хоча віддаленість сіл Українських Карпат додає їм краси та чарівності і створює необмежені можливості для розвитку туризму, саме ізоляція гір часто обмежує економічні можливості гірських жителів. Насправді, саме в віддалених гірських районах існує найбільше соціальних проблем. У багатьох гірських селах чоловіки покинули свій дім у пошуках роботи за кордоном, щоб не залишити своїх дружини і дітей у бідності. Тільки в 2002 році, згідно з дослідженням проведеним за сприяння Європейського Союзу, 1276 мешканців Закарпаття залишили свій дім у пошуках роботи за кордоном або в інших областях України.

В окремих містах ситуація ще гірша, особливо в тих, де було багато промислових підприємств у період комунізму. Для прикладу, в закарпатському місті Рахів кількість населення зменшилась майже на 4% в період з 1989 до 2001 року; загалом населення міста з кількістю 15000 жителів зменшилось на 571 особу. Значне зменшення кількості населення міста Рахів є ще помітнішим, коли взяти до уваги той факт, що навколишні містечка і села мають приріст населення на 6% за той самий період.

Певна ізоляція Українських Карпат, а також депресивні економічні умови дуже вплинули на якість освіти в гірських містечках і селах. Багато сільських шкіл не відповідають нормам, мають погані системи опалення, що створює очевидні проблеми для навчання в холодну пору року, коли температура надворі опускається нижче 0 градусів за Цельсієм. У деяких районах дітям для того, щоб дібратися до школи і зі школи додому, потрібно щоденно долати від 4-х до 8-ми кілометрів, що особливо важко при наявності снігу з ожеледицею. У віддалених населених пунктах, кількість учнів гірських шкіл є дуже малою, результатом чого є малочисельні класи та надзвичайно важкі умови праці для вчителів, яким доводиться навчати в одному класі учнів різних вікових груп.

Проблеми з відвідуваністю учнями шкіл є ще більшими в тих районах, де батьки періодично виїжджають за кордон на сезонні роботи. Майже в усіх гірських школах використовуються невідповідні матеріали для навчання; спостерігається нестача комп'ютерів, інтернет-ресурсів та новітніх підручників. Навчальній програмі гірської

The Appalachian Center at Berea College

Since 1970, the Appalachian Center has been instrumental in helping Berea College realize its commitment to education and service in Appalachia, and today there are dynamic programs responding to an ever-changing Appalachian Region in the twenty-first century.

The Brushy Fork Institute Developing leaders, organizations, and communities	Entrepreneurship for the Public Good Teaching students entrepreneurship, leadership, and community development in an Appalachian context
Appalachian Studies Building understanding of the Region among students	Weatherford Award Recognizing the best fiction and nonfiction about Appalachia
Celebration of Traditional Music Exploring the diversity of Regional music and dance	Artifacts and Exhibits Studio Supporting teaching, learning, and research about Appalachia
Appalachian Heritage Magazine A leading literary magazine of the Southern Appalachian Region, since 1973	NEH Chair in Appalachian Studies Offering teaching and research for faculty both on campus and from throughout the country
Appalachian Seminar and Tour Introducing faculty and staff to the Region	

For more information, call 859-985-3140.
www.berca.edu/appalachiancenter

школи також не вистачає педагогічних матеріалів, спрямованих на висвітлення особливостей життя і роботи в гірських районах.

Крім нестачі якісної освіти, іншою проблемою є постійні повені, які не тільки забирають людські життя, але й руйнують житло та майно. Великі повені також розмивають дороги, мости, залізничні шляхи, таким чином обмежуючи щоденний доступ до основних транспортних маршрутів.

Навіть незначні повені призводять до великих збитків щодо урожаю чи руйнування житла, що потребує великих коштів на відбудову. В той час як одна велика повінь фіксується принаймні в одному басейні ріки майже кожних десять років за останнє століття, існує думка, що найбільші повені завдають ще відчутнішої шкоди через надмірну вирубку лісу в горах, особливо деревостою поблизу основних водних шляхів.

Сьогодні існує все більше наукових доказів, які демонструють залежність масштабу повеней від вирубки лісу. Цей факт визнає як українська громадськість, так і урядовці. В серпні 2008 року, поставивши запитання голові лісового господарства Львівської обласної адміністрації Анатолію Дейнеці «Наскільки природні катастрофи в Україні залежать від регулярної вирубки лісу?», я одержав відповідь, що через кілька років буде використовуватися селекційна система при вирубці лісу, відповідно до принципів бережливого лісового господарства. Впровадження раціонального управління лісовим господарством — це тільки перший крок до покращення якості життя в Українських Карпатах.

Потрібні також інші кроки, включаючи вдосконалення економіки аграрного сектору в регіоні екологічного і культурного туризму. Після підписання прелімінарних умов Карпатської Конвенції в 2003 році ряд міжнародних управлінь та неурядових організацій запропонували широкий план дій щодо раціонального розвитку Українських Карпат.

У нещодавно опублікованому ООН документі під назвою «Перспективи навколишнього середовища в Карпатах 2007» було розроблено три плани дій для того, щоб продемонструвати переваги і недоліки впровадження різних економічних моделей розвитку в горах:

- 1) Неefективна теперішня модель економічного розвитку;
- 2) Адаптація політики ЄС;
- 3) «Карпатська мрія».

З трьох запропонованих моделей «Карпатська мрія» забезпечує найбільш раціональний підхід до економічного розвитку в Українських Карпатах, і за умови реалізації цього проекту з допомогою місцевих і державних урядовців гарантоване світле майбутнє для гірських жителів.

Чад Беррі,

професор, директор Центру вивчення регіону
Аппалачі при Беріа коледжі (США)

Dr. Chad Berry

Professor of Appalachian Studies and Director
of the Appalachian Center Berea College, USA

ЗНАЧЕННЯ РЕГІОНУ АППАЛАЧІ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

MAKING SENSE OF REGION IN A GLOBAL AGE: THE APPALACHIAN CONTEXT

Ми уявляємо глобалізацію як про перетворення локальних або регіональних явищ у світові. Однак сьогодні рідко можна почути про локальні явища. Це — підтвердження мого аргументу, що на кожний крок у напрямі глобалізації одночасно відбувається рух у напрямі локального розвитку. Я — виходець з регіону Аппалачі. Цей регіон був «створений» або «вигаданий» могутніми впливовими людьми понад сто років тому. Вони назвали цей регіон «Аппалачі», тому що вірили — він відрізняється від решти країни, неважливо, в гіршу чи кращу сторону. Нині цей регіон по обидва схилів гір Аппалачі утворений 13 штатами (повністю або частково); там проживає 23 мільйони американців.

Вперше регіон Аппалачі виокремили письменники понад 100 років тому, описавши при цьому мешканців як «інших» і «своєрідних». Ця своєрідна реклама «іншого» регіону, з традиціями і старовиною з позитивної сторони і бідністю з негативної, приваблювала людей. Вони переїжджали до Аппалач і, залежно від особистих планів і перспектив, зберігали те, що вони тут побачили, або ж змінювали його.

Про регіон згадали знову, коли Джон Ф. Кеннеді і Річард М. Ніксон змагались за крісло президента в 1960 р. Телевізійні камери, знімаючи президентську кампанію Кеннеді, зазнали й убогості сільського населення в Західній Вірджинії і східному Кентуккі. Зрештою, Ліндон Б. Джонсон відреагував на побачене шляхом так званої «війни з бідністю», яка по суті була не була «війною», а скоріше — «перестрілкою». Через цю федеральну ініціативу ще й сьогодні чимало американців ототожнюють бідність з регіоном Аппалачі.

В наш час регіональна історична строкатість населення зменшилась. Афроамериканці, італійці, поляки і навіть українці переїжджали до цього регіону, а згодом і мігрували звідси. Проте латиноамериканці оселились у певних областях регіону, переважно економічно процвітаючих, змінюючи місцеві традиції новими відносинами, віруваннями і звичками. На мій погляд, ці новоприбульці є аппалачцями.

Хоча багато областей регіону економічно не відмінні від решти США, більшість регіону знаходиться далеко позаду в плані показників економічного і освітнього розвитку. Інші стереотипи щодо регіону утвердилися вже давно: вони стосуються і жителів Аппалач, які нібито недосконалі, запальні, кровозмісні, расистські, і фаталістичні, ліниві, неосвічені і позбавлені культури.

В 60-70-х роках минулого століття вивчення Аппалач як інтелектуальна дисципліна в основному зародилась як відповідь на поширені стереотипи. Зрештою, нові погляди з'явилися серед учених і експертів: регіон не просто недорозвинутий, а погано розвинутий. Регіон став відомим серед інших як внутрішня колонія США, і наступна генерація вчених і студентів почала думати, інтерпретувати і визначати регіон в іншому світлі. Вона бачить тісний зв'язок регіону Аппалачі з глобальною історією капіталізму, а останнім часом і з історією глобалізації.

Сьогодні зрозуміло, що регіон Аппалачі не дуже й відрізняється від решти країни, і тим більше від інших регіонів світу. Мені пощастило відвідати близько 40 країн світу. І кожна країна, де я побував, мала регіон, схожий на Аппалачі. На Кубі — це Пінар де Ріо (Pinar del Rio), де жителів висміюють через те, що вони повільні, ліниві і тупі. В Франції — це Британь. В Об'єднаному Королівстві — це будь-що поза межами Англії — Уельс, Шотландія або Ірландія. Протягом цієї подорожі я сподіваюсь більше дізнатись про відносини між жителями Карпат і рештою населення України.

На мою думку, причина, через яку кожна країна в світі має своєрідні Аппалачі місце, полягає в тому, що люди, які живуть поза межах цього регіону не хочуть вірити в унікальність цього місця. Можливо ці стереотипи і не стосуються людей, які живуть в горах, але щось мені підказує, що деякі з характеристик, як позитивних, так і негативних, присутні.

Яка ж тоді роль освіти? Яка роль регіональної навчальної програми? Ми живемо і працюємо в цьому регіоні, ми — люди цього регіону і наш особливий обов'язок — створити надійну освіту, що відповідає регіональним прагненням. Я скомпонував перелік пунктів, які, на мою думку, досить важливі:

- Освіта повинна забезпечувати знаннями і розумінням регіональних переваг і проблем.
- Допомогати студентам розвивати знання свого краю, гордість та любов до нього і давати більше інформації про спадщину регіону і його людей.
- Освіта має бути спрямована на зміну системи людських упереджень там, де і коли це потрібно.
- Освіта не має бути механізмом, який відправляє студентів далеко за межі їхнього дому з метою, щоб ті потім не повернулись; вона має допомогти студентам стати освіченими і натхненними настільки, щоб вони повернулись назад в регіон, можливо, навіть в рідну общину для пожиттєвої, сповненої розуміння служби.
- Вона не повинна бути обмеженою або провінційною. Освіта має забезпечувати студентів можливостями міжкультурного обміну, які допоможуть їм порівняти свої місцеві досвід, традиції, цінності, проблеми і переваги з іншими місцевими культурами. Пам'ятаєте, я говорив, що кожна країна має регіон, схожий з Аппалачами. Ми маємо досить багато місць для проведення досліджень і навчання.
- Освіта повинна бути інтегрована в роботу і діяльність. Студентів мають навчати не тільки ідей, але і того, як застосовувати і втілювати ці ідеї; інколи їм потрібно навіть знати, як протидіяти цим ідеям. Регіональна освіта не може бути обмежена лише одними заняттями в класі, студента повинні підштовхувати до співпраці з людьми і громадою, Завдання регіональної освіти — підготувати студентів, які б змогли внести прогресивні зміни і які б водночас усвідомлювали і поважали традиції.
- Регіональні дисципліни такі, як вивчення Аппалач, не повинні бути такими ж, як уроки з історії Другої світової війни чи навіть хімії. Зобов'язання перед регіоном і людьми — це серце такої дисципліни. Вона повинна втілювати трансформацію, зміни і довіру.
- І останнє: освіта має бути демократичною і взаємною. Вона повинна співпрацювати з місцевими людьми як з партнерами, щоб розвивати громаду разом. Нещодавно я був на Кубі і вивчав, як проходить розвиток в регіоні, і це мене дуже надихнуло. Дослідники і вчителі не є експертами з точки зору кубинця, вони тільки помічники, які працюють з місцевими людьми і допомагають їм досягти бажаного. У США такі перспективи інколи називають «спільно-дійові дослідження» (Participatory Action Research).

Я впевнений, що не включив усі важливі аспекти в цей перелік, але можливо, що за час, проведений разом, ми зможемо доповнити цей список. Мені цікаві також ваші ідеї.

На закінчення хочеться сказати, що регіональна освіта, принаймні у моєму регіоні і в моїй країні, є важливою або навіть вирішальною альтернативою глобалізації. Нам потрібно працювати, щоб зберегти місцеве і регіональне живим, тому що ніяка світова (глобальна) установа чи напрям не будуть дбати про це.

Крістофер Міллер,

професор, заступник директора,
завідувач Центру вивчення регіону Аппалачі
при державному коледжі Берea (США), професор

Christopher Miller,

professor, assistant director of the Appalachian Studies
Center, scientific research coordinator (USA)

ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК СТИМУЛУ ДО ВИВЧЕННЯ СТУДЕНТАМИ КРАЄЗНАВСТВА

APPLYING OF MATERIAL CULTURE AS STIMULUS FOR STUDENTS TO STUDY REGIONAL ETHNOGRAPHY

Аппалачі Північної Америки

Гірський ланцюг Аппалачі є головним гірським масивом східної частини Північної Америки. Це — ланцюг старих гір, котрий простягається від штату Алабама до Східної Канади. Хоча ці гори населяють різні за походженням національності, багато з них стикаються з труднощами, типовими для гірських регіонів: проблемами з транспортом, обмеженими економічними можливостями, впливом галузей промисловості, які займаються видобутком ресурсів. Однак вони також користуються благами, притаманними гірським районам: багатими природними ресурсами, прекрасним природним середовищем та виразною багатою культурою. В цьому та прилеглих до нього географічних регіонах існують райони, котрі стикаються з великими економічними і соціальними труднощами. Разом цей регіон відомий у Сполучених Штатах під назвою Аппалачі. Необхідність визнання важливості цього регіону є предметом постійних дискусій, навіть серед тих, хто живе і вчиться тут. Ми у Центрі вивчення регіону Аппалачі при коледжі Берea віримо у важливість регіонального вивчення, з повагою ставимося до різних рас, культури, історії та досвіду.

Коледж Берea

Коледж Берea розміщений на самій межі регіону Аппалачі. Це невеликий вищий навчальний заклад з багатогранною навчальною програмою. Згідно зі статутом, коледж Берea приймає більшість своїх студентів з регіону Аппалачі. Ми також приймаємо тільки студентів, які потребують фінансової підтримки. Однак лише 3-тя частина цих студентів вчиться в нашому коледжі. Ми також взяли зобов'язання навчати разом чорних та білих студентів.

Я працюю в коледжі Берea на посаді заступника директора нашого Центру із вивчення регіону Аппалачі і є завідувач циклу лекцій предметів матеріальної культури. Як завідувач, я пропагую використання матеріальної культури в процесі навчання в нашому коледжі. Таким чином, я відповідаю за нашу колекцію і надаю доступ до неї нашим викладачам і студентам та беру участь у проведенні занять з різних дисциплін. Ми викладаємо багато предметів, пов'язаних з вивченням матеріальної культури. Таким чином, я пропагую її використання як метод вивчення ряду дисциплін, особливо тих, які пов'язані із вивченням регіону Аппалачі.

Вивчення матеріальної культури

Існує велика теоретична основа матеріальної культури. Однак для моїх цілей я вважаю ефективним спростити вивчення прикладної матеріальної культури до кількох аксіом та аналітичної структури.

Аксіома: Предмет матеріальної культури — це те, що створюється, змінюється або використовується людиною

Мої студенти часто мають упередження, що «предмети матеріальної культури» — це тільки історичні предмети. Я ознайомлюю їх з антропологічним визначенням матеріальної культури, яке твердить, що предмет матеріальної культури — це те, що створюється, використовується або змінюється людиною. Використовуючи це визначення, вивчення матеріальної культури зводиться до вивчення народу, культури, громади, подій і місць через знайомство з предметами матеріальної культури, що є дуже ефективним для ряду академічних дисциплін.

Аксіома: Предмети матеріальної культури — це першоджерела

Кожний предмет матеріальної культури містить інформацію про людей, події та культуру, з якими він перебував в контакт, і передає нам цю інформацію. Однак ми повинні навчитись як знаходити і розшифровувати інформацію.

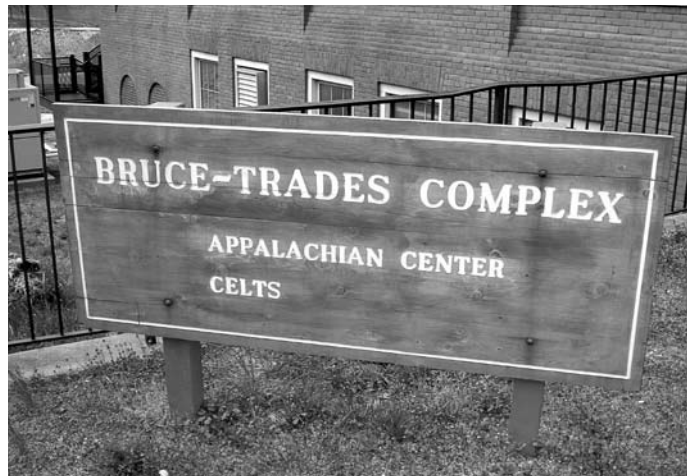

Матеріальна культура в аудиторії

Хоча ці ідеї також корисні для індивідуального вивчення предметів матеріальної культури, здебільшого мене просять проводити заняття в аудиторії. Я хочу звернути увагу на методи навчання в аудиторії. В коледжі Береа, заняття тривають 50 або 105 хвилин. Я розробив ряд завдань, які можна успішно виконати за цей короткий період часу. Я використовую матеріал з ряду дисциплін: історію, соціологію, математику, мистецтвом, вивченням регіону Аппалачі, спілкуванням та нашими загальними дисциплінами.

Робота з предметами матеріальної культури в аудиторії

Перед тим як почати працювати з курсом, я зустрічаюся з викладачем, щоб обговорити мету курсу та заняття, а також яким чином робота з предметами матеріальної культури може посприяти цим цілям. Ми зустрічаємося в залі, де зберігаються предмети матеріальної культури. Там я можу швидко дістати і показати предмети. В той час як у музеях практикують зберігання предметів у коробках і закритих шафах, я переконався, що це перешкоджає їх використанню в навчальних цілях. В 1999-2000 я перетворив нашу колекцію у відкриту для використання на заняттях. Предмети лежать на відкритих полицях, посортовані за призначенням для їх швидкого пошуку. Працюючи з викладацьким складом, я вибираю предмети і визначаю спосіб роботи з ними, який був би оптимальним для курсу.

Хоча інколи ми використовуємо роботу з предметами матеріальної культури для представлення нових ідей при викладанні курсу, здебільшого їх використовують для підведення підсумків. Я вважаю, що робота з предметами матеріальної культури допомагає студентам застосувати їхні теоретичні знання, отримані з підручників та дискусій на парах. Деяким студентам, у яких добре розвинуте зорове сприйняття, така практика допомагає зрозуміти окремі з цих теорій уперше. Отже, якщо студенти отримали вже певну порцію інформації з даної дисципліни, то я намагаюсь ознайомитися з нею до початку практичного заняття.

Три методи роботи з предметами матеріальної культури

Я використовую три різні методи для роботи з предметами матеріальної культури в аудиторії:

1. «Широкий метод».

«Широкий метод» спонукає студентів до вивчення групи предметів матеріальної культури з допомогою спостережень і спроб провести аналогію між ідеями курсу та предметами, які вони бачать. Існує два варіанти виконання цього завдання. Перший — розглянути ряд предметів матеріальної культури, які є частиною системи. Прикладом може бути низка предметів матеріальної культури, які використовуються для приготування їжі на відкритому вогні. Коли студенти, які вивчають кухню і культуру даного етносу виконують це завдання, вони дізнаються, як приготування їжі вимагає системи пов'язаних предметів, а ці системи формуються з допомогою технології, наявних матеріалів, традицій і культури. Другий варіант вимагає, щоб студенти зробили порівняльний аналіз предметів матеріальної культури зі спробою пояснити їх відмінності.

2. «Глибинний метод».

«Глибинний метод» включає завдання з одним предметом матеріальної культури, розгляд його деталей і намагання поєднати ці деталі з ідеями навчального курсу.

3. «Експонатний метод».

«Експонатний метод» вимагає від студентів дослідити групу предметів матеріальної культури, а потім використати ідеї з навчального курсу, щоб швидко вибрати підгрупу предметів для гіпотетичного експоната.

Результати

Я виконую цю роботу в коледжі Береа вже п'ятнадцять років. Протягом цього часу я спостерігав наступні результати роботи студентів з предметами матеріальної культури в аудиторії. По-перше, такий вид роботи дає можливість студентам оволодіти змістом курсу, використовуючи різні інтелектуальні вміння. По-друге, вивчення змісту курсу з допомогою нового методу поглиблює вивчення і сприяє запам'ятовуванню нових ідей. По-третє, робота з предметами матеріальної культури дає студентам додаткову практику здобуття знань з першоджерел. По-четверте, «експонатний метод» дає студентам досвід, який формує знання різного середовища. І останнє, такі види завдань — це досвід, який допомагає студентам у роботі, наприклад у музеї.

Родней Вольфенбергер,
професор Береа коледжу (США)

Rodney Volfenberger,
Professor Berea College (USA)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК В АППАЛАЧАХ

SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE APPALACHIANS

Річард Куото, спеціаліст із вивчення лідерських якостей, говорить про неможливість існування суспільства без економіки. Це досить зрозуміла ідея: немає роботи — немає заробітної плати, немає зарплати — немає за що купити їжу, немає продуктів харчування — немає людей, а без людей немає суспільства.

За останні сорок років два стилі економічного розвитку утвердилися в регіоні Аппалачі. Перший, що практикується державою і місцевою владою, надзвичайно конкурентний, і успіх виключно залежить від кількості створених робочих місць. Все робиться для того, щоб створювались нові робочі місця, для цього видаються позики, а податки скасовуються. Через те, що деякі райони, котрі входять до регіону Аппалачі є одними з найбідніших у країні, існує небагато критеріїв щодо створення робочих місць, і урядовці часто дають можливість створювати підприємства, котрі за низьку заробітну плату експлуатують своїх працівників. На противагу цій стратегії, існує альтернативна — стратегія місцевого економічного розвитку. Вона сприяє створенню робочих місць у сільських та міських районах Аппалач. Ця стратегія спрямована на відродження місцевої економіки і таким чином допомагає людям. Жителі регіону — понад усе. Стратегії місцевого економічного розвитку не мають великих масштабів, однак вони дають робочі місця для людей, які володіють особливими талантами і вміннями, притаманні тільки даному регіону.

Економіка регіону Аппалачі

Перед тим, як ми почнемо обговорювати місцеві економічні моделі розвитку, дозвольте коротко розповісти про економіку регіону Аппалачі. Перший перепис населення США був зроблений у 1790, і він показав, що більше 90 відсотків населення були задіяні в аграрному секторі. Який відсоток населення США сьогодні працює в цьому секторі? Тільки два відсотки. Всі робочі місця в сільському господарстві перестали існувати, коли ми взяли курс на виробництво. Вже в 1950-х роках, 40 % населення США були задіяні у виробництві. Сьогодні ця цифра складає тільки п'ятнадцять відсотків. Незабаром вона буде ще меншою. Машина заміняє працівників, тому що ми живемо в індустріальному віці. Оскільки це відбувається в США, то відбувається і в Аппалачах. Історично в Аппалачах добре розвинуті вугільна та лісова промисловості. Індустріальна експансія 1880-х вимагала збільшення видобутку вугілля та заготівлі лісу. Але з розвитком сучасних технологій вугільній промисловості вже не потрібно такої великої кількості працівників, як раніше. Менше і менше людей видобувають все більше і більше вугілля в Аппалачах, що призвело до високого рівня безробіття в районах, де завжди видобувалось вугілля. За останні 25 років кількість людей задіяних у вугільній промисловості, зменшилась на 2/3. Крім цього, були закриті текстильні, меблеві, автомобільні і хімічні заводи, деякі з них зазнали значних збитків, не витримавши світової конкуренції. Щоб якимсь чином пережити це, багато з районів Аппалач почали вивчати місцеву економіку і використовувати культуру для розвитку економіки.

Трактування місцевого економічного розвитку, що базується на використанні ресурсів

Коли ми використовуємо нашу культуру для розвитку економіки, то говоримо про місцевий економічний розвиток, що базується на використанні ресурсів. Його можна визначити як стратегію, яка базується на ви-

користанні місцевих ресурсів — природних, культурних, будівельних — для створення продуктів і послуг, які б сприяли регіону.

Місцевий економічний розвиток, що базується на використанні ресурсів, — це швидше концентрація на тому, що вже існує, ніж те, що треба розробляти чи будувати. Регіон Аппалачі характеризується багатими природними, культурними і будівельними ресурсами. Вони приваблюють людей зі всього світу, які відвідують цей регіон, а деякі з них залишаються тут назавжди.

Багатий на ресурси регіон Аппалачі: реалізація можливостей. Модель «Турело»

Ефективною моделлю місцевого економічного розвитку, яка широко використовується в Аппалачах, є модель «Турело», розроблена Доктором Фон Грішамом. Ця модель описує процес суспільної актуалізації. Модель — це піраміда з багатьма шарами. Нижній шар — це розвиток людського ресурсу, він включає освіту, проживання і всі матеріальні блага. Наступний шар — це розвиток лідерських якостей. Третій шар — це організаційний розвиток. Наступний — це розвиток громади. А зверху піраміди знаходиться економічний розвиток. Все повинно бути в певному порядку. Не можна розпочати «будувати» наступний компонент, не закінчивши попередній.

Отже, часто наші зусилля сконцентровані на «будівництві» верхнього шару піраміди, який неможливо завершити, не «збудувавши» попередні. Згідно з цією моделлю економічний розвиток треба починати з нижнього шару — з людей. Для того щоб збудувати економіку, яка буде працювати на благо громади певного району, перш за все треба розпочати з розвитку самої громади. А це починається на індивідуальному рівні. Як колись сказала Маргарет Мід: «Ніколи не сумнівайтеся в тому, що глибоко мислячі люди можуть змінити світ».

Газета «Галичина» в США. Доктор соціології, професор Дональд Девіс — дослідник Східних Карпат — біля свого кабінету в Дальтонському коледжі (США)

Випускник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника Володимир Павлюк — популяризатор проекту «Гірська школа» в США

Іван Будзак,

перший заступник начальника
Управління освіти і науки
Івано-Франківської обласної
державної адміністрації

Ivan Budzak,

assistant head of the department
of education and science
of Ivano-Frankivsk regional state
administration

ОСВІТНІЙ ПРОСТІР СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ ПРИКАРПАТТЯ: ДОСЯГНЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ

Постановка проблеми. За останні роки освітній простір у нашій державі розглядається з позиції створення учням рівного доступу до якісної освіти та інтеграції у європейський та світовий простір.

Одним із найважливіших шляхів модернізації системи освіти України є збереження, удосконалення та розвиток сільської школи, оскільки:

- 1) сільська школа є важливою частиною сільського соціуму;
- 2) у більшості випадків сільська школа є єдиним культурно-освітнім закладом на селі;
- 3) сільська школа не має конкурентів на ринку освітніх послуг, а тому є єдиним гарантом права дитини на повноцінну освіту та гарантом її соціального захисту;
- 4) збереження сільської школи — це збереження нашої духовності, національної самобутності, природної чистоти та гармонії;
- 5) сільська школа виконує не лише педагогічну, а й соціальну функцію, зберігає генетичний потенціал українського етносу, відіграє роль Центру науково-просвітницького та ідейно-духовного життя територіальних громад.

Виклад основного матеріалу. Сільська школа на Прикарпатті — зона постійної уваги і піклування Управління освіти і науки Івано-Франківської ОДА, яке очолює Заслужений працівник освіти України, талановитий організатор Зінаїда Андріївна Болюк. Прикладом того, що в області проводиться відповідна робота щодо вирішення проблеми сільської школи, є те, що ще у 2004 році видано розпорядження голови облдержадміністрації «Про розвиток сільської загальноосвітньої школи», а в 2002 році сесією обласної ради затверджено Програму розвитку освіти Івано-Франківщини на 2002-2015 роки, яка охоплює ключові напрямки розвитку системи освіти області, і в першу чергу — сільської.

На даний час мережу загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості представляють 593 школи (78% від загальної кількості шкіл області) де навчається 87395 учнів(54%). Середня наповнюваність шкіл сільської місцевості становить 146 учнів, що у 3 рази менше, ніж середня наповнюваність міських.

Із зазначеної кількості шкіл 195 є малокомплектними, тобто: або немає, як мінімум, одного класу, або є діти відповідного віку до 5 осіб і навчання організоване індивідуально. Поширюється практика створення навчально-виховних об'єднань «школа-дитячий садок». У сільській місцевості діє 44 навчально-виховні об'єднання. У другу зміну навчається 1,4 тис. учнів(1,6%). Зрозуміло, що в основному зменшення кількості учнів, які навчаються у другу зміну пов'язане з демографічною ситуацією.

Збережено мережу груп продовженого дня (їх 259 (10%)) та мережу інтернатів при школах — 14 у сільській місцевості. Найбільше нас турбують загальноосвітні школи I ступеня, наповнюваність яких менше 20 учнів (таких є 61 школа), та ЗОШ I-II ступеня, наповнюваність яких складає менше 45 учнів (27 шкіл).

Одним із найважливіших чинників, що впливають на розвиток сільської школи, є демографічна ситуація.

Новозбудована гірська Поляницька ЗОШ I-II ступенів Яремчанської міської ради Івано-Франківської області

Учасники науково-практичного семінару «Інноваційні технології у початковій школі» у новозбудованій Поляницькій ЗОШ I-II ст.: Н.Борисюк — начальник відділу освіти Судацької міськради, М.Дементьєва — завідувача методкабінетом, Г.Кіщук — директор Поляницької ЗОШ I-II ст., С.Рибак — заступник директора з навчальної роботи Сонячнодолинської ЗОШ Судацької міськради, Т.Глушецька — директор Сонячнодолинської експериментальної ЗОШ I-III ст.

Зменшення кількості учнівського контингенту (у нашій області за період з 2000 року кількість учнів зменшилась на 33160 учнів) суттєво вплинуло на:

- 1) доцільність закриття загальноосвітніх шкіл або їх реорганізацію;
- 2) збільшення кількості шкіл з малою чисельністю;
- 3) зменшення середньої наповнюваності класів та шкіл;
- 4) збільшення видатків на утримання малочисельних та зменшення на утримання відповідно інших шкіл;
- 5) зміни в штатному розписі навчальних закладів;
- 6) зміни в тижневому навантаженні педагогічних працівників тощо.

Хочу відзначити, що завдяки серйозній підтримці освітан області з боку облдержадміністрації та обласної ради за останні роки не закрито жодної школи де були б діти, хоча б 1 учень. Якщо у 2007, 2008, 2009 роках закрито по одній школі I ступеня, то причиною є лише відсутність у даному населеному пункті дітей шкільного віку.

На мій погляд, цікавою є позиція щодо закриття малокомплектних шкіл, а саме малочисельна школа може надати учню якісні освітні послуги, створити відповідне освітнє середовище і т.ін. З іншого боку, при теперішньому підході до фінансування на 1 учня їх доля та доля інших пов'язаних з ними шкіл є невтішною. Для прикладу: середня вартість утримання учня у малокомплектній школі складає приблизно 10 тис. грн., а за формульним розрахунком — 4,6 тис. грн. Саме в даний момент хотілося б, щоб фінансування планувалося не на утримання учня, а на утримання навчального закладу.

Невтішною є ситуація з педагогічним навантаженням учителів, яке безпосередньо пов'язане із зменшенням учнівського контингенту. У частині районів лише кожен третій педагог працює на повному тижневому навантаженні. А найбільший відсоток таких учителів складає 60,7%.

Крім демографічної ситуації, є ряд інших факторів, що негативно впливають на розвиток сільської школи. Це:

- 1) соціально-економічний розвиток населеного пункту;
- 2) відтік кваліфікованих кадрів (з вищеназваних причин) та відсутність системної підготовки керівників сільської школи до вирішення проблем, які сьогодні піднімаються;
- 3) недостатнє матеріально-технічне забезпечення шкіл та відсутність в повній мірі обладнання навчальних кабінетів, спортивної бази та бібліотеки;
- 4) відсутність необхідних умов для якісного впровадження профільного навчання у старшій школі;
- 5) низький рівень експериментальної роботи;
- 6) недостатня забезпеченість педагогічних працівників житлом або надання їм фінансової підтримки тощо;
- 7) складність у вирішенні питань оптимізації мережі, що зумовлено ст. 11 Закону України «Про загальну середню освіту» в частині надання згоди територіальної громади у сільській місцевості на ліквідацію чи реорганізацію загальноосвітніх шкіл. З одного боку, це мав би бути захист щодо ліквідації, а з іншого — це проблема у створенні шкільних округів, де необхідно проводити реорганізацію ЗНЗ на ступінь нижчу за погодженням територіальних громад.

Було б несправедливо сьогодні не відзначити і те, що за останні роки значно покращилось фінансування загальної середньої освіти. В області за підтримки голів ОДА і облради встановлюється традиція не знімати кошти з освіти, а залишати відповідно до розрахунків Мінфіну. Це дало можливість зробити багато. Зокрема, за час реалізації обласної Програми розвитку Івано-Франківське управління освіти і науки ОДА передало для навчальних закладів районів і міст:

- 45 автобусів для підвезення учнів та педагогічних працівників;
- 427 комплекти шкільних меблів (у тому числі обладнання для кабінетів фізики та хімії — по 20);
- 89 мультимедійних класів;
- 105 котлів для модернізації шкільних котельень.

Майже на 1 млн. грн. закуплено навчального обладнання для базових шкіл з: історії, географії, математики, біології. Для шкільних бібліотек придбано літератури на суму 500 тис. грн. Вісьмом школам надано субвенції з обласного бюджету в розмірі по 200 тис. грн. для їх капітального ремонту та придбання відповідного обладнання.

Серед проблем, що суттєво впливають на розвиток сільської школи, я не назвав питання, пов'язані з комп'ютеризацією та інформатизацією навчальних закладів та «Шкільним автобусом».

Завдяки субвенції з державного бюджету на комп'ютеризацію та придбання шкільних автобусів, а також коштів місцевих бюджетів питання, названі раніше, значною мірою вирішено, а саме:

- всі ЗОШ I-III ступеня забезпечено навчальними комп'ютерними комплексами з розрахунку 20 учнів на 1 комп'ютер (хоча цю норму треба переглянути);
- 77% шкіл I-II ступеня забезпечені НКК;
- 72 загальноосвітні школи I-III ступеня із 222 забезпечені мультимедійними класами;
- 67% шкіл I-III ступеня підключено до мережі Інтернет.

Наведу два приклади використання інформаційних технологій:

- реєстрація на пробне тестування через Інтернет;
- програма Майкрософт «Утел».

Я не ставив за мету ви-
черпати в даній статті всі
питання, пов'язані з сіль-
ською школою. Свідомо
не торкаюсь проблем ви-
рішення і впровадження
профільного навчання,
не зупинявся результатах
ЗНО. Аналіз перших тесту-
вань свідчить, що особли-
вої відмінності результатів
ЗНО серед учнів міської
і сільської школи немає, а
це вже добре. Питання, що
стосуються моніторингу
якості освіти, дотримання
температурного режиму
в навчальних закладах,
наявність спортзалів тощо
потребують постійної ува-
ги. Розв'язання цих про-
блем є нашою щоденною
роботою.

Висновки. У перспекти-
ві освітній простір сільської

школи має значно покращитись і змінитись. Школою більше опікуватимуться органи місцевого самоврядування, батьки, громадськість.

Розвиток демократичних форм управління, зростання ініціативи і творчості сільських громад, економічне, соціальне і культурне зростання села — все це в перспективі оновить і покращить освітній простір сільської школи.

З метою більш ефективного використання освітнього простору в справі виховання, навчання і розвитку особистості вважаю за доцільне:

- органам освіти здійснювати заходи щодо підвищення компетентності керівників шкіл із використання організованих впливів освітнього простору села на навчання і виховання дітей;
- удосконалювати навчально-виховний процес з орієнтацією на тісні зв'язки з життям, з діяльністю культурно-освітніх установ, що працюють в селах;
- вивчати, впроваджувати і поширювати кращий досвід використання освітнього простору сільської школи;
- у навчально-виховному процесі враховувати вплив способу господарювання, культурних традицій і звичаїв села на розвиток учнів.

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. — К.: Либідь, 1997.
2. Лосюк П. Гуцульщинознавство в українській національній школі. — Косів: Писаний Камінь, 2001. — 166 с.

Юрій Завалевський,

кандидат педагогічних наук, доцент,
в.о. директора Інституту інноваційних технологій
і змісту освіти МОН України

Yuriy Zavalevskyy,

Candidate of Pedagogic, assistant professor,
acting director of the Institute of Innovative Technologies
and the Contents of Education of the Ministry
of Education and Science of Ukraine

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ОСВІТНІХ СТРАТЕГІЙ
НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ УЧИТЕЛЯ
(ІЗ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ)**

**SOME ASPECTS OF INFLUENCE OF EDUCATIONAL STRATEGY
ON COMPETITIVENESS OF THE TEACHER
(FROM FOREIGN EXPERIENCE)**

In the article an attempt to ascertain essential aspects of influence of educational strategy on professional qualities of the teacher by means of survey of the general secondary education system in foreign countries is made.

Постановка проблеми. У статті зроблена спроба з'ясувати суттєві аспекти впливу освітніх стратегій на професійні якості вчителя за допомогою огляду системи загальної середньої освіти в зарубіжних країнах. Ми можемо зробити висновок, що українська освіта також має орієнтуватися на конкурентоспроможність особистості у світовому освітньому просторі. Базуючись на національній ідеї українського державотворення спрямовується на утвердження національних інтересів відповідати потребам особистості та суспільства, які постійно змінюються.

Освіта в сучасних умовах є могутнім чинником розвитку духовної культури українського народу, відтворення інтелектуальних і продуктивних сил суспільства, запорукою авторитету України як незалежної, демократичної та правової держави — повноправного члена європейської та світової спільноти.

Сьогодні процеси Європейської інтеграції охоплюють дедалі більше сфер життєдіяльності. Не стала винятком і освіта. Зараз європейське освітнє співтовариство консолідується задля формування загальноєвропейської системи освіти. Україна чітко визначила орієнтир на входження в освітній простір Європи і здійснює модернізацію освітньої діяльності в контексті європейських вимог і відповідно до основних принципів освіти в Україні.

Інтеграція педагогічної освіти України в європейський освітній простір вимагає вивчення не тільки позитивного, але й негативного зарубіжного досвіду, проблем у галузі педагогічної освіти. Важливу роль у цьому напрямі має прогностична функція порівняльної педагогіки. Як інтегруватись, щоб зберегти і не втратити свої надбання, специфіку, досвід? Що є спільним для різних освітніх систем, а що є специфічним, притаманним тільки українському вчителю? Відповіді на ці питання допомагає порівняльний аналіз процесів у освіті різних країн.

У поліпшенні якості освіти глибокої модернізації потребує організація навчального процесу. Результати досліджень вітчизняних та зарубіжних поглядів в освіті свідчать, що впровадження інноваційних технологій навчання сприяє не тільки досконалому розвитку освітньої системи, а й формуванню вчителя як конкурентоспроможного фахівця в освіті взагалі.

Сьогодні в усьому світі все більше поширюється переконання, що в ерудованому суспільстві «освіта» повинна бути носієм суспільного розвитку. Це актуалізує питання про необхідність реформування освіти. Як домогтися більш продуктивного вирішення проблеми підвищення професіоналізму сучасного педагога? Аналіз зарубіжного досвіду реформування освіти висвітлює наступні взаємопов'язані аспекти підвищення компетентності та конкурентоспроможності вчителя:

- Розширення і реалізація можливостей, а не лише результатів (інвестування у зміцнення можливостей).
- Інвестування у довготривалі проекти.
- Інтеграція різних теорій, проектів, програм, спеціалістів.

Цікавим для нас є дослідження з проблем професіоналізму сучасного вчителя відомого англійського науковця П. Бродфута, яке набуло широкого резонансу в Європі наприкінці ХХ ст.. Воно базується на обстеженні 360 вчителів Англії і Франції на предмет того, як у різних національних контекстах педагоги розуміють і здійснюють свої професійні функції. У результаті дослідження були виявлені наступні відмінності:

1. Вчителі початкової школи в Англії ставлять у центр навчально-виховного процесу дитину, спрямовуючи свою діяльність на розвиток особистісних потреб, інтересів учнів та їх стимуляцію до набуття навчальних умінь. Учителі початкової школи у Франції більшою мірою, аніж їх англійські колеги, зосереджені на передачі основних знань, передбачених національною навчальною програмою.
2. Для вчителів початкової школи в Англії характерний широкий спектр стилів педагогічної діяльності, навчальних стратегій. Для французьких вчителів ця проблема не є актуальною — для них характерний традиційний дидактичний стиль.
3. Англійські вчителі початкової школи вбачають свою роль у заохоченні учнів до різноманітних навчально-виховних результатів соціального та особистісного характеру; передусім, це заохочення до саморозвитку пізнавальних здібностей. Французькі вчителі зосереджуються переважно на академічних досягненнях своїх учнів.
4. Вчителі початкової школи в Англії надають великого значення особистісним контактам з учнями та гармонійним професійним зв'язкам з колегами. Французькі вчителі початкової школи не зосереджуються на особистісних контактах з учнями і не сподіваються на підтримку колег у своїй професійній діяльності. Вони ясно усвідомлюють свої професійні функції і виконують їх без сумнівів.
5. Вчителі початкової школи в Англії звільнені від функцій відкритої оцінки навчальних успіхів своїх учнів. Французькі вчителі регулярно оцінюють успіхи своїх учнів за допомогою тестів; після завершення початкової школи знання учнів мають відповідати певним стандартам.

Потрібно зазначити, що в Україні на сучасних законодавчих засадах функціонує досить та розгалужена система освіти, яка за багатьма кількісними та якісними показниками не поступається рівню розвинутих країн світу і є конкурентоспроможною в європейському освітньому просторі. Професіоналізм українського вчителя має не нижчий рівень, аніж професіоналізм вчителя в європейських країнах. Так, наприклад, професіоналізм французького вчителя полягає в ефективній передачі знань, стандартизованих національним навчальним планом з акцентом на якості та національних особливостях, що відображає потреби замовника професійної праці вчителя — громадянське суспільство і державу. Західні дослідники проблеми професіоналізму вчителя розглядають французькі підходи і досвід як приклад централізованої освітньої системи, де автономія вчителя обмежується різними контролюючими структурами. Ієрархія цих структур залежить від типу моделі централізованого управління освітою.

З іншого боку, ряд дослідників, відзначаючи плюралістичний характер системи освіти у США на основі свободи вибору, звертають увагу на глибоку, системну неспроможність подолати проблему низького рівня освіти значної частини учнів у результаті відсутності у багатьох держаних школах науково обґрунтованої системи виховання, що призводить до обмеженості виховної спрямованості навчання, а також низького кваліфікаційного рівня педагогів [1, 2]. Можна сказати, що в освіті США звелася нанівець масштабні проекти з розроблення навчальних програм для педагогів 1950-1960-х років. Основну увагу ці стратегії зосереджували на численних ідеях, які впроваджувалися на семінарах підвищення кваліфікації, але майже цілком ігнорували культуру установ, де мали втілюватися ці інновації. Після невдалих спроб масштабних реформ 1960-х років у США впродовж двох наступних десятиріч не було серйозних спроб проведення широких реформ.

Сьогодні вже є очевидним, що набуття готових знань про процес змін неефективне. За будь-яких обставин людина має виробити своє власне бачення змін, якщо вона бажає стати на шлях реформ. Тільки-но людина починає розуміти це, вона позбувається вузьких стратегій, які не можуть змінити життя на краще. Стратегії, за словами Стейсі, — «це використання здогадок науки про складність як основу для індивідуального, колективного та інституційного самоосмислення. Можна з певністю сказати, що люди, котрі починають думати по-іншому, по-іншому почнуть і діяти; а відтак здебільшого впливатимуть на інших людей, які також змінять свою поведінку» [2]. Знання пов'язані з переконаннями (поглядами) та дією, а тому їх неможливо позичити — їх треба здобути.

Масштабні реформи є функцією суспільного відтворення. Інвестувати у зміцнення можливостей означає урізноманітнювати шляхи взаємодії. Відомо, яке глибоке значення мають культура внутрішньої співпраці та зовнішня взаємодія, наскільки важливо і необхідно розвивати певні лідерські здібності. Керівники середнього рівня, тобто директори шкіл, перебувають у найкращому становищі для координації роботи між нижчими, середніми та верхніми ланками системи, без якої неможлива інтеграція різних джерел знань. Інвестування в місцеві можливості керівника аж ніяк не знижує відповідальності, а насправді збільшує її. По-перше, зовнішні стандарти та пов'язана з ними інформація є одним з основних джерел далекоглядності та формування знань в організаціях з високою інтерактивністю. По-друге, тісна взаємодія всередині та ззовні управлінської вертикалі є однією з найсильніших, найорганічніших форм відповідальності. Треба відзначити, що горизонтальна відповідальність є завжди ефективнішою, ніж ієрархічна відповідальність.

По-третє, формування і розвиток необхідних здібностей вчителя як конкурентоспроможного фахівця включає постійну генерацію та інтеграцію найкращих прогресивних ідей. Через те, що розвиток відповідних здібностей забирає багато часу, важливо братися за середню та довготривалу перспективу підготовки та перепідготовки спеціаліста. Коли установи роблять інвестиції в довготривалі освітні проекти, врешті-решт вони досягають

позитивних результатів і витрачають на це не так уже й багато часу. Наведемо приклад закордонного досвіду. У США шкільний район графства Дургам, який налічує 114 шкіл, зумів зміцнити свою шкільну систему і зробити її динамічною всього лише за вісім років. Район № 2 міста Нью-Йорка (48 шкіл) трансформував свою шкільну систему менше ніж за десять років. У Чикаго було розроблено постійну, сучасну, відрегульовану стратегію підготовки учителів, яка суттєво змінила стан справ понад 400 початкових шкіл. Зазначимо, що усі три райони практикували системні стратегії розвитку професійних якостей учителів. Застосовувався безперервний моніторинг втілення розроблених стратегій, використовувались показники діяльності та громадська думка щодо необхідного коригування компонентів, спрямованих на залагодження слабких сторін. За твердженням дослідників Гелі та де Стефано, мета полягає в тому, щоби встановити зовнішню структуру реформування підготовки вчителя, де освітні установи «...відійдуть від способу керівництва зверху-донизу, командного стилю роботи, надмірного регулювання діяльності та постачальницького підходу, які сьогодні домінують у багатьох освітніх системах, і стануть відкритішими, підзвітними зовнішньому світові та чутливими; а також співпрацюватимуть із безпосередніми споживачами в наданні освітніх послуг. Зокрема нас цікавить як міра, так і спосіб набуття та застосування досвіду аналізу даних та обміну інформацією» [3].

По-четверте, дослідження доводять, що освітні системи потребують інтегрованості, цілісності та періодичної узгодженості. Парадокс полягає в тому, що більшої узгодженості можна досягати завдяки використанню відмінностей та об'єднання стратегій і компонентів, досі незалежних одні від одних. Наприклад, стратегія формування конкурентоспроможного педагога, орієнтована на використання творчої активності людей чи групи однодумців-інноваторів, не завжди є продуктивною. Ця стратегія відразу ж відокремлює тих учителів, які погоджуються з необхідністю проведення змін і здатні самі змінитися, від тих, які не зовсім готові до реформ. Ця рушійна сила зводить соціальний бар'єр між ними і фактично гарантує, що кількість перших не збільшиться, а останні продовжуватимуть вірити, що зразкове викладання можливе лише за умови надзвичайних ресурсів та виняткового середовища. Разом з тим сценарій «вимог та підтримки» створює кращі умови для досягнення критичної маси різних учасників, що будуть необхідні для масштабніших реформ.

Сучасний світ переживає докорінну зміну підходів до освіти та до соціокультурної політики в цілому. Це зумовлено переорієнтацією самого суспільного розвитку на розвиток людини, її особистісних і культурних якостей. Саме для XXI століття є характерним розуміння того, що тільки людина є одночасно початком і кінцевою метою будь-якого соціального розвитку. Ці зміни в суспільній свідомості, у ставленні суспільства до світової сфери викликали появу нової парадигми та реформування освіти. Водночас масштабне реформування освіти вимагає мобілізації та координації більшої кількості компонентів системи.

Це дійсно складна проблема: як можна поєднати та інтегрувати сильні сторони різних стратегій реформування освіти, більшість з яких фундаментально різні за підходами і кожна з яких має своїх прихильників. Тобто співіснування суттєвих розбіжностей у поглядах на те, як треба змінювати державну систему освіти і підготовку конкурентоспроможного учителя, не тільки можливе, але і необхідне. Разом з тим, теоретичний аналіз і результати дослідження інноваційних процесів в освіті показали: навіть принципово різні реформаційні пропозиції можуть взаємодоповнювати одна одну [4].

Ця проблема залишається нерозв'язаною, оскільки не розроблені підходи до процесу взаємодоповнення сучасних інноваційних проектів, але нове й дуже перспективне бачення можливої інтеграції сильних сторін різних підходів і досягнення потужніших реформаційних стратегій сьогодні успішно відпрацьовується в новій Державній програмі «Школа майбутнього»

Такий підхід закордонні науковці називають «інтегральним капіталом». На їхню думку, «інтегральний капітал» освіти — це її цілісне, єдине бачення того: · якими ідеями, заходами та звичками школа стимулюватиме навчання учнів;

- який навчальний досвід школа запропонує учням і як за допомогою цього досвіду переконатись в тому, що учні ефективно навчаються;
- які учні навчатимуться у школі (за ознаками вікової групи, попередньо здобутої освіти, іншими ознаками);
- які стосунки будуть між школою, батьками та державними службовцями, відповідальними за збереження інтересів дитини».

Таким чином, поняття «інтегрального капіталу» розглядає спільні переконання та співпрацю як результат чогось глибшого, тобто цілей, поставлених перед учнями, та стратегій викладання й навчання, які можуть допомогти учням досягти цих цілей. Ці проблеми багатогранні. Виникає питання: як змусити різні групи освітян співпрацювати між собою та використовувати переваги одна одної? Однак, добре зваживши все, що було сказано про насущну потребу в широкому реформуванні освіти, тобто трансформації всієї системи, можна дійти висновку про необхідність пошуку та розроблення низки нових реформаційних стратегій. Шляхи можливих дій стають усе очевиднішими. У той час, як одні дослідники пропонують освітні стратегії, які поєднують у собі «відповідальність, підтримку та автономію», інші прагнуть використовувати «стимули, здібності та можливості» [3, 4]. Можна сказати, що кожна системна стратегія реформування технологій освіти має включати стимули для діяльності школи, шляхи збільшення можливостей і свободи педагогічного колективу школи у внесенні змін у навчальний процес.

Цікавий досвід вирішення поставленої проблеми накопичено у системі освіти Росії. Наприклад, у розвитку системи додаткової освіти Пермської області РФ буде застосовуватися маркетинговий підхід. Як повідомляє

прес-служба обласного департаменту освіти, це передбачає вивчення попиту на додаткові освітні послуги в загальноосвітніх школах, установах початкової професійної освіти, підготовку кадрів для нових умов роботи, надання методичної допомоги педагогам, пред'явлення вимог до якості та результатів реалізації додаткових освітніх програм, що сприятимуть подальшому розвитку кадрів, конкурентоспроможних фахівців своєї справи не тільки у своїй країні, а й у світі в цілому. З метою підвищення професійного рівня педагогів і виходу на конкурентоспроможний рівень закладів освіти московські школи переходять на нормативно-подушеве фінансування, тобто добробут школи буде прямо залежати від кількості учнів. Крім того, з 2007/08 навчального року введення у російських школах профільного навчання забезпечило старшокласникам право самостійно вибирати навчальні предмети та складати власний розклад уроків. Про це заявили представники Міносвіти і науки Росії після введення підсумків трирічного експерименту з профільного навчання в 10 і 11-х класах. Було відзначено, що введення профільного навчання дозволяє знизити навчальне навантаження на підлітків і дати їм можливість більш ефективно готуватися до вступу у ВНЗ. Базові предмети: математика, російська мова, література, історія — у навчальному процесі російських шкіл залишаються обов'язковими для всіх. Щодо інших предметів, то учні самі вирішують, які вивчати поглиблено, а які — оглядово. Тим, хто не хоче вибирати, залишається звична система навчання, яка називається «універсальний профіль». Сьогодні у Російській Федерації передбачені наступні можливі моделі профільного навчання. Перші дві вже відпрацьовані на практиці: це різні профільні класи в середині однієї школи, а також школи, зорієнтовані на один профіль. Відпрацьовуються і дві інші моделі. Одна з них — це складання індивідуального плану для кожного учня: старшокласникам на вибір надається перелік поглиблених курсів, а вони зможуть вибрати відразу декілька з них. Інша модель: вибирати можна не тільки предмети, але і школи, де їх викладають краще. Наприклад, якщо учень цікавиться хімією, проте в його школі немає спеціалізованої лабораторії, він зможе також навчатися у школі, яка має потрібне обладнання. Таким чином, шкільний розклад, обов'язковий для усіх, замінюється особистим розкладом: відповідно до власного навчального плану учень зможе сам вирішувати, які заняття він відвідує протягом тижня. Передбачається, що деякі заняття у профільних класах будуть платними. Вибір моделі профільного навчання залишиться за школами, але право вибору належатиме всім членам шкільної ради: педагогам, батькам і самим учням. Це спонукатиме вчителів, педагогів удосконалювати свої знання, розвиватись і виходити на щабель конкурентоспроможного фахівця.

З метою підвищення ефективності освітньої діяльності в Російській Федерації розроблені нові підходи до системи оплати праці педагогів. Її особливості та переваги вивчалися протягом 2005 року у Тюменській області РФ. В умовах нової системи заробітна плата педагога буде залежати від кількості учнів, яких він навчає, якості освіти та виховання, стану здоров'я дітей. Керівники шкіл самі укладають угоди з учителями щодо оплати, складають кошторис витрат. До розподілу преміального фонду у школах будуть залучені піклувальні ради. Батьки оцінюватимуть роботу вчителів, піклувальна рада буде затверджувати шкільну програму, таким чином професійність і конкурентоздатність вчителя буде зростати [5].

Підвищенню рівня професійної майстерності сприяють і фестивалі ідей у галузі освіти, які висвітлюють нові методи роботи вчителів з учнями. Введення новітніх освітніх технологій дає можливість для розвитку і вдосконалення учнів як особистостей, а учителів — як професійних конкурентоздатних працівників.

В умовах сучасної трансформації української держави, коли теоретичне осмислення складних проблем управління освітою розвивається, доцільним є порівняльне дослідження автономії вчителя у різних соціокультурних контекстах. Перехід від державного до державно-громадського управління освітою, зміна характеру управління освітою у напрямі його демократизації прямо пов'язується з новими межами і критеріями оцінювання професіоналізму вчителя для школи XXI століття.

Висновок. З вищенаведеного огляду системи загальної середньої освіти в зарубіжних країнах ми можемо зробити висновок, що українська освіта також має орієнтуватися на конкурентоспроможність особистості у світовому освітньому просторі. Базуючись на національній ідеї українського державотворення, вона спрямовується на утвердження національних інтересів і має відповідати потребам особистості та суспільства, які постійно змінюються. Досягнення цих та інших характеристик забезпечить формування освіченої, конкурентоспроможної особистості, здатної до самореалізації.

1. Старша школа зарубіжжя: організація та зміст освіти / К.: СПД Богданова А.М., 2006. — 232 с.
2. Пуховська Л.П. Професійна підготовка вчителів у країнах Західної Європи в другій половині ХХ століття: Автореф. дис. доктора пед. наук: 13.00.04 / АПН України. — К., 1998. — 48 с.
3. Відкритий урок. Розробки технологій. Досвід. Освітнянський науково-методичний журнал. Педагогічні новини зарубіжжя. — 2005. — № 19. — С. 4-8.
4. Старша школа зарубіжжя: організація та зміст освіти. — К.: СПД Богданова А.М., 2006. — 232 с.
5. Проблемы реформирования образования в России в условиях глобализации мировых процессов // РЕФОРМЫ В РОССИИ: РЕГИОНАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ. Труды научной конференции участников академических обменов между Россией и США, г. Улан-Удэ, 2001.
6. Грیشнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. — К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. — 254 с.
7. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії. — К., 1997. — С. 3-5.

Неллі Лисенко,

доктор педагогічних наук, професор,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Надія Кравець,

аспірант кафедри теорії та методики
дошкільної освіти
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

**УДК 372
ББК 74. 102**

ЕКОЛОГО-ВАЛЕОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА ГОТОВНОСТІ ШЕСТИРІЧОК ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

ETHNIC SOCIALIZATION OF SENIOR CHILDREN UNDER SCHOOL AGE IN MODERN FAMILY: THE PEDAGOGICAL CONTEXT

The actual problems of the teaching of six years old children with the taking into consideration the influence of geographical and climatic factors on the child physical development are analyzed in the article. It is shown the statistic facts of six years old children examining in the mountainous regions of Prykarpattya. The diagnosis of children during their transition to systematic studying at school is actuated.

Key words: period, physical upbringing, adaptation, systematic studying, six years old children, child, childhood.

Постановка проблеми. Перед тим, як розпочати аналіз основних понять статті, хочемо наголосити, що в останні десятиріччя регіональний вимір в освіті України посідає чільне місце і стає ключовим словом в аналізі педагогічних проблем, сутнісним і глибинним поняттям в умовах переходу на навчання із шести років.

Такий напрям у теорії й практиці освіти зумовлений основними тенденціями її розвитку під впливом об'єктивних чинників. Основним з-поміж них є територіально-адміністративний. У Прикарпатті він вирізняється тим, його значна територія регіону є гірським масивом і на його теренах розташовано та функціонує в 2007-2008 н.р 249 ЗОШ (із 766 загалом в області) зі статусом гірських, водночас 83 (із 308 ДНЗ в області) дошкільні навчальні заклади теж працюють із статусом гірських (Верховинський, Надвірнянський, Рогатинський р-ни.).

Основний зміст статті. Цілком природно, що шестирічні учні після ДНЗ і після підготовки до шкільного навчання в сім'ї долають адаптаційний період по-різному. Важливо зазначити, що основні характеристики їхньої готовності досить наближені за змістовним і процесуальними вміннями дитини переносити теоретичні знання у розв'язання реальних проблем у життєвих ситуаціях. Основні висновки, яких ми дійшли в складі творчої групи, що працювала під керівництвом доктора медичних наук І.В. Мазепи за дорученням ОДА та Міністерства оборони України (група вчених Прикарпаття вивчала впродовж 2001-2004 рр. вплив потенційно небезпечних територій Прикарпаття на фізичний розвиток дітей 5-10 річного віку), полягали в наступному:

- недостатній рівень готовності дітей до навчання в школі (у межах нашого району) порівняно із загальноукраїнським зумовлений адміністративно-територіальною специфікою краю;

- за більшістю антропометричних показників шестирічки Прикарпаття корелюють із загальноукраїнськими, однак окремі з них (їх ми подаємо в статті) значно гірші майже в третини дітей.

Проілюструємо узагальненими даними сформульовані висновки за матеріалами вивчення 1 тис. 700 дітей віком від 5 до 8 років у ДНЗ і ЗОШ I ступеня гірських районів області станом на 2003-2004 н.р.(символи < — нижче норми; >- вище норми; // норма).

Таблиця 1.

№		5-6 рр.			6-7 рр.			7-8 рр.		
		норма	сер.пок.	відхил	норма	сер.пок.	відхил	норма	сер.пок.	відхил
1	Ріст (см)	115-118	110	<	118-129	112	<	123-128	117	<
2	Маса (кг)	18.2-22.1	19.5	//	22.1-26.5	19.8	<	26.5-28.8	20	<
3	Окружність грудної кліт. (см)	48-52	52.5	//	52-57	54	//	57-62	56.8	//
4	Обсяг плечей (см)	54-58	63.5	//	58-61	67.8	<	61-66	68	<
5	Дихометрія	250-300	341	<	300-400	384	//	400-500	425	<,//

Період до систематичного навчання шестирічок переносить їх у цілком нові умови життя і діяльності. Найважливішим у їхній адаптації розглядаємо певний рівень зрілості основних фізіологічних систем кожної дитини і, насамперед, центральної нервової системи. Порушену нами в статті проблему маємо на меті проаналізувати в руслі еколого-валеологічних показників, оскільки вони є рівнозначно важливими і для педагогіки, і для лікарського контролю за розвитком кожного школяра.

Вступ малюка на навчання супроводжується руйнацією динамічних стереотипів, які сформувалися за роки дошкільного дитинства. Систематичні навчальні заняття, зростання статичного навантаження, значне послаблення рухової активності, нові обов'язки й дисциплінарні вимоги ініціюють низку об'єктивних утруднень у житті першокласника. Здебільшого, вже за перші тижні, а інколи й місяці навчання виникають очевидні зміни в організмі кожної дитини. Скажімо, в цей період вони погано сплять, втрачають апетит, гальмуються темпи фізичного розвитку, зростає захворюваність і травматизм унаслідок розгубленості й тривожності (С.Громбах, Р.Тонкова-Ямпольська). Упродовж адаптаційного періоду, який триває 9-10 тижнів, збільшується кількість дітей із дефіцитом ваги, унаслідок чого потерпає їх загальний фізичний та психологічний тонус. Дослідники означеної нами проблеми констатують зростання кількості дітей, які не бажають навчатися в школі, та посилення їхніх намагань за будь-яку ціну відразу повернутися в минуле життя, оскільки часті психологічні конфлікти, страх, негативне ставлення до навчальної діяльності затьмарює безтурботність дошкільних років. Ці та інші зміни дають ученим підстави уявляти «явища шкільного шоку», «шкільного стресу», «адаптаційного захворювання» та ін.

Поza сумнівом, якість спеціальної підготовки організму дитини до подолання нових для неї труднощів і проблем, які виникли зі вступом до школи, полегшує перебіг процесу адаптації чи його проявів (лат. «adapto» — пристосування, яке ототожнюється із процесом пристосування саме до мінливості умов зовнішнього довкілля). У її педагогічному сенсі — це наявність і рівень сформованості в кожній дитини соціально значущих якостей, в яких віддзеркалено її ставлення до довкілля й до себе самої.

Ураховуючи суттєві розбіжності в темпах дозрівання та значні індивідуальні відмінності в розвитку кожної дитини, можемо стверджувати, що кожен учень (учениця) досягають початку систематичного шкільного навчання з різним рівнем сформованості психологічних властивостей та розвитку функціональних систем. Окрім цього, шкільне навчання сукупно із руйнацією динамічних стереотипів, сформованих за роки дошкільного дитинства, супроводжуються впливом стресових факторів. Насамперед, це сомато-біологічне неблагополуччя, недоліки в психічному розвитку під впливом урбанізації (міські діти) чи дефіциту соціального досвіду (соціальна депривація для сучасних сільських дітей), дисгармонійне формування особистості в неблагополучних, асоціальних сім'ях, а також в умовах відсутності одного чи обох батьків унаслідок трудових міграцій. Загалом ці та інші фактори узалежнюють успішність перебігу адаптації шестирічних учнів від рівня їхньої готовності до навчання в школі.

Дослідники (К.Антонова, Е.Александровська, Е.Вільчовський та ін.) доводять позитивний вплив на підготовку дітей до шкільного навчання, який чинить дидактико-розвивальне середовище дошкільного навчального закладу, чи ж індивідуально-розвивальної роботи із вихователями в умовах родини. Саме такі діти значно легше долають адаптаційні перешкоди і успішніше навчаються в різних формах організації навчально-виховного процесу.

Таким чином, очевидним є підхід до аналізу готовності як до інтегративного утворення, що об'єднує певний комплекс психічних якостей із рівнем сформованості та соматичного розвитку (показники фізичної й

фізіологічної зрілості та загального стану організму). Останнє дослідники відносять до числа найбільш значущих чинників комплексної характеристики готовності шестирічок до шкільного навчання: можливість витримувати його навантаження.

Водночас хочемо зауважити, що найбільшою поінформованістю вирізняються показники чинників фізичного розвитку, оскільки саме вони спираються на якість дозрівання біологічних функцій організму дитини. У неподільній єдності з ними розглядаємо також морфологічні та функціональні властивості дитячого організму.

У науковій літературі останніх років досить поширеним є поняття «шкільна зрілість», послуговуючись яким, практичні працівники обмежено розглядають лише процеси спонтанного дозрівання вроджених задатків. Вже усталила думка, що вони формуються незалежно від впливу соціальних умов і виховання. Власне, такими трактуваннями можемо пояснити захоплення освітан не лише тестами, а й іншими діагностичними методиками вивчення шкільної зрілості та доведення її генетичної зумовленості. Очевидно, що трактування шкільної зрілості як функції віку є досить зручним для сучасних підходів до організації навчання шестирічок: дитина, яка досягла шести років, готова до систематичного навчання в школі. Відразу наголосимо на неправомірності такого твердження, оскільки в ньому апріорі проігноровано індивідуально-типологічний вимір розвитку кожної особистості. За такого підходу до організації навчально-виховного процесу руйнується його ж доцільність унаслідок ігнорування найважливіших принципів сучасної освіти — її гуманізації, індивідуалізації та диференціації.

Щодо зарубіжних концепцій, які дотично до нашої проблеми розглядають різні аспекти проблеми, виокремимо залежності між готовністю до шкільного навчання та паспортним віком дитини. На наш погляд, вони є найбільш значущими і до них варто прислухатися та обрати для себе запропоновані підходи за умови врахування нашої освітньої й регіональної специфіки.

Перший — визнання шкільної зрілості як певного рівня фізичного та психічного розвитку дитини, що зумовлює її здатність систематично навчатися у формальних закладах початкової освіти. І тут мовиться, насамперед, про різні типи шкіл із різним обсягом навантаження, його спрямованістю і пролонгованістю.

Другий — визнання лише такого рівня фізичного та психічного розвитку, який обумовить самостійне подолання дитиною об'єктивних і суб'єктивних утруднень, що супроводжують навчання і виховання. Почасти цей підхід переформується із теорією Л.Виготського, відомою як «зона найближчого розвитку».

І третій — перехід дитини на такий рівень психо-фізичного розвитку, який унеможливить її тривожність за невдачі чи ж сприятиме усуненню перешкод без додаткового напруження і стресів.

Як бачимо, кожен підхід містить досить цінні поради, а технології їхнього впровадження з точки зору доцільності має обирати сам педагог, попередньо вивчивши ситуацію у навчально-виховному процесі кожної конкретної школи. Отож, у котре можемо стверджувати необхідність діагностування рівня готовності кожної окремої дитини шестирічного віку як украй необхідної процедури. Вона є запорукою досягнення успіху не лише у праці вчителя, а, передусім, у діяльності його підопічних на уроці та в позаурочний час.

На фоні сучасних екологічних потрясінь за щораз очевидними для педіатрів, гігієністів та медичних працівників інших галузей виступають певні відставання у темпах розвитку не лише окремих органів, а й цілих систем дитячого організму залежно від місця проживання малюків. Ця ознака є актуальною для Прикарпаття. Спираючись на дані 2007-2008 і 2008-2009 н.р., у краї функціонують заклади із статусом гірських. Зазвичай вони віддалені від місць компактного проживання основного населення регіону.

Отже, сумарно вище означене ускладнює виконання дітьми тих функцій, які покладає на них сучасна школа I ступеня. Логічно, що це також підводить і учених, і практиків до визнання необхідності ретельного діагностування дітей з урахуванням регіональної специфіки. Останнє передбачає володіння методиками, які послуговуються комплексними критеріями оцінювання, синтезуючи інформативні морфофункціональні та психофізичні показники. Безальтернативним з цього приводу є підхід до тлумачення здорових дітей із нормальним рівнем сформованості функцій організму та гармонійним фізичним розвитком як таких, що легко долають адаптаційний період на початку систематичного навчання в школі не залежно від того, це міська, сільська чи гірська школа.

Щодо «групи ризику» (діти, які не досягли відповідного рівня соматичного розвитку і є сприйнятливими до різноманітних патологічних відхилень унаслідок інтенсивних навчальних навантажень), то, здебільшого, в сучасній практиці навчання шестирічок спостерігаємо такі відхилення: деформація постави; погіршення зору; відхилення в розвитку серцево-судинної системи; психоневрологічні відхилення функціонального походження (неврастенічні розлади, астеничні синдроми і т.ін.); погіршення координації рухів; зниження концентрації уваги; утруднення в навчанні письма, гальмування розумової працездатності та ін.

Ураховуючи той факт, що від періоду дошкільного дитинства і до підліткового віку організм стрімко росте, інтенсивно удосконалюється його морфологічна та функціональна діяльність, всі органи і системи шестирічок є надчутливими до подразників, а також мінливі під впливом несприятливих чинників (відсутність приміщень і відповідного обладнання шкільних класів до навчання дітей цього віку; руйнування режиму харчування; перехід на розпорядок дня, в якому не враховано потреби організму в денному сні чи інших формах відпочинку; гальмування рухової активності порівняно із ДНЗ та ін.), порушену проблему розглядаємо як актуальну і для

педагогів. Адже на одному віковому етапі загальний розвиток функціональних систем організму кожної дитини вирізняється синхронністю щодо віку або ж асинхронністю унаслідок акселерації чи ретардації. Власне, таке багатоманіття комбінацій синхронного та асинхронного розвитку систем дитячого організму в одному класі та школі і творить картину індивідуальності й моделює навчально-виховний процес задля самовираження кожного учня. Згідно з твердженнями учених (М.Антропова, Л.Біловусова, Г.Ушаков та ін.), не до шести, а до семи років усі соматичні показники інтенсивно зростають. Це: річний приріст довжини тіла 5-8см; ваги — 2-3 кг. Тобто довжина тіла зростає на 10-15%; *окружність* грудної клітки — 3-10%; маса тіла — 34-100%. Згідно з твердженнями В.Бунак, В.Ужві та ін., власне вони і є основними критеріями соматичної зрілості дитячого організму та його готовності до шкільних навантажень. Перехід із ДНЗ до школи зумовлює в адаптаційний період зниження означених показників унаслідок відсутності апетиту, зростання тривожності, появи безсоння.

Зважаючи на вищезначене, педагогам у край необхідно враховувати такі факти, якими супроводжується навчання шестирічок і виконання ними завдань із різних розділів програми. Морфофункціональні можливості організму, незавершеність розвитку важливих для навчання систем (в т.ч. ЦНС), опорно-рухового апарату та ін., зумовлюють високу чутливість і до несприятливих зовнішніх впливів.

Таким чином, характеристика особливостей морфо-функціонального дозрівання фізіологічних систем організму дитини в перехідний період від ДНЗ до ЗОШ I ступеня є основним показником і, водночас, компонентом масової диспансеризації дошкільників в умовах навчання із шести років у міській та сільській місцевості на фоні урахування специфіки регіону. Одержані дані дають педагогам підстави коректувати навантаження на кожну дитину під час уроків чи в позаурочній діяльності, організувати дотичну пропагандистсько-просвітницьку діяльність із батьками, відпочинково-дозвіллеву активність за місцем проживання.

У запропонованій статті зупинимось лише на зіставному аналізі окремих показників розвитку дітей (масі та довжині тіла; *окружності* грудної клітки) шестирічного віку, які стали школярами в міських (85 осіб) та сільських (52 особи) школах (м. Івано-Франківськ, смт. Верховина). Загалом вивченням охоплено 137 дітей наприкінці навчального 2005-2006 року в ДНЗ і на початку 2006-2007 навчального року в ЗОШ I ступеня. В основній своїй кількості на підставі одержаних результатів їх було віднесено до оцінок «високий розвиток» і «середній розвиток», що наведено нами в таблиці 2.

Таблиця 2

Антропометричні показники розвитку шестирічок

№ п/п	Дані антропометрії	Стать	2005-2006		2006-2007	
			міські	сільські	міські	сільські
			м+, - б		м+, - б	
1	Довжина тіла (см)	Х	118	118+,-3	120	120+,-2,8
		Д	117+,-9	119	119+,-4	12+,-2,5
2	Маса тіла (кг)	Х	20,0	19,9+,-2	21	21+,-2
		Д	22	19,9+,-3,2	22,1+,-3,6	20,1+,-2,9
3	Окружність грудної клітки (см)	Х	58,4	59+,-2,5	59,1	59,1+,-2,2
		Д	57,7	58,9	59,1+,-3,1	59,1+,-3

Зіставний аналіз одержаних даних свідчить про очевидно нижчі показники розвитку за двома основними параметрами: в межах статі – дівчатка випереджають хлопчиків; у межах населених пунктів — сільські діти передують міським.

Найбільші розходження спостерігаємо в показниках довжини і маси тіла, а найменші — у вимірах обсягу *окружності* грудної клітки у стані спокою.

Обсяг статті обмежує наші наміри навести широку картину обстеження шестирічок, отож ми зупинилися лише на окремих показниках, до яких долучили стан постави, зору та м'язевої сили рук. Результати дають підстави для узагальнення про відхилення від норми, які виявлено в поставі. Із 137 дітей у 48 виявлено функціональні відхилення від норми (35,1%), а в чотирьох — патологічні ознаки, які потребують медичного втручання. З числа обстежених виявлено відхилення від норми в поставі — 55 дітей (42%) та в п'яти — значні порушення. По цьому зазначимо, що відхилення від норми домінують у дітей міських закладів освіти (див. табл. 3).

Таблиця 3

Показники обстеження дітей

№ п/п м/с	Постава						Зір					
	норма		незн.відхил		неправильна		норма		далекозор.		близькозор.	
	кін.	поч.	кін.	поч.	кін.	поч.	кін.	поч.	кін.	поч.	кін.	поч.
міські	62	63,2	35,1	36,8	2,9	-	72,2	72	11,1	11,1	11,1	10,5
сільські	54,2	54,2	42	42	3,8	3,8	66,6	66	6,8	6,8	23,3	23,3

Назвемо основні причини виявлених відхилень, які потребують не лише усунення, а й постійного урахування кожним учителем задля забезпечення належної якості педагогічного процесу.

До основних у порушеннях опорно-рухового апарату нами віднесено наступні:

по-перше — ігнорування рухового режиму не лише в міських ДНЗ, а й у родинах дітей;

по-друге — профілактика ступеневого апоневрозу, яку зазвичай ігнорують від часу оволодіння дитиною ходьбою і впродовж усього дошкільного віку;

по-третє, здебільшого дітей одягають у важкий сезонний одяг і модне взуття, споряджають наплічниками чи портфелями, які викривляють стопу ноги та поставу;

по-четверте, невідповідність розмірів меблів до показників росту дітей, особливо в сільській місцевості;

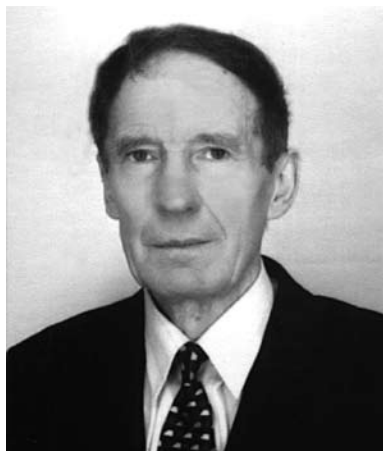
по-п'яте, недосконале формування м'язевого корсета унаслідок розбалансованого харчування із домінуванням продуктів вуглеводного ряду (чіпси, цукерки, тістечка, булочки, вафлі); відсутність упродовж цілого року в раціоні дітей свіжих овочів і фруктів, морепродуктів, недостатність вітамінізації групами А; В; С;

по-шосте — відсутність систематичних тренувальних вправ задля розвитку дрібної моторики рук та їхньої підготовки до шкільних функцій.

Порівняльний аналіз результатів, одержаних нами в наведеному дослідженні, свідчить про те, що у дітей сільських закладів освіти значно рідше виявляються відхилення від норми унаслідок: 1) активного впровадження динамічних видів діяльності та залучення до різних видів праці; 2) раціонального використання природного освітлення впродовж дня; 3) тривалого перебування на свіжому повітрі в різні пори року; 4) узалежнення рівня інтелектуальної працездатності від рівня фізичного розвитку (останній у дітей сільської місцевості коливається в межах норми проти їхніх міських однолітків. Різниця статистичних даних достовірна $P < 0.050$).

Висновки. Таким чином, своєчасна діагностика рівня готовності дітей до систематичного навчання набуває особливої актуальності на фоні очевидних відмінностей у розвитку шестирічок із міської та сільської місцевості, де сьогодні функціонують заклади освіти різного типу та з різним спрямуванням навчального змісту і його обсягу. Фізичний розвиток обстежених корелює із кліматогеографічними особливостями Івано-Франківської області (відхилення у фізичному розвитку дітей із гірських регіонів Прикарпаття дають підстави віднести їх до групи ризику). Оскільки показники фізичного розвитку впливають на загальний стан здоров'я, в т.ч. психічного (досліджували пам'ять, увагу, самооцінку, рівень домагань та ін.), то моніторинг фізичного розвитку шестирічок уможливує своєчасну корекцію виявлених порушень у процесі навчально-виховної роботи в закладах освіти і за місцем проживання сім'ї. І останнє — до ефективних засобів такого моніторингу відносимо підготовку фахівців дошкільного профілю до діагностування своїх підопічних.

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. — К.: Освіта, 1999.
2. Божович Л.І. Проблеми формування особистості. — М., 1995.
3. Вільчковський Е.С., Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку. — Львів, 1998.
4. Вільчковський Е.С., Шалигіна Г.В. Фізична культура: Методичний посібник. Старша група в дитячому садку. — К., 1990.
5. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. — К.: Либідь, 1997.
6. Декларація прав дитини. Виховна робота в закладах освіти в Україні. — Випуск 2. — К.: Освіта, 1998. — С. 10-14.
7. Ельконін Д.Б. Психічний розвиток в дитячому віці. — М., 1995.
8. Концепція дошкільного виховання в Україні. — К.: Освіта, 1993. — С.16.
9. Непомняща Н.І. Становлення особистості дитини 6-7 років. — М., 1992.
10. Особистісно орієнтована дошкільна освіта дітей 3-6 років // «Перші кроки» програми для дітей та їх сімей. — 1997.

Петро Лосюк,

директор Яворівської школи-комплексу I-III ст.,
член-кореспондент АПН України,
кандидат педагогічних наук,
Народний вчитель України

Petro Losiuk,

director of Yavoriv school-complex of I-III degree,
corresponding member of the Academy of Pedagogical
Sciences of Ukraine, Candidate of Pedagogical Sciences,
People's Teacher of Ukraine

ГУЦУЛЬСЬКА ШКОЛА МАЙБУТНЬОГО (ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ЯВОРІВСЬКОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ-КОМПЛЕКСУ I-III СТУПЕНІВ НА 2007-2011 РОКИ)

HUZUL SCHOOL OF THE FUTURE (BASIC DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF YAVORIV GENERAL SECONDARY SCHOOL-COMPLEX OF I-III. DEGREE FOR THE PERIOD OF 2007-2011)

The author defines and analyzes the basic directions of the development of Yavoriv general secondary school-complex of I-III degree for the period of 2007-2011 and specifies achievements and problems of the Huzul school.

I. Самоаналіз роботи Яворівської загальноосвітньої школи-комплексу I-III ступенів щодо здобуття школярами якісної освіти

Навчально-матеріальна база. У школі функціонують 16 навчальних кабінетів, майстерні різьби по дереву, обслуговуючої праці та ліжникарства, які в основному відповідають сучасним вимогам. Однак при переході на оновлений зміст освіти кабінети не модернізуються. Тому вживаються заходи для вирішення цієї проблеми.

Комп'ютерні та мультимедійні класи, використання Інтернету мають великі можливості для підвищення ефективності навчання, підвищення інтересу в учнів до знань, але більшість учителів поки що слабо їх використовують. Нагальною потребою став комп'ютерний всеобуч вчителів.

Шкільна бібліотека налічує понад 13 тисяч книг, поповнюється переважно за рахунок спец коштів.

Здійснюється підвіз дітей до школи і зі школи додому пришкольним автобусом.

Працює пришкольний інтернат для учнів, які проживають у місцевості без транспортної доступності.

Учні забезпечуються гарячим харчуванням у шкільній їдальні.

Фізкультурно-оздоровча база (спортзал, ігровий майданчик, стадіон, гірськолижна база з 300-метровим витягом) дають можливість для забезпечення фізичного розвитку школярів.

Розвиток нахилів і здібностей школярів забезпечує школа-комплекс (власне загальноосвітня школа і позашкільний навчальний заклад). Переважна більшість учнів початкових класів і середніх класів займаються в художньо-естетичних, еколого-натуралістичних та фізкультурно-спортивних гуртках.

Старшокласники працюють під керівництвом учителів консультантів індивідуально над підготовкою творчих і науково-дослідницьких робіт.

Матеріальна база виховної роботи (кімната духовності, шкільні музеї: літературно-краєзнавчий Лесі Українки і народного мистецтва, тематичні експозиції та ін.), вивчення гуцульщинознавства, туристсько-краєзнавча робота сприяють формуванню національної свідомості, християнських і загальнолюдських чеснот, морально-патріотичному вихованню дітей та молоді, формуванню здорових естетичних смаків.

Приділяється належна увага розвитку *учнівського самоврядування* як важливого засобу становлення активної громадянської позиції школяра. Однак ще не подоланий авторитаризм у взаєминах дорослих і дітей, що стримує ініціативу вихованців.

Роль батьків у вихованні дітей, формуванні позитивної мотивації навчальної діяльності дітей була б більш ефективною за умови їх систематичної психолого-педагогічної освіти. Тут великий резерв підвищення якості освіти. Необхідно вирішувати проблему забезпечення батьків необхідною літературою.

Педагогічні кадри школи-комплексу відповідають за освітою. З 32 вчителів 31 має вищу освіту, 4 вчителі-методисти, 5 старших учителів, 13 мають вищу категорію, інші — першу і другу категорію та спеціалісти. Половина молодих учителів, 3 — вчителі-пенсіонери, з них 2 вчителі-методисти і один старший вчитель.

При створених умовах для здобуття якісної освіти і відповідному кадровому потенціалі повинні бути кращі результати. Моніторинг навчальних досягнень учнів засвідчує, що тільки четверта частина учнів школи мають високий рівень, переважна частина учнів — достатній і середній рівні. У зв'язку з впровадженням зовнішнього незалежного оцінювання учителям і учням необхідно оволодіти тестовими технологіями.

Одна з причин такого стану — викладання матеріалу деякими вчителями, особливо молодими, а не домагання його засвоєння кожним учнем. У глухому куті проблема, як навчити того, хто не хоче вчитися, особливо у середніх і старших класах. Можливо життєво необхідне профільне навчання стане стимулом у навчанні.

Головним перспективним завданням в управлінській діяльності є домагатись результативності на кожній ділянці роботи школи і кожним працівником.

Серед господарських проблем — забезпечення нормального температурного режиму (капітальний ремонт системи опалення, заміна вікон), проведення капітального ремонту каналізації і приміщення інтернату.

II. Особливості розвитку школи в гуцульському регіоні

Стартові умови для перспективного розвитку навчального закладу в основному закладені. Це і навчально-матеріальна база, і кадрове забезпечення, і умови для здобуття учнями якісної освіти.

Однак результативність роботи кожного вчителя і школи взагалі ще повністю не відповідає сучасним вимогам, а тим більше на перспективу.

Тому необхідно перейти до такого рівня роботи, щоб домагатись вагомих результатів. А якими вони повинні бути, необхідно виходити із соціального замовлення школі, враховуючи інтереси та практичні потреби всіх учасників навчально-виховного процесу.

На жаль, в даний час не тільки випускники школи, але й частина випускників ВНЗ суспільством не затребувані.

В цьому основна причина зниження престижу освіти, що негативно впливає на формування мотивації навчальної діяльності школярів.

Педагогам, а тим більше керівникам навчальних закладів необхідно і в цих умовах вміти прогнозувати розвиток навчального закладу на перспективу адекватно соціально-економічному розвитку регіону, країни.

Щодо Гуцульщини, то складні природнокліматичні умови, відсутність підтримки незайнятого населення в гірській місцевості призвели до того, що спустіли віддалені гірські присілки і невеликі села.

Відбувається нищення унікальних осередків народних художніх промислів, втрачаються самотні історичні та етнографічні надбання українського народу.

Хоча в Законі «Про статус гірських населених пунктів в Україні» передбачені державні гарантії соціально-економічного розвитку сіл, яким надано статус гірських (стаття 3), але поки що закон залишається декларацією.

Кожному зрозуміло, що поки живе повнокровно школа, доти існує село. Тому якісна освіта є головним фактором сталого розвитку гірського регіону, ефективного використання його туристичних, рекреаційних і лікувальних можливостей.

Аналіз діяльності школи за чотири десятиліття дає підставу прогнозувати майбутнє навчального закладу. Головне в ньому — це випускники школи, їх долі. Крім сотень випускників, які здобули вищу освіту, серед яких сім кандидатів наук, кожного року більшість тих, які залишаються в селі (понад дві тисячі).

Помилково дехто вважає, що гори здавна вабили лише своєю природою, гримучими водоспадами, багатством ландшафтів. Не менше захоплення викликали корінні мешканці гір — гуцули. Їх своєрідний спосіб життя, побут, господарювання, особливий духовний світ, народне мистецтво.

Без мешканців гір альпійські луки (полонини), сіножаті з неповторним різотрав'ям заростають чагарниками.

А гуцули, які прославились своєю працьовитістю, рішучістю, гордістю, високою людською гідністю, що зумовили обставини життя серед прекрасної, але часто дуже суворої і навіть небезпечної природи, завжди прагнули зробити все навколо себе красивим. Таких господарів називали і тепер вважають ґаздами (ґаздинями).

При розвитковій масового туризму на гуцула чатує небезпека, щоб він не перетворився з ґазди в службу. І запобігти цьому повинна теж і школа.

Отже, одне з головних завдань школи, своєрідне тільки для Гуцульщини, допомогти випускникам стати добрими ґаздами.

Якими ми бачимо випускника школи в недалекому майбутньому? Таким, що вміло господарює, володіє однією-двома іноземними мовами, працює з комп'ютером, користується Інтернетом. Тоді він зустрічатиме туристів як ґазда, який радіє з того, що може виявити щирю гостинність, а не слугою чи напівжебраком, що принижується перед тим, кому послуговує. Але для цього, безумовно, передусім необхідно вирішувати соціально-економічні проблеми, що передбачено Законом України «Про статус гірських населених пунктів в Україні».

III. Перспектива: «Гуцільська школа майбутнього»

1. Всебічне вивчення демографічних процесів (скільки буде учнів через 5, 10 років).
 2. Забезпечення рівного доступу дітей до якісної освіти:
зміцнення навчально-матеріальної бази (поповнення навчальних кабінетів згідно типових переліків);
підвіз учнів до школи і зі школи додому шкільним автобусом, організація гарячого харчування учнів, належна робота пришкольного інтернату.
 3. Капітальний ремонт системи центрального водяного опалення, каналізації і приміщення пришкольного інтернату.
 4. Педагогічні кадри:
пошук творчого вчителя;
ріст педагогічної майстерності вчителів, наукова і видавнича діяльність;
освоєння комп'ютера, робота в Інтернеті, використання мультимедійного кабінету кожним вчителем;
створення належних житлово-побутових умов для вчителів.
 5. Школа для учнів (привабливість школи для учнів і батьків):
вивчення іноземної мови з 1 класу, двох іноземних мов — з 5 класу;
вивчення інформатики з першого класу;
організація до профільного і профільного навчання;
розвиток нахилів і здібностей школярів:
 - курси за вибором, факультативи;
 - науково-дослідницька робота;
 - заняття декоративною творчістю (різьба по дереву, ліжникарство, вишивка, писанкарство тощо);вивчення основ гуцільського господарювання;
заняття в спортивних секціях, зокрема гірськолижним спортом, туризмом;
національне виховання школярів на основі вивчення гуцільщинознавства, організації туристсько-краєзнавчої роботи.
 6. Спрямування навчально-виховного процесу на підвищення рівня навчальних досягнень учнів, підготовка школярів до зовнішнього тестування.
 7. Співпраця з ВНЗ: з Прикарпатським національним університетом ім. В. Стефаника і Львівською академією мистецтв.
 8. Продовження і зміцнення міжнародного співробітництва (зі школою №3 м. Бая Маре, Румунія та ін.).
 9. Вивчення і при наявності зацікавлених сторін вирішення таких питань:
про перетворення школи в школу-ліцей народних художніх промислів;
про створення при школі групи учнів олімпійського резерву з гірськолижного спорту.
1. Домашевський М.М. Історія Гуцільщини: В 6 томах. — Чикаго-Львів: гуцільський дослідний інститут. Конференція гуцільських товариств Америки й Канади, 1975 — 2001. — Т. 6. — 623 с.
 2. Лосяк П.В. Декоративно-прикладне мистецтво в школі. — К.: 1979. — 55 с.
 3. Соломченко О.Г. Сучасні художні промисли Прикарпаття. — К.: 1975. — 31 с.

Борис Савчук,

доктор історичних наук, професор,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Borys Savchuk,

Doctor of History, professor the
Prekarpathian National University
named after Vasyl Stefanyk

Галина Білавич,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Halyna Bilavych,

Candidate of Pedagogics, senior lecturer Prekarpathian
National University named after Vasyl Stefanyk.

УДК 371.4

ЕТНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ШКОЛИ 1-ГО СТУПЕНЯ

ETHNOLOGIC BASIS EDUCATION SCHOOL 1 STAGE

In the article analysed questions pedagogic of formation in the aspect of influence of contents of schijl formation on the development an ethnologic competence personalities as condition of fchievement jf social adequacy. In the cntents jf school formation smands out ethnopedagogical measurement as a condition an ethnocultural directity in pedagogic educationalle process.

Key words: competence, ethnologic competence, ethnopedagogical principles, ukrainian ethnos, tradition, customs, education school 1 stage.

Постановка проблеми. Розвиток в Україні процесів державотворення, національно-культурного відродження і становлення громадянського суспільства значною мірою змінили місце і роль історії як базової шкільної дисципліни, на яку покладається розв'язання важливих завдань сучасної освіти: забезпечення умов для адаптації й самореалізації особистості в динамічному сучасному світі, набуття нею важливих життєвих компетентностей і орієнтирів, формування національної свідомості й громадянської позиції особистості.

Власне, освіта і є основою розвитку такої особистості. Вона, крім іншого, є визначальним чинником соціально-економічної, культурної, політичної та наукової життєдіяльності суспільства, а також стратегічним ресурсом забезпечення національних інтересів, культивування національних духовних цінностей. Утім, практика засвідчує й інший бік освітніх реалій: процеси глобалізації, всеохоплюючої стандартизованої, інтернетної, масмедійної інформації, прискорення тенденцій інтеграції України у європейське та світове співтовариство, позбавлення ознак етнічності у вихованні і навчанні — усе це, без сумніву, сьогодні становить велику небезпеку появи безетнічної нації, велетенської кількості маргіналів, манкуртів, які не усвідомлюють себе як етноси, втрачають етнічне «Я», ігнорують рідну мову, не знають історії, культури України тощо.

Тому тепер актуалізується один із важливих напрямів розвитку змісту, що ґрунтується на засадах українознавства, та виокремлюється в ньому етнологічний підхід до навчання й виховання, який значною мірою може сприяти розв'язанню завдань утвердження національної державності, подоланню девальвації духовних цінностей українського народу, протистоянню некритичній вестернізації українського суспільства, консолідації політичної нації.

Аналіз чинних навчальних програм, підручників і посібників з історії України, сучасна освітня практика свідчать про те, що цей підхід ще не став провідним і не знайшов достатнього відображення у навчанні історії в школі, а також у навчально-виховному процесі школи.

Аналіз досліджень і публікацій. Водночас проблема застосування етнологічного підходу до формування змісту шкільних курсів, у тому числі й історії, широко висвітлена в науковій літературі з позицій різних наук. Теоретичним підґрунтям цього підходу стали концепції і положення досліджень істориків, етнологів радянської доби (С.Арутюнов, Ю.Бромлей, Л.Гумільов, Р.Ітс, А.Токарев) і сучасних фахівців (Г.Лозко, П.Кононенко, С.Макарчук, С.Лур'є, В.Наулко, О.Пономарьов, Ю.Римаренко, М.Тиводар), в яких розроблені проблеми теорії етносу, етно · і націогенезу, етнічної історії.

Крім того, на необхідність оновлення змісту шкільних курсів саме з позицій етнологічного підходу вказують не тільки сучасні дослідження знаних українських істориків (Б.Андрусишин, В.Баран, В.Борисенко, М.Брайчевський, Я.Грицак, Л.Залізник, В.Коцур, В.Смолій, ін.), а й напрацювання українських педагогів з питань етнопедагогіки і етнокультурних чинників формування змісту шкільної освіти (Н.Волошина, Т.Мацейків, Ю.Руденко, Т.Самоплавська, Р.Скульський, М.Стельмахович, ін.).

Основний зміст статті. Водночас аналіз актуалізованих джерел з порушеної проблеми засвідчує, що досі у вітчизняній науці не вироблено чіткої методології впровадження етнологічного підходу а практику освітньо-виховного процесу школи, не розв'язано низку питань, а саме: не з'ясовано місце етнологічної складової у змісті шкільної освіти, історичної зокрема; не визначено критеріїв відбору і не здійснено відбір етнологічного змісту шкільних дисциплін; не визначено обсяг і зміст етнологічних понять і уявлень учнів; не з'ясовано методичні засади формування етнологічних знань і уявлень учнів в окремих історичних курсах тощо. Слід віддати належне першим науковим спробам молодих істориків у царині дослідження проблеми етнологічного підходу до вивчення історії в школі: йдеться про дисертаційну працю Г.В.Серової «Методичні засади відбору і реалізації етнологічного змісту шкільного курсу історії України (7 клас)» (К., 2005), у якій на матеріалах курсу вітчизняної історії 7-го класу, коли, за думкою автора, розпочинається систематичне вивчення історії України в школі, досліджується етнологічний аспект вивчення історії України.

Загалом погоджуючись з науковою позицією Г.В.Серової, утім, вважаємо, що вже в молодших класах (3-4) необхідно закладати основи формування в учнів системи етнологічних знань і етноісторичних уявлень, а це має стати підґрунтям для розвитку історичної компетенції, яку формуватимемо в подальшому при вивченні, скажімо, шкільного курсу історії України.

На це націлюють, власне, й основні державні документи про освіту (Закон України Про освіту», Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Національна програма патріотичного виховання, ін.), в яких підкреслюється необхідність національної спрямованості освіти, що полягає в її органічному поєднанні з рідною історією і традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу. Зокрема, Державний стандарт базової і повної середньої освіти створює передумови для надання навчанню українознавчої спрямованості, що безпосередньо забезпечується вивченням української мови, української літератури, історії України, географії України, українського мистецтва тощо.

Потужним джерелом національного виховання школярів є українська мова, історія України, українське народознавство, народне мистецтво, фольклор. Тому так важливо вже в молодшому віці пробудити в дітей розуміння історії та інтерес до неї, духовність, усвідомлення себе як частки рідного народу. Іншими словами, забезпечити їх своєрідним мінімальним освітнім ядром про історію рідної держави, про українську націю.

Важливу роль у цьому процесі можуть зіграти уроки читання та української мови, які, ґрунтуючись на текстовому матеріалі відповідного змісту, покликані поглиблювати знання про історію рідного народу, його культурно-побутові традиції, звичаєво-обрядову культуру. А це своєю чергою сприятиме формуванню етнологічної (народознавчої) компетенції молодшого школяра, що бачиться нами як складна інтегративна якість особистості, яка має знання про виникнення, розвиток та етнокультурну самобутність рідного народу, знає, любить і поважає історію власної держави, готова до свідомої цілеспрямованої діяльності із збереження та примноження української етнічності.

Звідси й окреслюються завдання вчителя-початківця: дати дітям чіткі уявлення про походження та головні етапи формування свого народу-етносу, щоб бути спроможним відповісти на запитання: «Хто Ми?», «Коли і як виникли українці?», «Як відображає українська мова історію народу?», «Які слова-символи є в українській мові?», «Що доводить окремішність і самобутність української нації?», ін. З іншого боку, необхідно також озброїти педагога належними знаннями передовсім про історію України, про її походження, про формування українського етносу, про його глибоке історичне коріння, про долю українського народу, а також водночас і про історичний шлях та культурно-звичаєві традиції різних народів, що мешкають на території нашої держави. Визначальну роль у цьому процесі відводимо народознавству, яке через традиційну народну культуру, світоглядні вірування, обряди, звичаї, народний календар, усну народну творчість, народне мистецтво тощо ознайомить молодших школярів з основами знань про власний народ.

У сучасній як зарубіжній, так і вітчизняній науці немає одностайності в поглядах учених на сутність поняття «етнологія», більше того, чітко не окреслено й її предметне поле [1]. Найбільш відоме тлумачення етнології (буквально «народознавства») як історичної науки про походження і етнічну історію народів (етносів), формування специфічних особливостей їх культури і побуту як складових цивілізації. Базове

поняття науки — етнос — визначається як позачасова, позатериторіальна, позадержавна спільнота людей, об'єднаних спільним походженням (реальним або міфічним), культурою (або деякими її елементами), мовою (часто, але не завжди), історією (справжньою або вигаданою), традиціями і звичаями, самосвідомістю та етнімом (назвою). Базове положення етнології про те, що людство існує у формі етносів, які відіграють провідну роль на всіх етапах історичного розвитку, дозволяє застосовувати етнологічні теорії як методологічну основу вивчення історичного матеріалу і відповідного відбору навчального історичного змісту. Отож з огляду на це умовно поняття «етнологія» та «народознавство» можна розглядати як синонімічні. Етнологічний підхід до реалізації навчально-виховного процесу початкової школи забезпечує «...розуміння цивілізації як етносоціальної системи і взаємообумовленості соціальних й етнічних процесів як одного з важливих чинників розвитку складних систем, якими є цивілізації, тісного взаємозв'язку етнічної і соціальної історії; вивчення історичного розвитку українського етносу як основи історичного руху; запровадження україноцентричності як основи конструювання змісту і структури вітчизняної шкільної освіти; забезпечення етнологічної спрямованості історичних реконструкцій у навчальному матеріалі, зокрема в шкільних підручниках і посібниках» [2].

На основі структурно-функціонального аналізу програм, підручників і посібників шкільних факультативних курсів з народознавства, українознавства можна стверджувати, що в освітній системі початкової школи етнологічні знання формуються в окремих народознавчих і предметних курсах, змістове наповнення яких щодо етнологічного матеріалу досить різноманітне й визначається різними освітніми завданнями. Проте загальні програмові настанови про національний (українознавчий) компонент змісту освіти у самому тексті реалізовано фрагментарно і непослідовно, а сучасна навчально-методична література унеможлиблює формування означеної складової історичного змісту через відсутність чітко визначених і розроблених підходів до формування етнологічних навчальних матеріалів та їх слабого методичного опрацювання.

На нашу думку, етнологічний підхід до навчально-виховної практики початкової школи має забезпечити засвоєння учнями історичних знань і уявлень про становлення України як держави, її цивілізаційні досягнення, про етногенез українського народу, його культурну спадщину, а також уможливити забезпечення формування емоційно-ціннісного ставлення школярів до минулого, усвідомлення ними зв'язків між поколіннями українців та власної єдності з ними тощо. Крім цього, послідовна й цілеспрямована реалізація цього підходу дала можливість обґрунтувати змістову частину й структуру етнологічного компонента освітнього курсу, а відтак у середніх класах — і визначити етнологічну складову змісту курсу історії як систему фактів, понять, положень про український етногенез, основні закономірності виникнення, функціонування етнічних спільнот, що мешкають на теренах України (понад 120), про етнічні процеси та етнокультурні особливості етносів, ін. Іншими словами, можна виокремити декілька змістовно-тематичних ліній: становлення і розвиток українського етносу; традиційна господарсько-побутова культура українців; духовна культура українського народу тощо.

Вважаємо, що вже в початковій школі дітям варто подати інформацію (звісно, адаптовану до їхнього віку) про давні поселення на території сучасної України, виникнення і розвиток землеробських культур лісостепової зони і культур скотарів Степу, матеріальну й духовну культуру Трипілля, початок формування українського народу, історію, культуру Київської Русі, її князів, Галицько-Волинську державу, основні етапи українського державотворення.

Водночас зауважимо, що ознайомлювати дітей молодшого шкільного віку з історією українського народу, з його віковими змаганнями за державність, глибокими культурними традиціями аж ніяк не означає перебільшення ролі української історії та культури в цивілізаційних світових процесах, за жодних умов не має спричинити почуття національної зверхності та винятковості своєї нації, приниження інших народів.

Отож, перш ніж окреслити технологію формування етнологічної (народознавчої) компетентності молодшого школяра, вдамося до стислого аналізу теоретичних засад ознайомлення дітей з початковими знаннями про історію рідного народу. Актуалізовані джерела [3] дають підстави для таких висновків: світова педагогічна наука минулої доби має певний здобуток щодо початкового ознайомлення дітей раннього віку з історією рідної держави (тут одностайними є погляди вчених щодо значення і ролі історичних знань у розумово-моральному розвитку дітей (Я.А.Коменський, Дж. Локк, С.Уїльдерспін, ін.); у напрацюваннях французьких, бельгійських та польських учених акцентується думка про те, що ознайомлення учнів з історією рідного краю, рідного народу сприяє насамперед розвитку їхньої національної свідомості, виховує любов і повагу до історичного минулого своєї країни, її національної традиційно-побутової культури, а ключове місце в цьому процесі має посісти «особиста» історія дитини. На думку вітчизняних учених, людина тільки тоді стає активним членом нації, коли досконало знає, хто вона й «що вона з роду» (Григор'єв-Наш), навчання дітей рідної історії — це перший ступінь національного усвідомлення (К.Д.Ушинський, Н. Григор'єв-Наш).

І це абсолютно справедливо, бо українці впродовж багатовікової історії накопичили скарбницю етноісторичних знань, яку поповнювали з покоління в покоління, знали й пишалися нею, навчали цього своїх дітей. Через прислів'я, приказку, легенду, героїчну казку, оповідання, розповідь про родовід дитина дізнавалась про минувшину, про тих, хто боронив рідну землю від нападників, обстоював незалежність («Золоті ворота», «Козак Мамай», «Кирило Кожум'яка», «Походження запорожців», «Козак Мамарига», ін).

Українська народна педагогіка повсякчас зверталася до історії. Першими вчителями історії виступала мати, старші члени роду, оповідаючи малюкам про рідну землю, Батьківщину, її захисників, збуджуючи

в дитячих душах любов до отчої землі, вдячність, шану до героїв-лицарів, бажання стати на захист Вітчизни. Виховники з народу прищеплювали дітям почуття лицарства, військової доблесті, розповідаючи казку, бувальщину, легенду про героїчні подвиги членів родини, про козацьке лицарство. Крім цього, вчителями історії ставали й співці, літописці (Київська держава), а відтак кобзарі (Козацька Україна), які розповідали про героїчну минувшину, старожитності України своїми історичними думами та піснями. Їх залюбки слухали діти, які охоче сприймали ці народні уроки історії, проймались високими патріотичними почуттями. Це явище можемо означити терміном «емпірична українська етністорія». Звідси й окреслюється одне із завдань етністорії в умовах початкової школи — мовою творів усної народної творчості розповісти дітям історію рідного народу.

У цьому контексті розмаїтою є творча спадщина Бориса Грінченка — письменника, педагога, мовознавця (лексикографа), фольклориста, яка таїть багатий народознавчий матеріал. Мовиться насамперед про дитячі твори Б.Грінченка історичного змісту, які варто широко залучати для вивчення на уроках позакласного читання, а також уривки з його творів як дидактичний матеріал на уроках української мови. Не зайве вчителю буде і використання Грінченкової «Короткої історії України», що знайомить дітей з історичними подіями, починаючи від перших князів і закінчуючи 1906 р., а також, наприклад, книги «Лесь, преславний гайдамака», де викладено події давньої історії нашого народу [4].

Зупинимося на одному з ключових завдань застосування етнологічного підходу до навчального процесу в початковій школі. Йдеться про підбір необхідного текстового матеріалу. Цікаво, що, крім безпосередньо історичних праць, педагогічна наука володіє цілим арсеналом засобів етнопедagogіки, які, власне, за умов їхнього доцільного використання можуть стати могутнім чинником формування етністоричних знань молодших школярів. Поза тим українська класична література має великий пласт творів історичної тематики, які є не тільки джерелом духовного розвитку особистості, а тим скарбом, з якого можна почерпнути знання з української етністорії. Такі засоби є доволі доступними для розуміння дітей, а також ефективними, оскільки діють на емоційно-почуттєву сферу особистості.

Як засвідчили наші спостереження, у своїй практичній діяльності вчителі-початківці зазвичай використовують матеріал з історії України, добираючи відомості з різних джерел. Найчастіше наші респонденти називають літературу для дорослих, яку адаптують для дітей: Б.Грінченко «Історичні оповідання»; М.Грушевський «Історія України»; «Історія України» (енциклопедія в 9 томах); О.Воропай «Звичаї нашого народу»; Енциклопедія українознавства (словникова частина); А.Пономарьов «Українська минувщина»; та з дитячих книжок: «Дванадцять місяців», М.Скуратівський «Місяцелік»; Р.Кобальчинська «Золоті ключі», С.Позняк «Облога Києва печенігами»; історичні оповідання з журналів та газет «Барвінок», «Соняшник», «Пізнайко», «Казковий вечір», ін. активно послуговуються матеріалами часописів «Початкова школа», «Палітра педагога» тощо. На допомогу вчителям-початківцям пропонуємо невеликий список рекомендованої літератури, в якій містяться не лише необхідні теоретичні матеріали, а й наукові, літературні, збірники фольклорних текстів історичного змісту (Біленко В., Король В., Слюсаренко А. Моя Україна: Подорож в історію: Для дітей ст. дошк. та мол. шк. віку. — К.: Оберіг, 1994. — 112 с; Ващенко Г. Виховання любові до Батьківщини / Націоналізм та інтернаціоналізм. — Лондон, 1954. — 103 с; Верховинець Я. Шість видань поради для вивчення українських народних ігор: 3 історії книги проф. В.М.Верховинця: Весняночка // Народна творчість та етнографія. — 1995. — №1. — С. 42-49; Григор'єв-Наш. Історія України в народних думках та піснях. — К.: Веселка, 1993. — 271 с.; Григор'єв-Наш. Про навчання дітей рідній історії. — К., 1917. — 38 с. Грінченко Б.Д. Вибрані твори / У поряд., передм. та прим. П.П.Хропка. — К.: Дніпро, 1987. — 462 с.; Дмитренко М. Народні повір'я. — К.: Бібліотека часопису «Народознавство». — 1994. — 67 с.; Ілюстрована енциклопедія історії України (від найдавнішого часу до кінця ХУІІІ ст./ Авт.тексту О.Кучерук; Іл. та худож. оформ. Л.С.Голембовських, С.Білоостоцького. -К.: Спалах ЛТД, 1998. — 216 с.; Історія України для дітей. — К.: Україна, 1994. — 158 с.; Кобринська Н.І. Вибрані твори / Упоряд. І.О.Денисюка, К.А.Кріль. — К.: Дніпро, 1980. — 446 с.; КОСМОС Древньої України. Трипілля. — Троянь: Мітологія. Філософія. Етногенез / Упр., вступ.стаття, прим. В.Довгича. — К., 1992. — 302 с.; Косьміна Л.А. Зустріч з історією. — К.: Україна., 1992 / комплект із 16 листівок/; Крип'якевич І.П. Історичні проходи по Львові / Авт. передм. Я.Д.Ісаєвич. — Львів: Каменяр, 1991. — 167 с.; Лозко Г.С. Українське народознавство. — К.: Зодіак-ЕКО, 1995. — 368 с. Лотоцький А.Л. Княжа слава: Оповідання для сер. шк. віку / Львів: Каменяр, 1991.-230 с.; Лотоцький А., Шкрумеляк Ю. Цікаві оповідання: Збірка. — Львів: Світ дитини, 1934. — 61 с.; Лотоцький О. Сторінки минулого. — Варшава, 1932. — 286 с.; Малик Я., Вол Б., Чуприна В. Історія української державності. — Львів: Світ, 1995.-248 с.; Мицик Ю.А., Плохій С.М., Стороженко І.С. Як козаки воювали. — Дніпропетровськ: Промінь, 1990. — 303 с.; Народ скаже — як зав'яже. Українські прислів'я, приказки, загадки. — К.: Веселка, 1973.-228 с.; Огієнко І. Українська культура. — К.: Абрис, 1991. — 272 с.; Олесь О. Княжа Україна: Минуле України в піснях: Поема: Для мол. та сер. шк. віку / Упоряд., вступ, ел. та прим. Р.Радишевського. — К.: Веселка, 1991.-144 с.; Паладій Я. Абетка з історії України. Текст Леоніда Полтави. — Нью-Йорк, 1973.-75 с.; Руденко Ю., Губко О., Бровко П. та ін. Сучасне козацько-лицарське виховання дітей і юнацтва України // Освіта. — 1997. — С. 7-10; Самотулка Т. Історія України в іграх. Т.І. — Київ — Нью Йорк, 1995. — 348 с.; Українське дошкілля. Збірка для читання і розповідання дітям старшого дошкільного і молодшого віку. Упорядники Надія і Осип Зінкевичі. П'яте видання. — К.: Смолоскип, 2006. — 558 с.; Український живопис: Сто вибр. творів: Альбом / Авт.-упоряд. Ю.В.Бе-

личко. — К.: Мистецтво, 1989. — 191 с.; Українські діти — наше майбутнє: Збірник виховних матеріалів / Під ред. Я.Чумака. — Торонто: Добра книжка, 1979. — 299 с.; Українські перекази / Зібр. М.Возняк. — К.: Абрис, 1993. — 120 с.; Як виховувати дитвору та молодь: Методичні поради та програми українознавства для передшкілля, шкіл і доповняльних курсів для дорослих. — Мюнхен, 1953. — 59 с., ін.).

Як бачимо з наведеного списку рекомендованої літератури, певний здобуток у царині ознайомлення з українською етнологією мають представники української діаспори, які активно використовують твори народної творчості: літописні перекази, народні думи, історичні пісні тощо. Вивчення, аналіз роботи української діаспори в різних країнах з питань ознайомлення дітей молодшого шкільного віку з історією України можуть істотно збагатити педагогічну теорію і практику передовсім літературними та історичними матеріалами для дітей. Так, поява збірки «Українське довкілля» (Київ, 2006) кваліфікуємо як нове, свіже й вагоме слово в нинішній педагогічній науці, оскільки тут чи не вперше підібрано матеріали, які відбивають тисячорічний досвід українського народу, традиції народної педагогіки, всі тексти утверджують українську виховну ідею, народну мораль, героїчну історію України, подають найважливіші події в історії змагань нашої держави до волі, знайомлять з біографічними портретами знаних українських громадсько-політичних і державних діячів, мислителів, письменників і водночас подані у викладі, цілком адаптованому до вікових особливостей сприймання дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. Така книга, вважаємо, має стати настільною для будь-якого вчителя-початківця, для кожної української матері чи батька.

Аналогічною є праця пластового діяча і виховника, доктора Теодосія Сомотулки «Історія України в іграх» (Київ-Нью Йорк, 1995), в якій для шести-семирічних дітей адресовано цілий історичний ігровий комплекс «Захисники рідного вогнища». За допомогою історичних ігор автор намагається показати картини трипільського періоду, України-Руси, козацьких часів, визвольної боротьби українського народу, виникнення незалежної держави, спрямовуючи увагу та мислення дітей на майбутнє.

Крім цього, слід активніше також впроваджувати засоби комп'ютерної техніки, як, приміром, комп'ютерну гру «Козаки», яка, крім розважального характеру, крім того, що є потужним засобом логічного та творчого мислення, розумового розвитку, має вагомий виховний та пізнавальний потенціал.

З нашого погляду, не до кінця задіяний у практиці ознайомлення молодших школярів з етноісторією рідного народу ресурс народного календаря — справжньої енциклопедії народного життя, побуту, праці, дозвілля, де зазначено народні уявлення про події, явища, де зафіксовано звичаєво-традиційну культуру українців, спосіб господарювання людей упродовж віків.

Аналіз праць вищезазначених педагогів, дослідників, а також освітні реалії виявили, що в сучасній педагогіці проблема ознайомлення з етнологією, етноісторією країни визначається як завдання розумового та патріотичного виховання. Важливе місце в процесі ознайомлення дітей з історією надано краєзнавству.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що на початку ХХ сторіччя в українській науково-педагогічній думці усталилися погляди щодо вивчення історії, вчені одностайно відзначали, що до основ початкових етнологічних (народознавчих) знань слід прилучати дітей змалечку, першими вчителями історії мають, безперечно, стати батьки, насамперед мати, а також старші члени роду, які через засоби етноісторії (усну народну творчість, розповіді, перекази, бувальщини, легенди тощо) мають познайомити дітей з історією власного роду, рідного краю, визначними героїчними подіями в житті рідного народу, розповісти про лицарів України, які боролися за її незалежність, а це передовсім має виховувати любов до рідної землі, почуття гордості за її минувшину, формувати громадянські якості.

Відтак ці завдання реалізують учителі в освітньо-виховному процесі школи. Так закладається підґрунтя розвитку етнологічних знань, окреслюються теоретичні засади цього напрямку в науці.

Висновок. Виходячи із вищезазначеного, вважаємо: знання про історичне минуле нашого народу є чільними у формуванні системи уявлень про Україну. Тому так важливо нині чіткіше окреслити та обґрунтувати предметне коло етнологічної науки, показати її можливості у формуванні уявлень молодших школярів про історію рідного народу, розробити методичний інструментарій впливу засобів етноісторії на виховний процес у школі І-го ступеня. На нашу думку, реалізація етнологічного підходу до навчально-виховного процесу є можливою за таких умов: по-перше, етнологічний підхід має стати методологічним підґрунтям шкільної освіти; по-друге, окреслення і введення у зміст навчальних дисциплін початкової школи етнологічної складової як системи знань про Україну й у зв'язку із цим застосування на уроках методів і прийомів навчання, адекватних етнологічному змісту; по-третє, створення так званого етнологічного середовища у сім'ї, школі та поза їх межами.

1. Савчук Б. Українська етнологія. — Лілея НВ: Івано-Франківськ, 2004. — 560 с.
2. Серова Г.В. Методичні засади відбору і реалізації етнологічного змісту шкільного курсу історії України (7 клас). Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. к. іст. н. — К., 2005. — 23 с.
3. Коменский Я. А. Материнская школа // История зарубежной дошкольной педагогики: Хрестоматия: Учебн. пособие. — 2-е изд., доп. — М.: Просвещение, 1986. — С. 43-66; Уильдерспин С. Воспитание маленьких детей или о важности воспитания детей бедняков. // История зарубежной педагогики: Хрестоматия. / Сост. Н.Б. Мчедлидзе и др. -М.: Просвещение, 1986. — С. 174-188.
4. Грінченко Б. Лесь преславний гайдамака: Віршов. оповідання, легенди та казки: Для мол. і сер. шк. віку / Упор, та передм. В.О. Шевчука. — К.: Веселка, 1991. — 135 с.

Раїса Пріма,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки

Raisa Prima,

Candidate of Pedagogical Sciences,
assistant professor, Volyn National University
named after Lessya Ukrainka, Lutsk

УДК 378.147+811

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

THE INTRINSIC CHARACTERISTIC OF PROFESSIONAL MOBILITY OF FUTURE THE PRIMARY SCHOOL TEACHER IN THE CONDITIONS OF GLOBALISATION

In the article the priorities of professional mobility of a teacher of primary education are examined as integral personal professional formation according to modern education global tendencies and new role of the teacher in this education. Key words: professional of a teacher of primary education, integral quality of a person, humanization of pedagogical ideology.

Keywords: professional mobility of the primary school teacher, integral feature of the person, humanization of pedagogical ideology.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації суспільного розвитку зростає потреба в активних, динамічних, творчих, конкурентноспроможних, толерантних особистостях, самодостатніх і самореалізованих, спроможних оптимально адаптуватися до сучасного мінливого інформаційного світу, які усвідомлюють свою роль у трансформації суспільства та необхідність мобільно реагувати на зміни. При цьому на інтенсивність мобільності суттєво впливає система освіти як найбільш дієва інституція становлення професійної мобільності. Зауважимо, що проблема мобільності тісно пов'язана з низкою протиріч, ключовою із яких є суперечність між тенденціями швидкого розвитку сучасного « суспільства знань » і готовністю молодих фахівців працювати в умовах ринку.

Основний зміст статті. Інтерес до проблеми формування професійної мобільності вчителя зростає у контексті радикальних змін в освіті, яка стає «ключем» до конкурентноспроможності фахівця, а також з огляду на інтеграцію вітчизняної освіти в загальнолюдське європейське співтовариство, де пріоритетними є такі ознаки освіти, як багаторівневність і безперервність, доступність, ефективність і якість. Проте європейськість національної системи освіти, як зауважує В.Кремень, не вичерпується її цивілізаційним рівнем, оскільки національний освітній простір коеволюціонує з європейським також на культурно-духовному, що репрезентує низку загальнолюдських вартостей, вироблених західною цивілізацією. При цьому пріоритетною вартістю європейського освітнього простору є особа, її права та свободи [1, 153], тобто особистісна орієнтація освіти, що, в свою чергу, вимагає створення нової технології вищої освіти з акцентуванням уваги викладача не на предметові, що вивчається, а на студентів, що навчається. За такого підходу ідеалом навчання є особистість не з енциклопедично розвиненою пам'яттю, а з гнучким розумом, з швидкою реакцією на все нове, з повноцінно розвинутими потребами подальшого пізнання і самостійних дій.

В умовах масштабності й активності політичних чинників у царині академічної євроінтеграції висловлюються різноманітні, інколи діаметрально протилежні погляди на одну проблему — удосконалення системи освіти, поновому актуалізується питання якісного оновлення змісту вищої професійної освіти шляхом відмови від звичайних моделей трансляції знань і пошуку нових концептуальних ідей реалізації стратегії життєдіяльності в освіті, що забезпечуватиме оптимальні передумови для самореалізації особистості, розкриття усіх її потенційних можливостей, здатності до творчості, спроможності приймати нестандартні та оперативні рішення.

Реформування освіти в Україні сьогодні якраз і спрямоване на те, щоб допомогти молоді протягом навчання розвинути світогляд, ціннісні орієнтації, структурні якості особистості, завдяки яким вона активно інтегрується в реформаційні процеси.

В освітньому середовищі сьогодні все частіше виникає питання: чому і як вчити студентів для того, щоб вони стали не тільки професійно компетентними фахівцями, але й були реально потрібні і конкурентноспроможні на ринку праці, і, що найголовніше, були готові до професійного росту, співпраці, толерантності, володіли професійною мобільністю, гнучкістю мислення. У зв'язку з цим особливого значення набуває якісна підготовка спеціалістів у вищій школі, оскільки саме тут закладається підґрунтя професії, формується менталітет фахівця, розвиваються його творчі здібності, поглиблюється професіоналізм, що забезпечує мобільність і конкурентоспроможність фахівця. Це той результат освітнього процесу, який є показником якості педагогічної діяльності вищого навчального закладу, що дозволяє студентам-випускникам виявити свій індивідуальний потенціал за умов конкуренції, тендерів, пошуку власного шляху професійного успіху.

Навчаючись у ВНЗ, студенти повинні звикнути до того, що успіх у подальшому житті забезпечується пошуком свого « статусного » положення, рейтингу соціального престижу в професійно-фахових запитках особистості, набуттям професіоналізму саме в студентські роки у процесі щоденної і наполегливої праці над розвитком своїх здібностей до педагогічної діяльності, формуванням професійної позиції.

У цьому контексті мобільність цілком правомірно розглядати як інтегральну якість особистості, що дозволяє їй відчувати себе соціально, економічно, морально, політично й юридично дієспроможною, незалежною. При цьому у мобільності виявляються: рівень знань, ставлення до дійсності, етичні погляди і переконання, вольові риси особистості, характер. Важливою ознакою мобільності особистості вчителя є працелюбність, стійка здатність, сформована звичка, внутрішня схильність і потреба у тривалій, напруженій праці, невтомному пошуку.

Нам видається виваженою позиція Китайської (0^тJ), що саме професійна мобільність учителя як здатність до інновацій, до швидкої адаптації у педагогічних ситуаціях, що постійно змінюються; ж гнучкість настанов особистості, що дозволяє кваліфіковано здійснювати професійну діяльність, здатність адекватно оцінювати результати праці та окреслювати перспективи власної педагогічної діяльності, сприяє розвитку певних умінь та особистісних якостей педагога, а саме:

- самостійно вирішувати типові та нестандартні проблеми,
- завдання педагогічного характеру;
- поєднувати за необхідності менеджерські і виконавські функції;
- забезпечувати продуктивну взаємодію з учнями, батьками, будувати міжособистісні стосунки в колективі;
- бути відповідальним за результати своєї праці — навченість та вихованість учнів;
- бути готовим до інновацій [2, 100].

Тобто мова йде про нову роль учителя в умовах перетворення сучасної школи із системи закріплення знань на систему адаптації учнів до статусу менеджера свого майбутнього в процесі навчання. При цьому головним є не передача знань, а закріплення механізмів їх цільового пошуку, вміння трансформувати навчальну інформацію на вирішення практичних завдань, в умовах суб'єкт-суб'єктної взаємодії (партнерства вчителя та учня) активно знаходити креативні розв'язки проблем, презентувати результати своєї діяльності.

Деякі дослідники (Занін Л.В., Меншикова Н.П. та ін.) розглядають професійну мобільність педагога як широту його пізнавальних інтересів. При цьому вирішального значення набуває не стільки обсяг знань, скільки їх точність, систематичність, рухливість, тобто не максимум знань, а їх мобільність і керованість, а також гнучке пристосування до шкільних умов роблять вчителя придатним до педагогічної діяльності.

Цілком очевидно, що посилену увагу небезпідставно зосереджено на професійній мобільності вчителя як одному із показників фахової готовності, оскільки «входження» особистості до професії — дійсно є проблемою. Серед інтегральних характеристик професійного розвитку і водночас мобільності педагога науковцями (Гамезо М., Дьяченко М. та ін.) виділяються :

соціально-професійна спрямованість, змістовими компонентами якої є: *мотиви*.

В руслі означеної проблеми Кулюткін Ю. вважає, що (*наміри, схильності*), *ціннісні орієнтації (значення праці, зарплата, кваліфікація), професійна позиція (ставлення до професії, настанови, очікування, готовність до професійного розвитку), соціально-професійний статус; професійна компетентність; професійно важливі якості*, то мобільність особистості виявляється в її здатності до творчого набуття нових видів діяльності та перебудови стереотипів, які склалися раніше, і передбачає :

- відвертість людини щодо ставлення до нового, впевненість у своїх силах у процесі його засвоєння;
- широту і багатогранність мислення, здатність до переходу від одного способу діяльності до іншого;
- гнучкість настанов особистості, які дозволяють регулювати свої дії в умовах, що змінюються;
- критичність особистості, здатність до адекватного оцінювання своїх результатів та до висунення нових перспектив [3].

На нашу думку, усі вищезазначені характеристики притаманні професійній мобільності вчителя початкових класів, яка визначається нами як інтегральне утворення у цілісній структурі його особистості і діяльності, що передбачає володіння професійною компетентністю, вимагає педагогічної гнучкості (мислення, діяльності), готовності до оперативного відбору та реалізації оптимальних способів розв'язання завдань, виявляється у здатності успішно переключатися на іншу педагогічну діяльність або змінювати види діяльності, залишаючись в освітньому просторі 3-4-річної традиційної чи альтернативної (в тому числі малокомплектної) школи, багатопредметності викладання, що іманентно властиві саме вчителю школи I ступеня, забезпечує самоорганізацію та фахову самореалізацію вчителя-класовода.

Висновки. І насамкінець, професійна мобільність учителя-початківця, без сумніву, сьогодні є одним із тих пріоритетних орієнтирів, які сприяють виявленню творчої активності учня і розвитку його як цілісної інтегральної особистості, що житиме і працюватиме в умовах відкритого європейського простору.

1. Національна доктрина розвитку освіти (Кремень В. Освіта і наука України: шляхи модернізації факти, роздуми, перспективи). — К., 2003. — С. 178-201.
2. Китайська О. Професійна мобільність учителя — вимога сучасної освіти // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету ім. П.Тичини. — К., 2005. — С.95-101.
3. Кулюткин Ю. Психологія обучения взрослых. — М., 1985. — 128 с.

Тамара Пушкарьова,

кандидат педагогічних наук, доцент,
начальник відділу менеджменту
освіти і вивчення педагогічного досвіду,
Інститут інноваційних технологій і змісту освіти
Міністерства освіти і науки України

Tamara Pushkariova,

Candidate of Pedagogic, assistant professor, the head
of the department of education management and
pedagogical experience studying of the Institute of
Innovative Technologies and the Contents of Education
of the Ministry of Education and Science of Ukraine

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ ДО НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОГО УЯВЛЕННЯ ПРО СВІТ У ДІТЕЙ ГІРСЬКОГО РЕГІОНУ

FEATURES OF IMPLEMENTATION OF INTEGRATED APPROACH TO STUDIES IN THE COURSE OF FORMING OF INTEGRAL CONCEPTION OF THE WORLD BY THE CHILDREN OF MOUNTAIN REGION

The basic thought of the article is that today integration of public processes and successful activity of the personality are important principles of life. Integration-and-activity approach to the solution of this or that problem gives the chance to show all its aspects and interrelations, for the teacher it is forming of a successful personality, and for the pupil it is effective movement to self-realisation.

Keywords: integration approach, integral conception, world, integration-and-activity approach, personality, self-realisation.

Постановка проблеми. Основна думка статті полягає в тому, що сьогодні інтеграція суспільних процесів і успішна діяльність особистості — важливі принципи життя. Інтегративно-діяльнісний підхід до розв'язання тієї чи іншої проблеми дає можливість розкриття усіх її аспектів, взаємозв'язків, для педагога — формування успішної особистості, а для учня — результативний рух до самореалізації. Такий підхід, як показали результати дослідження, є ефективним для розвитку дитини незалежно до того, у якій школі або регіоні вона навчається. Але особливої актуальності інтегроване навчання набуває, зокрема, для дітей гірського регіону.

Сьогодні в Україні з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина на рівний доступ до якісної освіти створюються умови для функціонування навчальних закладів з малою чисельністю учнів, учнів віддалених шкіл, шкіл гірського регіону. Відбувається формування освітніх територій з розгалуженою мережею очно-заочних шкіл з поглибленим вивченням окремих предметів і консультаційних пунктів, де діти можуть одержати якісну освіту в позаурочний час. Так, наприклад, розроблена модель навчального закладу І-го ступеня з малою наповнюваністю учнів «школа-родина», що створюється в сільській місцевості, у гірському регіоні або на території зі складною демографічною ситуацією для надання якісних освітніх послуг учням молодшого шкільного віку. Як показують результати експериментальної роботи, такий тип початкової школи дозволяє реалізувати принципово нові підходи до навчання. Він забезпечує інтегрований індивідуальний підхід до дітей і створює умови для розвитку здібностей кожного з учнів.

Основний зміст статті. В Україні продовжує формуватися мережа навчально-виховних комплексів «дошкільний навчальний заклад — загальноосвітній навчальний заклад» (особливо інтенсивно в сільській, гірській місцевості). Структурною складовою сучасного освітнього середовища є навчальні заклади, де створені умови для творчого розвитку особистості, здатної до самореалізації в майбутньому. Продовжується процес створення шкіл інтернатного типу, які виконують функцію опорної (базової) школи. В них навчаються діти з територіально віддалених шкіл. Система роботи в таких навчальних закладах має високу ефективність і дає можливість найбільш обдарованим учням з віддалених районів розвивати свої здібності.

Разом з розвитком навчальних закладів, важливою залишається проблема розроблення змісту і методів навчання і виховання дітей гірського регіону. Не викликає сумніву, що розвиток суспільства має сьогодні відбуватись у напрямі відновлення екологічної рівноваги, формування особистості з новим інтегративним, цілісним

мисленням. Все більше стає необхідним входження людства у епоху ноосфери, науково обґрунтовану В.І.Вернадським. Продуктивним шляхом до цього є інтеграція як один з основних принципів сучасного життя. Дійсно, інтегративний підхід до вирішення тої чи іншої проблеми відкриває можливість її цілісного бачення, розгляду всіх її аспектів і взаємозв'язків. Для педагогів інтегративний підхід — це шлях до формування цілісної особистості, її ноосферного мислення і, як результат, — «свідомо скерований співрозвиток людини, суспільства і природи, у процесі якого задоволення життєвих потреб населення відбувається без шкоди для майбутніх поколінь і всієї планети» [1, С. 24].

Формування цілісної особистості з ноосферним мисленням в епоху споживацького ставлення до природи і культурних надбань людства є сьогодні особливо актуальною проблемою. На нашу думку, вона може вирішуватися з позицій культууроорієнтованого інтегративно-діяльнісного підходу до навчання і виховання особистості. Як відомо, людина є суб'єктом культурно-історичного процесу. Трансляція і засвоєння культури людиною починається з дитинства, зокрема через навчально-виховний процес. Становлення особистості, її підготовка до суспільно корисної, творчої діяльності відбувається на усіх етапах культури. Це водночас і процес розвитку і процес реалізації людиною своїх творчих сил і здібностей [3]. Зазначимо, що культура не зводиться до жодного окремого виду природного або суспільного буття. Як не можна вказати межі пізнання і творчості людини, так не можна вказати і межі культури» [4, С. 328].

Притримуючись точки зору на культуру як на цілісний світ, що існує у безпосередній єдності з людиною, ми робимо висновок, що одним із найбільш важливих напрямів сучасного виховання є цілісне сприйняття світу учнями. Така точка зору співпадає з активно-творчою сутністю людини, розумінням її як суб'єкта культурно-історичного процесу. Отже, розвиток культури і людини взаємообумовлені. Оскільки культура розглядається як цілісна єдність способів і продуктів людської діяльності, в яких реалізується активність особистості, вона слугує самовдосконаленню, задоволенню потреб, гармонізації стосунків між людиною і суспільством, людиною і природою [5]. Ось чому викладання основ наук у школі (як невід'ємної частини культури) має базуватися на інтегративному, тобто цілісному, підході, який поєднує у єдине ціле і процес навчання, і його зміст. У наш час стрімкого розвитку процесу інтеграції у світі неможливо у жодній галузі знань рухатися вперед без урахування всього розмаїття наукових підходів і методів. Сьогодні вже немає сумнівів у тому, що основні відкриття відбуваються на перетині наук, методів, підходів.

Системна педагогічна діяльність також має інтегративний зміст, оскільки складається із взаємопов'язаних компонентів: «Інтеграція прагне пов'язати усі елементи і централізувати управління, щоби система функціонувала з максимальним ефектом» [6, С.6]. Під цілісною системою ми розуміємо систему «добре організовану, з розвинутими внутрішніми і зовнішніми зв'язками. І чим єдність різноманітних зв'язків з їх організацією та впорядкованістю буде більш органічною, тим краще та ефективніше вона буде функціонувати» [6, С.6]. Таким чином, компоненти педагогічної інтегрованої системи мають бути взаємопов'язаними, а процес — керованим.

Згідно з принципом додатковості у процесі інтеграції елементи взаємно доповнюють один одного, утворюючи єдине ціле з новою якістю: «**Принцип додатковості** потребує, щоб зміст, методи і технології навчання і виховання, а також навчально-методичне забезпечення педагогічного процесу, ідейно, змістовно і методично становили єдиний навчально-виховний комплекс, який поєднує гуманітарний, природничий, екологічний, технічний, художньо-естетичний аспекти сприйняття навколишнього світу» [7, С.45].

Як правило, в універсальних елементів системи більше можливостей для взаємодоповнення, вони швидше можуть перебудувати взаємозв'язки, зберігаючи ціле в умовах, що змінюються, [2]. Ця характеристика дозволяє зрозуміти ефективність інтегративного підходу до змісту навчального предмета. Якщо поєднувати універсальні для кількох навчальних дисциплін елементи знань або методів пізнання, можна отримати надійно функціонуючий навчальний процес, в межах якого відбувається засвоєння цього змісту. Отже, для конструювання інтегративного змісту навчальної дисципліни використовуються елементи, універсальні в певній галузі діяльності. Наприклад, на нашу думку, таким універсальним елементом може виступати структура навчальної діяльності, яка є універсальною для викладання будь якої навчальної дисципліни. Ця структура слугує основою для побудови достатньо ефективної структури уроку за діяльнісною технологією. Інший приклад універсального елемента інтегративного змісту — навчальна проблема, пов'язана з реальним життям, якщо її вирішення потребує знань з різних галузей. До таких проблем можна віднести екологічні проблеми: «Яку воду ми п'ємо?», «Яким повітрям ми дихаємо?» тощо.

Системоутворюючими факторами навчального процесу в цілому і кожної навчальної дисципліни завжди є мета і завдання. У процесі інтеграції навчальної дисципліни важливу роль відіграє синтез завдань усіх предметів, залучених до інтеграційного процесу, їх співвіднесеність один з одним. Разом з тим, досягнення мети у педагогічному процесі знаходиться у прямій залежності від низки інших його компонентів, які також мають бути враховані у процесі конструювання інтегрованого змісту. Зрозуміло, що це не тільки зміст і методи, але й умови навчання, і засоби, і управління тощо.

Іншим системоутворюючим фактором у рішенні проблеми інтеграції є існування загальних для багатьох наук об'єктів і предметів вивчення. Звідси ми робимо висновок, що інтеграція навчального матеріалу в процесі конструювання змісту навчального предмета можлива лише тоді, коли є загальні об'єкти і предмети навчально-пізнавальної діяльності. Оскільки умовою функціонування педагогічного процесу є обмін діяльністю між педагогом і учнями, то види діяльності є також системоутворюючим фактором інтеграції змісту навчальних предметів.

Наступним фактором системоутворюючих зв'язків є використання загальних методів науки і мистецтва як двох взаємодоповнюючих шляхів пізнання світу. Цей вид інтеграції особливо важливий у педагогічному процесі. Він дозволяє вводити у зміст навчального предмета інваріантні методи пізнання.

Інтегративні зв'язки у залежності від функцій поділяються на внутрішні і зовнішні. Внутрішні зв'язки відображають взаємопроникнення напрямів, що реалізуються у межах окремої дисципліни. Внутрішні інтегративні зв'язки називають внутрішньопредметними. Зовнішні — сприяють поєднанню різних дисциплін у комплекси і системи, які називають міжпредметними. Дослідження інтеграції змісту навчання, як процесу і результату показало, що інтеграція може здійснюватись внутрішньопредметно і міжпредметно [8]. Внутрішньопредметна інтеграція передбачає формування нової навчальної дисципліни, яка має власний предмет вивчення та інтегрований характер.

Інтегрований зміст навчального предмета — це злиття наук, мистецтв, методик, психології, неможливість одного знання без іншого, на відміну від поняття «міжпредметні зв'язки», коли знання одних предметів використовуються для вивчення інших. Цікава концепція інтегрованого підходу до навчання розроблена Інститутом художньої освіти Російської академії освіти. У її основі лежить поняття поліхудожнього розвитку. Усі мистецтва розглядаються як явища життя в цілому. Кожна дитина може успішно рухатись у кожному з видів художньої діяльності і творчості.

У процесі реалізації інтегративного підходу до навчання важливо врахувати об'єктивність процесу взаємодії наук і мистецтв, незалежно від поінформованості про це вчителя і його бажання використовувати у процесі викладання. Так, наприклад, у будь-якому явищі колір, звук, простір, рух, форма завжди тісно пов'язані між собою. Вони є окремими проявами цілісних явищ нашого світу. В інтегративному підході важливо враховувати не тільки зовнішні, але і внутрішні, образні і навіть духовні зв'язки наук та мистецтв. Ці зв'язки особливо яскраво проявляються на рівні творчого процесу. Це суттєво відрізняється від традиційних міжпредметних зв'язків або взаємного ілюстрування одного навчального предмета прикладами з іншого. Тому, застосовуючи інтегративний підхід, ми виходимо з того, що зв'язки науки з мистецтвом знаходяться, так би мовити, у єдиному полі творчої реалізації особистості, де вони обмінюються досягненнями між собою, а іноді інтегруються у єдине ціле — якісний новий продукт, народжений на перетині різних напрямів культури.

Відомо, що науки і мистецтва історично розвивались нерівномірно. У певні історичні періоди окремі науки і мистецтва були просто відсутні, тому інтеграція змісту освіти спирається (по можливості) на регіональні і національно-історичні традиції, пов'язані з особливостями природи місцевості, духовними устремліннями, а також зв'язки регіональної і світової культури. Інтегративний підхід до побудови навчального змісту передбачає урахування місця і ролі географічних, історичних, загальнокультурних фактів у процесі наукового пошуку або створення витворів мистецтва.

Однією з найважливіших особливостей інтегративного підходу до побудови змісту навчання є опора на дитячу творчість, розкриття творчого потенціалу особистості дитини у різноманітних формах і видах діяльності [9]. Цікаві результати дослідження отримані у роботі Л.Г. Савенкової. Узагальнюючи погляди науковців і вчителів, які активно займаються питаннями впровадження інтеграції у практику роботи школи, автор визначає певні етапи інтегрованого підходу до процесу навчання і виховання:

1 етап інтеграції: розглядається цілісність як властивість навколишнього світу, формується погляд на предмети (науки) з точки зору інших предметів (наук);

2 етап — розкриття взаємозв'язків у навколишньому світі, зв'язків матеріалу, що вивчається з життям, історією, культурою;

3 етап — системність мислення (художнього, наукового), інтерпретація науки, мистецтва через символи, знаки [10]. Цей етап розглядається як особливо значущий і в інших дослідників: «Мы предлагаем символу занять лидирующее положение в образовательном процессе...Природные символы в процессе образования — это первый гарант безопасности мышления» [1].

Інтегрований підхід сприяє переосмисленню загальної структури організації навчального процесу, спеціальній підготовці учнів до процесу сприйняття, розуміння і осмислення інформації (з позицій науки, мистецтва, історії, розвитку культури, навколишнього середовища), формуванню в учнів понять і уявлень про все в світі як єдине ціле.

Після визначення етапів інтеграції важливим питанням є реалізація принципів міжпредметної та внутрішньопредметної інтеграції у системі викладання природничих і гуманітарних дисциплін. У ряді досліджень [1, 2]

підкреслено, що серед методологічних принципів, які «працюють» на збереження і відтворення навколишнього середовища, а також культурних надбань є такі:

- принцип інтеграції;
- принцип історизму;
- принцип збереження природних і культурних комплексів у їхній цілісності і єдності;
- принцип гармонії людини і довкілля;
- принцип емоційного співпереживання [2].

Ці принципи співзвучні з принципами ноосферної освіти [1], а також сформульованими нами у процесі дослідження проблеми інтеграції уявлень учнів про навколишній світ (науково-педагогічний проект «Росток») [7]: екологізації освіти, системності, гуманізації, гармонізації, особистісно-зорієнтованої освіти. Всі ці принципи реалізуються нами в інтегративно-діяльнісному підході до викладання навчального матеріалу: у змісті, методах і технологіях. У центрі такого підходу — особистість, її взаємовідносини з навколишнім світом: природою і соціумом, а також її самореалізація через організацію творчої діяльності. Кінцева мета: виховання і розвиток таких якостей особистості учня, які би дозволили **розуміти — цінувати — любити — намагатися зробити свій внесок** у збереження і відтворення культури і довкілля.

Інтегративно-діяльнісний підхід передбачає певну спрямованість діяльності вчителя. Нова інформація вводиться не через передачу готового знання, а через самостійне «відкриття» його дітьми. Мотивація забезпечується певною постановкою навчальної задачі. «Відкриття» дітьми понять, явищ і законів здійснюється за допомогою виконання ними предметних дій з реальними об'єктами та їх графічними схемами. Дія виконується в зовнішньому плані, будується орієнтовна основа цієї дії (ООД). Первинне закріплення забезпечує проходження етапу зовнішньої мови — діти проговорюють вголос і водночас виконують письмово встановлені алгоритми дії, проговорюють «про себе» (внутрішня мова). І, нарешті, у процесі виконання заключних тренувальних вправ дія переходить у внутрішній план і автоматизується (розумова дія).

Технологія діяльності має забезпечити системний тренінг усіх видів діяльності:

- **Самовизначення** (потреба у діяльності і необхідні здібності)
- **Нормореалізація** (виконання відомої норми діяльності)
- **Нормотворчість** (побудова нової норми діяльності, якщо немає відомої).

Описана вище технологія формування уявлень про світ дозволяє не тільки реалізувати інтегративно-діяльнісний підхід, але й істотно збільшити міцність знань і темп вивчення матеріалу без перевантаження дітей. При цьому створюються сприятливі умови для практичного впровадження результатів психолого-педагогічних досліджень, реалізації сформульованих вище принципів, оскільки вже на етапі введення поняття розкривається його походження і практична значущість [11].

У процесі використання діяльнісної технології розвивається творчість учнів, створюються сприятливі умови для їхньої самореалізації: накопичується досвід вирішення проблем (не тільки навчальних), подолання труднощів, конструктивного ставлення до них, досягнення і отримання успіху в результаті виконання будь яких завдань. Уроки та позаурочна діяльність передбачають: творчі завдання, побудову проектів, творчі звіти, захисти проектів, тощо. Будь яке творче завдання ґрунтується на залученні певного навчального матеріалу, який потрібно усвідомити і використати для побудови проекту виходу з проблемної ситуації. Таким чином у дитини виникає потреба у новому знанні, відкритті його для себе, щоб використати як необхідний елемент в процесі досягнення успіху у своїй творчій діяльності: «Те, що я чую — я забуваю, те, що я бачу — я пам'ятаю, те, що я роблю, я розумію» (Конфуцій). Отже, інтегративно-діялісна технологія — це така організація навчального процесу, коли відсутність участі дитини у процесі пізнання неможлива:

- кожен учень завжди має конкретне завдання (воно може бути колективним), про виконання якого обов'язково потрібно прозвітуватись перед іншими;
- від діяльності кожного учня залежить якість виконання поставленого колективного завдання.

Діти отримують завдання, які інтегрують матеріал уроку в індивідуальну творчу діяльність і дозволяють не тільки отримати нові знання, а й реалізувати свої здібності у досягненні прогнозованого результату власного навчального проекту. Зазначимо, що навчальні завдання, навчальні проблеми повинні мати не тільки пізнавальний, але й виховний зміст, певне емоційне наповнення. Важлива наявність у дитини глибокої зацікавленості у вирішенні навчального завдання, особистої мотивації. Наприклад, у процесі вивчення курсу «Навколишній світ» (4 клас, розділ «Рослини») пошукова діяльність організується за допомогою спеціальних запитань і завдань: Кого, на вашу думку, можна назвати нашими зеленими друзями? Придумайте і проведіть в класі гру «Наші зелені сусіди»; Пофантазуйте на тему: «На Землі зникли рослини». Якими могли би бути наслідки такої події? Запропонуйте рецепти страв з продуктів рослинного походження (рослина — продукт — страва). Чи корисні вони, на вашу думку? Чому? Чи можна створити «квітковий годинник»? Що ви для цього використаєте? Розробіть проект невеличкого дитячого парку. Запропонуйте його основні складові тощо.

У кожному конкретному випадку на кожному етапі ставляться і вирішуються конкретні завдання. Індивідуальна робота може поєднуватися з колективною, можуть бути створені одна або кілька творчих груп. Творчий

звіт кожен учень має зробити самостійно. Це, як показало дослідження, посилює мотивацію, оскільки у процесі звітування кожна дитина висловлює свої особисті враження, думки, емоції, фіксує і відтворює власний досвід і досвід колективної діяльності. Відбувається рефлексія як обов'язковий етап будь якої успішної діяльності. Для кожної дитини стає зрозуміло, що конкретно вона зробила, в чому її внесок у загальну справу, де її особистий успіх і що надалі вона може зробити самостійно або у групі. Етап рефлексії допомагає формувати у дітей готовність до наступної творчої діяльності, розкрити свій творчий потенціал, самореалізуватися і допомогти надалі організувати власну або колективну роботу. Наприклад, побачити проблему, намітити шляхи її вирішення, побудувати проект, визначити його зміст і форму, терміни виконання, організаційно-технічні та матеріальні умови його забезпечення.

Після початку роботи над навчальною проблемою або проектом учитель має залишити позицію лідера і дати учням можливість усвідомити: вони працюють абсолютно самостійно, і тільки при необхідності надавати їм допомогу. Між учителем і учнями мають виникнути рівноправні «суб'єкт — суб'єктні» відносини. Важливо намагатися ставити перед учнями такі завдання і проблеми, щоб навчальний проект мав конкретне практичне значення, а не лише пізнавальне. Хоча суто пізнавальні проекти, безперечно, також відіграють достатньо позитивну роль у процесі розвитку особистості.

Висновки. Як було сказано вище, необхідним етапом інтегративно-діяльнісного підходу до навчання є етап рефлексії, підведення підсумків, який включає вибір критеріїв оцінки роботи дітей. Успішність цього останнього етапу залежить від успішності попередніх етапів. Але обов'язково треба врахувати, що основним завданням оцінки є подальша мотивація творчої діяльності учнів.

1. Маслова Н.В. Ноосферное образование: монография. — М: Инст. Холодинамики, 2002. — 338 с.
2. Семькина Е. Н. Московедческий аспект в изучении культурного наследия в рамках интеграционного подхода в преподавании гуманитарных дисциплин. — М: 2008 — 12 с.
3. Арнольдов А.И. Теория культуры: историзм и вопросы методологии. В кн.: Культура, человек и картина мира. — М.: Наука, 1987. — С. 21.
4. Межуев В. Культура как проблема философии // В кн.: Культура, человек и картина мира. — М.: Наука, 1987. — С. 328.
5. Каган М.С. Системный подход и гуманитарное знание. — Л.: Лен.ун-т, 1991. — С.138.
6. Яковлев И.П. Интеграционные процессы в высшей школе. — Л.: ЛГУ, 1980. — С. 6.
7. Пушкарьова Т.О. Научно-педагогичний проект «Росток» — практичне втілення нової моделі освіти. // Зб. наукових праць «Педагогічні науки», вип. 47. — Херсон, вид. ХДУ, 2008. — С. 44-48.
8. Берулава М.Н. Интеграция содержания общего и профессионального образования в профтехучилищах. — Томск, Изд-во Томск. ун-та, 1988.
9. Юсов Б.П. Воплощение основ гуманистической философии в становлении и развитии духовной личности ребенка // В кн. Инновационные технологии образовательной области «Искусство». — М., 2002. — С.4.
10. Инновационные технологии образовательной области «Искусство» / Под ред. Л.Г.Савенковой. — М., 2002.
11. Пушкарьова Т.О., Петерсон Л.Г. Комплексний розвиток особистості учня засобами математики // Початкова школа. — 2002. — №5. — С.24 — 27.

Ольга Дудка,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Olga Dudka,

candidate of pedagogical sciences,
Prekarpatian national university named
after Vasyl Stefanyk,

Богдан Дрінь,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Bohdan Drin,

candidate of pedagogical sciences,
Prekarpatian national university named
after Vasyl Stefanyk

УДК 371.315.6: 374.3

ОСВІТНІЙ ПРОСТІР В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

EDUCATIONAL SPACE IN CONDITIONS OF INFORMATIVE SOCIETY BUILDING

Without regard to the presence of the programs and laws on questions of informatization of society and, in particular, education, and also Internet-sites of educational establishments, very important is a problem of creation of the state system of Internet resources for education. The Internet-site of educational establishment is examined as an innovative channel of communication, one of tasks of which realization of him comes forward informative potential.

Keywords: informative society, educational space, informatization of education, informative potential of educational establishment, Internet sites of educational establishments.

Постановка проблеми. Активний розвиток засобів інформаційних комунікацій став невід'ємною умовою і характеристикою переходу до інформаційного суспільства. В умовах зростання інформаційних потоків віртуальний простір за своїм впливом стає рівнозначним об'єктивній реальності. Елементами, що структурують та впорядковують віртуальний простір і водночас виступають комунікаційними каналами, які насичують його змістом, є Інтернет-сайти. Їх першочергове завдання — представляти в інформаційному просторі суб'єкти й об'єкти, що функціонують у різних сферах життєдіяльності суспільства: політиці, економіці, освіті тощо.

Рівень розвитку країни значною мірою визначається рівнем розвитку освіти, яка повинна на нинішньому етапі швидко й адекватно реагувати на потреби суспільства шляхом проведення кардинальних реформ. Одним із важливих чинників реформування освіти є її інформатизація. В умовах збільшення інформаційних потоків особливої значущості набуває представництво у віртуальному просторі суб'єктів освітньої сфери, яке здійснюється через спеціалізовані Інтернет-сайти, що дозволяє їм виступати активним учасником процесу формування інформаційного суспільства.

Разом з тим, зміни, які пов'язані з переходом до інформаційного суспільства, не тільки трансформують наявну систему освіти, але й наповнюють її новим змістом.

Необхідно відзначити, що тема освіти, у тому числі й вищої, була й залишається актуальною. У сучасній літературі активно розробляється тематика трансформації освітнього простору в умовах формування інформаційного суспільства. Ряд українських і російських учених: Р. Абрамов, Ж. Алфьоров, В. Бондаренко, А. Буданова, Т. Єршова, Я. Засурський, В. Касьяненко, І. Мелюхін — присвятили свої роботи аналізу характерних рис та ознак інформаційного суспільства. Негативні наслідки розвитку інформаційного суспільства були досліджені в роботах І. Алексєєва, А. Єлякова, В. Іноземцева. У працях Ю. Арського, В. Костюка, І. Курносова, А. Лаврухіна, Ю. Нисневича, А. Ракітова, Г. Смоляна, Д. Черешкіна, А. Чугунова проаналізовано специфіку переходу до інформаційного суспільства країн пострадянського простору. Упровадженню інформаційних технологій у сферу освіти, комп'ютеризації освітнього процесу присвячені дослідження таких учених, як Г. Батигін, Б. Гершунський, М. Зуб, Г. Ільїн, Є. Казакова, О. Навроцький, Л. Старикова, Н. Шаронова.

Основний зміст статті. Отже, на наш погляд, вивчення можливостей навчальних закладів, як елементів механізму формування інформаційного суспільства в Україні сьогодні має вагомий теоретичний і практичний значення, а формотворчими елементами виступають інформаційний простір і сфера освіти.

Специфіка розвитку освітнього простору України в період активізації інформаційних потоків характеризується кількома визначальними чинниками. По-перше, це глобальні тенденції, пов'язані з переходом до інформаційного суспільства і єдиного світового співтовариства. По-друге, це позиція Української держави в даному питанні, що виражена в освітній політиці, програмах розвитку освітньої сфери, чинного законодавства у сфері освіти й суміжних сферах, відкритість і демократичність інститутів суспільства. І, по-третє, це автономна діяльність навчального закладу спрямована на самовдосконалення, розвиток і реалізацію свого потенціалу [5]. Сьогодні система управління освітніми співтовариствами в Україні перебуває в стані трансформації, коли відбуваються пошуки і відбір сучасних моделей і механізмів освітнього менеджменту, їх апробація на практиці й правове закріплення. Вважаємо, що ключову роль у питаннях інформатизації суспільства та інформатизації освіти повинна відігравати держава як суб'єкт управління віртуальним та освітнім простором.

На покращення стану справ з питань інформатизації освіти спрямовані:

- національна програма «Освіта» («Україна XXI сторіччя») [2], якою передбачено забезпечення розвитку освіти на основі нових прогресивних концепцій, запровадження у навчально-виховний процес новітніх педагогічних технологій та науково-методичних досягнень, створення нової системи інформаційного забезпечення освіти, входження України у трансконтинентальну систему комп'ютерної інформації;
- закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [4], у якому, зокрема, дана оцінка нинішнього стану інформатизації освіти України і визначені основні напрями її розвитку.

У Законі констатується, що ступінь розбудови інформаційного суспільства в Україні порівняно із світовими тенденціями є недостатнім і не відповідає потенціалу та можливостям України. Наведені основні причини відставання, серед яких можна виділити:

- низьку ефективність використання фінансових, матеріальних, кадрових ресурсів, спрямованих на інформатизацію освіти та суспільства, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у різні сфери діяльності людини;
- недостатній розвиток нормативно-правової бази інформаційної сфери;
- низький рівень комп'ютерної та інформаційної грамотності населення та повільне впровадження нових методів навчання із застосуванням сучасних ІКТ;
- недостатня державна підтримка виробництва засобів інформатизації, педагогічних програмних засобів та їх впровадження.

Серед основних стратегічних цілей розвитку інформаційного суспільства в Україні, зокрема, названі:

- прискорення розробки та впровадження новітніх конкурентоспроможних ІКТ в усі сфери суспільного життя;
- забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності населення, насамперед шляхом створення системи освіти, орієнтованої на використання новітніх ІКТ у формуванні всебічно розвиненої особистості;
- створення загальнодержавних інформаційних систем, насамперед у сферах охорони здоров'я, освіти, науки, культури, охорони довкілля.

Серед основних напрямів розвитку інформаційного суспільства в Україні передбачено надання кожній людині можливості для здобуття знань, умінь і навичок із використанням ІКТ під час навчання, виховання та професійної підготовки. Інформатизація освіти повинна бути невід'ємною складовою інформатизації України і здійснюватися згідно з єдиними державними нормативами, враховуючи при цьому особливості системи освіти.

Є різні визначення поняття інформатизації освіти [1, 3], які відображають аспекти і складові процесу впровадження в систему освіти інформаційних технологій. Узагальнено ж можна сказати, що інформатизація освіти — це створення і використання інформаційних технологій для підвищення ефективності видів діяльності, що здійснюються в системі освіти.

Відзначимо, що, крім нормативних документів діяльності навчального закладу, специфіку його розвитку визначає цілий комплекс чинників. Першим чинником виступає функціонування навчального закладу як суб'єкта ринку освітніх послуг. В умовах формування єдиного європейського освітнього простору необхід-

ним для навчального закладу стає не тільки позиціонування на внутрішньому українському ринку освіти, але й на європейському, що висуває комплекс додаткових вимог до діяльності освітнього закладу. Серед цих вимог ключовим виступає інформаційно-освітній простір, що складається з електронних продуктів різного типу діяльності, таких, як електронні бібліотеки, медіатеки, освітні портали, спеціалізовані Інтернет-сайти; реалізація наукового й освітнього потенціалу навчального закладу, що визначає ступінь його успішності та конкурентоспроможності.

Другим чинником виступає демократизація всіх сфер громадського життя України, що передбачає розвиток демократії в рамках функціонування навчального закладу, реалізований за допомогою різних форм самоврядування.

Третій чинник — активний вплив навчального закладу на суспільну свідомість з метою формування нових цінностей, стандартів, зразків поведінки.

Одним із ефективних засобів представлення навчально-виховної діяльності, інформаційного потенціалу навчального закладу є Інтернет-сайти, які мають складну функціональну структуру. У ході проведеного аналізу ми виділили такий спектр функцій Інтернет-сайтів навчальних закладів України: представницька; інформаційна; комунікаційна; рекламна; PR-функція; коригувальна; інноваційна; соціальної диференціації (вияв власних переваг); зворотного зв'язку тощо. Реалізувати свій інформаційний потенціал навчальний заклад зможе лише за умови розвинутої мережі сучасних комунікацій та впровадження й використання інновацій, у тому числі в галузі інформаційних технологій.

Висновки. Аналіз Інтернет-сайтів навчальних закладів дозволив визначити наявні тенденції й перспективи подальшого їх розвитку в умовах формування інформаційного суспільства в Україні. Інтернет-сайти навчальних закладів виступають як інноваційні канали комунікації, формування, реалізації й трансляції їх інформаційного потенціалу. Із цього погляду особливий інтерес викликає функціональний зміст сайтів.

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997.
2. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») від 3 листопада 1993 р. N 896 (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ N 576 (576-96-п)576-96-п від 29.05.96) <http://ped.sumy.ua/>
3. Жук Ю.О. Системні особливості освітнього середовища як об'єкту інформатизації // Післядипломна освіта в Україні. — 2002. — № 2. — С. 35 — 37.
4. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 9 січня 2007 року № 537-V. — <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
5. Калашнікова Л.В. Інтернет-сайти вищих навчальних закладів як інноваційні канали комунікації в умовах формування інформаційного суспільства в Україні: Автореф. дис. канд. соціол. наук: 22.00.04. — Харків, 2005. — 20 с.
6. Пилипчук А. Ю. Реформування освіти та інформатизація: основні проблеми і підходи до їх вирішення. <http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/ITZN/em5/content/08paystf.htm>

Віра Фатурова,

кандидат психологічних наук, доцент,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Vira Faturova,

Candidate of Psychology,
Vasyl Stefanyk Precarpathian
National University

УДК 371.315.6: 374.3

ІНТЕРНЕТ-СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ПІЗНАВАЛЬНО-РОЗВИВАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДЛЯ МОЛОДІ З ВІДДАЛЕНИХ ГІРСЬКИХ РЕГІОНІВ

INTERNET ENVIRONMENT AS INFORMATIVE AND DEVELOPING EDUCATIONAL TOOLS FOR YOUTH FROM THE REMOTE MOUNTAIN REGIONS

The dissertation research is based on the study of psychological terms of development and actualization of the communicative potential of personality – the user of the Internet- technologies. The communicative potential is experimentally exposed and dependent upon the development of the Internet users, is practically confirmed on the increase on their informative and general culture, and it is adequate to perceive and express both- own senses, psycho- emotional stages of the interlocuter, and those senses and psycho- emotional stages of partners on intercourse; from the level of competence of communication both in virtual and the real- life intercourse.

Key words: personality's communicative potential, Internet-environment, informative culture, social-psychological training, activity.

Актуальність проблеми. Ми можемо дискутувати про значущість, позитивні чи негативні сторони Інтернету для пізнання, комунікації, творчості, але ми не можемо не визнати, що він вже практично перетворився на парадигму людського існування в сучасному світі. З ряду об'єктивних причин інформатизація ще не стала в Україні надбанням всього суспільства, але, особливо у науковому і студентському середовищі, застосування Інтернету, нових інформаційних технологій зростає, щоправда, це не стосується, на жаль, віддалених від центру регіонів, особливо — регіону Карпат.

Суспільство вважається інформаційним, якщо будь-який індивід, група осіб, підприємство або навчальний заклад у будь-якій частині країни й у будь-який час можуть безкоштовно або за відповідну плату на основі автоматизованого доступу і систем зв'язку одержати будь-яку інформацію, необхідну для їхньої життєдіяльності і вирішення особистих або соціально значущих задач, — так визначається термін «інформаційне суспільство» [1,37, С. 39].

Якщо виховання людини, становлення її як особистості здебільшого є інституційованою «обробкою», то «самовиховання-самовдосконалення- саморозвиток» є переважно внутрішньомотивованим (інтровертним) процесом. Від Сократа і Піфагора до А.Швейцера, за тисячоліття християнства мало що змінилося. Пізнай себе та світ, що тебе оточує, в міру бажай, зроби себе кращим — ось філософська парадигма людини, що непідвладна часові. З гуманістичних позицій — чим ширше надано людині доступ до загальнолюдських цінностей, чим вони різноманітніші і чим більше надається можливостей та інструментів для саморозвитку, самоосвіти, тим більше це середовище відповідає умовам, необхідним для виховання молодого покоління, — це аксіома.

В той же час для плідної наукової, пізнавальної, комунікативної, творчої діяльності, можливості для якої комп'ютер та Інтернет надають повною мірою, потрібні не тільки під'єднання глобальної мережі, технічні знання й навички, але й загальний культурно-духовний та освітній потенціал, який у багатьох випадках залишається недостатнім. Можемо повторити за Норбертом Віннером: «Обчислювальна машина цінна настільки, наскільки цінна людина, що працює за нею». Образно кажучи, коли виникла реальна можливість голосно заявити про себе світові або просто спілкуватись через Інтернет — виявилось, що сучасним підліткам здебільшого немає

що сказати. Перехідний час, що випав на їхню долю, зіштовхує минуле, сьогоднішнє і майбутнє у свідомості молоді людини.

Проблема виникла не сама по собі або ж з вини самих молодих людей. Справа у тому, що старше покоління сучасної України (та й усього світу), яке покликане транслювати культурно значущі цінності молоді, само опинилося в складній ситуації переосмислення цих цінностей. І молоді люди розгублено звертаються до ЗМІ, кінострічок, телебачення [2, 7, с. 195-199], а в наш час — і до Інтернету за більш конкретними зразками й знаходять моделі для наслідування, не завжди соціально орієнтовані.

Проблеми молоді особистості, що розвивається, ускладнюються через постійне «переоцінювання цінностей», «подвійну мораль», коли підліткові декларують цінності, наприклад, класичної музики, поезії, літератури, ідеї добра, справедливості, совісті, а він частіше бачить, як ці слова не відповідають тенденціям дійсності. За відсутності системи переконань про цінності, сенси, пріоритети молоді люди зазнають відчуття безпорадності, що приводить їх до байдужості, агресивності, до зловживання алкоголем, наркотиками, а нерідко — до переховування у «віртуальності» комп'ютера та Інтернету. І власне тому самий віртуальний простір Інтернету та комп'ютерних ігор можна й слід наповнити принципами справжніх загальнолюдських і національних цінностей [3].

Отже, сучасне соціокультурне середовище відрізняється насиченістю й інтенсивністю, багатоканальністю впливів на молоду людину в процесі її формування. Розмаїття і полярність цінностей, що транслюються засобами масмедіа, ЗМІ та Інтернетом, створює як багаті можливості, так і проблеми психологічної орієнтації, небезпеку вибору молоддю «не того» шляху. Така ситуація формує координати мети сучасного виховання: запобігти вибору і проходженню особистістю «негативного» шляху, створити умови для реалізації «позитивного» вибору. Необхідною умовою для цього в інформаційному суспільстві є цілеспрямований розвиток і підвищення інформаційної культури особистості.

У більшості своїй наша молодь хоче пізнавати «добре і вічне», але робити це дійсно цікаво, на високому сучасному рівні, використовуючи нові форми і методи. І не треба нарікати, що молодь «невихована, не знає національну і світову культуру і морально-етичні норми, не цікавиться історичним минулим, не любить читати» тощо. Дійсно, у наш час глобалізаційних перетворень у всьому світі книжки, бібліотечні ресурси втратили в значній частині молоді пріоритетність єдиних інформаційно-пізнавальних джерел. Молоді люди «тягнуться» до Інтернету — як до всього нового, як до «гри»; і тут його потужна база даних у сфері культурних надбань людства при грамотному підході може стати в пригоді. Тому нові інформаційні технології, насамперед Інтернет, і повинні стати власне тим інструментом, за допомогою якого і можна вирішувати деякі з цих проблем [3].

Суть пропонованого підходу — це пошук нових форм і методів роботи зі шкільною молоддю, комплексне поєднання передових психологічних технологій виховання і формування особистості (гештальттерапії, гуманістичної позитивної психотерапії, арттерапії, музикотерапії, психотехнік самоаналізу і саморегуляції) з новими інформаційними технологіями (Інтернет, мультимедіа-відео-поліекрани, звукозапис, комп'ютерна підтримка). Але несвідомі механізми психічного захисту від надлишкової або негативної інформації у молоді людини ще не працюють, тому регуляцію дозованого отримання інформації у якісному і кількісному відношенні повинні здійснювати наставники — психологи та педагоги, актуальне завдання яких — підготувати молоду людину до життя в нових умовах інформаційного суспільства так, щоб вона вміла адекватно та критично сприймати різнобічну інформацію, усвідомлювати можливі наслідки її дії на психіку, а для цього підвищувати її інформаційну та загальну культуру, комунікативну компетентність, рівень яких при Інтернет-комунікації молодих людей явно недостатній. Актуальною є організація широкомасштабного і кваліфікованого навчання молоді продуктивного та ефективного використання можливостей Інтернету в навчальних закладах, які ми пропонуємо створювати у межах шкіл; особливо це стосується регіонів віддалених, якими є, зокрема, гірські райони Карпат.

Комунікативна компетентність у цьому контексті трактується Л.Е. Орбан-Лембрик як інтегральна якість особистості, що пронизує всі її професійно-особистісні утворення, як оформленість індивідуальної програми поведінки в системі соціальних відносин, як мотиваційна приналежність до певного соціального середовища, спрямованість на розвиток комунікативних здібностей, прагнення до самовдосконалення [4, 86]).

Комунікативна культура особи, як і комунікативна компетентність, не виникає на порожньому місці, вона формується. Визначальними джерелами набуття комунікативної компетентності є: соціонормативний досвід загальної культури; знання мов та «кодів», що використовуються при спілкуванні; досвід міжособистісного спілкування; досвід сприйняття мистецтва та культури .

Мистецтво, культурна спадщина відтворюють найрізноманітніші моделі людського спілкування. Знайомство з цими моделями закладає основу комунікативної ерудиції, компетентності особи. Володіючи певним рівнем комунікативної компетентності, вона вступає в спілкування, маючи достатньо самоповаги і самосвідомості. Це означає не тільки мистецтво адаптації до ситуації і свободу дій, але і вміння організувати особистісний комунікативний простір і вибрати індивідуальну комунікативну дистанцію. Таким чином, комунікативна компетентність є необхідною умовою успішної реалізації особи, тобто за необхідності молодій людині «є про що сказати світові і оточенню»(див. вище).

Вчені О.К.Тихомиров, Ю.Д.Бабаєва, А.Е.Войскунський [5, С.31-42] зазначають, що дослідження, які проводилися протягом останніх років, довели, що застосування Інтернету являє собою новий, якісно особливий рівень опосередкування розумової, комунікативної, виконавської і творчої діяльності людини і веде до корінної перебудови операціонально-технічної, мотиваційно-особистісної, пізнавально-розвивальної, національно-патріотичної й інших сторін діяльності. З огляду на це ми всі — педагоги, психологи — повинні сприяти розвитку і формуванню молодих людей, які володіють інтегрованим, панорамним сприйняттям картини Світу, об'ємним баченням розвитку Цивілізацій і можуть ув'язати свою національну філософію, історію, культуру з загальним культурним розвитком людства. Хто ми ? Звідки, з яких часів? Таке героїчне, яскраве, бурхливе наше минуле, але в підручнику сірі, нецікаво викладені факти, буденно-монотонні інтонації.

Отже, пропонуємо, використовуючи зацікавлення молодих людей до комп'ютерного світу, Інтернету, застосувати новітні інформаційні технології, Інтернет, мультимедіа-засоби як інструментарій, як своєрідну «базу даних»-бібліотеку, фонотеку української та світової культурної спадщини при підготовці і проведенні тематичних розвивально-пізнавальних творчих заходів своєрідної патріотично налаштованої роботи з молоддю в координатах шкільних Інтернет-клубів.

У даний час економічна ситуація України не дає можливості широкого індивідуального використання Інтернет-технологій, особливо у регіонах, віддалених від центральних. Тому пропонується створювати шкільні та студентські осередки — клуби Інтернет-технологій, і особливо актуально це власне у віддалених гірських регіонах.

Елементи мистецтва, культури — важлива частина життя людей. Зрозуміло, що не в кожній людині є можливість відвідати театр у Києві чи Санкт-Петербурзі, помилуватися скульптурами Мікельанджело у Римі чи шедеврами Метрополітен-галереї; цінностями Печерської лаври, Лувру, Прадо чи Софії Київської; переглянути рукописи-раритети зі всесвітньо відомих бібліотек Оксфорда, Києва чи Санкт-Петербурга — навіть на телебаченні в останні часи це рідкість. У шкільному чи студентському Інтернет-клубі, грамотно використовуючи базу даних Інтернету, тематичних лазерних компакт-дисків (CD-ROM), завдяки тематичним мультимедіа-програмам, які створюють самі учні під керівництвом наставника-педагога чи психолога, молодим людям надається (особливо віддалених регіонів) можливість «віртуальних» зустрічей із шедеврами світової і національної культур, архітектури, мистецтва (використання мультимедійних пристроїв дають змогу виведення зображень безпосередньо з Інтернету, з лазерних компакт-дисків (CD-ROM), з відеокасет, цифрових камер, фотоапаратів на великий екран). При цьому передбачається супровід у формі цікавих розповідей про сюжети та історію створення шедеврів живопису, музики, літератури, підготовлених самими школярами (активом Інтернет-клубу) з музичним дивертисментом — як аудіо — з компакт-дисків чи то з Інтернету, так і виступами учнів. Програму такої діяльності ми пропонуємо [6].

Повторимо за Б.С.Гершунським: « необхідна розробка в рамках гуманістичного напрямку в психології і педагогіці особистісно-орієнтованого підходу до освіти», що «віддає пріоритет самостійній творчій пізнавальній діяльності молоді людини впродовж всього життя, забезпечує вихід на всесвітні ресурси знань, дозволяє організувати діалог культур, дозволяє реалізовувати евристичний підхід у навчанні, створює єдине середовище спілкування і додаткову мотивацію пізнавальної діяльності студента, тобто — телекомунікаційні технології»[7].

1. Землянова Л.М. Современная американская коммуникативистика: теоретические концепции, проблемы, прогнозы. — М.: Изд-во Московского университета, 2004. — 271 с.
2. Фромм Э. Бегство от свободы. — М., 1989.
3. Фатурова В.М. Етнопсихологічні параметри культурологічної орієнтації користувачів Інтернету // Етнос і культура / За ред. В.І.Кононенка. — Івано-Франківськ, 2003. — №1.
4. Орбан-Лембрик Л.Е. Развитие личности в коммуникативном пространстве // Актуальные проблемы психологии. — Том I. — Част. 4. — К., 2002.
5. Тихомиров О.К., Бабаева Ю.Д., Войскунский А.Е. (2006). Общение, опосредствованное компьютером // Вестник Московск. ун-та. Серия 14, Психология. — № 3. — С.31-42.
6. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования: Проблемы и перспективы. — М., 1987.

Світлана Бондар,

кандидат педагогічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник Інституту
педагогіки АПН України

Svitlana Bondar,

Candidate of Pedagogic, assistant professor,
the leading research worker of the Pedagogical
Institute of APS of Ukraine

СПЕЦИФІКА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ

SPECIFIC CHARACTER OF THE METHODS OF TEACHING PUPILS OF SENIOR CLASSES OF PROFILE SCHOOL

Постановка проблеми. Нові підходи до організації освіти у старшій школі спрямовані на її профілізацію. Старша школа має функціонувати як профільна. Інноваційні процеси, які відбуваються у сучасній школі, свідчать про підвищення ступеня диференціації та індивідуалізації навчання. Це сприяє утвердженню особистісно зорієнтованого характеру освіти, головною метою якої є створення умов для розвитку особистості, врахування індивідуальних особливостей, інтересів і потреб учнів, формування покоління, здатного навчатися впродовж життя та будувати освітні моделі самореалізації у професійному світі, що знаходить своє відображення у створенні профільних класів.

Проблему профільного навчання в Україні вивчали здебільшого при висвітленні теоретичних питань диференційованого навчання. Теоретичного оформлення ідея профілізації школи набула у Концепції профільного навчання в старшій школі, яка була розроблена творчою групою науковців Інституту педагогіки АПН України і затверджена рішенням колегії Міністерства освіти і науки від 25.09.2003 р. № 10 / 12-2. У ній зазначено, що загальною тенденцією розвитку старшої профільної школи у світовому просторі є орієнтація на широку диференціацію, варіативність, багатопрофільність, інтеграцію загальної і допрофесійної освіти.

Реалізація у старшій школі профільного навчання з особистісною орієнтацією освіти, коли суб'єктом навчальної діяльності стає не лише вчитель, а й учень, потребує широкомасштабного пошуку нових технологій, зміни форм і методів навчання. Головним завданням профільної школи є допомагати учневі визначитися зі своїми здібностями, інтересами і можливостями, створити умови для самореалізації в період шкільного навчання. А цьому сприяють оптимально підібрані методи навчання.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що педагогічна наука завжди приділяла багато уваги проблемі методів навчання.

Основний зміст статті. Методи навчання є одним з найважливіших структурних компонентів навчального процесу. Метод — серцевина процесу навчання, ланка, яка зв'язує запроектовану ціль і кінцевий результат. Слово «метод» (від грец. *methodos*) в перекладі означає «дослідження, спосіб, шлях досягнення мети». Етимологія цього слова відображається і в трактуванні його як наукової категорії. «Метод — у самому загальному значенні — спосіб досягнення мети, певним чином впорядкована діяльність», — зазначено у «Філософському словнику».

Процес навчання реалізується шляхом взаємодії діяльності учителя (викладання) і діяльності учня (учіння). Вчитель здійснює різноманітні дії, які допомагають учням оволодіти навчальним матеріалом, сприяють активізації навчальної діяльності учнів, учень сприймає, осмислює, здобуває, розв'язує навчальні задачі, засвоює, розвивається, виховується. Метод при цьому виступає як **упорядкована** взаємодія, співробітництво, партнерство. Саме ця впорядкована взаємозв'язана діяльність учителя та учнів є однією з основних, загальних ознак сутності методу навчання. Другою загальною ознакою методу є цілеспрямованість взаємодії діяльностей вчителя та учнів на досягнення завдань освіти, розвитку і виховання. Ці ознаки є суттєвими, але не єдиними.

Вчені, дослідивши **сутність методу навчання**, виділили такі його ознаки:

- спосіб отримання інформації та оволодіння учнями уміннями і навичками;
- спосіб спільної діяльності вчителя й учнів, керівництва навчально-пізнавальною діяльністю учнів;
- сукупність упорядкованих прийомів, дій і операцій, достатніх для отримання результатів спільної діяльності вчителя й учнів;

- спосіб і форма руху змісту навчального матеріалу за правилами індуктивної, дедуктивної чи традиційної логіки його розгортання;
- спосіб і рівень руху пізнавальної самостійності й активності учнів, спосіб стимулювання і мотивації учіння, спосіб емоційних переживань, спосіб формування оцінних суджень.

Кожна видова ознака, взята окремо, характеризує один із аспектів методів навчання (педагогічний, психологічний, логічний, кібернетичний), але не розкриває всіх сторін об'єкта пізнання, у даному разі методу навчання. Тому так складно дати однозначне і повне визначення методу. Методологічний підхід до з'ясування сутності методу навчання як багатоякісного, багатомірного явища, який має різні сторони прояву, розділяють вітчизняні (А.Алексюк, Н.Бібік, В.Бондар, С.Бондар, Н.Мойсеюк, В.Паламарчук, І.Підласий, В.Онищук, О.Савченко) та зарубіжні дидакти (Ю.Бабанський, Д.Вількеєв, М.Левіна, І.Лернер, М.Махмутов, В.Сітаров, В.Оконь, М.Скаткін та ін.). Проте вчені прагнуть дати оптимальне визначення, яке б охоплювало родові (загальні) і специфічні (суттєві) ознаки. Найбільш загальним можна вважати таке визначення: **методи навчання — це впорядковані способи взаємозв'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямованих на розв'язання навчально-виховних завдань.**

Методи навчання виконують важливі загальні функції в процесі навчання. З їх допомогою здійснюється оволодіння учнями змістом навчальних предметів, управління пізнавальною діяльністю учнів, формування позитивних мотивів навчання, інтелектуальний розвиток учнів; формування особистісних якостей, оцінка і корекція навчальних досягнень учнів. Тобто метод навчання виконує **освітню, розвивальну, спонукальну, виховну і контрольно-корекційну функції**. Кожен вчитель, вибираючи той чи інший метод навчання для реалізації етапу уроку (виконання завдання), має знати, які функції може виконувати кожний із них і як їх спрямувати на посилення, наприклад, спонукальної чи виховної, освітньої чи розвивальної функції.

Виходячи із особливостей і завдань профільного навчання, змісту профільних предметів, особистісної орієнтації процесу навчання, збагачуються й уточнюються функції методів навчання. Для профільної школи зустрічаються у психолого-педагогічній літературі характеристики інших функцій, крім зазначених вище, а саме: **стимулююча, мотиваційна, освітня (навчальна), пошуково-розвивальна, дослідницько-розвивальна, комунікативна.**

Спонукальна функція методів тісно пов'язана зі **стимулювальною і мотиваційною** функцією. Вони формують в учнів позитивний інтерес до навчання, стимулюють їх до самостійного набуття знань, розв'язання оригінальних, нестандартних завдань, подолання труднощів у навчанні. Ці функції методів навчання особливо актуальні у профільній школі, оскільки учні прагнуть знати не лише чого їх навчають, а й навіщо. Для школярів, які вже обрали певний профіль навчання, питання «навіщо?» має особливо важливе значення, бо орієнтує на вибір професії, пов'язаної з використанням завдань обраного профілю.

Освітня, або навчальна, функція методів є провідною, бо передбачає застосування таких прийомів, дій та операцій з боку вчителя, які б сприяли успішному набуванню учнями знань, а також умінь і навичок практичної і творчої діяльності. Актуальними у цьому зв'язку є включення різних видів самостійних робіт зростаючої складності, що підвищують мислительну активність учнів, вправ перетворювально-творчого характеру, завдань на з'ясування причинно-наслідкових залежностей між природними фактами та явищами.

Не менш важливими функціями методів у профільних класах є **пошуково-розвивальна і дослідницько-розвивальна**. Учні, які обрали профіль навчання, особливо прагнуть набути навичок пошукової і дослідницької діяльності. Якщо це природничий чи фізико-математичний профіль, то учні мають навчитися прийомів спостереження, експерименту і відповідно робити висновки та узагальнення. Для гуманітарних профілів важливо вміти відшукати матеріал з різних джерел, обробити його, систематизувати та узагальнити; вміти висловити свою думку, взяти інтерв'ю, підтримати бесіду, дискусію, тобто активізувати **комунікативну** функцію методів навчання.

Вчителі профільної школи для того, щоб реалізувати зазначені функції методів навчання, необхідно володіти всією сукупністю методів. Оскільки метод навчання є досить складним утворенням, має багато сторін, то за кожною з них методи можна групувати в системи. На цій підставі створюються класифікації методів. Класифікація методів навчання — це впорядкована за певною ознакою їх система. Дидакти розроблено десятки класифікацій методів навчання. Учителі потрібні лише ті, які узгоджуються з практикою навчання і слугують основою для її ефективності.

Не вдаючись до всієї різноманітності класифікацій методів навчання, зазначимо: як підтвердило дослідження, для старшої профільної школи найбільш прийнятними є поєднання репродуктивних і продуктивних методів навчання, пасивних і активних, інтерактивних та методів самостійної і дослідницько-пошукової роботи учнів.

Для оволодіння сукупністю методів навчання вчителі профільної школи необхідно орієнтуватись на такі дві класифікації:

- I. Проблемно-розвивальні методи навчання;
- II. Методи навчання за ступенем пізнавальної активності і взаємодії.

В основу першої класифікації покладено ознаку — **рівень проблемності і самостійності учнів**. Відповідно матимемо групу, яку назвемо **проблемно-розвивальними методами навчання**. До неї будуть входити такі **методи: монологічний, діалогічний, наочний, проблемно-показовий, алгоритмічний, евристичний, проектно-дослідницький.**

Технологічну карту кожного зазначеного методу навчання з наповненням його конкретними методами, з виділенням мети застосування, змісту методу, діяльності вчителя та учнів, рівня проблемності та пізнавальної активності, оцінки діяльності учнів та їх досягнень представлено в таблиці 1.

Таблиця 1.

Характеристика проблемно – розвивальних методів навчання у профільній школі

Метод	Мета	Зміст	Діяльність учителя
1	2	3	4
Монологічний (лекції, розповідь, пояснення, інструктаж, робота з книгою тощо)	удосконалювати репродуктивне мислення	- виклад нового матеріалу, його аналіз; • пояснення виконань навчальних і практичних вправ, завдань	- пояснення навчального матеріалу, зразків його засвоєння; • пояснення прийомів виконання вправ, завдань; • показ зразків дій, суджень, висновків
Діалогічний (бесіда, семінар, робота в парі, в групі, дискусія, діалог, тренінги тощо)	розвиток мовного спілкування учнів і навчання їх способам колективної пізнавальної діяльності	- організація діалогу з учнями при вивченні нового матеріалу і нових способів дій	- створення проблемних ситуацій; • залучення учнів до формулювання навчальних проблем, висунення гіпотез і їх доведення • залучення учнів до здобування нових знань, способів дій
Наочний (демонстрація, ілюстрація, досліди, лабораторні роботи, схеми, таблиці, Інтернет тощо)	розвиток репродуктивного і продуктивного мислення	- використання для вивчення і закріплення навчального матеріалу різну наочність навчання	- створення проблемних ситуацій з допомогою відео-матеріалу, демонстрацій і ілюстрацій; • використовувати для закріплення навчального матеріалу схеми, таблиці, карти, діаграми тощо
Проблемно-показовий (проблемна лекція, проблемна розповідь, бесіда тощо)	розвиток репродуктивного і продуктивного мислення (у відомій ситуації)	- виклад навчального матеріалу із створенням проблемних ситуацій і показом способів їх розв'язання в науці і практиці	- створення проблемних ситуацій і показ шляхів їх розв'язання; • показ способів розумової діяльності; • показ шляхів розв'язку проблеми при виконанні різних завдань
Алгоритмічний (зразки завдань, алгоритмів, показ зразка виконання завдання, інструктаж, аналіз, практичні роботи тощо)	удосконалення репродуктивного і продуктивного мислення (у невідомій ситуації)	- організація практичної діяльності учнів з виконання завдання за алгоритмом	- розробка дидактичного матеріалу з організації діяльності учнів (зразків завдань, алгоритмів); • видача завдань і інструктажу з його виконання; • показ зразка виконання завдання; • аналіз зразка виконання
Евристичний (пошукова бесіда, самостійна робота, пошукове завдання, аналіз, аналогія, дидактична гра, моделювання ситуації, мозковий штурм тощо)	розвиток творчого мислення	- поєднання викладу навчального матеріалу з самостійною діяльністю учнів з розв'язку навчальних проблем	- організація евристичної бесіди: постановка основної проблеми, поділ її під проблеми, організація пошукової діяльності учнів; • поєднання пояснення вчителя із самостійною роботою учнів з розв'язку поставленої задачі
Проектно-дослідницький (метод проектів, дослідницькі завдання, творчі завдання, самостійна робота, конференції, ділові ігри тощо).	виховання інтелектуально активної особистості	організація творчої самостійної діяльності учнів з розв'язку навчальних проблем і виконання проектів	- організація вчителем постановки навчальної проблеми, чи вибору проекту; • допомога вчителя з організації пошукової діяльності

Діяльність учнів	Рівень проблемності і пізнав. активності	Оцінка
5	6	7
- спостереження, слухання, запам'ятовування, аналіз; • мисленнєва участь у розв'язку проблем, завдань; • виконання дій за зразком	- репродуктивний; • низький	оцінювати учнів за осмислення і розумінням навчального матеріалу, за довільною увагою, за оволодінням навичок монологічної мови
- активна участь у розв'язку навчальних проблем; • здобування нових знань; • формулювання проблеми, висунення гіпотез її вирішення, знаходження способів її розв'язку; • перевірка результатів розв'язку проблеми	- продуктивний; • середній	оцінювати учнів за рівнем знань і участі в процесі визначення і розв'язку проблеми
- спостереження за демонстраціями, хімічними реакціями, прослуховування відеозаписів, прийняття проблеми; • активна участь у створенні схем, таблиць тощо з метою засвоєння навчального матеріалу	- репродуктивно-продуктивний; • середній	Оцінювати уміння учнів отримувати інформацію із різних джерел і обробляти її рівень розуміння
- сприймання зразка пошуку шляхів розв'язку проблем; • формування вмінь постановки проблеми	- репродуктивно — продуктивний; • середній	оцінювати учнів за їх відношення до розмірковувань, розвитку думки, участі у формулюванні запитань
- сприймання інструктажу з виконання завдання; • засвоєння алгоритму і зразка дій; - виконання завдання	- продуктивний; • середній	оцінювати уміння учнів виконувати інструкцію і вносити корективи в процесі рефлексії за результатами діяльності
- участь у формулюванні основної проблеми, в поділі її на під проблеми; • пошук шляхів розв'язку проблем; • висунення і обґрунтування гіпотез; - розв'язок проблеми	продуктивний; • високий	оцінювати учнів за вмінням застосовувати знання на різних етапах самостійної творчої роботи
- самостійний етап збору необхідної інформації та її аналіз; • проведення самостійних дослідницьких дій по зібранню необхідного матеріалу; • рефлексія	- творчий; • високий	оцінка учнів з раціонального вибору виконання завдань, з уміння збирання і обробки інформації, обґрунтованості отриманих висновків, презентації їх

Якщо виходити із сучасної парадигми освіти — особистісно орієнтованого навчання, то учень у навчальному процесі може бути *об'єктом*, *суб'єктом*, *суб'єктом взаємодії*. Коли умовно учень є *об'єктом навчання*, то застосовані методи для вивчення нового матеріалу за характером пізнавальної активності будуть *пасивними* (учень слухає, записує, запам'ятовує, відтворює). Якщо учень бере активну участь у здобуванні нових знань, стає *суб'єктом навчання* (бере участь у бесіді, відповідає на запитання, пропонує свої розв'язки, виконує завдання, доповнює, аналізує і т. ін.), то застосовані методи називають *активними*. Якщо ж учень виступає суб'єктом взаємодії вчителя і учнів під час вивчення нового матеріалу, то застосовані методи називають *інтерактивними*.

Інтерактивні методи навчання — це такі способи взаємозв'язаної діяльності, коли навчання відбувається у взаємодії вчителя та учнів з метою спільного вирішення навчальних завдань, розвитку особистості учня.

Друга класифікація методів навчання, яка широко застосовується в старшій школі, — це групування методів за ступенем пізнавальної активності учнів і взаємодії вчителя й учнів:

- пасивні (лекція, розповідь, пояснення, інструктаж, робота з книгою тощо)
- активні (діалог, евристична бесіда, самостійна робота, проблемне завдання, творче завдання, метод проектів тощо)
- інтерактивні (моделювання ситуацій, мозкова атака, дискусія, брифінг, імітаційні ігри, тренінги, рольові і ділові ігри, ігрове проектування вирішення виробничих проблем тощо).

Запропонована класифікація методів навчання поєднує традиційні та інноваційні методи, оскільки лише їх взаємодія дає можливість вирішувати складні завдання, які поставлені перед освітою. Кожний метод навчання

має свої сильні і слабкі сторони, які необхідно враховувати при виборі і поєднанні в процесі вирішення поставлених завдань. Наприклад, метод лекції, метод розповіді називають традиційними, пасивними методами. Проте саме з допомогою цих методів найефективніше подаються системно великі блоки навчального матеріалу, даються зразки розв'язання проблем. Поєднуючи ці методи з активними та інтерактивними, такими, як бесіда, дидактичні ігри, самостійні завдання, дослідні і лабораторні роботи, творчі вправи тощо, вчитель досягає вищого рівня активності учнів, зацікавленості, рівня засвоєності навчального матеріалу, підвищення мотивації навчання.

Вибір і поєднання методів навчання вчителем залежить від багатьох факторів, основними з них є такі:

- профіль навчання;
- цілі і завдання навчального предмета;
- зміст навчального матеріалу;
- рівень навчальних можливостей учнів, рівень їх підготовки, особливості класного колективу;
- врахування умов і часу навчання, забезпечення матеріально-технічної бази;
- врахування можливостей самого вчителя, його ерудиція, компетентність, характер.

Проблема методів навчання завжди є актуальною. Так коротко можна охарактеризувати специфіку застосування методів навчання у профільних класах.

1. Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі. — Видання 2-е, переробл. і допов. — К.: Рад. школа, 1981. — 206 с.
2. Бабанський Ю.К. Методи обучения в современной общеобразовательной школе. — М.: Просвещение, 1985.
3. Бондар С.П. Методи навчання: традиції та інновації // Біологія і хімія в школі. — 2000. — № 5.
4. Бондар С.П. Цілісний підхід до методів навчання як основа моделювання навчальної діяльності учнів / Гуманізація процесу навчання в школі: Навч. посібник / За ред. С.П.Бондар. — 2-ге вид. доповн. — К.: Стилос, 2001. — С.12-96.
5. Бондар В.І. Дидактика. — К.: Либідь, 2005. — С.78-96.
6. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. — М.: Педагогика, 1981.
7. Паламарчук В.Ф. Школа учит мыслить. — М.: Просвещение, 1979.

Володимир Король,

кандидат економічних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Volodymyr Korol,

Candidate of Economics, assistant professor,
Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University

ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ БЮДЖЕТУ НА МАКРОРІВНІ

IMPROVEMENT OF AN INVESTMENT POLICY OF THE BUDGET AT MACRO LEVEL OF MOUNTAIN REGION

In the article the complex of concrete recommendations on the organisation of investment policy that will give an opportunity to increase volumes of capital investments in economy and to raise efficiency of budgetary resources use for specified purposes is offered.

Keywords: budgetary system, state investments, financial stabilisation, innovative development.

Постановка проблеми. Істотним недоліком економічної політики, що проводиться в даний час, є низький рівень інвестиційної спрямованості бюджетної системи. Тим часом, збільшення доходів бюджетної системи можливе тільки шляхом збільшення доходів всієї економіки і зростання валового внутрішнього продукту (ВВП). Основним завданням політики України на найближчі роки стає збільшення об'єму ВВП. Це можливо тільки шляхом проведення комплексної інвестиційної політики держави.

Актуальність проблеми. Вирішення проблем пошуку джерел фінансування державних інвестицій в економіку, збільшення їхніх обсягів, підвищення ефективності використання державних інвестицій вимагає посилення впливу бюджету на інвестиційний процес та інноваційний розвиток держави.

Проблемам інвестиційного забезпечення розвитку економіки присвячено досить багато наукових праць відомих вчених, зокрема Ю. Бажала, С. Буковинського, В. Геєця, Б. Кваснюка, І. Луніної. Проте недостатньо розробленими залишаються питання активізації інвестиційної діяльності за рахунок державних фінансових ресурсів.

Строев Е.С. відзначав, що «сама по собі фінансова стабілізація не забезпечує фінансового зростання» [1]. В Україні протягом 1991-1997 рр. відбувся величезний інвестиційний спад. Загальний обсяг капітальних вкладень у країні порівняно з 1990 р. склав у 1997 р. всього 20,7 %, а їхня частка у ВВП скоротилася з 18,6 % у 1990р. до 13,3 % у 1997 р., тобто скорочення інвестицій в основний капітал набагато випередило зменшення обсягу ВВП. Починаючи з 1998 р. в Україні спостерігається позитивна динаміка інвестицій в основний капітал. Однак обсяг інвестицій в основний капітал за 2006р. становить лише 42,2 % від їхнього обсягу за 1990 р.

Динаміка ВВП, промислового виробництва, інвестицій в основний капітал за 2001- 2006р.р.(у спів ставних цінах % до попереднього року) [2]

Таблиця 1

Показники	2001р.	2002р.	2003р.	2004р.	2005р.	2006р.
1.ВВП	109,2	105,2	109,6	112,1	102,7	107,3
2. Промислове виробництво	106,2	108,8	119,7	133,3	122,4	115,4
3. Інвестиції в основний капітал	137,9	114,1	137,2	148,4	122,9	150,5
4. Доля інвестицій у ВВП	16,0	16,5	19,1	22,0	21,1	23,3

З даних таблиці видно, що до 2007 року була досягнута певна фінансова стабілізація; вдалося зупинити падіння ВВП і об'ємів промислового виробництва. В результаті за період з 2001р по 2007 рік частка інвестицій у ВВП збільшилась з 16,0% до 23,3%, але можна спостерігати певну варіацію в даних показниках — це свідчить про нестабільність ситуації.

Стратегічні і поточні інвестиційно — інноваційні проблеми економічного розвитку набувають специфічного характеру у період реальної ринкової трансформації України. За минулий період трансформаційних перетворень кризові процеси та інфляція призвели до порушення оптимальних співвідношень між національними заощадженнями та інвестиціями в економіку: щороку значна частина заощаджень залишалася не конвертованою в інвестиції. Як наслідок,

не повністю використовувалися можливості нарощування інвестиційного потенціалу національної економіки, особливо давалися взнаки такі негативні чинники:

- низька дієздатність банківської системи, її фактична неспроможність акумулювати достатньо високий інвестиційний потенціал населення, відсутність розвиненої мережі інвестиційних інвесторів;
- неефективне і безсистемне використання амортизаційних фондів;
- низький рівень капіталізації прибутків підприємств та відсутність економічних (податкових) стимулів його зростання;
- спрямування інвестиційного потенціалу приватизації переважно на цілі бюджетного споживання;
- розпоршування інвестиційних бюджетних ресурсів (загалом затверджено понад 200 державних цільових програм);
- значні обсяги тіньового бізнесу як основного джерела нелегального накопичення та вивезення капіталу[3].

Серйозні вади в інвестиційних процесах містять у собі суттєву загрозу суспільному відтворенню та економічній безпеці країни у стратегічному контексті. Значне скорочення інвестицій, яке спостерігалось в 90-х рр. в Україні, свідчить про наявність серйозної деформації економічних відносин[4].

Проте задіявати ці заощадження на інвестиційне фінансування реального сектора і повернути додаткові засоби іноземних інвесторів можна тільки шляхом проведення комплексної державної інвестиційної політики. Даний комплекс охоплює всі сегменти в проведенні державної інвестиційної політики і найчіткіше виділяє основні напрями діяльності держави. Вивчимо детально вдосконалення інвестиційної політики по кожному напрямку:

I Фінансова стабілізація — необхідний елемент для виходу з інвестиційної кризи, оскільки в умовах фінансової нестабільності вихід з інвестиційної кризи неможливий. Основними показниками, що характеризують настання періоду фінансової стабільності, є [5,6]:

- низький рівень інфляції (до 20% в рік), стабілізація валютного курсу;
 - зниження процентної ставки за кредитами (не більше 30 — 40% річних);
 - стійкий стан банківської системи і фінансових ринків;
 - скорочення частки неплатежів в розрахунках.
- Скорочення інфляції в країні і стабілізація бюджетної системи досягається шляхом виконання наступних заходів:
- скорочення поточних витрат бюджетної системи і об'ємів бюджетного дефіциту (не більше 5% до суми витрат). До певної міри цього можна домогтися, якщо найближчим часом не приймати нормативних актів, що збільшують зарплати бюджетних працівників, пенсій і соціальних виплат, до моменту, коли бюджет збалансується. Збільшення фінансування цих витрат проводиться в даний час за рахунок грошової емісії або позик, так що індексації, які приймаються, неминуче з'їдаються виникаючою інфляцією;
 - повне припинення фінансування власних витрат бюджетної системи за рахунок грошової емісії, зовнішніх і внутрішніх запозичень;
 - позикові засоби використовувати тільки на високодохідне комерційне інвестування в економіку, що забезпечує повернення кредитів і відсотків по ним в обумовлений термін.

Паралельно з проведенням державної політики в галузі фінансів бюджетної системи здійснюється діяльність зі зниження процентної ставки за кредитами. Зниження процентної ставки за кредитами приведе до посилення інвестиційної активності підприємств. Одночасно з цим виникне потреба в додатковій грошовій емісії, що є негативним чинником. Вирішення даного питання можливе на основі балансу: емісія центрального банку на кредитування комерційних банків не повинна перевищувати 20% грошової маси в рік для збереження темпів інфляції на низькому рівні. При цьому необхідно створити механізм, що дозволяє контролювати, щоб дані засоби комерційні банки витрачали тільки на інвестиційне фінансування реального сектора, тобто на придбання підприємствами конкретних об'єктів основних фондів або товарів (відповідно до інвестиційного проекту), а не на спекуляції з цінними паперами і валютою. Таким чином, незначний рівень інфляції стане чинником стимулювання реальної господарської діяльності.

Виконання викладених заходів дозволить протягом декількох років домогтися настання фінансової стабілізації в країні. Заходи щодо забезпечення стабільності банківської системи і фінансових ринків будуть розглянуті у складі третього напрямку вдосконалення інвестиційної політики.

II. Створення сприятливих умов для роботи внутрішніх виробників.

Даний напрям інвестиційної політики держави найбільш трудомісткий і передбачає найбільшу кількість конкретних ділянок роботи:

1. Зниження оподаткування реального сектора, в першу чергу за рахунок скорочення податку на прибуток і податків, об'єм доходів бюджетної системи за якими незначний (оскільки вони лише ускладнюють господарську діяльність). Одночасно з цим необхідно підвищити збір податків, що можливо шляхом посилення боротьби з корупцією і економічними злочинами.
2. Захист вітчизняного виробника методами митної політики, тобто на товари, що імпортуються, мають аналоги на внутрішньому ринку, встановлювати митні збори, які формують попит переважної більшості населення на вітчизняну продукцію. Передбачити, щоб митні збори на сировину, що імпортується, напівфабрикати і комплектуючі вироби були нижчі, ніж на відповідні види готової продукції. Це необхідно, щоб стимулювати економічних суб'єктів не до імпорту товарів, а до виробництва або комплектування їх на території України [6].
3. Організація збуту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку. У сучасних умовах банкрутство багатьох підприємств пов'язане з відсутністю каналів для збуту своєї продукції. При цьому розрахунки здійснювати за середньоринковими цінами. Це забезпечить для конкретних виробників фінансову можливість вдосконалення свого виробництва, дозволить запобігти їх банкрутству. Цю ж мету переслідує створення фінансово-про-

мислових груп, до складу яких доцільно вводити крім промислових підприємств, банки і страхові організації. Створення дієздатних фінансово-промислових груп дозволить підвищити можливості акумуляції засобів, знайти нові канали збуту, джерела фінансування проектів, скоротити рівень оподаткування (прибутку), збільшити гарантії виконання зобов'язань [1].

4. Інформаційна підтримка розвитку промисловості та торгівлі. У масштабі України повинна бути створена інформаційна комп'ютерна мережа. Для створення даної мережі можна використовувати наявну мережу статистичних управлінь, удосконаливши її на основі використання сучасних засобів зв'язку (типу Internet). Дана мережа повинна забезпечувати вільний доступ (можливо, за умовну плату) для всіх громадян з будь-якого регіону, міста до наступної інформації:

- банк видів продукції — дані про всі види продукції, що випускаються на території України, ціни на неї і інші дані;
- банк технологій — характеристики і опис використовуваних у виробництві сучасних технологій. За закритими і запатентованими технологіями — адреси виробників.

Створення такої інформаційної мережі вирішить питання реклами, збільшить можливості збуту і прискорить розвиток нових технологій в нашій країні. Крім того, це буде незамінною інформаційною допомогою для вітчизняних виробників при пошуку сировини та у вирішенні інших виробничих проблем.

5. Інші заходи, серед яких можна виділити наступні:

- протекціоністська політика щодо просування вітчизняної продукції на світовому ринку, захист інтересів українських експортерів;
- бюджетні закупівлі по окремих видах продукції і галузях народного господарства.

III. Державна політика щодо збільшення об'єму інвестицій за рахунок засобів внутрішніх інвесторів.

Посилення надійності банківської системи можливе шляхом значного скорочення кількості банків. Банки, що залишилися, повинні бути абсолютно надійні. При цьому необхідно домогтися такого рівня, щоб неповернення або зміна умов кредитування по внесках населення і підприємств стали неможливі. Для досягнення 100 % збереження і повернення внесків бажано задіювати механізм державних гарантій, що не ляже важким тягарем на бюджет за наявності невеликої кількості найбільш стійких банків і строгого державного контролю за їх діяльністю.

Разом з посиленням надійності банківської системи необхідно створити такі умови функціонування, які б стимулювали трансформацію фінансових ресурсів в основному на інвестиційне фінансування реального сектора. Створити такі умови можна на основі розмежування оподаткування прибутку, отриманого від інвестиційної і спекулятивної діяльності банків та учасників фінансових ринків. Для того, щоб вирівняти прибутковість і стимулювати використання фінансових ресурсів на інвестиційну діяльність, необхідно, щоб ставка обкладення доходів від даної діяльності була нижча в 4-5 разів, ніж ставка на доходи від спекулятивних операцій. Одночасно з цим необхідно скоротити можливості спекулятивного використання фінансових ресурсів (вкладення у валюту, державні позики та інші) і понизити їх прибутковість.

Виниклу «нішу» на фінансовому ринку доцільно заповнити цінними паперами регіональних підприємств, які також повинні бути задіяні при інвестиційному перерозподілі фінансових потоків на центральних фінансових ринках.

Збільшення первинних фінансових ринків (пропозиції цінних паперів на продаж) розширить можливості залучення фінансових ресурсів на інвестиційні цілі. Держава повинна створити механізм контролю для правильної оцінки і забезпечення повернення засобів інвесторам.

IV. Комерційне інвестування з бюджету (на стимулювання зростання фінансових ресурсів економіки).

У складі витрат бюджетної системи виділяють витрати на поточне споживання і бюджетні інвестиції. Бюджетні інвестиції можна розділити за призначенням на: — бюджетні інвестиції на капітальний ремонт і нове будівництво об'єктів бюджетної інфраструктури (некомерційного призначення); — бюджетні інвестиції на стимулювання зростання фінансових ресурсів економіки (здійснення комерційних проектів).

Із загального об'єму державних інвестицій комерційне інвестування конкурсних проектів склало лише 1,8 %. Переважна більшість капітальних вкладень бюджетної системи використовується на часткове і повне відновлення об'єктів бюджетної інфраструктури та на дотації збитковим галузям. Безперечно, що дані витрати необхідні. Проте в сучасних умовах глибокої економічної кризи першочерговим завданням є збільшення прибутку економіки і економічне зростання. У цих умовах завданням держави є не тільки створення умов для інвестування внутрішнього капіталу, але і вивільнення фінансових ресурсів бюджетної системи на розвиток економіки. В рішенні даних завдань бачимо стратегічну спрямованість бюджетної системи на економічне зростання. У сучасних умовах найважливішим завданням стає посилення інвестиційної орієнтації бюджетної системи. Тим часом конкретних кроків Уряду і Парламенту в даному напрямі поки не видно. Основними недоліками здійснення бюджетних інвестицій є:

- обмеженість бюджетних асигнувань;
- засоби, пов'язані з бюджетними інвестиціями, розкидані по різних статтях і фондах в розрізі міністерств і відомств, що негативно позначається на ефективності їх використання;
- фінансування інвестиційних витрат проводиться за залишковим принципом, тобто у складі бюджетів усіх рівнів засоби на інвестиції виділяються після здійснення поточних витрат. Основним джерелом збільшення комерційного інвестування з бюджету за рахунок власних засобів є скорочення поточних витрат бюджетної системи і некомерційних інвестицій.

У складі джерел фінансування комерційних інвестицій з бюджету виділяють: — власні доходи бюджетної системи; — позикові засоби.

Фінансування комерційних інвестицій за рахунок власних засобів бюджету за відсутності можливості скорочення поточних витрат здійснюється шляхом вилучення частини національного доходу економіки. Дані фінансові

процеси в економіці можна представити у вигляді «ємкостей, що переливаються», тобто збільшення державного фінансування комерційних проектів викликає скорочення приватних інвестицій за рахунок вилучення частини валових заощаджень у вигляді податків і навпаки. Тому необхідний об'єм бюджетних інвестицій на здійснення комерційних проектів за рахунок власних доходів повинен плануватися в такій сумі, при якій держава домагається більшого економічного ефекту (прибутку і зростання), ніж у випадку, якщо б ці засоби не вилучалися з економіки, а накопичувалися як національні заощадження і могли б бути використані (у певній частині) на інвестування реального сектора приватними інвесторами.

Проте даний перерозподіл не повинен перевищувати 10-20 % всіх витрат бюджетної системи, щоб не порушувати принципів економічної справедливості розподілу доходів між суб'єктами економічних відносин.

Для збільшення об'єму засобів, що виділяються на конкурсне фінансування інвестиційних проектів, за рахунок власних доходів бюджетної системи необхідно:

1. Жорстко розмежувати бюджети всіх рівнів на поточний і інвестиційний. Для цього у складі інвестиційного бюджету згрупувати всі витрати, що раніше включаються в різні статті у складі витрат галузей народного господарства.
2. У складі інвестиційного бюджету (бюджету розвитку) виділити витрати, пов'язані з фінансуванням комерційних проектів. По можливості збільшити фінансування даних витрат за рахунок часткового скорочення бюджету поточних витрат і некомерційних інвестицій.

Фінансування комерційних інвестицій з бюджету може здійснюватися як за рахунок власних доходів бюджетної системи, так і за рахунок позикових засобів. Необхідно відзначити, що фінансування решти витрат за рахунок позикових засобів неприпустиме, оскільки в результаті цього не відбувається приросту доходів економіки, і держава не забезпечує собі перспектив для повернення боргів.

V. Державна політика із залучення іноземних інвестицій.

Обсяг прямих інвестицій в економіку України на 01.07.2008 становив 36450,9 млн. дол. США, зокрема з країнами ЄС — 28820,5 млн. дол. США, що складає 79,1 % загального обсягу інвестицій (на 01.07.2007р., відповідно 24171,8 та 18500 млн. дол., - 76,6%) [7]. Проте іноземні інвестори самі обирають сфери діяльності, і держава поки не здійснює на цей процес істотного впливу. Це призводить до того, що більшість іноземних інвестицій є не прямими інвестиціями в різні інвестиційні проекти, а іншими — в різного роду торгово — посередницькі операції. Необхідне державне регулювання з приводу залучення іноземних інвестицій в економіку Україну. Проте процеси розробки і ухвалення нормативної бази для вирішення даних завдань відбуваються дуже поволі і розрізнено унаслідок відсутності єдиних підходів до вирішення даної проблеми. При цьому необхідно порівнювати вигоду від імпорту капіталів з можливою загрозою суверенітету України.

Іноземні інвестиції, що надходять до країни, в переважній більшості мають зв'язаний характер, при цьому нав'язуються схеми, що стимулюють зарубіжних виробників. До того ж іноземні інвестиції не здійснюються в передові наукоємкі виробництва в Україні, оскільки західні партнери не хочуть «вигодувати» собі конкурентів. Для розробки державної концепції в галузі залучення іноземних інвестицій доцільно скористатися передовим досвідом США, вся економічна політика яких спрямована на захист національних інтересів власних фірм, внаслідок чого США вирвалися на передові позиції за обсягами економічного зростання.

Висновок. Аналіз інвестиційної політики на державному рівні показав, що вона належним чином не розроблена. Це приводить до нерационального використання бюджетних коштів і до низької інвестиційної спрямованості бюджетної системи. Для посилення інвестиційної спрямованості бюджетної системи і підвищення ефективності використання бюджетних коштів, що направляються на інвестиції, були розроблені пропозиції із вдосконалення інвестиційної політики на макrorівні. Розроблений комплекс заходів охоплює всі джерела фінансування інвестицій та чинники, що впливають на їх зростання, і припускає використання всіх існуючих фінансових інструментів для збільшення об'ємів капітальних вкладень в економіку України.

Для досягнення максимальної ефективності державної інвестиційної політики, зважаючи на високу трудомісткість і важливість вирішення даної проблеми, здійснення кожного конкретного напрямку повинне бути доручене конкретним підрозділам Уряду під загальним контролем Прем'єр-міністра.

1. Строев Е.С. Инвестиционная политика государства // ЭКО. — 1998. — №1.— С.28.
2. Україна у цифрах у 2006 році: Корот. стат. довід. Держкомстат України: За ред. О.Г.Осауленка. — К., 2007.
3. http://www.president.gov.ua/officmessages/88757481_mode_print/html.
4. Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: Моногр. — К.: НІСД, 2003. — С.175
5. Андрианов В. Государственное регулирование и механизмы саморегулирования в рыночной экономике // Вопросы экономики. — 1996. — №9. — С. 28
6. Лушин С.И. Государственные финансы в новых условиях // Финансы, 1998. — №5. — С.7
7. Експрес — випуск. Держкомстат України. № 224 від 22.09.2008р. «Стан зовнішньоекономічних відносин з країнами ЄС у I півріччі 2008 р.»
8. Губський Б.В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі. — К.: Наук. думка, 1998. — С.65.
9. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні. — Харків: Форт, 2003. — С.370.
10. Друкер Питер Ф. Задачи менеджмента в XXI веке. — М.: Изд. Дом «Вильямс», 2000. — С.124.
11. Губський Б.В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі. — К.: Наук. думка, 1998. — С.65.

Михайло Мацола,

старший викладач кафедри теоретичної
і прикладної економіки,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Michael Macola,

senior teacher of department of theoretical
and applied economy, national university
of Prikarpatkiy to the name of Vasiliy Stefanika

Євгенія Калашнікова,

кандидат економічних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Evgeniya Kalashnikova,

associate professor of department of theoretical
and applied economy, national university
of Prikarpatkiy to the name of Vasiliy Stefanika

ІНФРАСТРУКТУРНІ МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСВІТИ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ ОБЛАСТЕЙ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

INFRASTRUCTURAL POSSIBILITIES OF DEVELOPMENT OF EDUCATION ARE IN RURAL LOCALITY OF AREAS OF REGION OF CARPATHIANS

*The state of material well-being child's preschool establishments and general establishments is analysed in the article. The ways of improvement the infrastructure of educational establishments in the rural areas of the Carpathian region are offered .
Keywords: preschool establishments, general establishments, level of material well-being, human development.*

Постановка проблеми. Стан освіти в Україні традиційно розглядається як один із важливих індикаторів цивілізованості суспільства, чинник гармонійного розвитку особистості, а освіченість населення як — чільний показник його якості. В сучасних умовах, коли виробництво набуває все більш інноваційного характеру і висуває відповідні вимоги до носіїв робочої сили, коли знання стає основним ресурсом, ця якісна характеристика стає визначальною для забезпечення конкурентоспроможності.

Об'єктивно зумовлена ставка на інноваційні чинники соціально-економічного розвитку в Україні, пошук нових шляхів до його динамічності у новому тисячолітті висувають освітньо-професійні параметри населення на перший план, важливим крім неухильного зростання освіченості і постійного оновлення набутих знань, є зменшення міжпоселенських відмінностей щодо освіти. Як відомо, в Україні існують певні відмінності між містом і селом у можливостях доступу до якісної освіти. Значною мірою це спричинено відсутністю у сільській місцевості належної матеріально-технічної бази у школах, низьким рівнем забезпеченості бібліотечними фондами, недостатніми можливостями доступу до сучасних інформаційних технологій.

Аналіз публікацій та досліджень. Визнаними вченими у сфері дослідження розвитку інфраструктури сільських населених пунктів є І.В. Прокопа, К.В. Прокопишак, І.Ф. Гнибіденко, О.В. Бородіна, В.В. Юрчиншин, І.К. Половинко, П.І. Гайдуцький, О.А. Бугуцький, В.П. Рябоконт. Але незважаючи на посилену увагу науковців до проблем села ще недостатньо повно досліджені проблеми забезпеченості сільських населених пунктів закладами дошкільної, початкової та середньої освіти.

Метою статті є дослідження сучасного стану матеріально-технічної бази дошкільних та загальноосвітніх закладів у сільській місцевості областей Карпатського регіону і вироблення рекомендацій щодо стимулювання її розвитку, а також пропозицій з покращення можливостей доступу до якісної освіти.

Основний зміст статті. На сьогоднішній день провідні вчені та державні діячі дійшли висновку, що традиційна модель економічного зростання вичерпала себе, тому, що вона породжує значні соціально-економічні загрози для сучасних та прийдешніх поколінь, а також тому, що з її контексту випав власне людський чинник. Сучасна модель соціально-економічного розвитку і, зокрема, в сільській місцевості має базуватися саме на знаннях, інтелекті, творчих здібностях людини, які є практично невичерпними. Адже, саме вони формують людський розвиток, який є головною продуктивною силою сучасної економіки.

Важливим у сільській місцевості є доступ до дошкільних закладів. У селах областей Карпатського регіону зосереджено 879 дитячих дошкільних закладів, тобто один садочок припадає на 4,1 села (табл. 1). Найвищий рівень забезпеченості сіл дитячими дошкільними закладами у Закарпатській області — 56,8%, а найнижчий у Львівській — 10,0%.

Рівень забезпеченості сільських населених пунктів дитячими дошкільними закладами постійно знижувався з 41,8% у 1991 році до 24,5% у 2007. Викликає занепокоєння і технічний стан цих об'єктів. У 2007 році потребували капітального ремонту 344 дитячих дошкільних закладів, а ще 16 знаходилися в аварійному стані, що складає 39,1% від їх загальної кількості.

За даними обласних управлінь статистики за 2007 рік кількість сільських населених пунктів, які не мали дитячих дошкільних закладів, але мали дітей у віці до 6 років, становила 2675 одиниць, що складає 75,5% сільських поселень Карпатського регіону.

Таблиця 1.

Показники забезпеченості сільських населених пунктів освітніми закладами у 2007 році*

Показники		В цілому по Україні	Карпатський регіон	Львівська	Івано-Франківська	Закарпатська	Чернівецька
Кількість сільських населених пунктів, всього		28562	3592	1850	765	579	398
Кількість дитячих дошкільних закладів		6625	879	185	153	329	212
Кількість шкіл, всього:		13860	2598	1108	615	550	325
I ступеня		2269	626	303	126	155	42
II ступеня		5082	1105	503	268	224	110
I-III ступеня		6509	867	302	221	171	173
Населені пункти, що не мали дитячих дошкільних закладів, одиниць, у тому числі мали дітей у віці до 6 років	одиниць	20077	2675	1646	597	249	183
	у % до загальної кількості населених пунктів	70,8	75,5	89,2	78,2	43,0	46,0
	з чисельністю 50 і більше дітей	1688	746	326	266	92	62
Населені пункти, що не мали шкіл, у тому числі мали дітей у віці 7-17 років	одиниць	14580	1094	751	176	78	89
	у % до загальної кількості населених пунктів	51,4	30,4	40,7	23,1	13,5	22,4
	з чисельністю 50 і більше осіб	1813	256	127	59	39	31

* Розраховано за даними [1], [2], [3], [4], [5]

Важливою складовою людського розвитку є можливість отримання якісної освіти. Забезпеченість сільських населених пунктів загальноосвітніми школами є кращою, ніж забезпеченість дитячими дошкільними закладами.

Так кількість загальноосвітніх шкіл у регіоні складає 2598, а це означає, що на 1,4 села припадає одна школа. Рівень забезпеченості складає 72,3% від потреби (табл. 2). Позитивним є той факт, що на відміну від дитячих дошкільних закладів, рівень забезпеченості загальноосвітніми закладами у сільській місцевості Карпатського регіону за роки незалежності практично не змінився і складає 72,3%, у 1991 році він становив 71,9% (по Україні цей показник становив 48,5%)

Таблиця 2

Рівень забезпеченості сільських населених пунктів загальноосвітніми закладами*

	Рівень забезпеченості загальноосвітніми закладами, %			
	1991	1996	2001	2007
Україна	52,4	52,8	52,1	48,5
Карпатський регіон	71,9	74,2	74,6	72,3
Львівська область	55,2	60,5	60,8	59,9
Івано-Франківська область	77,2	79,2	79,3	80,4
Закарпатська область	100	100	100	94,9
Чернівецька область	87,7	88,2	87,7	81,6

*Розраховано за даними [1], [2], [3], [4], [5]

Попри досить високий рівень забезпеченості залишається значна кількість сільських населених пунктів, що не мають шкіл, але мають дітей у віці 7-17 років. В Україні їх нараховується 14580 (51,4 %), у Карпатському регіоні їх кількість становить 1094 одиниць (30,4 %). Відсутність значної кількості шкіл у сільській місцевості значною мірою спричинена зменшенням кількості сільських жителів, а особливо молоді. Так, кількість сільських населених пунктів що мали 50 і більше дітей у віці 7-17 років і не мали загальноосвітніх закладів в Україні складає 1813, а це лише 6,3 % від загальної кількості, у Карпатському регіоні нараховувалось 256 таких сіл, або 7,1%. Найбільше таких сільських поселень нараховувалось у Львівській області — 127 одиниць (11,5 %), в Івано-Франківській — 59 одиниць (9,6%), у Чернівецькій їх кількість становить 31 одиницю (9,5%), у Закарпатській — 39 одиниць (7,1%) (табл. 1).

Для надання якісної освіти у загальноосвітніх закладах необхідним є створення належних умов, проте значна кількість шкіл, розміщених у сільській місцевості, не відповідає сучасним вимогам. Так, із 2644 загальноосвітніх закладів, розміщених у селах Карпатського регіону, потребували капітального ремонту 810 шкіл (30,6 % від загальної кількості), а ще 53 (2 %) знаходились в аварійному стані. Найбільше таких шкіл зосереджено у Львівській області — 362 одиниці (32,4% від загального обсягу), найменше — 94 одиниці (28,0 % від загального обсягу) — у Чернівецькій області, а в Івано-Франківській та Закарпатській областях 180 шкіл (28,8% від загального обсягу) та 174 школи (30,9% від загального обсягу) відповідно (табл. 3).

Таблиця 3.

Технічний стан будівель загальноосвітніх шкіл у 2007 році*

	Всього установ, од.	з них:			
		потребували капітального ремонту	в % до загального числа	знаходилися в аварійному стані	в % до загального числа
Україна	14218	3264	23,0	169	1,2
Карпатський регіон	2644	810	30,6	53	2
Львівська область	1119	362	32,4	17	1,5
Івано-Франківська область	626	180	28,8	15	2,4
Закарпатська область	563	174	30,9	15	2,7
Чернівецька область	336	94	28,0	6	1,8

*Розраховано за даними [1], [2], [3], [4], [5]

Для покращення доступу дітей до середньої освіти з сіл, що не мають шкіл, сприяло запровадження постановою Кабінету Міністрів України у 2003 році програми «Шкільний автобус». Введення в дію програми викликало в суспільстві певні дискусії, як серед жителів сіл, так і серед представників влади. З одного боку вона дала можливість дітям з віддаленої гірської місцевості швидко діставатися до навчальних закладів розміщених на великій відстані від місця їх проживання в інших населених пунктах, а з іншого така програма може призвести

до масового закриття малокомплектних шкіл, та тих, які потребують капітального ремонту. В суспільстві побу-тує думка, що кожна дитина повинна навчатися за місцем проживання, бо коли у селі немає, школи, розвиненої соціальної інфраструктури, у сільських мешканців практично пропадає мотивація до сільського способу життя.

Зокрема заслуговує на увагу думка І.В.Прокопа і І.К.Половинко «...очевидним є той факт, що завдання забезпечення у сільській місцевості регулярного безоплатного перевезення до місць навчання і додому учнів та педагогічних працівників, розв'язанню якого присвячена програма «Шкільний автобус», слід вирішувати паралельно з іншим — створенням можливостей для навчання дітей, особливо молодшого шкільного віку, за місцем проживання. Тоді сільські жителі матимуть змогу вирішувати, яка форма організації освіти більше підходить їм і їхнім дітям» [6, с. 8-9].

У вересні 2007 р. Кабінетом Міністрів України було ухвалено Постанову № 1158 «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» [7], в якій приділена значна увага розв'язанню проблем розвитку соціальної інфраструктури села, зокрема і покращенню тих її об'єктів, які покликані забезпечити можливості доступу до якісної дошкільної, початкової та середньої освіти. Однак, на превеликий жаль, враховуючи сучасні кризові тенденції притаманні економіці України значною мірою унеможлиблюється фінансове забезпечення таких програм.

Висновки. На жаль, недостатнє фінансування закладів освіти в сільських населених пунктах не дозволяє створити в них матеріально-технічну базу відповідно до вимог сьогодення, проводити в повному обсязі ремонт освітніх закладів, забезпечити в повному обсязі школи необхідними підручниками, комп'ютерною технікою, і ін. Зрозуміло, ці обставини не можуть не впливати на можливості забезпечити належну якість освіти.

Підсумовуючи вищезазначене, на нашу думку, людському розвитку та утвердженню високих стандартів якості освіти у сільській місцевості повинна сприяти державна підтримка сфери освіти, яка має спрямовуватися на забезпечення:

- функціонування мережі дошкільних, загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів у сільській місцевості;
- реорганізації та утворення в окремих населених пунктах комплексів типу «дошкільний навчальний заклад — загальноосвітній навчальний заклад», створення умов для функціонування загальноосвітніх навчальних закладів з малою чисельністю учнів, формування освітніх округів;
- надання освітніх послуг у сільській місцевості відповідно до державних стандартів початкової, базової і повної середньої освіти;
- рівного доступу до високоякісної дошкільної та загальної середньої освіти;
- створення належних умов для проживання працівників гуманітарної сфери на селі;
- регулярного безоплатного підвезення до місць навчання і додому дітей шкільного віку та педагогічних працівників у сільській місцевості;
- активізації профорієнтаційної роботи серед учнів старших класів з метою підготовки їх до усвідомленого обрання професій для подальшої роботи в аграрному секторі.

1. Україна у цифрах 2007. Статистичний довідник. / За ред. Осауленка О. Г. Державний комітет статистики України. — К.: Вид-во: Консультант, 2008.
2. Статистичний щорічник Львівської області за 2007 рік. за ред. С.О. Матковського. // Головне управління статистики у Львівській області, 2008.
3. Статистичний щорічник Закарпаття за 2007 рік за ред. Г.Д. Гриник. // Головне управління статистики в Закарпатській області, 2008.
4. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2007 рік. за ред. А.В. Ротаря. // Головне управління статистики в Закарпатській області, 2008.
5. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2007 рік за ред. М.В. Кулімбровського. // Головне управління статисти-ки в Івано-Франківській області, 2008.
6. Прокопа І.В., Половинко І.К. Напрями та механізми подолання соціального занепаду села. // Економічні та соціальні аспекти розвитку АПК і сільських територій: Зб. наук. праць / НАН України. — Об'єднаний інститут економіки. За ред. В.М.Трегубчук і ін. — К., 2004. — 188 с.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на пе-ріод до 2015 року» від 19 вересня 2007 р. № 1158 .

Розділ III

Особливості підготовки майбутніх учителів у вищих навчальних закладах до роботи в гірських школах

Система роботи Педагогічного інституту
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
з підготовки майбутніх учителів для гірських шкіл

Алла Богуш,

доктор педагогічних наук, професор,
Південноукраїнський державний
педагогічний університет
імені К.Д.Ушинського

Alla Bogush,

doctor of pedagogical sciences, professor,
Pivdennoukrainskiy state pedagogical university
of the name of K.D.Ushinskogo

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПРИКАРПАТТЯ

FORMING OF THE LINGUISTIC PERSONALITY IN THE POLYCULTURAL ENVIRONMENT OF PRECARPATHIA

Essence of polycultural approach is exposed in relation to forming of the maintenance of linguistic education: the purpose, tasks and basic concepts are given.

Однією з провідних психічних функцій людини є мовлення, яке дозволяє їй задовольнити найважливішу специфічно людську потребу — потребу в спілкуванні, єдину справжню розкіш, за словами Сент-Екзюпері, — розкіш людського спілкування. Загальновідомо, що спілкування людей завжди відбувається в межах певної культури із використанням конкретної етнічної мови, законів і правил спілкування, що склалися в межах конкретної мови і культури.

Зауважимо, що сьогоденній мовленнєво-культурній картині Прикарпаття притаманна полікультурність. Загальна глобалізація світу, що спостерігається сьогодні, породила одну із головних суперечностей сьогодення, а саме: між прагненням до все більшого зближення між народами та їхнім бажанням зберегти свою етнокультурну самобутність. Потрапляючи в інше культурно-мовленнєве середовище, мовець фактично потрапляє в інший світ соціокультурних цінностей і мовно-мовленнєвих законів спілкування, що породжує нову суперечність: між прагненням мовця оволодіти декількома мовами задля міжкультурного спілкування і необхідністю досконалого володіння своєю рідною та державною мовами в багатонаціональній державі. Відтак, виникає низка мовленнєво-культурних проблем, що вимагають серйозних досліджень і їх розв'язання, як-от: багатомовність, полілінгвістична освіта в полікультурному мовленнєвому середовищі, виховання полімовної особистості в полікультурному освітньому просторі, й зокрема у специфічному районі — Прикарпатті.

Виховання і навчання особистості в полікультурному просторі стали предметом дослідження багатьох учених (Р. Агадулін, Л. Алімова, Ф. Бацевич, Н. Бондаренко, О. Гукаленко, І. Гудзик, Г. Дмитрієв, Н. Миропольська, А. Солodka та ін.).

В Україні розроблено концепцію шкільної мовної освіти національних спільнот. Поява такої концепції зумовлена необхідністю гармонізувати взаємодію етносів поліетнічної держави у процесах Українотворення, зрослим попитом суспільства на мислячу, діяльну, творчу, національно-свідому особистість, визначальною роллю мови в її формуванні та невідповідністю традиційної системи навчання мов проблемам сьогодення [5, 12]. Одним із провідних принципів навчання мов в Україні виступає полікультурний підхід.

Полікультурний підхід щодо формування змісту мовної освіти передбачає вивчення мови не ізольовано, а в контексті представленої нею духовності й культури, взаємозв'язків з духовними надбаннями народів, які живуть поруч, створення передумов для паритетного діалогу культур, їх взаємозбагачення, інтеграції в національно-українську культуру й разом з нею — у світову [5, 13].

З-поміж завдань формування мовної освіти можна виокремити такі: навчити мовців міжкультурного спілкування, міжкультурного взаєморозуміння, виховати відповідну мовленнєву поведінку в полікультурному мовленнєвому середовищі.

Зауважимо, що ЮНЕСКО оголосив XXI століття «століттям поліглотів», оскільки саме багатомовність забезпечить особистості варіативність «духовного життя і плюралізм культур». Мова як знаряддя духовної творчості забезпечує, за словами Н.Е.Миропольської, з одного боку, індивідуальну самобутність, неповторність духовного розвитку, а з іншого — можливість інтеграції індивідуального й національного в загальнолюдське [14, 115].

Оволодіння людиною кількома мовами, своєрідність кожної з них Г.Гачев називає «закоханою несхожістю народів, яка тільки і складає багатокольорову мозаїку духовного життя людства» [6, 19].

Відомий дослідник історії слова М. Бахтін зазначав, що мова розквітає тільки за умов багатомовності [2]. Через різноманітність мов для нас відкривається багатство світу й різноманітність того, що ми пізнаємо в ньому; і людське буття стає для нас ширшим, оскільки мови в чітких і дієвих рисах дають нам різні способи мислення і сприймання. Мова завжди втілює в собі своєрідність цілого народу [8, 349]. Фердінанд де Соссюр відкрив у людській мові два фактори, що ніколи не перестають діяти: локальне, відокремлене спрямування або, за його словами, «дух рідної дзвіниці», з одного боку, й об'єднуючу силу мовленнєвої взаємодії, з другого [15].

Метою мовної освіти у багатомовному регіоні Прикарпаття повинно стати формування всебічно розвиненої, компетентної, творчої особистості громадянина України — носія етнічних, національних і загальнолюдських цінностей, що живе в гармонії з довкіллям і самим собою; навчити розуміти нову культуру (міжкультурне взаєморозуміння); оволодіти міжкультурною комунікацією, тобто вмінням спілкуватися з носіями іншої культури. Предметом навчання у школах Прикарпаття повинна бути не стільки мова, виключена з системи практичних дій, скільки представлена нею думка, духовність, мовленнєва й загальна культура, особливості світосприймання, світовідчуття і творчості народу — її носія. Мова може й повинна стати культурознавчою дисципліною [5, 16 — 17].

Така стратегія побудови мовної освіти в полікультурному просторі Прикарпаття спричинює визначення ключових понять, що підлягатимуть надалі експериментальному дослідженню, а саме: мовна і мовленнєва особистість, полікультурне мовленнєве середовище, його специфіка й види та вплив мовленнєвого середовища на формування початків мовної особистості на етапі дошкільного дитинства.

Незаперечною є теза: «Із слова починається людина». Відтак, можна певнено сказати, що історія людства здійснюється у спілкуванні, засобами мови, а однією з провідних умов соціального прогресу суспільства виступає мовленнєва діяльність. Успіх мовленнєвої діяльності, її результативність, у свою чергу, залежить від особистості, від рівня розвитку її мовлення, від культури мови і мовлення особистостей — мовців, які беруть участь у мовленнєвій діяльності. Саме тому науковці останнім часом звернулися до дослідження такого наукового феномена, як «мовна особистість» (Г. Богін, Й. Вейсгербер, Т. Дрідзе, Ю. Караулов, О. Леонтьєв, В. Маслова, Л. Мацько, І. Суслов, С. Сухих, В. Тарасун та ін.).

Ю. Караулов розробив рівневу модель мовної особистості, що, на його думку, має три структурних рівні: вербально-семантичний, когнітивний і найвищий — прагматичний. Означені три рівні мовної особистості, за словами автора, співвідносяться з трьома аспектами процесу спілкування: комунікативним, інтерактивним і перцептивним [10, 99]. Зауважимо, що Ю. Караулов охарактеризував узагальнений тип мовної особистості.

В. Маслова описує такі структурні компоненти мовної особистості, як от:

- ціннісний, світоглядний, компонент змісту виховання, що є основою формування національного характеру й реалізується у процесі мовного діалогового спілкування;
- культурологічний компонент, пов'язаний із засвоєнням культури як загальнолюдської, так і національної (правила мовленнєвої і немовленнєвої поведінки);
- особистісний компонент — це те індивідуальне і глибинне, що притаманне кожній людині [12, 119].

В. Красних подає своє бачення структурних компонентів мовної особистості, а саме:

- людина — мовець, тобто особистість, одним із видів діяльності якої є мовленнєва діяльність;
- власне мовна особистість — це особистість, яка виявляє себе в мовленнєвій діяльності, при цьому володіє сукупністю знань і уявлень;
- мовленнєва особистість, яка реалізує себе в комунікації, обирає і здійснює певну стратегію і тактику спілкування, репертуар засобів;
- комунікативна особистість — конкретний учасник конкретного комунікативного акту, який реально діє в реальній комунікації [10].

У роботах учених (Ю. Караулов, В. Красних, В. Маслова та ін.), як бачимо, особистість розмежовується на два види: мовну і мовленнєву. На думку Ю. Караулова, узагальнений тип мовної особистості передбачає розмаїття варіантів мовленнєвих особистостей. Мовленнєва особистість, за його словами, — це мовна особистість у парадигмі реального спілкування, в діяльності; у свою чергу, мовна особистість — це багатозарова і полікомпонентна парадигма мовленнєвих особистостей [10, 119].

Основним засобом перетворення індивіда в мовну особистість В. Маслова називає соціалізацію в її трьох аспектах: а) процес включення людини в певні соціальні відносини; б) мовленнєво-мисленнєва діяльність за нормами й законами певної етномовної культури; в) процес засвоєння законів соціальної психології народу [12, 121].

Не можна не погодитись, що мовна особистість — це насамперед соціальне явище, вона пов'язана із соціально-культурно-етнічною сферою суспільства. Відтак, процес соціалізації особистості буде відбуватися по-різному в залежності від характеру соціального середовища, і зокрема мовленнєвого середовища. Водночас не можна ігнорувати, як на мою думку, в мовній особистості й індивідуально-психологічний аспект, тобто не можна розмежовувати мову і мовлення в мовній особистості, вони обумовлюють одне одного і взаємопов'язані.

Відтак, під мовною особистістю ми розуміємо високорозвинену особистість, носія як національно-мовленнєвої, так і загальнолюдської культури, що володіє соціокультурним і мовним запасом, вільно спілкується рідною,

державною та іншими мовами в полікультурному просторі, адекватно застосовує набуті полікультурні знання, мовленнєві вміння й навички у процесі міжкультурного спілкування з різними категоріями населення.

Мовна особистість не є вродженою, вона формується й розвивається у процесі навчання, виховання, спілкування, тобто в різних видах діяльності. Започатковується формування мовної особистості вже в ранньому віці, з моменту оволодіння дитиною активним мовленням. Що ж виступає провідним фактором формування мовної особистості в ранньому, дошкільному та й шкільному віці? На мою думку, — це мовленнєве середовище, в якому дитина виховується, навчається, розвивається, відбувається її соціалізація.

Вплив середовища на людину не односторонній: людина послідовно діє у системах «середовище-людина», «людина — середовище». Означена взаємодія зумовлює і розвиток усіх психічних процесів і функцій людини, які пов'язані з середовищем. Водночас високий рівень розвитку психічних процесів дозволяє людині цілеспрямовано впливати на середовище і змінювати його.

Відтак, розвиток мовлення людини, виховання мовленнєвої культури, культури спілкування, формування мовної особистості і мовленнєвої поведінки багато в чому залежить від специфіки мовленнєвого середовища. Насамперед визначимо й охарактеризуємо поняття «мовленнєве середовище».

Під мовленнєвим середовищем ми розуміємо сукупність сімейних, побутових, соціально-педагогічних неорганізованих і цілеспрямованих умов спілкування дитини в системах «дорослий (батьки, родичі, вихователь, учитель) — дитина», «дитина-дорослий», «дитина-дитина».

Мовленнєве середовище може бути: одномовним, в якому спілкування відбувається рідною для дитини мовою; одномовно-діалектним; двомовним (близькоспоріднені мови); двомовним, в якому функціонує мовлення різних неспоріднених мов (молдавська — українська, українська — угорська) та багатомовним, яке прийнято йменувати полікультурним середовищем або «полікультурним освітнім простором», за термінологією О. Гукаленко [7].

Вочевидь, виникає необхідність визначити феномен «полікультурне мовленнєве середовище», оскільки Україна є багатонаціональною державою, в якій різні полінаціональні спільноти проживають на єдиному територіальному просторі з різними мовами спілкування (Прикарпаття, Південь, Крим і т. ін.)

Полікультурне мовленнєве середовище ми розуміємо як обмежений соціокультурний комунікативно-багатомовний простір, на території якого спільно проживають і співпрацюють мовці різних національностей, що володіють своєю рідною мовою і водночас об'єднані однією (чи декількома) державною мовою, підпорядковуються основним комунікативним законам і правилам міжкультурного і міжнаціонального спілкування.

Мовленнєве середовище, що оточує мовця, за своїм впливом на розвиток мовлення може бути стихійно-нестимульованим, стимульованим і актуальним. Стихійно-стимульованому мовленнєвому середовищу властива пасивна мовленнєва взаємодія. Мовець сприймає мовлення дорослих і всіх мовців цього середовища таким, яким вона його чує, мовлення, що притаманне саме цій мовленнєвій спільноті. Дитина-мовець відчуває його вплив опосередковано у процесі щоденного спілкування в сім'ї, в соціумі (у дворі, з друзями, у дошкільному закладі, школі і т. ін.). Стихійно-нестимульоване багатомовне мовленнєве середовище породжує явища інтерференції, спричиняє неусвідомлені дитиною мовленнєві помилки на основі проникнення елементів однієї мови в мовлення іншими мовами.

Стимульоване багатомовне мовленнєве середовище — це організований процес навчання декількох мов і розвитку мовлення на різних вікових етапах у навчальних закладах різного типу, що супроводжується педагогічно стимульованою мовленнєвою взаємодією педагога і учнів. Стимульоване полікультурне середовище запобігає інтерферуючим впливам, сприяє усвідомленому засвоєнню дитиною з раннього віку двох і більше мов під керівництвом педагога — носія декількох мов, тобто біглога чи поліглога. На території Прикарпаття саме таке мовленнєве середовище є домінуючим.

Актуальне полікультурне мовленнєве середовище — це максимально активна ініціативна взаємодія дитини з іншими учасниками спілкування — багатомовними мовцями; це занурення дитини в активну багатомовленнєву діяльність в обмеженому міжкультурному просторі (музичні ранки, міжнаціональні свята, залучення до виконання різнонаціональних обрядів, звичаїв, традицій; знайомство з національним одягом, посудом, їжею, етикетом і т. ін.). Саме тому вже з дошкільного віку в умовах Прикарпаття потрібно орієнтуватися на стимульоване, актуальне полікультурне середовище.

Ефективний вплив полікультурного мовленнєвого середовища на дитину та її мовлення буде тільки за наявності розвивальної функції цього середовища. Що ми розуміємо під розвивальним полікультурним мовленнєвим середовищем?

Розвивальне полікультурне мовленнєве середовище — це потенційні можливості позитивного впливу різноманітних факторів у їх взаємодії на мовленнєвий розвиток дитини і формування багатомовної особистості (біглога, поліглога), вільне володіння як рідною мовою етнічної спільноти, так і державною та іноземною.

Зазначимо, що розвивальний потенціал може мати як стихійне, так і організоване мовленнєве середовище. Це залежить насамперед від якості мовлення, культури мовлення та мовної особистості мовців, які оточують дитину, з якими вона постійно спілкується, та інших стимульованих факторів.

Одним із провідних стимульованих факторів впливу на мовленнєвий розвиток дитини в полікультурному середовищі є, без сумніву, мовлення дорослих, слово педагога, вихователя, який бездоганно володіє двома (чи

декількома) мовами. І в цьому відношенні не можна не погодитись із педагогічним кредом В.О.Сухомлинського: «Слово в певному розумінні є єдиним засобом виховання і розвитку особистості» [16].

Серед стимульованих факторів мовленнєвого розвитку дитини в полікультурному середовищі можна назвати й такі: наявність навчальних посібників, виданих різними мовами, національних іграшок, серії дидактичних картин, які б знайомили дітей з культурою народів інших національностей, що проживають у даному полікультурному просторі, застосування інноваційних технологій навчання мов і т. ін.

Сукупність стимульованих факторів розвитку мовлення і навчання мов, постійне перебування дитини від дошкільця до випускного класу школи в активну-стимульованому полікультурному мовленнєвому середовищі є запорукою формування як кінцевого результату навчально-мовленнєвої діяльності багатомовної особистості громадянина нашої країни.

Зауважу, що шляхи формування мовної особистості педагога вже сьогодні закладено в низку концепцій розбудови мовної освіти в Україні такими вченими, як Н. Бондаренко, І. Гудзик, Л. Мацько, С.Єрмоленко та ін.

Насамперед слід усім нам добре усвідомити, що виховання мовної особистості в нашій країні багато в чому залежить від стану вивчення української мови в усіх навчальних закладах національних спільнот від дошкільця до вищої школи.

Потрібна наскрізна перспективна програма її вивчення, що буде орієнтувати як педагогів, так і студентів, і учнів на засвоєння живої української літературної мови, на вільне володіння нею, на «розширення і збагачення словника до такої міри, щоб кожна людина вільно спілкувалась українською мовою в усіх мовленнєвих ситуаціях, сприймала мову як явище національної культури і мистецтва і діставала від цього естетичне задоволення» [13, 69].

Бездоганне знання учнями рідної і державної мов виступить позитивним підґрунтям для подальшого опанування ними у процесі шкільного і вузівського навчання іноземними мовами. Саме такий підхід до мовної освіти забезпечить мовну стабільність у багатонаціональній державі, що є найважливішим фактором формування багатомовної особистості.

Нами розроблені програми багатомовного навчання дітей дошкільного віку різних національностей в полікультурному мовленнєвому середовищі Півдня України, а також програми багатомовного навчання майбутніх вихователів ДНЗ, розробляються інноваційні технології багатомовного навчання, що будуть реалізовані в започаткованому нами експериментальному дослідженні і у Вас на Прикарпатті моїми учнями — докторами наук Т. Котик та Н. Луцан .

1. Агадуллін Р.Р. Полікультурна освіта: методолого-теоретичний аспект. — Зб.: «Педагогіка і психологія». — Вип. 3 (44). — К.: «Педагогічна преса», 2004.
2. Бахтин М.М. Искусство слова и смеховая культура // Контекст. — 1972. — М.: Наука, 1973.
3. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. — К.: «Академія», 2004.
4. Богин Г.И. Модель языковой личности в её отношении к разновидностям текстов. — Л., 1984.
5. Бондаренко Н.В. Концепція шкільної мовної освіти національних спільнот України. — Зб.: «Педагогіка і психологія» — Вип. 3 (8). — К., 1995.
6. Гачев Г. Национальные образы мира. — М.: Сов. Писатель, 1988.
7. Гукаленко О.В. Поликультурное образование: методологические и технологические контексты // Славянская педагогическая культура. — 2003. — №2.
8. Гумбольдт Вильгельм фон. Избранные труды по музыкознанию. — М.: Прогресс, 1984.
9. Єрмоленко С.Я., Мацько Л.І. Навчально-виховна концепція вивчення української мови.// Початкова школа. — 1995. — №1.
10. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. — М., 1987.
11. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. — М.: Смысл, 1997.
12. Маслова В.А. Лингвокультурология. — М.: «Академия», 2001.
13. Мацько Л.І. Українська мова: формування національної свідомості // Педагогіка і психологія. — 1996. — №1.
14. Миропольська Н.Є. Мистецтво слова у структурі художньої культури учня. — К.: Парламентське видавництво, 2002.
15. Соссюр Фердинанд де. Труды по языкознанию. — М.: Просвещение, 1977.
16. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 т. — т. 3. — К.: «Рад. шк.», 1977.

Іван Руснак

доктор педагогічних наук, професор,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Ivan Rusnak,

Doctor of Pedagogical Sciences, professor,
Chernivtsi National University
named after Yuriy Fedkovych

ЕТНОПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У КЛАСИЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: РЕАЛІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

ETHNOPEDAGOGICAL PRINCIPLES OF TRAINING FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS AT THE CLASSICAL UNIVERSITY: REALITIES AND PROSPECTS

In the article ethno pedagogical principles of training future primary school teachers at the classical university are considered. The author analyzes the real state of affairs, defines prospects of development of ethnography in the pedagogical process.

Постановка проблеми. Сьогодні, в умовах розбудови Української держави і реформування її освітньої системи, особливої актуальності набувають глибоко мудрі, вельми пророчі слова титана думки і праці Івана Франка: «Школа вчителем стоїть». Та, зваживши на ситуацію, яка склалася нині в Україні, ми могли б дещо змінити цю думку і проголосити: «Держава вчителем стоїть». Бо саме таку роль учителя добре усвідомив свого часу німецький канцлер Бісмарк, заявивши: «Дайте мені зо дві тисячі добрих учителів, і я за кілька років зроблю нову Німеччину». Оскільки ми теж прагнемо побудувати нову Україну, то мусимо приділяти підготовці національно свідомих педагогічних кадрів першочергову увагу.

Ретроспективний аналіз засвідчує, що з проголошенням незалежності України певні кроки в цьому напрямку зроблено. Створено основне законодавче поле освітньої галузі, розроблено нормативно-правову базу для розвитку національної системи освіти, зокрема ухвалено закони «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», Національну доктрину розвитку освіти України у XXI ст., затверджено Державну програму «Вчитель».

Основний зміст статті. Підкреслимо, що формування національної системи освіти відбувається в умовах істотних змін у духовному просторі суспільства, які вимагають від сіячів «доброго, мудрого, вічного» переосмислення й уточнення власної світоглядної позиції, а також вносять певні перспективи в цілі, завдання та зміст освітнього простору. Важливим чинником, що активно впливає на даний процес, є світовий глобалізаційний процес і творення єдиного європейського освітнього простору згідно положень Болонської декларації. У полоні останнього опинилася вже й освітня система нашої держави, інтеграція якої в Болонський процес цілком закономірно набирає все більшого прискорення. Як слушно стверджує В.Г.Кремень, тенденція до глобалізації суспільного розвитку передусім характеризується зближенням націй, народів, держав, кроками до створення спільного економічного поля, інформаційного простору. Але вчений доречно наголошує, що в умовах глобалізації не зменшується, не щезає, а навпаки актуалізується завдання зміцнення внутрішньо-національних, громадянських зв'язків, патріотичного єднання народу.

Отже, прагнення народу України до відродження української культури і мови, до збереження культурних особливостей національних меншин не повинні замикатися на проблемах сьогодення в рамках однієї країни. Традиційний поділ політичних і економічних реалій на внутрішні і зовнішні (міжнародні) живає себе. Майже кожен внутрішній аспект життя країни має важливі глобальні зв'язки: екологія, охорона здоров'я, трудові ресурси, імміграція тощо. Необхідність інтеграції України у світове співтовариство є практичним завданням, що охоплює й галузь освіти. Українська школа, зокрема й вища, може і повинна бути відкритою всім, культурам, не розчиняючись у них, а вступаючи з ними в діалогічні відносини.

У контексті зазначеного заслуговує на увагу і той факт, що з давніх-давен населення України складалось з різних національних і національно-етнічних груп. На сьогодні в Україні проживає чотири корінних етноси: українці, кримські татари, кримчаки та караїми-і більше ста етнічних та національних груп, серед яких найчисленнішими є росіяни (17,3%), білоруси (0,6%), молдавани (0,5%), болгары (0,4%), угорці, румуни, поляки (по 0,3%), євреї, вірмени, греки, татари (по 0,2%), цигани, азербайджанці, грузини, німці, гагаузи (по 0,1%). Серед представників інших етнічних груп можна зустріти абазинів, аварців, асирійців, бурятів, калмиків, карелів, удмуртів узбеків, чеченців, чувашів та інших.

Сучасні українські політики відзначають, що стан міжетнічних відносин, розвиток культурно-етнічних спільнот та їхнього національно-культурного життя загалом не є конфліктним в Україні. Проте — загострення боротьби під час виборчих кампаній може призвести і часто призводить до напруженості тієї політичної осі, на якій віками тримається баланс українських політичних, культурних і взагалі цивілізаційних цінностей — між Сходом і Заходом. Це змушує до більш активної мобілізації усіх чинників громадянської стабільності в Україні.

На освіту за це покладається дуже важлива роль. Як відомо, освіта формує світогляд і впливає на систему цінностей підрастаючих генерацій, відтворює загальнокультурні пріоритети народу і держави, закладає фундамент розвитку суспільства. Отже, нормальний розвиток багатоетнічного суспільства неможливий без урахування цінностей кожної етнічної групи, з яких воно складається, що передбачає принцип етнокультурності у всіх його проявах, у тому числі і в галузі освіти.

Треба зазначити, що хоча принципи етнокультурності не знайшли свого незалежного відображення у таких фундаментальних державних документах, як Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), «Про освіту», вони закріплені у пізніших за часом українських документах про освіту втілюються у практиці навчальної та виховної роботи.

Так, у Концепції національного виховання (1994) йдеться про те що «національне виховання однаково стоюється як українців, так і представників інших народів, що проживають в Україні. Серед принципів національного виховання названо принципи народності, культуровідповідності, гуманізації, демократизації та етнізації виховного процесу. Принцип етнізації навчально-виховного процесу передбачає надання широких можливостей представникам усіх етносів для пізнання своєї історії, традицій, звичаїв, мови, культури, формування власної національної гідності — через пізнання власної історико-культурної спадщини допомагає представникам цих етносів пізнати глибинність взаємозв'язків з українською нацією, її державою, переконатися, що саме Українська незалежна, суверенна держава охороняє національні права всіх громадян України. Дотримання цього принципу створює можливості дітям навчатися у школі рідною для них мовою, зберігати національну гідність, національну свідомість, відчуття етнічної причетності до свого народу. Це водночас вимагає і відповідної підготовки педагогічних кадрів, зокрема вчителів початкових класів, які формують основи національної свідомості юних громадян Української держави незалежно від їх етнічної належності. Зазначимо, що вже на зорі незалежної Української держави у загальноосвітніх середніх школах було запроваджено вивчення курсу народознавства.

Але вже буквально через кілька років наказом по Міністерстві України № 266 від 9.08.1996 р. з планів шкіл виключено години на додаткові заняття та консультації, зменшено курси за вибором і факультативи, і (зверніть на це увагу) серед тих курсів з вибіркового компоненту, які масово скорочувалися на місцях, виявилось насамперед українознавство. Такий крок Міністерства викликав відповідну реакцію багатьох педагогів — учених, учителів. У пресі Появилися статті, спрямовані на захист незаслужено вилученої навчальної дисципліни. Ось що писала, вчителька народознавства у одній з них у жовтні того ж 1996 р. «Народознавство зайве у школі?» Є.Л.Чехляд: «Я, вчителька української мови та народознавства (вчитель-методист), упродовж багатьох років викладала у школі цей предмет. Дивуюсь, чому його зняли із державного компоненту без попередження? Я була головою методичного об'єднання вчителів народознавства, і ми вже встигли дещо зробити, щоб оживити нашу дослідницьку роботу, відроджувати забуті народні традиції. Тепер у нас, педагогів, цей предмет забрали. Учні, особливо старшокласники, допитуються, в чому справа, але я не можу і сама збагнути, чого цей предмет став зайвим у школі».

Збагнути цього справді не можна. Тим більше, коли взяти до уваги ще й те, що на початку 1990-х років Міністерство освіти розгорнуло підготовку за спареною (подвійною) спеціальністю вчителів даної навчальної дисципліни. У багатьох ВНЗ педагогічного профілю, як того вимагає логіка навчально-виховного процесу, організовано їх підготовку, починаючи з наймолодшої ланки педагогічних кадрів — учителів початкових класів, бо саме вони першими в загальноосвітніх навчальних закладах формують основи національної свідомості й національного характеру учнів, закладають підвалини знань (пропедевтична база) з українознавства.

Робота ця, через відсутність єдиних методичних засад, велася по-різному. На опанування додатковою спеціальністю (або спеціалізацією) в різних ВНЗ відводилась неоднакова кількість навчального часу (600-900 і більше годин) та й спектр дисциплін був досить розмаїтий. Останній здебільшого залежав від регіональних особливостей і, безперечно, кадрового потенціалу вищого навчального закладу. В одних ВНЗ акцент ставиться на поглибленому вивченні майбутніми вчителями українознавства філологічних дисциплін, в інших — історично-філологічних чи культурологічного плану. Є і такі навчальні заклади (до них належить і Чернівецький національний університет), де підготовка вчителів початкових класів ведеться на широкій етнопедагогічній основі.

Так, у нашому університеті студенти спеціальності «Початкове навчання» ґрунтовно вивчають такі курси, як «Основи українознавства», «Етнопедагогіка», «Етнопсихологія», «Етнографія України», «Фольклор України», «Ет-

нодемографія», «Етнолінгвістика», «Основи родинного виховання», «Народна символіка і вірування українців», «Методика викладання українознавства», «Родинна педагогіка» та інші, виконують з даної тематики курсові, дипломні і магістерські роботи, проходять педагогічну і виробничу практику. За час діяльності педагогічного факультету спеціалізацію з українознавства отримали (за двома формами і термінами навчання) понад 800 учителів початкових класів, які стали справжніми подвижниками українознавчої роботи в освітніх закладах області, організаторами учнівських олімпіад з українознавства на всіх рівнях. Спеціальність «Початкове навчання та українознавство» двічі пройшла державну акредитацію на четвертий рівень. Сьогодні, уже на факультеті педагогіки, психології та соціальної роботи її набувають студенти 1-5 курсів денної форми навчання (їх майже сто) і стільки ж студентів заочної форми навчання. Їх професійну підготовку (з додаткової спеціалізації) забезпечують 8 науково-педагогічних працівників випускної кафедри та викладачі інших факультетів. Серед них — 3 доктори наук, професори, 4 кандидати наук, доценти. Здавалось би, підстав для тривоги і хвилювань не має. І все ж одвічне, бути чи не бути?» перед факультетами, які забезпечують підготовку вчителів початкових класів та українознавства, постало.

Уся біда в тому, що чинне Міністерство освіти і науки України, всупереч логіці навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі, вилучило з переліку додаткових спеціальностей і спеціалізацій для майбутніх учителів початкових класів «українознавство», віддавши його майбутнім учителям історії. Такий крок вважаю невиправданим, алогічним. Адже логіка засвоєння змісту дисциплін українознавчого циклу вимагає, щоб цей процес утверджувався вже у початковій ланці освіти, і забезпечувати його повинні вчителі початкових класів, які досконало володіють технологіями співпраці з молодшими школярами і покликані заклади основи українознавчих знань (отже, національного світогляду, свідомості й характеру) майбутніх громадян Української держави. А вже на цій основі (і це знову ж таки логіка педагогічного процесу та й загалом формування особистості) учителі-предметники (філологи не в меншій мірі, аніж історики) продовжать цю надзвичайно тонку, делікатну, але архіважливу справу.

Висновки. Отже, майбутнє у вчителів початкових класів і українознавства є. Логіка (діалектика) освітнього процесу — «за!» Слово (щоб не згубити процес і не втратити набутий досвід) — за Міністерством освіти і науки України, а, головне, за нами — творцями й подвижниками Української держави.

1. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст.
2. Державна програма «Вчитель».

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Світлана Скворцова,

доктор педагогічних наук, професор,
Південноукраїнський державний
педагогічний університет імені К.Д.Ушинського

Svitlana Skvortsova,

doctor of pedagogical sciences, professor,
Pivdennoukrainskiy state pedagogical university
of the name of K.D.Ushinskogo

УДК 3733:51, ББК 74.262

ГОТОВНІСТЬ ДИТИНИ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ ЯК КРИТЕРІЙ УСПІШНОЇ АДАПТАЦІЇ

PREPAREDNESS OF THE CHILD FOR SCHOOL STUDY AS A CRITERION OF SUCCESSFUL ADAPTATION

In the article concepts are considered «readiness to school», «readiness to school», and approaches to forming of readiness of children to mastering of mathematics in at the class are certain.

Key words: readiness to school, readiness to school.

Процес пристосування дитини до умов шкільного життя, до його норм і вимог, до активної пізнавальної діяльності, здобуття необхідних учбових знань і навичок, повноцінного засвоєння картини світу називається адаптацією, а рівень готовності дитини до школи є умовою успішної адаптації її до навчання.

Метою статті є визначення можливостей формування готовності дитини до шкільного навчання на математичному матеріалі.

Основний зміст статті. Діти приходять до школи з різним рівнем готовності до навчання, тобто вони мають різні стартові позиції для подальшого розвитку. Готовність до навчання у школі — поняття комплексне, що містить множину взаємопов'язаних компонентів. Воно розглядається з точки зору паспортного, біологічного віку, психологічної, фізіологічної і соціальної зрілості дитини. Деякі вчені застосовують поняття «готовність до школи» як синонім шкільної зрілості.

У сучасній психолого-педагогічній літературі поняття «готовність до школи» розглядається з позицій взаємозв'язку «загальної» та «спеціальної» готовності. При цьому під загальною готовністю розуміється досягнення дитиною такого рівня фізіологічного, психічного, соціального, фізичного, розумового, мотиваційного, вольового, етичного і естетичного розвитку, який створює необхідну основу для активного входження в нові умови шкільного навчання і свідомого засвоєння навчального матеріалу. Під «спеціальною» готовністю розуміється наявність в дитини спеціальних знань, вмінь та навичок, необхідних для засвоєння ряду навчальних предметів. Іноді виділяють об'єктивну та суб'єктивну готовність дитини до школи.

Психологічна готовність до школи виявляється у сформованості основних психічних сфер особистості дитини — емоційної, етичної, вольової, розумової, соціальної, які в цілому забезпечують успішне оволодіння навчальним матеріалом. Питанням психологічної готовності дитини до шкільного навчання приділено увагу в роботах Л.Божович, Л.Венгер, А.Венгер, (Х.Леонтєва, Д.Ельконіна та ін. Серед психологічних передумов до навчання Л.Григорович визначає з одного боку — сформованість ігрової діяльності, певний рівень розвитку наочно-дієвого мислення, загальних пізнавальних мотивів, співвідношення зорового та змістового поля, використання символічних засобів, а з іншого — втрату безпосередності у соціальних відношеннях, узагальнення переживань, що пов'язані із оцінкою, розвитком самоконтролю [3: 68-70].

У дослідженнях Л.Божович, Є.Проскури, В.Філіппової, Л.Венгера, В.Мухіної показано вагомість мотиваційного розвитку дитини, що включає сформованість пізнавальних і соціальних мотивів учіння. Д.Ельконін [8] у психологічну підготовку до школи включає формування передумов навчальної діяльності: вміння свідомо підкоряти власні дії правилу; узагальнювати за певним способом дії; уміння орієнтуватися на систему вимог, яка задана; уміння уважно слухати і точно виконувати завдання, подані в усній формі; уміння самостійно виконувати завдання за зоровим зразком. Новоутворенням, у якому сконцентрована суть психологічної готовності до шкільного навчання, на його думку, є саме здатність до підкорення правилам і вимогам дорослого.

На підставі досліджень Д.Ельконіна та Л.Обухової О.Леонтьєв відокремив чотири лінії розвитку дошкільника, що визначають його готовність до шкільного навчання: 1) формування довільної поведінки; 2) оволодіння засобами та еталонами навчальної діяльності; 3) перехід від егоцентризму до децентрації (здатності бачити світ з точки зору іншої людини); 4) мотиваційна готовність. Поряд з цією точкою зору В.Давидов та В.Кудрявцев [4, с.8] висунули гіпотезу про те, що для забезпечення готовності дитини до школи достатньо потурбуватися про розвиток головного психологічного завоювання дошкільного дитинства — продуктивної уяви.

Необхідною умовою психологічної підготовленості дитини до школи є розвиток спілкування. Проблему особистісної, соціальної, «соціально-особистісної» зрілості як компонента готовності дитини до навчання в школі досліджували Л.Божович, Н.Непомняца, В.Філіпова, Д.Ельконін, Т.Нежнова, Т.Бабаєва.

У дослідженнях Л.Венгера та А.Венгера встановлено, що дитині для оволодіння шкільною програмою необхідно мати ряд психологічних якостей, найважливішими з яких є прийняття позиції школяра, оволодіння вмінням вчитися, розвиток логічного мислення. Позиція школяра — це формування відповідного ставлення до вчителя та власне процесу навчання. Оволодіння вмінням вчитися включає в себе розуміння цілей завдань, що пропонуються в школі; розвиток пізнавальних інтересів; формування навичок самоконтролю та самооцінки. В свою чергу логічне мислення дає дитині можливість аналізувати предмети і явища, виокремлювати їх основні, істотні властивості і відношення, послідовно міркувати і робити самостійні висновки [2, с.351-356].

Довільність як одну з передумов навчальної діяльності виділяє Н.Салміна. Дослідження А.Давидчук, Н.Халезової, Н.Курочкиної, Г.Пантюхіної, Т.Коморової показали, що включення дитини у продуктивну діяльність (малювання, ліплення, аплікація, конструювання) дозволяє сформувати не лише певні «вміння руки», необхідні для оволодіння письмом, а також сформувати такі елементи навчальної діяльності, як здатність діяти за зразком, вміння слухати, виконувати інструкцію, вміння оцінювати власну роботу та роботу товаришів.

Також вчені виділяють **інтелектуальну** та **фізичну** готовність. Усе це категорії загальної готовності до школи. Як ми зазначали вище, у психолого-педагогічній літературі розглядається поняття **спеціальної готовності**. В.Мухіна виділила наступні передумови того, що дитина пристосувалася до шкільних умов: бажання стати школярем; наявність достатнього рівня вольового розвитку і рівня розвитку пізнавальних процесів, пізнавальної діяльності. Особливе місце у готовності до школи належить оволодінню так званими шкільними знаннями і навичками, наприклад лічбою, читанням, письмом тощо. З огляду на те, що початкова школа розрахована на дітей, які не мають спеціальної підготовки, не можна вважати відповідні знання і навички обов'язковою складовою частиною готовності до шкільного навчання [2, с. 351-356].

Між тим, З.Михайловою визначено вплив самостійної математичної діяльності на якість підготовленості дітей до навчання в школі. Резерви підвищення готовності дитини до школи, за даними Л.Венгера та Т.Бабаєвої, приховуються у засвоєнні майбутніми школярами нових способів розв'язування інтелектуальних і практичних задач в різних видах діяльності, оперування моделями. В роботах У.В.Ульєнкової [7, с. 306-308] показана роль формування у дошкільників здатності до науковості як найбільш загальної здібності до засвоєння знань.

Незважаючи на великий внесок науковців у розробку цієї проблеми, стан шкільної практики викликає стурбованість. Так, дослідження шестирічних дітей, проведене О.Пулявською [6, с. 187], щодо психологічної готовності до шкільного навчання показало, що менш ніж 35% досліджуваних досягло її оптимального рівня. При цьому діти з низькою психологічною готовністю відзначалися ознаками несформованості пізнавальної та навчальної мотивації (35%), передумов оволодіння навчальною діяльністю (65%), довільної поведінки (65%), здібності до науковості (45%). Ці діти не вміють виконувати завдання за слуховою інструкцією або за зоровим зразком; свідомо підкоряти власні дії правилу; в них недостатньо розвинута сенсорна координація, тонка моторика руки, просторове сприймання, довільна увага.

Психологи пов'язують рівень розвитку пізнавальних функцій дитини з рівнем її готовності до школи. В результаті дослідження сформованості пізнавальних функцій у шестирічних дітей О.Пулявською визначено, що понад 70% виявили ознаки несформованості різноманітних пізнавальних функцій. Причому найбільшу групу склали діти з ознаками несформованості кінестетичних функцій (61%) — це діти із недостатнім розвитком дрібної моторики пальців рук, тактильного і кінестетичного сприймання; 30% мали труднощі у переключенні з одного об'єкта на інший, повільність у виконанні дій; в них спостерігалася інертність психічних процесів, недостатній розвиток вищих автоматизмів, несформована потреба у діяльності.

Наступна група (47%) — діти з несформованістю довільної регуляції пізнавальної діяльності: вони мали труднощі, пов'язані із довільною організацією дії у часі, з її плануванням і контролем; 15% досліджуваних виявляли емоційну лабільність, швидку втомлюваність, тенденцію надлишку рухових та жесто-мімічних актів, труднощі в оволодіння моторними диференціаціями.

Діти з ознаками несформованості просторових функцій (46%) не орієнтувалися у просторовому розташуванні: праворуч-ліворуч, зверху-знизу; «дзеркально» відображали букви та цифри. У 18% дітей відмічався недостатній розвиток фонематичної функції. Близько 16% відчували труднощі в розумінні логіко-граматичних

конструкцій, у відчуженні значення при збільшенні обсягу вербальної інформації. 12% склали діти з ознаками несформованості слухомовленнєвої пам'яті.

Треба зазначити, що 45% досліджуваних дітей продемонстрували поєднання кількох груп ознак.

Усі ці функції є базисом для оволодіння навчальними навичками письма, читання і лічби. Нейрофізіологічні дослідження дітей дозволили зрозуміти механізми несформованості провідних пізнавальних функцій. Як зазначає М.Безруких, це передусім функціональна незрілість кори і регуляторних структур мозку. Причому у дітей, що мають труднощі у навчанні, ця незрілість зберігається протягом перших трьох років навчання в школі. Однак функціональна незрілість у дітей 6-7 років не означає нездатність до навчання. За правильно організованої адекватної системи навчання власно научування сприятиме розвитку цих функцій, а при неадекватній — гальмувати його.

Отже, недостатній розвиток дрібної моторики пальців рук, тактильного і кінестетичного сприймання, труднощі у переключенні з одного об'єкта на інший, повільність у виконанні дій, несформованість потреби у діяльності; ознаки несформованості просторових функцій, недостатній розвиток фонематичної функції, труднощі при розумінні логіко-граматичних конструкцій, характерні для великої кількості дітей, що приходять в перший клас. Але всі ці психічні функції можна було б спеціально розвивати на матеріалі математики і таким чином дещо по-іншому поглянути на предметну — математичну — готовність до школи.

Для формування математичної готовності дитини до навчання робота із дошкільниками має відбуватися за наступними напрямками:

- I. Формування прийомів розумових дій: — навчання визначення ознак предметів (форма, розмір, колір, матеріал тощо);
 - навчання визначення спільних та відмінних ознак у предметах;
 - навчання визначення істотних ознак групи предметів;
 - формування прийомів розумових дій: порівняння, аналізу, синтезу, узагальнення, класифікації.
- II. Розвиток логічного мислення:
 - навчання застосування логічних сполучників: і, або;
 - розуміння понять: кожен, один із, хоч би один, всі, деякі, тощо;
 - робота із умовиводами: правильні та неправильні умовиводи.
- III. Розвиток дрібної моторики, тактильного, слухового сприймання.
- IV. Формування вміння слухати та виконувати інструкцію дорослого.

Формування прийомів розумових дій відбувається на математичному матеріалі. Так, навчання визначення ознак предметів, спільних та відмінних, а також істотних ознак здійснюється через порівняння геометричних фігур або геометричних тіл. Так, діти на пропедевтичному рівні знайомляться із геометричними поняттями: круг, трикутник, чотирикутник, в тому числі й квадрат та прямокутник, п'ятикутник тощо; піраміда, куб, циліндр тощо.

Діти переконуються, що ознаки предметів — це те, чим предмети схожі та відрізняються один від одного, це ніби прикмети, за якими можна впізнати предмет. На матеріалі роботи із певними множинами геометричних фігур діти вчать: визначати ознаки; з'ясовувати закономірність, відповідно до якої змінюються одна або кілька ознак в ряду геометричних фігур; об'єднувати фігури у сукупність за спільною ознакою, розбивати сукупність на кілька частин за відмінними ознаками; добирати до групи фігур ту, що має з ними спільну ознаку, з певного переліку тощо.

Розвиток логічного мислення можна здійснювати на матеріалі завдань типу:

1. Учні пропонують: синій квадрат; синє коло; зелений квадрат; червоний трикутник і вимагають: викласти окремо предмет, у якого синій колір і квадратна форма; викласти окремо всі предмети, які мають синій колір або квадратну форму; викласти окремо всі предмети, у яких є або синій колір, або квадратна форма.
2. Учні отримують по чотири предмети двох різних видів: червоні кружечки, зелені квадрати. Парта або інша поверхня, ділиться на дві половини. Учні пропонуються завдання: зробіть так, щоб праворуч були всі червоні кружечки; зробіть так, щоб ліворуч були не всі зелені квадрати; зробіть так, щоб праворуч були тільки червоні кружечки; зробіть так, щоб праворуч були не тільки червоні кружечки; зробіть так, щоб праворуч були тільки всі червоні кружечки; зробіть так, щоб праворуч були не тільки усі червоні кружечки; зробіть так, щоб праворуч були всі ці предмети, крім червоних кружечків.

Знання про навколишній світ поділяються на безпосередні і опосередковані. Безпосередні знання — це результат прямої дії предметів на органи чуття. Це так звані очевидні знання. Опосередковані, або вивідні знання — це знання, здобуті за допомогою висновку на основі готових, зафіксованих у судженнях, перевірених досвідом життя знань.

Логічною формою вираження опосередкованих знань є судження, а формою здобуття — умовивід. Умовивід — це форма мислення, в якій з одного чи кількох суджень виводять нове судження. Вже у п'ять-шість років діти успішно засвоюють безпосередні умовиводи, наприклад: якщо А більше В, то В менше А. Діти на конкретних предметах поступово знайомляться з поняттями «рівно», «більше», «менше», «не рівно».

Так, вимірюючи палички, risks за довжиною способом накладання, учні засвоюють, що коли перший предмет рівний другому, то й навпаки: другий рівний першому. Аналогічно на підставі порівняння довжин трьох паличок способом накладання отримуємо такий умовивід: якщо синя паличка дорівнює червоній, а червона паличка дорівнює жовтій, то синя паличка дорівнює жовтій.

Уміння правильно робити висновки треба формувати, використовуючи цього доступні дітям знання. Для цього можна застосовувати такі, наприклад, завдання:

1. Якщо зима, то дерева стоять без листя. Ви побачили дерево без листя. Чи можна стверджувати, що зараз зима?
2. Якщо йде дощ, то тротуари мокрі. Зараз тротуари мокрі. Чи можна стверджувати, що йде дощ?

Під час виконання зазначених типів завдань діти працюють з наборами геометричних фігур різного розміру (визначають їх ознаки, викладають рядок геометричних фігур, змінюючи одну чи кілька ознак, перелічують кількість геометричних фігур тощо), таким чином відбувається вплив на розвиток дрібної моторики і тактильного сприймання. Багато завдань пропонуються дітям в усній формі, що позитивно впливає на слухове сприймання.

Також для розвитку дрібної моторики, підготовки дітей до письма корисні завдання на продовження візерунка, в тому числі й під диктовку. З метою розвитку сприймання та уваги корисні зорові диктанти, коли діти кілька хвилин спостерігають рядок геометричних фігур, а потім по пам'яті викладають такі фігури на парті із дотриманням порядку їх розташування. Під час виконання зазначених завдань діти вчаться орієнтуватися у просторі та на площині, в них формуються поняття «праворуч», «ліворуч», «зверху», «знизу», «правий верхній кут» тощо.

Очевидно, що в процесі виконання усіх цих завдань в дітей формується вміння слухати завдання, виконувати інструкцію вчителя.

Ми поділяємо точку зору тих учених, які вважають недоцільним опанування навчального матеріалу з математики для 1-го класу дошкільниками під час підготовки до школи, поки ще діти не готові до сприймання цих абстрактних знань, а вихователі дошкільних закладів не мають необхідного для цього рівня кваліфікації. Тому вважаємо за необхідне реалізовувати визначені нами напрями роботи з формування в дітей математичної готовності до школи відповідно до програми:

1. Навчання дітей виділяти в предметі його найбільш суттєві, характерні ознаки і властивості, що сприятиме у подальшому навчанні утворенню правильних уявлень і початкових математичних понять.
2. При дослідженні й аналізі предметів відбувається ознайомлення учнів з відносною оцінкою величин предмета (високий, низький, довгий, короткий, великий, маленький, широкий, вузький), а при порівнянні предметів — відношення між ними (більше — менше, однакові за величиною, вище — нижче, однакові за висотою). Учні вчаться давати точну характеристику предметам і правильно визначати відношення між ними.
3. Після визначення кольору, величини, форми предметів відбувається навчання групування предметів за цими ознаками, виділення тих частин сукупності, які характеризуються певною ознакою. Під час цієї роботи уточнюються поняття: «один», «усі», «кожний», «всі, крім...» та інше.
4. Уточнення просторових уявлень: діти мають навчитися розрізняти, наприклад, на сторінці книжки верхній та нижній малюнок, верхню і нижню, ліву та праву частини сторінки, середину, центр сторінки; великий малюнок і маленький; вони мають навчитися розуміти вирази «вище», «нижче», «праворуч», «ліворуч», «справа наліво» тощо.
5. Опрацювання уміння вести лічбу різноманітних об'єктів (предметів, звуків, рухів). Вправи в лічбі не зводяться лише до назв числівників, а завжди вимагають перерахунку тих чи інших об'єктів. Під час вправ здійснюється відпрацювання прямої послідовності натуральних чисел у межах 10; уміння правильно співвідносити числа з переліченими предметами, знання того, що остання із назв числівників дає відповідь на запитання «Скільки?» Тут діти знайомляться з порядковим значенням чисел. Вони мають засвоїти, що, відповідаючи на запитання «скільки?», предмети можна лічити в будь-якому порядку, а на запитання «який за лічбою?» — в певному, вказаному порядку.
6. На підставі багаторазових практичних вправ відбувається навчання порівнювати дві групи предметів, з'ясувавши, в якій із них міститься більше (менше) предметів, або ж впевнитися в тому, що вони містять рівне число предметів (без лічби — утворенням пар предметів, а також за допомогою лічби предметів).
7. Одночасно з порівнянням множин вводяться завдання на перетворення нерівночисельних множин в рівночисельні двома способами (прибирають зайві або доповнюють до меншої групи стільки предметів, скільки було зайвих у більшій групі предметів).
8. Навчання розуміння виразів, що відображають порядкові відношення: «прямувати за», «стояти (йти) перед», «знаходитися між».

Формування математичної готовності до школи у майбутніх першокласників у визначений спосіб здійснювалося під час роботи підготовчих груп при ЗОШ І-Ш ступенів «Ніка-М» м. Одеси протягом 2000-2008 ро-

ків. Це створило позитивні передумови для успішного опанування 93% першокласників навчальним математичним матеріалом.

Висновки. Таким чином, для засвоєння математики необхідний певний рівень розвитку логічного мислення, сформованості прийомів розумових дій, уваги сприймання, вмінь виконувати інструкцію вчителя. Саме ці напрями повинні бути провідними під час формування математичної готовності дитини до школи, а не власне математичні знання, що відповідають програмі 1-го класу.

1. Безруких М.М., Ефимова С.П. Ребенок идет в школу: Уч. пособие для студентов высшего и среднего пед. уч.заведения. — М: Изд. центр «Академия», 2000. — 248 с.
2. Венгер Л.А. Воспитание психологической готовности к систематическому обучению (старший дошкольный возраст) // Психология дошкольника. Хрестоматія / Сост. НА.Урунтаева. — М.: Академия, 1997. — С.351-356.
3. Григорович Л. К вопросу о готовности детей к обучению в школе // Дошкольное воспитание. — 1995. — №4. — С.68-70.
4. Давыдов В.В., Кудрявцев В.Т. Развивающее обучение: теоретические основы преемственности дошкольной и начальной школьной ступеней // Вопросы психологии. — 1997. — №1. — С. 18.
5. Мухина В.С. Шестилетний ребенок в школе. — М.: Просвещение, 1986. — 144 с.
6. Пулявская О.В. Познавательные функции детей с разной межполушарной асимметрией мозга в период подготовки к школьному обучению / Дис. Канд. психол. наук. — Иркутск, 2003.
7. Ульенкова У.В. Индивидуально-типические особенности овладения структурой учебной деятельности у детей шестилетнего возраста (с разными уровнями обучаемости) // Воспитание, обучение и психическое развитие: тезисы научных сообщений советских психологов на VI всероссийском съезде Общества психологов СССР/ Ред. Б.Ф.Ломов. — 4.2. — М., 1983. — С. 306-308.
8. Эльконин Д.Б. К проблемам контроля возрастной динамики психического развития детей // В кн.: Избранные психологические труды. — М.: Педагогика, 1989. — С.282-294.

Тетяна Котик,

доктор педагогічних наук, професор,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Tetjana Kotyk,

Doctor of Pedagogics,
Professor the Precarpathian
National University named
after Vasyl Stefanyk

УДК 37.011.33

РІДНА МОВА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НООСФЕРНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

NATIVE LANGUAGE AS A FORMATIONAL MEANS OF NOOSPHERICAL THINKING

The working experience of the Eastern Galychyna rural preschools of the beginning of the XX th century as for children preparation to the school education is highlighted. The conditions and methodological demands to organization of the process of the noospherical thinking formation in mountain schoolchildren by means of a native language are defined.

Key words: noospherical thinking, preschool education, lessons of thinking, methodological bases of the linguodidactic process.

Постановка проблеми. Суттєвою рисою сучасного суспільства є розгляд його не як сукупності окремих систем, а як цілісного організму, здатного розвиватися тільки в тісному взаємозв'язку всіх елементів — економіки, науки, мистецтва, виробництва, моралі, традицій тощо. Із середини ХХ ст. загрозливо прозвучали прогнози на майбутнє у зв'язку з руйнівною діяльністю людства, здійснення яких у повній мірі відчуває Західна Україна упродовж останніх років. У зв'язку з цим почалося глибинне переосмислення підвалин світосприйняття та світорозуміння, усвідомлення причетності людини до явищ, що відбуваються навколо неї, її відповідальності за власні діяння в природі, тобто почало формуватися ноосферне мислення [1]. Його суттєвою ознакою є перехід до іншого стану духовності суспільства й до іншого етапу світорозуміння, де першочергова увага звертається на пізнання й формування духовної, національної культури.

З проведенням політичних і економічних перетворень у нашому суспільстві повинні відбутися й певні зміни в духовно-культурній сфері, адже становлення нації неможливе без підвищення її культурного суверенітету. Це важливий і фундаментальний процес, від якого буде залежати успіх в усіх інших сферах соціального буття й пошук нових життєвих шляхів.

Переломні моменти в розвитку суспільства завжди супроводжуються деформацією загальноновизнаних ідеалів, розривом існуючих культурних зв'язків. У повній мірі виявилася ця тенденція й у нашій країні. Після того як Україна стала на шлях самостійного державотворення, почали формуватися фальшиві цінності, що надають перевагу матеріальним благам, індивідуальному егоїзму, потурають розпаду увіковічених форм людського співжиття. Наслідок цього — засилля чужоземної культури низького ґатунку, жорстокість, міграційні проблеми, майнове розшарування, послаблення родинних зв'язків. Уся напруга суспільного буття відбивається в мові, що фіксує раціонально-емоційне ставлення людини до оточуючого світу. Отже, мова — це спосіб функціонування культури, а отже, можливий зворотний процес — через мову формувати особистісну культуру людини, нації.

Мета статті — розкрити умови формування ноосферного мислення дітей передшкільного й молодшого шкільного віку засобами рідної мови, визначити для цього загальні, методологічні, засади організації лінгводидактичного процесу.

Усі соціальні проблеми, що існують у нашому суспільстві, особливо гостро відчуваються в гірських селах Західної України, прикордонних містечках, селищах з різним складом етнонаціональних груп. У них повністю знищено мережу дошкільних закладів, зменшилася кількість початкових шкіл, через нерентабельність закрито будинки культури, клуби, бібліотеки, стрімко падає якість медичного обслуговування. Натомість українська

культурна еліта, і передусім освітяни, шукає шляхи розв'язання гострих соціальних проблем, прилучення широким верствам населення до національної культури, справедливо вбачаючи в цьому державотворчий поступ.

Таке економічне й суспільно-політичне становище багато в чому подібне до ситуації, що склалася на землях Східної Галичини в 30-х рр. ХХ ст. Це був пік піднесення ідеї політичної незалежності, прилучення молодого покоління до активної творчої діяльності в розбудові матеріальної й духовної культури, опора на виховний ідеал свого народу тощо. На тлі бурхливих подій початку ХХ століття українська громадськість не забувала про потреби найменших громадян, від рівня освіченості яких залежало майбутнє українського народу. Тому вважаємо, що джерела для вирішення сьогоденних проблем можна віднайти в забутих та розгублених традиціях передшкільної та початкової шкільної освіти, започаткованих ще в перші десятиліття ХХ ст. В українській періодиці початку ХХ століття («Рідна школа» «Українське дошкільля», «Наша хата», «Жіноча доля», «Шлях навчання та виховання», «Діло» тощо) знаходимо багатий матеріал як про організаційні проблеми на шляху становлення національного виховання, так і про змістовність життя в українських дитячих освітніх закладах.

Наприкінці 20-х років через політику польського уряду, спрямовану на денаціоналізацію українців, державні українські освітні заклади в Східній Галичині перестали функціонувати. Створенням і розширенням мережі недержавних українських навчально-виховних закладів у той час почали опікуватися громадські установи, як-от: «Українська Захоронка», «Просвіта», Українське педагогічне товариство «Рідна школа», «Союз Українок», що дбали як про освіту, так і про піднесення національної свідомості та культури українців. У цій культурно-освітній системі перед дошкільними навчально-виховними закладами постало завдання: стати доповненням до родинного виховання, забезпечити розумовий і духовний розвиток дитини, виховати в неї почуття національної свідомості, любові до рідної культури, історії, мови; сприяти підготовці дитини до школи.

Через те, що організація дошкільних установ була дуже складною справою, оскільки потребувала агітації серед населення, складання списків дітей, підшукування облаштованого приміщення, організації харчування й медичного нагляду, обговорення й добору кандидатур освічених педагогів, вишукування коштів на їх утримання тощо, більшість дитячих садків та ясел створювали в приміських селах. Такі дитячі садки були дуже потрібні селянам під час літніх польових робіт, коли батьки не мали часу займатися дітьми. Уже через декілька років новостворені українські дошкільні заклади стали центрами національного виховання, пробудження й формування національної свідомості українського народу. Особливу роль вони відігравали, впливаючи на культурний рівень сільських мешканців. Навколо сезонних дитячих садків гуртувалися не лише діти та їх батьки, а й молодь, люди старшого віку. Педагоги дошкільних закладів — «провідниці» — вечорами працювали з дорослими, проводили «читацькі дорости», керували аматорськими гуртками, допомагаючи збирати кошти на утримання садка, організували дитячі свята, вистави, концерти, до програм святкування залучали дорослих.

У дитячих установах завжди відзначали народні свята: Русалчині дні з веснянками та віночками, Івана Купала з купальськими вогнями та піснями, обжинки з в'язанням першого снопа тощо. До участі в таких дійствах приєднувались інші діти, батьки, молодь, односельці. Усе це справляло велике враження на них: «Тепер вже не чути чужих пісень так, як це було давніше. Ціле село співає тепер ті пісні, яких учать дітей у садку», — зазначалося в журналі «Рідна школа» 1933 р. (Ч. 10. — С. 173).

Свята, що організували в дитячих садках, завжди були наповнені національним духом, глибоким патріотизмом. Особливо урочисто відзначалось Свято Матері — на той час це було велике свято українського народу. Воно мало подвійне значення: виражало шану жінці-матері, берегині роду та символізувало любов до України. До святкування залучали аматорські гуртки, широкі верстви населення. Велике значення для дітей, педагогів та батьків мали своєрідні творчі звіти — «прилюдні прописи», що проводилися по закінченні сезону. Діти демонстрували глядачам те, чого вони навчилися в дитячому садку: співали, декламували, танцювали національні танки, розігрували сценки за творами українських письменників, виконували ритмічні вправи під музику. Оскільки дійство відбувалося на відкритих майданчиках — галявинах, луках, глядачами ставали майже всі мешканці села, які все більше переконувалися в корисності дошкільних закладів, де діти зростали фізично й духовно.

Селяни щоразу з більшим розумінням ставилися до заснування садків, їх потреб, необхідності виховної й гігієнічної роботи для розвитку дітей. Це сприяло тому, що українські просвітницькі товариства в 30-і роки зосереджували свої зусилля не на популяризації ідеї дитячих садків, а на вдосконаленні їх діяльності. До провідних завдань діяльності дошкільних закладів на селі в той час було віднесено такі, як: прищеплення дітям гігієнічних навичок, проведення оздоровчо-профілактичної роботи, організація здорового й раціонального харчування, що, на думку організаторів дошкільля, повинно було принести користь не лише дітям, а й їх батькам та всій громаді.

Слід зазначити, що гігієнічне виховання дітей у дошкільних закладах було першим кроком введення гігієни на селі. Педагоги прищеплювали дітям елементарні навички гігієни: миття рук перед і після прийому їжі, відвідування вбиралень, роботи з глиною, фарбами, клеєм; чищення зубів і полоскання рота. Особливу увагу звертали на гігієну одягу — його чистоту, охайність, відповідність погодним умовам. Великого значення надавали обставині під час годування дітей: чистий стіл накривали скатертиною, гарно розкладали чистий посуд, педагог привчала дітей голосно не розмовляти.

Важливу виховну та гігієнічну роль у діяльності дошкільних установ відіграло харчування дітей. Передбачалося одно-, дво- або триразове харчування дітей упродовж дня, при цьому звертали увагу на те, щоб їжа була різноманітною, а кількість білків, жирів і вуглеводів відповідала нормам того часу. Їжу подавали дітям через рівні проміжки часу о певній годині, вечерю — за 2-2,5 години до сну.

У дошкільних закладах проводили оздоровчо-профілактичну роботу, кожен дитячий садок перебував під постійним лікарським наглядом. Лікарі перевіряли здоров'я дітей, санітарний стан приміщення, проводили конференції з батьками на медичні теми, давали їм поради.

Найпоширенішими хворобами на той час були: збільшення залоз, бронхіт, запалення вуха, короста, коклюш, захворювання зубів. Основною причиною хвороб дітей було погане харчування, неправильний батьківський догляд, недотримання гігієнічних вимог. Після відвідування дитячого садка в дітей покращувався стан здоров'я, вони менше хворіли, а під впливом вимог педагога батьки й вихованці звикали до чистоти і правильного харчування.

Отже, за умов бездержавності й посиленого тиску на будь-які прояви національної самосвідомості українці Східної Галичини на початку ХХ століття знаходили можливості дбати про свій генетичний потенціал, справедливо вбачаючи його у здоров'ї, освіті, культурі своїх дітей, і провідним засобом виховання при цьому було рідне українське слово.

Проводячи паралель між минулим і сьогоденням, зауважуємо, що й сучасне українське село може відродитися через створення сільських дошкільних закладів різної форми власності, що забезпечуватимуть потреби батьків і суспільства в цілеспрямованому, різнобічному формуванні особистості дитини, від здоров'я, освіченості, культури якої залежить майбутнє нації. Звісно, що змінилися вимоги до рівня знань, умінь, навичок 6-річних дітей, але відповідно змінилися й можливості в незалежній Українській державі щодо реалізації цих вимог.

Отже, звернення до минулого досвіду розбудови національного довкілля яскраво засвідчило, що мова і культура мають сутнісно-субстанційний зв'язок. Якщо роль культурних функцій мови у вихованні особистості зменшується, втрачає своє значення й культура, а на її місце приходять інші соціальні регулятиви. «Від культури слова до емоційної культури, від емоційної культури до культури моральних почуттів і моральних відносин — такий шлях до гармонії знань і моральності», — зауважував видатний український педагог В.О. Сухомлинський [2, 508].

У сучасній українській лінгводидактиці провідна проблема навчання рідної мови полягає в тому, щоб засобами мови сформувати особистість, яка душею відчуває слово й може передати найтонші відтінки думки, переживань, яка дбає про красу й культуру власного мовлення, підносячись ще на одну сходинку високої людської культури. Вихідними провідними положеннями реалізації культурознавчої змістової лінії мовної освіти, що безпосередньо орієнтує на формування ноосферного мислення, повинні стати принципи народності; природовідповідності; етнічної соціалізації; гуманності; культуровідповідності; мовної єдності, наступності і спадкоємності поколінь; взаємозв'язку в розвитку чуттєвого досвіду й творчого мовлення; емоційності навчання; родинно-громадсько-шкільної мовної гармонії; одночасного розвитку мовлення й мислення учнів.

Передусім у процесі формування мовної особистості як носія ноосферного мислення, вважаємо, необхідно орієнтуватися на мовні зразки з фольклору. Вислови народу вирізняються особливим поетичним, емоційним забарвленням, містять багатогранні відтінки думок і почуттів, розкривають перед дитиною народні ідеали й сподівання і цим потужно впливають на мовний розвиток особистості.

Гуцульському фольклорові як мовному скарбові нашого народу, еталонів, дидактичному зразку не властиві мовні штампи, що знеособлюють мовлення, заяложують, спустошують його, присипляють живу думку, у ньому містяться вирази свіжі, оригінальні, що розбуджують думку, щедро живлять розум і серце, формують у дитини ціннісні орієнтири. Так, здавна плекають в сільських родинях застереження: зруйнуєш пташине гніздо — грім впаде на хату; свистітимеш у хаті — збідніє родина; толочитимеш жито — залоскочуть русалки; не прибереш зі столу начиння — гроші не будуть водитися; рватимеш квіти «на збитки» — випаде волосся; хто забуде звичай своїх батьків — перетвориться на вовулаку тощо. Засвоєння їх дітьми допомагає сформувати моральні основи гуманізму — співчуття, жалість, тривогу, благородство, добро.

Серед гуцульських казок і легенд знаходимо величезну кількість творів-мініатюр виняткової краси, що можуть слугувати педагогам і учням зразком і стимулом до створення власних творчих висловлювань. Їх визначальною ознакою є образність, уособлення предметів і явищ природи, насиченість метафорами, епітетами, порівняннями, елементами таємничості, іноді навіть фантастики, що так захоплює, збуджує, хвилює уяву дитини. Надзвичайно важливо, щоб ці твори передавалися пристрасно, схвильовано, адже дійти до серця й розуму дитини може лише те, що пережив і відчув, узяв із життя сам педагог, те, що ввійшло в душу й віддається як найкоштовніше духовне багатство. Такі переживання можна відчути лише через єднання з довкіллям. І цьому якнайкраще сприяють живописні карпатські краєвиди, що є всюди і одразу за шкільним порогом. Призначення таких пристрасних педагогічних промов — не лише зачарувати земною красою дитячі серця, а навчити мислити й говорити.

З-посеред усіх педагогічних систем, зорієнтованих на розвиток мислення й мовлення молодших школярів, найбільш оптимальними для гірських шкіл, вважаємо, є уроки мислення В.О. Сухомлинського [3]. На таких

уроках діти не тільки чують, а й «почуттям сприймають слова». Саме тоді «земля обзивається тихою чарівною музикою», «небосхил оповивається фіолетовим серпанком», пагорби стають дивними хвилями, «що під сонцем такі пишні, різнокольорові», а людина хоче стати велетнем, щоби «торкнутися синіх обрисів далеких гір» [4, 162-164].

На уроках мислення за джерело знань править навколишній світ, де діти вчаться бачити, пізнавати на власному досвіді глибокий зв'язок між предметами і словами. Результати такого нетрадиційного уроку тотожні результатам системи уроків, до якої ввійшли би, як мінімум, уроки з ознайомлення з довкіллям або природознавства, читання й розвитку зв'язного мовлення. Крім того, уроки мислення мають пролонговану дію, оскільки є початком активного мислення, теоретичного пізнання світу, формування системи наукових знань. Сформовані під час цих уроків уміння порівнювати, зіставляти, узагальнювати, встановлювати закономірності, бачити в звичайному незвичайне, робити висновки і на цій основі формувати власні судження, висловлювати неподібні до інших, власні, думки — основа подальшого розвитку творчої особистості.

Отже, уроки мислення, де формується мовна, національна, екологічна культура особистості, повинні стати систематичними в гірських школах, адже вони не потребують додаткових матеріальних засобів навчання, натомість забезпечують виховання господаря своєї землі, національно свідомого громадянина, духовно багатой особистості.

Основними методами роботи на уроках мислення є спостереження для встановлення різноманітних зв'язків між предметами і явищами природи та між частинами цілого, слово-зразок як спонукання до роздумів, слово-план як спонукання до дії та дитяча словесна творчість як продукт інтегрованої діяльності педагога і дітей під час уроку. Спостереження вчать розмежовувати зрозуміле й незрозуміле і приводять до розумних, несподіваних «філософських» запитань, тому школа спостережливості в молодшому віці є необхідною умовою розумового розвитку.

Слово-план і слово-зразок педагога можуть поєднуватися в одному реченні, наприклад: «Скажіть про смерічку так, щоб ми побачили красу ранкового лісу, почули співи птахів, відчули запах прохолодної землі лісу...».

Одна з найважливіших умов формування мовної особистості — це словникова робота, за допомогою якої лексичний запас дитини не лише збільшується й активізується, а й збагачується, уточнюється, індивідуалізується. Академічна методика пропонує близько тридцяти різноманітних прийомів розкриття значення слів, але найважливішими при цьому залишаються унаочнення, єднання з довкіллям, використання чуттєвого досвіду. Адже як пояснити дітям шести-семирічного віку, що таке строкатість осені, чим відрізняється бузковий колір від темно-фіолетового і як вершини гір можуть вигравати позолотою, а потім пірнати в темно-фіолетове марево? Для розв'язання цієї проблеми доцільно проводити спеціальні тематичні уроки, присвячені словам, зокрема таким, як *узлісся, вечір, річка, потічок, дзюрчить, мерехтить, гримить* тощо. На кожне слово діти можуть скласти твори-описи, твори-роздуми, твори-міркування, завдяки чому навчаться висловлювати найтонші почуття, передавати словом враження від навколишнього світу.

Навчаючи дітей мовленнєвої творчості, доцільно дотримуватися певних етапів її формування. Перший етап — це словесний малюнок учителя на основі наочного образу як зразок для дитячої розповіді. Мета цього етапу — дати дітям зрозуміти й відчувати, як наочний образ, красу природи можна передати словами. Другий етап — репродуктивний, мета якого — навчити дитину відтворювати зразок, використовуючи найбільш емоційно вражаючі слова. На третьому — репродуктивно-творчому — етапі діти поступово переходять до самостійного складання опису картин природи, що найбільше їх схвилювали. Четвертий етап — це організація індивідуального процесу дитячої творчості, коли діти спроможні вже самостійно добирати найбільш красиві слова, найбільш влучні словосполучення і їх розташування для передачі найтонших емоційних відтінків, що переживає дитина.

Таким чином, основою розвитку мовної особистості й формування ноосферного мислення повинні стати живе слово і творчість дитини, що формується через творення власних думок. При цьому таке навчання в школі потрібно започатковувати вже з шестирічного віку, оскільки, за даними фізіологів, після 10 років, якщо немає спеціального навантаження на мовленнєву функцію або здатність, вона поступово згасає. Сформувати тоді живе, яскраве, творче мовлення дитини набагато важче.

Організуючи процес формування мовної особистості дитини, розвитку її ноосферного мислення, можна орієнтуватися на будь-яку з існуючих технологій навчання, натомість для ефективного поступального розвитку дитини упродовж вивчення рідної мови на етапах дошкільної й початкової освіти як суміжних періодів навчання доцільно орієнтуватися на провідні філософські положення, що забезпечить методологічно виважену основу лінгводидактичному процесу.

Зокрема, теза про суспільний характер мови [5] зумовлює побудову лінгводидактичного процесу з урахуванням наступних висновків:

- мова не є вродженою особливістю людини, а виникла й розвивається в процесі колективної діяльності, а тому, мову дітей потрібно поступово розвивати в процесі цілеспрямованого, спеціально організованого виховання й навчання;

- поза людським суспільством, мовним середовищем мова розвиватися не може, а значить, мовний розвиток дитини залежить від розвивального мовного потенціалу оточуючого середовища — правильного, багатого, яскравого, змістовного мовлення педагогів і батьків.

Відповідно до методологічного положення філософії про зв'язок мислення й мовлення [6] висуваємо наступні вимоги щодо навчання дітей рідної мови:

- для розуміння дитиною мови велике значення має багатий і різноманітний сенсорний досвід, у т.ч. і практика аудіювання. Розвивати навички слухання й сприймання мови потрібно систематично, одночасно створюючи чуттєву основу для формування образів оточуючого середовища;
- формування типових образів оточуючого середовища відбувається на основі класифікаційної діяльності дітей і передбачає багаторазове повторення однорідних сприймань, які дитина навчилася ототожнювати. Загальний образ може бути створено лише тоді, як дитина навчилася в кожному новому сприйнятті знаходити спільне з усіма попередніми сприйняттями однорідних предметів. Загальне уявлення завжди є висновком із цілої низки однорідних сприймань. Опанування слова, а також подальші логічні операції з ним можливі лише на підставі знання про предмет чи явище, позначене цим словом;
- оскільки мислення багатше за його вираження — висловлювання, в якому зазвичай є редукція мовних засобів (підтекст), дітей необхідно вчити висловлювати думку повно й точно, планувати висловлювання і стратегію взаємодії з учасниками комунікації, самостійно домислювати інформацію, якої не вистачає в тексті, спираючись на контекст, існуючу ситуацію і спільний фонд знань співрозмовників;
- для подолання відриву зовнішнього мовлення від внутрішнього необхідно вчити дітей висловлювати умовиводи (операції аналізу) і судження (операції синтезу), будувати розгорнуті образи у внутрішньому мовленні, готуючись до наступного пояснення чи доведення. Розвиток зовнішнього мовлення дитини — показник її інтелектуального розвитку .

Враховуючи сучасний стан розгляду проблеми щодо співвідношення між поняттям і словом [7], педагогам необхідно будувати процес навчання дітей мови відповідно до наступних вимог:

- для розвитку в дитини вміння оперувати абстракціями вищого порядку необхідно систематично й послідовно створювати основу для розвитку поняттєвого мислення: розвивати первинні форми мислення (практично-дійове й наочно-образне), збагачувати досвід дитини необхідними й достатніми поняттями про оточуючий світ;
- тезаурус дитини виражає рівень її знань про оточуючий світ. Для формування й збагачення спільного фонду знань необхідно забезпечити змістовне життя дітей у дошкільному закладі й школі: спостереження за реальними подіями сприятимуть створенню образів, уявлень і понять, які на наступному етапі обов'язково зливаються зі словом. На кожному занятті чи уроці, в різних режимних процесах й позаурочній діяльності необхідно розширювати, збагачувати, уточнювати словник дітей з урахуванням тематичного принципу навчання дітей мови;
- вивчення лексики в дошкільному закладі й на початковому етапі навчання в школі повинно відбуватися не в семасіологічному аспекті — від слова до поняття (що означає це слово?), а в ономасіологічному — від поняття до слова (як це називається?), тому в словнику дітей не повинно бути незрозумілих слів.

З філософського положення про зв'язок мови з історією її носіїв [8] можна вивести такі лінгводидактичні вимоги до побудови процесу навчання дітей мови:

- розвиток нації й національної мови тісно взаємопов'язані. У багатонаціональному суспільстві ігнорування проблем розвитку національних мов призводить до суспільних міжнаціональних проблем. В Україні право на розвиток кожної національної мови гарантовано Конституцією України (стаття 53): «Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства». На практиці це право підтверджено можливістю кожної дитини в полікультурному середовищі навчатися рідною мовою й паралельно засвоювати державну, українську, мову. Звідси — необхідність володіння педагогом як методикою навчання рідної мови, так і методикою навчання української як державної мови;
- з розвитком нації розвивається й мова. Упродовж навчання дітей мови необхідно враховувати сучасні літературні норми орфоєпії, граматики, лексики, синтаксису, використовувати доступну для дітей нову лексику. При цьому доцільно знайомити дітей старшого дошкільного й молодшого шкільного віку не лише з окремими фактами з історії нашої країни, а й історії рідної мови. Зокрема, значення архаїзмів, історизмів, що зустрічаються в казках, віршах, оповіданнях, можна розкрити за допомогою синонімів, одночасно пояснюючи, чому застаріле слово перестали використовувати в сучасній мові.

Проблема розвитку мислення засобами образного мовлення [9] має безпосередній вихід у педагогічну діяльність, у процес навчання дітей мови. Зокрема, це стосується висновку про пізнавальне значення образів мовлення, художньої літератури:

- художня література й усне образне мовлення — фразеологізми, фольклор — багаті на образи пізнавального значення, що впливають на мислення так само, як і сама дійсність, що в них зображена, тому й авторські

твори, й усну народну творчість необхідно активно використовувати у процесі розвитку мислення й образного мовлення дітей;

- мислення як чиста логіка, відчужена від чуттєвого сприймання, культурно розвинуті форми якого породжуються мистецтвом, неминуче набуває формально-догматичного, авторитарного характеру. Тому важливо вчити мови не лише інформаційними порціями, а вчити саме через мову пізнавати себе й світ, формувати в дитини внутрішнє «Я» за законами гармонії.

Висновки. Таким чином, ми розкрили основні умови розвитку ноосферного мислення молодшого школяра засобами рідної мови, визначили методологічні вимоги до організації лінгводидактичного процесу, що може стати надбанням як педагогів гірських шкіл, так і майбутніх учителів молодших школярів, яким необхідно вчитися відточувати слово, дивитися й бачити, спостерігати і знаходити взаємозалежності, закономірності, фантазувати і створювати словесні шедеври, оскільки без цих умінь неможливо прищепити дітям любов до рідної мови, сформувані небайдужу до долі власного народу людину. При цьому звернення до минулого досвіду розбудови системи національної освіти, осмислення й творче відновлення втрачених освітніх і культурних традицій допоможе й за сучасних умов підняти на належний рівень турботу про наших дітей і, одночасно, культурно-освітню діяльність на селі.

Перспективним для даного напрямку дослідження є розробка навчально-методичного забезпечення для впровадження в процес навчання рідної мови уроків з формування ноосферного мислення молодших школярів.

1. Козловски П. Культура постмодерна: общественно-культурные последствия технического развития. — М.: Республика, 1997. — 240 с.
2. Сухомлинський В.О. Народження громадянина: Вибрані твори. У 5-ти т. — Т. 3. — К., Рад.школа, 1977. — С. 283-508.
3. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям: Вибрані твори. У 5-ти т. — Т.3. — К., Рад.школа, 1977. — С. 9-283.
4. Сухомлинський В.О. Слово про слово: Вибрані твори. В 5-ти т. — Т. 5. — К., Рад.школа, 1977. — С. 160-167.
5. Николаева Т.М. Теории происхождения языка и его эволюции — новое направление в современном языкознании // Вопросы языкознания . — 1996. — №2. — С.79-90.
6. Потебня А.А. Мысль и язык. — К.: СИНТО, 1993. — 189 с.
7. Мальцев В.И. Значение и понятие // Проблема значения в лингвистике и логике. — М., 1963. — С.6.
8. Ильенков Э.В. Философия и культура. — М.: Политиздат, 1991. — С. 50-111.
9. Кудрявцев В.Т. Творческая природа психики человека. // Вопросы психологии. — 1990. — №3. — С. 113-120.

Тарас Гой,

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет імені
Василя Стефаника

Taras Goy,

Candidate of Physics and Mathematics,
assistant professor, Vasyl Stefanyk
Pre-Carpathian National University

Павло Федорук,

кандидат технічних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Pavlo Fedoruk,

Candidate of Technical Sciences,
assistant professor,
Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University

Ярослав Никорак,

старший викладач кафедри інформатики,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Yaroslav Nykorak,

senior lecturer of the Chair of Computer Science,
Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University

ІННОВАЦІЙНІ МОДЕЛІ ВПРОВАДЖЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ ГІРСЬКОГО РЕГІОНУ

INNOVATIVE MODELS OF INTRODUCTION OF REMOTE TRAINING IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE MOUNTAIN REGION

Authors analyze innovative models of introduction of remote training in educational institutions of the mountain region that considerably improves quality of training and intensifies educational process. For this reason remote education and remote training have affirmed as one of the most important elements of education in the developed countries, and over the last decade actively develop in Ukraine.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство, на думку багатьох учених, практично здійснило перехід від індустріальної до нової фази свого розвитку — інформаційної, яка характеризується зміщенням центру ваги на виробництво, переробку, зберігання і найбільш повне використання інформації в усіх видах діяльності.

Інформація є стратегічним ресурсом, одним з товарних продуктів економіки, а активний інформаційний обмін став сутністю всього процесу інформатизації, однією з визначальних ознак рівня розвитку будь-якої держави та її місця у світовому співтоваристві. В інформаційному суспільстві інтелектуальні процеси стали масовими, а більше половини працівників у розвинених країнах зайняті у сфері інтелектуальної діяльності [1].

Україна, обравши шлях на входження до європейського та світового освітніх просторів, потребує приведення всіх компонентів національної освіти до загальноприйнятих світових стандартів, у тому числі у сфері комп'ютерних, інформаційних та телекомунікаційних технологій.

Загальний аналіз досліджень і публікацій. Проблема дистанційної освіти знайшла своє відображення у наукових здобутках вчених. Її розв'язанню присвячено ряд важливих досліджень, зокрема роботи В.Бикова, В.Глушкова, М.Жалдака, В.Казакова, Ю.Машбиця, Я.Степанова, Г.Теслера, М.Шкіля та інших. Серед зарубіжних вчених можна виділити праці Є.Гарсі, Н.Краудера, Б.Скінера, Р.Тайлера, К.Хала, Є.Толмана.

Мета статті. Розкрити сутність інноваційних інформаційних технологій навчання на прикладі діяльності моделі дистанційного навчання.

Основний зміст статті. Підвищення якості навчання, інтенсифікація навчального процесу й перехід на нові телекомунікаційні технології у наш час неможливі без впровадження в навчальний процес автоматизованих навчальних систем. Головну роль у цьому процесі відіграють сьгодні технології дистанційного навчання та контролю знань [3, с.46-47]. Це зумовлено, зокрема, появою нових можливостей для розвитку змісту освіти та педагогічних технологій; розширенням доступу до всіх рівнів освіти, реалізації можливості її одержання для всіх, особливо для тих, хто не може навчатись за традиційними формами через обмеженість фінансових або фізичних можливостей, віддаленість від великих міст тощо; створенням умов для особистісного навчання. Ці фактори впливають з реалізації принципу задоволення потреб в інтересах формування гармонійно розвинутої, соціально активної, творчої особистості, який лежить в основі нової парадигми освіти в багатьох країнах. Саме тому дистанційна освіта та дистанційне навчання утвердилися як одні з найважливіших елементів освіти розвинених країн, а за останнє десятиріччя — активно розвиваються в Україні. До характерних рис дистанційного навчання відносять такі:

- гнучкість: можливість навчатися в зручний для себе час, у зручному місці і темпі;
- модульність: можливість з набору незалежних навчальних курсів-модулів сформувати навчальну програму, яка відповідає персональним чи груповим потребам;
- паралельність: можливість навчання одночасно з професійною діяльністю або з навчанням за іншим напрямом чи іншою формою;
- об'ємність: одночасне звернення великої кількості користувачів до багатьох джерел навчальної інформації (електронних бібліотек, каталогів, баз даних тощо);
- економічність: ефективне використання навчальних площ, технічних засобів, людських ресурсів і, як наслідок, зниження витрат на підготовку фахівців (без втрати якості навчання);
- технологічність: використання в навчальному процесі найновіших досягнень інформаційних і телекомунікаційних технологій;
- інтернаціональність: експорт та імпорт світових досягнень на ринку освітніх послуг.

З розвитком дистанційного навчання «як форми організації навчального процесу, особливістю якого є надання студентам можливості самостійно отримувати необхідні знання, користуючись інформаційними ресурсами, що забезпечуються сучасними інформаційними технологіями, виникла проблема адаптації дистанційного навчання до учня (студента, слухача) і створення адаптивного навчання» [3, с.12].

Сьогодні є очевидним, що система з навчальним контекстом у вигляді статичних гіпертекстових сторінок і набором тестових завдань для контролю знань не може забезпечити вимоги до таких систем жодного суб'єкта навчального процесу. Важливо враховувати індивідуальні особливості тих, кого навчають, які пов'язані з віковими та соціальними особливостями, різним освітнім рівнем, психофізіологічними відмінностями у сприйнятті інформації, засвоєнні знань тощо. Без урахування цих особливостей кожна наступна порція для декого з тих, хто навчається, буде неактуальною і нецікавою, а для частини — заблокує подальше просування по навчальній траєкторії. Вирішення цієї проблеми неможливе без створення адаптивних та інтелектуальних систем. Застосування адаптивних та інтелектуальних технологій у навчальних системах є наступним етапом у розвитку дистанційної освіти на базі Інтернет-платформи. Введення цих технологій в навчальні програмні середовища дозволить реалізувати педагогічний принцип диференціації в процесі дистанційної освіти.

Адаптивне навчання — це навчання, що враховує як вікові, так і індивідуальні особливості учнів (студентів). Адаптація може ґрунтуватися на інформації, зібраній системою в процесі навчання з урахуванням історії навчання кожного суб'єкта, бути запрограмована заздалегідь або становити комбінацію цих двох підходів.

Адаптивна система дистанційного навчання з використанням інформаційних технологій має низку переваг:

- дає широкі можливості вільного вибору власної стратегії і тактики навчання;
- сприяє індивідуалізації та диференціації навчальної діяльності (диференціація темпу навчання, складності навчальних завдань тощо);
- зменшує непродуктивні витрати праці викладача;
- забезпечує оперативний та безперервний зворотний зв'язок між викладачем і студентом (учнем, слухачем);

- сприяє розвитку в студентів (учнів, слухачів) творчих функцій мислення та зростанню інтелектуальних здібностей.

Поєднання інформаційних технологій та інноваційних педагогічних методик здатне підвищити ефективність і якість освітніх програм, посилити адаптивність системи освіти до особливостей сприйняття і рівнів знань тих, хто навчається. На сучасному етапі розвитку освіти для цього в основному використовуються адаптивні системи навчання, які базуються на інформаційних технологіях. Це сприяє створенню найбільш сприятливого середовища для розвитку студентів (учнів, слухачів) із виявленою обдарованістю і міцною основою для побудови дидактичної системи розвитку потенціалу, а також дає можливість враховувати вікові й індивідуальні особливості. Використання сучасних інформаційних технологій в навчальному процесі дозволяє підвищити якість навчального процесу й підсилити освітні ефекти від застосування інноваційних педагогічних програм і методик, оскільки дає викладачам додаткові можливості для побудови індивідуальних освітніх траєкторій, реалізації диференційованого підходу до студентів (учнів, слухачів) із різним рівнем готовності до навчання. Інтерактивні навчальні програми, які базуються на гіпертекстовій структурі та мультимедіа, дають можливість організувати одночасне навчання студентів, які мають різний рівень здібностей і можливостей.

В останні роки активно розвивається новий напрям дослідження у сфері дистанційного навчання на Web-платформі — це адаптивні й інтелектуальні технології в навчанні [2]. Актуальність цього напрямку зумовлена тим, що більшість сучасних навчальних систем є фактично бібліотекою статичних гіпертекстових підручників і тестових завдань, а цього явно недостатньо для повноцінної й ефективної організації навчального процесу. За даними багатьох психологів, через істотну різницю в рівні базової підготовки й індивідуальних здібностей студентів жорстко регламентований графік навчального процесу, прийнятий за основу в традиційних системах дистанційної освіти, є оптимальним у кращому випадку лише для 15-30% студентів.

Останнім часом сформувався і стрімко розвивається інший напрям досліджень, що визначається як «штучний інтелект у навчанні», під яким розуміють нову методологію педагогічних, психологічних і дидактичних досліджень з моделювання поведінки людини в процесі навчання, що базується на методах інженерних знань [3]. Перспективними є розробки інтелектуальних навчальних систем, що поєднують у собі методи штучного інтелекту й Інтернет-технології.

Інтелектуальні навчальні системи повинні забезпечувати інтерактивний діалог суб'єктів навчання, здійснювати контроль у режимі реального часу, вдосконалювати стратегію навчання і тестування на основі визначеного рівня індивідуальних знань, навичок і здібностей того, кого навчають. Необхідне використання сучасних систем навігації, обробки й каталогізації даних для забезпечення ефективнішого використання інформаційних ресурсів Інтернет, електронних бібліотек, баз даних і знань. Такі системи повинні мати інтуїтивно зрозумілий інструментарій, що дозволить викладачу створювати, змінювати, вдосконалювати навчальний матеріал, курси, методи тестування й контролю знань, аналізувати результати навчання.

Останнім часом розробники комп'ютерних навчальних систем великого значення надають саме процесу навчання, який на фоні використання сучасних інформаційних технологій набув якісних змін у бік індивідуалізації й адаптації навчання до потреб конкретного індивідуума. Сьогодні є можливість урахувати не тільки потреби студентів навчатися в певний, відмінний від стандартного навчального графіка, час і на певній, можливо, географічно віддаленій від центрів освіти території (дистанційне навчання з використанням сучасних телекомунікацій), але й урахувати різний рівень сприйняття та засвоєння знань. Широкого розповсюдження набувають інтелектуальні навчальні системи, адаптивні мережеві навчальні системи, які з'явилися як альтернатива й доповнення до традиційного підходу в розробці навчального курсу. Ці системи розробляють модель знань кожного студента й використовують цю модель протягом усього часу взаємодії зі студентом для адаптації до особливостей кожного індивіда.

Протягом останніх десятиліть відбулися істотні зміни в технічних засобах дистанційного навчання, які значно розширюють його можливості як з точки зору змісту, так і з точки зору методичних методів управління навчанням. Вони дають новий імпульс розширенню меж дистанційного навчання, підвищують його якість до рівня традиційних форм навчання.

Одним з лідерів впровадження та організації дистанційної освіти у Західному регіоні України є Центр дистанційного навчання та контролю знань (ЦДНКЗ) Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Працівниками ЦДНКЗ розроблено систему дистанційної освіти, яка дозволяє створювати дистанційний курс будь-якого спрямування, удосконалити процес навчання, використовуючи систему тестування і контролю знань.

Розроблена система дистанційної освіти включає такі елементи:

- методичні рекомендації з вивчення курсу;
- теоретичний матеріал курсу;
- практикум для вироблення вмінь і навичок застосування теоретичних знань із прикладами виконання завдань;
- віртуальний лабораторний практикум;
- довідковий матеріал;
- система тестування і контролю знань.

Система дистанційної освіти ЦДНКЗ ефективно використовується для проведення тренінгів, поточного, модульного та підсумкового контролів студентів економічного факультету, факультет математики та інформатики, Інституту історії і політології, факультет фізичного виховання і спорту, Інституту туризму, з предметів «Інформатика і обчислювальна техніка», «Інформаційні технології в готельному і туристичному господарстві», «Економічна теорія», «Історія України», «Польська мова», «Українська мова за професійним спрямуванням», «Англійська мова». Створені електронні підручники з історії України (для непрофільних спеціальностей), антропології, археології, давньої історії слов'ян, історії середніх віків, судово-бухгалтерської експертизи, аудиту, статистики, політичної географії. З використанням технічних можливостей ЦДНКЗ проведено дві Всеукраїнські студентські олімпіади з психології, протестовано студентів Національної медичної академії післядипломної освіти імені П.Л. Шупика.

Особливої уваги заслуговує використання такої технології дистанційного навчання, як відеоконференція. Відеоконференція — це комп'ютерна технологія, яка дозволяє людям бачити і чути один одного, обмінюватися даними і спільно їх опрацьовувати в реальному режимі часу. Для проведення сеансів відеоконференцзв'язку необхідне виконання двох найважливіших умов:

- відповідне устаткування відеоконференцзв'язку;
- можливість з'єднатися з колегою через будь-які канали зв'язку (в тому числі і супутникові), що відповідають вимогам відеоконференцзв'язку.

Назвемо сім основних функцій спільної роботи, реалізованих у сучасних системах комп'ютерного відеоконференцзв'язку:

- обмін аудіоінформацією;
- обмін відеоінформацією;
- віртуальна аудиторна дошка;
- дискусії з уведенням текстової інформації з клавіатури;
- пересилання файлів;
- спільне використання прикладних програм;
- проведення багатосторонніх конференцій.

Актуальними причинами застосування відеоконференцзв'язку є:

- швидкий розвиток IP-мереж і відповідної інфраструктури;
- під'єднання до телекомунікаційних мереж і вартість використання каналів зв'язку стають відносно недорогими.
- відносне здешевлення устаткування відеозв'язку;
- зростання надійності устаткування і каналів зв'язку;
- висока якість передачі відео й аудіо.

До переваг відеоконференцій можемо віднести залучення до процесу обговорення тих учнів (студентів, слухачів), хто не може відвідувати навчальний заклад; забезпечення високої якості навчання у всіх філіях навчального закладу; залучення міжнародних експертів для проведення лекцій. Так, наприклад 15-16 березня 2007 р. відбулася науково-практична відеоконференція «Актуальні питання дистанційної освіти та телемедицини». Спілкування відбувалося дистанційно, у містах проведення конференції: Києві, Запоріжжі, Харкові, Тернополі, Івано-Франківську (на базі Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника). А 28 березня 2008 р. відбулася відкрита лекція з використанням відеоконференцзв'язку. Лекція проводилася одночасно для студентів Прикарпатського національного університету та Коломийського інституту.

Висновки. Наведені факти дозволяють стверджувати, що в нашій державі стрімко розвивається технологічна база для впровадження й розвитку технологій дистанційного навчання, проте залишаються невирішеними багато проблем різного характеру: технічного (пропускна здатність мереж передачі даних), фінансового (відносно висока вартість доступу в Інтернет), мотиваційного (недостатній рівень підготовки й відсутність внутрішньої потреби у значній частині учнів, студентів чи співробітників системи професійної освіти працювати відповідно до вимог, пропонованих інформаційним суспільством).

В Україні прийнято чимало нормативно-правових актів, які регламентують функціонування дистанційного навчання [2, с.34], однак справжня реалізація усіх цих документів лише ще чекає свого втілення. Багато вищих навчальних закладів поступово створюють власні організаційні структури дистанційного навчання, формують електронні бібліотеки, інформаційно-освітні середовища, однак не повністю розроблені правові аспекти використання таких матеріалів, розміщених у мережі. Відсутність чітких правових правил для дистанційного навчання (або їхня «непрацездатність») є певним гальмом у розвитку цієї форми навчання й створює передумови для отримання аналогічних послуг за межами України.

1. Теслер Г.С. Новая кибернетика. — К.: Логос, 2004. — 404 с.
2. Федорук П.І. Адаптивна система дистанційного навчання та контролю знань на базі інтелектуальних Інтернет-технологій. — Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. — 326 с.
3. Федорук П.І., Гуцало О.В. Система дистанційного навчання та контролю знань. — Івано-Франківськ: Вид.-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. — 82 с.
4. Никорак Я.Я. Дистанційне навчання: проблеми і перспективи // Гірська школа Українських Карпат: науково-методичний журнал. — 2007. — №2-3. — С.207-211.

Марія Оліяр,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Mariya Oliyar,

Candidate of Pedagogics, assistant professor
of Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University

КРОСКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ МОВНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ГІРСЬКИХ ШКОЛАХ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

CROSS-CULTURAL ASPECT OF LANGUAGE EDUCATION OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN AT MOUNTAIN SCHOOLS OF THE UKRAINIAN CARPATHIANS

Theoretical bases of cross – culture and ways of implementation of cross – cultural approach to linguistic education of students in Ukrainian schools of the Carpathian mountain region are highlighted in this article.

Key words: cross – cultural approach, intercultural communication, linguo – culturolo – gical phenomena and facts, cultural universals.

Актуальність проблеми. В останні десятиліття надзвичайної актуальності набуло дослідження взаємодії мови та культури, зріс інтерес до мови як феномена культури, що найповніше відображає національні культурні цінності. Демократизація і гуманізація освіти привели до формування нової антропоцентричної парадигми в науці та освіті, яка передбачає орієнтацію на людину, її особистісні, національні, соціальні ознаки.

У плані мовної освіти молодших школярів на сучасному етапі перед учителями постало завдання формування полілінгвальної особистості як складової частини полікультурної особистості. Особливо актуальним це завдання є в умовах гірської місцевості Українських Карпат, де компактно проживають і навчаються представники різних національностей та етносів. Це дає широкі можливості для взаємозбагачення культурними цінностями, в тому числі й через мову. За таких умов важливим є кроскультурний підхід, який у мовній освіті передбачає толерантність усіх менталітетів та мовних систем і є, по суті, методологічним підґрунтям сучасного антропологічного спрямування в системі знань.

Постановка проблеми. Цілком закономірно взаємозв'язок мови і культури, міжкультурна, міжетнічна комунікація, питання культурного обміну між націями, взаєморозуміння різних народів і культур стали об'єктом сучасних лінгвокультурологічних, етнопсихологічних, етнолінгвістичних, лінгводидактичних досліджень (В.В.Красних, Л.П.Крисін, А.С.Герд, Е.Ю.Протасова, А.А.Леонтьєв, М.Р.Наммер, В.Н.Спітцберг та ін.). Однак дуже багато сторін пізнання культури через мову і в зв'язку з мовою, важливих для педагогів-практиків, що з цими проблемами щоденно зустрічаються, залишаються нерозкритими, в тому числі й кроскультурність у мовній освіті молодших школярів.

Метою статті є висвітлення основних теоретичних засад кроскультурності та шляхів реалізації кроскультурного підходу в практиці роботи гірських шкіл Українських Карпат.

Основний зміст статті. Необхідність у пошуках нових підходів у навчанні та вихованні молодших школярів зумовлюється насамперед переходом на 12-річний термін навчання. Випускник початкової ланки загальноосвітньої школи повинен мати систематизоване уявлення про природу і людське суспільство, самостійно мислити. Початкова школа забезпечує становлення всіх сторін особистості дитини, в тому числі й мовної, допомагає розкрити здібності та нахили учня, формує навички й уміння самоосвіти, досвід спілкування та співробітництва, культуру поведінки в суспільстві.

Суттєвих змін зазнав і зміст навчання в початковій школі, який повинен іти в ногу з часом, відображати основні проблеми розвитку суспільства, науки, культури, техніки. Для вивчення пропонуються нові теми і розділи, необхідні для загальнокультурного розвитку учнів. У зв'язку з цим на новому етапі становлення загальної се-

редньої освіти учителі-практики та науковці-методисти, ґрунтуючись на вже існуючих методиках, розробляють і впроваджують нові технології навчання мови — інтерактивні, текстові, інтегровані та ін. Відбуваються пошуки нових напрямів у викладанні мови, зокрема глибоко досліджуються культурознавчі аспекти мовної освіти, проблеми соціокультурної освіти в процесі навчання мови, лінгвістичні аспекти лінгвокраїнознавства, вивчається мовна особистість в контексті культури (Ю.С. Степанов, Г.Д. Томахін, В.В. Красних та ін.).

Одним з найбільш актуальних для гірської школи сучасних підходів у методиці викладання мови є кроскультурний підхід. Адже на території Українських Карпат проживають представники багатьох національностей, що відрізняються мовою та особливостями культури. За цих умов вони поставлені перед проблемою щоденної міжкультурної комунікації, необхідністю бути ознайомленими з особливостями інших культур, комунікативною поведінкою представників інших лінгвокультурних спільнот. Поняття кроскультурності виникло у 19 ст. і знайшло свій розвиток в ідеях П.Рікера щодо етико-міфічної основи культури [6]. Нині кроскультурність розглядається як спосіб діалогу різних культур, релігій, ідеологій, означає звернення до наднаціональних цінностей. Поряд з цим, учитель гірської школи, знаходячись серед учнів — представників різних національностей, повинен розглядати загальнолюдські цінності з урахуванням унікальності кожної національної культури. Він має прагнути до того, щоб діти розуміли значущість та неповторність культурних цінностей, набували досвіду спілкування з представниками інших культур. Такий методичний підхід сприяє єдності багатонаціонального полікультурного простору гірського регіону.

Кроскультурний підхід дає можливість як педагогові, так і його учням відмовитися від звички безумовно-го пріоритету лише власних культурних цінностей і традицій, толерантно ставитися до інших, що взаємодіють між собою і сприяють взаємозбагаченню представників різних національностей, тобто формуванню полілогічного способу осмислення дійсності. Стосовно мовної освіти означені проблеми знаходяться на стику двох сучасних наук — лінгвокультурології та міжкультурної комунікації, і саме їх синтез приводить до втілення ідей кроскультурності.

Загалом культурологічний аспект у мовній освіті має давні глибокі корені. Цю проблему досліджували В.Гумбольдт, Ф.Буслаєв, Е.Сепір, Б.Уорф та ін. Зокрема, німецький учений В.Гумбольдт у книзі «Мова і філософія культури» [5] висунув положення про те, що саме мова формує картину світу, яка відображає національний дух народу, передається від покоління до покоління. У працях названих учених мова визначається як частина і засіб вираження культури народу. Їх учення склали методологічну основу сучасної гуманітарної науки лінгвокультурології, що вивчає взаємозв'язок і взаємодію культури та мови з орієнтацією на сучасну систему норм і загальнолюдських цінностей.

Важливими в контексті означеної нами проблеми є і дослідження міжкультурної комунікації, які орієнтують на пізнання культури іншого народу через його мову, усвідомлення національної своєрідності і самобутності, що відображається в мові, способах спілкування.Цього вимагають не лише умови проживання на території Українських Карпат, а й та обставина, що значна частина дорослого населення у зв'язку з безробіттям змушена заробляти на життя за кордоном, де також постає необхідність вивчення інших мов, ознайомлення з новими звичаями, традиціями, культурними цінностями. Досвід спілкування з іншими культурами переноситься на рідний ґрунт, що має не лише позитивні, а й негативні наслідки, наприклад непоодинокі випадки розпаду сімей. До таких наслідків призводить недоосмислення чужих традицій та необдумане перенесення їх на рідний ґрунт. Таким чином, міжкультурна комунікація — це явище неоднозначне, воно вимагає спеціальних знань та умінь спілкування між представниками різних народів, а також певної «стійкості» щодо власних культурних цінностей, у тому числі й мови. Інакше можна зіткнутися з явищем культурної експансії як стосовно мовних питань, так і інших складників культури.

Зокрема, для педагога початкової гірської школи в умовах полікультурності важливо відійти від етноцентризму в навчанні державної української мови, від нав'язування стереотипів української культури. Для багатьох школярів інших національностей, що проживають в регіоні Українських Карпат (наприклад, румунів, угорців) українська мова фактично є іноземною, чимало дітей не володіють нею. Отже, йдеться про формування «другої» мовної особистості. В цьому плані вчителеві важливо бути ознайомленим з методикою викладання української мови як другої, з лінгвокраїнознавчою теорією, основи якої закладені російськими вченими Е.М.Верещагіним та В.Г.Костомаровим [4].

На думку багатьох сучасних учених-педагогів, методистів, навчати кроскультурної взаємодії слід на ранніх етапах шкільної освіти, а в умовах поліетнічного мовного і культурного простору гірського регіону це питання актуальне вже з перших днів навчання в школі. Однак ні в програмах, ні в підручниках для початкової школи цьому аспектові не приділяється достатньо уваги.

У роботі вчителя кроскультурний підхід у мовній освіті молодших школярів може бути реалізований на основі лінгвокультурологічних явищ і фактів, що зафіксовані в обрядах, фольклорі, релігійних текстах, фразеологічних і метафоричних одиницях, символах, мовленнєвому етикеті. Ці мовні одиниці складають культурний фонд. Адже загальновідомо, що менталітет як склад розуму, душі народу залежить від культурних, мовних, географічних факторів.

Основними джерелами, на основі яких може бути реалізований кроскультурний підхід у мовній освіті, є специфічні для даної культури мовні одиниці — назви їжі, знарядь праці, елементів побуту; міфологізовані назви обрядів, ритуалів, звичаїв), закріплені в мові; прислів'я і приказки, пов'язані з історією конкретного народу, його культурою і мораллю; фразеологічний фонд мови, оскільки фразеологія певною мірою виражає погляди народу, його уявлення про мораль, поведінку, звички; метафори і образи, що передають наочно-чуттєве уявлення про предмети: мовленнєва поведінка, що в кожній конкретній культурі регулюється уявленнями про те, як людині належить поводитися в типових ситуаціях у відповідності з соціальними ролями (вчитель — учень, син — батько та ін.).

Перечисленні елементи більшою чи меншою мірою відображені в навчальних програмах та підручниках для початкової школи. Значно менше уваги як під час професійної підготовки вчителя у вузі, так і надалі в його практичній діяльності, за нашими спостереженнями, приділяється такому важливому складникові, як стилістичний стрій мови, тобто форми її існування (літературна мова і діалектні розгалуження, просторіччя, жаргони та ін.).

Особливо важливе значення має оволодіння культурними універсальними, що являють собою спільні важливі для всіх культур елементи. Це, наприклад, прецедентні імена — індивідуальні назви, пов'язані з широко відомими текстами, які повинні бути знайомі більшості представників даної нації, а також представникам інших націй на території України (Т.Шевченко, Олекса Довбуш). У цьому плані дуже важливою є робота над творами класичної національної літератури з майстерною демонстрацією естетичного і художньо-зображального потенціалу слова як суттєвого компонента культурного смислу. На жаль, із сучасних навчальних планів педвузів усунуто чи скорочено до мінімуму такі важливі предмети, як «Виразне читання», «Українська література», що могли б сприяти виробленню в майбутніх учителів умінь і навичок літературознавчого та стилістичного аналізу тексту. Через мізерну кількість годин, що виділяються на вивчення стилістики, ця проблема не може бути вирішена і в процесі викладання курсу сучасної української мови. В результаті студенти не володіють знаннями про комунікативні стратегії, умінням будувати висловлювання в інтерактивному режимі, навичками адекватного орієнтування в соціальних цінностях носіїв різних культур.

Однак високий рівень професійно-педагогічної культури вчителя, особливо в гірській місцевості, в першу чергу передбачає вміння враховувати міжкультурні відмінності, а також спільні риси культур для правильного вибору стилю, стратегій і тактик комунікації. Комунікативна діяльність вчителя-гуманітарія як провідний компонент професійної підготовки передбачає оволодіння комплексом комунікативних дій, а саме: перцептивними діями (заохочувати до спілкування, визначати стан співрозмовника на основі характерних ознак і впливати на нього, розуміти співбесідника); власне комунікативні дії мовленнєвого і немовленнєвого характеру (правильне, емоційне, образне, стилістично марковане мовлення, доречна міміка, жестикуляція, доцільна кінестетика); інтерактивні дії (взаємодія індивідів на основі комунікативно-підтримуючого, кооперативного стилів [3]. Такі методичні підходи в підготовці вчителя до роботи в полікультурному середовищі співзвучні з лінгвофілософськими позиціями сучасної інтеркультурної філософії, яка базується на герменевтичному підході, що передбачає відмову від абсолютизації будь-якої культури і утверджує сферу взаємодії культур.

Висновок. Таким чином, кроскультурний підхід у методиці викладання української мови, що базується на лінгвокультурології та міжкультурній комунікації, є синтезуючим з точки зору вивчення взаємозв'язків з іншими мовами та культурами на загальнолюдській гуманістичній основі. Кроскультурні взаємозв'язки пронизують усі сфери життя в гірському регіоні Українських Карпат, у тому числі повинні знайти адекватне відображення й у сфері освіти, починаючи з початкової її ланки.

1. Hammer M. R. Intercultural communication competence // Asante M.K., Gudykunst W.B. (eds.). Handbook of international and intercultural communication. — London: Sage Publications, 1989. — P. 247-260.
2. Spitzberg B.H. A Model of intercultural communication competence // Samovar L.A., Porter R. (eds.) Intercultural communication: a reader. — Belmont; Albany; Bonn, etc.: Wadsworth Publishing Company, 1997. — P. 379-391.
3. Бодалев А.А. Воспитание и понимание человека человеком. — М., 1982.
4. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Мирознание вне и посредством языка. В поисках новых путей развития лингвострановедения: гипотеза (лого) эпистемы. — М., 2002.
5. Гумбольд В. Язык и философия культуры. — М.: Прогресс, 1985. — 465 с.
6. Рикер П. Время и рассказ. Конфигурация в вымышленном рассказе. — Т. 2. — М.: Эдиториал УРСС. — 224 с.

Тетяна Васютіна,

кандидат біологічних наук, доцент,
Київський національний педагогічний університет
імені Михайла Драгоманова

Tatyana Vasyutina,

National M. Dragomanov
Pedagogical University

УДК 378. 14: 502.2

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «Я І УКРАЇНА» У МАЛОКОМПЛЕКТНІЙ ШКОЛІ

TRAINING OF THE FUTURE TEACHER. FOR TEACHING OF THE COURSE «ME AND UKRAINE» AT SCHOOL OF SMALL COMPLETENESS

The article shows some approaches to the methodical training of the students in the Pedagogics and Psychology Institute. Great attention is paid to the contents and technological supply of the methods of Natural Science teaching, which provides forming corresponding qualified skills of students which are necessary for conducting effective lessons in «Ukraine and I» course in small schools.

Постановка проблеми. В умовах оновлення українського суспільства та відродження національної системи освіти особливої актуальності набуває проблема професійної підготовки майбутніх учителів. Основною метою сучасної професійної освіти є підготовка висококваліфікованого, конкурентоздатного фахівця із високим рівнем сформованості комплексних кваліфікаційних умінь, здатного до ефективної роботи за спеціальністю на рівні світових стандартів, готового до постійного професійного росту, соціальної та професійної мобільності.

Актуальним для такої підготовки є формування у майбутніх учителів здатності трансформувати набуті компетенції у шкільну практику. З огляду на це у нашій статті основна увага зосереджена на особливостях формування окремих комплексних кваліфікаційних умінь студентів спеціальності «Початкове навчання» як складових професійної компетентності, їх змістово-технологічного забезпечення та на методичній підготовці студентів до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі.

Основний зміст статті. Галузевий стандарт вищої освіти для освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» передбачає на кінець 4-го року навчання оволодіння студентами 150 комплексними кваліфікаційними вміннями [1]. Особливості їх формування в студентів Інституту педагогіки і психології та змістово-технологічне забезпечення цього процесу здійснюється за такою схемою: виробнича функція → типова задача → комплексне кваліфікаційне уміння (зміст, складові уміння, форми та засоби навчання) → державна атестація.

Однією із семи виробничих функцій освітньо-професійної програми бакалавра є *освітня* функція, яка, серед багатьох інших, включає 5 типових задач та 27 комплексних кваліфікаційних умінь, пов'язаних з теорією та методикою підготовки студентів до викладання галузі: «Людина і світ» у початковій школі [2]. У змісті цих умінь основний акцент робиться на підготовці студентів до викладання курсу «Я і Україна» у загальноосвітній школі зі звичайними класами, а роботі у класах-комплектах приділяється увага опосередковано.

У зв'язку з цим, слід зазначити, що підготовка студентів до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі відбувається з 1-го по 4-й курс у межах ряду дисциплін. На першому і другому курсах — це фундаментальні дисципліни, а на третьому і четвертому — власне методичні. Зокрема, на першому курсі студенти поглиблюють знання, одержані у загальноосвітній школі, з дисциплін природничого та суспільно-гуманітарного циклів.

На другому курсі, вивчаючи *дидактику*, майбутні вчителі знайомляться з особливостями організації навчально-виховного процесу у малокомплектній школі.

Із «Методики викладання курсу «Я і Україна» студенти, вивчаючи модуль «Форми навчання курсу «Я і Україна». Позаурочна та позакласна робота з курсу «Я і Україна». Особливості навчання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі», дізнаються: про організацію навчально-виховного процесу та проведення самостійної роботи в класах-комплектах, про особливості організації спостережень, ведення щоденників, календарів природи, про орієнтовне планування уроків, організацію і проведення екскурсій у природу.

На четвертому курсі підготовка майбутнього вчителя до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі продовжується в межах дисципліни «Людина і світ» з методикою викладання». Вивчаючи цей курс, студенти оволодвають знаннями про методику проведення екскурсій на підприємство, у музей з учнями загальноосвітніх та малокомплектних шкіл. Закріплення одержаних знань відбувається через *самостійну* організацію студентом екскурсії на підприємства та музеї м. Києва та розробку низки післяекскурсійних завдань.

Зупинимось більш детально на підготовці студентів до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі [3, 4] в межах вивчення «Методики викладання природознавства» та курсу «Людина і світ» з методикою викладання» (таблиця 1).

Таблиця 1.

Особливості підготовки студентів спеціальності «Початкове навчання» до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі

Специфіка уроку з курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі	Форми і методи підготовки студентів в Інституті педагогіки та психології
<p>1. Одночасне навчання учнів 1–2-х, часто 3-4-х класів під керівництвом одного вчителя визначає структуру уроку «Я і Україна», організацію навчальної діяльності. Поеднання з уроками читання й розвитку мовлення.</p>	<p>Складання календарно-тематичного плану з курсу «Я і Україна» для класів-комплектів. Написання планів-конспектів різних типів уроків за матричним підходом.</p>
<p>2. Однопредметність. У 1–2-х класах на вивчення предмету відводиться одна година на тиждень, у 3-4-х класах — дві години на тиждень. Тому доцільно при складанні розкладу застосовувати однопредметні уроки. Це дає можливість більше вивільнити часу вчителя для роботи з учнями, краще проводити фенологічні спостереження, повторення і закріплення матеріалу. При однопредметності вчителю значно швидше можна зосередити увагу на матеріалі, який вивчається в кількох класах.</p>	<p>Розробка єдиної вступної бесіди для класів, плану перевірки домашнього завдання, запитань для бесіди за фенологічними спостереженнями, організація роботи з класним календарем природи і праці людей.</p>
<p>3. Однотемність. Однопредметність дає можливість вчителю ширше застосовувати однотемні уроки, які сприяють виділенню більшої кількості часу для роботи з учнями, щоб керувати їхньою пізнавальною діяльністю. Це можуть бути вступні й узагальнюючі уроки з таких тем, як «Рід, родина, рідня» у 1–2-х класах, при вивченні живої та неживої природи у 3-4-х класах, екскурсії, організація спостережень на географічному майданчику, заняття в куточку живої природи і на пришкольній ділянці, виконання суспільно корисної праці з охорони природи.</p>	<p>Включення однотемних уроків при складанні календарно-тематичного плану з курсу «Я і Україна». Конструювання та моделювання уроків засвоєння нового матеріалу та узагальнення і систематизації з урахуванням однотемності; розробка групових завдань для екскурсій; створення завдань для спостережень у куточку живої природи, на географічному майданчику, навчально-дослідній ділянці; складання плану природоохоронної діяльності з учнями у класах-комплектах.</p>
<p>4. Організація самостійної роботи учнів кожного із класів. Під самостійною роботою школярів розуміють таку активну пізнавальну діяльність усіх учнів класу, що виконується без особистої участі вчителя, але за його завданням й у спеціально відведений для цього час; при цьому результати самостійних розумових і фізичних дій школярів виражаються в зовнішніх контрольованих учителем формах (малюнок, модель, порівняльна таблиця, письмова відповідь на питання й т.п.). Переважають форми індивідуальних письмових робіт над колективними усними, систематично використовуються різні інструкції, плани, запитання й завдання тощо. При плануванні самостійної роботи з учнями різних класів слід враховувати характер завдань, ступінь їх складності, ефективність. Вони повинні бути різноманітними, викликати у школярів інтерес до навчання.</p>	<p>Розробка плану-конспекту уроку за довільною темою за матричним підходом. У конспекті акцентується увага на завданнях для самостійної роботи учнів, прогнозуванні проміжного та кінцевого результатів роботи, ретельній підготовці відповідного наочного обладнання (роздавальних карток, пам'яток, вказівок, дидактичного матеріалу (гербаріїв, колекцій, роздавальних та інструктивних карток), таблиць, схем, контурних карт, транспарантів для кодоскопа, слайдів тощо). Для включення у план-конспект ми рекомендуємо такі завдання для самостійної роботи школярів: роботу із книгою та робочим зошитом на друкованій основі, з натуральними об'єктами, моделями, муляжами, щоденником спостережень, таблицями, малюнками, контурними картами тощо. Особлива увага звертається на диференціацію завдань за рівнями складності та чіткий, зрозумілий інструктаж при організації самостійної роботи учнів впродовж уроку, підведення підсумків.</p>

<p>5. Застосування роздавальних карток під час організації самостійної роботи в малокомплектній школі. Вони призначені для організації та проведення спостережень за явищами природи, для роботи з «Календарем природи і праці людей», підготовки учнів до виконання завдань в куточку живої природи, на шкільній ділянці, при проведенні ігор, перевірки знань тощо. Застосування роздавальних карток дає можливість вчителю не тільки диференціювати й урізноманітнювати, а й активізувати пізнавальну діяльність учнів, міцніше засвоїти програмний матеріал, розширити знання про природу і працю людей рідного краю і України.</p>	<p>Розробка завдань для роздавальних карток, спрямованих на конкретизацію в учнів уявлень про довкілля та своє місце у ньому, самоконтроль, розвиток довільної уваги, спостережливості, кмітливості, мислення, Виготовлення цих карток при підготовці до моделювання уроків.</p>
<p>6. Необхідність чергування самостійної роботи учнів з роботою під безпосереднім керівництвом учителя. Урок з курсу «Я і Україна» поєднує декілька завершених етапів: робота із учителем — самостійна діяльність учнів — робота із учителем. Кількість таких етапів залежить від числа завдань для самостійної роботи. Як правило, їх два або три на одному уроці. Це найбільш оптимальна кількість завдань, необхідних для забезпечення нормальних занять кожного класу.</p>	<p>Розробка плану-конспекту з урахуванням специфіки уроку. Конструювання його змісту з органічним поєднанням роботи з учителем та самостійної діяльності учнів.</p>
<p>7. Пряма залежність часу, виділеного на самостійні заняття одного із двох-трьох об'єднаних класів, від часу, необхідного для безпосередньої роботи вчителя з іншим класом. Учитель повинен чітко дозувати обсяг завдань для самостійної роботи з урахуванням знань, умінь, навичок школярів даних класів і змісту діяльності з іншим класом.</p>	<p>Чітка хронологія етапів уроку при розробці плану-конспекту. Такий вид роботи зумовлений необхідністю організації вивчення нового матеріалу, його закріплення, перевірки навчальних досягнень учнів майже на кожному уроці. Тому обсяг самостійної роботи досить великий і тривалість її може бути від 15 до 30 хв.</p>
<p>8. Добір і поєднання методів і методичних прийомів навчання. Для перевірки домашнього завдання використовуються прийоми, спрямовані на виявлення знань окремих учнів, усне опитування, опитування за таблицею або малюнком, схематична замальовка, виконання завдань за картою, глобусом і т.п. Актуалізація опорних знань здійснюється в ході фронтальної бесіди. На етапі вивчення нового матеріалу використовують метод пояснення, на предметних уроках — методи спостереження, постановки дослідів, їх аналіз за докладною письмовою або усною інструкцією вчителя, бесіду перевірконого характеру, самоперевірку за допомогою підручника. При перевірці знань домінують методи письмових і графічних перевірок, а з усних — фронтальні, вони дозволяють при меншій витраті часу одержувати відомості про знання учнів усіх класів.</p>	<p>Розробка плану-конспекту з урахуванням специфіки уроку. Особлива увага звертається на включення до змісту уроку різноманітних практичних завдань, спрямованих на самостійне виконання: орієнтування на місцевості за допомогою компаса, визначення за флюгером напрямку і сили вітру, вимірювання температури повітря, води, власного тіла, виготовлення макетів, вологих препаратів, гербарію, колекцій різних виробів із природного матеріалу, вирощування рослин, догляд за дрібними тваринами тощо.</p>

<p>9. Проведення предметних уроків. Для проведення предметних уроків з курсу «Я і Україна» в одному з об'єднаних класів, у розкладі їх поєднують із уроком читанням, рідше — українською мовою, які проводяться у інших класах. Із набуттям досвіду можливі зміни в розкладі. Більш складні теми вивчаються з одним класом. Наприклад, перші предметні уроки, де треба навчити учнів користуватися різноманітною наочністю, яка є для них додатковим джерелом знань, робота з приладами природодослідника, демонстрування вчителем дослідів (із використанням вогню), а також уроки із застосуванням кінофільмів або діафільмів, якщо клас не можна відділити ширмою. У таких випадках уроки проходять як у звичайній школі з одним класом, з усіма вимогами до нього.</p>	<p>Врахування специфіки уроку при складанні календарно-тематичного плану. Розробка плану-конспекту предметного уроку з добором і виготовленням необхідного наочного обладнання.</p>
<p>10. Організація і проведення фенологічних спостережень, їхнє оформлення. Учні кожного класу ведуть щоденні спостереження відповідно до програми свого класу індивідуально, записуючи результати у свої «Щоденники спостережень». Один раз на тиждень (як правило, на уроці з предмету) проводиться підведення підсумків спостережень. У класі ведеться один загальний настінний календар природи та праці людей, який за своєю формою передбачає вимоги програми з предмету для кожного класу. Учні по черзі заповнюють колонку календаря, який відповідає їхньому класу. Так, учні 1–2-х класів заносять у нього показники таких ознак погоди: хмарність (ясно, похмуро), опади (дощ, сніг). Учні 3–4-х класів позначають вітер, його напрямок, температуру повітря, такі опади і явища, як роса, град, туман. Колонки, присвячені результатам спостережень за рослинами й тваринами, заповнюються черговими по класу після колективного обговорення підсумків фенологічних спостережень на уроці.</p>	<p>Ознайомлення зі змістом класного календаря природи та праці людей, структурою щоденника спостережень, умовними позначеннями. Детальне вивчення вимог програми з курсу «Я і Україна» щодо навчальних досягнень учнів 1-4-х класів з даного питання. Програвання елементів організації і ведення фенологічних спостережень та їх оформлення під час моделювання уроків різних типів.</p>
<p>11. Проведення екскурсій у природу. У зв'язку з різною тематикою та змістовим наповненням екскурсій у природу у кожному класі, їх проведення відбувається у позаурочний час і лише з учнями одного класу. Окремі екскурсії в 3-4-х класах можна об'єднати. Наприклад, екскурсію в 3-му класі в ліс, на поле, у сад для ознайомлення з рослинами, тваринами й працею людей і екскурсію в 4-му класі з теми «Орієнтування на місцевості за сонцем, компасом, місцевими ознаками». Бажано, щоб екскурсії у природу відповідали принципу сезонності і проводилися на одній місцевості, щоб діти могли відзначити зміни, що відбуваються у живій та неживій природі.</p>	<p>Розробка плану-конспекту екскурсії у природу, яка моделюється у ботанічному саду. Ретельна підготовка студентів-учнів до тих видів практичної діяльності, які їм слід виконати; розробка запитань і завдань для з'ясування змін у живій та неживій природі, встановлення причинно-наслідкових зв'язків; складання докладних й чітких інструкцій, попереднє ознайомлення з ними школярів; чітке планування часу з учнями кожного із класів у ході самої екскурсії. Розробка запитань і завдань для перевірки виконання робіт, прогнозування висновків за результатами роботи і їх обговорення із кожним класом окремо.</p>
<p>12. Проведення екскурсій у музеї та на підприємства можна організувати для усіх класів одночасно. При вивченні курсу «Я і Україна» у 1–2-х класах та «Я і Україна. Громадянська освіта» у 3-4-х класах можуть проводитися цільові екскурсії на фабрику, у магазин, на пошту, у бібліотеку та на підприємства і т.д., у ході яких діти ознайомлюються із працею людей, з їхніми професіями, вчать правильному поводитися в громадських місцях.</p>	<p>Розробка і проведення екскурсій у музеї та на підприємства м. Києва («Людина і світ» з методикою викладання). Зміст таких екскурсій студент-учитель попередньо обговорює з адміністрацією музеїв та підприємств. Перед їх проведенням розробляються запитання для підготовчої бесіди на з'ясування у студентів-учнів інформації про дану установу й професії людей, які там працюють. Також складаються завдання, зміст яких попередньо доводиться до відома учнів. Здійснюється перевірка правил поведінки на вулиці й у громадських місцях. Після завершення екскурсій студенти-учні одержують розроблені учителем післяекскурсійні завдання.</p>

<p>13. Використання дидактичних ігор. Дидактичні ігри дають можливість не тільки закріплювати отримані знання, але й відпрацювати окремі вміння й навички. Тематика ігор, їхній зміст повинні відповідати віковим особливостям школярів і навчально-виховним завданням теми, що вивчається. Наприклад, при вивченні теми «Людина серед людей» доцільно провести дидактичну гру «Поведінка за столом», де діти ознайомлюються з правилами поведінки у гостях, за столом, особливостями сервірування.</p>	<p>Розробка орієнтовної тематики дидактичних ігор з курсу «Я і Україна» (за програмою Бібік Н., Байбара Т., Коваль Н.) («Людина і світ» з методикою викладання). Змітове наповнення дидактичних ігор до кожного уроку, що припадають на педагогічну практику, та розробка відповідного наочного обладнання.</p>
<p>14. Залучення до навчально-виховного процесу учнів-помічників, які виконують роль асистента вчителя. Ім учитель довіряє низку завдань: перевіряти готовність класу до занять; виконання письмової домашньої роботи; роздавати необхідний дидактичний матеріал (гербарії, колекції, роздавальні картки), підготувати до уроку наочність, технічні засоби тощо. Учням-помічникам 4-х класів учителі доручають і таку роботу: роздати картки з певним завданням і слідкувати за самостійністю його виконання, демонстрацію діафільму, слайдів (якщо клас відділяється ширмою), зачитати уривок з дитячої художньої або науково-популярної літератури тощо.</p>	<p>При розробці планів-конспектів уроків за матричним підходом чітко продумати і вказати місце і суть роботи учнів-помічників.</p>

Стосовно *технологічного* забезпечення підготовки студентів до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі доречно згадати, що мають на увазі, говорячи про навчальні технології. *Навчальна технологія* — це цілісний алгоритм організації ефективного засвоєння знань, умінь і навичок, який характеризується оптимальною комбінацією основних навчальних компонентів (зміст, прийоми і методи, форми і засоби) з урахуванням вимог наукової організації праці, збереження і зміцнення здоров'я суб'єктів навчання, забезпечує досягнення запланованих навчально-виховних результатів [5].

Таким чином, досягнення запланованих навчально-виховних результатів відбувається за рахунок оптимальної комбінації основних навчальних компонентів і передбачає поєднання змістового компонента готовності до певного виду професійної діяльності, відповідних прийомів і методів, форм і засобів навчання з врахуванням специфіки спеціальності. У нашому випадку, як зазначено вище, *змістовий* компонент готовності студентів до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектних школах втілюється у програмах різних дисциплін, в межах яких він формується і наповнюється новими елементами з 1 по 4 курс. Щодо *форм організації* навчально-виховної діяльності, то серед традиційних (практичних, лабораторних занять) у нашому навчальному закладі практикуються різні види педагогічної практики, які чи не найбільше сприяють підготовці студентів до викладання тих чи інших предметів у школі I ступеня та формуванню у них відповідних комплексних кваліфікаційних умінь. Однак, враховуючи регіональний компонент, педагогічна практика у малокомплектних школах в Інституті педагогіки та психології не проводиться. Винятками є педпрактика окремих студентів за місцем проживання.

Чільне місце при підготовці студентів до виконання освітньої функції та формуванні у них комплексних кваліфікаційних умінь займають *засоби* навчання, розробці яких на кафедрі педагогіки і методики початкового навчання приділяється особлива увага. Наприклад, зміст програми з «Методики викладання курсу «Я і Україна» розструктуровано у практикумі та робочому зошиті на друкованій основі [6, 7]. Як показує практика, таке розгалуження дозволяє максимально економити аудиторний час для використання різних методів та форм навчання, що, в свою чергу, сприяє більш ефективному засвоєнню знань, умінь і навичок студентами та забезпечує досягнення запланованих навчально-виховних результатів. Для підготовки студентів до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі у робочому зошиті представлені такі завдання: теоретичне — дати відповіді на питання, пов'язані з організацією навчально-виховного процесу у малокомплектній школі, та практичне — використовуючи програму та підручники з курсу «Я і Україна», зробити орієнтовне планування уроків з цього предмету у 3 — 4-х класах малокомплектної школи.

Завершальним етапом підготовки майбутнього учителя до професійної діяльності є моніторинг його комплексних кваліфікаційних умінь. В умовах кредитно-модульного навчання з усіх дисциплін кафедри передбачено модульний та підсумковий контроль елементів тих чи інших комплексних кваліфікаційних умінь студентів та здійснюється розробка відповідних завдань для Державної атестації. Дисципліни, в межах яких здійснюється підготовка учителя до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі, не є винятком.

Однак на сьогоднішній день у методиці викладання галузі «Людина і світ» як навчальної дисципліни окреслюється коло проблем, яке потребує обов'язкового розв'язання.

1. *Опанування студентами критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи за 12-бальною шкалою.* На відміну від майбутнього вчителя основної та старшої школи, який має засвоїти критерії із двох спеціальностей, студент-початківець повинен оволодіти інформацією про критерії з декількох предметів. Досвід роботи показує, що студенти в процесі роботи засвоюють, як правило, критерії високого та початкового рівнів навчальних досягнень, причому тільки верхню межу. Слід зазначити, що критерії оцінювання учнів 3-го класу відрізняються від критеріїв оцінювання учнів 1-го класу, оскільки там практикується вербальне оцінювання. У зв'язку з цим кількість критеріїв оцінювання, необхідних для засвоєння студентами за основною спеціальністю, автоматично збільшується вдвічі і на кінець третього курсу після вивчення усіх методик знання про критерії оцінювання у свідомості студента схожі на калейдоскоп.
2. *Недостатня технічна оснащеність кабінетів з методик початкової школи, зокрема, аудіо- та відеотехнікою, мультимедійними комплектами,* які б дозволили детальніше ознайомитись з методикою проведення уроків провідними учителями-початківцями, переможцями конкурсу «Учитель року» тощо та ефективніше моделювати уроки з курсу «Я і Україна».

Також, на нашу думку, для проведення лабораторних занять доцільно було б за методикою викладання курсу «Я і Україна» закріпити окрему базову школу, до матеріальної бази якої входить функціональна навчально-дослідна земельна ділянка, географічний майданчик, куточок живої природи з усім необхідним обладнанням.

Таким чином, питання підготовки майбутніх учителів до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі на сьогодні є досить актуальним. *Основними* особливостями його в Інституті педагогіки і психології є оптимальна комбінація таких навчальних компонентів: змістового (втілюється у програмах різних дисциплін), відповідних прийомів і методів, форм навчання (різні види педпрактики), засобів навчання (використання практикумів, робочих зошитів на друкованій основі) і засобів моніторингу (завдання для модульного, підсумкового контролів, розроблення завдань для Державної атестації).

1. Галузевий стандарт вищої освіти. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра за спеціальністю 6.010100 «Початкове навчання» / За заг. ред. акад. АПН України В.І.Бондаря. — К., 2006. — 57 с.
2. Галузевий стандарт вищої освіти. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра за спеціальністю 6.010100 «Початкове навчання» / За заг. ред. акад. АПН України В.І.Бондаря. — К., 2006. — 140 с.
3. Нарочна Л.К. та ін. Методика викладання природознавства: Навч. посібник / Л.К. Нарочна, Г.В. Ковальчук, К.Д. Гончарова. — Вид. 2-ге, перероб. і допов. — К.: Вища шк., 1990. — 302 с.
4. Пакулова В.М., Кузнецова В.Н. Методика преподавания природоведения: Учеб. для студентов пед. ин-тов по спец. № 2121 «Педагогика и методика нач. Обучения». — М.: Просвещение, 1990. — 192 с.
5. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997. — 376 с.
6. Васютіна Т.М., Телецька Л.І. Зошит для практичних робіт з методики вивчення курсу «Я і Україна». — Вид. 2-ге., перероб. і допов. — К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. — 96 с.
7. Васютіна Т.М., Телецька Л.І. Практикум з методики викладання курсу «Я і Україна» (для студентів педагогічних факультетів). — Вид. 4-те, перероб. і допов. — К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. — 48 с.

Надежда Бондаренко,

преподаватель кафедры педагогики,
Республиканское высшее учебное заведение
«Крымский инженерно-педагогический
университет»

Nadiezhdha Bondarenko,

lecturer of the Chair of Pedagogic,
Republican higher educational institution
«Crimean Engineering-Pedagogical University»

УДК 372.461:172.3

ТОЛЕРАНТНОСТЬ В КУЛЬТУРЕ ОБЩЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ TOLERANCE IN THE CULTURE OF DIALOGUE OF FUTURE TEACHERS

Annotation. In the article psycho-pedagogical bases of formation of tolerance in the culture of dialogue of future teachers is revealed. Essence and specificity of the phenomenon of tolerance is defined. The condition of the investigated problem in modern theory and practice is studied. The indicators and criteria are revealed, and levels of interethnic tolerance of future teachers are characterized.

Keywords: tolerance, culture of dialogue, education, tolerance principle, interethnic culture of dialogue of the future teacher.

Актуальность проблемы. В современном мире обособленное существование народов и культур становится невозможным, так как интенсификация миграционных и демографических процессов, увеличение числа этнически смешанных семей, образование многонациональных коллективов в социальных институтах значительно расширяют рамки межэтнического взаимодействия. Все это обуславливает и преобразование социальной среды, характерной особенностью которой является полиэтничность.

Люди сталкиваются с многообразием культурного окружения, с иной системой ценностей, поэтому очень важной становится подготовка молодежи к жизни в полиэтничном и поликультурном мире. В связи с этим на первый план выдвигается необходимость проведения мероприятий, направленных на обеспечение успешной адаптации подрастающего поколения к новым условиям жизнедеятельности, создания широких возможностей для возрождения утраченных и создания новых культурных и национальных ценностей и возможностей кросс-культурного взаимодействия. Мы живем в многонациональном поликультурном государстве, поэтому формирование толерантности у подрастающего поколения представляет собой актуальную социально-педагогическую проблему. О необходимости воспитания толерантной личности говорится в Национальной доктрине развития образования Украины в XXI веке, где наряду с воспитанием личности, осознающей свою принадлежность к украинской нации, подчеркивается необходимость воспитания уважительного отношения к истории и культуре всех коренных народов и национальных меньшинств, которые проживают в Украине, формирования культуры межэтнических и межнациональных отношений [7].

Целостность и будущность Украины во многом связаны с ее полиэтничностью, здесь проживает около 125 национальностей, имеющих свои самобытные культуры, сложную и особую историю, религию и язык, а система образования обладает уникальными возможностями по расширению знаний о других народах и формированию взаимной межэтнической толерантности. Этническое воспитание, воспитание толерантных межэтнических отношений является одним из путей выхода из кризисных ситуаций в межнациональных отношениях. Важной задачей учебного заведения должно стать воспитание у молодежи уважения к традициям других народов, сознательного принятия альтернативной точки зрения, плюрализма взглядов и оценок межэтнических вопросов.

Сегодня, наряду с глобалистскими тенденциями, наблюдается увеличение количества исследований, касающихся этнофилософской, этносоциологической, этнопсихологической и этнопедагогической наук. В этой связи следует назвать работы, посвященные исследованию различных аспектов толерантности (Г.Ашуров, С.Рзакулдизе), анализу мировоззренческих основ и принципов морали (Ш.Акмолфоев, А.Гусейнов), изучению кросс-культурных связей (А.Сауд, Д.Эфендиев), этнических и культурных особенностей (И.Гаспринский, А.Крымский, А.Самойлович).

В современной теории научного знания уже сложились предпосылки и накопились определенные источники осмысления сущности феномена «толерантность» и его особой значимости для современной молодежи. Достаточно будет отметить работы О.В.Швачко, рассматривающей феномен толерантности как социальной ценности и системы отношений в малых группах молодежи, Ю.А.Ищенко, раскрывающего в своих работах толерантность с историко-философских позиций, В.В.Присакара, который изучает уровень межэтнической толерантности современной молодежи. Проблема воспитания толерантности становится особенно актуальной в наши дни, так как в результате активизации международного терроризма резко возросла напряженность в человеческих отношениях. Силовые методы борьбы с терроризмом при всей необходимости их использования носят сугубо тактический характер. Стратегически же не обойтись без тщательного анализа причин ментальной несовместимости человеческих сообществ. Только на этой основе могут быть найдены эффективные средства предупреждения конфронтационных процессов, в том числе и с использованием возможностей сферы образования, одним из высших ценностно-целевых приоритетов которой должно стать воспитание толерантности.

Цель статьи заключается в выявлении психолого-педагогических основ формирования толерантности в культуре общения будущих учителей.

Анализ философской, психолого-педагогической и социологической литературы показал, что в контекст педагогической культуры следует ввести термин «толерантность» (в переводе с латинского означает — терпение, снисходительность) [1, с. 48]. Сущность толерантности как важного личностного качества раскрыл в своих трудах Я.А.Коменский. Великий педагог говорил о необходимости воспитания у детей умения жить в мире с другими, выполняя взаимные обязательства, уважая других людей [6, с. 129]. Проблема воспитания толерантных отношений находилась в центре внимания многих украинских педагогов. Значительный вклад в развитие основ педагогики толерантности в отечественной теории воспитания внес выдающийся ученый-педагог В.Сухомлинский. Положив в основу своей педагогической концепции принцип терпимости, он создал программу воспитания школьников в духе общечеловеческих ценностей. Ядром этой программы являлось воспитание душевности — чувств, имеющих характер толерантности, таких, как: тактичность, деликатность, чуткость, радость общения, чувствительность, доброжелательность, благодарность, сердечность, уважение. По мнению Сухомлинского, на основе чувств формируется система моральных привычек [8, с. 7].

Разработка этой проблемы связана также с тем, что в связи с вынужденными миграциями в настоящее время в школах Крыма и Украины в целом обучаются дети разных национальностей. Преподавателям порой бывает очень сложно установить дружеские отношения между этими детьми, поэтому он должен быть подготовлен к возникновению таких проблем и уметь с ними справляться. Данная работа должна начинаться еще в системе подготовки педагогических работников: колледжах и педагогических вузах.

Специфика образовательного процесса в педагогических ВУЗах состоит в том, что за небольшой срок (5 лет) студенты получают необходимый объем знаний и умений, приобретают педагогические, методические и научно-исследовательские навыки, позволяющие им в дальнейшем стать полноценными педагогами. Однако государственные стандарты дисциплин психолого-педагогического, культурного и социального блока по различным специальностям не включают в себя вопросы, определяющие основы межнационального общения и воспитания толерантности. Эти пробелы учебное заведение имеет возможность восстановить за счет внеаудиторной работы, спецкурсов, спецсеминаров и воспитательной работы по данному направлению. Так или иначе, это — совсем небольшое количество учебных часов, вполне доступное для изыскания. Между тем, проблема межэтнического общения существует: студенты сталкиваются с ней на практике в период обучения в вузе и в дальнейшей самостоятельной педагогической деятельности. Да и учителя со стажем подчас не могут решить проблемы, возникающие из-за несформированности у детей культуры межэтнических (толерантных) отношений или уже сформированной интолерантности. Следует отметить, что и у самих студентов не всегда сформированы толерантные отношения друг к другу, что создает определенные трудности в процессе общения. Причем речь идет не только о нетерпимости будущих учителей к представителям какой-либо национальной или социальной группы, а о нетерпимости к личности вообще. Истоки этого в непонимании природы личности; в несформированной чуткости, доброжелательности, в отсутствии педагогической направленности. Здесь решение проблемы видится в целенаправленной коррекции позиции будущего педагога социальными и психологическими службами (хотя и она не всегда приводит к желаемому результату).

Симптомами нетерпимости педагога по отношению к личности являются: амбициозность; настороженность в общении; раздражительность; повышенная чувствительность; эмоциональная неустойчивость, приводящая к резким эмоциональным взрывам (негодование, ненависть), дискриминирующее поведение; тактика запугивания; негативная вербализация в адрес личности; агрессивная и враждебная позиция по отношению к личности, к человеку, не похожему на педагога [3, с. 2]. Подобные проявления невозможны и несопоставимы с деятельностью педагога, с одним из самых гуманных, миротворческих видов деятельности — образованием человека.

Помимо всего выше перечисленного каждый педагог при формировании толерантности у учащихся должен руководствоваться следующими принципами: в течение жизни личность развивает в себе социальные качест-

ва, поэтому ребенка нужно обучать культуре мира (общечеловеческим законам бытия), опираясь на его естественную природу, дабы не нарушить хрупкий мир детства; ребенок рождается и воспитывается в определенной культурной, национальной среде, которая имеет множество позитивных черт; опора на позитивный социально-культурный опыт этноса — важнейший принцип образовательной стратегии; принцип межнационального общения предполагает создание условий для позитивного взаимодействия и взаимообогащения детей разных культурных, национальных, религиозных и социальных групп; принцип самооценности ребенка предполагает его принятие таким, каким он есть, формирование Я-позиции и Я-идеала; ребенок от природы способен на неосознанную агрессию, унижение и издевательство над другими, поэтому принцип нравственной атмосферы («социального комфорта»), предполагающий обеспечение защиты детей от насилия, издевательств и бойкотирования в детском коллективе, является основополагающим; принцип «социального урока» предполагает активизацию детей в поиске решений проблемы детской агрессии (ребенок оказывается в позиции обиженного, отвергнутого или ставится в позицию агрессора и пытается решить проблему) [4, с. 61-65].

Студенты, готовящие себя к реализации в профессиональной деятельности образовательной стратегии формирования толерантности у детей, должны получить знания и умения в областях: народной педагогики, так как она является идеальным, естественным, складывающимся веками комплексом идей, взглядов, принципов, форм и методов общения с ребенком на основе учета его природных особенностей; педагогики межнационального общения; региональной этнопедагогики, которая демонстрирует традиции воспитания в данном регионе с учетом населяемых этносов, особенностей регионального подхода в построении воспитательного процесса; кросс-культурной психологии, позволяющей выявить и изучить сходства и различия в психологии детей, принадлежащих к разным культурам и этносам, установить их биологические, социокультурные, экологические и психологические особенности; социологии, культурологии, философии, этнопсихологии, этноискусства, антропологии, раскрывающих содержание социального и культурного опыта этносов, позволяющих увидеть общее в культурах и взаимосвязь между общим развитием цивилизации и вкладом отдельных народов в этот процесс [5, с. 125-126].

В процессе общепедагогической подготовки будущих учителей необходимо сформировать следующую систему коммуникативных умений: общение с детьми различных этногрупп; обнаружение проблем при адаптации детей, оказавшихся в иной этносреде; оказание помощи в адаптации таким детям; прогнозирование намечающейся межэтнической конфронтации в детском коллективе и оказание превентивной помощи; обеспечение защиты детей от насилия, издевательств, унижения со стороны сверстников, и взрослых; организацию досуговой деятельности и формирование досуговой культуры; организацию досуга народных праздников [2, с. 5-14].

Выводы. Формирование толерантных межэтнических отношений у будущих учителей будет эффективным при следующих условиях: обогащение кругозора информацией о культуре, истории, ценностях своего и других народов; создание благоприятного психологического климата; включение молодежи различных национальностей в совместную познавательную и практическую деятельность.

Таким образом, анализ научной литературы позволяет констатировать, что педагогика играет значительную роль в реализации идеи толерантности путем воспитания у будущих учителей установок на принятие толерантности как личностной ценности и формирования практических навыков толерантного поведения в отношениях и общении между людьми.

1. Таланов В. Педагогика толерантности // Высшее образование в России. — 2000. — №2. — С.48-51.
2. Степанов П. Феномен толерантности // Классный руководитель. — 2004. — №3. — С. 5-14.
3. Степанов П. Как воспитывать толерантность в школе // Педагогический вестник. — 2000. — №2. — С.2-5.
4. Синякова Н. Системный подход к формированию толерантности педагогов-психологов // Психология в школе. — № 4. — С.61-65.
5. Тартышная М. Описание занятий с подростками по проблеме толерантности // Классный руководитель. — 2005. — № 4. — С.125-129.
6. Коменский Я.-А. Избранные педагогические сочинения: — В 2 т. — Т. 2. — М.: Педагогика, 1982. — 576 с.
7. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта. — 2002. — 24 квіт. — 1 трав. (№26). — С. 2-4
8. Сухомлинский В. Сердце отдаю детям // Избр. произв.: В 5-ти т. — Т.3. — С.7 — 301.

Тетяна Близнюк,
асистент кафедри філології
та методики початкової освіти,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Tetyana Blyzniuk,
assistant, Precarpathian
National university named after Vasyl Stefanyk

УДК 371.13: 371.134

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЗІ СТАРШОКЛАСНИКАМИ У ГІРСЬКІЙ ШКОЛІ

PREPARATION OF THE FUTURE TEACHERS TO VOCATIONAL GUIDANCE OF SENIOR PUPILS AT MOUNTAIN SCHOOL

The article offers the definition of theoretic and methodic basis of future teachers training to professionally oriented work at senior school of mountainous territory. The author of the article stresses the importance of using educational possibilities of contents of different school subjects, taught at higher schools, as the purpose of enriching students with methods of professional informing, diagnosing and consulting pupils.

Key words: professionally oriented work, mountainous school, future teachers training, professional informing, professional diagnosing, professional consulting.

Актуальність проблеми. В умовах ринкової економіки особливо гостро стоїть проблема якості шкільної освіти, підвищуються вимоги до рівня професійної компетентності випускника, його підготовки до самостійного життя та активного вибору сфери зайнятості. У Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті акцентується на важливих пріоритетах виховання особистості, серед яких «формування трудової і моральної життєтворчої мотивації, активної громадянської та професійної позицій; навчання основних принципів побудови професійної кар'єри і навичок поведінки в сім'ї, колективі та суспільстві, системі соціальних відносин і, особливо, на ринку праці» [2, с. 3].

Провідна роль у вирішенні означених завдань належить педагогові, який виступає «організатором навчального процесу, його творцем, дослідником і суб'єктом власного самовдосконалення» [5, с. 64], тому важливе значення має психолого-педагогічна підготовка студентів вищих педагогічних навчальних закладів до здійснення профорієнтації учнів старших класів. Питання нестачі висококваліфікованих кадрів, які могли б ефективно здійснювати профорієнтаційну роботу в загальноосвітніх школах гірської місцевості, є актуальним в умовах сьогодення.

Мета статті полягає в тому, щоб виокремити теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до профорієнтаційної роботи в гірській школі.

Основний зміст статті. У навчальному процесі вищих навчальних закладів нерідко здійснюється формування у студентів знань і вмінь із певних наук і навчальних дисциплін без орієнтування на предмет майбутньої педагогічної діяльності. Компоненти гуманітарної, спеціальної, психолого-педагогічної й методичної підготовки здебільшого не перебувають в органічному зв'язку один із одним, а засвоюються паралельно [7, с. 201]. Тому прогресивною вважаємо ідею використання низки методів навчання і виховання учнів на практичних і лабораторних заняттях задля ознайомлення майбутніх учителів із системою профорієнтаційної роботи зі школярами гірських шкіл.

У процесі такої підготовки варто акцентувати увагу на глибокому розумінні проблеми особистісного самовизначення, яке вважають основним новоутворенням ранньої юності, оскільки рівень професійного розвитку особистості — це рівень ціннісно-смыслові детермінації. Проблеми особистісного самовизначення присвячені наукові дослідження таких учених, як К. Абульханова-Славська, Б. Анан'єв, Л. Божович., М. Боришевський, Г. Костюк, Т. Титаренко, Л. Орбан-Лембрик та ін. У зарубіжній психології ця проблема розглядається як розвиток особистісної ідентичності (Е.Еріксон, Дж. Марсія, Е.Фромм, К.Юнг), формування системи підпорядкованих мотивів і стійкої Я-концепції, що є фундаментальною основою самоактуалізації в зрілому віці (А.Маслоу, К.Роджерс, Г.Олпорт, Е.Бернс).

Проблемі професійного самовизначення учнівської молоді присвятили низку наукових праць Є. Климов, В. Синявський, В. Сахаров, Б. Федоришин, М. Фіцула; питання профорієнтації в системі економічної освіти зростаючої особи-

стості досліджували І. Прокопенко, А. Нісінчук, О. Падалка, І. Смолюк, О. Шпак; мотивацію старшокласників у виборі професії визначили М. Алексєєва, Д. Завалишина. Методологічні та методичні основи професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя знайшли своє відображення в численних наукових публікаціях (В. Бондар, В.Мадзігон, Р. Скульський, С. Максименко, Н. Лисенко, Г. Троцько, В. Кононенко, В. Кузь та ін.).

За Р. Скульським, «професійна орієнтація будь-якого профілю як цілісна педагогічна система включає розв'язання таких головних завдань: професійне інформування, що зводиться до ознайомлення учнів з особливостями певного виду професійної діяльності і тими вимогами, які ставить вона до людини, що є її суб'єктом; психолого-педагогічне вивчення учнів на предмет виявлення їх професійної придатності; початкове професійне навчання та виховання школярів; професійну консультацію, професійний вибір у відповідні вищі та середні спеціальні заклади; професійне навчання; професійну адаптацію спеціаліста у перші роки його самостійної трудової діяльності; неперервне професійне вдосконалення» [6, с.6]. Розв'язання виокремлених завдань має стати прерогативою різних навчальних закладів, зокрема слугувати основою формування педагогічної культури студентів, їхньої готовності до профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю.

Важливо домогтися усвідомлення майбутніми педагогами структури готовності школяра до вибору професії. Спеціалісти в цій сфері (О. Губенко, Л. Кандибович, О. Мельник) такі наступні складові цього феномена: мотиваційну (ставлення старшокласника до процесу вибору професії та наявність позитивної мотивації, відповідних інтересів та вподобань), когнітивну (інформованість учня про різні професії та вимоги, які до них ставляться) і практичну (наявність умінь моделювати програму реалізації професійних намірів). Когнітивна складова — особливо важлива ланка готовності, оскільки старшокласники гірських шкіл часто бувають недостатньо поінформовані про попит на певні професії та вимоги до них на сучасному ринку праці. Педагогові гірської школи доцільно орієнтувати учнів на опанування тих професій, які є традиційними для їхнього краю (наприклад, професії гончаря, бондаря, різьбяря тощо), задля примноження народних звичаїв та обрядів, збереження унікальних професійних умінь і навичок, секретів та технологій народного декоративно-прикладного мистецтва, які передавалися від покоління до покоління та прославляли цілі трудові династії не лише в Україні, але й за її межами. Тому майбутні вчителі у ВНЗ повинні володіти системою етнографічних знань про гірське ландшафтно-кліматичне та соціальне середовище, народне мистецтво Карпатського регіону, зокрема елементи художнього ткацтва, вишивання, різьбярство, кераміку, писанкарство, роботу з бісером та інше.

Водночас варто закріпити знання студентів про визначені складові профорієнтації. Так, робота з професійного інформування старшокласників у гірській школі передбачає ознайомлення із системою знань про світ людських професій, умови оволодіння ними, формування поваги до людей різних професій та стійких професійних інтересів у процесі вибору майбутнього фаху.

Професійне консультування — це психологічне вивчення учня на предмет виявлення і зіставлення його психологічної структури та вимог до певної професійної діяльності, а також обґрунтування шляхів його подальшого розвитку для здобуття вибраної професії. Аналіз результатів такої діагностики уможливорює своєчасне виявлення чинників, що мають негативний вплив на професійне самовизначення школяра, та внесення доцільних корекцій в орієнтовну програму його самовдосконалення.

Професійний добір ґрунтується на наданні школяреві відповідних порад і настанов щодо прийняття правильного рішення та оволодіння свідомо вибраною ним професією.

З метою поліпшення профорієнтаційної роботи зі старшокласниками Т. Мельник (директор гімназії «Консул» № 86 м. Києва) пропонує створити в кожному районі на базі одного із середніх загальноосвітніх навчальних закладів (школи, гімназії, ліцею) міжшкільний центр професійної орієнтації, який би міг надавати учням інформацію з приводу обрання профілю навчання в старшій школі, корисні поради щодо майбутнього професійного самовизначення [3, с. 17]. Автор радить використовувати методи активізації професійного самовизначення — метод самоспрямовуючого пошуку Д. Голанда, алгоритм побудови особистого професійного плану Є. Климова, професійне консультування (профорієнтаційні ігри, опитувальники) та профінформаційні методики, на яких варто акцентувати увагу майбутніх педагогів. Вважаємо необхідним створення таких центрів і в гірських районах, що б послугувало великою допомогою для самовизначення старшокласників цієї місцевості.

У сучасній практиці часто процес навчання у вищих навчальних закладах зводиться здебільшого до передачі студентам знань з окремих предметів і перед випускниками постає проблема невідповідності рівня їх підготовки з реальними умовами професійної діяльності. Тому, на нашу думку, доцільним є використання психолого-педагогічного спрямування в процесі викладання різних навчальних дисциплін, приміром, ознайомлення з методикою профорієнтаційної роботи в школі на уроках іноземної мови. Так, матеріалом для читання чи предметом синтаксичного й морфологічного розбору можуть слугувати тексти профорієнтаційного змісту. Активізації навчальної діяльності слугують дидактичні ігри, як-от: «Якої професії предмет?». Для її проведення корисно використати українські народні загадки: Dry wood is singing merrily so the horse is dancing — Сухе дерево весело співає, а кінь над берегом хвостом киває (Скрипка); A cow is running, it is fat and strong, and behind it calves-twins — Біжить корова гладка, здорова, а за нею телята — всі вони близнята (Поїзд); Small and white running in black field and leaving line behind — Маленьке, біленьке, по чорному полю плигає та слід залишає (Крейда).

Важливо домогтися засвоєння студентами функцій іноземної мови, які в сучасних умовах розширюють сферу навчально-виховного впливу на особистість: мова повинна слугувати не лише міжкультурному спілкуванню,

узагальненню досягнень національних культур, а й засобом усебічного формування особистості старшокласника, зокрема підготовки його до майбутнього життя, свідомого вибору професії, міжнетичної інтеграції.

Структурні компоненти профорієнтаційної роботи (професійної інформації, професійної діагностики, професійної консультації, професійного вибору та професійної адаптації) педагог реалізує на уроках іноземної мови згідно з Державними стандартами базової і повної середньої освіти в основній школі, де зміст освіти у сфері спілкування передбачає тематичні блоки «Робота і професія», «Вибір професії», в старшій школі доповнюється ще темами «Престижні професії в Україні та за кордоном», у контексті яких учитель має нагоду оперувати знаннями про світ професій у різноманітних сферах спілкування [1, с. 4].

Процес професійної підготовки фахівців багатовекторний. Однак надзвичайно корисним є усвідомлення студентами власного професійного ідеалу як своєрідної моделі, що слугує орієнтиром у процесі навчання й самоосвіти. Особливої уваги потребує питання про значення загальнолюдських та національних цінностей у професійній діяльності фахівців різних спеціальностей, зокрема вчителя. Для цього вчені пропонують скористатися досвідом складання професіограми педагога, що закріпився в європейській та світовій практиці [4, с.200]. Так, у системі професійних цінностей педагога синтезують якості фахівців кількох профілів: професійні цінності лікаря (забезпечення належних умов для збереження здоров'я школярів, своєчасне виявлення відхилень у фізичному розвитку дитини, дотримання гігієни розумової праці тощо); професійні цінності педагога (ґрунтовне знання теорії навчання, виховання, управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів та вміння використовувати ці знання на практиці); організаційні якості (педагогічна діяльність у своїй основі є організаторською, тому вчитель має володіти теорією і практикою організаторської діяльності); професійні цінності актора (досконало володіти педагогічною технікою, вміти захоплювати дітей, підтримувати їхню увагу); педагог повинен бути добрим психологом (вміти об'єктивно оцінити емоційний стан учня, його потреби, інтереси, прагнення, захоплення, характер тощо) і технологом (людиною, здатною на основі педагогічних ідей створювати оригінальні педагогічні технології) та ін. [Там само, с. 202].

Аналогічно в процесі викладання психолого-педагогічних дисциплін акцентують на тому, що в роботі з учнями гірських шкіл варто визначити пріоритетні ціннісні орієнтації для спеціалістів інших найбільш поширених професій. Приміром, для завтрашніх підприємців і менеджерів не менш важливими якостями слугують не лише потужна теоретична обізнаність, але й не меншою мірою низка психологічних характеристик, зокрема культура спілкування, вміння здійснювати критичну оцінку ситуації, що склалася, аналізувати альтернативні варіанти розв'язання проблеми, самостійно вибирати оптимальний варіант, творчо підходити до організації та управління діяльністю, дотримуватися морально-етичних і правових норм тощо.

Для сьогодення характерна чітка орієнтація на демократизацію та гуманізацію всіх сфер суспільного життя. В освітньому просторі помітні спроби пошуку інноваційних шляхів педагогічної діяльності, що ґрунтуються на постмодернових засадах. Тому навчально-виховний процес у вищій школі має ґрунтуватись на інноваційних методиках навчання і виховання студентів, а також опанування ними відповідних знань для практичної реалізації завдань профорієнтації учнів старших класів гірської місцевості.

Використання інноваційних педагогічних моделей базується на таких формах організації навчально-пізнавальної діяльності школяра, де пріоритетна роль належить його самостійній творчій роботі в процесі вирішення поставленої вчителем проблемної ситуації. Шляхом індивідуального чи групового пошуку вихованці з'ясовують труднощі, можливі в процесі розв'язання проблеми, із кількох можливих варіантів її вирішення визначають оптимальний. У такій діяльності відбувається збагачення школяра новим самостійно сконструйованим досвідом.

Готуючи студентів до професійно-педагогічної діяльності профорієнтаційного спрямування, доцільно акцентувати на меті й завданнях профорієнтації в гірській школі, змісті, формах організації, методах педагогічної взаємодії зі старшокласниками, принципах, на яких ґрунтується співпраця вчителя з учнями та батьками в означеному аспекті, а також чітко визначити напрями виховної роботи та систему міжпредметних зв'язків у плані здійснення професійного інформування, консультування та діагностування. Широкі можливості для профорієнтаційної роботи приховані практично у змісті всіх навчальних дисциплін, що вивчаються в загальноосвітній школі, зокрема тих, які запроваджені в системі середньої освіти за останні роки, — інформатиці, основах економіки, основах підприємницької діяльності й менеджменту, основах споживчих знань та інших. Підготовка майбутнього вчителя до профорієнтаційної роботи в умовах гірської школи виявляється в його професійній активності у вирішенні поставлених питань, а також системі знань, умінь і навичок психолого-педагогічного та етнокультурного спрямування.

1. Державні стандарти базової і повної середньої освіти // Освіта України. 2003. –14 січня. — № 1-2. — С. 2-14.
2. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті (Проект). — К.: Шкільний світ, — 2001. — 16 с.
3. Мельник Т. Профорієнтаційна робота зі школярами у гімназії // Рідна школа. — 2004. — Жовтень. — С. 16–18.
4. Скульський Р.П. Вивчення пріоритетних цінностей молоді та їх урахування в процесі виховання майбутніх учителів // Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. зб. / За заг. ред. О. В. Сухомлинської, П. Р. Ігнатенка, Р. П. Скульського. — К., 1997. — С. 200-202.
5. Скульський Р.П. Підготовка майбутніх учителів до педагогічної творчості: Монографія. — К.: Вища школа, 1992. — 135 с.
6. Скульський Р.П. Формування професійно-педагогічної культури майбутніх учителів. — Івано-Франківськ, 1991. — 26 с.
7. Троцько Г.В. Теоретичні питання формування професійно-педагогічної готовності майбутнього вчителя // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002. Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. — Частина 1. — Харків: «ОВС», 2002. — С. 200-209.

Ірина Пальшкова,

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри педагогічних
технологій початкової освіти,
декан факультету початкового навчання,
Південноукраїнський педагогічний університет
ім. К.Д.Ушинського

Iryna Palshkova,

Candidate of Pedagogics, assistant professor,
head of the Chair of Pedagogical Technologies
of Primary Education, dean of the Primary Education
Department, Pivdennoukrainsky State Pedagogical
University named after K. D. Ushynskyy

УДК: 78.03.01.+378Л12

ПЕДАГОГІЧНА ДІАГНОСТИКА ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

PEDAGOGICAL DIAGNOSTICS AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL CULTURE OF FUTURE ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS

In article problems of pedagogical diagnostics as making professional culture of the future teachers of an elementary school are considered.

Key words: pedagogical diagnostics, professional culture of the future teachers of an elementary school are considered.

Актуальність дослідження. Одним з найбільш важливих здобутків сучасної педагогічної науки стало усвідомлення того, що підготовка вчителів до професійної діяльності функціонує і розвивається як складна за своїм змістом і структурою система, яка тісно пов'язана з навколишнім середовищем і власними внутрішніми властивостями. Звертаючись у своєму дослідженні до виявлення тенденцій і закономірностей, що зумовлюють формування професійно-педагогічної культури вчителя початкових класів, ми виходили з того, що підготовка вчителів до професійної діяльності існує і розвивається як складова системи педагогічної освіти, вищої професійної освіти і освіти в цілому.

Мета статті — визначити професійну культуру майбутніх вчителів початкової ланки з позиції педагогічної діагностики.

Отримані результати. Професійно-педагогічна культура — це складний динамічний процес поступового формування професійних знань, професійних умінь і професійно значущих якостей особистості. Складовою особистісних якостей майбутнього вчителя початкових класів є творчі здібності.

Культура розглядається з двох позицій: з одного боку — як властивість діючого суб'єкта, з іншого — як об'єктивне (об'єктивоване) буття, опредмечене, що несе в собі результуючий момент діяльності; як зовнішня предметність, діяльнісний, технологічний бік. Форми об'єктивації культури різні: від об'єктивації в нейродинамічних структурах мозку індивіда його поглядів, цілей, цінностей, інтенцій — до професійних умінь та навичок; від стереотипних форм професійної діяльності — до інновацій і духовної практики.

Професійно-педагогічна культура дозволяє приймати професійно важливі рішення, прогнозувати результати педагогічного впливу, забезпечує рефлексивне розуміння, готовність і здатність надавати дитині психологічну підтримку, допомагати їй у вирішенні психологічних проблем та утруднень, актуалізувати резерви особистісного зростання, робить можливим подолання конфліктних ситуацій, що виникають у процесі професійної діяльності.

У своєму дослідженні, присвяченому педагогічній діагностиці в системі вдосконалення професійної діяльності вчителя початкових класів Л.Александрова виходить з припущення, що педагогічна діагностика є засобом вдосконалення професійної діяльності вчителя початкових класів. Умови навчання вчителів цього виду діяльності вимагають, щоб зміст, форми і методи педагогічної діагностики були розроблені відповідно до основних положень концепції гуманізації педагогічного процесу, особистісно-орієнтованих технологій навчання і виховання учнів і відтворені у змісті відповідних навчальних курсів. Вчитель, професійно підготовлений до діагностичної діяльності в початковій школі, повинен вміти складати спеціальну дослідно-експериментальну програму з використання педагогічної діагностики, в якій передбачено проведення обстеження загального фізичного розвитку школярів, враховано виховні можливості класного колективу та виховний потенціал сім'ї школярів і рівень роз-

виту соціальних якостей учнів з другого по четвертий класи, професійні наміри школярів в четвертому класі. Діагностичний висновок, який складається щорічно, є основою для визначення педагогічних завдань, планування вчителем подальшої навчально-виховної роботи. Щорічний аналіз діагностичних даних про рівень загального розвитку учнів дає підставу для оцінки якості професійної діяльності вчителя початкових класів. Автором розкрито теоретичні основи професійної діяльності вчителя початкових класів з використанням педагогічної діагностики: суть, логіка і структура діагностичної діяльності, її принципи, етапи і рівні; особливості використання педагогічної діагностики в початковій школі; методика використання педагогічної діагностики в початкових класах в цілісному педагогічному процесі; педагогічні умови використання педагогічної діагностики в процесі вдосконалення професійної діяльності вчителя початкових класів [1].

Аналогічні дослідження щодо підготовки вчителя початкових класів до діагностичної діяльності проведені О.М.Мельник, Л.П.Фалько. В останні роки все більше уваги приділяється підготовленості вчителів до роботи з учнями, що потребують спеціальної допомоги. Так, О.Ю.Байбакова досліджувала умови формування готовності вчителя початкових класів до роботи з дітьми, що мають труднощі в навчанні [2]. Дослідження базується на припущенні, що процес формування готовності вчителя початкових класів до роботи з такими дітьми може бути ефективним, якщо:

- підготовка до корекційно-педагогічної діяльності розглядається як процес і результат професійно-особистісної готовності педагога до роботи з дітьми, що зазнають труднощів в навчанні;
- забезпечується реалізація різнорівневих і варіативних програм, які сприяють формуванню професійної придатності (спрямованості на роботу з дітьми даної категорії), а також спеціальної (корекційної) методичної підготовленості;
- програмно-цільовий і змістовно-процесуальний компоненти підготовки вчителя початкових класів до роботи з дітьми, що зазнають труднощів у навчанні, спираються на інтеграцію міжпредметних зв'язків навчальних дисциплін загальнокультурного, психолого-педагогічного і предметно-методичного блоків [2, с.15]. На думку автора, формування готовності вчителя початкових класів до роботи з дітьми, яким важко дається навчання, є складовою частиною мети і результату загального процесу професійного вдосконалення вчителя початкових класів, його підсистемою, що включає єдність теоретичного, практичного і психологічного компонентів цієї галузі підготовки. Процес формування означеної готовності передбачає формування психологічної спрямованості особистості вчителя на корекційно-педагогічну діяльність; науково-теоретичну і практичну (спеціальну і загальнометодичну) готовність, що характеризується оволодінням вчителем відповідними психолого-педагогічними знаннями і сформованістю корекційно-педагогічних умінь, необхідних для роботи з молодшими школярами цієї групи.

Критеріями і показниками сформованості готовності вчителя початкових класів до роботи з дітьми, що зазнають труднощів у навчанні, виступають придатність і компетентність як характеристики диференційованої професіограми підготовки вчителя в цій галузі його професійної діяльності.

Систему психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкових класів досліджено Л.О.Хомич [4]. Автор також виходить з особливостей професійної діяльності вчителя початкових класів, її багатопредметності і потреби вирішувати різнобічні завдання з навчання, виховання й розвитку учнів, використовуючи різні методики організації навчального процесу. Система, яку пропонує автор, базується на міжпредметних зв'язках дисциплін психологічного, педагогічного і методичного циклу, послідовному включенні студентів у самостійну практичну і науково-дослідну роботу, що потребує органічного поєднання теоретичних знань з прикладними вміннями організації навчально-виховного процесу в початковій школі.

У основу концепції автора покладено підхід, що орієнтує процес підготовки вчителів початкових класів на інтеграцію в світову педагогічну систему з урахуванням її гуманістичних цінностей, духовне і інтелектуальне пробудження вчителя як особистості, відновлення в його діяльності загальнолюдських і національних цінностей [4, с.178].

За результатами дослідження Л.О.Хомич доведено, що цілісність підготовки майбутніх учителів початкових класів до навчально-виховної роботи з учнями забезпечується відтворенням у цьому процесі принципу інтеграції і диференціації змісту їх професійно-педагогічної підготовки й загальнокультурного розвитку. Органічне поєднання навчально-пізнавальної, науково-дослідної і навчально-практичної діяльності майбутніх учителів відбувається за логікою формування:

- первинних уявлень про педагогічну професію, професійно-педагогічну діяльність, вимоги щодо особистості вчителя в контексті педагогічної культури;
- технологічних знань про особливості організації цілісного навчально-виховного процесу в школі й особистість учня;
- психолого-педагогічних знань та умінь щодо взаємодії з учнями, дотримання суб'єкт-суб'єктних відносин;
- професійного саморозвитку і самовдосконалення на засадах практичного досвіду професійно-педагогічної діяльності [4, с.179].

Спираюсь на ґрунтовний історичний аналіз розвитку і становлення системи підготовки вчителів на теренах України і зарубіжжя, автор пропонує модель психолого-педагогічної підготовки, що зорієнтована на формування їхньої педагогічної культури. На жаль, ефективність означеної моделі оцінювалась за результатами екзамене-

нів, заліків, контрольних і самостійних робіт, рефератів, курсових і дипломних робіт студентів, тобто за традиційними показниками, які не дозволяють повною мірою виявити рівень професіоналізму і педагогічної культури майбутнього вчителя.

Слід зазначити, що рекомендації Л.О.Хомич знайшли широке втілення в сучасній системі вищої педагогічної освіти і державних стандартах, які визначають кваліфікаційні характеристики компетентності і професіоналізму вчителя початкових класів.

На нашу думку, слід визначити вимоги і до діагностування вчителів початкової ланки при проходженні ними курсів підвищення кваліфікації.

У розрізі сучасних вимог до працівників освіти підвищення професійно-педагогічної культури педагогічних кадрів передбачає:

- 1) подолання ситуації, при якій сьогоднішні педагогічні навчальні заклади готують учителів для школи вчорашнього дня; розробка і експериментальна апробація кількох моделей всебічного реформування системи підготовки педагогічних кадрів — її організації, структури, принципів взаємозв'язку з освітньою практикою та інноваційними процесами в освіті; збільшення обсягу і підвищення якості підготовки педагогічних кадрів для системи початкової та середньої професійної освіти;
- 2) організацію та проведення всеобучу з інформаційних технологій для управлінських та педагогічних кадрів, серед яких не більше чверті нині мають тільки ознайомчий рівень підготовки в сфері інформатики, а також створення необхідних умов у педагогічних навчальних закладах для підготовки студентів — майбутніх вчителів — до використання інформаційних технологій в професійній діяльності;
- 3) реорганізацію методичної служби органів управління освітою; побудову її діяльності на принципах мережевої організації і маркетингу поширення передових освітніх практик; створення розгалуженої інфраструктури методичних служб у формі творчих площадок, лабораторій передового досвіду, педагогічних майстерень на базі інноваційних освітніх установ і педагогічних практик;
- 4) реорганізацію і надання динамізму системі підвищення кваліфікації працівників освіти, реалізацію ідей неперервної професійної освіти. Необхідно вже на студентській лаві готувати студентів до процесу неперервного професійного самовиховання, творчого зростання.

Формування професійно-педагогічної культури студентів діагностувалось у трьох головних напрямках:

- оволодіння студентами системою знань, умінь і навичок професійної діяльності: функціональними обов'язками учителя-предметника і класного керівника. У ході засвоєння професійних знань і вироблення відповідних професійних умінь відбувався рух особистості за ступенями формування професійно-педагогічної культури, розвивалася специфічна система способів виконання діяльності, формувалася особистісний стиль діяльності, який буде сприяти скороченню періоду адаптації в самостійній професійній діяльності;
- зміна окремих рис особистості, що виявляються як у зовнішньому вигляді (мові, емоційності, формах спілкування), так і в формуванні елементів професійно значущих якостей: педагогічного мислення, педагогічного задуму, педагогічної спрямованості, що сприяє зростанню професійно-педагогічної культури;
- зміна установки суб'єкта щодо об'єкта діяльності, що виявлялася у рівні інформованості про об'єкт, мірі усвідомлення його значущості (когнітивна сфера); в інтересі до об'єкта, задоволенні від взаємодії з ним, у практичній сфері-в пізнанні своїх реальних можливостей впливу на об'єкт (емоційна сфера). Це дало змогу говорити про становлення професійної культури і формування вмінь самоосвіти.

Наше дослідження спирається на великий фактичний матеріал, який оброблявся шляхом застосування методів математичної статистики. Дані, одержані в результаті математичної обробки, доповнені якісним аналізом, що дало змогу з'ясувати сутність формування професійно-педагогічної культури, складний взаємозв'язок між окремими сторонами цього процесу.

Показниками оцінки сформованості рівня професійних знань виступали: об'єм знань (повнота, глибина, міцність), усвідомленість знань (самостійність суджень, доказовість окремих положень, постановка проблемних питань), інтерес до педагогічної теорії (читання педагогічної літератури, участь у науково-дослідній роботі).

Показниками сформованості рівня педагогічних умінь є:

- доцільність вибраних прийомів, методів, засобів;
- послідовність дій, що виконуються студентами при використанні прийомів, методів, засобів;
- якість виконання кожної дії;
- час, що витрачається на виконання дій (завдань).

Час, що витрачається на яку-небудь дію, що виконується студентами, свідчить про наявність педагогічних умінь, а їх послідовність і якість є усвідомленим застосуванням педагогічних умінь.

Сформованість професійно важливих якостей особистості вивчалася за такими показниками:

- педагогічний оптимізм (захопленість, завжди одержує задоволення, іноді одержує задоволення);
- педагогічна рефлексія (бачить помилки, намагається їх подолати, важко переживає невдачі та труднощі);
- педагогічне мислення (читає й аналізує педагогічну літературу постійно або епізодично, цілеспрямовано з теми, що цікавить (аналізує ситуації з точки зору психолого-педагогічних знань);
- педагогічний такт (одержує задоволення від спілкування з учнями, дотримується педагогічної етики);
- спрямованість на педагогічну діяльність (чи має намір працювати вчителем).

Вивчалася думка студентів про організацію навчально-виховного процесу: урочна і позаурочна робота з предмета; робота класного керівника з учнями; методична робота; науково-дослідна робота.

Основними методами вивчення рівня сформованості професійно-педагогічної культури студентів були спостереження за їхньою роботою під час уроків, на позаурочних заняттях, виховних заходах, бесіди з ними, інтерв'ю, співставлення самооцінки і експертної оцінки, аналіз звітної документації з педагогічної практики (плани-конспекти уроків, план виховної роботи класного керівника на період педагогічної практики, звіт з науково-дослідної роботи тощо), аналіз рецензій учителів-методистів шкіл, звіти викладачів університету, які керували педпрактикою студентів. Експертами в оцінці діяльності студентів виступали: вчителі-методисти шкіл, адміністрація школи, викладачі-методисти університету.

Експериментальна робота проводилася за спеціально розробленою програмою, яка реалізувала модель формування професійно-педагогічної культури студентів. Програма вибудовувалася з урахуванням виявлених чинників, що впливали на формування професійно-педагогічної культури майбутніх педагогів. Робота спрямовувалася на формування професійної мотивації студентів у процесі організації навчально-виховної діяльності.

Формування професійних умінь відбувалося вже на етапі засвоєння студентами професійних знань в період вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу: вміння вести спостереження, організовувати бесіду, вибудовувати логіку викладу інформації, аналізу наукової та методичної літератури, узагальнення досвіду педагогів тощо. Оволодінню студентами професійними вміннями сприяв пропедевтичний етап педагогічної практики:

- практикум «Занурення в педагогічну науку», де студенти оволодівали вміннями спостерігати і аналізувати педагогічну дійсність за визначеною програмою під час відвідування освітніх установ міста;
- інструктивно-методичний практикум «Класний керівник-організатор спільної діяльності учнів у позаурочний час», де студенти оволодівали вміннями планувати, організовувати, аналізувати виховну роботу з учнями різних вікових груп, методики вивчення особистості і колективу, організації творчої діяльності з учнями.

Одержані знання актуалізуються в період проходження студентами педагогічної практики. При підготовці до уроків, позакласних та позаурочних заходів, при організації навчально-виховного процесу всі знання інтегруються.

Безпосередня робота в період педагогічної практики в освітніх установах дозволяла студентам перевіряти рівень сформованості професійних умінь, усвідомити рівень засвоєння професійних знань і визначитися в правильності професійного вибору.

Поетапне входження в професійну діяльність в період педагогічної практики дозволило простежити динаміку сформованості професійних знань, професійних умінь і професійно значущих якостей. Результатом навчально-виховної практики (IV курс) мало стати оволодіння студентами репродуктивного виду професійної діяльності — робота за алгоритмом (2-й тиждень педагогічної практики) і перехід до 1-го рівня (евристичний рівень) продуктивного виду професійної діяльності. За результатами цієї педагогічної практики студенти всіх груп оволоділи репродуктивним видом діяльності, і 87% студентів IV курсу оволоділи 1-м рівнем продуктивного виду діяльності. Узагальнені дані представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Оволодіння студентами IV курсу професійною діяльністю

Види професійної діяльності	Група 1 (54%)	Група 2 (32%)	Група 3 (14%)
Репродуктивна діяльність	100%	100%	100%
Продуктивна діяльність	54%	21%	12%

Висновок. На завершення нагадаємо, що за світовими стандартами якість освіти визначають за її спроможністю забезпечувати культурну ідентифікацію особистості. Культурна ідентичність — це самовідчуття людини середині конкретної культури, уявлення кожного про себе як індивідуальність, переживання себе як частки певної культурної системи, знаходження сенсу у власному культурному самовизначенні, тому сприяти культурній ідентичності особистості — одне з головних завдань сучасної освіти. На професійно-педагогічному рівні педагогічна культура розглядається як сфера професійної діяльності, яка включає суспільні вимоги до неї, закономірності культурної ідентифікації педагога, культурно доцільні освітні системи, педагогічні технології і культурні практики.

1. Александрова Л.Ю. Педагогическая диагностика в системе совершенствования профессиональной деятельности учителя начальных классов: Автореф. дис. канд.пед.наук: 13.00.08. — М., 2003. — 18 с.
2. Байбакова О.Ю. Формирование готовности учителя начальных классов к работе с детьми, испытывающими трудности в обучении: Автореф. дис. канд.пед.наук: 13.00.08. — М., 2005. — 18 с.
3. Фалько Л.П. Подготовка будущего учителя начальных классов к диагностической деятельности в процессе обучения математике: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.08. — Омск, 2004. — 18 с.
4. Хомич Л.О. Система психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. — К., 1998. — 443л. — Бібліогр.: С. 377-408.

Світлана Кондратюк,

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки, психології та методики початкового навчання, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Svitlana Kondratiuk,

Candidate of Pedagogic, assistant professor, head of the Chair of Pedagogic, Psychology and Methods of Elementary Education, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

УДК 371.72: 373.3

ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ НА ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ В ГІРСЬКИХ РЕГІОНАХ

FORMING VALUES UNDERSTANDING OF THE HEALTHY WAY OF LIFE WITH JUNIOR SCHOOLCHILDREN IN MOUNTAIN REGIONS

In the article the problem of the safety, health firming and healthy way of life of the junior schoolchildren's forming is observed. The author supposes the present problem solving by means of the axiological orientations to the healthy way of life of the junior schoolchildren forming.

Key words: health, axiological orientations, healthy way of life, junior schoolchildren.

Постановка проблеми. Збереження та зміцнення здоров'я і формування здорового способу життя підростаючого покоління нині визнані проблемами загальнодержавного масштабу. В Україні основні підходи до збереження і зміцнення здоров'я дітей та молоді визначені у Законі України «Про охорону дитинства», у Державних національних програмах «Діти України», та «Освіта» (Україна XXI століття), міжгалузевій комплексній програмі «Здоров'я нації на 2002 — 2011 рр.», національній доктрині розвитку освіти України XXI століття. Так, основним завданням національної програми «Діти України» є «створення оптимальних умов для фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку дітей, формування гармонійно розвиненої особистості, виховання громадянина, здатного до повноцінної життєдіяльності в усіх сферах виробництва, освіти, науки і культури» [3].

Вченими доведено, що найбільша кількість хвороб виникає внаслідок нездорового індивідуального способу життя людей, а тому гостро постає необхідність усвідомлення з раннього віку цінності здоров'я, розуміння визначальної ролі здорового способу життя для його збереження і зміцнення.

У психолого-педагогічній літературі проблема ціннісних орієнтацій розглядається в працях Беха І.Д., Виготського Л.С., Ковальова А.Г., Лапаєнко С.В., Оржеховської В.М., Турчака Л.А. та інших. Більшість авторів визначають ціннісні орієнтації як систему ціннісних ставлень особистості до об'єктивних цінностей людської культури. Вчені стверджують, що процес становлення ціннісних орієнтацій безперервний і пов'язаний з розвитком мотиваційної сфери особистості [1; 2].

Основний зміст статті. Внаслідок обмеженого життєвого досвіду, нерозуміння цінності здоров'я багатьом молодшим школярам властиве байдуже ставлення до власного здоров'я. Розвиток особистості відбувається під впливом системи цінностей, які, в першу чергу, існують в сім'ї, а потім вже в суспільстві. Система цінностей для дитини приймає характер зразків, на основі яких визначається спосіб поведінки, уявлення ідеального образу людини. Отже, в гірських регіонах орієнтація на здоровий спосіб життя має першочергове значення для розвитку особистості молодшого школяра. Діти здебільшого не розуміють взаємозалежність навколишнього середовища і фізичного здоров'я, фізичного і психічного здоров'я та визначальної ролі духовного здоров'я; учні не усвідомлюють здоровий спосіб життя особистісно значущим.

Таким чином, *актуальність поставленої проблеми* визначили сучасний соціальний запит на збереження і зміцнення здоров'я підростаючого покоління нашої держави; запити шкільної практики до наукового обґрунтування ціннісних орієнтацій на здоровий спосіб життя молодших школярів, пошук шляхів удосконалення процесу формування здорового способу життя молодших школярів.

Виходячи з того, що здоровий спосіб життя молодших школярів має певну специфіку, зумовлену їхніми віковими особливостями, залежністю від дорослих, несформованістю навичок гігієнічної культури, мотивації до їх набуття у нашому дослідженні зміст виховної роботи спрямований на формування ціннісних орієнтацій на здоровий спосіб життя, як основного і надійного способу збереження, зміцнення і відтворення здоров'я школярів.

Зважаючи на те, що чим раніше сформується у школярів ціннісне ставлення до здорового способу життя, тим надійніше він закріпиться в їхній свідомості. Тому, щоб людина відчувала відповідальність за своє здоров'я, важливо з дитинства формувати систему пріоритетів, які дають певні переваги бути здоровим. Наприклад, у розвинутих країнах світу потреба батьків дбати про здоров'я своїх дітей пояснюється небажанням витратити великі гроші на лікування дітей, вносити значну страхову плату в разі низьких показників їхнього здоров'я, а також знизити шанси своїх дітей у конкурентній боротьбі з їх однолітками. Існує ще один істотний мотив — культ здоров'я з дитинства або «мода» на здоров'я [4; 5].

Розглядаючи особливості мотивації щодо ведення здорового способу життя, можна виділити такі її види: негативна мотивація, коли мотивує не наявність, а відсутність чого-небудь і ця відсутність призводить до відчуття дискомфорту; позитивна мотивація — підвищення рівня знань, культури, формальним критерієм є освітній рівень людини.

У зв'язку з цим, ми дійшли висновку, що проблема збереження здоров'я підростаючого покоління потребує виховання свідомого ставлення до нього перш за все дітей та їх батьків і має бути однією з пріоритетних.

Отже, формування ціннісних орієнтацій на здоровий спосіб життя — є складним процесом, який ґрунтується як на загальних освітніх принципах так і на психологічному підкріпленні поведінки, що, в свою чергу, сприяє збереженню здоров'я і допомагає поширенню здорового способу життя в більш широкій сфері життєдіяльності.

Аналіз науково-методичної літератури дозволив з'ясувати, що ціннісні орієнтації та здоровий спосіб життя можуть бути сформовані за умов додержання певних принципів, які відбивають соціальні і психофізіологічні сторони життєдіяльності учнів:

- принцип єдності свідомості і поведінки (формування в учнів початкових класів позитивного ставлення і стійкого інтересу до здорового способу життя шляхом роз'яснення та привчання; стимулювання свідомого виконання основних компонентів здорового способу життя в процесі праці, відпочинку і різних видів повсякденної діяльності та здійснення самоконтролю);
- принцип поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самостійністю;
- принцип врахування вікових і індивідуальних особливостей молодших школярів;
- принцип єдності вимог і координації дій усіх учасників виховного процесу;
- принцип міцності засвоєння знань, умінь, навичок.

Відповідно до виділених принципів, виховний процес в гірських регіонах має бути підпорядкований меті формування цінностей особисті (природа, людина, життя, здоров'я) та послідовному формуванню цих якостей: зміна байдужого ставлення учнів до здоров'я і здорового способу життя на ціннісне; актуалізація потреби, бажань, інтересу до здорового способу життя; безпосередня причетність до цього процесу.

Найбільш загальними критеріями здорового способу життя є такі способи повсякденної життєдіяльності, котрі зміцнюють адаптивні можливості організму, сприяють повноцінному виконанню людиною соціальних функцій і досягненню активного довголіття. Таким чином, здоровий спосіб життя молодших школярів може бути сформований у разі визначення змісту здорового способу життя, сформованості мотивації та виконанні певних практичних дій, до яких ми відносимо: рухову активність, раціональне харчування, достатню тривалість нічного сну, особисту гігієну, загартування, органічно введених у режим дня, котрий будується на ґрунті природних біологічних ритмів і враховує також індивідуальні біоритми дітей 7-10 років.

Нами виділені наступні критерії сформованості у молодших школярів здорового способу життя (див. табл.):

- пізнавальний (засвоєння молодшими школярами знань про здоровий спосіб життя);
- мотиваційний (усвідомлення цінності здоров'я);
- діяльнісний (досягнення відповідних віку нормативних показників фізичної підготовленості до навчання та фізичного розвитку).

Таблиця 1

Критерії сформованості у молодших школярів здорового способу життя

Критерії	Параметри критерію	Ознаки виявлення параметрів
Пізнавальний	Теоретико-методологічна обізнаність	1. Наявність теоретичних знань щодо ведення здорового способу життя. 2. Вміння виокремлювати на основі базових знань складові здорового способу життя від нездорового. 3. Обізнаність у впливі здорового способу життя на здоров'я особистості. 4. Вміння контролювати власний спосіб життя.
Мотиваційний	Ціннісне ставлення до здоров'я	1. Усвідомлення цінності здоров'я і залежність його від способу життя. 2. Позитивне сприйняття здорового способу життя. 3. Прагнення до втілення оздоровчих методик у спосіб життя.

Кожний критерій розкривається через систему параметрів — ознак, які описують ступінь його реалізації. Ми пропонуємо в умовах гірських шкіл використовувати перевірену на практиці методику формування у молодших школярів ціннісних орієнтацій на здоровий спосіб життя.

Учнями спочатку набуваються теоретичні знання про зміст здорового способу життя шляхом вивчення збагачених медичними, біоритмологічними та гігієнічними аспектами здорового способу життя предметів з основ здоров'я, природознавства, фізичного виховання, факультативного курсу «Здоров'я», класних і виховних годин. Крім того, молодші школярі ознайомляться із складовими здоров'я та здорового способу життя не лише у навчально-виховному процесі, але й у позаурочний час.

У результаті діти усвідомлюють природовідповідність процесів в організмі, залежність здоров'я від способу життя, здоров'я починають сприймати як необхідний психофізичний стан організму, знають складові здорового способу життя, проявляють інтерес до заходів збереження і зміцнення здоров'я, розуміють вплив навколишнього середовища на рівень працездатності.

Зміст виховання здорового способу життя несе широкі пізнавальні мотиви — від загального недиференційованого розуміння значущості здорового способу життя для збереження здоров'я до більш глибокого усвідомлення причин необхідності додержуватися його. Учні починають орієнтуватися у загальнолюдських цінностях. Так, у ході бесіди на запитання «Що найдорожче у житті людини?» майже однотайно учні експериментальних класів відзначили здоров'я. У відповідях відчувалася наявна мотивація до збереження здоров'я та дотримання здорового способу життя.

Підвищення теоретико-методологічної обізнаності досягалося завдяки широкому застосуванню у ході експерименту діалогічних методів.

Оздоровча самовдосконаленість молодших школярів експериментальних класів здійснювалася через особистісно-діяльнісний підхід до формування здорового способу життя. Так, достатній обсяг рухової активності досягався послідовним використанням її різних форм. Учні експериментальних класів щоденно виконували вдома ранкову гімнастику, гімнастику до початку занять у школі, фізкультурні хвилинки двічі протягом уроку, проводилися спортивні години після обіду та два рази на тиждень уроки фізичного виховання.

За показник сформованості рухової активності обрано досягнення молодшими школярами нормативів з фізичної підготовленості та фізичного розвитку, що є загальним показником сформованості здорового способу життя.

Форми і методи виховання здорового способу життя в експериментальних класах відрізнялися:

- цілеспрямованістю, послідовністю та систематичністю;
- обґрунтованим комплексом виховних впливів у навчальному процесі, позакласній та позашкільній роботі;
- збільшення кількості виховуючих осіб;
- особистісно-діяльним підходом.

Методи виховання здорового способу життя обиралися в залежності від психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку: чуйності, допитливості, наслідування, працелюбності, старанності, дисциплінованості, вольової регуляції своєї поведінки, довільності психічних процесів, почуття обов'язку.

Основою для добору методів виховання здорового способу життя стала взаємопов'язаність діяльності виховуючих осіб і вихованців, яка спрямована на формування поглядів, переконань, навичок і звичок здорового способу життя молодших школярів.

Методи виховання у молодших школярів здорового способу життя включали наступні структурні елементи:

- методи формування поглядів і переконань щодо здорового способу життя:
 - а) словесні методи (роз'яснення, бесіди, розповіді, казки);
 - б) метод прикладу (позитивний приклад педагогів, батьків, новаторів здорового способу життя);
- методи формування оздоровчої поведінки:
 - а) педагогічний вплив (порада, вимога, виховні ситуації);
 - б) привчання до виконання певних дій (режим дня, вправи);
- методи стимулювання діяльності і поведінки:
 - а) змагання (ігри, шкільні спартакіади);
 - б) заохочення (схвалення).

Отже, формування у молодших школярів ціннісних орієнтацій на здоровий спосіб життя в гірських регіонах дозволить ефективніше вирішувати завдання оздоровлення дітей, підвищувати рівень сформованості здорового способу життя.

Зазначене положення дозволяє безперервно удосконалювати організацію оздоровчого процесу, використовуючи всі сфери виховного впливу на дитину.

1. Зубалій М.Д., Закопайло С.А. Структурні компоненти здорового способу життя. — Одеса: НСУ.2000. — С.394-399.
2. Лапаєнко С.В. Формування ціннісних орієнтацій старших підлітків на здоровий спосіб життя: Дис... канд. пед. наук. — К., 2000. — 203 с.
3. Основи законодавства України про охорону здоров'я // Зб. Документів. — К., 2003. — С.132-138.
4. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. — М., 1998. — 198 с.
5. Duft der Rose: Sprachentwicklungsstörungen bei Kindern nehmen zu // Der Spiegel. — 28/ 1997. — S.152-153.

Наталія Матвєєва,

кандидат педагогічних наук,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Natalia Matveeva,

Candidate of Pedagogics,
Vasyl Stefanyk
Pre-Carpathian National University

УДК 371.114

ПІСЛЯДИПЛОМНА ОСВІТА ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ГІРСЬКИХ ШКІЛ: ІСТОРІЯ, РЕАЛІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

AFTER DIPLOMA FORMATION OF TEACHERS OF PRIMARY MOUNTAIN SCHOOL: HISTORY, REALITY, PROSPECTS

The problem of organization of after diploma formation of teachers of primary school of mountain locality of Ukraine rises in the article. The question of rise of professional, scientific, general cultural, spiritual level of every personality is actual and especially teachers for today.

Актуальність проблеми. Формування і розвиток професійної компетентності вчителя виступають сьогодні однією з центральних проблем у цілісній системі безперервної освіти, що органічно поєднується з необхідністю формування потреби у підвищенні фахового рівня та самоосвіти. Вирішення цього завдання можливе у системі післядипломної освіти, яка стає не тільки засобом соціального захисту, адаптації до швидкоплинних умов життя, але й умовою самореалізації особистості.

Історичний підхід до вирішення проблем підготовки педагогічних кадрів дозволяє переконалися в тому, що підготовка вчителів у сучасному суспільстві передбачає глибоке вивчення і творчий розвиток ціннісного аспекту в історії становлення педагогічної школи. На зламі ХХ-ХХІ ст. в українському суспільстві посилилась зацікавленість історичним минулим Прикарпаття, яке розвинуло свій національно-культурний потенціал, є осередком розвитку культури й мистецтва, освіти та науки [1, с.778]. Географічне положення, віддаленість від обласного центру, важко-доступність є головними чинниками соціально-економічного розвитку краю, що спостерігаються впродовж останніх століть.

Основний зміст статті. Робота закладів освіти й культури в гірських умовах Карпат завжди вимагали від педагогів великих затрат праці. Як і в ряді інших районів, гірські школи потребували забезпечення висококваліфікованими кадрами. Вирішити дану проблему були покликані райвно, райпедкабінети, обласний інститут удосконалення вчителів, кафедри вищих навчальних закладів тощо. У другій половині ХХ ст. науково-методична робота з учителями-початківцями, яку ми будемо й надалі розглядати як одну із складових післядипломної освіти, проходила безпосередньо в самих школах, а саме за допомогою методичних об'єднань вчителів. Як свідчать архівні матеріали, на належному рівні працювали методоб'єднання у Білоберезівській СШ, Черемошнянській ВШ Верховинського району, де вчителі відвідували уроки, обговорювали актуальні питання методики навчання і виховання, ділились досвідом використання дидактичного матеріалу, обговорювали новинки педагогічної преси, заслуховували звіти окремих вчителів про самоосвіту.

Так, на підсумковій конференції інспектором шкіл райвно (Бельмега П.І.) та методистом кабінету початкових класів Івано-Франківського інституту удосконалення вчителів (Крилюк В.П.) було відмічено, що гірська школа потребує вирішення ряду питань: підвищення рівня успішності учнів та ефективності роботи педагогів, покращення методичної роботи з ними, залучення вчителів до науково-дослідної діяльності, надання допомоги у самоосвіті, забезпечення необхідною літературою [2, арк.39]

У 60-ті роки ХХ ст. обмін передовим досвідом відбувався у формі участі вчителів у семінарах при опорних школах, де вчителі Криворівнянської ВШ, Кривопільської ВШ, Буковецької ВШ, Краснолівської СШ, Верховинської СШ виступали з доповідями про власний досвід роботи: «Організація і проведення краєзнавчого гуртка», «Виховання молодших школярів на уроці та в позаурочний час», «Самоосвіта вчителя початкової школи», «Проблемне навчання та застосування його у практиці вчителя». У 1969 році при Болахівській ПШ №7 Долинського

району було організовано постійно діючий семінар для вчителів початкових шкіл області. Упродовж багатьох років учителі початкових шкіл Верховинського району брали активну участь у семінарах, науково-практичних конференціях та педагогічних читаннях. У 1973 р. на обласні педагогічні читання було надіслано 24 доповіді, з яких 4 — від учителів гірських шкіл. Окремі з них виступали з доповідями на теми: «Виховання молодших школярів» (Ільцівська ВШ), «Виховання патріотизму молодших школярів на уроці» (Черемошнянська ВШ), «Естетичне виховання» (Верхньо-Ясенівська ВШ) [3, арк.101]

У 1973-1974 н.р. було проведено чотири обласні та три районні семінари (224 вчителі), на яких педагогами гірських шкіл було виголошено доповіді з найбільш актуальних питань. У 1975-1976 н.р. проводився районний семінар учителів других класів (70 осіб) з проблем підвищення ефективності уроку (Криворівнянська ВШ), в роботі якого взяли участь викладачі педагогічного інституту (доц. Студентова Г.Я.) [4, арк. 28]. На семінарах вчителям давались орієнтовні плани роботи; зразки ведення записів у планах самоосвіти; рекомендована література.

Рай(міськ)вно, методкабінети проводили активну роботу у справі перепідготовки педагогічних кадрів гірської місцевості на районних семінарах, курсах та інших заходах. Так, у березні 1976 року при інституті удосконалення пройшли перепідготовку на двотижневих курсах 37 вчителів початкової школи, з яких більша частина — вчителі гірської місцевості. У травні-червні 1976 року проходили районні курси вчителів перших класів, на яких власним досвідом роботи ділились кращі педагоги області, а також науковці педагогічного інституту.

Інститут удосконалення вивчав досвід роботи вчителів гірської місцевості, які друкував надалі у збірниках (наприклад, досвід вчителя Малотур'янської ПШ Волинського р-ну І.А.Пелехан «Застосування технічних засобів навчання та дидактичного матеріалу»; вчителя Лючанської ВШ Косівського р-ну М.А.Ільницької «Самоосвіта вчителя»; «Усний рахунок на уроках математики в 1-3 класах» з досвіду роботи вчителя Городянської ВШ Косівського р-ну М.М.Павлик) [4, арк. 12]. Вчителі завжди потребували створення необхідних умов для самовдосконалення, отримання нових знань. В гірській місцевості тільки небагатьом школам вдалось організувати роботу на належному рівні (Білоберезька СШ, Рівненська ПШ, Черемошнянська ВШ Верховинського району) [4, арк.15]. Одним з основних завдань було забезпечення педагогічною, психологічною, науково-популярною, методичною та художньою літературою. З метою більш ефективного вивчення та поширення передового педагогічного досвіду вчителями гірської місцевості організовувались екскурсії до інших шкіл та міст, зустрічі з учителями-новаторами.

Кафедра педагогіки і методики початкової освіти Івано-Франківського педінституту, а також Івано-Франківський інститут удосконалення вчителів намагались тісно співпрацювати з педагогічними працівниками гірської місцевості. Організовувались виїзди у школи, під час яких вивчалась ефективність роботи вчителів малокомплектних шкіл, що вже проходили курсову перепідготовку при інституті удосконалення; робота опорних та школах передового досвіду району; проводились індивідуальні та групові консультації; в районні методкабінети надсилалась тематика рефератів та післякурсів завдання; поповнювалась картотека передового педагогічного досвіду новими матеріалами, які надалі заслуховувались на педагогічних читаннях. Викладачі кафедр педінституту залучались до читання лекцій на курсах підвищення кваліфікації. Проте в здійсненні післядипломної освіти вчителів початкової гірської школи існувало немало недоліків. Внаслідок відірваності від обласного центру гірські школи потребували належного інформаційного забезпечення (література, новинки педагогічної науки, вивчення передового педагогічного досвіду). Необхідно було більш широко залучати вчителів до участі у науково-практичних конференціях та організувати зустрічі з науковцями, кращими педагогами, вчителями-новаторами, викладачами вузів тощо.

Висновки. Проблема професійного становлення й розвитку педагога не втрачає своєї актуальності. Так склалося, що специфічні гірські природно-географічні умови Карпат обумовлюють характер здійснення післядипломної освіти вчителів. Впродовж другої половини ХХ ст. і на початку ХХІ ст. саме учитель гірської школи потребує уваги, дієвої допомоги, створення належних умов професійного та кар'єрного росту, самовдосконалення та самозбагачення.

1. Зеленчук І. Специфічні проблеми Верховинщини // Історико-культурна спадщина Прикарпаття. — 2006. — С.778-788.
2. Доповідні записки про стан навчально-виховної роботи шкіл в світлі постанов партії і уряду і нового закону про школу. Про роботу методоб'єднань вчителів шкіл області в 1973 р. — ДАІФО, ф.Р-1941, оп.1, сп.274, арк. 39.
3. Доповіді обласних педагогічних читань в 1975 р. — ДАІФО, ф.Р-1941, оп.1, сп.374, арк.101.
4. План і звіт роботи кабінету початкового навчання за 1974-1975 р. — ДАІФО, ф.Р-1941, оп.1, сп.321, арк.28.

Марія Чепіль,

доктор педагогічних наук, професор,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка

Maria Chepil,

Doctor of Pedagogics, professor,
Drohobych State Pedagogical University
named after Ivan Franko

Любов Прокопів,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Lyubov Prokopiv,

Candidate of Pedagogics,
assistant professor, Vasyl Stefanyk
Pre-Carpathian National University

УДК 37.0+378.14

ОСОБЛИВОСТІ ПОШУКУ ТА ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІЧНО ОБДАРОВАНОЇ МОЛОДІ У ВНЗ УКРАЇНИ

FEATURES OF SELECTION AND TRAINING OF THE YOUTH WITH PEDAGOGICAL TALENT IN HIGH SCHOOLS OF UKRAINE

Authors analyze features of selection (search) of talented young people in higher educational institutions of Ukraine, reveal specificity of work with gifted students.

Keywords: talent, pedagogical process, professional selection, creative abilities, creativity.

Постановка проблеми. Утвердження особистісно-зорієнтованих ідей в освіті зумовлюють їх спрямування на пошук талантів, обдарувань особистості.

Сьогодні відбувається парадоксальна ситуація, коли майбутні фахівці отримують не кваліфікацію вчителя, викладача, а фізика, історика, математика і ін., а фах вчителя стає непотрібним і неважливим. Поставлене завдання вирішуватиметься ефективніше, якщо одним з надважливих напрямів в освіті стане пошук педагогічно обдарованої молоді.

Актуальність і важливість окресленої проблеми, її суспільно-педагогічне значення зумовлюють необхідність пошуку і наукового обґрунтування проблеми обдарованих учителів.

Звідси стає зрозумілою увага до педагогічної обдарованості з боку педагогів, психологів та науковців інших сфер. Так, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Б. Теплов та ін. неодноразово звертались до педагогічних здібностей; І. Зязюн, В. Кан-Калик, Г. Костюк, П. Лесгафт, А. Макаренко, В. Сухомлинський, В. Сластьонін, К. Станіславський, К. Ушинський та ін. розглядали структуру педагогічних здібностей та їх вплив на діяльність вчителя.

Чітке розуміння необхідності пошуку майбутніх талантів, які могли б поставити школу на відповідний рівень, знайшло своє відображення у даній науковій розвідці, **метою** якої є аналіз досліджень науковців з питань педагогічних здібностей як важливої складової фахового зростання задля врахування і творчого використання досвіду роботи у сучасних умовах.

У науковій літературі існують різноманітні думки щодо змісту та критеріїв педагогічних обдарувань. На думку одних (І. Зязюн, В. Моляко, Ю. Гільбух, В. Сухомлинський та ін.), педагогічні здібності закладені в людині від народження. Інші (І. Богданова, Н. Кічук, О. Лук і ін.) вважають, що ці здібності зустрічаються вкрай рідко і їх потрібно формувати. Вважаємо, що наведені погляди науковців є дещо однобічними. Задатки до педагогічної обдарованості якоюсь мірою закладені природою, однак на формування педагогічної обдарованості має вплив мікро- і макросередовище. Саме високий рівень розвитку здібностей є важливим показником обдарованості вчителя.

Надзвичайно актуальним у контексті підготовки педагога є питання про провідний принцип діяльності майбутнього вчителя. Уже багато часу триває наукова дискусія — що важливіше для майбутнього вчителя: яскраво виражена педагогічна спрямованість, любов до дітей чи глибокі знання навчального предмета, який він буде викладати. Вважаємо за потрібне акцентувати на нашій принциповій позиції. Немає жодних підстав протиставляти одні якості іншим. Тільки органічне поєднання самовідданої любові до дітей і глибоке знання навчального предмета виступають основним показником педагогічної обдарованості, про що детально йдеться у науковій розвідці Ф. Гоноболіна. На його переконання, у структурі педагогічних здібностей провідними є:

дидактичні (уміння передавати учням навчальний матеріал у доступній, ясній і зрозумілій формі, викликати інтерес до предмета, збуджувати у школярів активну самостійну думку);

академічні — здібності до відповідних галузей науки (математики, фізики, літератури тощо);

перцептивні (уміння проникати у внутрішній світ особистості, адекватно сприймати, розуміти та оцінювати його);

мовні (глибоке знання мови та вільне володіння її виражальними засобами);

організаторські, які полягають в умінні організовувати учнівський колектив, згуртовувати його для виконання важливих завдань;

авторитарні, що передбачають безпосередній емоційно-вольовий вплив на учнів і вміння на цій основі здобувати авторитет. При цьому треба мати на увазі, що останнім часом саме по собі поняття авторитарності набуло різко негативного значення, однак намагання вчителя стати авторитетним для своїх учнів нічого спільного немає з авторитарним стилем його поведінки.

Важливими також є **педагогічна уява** — здатність до передбачення наслідків своїх дій, уміння проектувати особистість учня; **комунікативні** здібності, тобто здібності до спілкування з учнями, вміння знайти підхід до них, встановити взаємостосунки, наявність педагогічного такту; здібність до розподілу уваги між кількома видами діяльності — це уміння вчителя стежити за змістом і формою викладу матеріалу, за розгортанням своєї думки чи думки учня, водночас уміння утримувати у полі зору всіх учнів, чуйно реагувати на ознаки втоми, неухважності, нерозуміння, помічати всі випадки порушення дисципліни, стежити за власною поведінкою (позою, мімікою, пантомімікою, ходом); **творчість** у роботі вчителя. У сучасній науці встановлено, що «обдарований педагог ніколи не копіює чужих зразків. Він вивчає досвід інших, бере з нього все цінне, але ніколи механічно не копіює чужої роботи» [3].

Для вдосконалення будь-яких професійних здібностей розроблено ряд прийомів та методів навчання. Але коли йдеться саме про проблеми педагогічної обдарованості, то у цьому випадку особливого значення набувають системний аналіз, інтелектуальна атака, метод вільних асоціацій, тест-опитувальник, педагогічний прийом аналогій, проблемні задачі, а також рольові ігри, тренінг тощо. Зокрема, у процесі гри, на думку З. Курлянд, у студентів розвиваються експресивні та комунікативні здібності, адже участь у рольових іграх вимагає розкутості, фантазії, уміння діяти в непередбачених обставинах, володіти голосом, відчувати співрозмовника. Дидактичні ігри сприяють швидкому формуванню практичних навичок та вмінь, розвитку педагогічних здібностей [1].

Технологія підготовки педагогічно обдарованого майбутнього вчителя, за переконаннями О. Антонової, повинна охоплювати такі компоненти: цільовий, змістово-інформаційний, процесуальний, діяльнісно-операційний та оцінно-результативний. Педагогічна обдарованість буде розвинена за умов удосконалення змісту, форм та методів навчання та виховання. Цьому сприятимуть: створення цілісної багатофакторної моделі педагогічно обдарованого майбутнього вчителя; створення саморегульованої системи виявлення та підтримки обдарованої студентської молоді; стимулювання творчості студентів; розробка та впровадження педагогічних технологій стосовно розвитку та реалізації педагогічних здібностей, заснованих на активізації, індивідуалізації, диференціації навчально-пізнавальної діяльності студентів; формування резерву для вступу у вищі педагогічні заклади, магістратуру та аспірантуру, підготовку наукових та педагогічних кадрів [2, 75].

Проблема підготовки молоді для здобуття педагогічної професії, методичні підходи до виявлення здібних до педагогічної професії молодих людей не втратили своєї актуальності і в останнє десятиліття, коли українська вища школа отримала можливість розвиватися на основі власних надбань і традицій. Так, на початку 90-х рр. XX ст. в Україні діяли факультети майбутнього вчителя, педагогічні класи, школи юного педагога. Вищим навчальним закладам дозволено, за погодженням із Міністерством освіти, прирівнювати випускні іспити на атестат зрілості професійно орієнтованої молоді до вступних.

У сучасних умовах, коли значно зростає увага до проблем розвитку сільської школи і до відповідної підготовки вчителів для неї, вкрай необхідно враховувати той позитивний досвід, який вже був накопичений у попередні десятиліття в українській освіті.

Ось чому система «школа-педвуз», яка успішно функціонувала у 70 — 80-х рр. ХХ ст., заслуговує на пильну увагу. Ця система концентрувалася на розв'язанні певних завдань, а саме — на теоретичному обґрунтуванні методики, організації й удосконаленні факультативу «Юний педагог» для різновікової групи учнів загальноосвітньої восьмирічної і середньої школи; методиці діагностики педагогічних здібностей школярів, спільній роботі педагогічного вузу й органів народної освіти заради цільового набору в інститут здібної до педагогічної діяльності молоді. Для досягнення цієї мети було визначено основні вимоги до педагогічної професії і чинники придатності до неї; розроблена структура психологічної готовності.

Цей досвід має бути використаний і на сучасному етапі. Він повинен доповнити комп'ютерні методики, тестування тощо. Погодьмося, дуже важко з'ясувати готовність молоді стати педагогом лише на основі її почасти випадкових відповідей на питання анкети, запропонованої на вступних іспитах.

На сучасному етапі надзвичайно важливою є необхідність підвищення освітнього потенціалу суспільства. Конститутивне значення вже сьогодні мають загальнокультурний, етичний рівень кожного індивіда. Важливим завданням вищої освіти на сучасному етапі є випереджаючий вплив на формування таких якостей особистостей, які відповідали б як сьогоднішньому рівню розвитку суспільства, так і його перспективам.

Вже тепер очевидно, що людина, підготовлена лише до шаблонної, алгоритмізованої моделі діяльності, не здатна орієнтуватися в сучасних освітніх системах.

Сьогодні і в сфері освіти потрібні фахівці професійно компетентні, обдаровані, такі, що володіють високим відчуттям відповідальності за свої дії як в стандартних, так і в екстремальних ситуаціях.

Науковий пошук організаційних і методичних засобів виявлення педагогічно обдарованих дітей шкіл, в тому числі і сільських, неможливий без урахування того факту, що все різноманіття форм педагогічної діяльності охоплюється сферою освіти, а найбільш специфічними ознаками, властивими діяльності майбутнього вчителя, є якісно своєрідне поєднання педагогічних здібностей, мотивації та свідомої професійної спрямованості особистості, що дозволяє досягти успіхів у творчій педагогічній діяльності.

Що ж до критеріїв обдарованості, то вони розглядаються педагогами і психологами як рівень сформованості внутрішньосуб'єктних психологічних механізмів (це і своєрідність сприймання, і розуміння, і інтерпретація подій, і рівень мислення). Критерії виступають основою креативної поведінки особистості у певних галузях діяльності, зокрема педагогічній. На наш погляд, задатки до педагогічної обдарованості закладені природою, однак на її формування впливає мікро- і макросередовище. Запорукою педагогічної обдарованості є органічне поєднання самовідданої любові до дітей, глибоке знання навчального предмета і високий рівень розвитку здібностей.

Разом з тим, при відборі обдарованих школярів важливою є діагностична процедура, яка повинна виявляти у них наявність саме педагогічної обдарованості.

Результати застосування системи ідентифікації педагогічно обдарованої молоді в умовах сільської школи дозволяють сформулювати ряд висновків.

Для підвищення достовірності прогнозу стосовно виявлення обдарованого школяра необхідним є введення 4-етапної ідентифікаційної процедури відбору: профільні іспити; індивідуальне тестування на комп'ютері; психолого-діагностичне обстеження; підсумкова співбесіда з потенційно обдарованими (після підведення результатів іспитів і профільних співбесід з учителями).

«Ідеальна» модель (система) ідентифікації обдарованих в умовах відбору абітурієнтів в вищі навчальні заклади повинна включати п'ять основних стадій:

- попередній збір інформації про наявність учнів сільського регіону (району, міста і т.ін.), що виявляють особливі досягнення у сфері науки, (накопичення банку даних про переможців різних конкурсів, олімпіад, фестивалів);
- визначення рівня знань за профілем навчання (стабільність професійної спрямованості; уміння нестандартно вирішувати завдання науково-педагогічного характеру в умовах дефіциту інформації і часу; рівень загально-го інтелекту);
- виявлення особистісних характеристик школяра на основі психологічного обстеження (інтенсивність пізнавальної потреби, працездатність, емоційно-вольова стійкість, пластичність поведінки, комунікабельність, самооцінка);
- встановлення значущості особистісних чинників для успішності навчання за вибраним профілем спеціалізації;
- вироблення рекомендацій обдарованим щодо вибору профілю навчання.

Досвід розробки і апробації концептуально-теоретичних психодіагностичних основ ідентифікації і розвитку педагогічної обдарованості у старшокласників в умовах сільських навчальних закладів дозволяє стверджувати, що цілеспрямоване використання особистісно-орієнтованого підходу до кожної обдарованої особистості має на меті ефективний спосіб оптимального розвитку його креативного потенціалу.

Внаслідок цього пріоритетне місце в реалізації даного підходу повинно належати дотриманню системності, єдиної творчої і етичної установки на взаємодію педагога та обдарованого як творців. До істотних психолого-педагогічних принципів такої взаємодії правомірно віднести наступні:

- стосунки педагогів з учнями будуються як спільна творча діяльність; принцип педагогічного спілкування — не зі своїми знаннями до учня, а з ним — до науки і її глибини;

- навчання, освіта і самоосвіта базується на особистій зацікавленості учня, який навчається, його індивідуальних інтересах, здібностях, завдяки чому пізнавальна активність формується на основі внутрішніх потенцій самого учня;
- спільна діяльність педагога і учня;
- ідея вільного вибору форм, напрямів, методів діяльності формує мотиваційну сферу, розвиває дивергентне мислення, вміння критично оцінювати свої можливості і прагнення до самостійного рішення все більш складних проблем (у тому числі і в рамках самоосвіти);
- бачення перспективи своєї власної підготовки, самоосвіта і самовиховання формує цілеспрямованість, стимулює освоєння основ професійної майстерності;
- формування системного мислення, вміння «згортати» і деталізувати інформацію розвиває широкі інтелектуальні здібності, складає найважливішу межу професійної культури майбутнього фахівця;
- домінантою творчого виховання стає суб'єктний підхід, абсолютне визнання достоїнств кожної особи, її права на вибір, власну думку, самостійний вчинок;
- нові смислові константи виховання і спілкування припускають і нове педагогічне середовище — співдружність педагогів, колег, однодумців у творчому вихованні майбутніх фахівців.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що вже накопичена велика кількість матеріалів, присвячених проблемам пошуку та виявлення педагогічно здібної молоді. Питання педагогічної обдарованості молоді, аналіз її компонентів були у центрі уваги практиків і теоретиків педагогіки.

Разом з тим, треба визнати, що вимагають глибшого і детальнішого аналізу фактори, які впливають на розвиток педагогічних здібностей, обдарувань майбутніх учителів включно з методикою їх виявлення та розвитку у студентів вищих навчальних закладів України.

1. Курлянд З. Развитие педагогических способностей студентов педвузов как средство совершенствования их профессиональной подготовки: Автореф. Дис. канд. пед. наук: 13.00.01. / Тбилисский государственный ордена дружбы народов педагогический институт им. А.С. Пушкина. — Тбилиси, 1985. — 27 с.
2. Основні напрямки науково-педагогічного пошуку молодих дослідників України: Збірник інформаційних матеріалів. Випуск 2 / За ред. О. Антонової. — Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. — 100 с.
3. Радул В. Діагностика особистості майбутнього вчителя: Монографія. — К.: Вища школа, 1995. — 150 с.
4. Роменець В. Психологія творчості: Навч. посібник. 2-ге вид., доп. — К.: Либідь, 2001. — 288 с.

Лідія Плетеницька,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Lidia Pletenytska,

Candidate of Pedagogics, senior lecturer,
the Precarpathian National University
named after Vasyl Stefanyk

УДК 373.31

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ В ГІРСЬКИХ ШКОЛАХ ЗАСОБІВ НАРОДНОЇ МАТЕМАТИКИ

TRAINING OF FUTURE ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS FOR APPLYING MEANS OF FOLK MATHEMATICS TO SCHOOLS OF MOUNTAIN REGIONS

It is highlighted the peculiarities of elementary school teachers' work at mountain schools. It is given the characteristics of folk mathematics as a means of lore studies. The author distinguishes the aspects of applying folk mathematics the learning process of pedagogical institutes and primary schools of Ukrainian mountain regions.

Постановка проблеми. Педагогіка народознавства передбачає постійне і систематичне застосування в навчально-виховному процесі народних знань про різноманітні сфери життя: народну медицину, землемірство, метеорологію, математику, а також ідей, засобів сучасних наук (історії, соціології, демографії, етнографії, психології). Особливу галузь народознавства становить народна математика.

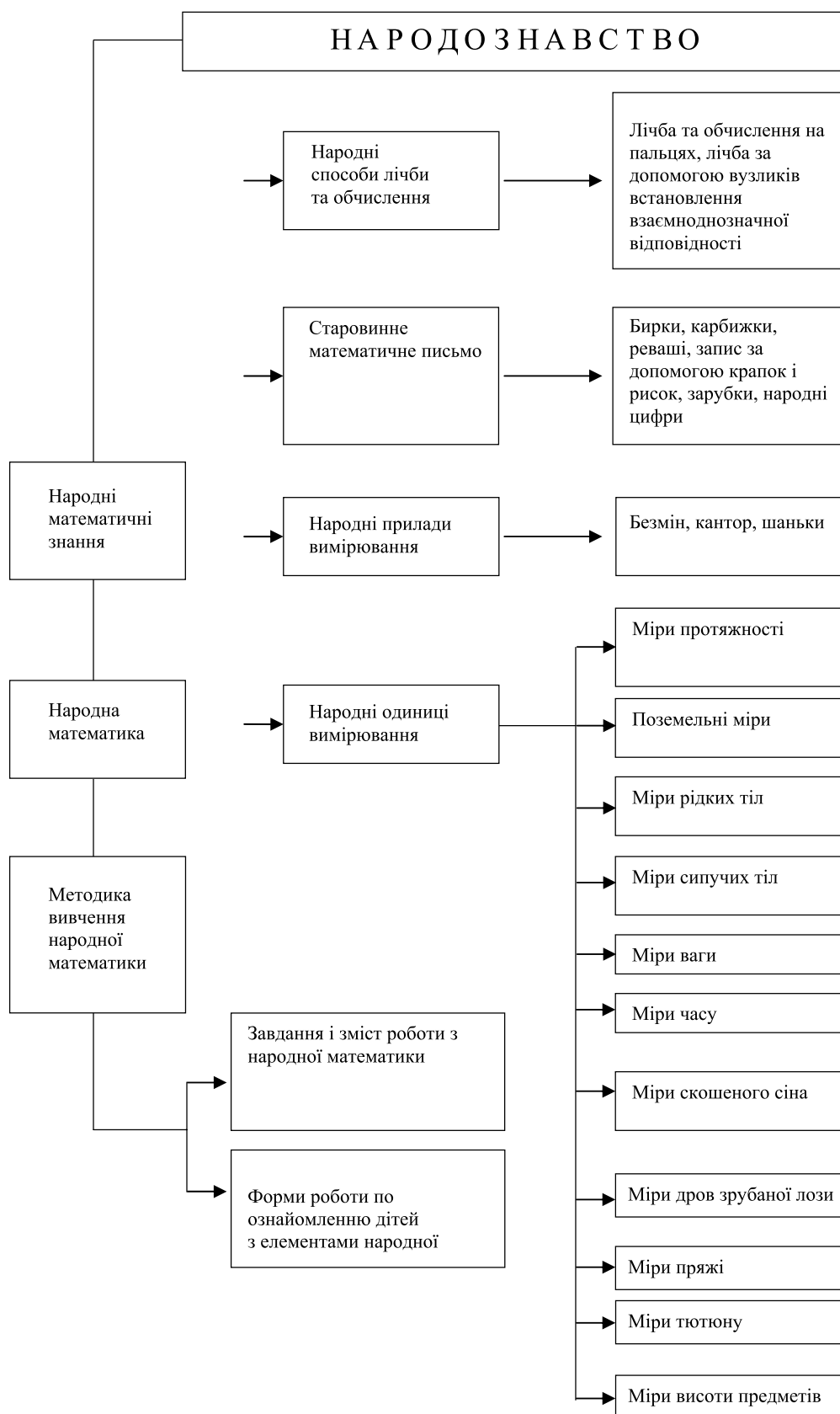
Ми розглянули становлення та розвиток народної математики в етнографічному, історичному, народознавчому ракурсах. Однак це поняття має й інші тлумачення. Так, з археологічного й етнографічного поглядів звернули увагу на народну математику такі вчені, як В.Б.Бобинін, І.А.Ізносков та Ф.К.Вовк. А сучасні етнографи В.Ф.Горленко, І.І. Науко трактують виникнення даного поняття насамперед в різноманітній господарській діяльності народу, яка ґрунтується на багатотисячних спостереженнях за навколишнім середовищем та природою.

К.М.Щербина розглядав народну математику як краєзнавчий матеріал. Він зазначав, що «найбільшою простотою і узагальненістю відрізняються ті питання, з якими має справу математика, з ними найчастіше доводиться мати справу й людині. Через це народ загалом має достатньо ґрунтового матеріалу для правильних висновків щодо народної математики, як суто краєзнавчого матеріалу і як дисципліни, яка відіграє велику роль у краєзнавчій роботі» [3].

Л.М.Граціанська характеризує поняття «народної математики» як складову історії математики: «Вивчення народної математики, тобто старовинних знань, є складовою частиною дослідження історії математики, воно дуже важливе для глибокого висвітлення історії культури народів. Ознайомлення із способами лічби, народними мірами і способами вимірів на різних етапах історичного розвитку відкриває нам цікавий світ еволюції поняття числа та його властивостей, а також процес формування просторових уявлень і знань у галузі геометрії, дозволяє проникнути в глибини народної мудрості» [1, с.44]. Погляди з цього приводу академіка М.Г.Стельмаховича більш широкі. Він розглядає народну математику як складову народної дидактики: «... народні маси заклали основи матеріальної культури людства, створили умови для її прогресу.

Народна математика як галузь народознавства

Історія розвитку демократичного мистецтва і літератури, передової науки нерозривно пов'язана з творчістю народу. На основі багатого життєвого досвіду трудящих мас створені народна філософія, мораль, етика, педагогіка, астрономія, метеорологія, математика, агрономія, ветеринарія, кулінарія» [2, с.12].

Проведений історичний екскурс, етнографічний опис математичних знань народу, методичні аспекти використання в навчальному процесі народних математичних знань дає нам підстави визначити поняття «народна математика» як елемент навчального предмета «народознавство». Отож, з нашого погляду, народна математика — це система народних математичних знань про старовинне математичне письмо, народні одиниці та прийоми вимірювання, народні математичні прилади, народні способи лічби, обчислення та методика вивчення народної математики. Розшифрування даного поняття подано в схемі №1.

Як засвідчує схема №1, народна математика є важливою галуззю народознавства, а її чинниками ми визначили народні математичні знання та методику вивчення народної математики. Народні математичні знання ми поділяємо на чотири складові: народні способи лічби та обчислення, старовинне математичне письмо та його носії, народні одиниці вимірювання, народні прилади вимірювання. В схемі також конкретизується зміст чинників народної математики. Визначено, що народними способами лічби та обчислення є лічба та обчислення на пальцях, лічба за допомогою вузликів, встановлення взаємно-однозначної відповідності за допомогою підсобних предметів. Друга складова визначає, що старовинне математичне письмо — це запис цифр, лічби та обчислень за допомогою крапок і рисок, це зарубки, це податкові одиниці запису боргу, своєрідні позначення «народних цифр», а носіями старовинного математичного письма є бирки, карбижки, реваші та інші.

На схемі подано і класифікацію народних одиниць вимірювання на II розряди. Серед них: поземельні міри (миля, десятина, морг); міри рідких тіл (око, (1л), чвертка (250 г), квартирка (0,5л), шкалик (200 г); міри сипучих тіл (корець (100кг), гарнець (5 кг), мірка (3 кг); міри ваги (деко (100г), фунт (0,5 кг), кіло (1кг); міри часу (мінутна (1хв), квадрант (15хв), тиждень (неділя)); міри скошеного сіна (сніп, полукіпок (30 снопів), копа (60 снопів)); міри дров зрубаної лози (чвертка, півтуха, тух, латра, оберемок, фіра); міри пряді (чисниця (7,5м), пасмо (75м), моток (2210м); міри тютюну (скруток (10 листків), папушка (30-40 листків), бруски); міри довжини предметів (цаль (2,5см), п'ядь (25 см), сажень (1м)). А до народних приладів вимірювання ми віднесли безмін, кантор, шаньки.

Задовільний стан готовності студентів педагогічних вузів до народознавчої роботи з народної математики змусив нас розробити систему підготовки майбутніх вчителів до українознавчої роботи в початкових класах. Дана система підготовки відображена на моделі підготовки студентів до народознавчої роботи з математики в початковій школі (схема 2).

Для реалізації фахової готовності студентів до народознавчої роботи ми ввели в систему навчання елективний народознавчий курс «Підготовка студентів до народознавчої роботи в гірській школі засобами народної математики». Модульна програма курсу складається з двох теоретичних та одного практичного модулів, зокрема спецкурсу та спецпрактикуму. Конкретна форма програми елективного курсу окреслила основні функції навчального документа: детальне уявлення про зміст навчання, послідовність роботи від теми до теми. Зміст теоретичних модулів викладено в лекціях із спецкурсу, на яких майбутні педагоги знайомляться з науковими засадами народної математики, впровадженням елементів народної математики в навчально-виховний процес школи I ступеня, методикою ознайомлення дітей молодшого шкільного віку з народознавчими поняттями математичного змісту.

Студенти вивчають і уточнюють зміст таких понять, як народознавство, народна педагогіка, народна математика, старовинні математичні поняття та терміни, народні способи лічби та вимірів, народні одиниці вимірювання, тощо. Лекції мають не лише інформативний зміст, але й наочно-ілюстративний: показ народних способів вимірювання, гуцульських цифр, виробів ремесел з геометричним візерунком (вишивки, шкатулки, писанки, ліжники, елементи національного одягу та ін.), демонстрація в дії народних приладів вимірювання (безмін, кантор, шаньки).

До семінарських занять зі спецкурсу студенти готують теоретичний матеріал про математичне письмо, народні одиниці вимірювання, прилади вимірювання, добирають словесні засоби народної дидактики з математичним змістом, зокрема лічилки, народні задачі, задачі-жарти, прислів'я та приказки, вироби народних ремесел та промислів як засіб засвоєння молодшими школярами уявлень про форму і величину, народні ігри з математичним змістом, розв'язують задачі, з'ясовують значення збирання та доцільність впровадження в навчально-виховний процес школи елементів народної математики.

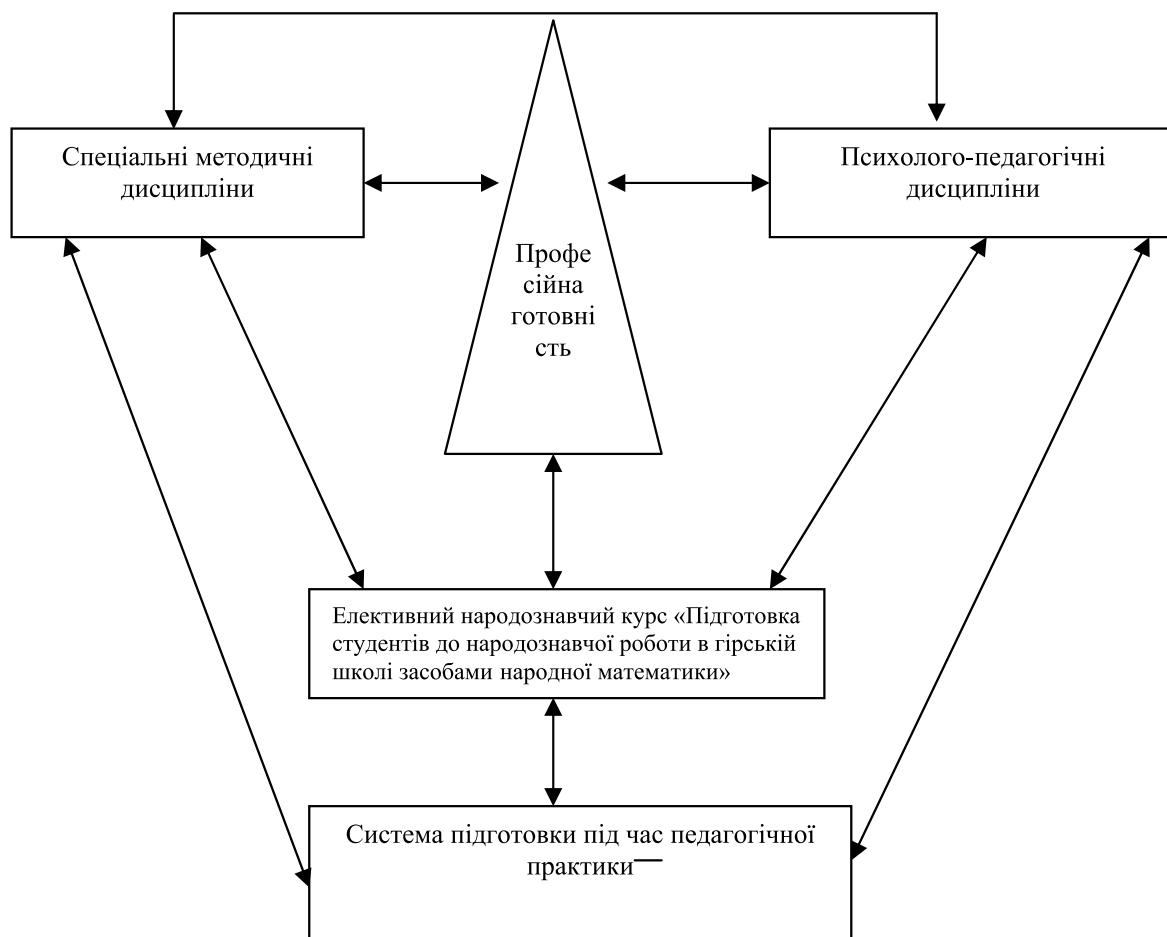
В ході підготовки до семінарських занять зі спецкурсу передбачено конспектування літератури, опрацювання тезами методичних посібників, робота з архівними матеріалами, написання рефератів, виконання творчих завдань. А на практичних заняттях зі спецпрактикуму за допомогою методів ситуативного моделювання, мікророзкладання, дидактичних вправ та ділових ігор відпрацьовуються вміння та навички використання елементів народної математики в навчально-виховному процесі, необхідні для проведення народознавчої роботи в школі. Теоретичні знання, які студенти одержують на лекціях зі спецкурсу та закріплюють на семінарських заняттях, надалі реалізуються під час практичного модуля, тобто в спецпрактикумі.

У зв'язку з нестачею відповідної методичної літератури, особлива увага приділяється збагаченню педагогічного арсеналу: словнику старовинних математичних термінів; довіднику з текстами авторських дидактичних ігор, альбому зі зразками — ілюстраціями старовинного математичного письма, стародавніх приладів вимірювання та зважування, добірці зі зразками усної народної творчості з математичними поняттями, які використовуються під час педагогічної практики.

Схема 2

Модель професійної готовності майбутніх учителів початкових класів до народознавчої роботи з математики в гірських школах

Так, словник старовинних математичних термінів у окремих студентів включає тлумачення більше 60 забутих термінів народної математики. До кожного практичного заняття пропонуються інструкції, схеми, зразки послідовного виконання завдань. Так, добірка усної народної творчості впорядковується студентами за певними правилами. Прислів'я та приказки класифікуються відповідно до змістових ліній освітньої галузі «Математика». Нові терміни народної математики, які поповнюють список засвоєних математичних понять, описують за поданою схемою: народне математичне поняття, уривок з казки, словесні засоби народної дидактики, прийоми ознайомлення дітей з даним терміном.

Індивідуальності творчості вимагають від студентів такі завдання, як класифікація народних ігор та розробка авторських дидактичних ігор згідно зі змістовими лініями освітньої галузі «Математика» для засвоєння учнями математичних понять, складання авторських казок для дітей про старовинні математичні поняття, систематизація народних математичних понять, які доступні молодшим школярам, відповідають їхнім віковим та індивідуальним особливостям.

Оскільки будь-якого виду діяльності вчать в процесі самої діяльності, то студенти під час практичного модуля систематично виконують індивідуальні завдання: складають книжки-саморобки, оформляють необхідну наочність для ознайомлення учнів з народними мірами та способами вимірювання. У такий спосіб активізується на заняттях спецпрактикуму теоретичний мінімум спецкурсу, для забезпечення практичного засвоєння вмінь та навичок, необхідних у ході народознавчої роботи з народної математики в початковій школі.

В елективному курсі реалізовано принцип міжпредметних зв'язків та принцип єдності теорії та практики. До того ж, усі мікротеми курсу відповідають темам програми з методики викладання математики в початкових класах та курсу «Технології викладання освітньої галузі «Математика», тобто зміст навчання студентів має безпосередньо фахову спрямованість. Практична значущість елективного народознавчого курсу в тому, що він сприяє професійно-педагогічній підготовці студентів до народознавчої роботи в початковій школі та формуванню вмінь та навичок щодо ознайомлення учнів молодшого шкільного віку з народознавчими поняттями математичного змісту. Знання й уміння, здобуті майбутніми вчителями початкових класів у процесі елективного курсу, вкрай знадобляться їм у практичній роботі під час педагогічної практики, полегшать організацію народознавчої роботи з народної математики під час роботи в початковій школі гірських регіонів України. Наводимо фрагменти змісту програми елективного народознавчого курсу.

Програма елективного народознавчого курсу «Підготовка студентів до народознавчої роботи в гірській школі засобами народної математики»

Вивчення народної педагогіки у вузі сприяє духовному відродженню нації, що є спадкоємцем і продовжувачем соціально-культурних цінностей рідного українського народу.

Для поліпшення підготовки студентів до народознавчої роботи в школі пропонуємо ввести в семестрі елективний народознавчий курс. Мета курсу — поглибити підготовку майбутніх педагогів теоретичними знаннями з народної математики України й методичними вміннями використання старовинних математичних знань в навчальному процесі гірської школи.

Завдання курсу:

- озброїти студентів теоретичними знаннями щодо народознавчих понять; зокрема народної математики, ознайомити їх з народними способами лічби, вимірювання, математичного письма народів України та з історичним аспектом проблеми;
- спрямувати їх навчальні дії на подальше самостійне вивчення матеріалів з математичним змістом народознавчого характеру з метою підвищення ефективності навчання учнів початкових класів гірських шкіл;
- сформувати в студентів уміння впроваджувати в навчальну діяльність молодших школярів елементи народних математичних знань;
- сформувати у студентів навички до практичного використання елементів народної математики в процесі навчально-виховної діяльності початкової школи;
- ознайомити їх з педагогічним досвідом роботи щодо навчання учнів у молодших класах елементів народної математики.

Методи вивчення курсу: лекція, розповідь, бесіда, семінарсько-практичні заняття, індивідуальні завдання, ділові ігри, самостійна робота студентів, педагогічна практика.

Студенти на кінець вивчення курсу повинні мати такий методичний арсенал:

словник старовинних математичних термінів; довідник з текстами авторських дидактичних ігор; альбом із зразками-ілюстраціями старовинного математичного письма, стародавніх приладів вимірювання та зважування; збірку із зразками народної творчості з математичними поняттями; добірку розроблених планів-конспектів уроків, тести на визначення показників оволодіння молодшими школярами елементами народної математики.

Форми контролю: перевірка опрацьованої літератури; аналіз законспектованої літератури; співбесіда по прочитаній літературі; заслуховування і обговорення рефератів; короткі письмові повідомлення; аналіз складених студентами дидактичних ігор, тестів, перевірка конспектів уроків; колоквиум; проведення студентської методичної конференції.

МОДУЛЬ 1.

ТЕМА. Теоретичні основи народної математики України.

Поняття народна математика. Предмет народної математики. Народна математика — складова народної педагогіки.

Становлення та розвиток народної математики. Принципи народної математики. Залежність народних математичних знань від рівня розвитку продуктивних сил і від потреб практичного життя. Внесок К.М.Щербини, Л.М.Граціанської, М.Г.Стельмаховича в розвиток народної математики на Україні. Основні напрями розвитку народної математики на сучасному етапі.

Основні поняття: народознавство, народна педагогіка, математика, народна математика, старовинні математичні знання, народні знання, пам'ятки математичної старовини.

ТЕМА. Народна педагогіка про навчання учнів математики.

Відродження народних традицій в початковій математичній підготовці дітей молодшого шкільного віку. Значення збирання і впровадження в навчальну діяльність початкової школи пам'яток математичної старовини. Необхідність та доцільність збирання старовинних математичних відомостей. Словесні засоби народної дидактики. Вироби народних ремесел та промислів України. Народні ігри на засвоєння математичних понять.

Основні поняття: народні традиції, математичні уявлення, старовинні математичні поняття, бирка, карбижка, народна лічба, способи народної лічби.

Семінарське заняття. Принципи добору народознавчого матеріалу математичного змісту для молодших школярів.

1. Шляхи використання народознавчого матеріалу з математичним змістом у навчально-виховному процесі початкової школи.
2. Вироби народних ремесел та промислів як засіб засвоєння учнями молодших класів уявлень про форму та величину.
3. Класифікація народних ігор на засвоєння математичних понять згідно зі структурою освітньої галузі «Математика».

Практичне заняття. Відображення елементів народної математики в усній народній творчості.

1. Основні етапи формування математичних понять засобами усної народної творчості: казка, лічилка, прислів'я, приказка, загадка з математичним змістом, задача-жарт, задача.
2. Місце словесних засобів з дидактики в навчально-виховному процесі початкової школи.
3. Народні задачі. Види задач та їх характеристика.

МОДУЛЬ 2.

ТЕМА. Навчання молодших школярів вимірювання засобами народної математики.

Одиниці мір. Їх класифікація та характеристика. Народні способи вимірювання ліній, поверхонь, об'ємів. Народні прилади зважування. Вимірювальні інструменти. Навички вимірювання. Регіональні особливості народних мір: довжини, маси, часу.

Методика ознайомлення учнів з народними мірами. Форми роботи в навчанні дітей вимірювання засобами народної математики.

Основні поняття: одиниці мір, народне землемірство, сажень, маховий сажень, косий сажень, аршин, миля, око, чверток, корець, гарнець, деко, сніп, полукіпок, квадрат, чисниця, цаль, мала п'ядь, середня п'ядь, велика п'ядь, п'ядь з кувирком, безмін, кантор.

ТЕМА. Використання на уроках математики народних способів та методів лічби та обчислення.

Лічба і рахунок. Народні способи лічби. Пальцевий рахунок. Лічба групами. Народні лічильні прилади. Народні назви операцій над числами. Множення на пальцях.

Правила лічби. Народне математичне письмо. Способи фіксування чисел. Ознайомлення дітей із старовинними методами лічби.

Основні поняття: число, натуральний ряд чисел, символи повноти, лічба групами, лічба дюжинами, лічба копами, бирка, карбижка, рахівниця.

МОДУЛЬ 3.

ТЕМА. Впровадження елементів народної математики в навчально-виховний процес початкової школи гірських регіонів.

Принципи ознайомлення дітей з народними математичними поняттями. Методи та прийоми навчання народних математичних понять на уроках математики.

Методика навчання молодших школярів старовинних способів лічби та обчислення. Нетрадиційні форми ознайомлення зі старовинними математичними одиницями вимірювання. Спільна робота школи і сім'ї в ознайомленні дітей молодшого шкільного віку з елементами народної математики.

Основні поняття: принципи, методи, прийоми, навчальна діяльність, форма, засіб, урок, народні способи обчислення, народні одиниці вимірювання довжини.

Практичні та методичні завдання для самостійного опрацювання.

- Прочитайте визначення народної математики:

«Вивчення народної математики, тобто старовинних математичних знань, є складовою частиною дослідження історії культури народів. Ознайомлення із способами лічби, народними мірами і способами вимірів на різних етапах історичного розвитку відкриває нам цікавий світ еволюції поняття числа та його властивостей, а також процес формування просторових уявлень і знань в галузі геометрії, дозволяє проникнути в глибини народної мудрості» (Граціанська Л.М.)

«Народна математика-це сукупність народних математичних знань та навичок, в основі яких лежать потреби практичної діяльності та господарської діяльності, це традиційні народні способи лічби (лічба на пальцях, вузлики «на пам'ять»), вимірювання, своєрідні одиниці вимірювання (копа, цаль, п'ядь, сажень, крок, лікоть), носії

інформації старовинного математичного письма (бирка, карбижка) та методичні способи їх застосування в навчальній та педагогічній діяльності» (Горленко В.Ф., Наулко В.І.).

Яке визначення з вашого погляду найбільш повно відбиває зміст цього поняття? Чому? Як би ви визначили це поняття?

- Опрацювати, скласти тези:

Граціанська Л.М. Нариси з народної математики України. — К., 1968.

Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. — К., 1985.

Плетеницька Л.С. Елементи народної математики у дошкільному закладі. — Розділ XIII. — С. 318-331.

Богуш А.М., Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі. — К. 2002.

- Пояснити значення поданих слів, скласти тлумачний словник: п'ядь, аршин, крок, цаль, лікоть, сажень, перст, шух, око, півоко, чвертка, корець, копа, чисниця, квадрант, пуд, безмін, кантор, терези, бирка, карбижка... (продовжіть самостійно).

- Зобразити схематично старовинні засоби вимірювання та народні одиниці вимірювання.

- Підготувати реферат на одну з поданих тем:

Погляди Л.М.Граціанської та М.Г.Стельмаховича на розвиток народної математики на Україні.

Народна математика як складова народознавства.

Старовинні одиниці мір і способи вимірювання.

Народна лічба і рахунок.

Народні геометричні знання.

Народні астрономічні та часові уявлення.

Видатні педагоги минулого та сучасного про суть, завдання та значення народної математики.

Історичний краєзнавчий коментар на уроках математики в початковій школі.

Історико-математична підготовка вчителя початкових класів для гірських регіонів.

Шляхи використання елементів народної математики в навчально-виховному процесі початкової школи.

Використання народних способів лічби та обчислення при вивченні змістової лінії «Числа. Дії над ними».

Місце елементів народної математики при вивченні освітньої галузі «Математика».

Народна математика як засіб логіко-математичного розвитку молодших школярів.

Застосування засобів народної математики на інтегрованих уроках в початковій школі.

На основі поданих текстів скласти адаптовані тексти, які б за змістом були доступні розумінню дітей молодших класів.

ПОЯСИ

Український народний одяг зверху оперізувався поясом. Пояси бувають шовкові, вовняні та бавовняні. За козацьких часів в Україні були поширені шовкові пояси, що їх тоді привозили з Персії та інших країн далекого і близького Сходу. Лубенський полковник Яків Маркевич (1696-1770) у своїх «Древних записках» писав, що він доручив купити для нього в Персії «поясів сутих два». Серед майна охтирського полковника Івана Перехреста в році 1705-му було багато поясів, а також «з золотом», чи «з золотом і сріблом»; вони були різних розмірів: «більшої руки» і «меншої руки». Переважний колір тих поясів був червоний і зелений...

Були і білі пояси: вони ткалися з білих ниток, а на кінцях мережилися червоними та синіми нитками. Такі білі пояси найбільше поширені на Поліссі, на Білоцерківщині та на Поділлі понад Бугом.

Пояси звичайно були довгі; до десяти, а то й дванадцяти «ліктів», з китицями на кінцях...

(Воропай О. Звичаї нашого народу. — К.: Оберіг, 1991. — С.2, 383).

НАРОДНА ПЕДАГОГІКА

Доречно вплетений в канву уроку яскравий штрих народної дидактики багато часу не потребує. Та й він відплачується сторицею, тому що кожна грань народної дидактики, як мазок пензля видатного художника, філігранно увиразнює дидактичну дію уроку. Не кажучи про те, що народна дидактика надає уроку привабливої окраски...

У минулому на Україні при вимірах довжини користувалися п'ядями. П'ядь — відстань від великого пальця до вказівного. Походить від старослов'янського «пьять» — гнути, натягнути, розтягнути. Згадавши це, нам легко пояснити зміст рядка з вірша І.Я.Франка «Каменярі»: «І п'ядь за п'ядею ми місця здобували».

Народна дидактика завжди готова дати обґрунтовані відповіді й на ряд інших питань. Наприклад: чому в українських народних прислів'ях та приказках часто вживається число сім («Семеро одного не ждуть», «Сім раз відміряй, а раз відріж»)? Чому числу тринадцять дехто приписує якісь містичні властивості? Виявляється, колись українці число сім вживали в розумінні багато. Минуло багато часу, і таким символом повноти (багато) стало число дванадцять. Освоївши цей числовий ряд, людина вважала наступне «13» зайвим і через це «нещасливим» чи «нещасливим». Як пережиток це дійшло й до наших днів. Правда, стосується воно більше захід-

ноєвропейських народів. У нас ще з часів Київської Русі число «13» було поширене поряд з іншими числами і ніяких містичних властивостей йому не приписувалося. Таких прикладів можна було б навести чимало...»

(Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. — К.: Рад. шк., 1985. — С.284).

ЖНИВА

Колись, та не так і давно, з півстоліття тому, єдиним знаряддям для збирання хліба були серп і коса... Отож, за тиждень після «Петра» в Україні починалися жнива, на полі з'являлися люди в широких білих штанах, у полотняних сорочках, з мантачками за поясом і з косами в руках, — косарі; вони вдаряли своїм гострим знаряддям по сухих стеблах дозрілого хліба, й довгий рівний покіс, як простелений рушник, лягав стрічкою за кожною косою.

Дівчата і молодіці виходили на ниву з серпами, жнучи, вони спритно клали сніп за снопом *в копи*...

Як уже всі хліба вижаті й жінці кінчають складати *в копи*, то вони співають.

Ой, задзвеніли стодоли, стодоли,
Що не повні сторони, сторони,
Ой, не дзвеніте стодоли,
Будуть повні сторони:
Скільки на небі зірочок,
Стільки на полі *копичок*.
Зіроньки небо світили,
Копоньки поле укрили...

(Воропай О. Звичаї нашого народу. — К.: Оберіг, 1981. — Т.2. — С.215).

Відчутним доробком студентів у процесі читання елективного курсу є складання під нашим керівництвом експериментальної програми навчання учнів молодших класів елементів народної математики «*Бабусина математика*», яку апробували під час проходження педагогічної практики. Дана програма створена на ґрунті пошуків, спостережень, роздумів. Вона спрямована на розвиток вільної, творчої, інтелектуально розвинутої особистості молодшого школяра. В основі інтелектуального розвитку лежить пізнавальна діяльність, яка сприяє вдосконаленню мислительних процесів на основі чуттєвого сприймання та свідомого ставлення до знань про життя, людину і людські відносини, необхідних у реальному житті. В учнів молодших класів генетично закладені прагнення до знань, допитливість, активність. Замість надання спеціальних, формальних, книжкових знань, які не завжди використовуються в реальному житті, треба створити умови, які б стимулювали допитливість, кмітливість. Учням не слід давати готові знання, відповіді на запитання, а разом з ними «відкривати» правила й закони буття. Педагог повинен давати дітям можливість вдивитися в світ, в природу, в життя, спостерігати, досліджувати, бачити світ «крізь математичні окуляри» як засіб пізнавальної діяльності. Пізнавальна діяльність, заснована на почуттях дитини, її бажаннях, інтересах, дозволяє легко засвоювати народні знання математичного змісту.

Наводимо фрагмент експериментальної програми навчання учнів молодших класів елементів народної математики «*Бабусина математика*».

Розділ «Кількість та лічба»

Числа і цифри першого десятка, означені поняттями народної математики. Обчислення на пальцях.

Кількісна і порядкова лічба методом пальцевого рахунку. Лічба предметів парами, трійками, п'ятірками в різних ситуаціях. Властивості натурального ряду чисел. Порівняння суміжних чисел на ґрунті знань про утворення чисел.

Встановлення рівності з нерівності груп за допомогою прийомів перерахунку, прилічування або відлічування одиниці або кількох одиниць. Складання прикладів на «+» і «-» за практичними діями. Розв'язання і складання арифметичних задач за практичними діями.

Народні способи фіксування чисел: вузлики «на пам'ять», квасолини, бирки, карбижки, знайомство з рахівницею як народним лічильним приладом.

Формування математичних понять засобами народної творчості (казка, лічилка, прислів'я, приказки...).

Розділ «Величина та форма»

Порівняння величини двох предметів способом накладання або прикладання. Величина предмета, яка вимірюється за допомогою іншого предмета. Умовна мірка. Народні одиниці міри: п'ядь, сажень, крок, лікоть. Народні рахункові міри: копа, корець, пуд. Народні вимірювальні прилади: безмін, кантор, шаньки. Одиниці вимірювання у землеробстві.

Визначення форми предметів за допомогою геометричної фігури як еталона загалом і його частин. Геометричні фігури у виробках народних ремесел (вишивка, різьба, ткацтво...), їх суттєві регіональні особливості. Народні геометричні знання, які використовуються українцями у праці та побуті.

Розділ «Орієнтування в часі та просторі»

Співвідношення одиниць часу. Народні календарні міри часу. Народні прилади визначення часу (сонячний годинник). Елементи народної метеорології дітям (схід, захід сонця, південь, північ).

Різні види календарів, вміння ними користуватись.

Орієнтування на місцевості за допомогою народних прикмет.

Основні показники оволодіння молодшими школярами елементами народної математики:

- учні розуміють співвідношення між числом і цифрою;
- лічать групами (парами, трійками, п'ятірками) предмети в прямому і зворотному порядку за допомогою кількісного і порядкового рахунку;
- порівнюють предмети за величиною;
- вимірюють довжину предметів за допомогою народних мір (п'ядь, лікоть, сажень...) і протяжність на місцевості кроками;
- визначають форму предмета загалом і його частин за допомогою геометричних фігур, розуміють їх суттєві особливості;
- орієнтуються на місцевості, розуміють розміщення предметів у просторових відношеннях один до одного.

Професійна готовність студентів до народознавчої роботи є динамічною: вона розвивається, піддається активному педагогічному й методичному впливу. Розроблена й запропонована модель формування професійної готовності студентів до народознавчої роботи виступає лише стрижнем експериментальної методики навчання, що дозволяє нам своєчасно коригувати процес навчання, вносити відповідні зміни, доповнювати новими засобами, формами чи окремими методами навчання.

Темпи формування професійної готовності до народознавчої роботи в гірській школі залежать від активності студентів у процесі вивчення елективного курсу з народної математики. Доцільна мотивація викладачем необхідності вивчення народознавчого матеріалу в вузі підвищує як якість його засвоєння студентами, так і темпи формування професійної готовності до цієї роботи з учнями молодших класів гірських шкіл.

1. Граціанська Л.М. Нариси з народної математики України. — К., 1968. — С.93.
2. Стельмахивич М.Г. Народна педагогіка. — К.: Рад. школа, 1985. — 321 с.
3. Плетеницька Л.С. Елементи народної математики у дошкільному закладі // Богуш А.М. Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі. — К., 2002. — С.318-331.
4. Кравців Б. Міри // Енциклопедія українознавців. — Т.4. — 1994. — С.1581-1582.
5. Кравців Б. Народні знання // Енциклопедія українознавства в 11 т. — Т.5. — С.1695-1696. — 1996.
6. Плетеницька Л.С. Модульна організація навчального процесу з методики викладання математики в початкових класах // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім.К.Д.Ушинського. — 2002. — №1. — С.33-41.
7. Плетеницька Л.С. Формування професійно-педагогічної готовності студентів до навчання учнів математики в курсі «Методика викладання математики в початковій школі» // Наука і освіта. — 2001. — №6. — С.151-157.

Ірина Плугатор,

кандидат педагогічних наук,
старший викладач,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Irina Plugator,

Assistant professor
of the Precarpathian National University
named after V. Stefanyk

УДК 37.018.3

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ДО ЗДІЙСНЕННЯ
ОПІКУНСЬКО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ В УМОВАХ ГІРСЬКОГО РЕГІОНУ**

**PREPARATION OF THE FUTURE PEDAGOGUE (TEACHER)
TO THE PROCESS OF UPBRINGING-GUARDIAN WORK
IN THE CONDITIONS OF THE MOUNTAINOUS REGION**

The article depicts (shows) the peculiarities of the preparation of the future pedagogues (teachers) to the process of upbringing-guardian work with children in children's houses and secondary-boarding schools.

The key words are: upbringing-guardian work; children's houses; boarding schools; educational and upbringing process.

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві виховання особистості повинне бути спрямоване на формування патріота, громадянина, національно свідомої людини, яка могла б успішно адаптуватися у складних суспільних процесах і якнайшвидше в них визначитися, враховуючи у цьому процесі демократичні світові цінності. Основними шляхами розв'язання цієї проблеми є: запровадження нових підходів і технологій опікунської роботи в середніх загальноосвітніх закладах, що відповідають сучасним соціально-економічним та культурно-освітнім реаліям України, використання продуктивних ідей історично набутого позитивного досвіду, удосконалення підготовки майбутніх учителів до виконання опікунсько-виховної функції.

Важливого значення набуває підготовка майбутніх учителів, які повинні набути професійних знань, умінь, навичок визначення мети, завдань, змісту навчально-виховного процесу відповідно до рівня розвитку і вихованості учнів, до статусу, який вони займають у соціально-культурному середовищі. Водночас студенти мусять навчитися на основі постійної психолого-педагогічної діагностики прогнозувати стратегію, використовувати різні форми, методи, засоби та прийоми організації педагогічного процесу, аналізувати та корегувати його, вивчати й узагальнювати педагогічний досвід. Отже, перед майбутніми педагогами стоять складні завдання, на розв'язання яких і спрямовані наукові пошуки вітчизняних дослідників останніх років.

Висвітленню окремих аспектів підготовки майбутніх учителів присвячені праці В.Андрущенко, Є.Бондаренка, Н.Дем'яненко, Т.Завгородньої, В.Поліщук, О.Савченко, В.Сагарди, М.Сметанського, В.Хруща, І.Червінської та інших.

Мета статті. Розкрити особливості підготовки майбутніх педагогів до здійснення опікунсько-виховної роботи з дітьми в умовах гірського регіону.

Основний зміст статті. Трансформація суспільного устрою, кардинальні зміни у суспільному житті України останніх десятиліть, прагнення інтегруватися в європейський культурний та економічний простір вплинули на систему ціннісних орієнтацій, на формування світогляду і життєвих пріоритетів у суспільстві (особливо серед молоді), позначилися на виховному потенціалі середовища. Сьогодні спостерігається послаблення впливу сім'ї на виховання дітей, що викликано погіршенням матеріального стану батьків, виїздами багатьох із них за кордон. Так, за офіційними даними, у 2002 р. за межею прожиткового мінімуму знаходилися 94 % українських сімей, до категорії бідних відносилися 27,9 % населення, до злидених — 15,0 %. А, як відомо, бідність не тільки обмежує доступ до освіти, але й призводить до непередбачуваних наслідків. Сьогодні в Україні понад 600 тисяч дітей не мають опікунства, близько півмільйона підлітків ніде не вчаться і не працюють [1, 7]. Крім того, спостерігається

поширення наркоманії й алкоголізму, дитячої злочинності, агресивності, зростає кількість дитячих суїцидів та число соціальних сиріт, «дітей вулиці» [2, 18]. Не випадково багато науковців різних країн наполягають на тому, що у наш час необхідно посилити опікунсько-виховну функцію школи. І все ж в українській педагогіці ще не сформовано єдиної думки щодо визнання опікунсько-виховної функції як однієї з найважливіших серед інших функцій, до виконання якої повинен бути готовий випускник вищого навчального закладу.

Як зазначає відомий вітчизняний науковець О.Савченко, в останні роки спостерігається «розширення й ускладнення функцій вчительської праці. Вона охоплює тепер навчальну, виховну, розвивальну, культурно-просвітницьку, соціально-педагогічну, корекційну, комунікативну, інноваційну, дослідницьку та інші функції» [3, 7]. Як бачимо, серед функцій вчителя, кожна з яких має універсальний характер, вчена не виділяє окремо опікунсько-виховну, але постійно наголошує на необхідності посилення підготовки майбутніх вчителів «до виховної і соціально-корекційної роботи». Аналіз запропонованих функцій дозволяє зробити висновок, що опікунсько-виховна може розглядатися як інтегрована функція, яка включає в себе виховну, соціально-педагогічну і корекційну. Це впливає із самого змісту опікунсько-виховної функції, яка викликає необхідність створення в школі, позашкільному середовищі, за місцем проживання найкращих умов, які б інтенсифікували психічний і соматичний розвиток дитини і створювали можливості для повної реалізації її потреб.

За твердженнями польських дослідників, зміст опікунсько-виховної функції полягає в тому, що «вихователь, здійснюючи опіку над дітьми, повинен не тільки забезпечувати окреслені умови, наприклад, для гри, але й привчати їх до безпечних, культурних, технічних і ощадливих засад користування ігровими засобами (м'ячем, інструментом тощо). Вчитель, що проводить навчальні заняття, повинен мати на увазі опіку над дитиною, тобто повинен враховувати деякі індивідуальні і колективні потреби своїх вихованців, наприклад, дбати про забезпечення безпеки, щоб не створювати в них надлишкових нервових напружень» [2, 48].

Однак, як засвідчує досвід викладацької роботи, спостереження за роботою вчителів-початківців, проведене анкетування серед студентів-практикантів, сучасний стан підготовки майбутніх педагогів до виконання вищезазначеної функції є незадовільним. І це є однією із причин того, «що молоді вчителі, як вогню, бояться класного керівництва, проведення виховних заходів. Багато дітей перебуває в ситуації соціальної незахищеності, тому вчителю треба вміти не лише навчати дітей, а й захищати їхні права. Крім того, виховання здійснюється в нерівній боротьбі із засиллям реклами, неякісним телебаченням і засобами масової інформації, які маніпулюють свідомістю дітей і молоді» [3, 7]. Пояснюється це тим, що переважна частина студентів не розуміє самого терміну «опіка», не обізнана з новими технологіями освіти, а якщо і чула про них, то в основному лише на теоретичному рівні, а не під час педпрактики чи на семінарських заняттях.

Опікунсько-виховна функція педагога є комплексним утворенням і має універсальний характер. Тому перед вищими навчальними закладами з підготовки майбутніх педагогів стоїть завдання не тільки посилити профільну спрямованість у змісті всіх предметів, що входять до циклу гуманітарної та соціально-педагогічної підготовки, але й збагатити її матеріалом більш цілеспрямованим з точки зору підготовки студентів до розв'язання проблеми виховання та опіки дітей і молоді в опікунсько-виховному середовищі. Важливим шляхом розв'язання цього питання є введення у навчальний план таких предметів, які сприяли б покращенню підготовки майбутніх педагогів до виконання виховно-опікунської функції.

Враховуючи, що Академія педагогічних наук України відстоює думку про утвердження нової методології ставлення до дітей-інвалідів як до рівноправних членів суспільства, більшість з яких повинна навчатися в звичайній школі, необхідно розв'язати проблему підготовки майбутніх вчителів до праці з цією категорією молоді. Останнє зумовлює необхідність введення на всіх спеціальностях такої дисципліни, як «Робота з дітьми та молоддю з особливими потребами», «Теорія і практика опіки в Україні і за кордоном», «Опікунсько-виховна робота в сучасній школі». Але, передовсім, необхідно переглянути зміст програм з педагогіки, історії педагогіки, порівняльної педагогіки, соціальної та педагогічної психології, зробити їх, безперечно, фундаментальними, але й гнучкими. Для цього доцільно доповнити їх темами з проблем опікунсько-виховної функції школи, організації опіки дітей і молоді в сучасному суспільстві, допомоги дітям у відстоюванні своїх прав, вироблення навичок безконфліктного спілкування вчителя з різними категоріями людей з особливими потребами, розширення знань і шляхів самовдосконалення комунікативних умінь студентів з метою їх спілкування з вищезазначеною категорією учнів та їх батьками тощо.

Не менше можливостей для розв'язання проблеми підготовки майбутніх педагогів до виконання опікунсько-виховної функції дають такі предмети, як «Методика виховної роботи», «Робота класного керівника». Але необхідно переглянути зміст цих дисципліни, розширити коло питань, які поставлені перед організаторами роботи з різними категоріями молоді, з урахуванням їх інтересів, зацікавлень і нахилів, потребами сьогодення. Наприклад, при вивченні згаданих предметів доцільно ставити студентів у позицію діяльних учасників запровадження нових технологій навчання і виховання, організаторів роботи в опікунсько-виховному середовищі, яке включає співпрацю з позашкільними закладами освіти і виховання та роботу за місцем проживання, враховуючи інди-

відуальні особливості школярів, виробляти навички здійснення особисто орієнтованого підходу у навчанні та вихованні.

Одночасно необхідно залучати студентів до розробки, на основі матеріалів перегляду телепрограм та прослуховування радіопередач, відвідування виставок, участі в туристично-краєзнавчій роботі тощо, варіативних моделей виховних заходів з урахуванням соціально-культурного простору, в якому знаходиться навчальний заклад, окрема дитина.

Важливими шляхами розв'язання поставленої проблеми може бути посилення акценту в навчально-виховному процесі та в позааудиторній роботі на виробленні у студентів умінь і навичок, а також формуванні в них потреби в постійному самовдосконаленні як вчителя, так і особистості взагалі. Все це буде сприяти підвищенню загальнокультурного рівня, розширенню інтелектуальної ерудиції студентів.

Недостатня обізнаність майбутніх учителів з питань опіки дітей та молоді викликала потребу розроблення спецкурсу «Теорія і практика опіки дітей і молоді в Україні (1945-1990 рр.)».

Таким чином, важливими шляхами підготовки майбутніх вчителів до виконання опікунсько-виховної функції виступають: оновлення змісту педагогічної підготовки, переструктурування предметів психолого-педагогічного циклу та введення нових дисциплін; посилення опікунсько-виховною спрямованістю змісту предметів, що входять до циклу гуманітарної, соціально-педагогічної та психологічної підготовки; використання у навчально-виховному процесі нових технологій навчання й виховання; залучення студентів до використання отриманої з різних джерел інформації в організації навчально-виховного процесу.

Серед продуктивних ідей історично набутого позитивного досвіду в галузі опіки дітей та молоді на увагу заслуговують такі: залучення громадськості (через різні форми волонтерської роботи, громадські огляди роботи інтернатних закладів, утримання дітей в прийомних сім'ях) та нових суб'єктів економічної діяльності (потужних компаній, банків, приватних підприємств, що діють у конкретних містах) в порядку шефства до опікунських закладів; поліпшення позашкільної та позакласної роботи шкіл і позашкільних установ, залучення до неї якнайбільшої кількості учнів, організація при всіх школах і позашкільних установах гуртків за здібностями та інтересами; відновлення та впорядкування існуючих дитячих ігрових майданчиків і дитячих кімнат у міських скверах, парках при великих житлових будинках; піклування про освіту та працевлаштування молоді; розкриття специфіки опікунсько-виховної роботи в закладах професійно-технічної освіти в підготовці фахівців у вищих педагогічних навчальних закладах. Дитячі будинки та загальноосвітні школи-інтернати гірського регіону працюють у специфічних умовах. Адже «вони мають самобутні традиції, особливий характер навчальної і трудової діяльності. Є тут свої труднощі, однак наявні й переваги. Це вимагає розробки та використання нових технологій, форм і методів навчання і виховання та відповідної підготовки педагогічних кадрів» [4, 127].

Висновки. Опікунсько-виховна робота в сучасних середніх загальноосвітніх закладах України вимагає концептуального оновлення через впровадження нових її форм і методів, підвищення компетентності вчителів щодо виховної і соціально-корекційної роботи, поліпшення умов у закладах і позашкільному середовищі, за місцем проживання, які б інтенсифікували розвиток дитини і створили можливості для повної реалізації її потреб.

1. Домаранський О. Правове забезпечення освіти // Освіта України. — 2003. — № 40-41. — С.7-8
2. Программа «Дети улицы»: Методические рекомендации по медико-психологической, социальной и педагогической реабилитации детей в приюте. — К., 2001. — 96 с.
3. Савченко О.Я. Функціональний підхід при підготовці майбутнього вчителя // Освіта України. — 2003. — 17 червня. — № 44-45. — С.6-7
4. Червінська І.Б. Інновації у професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів до роботи в школах гірського регіону // Гірська школа Українських Карпат. — 2006. — № 1. — С.121-125.

Леся Височан,

кандидат педагогічних наук,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Lesya Vysochan,

Candidate of Pedagogics,
Precarpathian university named
after Vasyl Stefanyk

УДК 373.32

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧИХ ЗНАНЬ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

THE PREPARATION OF THE FUTURE TEACHERS FOUR FORMING NATURAL KNOWLEDGE OF THE PYPILS OF ELEMENTARY SCHOOL

Постановка проблеми. Підготовка вчителів початкової школи до формування природничих знань учнів має свої особливості. Курс природознавства, який входить до сучасної програми «Я і Україна», має інтегрований характер, оскільки передбачає формування основ багатьох природничих наук. Це вимагає від учителя обізнаності в різних напрямках науки. Він насамперед повинен сформулювати в учнів систему первісних природознавчих понять, необхідних для розуміння навколишнього світу, які базуються на чуттєвому досвіді дітей та забезпечують перехід від поняття явища до його сутності.

Методика професійної підготовки вчителів початкових класів до викладання природознавства передбачає, що проблема формування в учнів молодшого шкільного віку понятійного апарату повинна містити такі аспекти: механізм формування та розвитку понять; класифікацію природознавчих понять початкового природознавства; моделювання фундаментальної системи природознавчих понять; визначення понять відповідно до принципу доступності; методику формування понятійного апарату. Сучасні підручники з методики природознавства для студентів побудовані таким чином, що певною мірою дублюють педагогіку, психологію, а сама методика подається з урахуванням необхідних базових знань студентів з біологічних дисциплін. Наш досвід роботи доводить, що здебільшого ці знання не завжди відповідають освітнім вимогам. Це одна з причин того, чому в сучасній школі природознавство не належить до предметів, на які звертають основну увагу. Вчені підрахували, що для підготовки до уроку з природознавства вчителю необхідно витратити 3-8 годин, при цьому важливе значення має обсяг базових знань з біології.

Основний зміст статті. У системі підготовки вчителя початкових класів в умовах педагогічного університету базові знання з біології студенти повинні набути на перших курсах, вони стають основою для побудови курсу методики викладання природознавства, який спрямовано на навчання студентів формувати у дітей уявлення про поняття про навколишній світ, про об'єкти природи та про взаємодії у природі. На жаль, рівень знань майбутніх учителів є недостатнім, особливо з питань морфології рослин. Студенти засвоюють певні знання з біології, але вони не завжди пов'язані з фаховою підготовкою майбутніх учителів початкових класів, із вимогами чинної програми та підручників сучасного курсу «Я і Україна», які передбачають формування у молодших школярів природничих уявлень та понять.

Людина — частина природи, потяг до всього живого закладений у ній від самого народження, але найяскравіше це виявляється в дитячому віці. Однією з основних ідей курсу «Я і Україна» в початкових класах є екологічне виховання дітей, бережливе ставлення до природи. Обов'язок берегти природу, її багатства є вимогою Конституції нашої держави.

Отож у системі формування екологічної компетентності молодого покоління важливе місце посідає початкова школа. Навчальна програма з курсу «Я і Україна» (авт. Н.М.Бібік, Н.С.Коваль, Т.М.Байбара) дає можливість для формування понять про взаємозв'язок у природі, про необхідність охорони довкілля.

Проблема екологічного виховання школярів набуває сьогодні особливої актуальності, це крім іншого, й вимога часу. Бо кожен з нас — продовження роду людського на Землі, де все живе, що бігає, літає, повзає, плаває, росте, тісно пов'язане між собою нитками взаємної залежності. Молодші школярі радіють і сонячному зайчику, і комасі, і першій весняній квітці, ластівці, що прилетіла з теплих країв, їх приваблює таємничий ліс, річка. Однак відчуття краси, розуміння природи не приходять само собою. Його слід виховувати з раннього шкільного віку, коли інтерес до оточуючого світу дуже великий. Здійснюють його насамперед класоводи, озброєні педагогічними й методичними прийомами проведення цієї роботи зі своїми школярами.

Вчителів слід обговорювати ситуації, які бачать діти щодня, вчити оцінювати власну поведінку та вчинки оточуючих їх людей, бачити себе серед природи. Учні мають розуміти природні взаємозв'язки, замислюватись, для чого людина повинна їх знати. Звідси завдання вчителя — допомагати школярам навчатись правильної поведінки серед природи на основі знань і оцінки власних вчинків. Жодні книга, бесіда чи розповідь не замінять прямого спілкування з природою. Якщо дитина здатна відчувати красу квітучого саду, якщо її тішить яскрава квітка і бджілка, що збирає нектар, якщо вона прислухається до голосів лісу і завмирає при цьому, — така дитина стає справжньою особистістю. Цьому сприяють екскурсії на уроках з курсу «Я і Україна», наприклад, спостереження за природою: прийшла зима, падає сніг; іде дощ, шумить листя на деревах; настала осінь, золотий листопад; квітне сад, гудуть бджоли; почалася гроза, зміна фарб неба та ін. У процесі прогулянок і екскурсій діти починають розуміти, що недостатньо тільки захоплюватись природою, її треба берегти. Розвиток інтересу до всього живого, розуміння його значення для людини знімають необхідність довгих пояснень правильної поведінки в природі. Діти повинні усвідомити: вони — друзі природи.

У навчальному плані школи в інваріативній частині виділено курс «Я і Україна», який може реалізуватися варіативно — через предметний зміст або шляхом його інтеграції. Зауважимо, що у зв'язку з прийняттям Державного стандарту початкової освіти цей предмет набуває виняткового значення для досягнення кінцевих результатів початкової освіти.

Вивчення цього курсу допомагає розвантажити інші дисципліни від питань, які не мають до них безпосереднього відношення (формування культури поведінки, бережливого ставлення до природи, екологічного виховання та ін.). Крім того, у процесі реалізації програми треба мати на увазі й інші важливі завдання, виконання яких має свідчити про успішність навчання. Велику увагу варто приділяти формуванню загальнонавчальних умінь і навичок, а також навчати учнів спостерігати, аналізувати, порівнювати, групувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки тощо.

Згідно з програмою середньої загальноосвітньої школи для 1-4 класів суспільствознавчі та природознавчі знання на предметному рівні конкретизуються такими темами: «Про тебе самого», «Родина, рідня, рід», «Людина серед людей», «Природа навколо нас», «Твій рідний край», «Твоя країна — Україна». При вивченні кожної із цих тем учителі початкових класів відводять місце екологічному вихованню учнів.

Підготовку студентів до екологічного виховання учнів здійснюємо під час читання лекцій, проведення практичних і лабораторних занять з методики викладання природознавства в початкових класах та галузі «Людина і світ».

Державні вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів у початковій школі передбачають удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів. Найбільш складними стають питання базової та методичної підготовки студентів до вирішення завдань, які входять до освітньої галузі «Людина і світ». Вона має інтегрований характер, вимагає від вчителя обізнаності в суспільствознавчих та природознавчих науках, а також умінь методично грамотно їх подавати на уроках у початковій школі.

Вже на першій лекції ознайомлюємо студентів із завданнями екологічного виховання учнів. Ця робота продовжується і на наступних лекціях з методики викладання природознавства та освітньої галузі «Людина і світ». Так, на лекції «Позакласна робота з природознавства» студенти ознайомлюються з методикою проведення різного роду екологічних заходів для учнів початкових класів. Однак основна робота розпочинається на практичних заняттях. Уже під час опрацювання перших тем «Аналіз чинних програм з природознавства», «Зміст освітньої галузі «Людина і світ» акцентуємо увагу майбутніх учителів на вміщених тут практичних завданнях і вимагаємо від них обов'язкового їх виконання під час педагогічної практики, наголошуємо на необхідності глибокого вивчення підручників. На практичних заняттях спонукаємо студентів дібрати матеріал, який можна використати, щоб повідомити дітям цікаві факти з екології.

Звертаємо увагу студентів, що на вчителя покладається важливий обов'язок — від уроку до уроку ненав'язливо закладати основу екологічної культури молодших школярів. Провідними матеріалами при вивченні цього питання мають бути безпосередні спостереження за об'єктами і явищами в самій природі.

Спостереженням за навколишнім у шкільній програмі і підручниках з природознавства відводиться чільне місце. Кожний урок природознавства починається підведенням підсумків спостережень за минулим тижнем: з'ясовуються природні умови, зміни, що відбуваються в житті рослин і тварин тощо. Діти вчать встановлюва-

ти взаємозв'язки між об'єктами і явищами: з настанням потепління оживають рослини, прилітають птахи, змінюється сільськогосподарська праця людей тощо.

Спостереження слід вести систематично, результати записувати в зошитах з природознавства, тільки тоді діти усвідомлюють, що все у природі взаємозв'язане, що природа — єдиний ланцюг, розриваючи який людина завдає шкоди природі і собі. На початку кожного сезону діти одержують завдання перевірити народні прикмети щодо погоди. Наприклад, восени: якщо ворони сідають на верхівках гілок — на ясну погоду; якщо качки стають на одну ногу, а голову ховають під крило — буде холодно. Навесні якщо вранці з'являються темні хмари — на дощ; роса зовсім відсутня — чекай на дощ; ввечері стає тепліше — чекай негоди та ін.

Завдяки такій роботі в дітей розвиваються спостережливість, бажання розгадувати таємниці природи.

Крім цього, з дітьми організують фенологічні спостереження за рослинами і тваринами. Щоб зацікавити їх цією роботою, вчитель розповідає про велике значення фенологічних спостережень у господарстві (за ними планують польові роботи, прогнозують появи шкідників, що дає можливість успішно вести боротьбу з ними).

Велике значення для спостережень має вибір об'єктів для спостережень. Отож беруть ті види рослин і тварин, які вивчаються за програмою з природознавства, результати спостережень діти занотовують у таблицях, які є одночасно своєрідним планом ведення спостережень за найхарактернішими змінами в розвитку рослин і тварин. Щотижня і щомісяця учні підводять підсумки спостережень. Це допомагає їм навчитись аналізувати дані своїх спостережень, розвивати логічне мислення, мову, вміння порівнювати, узагальнювати, робити висновки.

З метою набуття умінь проводити спостереження студенти 3-го курсу педагогічного ВНЗ протягом навчального року самі ведуть спостереження, які за умови правильної організації допомагають пізнати закони природи, зокрема антропогенний вплив на навколишнє середовище. Тому так важливо ефективно реалізувати цей метод під час різноманітної діяльності майбутніх учителів. Велику увагу приділяємо навчанню проводити спостереження зі школярами. Для цього вимагаємо, щоб студенти постійно вели індивідуальні щоденники спостережень з природознавства, по черзі фіксували сезонні зміни в загальному календарі в кабінеті. Водночас ознайомлюємо їх з тим, як треба проводити природознавчу роботу з дітьми: оформляти класні календарі природи і праці людей, добираючи до кожної пори року ілюстрації, вірші, приказки, прислів'я, загадки, народні прикмети про погоду і природу, висловлювання видатних людей про природу, цікаві уривки з дитячої науково-популярної і художньої літератури про природні явища, інформацію про трудові будні населення, різні професії. А це сприяє безпосередньому зростанню і зміцненню інтересів до рідної природи та глибокого її вивчення.

На практичних заняттях привчаємо майбутніх учителів проводити бесіди за спостереженнями в певній послідовності.

Великий ефект в екологічному вихованні дають і екскурсії у природу, під час яких діти спостерігають за змінами у неживій і живій природі, взаємозв'язком між живими організмами й довкіллям, впливом людини на природу, за працею людей, перевіряють і народні прикмети. Таким чином, уможливується формування уявлення про природу як єдине ціле, в якому всі елементи перебувають у тісному взаємозв'язку. На екскурсії учні можуть сприймати природу безпосередньо різними органами чуттів, розвивається уміння бачити — орієнтуватися в природі та ін.

З метою підготовки студентів до проведення природничих екскурсій з дітьми проводимо з майбутніми вчителями екскурсію в природу, на якій вони ознайомлюються із вибором місця для екскурсії (залежно від теми), організацією і методикою проведення екскурсії, а також ж з тим, як використати екскурсію для підготовки учнів до вивчення нового матеріалу із природознавства та інших предметів і т.ін.

Після екскурсії студенти готують розгорнутий конспект екскурсії в природу з однієї із тем, передбачених програмою, виготовляють картки для індивідуальної роботи з учнями, пов'язані з екологічним вихованням, використовуючи цей матеріал під час опитування чи вивчення нового матеріалу. Важливо на кожному уроці використовувати завдання випереджаючого характеру, цікаві факти, які здатні розбудити дитячу уяву, інтерес школярів до суто наукових понять.

Підсилює процес засвоєння нового матеріалу, емоційний, яскравий його виклад. Із цією метою варто використовувати матеріал періодичної преси, радіо, телебачення, кіно.

Для розширення можливості пізнання світу дітьми можна розробити декілька екологічних стежок (на яких добре відомо, які види рослин, яких представників тваринного світу або їх сліди можна зустріти). Незважаючи на широкі можливості процесу навчання, забезпечити всю повноту екологічного виховання молодших школярів учитель не в змозі. Для досягнення цієї мети необхідна єдність урочної, позаурочної та позакласної роботи. Позакласна робота має значно ширші, ніж урочна, можливості для задоволення індивідуальних запитів школярів, урахування їх інтересів і нахилів. Щоб переконатися в цьому, досить підкреслити різноманітність форм екологічного виховання молодших школярів: екскурсії в природу, дитячі ранки та свята, рейди «зелених» і «голубих» патрулів, гуртки юних захисників природи, практична робота та ін.

Так, на практичному занятті «Позакласна робота» студенти розробляють тематику занять гуртка, сценарії ранків і свят, добирають цікавий матеріал з різних джерел. Головна увага приділяється прийомам залучення школярів до практичної діяльності.

Також наголошується: учитель повинен залучити учнів до посильної практичної природоохоронної роботи з перших днів перебування їх у школі. Так, уже ознайомлюючи дітей з підручниками і зошитами, потрібно розказати, з чого виготовляється папір, що на їх виготовлення витрачається дуже багато деревини, для заготівлі якої потрібно вирубати сотні гектарів лісу. А ліс очищає повітря, дає притулок і їжу лісовим мешканцям. Діти можуть збирати насіння дерев і кущів, здати його в лісництво для вирощування молодого лісу.

Цілком доступне для молодших школярів виготовлення найпростіших годівничок, збирання плодів, ягід, насіння рослин для птахів на зиму, заготівля сіна, гіллячкового корму для підгодівлі диких тварин, висаджування дерев і кущів на шкільному подвір'ї, участь в озелененні свого населеного пункту; участь у закріпленні схилів ярів, берегів річок, охороні мурашників, джерел, рідкісних рослин тощо.

Екологічне виховання забезпечують і такі види природничих завдань: виготовлення гербаріїв дикорослих і культурних рослин, альбомів, книжок-розкладок про рослини і тварини, створення місцевої Червоної книги, оформлення краєзнавчого кутка; виготовлення іграшок та аплікацій з природного матеріалу.

На практичних заняттях зазначаємо, що важливою у школі є дослідницька діяльність учнів, яку повинен організовувати вчитель-класовод. Тому для дітей посильними є такі досліді: висівання в ящики з ґрунтом пророщене і непророщене насіння, порівняння строків появи сходів і органів рослин, пересаджування кімнатних рослин, висаджують розсаду у відкритий ґрунт на клумбу, доглядають за ними тощо.

Крім цього, дітей слід задіяти до збору лікарських рослин, і тут треба привчити їх дбайливо ставитись до природи. Перед збиранням лікарських рослин учителям доцільно провести бесіду про раціональне використання лікарських рослин. Слід пояснити дітям, що рослини — живий організм. Через це, зірвавши всі листки, рослина загине. Слід зривати в основному нижні листки, тоді рослина зацвіте і утвориться насіння. Не можна зламувати всі квітучі пагони. Корені і кореневища збирай коли достигне насіння. Збирати лікарські рослини потрібно тільки в суху погоду, після того, як підсохне роса.

Висновки. Всі види й форми екологічного виховання дають найбільший ефект тоді, коли їх використовувати комплексно і не зводяться до повторення вивченого на уроці підручничового матеріалу. Їх мета — розширювати, поглибити, систематизувати набуті знання, сформувати в учнів уявлення про природу як джерело добра і краси, матеріального і морального благополуччя.

1. Байбара Т.М. Методика навчання природознавства в початкових класах: Навчальний посібник. — К.: Веселка, 1998. — 334 с.
2. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. — К.: Генеза, 1999. — 368 с.
3. Молодиченко В., Олеженко Т. Особливості підготовки майбутніх учителів до викладання курсу «Я і Україна» // Професійна підготовка вчителів початкових класів в умовах входження України в Європейський освітній простір. Збірник Всеукраїнської науково-практичної конференції. — Дрогобич: Посвіт, 2007. — 204 с.
4. Програми для середньої загальноосвітньої школи 1-4 класи // Початкова школа. — К. — 2006. — С.259-271.

Аліса Павлюк,

викладач кафедри філології
та методики початкової освіти,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Alisa Pavlyuk,

the Precarpathian National University
named after Vasil Stefanyk

ВПЛИВ ДІАЛЕКТНОГО ПОЛІКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА НА МОВЛЕННЕВО-ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

THE INFLUENCE OF DIALECTAL MULTICULTURAL SOCIETY ON THE LINGUAL CREATIVE POTENTIAL OF FUTURE TEACHER OF PRIMARY SCHOOL

The article dwells upon the research results, the aim of which was to investigate the influence of dialectal environment of the Carpathian region on the lingual creative development of its inhabitants.

Key words: lingual creative development, dialectal environment multicultural society.

Постановка проблеми. Зміни громадсько-політичного устрою, економічного життя нашої держави, психології громадян потребують серйозної перебудови системи освіти. Головною цільовою установкою освіти в Україні, відповідно до Національної доктрини розвитку освіти, є формування людини-громадянина, спроможної самостійно розв'язувати різні політичні, соціальні, культурні, моральні та інші проблеми.

Стратегічні завдання освіти — відродити пріоритетний розвиток особистості на основі вивчення мови, літератури й інших гуманітарних і негуманітарних дисциплін, а також культури, традицій, звичаїв народу; створити умови для досягнення якісно нового рівня знань державної та інших мов; поліпшити науково-методичне забезпечення освіти.

Пошук шляхів розв'язання зазначених завдань пов'язаний із дослідженням комплексу питань, серед яких чільне місце посідає розвиток мовленнєвих здібностей, що виявляються у сформованості вмінь користуватись усною й писемною літературною мовою, багатством її виражальних засобів залежно від цілей і завдань висловлювання.

Проблемі становлення й розвитку мовленнєвих здібностей особистості приділяли значну увагу психологи, лінгвісти, методисти. Предметом дослідження А.Богуш, Н.Бондаренко, Г.Коваль, К.Стрюк, Л.Фесенко, О.Хорошковської та інших лінгводидактів була проблема навчання дітей української мови в умовах полікультурності. Проте незважаючи на певні досягнення в цьому напрямку, досі не проводились дослідження щодо впливу полікультурного діалектного оточення на розвиток мовленнєво-творчих здібностей мешканців гірських регіонів. А оскільки на Прикарпатті значна частина шкіл знаходиться в гірських районах, це питання стає надзвичайно актуальним.

Основний зміст статті. З метою виявлення впливу діалектного оточення гірського середовища Карпатського регіону на мовленнєво-творчий розвиток його мешканців нами було проведене дослідження, в ході якого ми проанкетували вчителів та осіб з незакінченою педагогічною освітою, що проживають у Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській областях. Результати даного дослідження пропонуємо вашій увазі.

Переважна більшість респондентів — мешканці гірських сіл. Так, серед опитаних Тернопільської та Івано-Франківської областей, що були проанкетовані на першому етапі й об'єднані нами в першу групу, жителі сільської місцевості склали 90%. Серед мешканців Закарпатської області, що анкетувались на другому етапі та були об'єднані в другу групу, жителі сільської місцевості склали 91%.

Такий поділ на групи зумовлений тим, що мешканці Тернопільської та Івано-Франківської областей проживають у місцевості, що здебільшого відноситься до монокультурного середовища і їх мовлення перебуває лише під впливом місцевого діалекту. А мешканці Закарпатської області проживають на території, що зазнає впливу діалектного полікультурного середовища й це значною мірою відбивається на їх мовленні.

Що стосується стажу роботи у школі, то серед опитаних нами 34,9% не мають стажу роботи у школі, 33,3% пропрацювали в школі від 1 до 5 років, 6,3% — від 5 до 10 років, 20,6% — від 10 до 20 років, 4,8% — більше 20 років.

Після обробки анкет та підбиття підсумків ми отримали наступні результати.

1. Акцентологічні помилки

Для виявлення вміння наголошувати слова відповідно до мовної норми нами було запропоноване завдання, що передбачало визначення наголосу в загальнонавчаних словах. Ми вирішили перевірити дотримання норм фонетичного наголосу в таких групах слів: віддієслівні іменники на **-ання**; слова, що в російській мові наголошуються інакше; слова, що відносяться до акцентуальних діалектизмів, тобто наголошуються інакше під впливом місцевої говірки; іменники жіночого роду із суфіксом **-к(а)** у формах множини; сполучення іменників з числівниками *два, три чотири*. Слід зауважити, що серед поданих слів не було таких, що мають подвійний наголос. Отже, правильний варіант наголошування був єдино можливий. Незважаючи на те, що всі запропоновані слова були загальновідомі, загальнонавчані й пов'язані з повсякденним життям, акцентологічні помилки виявлено у 100% респондентів в обох групах. Однак простежується чітка залежність кількості помилок від належності опитуваних до певної території проживання.

Так, 77,8% мешканців Тернопільської та Івано-Франківської областей припустилися до трьох помилок і тільки 22,2% припустилися більше трьох помилок.

100% помилок пов'язані з вживанням числівників *два, три чотири* з іменником та в наголошуванні слова *несемо*. 77,8% опитаних Івано-Франківської та Тернопільської областей помилилися в наголошуванні саме цих слів. Тут, на наш погляд, дається взнаки вплив діалектного середовища на носіїв мови, адже в південно-західному наріччі це слово вимовляється зі зміщенням наголосу на другий склад (*несемо*), тому, як наслідок, наявні відхилення в нормативному наголошуванні слів.

22% склали помилки в наголошуванні слова *загадка*, що, безумовно, пояснюється впливом російськомовного оточення, оскільки в російській мові це слово вимовляється з наголосом на другому складі (*загадка*).

22% склали помилки в наголошуванні інших слів, що також відносяться до акцентуальних діалектизмів або наголошуються інакше в російській мові.

Що стосується мешканців Закарпатської області, то 3,7% опитуваних взагалі не виконали завдання. Ми припускаємо, що це пов'язане з небажанням (можливо боязкістю) анкетованих продемонструвати не достатньо високий рівень знань і вмінь з нормативного наголошування слів.

64,8% припустилися від 4 до 10 помилок. Окрім тих помилок, що зустрічалися в респондентів Івано-Франківської та Тернопільської областей, тут були помилки в наголошуванні таких слів: *поняття, заняття, завдання, читання, запитання, ненавидіти, новий*.

31,5% зробили більше 10 помилок. Крім вище описаних, були помилки в наголошуванні слів *ластівки, тарілки, моє, кропива* та ін.

Як показало дослідження, в мешканців Івано-Франківської, Тернопільської та Закарпатської областей виникають утруднення при нормативному наголошуванні слів, що відносяться до акцентуальних діалектизмів або інакше наголошуються в російській мові, що ми пояснюємо впливом південно-західного діалекту та спорідненої (російської) мови на носіїв мови.

Мешканці Закарпатської області утруднюються ще й у нормативному наголошуванні інших слів, таких як віддієслівні іменники на **-ання**, іменники жіночого роду з суфіксом **-к(а)** у формах множини, сполучення іменників з числівниками *два, три чотири*. На нашу думку, це є наслідком потужного впливу діалектного полікультурного середовища на мешканців даного регіону.

2. Лексичні помилки.

Для того щоб з'ясувати, наскільки відоме мешканцям гірських районів Карпатського регіону лексичне значення слів, характерних для даної місцевості, нами було запропоновано завдання, що полягало в поясненні значення лексичних діалектизмів (власне лексичних та етнографізмів).

100% опитуваних Івано-Франківської та Тернопільської областей не пояснили або пояснили неправильно значення слів *лилик* і *плай*.

Це може бути свідченням того, що ці слова перестали вживатися в активному повсякденному спілкуванні горян і, як наслідок, почали поступово зникати з їхньої мови або використовуватися для позначення іншого явища. Наприклад, слово *плай*, що реально означає пішо-кінну дорогу в горах, переважна більшість опитаних пояснила як *поле, галявина, полонина*. Тобто, як бачимо, саме слово відоме мовцям, воно ще не зникло з мовлення, але його лексичне значення, реальний зміст, те, що слово називало і що було закріплене традицією у свідомості мовців, втрачається.

11% опитаних не пояснили значення слів *гражда, стрий, маржина*. Це, на нашу думку, свідчить про те, що дані слова, властиві південно-західній говірці, відомі мешканцям Івано-Франківщини та Тернопільщини, виконують свою реальну номінативну функцію, подекуди використовуються в мовленні. Та, на жаль, вочевидь спостерігається тенденція до заміни мовцями власне територіальних слів на нормативні слова, що називають те саме поняття. Ми передбачаємо, що ця вкрай небезпечна тенденція може призвести до збіднення, руйнування самотності місцевої говірки, що, як й інші наріччя, є джерелом поповнення української літературної мови.

Що стосується мешканців Закарпатської області, то правильного визначення слова *лилик*, що означає *кажан*, також не дав жоден респондент. Більшість вважала, що це лелека, птах. Це в черговий раз доводить те, що деякі слова ще не зникли з мови взагалі, та почали вживатись на позначення іншого, не властивого їм, поняття.

Проте 29,6% закарпатців абсолютно точно вдалося пояснити значення слова *плай*. Це може бути свідченням того, що життя і побут закарпатців більшою мірою пов'язані з гірською місцевістю і слово *плай* там ще виконує свою реальну номінативну функцію і вживається в активному мовленні на позначення конкретного поняття, в той час, як мешканцями Івано-Франківщини та Тернопільщини воно сприймається абстрактно, як щось пов'язане з горами.

Це ж стосується й слова *маржина* (велика рогата худоба), правильне пояснення якого дали 94,4% закарпатців. Натомість, 38,9% опитаних не змогли пояснити значення слова *стрий* (дядько по батьковій лінії, брат батька), а 57,4% — значення слова *гражда* (гуцульська садиба, тип огорожі, стара занедбана хата). Це, на наш погляд, пояснюється тим, що дані слова мало вживаються в мові мешканців гірських районів Закарпаття, вони, як засвідчило дослідження, більш властиві мовленню гірських районів Прикарпаття.

Отже, результати дослідження свідчать про те, що власне лексичні діалектизми та етнографізми здебільшого відомі мешканцям гірських районів Карпатського регіону, але у процесі адаптації територіально здиференційованих елементів діалектної мови до літературної відбувається збіднення лексичного складу говірки, руйнується її самобутність, неповторність, автентичність.

3. Граматичні помилки.

Для виявлення рівня знань морфологічних категорій роду, числа, відмінка ми підготували наступні завдання.

Щоб перевірити правильність відмінювання займенників, числівників та вживання відмінкових закінчень іменників, ми запропонували респондентам дописати подані речення, в яких контрольні слова були записані в дужках у називному відмінку однини (напр.: *Мій дідусь живе за (висока гора)*; *Я не маю (ця) книжки*). Виконуючи це завдання, помилилися 33,3% анкетованих Івано-Франківської та Тернопільської областей та 66,7% анкетованих Закарпатської області.

В обох групах були помилки, пов'язані з неправильним вживанням іменників другої відміни середнього роду однини в давальному відмінку та іменників першої відміни в орудному відмінку (напр.: *горов* замість *горою*, *книжков* замість *книжкою*). У мешканців Закарпаття, крім того, були помилки у відмінюванні вказівних займенників (напр.: *цеї* замість *цієї*) та числівників (напр.: речення *До повної колекції мені бракує (одна наклейка)* переписали без змін або замінили *одна наклейка* на *одну наклейку*).

Виконуючи завдання, що передбачало виділення з групи слів лише таких, що мають тільки форму множини, помилилися 33,3% респондентів Івано-Франківщини та Тернопільщини та 94,4% респондентів Закарпаття. Виділяючи з групи слів такі, що мають тільки форму однини, помилились 89% та 100% респондентів відповідно.

Не були виділені з групи слів як такі, що мають тільки форму множини слова, що в російській мові вживаються в однині (напр.: *двері*, *меблі* в українській та *дверь*, *мебель* в російській). Натомість, як таке, що має лише форму однини було виділено слово *пальто*. Це, безумовно, як і у випадку зі словами *двері*, *меблі*, пояснюється впливом спорідненої слов'янської мови, оскільки відомо, що саме в російській мові слово *пальто* вживається тільки в однині. Інші помилки (до таких, що мають тільки форму множини віднесено слова *кучері*, *вуса*, *панчохи*; до таких, що мають тільки форму однини віднесено слова *тато*, *комір*, *море*, *болото*) демонструють, на нашу думку, недостатній рівень знань респондентів української мови.

Виконання завдання, пов'язаного з визначенням роду іменників, викликало утруднення в 11% опитаних Івано-Франківщини та Тернопільщини та в 70,4% опитаних Закарпаття. У переважній більшості респондентів виникли труднощі з визначенням роду в словах *путь*, *Сибір*, *дівча*. Це, на наш погляд, пояснюється впливом спорідненої російської мови, оскільки в українській мові, на відміну від російської, слово *путь* належить до жіночого роду, а слово *Сибір* — до чоловічого, що й призвело до значної кількості помилок. Неправильне визначення роду слова *дівча* ми пояснюємо тим, що воно називає особу жіночої статі. Відтак, незважаючи на співвідносність із займенниками *воно*, *це* і, відповідно, належність до середнього роду, більшість респондентів віднесла його до жіночого роду.

Помилки, пов'язані із вживанням кличної форми іменників, а саме — сполучення загальної назви та прізвища, поєднання загальної назви та імені, імені та по батькові припустилися 44% мешканців Івано-Франківської та Тернопільської областей і 87% мешканців Закарпаття.

Згідно з українським правописом, у звертаннях, що складаються з загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка має тільки загальна назва, а прізвище завжди виступає у формі називного відмінка (напр.: *пане Гончар*). Опитувані ж ставили обидва слова або в кличному відмінку, або в називному (43% опитуваних Івано-Франківщини та Тернопільщини і 67% Закарпаття помилилися саме в цьому випадку). Поєднуючи загальну назву та ім'я, ім'я та по батькові у кличному відмінку, помилились 1% опитуваних Івано-Франківщини та Тернопільщини і 20% закарпатців. Помилки полягали в неправильному вживанні закінчення (напр.: *колеже* замість *колего*), вживанні у кличному відмінку тільки загальної назви або тільки імені (у випадку загальна назва плюс прізвище: *добродійко Катерина* або *друже Петя* замість *добродійко Катерино*, *друже Петре*), вживанні у кличному відмінку тільки імені або тільки по батькові (напр.: *Ганно Іванівна* або *Ярославе Андрійович* замість *Ган-*

но Іванівно, Ярославе Андрійовичу), вживанні замість кличного відмінка інших відмінкових форм (називного, родового, давального, знахідного, орудного відмінків). З цього ми робимо висновок, що кличний відмінок для найменування особи чи предмета, до яких звертаються, використовується в мовленні горян, та, як показало дослідження, наявні значні порушення нормативності, що, вочевидь, пов'язано з впливом південно-західного діалекту та полікультурного середовища на мовців.

Загалом результати дослідження показали, що мешканці Івано-Франківської та Тернопільської областей припускаються помилок при відмінюванні займенників, числівників, іменників, визначенні форм множини та однини, роду іменників, вживанні кличного відмінка іменників, однак їх кількість значно менша, ніж у закарпатців. Такі показники, на нашу думку, свідчать про те, що мешканці гірських районів перебувають під впливом діалектного полікультурного середовища, що відбивається на їхньому мовленні, та мешканці Закарпаття зазнають більш потужного впливу, про що свідчать значні відхилення в нормативності мовлення.

4. Мовленнєво-творчий розвиток.

Для того щоб визначити творчий потенціал мешканців гірських районів Карпатського регіону, ми запропонували завдання, що мали на меті виявлення рівня їхнього мовленнєво-творчого розвитку. Оцінюючи результати виконання завдань, ми керувалися наступними критеріями.

Виконання завдання на 85-100% — високий рівень, 60-85% — достатній рівень, 60-25% — середній рівень, менше 25% — низький рівень.

Виконуючи завдання, пов'язане з заміною словосполучень синонімічними фразеологізмами (напр.: *несподівана подія — як грім серед ясного неба, як сніг на голову; постійно змінювати думку, рішення — сім п'ятниць на тиждень* тощо), 33% респондентів Івано-Франківщини та Тернопільщини виявили високий рівень мовної компетенції, а 67% респондентів виявили достатній рівень компетенції, виконуючи це ж завдання.

На нашу думку, це є свідченням того, що мешканцями Івано-Франківської та Тернопільської областей фразеологізми активно вживаються в повсякденному спілкуванні, що є ознакою мовного багатства.

Опитувані Закарпатської області показали такі результати: 26% — високий рівень, 1,9% — достатній рівень, 7,4% — середній рівень, 1,9% — низький рівень, а 63% респондентів не впоралися з завданням. З них 40,7% виконали завдання неправильно, замінивши подані словосполучення близькими за значенням словосполученнями або реченнями, а не фразеологізмами (напр.: *минуло багато часу — було давно; несподівана подія — сенсація, диво, сюрприз; постійно змінювати думку, рішення — бути неординарним, погана риса характеру*), 22,3% не виконали завдання взагалі.

Такі показники, за нашим припущенням, можуть бути пов'язані з тим, що респонденти або не зрозуміли зміст завдання, або забули, що таке фразеологізми.

Рівень виконання завдання, що передбачало введення до тексту слів, не пов'язаних між собою за змістом, продемонстровано в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати виконання творчого завдання

	Івано-Франківська, Тернопільська області	Закарпатська область
Високий рівень	11,1%	16,7%
Достатній рівень	11,1%	26%
Середній рівень	44,4%	14,8%
Низький рівень	33,4%	20,4%
Виконали неправильно	—	14,7%
Не виконали взагалі	—	7,4%

Як засвідчує таблиця, мешканцям Закарпаття краще вдалося виконати це завдання, ніж мешканцям Івано-Франківської та Тернопільської областей (42,7% робіт закарпатців відповідали достатньому й високому рівням проти 22,2% робіт респондентів Івано-Франківщини та Тернопільщини). Однак загальний рівень творчого потенціалу респондентів Івано-Франківської та Тернопільської областей виявився дещо вищим, ніж у закарпатців (100% робіт респондентів Івано-Франківщини та Тернопільщини проти 77,9% робіт респондентів Закарпаття виконано правильно).

У 14,7% робіт, написаних закарпатцями, слова було введено в окремі, не пов'язані між собою речення або в одне складне речення, що не є текстом. Наприклад, якщо за завданням необхідно було ввести в текст слова *стояв, щедро, стежка, зустрів, святково*, то речення типу *Щедро лив дощ, а на стежці стояв парубок, що мав святковий настрій, бо зустрів дівчину* не вважалися правильним виконанням завдання.

У наступному завданні, що також передбачало визначення творчого потенціалу, ми запропонували вказати народні назви птахів та що про цих птахів у народі кажуть (прикмети, пов'язані з цими птахами). Як впоралися з цим завданням респонденти, демонструють таблиці 2 та 3.

Таблиця 2

Знання етнографічних назв птахів

	Івано-Франківська, Тернопільська області	Закарпатська область
Високий рівень	11,1%	13%
Достатній рівень	11,1%	3,7%
Середній рівень	55,6%	11,1%
Не виконали завдання	22,2%	72,2%

Як засвідчує таблиця, мешканці Прикарпаття краще обізнані з народними назвами птахів і, вочевидь, використовують ці назви у повсякденному спілкуванні, оскільки 77,8% анкетованих впоралися з завданням. Натомість серед закарпатців лише 27,8% опитаних виконали завдання. Це може свідчити про збіднення лексичного запасу місцевої говірки, оскільки народні назви деяких птахів призабуті й не використовуються мовцями.

Таблиця 3

Знання прикмет, пов'язаних з птахами

	Івано-Франківська, Тернопільська області	Закарпатська область
Високий рівень	22,2%	24%
Достатній рівень	11,1%	18,5%
Середній рівень	22,2%	27,8%
Низький рівень	33,3%	18,5%
Не виконали завдання	11,1%	11,1%

Як засвідчують результати, наведені в таблиці 3, усна народна творчість, прикмети, пов'язані з птахами, що збиралися народом упродовж віків, добре відомі як мешканцям Івано-Франківщини та Тернопільщини, так і закарпатцям. Лише 11,1% респондентів в обох групах не виконали цього завдання, що свідчить про тісний зв'язок анкетованих з історією, традиціями, звичаями українського народу, про наявність міцного «коріння», з якого проросте та буде житися творчий потенціал підрастаючого покоління.

Щоб виявити рівень мовленнєво-творчого розвитку респондентів, ми запропонували написати твори-мініатюри (до 10 речень) на одну з тем: «Мій улюблений казковий герой», «Природа рідного краю», «Мій найкращий день», а саме: а) твір-опис, б) твір-розповідь, в) твір-міркування. Додатковою метою запропонованих завдань було з'ясувати, наскільки орієнтуються респонденти в типах висловлювання.

Як ми й передбачали, 66,7% опитаних Івано-Франківщини та Тернопільщини та 70,4% опитаних із Закарпаття обрали тему «Природа рідного краю». У переважній більшості творів висвітлювалося питання охорони та збереження довкілля, що свідчить про тісний зв'язок мешканців гірських районів з природою та їх небаїдухе ставлення до руйнівного техногенного впливу людини на ще наявні ділянки незайманої природи, бажання зберегти їх красу та неповторність. Деякі роботи мешканців Закарпаття просто вражали мовним багатством та випромінювали непідробну любов до рідного краю, щире вболівання за майбутнє природи взагалі.

Результати написання творів подано в таблицях 4, 5, 6.

Таблиця 4

Результати написання твору-розповіді

	Івано-Франківська, Тернопільська області	Закарпатська область
Високий рівень	11,1%	31,5%
Достатній рівень	55,6%	27,8%
Середній рівень	11,1%	13%
Низький рівень	—	9,3%
Не виконали завдання	22,2%	18,5%

Як засвідчує таблиця 4, твори 31,5% мешканців Закарпаття відповідають високому рівню, проти 11,1% творів опитаних Івано-Франківщини та Тернопільщини. Загалом 81,6% респондентів Закарпатської області та 77,8% респондентів Івано-Франківської та Тернопільської областей добре впоралися з завданням, що свідчить про достатній творчий потенціал опитуваних.

Таблиця 5

Результати написання твору-опису

	Івано-Франківська, Тернопільська області	Закарпатська область
Високий рівень	—	13%
Достатній рівень	22,2%	13%
Середній рівень	11,1%	5,6%
Низький рівень	—	5,6%
Не виконали завдання	66,7%	63%

І знову, як засвідчує таблиця, респонденти Закарпатської області краще впоралися з завданням, адже 13% творів, написаних ними, відповідали високому рівню, а в респондентів Івано-Франківщини та Тернопільщини таких робіт не було зовсім. Однак загальні показники написання творів, як і в попередньому випадку, приблизно однакові — 37,2% респондентів Закарпаття та 33,4% респондентів Івано-Франківщини та Тернопільщини виконали завдання. Такі невисокі показники написання твору-опису пов'язані з тим, що у респондентів обох груп виникали труднощі в доборі мовних засобів відповідно до мети висловлювання. Це, на нашу думку, свідчить про прогалини у знаннях респондентів, невміння розрізняти типи мовлення залежно від мети висловлювання.

Таблиця 6

Результати написання твору-міркування

	Івано-Франківська, Тернопільська області	Закарпатська область
Високий рівень	11,1%	13%
Достатній рівень	11,1%	13%
Середній рівень	33,3%	5,6%
Низький рівень	22,2%	9,3%
Не виконали завдання	22,2%	59,3%

Як засвідчує таблиця 6, приблизно однакова кількість респондентів з обох груп (22,2% з Івано-Франківської та Тернопільської та 26% з Закарпатської областей) впоралася з завданням на достатньому й високому рівнях. Проте загальний показник написання твору значно вищий у респондентів Івано-Франківщини та Тернопільщини (77,7%), ніж у опитаних закарпатців (40,9%). Це, як і в попередньому випадку, пов'язуємо з наявністю прогалин у знаннях респондентів, невмінням розрізняти типи мовлення залежно від мети висловлювання.

Як демонструють таблиці 4 — 6, на результати опитування негативно вплинуло те, що дехто з респондентів виконав завдання частково, написавши, переважно, лише твір-розповідь. Крім того, у багатьох респондентів виникали утруднення при виборі типу мовлення для написання твору, в результаті чого був складений лише один твір, написання якого викликало найменше труднощів.

Загалом, проведене анкетування дозволило дійти наступних висновків.

1. Мешканці гірських районів перебувають під потужним впливом природи, що відбивається на їхньому світогляді, світосприйманні. Вони відчувають свою неподільну єдність з довкіллям, про що свідчить велика кількість творів про природу рідного краю та проблеми, які в них розкриваються.
2. Велика кількість акцентологічних та граматичних помилок свідчить про те, що мовлення мешканців гірських районів Карпатського регіону підпадає під вплив діалектного полікультурного середовища.
3. Почався процес втрати автентичності, самобутності мови горян, що засвідчує неспроможність учасників анкетування пояснити лексичне значення деяких слів. Щоб зупинити цей процес, необхідно формувати в учнів поняття про розмовну й літературну мови, їх взаємопов'язаність, взаємовплив. Формувати поняття про діалект як джерело поповнення літературної мови і саме тому виховувати шанобливе ставлення до мови дідів та прадідів, розвивати до неї пізнавальний інтерес, щоб слова з діалектного мовлення не зникали, а отримували право на існування в активному мовленні, повертались із пасивного запасу минулого і підносились до рангу правильних, придатних і загальноновживаних.
4. Мовленнєво-творчий розвиток вчителів та осіб з педагогічною освітою, що проживають у Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській областях знаходиться, як засвідчують результати дослідження, на достатньому рівні. Незважаючи на це, необхідно працювати над збереженням багатства діалектної лексики та використанням її в просторіччі, поповненням фразеологічного фонду респондентів, оскільки у фразеології найяскравіше виявляється національна мовна самобутність, відображається національна картина світу.

Перспективи подальшого дослідження зазначеної проблеми вбачаємо в діагностуванні мовленнєво-творчих здібностей учнів початкових класів гірських шкіл.

Розділ IV

Професійно-психологічна підготовка правоохоронців до специфіки роботи в гірських регіонах

З доповіддю виступає начальник Прикарпатського юридичного інституту Львівського університету ВС України доктор історичних наук, професор, полковник міліції С.Д. Сворака

Під час дискусій: кандидат юридичних наук, доцент С.Г. Грицкевич і кандидат психологічних наук, доцент І.В. Сулятицький

Слухачі Прикарпатського юридичного інституту Львівського університету ВС України під час навчальних занять

Начальник Прикарпатського юридичного інституту Львівського університету ВС України доктор історичних наук, професор, полковник міліції С.Д. Сворак — керівник секції «Професійно-психологічна підготовка правоохоронців до специфіки роботи в гірських регіонах»

На дозвіллі. Гості Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника — курсанти Прикарпатського юридичного інституту Львівського університету ВС України — на святкуванні Дня вчителя

Степан Сворак,

доктор історичних наук, професор, полковник міліції,
начальник Прикарпатського юридичного інституту
Львівського державного університету
внутрішніх справ МВС України

Stepan Svorak,

Doctor of History, professor,
militia colonel, Head of the Pre-Carpathian Institute
of Law of Lviv State University of Internal Affairs
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ПРАВООХОРОНЦІВ ДО ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ У ГІРСЬКИХ УМОВАХ КАРПАТ

FEATURES OF PREPARATION LAW ENFORCERS TO THE SERVICE IN THE MOUNTAIN CONDITIONS OF THE CARPATHIANS

In the article the problem of distinguishing the essence of professional training of the internal affairs personnel with the subsequent continuation of the official activity and adaptation in difficult landscape and geographical conditions, namely in the territory of mountain settlements of Ukraine, is considered.

Keywords: professional training, mountain settlements, Law-enforcement bodies, landscape and geographical conditions, official activity, adaptation.

У статті розглядається проблема виокремлення сутності професійної підготовки персоналу органів внутрішніх справ з подальшим продовженням службової діяльності та адаптації в складних ландшафтно-географічних умовах, а саме на території гірських населених пунктів України

Ключові слова: професійна підготовка, гірські населені пункти, органи внутрішніх справ, ландшафтно-географічні умови, службова діяльність, адаптація.

Постановка проблеми. Становлення демократичної правової соціальної держави, інтеграція України у світове співтовариство передбачають необхідність висококваліфікованої підготовки фахівців для діяльності в органах внутрішніх справ.

Проблемні питання професійної підготовки привертають увагу багатьох науковців та практиків. На сьогодні здійснено ряд наукових досліджень такими вченими, як О. Бандурка, І. Голосніченко, М. Іншин, Я. Кондратьєв, В. Петухов, В. Плішкін, В. Посметний, І. Совгіра, І. Шопіна, С. Яровий та ін. Проте в тематичній літературі відсутні наукові праці щодо специфіки професійної підготовки кадрів для служби в органах внутрішніх справ в певному макросередовищі.

Тому нашою метою є виокремлення сутності професійної підготовки персоналу органів внутрішніх справ з подальшим продовженням службової діяльності та адаптації в складних ландшафтно-географічних умовах, а саме на території гірських населених пунктів України. На сьогодні у відповідності до Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» статусу гірських набули більше семисот населених пунктів, розташованих у гірській місцевості, на території яких проживає, працює чи навчається біля мільйона громадян нашої держави.

У науковій літературі під метою професійної підготовки розуміють «формування та розвиток системи професійно важливих знань, вмінь, навичок та особистісних якостей, необхідних для ефективної професійної діяльності» [1, с. 148]. Ми цілком погоджуємося з І.М. Шопіною, яка підкреслює, що «мета професійної підготовки формується ззовні системи освіти, обумовлена потребами суспільства та особистості та являє собою «замовлення» на підготовку спеціалістів. До того ж, професійна підготовка повинна віддзеркалювати не лише сучасний стан науки, техніки, виробництва, суспільних відносин, але й перспективи їх розвитку. Формування мети професійної підготовки має починатися з визначення вимог практичної діяльності та трансформації їх в педагогічні цілі» [1, с. 148].

Загальновідомо, що кожна мета породжує певні завдання. В тематичній літературі пропонуються різні варіанти завдань професійної підготовки. Так, Є.Ж. Жанабілов до завдань професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ відносить: навчання вмілого виконання службових обов'язків; забезпечення повсякденної готовності до виконання оперативно-службових завдань, до дій в умовах складної оперативної обстановки; формування у рядового і начальницького складу високих моральних якостей, сумлінності, почуття особистої відповідальності за виконання службових обов'язків; удосконалення навичок керівного складу у навчанні й вихованні підлеглих щодо впровадження в практику службової діяльності досягнень науки і техніки, передових форм та

методів роботи, основ наукової організації праці й управління; досягнення високого рівня технічної підготовки особового складу [2, с.40-41].

І.М. Шопіна до завдань професійної підготовки відносить: оволодіння загальними та спеціальними знаннями, вміннями та навичками; формування, розвиток та корекцію професійно важливих якостей особистості та профілактику професійних деформацій; формування та підтримання оптимальної професійної мотивації [1, с.148].

Завдання професійної підготовки визначаються й у загальнодержавних нормативних актах. У Настанові з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України наведено перелік основних завдань професійної підготовки персоналу ОВС, серед яких: 1) оволодіння знаннями і спеціальними навичками для виконання службових обов'язків з охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю та інших оперативно-службових завдань; 2) підвищення професіоналізму працівників органів внутрішніх справ шляхом удосконалення спеціальних навичок; 3) зміцнення зв'язків з населенням, забезпечення працівниками міліції прав і свобод людини в ході виконання ними службових обов'язків, підвищення рівня загальної культури рядового і начальницького складу; 4) розвиток у працівників органів внутрішніх справ особистих високоморальних якостей, патріотизму, відповідальності, здібностей до ініціативних дій, сумлінного виконання професійного обов'язку [3].

Але чи готові працівники ОВС виконувати поставлені перед ними завдання в певному макросередовищі, зокрема в гірських населених пунктах України?

Нині науковцями мало уваги приділяється впливу оточуючого середовища як на повсякденну так і професійну діяльність населення. В той же час гірські населені пункти характеризуються значним віддаленням окремих дільниць та осель, рідкорозселеністю, ризиками, що зумовлюються такими стихійними явищами, як повені, снігові замети, зсуви, вітровії, бездоріжжя тощо. Як вважають вчені-психологи, особливість роботи правоохоронців пов'язана з характером жителів Карпатських гір. Вважаємо, що все це не може не впливати на професійну діяльність працівників ОВС та зумовлює специфіку адаптації до зазначених умов. Адже діяльність в невеликому, часто замкнутому колективі, відокремленість від щоденного спілкування з колегами інших населених пунктів, часто недостатня професійна, політична, соціально-економічна поінформованість, проживання в складних умовах неминує призводити до поступового зниження професіоналізму та професійної активності.

Специфіка діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ України полягає в тому, що вона містить постійний і підвищений фактор ризику. Ускладнене виконання завдань в умовах недостатньої інформації, дефіциту часу, високої відповідальності за результати праці ставить перед органами та підрозділами внутрішніх справ завдання, які можуть бути вирішені тільки за належної організації психологічного, матеріального, соціального забезпечення. Професійна адаптація являє собою єдність адаптації індивіда до фізичних умов фахового середовища: (перший аспект, психофізіологічний), адаптації до професійних завдань, виконуваних операцій, професійної інформації, (другий аспект, професійний) та адаптації особистості до соціальних компонентів професійного середовища (третій, соціально-психологічний аспект).

Специфіка адаптації молодих працівників у підрозділах ОВС обумовлена характером діяльності міліції, а також умовами, в яких вона здійснюється. Найчастіше молодий працівник, який тільки приступив до служби в ОВС, зіштовхується з великим обсягом самостійної професійної роботи, йому необхідно засвоїти норми і цінності колективу, ввійти в складну систему міжособистісних взаємовідносин, зайняти своє місце в громадському житті підрозділу та самоутвердитися, проявити свої схильності, інтереси і можливості.

Особливості службової діяльності працівників органів внутрішніх справ потребують у багатьох випадках значних щоденних витрат часу, фізичного напруження, посиленних емоційних навантажень та перевантажень, скорочення свого вільного часу, віддачі усіх фізичних сил та можливостей. Більше того, від кожного члена колективу вимагаються сміливість, мужність, спроможність та готовність піти на ризик і пожертвувати своїм здоров'ям чи навіть життям для виконання службового обов'язку.

У розвинутих країнах світу з гірськими територіями сьогодні накопичений великий, різноманітний і різноаспектний досвід відбору та підготовки кадрів для поліцейських служб. Організація діяльності щодо забезпечення правопорядку, громадської безпеки, боротьби зі злочинністю у всіх її проявах в кожній країні має свою специфіку і особливості. Відповідно до структури, завдань, правового регулювання органів внутрішніх справ в різних країнах будуються і національні системи підготовки кадрів з урахуванням впливу оточуючого середовища. Підготовка правоохоронців спрямована на те, щоб застерегти їх від психології професійної обмеженості, сформувати переконання в тому, що якою б розгалуженою і матеріально забезпеченою та наділеною необхідною правовою підтримкою не була правоохоронна система, без співпраці з громадськістю, передусім з населенням, вона не зможе повною мірою розв'язувати покладені на неї завдання. Поліція бере активну участь в усіх заходах, що проводяться серед населення, в організації спортивних змагань, свят, працює в школах і дошкільних закладах, виконує патронажну роботу, звітує перед населенням і таким чином реалізує ідею зближення з ним.

Під час навчання кадрів, службової підготовки в поліції США, Франції, Італії вивчається спеціальний курс «Робота з населенням». Європейський підхід полягає в тому, що пріоритет надається оцінці вже наявних у кандидата навичок та вмінь, його поведінці у різних ситуаціях. Перелік вмінь та якостей, що підлягають оцінюванню у межах даного підходу, досить широкий. Це — особливості мотивації та самоконтролю; обачність; знання власних переваг та вад; здатність розуміти почуття інших та вміння впливати на них. Зокрема, в МВС Румунії

при доборі кандидатів на навчання та посади практикується також запис співбесід на відеоплівку з наступним оцінюванням поведінки індивіда незалежними експертами, що значно підвищує об'єктивність добору.

Поліція Західної Європи, практикуючи описаний підхід, орієнтований у першу чергу на оцінку здібностей індивіда, констатує наступні позитивні моменти його використання: впровадження даного підходу суттєво підвищило виваженість керівництва при оцінці ділових і особистих якостей персоналу; запропонована модель добору дозволила скоротити розрив між особистими інтересами працівників та інтересами служби; процедура добору запобігає випадкам суб'єктивного призначення на посаду на підставі якостей, що не мають безпосереднього відношення до успішного виконання майбутніх обов'язків; цей підхід успішно поєднується з традиційними формами вивчення кандидата — попередніми перевітками, тестами, інтерв'ю, оцінками його освітнього рівня тощо; діагностичні можливості такого підходу дозволяють більш точно орієнтувати індивідуально-виховну роботу на корекцію окремих якостей [4].

Серед беззастережних здобутків поліцейської освіти у розвинених країнах є її висока технічна оснащеність, прикладна спрямованість навчального процесу і наукових досліджень, опрацювання конкретних завдань, вироблення навичок і вмінь (часто доведених до автоматизму). Тут готуються фахівці з конкретних напрямів діяльності, адаптовані до реальних умов. Це, безумовно, той стандарт, якого повинні прагнути вищі навчальні заклади Міністерства Внутрішніх Справ України.

Що ж до специфіки та особливостей набору, підготовки та адаптації правоохоронців до практичної діяльності, то слід зазначити, що у Прикарпатському юридичному інституті здійснено ряд дієвих заходів.

По-перше, територіальні підрозділи, тобто райвідділи внутрішніх справ, самостійно відбирають і направляють на навчання до інституту кращих випускників місцевих шкіл. Керівники районних та обласних управлінь внутрішніх справ особисто вивчають та перевіряють відібрані кандидатури на предмет їхньої професійної придатності, як фізичної, так і психофізіологічної.

Специфіка теоретичної та практичної підготовки майбутніх правоохоронців полягає у тому, що кожен з них, хто вступає до зазначеного вузу, не просто може, а зобов'язаний повернутися на місце служби у той райвідділ, який рекомендував його на навчання та службу.

Така організація підготовки сприяє майбутній професійній адаптації курсантів до специфіки роботи у гірських районах, про особливості яких зазначається у кожній нинішній доповіді.

Курсанти уже з другого курсу проходять навчальну та позанавчальну практику, стажування у «своїх» гірських районах, де під керівництвом досвідчених наставників мають змогу на практиці ознайомитися з особливостями майбутньої професійної діяльності.

Крім того, у навчальному закладі у рамках підготовки до Євро — 2012 та з метою покращення профпідготовки правоохоронців у гірських районах працюють факультативи з туризму та альпінізму, польської, угорської та румунської мов, психології, безпеки життєдіяльності, фізичної культури. Такий комплекс дисциплін, як спеціальних, так і факультативних, у поєднанні з обов'язковою практикою у підрозділах гірських районів створює сприятливі умови підготовки до практичної роботи майбутніх випускників.

Поміж тим, курсанти постійно залучаються практичними підрозділами для проведення пошукових робіт у гірській місцевості, що сприяє ознайомленню з місцевістю, географічними та кліматичними особливостями краю. Кваліфіковані викладачі інституту, керівники стажування проводять консультації з керівниками підрозділів на місцях, надають методичну та практичну допомогу.

Висновки. Таким чином, правоохоронець — дільничний інспектор міліції з часу підготовки до вступу в навчальний заклад, у ході навчання, практики, стажування та виконання спецзавдань Управління внутрішніх справ готується до виконання службових обов'язків у певних регіонах, теоретично формує вміння та навички застосування знань на практиці.

З метою покращення підготовки правоохоронців керівництвом інституту заплановано проведення низки заходів, а саме: забезпечення навчальних курсів та факультативів спеціальним обладнанням та спецтехнікою, вивчення географічних та кліматичних особливостей певних районів Карпатського регіону, проведення практичних занять безпосередньо в гірських умовах, поглиблене вивчення фізіологічних, психологічних та антропологічних особливостей місцевого населення, геополітичних, історичних, соціокультурних складових становлення та розвитку регіону.

Важливе значення для покращення підготовки дільничних інспекторів до роботи в гірських умовах матиме вивчення досвіду в цій сфері у державах Європи та США, чому сприятиме наша конференція, поїздки працівників ОВС, викладачів та курсантів інституту до Румунії, Польщі, Словаччини з метою запозичення та можливим подальшим впровадженням позитивного досвіду.

1. Шопіна І.М. Правові та організаційні засади підвищення ефективності професійної діяльності слідчих органів внутрішніх справ України: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. — Харків, 2004. — 192 с.
2. Жанабилов Е.Ж. Правовое регулирование труда лиц рядового и начальствующего состава ОВД. — Караганда, 1976. — 126 с.
3. Наказ МВС України «Про затвердження Настанови з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України» від 11.07.2006 р., № 693 (нова редакція).
4. Wood R. and Paync T. Competency-Based Recruitment and Selection. Chichester, UK: John Wiley & Sons. — 1998.

Світлана Мельничук,

викладач кафедри історії та теорії держави та права,
Прикарпатський юридичний інститут
Львівського державного університету
внутрішніх справ МВС України

Svitlana Melnychuk,

lecturer of the Chair
of History and Theory of State and Law,
Pre-Carpathian Institute of Law
of Lviv State University of Internal Affairs
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ГІРСЬКИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Постановка проблеми. Для підтримки існуючого державного ладу вельми важливим є чітке врегулювання та упорядкування взаємозв'язків між державою і її адміністративно-територіальними одиницями. Цей зв'язок фіксується державою в юридичній формі — формі прав, свобод і обов'язків та гарантій їх забезпечення, які є важливими політико-юридичними категоріями, що нерозривно пов'язані зі структурою суспільства.

Права гірських населених пунктів — це суб'єктивні права, які виявляють не потенційні, а реальні їх можливості як суб'єкта конституційно-правових відносин, закріплені в Конституції і законах України. Однак проголошення права створює необхідність існування гарантії цього права, а також можливості його реалізувати в повсякденному житті.

Аналіз досліджень і публікацій. Ряд науковців, що займаються даною тематикою, приділяють увагу проблемам як системи гарантій прав і свобод людини, так і гарантіям місцевого самоврядування. Однак в юридичній літературі практично відсутні наукові праці, в яких би висвітлювалися проблеми системи гарантій функціонування адміністративно-територіальних одиниць, і гірських населених пунктів України зокрема. До нині науковцями і практиками не визначено теоретичних засад гарантій прав адміністративних одиниць, відсутні фундаментальні наукові дослідження цієї проблеми. Це ускладнює визначення поняття, системи і місця гарантій у структурі конституційно-правового статусу гірських населених пунктів. На нашу думку, зазначена проблема потребує пильної уваги науковців і практиків, оскільки систематизація гарантій прав гірських населених пунктів сприятиме встановленню їх конституційно-правового статусу та повною мірою забезпечить реалізацію їх прав з метою створення належних умов як для їх розвитку, так і реалізації місцевим населенням конституційних прав і свобод.

З метою найбільш повної узгодженості вказаних проблем слід перш за все визначитися з поняттям самої сутності гарантій як таких.

Конституційно-правові гарантії прав гірських населених пунктів є одним з основних елементів їх конституційно-правового статусу. Поряд з правосуб'єктністю, вони є пріоритетним інститутом у системі національного конституційного права. Гарантованість реалізації прав гірських населених пунктів України є необхідною умовою ефективного здійснення їх завдань і функцій. Без існування гарантій проголошені права втрачають сенс, тобто права перетворюються на своєрідні «заяви про наміри», що не мають ніякої цінності як для них, так і для місцевого населення.

Тлумачення гарантій здебільшого пояснює їх як поруку, забезпечення, зобов'язання про виконання чого-небудь різними способами, засобами охорони. Через це в юридичній літературі досі існують різні підходи у зв'язку неоднозначністю його пояснення та ототожнення з термінами «охорона» і «забезпечення». Так, поняття власне гарантій прав і свобод розуміють в широкому та вузькому значенні. Їх трактують як засоби, способи і умови, які мають загальнообов'язковий характер і реально спрямовані на здійснення свободи пересування, виконання обов'язків та забезпечення охорони від незаконних обмежень і зазіхань. Крім того, держава повинна створювати всі необхідні умови для їх реалізації.

Однією з ознак гарантій прав і свобод є системність, тому все ж доцільно розглядати гарантії прав і свобод виключно як систему засобів, способів, умов, принципів та вимог задля ефективності їх у реальному здійсненні прав гірськими населеними пунктами.

Тільки завдяки гарантіям, як свідчить практика, права гірських населених пунктів можуть бути реалізовані. В широкому розумінні конституційно-правові гарантії прав гірських населених пунктів можна розглядати як складову правової системи України в цілому.

Гарантії прав гірських населених пунктів — це система правових умов, засобів, способів, які забезпечують фактичну реалізацію прав, здійснення функціонального призначення гірських населених пунктів та органів мі-

сцевої влади з метою захисту прав і задоволення інтересів місцевого населення в межах Конституції і законів України.

За своєю сутністю гарантії прав гірських населених пунктів є системою певних умов, за допомогою яких на основі правових норм забезпечується реалізація та здійснюється охорона інтересів членів місцевої громади та громадян, які там проживають, працюють чи навчаються.

За своєю структурою гарантії прав гірських населених пунктів являють собою певну сукупність, яка містить:

- нормативні акти, що визначають права і обов'язки територіальної громади, органів місцевого самоврядування гірських населених пунктів, які за юридичною силою відносяться до законів, підзаконних і локальних актів;
- методи впливу, тобто правові, контролюючі, наглядові засоби і способи, які в повній мірі спонукають місцеву владу до створення умов для забезпечення реалізації прав місцевої територіальної громади;
- правова та організаційна діяльність суб'єктів правових відносин, що забезпечують реалізацію прав і функціонування гірських населених пунктів тощо.

Цільове призначення гарантій полягає в тому, щоб «забезпечити правовими засобами організаційну і матеріально-фінансову самостійність органів місцевого самоврядування» у вирішенні місцевих справ, надійний захист та охорону прав місцевого самоврядування, конституційних прав місцевих жителів у гірських населених пунктах та створення сприятливих умов для їх реалізації.

Аналізуючи широкий спектр гарантій прав гірських населених пунктів, варто, на нашу думку, більш детально зупинитися на гарантіях *політичних, економічних, соціальних та культурних*, оскільки вони складають найважливіші аспекти, які безпосередньо впливають на здійснення місцевого самоврядування в його територіальному просторі, створюють передумови для належного розвитку, забезпечують реалізацію його функцій та компетенцію місцевої влади тощо.

Під *політичними* гарантіями гірських населених пунктів слід розуміти перш за все політичний режим держави, який охоплює методи і способи реалізації державної влади на принципах розподілу влади в межах її територій, взаємодію державних органів влади і місцевого самоврядування, розмежування предметів відання та повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування, народовладдя, незалежність та самостійність місцевого самоврядування в межах його повноважень, гарантованість прав і свобод людини і громадянина та інше.

Соціальні гарантії прав гірських населених пунктів — це реалізація на практиці функції соціального захисту місцевого населення, оскільки в цілому Конституція України визначає нашу державу як соціальну, тобто таку, яка бере на себе зобов'язання піклуватися про соціальну справедливість, достаток своїх громадян, їх соціальний захист. Свідченням цього є те, що Верховна Рада України 14.09.2006 року прийняла Закон України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)».

Ратифікація зазначеної Хартії передбачає істотне розширення соціальних та економічних прав громадян, узгодженість із сучасним досвідом застосування таких прав і базовими нормами Міжнародної організації праці та Європейського Союзу. Не менш важливим в даному документі є застосування нових інструментів контролю за виконанням державами положень Хартії — механізму колективних скарг до Ради Європи з боку соціальних партнерів (національних об'єднань профспілок та організацій роботодавців) і міжнародних громадських організацій. Приєднання до Хартії (переглянутої) передбачає для України визнання обов'язковими для себе статті, що визначають основні соціальні та економічні права. Соціальні гарантії покликані забезпечувати задоволення соціальних потреб членів громад гірських населених пунктів у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, охорони праці, сім'ї. Такий вид гарантій зазначається, зокрема, і в Законі України «Про статус гірських населених пунктів в Україні», де визначено основні засади державної політики щодо розвитку гірських населених пунктів та гарантії соціального захисту громадян, що у них проживають, працюють або навчаються.

Економічні гарантії сприяють реалізації та розвитку економічної діяльності, виробничої інфраструктури та передбачають визнання і рівний захист усіх форм власності, вільне переміщення фінансових коштів, товарів, послуг, захист конкуренції в підприємницькій діяльності, соціальне партнерство тощо. Економічні гарантії прав гірських населених пунктів є дуже важливими, оскільки на сьогодні відсутня стратегія економічного розвитку цих сільських територій.

Під *культурними* гарантіями слід розуміти сукупність правових норм, які забезпечують зберігання та збагачення духовних та культурних цінностей, історичної спадщини, національних самобутніх традицій місцевих жителів. Це щорічні гуцульські фестивалі, науково-практичні конференції, а також серйозні напрацювання за програмою «Гірська школа», в рамках якої місцеві дослідники — науковці разом із ученими Європи і світу виявляють безпосередній вплив гірського ландшафту на формування та розвиток особистості. Адже гірські школи працюють в умовах уповільненого суспільного розвитку, що в свою чергу неминує породжує проблеми, невідомі школам рівнинних територій. Правові норми повинні спрямовуватися на розвиток гірських населених пунктів через школу, освіту і науку. В гори має прийти висока сучасна наука, наукомісткі технології, а не потужна промисловість, яка негативно вплине на суспільний і еколого-природний баланс.

Одним із важливих організаційних гарантів прав гірських населених пунктів є Асоціація органів місцевого самоврядування Гуцульщини, створена в 2000 році, яка об'єднує високі гірські райони — Верховинський, Вижницький, Путильський і Рахівський, що стали безпосередніми сусідами Європейського Союзу, країни якого, починаючи з 90-х років, проводять політику підтримки гірських регіонів через аграрний сектор, інфраструктурний розвиток, туризм, охорону навколишнього середовища. Так, у січні 2004 року Центр територіального розвитку NORDREGIO на замовлення Єврокомісії здійснив дослідження в рамках проекту «Гірські райони Європи: аналіз гірських районів країн-членів Європейського союзу, які приєднуються, та інших країн Європи.» Згаданий проект є серйозним системним дослідженням проблем гірських територій Європи від Норвегії до Португалії, від Шотландії до Альпійських, Балканських, Карпатських країн [287], в якому здійснено аналіз стану систем збереження природних ресурсів, культурних ландшафтів, охорони навколишнього середовища в поєднанні з урахуванням соціальних потреб місцевого населення.

Поруч із організаційними, не менш важливим нормативно-правовим гарантом прав гірських населених пунктів є Закон України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» та міжнародна угода — Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат від 04.01.2006 року, більш відома як Карпатська конвенція. Карпатська конвенція — це міжнародна угода таких європейських країн, як Україна, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Угорщина і Чехія, яка діє в галузі збереження навколишнього середовища гірських масивів Карпат. Підґрунтям зазначеного документу виступають Світовий європейський рух за збереження гір та Європейська хартія гір.

Україна виборолала право з травня 2008 року бути резиденцією Секретаріату міжнародної екологічної організації «Карпатська Конвенція», яка буде розміщена в м.Чернівцях, що свідчить про зростаючий рівень довіри міжнародної спільноти до нашої держави.

Висновки. Отже, створення державою системи гарантій реалізації прав гірських населених пунктів призведе до підвищення обґрунтованості державного прогнозування і планування, до поліпшення ефективності управління соціально-економічним та культурним розвитком, а також сприятиме залученню додаткових ресурсів, необхідних для реалізації місцевих програм розвитку, більш ефективного використання коштів, що витрачаються на соціально-економічний та культурний розвиток цих адміністративно-територіальних одиниць. Тільки науково-правовий підхід в змозі забезпечити сприятливі передумови розвитку гірських населених пунктів як складної етнополітичної та соціально-культурної системи.

Іван Сулятицький,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
правоохоронної діяльності,
Львівський державний університет
внутрішніх справ МВС України

Ігор Лещин,

курсант,
Львівський державний університет
внутрішніх справ МВС України

УДК 343.95

СПЕЦИФІКА РОБОТИ ДІЛЬНИЧНИХ ІНСПЕКТОРІВ МІЛІЦІЇ В ГІРСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

Постановка проблеми. Косівський район добре відомий своїми оригінальними і незабутніми гуцульськими сувенірами із дерева, лози, глини. Та, окрім притаманного гуцулам колориту, тут впадає в око краса і велич Карпатських гір, вкритих буйними розкішними лісами. А ліс — велике матеріальне багатство, адже добротну деревину не замінить навіть найкраща тирсоплита чи різноманітні ламінати. Тож і не дивно, що є багато охочих знищити цю красу з корисливих мотивів.

Загалом же у гірській Косівщині роботи дільничним вистачає. Особливо гострою є проблема спорів за землю. Окрім усього іншого, тут дільничний має опанувати ще й ази земельного законодавства. Адже чвари за межу можуть перерости у великі неприємності, бо за два метри землі суперечка між сусідами може тягнутися через кілька поколінь. Тож подібні питання потребують вирішення.

Окрім знань земельного законодавства, дільничний, який працює у гірській місцевості, має володіти основами ведення лісового господарства — вміти визначити породу, якість та сорт деревини, знати її справжню ціну. А тонкощі тут очевидні. Скажімо, ялиця і смерека — ніби одне й те ж, а ціни на них різні. Та й якість деревини теж не однакова.

Сучасний дільничний має добре знати традиції, притаманні населенню тієї чи іншої місцевості, специфіку регіону, де він працюватиме. Ти більше, що регіональний поділ у підготовці дільничних уже започатковано.

Найбільша проблема в роботі дільничних — навіть не боротьба з кримінальною злочинністю, а скоріше економічна — охорона лісових масивів, і вона, без перебільшення, є питанням загальнодержавної ваги. Адже вирубка лісів — це не тільки економічні збитки, а й непоправне знищення флори й фауни. Вона має чималий вплив на екологічні та навіть метеорологічні чинники. Приміром, внаслідок неконтрольованого вирубування лісів у нашому регіоні почастішали повені. Неабияке значення має й найсвіжіша інформація. Тобто якщо вчасно виявити самовільні вирубки, то невдовзі можна знайти і їх організаторів та прослідкувати незаконний рух деревини. Більше того, у горах нерідко сусід від сусіда живе на відстані від 500 м до 1 кілометра. Тож щоб дістатися до цих людей, день треба витратити.

Але не йти теж не можна, бо трапляються випадки, коли людина помирає у своїй хатині в горах, а навкруги жодної душі. То й доводиться йти за викликом. А що робити? Адже машиною в гори не піднімешся, а коней чи іншого виду транспорту в дільничних немає.

Основний зміст статті. На сучасному етапі розвитку суспільства активізація людського фактора розкриває все більше можливостей використання результатів психологічних дослідів. Розглянемо, яке ж місце цих наук у діяльності дільничного інспектора. Ефективність їх визначається:

1. Станом профілактики правопорушень на адміністративній дільниці;
2. Особистою участю дільничного інспектора в боротьбі з правопорушеннями;
3. Дотриманням громадянами паспортних даних;
4. Своєчасним виявленням і обліком раніше суджених осіб;
5. Дією адміністративного нагляду;
6. Знаннями і вміннями дільничного інспектора застосовувати на практиці вимоги законодавства і нормативних актів МВС України;
7. Рівнем професійної майстерності;
8. Неухильним дотриманням законності та службової дисципліни;
9. Кількістю і якістю профілактичних виступів перед населенням і трудовими колективами;
10. Активним використанням можливостей громадських організацій, нештатних працівників міліції.

Якщо взяти окремо кожний з названих напрямів діяльності, стають очевидними психологічні її аспекти, що потребують від дільничного інспектора відповідних знань, умінь та навичок.

Особлива роль психології в діяльності міліції як правоохоронного органу зумовлена тим, що право не є єдиним регулятором суспільного життя. Вступаючи в різноманітні суспільні відносини, на які не поширюється дія правових актів, люди керуються іншими соціальними нормами — політичними, моральними, культурними, соціально-психологічними (громадська думка, традиції, звичаї і т. ін.). Окрім цього, на поведінку людей впливають психологічні фактори, які виражають їхнє виховання, можливість і придатність поводитися відповідно до норм.

Перед дільничним інспектором завжди повинне стояти завдання оцінки психологічних факторів протиправної поведінки громадян. Для вирішення цього завдання необхідно особливу увагу звертати на соціально-психологічні явища, які виступають як фон оперативної обстановки чи які мають особливе кримінологічне значення, і педагогічні явища, які впливають на оперативну обстановку.

Соціально-психологічним фоном оперативної обстановки є особливості адміністративної дільниці, спосіб життя та трудової діяльності населення. За певних умов ці особливості можуть стати причиною погіршення оперативної обстановки: ріст злочинності, масові заворушення, збільшення кількості п'яних, наркоманів, алкоголіків, осіб без постійного місця проживання і тих, що ведуть паразитичний спосіб життя. Це пов'язане з демографічними особливостями адміністративної дільниці, а також традиціями, соціальними звичками, звичаями.

Кримінологічне значення цих явищ багато в чому пов'язане з наявністю причин та умов, що сприяють правопорушенням (особливості правосвідомості, конкретних соціальних та вікових груп населення, схильних до вчинення правопорушення; ставлення до них населення, стан правопорядку на адміністративній дільниці; роль, авторитет правоохоронних органів).

Проблема підвищення ефективності психологічного впливу на фактори, які впливають на антигромадську і протиправну поведінку громадян, на практиці вирішуються зусиллями правоохоронних органів. З боку дільничного інспектора — це попередження конкретних фактів правопорушень, постановка на профілактичний облік, працевлаштування непрацюючих осіб, здійснення контрольно-наглядових функцій та вирішення інших службових завдань.

Ефективність цієї роботи зростає, якщо вона має комплексний характер і до неї прилучаються сили громадськості. Активізується взаємодія з різними адміністративними, господарськими, громадськими організаціями, проводяться рейди з охорони громадського порядку, використовується допомога позаштатних працівників міліції.

Знання особливостей соціально-психологічних явищ (громадська думка, настрої, чутки...) допомагають дільничному інспектору в проведенні профілактичної роботи з громадянами.

Активізація ролі людського фактора залежить від ефективного впливу на людей, вирішення відповідних психологічних і педагогічних проблем, які завжди виникають там, де проводиться робота з людьми.

Профілактична діяльність дільничного інспектора спрямована на виявлення мотивів, які спонукали окремих осіб до вчинення протиправних дій. Якщо дільничний інспектор навчиться розбиратись у мотивації цих дій і психології особистості правопорушника, то успіх у цій діяльності буде гарантований. Такий підхід дозволяє здійснити найбільш дієві способи впливу на осіб, які вчиняють протиправні дії. Застосовані до них кримінальні та адміністративні санкції завжди осмислюються в їхній свідомості, опосередковуються думками, відчуттями, волею.

Опора на психологічні знання повинна бути і в роботі з особами, які перебувають на обліку. Їх виправлення і перевиховання можливе при правильно організованій роботі з ними, якщо витримуються принципи, форми, методи і прийоми виховання.

Таким чином, психологічні знання, вміння і навички дозволяють дільничному інспектору краще орієнтуватися в роботі з населенням, цілеспрямовано проводити аналіз оперативної обстановки на адміністративній дільниці, безконфліктно здійснювати розгляд скарг і заяв громадян, активно взаємодіяти з представниками громадськості і вирішувати інші питання. При цьому вагоме значення мають особливості спілкування, встановлення психологічного контакту і довірливих відносин з громадянами.

Знання психології дають можливість контролювати і власні пізнавальні, вольові, емоційні процеси і приймати правильні рішення. Для дільничного інспектора важливе значення мають оцінка психічного стану правопорушника, вивчення психологічних особливостей особистості, прогнозування його поведінки. Без цього неможливе досягнення позитивних результатів у реалізації профілактичної діяльності.

Дільничному інспектору необхідні психологічні знання і при вирішенні розшукових завдань, які йому доводиться виконувати.

Складна оперативна обстановка потребує оперативного мислення, негайного реагування на дії злочинців. Також має бути розвинене наочно-дійове мислення, яке дозволяє передбачити вірогідні умови, події, дії. Важливе значення має аналітичне мислення в цілях осмислення отриманих свідчень, прогнозування неповної інформації. З допомогою мислення, уяви, інтуїції, минулого досвіду дільничний інспектор створює події злочину, виявляє умови, які сприяли його вчиненню, і відтворює окремі його факти, аналізує їх і т.ін. Для розпізнання осіб,

причетних до злочину, необхідно знати їх звички, вміти швидко аналізувати й оцінювати помічені особливості їх поведінки, не допускати поспішних, безпідставних дій.

В індивідуальній роботі з правопорушниками дільничний інспектор використовує наступні психологічні прийоми:

- дискредитацію хибних установок;
- розвінчання хибного авторитету лідера групи;
- доведення позиції правопорушника до логічного і характерного тупика;
- пошук позитивного в особистості правопорушника і створення словесно-образного представлення негативних наслідків його протиправної поведінки.

Індивідуальна профілактика правопорушень повинна бути заснована на методиці, яка включає загальнопедагогічні форми, методи та прийоми виховання.

Психологічні особливості взаємовідносин дільничного інспектора з населенням.

Дільничний інспектор у своїй повсякденній діяльності постійно вступає у взаємо- відносини з громадянами, спілкується з ними, розглядає скарги та заяви, вирішує конфліктні ситуації. Здійснює виховний вплив на правопорушників.

Для того, щоб взаємовідносини з населенням склалися благополучно, дільничному інспектору необхідно проявити державний підхід до вирішення поставлених завдань, бачити не тільки негативні явища, а й умови які їх породжують, давати їм правильну оцінку. Важливо мати чітку життєву позицію, формувати в собі соціальні механізми і психологічну стійкість до явищ, які можуть сприяти порушенням дотримання законності. Як представник влади, наділений юрисдикційними повноваженнями, дільничний інспектор зобов'язаний пред'являти законні вимоги до громадян, які повинні бути вираженими в зрозумілій їм формі, виключаючи можливі конфліктні ситуації.

Розглянемо три аспекти взаємовідносин дільничного інспектора з громадянами: спілкування, контакти і конфлікти.

Спілкування. Спілкування лежить в основі всієї роботи дільничного інспектора. Досягнення позитивних результатів у спілкуванні у важливій мірі залежить від особистості дільничного інспектора й осіб, з якими встановлюються комунікативні зв'язки, він наявності між ними психологічного контакту, що в свою чергу залежить від умов спілкування. Дільничному інспектору доводиться спілкуватися з різними особами: з представниками суспільства, які допомагають йому в роботі, підозрілими особами, правопорушниками, громадянами. Незалежно від категорії даних осіб, дільничному інспектору слід проявляти інтерес до особистості співрозмовника, майбутнього спілкування, подій, скарг, прохань, заяв. Для ефективної роботи з населенням йому корисно знати психологічні рекомендації щодо спілкування.

Розглянемо основні функції професійного спілкування: інтелектуально-оцінна, інформаційна і функція дії. Інтелектуально-оцінна функція пов'язана зі взаємним сприйняттям, розумінням одне одного, оцінкою психічних станів, інших виявлень індивідуальних особливостей. Інформаційна функція включає в себе передачу різних свідчень, обмін думками і почуттями в процесі спілкування.

Функція дії передбачає визначену корекцію девіантної поведінки.

Психологічний контакт — це установка довірливих відносин на ґрунті взаєморозуміння співбесідника. Схилити до себе людину — нелегко. Для цього треба бути комунікативним і доброзичливим. Саме до дільничного інспектора люди йдуть зі скаргами, заявами і чекають від нього допомоги.

Частіше за все дільничному інспектору доводиться розглядати скарги і заяви громадян. Яким чином можливо встановити психологічний зв'язок? Передусім необхідно ретельно вивчити отриману скаргу. Вона є джерелом інформації про психологічні проблеми в життєдіяльності людини. Найчастіше це конфліктні відносини, які склалися в сімейно-побутовій сфері.

Соціально-психологічний аналіз скарг показує, що проблеми у взаємовідносинах в сім'ях виникають внаслідок:

- негативних традицій в сім'ї, у тому числі національних традицій у відносинах між членами сім'ї;
- вживання спиртних напоїв або постійного пияцтва з улаштуванням «збіговиськ»;
- особистісних якостей і психологічних особливостей членів сім'ї, схильних до агресивної поведінки, бійки, скандалів;
- на підставі ревнощів, подружньої невірності;
- спільного проживання молодих сімей з батьками або іншими родичами;
- психологічної несумісності членів сім'ї;
- важких сімейно-побутових умов, тісноти, незабезпеченості достатньою житловою площею;
- низького матеріального забезпечення, постійної нестачі матеріальних засобів.

Перелічені причини розбіжностей у сімейних відносинах необхідно знати дільничному інспекторові для того, щоб виявити конкретні мотиви появи скарг від населення.

Бувають ситуації, коли дільничний інспектор складає протокол для прийняття адміністративної санкції до особи, яка скоїла адміністративне правопорушення, а дружина цієї особи, яка напередодні просила застосу-

вати до чоловіка відповідні заходи, починає протестувати наступного дня, просити за чоловіка і цим ставити працівника міліції в скрутне становище.

Важливе значення в роботі з громадянами має форма звернення до них, вираження думок, висновків, вимог інспектора міліції. В цьому плані можна запропонувати використання наступних психологічних рекомендацій.

Необхідно ретельно продумати слова, підбір виразу обличчя, які зрозумілі співбесіднику. При цьому важливо слідкувати за тим, яке враження вони справляють на нього. Можна спланувати все наперед, робити паузи і слідкувати за виразом обличчя співбесідника, за яким можна визначити реакцію на розмову дільничного інспектора. Вимоги, які, як правило, містяться в бесідах з правопорушниками, потрібно ставити у ввічливий формі. Якщо зі сторони співбесідника дільничний інспектор бачить спротив і протидію аргументам дільничного інспектора, то не потрібно його змушувати. Незважаючи на брак часу, потрібно виробити в собі вміння слухати співбесідника.

Важливо проявляти інтерес до інформації, яку використовує співбесідник. Якщо дільничному інспектору не все зрозуміло з висловлень співбесідника, потрібно попросити його повторити незрозуміле. Але при цьому не потрібно підкреслювати, що співбесідника важко сприймати. Кивання головою, наголошування чи повторення того, що він сказав, може зацікавити в бесіді, а також викликати бажання продовжувати її, довірливо розповідати всі факти, в тому числі ті, які мають оперативний інтерес.

Не потрібно під час бесіди реагувати на відволікаючі обставини: телефонні дзвінки, шум людей в коридорі і розмови співробітників. Дільничний інспектор не завжди має можливість поговорити з особами в обстановці, де ніхто не заважає розмові, при цьому потрібно зосередити свою увагу на співбесіднику і не відволікатись. Але найкраще знайти можливість поговорити в спокійній обстановці, яка дає велику можливість контакту в міжособистісному спілкуванні.

Важливо спостерігати за мімікою, жестами, реакцією співбесідника, а також слідкувати за тим, яким тоном він виражає свої думки, чи проявляє позитивні або негативні емоції. Коли співбесідник скаже абсолютно все, що хотів сказати, потрібно провести інтерпретацію: підсумувати сказане, проаналізувати, оцінити звичайні факти, підкреслити об'єктивність сказаного, в необхідних випадках підготувати контраргументи.

Дільничному інспектору приходиться спілкуватися з різними категоріями громадян, в тому числі з особами, які стоять на обліку, в роботі з якими потрібно володіти спеціальною психологічною методикою. Розглянемо, як можна встановити психологічний контакт з особами, що перебувають ми на обліку, на основі спілкування з ними.

Спочатку бажано дотримуватись рівного, доброзичливого спілкування. Розмова не повинна бути напруженою, спрямованою на отримання відразу якомога більшої кількості інформації. Не потрібно що-небудь «випитувати» з фактів минулого. Найкраще так ставити запитання, щоб на них почути чітку відповідь. Якщо психологічний контакт відчувається, то необхідно розвивати його шляхом пошуку, наприклад, загальних інтересів чи проявлення інтересу до того, що цікавить дану особу. Поступово можна перевести розмову на психологічні питання: стану здоров'я, настрою, особистісних характеристик людей. Це дає можливість вивчити значущі для особи, яка перебуває на обліку, проблеми, що викликають у неї реакцію і переживання в першу чергу. В цьому випадку буде окреслене коло не тільки інтересів, але й інших обставин, що може використовуватися в подальшій роботі з громадянином.

Якщо у спілкуванні з особою, яка перебуває на обліку, вона розпочне говорити про свої негативні якості, а також про проблеми, натякаючи на допомогу в чому-небудь, це означає успіх у встановленні психологічного контакту. Особливо потрібно врахувати виявлення відвертості щодо повідомлення ряду фактів, які раніше приховувалися особою, що перебуває на обліку. У спілкуванні важливо використовувати також спеціальні прийоми, контакти: деталізації і переключення, (підвищений інтерес до деталей і подробиць у тому, що говорить підозріла особа, а також інтерпретації сказаного ним; переключення має на меті те що в міркування на одну тему все більше включаються елементи іншої теми).

Дільничному інспектору потрібно також знати чинники, які сприяють або ж перешкоджають спілкуванню. До першого можна віднести проявлення тих особистісних якостей, які разом очікуються дільничним інспектором і особою, що перебуває на обліку, а також позитивні підкріплення такої якості в діях. Таким чинником може бути, наприклад, швидка позитивна реакція, яка, як правило, стимулює особу, що перебуває на обліку, до подальших повідомлень про себе і продовження психологічного контакту.

До негативних чинників відносяться:

- виявлення авторитарності;
- можливість аналізу й оцінки про демонстрованих якостей;
- висловлювання сумнівів відносно очікуваних принципів спілкування;

Якщо спілкування не відповідає нормам етики, культури поведінки або спрямоване на взаємозвинувачення співбесідників, можливі конфлікти.

Як відомо, конфлікт — це одночасна дія приблизно рівних сил, але протилежних, несумісних з даною ситуацією тенденцій, мотивів, інтересів, типів поведінки.

Міжособистісні конфлікти виникають у тому випадку, коли не сходяться інтереси, погляди, норми поведінки, несумісні із важливими для кожної особистості.

Дільничному інспектору потрібно знати психологічну суть конфлікту, динаміку його розвитку. Будь-яка суперечка не повинна досягати чіткою критерію гостроти, коли вона переходить у конфлікт, тобто коли критично зі-

штовхуються протилежні позиції, точки зору, мотиви, або переконання. Конфлікт в гострій формі захоплює людину, загострює усі протиріччя, розходження думок. Спостерігаються крайнощі в поглядах і формах поведінки, підвищується психологічне напруження і емоційна збудливість. Загострюються почуття образи, невдоволеність від недосягнутої мети. Психологічне напруження поширюється на всі сторони відносин. Змінюється розуміння і сприймання думок, відчуттів, поведінки іншої людини.

Існують три можливі джерела конфліктів. Це *ситуація, особистість і спілкування*. Міра їх знання, контролю в різних випадках буває різною.

Ситуація, яка розряджає конфлікт, — це такий психологічний стан, який характеризується невизначеністю, невпевненістю, дезорієнтацією, втомленістю, нестійкістю настрою, підвищеною збудливістю, недостатньою чи зміненою інформативністю, внутрішньоособистісним конфліктом.

Особисті якості людини можуть бути основою конфлікту, якщо надається перевага ставлення до певних осіб, відчуттю антипатії до них, здійсненню протидії.

Різні погляди до оточуючого можуть викликати такі риси, як нетерпимість до недоліків інших, зниження самокритичності, імпульсивність, нестриманість у почуттях, переконаннях щодо людей. Конфлікти нерідко викликають схильність до агресивної поведінки, до підпорядкування собі інших людей.

Дільничному інспектору потрібно знати, що вміння вирішувати складну ситуацію, не доводячи її до конфлікту, — ознака соціально-психологічної культури людини.

Ефективність взаємовідносин багато в чому залежить від цілого ряду психологічних особливостей особистості самого дільничного інспектора. До цих особливостей відносяться передусім високорозвинуті професійно значущі якості особистості, які потрібні йому в роботі з людьми: *рефлексія, емпатія, стереотипізація*.

Дільничний інспектор працює з особами, які мають різні психологічні особливості, — екстравертами та інтровертами.

Екстраверти — це комунікативні особистості, їх поведінка залежить від внутрішніх вражень. Такі особистості з задоволенням про все розповідають, повідомляють різні факти. При цьому вони недовго думають, відповіді будуть змістовні, звичайно, в тому ж тоні, в якому було задане питання. В тому випадку, коли очікується позитивна відповідь, вони легко схилиються до відповіді «так». Якщо навіть існує відповідь «ні», вони з цим легко погоджуються.

Інтроверти — це особистості, що «занурюються» в себе. Вони зазвичай замкнуті, їх поведінка, реакції більше залежать від образів, уявлень, думок, які проявляються не в даний момент, а пов'язані з минулим і майбутнім. Інтроверта переконати в чомусь набагато важче ніж екстраверта, який легко може приймати будь-яку раду.

При проведенні будь-яких суспільно-політичних, культурних, спортивних і інших масових заходів дільничний інспектор працює з різними соціальними і віковими групами громадян.

Таким чином, встановлення взаємовідносин з громадянами є складним процесом. Авторитет дільничного інспектора багато в чому визначається рівнем його професійності. Від дільничного інспектора вимагається культура поведінки, а не тільки чітке виконання правових наказів. При цьому слід мати на увазі, що він наділений великими державно-владними повноваженнями, невміле використання яких може привести до порушення законності.

Таким чином, психограма дільничного інспектора включає в себе такі аспекти :

- вміння встановлювати взаємовідносини з громадянами;
- вміння схилити до себе людину;
- бути толерантним;
- уникати або попереджати можливий конфлікт;
- володіти формами впливу на громадян (таких, як переконання або навіювання);
- мати належний рівень культури;
- володіти такими якостями особистості, як рефлексія, емпатія, стереотипізація.

Висновок. Психічне здоров'я працівників органів внутрішніх справ є необхідною передумовою їхньої ефективно професійної діяльності. Правоохоронна діяльність — це особливий вид служби, який передбачає виконання обов'язку. Служба працівників в органах внутрішніх справ ставить серйозні вимоги до психічних сфер особистості (мотиваційної, пізнавальної, емоційно-чуттєвої та вольової). Діяльність працівника органів внутрішніх справ вимагає розвитку низки морально-психологічних якостей, потрібних правоохоронцеві, особливо в екстремальних умовах: під час розшуку, затримання злочинців, складної транспортної пригоди, огляду місця злочину тощо. Саме завдяки морально-психологічній підготовці працівники органів МВС здатні стримувати власні емоції та почуття. Правоохоронна діяльність є складною емоційною діяльністю, пов'язаною з постійним подоланням труднощів, негативних психічних станів (страх, хвилювання). Усе це формує у молодих фахівців здатність до емоційної саморегуляції діяльності, психічних станів.

1. Козловская Е.А Психолого-педагогические основы деятельности участковых инспекторов милиции. — М., 1990.
2. «Міліція України». Часопис МВСУ. — 2005. — №05(95) 05. — С.2.

Оксана Яцків,

викладач кафедри історії та теорії
держави та права,
Прикарпатський юридичний інститут
Львівського державного університету
внутрішніх справ МВС України

Oksana Yatskiv,

lecturer, Pre-Carpathian Institute of Law
of Lviv State University of Internal Affairs
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

УДК 159.944:351.74

ПРОФЕСІЙНИЙ СТРЕС ЯК ФАКТОР ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПСИХОСОМАТИЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ ПРАЦІВНИКІВ ОВС

PROFESSIONAL STRESS AS THE FACTOR OF ARISING AND DEVELOPING PSYCHOSOMATIC DISEASES OF THE LAW-ENFORCEMENT BODIES EMPLOYEES

In the article is examined the problem of psychosomatic health of employees of internal affairs bodies. Peculiarities of service are made a ground for development stress states; it was accompanied by increasing of number accidents of professional deformation, alcoholism, suicide etc. continuous stay in chronic stress state (state of distress) is a factor for appearing and development proper psychosomatic diseases.

У статті розглядається проблема психосоматичного здоров'я працівників органів внутрішніх справ. Особливості служби створюють ґрунт для розвитку стресових станів, що супроводжується зростанням числа випадків професійної деформації, алкоголізму, самогубств тощо. Тривале ж перебування в хронічному стресовому стані (стані дистресу) є фактором виникнення та розвитку власне психосоматичних захворювань.

Постановка проблеми. Життя сучасної людини постійно ускладнюється — інтенсифікуються соціальні контакти, навчальна та трудова діяльність, зростає навантаження на вищі нервово-психічні функції. Усе це відбувається на фоні інформаційної революції та глобальної екологічної кризи.

З початком XXI століття людина все активніше освоює технологічний світ, тим самим збільшує розрив між собою і природним середовищем існування та дає поштовх для розвитку нових екстремальних умов життєдіяльності. Це, в свою чергу, вимагає від людини надмірного психічного навантаження та фізіологічної стабільності. Наприклад у космонавта, який виходить у відкритий космос, частота пульсу досягає 200 ударів/хв., у режисера, який веде передачу в прямому ефірі, аналогічна картина. Оператор ЕОМ через 2-3 години спілкування з машиною перестає бути «рівним партнером». Ритм сучасного світу такий, що людині дуже важко встигати за ним.

Основний зміст статті. Незважаючи на прогрес медицини, постійно зростає кількість випадків нервово-психічної дезадаптації не тільки серед дорослого населення, але й серед дітей. Збільшується частка різноманітних невротичних розладів особистості. Тому не дарма наш час прийнято називати «часом неврозів», в якому швидкими темпами зростає кількість «стресових хвороб» — «хвороб цивілізації».

У нашій державі також спостерігається тенденція до погіршення стану здоров'я працездатного населення — зростає гостра та хронічна захворюваність, стираються вікові межі захворювань.

Аналіз досліджень і публікацій. За даними дослідників (Коркіна М.В., Марілов В.В., Ісаєв Д.Н., Брязгунов І.П., Смулевич А.Б. та ін.), 30-70% захворюваності людей, які звертаються за допомогою до лікарів, складають психосоматичні розлади. За останні десятиліття зафіксовано різкий ріст числа хворих з даною патологією (Лакосіна Н.Д., Овчарова В.К.).

Найбільш складною проблемою психосоматичних розладів є психосоматичні захворювання, які виникають внаслідок психічних причин та стають соматичними за протіканням, тобто набувають всіх ознак, властивих будь-якому хронічному соматичному захворюванню.

Перш ніж розглянути проблему захворюваності, необхідно дати визначення категорії «здоров'я».

Модель здоров'я, створена експертами ВООЗ, трактує його як етап повного душевного, фізичного, соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб або анатомічних дефектів. З огляду на це предметом нашого дослідження стає проблема психосоматичного здоров'я як способу життя, який розглядається як один із визначальних чинників здоров'я особистості.

Положення про те, що, крім екологічної ситуації, формування здоров'я людини визначається саме її способом життя, звичками, стилем та характером мислення, ставлення до власного здоров'я закріпилась у сучасній науці і є загальноновизнаним.

Саме тому наука сьогодення все більшу увагу приділяє проблемі здоров'я у всіх його аспектах. Адже здоров'я — це не лише категорія медичної науки, а й філософії, соціології, педагогіки, психології тощо.

Психосоматика (від грец. «psyche» — душа, «soma» — тіло) — напрям у сучасній медицині та психології, предметом якого є вивчення впливу психологічних чинників на виникнення та подальшу динаміку психосоматичних захворювань. За сучасними поглядами, будь-яка психосоматична хвороба не виникає тільки через психічні чи фізіологічні особливості того чи іншого індивіда. Її також неможливо ґрунтовно пояснити шляхом наукового дослідження властивостей окремо психічної чи соматичної складової. Лише їхня взаємодія з навколишнім середовищем може призвести до такого стану організму людини, який і визначається як психосоматична хвороба. На сьогодні психосоматичні корелятивні зв'язки, безумовно, є одними з найдискутабельніших та найскладніших питань сучасної психосоматичної науки.

На даний час активно розробляються теоретичні і практичні аспекти психосоматичних розладів (Ісаєв Д.Н., Антропов Ю.Ф., Смулевич А.Б., Менделевич В.Д., Тхвостов А.Ш. та ін.).

В ході еволюції людини поступово змінювався універсальний механізм пристосування її психіки до навколишнього середовища. Людина набула властивих тільки їй, як біологічному виду, сили, гнучкості, рухливості, здатності до терморегуляції, характерних властивостей органів відчуття.

Потрібно зазначити, що древні інстинктивні програми поведінки людини допомагали протистояти голоду, холоду, нападу ворогів і хижаків. В міру розвитку людської історії змінювалося навантаження, від якого не було програм генетичного захисту. На даний час пристосування людини до умов навколишнього середовища більшою мірою залежить від її психічних можливостей, ніж від сили м'язів, міцності кісток і сухожиль, спритності та швидкості тощо. Небезпечним стала не зброя ворога, а слово. Емоції людини, споконвічно призначені для мобілізації організму для захисту, тепер частіше придушуються, вплітаються в соціальний контекст, а згодом руйнуються, перестають визнаватися їхнім господарем і можуть стати причиною руйнівних процесів в організмі [1].

Слід зазначити, що згубну дію чинять не тільки стреси, що супроводжують наше суспільне буття — їх провокують криза в економіці, зниження рівня життя, стрімке погіршення екологічної обстановки в країні, загроза СНІДу, наростання інших масових патологій. На даний час все більшої уваги приділяють професійним стресам, які відображають специфіку певної діяльності.

Дослідниками встановлено, що в різних професійних групах інтенсивність стресу може бути різною.

Вид діяльності	Стрес	Вид діяльності	Стрес
Шахтар	8,3	Фермер	4,8
Поліцейський	7,7	Військовослужбовець	4,7
Робітник-будівельник	7,5	Ветеринар	4,5
Журналіст	7,5	Держслужбовець	4,4
Пілот цивільної авіації	7,5	Клерк	4,3
Тюремний наглядач	7,5	Інженер	4,3
Рекламний працівник	7,3	Агент із нерухомості	4,3
Стоматолог	7,3	Перукар	4,3
Лектор	7,2	Представник місцевої влади	
Лікар	6,8	Юрисконсульт	4,3
Працівник податкової служби	6,8	Дизайнер, художник	4,3
Режисер	6,5	Архітектор	4,0
Нянька, домогосподарка	6,5	Манікюрниця	4,0
Пожежний	6,3	Оптик	4,0
Музикант	6,3	Економіст	4,0
Вчитель	6,2	Листоноша	4,0
Представник сфери обслуговування	6,0	Статистик	4,0
Працівник соціальної служби	6,0	Технік-лаборант	3,8
Менеджер	5,8	Банкір	3,7
Зовнішньоторговельний працівник	5,8	Оператор ЕОМ	3,7
Представник пресслужби	5,8	Фахівець із трудотерапії	3,7
Футболіст	5,8	Лінгвіст	3,7
Продавець, помічник продавця	5,7	Косметолог	3,5
Біржовий маклер	5,5	Вікарій	3,5
Водій автобуса	5,4	Астроном	3,4
Психолог	5,2	Нянька в дитячих яслах	3,3
Видавець	5,0	Працівник музею	2,8
Дипломат	4,8	Бібліотекар	2,0

Згідно з даними дослідників професія працівника правоохоронних органів знаходиться на другому місці після шахтарів за напруженістю та наявністю стресових факторів [2, 205]. Один із них полягає в тому, що правоохоронна діяльність має екстремальний характер. Це зумовлено, передусім, нерегулярною зміною умов праці, порушенням звичного режиму добової життєдіяльності, особливо тих, хто безпосередньо бореться зі злочинністю, їхньою вимушеною відмовою від звичайного відпочинку через великий обсяг складної і різноманітної роботи при гострому дефіциті інформації і часу, активною протидією зацікавлених осіб, які часто ігнорують правові норми. Тому працівники ОВС повинні вирізнятися міцним здоров'ям, високою працездатністю та емоційною стійкістю, витривалістю до психофізичних перевантажень, що, за О.Р. Ратиновим, є одним з найважливіших факторів їхньої професійної придатності до виконання функцій правоохоронної діяльності [3, 206-208].

Вивченню проблеми впливу стресу на професійну діяльність працівників правоохоронних органів присвятили праці такі відомі фахівці, як Ф.Е. Василюк, Л.А. Пергаменщик, І.В. Ващенко, Розов В.І., Слюсар І.М. та ін., які розглядають стрес як невід'ємний супутник діяльності з охорони правопорядку.

Дослідження психологічних наслідків впливу на психіку людини різноманітних травмуючих подій знайшли відображення в доробках М.В.Костицького, С.Д. Максименка, В.С.Медведева, С.І.Яковенка. Вагомий вплив на розвиток даного напрямку психології здійснили дослідження В.П.Казміренка, В.В.Рибалки, В.О.Титаренка та ін.

Дослідники психологічних аспектів у роботі органів внутрішніх справ звертають увагу на те, що людина у формі працівника міліції нерідко стає об'єктом ненависті і нарікань членів суспільства, яким вона покликана служити. Тривале спілкування зі злочинними елементами, зіткнення з корупцією, вигляд смерті у всіх її формах роблять працівника цинічним. Працівник ОВС повинен стримувати свої емоції при виконанні службових обов'язків. Він може піти додому і зняти форму, але не може звільнитися від своїх негативних емоцій та почуттів. Подібні особливості служби створюють ґрунт для розвитку стресових станів. Це супроводжується зростанням числа випадків алкоголізму, самогубств тощо. А тривале перебування в хронічному стресовому стані (стані дистресу) призводить до виникнення та розвитку психосоматичних захворювань працівників ОВС.

Тому дуже важливо знайомити працівників правоохоронних органів із різноманітними проявами стресу як у них самих, так і в їхніх колег, оскільки рання діагностика цього стану сприяє більш ефективному його запобіганню та профілактиці негативних наслідків.

Найчастіше причиною розвитку психічних і фізичних розладів працівників небезпечних професій є вплив факторів екстремальної обстановки, які викликають значне погіршення фізичного та психічного статусу, що знаходить своє відображення в негативній динаміці низки психофізіологічних показників.

Стрес — це нормальна реакція на ситуацію. За своєю суттю він є одночасно самостійним фізіологічним, психічним та емоційним станом і являє собою соціальне явище. Однією з головних характеристик стресу є його крайня нестійкість, яка проявляється в підвищеній фізіологічній та психічній активності. За сприятливих умов цей стан може трансформуватися в оптимальний для організму. В стресовому стані до крові людини надходить збільшена кількість гормону наднирників — адреналіну. Під його впливом змінюється режим роботи органів та систем організму — прискорюється ритм серця, підвищується згортання крові, змінюються захисні властивості самого організму.

З фізіологічної точки зору суть стресової реакції полягає в підготовці та готовності організму до фізичного напруження. Таким чином, можна стверджувати, що стрес завжди призводить до значної затрати енергетичних ресурсів організму, а потім і супроводжується нею, як наслідок — відбувається виснаження функціональних резервів. При цьому стрес ні в якому разі не може розглядатися як суто негативне явище, оскільки саме завдяки йому можлива адаптація. Крім цього, помірно виражений стрес має позитивний вплив як на загальний стан організму, так і на психічні характеристики особистості. Наприклад, при помірному стресі відмічаються позитивні зміни таких психічних характеристик, як показники уваги, пам'яті, мислення та інше. Таким чином, стрес як цілісне явище повинен розглядатися як позитивна адаптаційна реакція, яка викликає мобілізацію організму.

Отже, стрес виникає тоді, коли організм змушений адаптуватися до нових умов, тобто стрес є невід'ємним від адаптації.

Шкоду ж наносить грубий вплив, що руйнує саму здатність до адаптації. Коли організм кожного дня одержує певну порцію фізичного та емоційного впливу, який дещо перевищує межі його норми, то він «ламається».

Дане явище Г. Сельє назвав дистресом. Саме дистрес несе в собі фактори, які здійснюють руйнівний вплив на організм. Трансформація стресу в дистрес проходить при надмірно інтенсивному впливі факторів середовища та умов життєдіяльності, за яких дуже швидко вичерпуються функціональні резерви організму чи порушується діяльність механізмів психічної регуляції [4].

Слід зазначити, що у людини адаптація відбувається інакше, ніж у тварин. Це пов'язано з тим, що людина володіє свідомістю та за своєю природою є біосоціальною істотою, тобто одночасно представником конкретного біологічного виду та соціуму. При цьому причини стресу в людини більш різноманітні, ніж причини, які викликають адаптаційні реакції у тварин. Так, стресорами для людини можуть бути як фізичні, так і соціальні подразники, як реально діючі, так і ймовірні. При цьому людини реагує не тільки на реально існуючу небезпеку, але і на загрозу чи нагадування про неї.

В даний час прийнято виділяти два основних види стресу: системний (фізіологічний) та психічний. Оскільки людина є соціальною істотою та в діяльності її інтегральних систем провідну роль відіграє психічна сфера, то саме психічний стрес є найбільш значущим для процесу регуляції.

Деякі автори розділяють фактори, що викликають психічний стрес, на дві великі групи. Тому і психічний стрес вони поділяють на інформаційний та емоційний. Інформаційний стрес виникає в ситуаціях значних інформаційних навантажень, коли людина не може опрацювати інформацію, що надходить, та не встигає прийняти правильне рішення в тому темпі, якого вимагає ситуація, особливо коли це стосується високої відповідальності за наслідки прийнятих рішень. Виникнення емоційного стресу більшість авторів пов'язує із ситуаціями загрози, небезпеки, образи та інше. При емоційному стресі відмічаються певні зміни в психічній сфері, в тому числі зміни протікання психічних процесів, емоційні зрушення, трансформація мотиваційної структури діяльності, розлади рухової та мовної поведінки.

Слід зазначити, що подібний поділ є досить умовним, оскільки дана класифікація виходить з основних характеристик, які викликають стрес. На практиці досить рідко вдається зробити цей поділ на інформаційні та емоційні стресори і визначити, який із них є провідним. Найчастіше в стресовій ситуації інформаційні та емоційні стресори нероздільні, оскільки формування почуттів завжди є пов'язаним з переробкою інформації. Досить часто в результаті помилкової оцінки ситуації у людини виникає почуття образи чи гніву. В свою чергу, так званий

інформаційний стрес завжди супроводжується високим емоційним збудженням та певними почуттями. Проте почуття, що виникають при цьому, можуть зустрічатися і в інших ситуаціях, не пов'язаних з переробкою інформації. В більшості праць психічний та емоційний види стресу ототожнюються [5, 458].

Стресовий стан часто буває невпізнаним і прихованим як від особи, яка перебуває в такому стані, так і від інших осіб і може виглядати цілком природним, принаймні на початковій стадії. Для нього є характерним поступове зниження працездатності та ефективності функціонування життєво важливих систем та органів, виснаження енергетичних ресурсів. В такому випадку достатньо найменшого непорозуміння для того, щоб відбувся «великий зрив», і як наслідок — безсоння, головні болі, загострення хронічних та поява гострих захворювань.

За дослідженнями, проведеними на базі Прикарпатського юридичного інституту ЛьвДУВС, можна стверджувати, що виникнення певного захворювання залежить і від характеру реакції на стрес, яка зумовлюється особистісними властивостями та психологічним кліматом, в якому людина перебуває та працює. Наприклад, якщо людина прагне зайняти місце в колективі, яке не відповідає її реальним можливостям, тобто коли людина володіє завищеним рівнем домагань, то вона в більшій мірі схильна до розвитку серцево-судинних захворювань. Хронічні коронарні захворювання найчастіше зустрічаються у людей з яскраво вираженою цілеспрямованістю, честолюбців та тих, хто з нетерпимістю відноситься до свого найближчого оточення. А головною особливістю особистості, що страждає на гіпертонію, є злопам'ятство. Разом з тим виявлено, що до гіпертонії можуть призводити ситуації, які не дають людині успішно боротися за признання власної особистості навколишніми. Якщо людину завжди принижують, ігнорують, то в неї розвивається почуття постійного незадоволення собою, яке, не знаходячи виходу, заставляє її кожного дня «проковтувати» образи.

Висновки. Перераховані вище стресори виражають особливості професійної діяльності, вони потенційно можуть мати негативні наслідки (як фізичні, так і психічні) для тих, хто зазнає їх впливу. Тому дуже важливою є соціально-психологічна підготовка співробітників ОВС, що передбачає формування здатності не піддаватися несприятливим психологічним обставинам у процесі виконання службових завдань, не знижувати якості здійснення професійних дій. Для вирішення цього завдання необхідним є введення спецкурсу у навчально-виховний процес ВНЗ МВС України.

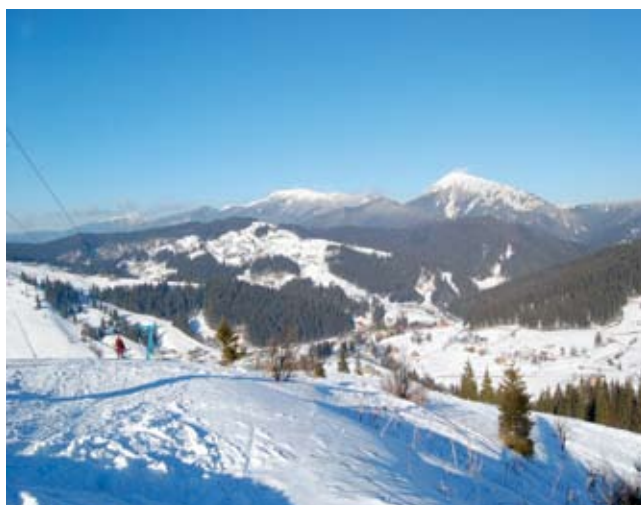
1. Васильев В.Н. Здоровье и стресс. — М.: Знание, 1991. — 160 с.
2. Психология профессионального здоровья / Под ред. Г.С.Никифорова. — СПб.: Речь, 2006. — 480 с.
3. Психологічна структура діяльності працівників органів внутрішніх справ як детермінанта формування їх професійної культури. Крутенко Ю.М., Цокур О.С. // Південноукраїнський правничий часопис Одеського юридичного інституту ХНУВС, 2006. — № 2. — С.206-208.
4. Селье Г. Стресс без дистресса. — М.: Прогресс, 1982. — 124 с.
5. Маклаков А.Г. Общая психология — СПб.: Питер, 2000. — 592 с.
6. Стрес як впливовий чинник слідчої діяльності Берназ В.Д. // Південноукраїнський правничий часопис Одеського юридичного інституту ХНУВС, 2006. — № 3. — С. 141-142.

Розділ V

Гірське середовище як важливий чинник формування психології горян

Володимир Бондар,

доктор педагогічних наук, професор,
академік Академії педагогічних наук України

Volodymyr Bondar,

Doctor of Pedagogical Sciences, professor,
Academician of APS of Ukraine

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВЧИТЕЛЯ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF DEVELOPMENT OF COMPETITIVENESS OF THE TEACHER IN PROFESSIONAL TRAINING SYSTEM: THEORY AND PRACTICE

The author analyzes psychological factors of development of competitiveness of the teacher in vocational training system and reveals theoretical and practical features of the teacher's professional activity.

Keywords: professional competence, competitiveness of the teacher, image, self-sufficiency, creativity.

Автор аналізує психологічні засади розвитку конкурентоспроможності вчителя в системі професійної підготовки. Розкриває теоретичні та практичні особливості професійної діяльності педагога.

Ключові слова: професійна компетентність, конкурентоспроможність вчителя, самодостатність особистості, імідж, креативність.

Постановка проблеми. Формування професійної компетентності забезпечує конкурентоспроможність фахівця — теоретико-прикладну складову його готовності до якісної професійної діяльності, здатності обходити ті види діяльності, які йому не під силу за самооцінюванням своїх здібностей, створює передумови для розвитку конкурентоздатності як особистісного утворення, якому притаманні зачатки структури іміджу майбутнього професіонала, запропонованої В.М. Шепелем¹: образ, який людина залишає після себе; форма прояву людини в процесі спілкування, взаємодії (зовнішня складова іміджу); внутрішня особистісна сутність людини (інтелект, спосіб мислення, цілеспрямованість і засоби досягнення мети, інтереси, ерудиція). Саме ці складові становлять загальну цілісну структуру іміджу.

Основний зміст статті. Слід підкреслити, що не завжди «зовні красива» людина (обличчя, жести, голос, костюм, манери) є внутрішньо позитивною в її духовності, інтелектуальному і соціальному проявах. Тому забезпечити єдність зовнішньої і внутрішньої складової іміджу — завдання навчально-виховного процесу у ВНЗ. Йдеться про те, щоб в його перебігу збагачувати діяльність і поведінку людини такими емоційно-енергетичними ознаками: мобільність переключення з одного виду дій на інші; швидкість реакції на ситуації, що знезацька виникають; емоційність реагування і ставлення до подій політичного, економічного, соціального та побутового змісту.

Уявний іншими образ людини, зовнішня складова її іміджу та внутрішній світ, емоційно-енергетичні характеристики — це важливі, але недостатні передумови становлення і прояву іміджу майбутнього професіонала. Ядром, системотвірним іміджу, надпередумовою його прояву є самодостатність особистості, яка характеризується наявністю твердої позиції, якою вона постійно керується і обстоює, розвиненою уявою, контактністю з людьми і наполегливістю, які уміло й інтегровано спрямовує на самотворення, духовне збагачення та творчу активність. Людей, яким притаманні виділені властивості, називають удачливими, успішними.

Можна стверджувати, що далеко не кожний ґрунтовно підготовлений професійно спроможний фахівець стає удачливим в ситуаціях конкурсних змагань.

¹ Шепель В.М. Имиджология: секреты личного обаяния. — М., 1994.

Найбільш сучасний імідж стане сприятливим в умовах здорової конкуренції для професіоналів, які володіють секретами чарівності і привабливості. Л.М. Мітіна в праці «Психологія розвитку конкурентоспособной личности» (Москва — Воронеж, 2002, с.61) з цього приводу пише: «Справжня привабливість — це, очевидно, наявність певних внутрішніх рис, які проявляються у зовнішньому вигляді і тому легко діагностуються оточуючими за самого поверхового контакту. Головну рису привабливості у найбільш загальному вигляді можна було б визначити як доброзичливий інтерес до людей, бажання увійти в контакт з ними, допомогти, створити оптимальні умови».

Йдеться про риси сприятливого іміджу, без наявності і формування яких не може стати успішним будь-який фахівець в системі професій «людина-людина», до якої відноситься професія вчителя.

Як відомо, діяльність вчителя є управлінською і підкоряється законам кібернетики як науки про оптимальне управління будь-якими системами, в структурі яких взаємодіють цілепокладання, ціледійснення та ціледосягнення. Ці складові структури будь-якої діяльності: освітньої, виховної, наукової чи управлінської — дали можливість академіку Бабанському Ю.К. в числі перших розкрити структуру процесу навчання як одного з важливих об'єктів внутрішнього і зовнішнього управління на різних ієрархічних рівнях його здійснення: вчитель — учні; керівники школи — вчителі — учні; відділи (управління) освіти — школа.

Незалежно від ієрархічних рівнів управління управлінська ситуація будь-якого виду і форми характеризується (за Ф.Фідлером) трьома параметрами:²

- мірою сприятливості стосунків між суб'єктами управління (керівниками і підлеглими);
- величиною впливу влади керівника на об'єкти (суб'єкти) управління, що проявляється в контролі за діями підлеглих, оцінюванні результатів, застосуванні різних засобів стимулювання їх активності;
- структурою групових завдань для підлеглих: чіткість поставленої мети, вибір шляхів і способів її досягнення, наявність варіантних рішень, можливість перевірки їх ефективності, визначення ступеня володіння ситуацією функціонування об'єктів управління (індивідуальних, групових, колективних).

З позицій сучасних підходів до стилів педагогічної взаємодії відзначимо, що їх ефективність опосередкована ступенем контролю над ситуацією, в якій діє суб'єкт управління (керуюча підсистема).

Характер прийняття рішень в соціальній групі напряму залежить від стилів педагогічної взаємодії, що складаються в структурі різних видів діяльності: управлінській, освітній, навчальній, виховній чи дослідницькій. Йдеться про такі класичні стилі взаємодії: авторитарний, демократичний, нейтральний (або анархічний) за К. Левінім, директивний, колегіальний ліберальний за Журавльовим А.Л., Рубахіним В.Ф.³

Розуміючи, що далеко не завжди названі стилі проявляються в чистому вигляді і що кожний з них [стосовно психологічної характеристики керівника і його ставлення до підлеглих (суб'єктів управління), а також ознак групових стосунків, що проявляються в процесі взаємодії] має сильні й слабкі сторони прояву і впливу, можна говорити не лише про необхідність ситуативного застосування того чи іншого, але адекватного до ситуації стилю керівництва, а й про особистісні характеристики успішного керівника, які умовно можна назвати менеджерськими.

Спираючись на роботи японського дослідника Т.Коно (1987), який провів опитування президентів 41 крупної японської компанії в обробній промисловості щодо якостей, притаманних менеджерам вищої ланки, Л.М. Мітіна в своїй роботі подає результати опитування за трьома групами якостей: концептуальні здібності і стандарти (діяльності); особистісні якості; стан здоров'я, користуючись ранговим оцінюванням у відсотках.

Важливо відзначити, що серед поданих якостей в чистому вигляді відсутні ті, що стосуються фахової компетентності, власне професійної готовності в сфері профілю функціонування системи (підприємства, ВНЗ, школи тощо). Професійна компетентність сама собою розуміється і чітко проявляється в особистісній якості, виділеній Т. Коном за такою назвою: «Здатність менеджера повністю використовувати професійні можливості співробітників з допомогою правильної розстановки і справедливих санкцій (схвалення чи покарання — В.Б)».

Стосовно вчителя як управлінця, менеджера щодо перерахованих у монографії Т.Коно якостей можна сказати, що всі мають характеризувати стандарти його поведінки (діяльності), особистісні якості, стан здоров'я і душі.

За даними Т.Коно, серед якостей концептуальних здібностей і стандартів поведінки найчастіше (42% опитованих) називаються енергійна ініціативність й рішучість (навіть в умовах ризику). За нею (34%) йде довготривале передбачення наслідків і гнучкість поведінки. На передостанньому місці — широта поглядів, глобальний підхід (29%), за ним настирлива праця й безперервна освіта (10%). Без цих якостей, що стосуються сучасних стандартів поведінки, неможливо бути готовим до здорової конкуренції.

В комплекс якостей, якими має володіти сучасний вчитель, входять такі особистісні якості: вміння чітко ставити мету й обирати адекватні засоби її досягнення (17%), готовність вислухати думку інших (22%), неупередженість, безкорисливість, лояльність (19%), особиста привабливість (22%), здатність створювати колектив і гармонійну атмосферу в ньому (20%).

² Митина Л. М. Психологія розвитку конкурентоспособной личности. — Москва — Воронеж, 2002. — С. 41-42.

³ Журавлев А.Л., Рубахин В.Ф. Индивидуальный стиль руководства коллективом// Психология управления. — М., 1976. — Вып. II.

Обов'язковою складовою конкурентоспроможного фахівця, на думку багатьох респондентів, є його особиста привабливість і здоров'я. Зрозуміло, що всі професійні й особистісні якості успішно формуються й ефективно проявляються лише за наявності позитивного духовного й фізичного здоров'я. Тому не випадково біля 50% опитаних привертають увагу до здоров'я людини, за наявності якого можна домогтися найліпших результатів, зливаючи всі вище перераховані якості в єдине гармонійне ціле.

Природа наділила людину певним типом нервової системи, характеристики якого уможливили їх класифікувати за чотирма типами темпераментів: сангвінічний, флегматичний, холеричний, меланхолічний. Типологія людей за Гіппократом-Геленом дала можливість академіку І.П. Павлову описати типи нервової системи в структурі кожного типу темпераменту як узгодженості і співвідношення індивідуальних особливостей людини в силі, напруженості й урівноваженості перебігу психічної діяльності у порівняно більшій чи меншій стійкості її настроїв.

Безумовно, індивідуальна структура властивостей того чи іншого темпераменту як прояву відповідного типу нервової системи в більшій чи меншій мірі впливає на індивідуальну поведінку людини, від чого залежить її здатність, проявляючи лідерські якості, викликати до себе симпатію, посідати домінуюче становище в будь-якій життєвій чи професійній ситуації.

Дослідженнями встановлено (Петровський А.В., Ярошевський М.Г., Моляко В.О. Бондар В.І. та ін.), що лідерські здатності людини в умовах необхідності проявляти готовність до здорової професійної конкуренції залежать не стільки від божої благодаті (фізичні дані, вольова активність, темперамент тощо), скільки від виховання, середовища, соціально-рольових характеристик її діяльності.

Конкурентоздатність як інтегрована властивість людини, лідерські риси, здібності з урахуванням особливостей нервової системи, сильних сторін темпераменту можуть і мають розвиватися в процесі професійної підготовки. Техніці конкурентоздатності фахівця слід спеціально навчати. Результати навчання різних технік фахівців, здатних конкурувати, виборювати лідерські позиції, за даними досліджень Ю.В. Ковальової і Р.Я. Кричевського, залежать від їхньої особистісної спрямованості.

На наше переконання, у фахівців будь-якого виду спрямованості (ділової, соціальної чи особистісної або егоїстичної) можливо формувати і розвивати здатність до професійної конкуренції. Але одним ця здатність необхідна для реалізації своєї ділової спрямованості, і результати професійної діяльності за їх якості, термінів отримання заворожують конкурентів, колег по співпраці, керівників. В інших фахівців, яким притаманна соціальна спрямованість, наявна конкурентоздатність прихована, менш яскраво проявляється, бо вони орієновані на встановлення дружніх міжособистісних стосунків. Для них більш важливими є групова атмосфера, настрої членів групи, співчуття, чим забезпечується регуляція міжособистісних стосунків. Люди із такою спрямованістю, для яких є небайдужою групова атмосфера, прагнуть до лідерства заради групової конкуренції, високих колективних досягнень, а не самоствердження як прагнення за будь-що отримати громадське визнання і скористатися ефектом самореалізації. Вони виділяються комунікативністю і креативністю, організованістю й активністю, помірно емоційною експансивністю, соціально-психологічною привабливістю, компетентністю — рисами, які притаманні особистості конкурентоздатного лідера, за яким йдуть інші, якого прагнуть наслідувати.

Складно людям з високою мірою особистої (еґоїстичної) спрямованості, бо їхнє індивідуальне прагне до лідерства, з явними інтелектуальними перевагами, високим рівнем професійної компетентності зустрічається з груповим супротивом і непомірно приводить до високого індексу нейротизму, тривожності, емоційної нестійкості, особистої замкнутості претендента на лідерство.

Хоча і можна спостерігати явище конкуренції в групі на визнання неформального лідера з власної ініціативи претендента чи з пропозицій окремих членів групи, все ж «народження» лідера відбувається за певними неписаним законами функціонування групи.

Ряд відомих вчених-психологів, соціальних психологів і педагогів (В.І. Румянцева, В.А. Вагнер, Ф.Д. Горбов, Г. Хомманс, Р.Л. Кричевський та інші) розробили «теорію лідерства як функцію групи», суть якої, на нашу думку, в тому, що зріла група творить лідерів, щоб ті творили її.

Згідно з цією теорією становлення, розвиток і функції лідерів напряму залежать від етапів (фаз) становлення і розвитку процесів лідерства: початкового, стабілізації, регресивного. Р. Немов визначає стиль лідерства як сукупність соціально-психологічних прийомів і засобів, які застосовуються з метою впливу лідера на залежних від нього людей відповідно до його моно- чи поліфункціональної діяльності в групі⁴. Ю. Емельянов виділяє такі лідерські функції: адміністративна, стратегічна, експертно-комунікативна, комунікативно-регулятивна, дисциплінуюча, виховна, які в різних поєднаннях в більшій чи меншій мірі як компетенції лідера реалізуються на відповідних фазах становлення та функціонування групи з урахуванням стадії і рівня її розвитку. Прагненням належати до групи характеризуються як «ситуативні», так і постійні (абсолютні) лідери.⁵

⁴ Немов Р.С. Психологические условия и критерии эффективности работы коллектива. — М., 1982.

⁵ Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение. — Л., 1985.

Слід підкреслити, в число ситуативних і абсолютних лідерів зараховуються члени групи, які в першу чергу відповідально ставляться до своїх обов'язків (отримувати якісну освіту) і обдаровані позитивними особистісними якостями, за рахунок чого вони в умовах конкурентних форм групової взаємодії перемагають своїх опозиціонерів у визнанні лідерами. Не обов'язково всі вони добрі організатори. Частина з них привертає до себе увагу моральними, емоційними, пізнавальними, діловими та іншими характеристиками.

Якщо виходити з того, що лідери — це продукти ситуацій, які виникають і складаються в групі, то на роль лідера претендує чи висувається людина, яка найбільше за своїми якостями потрібна групі в даний момент залежно від структури ситуацій. В одній групі може бути одночасно декілька лідерів: одні орієнтовані на членів групи, їх можливості, інші — на тип і складність групової задачі, яку слід розв'язувати тощо.

Виконання цих функцій, їх поєднання часом перетворює ситуативного лідера в абсолютного, найбільш компетентного у професійному й особистісному плані. Професійна конкурентоспроможність як змістовна складова фахівця наповнюється особистісними здатностями людини як його динамічною комплексною характеристикою, психолого-педагогічною і фаховою готовністю до участі у професійній діяльності, здоровій конструктивній конкуренції.

В системі семінарсько-тренінгових занять в малих групах створюються і розв'язуються професійно значущі ситуації, формуються міжособистісні соціально важливі властивості, що стимулюють професійне становлення, розвивають особистісно-психологічні якості. Саме тут мають народжуватися професійно спроможні і особистісно здатні фахівці, готові не лише забезпечувати особисту ефективно-якісну діяльність, а й виконувати в професійних колективах лідерські функції.

Чим більше в академічній групі ситуативних лідерів, тим вагомішим є їх вплив на членів групи, тим успішніше останні ідентифікуються з лідерами — носіями найбільш цінних характеристик професійного та особистісного змісту. Механізм ідентифікації можна класти в основу розвитку у студентів лідерських якостей як бази формування конкурентоздатності майбутнього фахівця, яка детермінується головним чином соціально-психологічними характеристиками, зв'язком конкурентоздатності особистості із суспільними інституціями, ставленнями до інших людей, до себе, діла, духовних цінностей.

Створення нового конкурентоспроможного продукту, яким в системі вищої професійної освіти виступає фахівець, — справа тривала, багатоаспектна і надзвичайно складна. Вона є складною не за спроможністю людини отримувати професію, оволодівати необхідними компетенціями за змістом і технологіями інноваційної професійної діяльності.

Складність у результатах багатоаспектного морального виховання: прагненні до самореалізації, незалежності, свободі діяльності, домінанті творчих здібностей над виконавством та відповідальністю — всьому тому, що найбільш цінується в умовах конкуренції, конкурсного відбору працівників будь-якого профілю і що ще не стало масовим в освітній сфері діяльності. У масовій практиці діти ще далеко не повною мірою захищені від неефективних вчителів, нездатних підкорити дитяче серце та їх трепетну і тендітну душу.

Моніторинг якості професійної освіти здійснюється некомплексно. Він зачіпає одну, хоча і досить важливу фахову складову компетентності — знання, вміння, навички, а також способи виконання професійної діяльності. Йдеться про спеціальну (фахову) компетентність, яка вимірюється змістовими критеріями і оцінюється в балах (від 0 до 100). Інші види компетентності (соціальна, особистісна, індивідуальна [За А.К. Макаровою]) за рівнями і якістю сформованості не враховуються в процесі моніторингу.

Виходячи з вищесказаного, можна ще раз підкреслити, що, на наше переконання, поняття конкурентоспроможності і конкурентоздатності значною мірою зв'язані між собою і мають складати єдине ціле. Якщо дотримуватися точки зору, що формування спеціальної компетентності як досконалого знання справи, сутності виконуваної роботи, уміння вибирати адекватні способи і засоби досягнення поставленої мети забезпечує конкурентоспроможність фахівця, то розвиток соціальної, особистісної та індивідуальної компетентності має забезпечувати формування конкурентоздатності як інтегрованої якості професіонала. Можна дійти висновку, що між формуванням компетентності і розвитком професійної спроможності та особистісної здатності існує пряма й обернена залежність, врахування якої сприяє діяльності в умовах ринку праці.

Детермінують професійне становлення і людський розвиток вчителя (як і будь-якої професії в системі «людина-людина») інтегровані характеристики особистості, ті якості, які, по-перше, визначають її психологічний склад (спрямованість); по-друге, освітньо-професійну складову, або компетентність особистості фахівця, — другу інтегровану характеристику конкурентоспроможної особистості, яка включає знання, уміння і навички, а також способи професійної діяльності; по-третє, гнучкість інтегральної характеристики особистості у трьох аспектах прояву: емоційному, поведінковому та інтелектуальному (розумовому).

Без забезпечення гармонії аспектів інтегративних характеристик професійно спроможної особистості, здатної презентувати, за необхідності, професійні й особистісні якості, такі необхідні для здійснення ділового спілкування в процесі професійної діяльності, можуть проявлятися протилежні деструктивні «характеристики» всіх провідних сфер особистості: емоційної, поведінкової, інтелектуальної. За цього професійно-особистісний вог-

ник ледь жевріє. Людина стає не здатною сприймати чужу оцінку, проявляються неадекватні емоційні реакції, що спричиняє синдром «емоційного вигорання»; стереотипи поведінки стають менш варіативними, обмеженими раніше виробленими стандартами. Без рефлексивності особистості здатність організовувати, планувати свою діяльність і поведінку, гнучко й адекватно реагувати на нестандартні ситуації набирає деструктивних характеристик. Розвиток непомітно підміняється деградаційними процесами у структурі особистості.

У системі формування конкурентоспроможної й особистісно здатної людини в соціальному й індивідуальному аспектах на перший план впливає така якість, як емоційна гнучкість. Саме з емоційністю в різних рівнях прояву емоційного стресу пов'язане вироблення такої якості особистості, як психологічна адаптація до різного роду труднощів завдяки здатності адекватно, не впадаючи у стан фрустрації, оцінювати реальну ситуацію і передбачати вихід з неї навіть в умовах переживання негативних емоцій. Але стан емоційного стресу не у кожного супроводжується негативними емоціями (стражданнями, гнівом, соромом, страхом тощо). Здатності справлятися з ними можуть і мають формуватися в процесі професійної підготовки вчителя різними засобами: ефектом радості, здоровим інтелектуальним гумором, творчою інтуїцією, самопізнанням, відкритістю, любов'ю і довірою, розкованістю у прояві емоцій, підтриманням психічного і фізичного здоров'я, стимулюванням інтересу як почуттям захопленості, зачарованості, допитливості тощо. Арсенал цих та інших засобів виховання емоційної експресивності у процесі професійної підготовки вчителя невичерпний.

«У всі часи, — пише Е.Бернс, — справжні педагоги підкреслювали значення емоційних аспектів у вихованні й спілкуванні. Проте, якщо раніше увага зверталась перш за все на негативні емоції, такі як страх перед покаранням чи невдачею, то нас більш за все цікавить можливість позитивного впливу емоційних переживань у виховально-освітньому процесі».⁶

Все те, що спрямоване на формування у людини почуття психологічної захищеності і безпеки, на думку К.Роджерса, усуває перешкоди на шляху справжнього продуктивного учіння, підвищує самооцінку, сприяє розкриттю творчого потенціалу особистості. Переконаність у високій власній вартості підвищує рівень самореалізації — обов'язкової якості конкурентоспроможної людини.

Серед результатів розвитку емоційної гнучкості — здатність аналізувати справжні емоції, викликати позитивні емоції, контролювати перебіг негативних емоцій, що в свою чергу формує гнучкість поведінки, нестандартність мислення і дій, розвиває творчість. Соціалізація емоцій — необхідна складова виховання людини, здатної через емоції впливати на самопочуття оточуючих, на їх особистісний та інтелектуальний розвиток.

Під емоційною гнучкістю психологи розуміють оптимальне поєднання емоційної експресивності та емоційної стійкості.

Щодо другої інтегральної якості особистості — поведінкової гнучкості, яка так необхідна в нестандартних, проблемних ситуаціях, що вимагають прийняття морально правильних рішень, підкреслимо, що вона тісно пов'язана і залежить від емоційної гнучкості, а також амплітуди відхилення від морально-емоційних норм поведінки (А. Адлер (1995), М. Басов (1926), Є. Шорохова (1987)).

Слід пам'ятати, що форми ставлень і поведінки викладачів детермінують відповідні форми ставлень і дій студентів у процесі спільної діяльності, що сприяє успішній адаптації студентів до життєдіяльності у професійному соціумі.

Безумовно, в студентському, допрофесійному соціумі, як і в професійному, виникають ситуації, які супроводжуються конструктивними й деструктивними реакціями, одні з яких підвищують ефективність життєдіяльності, інші, навпаки, спричиняють деформацію особистості, закріплюють негативні стереотипи поведінки. Останнє призводить до глибоких суперечностей між прагненням зберігати індивідуальну самосвідомість та колективними (суспільними) вимогами, що ставляться перед людиною в нових умовах її життєдіяльності.

У масовій практиці спостерігаються дві вкрай протилежні групи факторів щодо процесів ідентифікації. Одні ідентифікують себе з виконуваною посадою, інші з лідерами, носіями інноваційних способів діяльності. За певних умов у першому і другому випадках виникає розчарування: легко не компенсуються прогалини, що мають місце в професійній діяльності, або інноваційні способи діяльності виявляються не під силу з причини наявності прогалин у підготовці. В обох випадках знижується активність, проявляється роздвоєність, обмежуються можливості самореалізуватися у професійній діяльності. Розвиток особистості переходить у фазу деформації, яка супроводжується неадекватною, деструктивною поведінкою.

Такі стани в аналітичній психології називаються «психологічною ізоляцією» (В. Одайник, 1996, Є. Рогов, 1996). Даний феномен Є. Рогов описує так: « Подаючи себе не за того, ким він насправді є, вступаючи, по суті справи, в особистісно-рольовий дисонанс, індивід обмежує свою активність, проявляє роздвоєність, не може повністю самореалізуватися в професії. У таких випадках розвиток особистості переходить у фазу деформації і може проявлятися в різних формах неадекватності...»

⁶ Р.Бернс. Развитие Я-концепции и воспитание. — М., 1986. — 422 с.

Нам видається досить конструктивною в аспекті формування основ конкурентоспроможності спроба психологів (Л. Меньшикова та ін.) розділити особистісні прояви фахівця на дві сфери: простір професійних орієнтацій, в якому здійснюється професійна діяльність, і власне особистий простір, основою якого є якості особистості. Перший професійний простір, за нашою концепцією, наповнюється змістом і способами професійної діяльності, забезпечується професійною компетентністю фахівця, спроможного виконувати свою роботу з елементами творчості чи проявляти відчуження від суб'єктів спільної діяльності. Другий, власне особистісний простір, на наше переконання, є домінуючим в успішності професійної діяльності. Саме від його наповнення особистісними якостями, властивостями залежить позитивний чи негативний вплив життєдіяльності на індивідуальний розвиток, стагнацію чи регрес і навіть професійну деградацію людини.

Л. Меньшикова⁷ стверджує, що різні варіанти поєднання професійного і особистісного просторів з їхніми позитивними й негативними проявами в процесі професійної діяльності об'єктивно сприяють появі дезадаптивних змін у структурі особистості. Особливо це притаманне професіям із системи «людина-людина» і в найбільшій мірі професії вчителя.

Настільки вдало й об'єктивно про дезадаптаційні зміни у структурі особистості вчителя пише М. Грановська, що ми змушені майже дослівно посилатися на результати її спостережень та аналізу: «Якщо людина розповсюджує рольову поведінку на всі сфери, то її поведінка стає неадекватною обстановці і спілкування з нею утруднюється»⁸. Згідно з її спостереженнями, багатьох вчителів вирізняє повчальна манера мови. Вироблена і в певній мірі корисна в школі, вона нерідко проявляється в сфері особистих стосунків. Окрім характерної манери мови, з професією вчителя нерідко зв'язана звичка спрощеного підходу до проблеми. Ця якість необхідна в школі, оскільки допомагає перетворювати надто складні речі в доступні для людей. Проте поза професійним спілкуванням вона породжує зайву прямолінійність і негнучке мислення. Спостереження переконують, що для багатьох вчителів притаманна авторитарність, оскільки вчитель має чітко управляти класним колективом. Разом з тим відомо, що зайва авторитарність приводить до професійної неефективності: помічено, що ця якість учителя уповільнює становлення класного колективу і сприяє розвитку у школярів неадекватної самооцінки і виникненню неврозів. Необхідність «тримати клас у руках» формує в характері вчителя зайву владність і крайню категоричність. Владність разом з надмірною дидактичністю в свою чергу придушує почуття гумору. Прояв вказаних особливостей, які називаються професійною деформацією характеру, не тільки заважає роботі вчителя, але й утруднює його спілкування поза школою — в колі близьких для нього людей.

З цією особливістю професії вчителя слід рахуватися і намагатися не допускати в процесі підготовки ситуацій, що спричиняють негативний прояв особистісних якостей, породжують професійну деградацію та неадекватне ставлення до своїх вихованців — причину виникнення у них неврозів.

Такі характеристики притаманні певній частині студентів, що отримують професію вчителя. Одні з них ще в шкільні роки виявилися не здатними в силу об'єктивних і суб'єктивних факторів мобілізувати мотивацію, когнітивні ресурси, поведінкову й емоційну активність, бо не ставили перед собою перспективні цілі, а тому не прагнули їх реалізувати. Ситуації, в яких вони перебували, не вимагали від них гнучкості ні мисленнєвої, ні інтелектуальної, ні емоційної, ні поведінкової — основи інтегративної характеристики, її конкурентоздатності. Стадії розвитку особистості — самовизначення (вибір мети і спрямованості діяльності); самовиявлення (активність, прагнення до розвитку, самозбагачення сутнісних сил); самореалізація (усвідомлення значущості особистого внеску, його суспільної цінності) — є визначальними у професійному виборі і становленні особистості, фундаментальними умовами формування конкурентоздатної особистості, спроможної орієнтуватися в «світі професій», а також професійно зростати в сфері вибраної і здобутої професії.

Психологами (Бетц Н., Лент Р., Мітіна Л. та ін.) стосовно етапів професійного зростання і вдосконалення професійних досягнень, впливу самоєфективності на вибір професій і її подальший розвиток сформована закономірність, суть якої полягає в наступних виявлених ними залежностях: «чим сильнішою є впевненість людей в своїх можливостях, тим більше варіантів кар'єри вони розглядають як можливі, тим вищим є інтерес, який вони проявляють до цих варіантів, тим краще вони готують себе в освітньому сенсі для виконання справ і тим більше вони успішні в них» (Мітіна Л.М. Психологія розвитку конкурентоспроможної людини. — Москва — Воронеж, 2002, с. 152-153).

Заслуговує на позитивну оцінку і впровадження розкрита в праці Мітіної Л.М. концептуальна модель розвитку конкурентоспроможності особистості. В ній об'єктом розвитку виступає інтегрована характеристика особистості (спрямованість, компетентність, гнучкість); фундаментальними умовами — перехід на більш високий рівень самосвідомості через ланцюг стадій розвитку: від самовизначення до становлення, а від нього до самореалізації; психологічним механізмом розвитку здатності до здорової конкуренції як бажаної якості особистості виступає перетворення власної життєдіяльності в предмет практичного перетворення; рушійними силами роз-

⁷ Меньшикова Л.В. Методика и практика психологической службы в вузе. — Новосибирск, 1981.

⁸ Грановская Р.М. Элементы практической психологии. — Л., 1988. — С. 560.

виту — суперечлива єдність Я-діючий, Я-відображений, Я-творчий; очікуваний результат розвитку — творча самореалізація, досягнення неповторності особистості, здатної конкурувати на ринку праці.

Трактуючи здібності як сукупність мисленневих операцій (аналіз, синтез, узагальнення), завдяки яким здійснюється відповідна діяльність, психологи (Рубінштейн С.Л., Лейтес Н.С., Крутецький В.А.) виділяють два види здібностей: звичайну і спеціальну, які формуються і проявляються в процесі діяльності людини. Наявність одних (звичайних або життєвих здібностей) пов'язана з позазмістовими ознаками інтелекту людини і характеризує її мудрість. Прояв інших здібностей (спеціальних) базується на змістовій професійно спрямованій базі інтелекту, яка закладається в процесі професійної підготовки і характеризується легкістю, глибиною і швидкістю набування професійних знань і вмінь, а також гнучкістю і мобільністю їх застосування.

За відсутності синтезу мудрості і розуму результати інтелектуальної діяльності можуть бути невтішними, конкурентоспроможними.

Можна стверджувати, що не кожний розумний мудрий, а мудрий — розумний. Недаремно в народі живе прислів'я: «Розумна голова немудрому попалась».

Висновки. Таким чином, інтелектуальна діяльність за певних умов може характеризуватися ригідністю або гнучкістю як нездатністю особистості адаптуватися чи, навпаки, її готовністю адаптуватися до передбачуваних змін, які вимагають нестандартних дій, комбінацій набутих операцій, що засвідчує гнучкість мислення — основного чинника творчого мислення, так необхідного конкурентоспроможному вчителю.

1. Шепель В.М. Имиджология: секреты личного обаяния. — М., 1994.
2. Митина Л. М. Психология развития конкурентоспособной личности. — Москва — Воронеж, 202. — С. 41-42.
3. Журавлев А.Л., Рубахин В.Ф. Индивидуальный стиль руководства коллективом// Психология управления. — М., 1976. — Вып. II.
4. Немов Р.С. Психологические условия и критерии эффективности работы коллектива
5. Р.Бернс. Развитие Я-концепции и воспитание. — М., 1986. — 422 с.

Василь Химинець,

доктор фізико-математичних наук,
професор, проректор з науково-методичної роботи,
Закарпатський інститут післядипломної
педагогічної освіти, м.Ужгород

Vasil Khiminets,

doctor the physics and mathematics sciences,
professor Transcarpathian INSET Institute, Ughorod

УДК332.142.6+371.126

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЗАКАРПАТТЯ

PSYCHOLOGY AND PEDAGOGIC CONTENT OF ECONOMIC — ECOLOGICAL EDUCATION AND UPBRINGING IN THE PROCESS OF STABLE DEVELOPMENT OF ZAKARPATTIA

This paper draws on the idea that modern education in the context of stable development should, first of all, educate a personality to live, i.e. to form his/her own position and vision in life, to be demanding towards yourself and be able to tolerate others, as to be able to act with a view to attaining the goal.

Актуальність проблеми. В основу створеної і діючої сьогодні світової економічної системи та її політичної надбудови, закладено принципи отримання прибутків за будь-яку ціну. Механізми, з допомогою яких вирішується таке завдання, як правило, приводять до різкої поляризації країн світу на багаті і бідні, при цьому кількість останніх безперервно зростає. В соціальних системах сталого розвитку пріоритетними у взаємовідносинах між країнами мають стати ідеї демократії, справедливості, партнерства й паритетності. І, що саме головне, соціально-економічний розвиток, успіх, досягнення, прибуток в цій системі мають забезпечуватися інноваційними технологіями, мінімумом ресурсів та збереженням довкілля.

Основний зміст статті. Під сталим розвитком суспільства розуміють ситуацію, коли вплив на природне середовище перебуває в межах господарської ємності ландшафту, коли природна основа існування людини не руйнується. В таких умовах основна увага акцентується на гуманістичній спрямованості принципів, засобів і цілей сталого розвитку. Важливою умовою такого розвитку є визнання достатньої межі задоволення потреб людини, тобто обмеження споживацьких запитів, прагнень та інстинктів. В умовах політичної та економічної кризи, деградації фінансової системи, відсутності довіри населення до владних інститутів декларативні заклики до підвищення еколого-економічної культури і свідомості покращити соціально-економічну і екологічну ситуацію вже не в змозі.

Концепцію сталого розвитку слід розглядати не в плані досягнення певної системи показників на планеті, у країні чи регіоні у відповідні терміни, а як напрям, в якому мають рухатися суспільство, народи, держави, їх регіони, окремі особистості сьогодні, завтра і в майбутньому.

Зреалізувати ідею сталого розвитку можна лише за умов усвідомлення та дотримання наступних установок:

- економічний розвиток у відриві від екології призведе до перетворення Землі в пустелю;
- екологія без економічного розвитку закріплює бідність і несправедливість;
- екологія без права на дію неможлива, право на дію без екології є шляхом до колективного знищення.

Освіта як підсистема цілісної державної системи не має права відставати в темпах розвитку, тобто вона теж має, а точніше змушена міняти свою структуру і поділяти ті відносини, які домінують в суспільстві. З іншого боку, освіта не тільки пасивно сприймає зміни в суспільстві, але й активно впливає на трансформації в ньому, а також у його підсистемах. Зокрема, освіта має великий вплив на господарську та економічну діяльність, внутрішню та зовнішню політику, розвиток культури тощо. Саме освіта як соціальна інституція відповідає за фаховий рівень кадрів духовної, виробничої та управлінської сфер всіх сучасних країн. Освіта через науку та відповідні виробництва і новітні технології впливає на висхідний економічний розвиток постіндустріального суспільства

в цілому. Усвідомлюючи визначальний вплив освіти на всі життєтворчі суспільні процеси, розвинені країни прагнуть розвивати її відповідно до вимог часу.

В історії людства можна виділити три періоди, які характеризуються певними взаємовідносинами суспільства з довкіллям [1]:

- перший — людина змінює і перетворює природу, але залежить від неї;
- другий — переважає змінена природа і людина переконана, що може нею користуватися необмежено;
- третій — природа змінюється дуже швидко і незворотно, виникають проблеми з доцільністю існування людини.

В такому підході прийнято вважати, що еколого-економічні проблеми виникають тоді, коли з певних причин у природі порушується стабільність матеріальних, енергетичних, біологічних та інформаційних систем. Доведено [2], що першопричиною 90% екологічних негараздів є неадекватна, неякісна інформація, якою послуговується суспільство, 10% — це стихійні природні явища. Тому основним об'єктом і змістом сучасної соціальної екології варто вважати інформацію, яку виробляє і якою керується суспільство, формуючи свої системи життєіснування і змінюючи довкілля. З часом все більше стає очевидним, що забезпечити умови оптимального розвитку суспільства без всебічного врахування можливих екологічних наслідків усіх соціально-політичних та економічних проектів — неможливо. Зокрема, при формуванні комплексних народногосподарських планів і програм виникає необхідність враховувати соціально-політичний, демографічний, енергетично-сировинний, технологічний, інформаційний та інші фактори. Для виявлення оптимальних форм взаємодії людини з довкіллям, крім чинників антропогенного походження, потрібно враховувати і можливі зміни в біосфері. Тобто ідея сталого розвитку відіграє потужну інтегративну функцію, бо її евристична і організуюча роль проявляється як в галузі раціонального природокористування, так і в прийнятті складних політичних і економічних рішень, в процесах державотворення і концепціях подальшого розвитку людства.

В концепції сталого (стійкого, екологічно збалансованого) розвитку суспільства, орієнтованого на оптимальне задоволення потреб людей, забезпечення достатньої якості життя, раціонального використання природних ресурсів і збереження довкілля, основна увага акцентується на створенні таких передумов:

- політична система має забезпечити участь широкої громадськості у прийнятті важливих рішень;
- економічна система повинна вміти організувати розширене виробництво та науково-технічний прогрес на власній основі і забезпечувати збереження еколого-ресурсної бази;
- соціальна система покликана знімати напруження, що виникає в процесі економічного розвитку;
- технологічна система повинна стимулювати постійний і ефективний пошук нових рішень;
- владна структура повинна мати гнучкий характер і бути здатною до самокорекцій;
- міжнародна система повинна сприяти розвитку торгових та фінансових зв'язків.

Інтенсивне кількісне і якісне використання, а подеколи свідоме і несвідоме нищення людською спільнотою природних відновлювальних і невідновлювальних ресурсів неухильно наближає нас до глобальної екологічної катастрофи. На зламі століть людство у своїй історії вперше підійшло до справжньої всесвітньої катастрофи, яка охопила все живе, всю систему, у якій ми живемо. Перебуваючи у своєму розвитку набагато вище від інших живих організмів на Землі, наділена можливістю мислити, аналізувати, прогнозувати, людина примусила природу інтенсивно працювати на себе, нещадно вичерпуючи її ресурси та можливості, розширила свою екологічну нішу до всепланетарних масштабів, навіть вийшла в космос. Розширення екологічної сфери впливу людини відбулося за рахунок звуження і знищення екологічних захистів інших видів живого світу і стало причиною всезростаючої втрати рівноваги між природними системами підтримки життя та індустріальними, технологічними і демографічними потребами урбанізованого суспільства. Існуючі тенденції і закономірності у взаємодії суспільства й навколишнього середовища, за прогнозами вчених, в тім числі і Римського клубу, вже через кілька десятиріч можуть привести до знищення нашої планети [1-3].

Науковці і спеціалісти, що працюють в галузі вивчення і прогнозування наслідків незворотних, експоненційно наростаючих процесів руйнування «сфери життя», стверджують, що розв'язати створені людством упродовж тисячоліть проблеми через розроблення та впровадження екологічно чистих і ресурсозберігаючих технологій вже неможливо. Зумовлено це тим, що за останні десятиліття внаслідок демографічного вибуху і росту урбанізованих потреб кожної людини загальна величина природної продукції, яку споживає людство, зросла в десятки, а в окремих випадках в сотні разів. В той же час можливості природи — вичерпні.

В багатьох дослідженнях і висновках експертів констатується, що з часом стан довкілля неухильно погіршується, виснажуються сировинні та енергетичні ресурси, зменшується питома площа орних земель, прісної води в розрахунку на одну людину, загострюються старі і з'являються нові масштабні проблеми (накопичення зброї масового знищення, хімічні і радіоактивні відходи, зміна клімату, озонові вікна, нові види епідемічних захворювань тощо), які супроводжуються зростанням загальної злиденності, все більшим розшаруванням на бідні і багаті держави й народи, деградацією всіх сфер суспільного життя (ріст злочинності, наркоманії, алкоголізму тощо). В розділеному на багатих і бідних світі точиться неперервна боротьба за розподіл природних багатств, яка чимдалі набуває все більших масштабів і в недалекому майбутньому може набути навіть характеру внутрішньовидової боротьби за існування [1-4].

Останні десятиліття характеризуються дуже швидкими і глибинними трансформаціями всіх сторін суспільного життя. Глобалізація, що охопила всі сторони життя, політичні та соціально-економічні безперервні зміни стали звичними умовами існування, зумовили докорінну модернізацію організаційної та управлінської діяльності людства і, зокрема, структури всієї освітньої галузі. З одного боку, надзвичайно швидко зростають тенденції до утворення єдиного світового, зокрема європейського, економічного, політичного і освітнього простору. З іншого боку, на рівні держави зростають чинники, основу яких складають такі культурно-національні особливості, як історична спадщина, духовність, ментальність і освіченість народу.

Вказані тенденції розвитку і можливі наслідки катастрофи, що насувається, змушують світове товариство на зламі століть задуматися над пошуками радикальних змін пріоритетів свого розвитку. Сьогодні вже всім зрозуміло, що будь-яке техніко-технологічне нововведення вимагає додаткових витрат енергії, сировини, воно зумовлює появу додаткової кількості відходів і шкідливих речовин, тобто приводить до ще більшого навантаження на природу. Зрозуміло й те, що люди не мають права по-хижацьки грабувати природні ресурси, проте жива істота повинна кожного дня задовольняти свої потреби в їжі, воді, сировині, у створенні сприятливого мікроклімату свого існування. Це — логіка життя, тому й важливо, аби людина ставилася співчутливо, розсудливо і науково обдуманно до всього живого і не створювала зайвих ускладнень природному розвитку.

В Карпатському регіоні темпи деградування «сфери життя» значно перевищують темпи усвідомлення населенням і владою цього надзвичайно небезпечного процесу. Регіон у спадщину отримав деформовану систему виробничих відносин, зорієнтовані на комплектуючі вироби галузі народного господарства, в якому панівне місце займають енерговитратні лісопереробний і сировинно-видобувний комплекси. Нарощування обсягів виробництва в цих галузях весь час супроводжувалося створенням хімічних і лісохімічних потужностей, хронічним відставанням технологій від світових стандартів, неконтрольованою появою і нагромадженням різноманітних токсичних відходів, техногенним навантаженням на довкілля регіону. Особливо великої шкоди довкіллю Закарпаття наносить варварське ставлення до основного багатства краю — лісів. Науково необґрунтовані великі рубки лісу в останні 70 років привели до зменшення їх площ, порушили вікову структуру, зменшили природний приріст деревини, нанесли шкоду водоутворюючій системі, стали причиною частих стихійних лих (повені, зсуви, селеві потоки, змив родючого ґрунту, буреломи тощо). Поступово Карпатський регіон з «перлини України» перетворився в екологічно усереднений регіон техногенно забрудненої держави [5,6].

Закарпаттю, як і будь-якому іншому регіону України, притаманні всі економічні, соціальні та екологічні проблеми, характерні для світової цивілізації в цілому. Найбільший тиск на природу і навколишнє середовище в краї створюють [6-7]:

- промислове і сільськогосподарське виробництва, в першу чергу потужності, які виробляють хімічно активні, отруйні і радіоактивні відходи (заводи хімічної галузі, лісохімкомбінати, цехи і дільниці гальванічного виробництва, асфальтобітумні заводи тощо);
- автотранспортна і залізнична галузі;
- видобувна промисловість (шахти, кар'єри тощо);
- магістральні нафто-, газо-, продуктопроводи;
- потужні джерела електромагнітних полів (радіолокаційні станції, електропідстанції, високовольтні лінії тощо);
- навантажувально-розвантажувальні роботи і міграційні процеси, пов'язані з прикордонним співробітництвом;
- науково необґрунтована вирубка лісів, яка супроводжується появою цілої низки проблем (ерозія, руйнування родючого шару ґрунту, зменшення потужностей водоутворюючої системи, поява буреломів, повеней, зсувів, селевих потоків тощо).

Через область зі сходу на захід протягнуто цілу мережу магістральних транснаціональних газо-нафто-продуктопроводів. Через Закарпатську область проходять експортні магістральні газопроводи «Союз», «Уренгой-Помари-Ужгород», «Прогрес», «Хуст-Сату Марє», «ДУГ-1», «ДУГ-2» діаметром від 800 до 1400 мм. Крім того, в області прокладено ряд газопроводів місцевого значення діаметром від 80 до 500 мм з тиском до 75 кг на кв. см. Загальна довжина всіх магістральних газопроводів понад 1000 км, в тому числі тільки міжнародних трубопроводів — 340 км, із них 192 км прокладено в гірській місцевості. В дванадцяти місцях вони перетинають гірські ріки. Внаслідок цього, а також порушення техніко-експлуатаційних норм, природного зношення та старіння систем в Закарпатті досить часто трапляються аварії на газо і нафтопроводах. Для прикладу, за осінь — весну 1999-2000 років таких аварій було 12 і у водойми області вилилося близько 600 тонн нафтопродуктів, ще більше потрапило в навколишні ґрунти.

В області працює 7 меблевих фабрик та 28 підприємства лісо-деревопереробної галузі, які щорічно створюють і викидають в атмосферу близько 6,5 тис. тонн дерев'яного порошку і понад 15 тис. м.куб. дерев'яних відходів, які спалюють або відвозять на звалища.

Від промислового виробництва щорічно нагромаджується близько 2 тис. тонн хімічно активних, токсичних і отруйних відходів, до 50 тис. відпрацьованих ртутних ламп і ліхтарів різного призначення. Особливо багато таких відходів створюють гальванічне і хімічне виробництва. Відходи гальванічного виробництва, а це розчини

важких металів (нікель, срібло, мідь, свинець, олово тощо) у концентрованих кислотах, у більшості випадків зливають у відстійники і там зберігають. Існуючі технології дозволяють утилізувати з цих розчинів до 50-60% металів, решту відпрацьованих речовин, як правило, у спеціальних контейнерах закопують в землю.

В цілому можна сказати, що виробнича діяльність упродовж одного року створює на середньостатистичного жителя області біля 22,5 тонн різного роду відходів. Останні можна розділити на декілька груп: побутові (майже 500 кг на одну людину), вуличні (біля 2 тонн) і виробничі (майже 20 тонн). Урбанізований спосіб життя і виробнича діяльність 1,3 млн. закарпатців створюють великий техногенний тиск на довкілля. Внаслідок цього екологічний стан в області погіршується з року в рік. Зокрема, наукові дослідження [6] показують, що пестициди проникли на глибину до 60-80 м, а феноли в Ужгородському районі зафіксовано у воді на глибині до 200 м. У водах всіх закарпатських великих рік (Тиса, Латориця, Уж, Боржава, Ріка) концентрації металів (свинець, мідь, олово тощо), хімічних сполук (кислоти, луги, масла, жири тощо) перевищують гранично допустимі норми у десятки, а в екстремальних ситуаціях (викиди забрудненої води з відстійників промислових підприємств, аварії на нафто і газопроводах тощо) в сотні разів. Продукти харчування в значній мірі насичені пестицидами, нітратами й нітритами. Повітря на центральних вулицях обласного центру, та й більшості районних міст перенасичене окислами азоту і вуглецю, сірчаним ангідритом, пилоподібними та сажоутворюючими мілкодисперсними речовинами, а різної природи механічні шуми перевищують гранично допустимі норми в десятки разів.

Сьогодні прийнято вважати, що свідоме і бережливе ставлення до природи, її багатств повинно формуватися з дитинства, у сім'ї, школі при отриманні вищої та в процесі післядипломної освіти і можливе воно — лише за умови активного формування екологічної свідомості та культури і накопичення систематичних знань у цій галузі. Зумовлено це тим, що всі проблеми у взаємовідносинах суспільства й природи починаються із втрати екологічної культури на рівні особистісних цінностей [6-8]. У наш час загальна культура вважається основою формування вищих духовних запитів людини, її життєво цінних пріоритетів. Екологічна культура виступає мірою моральної зрілості людини й, будучи глибоко закоріненою в підсвідомості, зовні проявляється як наявність або відсутність здорового глузду в певних діях окремого індивіда чи то й всього суспільства. Слід відмітити, що в цілому люди непогано усвідомлюють важливість екологічної культури для оптимізації процесу життєтворення. В реальному житті кожна окремо взята людина начебто екологічно свідома, але суспільство в цілому проявляє екологічну безграмотність. Для нашого суспільства типовими є сьогодні такі риси, як нестримна жадоба до збагачення, марнотратство, заздрість, агресивність, жорстокість, розпушта тощо.

Громадянське суспільство, його демократичні принципи та цінності, на які сьогодні орієнтується українське суспільство, адекватно скеровують особу на високу професійну компетентність, активну і принципову поведінку в усіх життєтворчих процесах. Освіта, спираючись на фундаментальні принципи, права і свободи людини,

плюралізм та демократію, необхідні для участі в житті суспільства на всіх рівнях, виховує повагу до різноманітності в переконаннях та практичних діях, відіграє важливу роль у боротьбі проти насильства, расизму, агресії та нетерпимості. Сучасна освіта, з одного боку, формує вартісні основи і критерії життєтворчого процесу та почуття власної гідності особистості, а з іншого — сприяє соціальній однорідності і справедливості та підвищує демократичну культуру соціуму в цілому. В демократичному із сформованими громадськими інституціями суспільстві творча особистість сповідує принцип нерозривної єдності знань — переконань — вчинків та перебуває в гармонії із собою, природою і соціумом. Така особистість має вміти адекватно реагувати на всі суспільні події, орієнтуватися в перенасиченому інформаційному полі і бути конкурентноспроможною на сучасному ринку праці. Творча особистість здатна саморозвиватися і самовдосконалюватися.

В умовах державотворення в Україні ключовими постають ідеї суспільного ідеалу, умов життєтворення і самореалізації, отже і шляхів розвитку та вдосконалення системи національної освіти. В такому розумінні роль держави полягає у створенні правових і політичних свобод суспільного і особистісного життєтворення громадян. Враховуючи багатонаціональний склад населення України, держава покликана забезпечити реалізацію політичних, економічних, соціальних прав і свобод усім громадянам незалежно від їх національності, політичної орієнтації, віросповідання, та регіону проживання. Гуманістичні ідеали в таких підходах мають посідати домінуюче місце в системі людських пріоритетів. При цьому права людини на політичні переконання, віросповідання і орієнтири духовної свободи мають вписуватися в прийняті державою законодавчі норми і усталені принципи.

Без формування нової еколого-економічної освітньої моделі змінити ситуацію на краще неможливо. Урбанізований шлях розвитку науки і техніки, зумовлений споживацькими інтересами суспільства, а тому зорієнтований лише на ріст потужностей виробничої сфери та економічне зростання, є безперспективним, таким, що веде до всебічного поглиблення еколого-економічної кризи. Тому в основу природоспоживацької діяльності людства потрібно поступово закладати новий світогляд — інвайронменталізм [4]. Його ідеологія висуває новий погляд на взаємовідносини людства і біосфери. Головним тут є — визнання залежності кожної людини і людства в цілому від біосфери. В таких підходах акценти у розвитку науково-технічного прогресу потрібно змістити з техногенно-економічного на гуманістично-екологічне спрямування. При цьому необхідно усвідомлювати, що рівень науки безперервно зростатиме, але основним завданням науково-технічного прогресу має стати розв'язання ним же створеного раніше протиріччя між цивілізацією і довкіллям. Ефективність науково-технічного прогресу буде оцінюватися тільки з гуманістично-екологічних позицій, а економіка буде розвиватися без руйнівного впливу на довкілля. В таких підходах стратегія переходу до стійкого еколого-економічного розвитку має розпочатися передусім з гуманітарної сфери освіти, тобто з формування нової свідомості та екологічної культури особистості. При цьому особливого значення набуває процес виховання в кожній людині сучасного екологічного світогляду, бережливого ставлення до природи, розуміння домінанти природних благ над штучно створеними матеріальними цінностями, усвідомлення розумної необхідності власних потреб, відсутності споживацької психології, готовності добровільно підпорядкувати свої інтереси законам природи, інтересам розвитку суспільства. Тільки через процес навчання і виховання людство у змозі виробляти необхідну інформацію, яка реально створить умови для стійкого еколого-економічного розвитку цивілізації. В основу стійкого еколого-економічного розвитку постіндустріального суспільства має бути закладено екологічну освіту та виховання.

Головним завданням еколого-економічної освіти й виховання має стати формування нового типу свідомості, на основі якої відбудеться «...олюднення природа й оприроднення людини» [3,4]. Нова еколого-економічна свідомість має носити синкретний характер, тобто логічно включати в себе всі попередні типи свідомості (магічну, релігійну, наукову), а не відмежовуватися від них. Тобто освітянські заклади покликані виховувати молодь у дусі любові до рідного краю, глибоких знань його історичної спадщини, охорони навколишнього середовища, науково обґрунтованого використання природних багатств (землі, лісу, води, корисних копалин тощо) [9,10]. У загальноосвітніх школах природоохоронна освіта здійснюється в різних напрямках: на уроках, заняттях гуртків, під час проведення екскурсій, у процесі суспільно корисної праці, під час проведення науково-дослідницької роботи, в системі позашкільної роботи тощо. Природоохоронна освіта не під силу вчителю одного предмета, це робота багатопланова, безперервна і розвиваюча, її доцільно реалізувати комплексно з участю вчителів початкових класів, учителів-предметників і працівників позашкільних установ. Природоохоронна освіта має здійснюватися не лише на уроках, а й у позаурочній роботі, в системі самонавчання і мати не лише прикладний, але й пізнавальний та дослідницький характер. В цілому природоохоронну освіту доцільно включити в загальнодержавну систему природоохоронних заходів, а в регіонах координувати відповідними науковими установами з належним методичним, матеріальним і кадровим забезпеченням.

При цьому особливого значення набуває процес виховання в кожній людині сучасного еколого-економічного світогляду, бережливого ставлення до природи, розуміння домінанти природних благ над штучно створеними матеріальними цінностями, усвідомлення розумної необхідності власних потреб, відсутності споживацької психології, готовності добровільно підпорядкувати свої інтереси законам природи, інтересам розвитку суспільства. Тільки через процес навчання і виховання людство у змозі виробляти необхідну інформацію, яка реально створить умови для сталого еколого-економічного розвитку цивілізації. В основу сталого еколого-економічного розвитку постіндустріального суспільства має бути закладено еколого-економічну освіту та виховання.

Еколого-економічне навчання і виховання — це психолого-педагогічний процес цілеспрямованого формування у людини:

- знань наукових основ природокористування;
 - необхідних переконань і практичних навичок, певної орієнтації й активної життєвої позиції в галузі охорони, збереження і примноження природних відновлювальних і невідновлювальних ресурсів;
 - переконаного бажання перестати змінювати навколишнє середовище необдумано й безвідповідально;
 - потреби естетичного сприймання природи і світогляду, заснованого на гуманістичних ідеалах.
- Головним завданням еколого-економічної освіти сучасної школи можна вважати [3,4,9]:
- засвоєння наукових знань про взаємозв'язок та взаємовплив природи, суспільства і людської діяльності;
 - розуміння багатогранної цінності природи для суспільства в цілому і кожної людини зокрема;
 - формування в учнів знань про цілісну наукову картину світу, взаємозв'язок і протиріччя між природою і суспільством;
 - оволодіння нормами правильної поведінки в навколишньому середовищі і серед людей;
 - розвиток потреби спілкування з природою;
 - активізація науково обґрунтованої діяльності з охорони природи й поліпшення навколишнього середовища.

Стратегія еколого-економічної освіти має базуватися на сучасному принципі випереджальності науки над природоперетворювальною діяльністю людей. Тому в школі систему екологічних знань необхідно розкривати при вивченні всіх навчальних предметів. Всі види суспільно корисної праці повинні мати еколого-економічну спрямованість. Природоохоронна робота в школі має відповідати завданням гуманістичного виховання, сприяти виробленню у школярів екологічних правил і норм поведінки в природному середовищі і серед людей. Еколого-економічна освіта має бути безперервною і здійснюватися в дошкільний, шкільний, студентський і післядипломний періоди.

Вихід із ситуації, яка склалася в області слід шукати у практичній реалізації ідей сталого еколого-економічного розвитку в країні. Виходити потрібно з того, що в найближчі роки неможливо вплинути на структуру існуючого виробництва та його потужності. Вкрай важко зменшити і величину мінеральних добрив та отрутохімікатів, які використовуються при вирощуванні сільськогосподарських культур. Все це тою чи іншою мірою пов'язане з рівнем життєвих благ, якими користується одна особа упродовж року, а цю величину людина XXI століття прагне лише нарощувати.

Разом з тим, на нашу думку, глобальні та регіональні екологічні проблеми можуть і повинні бути розв'язані на основі концепції сталого розвитку. Скажімо, широке запровадження ґрунтозахисних біологічних технологій у землеробстві в багатьох країнах світу, в тому числі Україні, як свідчить практичний досвід, дають можливість водночас зберігати і поліпшувати родючість ґрунтів, підвищувати врожайність і збільшувати виробництво сільськогосподарської продукції.

Значна частина проблем у взаємовідносинах суспільства з природою обумовлена й відсутністю еколого-економічної культури та еколого-економічної свідомості на рівні особистісних цінностей. Еколого-економічна культура є мірою моральної зрілості людини, мірою її здорового глузду в багатьох вчинках та діях. Крім того, слід усвідомлювати, що руйнівні процеси в природі, та і в суспільстві, як правило, супроводжуються появою внутрішнього неспокою людини, створюють умови для неврозів, загального психозу, викликають агресію та деструктивну поведінку.

Враховуючи все сказане вище, можна дійти до висновку, що визначальними у розв'язанні існуючих між людською діяльністю та природою протиріч мають стати всі засоби, з допомогою яких можна формувати еколого-економічну культуру та еколого-економічну свідомість населення. Це можливо лише на основі глибокого філософського, соціально-політичного і психолого-педагогічного осмислення змісту людського буття, суспільних норм існування цивілізації. В кожній людини потрібно формувати глибокий еколого-економічний світогляд, розуміння домінант природних цінностей над штучно створеними матеріальними благами, усвідомлення розумних меж власних потреб, готовності підпорядкувати особисті інтереси законам і можливостям природи. Тільки через процес навчання і виховання людство у змозі виробляти необхідну інформацію і знання, які створять умови для сталого розвитку цивілізації [11,12].

Стратегія еколого-економічної освіти має базуватися на сучасному принципі випереджальності науки над природоперетворювальною діяльністю людей. Тому в школі систему еколого-економічних знань необхідно розкривати при вивченні всіх навчальних предметів. Всі види суспільно корисної праці повинні мати еколого-економічну спрямованість. Природоохоронна робота в школі повинна відповідати завданням гуманістичного виховання, сприяти виробленню в учнів екологічних правил і норм поведінки у природному середовищі і серед людей. Еколого-економічна освіта має бути безперервною і здійснюватися в дошкільний, шкільний, студентський і післядипломний періоди навчання.

Систему еколого-економічних знань в сучасній загальноосвітній школі доцільно розкривати з максимальним використанням прикладів і проблем регіонального плану. Особливо вдало цю роботу можна ілюструвати з допомогою характеристики еколого-економічних проблем, які з'явилися як невід'ємна частина соціально-економічного розвитку Закарпаття. Області притаманні всі економічні, соціальні і екологічні проблеми України, крім

того, вона характеризується ще й цілим рядом специфічних особливостей [5,7]. Зокрема, небувалої потужності і частоти повторення набули повені і паводки, звичним явищем стали селеві потоки і зсуви великих масивів землі в гірських районах. Почастішали випадки хімічного отруєння водоймищ, великих і малих рік, а пестициди і феноли проникли на великі глибини в надра землі. Велике навантаження на природу області створює автотранспортна галузь та значні електромагнітні потужності, що розташовані поблизу населених пунктів. Такі проблеми і можливі шляхи їх вирішення доцільно розглядати при вивченні окремих предметів і відповідних тем, які за змістом близькі до них [6,8].

Висновки. Людство має можливість обрати або шлях еколого-економічної освіти, або шлях до всесвітньої катастрофи і самознищення. Цивілізовані, культурні народи покликані захищати і множити добро, законами і владою утверджувати в суспільстві і суспільній свідомості вищі духовні цінності людського життя. Тільки інтелект і еколого-економічна культура, тобто безперервна освітянська виховна робота [9-11], можуть вплинути на мораль суспільства і перевести його взаємовідносини з біосферою на шлях розумно обґрунтованого існування та сталого розвитку.

1. Небел Б. Наука об окружающей среде. — М., 1993. — Т.1. — 330 с.; т.2. — 420 с.
2. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика. — К., 1996. — 352 с.
3. Дробноход М.І. Пріоритети стійкого екологічно безпечного розвитку // Освіта і управління. — 1997. — № 3. — С. 5-18.
4. Шепя В.В. Екоонтологічний тип свідомості // Ідея. — 1993. — № 3. — С. 239-245.
5. Химинець О.В., Химинець В.В. Проблеми екологічного виховання в школі. — Ужгород, 1995. — 93 с.
6. Химинець В.В. Мораль у контексті екологічного виховання // Проблеми післядипломної освіти педагогів. — Ужгород, 1997. — С. 152-155.
7. Химинець В.В., Химинець О.В. Екологічні проблеми Закарпаття в контексті концепції сталого розвитку // Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку. — Рахів, 1998. — т.1. — С. 189-192.
8. Химинець В.В., Химинець В.В. Особливості еколого-економічного виховання в процесі становлення молоді особистості // Науковий вісник УжНУ, сер. Економіка. — 2001. — в.7. — С. 139-145.
9. Химинець В.В., Химинець В.В. Психолого-педагогічні основи еколого-економічного виховання в сучасній школі // Науковий вісник УжНУ, сер. Економіка. — 2001. — в.9. — С. 359-364.
10. Химинець В.В. Освітнянські аспекти сталого еколого-економічного розвитку // Директор школи. — 2001. — № 46-47. — С. 10-11.
11. Химинець В.В. Еколого-економічні засади сталого розвитку Закарпаття. — Ужгород, 2004. — 212 с.
12. Химинець В.В. Освітнянські проблеми в контексті ідеї сталого розвитку // Освіта Закарпаття. — 2006. — № 4. — С. 57-63.

Лідія Орбан-Лембрик,

доктор психологічних наук, професор,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Lidia Orban-Lembryk,

doctor of the Psychology sciences, professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

УДК 316.454

УРБАНІСТИЧНЕ І ГІРСЬКЕ СОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ: СПІЛЬНЕ Й ВІДМІННЕ У СПЕЦИФІЦІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА ЛЮДИНУ

URBAN AND MOUNTAIN SOCIAL ENVIRONMENT: SIMILARITIES AND DIFFERENCES IN THE SPECIFICS OF PSYCHOLOGICAL INFLUENCE ON A PERSON

Both under conditions of a city and under mountain social environment conditions interaction between people takes place: people communicate, socialize, exchange ideas, things of everyday life, traditions. The specifics of these processes, similarity and difference of the interaction are the burning problems which need to be solved first of all from the social and psychological point of view.

Key words: social environment, urban environment, mountain environment, communication, interaction, social and psychological influence, socialization, communication processes, behaviour of an individual, population migration, situation determinants.

Актуальність проблеми. Ні для кого не є секретом, що соціальне середовище — урбаністичне чи гірське — впливає на почуття і поведінку людей, змінюючи їх, коректуючи під той стиль взаємодії, який притаманний йому. І хоча особистість проявляє власну індивідуальність, неповторність у взаємодії з оточуючою дійсністю, однак її вплив — більший чи менший — людина відчуває. Не применшуючи ролі фізичного середовища, яке має певне значення для людей, зосередимо свою увагу на соціальному оточенні, сила впливу якого здатна не лише змінити індивіда, але й поміняти природний ландшафт. За прикладами далеко ходити не треба: якщо ви, припустимо, знаходитесь у далекому гірському селі, але в товаристві колег, а тим більше однодумців, то навряд чи помітите, що за вікном розігралася хуртовина, водночас, якщо ви на березі моря, а навколо багато людей і світить сонце, але ви самотні чи вас зрадили, то чи буде вам комфортно? Виключно особливого значення соціальне оточення набуває у конкретному етнокультурному контексті. Йдеться про реальне урбаністичне і гірське середовище. Якщо для великих міст доволі буденною є ситуація, коли натовп просто піднімає людину і несе її до зупинки автобуса чи входу у метро, то для гірського середовища така картина не тільки не прийнятна, але й спрогнозувати її неможливо через відсутність натовпу як такого. Водночас і за умов великого міста, і в умовах гірського соціального середовища відбувається взаємодія між людьми: люди спілкуються, соціалізуються, обмінюються думками, предметами побуту, традиціями. Яка специфіка всіх цих процесів, в чому схожість і відмінність взаємодії — це ті актуальні питання, які на часі дня і потребують розв'язання, передусім, з соціально-психологічного погляду.

Безперечно, в межах однієї розвідки детально проаналізувати все розмаїття зазначених питань неможливо, однак виокремити основні сфери, які допоможуть розглянути спільне й відмінне у способах впливу на людину урбаністичного і гірського соціального середовища видається можливим. Такими найважливішими сферами, на нашу думку, є: соціалізація особистості, комунікативні зв'язки, ситуація — поведінка.

Соціалізація особистості. Для того, щоб скористатися багатствами і досягненнями, які накопичені людством, кожне нове покоління оволодіває ними, здійснює таку діяльність, яка має бути адекватною діяльності попередніх поколінь. Така постановка питання робить одночасно людину і залежною від етнокультурних особливостей соціуму, і самодостатньою, вільною особистістю. Психологія описує наступні ознаки свободи індивіда: здатність людини визначатись у своїй діяльності незалежно від зовнішніх чинників (завдяки тому, що вона може доволіно віддавати перевагу окремим із потреб, що породжуються цими чинниками); можливість людини створювати принципово новий продукт, якого не було в її досвіді; побудова програми поведінки та діяльності на основі накопиченого досвіду. За таких умов людська психіка здатна не лише підкорятися зовнішнім чинникам, але й діяти самостійно.

Хоча людина розвивається у взаємодії з навколишнім середовищем, життя її є індивідуальним надбанням, процес соціалізації особистості завжди залишається глибоко неповторним явищем. Сучасна психологічна думка з питань схожості й відмінностей людини представлена переважно двома підходами: еволюціоністським (підкреслює спорідненість людей) і культуральним (робить наголос на відмінностях між людьми). При цьому представники першого підходу сповідають вчення про еволюцію поведінки: природний відбір допомагає такому способу сприймання інформації і такій поведінці, які за певних умов сприяють збереженню і поширенню тих чи тих генів. Прибічники культурального підходу на перший план висувають адаптивність людини у взаємодії з оточуючим середовищем. Загалом, поширеною серед вчених є позиція, згідно з якою потрібні обидва підходи: є гени, котрі формують адаптивний людський мозок, і водночас є культура, яка представляє його програмне забезпечення [1].

Оскільки соціалізація особистості у різні вікові періоди характеризується специфічними соціально-психологічними особливостями, а отже і своєрідним реагуванням на соціальне оточення, виникає потреба розглянути прояв цих особливостей на окремих етапах розвитку та становлення індивіда. З точки зору освітньо-виховного процесу інтерес передусім представляє розгляд специфіки соціалізації підлітків, оскільки особистість підлітка — доволі складне явище. Де б підліток не жив, його важливе соціально-психологічне новоутворення — дорослість — є головним чином новий рівень домагань, що прогнозує майбутній стан, якого він фактично ще не досяг. Звідси — типові і для села, і для міста вікові конфлікти та їх відбиття в самосвідомості підлітка. Почуття дорослості входить у суперечність з реально незмінним статусом у сім'ї та школі, що породжує низку негативних форм самоутвердження: якщо підліток не в змозі проявити себе і довести оточуючим свою дорослість загально визнаними соціально-моральними нормами і схвалюваними способами, він намагається робити це будь-яким шляхом, аж до аморального чи асоціального — грубості у вчинках та спілкуванні, паління, уживання алкоголю, наркотиків тощо [2].

І місто, і село приймає як даність той факт, що у підлітковому віці втрачають свою актуальність відносини з батьками, вчителями і на перший план виходять стосунки із однолітками. В цьому проявляються глибинні потреби підлітка у розгортанні соціально-моральних зв'язків. Дослідження соціально-психологічних особливостей соціалізації підлітків свідчить, з одного боку, про їхню мотиваційну готовність до засвоєння норм і цінностей реального соціального оточення, з другого, — про маргіальність підростаючого покоління, недостатню самореалізацію, часткове використання потенціалу підлітка як самою особистістю, так і суспільством. Яке ж реальне ставлення українських підлітків — міських і тих, що проживають в гірській місцевості, — до загальнолюдських цінностей в динаміці? Якщо у вісімдесятих роках двадцятого століття підлітки більш за все цінували чесність, доброту, скромність, товарицькість, правдивість, тобто йшлося про примат духовних цінностей над матеріальними, то початок двадцять першого століття, за даними наших досліджень, характеризується значною переоцінкою цінностей: перевага надається матеріальним потребам (гроші, речі), діловим зв'язкам, індивідуальним інтересам (як стати здоровим, багатим, знаменитим і т.п.). Раніше така ситуація, яка характерна і для міського, і для віддалених населених пунктів, що захопив тільки як негативна, а зараз вона свідчить про дійсний процес перебудови духовного світу, що захопив усе населення, у тому числі й підлітків. Для сільських підлітків характерні: більша спрямованість інтересів на можливість одержання освіти; високий рівень «закритості» тем, пов'язаних зі сферою сексу, статевого розвитку тощо. Для юнаків та дівчат, що навчаються у міських школах, більш актуальними є інші проблеми: професійне самовизначення, пошук «розуміючого» друга тощо. Найбільш значущими для всіх опитаних респондентів виявились такі цінності: здоров'я, наявність вірних і хороших друзів, кохання, матеріально забезпечене життя, щасливе сімейне життя, бажання досягти незалежності, приймати самостійні рішення і нести особисту відповідальність за свої вчинки і за себе, незалежність як здатність діяти самостійно і рішуче, вихованість, відповідальність як почуття обов'язку, вміння тримати слово, життєрадісність як почуття гумору, чесність [3;4].

Традиційні зв'язки між людьми є найважливішими етнопсихологічними та соціально-психологічними механізмами регуляції процесу соціалізації в суспільстві, детермінуючи вироблення системи специфічних моральних стосунків, впливів і загалом виховання підростаючої зміни [5]. Саме тут, як ніде, можна простежити те специфічне, що вирізняє урбаністичне соціальне середовище від гірського. Насамперед слід зазначити, що дитина, вихована в дусі глибокої шани до традицій, певних моральних норм, які більш стійкими виявляються в сільській місцевості, аніж в міській, і які деколи пов'язані з досить специфічними культурними умовами, має відносно унікальний і, звідси, соціально обмежений набір стереотипів і уявлень. Отже, потрапляючи в інноваційну систему соціалізації, в інші умови становлення й виховання, що вимагають високої компетенції до інновацій, високої адаптованості, готовності сприймати і засвоювати велику кількість стереотипів і уявлень, які можуть бути і суперечливими в порівнянні з тими, що засвоєні раніше, підліток не в змозі все це самостійно осмислити без допомоги інших людей. І якщо кваліфікована допомога відсутня, то це може призвести до девіантної поведінки підлітка і поповнення групи делінквентів. Та й значна кількість соціально-психологічних рис «маргіальної людини» пов'язана, як свідчить практика соціалізації, з розмитістю і двоякістю норм і стереотипів поведінки. Ситуація потрапляння підлітка в нову систему соціалізації може виникнути, наприклад, коли школяр із села переїздить до міста, або переходить із одного інституту соціалізації в інший — із сім'ї в школу, із школи в коледж, університет. Якими б не були інтенсивні повсякденні контакти в міських умовах, вони, як правило, функціональ-

ні, поверхневі, знеособлені, транзитивні. І це цілком закономірно. Особливо в тому плані, що допомагає мешканцю міста уникнути нервових перевантажень, емоційного перенапруження, охороняє від так званого і типового для міських умов «ефекту вигорання». Ми не раз вже звертали увагу на те, що для жителя міста випадковий зустрічний не є ні сусідом, ні родичем, тобто в місті спостерігається відсутність дублювання ролей, яке властиве людському оточенню жителя села і яке робить його поведінку залежною від думки односельців. Тобто теза «що скажуть (чи подумают) люди» в гірській місцевості сьогодні, як і колись, залишається актуальною, чого не скажеш про велике місто, де кожен належить собі. Чи не тому свобода міста часто обертається майже для кожного підлітка, який потрапив сюди із сільської місцевості, дискомфортом, самотністю. І чим більшим є місто, тим частіше спостерігається ця тенденція. Означена проблема має й інший бік (йдеться, в першу чергу, про інститути соціалізації виховного характеру): вихователю потрібно не тільки допомогти жителю села адаптуватися до нових умов, але й мешканцю міста прилучитися до стереотипів, ритуалів, уявлень підлітка-новачка. Практика взаємодії засвідчує, що процес адаптації досягається з одного і другого боку за рахунок втрат деяких індивідуальних властивостей, що в принципі є неминучим фактом [2;5].

Таким чином, сучасне життя, з одного боку, надає підлітку свободу для вибору соціального середовища, засобів соціалізації, способу і стилю життя, а з другого, — процес адаптації і самовизначення, що ускладнився, висуває високі вимоги до рівня самосвідомості, самоконтролю і з боку дорослих, і з боку підлітка, робить останнього незахищеним від можливих втрат в його соціально-психологічній рівновазі. Таке почуття невпевненості у правильності своїх вчинків спонукає учня вдаватися до підтримки і допомоги дорослих. І якщо така підтримка є, то підліток поводить себе впевнено, рішуче, якщо ж її немає, то підліток залишається сам на сам з соціальним оточенням, що, безперечно, має різні наслідки, аж до асоціальних.

В цілому, об'єктивна ознака сьогодення — ускладнення процесу соціалізації підлітка внаслідок економічних, соціальних, політичних змін, які відбуваються у нашому суспільстві, інтенсифікації міграційних процесів. Накладаючись на психологічну кризу підліткового віку, засвоєння норм і цінностей ще більш загострюється. В нинішній ситуації соціалізації підлітка, коли відбувається глобальна трансформація суспільного ладу, дуже важливо оберегти підростаюче покоління від стану соціальної фрустрації і всіляко сприяти його прогресивному зростанню, інакше підлітки сконцентрують у собі ті соціально-психологічні характеристики «маргіналів», які будуть створювати труднощі при їх інтеграції в соціальні інститути та соціальні відносини.

Завершуючи характеристику соціально-психологічних особливостей соціалізації підлітків з урахуванням соціокультурного контексту необхідно підкреслити, що до недавнього часу психологи вивчали процеси соціалізації, індивідуального розвитку і становлення підростаючої особистості так, ніби вони (ці процеси) відбувалися в незмінному соціальному світі, в той же час, коли історики, соціологи, етнографи, політики досліджували зміни в соціумі без урахування зрушень в змісті й структурі життєвого шляху індивіда. Сьогодні такий підхід є незадовільним: якщо навіть припустити, що психофізіологічні та соціально-психологічні особливості сучасних підлітків збереглися, що є сумнівним у зв'язку з явищами акселерації, інфантилізму, маргінальності, екологічними катаклізмами, міграційними процесами, національним відродженням і т.ін., то їх реальне якісно-змістовне наповнення в сучасних умовах переходу до нових економічних відносин залишається поки що відкритим. Отже, йдеться про вивчення індивіда, що змінюється у суспільстві, яке також зазнає змін. Це дозволить вийти із старої моделі соціалізації підлітків і намітити нове коло проблем і питань теорії та практики становлення підростаючого покоління [2;5]: Які дії та орієнтації урбаністичного й гірського соціального середовища найкраще готують підлітка до життя? Яким чином дорослі, які навчилися або ж не навчилися жити і діяти в одному середовищі, в одній системі, зможуть підготувати своїх дітей до життя та праці в інших умовах і в іншому соціальному просторі? Які соціально-психологічні умови і чинники полегшать або ж гальмуватимуть процес соціалізації, процес передачі від одного покоління до іншого набутого соціально-психологічного досвіду, національної культури, традицій? Чи усвідомлює сучасне покоління дорослих масштаби економічних, глобалізаційних, соціальних та психологічних змін, що відбуваються, і пов'язані з цим відповідальність та необхідність готувати своїх дітей до життя в світі, який істотно відрізняється від їх власного? Чи готове покоління дорослих здійснювати передачу соціального, національно-культурного, соціально-психологічного і морального досвіду підліткам?

Соціально-психологічна специфіка комунікативних процесів в урбаністичному і гірському соціумах.

З'ясування зв'язків між комунікацією і особистістю, комунікацією і відтворенням особистістю етнокультурних реальностей дозволяє уявити загальну основу соціально-психологічного життя індивіда в конкретному соціальному середовищі. В будь-якій із ситуацій успіх спілкування людини визначається умінням індивіда слухати й передавати інформацію, його здатністю зрозуміти внутрішній стан співрозмовника. Йдеться про широкий діапазон комунікативних знань, вмінь і навичок, загалом, про комунікабельність та комунікативну компетентність, якими повинен бути наділений індивід і які є необхідною складовою частиною його комунікативної культури.

Вплив культури спілкування окремої соціальної спільноти на становлення особистості виражається в завоюванні нею цінностей, норм, цілей соціальної групи. Реакція співрозмовників один на одного зумовлюється звичаями і традиціями культури, в якій вони виростили, а ці звичаї та традиції тісно пов'язані з економічним статусом, професією, етнічною та релігійною приналежністю, територією проживання тощо.

Формуюча сила соціокультурного середовища проявляється в наших очікуваннях та уявленнях про те, як повинні вести себе чоловіки і жінки у спілкуванні. У гірській місцевості дівчата порівняно з хлопцями проводять більше часу за такими заняттями, як спілкування з батьками чи іншими дорослими членами сім'ї, допомога їм по дому та догляд за маленькими дітьми, а хлопчикам частіше дозволяють гратися без нагляду дорослих. У майбутньому із таких поведінкових очікувань формуються комунікативні ролі для чоловіків і жінок: чоловіки більше спілкуються один з одним, а в стосунках до жінок проявляють зверхність, жінки ж мають своє коло спілкування, переважно з дітьми і батьками. Щодо міського середовища, то тут грань між чоловічим і жіночим способом спілкування розмита: переважно вона зумовлена тими ролями, які виконують чоловіки і жінки у суспільстві. Загалом, різноманітність комунікативних ролей в різних культурах і в різні епохи, в різних місцевостях і з різною скупченістю населення свідчить на користь того, що вони дійсно формуються культурою. Тобто далеко не всі індивідуальні властивості чоловіків і жінок залежать від їхньої статі. І навіть там, де така детермінація існує, вона опосередковується й часто видозмінюється умовами середовища, виховання, видом діяльності. Іншими словами, біологічні чинники статевого диференціювання доповнюються соціальними [4;5].

Оскільки жителі великих міст постійно вступають у контакти з великою кількістю людей, це змушує їх економити психічну енергію і знайомитися із значно меншою частиною цих людей у порівнянні із сільськими жителями. Більше того, вони підтримують поверхневі стосунки навіть з цими знайомими. До таких характеристик можна додати анонімність та тимчасовий характер міських соціальних відносин. Дослідники стверджують, що чим більша кількість і частота людських контактів, тим менше часу, уваги і емоцій людина може приділити кожному із них [1;6;7]. Звідси пересичення контактами і байдуже ставлення міських жителів один до одного. У великому місті близькість у просторі не є головною основою дружби чи зв'язку між людьми: людина, у якій багато близьких друзів в різних частинах міста, може не бути знайомою з мешканцями сусідньої квартири. Хоча немає достатньо фактів, що у жителя міста менше друзів, аніж у жителя далекого гірського села, або до нього у випадку необхідності прийде на допомогу менше його знайомих, однак його друзі не знаходяться постійно з ним, і це робить людину самотньою у великому місті.

Американський соціальний психолог С. Мілграм виокремлює адаптаційні механізми та адаптивні реакції на перевантаження у великому місті [8, с. 285-286]: кожній одиниці інформації, що надходить, приділяється менше часу; нехтування інформацією, яка не є першочерговою; за певних соціальних операцій відбувається перерозподіл обов'язків таким чином, щоб перевантажена система могла перекласти частину навантаження на другого учасника взаємодії; система відмовляє в прийнятті інформації ще до її поступлення; між індивідом й інформацією, що поступає ззовні, ставляться соціальні засоби захисту і відбору (в маленькому містечку чи селищі будь-хто може запросто зайти до мера міста і поспілкуватися, а у великому місті за допомогою організаційних засобів захисту і відбору відвідувачів направляють у інші інстанції); інтенсивність інформації на вході знижується за допомогою фільтруючих засобів, і таким чином допускаються лише поверхневі і слабкі форми участі у взаємодії з іншими людьми; створюються спеціальні організації для прийняття вхідної інформації, яка в іншому випадку просто поглинула б індивіда.

Етнопсихологічна характеристика взаємодії потребує урахування національно-психологічних особливостей прояву поведінки людей в сфері взаємовідносин, тобто реально існуючих в суспільній свідомості соціально-психологічних явищ, специфічних форм функціонування загальнолюдських властивостей психіки [9]. Надзвичайно важливо досліджувати ці особливості в процесі взаємодії представників різних національних культур, виявляти суттєві характеристики конкретної комунікативно-поведінкової культури, бачити перш за все її національну специфіку у відображенні соціально-психологічної реальності, враховуючи при цьому, що своєрідність національної психології того чи іншого народу виражається не в якихось неповторних психологічних рисах, а скоріше в їх неповторному поєднанні, прояві в певних звичаях, історичних традиціях, поведінці.

Залежність поведінки особистості від дій ситуативних чинників соціуму. Постійно люди помічають залежність своєї поведінки від соціального оточення та від власної психіки, що спонукує їх пристосовуватися до умов життя і водночас проявляти здатність до вільного вибору. У цьому процесі індивід стикається з необхідністю вибору однієї з альтернатив поведінки. І соціальне оточення очікує від нього передусім прояву нормальних реакцій у взаємодії з іншими та соціумом. Більшість індивідів соціальні вимоги сприймають як стимул для подальшого вдосконалення та досягнення гармонії із світом, натомість частина людей проявляє негативну реакцію на вимоги суспільства, що призводить до відхилень у поведінці.

Очевидним є факт, що великі міста надають індивіду більше можливостей для прояву власної активності, а отже притягують численних людей через багатство подій, наявність варіантів вибору, розмаїття зустрічей, розваг, більшу можливість для комунікації. Водночас велике місто містить і негативні боки, пов'язані не тільки з підвищенням цін на комунальні послуги, зростанням рівня злочинності, погіршенням здоров'я людей, забрудненням оточуючого простору, але й з наявністю в урбаністичному середовищі постійних перевантажень, які зазвичай деформують повсякденне життя людей на декількох рівнях, зачіпаючи виконання ролей, еволюцію соціальних норм тощо [1;7;10].

Враховуючи зазначені вище особливості, поведінка жителів великих міст, котрі страждають від масового скупчення людей і перенаселення, відтворює різні процеси адаптації до «перевантажень», зіткнень та інших стимулів, які є частиною повсякденного життя у великому місті [8]. Доведено, що в сільській місцевості люди

допомагають частіше, аніж у великому місті. Жителі маленьких містечок і сіл частіше допомагають у різноманітних ситуаціях, включаючи допомогу незнайомій особі, з якою стався нещасний випадок, допомогу дитині, що загубилася, участь в опитуванні тощо. Існує гіпотеза, згідно з якою люди, які виростили в сільській місцевості, набувають більше альтруїстичних рис особистості у порівнянні із середовищем великого міста — воно не сприяє розвитку таких рис. Згідно з цією точкою зору, людина з більшою вірогідністю отримає допомогу від будь-кого, хто виріс в маленькому містечку, навіть якщо ця людина знаходиться зараз у великому місті. Тут припускається, що головне — це цінності, які засвоєні у дитинстві мешканцями малих містечок і сіл, а не безпосереднє оточення. Однак американські вчені показують, що жителі крупних міст менше допомагають іншим, ніж жителі малих містечок і сіл, не через те, що вони сповідають інші цінності, а тому що стрес, пов'язаний із життям в урбаністичному середовищі, примушує їх замикатися у собі. Тобто у теорії урбаністичного перевантаження існує більше підтверджень, ніж у ідеї про те, що життя в крупних містах робить людей менш альтруїстичними по природі. Із цього випливає, що коли виникає ситуація, яка надає можливість допомогти іншому, першочергове значення має те, де це відбувається: в сільській місцевості чи великому місті, а не те, які саме люди випадково опинилися на місці події. Також дослідники виявили, що щільність населення (кількість людей на квадратний кілометр) сильніше відбивається на готовності людей допомагати, аніж розмір міста, тобто чим компактніше проживають люди, тим менше вони схильні допомагати [1, с. 379]. Ряд дослідників наголошують на новому розумінні відносин «людини» і «середовища», яке сьогодні лежить у площині інтеграційного особистісно-ситуаційного підходу, який передбачає визнання того, що люди різняться між собою за ступенем прояву стабільності їх особистісних особливостей у різних ситуаціях [11, с. 511].

За умов великого міста дефіцит соціальної відповідальності найбільш сильно виявляється в критичних ситуаціях, таких, як вбивство. Здавалося б, чим більше людей є свідками події, тим більше у постраждалого шансів отримати допомогу. Однак на підставі серії експериментів, проведених американськими психологами, які стали вже класичними, виявлено зовсім протилежне явище: коли постає питання про допомогу, кількість очевидців не впливає на безпеку. Більше того, зростання кількості очевидців нещасного випадку знижує вірогідність того, що хто-небудь з них допоможе потерпілому [6;8].

Дослідниками звертається увага на те, що в ситуації, у яких всі присутні точно знають, що відбувся нещасний випадок, а в умови, де це не настільки відомо [6;7;8]. Наприклад, коли людина поспішає, протискуючись крізь натовп, то вона може і не помітити, що когось вдарили чи хтось знепритомнів. Тобто цілком закономірно, якщо люди не помітили критичної ситуації, вони не стануть в неї втручатися і пропонувати свою допомогу. Низка експериментів підтвердила дану тезу: якщо людина поспішає, вона менше уваги звертає на те, що відбувається навколо, і тому менше схильна надавати допомогу тим, хто її потребує.

Проте навіть і тоді, коли ви помічаєте, що хтось знепритомнів, ви не поспішаєте на допомогу. Чому саме так ви чините? Є чимало умов, виявлених під час експериментів, котрі заважають людині великого міста прийти на допомогу [1;6;7;8;10]: поведінка інших людей (якщо інші не надають великого значення тому, що сталося і продовжують йти далі, то швидше за все і ми вчинимо так само); прийняття на себе відповідальності (за умов збільшення кількості свідків події кожен з них з меншою готовністю бере на себе відповідальність за надання допомоги потерпілому) тощо.

Однак постає питання: чи можна зробити висновок, що ті, хто поспішає і не втручається у подію, люди бездушні, безсердечні? Відповідь: звичайно, ні: поспішаючи, відчувачи на собі тягар часу, зайняті своїми думками, люди просто не мали можливості замислитися над подією, в яку потрібно втрутитися і надати допомогу. А якщо пригадати, що жителі великих міст рідко опиняються у громадських місцях самотніми, то цим можна пояснити, чому вони менш чуйні, аніж жителі сільської місцевості. Не є секретом, що повага до права інших людей на емоційне і соціальне усамітнення є законом великого міста, а різноманітність населення міста породжує значно більшу терпимість до поведінки, одягу й етичних принципів у порівнянні з маленьким містом. Це розмаїття, як не дивно, сприяє тому, що люди утримуються від надання допомоги, боячись настроїти проти себе учасників події або перейти визначені межі дозволеного. Більше того, у місті потреба у наданні допомоги виникає так часто, що неучасть у критичній ситуації стає нормою — це об'єктивний факт, з яким варто рахуватися: якби житель великого міста брав участь у кожній ситуації, яка потребує розв'язання, то він навряд чи міг би утримувати у порядку свої власні справи і нерви. І не тільки у критичних ситуаціях, але і в повсякденному житті жителі великих міст менш готові надавати допомогу, аніж мешканці сіл і гірських населених пунктів. Проведені експерименти також підтвердили, що бажаючих прийти на допомогу у селі більше, аніж у великому місті. Пояснення цьому лежить у площині соціальних умов життя великих міст і маленьких містечок, загостреного почуття фізичної й емоційної вразливості, незахищеності у мешканців великих міст: низький рівень готовності у жителів великого міста надати допомогу вчені пояснюють усвідомленням небезпечності життя у великому місті, більшою стурбованістю і підозрілістю, меншою дружелюбністю мешканців великих міст, їх психологічною вразливістю.

Ще три обставини вартують уваги, а саме: у великих містах залежність від інших обмежується вузькою специфікою ролей (вузьким колом діяльності, вузькоспеціалізованими функціональними рамками) іншої особи; за умов високої щільності, компактності населення людина не може постійно втручатися у справи всіх оточуючих, позаяк буде відволікатися від своїх власних проблем і не зможе довести їх до кінця [8, с. 291]; люди в містах і селах по-різному реагують на надання допомоги знайомим і незнайомим (за умов повної анонімності людина

звільняється від формальних соціальних зв'язків, але у неї можуть виникнути відчуття відчуження, відірваності від інших, самотності, і, навпаки, за умов близького знайомства з'являється відчуття захищеності і формуються приятельські відносини, які, у свою чергу, можуть створити атмосферу боязні того, що за людиною постійно спостерігають знайомі люди, — соціальна анонімність і знеособленість у великих містах сприяє більш інтенсивним проявам вандалізму у порівнянні з малими містечками) [6;8].

Висновки. Незважаючи на те, де проживає людина, в процесі соціалізації у неї формуються соціальні якості, знання, вміння, відповідні навички, що дає їй можливість стати дієздатним учасником соціальних відносин. Водночас, психологічні особливості впливу на індивіда соціального середовища варто розглядати в контексті етнокультурної парадигми соціалізації та міграційних процесів міського і гірського оточення, в якому завдяки активності людини її життєвий шлях, відображення нею етнокультурної реальності перетворюється в складну двосторонню взаємодію особистості та соціального життя. З точки зору психологічних законів соціалізації в основі розуміння впливу на індивіда конкретного соціального середовища лежить характеристика соціального типу особистості як специфічного утворення цього конкретного соціуму, як етнопсихологічного продукту відображення сталості й мінливості реального соціального життя і реальних соціальних відносин. Тобто коли йдеться про соціалізацію індивіда, то мається на увазі становлення не абстрактної особистості, яка знаходиться поза простором і часом, а людини, що діє і розвивається в певному соціокультурному середовищі та на конкретному етапі розвитку суспільства.

За будь-яких умов і в будь-якому соціальному середовищі особистість постійно перебуває в соціокультурному та етнопсихологічному просторі спілкування: стійкі характеристики стилю взаємодії, традиції, норми, правила, позиції, ролі тощо. Специфіка цього простору зумовлюється та мотивується багатьма чинниками: особливостями розвитку суспільства, способами розв'язання суперечностей середовища та особистості, механізмами реалізації соціального життя, соціальними та індивідуальними умовами життєвої ситуації, особливостями соціальної інфраструктури, засвоєними традиціями, звичаями та життєвими цінностями, етнопсихологічними особливостями учасників взаємодії, індивідуальними властивостями самої особистості.

Нехтування ситуаційним контекстом середовища, зокрема урбаністичного, може призвести до непорозумінь і конфліктів у взаємовідносинах, до неправильного тлумачення поведінки людей. Середовище, де людина живе і працює, з ким спілкується, може бути джерелом задоволення і водночас тривалих страждань. Місце проживання є важливим як для окремої особи, так і для великих груп людей, оскільки воно пов'язане з автобіографіями, смыслом життя, життєвими стратегіями і сукупними історіями. Урбаністичне середовище має соціальний смисл: воно створює контекст соціальної діяльності; його оцінює велика кількість людей; воно є засобом індивідуальної і соціальної ідентифікації; є середовищем, де формуються нові норми і цінності, стандарти поведінки, масові явища і масова культура.

1. Аронсон Э., Уилсон Т., Эйкерт Р. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме. — СПб., 2002. — С. 378-384.
2. Орбан Л. Э. Становление личности: Монография. — М., 1992. — 112 с.
3. Орбан Л.Е. Етнопсихологічні особливості учнів української школи та їх врахування в процесі виховання // Національне виховання учнів засобами українського народознавства / За ред. Скульського Р.П. — Івано-Франківськ, 1995. — С. 39-57.
4. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціально-психологічні особливості соціалізації підлітків // Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування. — К., 2004. — С.186-200.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціалізація особистості в контексті етнокультурної парадигми // Етнос і культура. — Івано-Франківськ, 2003. — №1. — С.85-90.
6. Зимбардо Ф., Ляйппе М. Социальное влияние. — СПб., 2000. — 448 с.
7. Перспективы социальной психологии / Перевод с англ. — М., 2001. — С.411-416.
8. Милграм С. Опыт городской жизни: психологическое исследование // Пайнс Э., Маслач К. Практикум по социальной психологии. — СПб., 2000. — С. 283-295.
9. Крысько В.Г., Деркач А.А. Этнопсихология. Теория и методология. — М., 1992. — 192 с.
10. Орбан-Лембрик Л.Е. Ситуаційні детермінанти поведінки людей у контексті урбаністичного середовища // Соціальна психологія. — К., 2005. — № 5(13). — С.54-65.
11. Гришина Н.В. Психология ситуаций как область психологических исследований // Социальная психология — XX1 век. — Ярославль: Международная Академия Психологических наук, 1999. — Т.1. — С. 156-158.

Олена Хрущ,

кандидат психологічних наук, доцент,
Лауреат премії Кабінету Міністрів України за внесок
молоді у розбудову держави,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Olena Khrushch,

Candidate of Psychology, assistant professor,
the Prizewinner of the Cabinet of Ukraine
for the Contribution of Youth to the State building,
Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University

ПСИХОЛОГІЯ ЕКОЛОГІЗМУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

PSYCHOLOGY ECOLOGISM IN THE CONDITIONS OF GLOBALISATION

The author analyzes psychological factors of the ecological culture development of the person in the conditions of globalisation. Psychology as a science about «the person's soul» is most closely connected with ecologism and makes essence of scientific searches of sincere mutual relations between the person and the nature.

Keywords: ecological culture, globalisation, ecologism, the person, the nature, interpersonal relations.

Автор аналізує психологічні засади розвитку екологічної культури особистості в умовах глобалізації. Психологія як наука про «душу людини» найбільш тісно пов'язана з екологізмом, становить сутність наукових пошуків душевних взаємин між людиною і природою.

Ключові слова: екологічна культура, глобалізація, екологізм, людина, природа, міжлюдські відносини.

Актуальність проблеми. Більшість дослідників проблем охорони і збереження природи стверджують, що причинами згубного впливу на природу є низька екологічна культура, незнання правових та моральних норм її збереження. Рідко хто вказує на те, що одна із чи не найосновніших причин криється в психології людини. «Нинішнє ставлення людини світу, до природи сприймається нами як фактор збільшення цивілізаційної кризи. Він стає вектором, який вказує на шлях до загибелі всього людства і всієї природи Землі», — так стверджує вчений філософ А.В.Толстоухов [1,4].

Основний зміст статті. Людина, будучи сама частинкою природи, не завжди усвідомлює, що зобов'язана жити в злагоді з природою. Автор вище цитованих слів, посилаючись на Ауреліано Печчеї, говорить, що «глобальні проблеми, у тому числі й екологічні, знаходяться всередині самої людини, (підкреслення наше — О.Х.), а не поза нею, тому і подолання екологічної кризи передбачає, передусім, сутнісну зміну самої людини» [2,7]. Йдеться про зміну її психології у ставленні до природи.

Аналіз діяльності людини в сьгоднішніх Карпатах показує, що ніколи так безвідповідально і бездумно не знищувалась природа, як тепер, в період первинного накопичення капіталу. Більш заможні, придбавши пилораму, вантажну машину, не рахуючись ні з чим, намагаються тут же, зразу стати багатими. В своїй господарській, а точніше, безгосподарській діяльності, незважаючи на легку ранимість гірської природи, завдають їй важкої, непередбачуваної, а часто непоправимої шкоди — вирубують ліси, руйнують русла річок, винищують рідкісних звірів і птахів тощо. Природа для них — бездонна кладова для особистого матеріального збагачення.

Ті, що не мають навіть примітивних засобів виробництва, щоб вирватись із злиднів, на природу дивляться як на засіб виживання. Як перші, так і другі грубо порушують баланс біосфери, фактично рубають гілку, на якій сидять. Така вже психологія споживача періоду капіталізації.

Зниження якості життя у складних гірських умовах, деградація багатьох людей через відсутність постійної роботи, пиятику, втрата гармонії між людиною і природою як наслідок економічної та суспільно-політичної кризи та надто складних процесів становлення демократії в Україні призводить до деградації довкілля.

З точки зору психології, науки про психіку як індивідуального, глибинного, особистісного сприйняття, відображення світу, що регулює діяльність людини (процеси, стани, властивості), необхідно більш чітко осмислити суть понять «екологія» та «екологізм».

Екологія як збереження природи, тісно пов'язана з такими поняттями, як екологічна культура, екологічне виховання тощо. Сьогодні екологія — багатогранна комплексна наука, коло завдань якої охоплює практично всі питання, пов'язані зі взаємовідносинами людини і природи, з гармонізацією цих відносин. Це наука про збереження того, що природою дано і що в ній є.

Екологізм, за визначенням відомого філософа Т.В.Гардашук, — це «ідейно-світоглядна надбудова над сучасною проблематикою, зумовленою деградацією довкілля, зростанням екологічних ризиків і зниженням якості життя людини» [3,182]. Екологізм — більш глибоке і ширше поняття, що включає, на нашу думку, і психологію ставлення людини до природи. Еколог-спеціаліст, екологісти-люди, які люблять і зберігають природу, що проявляється в активній діяльності з її захисту.

На думку Т.В.Гардашук, запровадження поняття «екологізм» дозволяє відокремити на понятійному рівні сферу власне наукових досліджень у галузі екології від ширших узагальнень щодо стосунків між людиною та довкіллям, а також форм суспільної діяльності, що мають на меті впливати на перебіг цих стосунків. Поняття «екологізм» дозволяє уникати неадекватного вживання терміну «екологія», девальвації його первинного змісту. «Екологізм дійсно відповідає критеріям світогляду, оскільки в своїх побудовах спирається на наукові знання, позанауковий досвід, традиції, мудрість, віру, цінності, на основі чого виробляються настанови щодо форм суспільної діяльності й індивідуальної поведінки» [4, 183].

Психологія як наука про «душу людини» найбільш тісно пов'язана саме з екологізмом, становить сутність наукових пошуків душевних взаємин між людиною і природою. Це і усвідомлення шкідливості негуманного принципу «панування над природою», і турбота про екологічну справедливість, антиглобалістську спрямованість регіональних і локальних програм збереження природи.

Якщо екологія має в основному «охоронну» орієнтацію, спрямовану на збереження флори, фауни, кращих взірців дикої природи, то екологізм — більш широке поняття, яке включає не тільки охорону того, що є, але й досліджує причини виснаження природних ресурсів, занепаду культурно-природної спадщини під стрімким натиском індустріалізації та урбанізації. Саме екологізм як світоглядний напрям спрямований на вивчення проблем, що пов'язані із небезпечними наслідками промислового і побутового забруднення довкілля, проблемами більш безпечного використання ядерної енергетики, природозберігаючого господарювання, техніко-економічного прогресу, що не завжди безпечно для здоров'я і життя людей, тощо.

Психологія більш тісно пов'язана з екологізмом як масовим розвитком суспільної свідомості, коли не лише фахівці-екологи борються за збереження природи, але й широкий загал екологістів без відповідної фахової освіти, не будучи професійно пов'язаним з природоохоронною діяльністю, стурбований недбалим ставленням до природи.

Екологістів ще називають «екоактивістами», «зеленими», які свідомо чи інтуїтивно включаються в діяльність за збереження довкілля, беруть участь в екологічних рухах, підтримують рішення уряду щодо поліпшення стану довкілля, борються за чистоту територій, де вони проживають, насаджують дерева тощо.

В надто широких, глобальних масштабах екологістських рухів значна увага приділялась правовим регулятивам, правилам, яких повинні дотримуватись люди у відносинах з природою. Проблеми психологічного та морального вимірів залишались поза увагою. Глобалізм «подім'яв» під себе живу основу взаємин людини і природи, які склалися впродовж сотень і тисяч років. За широким загалом ігнорувались, не досліджувались ні психологія жителів конкретного регіону, ні існуючі там традиційні взаємини їх з природою, ні ціннісні орієнтації локальних громад у ставленні до природи. Більше того, вивчати згадані проблеми вважалось провінціалізмом, чимось другорядним, відсталим, не модним. Перевага надавалась правовим аспектам — законам, постановам, рішенням.

Сьогодні виникає потреба досліджувати ті проблеми, які не могли бути висвітлені у межах усталеного «правоцентризму». «Це і ставлення людини до природи, і етичні аспекти етнонаціональних відносин, і оновлене, позбавлене ідеологічних лаштунків сприйняття культурних цінностей, і проблеми білетики, і соціально-політичні, і господарчі виміри сучасної моральної культури тощо» [5, 4-5].

До цього ми додамо: потреба глибинного вивчення психології етосу — психології тих автохтонних груп населення, які впродовж віків не змінювали місце перебування, життєдіяльність яких залежала від природно-кліматичних умов, що неминуче впливало на формування їх психіки.

Сьогодні, коли глобалізаційні процеси поширюються на весь світ, проникають у найвіддаленіші регіони, де ще зберігаються давні традиції, звичаї, усталені віками міжлюдські відносини, виникає протистояння двох тенденцій. З одного боку, глобалізаційні процеси спонукають до оновлення відносин, сприяють швидшому відмиранню тих традицій, звичок, «змертвілих» норм, які гальмують розвиток сучасних взаємовідносин, а з другого боку, «борці» з глобалізацією «...висувають зазвичай цінності так званої високої моральності, зокрема вірність народів, батьківщині і релігійним святиням, готовність до самопожертви, що в контексті нинішніх терористичних акцій набуває конкретного і страшного сенсу» [6,5].

Ці два виміри, дві протилежні позиції з погляду психології гуманізму потребують певного зближення тих, хто занепокоєний розвитком глобалізаційних процесів, їх нівелюючим впливом на усталений спосіб життя і не бачить в них нічого позитивного, і тих, хто в глобалізації вбачає каталізатор швидких змін і прогресу.

Необхідна виважена, толерантна і розумна згода, рівноцінне поєднання загальнолюдських, національних, регіональних і етнічних цінностей, які, зрештою, збагачують і доповнюють загальні цінності.

На думку філософа Т.Г. Аболіної, «...основою для витлумачення людського світу як істинної цілісності «правильного порядку», що має власну енергію розвитку, може бути органічна взаємопов'язаність всезагального і особливого, єдиного і множинного, яка досягається на різних етапах культурно-історичного розвитку людства у вигляді значущих конкретних цілісностей» [7, 63].

На думку багатьох зарубіжних дослідників, глобалізація породжує екологічні кризи. Вчені тих країн, в яких вже надто дошкульно відчуваються негативні наслідки техногенних впливів, критикують свої уряди за недостатню увагу до збереження природи, за те, що там природа розглядається виключно як джерело ресурсів, як матеріальна база для економічного зростання.

Впродовж останніх років в Україні відбувається посилення капіталізація. Все, в першу чергу природа, перетворюється в гроші, в джерело прибутків. В Карпатах бездумно і не по-господарськи знищуються ліси, камінь і пісок, заповідні рослини і ягідники, все перетворюється на капітал.

До того ж, на потужних хвилях глобалізації на природу Карпат напливають ті технології, що спрямовані «на задоволення усіх людських бажань будь-якою ціною, а не лише базових, природних потреб людини, — як стверджує відома філософ Тетяна Василівна Гардашук в монографії «Концептуальні параметри екологізму» [8, 89].

У березні 2008 р. в університеті Маршал, Західна Вірджинія, США, відбулись 31 наукові Аппалачські студії, тобто Міжнародна конференція. В ній брали участь науковці Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, які виступили з доповідями: Ю.М.Москаленко — «Філософські проблеми природоохоронної діяльності»; В.Д.Хрущ — «Розвиток освітнього простору в умовах гірського середовища»; І.Б.Червінська «Система виховання в гірських поселеннях Карпат»; Р.Познанський — «Освітньо-культурні традиції населення Українських Карпат» О.В.Хрущ — «Характерологічні особливості населення Східних Карпат».

У зв'язку з тим, що проблематика наукових доповідей стосувалась різних напрямів єдиної гірської тематики, була організована спеціальна секція конференції «Карпати — Аппалачі: порівняльна характеристика екосистем та їх збереження». Секцією керував відомий американський вчений, доктор соціології, професор Дальтонського державного коледжу (штат Джорджія) Дональд Девіс, який займається вивченням соціального розвитку в Східних Карпатах.

Головним лейтмотивом доповідей і виступів на пленарному та секційних засіданнях було:

- подолання екологічної кризи зустрічатиметься із значними труднощами до тих пір, поки пануватимуть корпоративні інтереси, бюрократична система індустріального суспільства, байдужість федеральної влади до збереження гір Аппалачі, в т.ч. і Карпат;
- екологічні проблеми є наслідком неправильного господарювання і обумовлені матеріальними умовами незбалансованого розвитку суспільства, де прискорене економічне зростання наносить часто непоправну шкоду природі;
- видобуток вугілля в Аппалачах, заготівля каменю (про ліси Аппалач мова вже й не йшла, оскільки промислової деревини, красивих і потужних лісів, тим більше пралісів фактично уже немає — О.Х.), розбудова промислових підприємств у гірській місцевості тощо спрямовані проти природного світу;
- нові технології господарювання повинні враховувати не лише доходи, які вони принесуть власникам, а, в першу чергу, чи не завдадуть вони шкоди природі.

Успіх природоохоронних заходів промовці вбачають не лише в діях держави, яка не завжди хоче виступити проти потужних корпорацій та бізнесу, а в активізації місцевих громад, які розумно повинні використовувати дари природи, не прагнучи володарювати над нею, більше того — змінити її.

Матеріали 31 Аппалачських студій, зміст виголошених доповідей, особисте ознайомлення з багатющими і різноманітними матеріалами «Музею Аппалачі» (штат Кентуккі, США), музеї, акваріуми штату Теннессі дають нам підстави підтвердити, що аналіз досліджень американських соціологів М.Букчина, А.Наесса, Е.Лайта, зроблений українським вченим-філософом Т.В.Гардашук, повністю відповідає настроям і поглядам американських екологів сьогодення [9, 88-105].

Аналізуючи соціальну екологію, започатковану в шістдесятих роках ХХ ст. американським дослідником М.Букчином, Т.В.Гардашук вказує на жорстку критику останнім політичної та економічної системи західного суспільства, в основному США, як «головного чинника екологічної кризи», капіталізацію відносно він називав «раковою пухлиною» і найбільшою хворобою, від якої будь-коли потерпало суспільство» [9, 89].

На його думку, витоки екологічної кризи полягають в «...в авторитаризмі соціальних, політичних та економічних інститутів капіталістичного суспільства, а також в експансії технологій...» [9, 89], які спрямовані не на благо всього суспільства, а на користь окремих особистостей.

В роботі «На шляху до екологічного суспільства» М.Букчина, яку аналізує Т.В.Гардашук, звертається увага на те, що «будь-яка економічна структура, яка обирає своїм пріоритетом зростання будь-якою ціною, неминуче спрямовує себе проти природного світу, залишаючи після себе руїну. Під натиском економічного пресу держава та підпорядковані їй люди заміщують органічне або природне — на штучне, наприклад, ґрунт на бетон, природні ліси, що підтримують розмаїття життєвих форм та землі — на спрощені антропогенні екосистеми тощо [9, 90]. Ці думки М.Букчин висловлював у 60-90 роках ХХ ст., але вони й понині актуальні для нашої української дійсності.

Ряд доповідачів 31 Аппалачських студій розглядали проблему морально-психологічного підґрунтя у взаєминах людини і природи, аналізували труднощі, які лежать на шляху борців за збереження і розвиток природи.

Серед них є й такі, які характерні не лише для США, але й України. Це несприйняття екологів та екологізму. Основу такого ставлення складають економічні інтереси. Проти екологів виступають землевласники, які хочуть як можна більше із землі взяти, але в неї як можна менше вкласти (психологія споживача), лісорозробники, що бажають збагатитись «тут же і негайно», не думаючи про майбутнє; рибалки та мисливці, що заради кільका — хвилинного задоволення винищують тварин, які занесені до Червоної книги, зникаючих видів (інстинкт хижака).

Проти екологів ведуть боротьбу окремі місцеві діячі на Івано-Франківщині (мається на увазі Косівська «епопея» створення природного парку, яка триває уже впродовж багатьох років).

Потужні підприємці мають змогу лобювати свої споживацькі інтереси як в середніх, так і вищих ешелонах влади і в Радах. Це не є чимось новим у людській історії. Так було в американських Аппалачах, у північних штатах США, поблизу Канади, де ми бачили жалюгідні ліси як наслідок перетворення природи в гроші. Не дотримуються природоохоронного законодавства і ті, що починають розвивати велике виробництво, яке завдасть непоправимої шкоди природі. За гарними заявами — забезпечити національний ринок національними виробами, створити додаткові робочі місця тощо — ховаються недобрі мотиви: ненаситне бажання особистого збагачення, психологія «повного достатку» будь-якою ціною тощо. Мало хто із сьогоднішніх підприємців у Карпатах думає про збереження природи як загальнолюдської цінності, про розвиток держави як необхідної умови власного процвітання, зрештою, про майбутнє України. Найчастіше вони, новоукраїнці, стоять на перешкоді створення нових заповідних територій, природних парків тощо. Психологія приватника, його обмежене бачення майбутнього підштовхує до спротиву здоровому глуздові екологів.

Ознайомлення з історією руху опозиційного екологізму в США показало, що там, особливо в 60-70 р.р. минулого століття виступали проти «Акту про види, яким загрожує знищення» (The Endangered Species Act), проти заборони меліорації водно-болотних угідь та ін.

Такими антиекологічними були рухи «за права власників», за «мудре природокористування», за «захист вільного підприємництва» тощо. Все це подавалось як турбота про людей.

Психологію приватного власника, яка не підноситься до розуміння збереження природи для всіх, можна перебороти:

- компенсацією з боку держави тих недодержаних прибутків, суб'єктами господарювання які могли би бути одержані ними, не вдаючись до безжалюїної експлуатації природи;
- інформаційно-просвітницькою діяльністю природоохоронних органів держави і громадських організацій;
- суворим дотриманням природоохоронного законодавства і санкціями за його порушення;
- формуванням з дошкільного, шкільного, юнацького віку бережливого ставлення до природи, вкорінення в психологію переконання, що знищення природи — злочин.

Сьогодні, коли приватна власність в Україні починає бути однією з найвищих суспільних цінностей, потрібно бути виключно пильними щодо охорони природи — лісів, які щезають, річок, по середині яких виростають багатопверхові котеджі «новоукраїнців», тварин, яких внуки наші побачать лише на малюнках. Психологія споживання не знає меж. Але ще не пізно.

Пізно буде тоді, коли утворюються великі корпорації в тих галузях, де безпосередньо використовуються природні ресурси — гори, ліси, сільськогосподарські угіддя, надра. Досвід показує, що корпорації свої інтереси намагаються поставити вище державних. Їх представники не жалітимуть грошей та інших засобів, щоб впливати на законотворців та екологічне законодавство. Така психологія власника. Ця психологія найбільш небезпечна тоді, коли корпорації мають міжнародний глобальний характер.

Успіх подолання спротиву екологізму ми вбачаємо не в боротьбі з приватною власністю. Це вже наша країна проходила в радянський період. Корінь успіху у підвищенні екологічної культури всього населення, особливо підростаючого покоління, яке ще не настільки заражене жадобою збагачення за всяку ціну, в першу чергу за рахунок природи.

Висновки. Найкращим інструментом і засобом формування психології природоохоронця є школа, цілеспрямоване екологічне виховання учнів. Майбутні підприємці, державні діячі, політики будуть не лише розуміти, але й відчувати, переживати легку ранимість природи, якщо це буде закладено в них школою, системою формування екологічної свідомості, екологічних почуттів і переконань.

Окрім школи, проти антиекологів повинно більш рішуче виступати законодавство та органи, які забезпечують виконання вимог законів. Потрібна й мудра державна політика природоохоронного господарювання. Все це необхідне для подальшого розвитку та збереження життя на планеті Земля. На мудре та і глибокофілософське запитання Т. В. Гардашук «Тож чи можливе буття людини в середовищі позбавленому життя? [9, 182] може бути лише одна відповідь: «Ні!». Над змістом цього заперечення треба думати сьогодні, завтра, завжди.

1. Толстоухов А.В. Передмова // Філософія природи. Монографія. — К., 2006. — С.4.
2. Там само. — С.7.
3. Гардашук Т.В. Концептуальні параметри екологізму. — К., 2005. — С.182.
4. Там само. — С.183.
5. Малахов В.А., Вступне слово // Етнос і мораль у сучасному світі. — К., 2004. — С.4-5.
6. Малахов В.А. — Там само. — С. 5.
7. Аболіна Т.Г. Гуманістичний етос моральної культури // Етнос і мораль у сучасному світі. — К.: Парапан, 2004. — С.63.
8. Гардашук Т.В. Концептуальні параметри екологізму. — К.: Парапан, 2005. — С.89.
9. Гардашук Т.В. Соціальний та біорегіональний напрями екологізму. — К., 2005. — С.89-182.

Ліліана Хімчук,

кандидат психологічних наук,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Liliana Khimchuk,

Candidate of Psychology,
Precarpathian National University
named after Vasyl Stefanyk

УДК 159.955.004.54:373.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ КОМПОНЕНТІВ ТЕХНІЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ 1-4 КЛАСІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ РОБОТІ

STUDY OF PSYCHOLOGICAL FEATURES OF DISPLAY OF TECHNICAL THINKING COMPONENTS OF PUPILS OF THE 1ST — 4TH FORMS IN THE OUT-OF-CLASS WORK

Постановка проблеми. В молодшому шкільному віці проходять важливі процеси подальшого формування всіх граней особистості, яке фактично продовжується протягом усього життя. Це — один з важливих періодів у становленні технічно грамотної особистості. Будь-які намагання сформувати мислення, зокрема технічне, не можуть компенсувати того, що втрачено у молодшому шкільному віці. Початок формування компонентів технічного мислення і технічної діяльності починається тоді, коли дитина може реалізувати свої ідеї.

Основний зміст статті. Під поняттям технічне мислення учнів початкових класів ми розуміємо розумову діяльність, яка спрямована на виконання різноманітних завдань, створення нескладних моделей і макетів різних технічних об'єктів.

Важливе місце у формуванні технічного мислення в учнів 1-4 класів займає позаурочна робота. Атмосфера позаурочної роботи — самостійність і, водночас, співтворчість учнів та педагогів — виховує у дітей розуміння власної самоцінності, викликає зацікавленість у спільних результатах та успішній діяльності. В умовах довіри, цікавої для дитини роботи в гуртку, який вона обрала за власною ініціативою, формується цілеспрямована особистість, котра знає свої можливості і в майбутньому буде на них спиратися. Позаурочна робота сприяє розвитку творчого і репродуктивного мислення дітей, формуванню особистості дитини і її майбутніх професійних орієнтацій.

Результати проведеного нами теоретичного аналізу досліджень проблеми специфічних особливостей технічного мислення і технічної діяльності в цілому свідчать, що вивчення технічного мислення на всіх вікових етапах має значення у тому розумінні, що дає можливість визначити психологічні закономірності розвитку технічного мислення, визначити важливість молодшого шкільного віку для предметної спрямованості мислення на розв'язання саме технічних і особливо творчих задач.

Але якщо питанням розвитку мислення на різних вікових етапах, закономірностям цього процесу, віковим особливостям, психології розв'язання задач — математичних, фізичних, гуманітарних, — формуванню понять в різних галузях науки, розкриттю взаємозв'язку мови і мислення присвячені численні дослідження, результати яких були представлені у різних виданнях, то що стосується розвитку технічного мислення, досліджень тут обмаль, особливо у сучасних наукових працях. Пік таких досліджень припадає на 60–80 роки минулого століття. Очевидно, у зв'язку з практичним завданням розвитку техніки і необхідністю формування в дітей інженерного мислення саме в ті роки були створені майже в кожному районному центрі осередки розвитку в дітей технічного мислення — Центри технічної творчості. У сільських школах розгорнулася гурткова робота, був створений Республіканський центр керівництва діяльністю освітянського простору з розвитку технічної творчості дітей. Відповідно вчені почали проводити наукові дослідження з цієї проблеми, які започаткував Т.В. Кудрявцев [5], спираючись на дослідження П.К. Енгельмейера [4], С.М. Василейського [2] та інших педагогів і інженерів, які накреслили шляхи розвитку в дітей технічного мислення як в умовах навчання, так і в позаурочній роботі.

Але, на жаль, такі осередки з року в рік скорочуються. Щоб не бути голослівними, наведемо історичну довідку з розвитку дитячої технічної творчості на Прикарпатті.

Перша згадка про початок роботи Станіславської обласної дитячої технічної станції згідно з документами фонду відділу освіти сягає в далекий 1940 рік. В 1974 році розпочала свою роботу Коломийська міська СЮТ. На станції працювало чотири штатних керівники гуртків з таких профілів: фотогуртки, початкове технічне моделювання, радіогуртки, авіамоделльні гуртки, в яких займалося 180 учнів. Згодом почали відкриватися нові технічні гуртки, такі, як: автомоделльний, трасовий автомоделізм, гуртки картингу, мотокросу, спортивної радіопеленгації, швидкісного прийому та передачі радіопрограм, сільськогосподарського моделювання, кіногуртки, ракетомоделювання.

До 1980 року в місті Коломия було залучено до навчання в технічних гуртках 1543 учні, що складало 19,3 % від загальної кількості учнів у місті.

Впродовж багатьох років виробни гуртківців експонувалися на ВДНГ, гуртківці неодноразово ставали призерами обласних та республіканських змагань. З 1976 року була створена мережа технічних гуртків в районі, а саме: в Делятинській середній школі (тепер Делятинська СЗОШ № 1), Горишській восьмирічній школі (тепер Делятинська СЗОШ № 2), Надвірнянських середніх школах №1 і №2, Надвірнянській школі-інтернаті, Саджавській, Тисменичанській, Ланчинській середніх школах.

Починаючи з 1977 року в області проходили Тижні науки, техніки і виробництва, які не тільки підсумовували зроблене, але й давали новий поштовх для подальшого розвитку технічної творчості серед дітей та юнацтва. Щорічно в різних напрямках науково-технічної і практичної діяльності брало участь понад 50 тис. школярів.

Гуртки сільськогосподарського спрямування на фоні інших областей вийшли на досить високі рубежі, про що може засвідчити висвітлення досвіду їх роботи в 1986 році в програмі «Кур'єр» РТ та журналі «Моделіст-конструктор» № 5.

Станції юних техніків формували цілу мережу первинних організацій, яких в 1987 році було 40, в них нараховувалося понад 2 тисячі школярів.

Однак порівняльна таблиця мережі гуртків області за останні роки засвідчує постійне зменшення технічних гуртків в школах області.

Окремо слід звернути увагу на різке скорочення мережі гуртків Снятинської районної та Коломийської міської станцій юних техніків. В 1997 році закрито Рожнятівську СЮТ, а 1999 році Косівську районну СЮТ об'єднано з будинком школяра на підставі відповідних рішень райдержадміністрацій. Процес об'єднання, як правило, негативно позначається на кількості технічних гуртків в об'єднаній установі. тільки в Городенківському центрі зберегли роботу технічних гуртків у районі.

Недосконалою і не вирішеною є проблема підготовки педагогічних кадрів для позашкільних закладів. Жоден ВНЗ області не готує керівників гуртків, що вимагає поєднання суто педагогічної і певної фахової освіти, а тому керівниками гуртків, особливо технічних, є, як правило, технічні спеціалісти — «фанати» в певній галузі.

На жаль, загальноосвітні навчальні заклади в наш час не приділяють достатньої уваги розвитку технічного мислення і технічних здібностей дітей: у більшості шкіл зникли гуртки технічної творчості, а центри дитячої творчості досить обмежені у кількості гуртків технічної спрямованості. З одного боку, це пов'язано з недостатньою увагою суспільства до проблеми розвитку технічного потенціалу держави, а з другого — слабкою матеріальною оснащенням гуртків технічної творчості. Щоб зрозуміти початкове формування технічного мислення, ми розпочинали дослідження даної проблеми з молодшого шкільного віку і перевіряли, чи є у молодших школярів задатки до технічної творчості і як їх виявити, щоб розвинути, а у подальшому і допомогти використати для обрання свого майбутнього професійного шляху. Ми переконані, що їх реалізація буде залежати від того, наскільки якісно ці задатки можуть бути виявлені та розвинути в процесі формування у позаурочній діяльності.

Дітям необхідно надати можливість якомога раніше брати участь у тій діяльності, до якої у них є схильність. Дана позиція зумовлена тим, що фантазія і уява особливо яскраво проявляються у молодшому шкільному віці, проте поступово їх сила і яскравість втрачаються через недостатнє розвиваюче тренування.

Ефективний вплив на формування технічного мислення залежить в першу чергу від того, чи привчить вчитель, проявивши педагогічну майстерність, школярів дивитись на трудові завдання з різних позицій, виконувати технічні завдання за аналогією або власним бажанням, створювати образи, фантазувати, приймати самостійно рішення. Чим раніше вчитель зможе виявити схильності і здібності кожного учня, тим більше часу у нього буде для їх формування. Тренуючи уяву, фантазію, розвиваючи кожен з компонентів мислення, навички мислення за аналогією, комбінаторні здібності, вчитель отримує шанс виховати творчу технічно грамотну особистість.

Для виконання нашого дослідження першочергове значення мали два аспекти:

1. *Виявлення рівня прояву компонентів технічного мислення:* (мотиваційного, образного, понятійного, практичного, емоційно-вольового), прояви творчості в показниках плинності, гнучкості, оригінальності і розробленості ідеї, допитливість, уяву, вибір об'єкту праці, виготовлення якого вимагає великої кількості різних операцій;
2. *Визначення та використання найефективніших психологічних умов формування технічного мислення.*

На основі проведених спостережень за учнями молодшого шкільного віку можна стверджувати, що технічне мислення формується поступово, в процесі активної діяльності, тому велике значення має застосування ціле-

спрямованої системи психолого-педагогічних впливів, в якому враховуються індивідуальні здібності дітей. На основі наукових праць Г.С. Альтшулера[1], Л.Г.Вержиківської [3], Т.В.Кудрявцева[5], В.О.Моляко[6], Я.О.Пономарьова[7], В.В.Рибалки[8], присвячених технічній творчості, та власних практичних і теоретичних напрацювань у роботі з молодшими школярами, нами була розроблена методика дослідження.

Розробляючи методику дослідження, ми керувались тим, щоб не тільки виявити наявний рівень здібностей до технічної діяльності і визначити умови розвитку технічного мислення молодших школярів, а й намагалися врахувати всі позитивні і негативні моменти, щоб діти отримали можливість набути власний досвід для розвитку їх здібностей у технічній творчості, зокрема: самостійно шукати правильне розв'язання задач, уявляти, фантазувати, знаходити можливі варіанти. Як наслідок виникали позитивні емоції у дітей, які стимулювали їх розумову і творчу діяльність.

Ми підібрали такий комплекс методів, за допомогою яких було визначено рівні прояву компонентів технічного мислення учнів 1-4 класів .

Додатково вивчався вплив соціально-психологічних та індивідуально-психологічних чинників на прояв технічного мислення — за допомогою опитувальника Вільямса «Опитувальник для батьків і вчителів для оцінки креативності дитини» та тесту на перевірку дивергентного мислення. Дослідження проводились на базі Долинської районної станції юних техніків, Навчально-виховного комплексу №2 м.Долини Івано-Франківської області, Центру науково-технічної творчості м.Калуша Івано-Франківської області. В констатувальному експерименті взяло участь 312 осіб, з яких 278 учнів, 45 керівників гуртків навчальних закладів і 34 особи батьків учнів 1–4 класів. Дослідження проводились індивідуально. Результати фіксувались у листах відповідей питальників та протоколах.

Метою констатувального експерименту було виявлення рівня сформованості компонентів технічного мислення в учнів молодшого шкільного віку у позаурочній роботі.

Розглянемо детально методики, що застосовувалися у констатувальному експерименті.

1. Учні молодшого шкільного віку характеризує висока збудливість, не розвинута здатність до довільного керування своїми бажаннями, потребами і у зв'язку з цим мотиваційна сфера учня набуває особливої значущості для розвитку технічного мислення. Розуміючи мотиви, які спонукають учня до активності, можна цілеспрямовано впливати на його поведінку і діяльність.

Досліджуючи *мотиваційний компонент* технічного мислення учнів 1-4 класів, ми запропонували питальник: «Що заохочує вас до технічної творчості?», яка передбачала відповіді на ряд запитань:

1. Чи відчуваєте ви потребу створювати щось своїми руками?
2. Чи виникає у вас бажання поповнити колекцію технічних виробів у своїй групі?
3. Чи бажаєте допомогти своїм друзям у створенні технічного виробу?
4. Ви хочете чимось виділитись серед своїх друзів?
5. Чи хочете, щоб вас хвалили в присутності одногрупників?
6. Ви займаєтесь у гуртку тільки для того, щоб створювати вироби для себе?

При відповіді на ці запитання, які розташовані в порядку значущості для самого учня, пропонувалось відзначити цифрами такі відповіді, з якими учні згодні. При підведенні підсумків бралися до уваги тільки мотиви, які були домінуючими у цьому опитуванні. Ми згрупували запитання за різними ознаками мотивів. Відповіді на перше і п'яте запитання можна віднести до групи моральних мотивів. Відповіді на друге, третє, четверте — до групи престижних мотивів і відповідь на шосте запитання — до мотивів матеріального характеру.

Окрім питальника, для визначення рівня розвитку мотивації нами була застосована методика дослідження «Незакінчені речення». Учням пропонувалось закінчити речення одним або декількома словами, завдяки чому визначався рівень сформованості пізнавального інтересу та ставлення до матеріального стимулу. Самооцінка особистості є важливим регулятором у формуванні мотиваційного компоненту технічного мислення.

Для того, щоб учні почували себе впевненими, змогли швидко адаптуватися до нового середовища, вміли переборювати труднощі, що виникають у процесі технічної діяльності, їм необхідно мати позитивне уявлення про себе. Від характеру особистісних уявлень про себе залежить впевненість у своїх силах, вибір того завдання, яке за ступенем складності є посильним для дитини. Уявлення про себе або сприяють руху дитини вперед до успіху, або не дають можливості успішно просуватися в технічній діяльності. Тому вчитель, який прищеплює відчуття особистої цінності, може допомогти дитині сформувати позитивне уявлення про самого себе, а відтак сформувати високу і стійку самооцінку, яка є необхідною умовою благополучного і успішного розвитку повноцінної особистості не тільки у технічній діяльності, але й у виробленні своєї життєвої позиції. Тому на перших етапах проведення констатувального експерименту дітям пропонувалося відповісти на ряд запитань, які характеризували самооцінку особистості.

При оцінці даних питальника використовувались чотири фактори, тісно корелюючі з творчими проявами особистості. Вони включають: Допитливість (Д), Уяву (У), Складність (С) і Схильність до ризику (Р). Для обробки даних використовувався шаблон, на якому відмічені коди для чотирьох факторів, які оцінюються в тесті. Всі відповіді, які не співпадали, отримували (1) бал, окрім колонки «Не знаю». Відповіді в цій колонці отримують мінус один (-1) і вираховуються із загальної суми. За допомогою цього опитувальника ми намагалися оцінити, в якій

мірі здатним на ризик (з приміткою Р), допитливість (Д), уяву (У) і здатність вибирати складні ідеї (С) вважають себе досліджуваними. Чим вища позитивна оцінка учня стосовно до себе, тим більш творчою особистістю він є.

Учень постійно піддається сильному психологічному впливу з боку вчителя і батьків, які формують його думку про себе окремими зауваженнями і судженнями. Тому важливою умовою формування технічного мислення учнів є те, як оцінюють їх батьки і вчителі. Для визначення думки батьків і вчителів щодо креативності дітей нами була застосована «Опитувальник для батьків і вчителів» Вільямса (Додаток Б). Інструктаж і спосіб проведення: опитувальник роздавався вчителям в школі і додому для батьків. Він складається з восьми підрозділів — показників, що характеризують поведінку творчих дітей. По кожному показнику проводиться шість стверджень, за якими вчитель і батьки повинні оцінити дитину так, щоб найкращим чином охарактеризувати її. Вибираючи між відповідями «часто», «інколи», і «зрідка», слід відмітити відповідь, яка найбільш правильно характеризує тип поведінки, яку найчастіше демонструє дитина. В кінці Шкали містяться чотири запитання, на які потрібно відповісти для отримання додаткової інформації про дитину.

II. Не менш важливою складовою технічного мислення є *образний компонент*, здатність просторового уявлення, тому дітям було запропоновано субтест «Кубики Косса». За допомогою цього субтесту ми намагалися з'ясувати наступне:

- 1) здатність учнів «внутрішнім поглядом» обернути образ, перемістити з одного місця в інше, детально розглянути, яскраво побачити зображення;
- 2) прояв конструктивного мислення — синтез цілого і частин і, навпаки, аналіз, поділ цілого на частини.

Таким чином, досліджувану здатність можна назвати одним поняттям: просторове мислення (просторовий аналіз і синтез). Результати ходу процесів просторового мислення фіксувалися з допомогою візерунків з кубиків.

Час виконання кожного завдання був обмежений. Оцінка залежала від точності, а також від часу виконання завдання. Завдання вважалось виконаним, якщо учень правильно склав візерунок в обмежений час. Якщо учень не справлявся з завданням у відведений час, то він отримував 0 балів. А якщо справлявся, то оцінкою виконання був час.

III. Щоб з'ясувати рівень прояву *понятійного компонента*, ми застосували тест «Механічної тямущості» (тест Беннета на розуміння техніки), який був переведений і адаптований Захаровим В.П.

Учням пропонувалось 60 картинок з зображенням технічних задач.

Творчий підхід — обов'язкова умова багатьох видів діяльності, в тому числі і технічної. Творчий підхід до виконання будь-якого завдання свідчить про наявність у учня певних здібностей. Для визначення рівня розвитку творчих здібностей у школярів молодших класів був використаний тест, який складався з таких розділів: винахідливість, здатність комбінувати, дивергентне (нестандартне) мислення, візуальну творчість.

Розпочинався тест з завдання на виявлення винахідливості. Метою даного тесту було визначення здатності дитини відмовитися від звичайної логічно структурованої системи мислення і здійснити рекомбінацію наявних ідей, прихованих у підсвідомості.

Щоб отримати більш повне уявлення про творчий потенціал особистості, ми протестували і візуальну сторону творчості, враховуючи такі показники: гнучкість, оригінальність, швидкість (продуктивність). Гнучкість оцінювала здатність висувати різноманітні ідеї, оригінальність — характеризувала здатність до висунення ідей, які відрізнялися від очевидних, банальних або твердо встановлених. Показник швидкості (продуктивності) відображав здатність до висунення великої кількості ідей, які відповідають вимогам завдання. Оцінювання проводилось за трьохбальною шкалою за кожним показником. Всі бали підсумовувалися.

Для формування технічного мислення важливе значення має здатність асоціювати. Дітям пропонували малянок, який можна тлумачити по-різному, учні повинні без довгих роздумів дати йому кілька назв. Їх повинно бути не менше трьох. Для виконання завдання давалось десять хвилин.

За кожну асоціативну назву — 3 бали.

IV. *Практичний компонент* технічного мислення вивчався за допомогою завдання: Що можна зробити, комбінуючи пластикову пляшку, губку, 2 метри сталевго дроту.

Наскільки розвинуте дивергентне (нестандартне) мислення, ми спробували виявити за допомогою завдання, в якому пропонували написати якомога більше способів використання предметів. Мова йшла про те, наскільки діти зуміють відкрити зовсім абсурдні, але в той же час раціональні зв'язки, які можуть міститися в будь-якій системі. Виконання завдання припинялось тоді, коли дитина говорила, що вона більше не може придумати нічого. Оцінка результатів проводилася за такими показниками: *легкість*, яка визначалася кількістю названих способів використання предметів і *оригінальність*, що визначалася за частотою повторюваності окремих способів використання предметів у інших відповідях в межах вибірки.

V. *Емоційно-вольовий компонент* технічного мислення визначався за допомогою авторського опитувальника «Визначення емоційно-вольового компонента технічного мислення». Дітям пропонувалось розкласти цифри у листку відповідей опитувальника в порядку значущості для них. Кожна відповідь, що знаходилась у першій клітинці, дорівнювала 3 бали, у другій клітинці — 2 бали, і у третій клітинці — 1 бал. Всі бали по кожній клітинці

підсумовувалися і свідчили про рівень прояву таких показників, як емоційне задоволення від роботи, рівень прояву вольових зусиль, довготривале бажання досягнути успіху.

Описані тести і завдання були використані для проведення констатувального експерименту, який дав можливість визначити початковий рівень прояву сформованості компонентів технічного мислення, особистісних якостей школярів для подальшого визначення рівня їх схильності до технічної діяльності. Аналіз результатів констатувального експерименту, який наводиться відповідно до послідовності компонентів технічного мислення дозволив визначити, що формування технічного мислення визначається особливостями пізнавальних здібностей — зорового сприймання, творчої уяви, особливостями емоційно-вольової і потребнісно-мотиваційної регуляції, середовищем.

Аналіз рівня прояву *мотиваційного компонента* дозволив виявити змістові особливості мотивації технічної діяльності учнів 1–4 класів. Вони можуть бути представлені як мотиви чотирьох видів: внутрішня мотивація, моральні мотиви, престижні мотиви, матеріальні мотиви.

У відповідності до отриманих емпіричних даних кінцевий розподіл досліджуваних набув такого порядку: у 49,5 % учнів переважали мотиви першого виду, у 38,2 % — другого, у 9,5 % — третього, у 2,8 % — четвертого.

Таким чином, технічна діяльність молодших школярів є полімотивованою, тобто спонукається не одним, а декількома мотивами. Кожен із них має різну силу. Одні мотиви досить часто актуалізуються і мають суттєвий вплив на технічну діяльність учнів, інші діють тільки за певних умов.

Порівняння середніх значень показників за цим компонентом контролювалося за допомогою *t*-критерію Стьюдента (*значимість при $p < 0,01$; ** значимість при $p < 0,05$). Середні показники прояву мотиваційного компонента склали: в учнів 1-го класу — 67,19 балів; 2-го класу — 65,72 балів; 3-го класу — 62,22 балів; 4-го класу — 70,06 балів, тобто в цілому вони зростали, але через відносне падіння у 2-му та 3-му класах.

Образний компонент технічного мислення учнів у всіх класах має неоднорідну структуру, це видно з оцінок різних показників, що відрізняються один від одного. Середні показники прояву образного компонента склали: в експериментальній групі учнів 1-го класу — 148,06 балів; 2-го — 170,59 балів; 3-го — 163,8 балів; 4-го — 169,52 балів.

Понятійний і практичний компоненти технічного мислення учнів 1–4 класів проявлявся під час розв'язування молодшими школярами задач за тестом Беннета «На механічну тямущість» у встановленні причинно-наслідкових відношень між рухомими частинами пристроїв. Виявилось, що коли понятійний компонент слабо підкріплений живими уявленнями про взаємодію деталей, то успішність розв'язання задачі була низькою.

У результаті експерименту виявлено відмінності у прояві цих компонентів між хлопчиками і дівчатами під час розв'язування технічних задач. Дівчата краще запам'ятовували локалізацію предметів у просторі, їх взаєморозміщення, та, як правило, перевершували хлопців у знаходженні об'єктів однієї категорії.

Однак у дівчат проявлялися труднощі у встановленні тісного взаємозв'язку між образним і понятійним та понятійним і практичним компонентами вирішення технічних задач.

Хлопці проявляли більшу самостійність під час розв'язування тестових задач, про що свідчить значно менша кількість заданих ними запитань. Хлопчики значно краще, ніж дівчата, виконували завдання, що потребують просторової уяви, мисленнєвого обертання технічних об'єктів.

В цілому в учнів 1-4 класів виявився недостатній взаємозв'язок між понятійним і практичним компонентами. Про це свідчить їх невміння швидко і легко виконувати пробні, пошукові дії, спрямовані на «генерацію» нових ідей. Середні показники прояву понятійного компонента склали: в учнів 1-го класу — 59,53 балів; 2-го класу — 61,92 балів; 3-го класу — 61,60 балів; 4-го класу — 73,93 балів. Середні показники прояву практичного компонента склали: в учнів 1-го класу — 50,20 балів; 2-го класу — 44,13 балів; 3-го класу — 47,00 балів; 4-го класу — 58,60 балів, що відповідає закономірному зростанню здатності до абстрактно-понятійного мислення цієї вікової категорії дітей. На наш погляд, саме розвиток понятійного компонента детермінує подальший розвиток образного компонента технічного мислення молодших школярів, про що свідчать результати експерименту.

Емоційно-вольовий компонент технічного мислення проявлявся під час вирішення запропонованих технічних задач у таких показниках: емоційне задоволення від роботи, довготривале бажання досягнути мети, довільне уміння долати труднощі. Так, емоційне задоволення від роботи отримали 40% учнів 1-го класу, 42% учнів 2-го класу, 55% учнів 3-го класу, 55% учнів 4-го класу. Довготривале утримування бажання досягнути мети проявили 10% учнів 1-го класу, 25% учнів 2-го класу, 40% учнів 3-го класу, 45% учнів 4-го класу. Уміння долати труднощі виявили 5% учнів 1-го класу, 10% учнів 2-го класу, 20% учнів 3-го класу, 35% учнів 4-го класу.

Кожен з компонентів (мотиваційний, образний, понятійний, практичний, емоційно-вольовий) технічного мислення учнів 1–4 класів є рівноправним і необхідним, без кожного з них процес мисленнєвої діяльності порушується і протікає неефективно, що спостерігалось у певної частини молодших школярів.

У ході констатувального експерименту вдалося визначити три загальні рівні сформованості технічного мислення учнів 1 — 4 класів, а саме:

1. *Низький рівень (НР)* прояву *мотиваційного компонента* технічного мислення виявлено в 55% учнів 1-4 класів. Вони не виявляють бажання дізнатися щось нове під час заняття, не мають особливої потреби створювати технічні об'єкти своїми руками. З низьким рівнем прояву *образного компонента* технічного мислення виявлено 45% учнів 1-4 класів. Такі діти не можуть «внутрішнім поглядом» перемістити образ. Їм важко уявити конс-

трукцію. Низький рівень прояву *понятійного компонента* технічного мислення виявлено у 68% учнів 1-4 класів, такі учні не розуміють навчальний матеріал, не можуть виконати вказівки керівника гуртка. У 56% учнів виявлено низький рівень прояву *практичного компонента* технічного мислення, вони не можуть виконати практичні дії під час розв'язування технічних задач. Низький рівень прояву *емоційно-вольового компонента* виявлено у 60% учнів. Молодші школярі з низьким рівнем прояву емоційно-вольового компонента технічного мислення не можуть завершити розпочату роботу, довести її до кінцевого результату, виявляють невпевненість, нетерпіння, тривогу.

2. *Середній рівень (СР)* прояву *мотиваційного компонента* технічного мислення виявлено в 33% учнів 1-4 класів. Вони виявляють бажання дізнатися щось нове під час заняття, не мають особливої потреби створювати технічні об'єкти своїми руками, хоча і прагнуть навчатися в гуртку, щоб отримати статус гуртківця. З середнім рівнем прояву *образного компонента* технічного мислення виявлено 35% учнів 1-4 класів. Такі діти можуть «внутрішнім поглядом» перемістити образ, але їм важко уявити конструкцію в цілому. Середній рівень прояву *понятійного компонента* технічного мислення виявлено у 20% учнів 1-4 класів, такі учні розуміють навчальний матеріал, можуть виконати вказівки керівника гуртка з його допомогою. У 34% учнів виявлено середній рівень прояву *практичного компонента* технічного мислення, вони можуть виконати практичні дії під час розв'язування технічних задач з допомогою керівника гуртка. Середній рівень прояву *емоційно-вольового компонента* виявлено у 30% учнів. Молодші школярі з середнім рівнем прояву емоційно-вольового компонента технічного мислення можуть завершити розпочату роботу до кінця, вміють долати труднощі, але виявляють невпевненість, нетерпіння, тривогу.
3. *Високий рівень (ВР)* прояву *мотиваційного компонента* технічного мислення виявлено у 15% учнів 1-4 класів. Вони виявляють бажання дізнатися щось нове під час заняття. Мають особливу потребу створювати технічні об'єкти своїми руками, прагнуть навчатися в гуртку, щоб отримати новий статус і позицію гуртківця, цікавляться технікою, ідентифікують себе з видатними конструкторами, винахідниками. З високим рівнем прояву *образного компонента* технічного мислення виявлено 20% учнів 1-4 класів. Такі діти можуть «внутрішнім поглядом» перемістити образ, уявити конструкцію та схематично зобразити її. Високий рівень прояву *понятійного компонента* технічного мислення виявлено у 12% учнів 1-4 класів, такі учні розуміють навчальний матеріал, можуть виконати вказівки керівника гуртка без його допомоги. У 10% учнів виявлено високий рівень прояву *практичного компонента* технічного мислення, які можуть виконати практичні дії під час розв'язування технічних задач без допомоги керівника гуртка. Високий рівень прояву *емоційно-вольового компонента* виявлено у 20% учнів. Молодші школярі з високим рівнем прояву цього компонента технічного мислення можуть завершити розпочату роботу до кінця, вміють долати труднощі, виявляють впевненість, терпіння, отримують задоволення від розв'язування технічних задач.

Висновки. За результатами констатувального експерименту було розроблено узагальнену характеристику технічно спрямованої творчої особистості молодшого школяра. Для неї властиві:

1. Високий рівень мотивації технічної діяльності (в інших видах діяльності мотивація може бути низькою), допитливість (учень часто ставить уточнюючі запитання, намагаючись з'ясувати для себе цілісний процес виконання завдання).
2. Здатність до бачення цілісної структури технічного об'єкта, різноманітних можливостей і варіантів його використання; високий рівень розвитку просторової уяви.
3. Вміння розкривати суттєві ознаки технічних об'єктів, генерувати творчі ідеї в процесі виконання технічної діяльності, здатність до детальної розробки ідей, оригінальність у вираженні думок.
4. Здатність практично втілювати розроблені ідеї, вміння застосовувати технічні об'єкти.
5. Емоційна врівноваженість, почуття задоволення від роботи під час розв'язання технічних задач.

1. Альтшуллер Г.С. Введение в теорию решения изобретательских задач. — Новосибирск: Наука, 1986. — 206 с.
2. Василейський С.М. Психология технического изобретательства: Дис. д-ра психол. наук: в 2-х томах. — М., 1952.
3. Вержиковська Л.Г. Творчество младших школьников как условие их подготовки к общественно-полезному труду: Дис. канд. психол. наук: 19.00.07. — К., 1987. — 127 с.
4. Енгельмейер П.К. Творческая личность и среда в области технических изобретений. — СПб., 1911. — 115 с.
5. Кудрявцев Т.В. О структуре технического мышления и средства его развития // Вопросы психологии. — 1972. — №4. — С.70-84.
6. Моляко В.О. Стратегії творчої діяльності: школа В.О.Моляко / За загальною редакцією В.О.Моляко. — К.: Освіта України, 2008. — 702 с.
7. Пономарев Я.А. Исследование творческого потенциала человека // Психологический журнал. — 1991. — Т.12. — № 1. — С. 3-11.
8. Рибалка В.В. Психология розвитку творчої особистості: Навчальний посібник. — К.: ІЗІН, 1996. — 236 с.

Світлана Литвин-Кіндратюк,

кандидат психологічних наук, доцент,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Svitlana Lytwyn-Kindratiuk,

Candidate of Psychology senior lecturer,
the Precarpathian National University
named after Vasil Stefanik

УДК 159.922

ПСИХОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ СТАВЛЕННЯ ГОРЯН ДО ПРИРОДИ

PSYCHOLOGICAL PARAMETERS A RELATIONS OF MOUNTAINS TY NATURE

In the article are analysed particularities of ecological consciousness of mountains. On the base of comparison with results of preceding structure studies of ecological consciousness of mainly inhabitants flat territory are defined main parameters a relations of mountains to the nature, contents which very involved with the ancient stereotype a relations of person to the nature and simultaneously answers modern needs an ecological picture of the world of personality.

Keywords: ecological consciousness, parameters a relations to the nature, ecological experience, perception and understanding of natures, the huzul, picture of the world of personality.

Актуальність проблеми. В умовах змін клімату й екологічної кризи людина дедалі частіше відчуває відчуження й свою нездатність встановити тісний, змістовний зв'язок з природним довкіллям. Сучасна особистість прагне не лише досягнути закони природи абстрактно, на основі вивчення низки природничих наук, але й, потрапивши у ситуації безпосередньої взаємодії, оволодіти здатністю розуміти поведінку тварин, прискіпливо стежити за ростом і розвитком рослин, орієнтуватися в умовах незнайомого ландшафту тощо. У пересічного мешканця міста, виникає потреба у накопиченні більш багатих й різноманітних вражень про світ живого, у переживанні єдності й емоційної близькості зі світом природи. Очевидно, що самостійні спроби наповнення власної повсякденної поведінки екологічним змістом викликані збідненням та деформаціями екологічної активності широкого загалу, які спричинені погіршенням якості життєвого середовища в умовах міст, поширенням нових комунікативних технологій, які призводять до зменшення питомої ваги природного довкілля у структурі життєвого середовища як дорослих, так і дітей.

У цьому контексті особливий інтерес викликають дослідження на межі екологічної психології, етнопсихології та історичної етнології, які дозволяють не лише виявити екологічну складову ментальності етносів, але й провідне значення цієї складової в структурі їхньої ментальності. Йдеться про екологічність картини світу будь-якого етносу як великої соціальної групи, що тривалий час проживає на певній території й зазвичай досягає екосоціального балансу у взаємодії з довкіллям. Найперше йдеться про вивчення психологічних особливостей екологічної свідомості, екологічної культури, характеру ставлення до природи представників етнічних та етнографічних груп, мешканців тих регіонів, в структурі екосоціальних систем яких збережений істотний природний компонент. Особливий інтерес викликає життєдіяльність та світосприймання горян, котрі проживають за умов біорозмаїття природного ландшафту, який є домінантою в організації їхнього життєвого середовища, навіть у випадку добре структурованого соціального довкілля (гірське село, містечко, місто).

Основний зміст статті. Проблеми вивчення закономірностей розвитку екологічної свідомості особистості на різних етапах життєвого шляху, її екологічної культури та екологічної компетентності є нині пріоритетним напрямом еколого-психологічних досліджень. Це знаходить своє відображення у працях, які присвячені дослідженню основних характеристик ставлення особистості до природи. Так, на думку І.Кряж, сучасні філософські та психологічні студії особливостей взаємодії у системі «людина-природа» насамперед спрямовані на вивчення домінуючих тенденцій у відношеннях людини й природи — (екофільних й екофобних традицій), розгляд моральних аспектів відношень «людина-природа», а також дослідження уявлень про схожість та відмінність людини і тварин [3].

Для уточнення основних психологічних характеристик ставлення особистості до природи звернемося до напрацювань С. Дерябо та В. Ясвіна, які найбільш послідовно, опираючись на оригінальну концепцію та мето-

дичний інструментарій такого дослідницького напрямку, як психологія екологічної свідомості, аналізують цю проблему. На думку С. Дерябо та В. Ясвіна, ставлення особистості до природи виступає як суб'єктне, а фіксація потреб особистості на об'єктах чи явищах природи характеризується трьома базовими параметрами (широта, інтенсивність, усвідомлення), які задають своєрідний «суб'єктивний простір» даного конкретного ставлення. До того ж ставлення до природи можна охарактеризувати як єдність таких сторін, як когнітивно-інтелектуальна, почуттєво-емоційна, гуманістична, вчинково-діяльнісна складова. Співвідношення цих сторін ставлення до природи залежить від вікових та індивідуальних особливостей особистості, а також від специфіки її професійного досвіду [1].

На більш високому рівні аналізу ставлення до природи може бути охарактеризоване, вважають автори, іншими формально-кількісними параметрами (емоційність, узагальненість, домінантність, когерентність). З-поміж останніх вирізняються два узагальнені параметри, які дозволяють здійснити кількісно-змістовну характеристику цього ставлення (стійкість та модальність), на основі яких вчені конструюють чотири основні типи ставлення особистості до природи (об'єктно-прагматичний, суб'єктно-непрагматичний, суб'єктно-прагматичний, суб'єктно-непрагматичний) [1, с.28].

Водночас, аналізуючи структуру екологічної свідомості та параметри ставлення особистості до природи за С. Дерябо та В. Ясвіним, зауважимо, що у контексті даного концептуального підходу ставлення до природи фактично є дотичним до екологічного розуміння особистості, яке виникає у процесі спілкування з природою. Очевидно, що аналіз ставлення особистості до природи у взаємозв'язку з характером екологічного розуміння відкриває нові можливості у вивченні цих проблем. Останнє передбачає збагачення корпусу понять, які використовуються під час дослідження ставлення особистості до природи, окремими категоріями енвайронментальної психології, що зорієнтована здебільшого на врахування структури життєвого середовища, характеру взаємодії групи та особистості з довкіллям, зокрема природним.

Вважаємо, що у структурі загального розуміння особистістю природи поряд з ціннісно-смысловим компонентом та досвідом пріоритет належить когнітивній складовій, у якій уявлення, знання узгоджуються з ціннісно-смысловими спектрами, із загальними параметрами ставлення особистості до природи. Вони синтезуються у вигляді екологічних уявлень і на тлі традиційного чи модерного укладу життєзабезпечення, типового чи індивідуалізованого стилю життя, в контексті певного ландшафту і, зрештою, інтегруються в картину світу особистості. У такий спосіб картина світу збагачується етнічними цінностями, які виникають у процесі взаємодії з навколишнім середовищем, діалогу людини зі світом живого, іншими людьми.

Оскільки з-поміж великих соціальних груп найбільш тривкий, міцний зв'язок з оточуючим довкіллям налагоджують етнічні групи, спосіб життя, традиції господарювання, стереотипи поведінки яких упродовж століть відповідають геокліматичним умовам та характеру ландшафту, то й у структурі етнічної їхньої ментальності мають відобразитися певні характеристики ставлення до природного. Вони свідчать про той чи інший переважаючий тип, а також структуру, ставлення представників даного етносу чи етнографічної групи до природи. Приміром, такі етнопсихологічні особливості ставлення до природи найбільш повно збережені і яскраво виявляються у ментальності окремих етнографічних груп, які проживають в Україні в умовах гірського ландшафту (гуцули, бойки).

Про багате за змістом, емоційне і, з погляду сучасника, часом архаїчне, ставлення до природи горян, зокрема гуцулів, свідчать численні етнографічні розвідки кінця XIX — XX століття. Так, у ґрунтовному історико-етнографічному дослідженні Гуцульщини зауважується: «Природа в уявленнях гуцулів сповнена життя, в ній взаємопов'язані реальне та ірреальне, звичайні, видимі, і надзвичайні, таємничі речі, все розвивається і навіть камінь росте в землі. Рослини наділені здатністю спілкуватися, а тварини не лише розуміють людську мову, а й самі можуть розмовляти між собою у певні річні свята» [2, с.244].

До речі, науковці стверджують, що для багатьох народів світу властиве поклоніння горам і відчуття «святості гори», яке диктує заборону відвідувати гори або якусь окрему вершину. Загалом ставлення до гір як до священного об'єкту у різних народів (алтайці, камчадалі, киргизи, німці та ін.) виявляється по-різному, що зумовлене, на думку, екологічних психологів, характером гірського ландшафту та особливостями його сприймання людиною [4, 68]. Екстремальність, важкодоступність та незвичність гірських краєвидів сприяє розвитку в мешканців гір надто багатой за змістом міфологічної свідомості, яка в добу модерного суспільства певною мірою десакралізується, а тому естетизується, виявляється в народній творчості, зокрема в особливостях музичного та колірнього сприйняття, когнітивному стилі мистецьких композицій тощо. У цьому зв'язку згадаємо про розмаїття видів декоративно-вжиткового мистецтва, якими й нині славиться Гуцульщина (художнє ткацтво, вишивка, різьбярство, кераміка, писанки, прикраси з бісеру тощо). Менш тривале проживання етносу чи етнографічної групи в умовах гір, вірогідно, теж якоюсь мірою відображається у сприйманні простору й часу, в організації життєвого простору, зумовлює менш інтенсивну міфологізацію картини світу, що зрештою виявляється в параметрах ставлення особистості як представника етнографічної групи до природи (сталість, модальність, інтенсивність тощо).

Так, один з найбільш поважних дослідників світобачення й побуту бойків І. Франко зауважує окремі риси їхньої етнічної своєрідності у побуті, які частково підтверджують ці міркування: «бойки не люблять прикрас і оздоб, і в цьому зовсім не схожі, наприклад, на свого східного сусіда, гуцула; бойко практичніший, він дивить-

ся на речі з погляду користі і доцільності. Простоту і відсутність прикрас характеризує загалом і бойківський одяг» [5, с.87]. Їжа бойків теж вирізняється своєю простотою. І хоча «їх їжа, як у всіх українських селян, складається переважно з рослинної страви», вона «в горах дуже вбога й одноманітна» [5, с.89]. І. Франко зауважує деякі традиційні харчові переваги бойків, які з врахуванням їхнього способу життя спершу видаються дещо суперечливими. Так, бойки славляться відгодівлею худоби, «здавна розуміються на породах та їх характерних рисах» [5, с. 96]. Вони залюбки розводять волів і взагалі рогату худобу — не стільки заради молока, як для продажу, проте з «тваринної їжі певну роль у харчуванні бойків відіграє, по суті, лише молоко з його продуктами (зокрема солений овечий сир, так звана бринза) [5, с.84]. Попри те, «що бойки селяться при гірських річках і потоках, які колись відзначалися великим багатством благородної та іншої риби, вони, настільки я міг помітити, не є особливими любителями рибальства [5, с.96]. На нашу думку, етнічні стереотипи поведінки бойків, традиційний характер їх життєдіяльності та життєзабезпечення, вибіркоче ставлення до тих чи інших продуктів харчування відтворюють елементи моделей поведінки, системи харчування та картини світу, яка мають своїми витокami прадавній господарсько-культурний тип та уклад життя, який, імовірно, менш пов'язаний, ніж у гуцулів, з середньогір'ям та високогірними гірськими ландшафтами.

Висновки. Таким чином, еколого-психологічний аналіз структури ставлення горян до природи свідчить про тісний зв'язок параметрів цієї структури з характером розуміння світу природи представниками певного етносу чи етнографічної групи природи. Горяни у порівнянні з мешканцями рівнинних територій більш схильні до естетизації сприймання природного ландшафту та свого життєвого середовища у його контексті, що є наслідком часткової модернізації їхньої стародавньої міфологічної картини. В наш час сприймання горянами біорозмаїття природного ландшафту, його духовно-рекреаційного потенціалу сприяє збереженню у структурі їхнього ставлення до природи домінанти почуттєво-емоційної складової. Водночас навіть тимчасове знайомство з гірськими краєвидами, способом та укладом життя горян сприяє формуванню готовності до співпереживання в ситуаціях взаємодії з природним довкіллям у екологічних туристів, загальній екологічності картини світу тих, хто прагне побувати в горах.

1. Дерябо С., Ясвин В. Экологическая педагогика и психология. — Ростов-на Дону, «Феникс», 1996. — 480 с.
2. Кирчів Р.Ф. Світоглядні уявлення і вірування // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. — Київ, Наукова думка, 1987. — С. 243-260.
3. Кряж І.В. Особливості репрезентації в звичайній свідомості відношень «людина-природа». Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01. — Харків, 1995. — 18 с.
4. Рыжиков А.И. Заповедное и его восприятие человеком // Вопросы психологии. — 1993. — № 5. — С. 66-74.
5. Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину // Літературно-критичні праці (1905 – 1906). Зібрання творів у п'ятидесяти томах. Література і мистецтво. Томи 26 — 43. Т. 36. — К.: Наукова думка, 1982. — С. 68-99.

Алим Асманов,

преподаватель кафедры педагогики,
Республиканское высшее учебное заведение
«Крымский инженерно-педагогический университет»

Alim Asmanov,

the teacher of the pedagogical department,
Crimean State Engineering and
Pedagogical University

УДК 378.71

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE PRIMARY SCHOOL CHILDREN EDUCATION

In article psihologo-pedagogical aspects of a problem of patriotic education of younger schoolboys are analyzed. The condition of an investigated problem in the modern theory is opened. Pedagogical conditions of patriotic education of younger schoolboys at modern school are defined.

Keywords: patriotic education, national consciousness, feeling of pride of the Native land.

В статті аналізуються психолого-педагогічні аспекта проблеми патріотичного виховання молодших школярів. Розкрито стан досліджуваної проблеми у сучасній теорії. Визначені педагогічні умови патріотичного виховання молодших школярів у сучасній школі.

Ключові слова: патріотичне виховання, національна самосвідомість, почуття гордості за Батьківщину.

Актуальность проблемы. Эффективное развитие человеческого общества определяется пристальным вниманием как к материальным, так и духовным ценностям, имеющим жизненно важное значение. Важнейшим из них, на наш взгляд, является патриотизм, уходящий корнями в историю, культуру каждого конкретного народа и государства.

Философы (А.Миловидов, П.Рогачев, М.Свердлин и др.) и педагоги (В.Сухомлинский, Г.Филонов, З.Гасанов и др.) определили патриотическое воспитание как процесс формирования патриотического сознания, осуществляемого в подростковом и юношеском возрасте — то есть наличие у человека уже определенного социального опыта и знаний об окружающей социальной действительности. В то же время в понятие социокультурной среды включаются особенные конкретно-чувственные элементы — территория, язык, этнос, произведения культуры, устного народного творчества и т.д., которые должны не только осознаться личностью, но и прочувствоваться ею (Н.Губанов, Х.Кадиев, Н.Крылова).

Целью данной статьи является психолого-педагогическая характеристика особенностей патриотического воспитания младших школьников.

Младший школьный возраст по своим психологическим характеристикам наиболее благоприятен для воспитания патриотизма, т.к. в этом возрасте дети достаточно внушаемы, впечатлительны, эмоциональны, их отличает искренность чувств, безграничное доверие к взрослому, подражание старшим. Впечатления и чувства, пережитые в детстве, оказывают глубокое влияние на дальнейшее развитие ребенка, остаются в памяти на всю жизнь. Благодаря возросшим умственным и познавательным способностям дети младшего школьного возраста способны проявлять устойчивый интерес к Родине, к происходящим в ней событиям; под руководством воспитателей и учителей у них может быть сформирована система знаний об окружающем мире через усвоение произведений народного творчества, которая способствует интенсивному развитию не только эмоционально-чувственной, но и интеллектуальной сферы.

Выявленные психологами Л. Выгодским, А.Запорожцем, А.Усовой особенности свидетельствуют о том, что у детей младшего школьного возраста, имеются необходимые предпосылки для успешного решения проблемы патриотического воспитания. В связи с этим особый интерес для нашего исследования представляют работы, посвященные проблеме патриотического воспитания детей младшего школьного возраста.

Степень разработанности проблемы. В педагогике вопросы воспитания патриотизма рассматривались как ознакомление с различными явлениями окружающей действительности на основе конкретно-чувственного восприятия детей (Р.Жуковская, Л.Беляева, С.Козлова, и др.); как одна из сторон нравственного воспитания (В.Нечаева, Т.Маркова, Н.Виноградова и др.); как создание целенаправленной системы патриотического воспитания при соответствующей организации педагогической среды (Л.Никонова); как формирование интереса к различным сторонам своей культуры при положительном восприятии отдельных произведений народного творчества (Р.Халикова, Е.Корнеева, А.Булатова и др.). Некоторые аспекты патриотического воспитания рассматривались педагогами-исследователями в связи с решением задач ознакомления детей младшего школьного возраста с отдельными сторонами общественной жизни: трудом взрослых — Н.Крылова, В.Логонова; городом, государством — А.Анциферова, Н.Мельникова.

Исследование проблемы патриотического воспитания детей младшего школьного возраста требует осмысления не только педагогических, но и психологических основ этого процесса. Для правильной организации работы по патриотическому воспитанию детей данного возраста необходимо знать их возрастные возможности и психологические особенности. Так, в шестилетнем возрасте ребенка ждет первая крупная перемена в жизни. Переход в школьный возраст связан с решительными изменениями в деятельности, общении, отношениях с другими людьми. Ведущим видом деятельности становится учение, изменяется уклад жизни, появляются новые обязанности, новыми становятся и отношения ребенка с окружающими. Мышление у младших школьников развивается от эмоционально-образного к абстрактно-логическому.

Становление личности младшего школьника происходит под влиянием новых отношений с учителями и сверстниками (одноклассниками), новых видов деятельности (учения) и общения, включения в целую систему коллективистских отношений (формируются навыки общественного поведения, ответственность за поступки, товарищество, взаимопомощь и др.). Младший школьный возраст представляет больше возможности для формирования нравственных качеств и положительных черт личности. Податливость и известная внушаемость школьников, их доверчивость, склонность к подражанию, огромный авторитет, которым у них пользуется учитель, создают благоприятные предпосылки для формирования высокоморальной личности.

Вопрос о нравственном развитии личности ребенка неразрывно связан с формированием его отношений к окружающей действительности (В.Н. Мясищев). Учитывая, что патриотизм проявляется прежде всего в отношении к родине, народу, его истории, культуре, труду, природе родного края, необходимо рассмотреть особенности проявления отношений к окружающему у ребенка младшего школьного возраста. Эти отношения проявляются в единстве интеллектуальной, эмоциональной и действенной сторон личности, поэтому необходимо более подробно рассмотреть особенности развития этих сфер личности у ребенка младшего школьного возраста. Отечественные педагоги и психологи подчеркивают роль чувств и эмоций в формировании отношений ребенка к окружающему миру.

Младший школьный возраст — период интенсивного развития личности, ее эмоциональной сферы. В этом возрасте создаются условия, делающие его наиболее благоприятным для воспитания у младших школьников патриотических чувств, поскольку ребенка младшего школьного возраста отличает большая эмоциональность. Чувства и эмоции господствуют над всеми сторонами его жизни, определяют поступки, выступают в качестве мотивов поведения (А.Леонтьев), выражают отношение ребенка к окружающему миру. Эмоциональные переживания, а не разумные доводы часто имеют доминирующее значение в жизни ребенка [5].

У детей младшего школьного возраста чувства вызываются более широким кругом социальных явлений. Широкое знакомство детей этого возраста с предметами и явлениями общественной жизни способствует росту социального начала в чувствах, формированию правильного отношения к фактам окружающей жизни. Младшие школьники способны проявлять подлинную и искреннюю заботу о близких в семье, типичной становится дружба между сверстниками. Вместе с тем, нужно отметить, что в этом возрасте чувства продолжают оставаться еще достаточно неустойчивыми, что создает определенные трудности в воспитании у них патриотизма. С возрастом чувства детей становятся более осознанными, прослеживается переход от элементарных неосознанных эмоций к эмоциям более высокого порядка. Данные изменения происходят в результате расширения знаний об окружающем, усвоения нравственных норм, формирования самооценки. В младшем школьном возрасте эмоциональные переживания вызываются в основном оценками взрослых. Дети пытаются разобраться в том, что хорошо и что плохо, самостоятельно оценивать свои поступки и поступки других людей, поэтому нужно подчеркнуть большую роль примера эмоционального отношения к действительности взрослых: от богатства чувств, активного эмоционального восприятия взрослых зависят чувства детей. Это является важным условием, облегчающим воспитание патриотических чувств детей.

У детей в 6-7 летнем возрасте активно формируются нравственные чувства, которые психологи определяют как эмоциональные отношения к поведению других людей и своему собственному, выражающие общественную мораль, сложившиеся нравственные традиции, реальные отношения людей друг к другу [7]. Такие чувства, как дружба, любовь, гуманизм, коллективизм, патриотизм, вначале проявляются в форме привязанности ребенка к

родителям, отдельным сверстникам, коллективу детей и формируются на основе часто повторяющихся эмоций (А.Ковалев, А.Люблинская, Т.Репина и др.). Формирование такого сложного, многогранного чувства, как любовь к Родине, осуществляется на основе развивающегося и ставшего устойчивым чувства симпатии, сопереживания, доброты, ласки, доброжелательности сначала к родным и близким людям. Со временем это чувство вырастает, распространяясь на более широкий круг людей, предметов, явлений окружающей жизни.

Если ребенок в детстве испытал чувство жалости к другому человеку, радость от хорошего поступка, гордость за своих родителей, уважение к ним, к их труду, восхищение героическим подвигом своих соотечественников, радость и воодушевление от соприкосновения с прекрасным, он тем самым приобрел «эмоциональный опыт», «фонд эмоциональных переживаний», который будет иметь громадное значение для его дальнейшего развития и роста. Тем самым будут «проторены пути для ассоциаций эмоционального характера», а это является основой, фундаментом более глубоких чувств, условием полноценного эмоционального развития человека [1].

В.Сухомлинский писал, что в детстве человек должен пройти эмоциональную школу — школу воспитания добрых чувств: чувства, пережитые в детстве, не исчезнут бесследно. Поэтому важно, чтобы все, что воспринимает ребенок в окружающем мире, вызывало в его душе эмоциональный отклик. В.Сухомлинский считал: то, что открывается перед человеком с первых же шагов его сознательной жизни — с того момента, как он подумал и пережил, — он должен не только видеть и понимать, но и любить, дорожить им, считать своим, чувствовать себя частицей мира, в котором родился [3]. Самое существенное в формировании нравственных чувств — это непосредственное проявление их в реальных практических поступках и действиях детей. Чувства проявляются, формируются и развиваются в деятельности, становятся побудительной силой поведенческого акта [6].

Таким образом, нравственные чувства, к которым относится чувство патриотизма, начинают складываться уже в младшем школьном возрасте на основе обогащения содержания, роста осознанности, глубины и устойчивости эмоциональных переживаний. Нравственные чувства детей младшего школьного возраста формируются на основе интереса и эмоционального положительного отношения к окружающему.

Одним из существенных моментов, способствующих формированию отношения к окружающему, является то, что при восприятии окружающей действительности ребенок младшего школьного возраста не остается на поверхности фактов, а стремится объяснить их, установить зависимость и отношения, создает свои теории, т.е. способен к отражению мира в системе (Л.Выготский). Ребенка интересуют причины происходящих событий, сущность явлений. Познать сущность происходящего можно только овладев системой знаний об окружающем мире. Исследования Л.Божович, А.Ковалева, В.Мясищева, А.Усовой доказали, что освоение системы знаний, отражающей существенные связи и зависимости в окружающей действительности, обеспечивает формирование нравственно воспитанной личности. Вместе с тем, младшие школьники не могут самостоятельно проникнуть в сущность общественных явлений, и лишь под руководством взрослых они овладевают системой знаний на основе понимания естественных, действительно существующих в окружающем мире связей и отношений между отдельными предметами и явлениями. Психолого-педагогические исследования показали, что основной формой знаний младших школьников являются представления, которые на протяжении данного возраста обогащаются, наполняются новым содержанием, становятся более осмысленными и понятными.

Важность эмоциональной отзывчивости ребенка в процессе познания подчеркивал К.Ушинский, утверждая, что если то, что заучивается детьми, не пробуждает в них никакого чувства, желания и стремления, то тогда заученное не может иметь никакого непосредственного влияния на их нравственность [4].

Таким образом, у детей младшего школьного возраста можно сформировать систему обобщенных знаний о явлениях общественной жизни, которые являются основой их сознательного отношения к окружающему, предпосылкой патриотического воспитания детей. Этому способствует увеличение объема представлений и понятий об окружающем мире у детей, возрастающая произвольность психических процессов, способность к усвоению связей между предметами и явлениями окружающего мира, возрастание возможностей умственного развития, появление познавательных интересов.

Отечественные психологи приходят к выводу, что при воспитании эмоций и чувств ребенка важное значение имеет правильная организация деятельности детей, поскольку чувства формируются, закрепляются и упражняются в деятельности: игре, труде, творческой художественно-эстетической деятельности. Известно, что ведущим видом деятельности детей младшего школьного возраста является игра. Наибольшую ценность в процессе воспитания патриотических чувств детей представляет ролевая игра, выражающая связь ребенка с обществом. В ней проявляется потребность ребенка в самостоятельном действии, в воспроизведении окружающего, в эмоциональном переживании. Выбор игры определяется силой переживаний ребенка, уровнем его знаний об отображаемых явлениях. Д.Эльконин, подчеркивая значение игры в воспитании детей, писал, что какие игры выбирают дети, во что они играют — все это определяет те впечатления, под которыми они живут [2]. Играя определенную роль, ребенок подчиняет свое поведение требованиям, вытекающим из роли, искренне переживая чувства изображаемого лица. В игре впервые возникает соподчинение мотивов, появляются мотивы социального содержания.

Свое отношение к окружающему ребенок выражает также в творческой, художественно-эстетической деятельности (танце, пении, рисовании, аппликации, лепке). Отобразив события и явления окружающего мира, ребенок передает не только свои впечатления, но и то отношение к действительности, которое сформировалось у него под влиянием социальной среды и воспитания. В этом смысле любой творческий продукт каждого ребенка отражает его восприятие мира, интересы, оценки различных явлений и событий. Изображая те или иные события, ребенок тем самым уже оценивает их как важные и неважные для него. Эмоциональное отношение к изображаемому событию дети передают с помощью различных средств выразительности: голоса, руки, движения, рисунка, скульптуры и т.д. В младшем школьном возрасте под влиянием родителей и учителей ребенок выполняет практические действия, результат которых важен не только для него самого, но и для других людей. Деятельность ребенка начинает диктоваться целями общественного характера. Именно в младшем школьном возрасте складываются основы действенного отношения к Родине, проявляющиеся в умении заботиться прежде всего о родных и близких людях, делать полезное для других людей, беречь то, что создано трудом человека, ответственно относиться к порученному делу, бережно относиться к природе.

У ребенка в этом возрасте появляется соподчинение мотивов и на этой основе складываются общественные мотивы, стремление сделать что-то нужное, полезное для окружающих (Д.Эльконин). Данный факт имеет большое значение для воспитания основ патриотизма детей 6-7 лет, поскольку появление социальных мотивов деятельности является основой формирования нравственных качеств личности [2]. Вместе с тем, социальные мотивы, как подчеркивают психологи, только начинают складываться, они носят элементарный характер, обладают относительно слабой побудительной силой и не могут в течение длительного времени определять общую направленность поведения ребенка. Но сам факт их возникновения имеет важное значение в нравственном развитии личности ребенка.

Выводы. Анализ психолого-педагогических исследований позволил вычленил следующие важнейшие особенности развития младших школьников, которые необходимо учитывать в процессе их патриотического воспитания: а) активное развитие познавательного интереса к явлениям окружающего мира; б) развитие способности детей 6-7 лет усваивать достаточно большой объем обобщенных и систематизированных знаний об окружающем мире; в) учет взаимосвязи эмоциональных и познавательных процессов; г) формирование нравственных чувств на основе обогащения содержания, глубины и устойчивости эмоциональных переживаний, накопления опыта положительных эмоциональных переживаний в процессе художественно-эстетической деятельности; д) формирование потребности в самостоятельном действии по отражению накопленных знаний и отношений к окружающему миру; е) постепенное усложнение деятельности младших школьников на основе возрастания общей произвольности поведения; ж) формирование общественно значимых мотивов деятельности и их зависимость от знаний и практического опыта детей.

Изучение психолого-педагогических предпосылок патриотического воспитания младших школьников позволило определить направление изучения опыта работы школ и детских учреждений по исследуемому вопросу и на основе этого выявить педагогические проблемы, решение которых будет содействовать совершенствованию процесса воспитания патриотизма у детей младшего школьного возраста.

1. Якобсон С. Психологические проблемы этического развития детей. — М., 1984. — 142 с.
2. Эльконин Д. Детская психология. — М., 1987. — 328 с.
3. Сухомлинский В. Сердце отдаю детям. — К., 1973. — 287 с.
4. Подласый И. Педагогика 100 вопросов 100 ответов. — М., 2003. — С. 71-73.
5. Леонтьев А. Потребности, мотивы, эмоции. — М., 1971. — 40 с.
6. Люблинская А. Детская психология. — М., 1971. — 415 с.

Світлана Щербина,

викладач кафедри іноземних мов,
Київський міжнародний університет

Svetlana Scherbyna,

a teacher of the department of foreign
languages Kyiv International University

ФРАЗЕОЛОГІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «УСПІХ» В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

THE PHRASEOLOGICAL REPRESENTATION OF THE CONCEPT «SUCCESS» IN THE ENGLISH LANGUAGE

The article is dedicated to the examination of the phraseological units of the concept «success» in the English language and their semantic peculiarities. The author classifies these phraseological units according to their semantic peculiarities and analyzes the principles of their combinability in the English language.

Key words: concept, picture of the world, linguistic picture of the world, phraseological units, comparability.

Актуальність проблеми. Стаття присвячена дослідженню семантичних особливостей фразеологічних одиниць концепту «успіх» в англійській мові. Автор класифікує дані фразеологічні одиниці згідно їх семантичних особливостей та досліджує принципи сполучуваності фразеологічних одиниць концепту «успіх» в англійській мові.

Джерелом дослідження стали дані англо-українських та англо-російських фразеологічних словників [4; 5; 6; 7], вивчення яких дає змогу виявити фразеологічні одиниці, які використовуються для позначення концепту «успіх» в англійській мові.

Фразеологізми є невід'ємною складовою словника англійської мови, адже фразеологічні одиниці репрезентують окремі фрагменти мовної картини світу, які є актуальними для носія мови. Саме за допомогою фразеологізмів, які не перекладаються дослівно, а сприймаються переосмислено, поширюється естетичний аспект мови. У фразеологічних одиницях знаходить відображення історія народу, своєрідність її культури та звичаїв. Можна погодитися з думкою В. Маслової, яка стверджує, що фразеологічні одиниці відіграють важливу роль у створенні мовної картини світу, тому вони є дзеркалом життя нації [3: 45].

Проблемам дослідження мовної картини світу та концептам присвячено багато праць українських та закордонних мовознавців таких, як: Н.Д. Арутюнова, І.О. Голубовська, В.З. Дем'янков, С.А. Жаботинська, В.І. Карасик, О.С. Кубрякова, Г.І. Кустова, О.О. Селіванова, В.М. Телія та інші. На даному етапі цим напрямом дослідження займаються такі вчені, як: А.Д. Белова, А.М. Приходько, І.О. Голубовська, однак дане питання залишається досить актуальним.

Основна мета даної статті полягає у дослідженні особливостей вживання концепту «успіх» у фразеологічних одиницях англійської мови.

Дана мета зумовлена вирішенням наступних завдань:

- 1) за допомогою фразеологічних словників відібрати фразеологічні одиниці, які відображають концепт «успіх» в англійській мові;
- 2) класифікувати дані фразеологічні одиниці за семантичними особливостями вживання;
- 3) визначити словосполучуваність даних фразеологічних одиниць.

Основний зміст статті. «Успіх» — абстрактне поняття і сприймається як продукт мисленнєвої діяльності людини, до нього не можна доторкнутися чи отримати в подарунок, воно є віддзеркаленням внутрішнього світу людини і виявляється лише у спілкуванні.

Дані англо-українських та російсько-англійських фразеологічних словників дозволили відібрати досить значну кількість фразеологізмів, які вживаються для вираження концепту «успіх» в англійській мові, а це в свою чергу доводить, що для носія англійської мови властиве повсякденне вживання фразеологічних одиниць.

Під час сприйняття фразеологічних одиниць відбувається процес декодування перенесень з однієї концептуальної структури в іншу у процесі творення фразеологічних одиниць. Процес декодування спрощується наявністю у структурі фразеологічних одиниць символів, тобто елементів, які дають можливість розкодувати послання. Носії мови розуміють фразеологізми, які їм зустрічаються вперше, навіть ізольовано, поза контекстом, бо їм відомі типові моделі вербалізації смислів, але не носію мови це зробити не так просто.

Відібрані нами фразеологічні одиниці можна розподілити за певними групами: першу групу становлять фразеологічні одиниці, які в своєму складі вміщують слово *success*, тому з їх розумінням труднощів не виникає, але їх кількість виявилася найменшою. Це такі фразеологічні одиниці:

- to be in the picture for success — мати всі шанси на успіх;
- to be a success with sb. — користуватися успіхом;
- success attend you — щастя тобі;
- success is never blamed — переможців не судять;
- nothing succeeds like success — один успіх притягує інший.

Наступна група представлена фразеологізмами, які не містять у своєму складі слово *success*, але виражаються синонімічним рядом, який складають такі фразеологізми, як *luck*, *fortune* and *hit*, тому ці синоніми дають можливість швидко розкодувати дані фразеологізми. Це такі фразеологізми:

- lucky break — удача;
- luck of the draw — випадковий успіх;
- luck in a bag — несподівана удача;
- stroke of fortune — несподівана удача;
- fortune smiles on smb — удача завжди переслідує когось;
- fortune is blind — доля сліпа;
- fortune knocks once at least at every man's gate — кожному хоч раз в житті пощастить;
- fortune of war — воєнна удача;
- to strike lucky — виграш в лотереї;
- to hit pay dirt — знайти щось цінне;
- to hit the jackpot — досягти успіху;
- to hit the bull's eye — досягти успіху.

Найбільшу групу фразеологізмів складають фразеологічні одиниці, які не вміщують слова *success* або його синонімів, але несуть у собі відображення успіху. Наприклад:

- to strike it rich — виграти велику суму грошей;
- to fall on one's feet — бути тим, кому щастить;
- an Indian summer — пора успіху;
- to pull oneself up by one's bootstraps- досягти успіху без будь-якої допомоги;
- to be having a field day-досягти успіху у важкій ситуації;
- to be on a roll-досягти успіху, прогресу;
- to put smth to bed — могтися успіху;
- to start off on the right foot-досягти успіху, успішно розпочавши щось;
- to be home and dry-досягти успіху чи бути впевненим в успіху;
- a dead curt — повний успіх;
- to do smth on the coat-tails of smb — могтися успіху завдяки успіху інших;
- to make headway — могтися успіху;
- to be in pole position-мати великі шанси на успіх;
- the sky is the limit-його успіхам не має меж;
- to be on cloud nine — бути на сьомому небі від щастя;
- the big time — час успіху і слави;
- to feel on the top of the world — бути на вершині успіху;
- the time of milk and honey — щасливий час;
- to be full of beans — бути щасливим;
- to walk on air — бути дуже щасливим.

Дані фразеологізми не так просто зрозуміти не носію мови, а це ще раз доводить, що мовна картина світу англіців досить своєрідна, а концепт «успіх» відіграє у ній важливу роль. Оскільки слово успіх передбачає щось позитивне, якісь досягнення у житті кожної людини, йому належить особливе місце в концептосфері англійської мови. Таким чином, можна погодитися з думкою Вишнякової Н.М., що концепти узагальнюють і класифікують усі існуючі чи уявлювані явища, дозволяючи зберігати знання про навколишню дійсність у національній пам'яті носіїв мови у вигляді пізнаного субстрату [4: 85].

Наступним завданням нашого дослідження було визначити словосполучуваність фразеологічних одиниць, які утворюють концепт «успіх». Семантичні відношення фразеологізмів ґрунтуються на їх сполучуваних властивостях. Іншими словами, їм властива валентність.

За основу ми взяли класифікації І.В. Арнольд та Е.Ф. Арсеньєвої. Також ми виділили та додали деякі види сполучуваності, які не зазначені у класифікаціях даних науковців [1: 45; 2: 64]. Дані дослідження виглядають так: нами виявлено 14 фразеологічних одиниць, основний базовий елемент яких є іменник, що представлені такими моделями:

Adj + N: a dead curt, a big time, lucky devil, lucky break, small fortune.

N + prep + N: a run of luck, luck of the draw, luck in a bag, stroke of fortune, fortune of war.

Тут ми можемо додати ще такі моделі словосполучуваності:

N + V: fate decreed.

N + V + N: the sky is the limit, something hits the spot.

N + V + Adj: Fortune is blind.

Аналіз фразеологічних одиниць виявив, що найбільш поширену групу складають фразеологізми, базовим елементом яких є дієслово. Їх нараховується найбільша кількість (17 одиниць) Це наступні фразеологізми:

V + N: To strike oil, to smash a hit, to temp fate, to make headway, to hit the jackpot.

V + (prep) + one /'s + N: To try one's luck.

To pull oneself by one's bootstraps.

V + N + adj: To be home and dry.

V + pron + N: To be on a roll, to come into a fortune, to make somebody's day, to walk on a air.

V + N + N: To hit pay dirt.

Тут можемо виділити ще деякі види словосполучуваності, які не зазначені у класифікаціях І.В. Арнольда та Е.Ф. Арсеньєвої. Це такі види словосполучуваності:

V + prep + Adj + N: To be in pole position, to start off on the right foot.

V + prep + N + num: To be on cloud nine.

V + adj: To strike lucky.

Серед проаналізованих прикладів найменшу групу склали фразеологізми, що функціонують як вигуки. Ми нарахували 2 фразеологічні одиниці: Success attend you! All power to you elbow!

За результатами дослідження найчисельнішим виявився підклас фразеологічних одиниць зі структурою Adj + N, V + N та N + prep + N.

Висновки. Проаналізувавши фразеологічні одиниці, які репрезентують концепт «успіх» в англійській мові, можемо стверджувати, що концепт «успіх» відображається в англійській мові досить великою кількістю фразеологічних одиниць, що свідчить про ключове місце даного концепту в англійській мовній картині світу. Ми класифікували ці фразеологічні одиниці на три групи згідно з їх семантичними особливостями. Найменшу групу фразеологічних одиниць складають фразеологізми, які вміщують у собі слово success, чисельнішу групу склали фразеологізми, які передають успіх через синоніми даного слова, такі, як: luck, fortune, hit. І найчисельнішою виявилася група фразеологічних одиниць, які служать для позначення успіху в англійській мові, але окремі їх елементи не позначають успіх.

Класифікувавши відібрані нами фразеологічні одиниці за видами слово –сполучуваності, ми виявили, що найчисельнішим виявився підклас фразеологічних одиниць зі структурою Adj + N (5), V + N (5) та N + prep + N (5). Також ми додали ще деякі структури словосполучуваності, які не зазначені у використаних нами авторів. Це такі структури: N + V, N + V + N, N + V + Adj, V + prep + Adj + N, V + prep + N + num, V + Adj.

1. Арсеньєва Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц (на мат. фразеологических единиц семантики ориентиров на человеке в англ. и русском языках). — Казань: Изд-во Каз. у-та, 1989. — 139 с.
2. Маслова В.А. Лингвокультурология. — М.: Академия, 2001.
3. Вишнякова Н.М. Язык и концептуальное пространство. — М., 2002. — 270 с.
4. Англо-укр. фразеологічний словник / Уклад. К.Т. Баранцев. — 2-ге вид., випр. — К.: Т-во «Знання», КОО, 2005. — 1056 с.
5. Кунин А.В. Англо-фразеологический словарь. — М.: Рус. язык, 1998. — 512 с.
6. Литвинов П. П. Англо-русский фразеологический словарь с тематической классификацией: Продвинутый английский через фразеологию — М.: Яхонт. — 448 с.

Розділ VI

Екологічне, природоохоронне та трудове виховання учнів гірських шкіл — запорука збереження та сталого розвитку Карпат

Учні 10 класу Вигодської ЗОШ I-III ступенів Долинського району Івано-Франківської області працюють у комп'ютерному кабінеті над створенням навчального проекту

Старшокласники під керівництвом вчителя біології С.І. Рак знайомляться з видовим складом рослин заповідного урочища «Грегіт»

Іван Калуцький,

доктор сільськогосподарських наук,
професор,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Ivan Kalutsky,

Doctor of agricultural sciences,
Professor,
Precarpathian National Stefanyk
Vasyl University

УДК 378. 504

ВИКОРИСТАННЯ ШКОЛОЮ МОЖЛИВОСТЕЙ ДЕРЖАВНИХ ПРИРОДО-ЗАПОВІДНИХ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ СВІДОМОСТІ ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ГІРСЬКИХ ШКІЛ

SCHOOL USAGE OF THE OPPORTUNITIES OF STATE NATURAL-PROTECTED ESTABLISHMENTS FOR NATURAL RESERVE CONSCIENCE AND ECOLOGICAL BRINGING-UP OF PUPILS FROM MOUNTAIN SCHOOLS

Ukraine as a Convention participant about protection and permanent development of the Carpathian mountains, has taken a duty to hold policy for growing ecological knowledge. The correction of public access to the information about protection and permanent development of the Carpathian mountains should be given by Ukraine, also the development of adequate educational programmes. The article reveals proposals about the correction of ecological education of pupils from mountain schools by using the potencial of state natural-protected establishments.

Key words: ecological education, mountain school, natural-protected activity

Постановка проблеми. Всесвітнім фондом природи (WWF) Карпати визнані одним із двохсот найвизначніших природних регіонів (екорегіонів) планети. В Карпатах поєднується неповторне різноманіття живої природи з самобутньою історико-культурною спадщиною, зумовленою особливостями життя в гірських умовах. У флорі Карпат — третина всіх видів рослин Європи, тут ще живуть тварини, яких не зустріти в багатьох інших регіонах континенту.

Українські Карпати — це 6 % території України, але близько 20 % лісового фонду держави, понад 30 % її водних ресурсів. В 3756 карпатських населених пунктах проживає 6 млн. чоловік — 12 % української людності [2].

З Карпатами тісно пов'язана історична доля народів, що протягом тисячоліть заселяють цей регіон. Багаті відновні і невідновні ресурси мали важливе значення для розвитку їх національної економіки, а своєрідна природа істотно впливала на духовну сферу життя населення, органічно пов'язаного з гірськими ландшафтами. Про це переконливо свідчать культурні традиції народів, їх оригінальний фольклор, декоративне мистецтво, специфічні риси народної архітектури, що так яскраво відбивають ландшафтні особливості гір.

Отже, багатогранне значення природи Карпат для економічного прогресу, а також її вплив на культурну самобутність народів, які тут проживають, безсумнівне. Тому життєво важливе завдання її охорони необхідно розглядати не лише в еколого-економічному аспекті, але і з соціальних та загальнокультурних позицій [6].

Принципово нові потенційні можливості та завдання здійснення природоохоронних завдань існують зараз, коли Україна ратифікувала Рамкову конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат.

Країни учасники Конвенції зобов'язалися проводити політику, спрямовану на підвищення екологічної обізнаності та покращення доступу громадськості до інформації щодо охорони і сталого розвитку Карпат, а також сприяння відповідним освітнім заходам і програмам [1].

Основний зміст статті. Екологічна освіта та виховання є надзвичайно важливим елементом охорони природи, вони покликані формувати у людини активну природоохоронну позицію і бути основою в процесі оволодіння екологічними знаннями, умінням та навичками.

Найкращою школою екологічної освіти та виховання є спілкування з природою, вивчення та пізнання її закономірностей, явищ. Книга — природи невичерпне джерело пізнання і духовного збагачення. Видатний педагог В. Сухомлинський писав: «...пізнання природи, оволодіння знаннями про неї, приховує в собі ще не використані досі можливості для того, щоб знання формували позиції людини. Природа — не тільки середовище навколо нас, а й всенародне добро і багатство, за яке кожен громадянин нашого суспільства несе відповідальність».

Комплекс екологічних цінностей зумовлює безперервний процес екологізації освіти і виховання, який повинен розпочинатися з моральних устоїв у родині, а надалі здійснюватися через громадські організації, навчальні заклади, суспільні, державні та недержавні організації. В останні десятиліття в нашій державі створюються державні природоохоронні заклади, які активно займаються проблемами екологічної освіти та виховання. До них передовсім відносяться такі установи, як заповідники, національні природні парки, ландшафтні парки, природничі музеї та зовсім недавно створені лісівничо-просвітницькі екологічні центри. Такі організації є місцем проведення формальної і неформальної екологічної освіти, а також самостійно організують і проводять освітньо-виховну діяльність. Метою освітньо-виховної діяльності організацій природо-заповідного фонду України є формування нових етичних стосунків людини з природою, сприяння сталому розвитку суспільства та природи, формування екологічної свідомості та екологічної культури всіх верств населення, виховання розуміння сучасних екологічних і природоохоронних проблем та сприяння їх вирішенню [2].

Особливе місце в екологічному вихованні учнів гірських шкіл, у відповідності до положень Карпатської конвенції щодо захисту та сталого розвитку гір, необхідно відводити державним природоохоронним закладам. Екологи давно встановили, що найбільш надійною формою збереження генетичних ресурсів та біогеографічної різноманітності планети є заповідні території. У Карпатах для збереження унікальних щодо біорізноманіття екосистем та оригінальних гірських ландшафтів, що відзначаються до того ж і рекреаційною цінністю, організовано шість національних природних парків, один біосферний заповідник та один природний заповідник. В останні роки в карпатських областях Державним комітетом з лісового і мисливського господарства створено державні підприємства лісівничо-просвітницькі центри. Крім цього, в кожній із карпатських областей є ще велика кількість інших природо-заповідних об'єктів. Так, для прикладу в Івано-Франківській області станом на кінець 2007 року нараховувалося 456 заповідних об'єктів загальною площею 195,6 тис. га, з них 30 — загальнодержавного значення площею 108,7 тис. га та 426 — місцевого значення площею 86,9 тис. га. Частка заповідних територій області становить 14 %.

У світовій практиці національних природних парків важливе місце посідає саме еколого-освітня діяльність і екологічне виховання населення, що реалізуються різними шляхами в залежності від конкретних локальних та соціально-економічних умов. Ця роль національних природних парків розглядалася у числі пріоритетних в підсумкових документах IV Всесвітнього конгресу по національних парках і охоронних територіях (Каракас, 1992) і Міжнародної конференції по біосферних резерватах (Севілья, 1995). Законодавчими документами України щодо природоохоронних територій еколого-освітня робота також вважається пріоритетною особливо для національних природних парків, заповідників та інших державних природоохоронних закладів [5].

Наявна кількість державних природоохоронних закладів у гірській частині Карпат є непоганою базою для екологічної освіти і природоохоронного виховання учнів гірських шкіл, місцевого населення та постійно зростаючої кількості рекреантів.

Під екологічною освітою і вихованням розуміють цілеспрямований систематичний процес формування відповідального ставлення до навколишнього природного середовища в усіх видах суспільно-трудова діяльності і спілкування з природою. Основу екологічного виховання, яке спрямоване на формування відповідального відношення до довкілля, становить виховання підрастаючого покоління в гармонійному співіснуванні з природою, психологічній готовності до збереження природних багатств та формуванні екологічно-орієнтованої свідомості молодих громадян [5].

Необхідно відзначити, що не завжди належним чином використовуються можливості державних природоохоронних закладів і гірських шкіл для екологічного виховання учнів. Можна навести приклади наслідків невмілого господарювання, нераціонального використання природних ресурсів Карпат на окремо взятих підприємствах.

Разом з тим є цілий ряд позитивних прикладів, де робота з екологічного виховання в природоохоронних закладах спільно з гірськими школами заслуговує на увагу і розповсюдження надбаного досвіду.

В національному природному парку «Вижницький», що розміщений у межиріччі Черемошу та Сірету, еколого-просвітницька робота організовується і ведеться по таких напрямках:

- створення і облаштування екологічних стежок та маршрутів по території парку з оглядовими майданчиками, маркуванням, інформаційними щитами, місцями тимчасових бівуаків;
- організація і проведення екологічних екскурсій маршрутами парку;
- проведення лекцій в школах регіону на екологічну тематику та з питань функціонування парку, «круглих столів» та інших заходів;
- підтримка екологічної діяльності шкільних гуртків у школах регіону;
- залучення шкільної молоді і дорослих різних професій до екологічних акцій, таких як «Марш парків» та «Місячник чистоти» тощо.

Протягом останніх років простежується активна співпраця між Карпатським національним природним парком та школами Яремчанського міського відділу освіти, Яремчанської дитячої школи мистецтв і оздоровчими таборами [7].

Найпопулярнішим серед учнів та вчителів шкіл є такі форми екологічного виховання: екологічні акції, тренінги, екологічні змагання, еко-вікторини та різноманітні конкурси, що сприяють підвищенню інтересу до оточуючого середовища, розширенню екологічного світогляду, розвитку умінь раціонально використовувати природу для людського організму через встановлення умовного контакту з об'єктами природи.

З «Літопису природи парку» дізнаємося про щорічне проведення екологічних акцій «Першоцвіти», «Птахи прилетіли», «Жива вода», «День Землі», «Жовтий лист», «Збережемо ялинку» та інші. До проведення цих акцій залучаються не тільки учні шкіл, а й дорослі. В рамках акцій проводяться бесіди, лекції, екологічні уроки, тира-

жування та розповсюдження тематичних листівок і буклетів, озеленення територій шкіл і рекреаційних об'єктів. З учнями шкіл організуються екскурсії-прибирання еколого-пізнавальних маршрутів, розчистка від засмічення берегів р. Прут і потоків тощо. Учнівська агітбригада Яремчанської ЗОШ № 1 бере участь в проведенні екологічної акції «Збережемо першоцвіти».

Дієвою формою еколого-освітньої роботи, що проводиться працівниками Карпатського національного парку разом зі школами, є також різноманітні конкурси. На них діти звертаються до художнього образу, можуть виразити свої почуття та думки, які не завжди вдається передати усно. Вони допомагають школярам гірських шкіл розвивати свою творчу майстерність, фантазію та природні здібності. Такими конкурсами були: конкурс на кращий літературний твір «Джерела Вашого дитинства», конкурс виробів з природного матеріалу, конкурс віршів «Свій голос віддаю на захист природи», конкурс дитячої творчості «Вода, санітарія та гігієна кожного», конкурс малюнків «У краплині води відбивається всесвіт», конкурс творів «Якби я був господарем лісу» та конкурс міні-проектів «Екологічні проблеми Яремчанщини». Учні шкіл охоче беруть участь у такого виду заходах, оскільки мають можливість індивідуально продемонструвати рівень власної ерудованості, багажу знань на екологічну тематику. Завдяки такій формі активізації екологічного мислення вдається систематизувати знання дітей, а також підвищити інтерес до природничої інформації та діяльності Карпатського національного природного парку як державного природоохоронного закладу. Результатом такої спільної роботи шкіл і парку є також зайняття учнями шкіл Яремчанського регіону призових місць на різного рівня олімпіадах та вступ багатьох учнів з цих гірських шкіл у вищі навчальні заклади на біологічні, екологічні, лісівничі, педагогічні та інші спеціальності.

Національний природний парк «Гуцульщина», що в Косівському районі, незважаючи на «молодий вік», здійснює певний обсяг роботи щодо підвищення екологічної обізнаності школярів гірських шкіл. Тут діє центр еколого-освітньої роботи, в якому є бібліо-, відео- та фототека, фотоекспозиції, картографічний матеріал. В еколого-освітньому центрі проводяться семінари, тренінги з питань екології, наради з проблем охорони, збереження та примноження природних ресурсів. З метою вдосконалення еколого-освітньої роботи спільно з громадською екологічною організацією «Спадщина Гуцульщини» створено пересувний еколого-освітній центр. Тут впроваджено спільний проект національного природного парку «Гуцульщина» та відділу освіти Косівської райдержадміністрації за сприяння дирекцій та педколективів шкіл — еколекторій «Довкілля Косівщини». В рамках роботи цього еколекторію відбуваються виїзди фахівців Парку в загальноосвітні навчальні заклади району, їх виступи та бесіди з учнями на різні теми екологічного характеру з використанням мультимедійних засобів, демонструються власні відеофільми, фототеки, школам надається поліграфічна продукція, проводяться екологічні інтелектуальні ігри, дебати, спеціальне анкетування учнів та ін.

Створено три шкільні природоохоронні науково-дослідні відділення, котрі є новинкою в еколого-освітній діяльності. Це об'єднання школярів, учнівської молоді, які забезпечують їх потребу в здобутті знань, умінь і навичок у галузі охорони навколишнього природного середовища, сприяють вихованню свідомого ставлення до праці, до охорони природи, використання та відтворення природних ресурсів, вибору майбутньої професії [3].

В природному заповіднику «Горгани» при проведенні еколого-просвітницької роботи залучають молодь до участі в операціях: «Первоцвіт», «Посади дерево», «Жива вода». Важливе значення має також практична природоохоронна робота: очищення берегів річок, джерел, посадка дерев і кущів.

У заповіднику практикують на базі науково-пізнавальних стежок літню навчальну практику учнів хіміко-біологічних класів району. Під час практичних занять учні працюють на дослідних ділянках, беруть участь у закладанні постійних пробних площ, визначають біометричні дані дерев тощо.

Проводиться активне вивчення та відновлення народних звичаїв та традицій, пов'язаних із бережливим ставленням до природи. [4].

З метою проведення освітньо-виховної роботи серед населення, зокрема учнів шкіл, інформування про стан справ з використанням лісових ресурсів та організацією природоохоронної роботи в лісовому господарстві, у 2005 році Державним комітетом з лісового і мисливського господарства України створено в областях державні організації лісівничі еколого-просвітницькі центри (Лісекоцентри).

Одним з них є «Лісекоцентр», який створено з ініціативи Івано-Франківського обласного управління лісового господарства в Богородчанському районі, в урочищі «Діброва». Тут учні шкіл вивчають флористичну та фауністичну різноманітність арборетуму, екологічні умови зростання окремих видів рослин та важливі моменти біології тварин. Діти середнього віку під час екскурсій засвоюють наукові основи проблем взаємодії суспільства і природи, набувають практичних умінь і навичок саме позитивного впливу на навколишнє середовище, оволодівають нормами правильної поведінки в природному середовищі.

Старшокласники ознайомлюються із основними екологічними проблемами та завданнями, водними, лісовими, земельними ресурсами, тваринним і рослинним світом району, області та пам'ятками природи і їх охороною.

Державне підприємство «Лісекоцентр» активно співпрацює з школами області, шкільними лісництвами, відділами освіти, лісовими господарствами та природоохоронними організаціями. Широкої популярності набули районні та обласні змагання шкільних лісництв. Ці заходи проводять з метою підвищення інтересу до оточуючого природного середовища та формування гуманного сприйняття довкілля через усвідомлення себе як частинки природи.

Особливе місце в системі еколого-розвиваючих заходів, що проводяться «Лісекоцентром», є екологічні змагання та еко-вікторини. Учні шкіл під керівництвом своїх вчителів охоче беруть участь у таких заходах, де мають можливість продемонструвати рівень власної ерудованості, багатства знань на екологічну і лісівничу тематику. Завдяки такій формі активізації екологічного мислення систематизуються знання дітей, а також зростає інтерес до природоохоронної інформації.

Переможцями природоохоронних акцій, конкурсів та інших заходів екологічного спрямування, які проводяться «Лісекоцентром» разом з Богородчанським районним відділом освіти, ставали і були відзначені: Дмитрів Олеся Петрівна — вчитель біології Порогівської ЗОШ I-III ст., Паневник Лариса Василівна — вчитель біології Гутівської ЗОШ I-III ст., Демків Марта Дмитрівна — вчитель біології Росітнянської ЗОШ I-III ст., Кузишин Людмила Володимирівна — вчитель біології Дзвиняцької ЗОШ I-III ст., Неголюк Вікторія Василівна — вчитель біології Солотвинської ЗОШ I-III ст., Паньків Богдана Іванівна — вчитель біології Кричківської ЗОШ I-III ст. та багато інших активних учасників екологічних акцій.

Щорічно нагороджуються учні шкіл, які беруть участь у конкурсах на кращий твір і малюнок на тему «Людина і ліс». В цьому році в конкурсі на кращий твір перемогу одержали Мендела Дмитро Васильович, учень 7 класу Зборянської ЗОШ I-II ст., та Сподар Ірина Володимирівна, учениця 5 класу Волинської гімназії № 1. В конкурсі на кращий малюнок перемогу одержала Німчук Уляна, учениця 3 класу Яремчанської ЗОШ I-III ст. Переможці нагороджені грамотами та цінними подарунками.

Традиційними в «Лісекоцентрі» стали участь у проведенні Всеукраїнської акції «Первоцвіт», «Птахи прилетіли», «Майбутнє лісу в твоїх руках», «Зелений паросток майбутнього», а також святкування «День довкілля» та «Міжнародний день Землі». Їх проведення спрямоване на всебічний розвиток школярів, студентської молоді, формування їх активної життєвої позиції, громадянської відповідальності за довкілля. За три роки роботи «Лісекоцентру» його відвідало біля 20 тис. школярів.

Як видно з наведеного неповного переліку еколого-освітніх заходів, які проводяться державними природо-заповідними та освітніми установами разом з обласними та районними відділами освіти, і особливо гірськими школами, еколого-освітньої діяльності в регіоні приділяється відповідна увага. Але потенційні можливості для подальшої активізації такої роботи є значно більшими.

Загальні принципи діяльності установ природо-заповідного фонду як осередків організації екологічної освіти та виховання визначено «Положенням про еколого-освітню діяльність заповідників і національних природних парків України», це передбачено і статутами таких установ. На проведення цієї роботи щорічно виділяється з державного бюджету відповідне фінансування, утримується штат науковців і спеціалістів. Завдання шкіл та інших освітніх закладів регіону разом з працівниками установ природо-заповідного фонду використати якнайповніше наявний потенціал.

Надбаний позитивний досвід еколого-освітньої діяльності в гірських школах та кожній, зокрема природо-заповідній, установі необхідно узагальнювати та розповсюджувати. Таку роботу могла б виконувати група координації еколого-освітньої роботи в регіоні. До роботи в такій групі можна було б запросити журналістів, науковців-біологів, екологів, географів, лісівників та інших спеціалістів з вищих навчальних закладів області, обласних управлінь освіти, охорони природи, лісового господарства та представників громадських природоохоронних організацій і представників природо-заповідних установ.

Група координації еколого-освітньої роботи мала би не тільки координувати і узагальнювати та розповсюджувати цінний досвід такої роботи, але і контролювати витрачання бюджетних коштів і тих, що поступають з інших джерел фінансування для проведення еколого-освітньої роботи.

В полі зору такого координуючого центру мала б знаходитися і підготовка спеціалістів для природоохоронної роботи та екологічної освіти і виховання. Раціонально проводити обмін досвідом між гірськими регіонами інших країн в цьому напрямі та підготувати пропозиції з удосконалення діючого законодавства щодо розширення природоохоронних територій в гірських умовах і належного збереження вже існуючих.

Необхідне координування ведення діалогу з підприємцями, громадськими організаціями і населенням з питань формування екологічної свідомості у всіх верств населення. Для постійного інформування про стан екологічної ситуації в окремих населених пунктах потрібно вести сторінку в місцевих засобах масової інформації із залученням школярів до підготовки матеріалів з екологічних, біологічних, географічних та краєзнавчих проблем.

Важливим є залучення координаційною групою до освітньо-виховної екологічної роботи релігійних організацій під егідою збереження природи як Вищого розуму та охорони сакральних об'єктів.

Висновки. Тільки об'єднавши зусилля всіх державних і недержавних як природоохоронних, так і навчальних організацій, можна досягнути головної мети еколого-освітнього процесу — виховати екологічно свідому людину майбутнього.

1. Відомості Верховної Ради. — 2004. — 383 с.
2. Екотуризм і сталий розвиток Українських Карпат: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — Рахів, Карпатський біосферний заповідник, 2007. — 406 с.
3. Костюк А. Г., Андріюк В. П. Нові форми і методи екологічної освіти в умовах функціонування НПП «Гуцульщина» // Збереження та відтворення біорізноманіття Горган. — Надвірна, 2006. — 286 с.
4. Кравчук Л. П. Еколого-просвітницька робота в природному заповіднику «Горгани» // Збереження та відтворення біорізноманіття Горган. — Надвірна, 2006. — 286 с.
5. Національні природні парки: проблеми становлення і розвитку. Матеріали міжнародної наук.-прак. конф. — Яремче, 2000. — 405 с.
6. Стойко С., Гадач Е., Шимон Т., Михалик С. Заповідні екосистеми Карпат. — Львів: Світ, 1991. — 248 с.
7. Стратій В. І. Деякі аспекти розвитку екологічної пропаганди у національних природних парках // Національні природні парки: проблеми становлення і розвитку. Матеріали міжнародної наук.-прак. конф. — Яремче, 2000. — С. 294 — 296.

Іван Калущкий,

доктор сільськогосподарських наук,
професор,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Ivan Kalutsky,

Doctor of agricultural sciences,
Professor,
Precarpathian National Stefanyk
Vasyl University

УДК 378. 504

ВИКОРИСТАННЯ ШКОЛОЮ МОЖЛИВОСТЕЙ ДЕРЖАВНИХ ПРИРОДО-ЗАПОВІДНИХ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ СВІДОМОСТІ ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ГІРСЬКИХ ШКІЛ

SCHOOL USAGE OF THE OPPORTUNITIES OF STATE NATURAL-PROTECTED ESTABLISHMENTS FOR NATURAL RESERVE CONSCIENCE AND ECOLOGICAL BRINGING-UP OF PUPILS FROM MOUNTAIN SCHOOLS

Ukraine as a Convention participant about protection and permanent development of the Carpathian mountains, has taken a duty to hold policy for growing ecological knowledge. The correction of public access to the information about protection and permanent development of the Carpathian mountains should be given by Ukraine, also the development of adequate educational programmes. The article reveals proposals about the correction of ecological education of pupils from mountain schools by using the potencial of state natural-protected establishments.

Key words: ecological education, mountain school, natural-protected activity

Постановка проблеми. Всесвітнім фондом природи (WWF) Карпати визнані одним із двохсот найвизначніших природних регіонів (екорегіонів) планети. В Карпатах поєднується неповторне різноманіття живої природи з самобутньою історико-культурною спадщиною, зумовленою особливостями життя в гірських умовах. У флорі Карпат — третина всіх видів рослин Європи, тут ще живуть тварини, яких не зустріти в багатьох інших регіонах континенту.

Українські Карпати — це 6 % території України, але близько 20 % лісового фонду держави, понад 30 % її водних ресурсів. В 3756 карпатських населених пунктах проживає 6 млн. чоловік — 12 % української людності [2].

З Карпатами тісно пов'язана історична доля народів, що протягом тисячоліть заселяють цей регіон. Багаті відновні і невідновні ресурси мали важливе значення для розвитку їх національної економіки, а своєрідна природа істотно впливала на духовну сферу життя населення, органічно пов'язаного з гірськими ландшафтами. Про це переконливо свідчать культурні традиції народів, їх оригінальний фольклор, декоративне мистецтво, специфічні риси народної архітектури, що так яскраво відбивають ландшафтні особливості гір.

Отже, багатогранне значення природи Карпат для економічного прогресу, а також її вплив на культурну самобутність народів, які тут проживають, безсумнівне. Тому життєво важливе завдання її охорони необхідно розглядати не лише в еколого-економічному аспекті, але і з соціальних та загальнокультурних позицій [6].

Принципово нові потенційні можливості та завдання здійснення природоохоронних завдань існують зараз, коли Україна ратифікувала Рамкову конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат.

Країни учасники Конвенції зобов'язалися проводити політику, спрямовану на підвищення екологічної обізнаності та покращення доступу громадськості до інформації щодо охорони і сталого розвитку Карпат, а також сприяння відповідним освітнім заходам і програмам [1].

Основний зміст статті. Екологічна освіта та виховання є надзвичайно важливим елементом охорони природи, вони покликані формувати у людини активну природоохоронну позицію і бути основою в процесі оволодіння екологічними знаннями, умінням та навичками.

Найкращою школою екологічної освіти та виховання є спілкування з природою, вивчення та пізнання її закономірностей, явищ. Книга — природи невичерпне джерело пізнання і духовного збагачення. Видатний педагог В. Сухомлинський писав: «...пізнання природи, оволодіння знаннями про неї, приховує в собі ще не використані досі можливості для того, щоб знання формували позиції людини. Природа — не тільки середовище навколо нас, а й всенародне добро і багатство, за яке кожен громадянин нашого суспільства несе відповідальність».

Комплекс екологічних цінностей зумовлює безперервний процес екологізації освіти і виховання, який повинен розпочинатися з моральних устоїв у родині, а надалі здійснюватися через громадські організації, навчальні заклади, суспільні, державні та недержавні організації. В останні десятиліття в нашій державі створюються державні природоохоронні заклади, які активно займаються проблемами екологічної освіти та виховання. До них передовсім відносяться такі установи, як заповідники, національні природні парки, ландшафтні парки, природничі музеї та зовсім недавно створені лісівничо-просвітницькі екологічні центри. Такі організації є місцем проведення формальної і неформальної екологічної освіти, а також самостійно організують і проводять освітньо-виховну діяльність. Метою освітньо-виховної діяльності організацій природо-заповідного фонду України є формування нових етичних стосунків людини з природою, сприяння сталому розвитку суспільства та природи, формування екологічної свідомості та екологічної культури всіх верств населення, виховання розуміння сучасних екологічних і природоохоронних проблем та сприяння їх вирішенню [2].

Особливе місце в екологічному вихованні учнів гірських шкіл, у відповідності до положень Карпатської конвенції щодо захисту та сталого розвитку гір, необхідно відводити державним природоохоронним закладам. Екологи давно встановили, що найбільш надійною формою збереження генетичних ресурсів та біогеографічної різноманітності планети є заповідні території. У Карпатах для збереження унікальних щодо біорізноманіття екосистем та оригінальних гірських ландшафтів, що відзначаються до того ж і рекреаційною цінністю, організовано шість національних природних парків, один біосферний заповідник та один природний заповідник. В останні роки в карпатських областях Державним комітетом з лісового і мисливського господарства створено державні підприємства лісівничо-просвітницькі центри. Крім цього, в кожній із карпатських областей є ще велика кількість інших природо-заповідних об'єктів. Так, для прикладу в Івано-Франківській області станом на кінець 2007 року нараховувалося 456 заповідних об'єктів загальною площею 195,6 тис. га, з них 30 — загальнодержавного значення площею 108,7 тис. га та 426 — місцевого значення площею 86,9 тис. га. Частка заповідних територій області становить 14 %.

У світовій практиці національних природних парків важливе місце посідає саме еколого-освітня діяльність і екологічне виховання населення, що реалізуються різними шляхами в залежності від конкретних локальних та соціально-економічних умов. Ця роль національних природних парків розглядалася у числі пріоритетних в підсумкових документах IV Всесвітнього конгресу по національних парках і охоронних територіях (Каракас, 1992) і Міжнародної конференції по біосферних резерватах (Севілья, 1995). Законодавчими документами України щодо природоохоронних територій еколого-освітня робота також вважається пріоритетною особливо для національних природних парків, заповідників та інших державних природоохоронних закладів [5].

Наявна кількість державних природоохоронних закладів у гірській частині Карпат є непоганою базою для екологічної освіти і природоохоронного виховання учнів гірських шкіл, місцевого населення та постійно зростаючої кількості рекреантів.

Під екологічною освітою і вихованням розуміють цілеспрямований систематичний процес формування відповідального ставлення до навколишнього природного середовища в усіх видах суспільно-трудова діяльності і спілкування з природою. Основу екологічного виховання, яке спрямоване на формування відповідального відношення до довкілля, становить виховання підростаючого покоління в гармонійному співіснуванні з природою, психологічній готовності до збереження природних багатств та формуванні екологічно-орієнтованої свідомості молодих громадян [5].

Необхідно відзначити, що не завжди належним чином використовуються можливості державних природоохоронних закладів і гірських шкіл для екологічного виховання учнів. Можна навести приклади наслідків невмілого господарювання, нераціонального використання природних ресурсів Карпат на окремо взятих підприємствах.

Разом з тим є цілий ряд позитивних прикладів, де робота з екологічного виховання в природоохоронних закладах спільно з гірськими школами заслуговує на увагу і розповсюдження надбаного досвіду.

В національному природному парку «Вижницький», що розміщений у межиріччі Черемошу та Сірету, еколого-просвітницька робота організовується і ведеться по таких напрямках:

- створення і облаштування екологічних стежок та маршрутів по території парку з оглядовими майданчиками, маркуванням, інформаційними щитами, місцями тимчасових бівуаків;
- організація і проведення екологічних екскурсій маршрутами парку;
- проведення лекцій в школах регіону на екологічну тематику та з питань функціонування парку, «круглих столів» та інших заходів;
- підтримка екологічної діяльності шкільних гуртків у школах регіону;
- залучення шкільної молоді і дорослих різних професій до екологічних акцій, таких як «Марш парків» та «Місячник чистоти» тощо.

Протягом останніх років простежується активна співпраця між Карпатським національним природним парком та школами Яремчанського міського відділу освіти, Яремчанської дитячої школи мистецтв і оздоровчими таборами [7].

Найпопулярнішим серед учнів та вчителів шкіл є такі форми екологічного виховання: екологічні акції, тренінги, екологічні змагання, еко-вікторини та різноманітні конкурси, що сприяють підвищенню інтересу до оточуючого середовища, розширенню екологічного світогляду, розвитку умінь раціонально використовувати природу для людського організму через встановлення умовного контакту з об'єктами природи.

З «Літопису природи парку» дізнаємося про щорічне проведення екологічних акцій «Першоцвіти», «Птахи прилетіли», «Жива вода», «День Землі», «Жовтий лист», «Збережемо ялинку» та інші. До проведення цих акцій залучаються не тільки учні шкіл, а й дорослі. В рамках акцій проводяться бесіди, лекції, екологічні уроки, тира-

жування та розповсюдження тематичних листівок і буклетів, озеленення територій шкіл і рекреаційних об'єктів. З учнями шкіл організуються екскурсії-прибирання еколого-пізнавальних маршрутів, розчистка від засмічення берегів р. Прут і потоків тощо. Учнівська агітбригада Яремчанської ЗОШ № 1 бере участь в проведенні екологічної акції «Збережемо першоцвіти».

Дієвою формою еколого-освітньої роботи, що проводиться працівниками Карпатського національного парку разом зі школами, є також різноманітні конкурси. На них діти звертаються до художнього образу, можуть виразити свої почуття та думки, які не завжди вдається передати усно. Вони допомагають школярам гірських шкіл розвивати свою творчу майстерність, фантазію та природні здібності. Такими конкурсами були: конкурс на кращий літературний твір «Джерела Вашого дитинства», конкурс виробів з природного матеріалу, конкурс віршів «Свій голос віддаю на захист природи», конкурс дитячої творчості «Вода, санітарія та гігієна кожного», конкурс малюнків «У краплині води відбивається всесвіт», конкурс творів «Якби я був господарем лісу» та конкурс міні-проектів «Екологічні проблеми Яремчанщини». Учні шкіл охоче беруть участь у такого виду заходах, оскільки мають можливість індивідуально продемонструвати рівень власної ерудованості, багажу знань на екологічну тематику. Завдяки такій формі активізації екологічного мислення вдається систематизувати знання дітей, а також підвищити інтерес до природничої інформації та діяльності Карпатського національного природного парку як державного природоохоронного закладу. Результатом такої спільної роботи шкіл і парку є також зайняття учнями шкіл Яремчанського регіону призових місць на різного рівня олімпіадах та вступ багатьох учнів з цих гірських шкіл у вищі навчальні заклади на біологічні, екологічні, лісівничі, педагогічні та інші спеціальності.

Національний природний парк «Гуцульщина», що в Косівському районі, незважаючи на «молодий вік», здійснює певний обсяг роботи щодо підвищення екологічної обізнаності школярів гірських шкіл. Тут діє центр еколого-освітньої роботи, в якому є бібліо-, відео- та фототека, фотоекспозиції, картографічний матеріал. В еколого-освітньому центрі проводяться семінари, тренінги з питань екології, наради з проблем охорони, збереження та примноження природних ресурсів. З метою вдосконалення еколого-освітньої роботи спільно з громадською екологічною організацією «Спадщина Гуцульщини» створено пересувний еколого-освітній центр. Тут впроваджено спільний проект національного природного парку «Гуцульщина» та відділу освіти Косівської райдержадміністрації за сприяння дирекцій та педколективів шкіл — еколекторій «Довкілля Косівщини». В рамках роботи цього еколекторію відбуваються виїзди фахівців Парку в загальноосвітні навчальні заклади району, їх виступи та бесіди з учнями на різні теми екологічного характеру з використанням мультимедійних засобів, демонструються власні відеофільми, фототеки, школам надається поліграфічна продукція, проводяться екологічні інтелектуальні ігри, дебати, спеціальне анкетування учнів та ін.

Створено три шкільні природоохоронні науково-дослідні відділення, котрі є новинкою в еколого-освітній діяльності. Це об'єднання школярів, учнівської молоді, які забезпечують їх потребу в здобутті знань, умінь і навичок у галузі охорони навколишнього природного середовища, сприяють вихованню свідомого ставлення до праці, до охорони природи, використання та відтворення природних ресурсів, вибору майбутньої професії [3].

В природному заповіднику «Горгани» при проведенні еколого-просвітницької роботи залучають молодь до участі в операціях: «Первоцвіт», «Посади дерево», «Жива вода». Важливе значення має також практична природоохоронна робота: очищення берегів річок, джерел, посадка дерев і кущів.

У заповіднику практикують на базі науково-пізнавальних стежок літню навчальну практику учнів хіміко-біологічних класів району. Під час практичних занять учні працюють на дослідних ділянках, беруть участь у закладанні постійних пробних площ, визначають біометричні дані дерев тощо.

Проводиться активне вивчення та відновлення народних звичаїв та традицій, пов'язаних із бережливим ставленням до природи. [4].

З метою проведення освітньо-виховної роботи серед населення, зокрема учнів шкіл, інформування про стан справ з використанням лісових ресурсів та організацією природоохоронної роботи в лісовому господарстві, у 2005 році Державним комітетом з лісового і мисливського господарства України створено в областях державні організації лісівничі еколого-просвітницькі центри (Лісекоцентри).

Одним з них є «Лісекоцентр», який створено з ініціативи Івано-Франківського обласного управління лісового господарства в Богородчанському районі, в урочищі «Діброва». Тут учні шкіл вивчають флористичну та фауністичну різноманітність арборетуму, екологічні умови зростання окремих видів рослин та важливі моменти біології тварин. Діти середнього віку під час екскурсій засвоюють наукові основи проблем взаємодії суспільства і природи, набувають практичних умінь і навичок саме позитивного впливу на навколишнє середовище, оволодівають нормами правильної поведінки в природному середовищі.

Старшокласники ознайомлюються із основними екологічними проблемами та завданнями, водними, лісовими, земельними ресурсами, тваринним і рослинним світом району, області та пам'ятками природи і їх охороною.

Державне підприємство «Лісекоцентр» активно співпрацює з школами області, шкільними лісництвами, відділами освіти, лісовими господарствами та природоохоронними організаціями. Широкої популярності набули районні та обласні змагання шкільних лісництв. Ці заходи проводять з метою підвищення інтересу до оточуючого природного середовища та формування гуманного сприйняття довкілля через усвідомлення себе як частинки природи.

Особливе місце в системі еколого-розвиваючих заходів, що проводяться «Лісекоцентром», є екологічні змагання та еко-вікторини. Учні шкіл під керівництвом своїх вчителів охоче беруть участь у таких заходах, де мають можливість продемонструвати рівень власної ерудованості, багатства знань на екологічну і лісівничу тематику. Завдяки такій формі активізації екологічного мислення систематизуються знання дітей, а також зростає інтерес до природоохоронної інформації.

Переможцями природоохоронних акцій, конкурсів та інших заходів екологічного спрямування, які проводяться «Лісекоцентром» разом з Богородчанським районним відділом освіти, ставали і були відзначені: Дмитрів Олеся Петрівна — вчитель біології Порогівської ЗОШ I-III ст., Паневник Лариса Василівна — вчитель біології Гутівської ЗОШ I-III ст., Демків Марта Дмитрівна — вчитель біології Росітнянської ЗОШ I-III ст., Кузишин Людмила Володимирівна — вчитель біології Дзвиняцької ЗОШ I-III ст., Неголюк Вікторія Василівна — вчитель біології Солотвинської ЗОШ I-III ст., Паньків Богдана Іванівна — вчитель біології Кричківської ЗОШ I-III ст. та багато інших активних учасників екологічних акцій.

Щорічно нагороджуються учні шкіл, які беруть участь у конкурсах на кращий твір і малюнок на тему «Людина і ліс». В цьому році в конкурсі на кращий твір перемогу одержали Мендела Дмитро Васильович, учень 7 класу Зборянської ЗОШ I-II ст., та Сподар Ірина Володимирівна, учениця 5 класу Волинської гімназії № 1. В конкурсі на кращий малюнок перемогу одержала Німчук Уляна, учениця 3 класу Яремчанської ЗОШ I-III ст. Переможці нагороджені грамотами та цінними подарунками.

Традиційними в «Лісекоцентрі» стали участь у проведенні Всеукраїнської акції «Первоцвіт», «Птахи прилетіли», «Майбутнє лісу в твоїх руках», «Зелений паросток майбутнього», а також святкування «День довкілля» та «Міжнародний день Землі». Їх проведення спрямоване на всебічний розвиток школярів, студентської молоді, формування їх активної життєвої позиції, громадянської відповідальності за довкілля. За три роки роботи «Лісекоцентру» його відвідало біля 20 тис. школярів.

Як видно з наведеного неповного переліку еколого-освітніх заходів, які проводяться державними природо-заповідними та освітніми установами разом з обласними та районними відділами освіти, і особливо гірськими школами, еколого-освітній діяльності в регіоні приділяється відповідна увага. Але потенційні можливості для подальшої активізації такої роботи є значно більшими.

Загальні принципи діяльності установ природо-заповідного фонду як осередків організації екологічної освіти та виховання визначено «Положенням про еколого-освітню діяльність заповідників і національних природних парків України», це передбачено і статутами таких установ. На проведення цієї роботи щорічно виділяється з державного бюджету відповідне фінансування, утримується штат науковців і спеціалістів. Завдання шкіл та інших освітніх закладів регіону разом з працівниками установ природо-заповідного фонду використати якнайповніше наявний потенціал.

Надбаний позитивний досвід еколого-освітньої діяльності в гірських школах та кожній, зокрема природо-заповідній, установі необхідно узагальнювати та розповсюджувати. Таку роботу могла б виконувати група координації еколого-освітньої роботи в регіоні. До роботи в такій групі можна було б запросити журналістів, науковців-біологів, екологів, географів, лісівників та інших спеціалістів з вищих навчальних закладів області, обласних управлінь освіти, охорони природи, лісового господарства та представників громадських природоохоронних організацій і представників природо-заповідних установ.

Група координації еколого-освітньої роботи мала би не тільки координувати і узагальнювати та розповсюджувати цінний досвід такої роботи, але і контролювати витрачання бюджетних коштів і тих, що поступають з інших джерел фінансування для проведення еколого-освітньої роботи.

В полі зору такого координуючого центру мала б знаходитися і підготовка спеціалістів для природоохоронної роботи та екологічної освіти і виховання. Раціонально проводити обмін досвідом між гірськими регіонами інших країн в цьому напрямі та підготувати пропозиції з удосконалення діючого законодавства щодо розширення природоохоронних територій в гірських умовах і належного збереження вже існуючих.

Необхідне координування ведення діалогу з підприємцями, громадськими організаціями і населенням з питань формування екологічної свідомості у всіх верств населення. Для постійного інформування про стан екологічної ситуації в окремих населених пунктах потрібно вести сторінку в місцевих засобах масової інформації із залученням школярів до підготовки матеріалів з екологічних, біологічних, географічних та краєзнавчих проблем.

Важливим є залучення координаційною групою до освітньо-виховної екологічної роботи релігійних організацій під егідою збереження природи як Вищого розуму та охорони сакральних об'єктів.

Висновки. Тільки об'єднавши зусилля всіх державних і недержавних як природоохоронних, так і навчальних організацій, можна досягнути головної мети еколого-освітнього процесу — виховати екологічно свідому людину майбутнього.

1. Відомості Верховної Ради. — 2004. — 383 с.
2. Екотуризм і сталий розвиток Українських Карпат: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — Рахів, Карпатський біосферний заповідник, 2007. — 406 с.
3. Костюк А. Г., Андріюк В. П. Нові форми і методи екологічної освіти в умовах функціонування НПП «Гуцульщина» // Збереження та відтворення біорізноманіття Горган. — Надвірна, 2006. — 286 с.
4. Кравчук Л. П. Еколого-просвітницька робота в природному заповіднику «Горгани» // Збереження та відтворення біорізноманіття Горган. — Надвірна, 2006. — 286 с.
5. Національні природні парки: проблеми становлення і розвитку. Матеріали міжнародної наук.-прак. конф. — Яремче, 2000. — 405 с.
6. Стойко С., Гадач Е., Шимон Т., Михалик С. Заповідні екосистеми Карпат. — Львів: Світ, 1991. — 248 с.
7. Стратій В. І. Деякі аспекти розвитку екологічної пропаганди у національних природних парках // Національні природні парки: проблеми становлення і розвитку. Матеріали міжнародної наук.-прак. конф. — Яремче, 2000. — С. 294 — 296.

Надія Луцан,

доктор педагогічних наук, професор,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Nadia Lutsan,

Doctor of Pedagogics, professor,
the Precarpathian National University
named after Vasyl Stefanyk

УДК:37.01:504

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ГІРСЬКОГО РЕГІОНУ

FORMING THE ECOLOGICAL COMPETENCE OF THE MOUNTAIN REGION CHILDREN

The article analyses ecological education of students from initial school and preschool establishments of mountain regions. Indexes open up ecological competence. The special attention gets forming the ecological-meaning personality.

Key words: preschool education, lessons of thinking, ecological education, ecological-meaning personality, mountain regions.

Постановка проблеми. Природне середовище було, є і буде незмінним партнером людини в її повсякденному житті. Ми черпаємо із скриньки природи всі наші багатства. Природа, її краса і велич залишаються нашим головним скарбом, нашою святинею, яка непідвладна часові.

В останні десятиріччя вплив людини на природу став дуже великим і, що головне, практично не контролюваним, незворотним і майже непрогнозованим.

Формування у підростаючого покоління нової культури ставлення до природного середовища — одне з найважливіших завдань сьогодення. Для досягнення цивілізованого підходу до процесів взаємодії суспільства і природи необхідні два важливих чинники — екологічна політика та екологічна свідомість. Розв'язанню проблем екологічної кризи допоможе тільки екологічно вихована людина. Суспільству сьогодні потрібні екологічно виховані, екологічно грамотні і культурні люди.

Мета статті — привернути увагу до проблеми екологічного виховання та навчання дітей гірських регіонів.

Гострота сучасних екологічних проблем висунула перед педагогічною теорією, дошкільною і шкільною практикою завдання великої економічної і соціальної ваги — виховання молодого покоління в дусі бережливого, відповідального ставлення до природи, захисту і відновлення її багатств.

Держані документи (Національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), «Діти України» та «Концепція екологічної освіти в школах України») орієнтують педагогів на усвідомлення цілей та завдань екологічного виховання підростаючого покоління.

Низкою дослідників (Е.І.Залкінд, П.Г.Саморукова, Н.Ф.Яришева) нагромаджений педагогічний досвід з проблеми формування екологічної культури дошкільників, вироблені окремі підходи до закономірностей ознайомлення дітей з природою, формування ставлення до природи (Б.Г.Грецова, М.К.Ібрагімова, З.П.Плохій, Г.С.Марочко), вивчення взаємозв'язків у природі (С.М.Ніколаєва, Є.Ф.Терентьєва, І.А.Хайдурова), виявлення ролі пізнавальної діяльності в формуванні екологічної культури (Н.І.Ветрова, В.І.Логінова, Л.М.Маневцева, А.К.Матвеева). Ученими (І.Г.Суравегіна, В.М.Синкевич, Г.П.Волошина) розкрито зміст екологічного виховання молодших школярів у позакласній роботі, в процесі вивчення мови й літератури.

Основний зміст статті. Свідоме і бережливе ставлення до природи повинне формуватися з дитинства, у сім'ї, школі, і можливе воно лише за умови активного формування екологічної культури та накопичення систематичних знань у цій галузі. Так, у словнику ми знаходимо таке тлумачення поняття екологічного виховання: «Екологічне виховання — це система виховних заходів, спрямованих на формування у членів суспільства екологічної культури, гуманності, науково-обгрунтованого ставлення до природи як вищої національної загальнолюдської цінності» [5].

Отже, екологічне навчання і виховання — це психолого-педагогічний процес, спрямований на формування у людини знань наукових основ природокористування, необхідних переконань, практичних навичок, певної орієнтації і активної життєвої позиції в галузі охорони, збереження і примноження природних ресурсів.

Екологічну освіту учнів початкових класів слід розглядати як інтегруючий аспект освіти взагалі, який забезпечує взаємозв'язок між гуманітарними і природними знаннями і таким чином сприяє формуванню у дітей цілісної картини світу.

В «Концепції екологічної освіти в школах України» екологічна освіта виділяється як складова частина комплексного формування особистості і визначає пріоритетний напрям-організацію навчальних предметів у загальноосвітній школі. Вихідним положенням в Концепції є те, що екологічна освіта і виховання в сучасних умовах розглядається не як окремий аспект, а як новий зміст і мета сучасного загальноосвітнього процесу в цілому. В Концепції визначено, що метою екологічної освіти і екологічного виховання є формування екологічної культури особистості, яка базується на знаннях про взаємодію людини і природи, включає уміння дати оцінку стану навколишнього середовища, прогнозувати можливі негативні наслідки побутової і виробничої діяльності. Концепція відображає сучасні тенденції освітнього процесу, який свідчить, що в країні одночасно розвивається декілька варіантів шкільної екологічної освіти і виховання. Кожен з варіантів враховує міжнародні принципи: єдність інтелектуального, емоційного і взаємозв'язок глобального, національного і краєзнавчого підходів.

Екологічна культура школяра охоплює:

- знання про взаємозв'язки в природі та усвідомлення людини як її частини;
- розуміння необхідності берегти навколишнє середовище;
- уміння і навички позитивного впливу на природу;
- розуміння естетичної цінності природи.

Метою екологічної культури, виховання є формування системи наукових знань, поглядів, переконань, які закладають основи відповідального ставлення до навколишнього природного середовища. Немає сумніву в тому, що екологічне виховання треба починати з дошкільного віку і продовжувати в початковій школі.

Уже в початкових класах у школах гірської місцевості слід сформувати у дітей думку, що людина — невід'ємна складова частина природи, що вона, розвиваючись, задовольняючи свої потреби, впливає на навколишнє середовище. Цей вплив може бути як позитивним, так і дуже негативним. Доцільно на уроках природознавства навести приклади і показати, що в результаті хижацького ставлення до природи знищено значні території лісів, зменшено чисельність багатьох тварин, птахів і рослин, багато з яких повністю зникли з поверхні Землі.

Екологічне виховання дітей гірського регіону здійснюється на всіх етапах навчання в початковій школі і може бути реалізоване через систему завдань:

- формування в учнів розуміння необхідної гармонії людини з природою;
- оволодіння знаннями про природу гірського краю;
- виховання почуття відповідальності за природу як національне багатство, основу життя на Землі;
- формування готовності до активного екологічного мислення.

Нами був виявлений недостатній рівень розвитку екологічної компетентності природоохоронного, краєзнавчого, культурологічного змісту в дітей гірського краю. Під «екологічною компетентністю» ми розуміємо екологічну обізнаність дітей, що передбачає наявність певних екологічних знань природознавчого, природоохоронного, краєзнавчого, культурологічного і валеологічного змісту, умінь і навичок, які з переходом дітей з одного вікового періоду до іншого поступово ускладнюються і розширюються.

Зупинимось на показниках засвоєння змісту окремих видів екологічної компетенції, які найбільше знаходять своє втілення в Карпатському регіоні. Так, *природознавча компетентність* молодших школярів передбачає наявність уяви у дітей про основні об'єкти живої і неживої природи, їх характерні особливості, розуміння явищ природи і різноманітності взаємозв'язків між об'єктами природи, вміння створювати умови для життєдіяльності живих організмів, знання правил поведінки в природі. Показниками природознавчої обізнаності першокласників гірських шкіл є: орієнтування дітей у рослинному і тваринному світі найближчого оточення: сформованість понять про різноманітність зв'язків у природі, оволодіння навичками вирощування та догляду за рослинами та тваринами, знання норм і правил поведінки в природному середовищі.

Природоохоронна компетенція передбачає: наявність елементарних знань раціонального природокористування, природоохоронних заходів свого краю. Показниками природоохоронної компетенції дітей гірської місцевості є: сформованість понять про природоохоронні заходи в галузі природокористування: використання природних ресурсів у господарській діяльності і т. ін.

Краєзнавча компетентність передбачає: знання характерних особливостей природи рідного краю, знання про природоохоронні заходи рідного краю (заповідники). Показниками краєзнавчої обізнаності учнів гірських шкіл є: наявність уявлень про характерні особливості природи рідного краю.

При реалізації вимог екологічного виховання необхідний комплекс таких методичних засобів і прийомів, щоб вивчення природи, будь-яке спілкування з нею залишало в пам'яті дітей глибокий слід, обов'язково впливало на почуття і свідомість. Саме такий вплив мають ігри, вікторини, екскурсії, народні прикмети, екологічні до-

сліди, тому їх розглядають як важливу умову ефективного формування екологічної культури в учнів молодших класів гірської місцевості.

У гірській школі необхідно створювати всі умови для виховання молодших школярів у дусі любові до рідного краю, охорони навколишнього середовища, науково обґрунтованого використання природних багатств. Природоохоронну освіту учнів слід здійснювати в різних напрямках: на уроках, під час проведення екскурсій та науково-дослідницької роботи, в позаурочній роботі тощо.

Формування екологічно-вихованої особистості — це не тільки знання морально-етичних норм і правил, але й ставлення до цих норм, причому, таке ставлення, яке перетворює їх у внутрішнє надбання людини, стає регулятором її поведінки. Як часто ми стикаємось з тим, що дитина знає правила поведінки і водночас порушує їх. Вся справа в тому що це правило не стало її внутрішнім особистісним знанням, не ввійшло в систему її внутрішніх цінностей.

Формування ставлення до навколишнього — складний процес, що передбачає комплексний підхід: набуття спеціальних природничих знань, наявність позитивного емоційного ставлення і певних практичних навичок. Ці компоненти нерозривно пов'язані між собою. Спинимось, зокрема, на формуванні позитивного емоційного ставлення дитини до природи, оскільки гірський регіон має найбільші можливості для розв'язання цього важливого завдання.

За несприятливих умов виховання позитивні емоції можуть перетворюватися у негативні або ж, не підкріплені, перейти у байдужість до об'єктів природи. Тому дуже важливо, які враження залишаються від першої зустрічі з твариною, рослиною, явищем природи. На першому етапі навчання розуміння естетичної цінності природи важливу роль відіграє приклад відповідної оцінки об'єктів і явищ природи зі знайомими і приємними образами. Казки, легенди, думи мають велике виховне значення завдяки їхньому особливому емоційному впливу на психіку дитини. Через ці форми народного епосу прищеплюється не лише любов до природи, а й усвідомлення необхідності її охорони, популяризації знань про навколишнє середовище, завдяки чому у дитини формується правильна екологічна поведінка.

Позитивний вплив на розвиток екологічної вихованості має складання екологічних казок, використання творчих ігор і створення ігрових ситуацій екологічного спрямування. Ігри та вікторини на екологічну тематику стимулюють інтерес учнів до проблем навколишнього середовища і надають урокам яскравого емоційного забарвлення. Проблемні ситуації, наповнені екологічним змістом, виступають як засіб психологічної підготовки дітей до майбутніх життєвих ситуацій. Вони спонукають дитину до самостійного вибору поведінки дій у природі. Крім того, ситуації екологічного змісту звернені безпосередньо до особистості, яка ставиться в такі умови, коли потрібно самостійно запропонувати свій варіант рішення, дати оцінку, виразити власне ставлення до подій.

Висновки. Отже, екологічне виховання учнів гірських шкіл — запорука збереження та сталого розвитку Карпат.

1. Волкова С.А. Екологічне виховання школярів. — К.: Знання, 1985. — 48 с.
2. Киселев И.И. Мировоззрение и экология. — К.: Наукова думка, 1990. — 111 с.
3. Концепція екологічної освіти в школах України. — К., 1993. — 17 с.
4. Кравченко С.М., Костецький М.В. Екологічна етика та психологія людини. — Львів: Світ, 1992. — 104 с.
5. Научно-технический прогресс. Словарь. — М.: Политиздат, 1987.

Людмила Степанова,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Lyudmyla Stepanova,

Candidate of pedagogical sciences, docent,
Precarpathian National University
named after V.Stefanyk

Галина Сав'юк,

кандидат технічних наук, доцент,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Galyna Savyuk,

Candidate of technical sciences, docent,
Precarpathian National University
named after V.Stefanyk

УДК 502:37 (581.9 + 591.9)

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ — НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДИ КАРПАТ

In this article is shown the problem of environment pollution in Ukrainian Carpathians and the necessity of ecological education of pupils, beginning from the elementary school.

Актуальність проблеми. Карпати — унікальна і дуже вразлива екосистема. Українські Карпати багаті рекреаційними ресурсами — це мінеральні води, ліси, пам'ятки історії і культури. У Карпатах формуються основні водні артерії, збереглися великі лісові масиви, які відіграють значну роль у формуванні клімату. Клімат тут м'який і вологий. Гори характеризуються різноманіттям природних зон, пов'язаних з вертикальною поясністю, багатьма природними ресурсами. Все це разом з прекрасними краєвидами створює сприятливі умови для розвитку туризму та санаторно-курортного господарства. Карпати — це єдиний в Україні район щодо розвитку гірськолижного відпочинку та спорту на рівні світових стандартів [3].

Питання розвитку екотуризму в Карпатах розглядалися на Міжнародній науково-практичній конференції 10-12 жовтня 2007 в м. Рахові. Для Українських Карпат розвиток туристичного господарства особливо актуальний через низький рівень зайнятості населення у виробництві.

У зв'язку із швидким розвитком промислового виробництва у XX-XXI ст. спостерігається значне забруднення навколишнього середовища, зменшення площ лісових масивів, надмірне і нераціональне використання природних ресурсів, оголення гірських схилів, забруднення водойм та ґрунтів. Наслідком цього стало збільшення в Карпатах катастрофічних явищ, таких, як селі та паводки [4, 7].

Туризм має не лише позитивні риси, але приносить і негативні наслідки перш за все для стану навколишнього природного середовища. Серед місцевого населення та серед туристів відзначається низький рівень екологічної культури. Про це свідчать факти значного забруднення водних артерій та природних пам'яток побутовим сміттям, вирубування дерев і чагарників, розпалювання багаття у недозволених місцях, що може спричинити пожежі, тощо. Місцеве населення влаштовує стихійні сміттєзвалища, в т.ч. в районах найкрупніших рік регіону — Прута, Черемоша, Тиси та їх приток (див. світлину: «Вовчинецькі гори. Стихійне сміттєзвалище»). Внаслідок нераціонального використання пасовищ відбувається виснаження альпійських та субальпійських лук. Нерідко порушується законодавство України через самовільні рубки та випадки браконьєрського полювання. Зменшенню кількості правопорушень у сфері природоохорони сприятиме вдосконалення природоохоронного

законодавства і посилення контролю за його дотриманням, встановлення суворого режиму на територіях природно-заповідного фонду.

Карпати належать до регіонів України, де зосереджена найбільша кількість великоплощинних заповідних територій. Тут знаходяться біосферний та природний заповідники, 6 національних природних парків, 5 регіональних ландшафтних парків [5]. На заповідних територіях проводяться наукові дослідження, розробляються плани організації охорони, інвентаризаційні та паспортизаційні роботи, спрямовані на збереження природи Карпат.

Іншою складовою природоохоронного процесу повинна стати розробка програм, спрямованих на підвищення екологічної культури населення [2]. Програми повинні розроблятися для різних вікових та соціальних груп. Еколого-освітні програми в основному спрямовані на школярів середньої та старшої ланки школи, студентів. Неохопленими залишаються діти дошкільного та молодшого шкільного віку. У провідних європейських країнах формування екологічної культури починається з дошкільного віку, продовжується у початковій, середній школі і на студентській лаві. А система суворого контролю, відповідальність за порушення природоохоронного законодавства примушує до дотримання його норм і правил. Так формується екологічна свідомість населення [2].

Цікава еколого-освітня робота з учнівською молоддю проводиться в Карпатському біосферному заповіднику [1]. Організуються такі екоосвітні заходи, як День Води, День птахів, День ентомолога, День флори. Щороку учасниками заходів стають 350-600 школярів. З учнями старшого шкільного віку проводяться учнівські семінари і конференції. Долучаються також і учні 7-8-х класів. Основними формами роботи є лекції, екологічні уроки, еколінійки, диспути тощо. Організуються також екскурсії у природу, заповідні місця. У період шкільних канікул на базі Карпатського біосферного заповідника організуються екологічні табори.

Однак еколого-освітня робота з дітьми молодшого шкільного віку є недостатньою. Проводяться екологічні ігри, вікторини, екскурсії, конкурси малюнків, міні-творів, виробів з природного матеріалу. Але ця робота не має систематичного характеру. В даний час, коли в Карпатському регіоні швидкісними темпами розвивається туристичне господарство, особливого значення набуває екологічна освіта молоді. На розвиток галузі прямий вплив має стан довкілля, який залежить від екологічної культури населення. Туристична галузь потребує спеціалістів із знанням природи регіону, навичками проведення спостережень за нею, знанням та дотриманням правил і норм поведінки у природному середовищі та на заповідних територіях.

Методика екологічної освіти ґрунтується на поєднанні інтелектуального та емоційного компонентів сприйняття природи з практичною природоохоронною діяльністю школярів. Досліджуючи найбільш раціональні шляхи екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку, ми здійснили аналіз можливостей варіативних програм предметів, що складають ядро освітніх галузей «Людина і світ» та «Технології» діючих стандартів початкової ланки освіти для цілеспрямованого формування екологічної культури учнів I-IV класів. На основі проведення аналітичної роботи було виявлено, що унікальними можливостями в цьому плані володіють уроки природознавства та трудового навчання, де діти знайомляться з явищами живої та неживої природи, практично освоюють різні види перетворюючої діяльності [6]. Для реалізації цих можливостей екологічна проблематика повинна наскрізь пронизувати навчальні предмети, теми, формуючи в учнів уявлення про природу як колыску людства, яке несе відповідальність за її охорону і раціональне використання. Конкретизуючи ці загальні завдання, потрібно включати дітей у розгляд техніко-технологічних питань, формувати у школярів культуру природокористування як на екскурсіях в природу, так і в процесі конструювання та виготовлення найпростіших виробів. Інтеграція у навчально-виробничий процес елементів екологічної підготовки сприяє підвищенню значення технологічної освіти. Використання в роботі відходів виробництва, покидових матеріалів сприяє вихованню у дітей бережливого ставлення до природних ресурсів, а також вирішенню проблеми матеріального забезпечення, залученню дітей до виконання творчих практичних завдань.

Висновки. У результаті теоретичного дослідження проблем формування екологічної свідомості учнів у навчально-виховному процесі початкової школи, узагальнення передового досвіду педагогів, здійснення елементів експериментальної роботи доведено, що ефективність виховання екологічної культури учнів молодших класів значно підвищується, якщо зміст екологічного виховання відповідатиме програмовим можливостям навчальних предметів, враховуватиме особливості і проблеми місцевого регіону та етнопедagogічні надбання природоохоронних традицій українського народу. При цьому організація діяльності школярів у об'єднаннях за місцем проживання повинна ґрунтуватися на застосуванні у комплексі адекватних молодшому шкільному віку форм, методів і засобів екологічного виховання.

1. Бундзяк В.В. Еколого-освітня робота з учнівською молоддю як складова збереження біорізноманіття // Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — Рахів, 2007. — С. 27-32.
2. Бундзяк В.В., Бундзяк Й.Й. Формування екологічної культури як необхідна складова переходу до сталого природокористування в Українських Карпатах // Проблеми сталого природокористування в Карпатському регіоні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — Хуст-Рахів, 2006. — С. 55-59.
3. Горбаль І.В. Проблеми і перспективи раціонального використання рекреаційних ресурсів Українських Карпат // Проблеми сталого природокористування в Карпатському регіоні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — Хуст-Рахів, 2006. — С. 72-74.
4. Грищенко В.Ф., Боева О.Г. Сучасний стан селелавинного моніторингу в гірських регіонах України // Гори і люди (у контексті сталого розвитку). — Том II. — Рахів, 2002. — С. 49-51.
5. Степанова Л.В., Сав'юк Г.П. Екологічна освіта особистості як фактор стратегії сталого розвитку гірських регіонів // Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — Рахів, 2007. — С. 294-297.
6. Сусідко М.М. Карпати — найбільш паводконебезпечний регіон України // Гори і люди (у контексті сталого розвитку). — Том II. — Рахів, 2002. — С. 158-162.

Світлана Лазарева,

методист з екології Чернівецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Svitlana Lazaryeva,

methodologist on ecology of Chernivtsi regional Institute of Aftergraduation Pedagogical Education

УДК 371.4

ЕКОЛОГІЧНЕ ТА ПРИРОДООХОРОННЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ГІРСЬКИХ ШКІЛ — ЗАПОРУКА ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ КАРПАТ

ECOLOGICAL AND NATURE PROTECTION EDUCATION OF PUPILS OF MOUNTAIN SCHOOLS IS THE PLEDGE OF PRESERVATION AND CONSTANT DEVELOPMENT OF THE CARPATHIANS

Ecological education, on one hand, should be separate element of general system of education and on the other hand — an integral part of it.

Постановка проблеми. Екологічна освіта — це діяльне прагнення жити в гармонії людини з природою, щоб забезпечити кращу якість життя не тільки собі, але і майбутнім поколінням. Адже якість життя залежить від стану оточуючого середовища і розв'язання екологічних проблем.

Чому ж про екологічну освіту стали говорити, особливо виділяючи її з усієї сфери освіти і виховання?

По-перше, мова йде про екологічну освіту дітей середнього, старшого шкільного віку. По-друге, поняття «екологія» буде вживатися не стільки в біологічному, скільки в соціальному характері. І зрештою, під екологічною освітою будуть розуміти навчання і виховання для вирішення соціально-екологічних проблем. В широкому змісті основна мета освіти для збалансованого (сталого) розвитку складається у всебічно освіченій соціально-активній особистості, норми поведінки забезпечують готовність до соціально-відповідальної діяльності, до неперервної освіти в швидкоплинному світі.

Освіта для збалансованого розвитку покликана:

- сприяти розповсюдженню знань про оточуюче середовище, його стан;
- представити критерії, стандарти, рекомендації по прийняттю рішень в сфері охорони довкілля і комплексному розв'язанню соціально-економічних, екологічних проблем;
- демонструвати можливості розвитку економіки при збереженні довкілля;
- піднімати значимість екологічних трагедій і економічних цілеспрямованих прийомів господарювання різних народів для бережливого ставлення до природно-культурної спадщини;
- сприяти особистому росту, саморозвитку, самореалізації, самоактуалізації учнів;
- створити можливість для становлення бережливого ставлення до людей, природи, культурних цінностей;
- активної громадянської позиції;
- ціннісної орієнтації і еколого-гуманістичної картини, заснованої на етиці;
- відповідальний за стан навколишнього середовища раціональне використання природних ресурсів нині живучим і майбутнім поколінням людей.

Найбільш у специфічному аспекті мета освіти сталого розвитку — це сприяння одержання знань, навиків, досвіду, розвитку творчих здібностей, самореалізації, становлення особистості учнів в процесі комплексного рішення і попередження соціальних, економічних, екологічних проблем для покращення якості життя нині живущих і майбутніх поколінь на основі сталого розвитку.

Основним механізмом рішення проблем і реалізації сталого розвитку служить облік потреб і взаємодії всіх секторів суспільства державних етапів, виробничо-підприємницьких структур, населення регіону, в якому реалізується план стійкого розвитку.

Створення умов для оволодіння уміннями і навиками:

- аналізувати і узагальнювати соціальну, економічну, екологічну інформацію, отримувати і передавати інформацію технологій (електронна пошта і Інтернет);

- співдружність і комунікація для ефективної взаємодії з усіма ділянками реалізації концепції стійкого розвитку;
- прогнозувати і моделювати процеси, зв'язані із стійким розвитком соціально-еколого-економічних систем;
- ефективного прийняття рішення;
- вести спостереження і дослідження на місцевості;
- застосування знань до збалансованого (сталого) розвитку у повсякденній і побутовій діяльності, вимагаючи правила поведінки в оточуючому середовищі, адаптацію до умов території проживання, оцінку господарської і екологічної обстановки в своїй місцевості;
- критично оцінювати інформацію, ґрунтовно аналізувати джерела суспільної думки, приймати знання в новій ситуації, реалізувати своє право на вільний вибір думок і переконань, а також спонукати людей до дій, спрямованих на стійкий розвиток соціально-економічних систем.

Освіта для сталого розвитку покликана відповісти на питання, що повинні знати й уміти учні до того часу, як вони закінчать школу, коледж, університет, які знання і навички треба придбати дорослим щоби бути максимально (здоровими) корисними для покращення якості життя і рішення проблем свого суспільства, включаючи гармонізацію відносин суспільства і природи.

Міждисциплінарна екологічна освіта повинна бути значно ширша, ніж взаємодія знань зі сфери біології, географії та інших природничих наук. Завдання екологічної освіти — проявляти підтримку реалізації соціальних стратегій через освітні проекти.

Такими проектами є дослідження біорізноманіття Карпат з метою вивчення та відновлення певних видів ранньоквітучих первоцвітів околиці села Банилів-Підгірного Сторожинецького району Чернівецької області. Даний проект формує екологічну свідомість до збереження природи рідного краю для наступних поколінь.

Іншим проектом є озеленення території Чернівецького обласного онкологічного та кардіологічного центру у рамках Всеукраїнської акції «добро починає з себе» з метою озеленення лікувальної установи. Даний проект складено гімназією № 5 м. Чернівців. Реалізація цього проекту буде здійснюватися силами екологів області.

Дією даних проектів необхідно демонструвати учням перспективи соціальної стратегії, в реалізації яких вони повинні брати участь.

Навчити дітей у дитячих установах гірської місцевості вести спостереження та дослідження на місцевості, де ти проживаєш, аналізувати причинні зв'язки.

Метою екологічного виховання є:

- формування особистості з екоцентричним типом мислення й свідомості;
- поглиблення наукових знань з екології, що забезпечують відповідальне ставлення школярів до навколишнього середовища;
- виховання любові до природи;
- відродження кращих традицій українського народу у ставленні до довкілля;
- навчальна і пропагандистська робота з питань охорони природи.

Цілями екологічного виховання є:

- формування елементів наукових знань учнів у процесі ознайомлення з природою;
- інтеграція екологічних знань як засіб формування світогляду учнів;

формування позитивної мотивації ставлення до природи в цілому, а також до екологічних проблем сучасності.

Завданнями екологічного виховання є:

- прищеплення учням інтерес до навчальних та наукових досліджень;
- розвиток дослідницької складової у світогляді учнів;
- використання місцевих матеріалів та формування вміння приймати рішення і активно діяти по збереженню довкілля.

Формами екологічного виховання учнів в позаурочний час є:

1. Екологічні класні години
2. Клуб «Юні екологи»
3. Родинне виховання
4. Трудові десанти
5. Робота в живому кутку
6. Природоохоронні та екологічні свята
7. Виставка домашніх тварин
8. Конкурси плакатів, малюнків, озеленення класних кімнат
9. Виставка домашніх і екзотичних рослин, квіткових композицій
10. Висаджування квітів, дерев, кущів

На базі дитячих установ м. Чернівців створена і працює лабораторія за програмою ОІППО «Оздоровчий фіто-дигсадок». Керівництво, яке здійснюється за допомогою науковців м. Києва та м. Чернівці, даний проект перед-

бачає збереження та зміцнення здоров'я дітей через контакт з природою, гармонією жити у злагоді з її законами, не порушувати їх. Основною метою даної роботи є формування культури у дітей по збереженню багатств природи, бережливого ставлення до неї та відновлення втраченої флори і фауни. Етичне ставлення до всього живого на землі є вектором виховного процесу біоетика формує екологічний світогляд, культуру спілкування з природою та компетентність дітей. Навчальні виховні екологічні заходи УДУ та НЗ області проводяться з участю дітей реалізації екологічних проектів та участі в акціях, операціях, конкурсах, масових заходах.

Наше теперішнє життя ставить перед сучасною освітою завдання виховати та навчити дітей ціннісному ставленню до природи. На жаль, останніми роками люди впритул зіткнулися з глобальними екологічними проблемами. Тому ці проблеми дали великий поштовх швидкому розвитку такої науки, як екологія. І ця наука повинна насамперед бути донесена дітям, тобто нашому майбутньому.

Якщо ми маємо намір в майбутньому жити в більш стабільному світі, сучасні проблеми потрібно вміти бачити, шукати і знаходити шляхи їх вирішення. Знання мають бути набутими, здобутими, відкритими самими дітьми, лише тоді вони стануть для них значущими. Завдання набуття знань, як і інші освітні завдання, можна вирішити, лише зацікавивши дитину, створивши умови для того, щоб у них виникла потреба в освіті.

А цього неможливо досягти, сухо викладаючи наукові відомості і факти. Навчання має бути цікавим і захоплюючим.

Природоохоронна і екологічна робота в нашій школі проводиться у п'яти напрямках:

- *методична робота*
- *навчальна робота*
- *виховна робота*
- *позаурочна робота*
- *позашкільна робота*

Навчальна робота включає уроки, факультативи, предметні тижні. Екологічну освіту учні школи одержують на уроках екології в 10 класі і факультативах в 6-х класах. Впродовж уроків активно використовуються ігрові форми пропаганди екологічних знань — конкурси, вікторини, КВК, брей-ринги, які є найбільш доцільними для учнів 6-х класів, учні 10 класу найактивнішими є при проведенні диспутів і тренінгів.

На сьогоднішній день важливим і актуальним питанням для вчителя є впровадження елементів екологічного виховання та освіти учнів у структуру і традиційних уроків. При вивченні таких предметів, як «Природознавство», «Основи безпеки життєдіяльності», «Основи медико-санітарної підготовки» перед собою ставлю мету — екологізації даних дисциплін, що можливо завдяки інтегрованому змісту науки екології і проникненню її сьогодні майже в усі сфери життя.

У програмі шкільного курсу «Природознавство» зазначено, що його зміст передбачає формування в учнів цілісного уявлення про сучасну природничо-наукову картину світу, роль і місце людини в доквіллі, її моральну відповідальність за збереження природи та цивілізації в цілому. У зв'язку з цим уроки з природознавства я намагаюся спрямовувати на формування в учнів умінь встановлювати гармонійні стосунки з природою і усвідомлювати загальну закономірність «Все пов'язане з усім».

Вивчаючи тему «Значення знань про природу в житті та діяльності людини», пропоную учням намалювати попереджувальні знаки «Що заборонено в природі», за допомогою роботи в групах розробити правила поведінки в природі.

При вивченні складу повітря під час бесіди обмірковуємо такі питання:

1. Що є джерелом кисню на Землі?
2. Чи може людина призвести до зменшення кількості кисню в повітрі і як?
3. Що буде, якщо на планеті зникнуть рослини?

Учні, відповідаючи на питання, формують висновок про те, що без рослин життя на Землі було б неможливим і тому їх слід охороняти і сприяти їх збільшенню.

Цікавою формою екологічного виховання є класні години і виховні заходи. На них обговорюються питання стану навколишнього середовища та збереження природоохоронних багатств, ознайомлення з основними проблемами, що пов'язані зі станом здоров'я дітей нашої області. Обговорюються питання про вплив природних чинників на людину протягом життя.

В екологічній роботі школи значне місце займає *позашкільне екологічне виховання*. Його складовими є:

1. Експерсії
2. Співпраця з кафедрою екології ЧНУ, еколого-натуралістичним центром
3. Подорожі
4. Природоохоронні акції міського, обласного, всеукраїнського значення

Дуже до вподоби нашим учням експерсії. Цікавою і захоплюючою була поїздка в село Чорторія Кіцманського району, де учні саморуч підгодовували найніжніших і найпрекрасніших птахів — лебедів, що вже декілька років зимують там.

В квітні під час проведення тижня екології, діти відвідали спортивно-оздоровчий комплекс «Цецино», який вразив їх не тільки своїм краєвидом, але й кінним господарством. Учні отримали інформацію від співробітників

комплексу про догляд і утримання коней, оцінили їх велич і красу. Катання на конях справило неймовірне враження на дітей.

Впродовж навчального року учні з задоволенням відвідують зоомузей і ботанічний сад ЧНУ, де збагачують свої знання про тваринний і рослинний світ не тільки України, але й всієї планети.

Робота з екологічного виховання ведеться і на уроках «З основ безпеки життєдіяльності» в 9-11 класах. Розв'язування різноманітних ситуаційних задач, пов'язаних з забрудненням навколишнього середовища, підводить учнів до свідомого і відповідального ставлення до природи. Учні усвідомлюють, що за вдіяні вчинки платою буде особисте здоров'я.

На заняттях з основ медичних знань питання збереження екології розглядається і в 10 і в 11 класах, під час вивчення розділу «Цивільна оборона». На уроках наголошують, що внаслідок застосування бойових отруйних речовин, бойового застосування та випробувань ядерної зброї, руйнування підприємств хімічної та нафтодобувної промисловості посилюється токсичне і радіоактивне забруднення, яке призводить до серцево-судинних, ендокринних і онкологічних захворювань.

Навчання поза уроком — це можливість істотно доповнити процес підготовки підростаючого покоління до життя, що дозволяє набагато повніше врахувати знання й інтереси школярів, їхні пізнавальні можливості, використання здобутих знань, умінь та навичок у практичній діяльності.

Доцільно організоване спілкування школярів з природою. Спостереження за наслідками діяльності людини та особиста участь у різнобічній природоохоронній роботі сприяють формуванню особистих якостей. Могутнім джерелом для формування таких якостей у школярів є природа, яка допомагає дитині розкритися, навчитися, бачити, пізнавати, творити прекрасне і діяти.

З метою реалізації збалансованого розвитку в освітніх закладах області проводяться факультативи з даної тематики, програма яких розроблена Чернівецьким обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти. Педагогам області надається методична консультація щодо проведення занять з забезпеченням літератури.

Висновки. Формування екологічної культури всіх верств населення передбачає усвідомлення: безперспективності технократичної ідеї розвитку й необхідності заміни її на екологічну яка базується на розумінні єдності всього живого й не живого в складно організованій глобальній системі гармонійного співіснування й розвитку; розуміння необхідності узгодження стратегії природи і людини на основі ідеї універсальності природних зв'язків та само обмеженості подолання споживацького ставлення до природи.

1. Павличенко П.Г. До питання теорії та практики сталого розвитку // Еколог. вісник — 2002. — № 11/12. — С. 10-12.
2. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Наше спільне майбутнє» — 1987.
3. Загальна концепція формування екологічно сталих і високопродуктивних агроландшафтів /Булигін С.Ю. — Стан земельних ресурсів в Україні. Проблеми та шляхи вирішення. Зб. допов. Всеукр. наук.-практ. конф. — К.: Центр екологічної освіти та інформації. — 2001. — С. 69-74.
4. Методичні вказівки з розробки регіональних стратегій сталого розвитку / Шапар А.Г., Ємець М.А., Копач П.І., Поліщук С.З., Тяпкін О.К., Хазан В.Б. — Дніпропетровськ: Вид-во «Моноліт». — 2003. — 131 с.
5. Порядок денний на XXI століття: національний шлях до гармонійного розвитку /Шевчук В., Саталкін Ю., Білявський Г., Медведенко І., Навроцький В., — К.: «Літсофт», 2002. — 51 с.
6. Екологічна освіта і сталий розвиток /В.В. Добровольський. — 2002. — № 11-12. — С. 16.

Любов Масевич,

завідуюча предметною комісією
Коломийського педагогічного коледжу,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Lyubov Masevych,

head of the subject commission
of Kolomyya Pedagogical College,
Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University

Тетяна Масевич,

магістр педагогіки,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Tetiana Masevych,

magistr of the Pedagogical,
Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University

ВПРОВАДЖЕННЯ ТРУДОВИХ ТРАДИЦІЙ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС ШКІЛ ГІРСЬКОГО РЕГІОНУ КОЛОМИЙЩИНИ

INTRODUCTION OF LABOUR TRADITIONS IN TEACHING AND EDUCATIONAL PROCESS OF SCHOOLS IN THE MOUNTAIN REGION OF KOLOMYYA DISTRICT

This article deals with studying of working traditions of population living in mountain regions of Kolomyia district and how to use this material in educational process at secondary school. Ukrainian people have always kept their customs and traditions, trying to improve them and to enrich them. They knew that to work means to live and that the work is basis of life of every society. While working, a man develops his physical strength, his mind, improve his esthetic tastes and enriches his spiritual world. These ideas were shared by such famous pedagogues as K. Ushunsky, V. Sukhomlynsky, M. Stelmahokhovich and others. The working experience of the best teachers of mountain regions is used in this article. They are using different forms, methods and technique to influence a person in order to prepare our young generation to their working life

Постановка проблеми. В сучасній педагогічній науці ніхто не піддає сумнівам думку про те, що модель трудового навчання та виховання в українській національній школі має базуватися на традиціях народної системи передачі трудового досвіду підростаючому поколінню. Адже тисячолітній досвід народу дав можливість відібрати найкращі форми, методи і засоби впливу на особистість заради підготовки її до самостійного трудового життя. Народ дуже пильно зберігав, удосконалював і розвивав свої трудові традиції, твердо пам'ятаючи, що праця — це першооснова життя суспільства.

Дослідженню етнопедагогічних засад етнопедагогічних засад присвятили свої твори Г.Сковорода, К.Ушинський, О.Духнович, В.Сухомлинський, а також М.Стельмахович, С. Домбровський, Р.Скульський та багато інших вітчизняних учених. Однією із важливих традицій українського народу є залучення дітей та молоді до систематичної праці як засобу трудового виховання. Високу оцінку їй дав видатний український педагог Василь Сухомлинський, який писав: «Це одвічні традиції народної педагогіки: діти допомагають трудитися батькам, батьки не можуть в своїй праці обійтися без дітей... Народна педагогіка знає, що дитині посильне і що непосильне,

знає, бо в ній органічно поєднується життєва мудрість з материнською і батьківською любов'ю. Народна педагогіка не боїться того, що праця втомлює, вона знає, що праця неможлива без поту і мозолів.

Основний зміст статті. Народна педагогіка, яка знає чарівну силу праці, відкрила перед нами нові джерела виховної мудрості. Ми переконалися, що тільки завдяки праці, в якій є піт, і мозолі, і втома, людське серце стає чуйним і ніжним. Завдяки праці людина стає здатною пізнавати навколишній світ серцем».

Система освіти, зокрема трудової підготовки молодого покоління, в нашому гірському гуцульському краї мала свої характерні і притаманні лише їй особливості. Це було зумовлено основними видами праці, що тісно пов'язані зі способом життя, веденням господарства, кліматичними умовами, світоглядом місцевого населення. В гірських селах Коломийщини, як і в більш високогірних районах Прикарпаття, діти залучалися до праці з раннього дитинства. Вони пасли гусей, корів, ягнят, допомагали батькам доглядати молодших братиків та сестричок, поратися по господарству. Часто на них покладалися обов'язки заготівлі ягід, грибів, лікарських трав, сіна, складання колотих дров на зиму, підмітання подвір'я, збирання опалого листя, утеплення фруктових дерев у садах, прочищення доріжок від снігу та багато іншого. Трохи старші юнаки та дівчата одержували знання зі скотарства, вони залучалися до роботи по догляду за отарою овець, допомагали в стрижці та переробці вовни. Діти виготовляли також вироби утилітарного та художнього призначення: плели кошики, вишивали, прикрашали різьбою і випалюванням дерев'яні речі, ткали килими та ліжники.

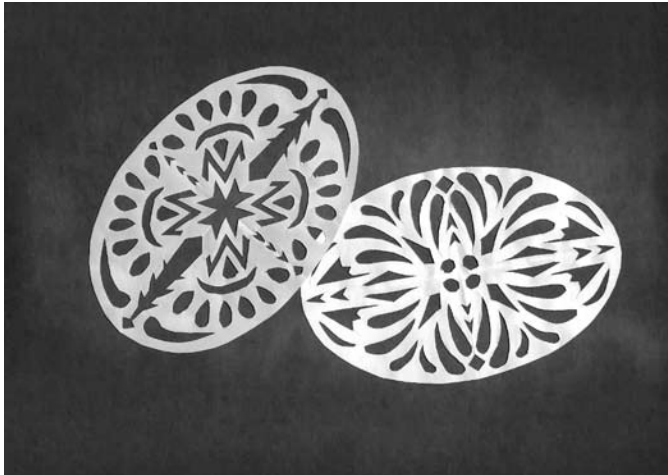
Велику роль у формування особистості молодих горян відігравали традиції і звичаї організації колективної праці. Прикладом цього було проведення вечорниць, толок, в яких поєднувалися праця, відпочинок і розваги. В таких умовах формувалось позитивне ставлення до праці, бажання безкорисливо допомагати один одному, виконувати працю на загальне благо, виникала можливість і бажання передачі набутого досвіду у виконанні трудових дій, формувалось почуття належності до громади.

В умовах сучасної гірської школи, яка є унікальною складовою системи національних загальноосвітніх закладів і покликана навчати гірських дітей у відповідності з вимогами Держстандарту освіти, не можна забувати і не враховувати регіональних особливостей своєї громади. Тому маємо виробляти свою систему і шляхи реалізації загальнодержавних освітніх завдань у галузі трудового навчання та виховання молодого покоління.

Однією із форм дослідження напрямів педагогічної діяльності, пошуку нових ефективних способів передачі знань та вироблення умінь учнів є обмін досвідом роботи. З цією метою при кабінетах методики трудового навчання та образотворчого мистецтва Коломийського педагогічного коледжу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника багато років працює консультативний пункт для вчителів початкових класів шкіл міста і району. Тут вони одержують кваліфіковану допомогу з питань вибору шляхів досягнення мети і завдань в опрацюванні змісту навчальних предметів образотворчого мистецтва і трудового навчання. Серед різноманітних питань, які обговорюють вчителі, чільне місце займають питання вивчення місцевих трудових традицій та впровадження їх педагогічного потенціалу в навчально — виховний процес шкіл гірського регіону Коломийщини. Організовує і проводить таку роботу досвідчений викладач, голова методичного об'єднання викладачів методики трудового навчання та образотворчого мистецтва Любов Масевич. На базі консультпункту неодноразово працювали семінари та майстер — класи вчителів початкової школи, де вони мали змогу поділитися думками, зібраними матеріалами, практичними умінями, багажем педагогічного досвіду з новітніх освітніх технологій в галузі трудового навчання та виховання учнів на засадах народної педагогіки через впровадження національних трудових традицій.

Не менш важливим питанням в національному вихованні молоді є вивчення, відродження та розвиток і впровадження, з урахуванням новітніх технологій, традиційних народних художніх промислів та унікальних видів мистецтва населення гірських регіонів України. Гірська Коломийщина з давніх — давен славилася своєю вишивкою, тканням, керамікою, різьбою по дереву, лозоплетінням, писанкарством, роботами зі сиру і шкіри, ковальством, меблярством, карбуванням, бісероплетенням, витинанкою, штучними квітами з деревної стружки,

паперу, стрічок, пір'я та ін. Тому й природно, що ці багатівкові надбання органічно влітаються у зміст навчальних предметів загальноосвітньої школи, починаючи з початкової її ланки.

Для вчительки початкових класів Ковалівської школи Коломийського району Марії Боечко, випускниці Коломийського педагогічного училища 1972 року, любов до України, її народу, неповторного гуцульського народного мистецтва бере початок з раннього дитинства, бо народилася і виросла в гірському селі Мишин, багатому на майстрів, музикантів, танцюристів, співаків і просто щирих, закоханих у свій рідний край, людей. Ця обдарована, талановита жінка створює для своїх вихованців на уроках трудового навчання та образотворчого мистецтва умови для розвитку їх творчих здібностей, плекає паростки талантів, що проростають з родинного коріння цього унікального гірського краю Коломийщини. Багаторічна праця Марії Боечко — це яскрава книга педагогічного досвіду, куди вписано чимало прекрасних справ, якими щиро ділиться вона зі своїми колегами. «Всім серцем і душою, — каже пані Марія, — любила я українське народне мистецтво, народну творчість, багату культуру спадщину наших горян, починаючи із діда — прадіда, якої тепер навчаю своїх учнів». В зміст її уроків часто влітаються дитячі пісні — ігри «Вербовая дощечка», «Горщики», «Хустина», «Подоланочка», «Галя по садочку ходила». Неодноразово учні побували в художній майстерні місцевого маляра Миколи Котлярчука, милувалися чудовими вишивками сільських вишивальниць Євдокії Вовк, Ганни Атаманюк, Марії Ясінської, Марії Боечко, Галини Волошенюк. Не менш захоплюючо для ковалівських школярів була зустріч із заслуженим майстром України, гончарем Надією Кахнікевич,

де вони мали можливість спостерігати за роботою майстрині та випробувати свої уміння працювати на гончарному крузі. Багатьох різних технік народного мистецтва намагається навчити своїх учнів Марія Боечко, та однією з найулюбленіших для них виявився гуцульський розпис керамічних виробів. Враховуючи вікові особливості своїх вихованців, вчителька запропонувала їм для розпису власноруч виготовлені тарелі із пап'є — маше. Це тривалий і клопіткий процес, тому діти працювали і на уроках, і в позаурочний час, що стало приводом до створення гуртка «Калинка». Тарелі, виготовлені і розписані гуртківцями, прикрасили стіни школи та стали родинними реліквіями, що будуть нести пам'ять про шкільні роки. Не дивно, що багато учнів Марії Боечко стали вчителями трудового навчання, образотворчого мистецтва, працівниками культури і просто добрими людьми, «бо кожен, хто хоч трішечки доторкнувся душою до прекрасного світу народної творчості, не може бути байдужою людиною», — висловлює думку вчителька.

Другим цікавим гостем нашого консультативного пункту стала вчителька початкових класів Княздвірської загальноосвітньої школи I — III ступенів Коломийського району Жолобан Наталія Андріївна, яка щиро ділилася своїм досвідом впровадження в початковій школі системи уроків за авторською програмою з лозоплетіння.

Вибір учительки був обумовлений її захопленням цим видом мистецтва і народного промислу, адже село Княздвір розташоване на правому березі ріки Прут, який густо вкритий верболозом, що і використали жителі навколишніх сіл у своїй господарській діяльності. З дитинства бачила вона, як майстерно односельці виготовляли з лози господарські та великодні кошики різної величини, форми та кольору, як прикрашали їх, характерними для цієї місцевості різнобарвними орнаментами з рослинних та геометричних елементів.

Починають учні своє навчання із зустрічей з майстрами лозоплетіння Марією Соколишин, Марією Мосюк, що працюють у рідному селі. Спостерігаючи за їхньою працею, учні переконуються, що вона нелегка, енергозатратна, вимагає неабиякого терпіння, наполегливості і спритності, але дуже цікава і корисна.

Після таких зустрічей та яскравих і переконливих бесід, перших спроб діти розуміють, що це їм під силу, і захоплено починають працювати. Спочатку денце, потім квітка, а потім і складніші вироби: панно, маленькі кошички, вази, різні прикраси і врешті — великодній кошик як свідок досягнення певного рівня майстерності. Роботи учнів Наталії Жолобан високо оцінювалися на щорічних шкільних, сільських та районних виставках народної тво-

рчості. Напевно, не всі вони стануть народними майстрами, але набутий досвід безперечно використають у майбутньому, як добрі господарі. Адже багатівковою традицією української родини є економічне виховання своїх нащадків, щоб «не купували те, що можна зробити своїми руками», а також розуміли, що «із золотими руками без хліба не залишишся».

Чудові народні мистецькі традиції горян впроваджують у своїй роботі вчительки шкіл лівобережної Коломиїщини. Так, нещодавно на засіданні консультпункту вчителька трудового навчання Годи — Добровідської ЗОШ Уляна Степанівна Ткачук поділилася результатами впровадження

набутого досвіду за час спілкування з колегами на попередніх зустрічах. Цікавою і доступною, на її погляд, художньою технікою, що сягає своїм корінням у сиву давнину, є витинанка і формотворення з паперу. Попередниками паперових ажурних прикрас були шкіряні та сукняні витинанки. Вони прикрашали одяг та побутові речі українців, а найбільше були поширені серед етнічних гуцулів та лемків. На плечах та передніх полах гуцульських кептарів та кожухів із сап'янових витинанок укладали різноманітні візерунки. Паперові витинанки прикрашали помешкання — стіни, печі, мисники, вікна, сволоки, рами родинних фотографій та багато іншого. Формотворенню з паперу у вигляді рослинних елементів передували квіти з деревної стружки, яку одержували при струганні дощок. Мовою діалекту цей матеріал називався гиблівками або гимблівками, бо інструмент для виконання цієї операції по дереву називали гиблем або гимблем (рубанок, фуганок). З таких квітів виготовляли різного призначення вінки та віночки. Нині цей матеріал замінили папером різної товщини та кольору.

«Витинанка — диво і гра, — на думку Уляни Степанівни, — бо зі звичайного аркуша паперу можна створити цілий світ. Це світ радості, що формує безмежну творчість, яка породжує красу, веде до істини, гармонії, здійснення мрії». На своїх уроках вчителька відкриває простір для дитячої творчої думки, фантазії, просторової уяви та втілення їх в образах, створених маленькими умілими рученятами. Свідченням цього є творчі роботи її вихованців, які з великою цікавістю і захопленням розглядали учасники зустрічі.

Десятирічний ювілей святкував консультативний пункт, а нині центр, в якому проводяться зустрічі вчителів початкових класів. На базі цього центру в рамках тижня предметної комісії трудового навчання та образотворчого мистецтва був проведений семінар учителів початкових класів шкіл міста та району на тему «Трудове виховання засобами образотворчого мистецтва», в роботі якого активну участь взяли викладачі коледжу Масевич Л., Ємчурас Т.М., Кенюк Я.В. та вчителі початкових класів Довганюк Г.Д. (с.Гвіздець), Мадерук О.С.(с. Раківчик) та Сметанюк Л.Є. (с.Печеніжин).

Багато цікавих педагогічних ідей запозичили учасники семінару із досвіду роботи цих творчих учителів, що доповнюють і збагачують один одного багатівковим багажем народної творчості через передачу досліджених, відроджених та примножених трудових традицій коломийських горян. Думку про плідну співпрацю викладачів Коломийського педагогічного коледжу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника з інформаційно — методичними центрами міського та районного управлін'я освіти, давно започатковану Масевич Л.Д., висловила методист райво Шумко О.М., яка доклала багато зусиль, щоб обмін досвідом в цій своєрідній педагогічній школі став корисним багажем, який понесуть присутні у свої шкільні колективи.

Ольга Максимович,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Olha Maksymovych,

Candidate of Pedagogics, senior lecturer Precarpathian
National University named after Vasyl Stefanyk

Оксана Максимович,

кандидат економічних наук,
Тернопільський національний економічний університет

Oksana Maksymovych,

Candidate of Economics,
Ternopil National Economic University

УДК 504.37.013

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ГІРСЬКИХ ШКІЛ В УМОВАХ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE OF PUPILS OF MOUNTAIN SCHOOLS IN THE CONDITIONS OF RATIONAL WILDLIFE MANAGEMENT

The article finds out the content and the main points of ecological training and education of pupils on the conditions of living in the mountain region through the preservation of the national management of nature.

Key words: ecological education, ecological training, rational management of nature.

Актуальність проблеми. На рубежі нового тисячоліття людство почало розуміти всю складність взаємозв'язку та взаємозалежність елементів довкілля і дійшло висновку про необхідність формування нового світогляду, який базується на збереженні та охороні навколишнього середовища, а значить раціональному природокористуванню. У найважливіших міжнародних документах останнього десятиріччя, присвячених проблемам навколишнього середовища і гармонійного розвитку людства, велика увага приділяється формуванню екологічної культури і свідомості, інформованості людей про екологічну ситуацію в світі, регіоні, на місці проживання, їх обізнаності з можливими шляхами вирішення різних екологічних проблем, з концептуальними підходами до збереження біосфери і цивілізації [1, с.3-4].

Серед пріоритетних напрямів державної політики в Україні у XXI ст. [2] визначено екологічний, мета якого — формування в молоді екологічної культури через ефективну екологічну освіту, яка як цілісне культурологічне явище передбачає не тільки набуття широкого кола знань, а й розвиток достатнього рівня почуття особистої й суспільної відповідальності за стан природного середовища та вироблення потреби адекватних дій щодо його раціонального використання, збереження та відновлення природних ресурсів.

На наш погляд, це має бути екологобезпечне природокористування, яке базується на механізмах розвитку й відтворення довкілля і ґрунтується на принципах поєднання економічної вигоди упорядкованого законом нормативного використання природних ресурсів (враховуючи природні умови), покращення процесів комплексності переробки природних ресурсів (при переробці максимальний вихід корисної продукції та мінімум відходів), зменшення відходів виробництва, розширеного відтворення природно-ресурсного потенціалу в поєднанні з вимогами

екологічної безпеки, включаючи високу екологічність технологій природоперетворюючої діяльності, обмеженого використання, пріоритетності, державного регулювання, екологізації, попередження екологічних наслідків, компенсації збитків, та спрямоване на задоволення потреб населення [3].

Основний зміст статті. Нераціональне природокористування порушує екологічну рівновагу та біологічну гармонію, які сформувалися в процесі еволюції природи. Це відбувається, очевидно, тому, що зона оптимальної життєдіяльності людини обмежена. Для нормальної й здорової життєдіяльності людини в «зоні екологічного комфорту» необхідний набір відносно стійких констант стану середовища. Порушення цих характеристик або їх співвідношення погіршує життєве середовище.

З огляду на те, що в світі не існує ефективної системи екологічної освіти, яку можна б було без суттєвих змін взяти за основу, формування її в Україні відбувається на основі власного досвіду розробників із урахуванням національних особливостей. Є окремі доробки з питань екологічної освіти і виховання, екологічної етики і психології тощо, однак хоча в останні роки і накопичено багатий теоретичний матеріал і практичний досвід у царині екологічного виховання, бажаної ефективності не досягнуто. Проблема виховання екологічної культури в школі, позашкільних виховних закладах, особливо це стосується гірських районів Карпат (зокрема, тільки на Івано-Франківщині нараховується 225 шкіл з гірським статусом), на сьогодні є мало дослідженою, а тому актуальною.

На даному етапі розвитку шкільної освіти спостерігається низький рівень екологічної культури молоді, що пояснюється рядом причин (багаторічне панування споживацького ставлення до природокористування, відсутність чіткої системи законодавчих природоохоронних актів та порушення існуючих, недооцінка екологічних знань у системі освіти, низький рівень впровадження досягнень педагогічної науки в практику, недостатня професійна компетентність педагогічних кадрів у галузі екологічної освіти, слабе матеріально-технічне і методичне забезпечення навчально-виховного процесу, недостатній зв'язок теоретичних знань з практикою, реальним життям, недооцінка емоційного фактору при формуванні ставлення до природи тощо). Названі недоліки підсилюються недостатньою розробленістю методології з цих питань, змісту та завдань освіти в галузі охорони навколишнього середовища, сучасних методів екологічного навчання та виховання.

У зміст шкільної освіти повинні бути включені наступні елементи: система знань про взаємодію суспільства і природи, ціннісна екологічна орієнтація, система норм і правил відношення з природою, вміння і навички з вивчення та охорони природи. Отож, основною метою освіти в галузі охорони навколишнього середовища є виховання екологічної культури особистості як форми регуляції взаємодії людини з природою.

Екологічну культуру можна розглядати у різних аспектах. По-перше, вона є результатом діяльності людини з перетворення природного середовища відповідно до фізіологічних і соціальних потреб людини, тобто екологізоване природне середовище буття людини — фундаментальна цінність. По-друге, екологічна культура характеризує рівень розвитку екологічної свідомості соціальних суб'єктів, починаючи з індивіда і закінчуючи людством загалом, який відображає ставлення до природного середовища як життєво необхідної цінності. По-третє, екологічна культура — це творча діяльність людей у ході освоєння природного середовища, у процесі якої виробляються екологічні цінності.

Узагальнюючи перелічені риси екологічної культури, нами сформульовано визначення: **екологічна культура — це виховання розуміння, усвідомлення важливості, актуальності сучасних екологічних проблем держави і світу, відродження кращих традицій українського народу у взаємовідносинах з довкіллям, виховання любові до природи, подолання споживацького ставлення до неї, розвиток особистої відповідальності за стан довкілля на різних рівнях (місцевому, регіональному, державному і глобальному), творча, свідома діяльність людей у процесі освоєння та збереження життєво необхідних вартостей природного середовища, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки, виховання глибокої поваги до власного здоров'я та вироблення навичок його збереження.**

Екологічна культура характеризується: різнобічними глибокими знаннями про навколишнє середовище (природне і соціальне); наявністю світоглядних ціннісних орієнтацій по відношенню до природи; екологічним стилем мислення і відповідальним ставленням до природи; набуттям умінь і досвіду вирішення екологічних проблем (насамперед на місцевому і локальному рівнях); безпосередньою участю у природоохоронній діяльності; передбаченням можливих негативних віддалених наслідків природо-перетворюючої діяльності людини. Отже, екологічна культура проявляється у свідомості, мисленні, поведінці та діяльності особистості.

Класики педагогіки вважали природу важливим фактором виховання дітей. На думку видатного чеського педагога Я.А. Коменського, людина — це частина природи, і вона повинна розвиватися за законами природи. Видатний швейцарський педагог Й.Г. Песталоцці вважав, що єдиним справжнім фундаментом людського пізнання є сприймання природи. Любов до природи — велике почуття, яке допомагає людині стати добрішою, відповідальнішою. Необхідно прищеплювати любов до природи з раннього дитинства. Переконаливими є слова В.О. Сухомлинського про те, що хто був глухим до природи з дитинства, хто в дитячі роки не підбрав пташеня, що випало з гнізда, не відкрив для себе красу першої весняної трави, до того потім важко достукається почуття прекрасного, почуття поезії, а, може, і звичайна людяність.

Ще 30 років тому з терміном екологічна освіта «були обізнані лише вузькі фахівці». Сьогодні він визнаний Європейським співтовариством як «складова та необхідна частина освіти кожного європейського громадянина»,

більш того як головний інструмент реалізації політики в державах — членах ЄС. На міжнародному та державно-му рівнях екологічне виховання повинно розглядатися як неперервний процес, що охоплює всі вікові, соціальні та професійні групи населення. Таким чином, екологічна освіта спрямована на подолання споживацького ставлення до природи та її ресурсів, поєднання раціонального й емоційного у взаємовідносинах людини з природою, що базується на принципах добра і краси, розуму, свідомості й патріотизму. Тобто зміст екологічної освіти орієнтований на загальнолюдські цінності, ідеї гуманізму, демократії, вдосконалення самої людини. Екологічна освіта та виховання спрямовані на розкриття сутності світу природи як середовища перебування людини, яка повинна бути зацікавлена у збереженні її цілісності, чистоти, гармонії. Це передбачає вміння осмислювати екологічні явища, робити висновки про стан довкілля, розумно взаємодіяти з природними екосистемами. Естетична краса природи сприяє формуванню моральних почуттів обов'язку і відповідальності за її збереження, спонукає до природоохоронної діяльності.

Зміст екологічної освіти має відображати соціальний досвід взаємодії людства з навколишнім середовищем. Отже, у змісті екологічної освіти повинні бути наявні такі складові: наукові знання про зв'язки у системі «людина — суспільство — природа»: система уявлень, понять, закономірностей, що відображають філософські, технічні, правові й моральні аспекти екології у їх розвитку; наукові знання про доцільні способи діяльності у навколишньому середовищі, які забезпечують раціональне природокористування, підтримання здатності природи до самовідновлення; досвід емоційно-ціннісного ставлення людства до навколишнього середовища: почуття, мотиви, відношення, ціннісні орієнтації, переконання, на основі яких формується усвідомлення людиною свого місця у світі та готовності до відповідної практичної діяльності; досвід практичної, у тому числі й творчої діяльності людини у природі: володіння вміннями, навичками, звичками екологічно доцільної поведінки та діяльності в природі згідно з правовими, моральними, етичними, санітарно-гігієнічними вимогами, здоровим способом життя. Зрозуміло, що недооцінка будь-якої з цих складових негативно позначається на результативності екологічної освіти.

Світовий досвід засвідчує, що існують два підходи до розгортання змісту екологічної освіти: 1) мультидисциплінарний (екологізація існуючих навчальних предметів відповідно до специфіки їх змісту); 2) внутрішньодисциплінарний (введення у навчальний план спеціального предмета екологічного змісту). Сучасні тенденції освітнього процесу в Україні свідчать, що обидва підходи, поєднуючись, можуть існувати одночасно, перш за все у загальноосвітній школі. Перший напрям передбачає виділення екологічного компонента в усіх навчальних дисциплінах на міжпредметній основі, другий напрям — введення спеціального предмета екологічного змісту в старшій школі, що забезпечить можливість інтегрувати різні аспекти екологічних знань і реалізувати комплексне розкриття проблем екології. У школах з поглибленим вивченням окремих предметів історико-гуманітарного, математичного чи інших неприродничих циклів може мати місце мультидисциплінарний підхід до змісту екологічної освіти. Національний характер змісту екологічної освіти та виховання відображає один із напрямів міжнародної стратегії дій у галузі освіти з проблем охорони довкілля і виражається у широкому й активному залученні здобутків етнопедагогіки, використанні трудових народних традицій, елементів календарної обрядовості, фольклору з метою виховання в учнів шанобливого ставлення до природи.

Витоки екологічної культури беруть свій початок у дошкільному віці, коли діти вперше ознайомлюються з природою. Враховуючи надзвичайну емоційну чутливість малят, перевага надається емоційно-естетичному сприйманню природи, розвитку естетичних (красиво), інтелектуальних (цікаво), гуманістично спрямованих почуттів (рослини і тварини теж живі організми і мають право на існування) у ставленні до природи. Підвалини екологічної культури складають елементарні знання про природу: орієнтування у найближчому природному оточенні; усвідомлення життєво необхідних потреб живих істот в умовах існування; ознайомлення з елементарними відомостями про взаємозв'язки живої і неживої природи, значення її в житті людини. Пізнання дітьми природи відбувається під час активної діяльності, коли вони оволодівають уміннями бережливого ставлення до об'єктів, збереження та створення умов для їх нормального співіснування. Під керівництвом батьків і педагогів розвиваються притаманні дітям любов, потяг до природи, виховуються почуття співпереживання, що є необхідною основою формування особистості у наступні періоди.

Шкільний етап — дуже важлива ланка неперервної екологічної освіти. Він ґрунтується на позитивному емоційному досвіді спілкування з природою, розвиваючи початкові уявлення про світ, закладені у дошкільний період. В той же час шкільна екологічна освіта є базою для її подальшого розвитку і поглиблення у ПТУ, технікумах, вузах на основі наступності. Випускники основної школи здобувають базовий рівень екологічної освіти, оволодівають елементами екологічної культури: знаннями про взаємозв'язки між компонентами природи та людською діяльністю, про причини та шляхи вирішення головних екологічних проблем різного рівня прояву; навичками здорового способу життя та бережливого ставлення до суб'єктів природи. Екологічна освіта у середній школі включає також виховання почуття стурбованості за стан довкілля, свідомого ставлення до природи на основі розуміння її різнобічної цінності.

Зміст шкільної екологічної освіти структурується за блочно-модульним принципом і відображає напрями сучасної екології. Обов'язковими є 2 блоки: 1) екологія як наука про закономірності співіснування організмів і взаємодію з навколишнім середовищем; 2) практичні екологічні аспекти сучасної цивілізації.

Екологічне виховання здійснюється на всіх етапах навчання в школі, причому на кожному з них ставиться певна мета, завдання, добирається відповідна методика роботи з огляду на вікові особливості школярів. Перший

етап (молодші школярі) — формуються перші уявлення про навколишній світ, про живу і неживу природу, про ставлення до природи, що виявляється у конкретній поведінці на емоційному рівні. Другий (5-7 класи) і третій (8-9 класи) етапи передбачають накопичення знань про природні об'єкти, закономірності розвитку та функціонування біологічних систем, аналіз і прогнозування нескладних екологічних ситуацій, закріплення нормативних правил поведінки у навколишньому середовищі, поглиблюються і розширюються знання про явища і закони природи, розкриваються причини екологічної кризи та обґрунтовуються шляхи збереження природних комплексів. Четвертий етап (10-11 класи) — завершується узагальненням здобутих екологічних знань, здійснюється моделювання простих кризових ситуацій. У навчальні програми можуть запроваджуватися інтегровані курси різних природничо-екологічних дисциплін.

Таким чином, екологічне навчання та виховання школярів — складний педагогічний процес. У кінцевому результаті він повинен забезпечити розуміння важливості правильної поведінки в природному середовищі, вміння передбачати і оцінювати наслідки своєї діяльності, усвідомлювати те, що природа — національне суспільне багатство, берегти і примножувати котре — обов'язок кожного громадянина країни, адже екологічні знання виступають в ролі теоретичної основи раціональної поведінки людини (суспільства загалом) в природі.

Мета екологічного навчання та виховання досягається поетапним шляхом вирішення освітніх, виховних і розвивальних завдань: формування цілісного уявлення про біосферу, світоглядних знань про взаємозв'язки у системі «людина-суспільство-природа»; виховання розуміння сучасних проблем навколишнього середовища й усвідомлення їх актуальності для всього людства, своєї країни і рідного краю; виховання почуття особистої відповідальності за стан навколишнього середовища на національному й глобальному рівнях, усвідомлення людини як частки природи; зосередження уваги при цьому на аналізі власної поведінки, почуття обов'язку перед близькими людьми, співвітчизниками, світовим співтовариством у галузі охорони природи; засвоєння ціннісних орієнтацій як найкращих досягнень загальнолюдської і національної культур, розуміння багатогранної цінності природи (не лише утилітарної, а й естетичної, санітарно-гігієнічної, науково-пізнавальної, рекреаційної, морально-етичної); оволодіння науковими знаннями про взаємозв'язок у системі «людина-суспільство-природа», формування знань і умінь дослідницького характеру, спрямованих на розвиток творчої і ділової активності при розв'язуванні екологічних проблем і життєвих ситуацій; сприяння переходу набутих знань в особисті переконання; розвиток потреби в спілкуванні з природою; розвиток системи інтелектуальних та практичних умінь, емоційних переживань, пов'язаних з вивченням, оцінюванням та збереженням природи свого краю, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки; засвоєння кращих досягнень світової практики і народних традицій у взаємовідносинах людини з природою; виховання глибокої поваги до власного здоров'я та вироблення навичок його збереження; залучення підростаючого покоління до активної природоохоронної діяльності на основі набутих знань і ціннісних орієнтацій.

Висновки. Отже, під екологічним навчанням та вихованням слід розуміти психолого-педагогічний процес, спрямований на формування в учнів знань про наукові основи природокористування, переконань в необхідності діяти у відповідності з ними, практичних навичок і активної життєвої позиції в галузі охорони природи, раціонального використання і відтворення природних ресурсів. Екологічне навчання та виховання спрямоване на бачення особистістю матеріальної цілісності світу, гармонізацію взаємодії людини з природою, вироблення певних ціннісних орієнтацій, формування екологічного стилю мислення, юридичних, політичних, моральних і естетичних поглядів на навколишнє середовище і місце в ньому людини.

1. Концепція екологічної освіти України // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. — 2002. — №7. — С. 3-23.
2. Національна доктрина розвитку освіти в Україні в XXI ст. // Освіта України. — 2002. — № 33. — 23 квітня.
3. Максимович О.М. Концептуальні засади раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища Івано-Франківської області. — К.: Науковий світ, 2006. — 73 с.

Ганна Ізвскова,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Ganna Izvekova,

Candidate of Pedagogical sciences,
Senior lecturer,
the Precarpathian university named
after Vasyl Stefanyk

Лариса Сливка,

асистент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Larisa Sliyka,

assistant,
the Precarpathian university named
after Vasyl Stefanyk

УДК 37.035.3: 613

ТРУДОВІ ТРАДИЦІЇ У ВИХОВАННІ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ УЧНІВ В УМОВАХ МІКРОРАЙОНУ ГІРСЬКОЇ ШКОЛИ

LABOUR TRADITIONS IN THE EDUCATING THE PUPILS' HEALTHY WAY OF LIFE IN THE CONDITIONS OF HIGHLAND SCHOOLS

The article reveals some scientific and pedagogical basis of educating the pupils' healthy way of life and points out the conditions of usage of labour traditions of Ukrainians in this process.

Key words: healthy way of life, labour traditions, schools of the highland region.

Актуальність проблеми. Соціальний і економічний розвиток країни, коли незмірно зростає роль людського фактору, вимагає найширшої участі в цьому процесі молодого покоління. Ось чому завдання виховання учнів набуває особливої значущості, стає однією із актуальних проблем педагогічної теорії і практики. Особистісно зорієнтоване виховання молоді людини передбачає її високий інтелектуальний рівень, громадянську позицію і активність.

Аналіз матеріалів практики роботи масової школи та передового педагогічного досвіду на предмет виховання учнів в нових економічних умовах дозволяє стверджувати, що одним із важливих напрямів цього процесу є виховання їх здорового способу життя, зокрема в особливих умовах, якими ми визначаємо специфічні умови гірської школи.

Постановка проблеми. Виховання у юного покоління здорового способу життя, на якому повинні концентруватися всі дії педагогів, батьків, окремої дитини як суб'єкта виховання, передбачає необхідність більш глибокого вивчення питань, пов'язаних з використанням у цьому процесі трудових традицій нашого народу, що формувалися віками і містять сьогодні значний виховний потенціал.

Мета статті — проаналізувати і систематизувати творчий потенціал трудових традицій нашого народу на предмет використання їх в процесі виховання здорового способу життя учнів в умовах сільської школи гірського мікрорайону.

Виклад основних положень статті. Суспільство, педагогічна наука, школа в усі часи ставили перед собою завдання виховати фізично здорову, працьовиту людину. Фундаментом цього процесу завжди залишалася педагогічна мудрість, створена народом і збережена ним.

Піклування українського народу про здоров'я, надання йому одного з найпершочергових значень у життєдіяльності людини розпочинається в епоху раннього слов'янства.

Традиційні засоби і форми виховання основ здорового способу життя отримали свій подальший розвиток за часів Київської Русі, коли стали поширюватися збірники повчань, в яких були статті і вислови педагогічного характеру про виховання високоморальних людських рис кожної людини, складовими яких повинні бути ціннісні орієнтації на ведення нею здорового способу життя. Так, у визначному літературно-педагогічному пам'ятнику високого рівня культури і розвитку педагогічної думки на Русі в час Київської держави «Поученні Владимира Мономаха дітям» мудрий державний діяч турбується про те, щоб діти росли здоровими, закликає їх не лінуватися, а трудитися для цього [1].

У другій половині XIX — першій половині XX ст. були визначені теоретичні основи виховання здорового способу життя підростаючого покоління (Г.Ващенко, К.Ушинський, П.Юркевич), в тому числі зв'язку оздоровчої роботи з різними напрямками виховання — фізичним, трудовим (М.Демков, ін.).

Педагоги того часу в своїх працях, виходячи з потреб суспільства і розвитку особистості, вказували на необхідність посилити увагу до виховання дітей і молоді в різних соціальних умовах, зокрема до розвитку виховних засад формування здорового способу життя учнів. Актуальними і сьогодні є слова професора С.Русової, яка, розкриваючи взаємозалежність природи і здоров'я людини, підкреслюючи роль сільськогосподарської, побутової праці у загартуванні хлопчиків і дівчаток, зазначила, що на загальний фізичний розвиток дитини впливає природне середовище, де знаходиться школа і що все це вимагає виховання людини, пристосованої до потреб життя [2, с. 1].

Проведені нами дослідження в сільських мікрорайонах гірського типу дали можливість з максимальною достовірністю визначити їх специфіку, виявити той прихований педагогічний потенціал, який використаний ще недостатньо щодо вирішення питань використання трудових традицій у вихованні здорового способу життя учнів.

Нагромадження педагогічних фактів ми проводили методом педагогічних спостережень, вивчення методичної документації шкіл, анкетуванням, інтерв'ю. Шляхом аналізу педагогічних фактів було вивчено і проаналізовано розподіл даних, які характеризують основні ознаки використання трудових традицій у вихованні здорового способу життя учнів, визначені, «ступені» їх відповідності до теоретичних основ досліджуваної проблеми, отримані кількісні і якісні характеристики стану виховання здорового способу життя учнів в умовах гірської школи, що дало нам можливість у певній мірі визначити (і пояснити) відхилення реального стану виховної роботи в цьому напрямку від теоретичного, визначити шляхи підвищення ефективності факторів впливу на організацію виховного процесу на предмет нашого наукового пошуку.

В досліджуваному мікрорайоні ми виявили проблематичну закономірність: чим віддаленіший від порівняно великих територіально-промислових центрів сам мікрорайон, школа, місце проживання учнів, тим менше можливостей виховання у них основ здорового способу життя.

Аналіз практики показав, що в передовому педагогічному досвіді виховання здорового способу життя учнів в порівнянні з масовою практикою характеризується більш чітким спрямуванням виховного процесу. Тут вивчається, узагальнюється і поширюється передовий досвід кращих учителів, вихователів, педагогів-організаторів, батьків, громадських активістів і надається відповідна методична допомога в організації і проведенні оздоровчих акцій та заходів з дітьми шкільного віку як складової частини всієї виховної системи.

Перебудовується робота позашкільних закладів, загальноосвітньої школи з метою прищеплення цікавості і готовності до ведення здорового способу життя засобами праці, опори на трудові традиції, поваги до людей праці, виховання у собі певних особистісних якостей.

Як показує практика, важливим фактором підвищення ефективності і якості виховного процесу стало те, що, спираючись на допомогу батьків, представників виробничих і громадських формувань, актив учнів, учителів і вихователів вивчають запити дітей, їх схильності та здібності, виховні можливості середовища в умовах гірського мікрорайону, на території якого проживають діти. До роботи з учнями молодшого шкільного віку прилучаються старшокласники, батьки, педагоги-організатори.

До позитивних результатів у практиці роботи школи з питань використання трудових традицій в процесі виховання здорового способу життя учнів можна віднести, в першу чергу, те, що органи місцевого самоврядування, господарські відділи на місцях стали предметніше займатися конкретними питаннями як трудового, так і валеологічного виховання, в результаті чого більше помітними стали певні зміни у змісті і методах організації цього процесу. Ця педагогічна діяльність дає підставу для розробки певних рекомендацій у сучасній соціально-педагогічній ситуації.

Поряд з досягнутим у практиці роботи багатьох виховних колективів спостерігаються лише незначні якісні зміни. Не зважаючи на те, що сфера виховного впливу значно розширилася (учнів залучають до посильної

праці в місцевих народних промислах, шкільних лісництвах, художніх кооперативах тощо), в ряді мікрорайонів виховна робота залишається незмістовною і має епізодичний характер, недостатньо використовуються виховні можливості сім'ї, родини, новітніх, сучасних виробничих і громадських формувань, сили їхні часто роз'єднані.

Перехід на якісно новий етап загальної середньої освіти і виховання та створення в перспективі єдиної системи безперервної освіти торкнулися практично всіх сторін діяльності різних виховних закладів. У ході вирішення проблеми створення і вдосконалення виховної системи, яка включає найрізноманітніші сили нашого суспільства, важливо інтегрувати потік впливів на сучасну дитину, дівчинку чи хлопчика зі сторони сім'ї, школи, позашкільних закладів, вулиці, засобів масової інформації. Для цього необхідно дослідити різноманітні варіанти виховання, які б врахували національні, регіональні та інші особливості середовища.

Ми узагальнили дані практики, передового педагогічного досвіду і зробили висновки, що виховання здорового способу життя учнів в умовах мікрорайону гірської школи не є досконалим не тільки за своїм змістом і структурою, а й через відсутність такої форми впливу, як трудові традиції, які в комплексі з іншими можуть стати потужним виховним засобом у цьому сенсі.

Нині значна увага науковців звернена на питання мотивації до необхідності ведення здорового способу життя як важливого чинника розвитку особистості, організації систематичної роботи з виховання здорового способу життя з використанням при цьому багатого національного досвіду й усталених трудових традицій українського народу та готовності педагогів до означеного виду діяльності.

Система виховання здорового способу життя охоплює різні сфери використання трудових традицій. Народний досвід застерігає: якщо хочеш мати в сім'ї виродка, дай синові чи доньці все, вони хочуть, і позбав їх потреби працювати. Учні дізнаються, що неробство веде до нещастя («Від неробства до злочину — один крок», «З ледарем поведешся — горя наберешся», «Ледачий не буде щасливий»).

Народний досвід здорового способу життя відображений у казках, де змальовані працюючі персонажі, розумні, чесні, правдиві, скромні, а ледарі — тупі, хвалькуваті, брехливі, з черствим і холодним серцем, здатним на жорстокість і злочин. За чесну, сумлінну працю герої казок отримують нагороди, а за бездіяльність зазнають кари; гульцям і неробам народ виносить тяжкий вирок. На уроках «Основи здоров'я» варто використовувати народні казки на трудову тематику.

Про необхідність праці йдеться в колискових піснях, прислів'ях та приповідках, оповіданнях: «Щоб струнким ти зріс та сильним, навчись обруча крутити», «Якщо хочеш здоров'я мати, мусиш рано вставати, звечора лягати» та ін.

Цільне місце у процесі виховання здорового способу життя посідає сім'я дитини, в якій культивуються традиції виховання працею, а не неробством. Діти вчаться, господарювати в своїх дитячих забавах. Їх залучають до посильної роботи по господарству з раннього дитинства: на пасіці, плетіння кошиків, вишивання, виготовлення різьблених виробів, ткання килимів та ліжників.

В багатьох сім'ях гірських сіл в холодну пору року молодь збиралась і збирається на вечорниці, які поєднують у собі здоровий відпочинок з трудовими традиціями виконання певних господарських робіт, які супроводжуються піснями, музикою. На вечорниці запрошують дотепних оповідачів із числа старших, поважних в селі людей, придумують цікаві розваги, ігри тощо.

Значне поширення в гірських селах Прикарпаття і Карпат мала і має така форма благодійництва, як толока: «луплення» кукурудзи, «валькування» хати та ін. Обов'язковими учасниками таких благодійних акцій є діти молодшого шкільного віку: вони успадковують від старших досвід безкорисливої допомоги, приналежності до сільської громади, до спільноти того невеликого мікросередовища, в якому вони живуть і виховуються.

В деяких селах Косівського району з давніх-давен для допомоги господарям, які потерпіли від стихійного лиха чи з якихось причин втратили урожай, домашню живність, проводився і проводиться такий благодійний захід, як «бай». Як і на вечорниці, на «бай» збираються сусіди різного віку із своєю роботою (прясти, в'язати, вишивати). Вони веселяться, жартують, і в той же час приносять господарям клубок пряжі, мірку зерна тощо.

Такі традиції розвивають педагогічні колективи багатьох гірських шкіл (свято першого чи останнього снопа, вихід на полонину, Івана Купала, Зелені свята тощо).

Багата символіка народних обрядів і трудової практики стає важливою опорою активізації образного осмислення школярами сутності здорового способу життя, поступового освоєння ціннісних взаємозв'язків його із працею.

Актуалізуючи ці взаємозв'язки як змістовий епіцентр створення в експериментальній роботі педагогічних ситуацій виховного характеру, ми намагалися відобразити у її змісті світоглядні установки на те, що праця, з одного боку, впливає на самопочуття людини, стан її здоров'я («Без діла слабіє сила», «Без діла сидіти, то можна й одубіти»), з іншого — праця — це основа життя («Як робиш, то й матимеш», «Як дбаєш, так і маєш», «Хто робить, той голий не ходить» [3, с. 84], «Треба працювати, аби шматок хліба мати» [4, с. 10]).

Удосконалення змісту виховного процесу ми пов'язували з подальшим розвитком переходу від епізодичної роботи до різносторонніх її форм, взаємодії виховних зусиль, посилення просвітницького характеру роботи. Постійне ускладнення і розвиток змісту виховної роботи, відновлення і удосконалення її організаційної структури ми здійснювали з опорою на те, що якісні зміни у веденні здорового способу життя школярів неможливі без глибоких перетворень у змісті праці. В першу чергу ми звертали увагу на те, що завдання виховання містять

вияв внутрішніх процесів механізму ефективності цього процесу (потреби, інтереси, захоплення, традиції), умови переходу їх у зовнішні прояви-дії, практичні справи, коли кожен компонент містить специфічний спосіб зв'язку елементів, які його складають, тобто володіють тільки йому властивою структурою.

В процесі вирішення виховних завдань ми намагалися сформувати в учнів суспільно ціннісне ставлення до трудових традицій, закласти основи їх соціально значущої необхідності у веденні здорового способу життя.

Виховання на народних традиціях передбачало вплив на цей процес основних засобів народної педагогіки при опорі на трудові ідеали і ритуали. Особлива роль тут належала народним іграм трудового характеру, а самі трудові традиції виховання здорового способу життя сприяли усвідомленню учнями значення цього процесу, що, в свою чергу, переходило в переконання і практичні дії.

Висновок. Усе вищезазначене уможливорює висновок про те, що використання трудових традицій дає змогу учителям урізноманітнити форми і зміст роботи з виховання здорового способу життя школярів. Таким чином, особливості виховної роботи в гірській школі підтверджують наше припущення про те, що трудові традиції нашого народу органічно влітаються в канву виховного процесу і залишаються одним з основних засобів виховання фізично і морально здорової дитини.

1. Антологія педагогической мысли Украинской ССР. — М., 1999. — С.81-83.
2. Русова С. Сучасні течії в новій педагогіці // Шлях виховання і навчання. — 1932. — IV річник. — С.1.
3. Усі крилаті вислови, прислів'я, приказки, загадки / Укладач Н.В.Курганова. — Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. — 320 с.
4. Українські прислів'я, приказки та загадки / Упоряд. та передм. Н.В.Сойко. — К.: Школа, 2005. — 176 с. — (Хрестоматія школяра).

Володимир Костів,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Vladimir Kostiv

Candidate of Pedagogics, senior lecturer,
Precarpathian National University
named after Vasyl Stefanyk

УДК 371.4

**АВТЕНТИЧНЕ СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДНИХ БАГАТСТВ КАРПАТ
ЯК МОРАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНА ЦІННІСТЬ**

**AUTHENTIC ATTITUDE TOWARD NATURAL RICHES OF CARPATHIANS
AS MORALLY ECOLOGICAL VALUE**

The problems of forming of ecological culture of personality and, in particular, habitants of region of Carpathians are examined in the article.

Постановка проблеми. Результати останніх екологічних потрясінь у Карпатському регіоні відбивають дедалі глибше усвідомлювану залежність самого існування горян від збереження відповідного рівня стану природи та актуалізують проблеми екологізації особистості. Із диференціацією фінансово-економічного становища населення регіону, його масовим зубожінням, збагаченням окремих осіб за рахунок природних багатств краю зростає почуття відповідальності горян за природне середовище — його збереження і поліпшення.

Як зазначають О. Кіліченко, Л. Степанова, збереження природних лісів Карпатського регіону великою мірою залежить від емоційно-ціннісного ставлення місцевого населення до навколишнього природного оточення. Вивчення й урахування закономірностей його життєтворчості, соціально-економічних запитів сприятиме реалізації поставлених міжнародною та національною спільнотою природоохоронних завдань. Звичайно, ефективність вирішення цих завдань безпосередньо пов'язана з рівнем сформованості екологічної культури особистості горянина. Розвиток місцевого жителя в культурного, цивілізованого господаря, усвідомлення ним себе активним суб'єктом природокористування, життєво зацікавленим у збереженні лісового багатства — необхідна умова досягнення стабільності соціально-економічного розвитку даного регіону.

Пріоритетного значення у цій справі набувають розробка і впровадження освітніх проектів, фінансування соціальних програм, в основу яких має бути покладена теоретично обґрунтована система екологічного виховання усіх вікових категорій місцевого населення. Здійснення таких програм потребує співпраці державних, громадських організацій, освітянських установ різних типів.

Формуванню екологічної культури людини та особливостям екологічного виховання дітей і молоді присвячені дослідження З. Донець (осучаснення змісту культурознавчих дисциплін у контексті міжнародних культуроохоронних конвенцій), Н. Єфименко (формування екологічної культури студентів вищих технічних закладів), Г. Марченко (розвиток екологічної освіти в середніх школах Великої Британії), С. Совгіри (підготовка майбутніх учителів до екологічного виховання старшокласників), О. Тімець (підготовка майбутніх географів і біологів до краєзнавчо-туристської роботи), Е. Флешар (підготовка майбутніх біологів до реалізації екологічної освіти), І. Ярити (формування естетичного сприйняття природи в дітей молодшого шкільного віку) та ін. Аналіз досліджень показує, що проблема формування екологічної культури особистості в цілісному взаємозв'язку її складових частин не висвітлювалась у психолого-педагогічній літературі.

Метою статті є виокремлення екологічних проблем Карпатського регіону і окреслення необхідності формування морально-екологічної культури особистості жителів і гостей краю.

Процес формування екологізації особистості в умовах Карпатського регіону розглядається як єдність розв'язання комплексу проблем: широкого роз'яснення згубних наслідків забруднення природного середовища

перебування; налагодження та відновлення безпосереднього зв'язку людини з довкіллям (природним, штучним, соціальним), яке характеризується високим рівнем якості; використання надбань екологічного підходу в організації економіки й інших сфер життєдіяльності суспільства; сформованість гуманістичних і екологічних цінностей, пріоритетних цінностей здоров'я, емпатійне ставлення до всього живого, надання дієвої допомоги у збереженні природних багатств; формування екологічної свідомості та інших сукупних якостей екологічної культури горян, активне збагачення досвіду їх екологічної поведінки.

Вироблення й засвоєння морально-етичних принципів і норм ставлення жителів Карпат та їх численних відвідувачів і користувачів до природних об'єктів, до природи в цілому постає однією з найважливіших загальнолюдських цінностей, домінуючих у Карпатському регіоні соціально-економічних відносин, ціннісно-світоглядних установок.

Як засвідчує практика, ставлення горян та їх гостей до природи недостатньо включається в сферу діяльності моральної свідомості. Довільне чи мимовільне нанесення повсюдного збитку природі Карпат не викликає у них почуття провини. Вони ставляться до флори й фауни Карпат як до засобів, чогось такого нижчого, порівняно з людиною, як до природних явищ, що конфронтують із суспільними, культурними. Деякою мірою таку думку формувала дощогочасна система цінностей, що розглядала людину як споживача і протиставляла їй нескінченність, вічну незмінність живої природи, її синергетичну саморганізацію та самовпорядкованість. Бездумне ставлення людини до багатств Карпат у побуті (на відпочинку, при споживанні «дарунків природи») є не менш руйнівним і згубним, ніж цілеспрямований виробничий вплив. Людина, якій із дитячих років не прищеплене моральне ставлення до природи, ставши суб'єктом виробництва, виявляється глухою до спізнілих зусиль сформувати у неї якості морально-екологічної культури.

Морально-екологічна культура виступає архінеобхідною суспільною цінністю. Це усвідомлення має проникнути до всіх людей, в усі галузі освіти, науки, техніки й виробництва, змінити їх так, щоб вони сприяли розквіту лісових багатств Карпатського регіону, а не їх загибелі. Згідно з нашою концепцією, екологічна культура людини — це притаманна їй сукупна системна властивість, що характеризується мірою сформованості суспільно значущих екологічних якостей, набутих у результаті дії механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції екологічної поведінки та зовнішніх екологічних відносин особи в процесі її життєдіяльності.

Екологічна культура горян повинна включати сформованість відповідних норм, цінностей, ідеалів поведінки, екологічну відповідальність, почуття «господаря Карпат» та інші якості, що мають стати внутрішньою спонукою екологічних вчинків, можуть зіграти значну роль у розв'язанні соціально-економічних проблем Карпатського регіону. Найістотніше у формуванні морально-екологічної культури — поступова складна перебудова свідомості. Важливими чинниками цього процесу є морально-екологічне виховання й освіта в родині, дитячих і навчальних установах, у цілісній системі суспільних відносин.

Найважливішим напрямом підвищення рівня сформованості екологічної культури людей Карпатського регіону та їх гостей є включення у систему екологічних відносин. Екологізація особистості передбачає прилучення її до природи, до природовідповідної сутності суспільних процесів і явищ, їх закономірностей, до тих першопочатків, із яких людство колись відбулося, з чого складалася наша духовність, наш психологічний і фізіологічний досвід пристосовності людини до природи і самої себе.

Норми морально-екологічного ставлення до природи, що стали внутрішньою спонукою до екологічних вчинків, можуть зіграти значну роль у розв'язанні екологічних проблем.

У процес формування екологічної культури включаються цільовий, мотиваційно-стимулюючий, змістовий, операційно-дійовий та контрольний оцінний компоненти.

Рівень відповідної екологічної культури особистості сприятиме природній організації та розвитку автентичного процесу відтворення природних багатств Карпат.

Висновки. Таким чином, процес формування і розвитку екологічної культури жителів і гостей Карпатського регіону постає метою і стимулом для духовної практичної діяльності, яка, в свою чергу, спрямована на подолання кризи, а в перспективі на гармонізацію відносин між суспільством і природою Карпат.

1. Національна доктрина розвитку освіти в Україні в XXI ст. // Освіта України. — 2002. — №33. — 23 квітня.

Олександр Яців,
завідуючий методичним кабінетом
Прикарпатський лісогосподарський коледж

Oleksandr Yatsiv,
head of the methodical study, Pre-Carpathian
Forest and Economic College

ВИХОВНІ МОЖЛИВОСТІ ТРАДИЦІЙНИХ ВИДІВ ПРАЦІ ГОРЯН

THE ANALYSIS OF EDUCATED POSSIBILITIES OF TRADITIONAL TRADES IN MOUNTAINIOUS CONDITIONS

Social factors which influence on young people who live in mountainous regions. Vital reference of the students from mountainous regions.

Сучасне молоде покоління живе в іншій соціальній дійсності. В нього інші потреби, стилі спілкування, інші погляди на життя. Але найважливіший етап самовизначення молоді — це отримання професійної освіти і початкове працевлаштування, яке знаходить своє відображення в життєвих планах. Питання «Ким бути?» турбує сьогодні багатьох молодих людей і їхніх батьків, адже хочеться обрати ту професію, в якій себе знайдеш, щоб вона і матеріально тебе забезпечувала, і приносила радість. На формування соціальних і професійних намірів молоді впливають загальні і специфічні соціальні умови. Вплив їх відбувається через внутрішню структуру особистості. Проблема для молоді людини полягає в тому, що її суб'єктивні наміри зіштовхуються з об'єктивно існуючими суспільними структурами. Особливістю сучасної ситуації є невизначеність майбутнього. Ще більше соціальних факторів впливає на формування особистості молодих людей, які проживають у гірських населених пунктах. Це в першу чергу важкі природні умови проживання. Але, як показує час, такі діти більш пристосовані до життя, хоча спочатку бувають труднощі з адаптацією.

Івано-Франківська область за територією порівняно невелика, але за характером рельєфу належить до числа найбільш мальовничих в Україні. Третину території займають Карпатські гори, а дві третини — передгірська і рівнинна зони. Специфічні умови гір обмежують вибір видів господарської діяльності для місцевого населення, що негативно відбивається на його соціально-економічному становищі. Традиційними видами праці в гірській місцевості завжди були рільництво, вирощування худоби і птиці, гончарство, кушнірство, ткацтво. Звичайно, значна частина населення була зайнята в лісопереробній галузі.

Прикарпатський лісогосподарський коледж дає шанс визначитися: що із того, що пропонує життя, цікаве молодій людині, чому вона готова присвятити більшу частину свого свідомого буття — здоров'я, енергії, любові... Адже отримання дітьми професійної освіти — це запорука їхньої успішної самореалізації, тому що правильний вибір професії повинен бути заснований на відповідності майбутньої діяльності людини її здібностям.

Третина студентів коледжу — це діти, які проживають в умовах високогір'я. Звичайно, умови в таких дітей для отримання середньої освіти відрізняються від тих, які мають міські учні. Досі не досягнуто реального забезпечення дітей, що мешкають у гірській місцевості, якісною та доступною загальною середньою освітою порівняно з міськими дітьми. Про нерівні умови навчання в гірській місцевості в порівнянні з міською свідчить і той факт, що в багатьох селах діти не можуть навчатися за місцем проживання. Але в останні роки проглядається значне підвищення рівня підготовки учнів з гірських сіл, які приходять навчатися в коледж. Нижчий рівень знань в основному проявляється при навчанні на першому курсі, коли студенти опановують предмети загально-освітньої підготовки. З початком вивчення профілюючих дисциплін у студентів з гірських сіл стрімко зростає інтерес до навчання, і вони демонструють досить високий рівень знань, особливо при проходженні навчальних практик. Значну увагу в навчально-виховному процесі коледжу відводиться спостереженням, екскурсіям, експериментам, ручній та розумовій праці як провідним формам та методам навчання. За таких умов у студентів формується інтерес до вивчення навколишньої дійсності, до сприйняття всіх процесів, які відбуваються навколо них, що від-

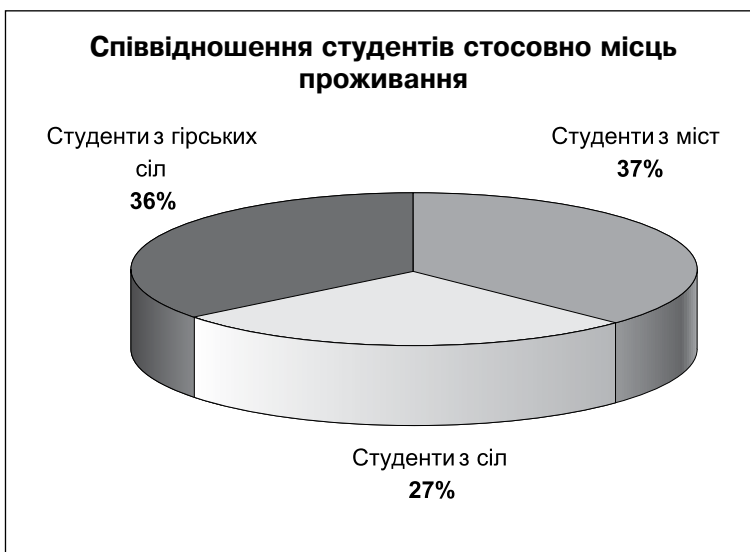
повідно впливає на збагачення їх життєвого досвіду. Ці зміни набувають особливої динаміки в студентів з гірської місцевості, оскільки такі діти знаходяться у безпосередньому зв'язку з природою, з виробничими процесами у сільському та лісовому господарстві. Тому дослідницька робота студентів є надзвичайно цінною, саме у ході такої роботи у них розвиваються дослідницькі здібності. За таких умов студент з сільської місцевості не є пасивним учасником навчально-виховного процесу, а перетворюється на активного його учасника — студента-відкривача.

У коледжі навчаються діти з гірських сіл Долинського, Рожнятівського, Калуського, Верховинського районів, Болахівської та Яремчанської міських рад. Більшість з них обирають спеціальність «Лісове господарство».

Адже після закінчення коледжу випускник з кваліфікацією «технік лісового господарства» може працювати на лісгосподарських підприємствах різного типу і різної форми власності, а таких підприємств (лісництва, лісонасінневі станції, мисливські господарства) в гірській місцевості є немало. У лісовому господарстві працюють люди різних професій. Це лісники й лісокультурники, лісоруби, техніки й інженери. Стати добрим лісовим господарем зможе перш за все той, хто любить природу. Щоб вести лісове господарство, бути його охоронцем, необхідно знати життя лісу, особливості лісової роботи. Для опанування цими знаннями важливо не тільки отримати спеціальну освіту, а й працювати постійно в одному лісовому господарстві. Неабияке значення має фізична підготовка, витривалість і винахідливість, мужність і стійкість, уміння добре володіти зброєю встановленого зразка. Окрім того, ця робота відповідальна і важка, вона вимагає самовіддачі, терпіння і чималого багажу знань. Тому так гостро стоїть питання підготовки фахівців лісової галузі. Навчання дає можливість ознайомитися із практикою ведення лісового господарства, своїми руками садити ліс, переконатися у правильності вибору професії лісника, але основне — виховує у підростаючого покоління шанобливе ставлення до природи.

Зацікавились студенти спеціальністю «Організація обслуговування в готелях і туристичних комплексах». Це стало наслідком стрімкого розвитку туристичної діяльності в області, адже край Прикарпатський наче створений для туристів, любителів найпрекраснішого. В області є дев'ять курортних місцевостей, діє біля 40 санаторно-курортних закладів. На території Прикарпаття налічується більше 20-ти туристичних маршрутів: гірських, водних, пішохідних, велосипедних, автобусних. Розвивається зелений туризм. Сьогодні в області формується розуміння сільського зеленого туризму як специфічної форми відпочинку на селі з широкою можливістю використання природного, матеріального і культурного потенціалу регіону. Для обслуговування туристичної діяльності і потрібні фахівці, які здобувають відповідну освіту в коледжі. З розвитком у гірській місцевості сільського зеленого туризму проглядаються хороші перспективи працевлаштування випускників спеціальності за місцем проживання. Навчаються вихідці з гірської місцевості також і на спеціальності «Бухгалтерський облік», їх небагато і в переважній більшості це дівчата, що пояснюється невеликою перспективою знайти роботу за фахом у сільській місцевості.

У більшості випадків дані професії вибирають люди, які з дитинства знають цю роботу і йдуть по стопах своїх батьків. Але на порозі вищої школи більшість поспішає стати економістами, юристами, інженерними працівниками, забуваючи, що основою всього людського існування є природа-годувальниця, яка потребує дбайливого і відповідального ставлення. Тішить те, що на спеціальності «Лісове господарство» навчається багато студентів,

батьки яких працюють у системі лісової галузі. В даному випадку приклад батьків стає визначальним. Більшість студентів після закінчення коледжу повертається в село і працює поряд з батьками.

Щоб визначити життєві орієнтири студентів з гірської місцевості, в коледжі серед них було проведено опитування. У більшості опитаних переважає професійний мотив — отримати професію. Також високий і статусний мотив — прагнення за рахунок освіти розвинути свою особистість, знайти хорошу роботу. Поміжне посилення ролі освіти в досягненні життєвого успіху (дохід, престиж, кар'єра). Вища освіта стає для дітей з високогір'я особистісним ресурсом, хоча багато студентів пов'язують цінність освіти головним чином з її статусною функцією і в меншій мірі з цінністю знань. Дуже важливим фактором є те, що на запитання «Чи плануєте ви після отримання освіти повернутися в село?» 71% студентів з сіл дали позитивну відповідь. А на запитання «Чи плануєте ви здобути повну вищу освіту?» позитивну відповідь дали 38% опитаних.

Таблиця 1.

Розподіл відповідей на питання “В чому для Вас полягає головний освітній зміст?” (%)

Відповідь на питання	%
1. Отримати професію	71
2. Отримати документ, диплом	27
3. Глибоко пізнати предмети	24
4. Розвиток своєї особистості	48
5. Отримати становище в суспільстві	37
6. Краще розуміти життя	15
7. Жити і працювати серед освічених людей	39
8. Давати користь людям	31
9. Потім легше знайти хорошу роботу	41

Таблиця 2.

Розподіл відповідей на питання “Що для Вас виявилось головним при виборі професії?” (%)

Відповідь на питання	%
1. Працювати творчо	9
2. Самостійність рішення	23
3. Створювати своїми руками	11
4. Удосконалювати свої знання	18
5. Престиж професії	37
6. Перспективи службового росту	27
7. Високі заробітки	39
8. Робота легка і чиста	22
9. Спілкування з людьми	31
10. Давати користь людям	40

Молодь з гірської місцевості, яка стоїть на порозі дорослого життя, — це в основному люди цілеспрямовані, орієнтовані на власні сили, особистий успіх, визнають пріоритет за такими стратегіями досягнення життєвого успіху, як отримання вищої середньої спеціальної освіти. Є частина студентів, що демонструє прихильність до інтересів колективу, принципу помірності в матеріальному вжитку, обережності в нових справах, бажають реалізувати себе в основному в сім'ї, а не в роботі і не прагнуть до лідерства. Як видно з опитування, молодь з гірських сіл поступово і досить активно пристосовується до економічної ситуації, що складається, до погіршення умов для отримання професійної освіти, працевлаштування.

Але в переважній більшості студентів у способах досягнення мети трудові стратегії переважають над нетрудовими. В свідомості більшості молодих людей, які проживають в умовах високогір'я, зберігається ядро моральних принципів, які дозволяють їм будувати власну стратегію досягнення життєвого успіху всупереч поширеним у суспільстві кримінальним способам досягнення високого матеріального достатку. Втілення цих життєвих установок буде залежати від багатьох обставин, а не тільки від самої молоді.

Світлана Рак,

вчитель біології Вигодської ЗОШ I-III ст.
Долинського району Івано-Франківської області,
вчитель-методист

Svitlana Rack

Teacher of biology Vygodska secondary school
Dolyna district Ivano-Frankivsk region,
Specialist in educational methods

УДК 37.013

УЧНІВСЬКІ ПРИРОДООХОРОННІ ПРОЕКТИ PUPILS' NATURE PROTECTING PROJECTS

The school, situated in a picturesque place, greatly favours the forming of the ecological culture among the young people. The ecological education of the schoolchildren can be realized by their participating in the nature protecting projects. Exploring the reserved territories of their native land the pupils have the possibility to get more profound knowledge of typical and rare plants in the national parks, to learn much about their reproduction as well as human influence on them.

Key words: constrvation projects, ecological education, environment protection

Актуальність проблеми. Державна національна програма «Освіта (Україна XXI століття)» у розділі «Національне виховання» серед пріоритетних напрямів реформування називає «формування екологічної культури людини, гармонії її відносин з природою» [1, 44]. Щодо напрямів реалізації програми варто звернути увагу на гуманізацію освіти, яка покликана формувати цілісну картину світу, духовність, гармонію стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи. Екологічний розвиток дитини поряд з іншими названий серед стратегічних завдань реформування загальної середньої освіти [1, 46]. Виходячи з цього, вважаємо, що школа, а особливо та, що розташована в мальовничій гірській місцевості Українських Карпат, повинна одним із своїх пріоритетних завдань поставити виховання високої екологічної культури учнів, збереження неповторної природи Карпат. Одним із шляхів формування екологічної культури особистості є екологічне виховання. Можна стверджувати, що «екологічна культура є і метою, і результатом екологічного виховання і освіти» [2, 84]. Вчителі біології активно напрацьовують різні форми і методи екологічного виховання. Проте часто ми, проводячи екологічні заходи — реквієми, клуби веселих та кмітливих, турніри чи інші акції, присвячені екологічним катастрофам планетарного масштабу, забуваємо про проблеми свого села, малої річки, лісу біля селища. Невелика, але конкретна екологічна справа не тільки стане для дитини успіхом, можливістю впевнитись у своїх силах, а й дозволить здобути практичні уміння і навички захисту навколишнього середовища, а вчителю дасть можливість підготувати біологічно та екологічно грамотну людину, громадянина України, що вмітиме в майбутньому прийняти правильне рішення в складній екологічній ситуації.

Реальну можливість для залучення учнів до екологічної діяльності, розвитку їх творчих, дослідницьких здібностей дають проектні технології. Метод проектів особливо ефективний в природоохоронній діяльності. Саме слово «проект» у перекладі з латинської мови означає «кинутий уперед, задум, план тощо». Цей метод не є принципово новим у світовій педагогіці. Ще у 20-і роки минулого сторіччя американський філософ і педагог Дж. Дьюї та його учень В. Кілпатрік пропонували будувати навчання на активній основі через діяльність учня.

У Великобританії, США, Бельгії, Фінляндії, Німеччині та інших країнах ідеї Дж. Дьюї знайшли широкий відгук і втілення. Проектна діяльність сприяє розвитку критичного мислення, вмінню аналізувати і робити висновки. Завдяки створенню проектів учні не отримують готові знання, а здобувають їх власною працею, що дозволяє планувати свою діяльність, оцінювати її результати. Відповідно до вимог навчального проектування можна запропонувати такий алгоритм роботи над проектом:

- I – організація проекту (визначення теми і мети проекту, формулювання проблеми, пошук шляхів її розв'язання);
- II – планування діяльності (визначення джерел інформації, опис очікуваних результатів, розподіл завдань);
- III – дослідження теми (збір необхідної інформації, аналіз зібраної інформації, висновки, пропозиції);
- IV – результати (оформлення результату, презентація проекту, оцінка).

Тематика досліджень у природоохоронних проектах може бути різноманітною, наприклад:

- еколого-біологічні особливості рослин, що ростуть на околиці вашого населеного пункту;
 - ботанічна характеристика природо-заповідної території вашого району;
 - антропогенне забруднення водойм вашого населеного пункту.
- Ми з учнями Вигодської ЗОШ працювали над проектами «Біорізноманіття судинних рослин болота «Лисак» та «Дослідження рослинних угруповань букового лісу заповідного урочища «Грегіт». Важливим для нас було,

щоб робота відповідала інтересам учнів, їх віковим, індивідуальним та інтелектуальним можливостям [3, 25]. Для спостережень та досліджень ми відбирали об'єкти, які найбільш типово і яскраво відображають особливості місцевих природних умов, органічного світу і можуть бути використані для формування і розвитку в учнів екологічних понять, розуміння взаємозв'язків між компонентами навколишнього природного середовища та впливу на них людини. Робота над проектом розпочинається з засідання робочої групи, на якому обговорюємо хід виконання та етапи реалізації проекту. Після формулювання теми, з'ясування мети і завдань майбутнього проекту розпочинаємо наступний етап-планування діяльності з визначення джерел інформації. Сформований нами експедиційний загін проводить збір попередніх відомостей про об'єкт дослідження, використовуючи не тільки доступну біологічну літературу, а й послуговуючись Червоною та Зеленою книгами України.

Учні тісно співпрацюють з місцевим лісгосподарським підприємством — Вигодським лісовим господарством, яке надає дослідникам потрібну інформацію. Дослідження теми на цьому не завершується, адже важливо вести спостереження за об'єктом дослідження і точно фіксувати результати. Наприклад, працюючи на болоті «Лисак», ми спостерігали за рослинними угрупованнями, що не зазнають антропогенного впливу (витоптування) та такими, що змінилися внаслідок впливу людини. У заповідному урочищі «Грегіт» заклали дослідні ділянки, на яких визначали кількість підросту бука в різних природних умовах, дослідили стан його популяції. Дуже важливим на цьому етапі є не тільки збір необхідних відомостей, але й аналіз окремих фактів чи явищ. Зазвичай при цьому учні потребують допомоги вчителя. Якщо є потреба, узагальнені результати заносять до таблиці (як зробили ми в таблиці «Структура і динаміка підросту бука»).

Під час виконання природоохоронного проекту важливо також використовувати карти (фізичні, ґрунтові, кліматичні), схеми, плани місцевості та резерватів, природоохоронні зобов'язання та паспорти територій (об'єктів) природно-заповідного фонду України. Працюючи над проектами, учні ідентифікували, описали, сфотографували 25 видів рослин, а також 8, що занесені до Червоної книги України: шейхцерія болотна (*Scheuchzeria palustris*), пальчатокорінник Траунштейнера (*Dactylorhiza traunsteinri*), пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata*), осока малоквіткова (*Carex pauciflora tightf*), журавлина дрібноплідна (*Oxycoccus microcarpus Turcz ex Rupr.*), астранція велика (*Astrantia major*), лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva*), скополія карніолійська (*Scopolia carniolica Jacq.*), та рослинні угруповання осоково-сфагнові, пухівково-сфагнові, брусницево-журавлинно-сфагнові, занесені до Зеленої книги України.

Крім наукової праці, робоча група здійснила ряд заходів, спрямованих на підвищення загальної екологічної культури школярів, як от: анкетування старшокласників «Як зберегти природу в сучасних ринкових умовах?», конкурс рефератів «Природоохоронні об'єкти нашого району та Червонокнижні рослини в них», конкурс малюнків «Прекрасний світ, в якому ти живеш», літературні читання «Екологія душі та екологія природи». Наприкінці дослідження проектант формулюють висновки та висловлюють свої пропозиції. Основні висновки наводяться в такому порядку: від загальних до більш конкретних, від більш значущих до менш значущих [3, 27].

Пропозиції учнів містили, крім іншого, звернення до природоохоронних організацій з проханням розширити межі резервату «Лисак» (гідрологічної пам'ятки природи загальнодержавного значення) та змінити статус урочища «Грегіт» з місцевого до загальнодержавного значення з метою зменшення антропогенного впливу на них та підтримання екологічної рівноваги. Оформлення результатів роботи — завершальна стадія проекту, під час якої логічно-структуровано викладається суть діяльності. Презентація проекту може відбуватись не тільки для учнів школи, але й для громадськості села чи селища, працівників місцевих лісгосподарських організацій. Наша презентація відбувалась у вигляді екологічної дискусії учнів 10-11 класів з переглядом мультимедійних знімків усіх етапів роботи та висвітленням результатів у шкільній газеті «Сучасник».

Позитивною оцінкою результативності проекту можна вважати значне зацікавлення природоохоронними об'єктами своєї місцевості, що виникло у старшокласників під час роботи над проектом та його презентацією, усвідомлення впливу антропогенних чинників на порушення природної рівноваги біля меж природоохоронних резерватів та бажання долучитися до справи охорони навколишнього середовища у своєму населеному пункті. Ще однією оцінкою важливої науково-дослідної роботи для нас була подяка Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді за теоретичну і практичну підготовку науково-дослідної роботи з ботаніки в рамках Всеукраїнської молодіжної акції «Флора України: компас у зеленому світі», спрямованої на виконання завдань наукової теми Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України «Біорізноманіття судинних рослин України, створення загального флористико-таксономічного зведення «Флора України» (2006 р.), а також запрошення на обласний учнівський екологічний конгрес «Живи, Земле» з природоохоронним проектом «Дослідження рослинних угруповань букового лісу» (2008 р.).

Висновки. Загалом, аналізуючи значення природоохоронної проектної діяльності для формування екологічної культури особистості дитини, можна стверджувати, що залучені до проектної діяльності учні, а також ті, кому презентувались результати роботи, зможуть не тільки подолати екологічне невігластво, глибоко засвоївши суть екологічних понять, проявити свою індивідуальність через розкриття життєвих сил природи, а й сформувати психологічну готовність оберігати природні цінності всюди і завжди [4, 115].

Працюючи над природоохоронним проектом, дитина вчиться вести наукові дослідження й відстоювати свої екологічні права (на екологічну інформацію, участь у прийнятті рішень і на судовий захист прав) та права своєї громади. Отже, відбувається «глибока екологізація» [4, 41] свідомості сучасної людини як механізму виживання в умовах екологічної кризи.

1. Державна національна програма «Освіта» // («Україна XXI») століття. — К.: — 1993. — С. 44-46.
2. Кравченко С., Костицький М. Екологічна етика і психологія людини. — Львів. — 1992. — 84 с.
3. Бугай О., Кириченко В. Залучення школярів до науково-дослідної діяльності з біології. — Харків: Основа. — 2006. — С. 25-27.
4. Формування екологічної культури молоді. — Косів: Писаний камінь, 2006. — 227 с.

Розділ VII

Пізнавально-розвивальні можливості гірського середовища і їх використання в процесі навчання і виховання учнів

Обсерваторія на горі Піп Іван

*Виїзна вежа
Манявського скиту*

*Домініканський костел
у смт. Богородчани*

*Дерев'яна церква
Різдва Христового*

Осінь у Ворохті

Чорний Черемош

Хмари над Чивчинами

Йосип Гілецький,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Yosyp Hiletskyy,

candidate of pedagogical sciences,
Prekarpatian national university named
after Vasyl Stefanyk

ОСОБЛИВОСТІ ОПИСУ КЛІМАТУ, ПОВЕРХНЕВИХ ТА ПІДЗЕМНИХ ВОД АДМІНІСТРАТИВНОГО РАЙОНУ НА ПРИКЛАДІ ВЕРХОВИНСЬКОГО РАЙОНУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

FEATURES OF THE INVENTORY OF A CLIMATE, SUPERFICIAL AND UNDERGROUND WATERS OF ADMINISTRATIVE AREA ON AN EXAMPLE VERCHOVYNIAN OF AREA

*In article the short characteristic of a climate, the superficial and underground waters of region behind typical algorithm is given.
Key words: average temperatures, solar radiation, annual quantity of deposits, mode of the rivers, origin of lakes.*

Постановка проблеми. У попередньому номері часопису ми охарактеризували оптимальний науково-обґрунтований алгоритм опису географічного положення та геолого-геоморфологічної будови адміністративного району. Наступними питаннями, які загальноприйнято розглядати при комплексному фізико-географічному вивченні певної території, є особливості клімату та поверхневих і підземних вод. Це дуже важливі складові характеристики природного довкілля, які суттєво впливають на особливості життєдіяльності населення, а тому потребують достатньо широкого розкриття. Пропонуємо алгоритм та опис особливостей клімату, поверхневих і підземних вод на прикладі географічно-краєзнавчої характеристики Верховинського адміністративного району.

Клімат з наукової точки зору — це «багаторічний режим погоди, властивий даній місцевості» [1, 166]. Для найповнішої характеристики клімату його розглядають як три взаємозв'язані процеси (теплообіг, вологообіг та циркуляція атмосфери), які характеризуються певними метеорологічними показниками. Характеризують також кліматичні явища та процеси, які впливають на ефективність господарської діяльності.

Найбільш спрощене уявлення про особливості процесу **теплообігу** дає характеристика середніх температур найхолоднішого та найтеплішого місяця по території району. Однак при більш повному розгляді цього процесу на основі аналізу картографічного матеріалу можна охарактеризувати такі показники:

- тривалість сонячного сяйва;
- величину сумарної сонячної радіації та радіаційний баланс;
- середні температури січня та липня і їх амплітуду в межах різних частин адміністративного району;
- абсолютні максимуми та мінімуми температури в межах адміністративного району.

Тривалість сонячного сяйва в межах району становить від 1700 до 1800 годин за рік, а величина сумарної сонячної радіації у північній частині району менше 3600 МДж/м², на півдні — до 3700 МДж/м² за рік. Дещо більших значень (понад 1500 МДж/м² за рік) набуває у південній частині Верховинського району і радіаційний баланс, який тут більший, ніж на Передкарпатті. У північній частині району цей показник знижується до 1400 МДж/м² за рік.

Середні температури січня найнижчі на вершинах та схилах головного хребта Чорногори. Вони становлять –10°, в Чивчинських горах та Гриняві підвищуються до –8°, а в Ясіне-Ворохто-Путильському низькогір'ї наближаються до –6°. Середні температури липня у Чорногорі і Чивчинах становлять менше 12°, а в північній частині зростають до 16°. Амплітуди середніх температур в межах району мають однакові значення і становлять близько 22°.

Восени додатні середньодобові температури зберігаються практично до кінця жовтня. Нижчими, ніж +10° вони стають вже з перших чисел жовтня, а на півдні з 20-х чисел вересня. Осіннє повітря здебільшого чисте і прозоре. У листопаді температури різко знижуються. В горах вони стають від'ємними. Найвищі вершини гір часто вже з другої половини жовтня припорошені снігом. Найпізніше середньодобові температури піднімаються

вище +10° у південно-східній частині району (після 10 травня), де в долинах витоків Білого Черемошу найдовше застоюється холодне повітря.

Найближча метеорологічна станція, де погодні умови досить подібні до більшості території Верховинського району, знаходиться у Селятині Путильського району Чернівецької області. Абсолютні максимуми та мінімуми температури, зафіксовані цією станцією, становлять відповідно +35° та — 40°.

Розгляд характеру **вологообігу** передбачає огляд такого кола питань, як:

- річна кількість опадів і їх характер;
- розподіл опадів за сезонами;
- коефіцієнт зволоження та зволоженість території.

Річна кількість опадів найбільших значень (понад 1400 мм за рік) досягає на схилах головного Чорногірсько-го хребта. Цей показник знижується до менше 800 мм у південно-східній частині району. Під кінець листопада на гірських хребтах встановлюється стійкий сніговий покрив. Тривалість його тут становить 3-4 місяці. Найбільшої потужності шар снігу досягає у кінці лютого — на початку березня: 30-40 см. Інтенсивне танення снігу відбувається в квітні. На висотах 600-1000 м сніг повністю сходить до третьої декади квітня, у поясі гір висотою 1000-1500 м — у першій декаді травня, а ще вище — в середині травня. На вершинах Чорногори сніг може випадати навіть улітку.

Найбільше опадів випадає у літні місяці, особливо у липні. Випаровуваність у межах території району становить менше 500 мм за рік, а тому коефіцієнт зволоження становить від 1,6 у південно-східній частині до 3 на схилах Чорногори. Тобто зволоженість території надмірна.

Особливості **циркуляції атмосфери** можна охарактеризувати, оцінивши:

- розподіл атмосферного тиску за сезонами;
- вітровий режим.

В зимовий період на всій території району панує підвищений тиск, який у січні прирівнюється до 1020-1022 гПа на рівні моря. Середній атмосферний тиск липня становить 1014 — 1015 гПа на рівні моря. В зимовий і літній період переважають у Верховинському районі вітри північно-західного напрямку. Взимку зростає питома вага вітрів східних румбів.

Серед кліматичних явищ та процесів, на які доцільно звернути увагу при комплексному фізико-географічному огляді адміністративного району, оцінці впливу клімату на господарську діяльність, — заморозки, тумани, грози, град, хуртовини тощо. Тривалість безморозного періоду в межах Верховинського району одна з найнижчих в Українських Карпатах — 130-140 днів. Кількість днів з туманами становить в середньому за рік 60-80 днів, з грозами — 35-40 днів, з градом — 6-8 днів. З хуртовиною в межах району в середньому за рік буває 30-35 днів.

Питання опису **поверхневих і підземних вод** району оптимально розкрити у такій послідовності:

- розподіл річкової мережі за басейнами, лінія основного вододілу в межах району;
- загальний напрям та характер течії річок;
- характер живлення та режим річок;
- короткі відомості про найбільші річки району (довжина, висота і місце витоків, основні притоки);
- озера і їх походження;
- підземні води в межах району.

Вся територія Верховинського району належить до басейну Дунаю, а точніше до його лівої притоки — річки Прут. Серед приток другого порядку тут беруть початок короткі притоки Озірний, Адзялужа, а також Пістинька та Рибниця. Загалом частини басейнів названих річок займають менше 2% площі району. Основна ж частина території Верховинського району є частиною басейну Черемошу. Лінія кордону з Румунією та межа Івано-Франківської і Закарпатської областей, що одночасно є межами Верховинського району, — це вододіл між Черемошем і Тисою. Північно-західна і північно-східна межа в основному відділяє басейн Черемошу від басейнів інших його приток. Однак основною вододільною лінією в межах району доцільно вважати основний хребет гір Гриняви, які розділяють басейн Чорного і Білого Черемоша. При цьому водозбір Чорного Черемошу практично всією своєю площею (856 км²) знаходиться у межах району.

Долини річок часто врізані на глибину до 700 м. На всьому їх протязі спостерігається чергування ущелиноподібних ділянок при перетині хребтів з розширеними улоговиноподібними відтинками долин у міжгірних зниженнях. Кам'яні скелі і виступи інколи нависають над течією річки, перегороджують її у вигляді порогів. В окремих місцях формуються величні водоспади. Річки, які течуть вздовж хребтів, мають вузькі днища долин, встелені уламковим матеріалом, — заплави. Тераси (залишки давніших заплав) зустрічаються тут тільки фрагментами.

У живленні річок Верховинського району беруть участь дощові, талі води із сезонних снігів, ґрунтові та підземні води. Роль цих джерел для різних річок неоднакова. При збільшенні висоти водозбору відбувається перерозподіл окремих джерел живлення — зростає частка снігового і підземного живлення і дещо скорочується роль дощового. У цілому верхні притоки Прута відносять до річок **змішаного живлення з переважанням дощового**.

Характерною рисою річок району є добре виражений паводковий режим з різкими коливаннями об'єму стоку, а, отже, й інтенсивності процесів розмивання русла. Невеличкі річки під час паводку за короткий час перетво-

рюються в бурхливі потоки, які руйнують береги, дороги, прилеглі будівлі. Ще одна характерна риса режиму цих рачок — нестійкий і нетривалий льодостав на ріках. Часто він переривається відлигами. В середньому за рік на річках басейну Черемошу спостерігається 25-35 піків підняття рівня води. Більшість їх припадає на весняно-літній час. Водопілля на річках настає навесні (у кінці-середині березня), коли таниє сніг. Максимальні рівні води на річках Верховинського району здебільшого спостерігаються в кінці березня. Каламутними і бурхливими потоками вирують води у кам'янистих руслах, заливають низинні береги. Часто весняна повінь доповнюється дощовими паводками, тоді високі рівні в річках тривають до кінця квітня — початку травня. У цей час загальне підняття рівня води досягає 3-4 м і більше. Повінь, поєднана з паводком може набувати катастрофічної сили.

Ще більше підвищуються рівні води в річках під час літніх паводків, коли в окремі роки йдуть затяжні і сильні дощі. Так, уже у травні внаслідок зливових дощів спостерігаються паводки. Впродовж усього літа здебільшого буває 15-20 та більше піків дощових паводків. Найвищі літні підняття рівнів води сягають 4-5 м і більше. Спостерігаються вони найчастіше у червні та серпні. У середньому паводки тривають від 5-15 днів до місяця.

Черемош — найважливіша з приток Пруту. Таку назву річка отримує від села Устеріки, де зливаються Чорний і Білий Черемоші. Чорний Черемош до злиття з Білим має довжину 87 км і є основним витоків річки. Бере початок ця річка у верхній частині схилу вершини Команова у Чивчинах на висоті 1715 м. Основними витоків Білого Черемошу є річки Перкалаб та Сарата. Обидві вони мають довжину 15 км і беруть початок у румунській частині Чивчинських гір. Перкалаб, який задає напрям Білому Черемошу і є повноводнішим від Сарати, має висоту витоків 1590 м. Сарата бере початок на висоті 1320 м. Від злиття цих річок водотік має назву Білий Черемош. Він несе свої води у північному напрямі ще 50 км до злиття з Чорним.

Розміри найбільших річок району:

№ з/п.	Назва річки — притоки порядку: 2- 3- 4- 5-го	Права чи ліва притока річки	Довжина річки в км	
			загальна	в межах району
1	Пістинка	права Пруту	56	2
2	Рибниця	права Пруту	54	6
3	Черемош з Чорним Черемошем	права Пруту	167	97
4	Шибений	ліва Чорного Черемошу	11	11
5	Дземброня	ліва Чорного Черемошу	12	12
6	Бистрець	ліва Чорного Черемошу	13	13
7	Ільця	ліва Чорного Черемошу	12	12
8	Волова	ліва Ільці	11	11
9	Бережниця	ліва Чорного Черемошу	11	11
10	Річка з Чорною Річкою	права Чорного Черемошу	15	15
11	Біла Річка	ліва Річки	11	11
12	Білий Черемош з Перкалабом	права Черемошу	65	60
13	Пробійна з Лудовцем	ліва Білого Черемошу	18	18
14	Грамотний з Великим Грамотним	права Пробійни	15	15

Великих озер в Українських Карпатах немає. Найбільшим з природних озер Верховинського району є озеро льодовикового походження Марічейка. Воно утворилося в результаті підгачування моренними відкладами давнього льодовика джерельних вод, що беруть початок на північно-східному схилі вершини Шурина. Озеро знаходиться на висоті 1510 м, має площу 1 га і глибину до 0,8 м.

У результаті зсуву, що відбувся у XVIII столітті на потоці Шибений, сформувалося велике озеро греблевого типу. У кінці XX століття воно поступово прорвало гать і перетворилося у низинне болото. Верхові болота найчастіше зустрічаються на виположених поверхнях Чивчин.

На річках, передусім для сплаву лісу, у межах району було створено цілий ряд штучних водойм — кляуз. Деякі з них збереглися до сьогодні. Це, зокрема, кляуза Перкалаб.

У живленні карпатських річок, особливо у період межени, велику роль відіграють джерела. Особливе значення серед карпатських джерел мають мінеральні. Вздовж південно-західних схилів хребта Пнев'є в околицях села Буркут є джерела вуглекислих мінеральних вод.

1. Географічна енциклопедія України: В 3 т. — К.: Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1989-1993.
2. Гілецький Й.Р. Вивчення географії своєї області у восьмому та дев'ятому класах загальноосвітньої школи // Історія української географії. Спеціальний випуск: Краєзнавство. Всеукраїнський наук.-теоретичний часопис. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2001 — Випуск 2 (4). — С.54-56.
3. Гілецький Й.Р. Популярно про Українські Карпати та основні пішохідні маршрути. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. — 176 с.
4. Івано-Франківська область: Географічний атлас: Моя мала Батьківщина. — К.: ТОВ «Видавництво «Мапа», 2005. — 20 с.
5. Карпати. Верховинський район / 1:75000. — К.:ДНВП «Картографія», 2007.
6. Украинские Карпаты: атлас туриста. — М.: ГУГК, 1987. — 152 с.
7. Швец Г.І., Ігошин М.І. Каталог річок і водойм України. — Одеса: Астропринт, 2003. — 392 с.

Ганна Іванюк,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Інститут педагогіки
Академії педагогічних наук України

Hanna Ivaniuk,

candidate of pedagogical sciences,
Pedagogical Institute APS

МОДЕЛЮВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ ГІРСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

AN INVESTIGATION OF EDUCATIONAL ENVIRONMENT MODELING PROCESS IN THE PROFILE SCHOOL OF MOUNTAIN REGION IN UKRAINE

Key words: model, modeling, educational environment, profile school.

Постановка проблеми. Актуальність досліджень навчально-виховного середовища школи гірського регіону впливає з базових положень розбудови сучасних освітніх систем. Насамперед до цього спонукають стратегічні орієнтири розвитку системи освіти в Україні у контексті зміни освітніх парадигм. Зміна цілей навчання і розвитку учнів диктується орієнтацією освітнього процесу на розвиток здібностей, підготовку до професійної діяльності, прагнення до самоосвіти й професійного самовдосконалення, до майбутнього самостійного життя в глобалізованому вимірі. Переживає трансформацію суб'єктність учня в системі освіти — суб'єкта освіти (навчання, розвитку, соціалізації), суб'єкта розвитку загальноосвітнього навчального закладу, суб'єкта освітньої системи.

Концепція профільного навчання в старшій школі, затверджена рішенням колегії Міністерства освіти і науки України від 25.09.2003 р., визначила пріоритетні завдання профільного навчання щодо забезпечення можливостей рівного доступу учнівської молоді до здобуття загальноосвітньої профільної та початкової допрофесійної підготовки, неперервної освіти упродовж усього життя, виховання особистості, здатної до самореалізації, професійного зростання й мобільності в умовах реформування сучасного суспільства. Необхідність переходу старшої школи на профільне навчання передбачена у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, яка визначила стратегію створення системи профільного навчання в старшій школі, орієнтованої на соціалізацію учнів та індивідуалізацію навчання з урахуванням реальних потреб ринку праці, кооперації школи із закладами початкової, середньої та вищої професійної освіти. Ця концепція визначає головну місію школи: навчати дитину відповідно до її можливостей та здібностей, підготувати до подальшого саморозвитку, до викликів цивілізаційних змін. Актуальність переходу до профілізації старшої школи зумовлена невідповідністю існуючих результатів освіти сучасним викликам розвитку суспільства.

Очевидно, що для системного вирішення проблеми розвитку профільної старшої школи недостатньо традиційних педагогічних підходів. У теоретичних дослідженнях і в практичній діяльності потрібен комплексний аналіз усіх освітніх чинників впливу на розвиток профільного навчання в школах гірського регіону. Відтак істотної уваги заслуговує моделювання навчально-виховного середовища. Таким чином, у контексті даного дослідження важливим є розуміння сутності поняття «навчально-виховне середовище». Ми виходимо з розуміння, що навчально-виховне середовище профільної школи — це спеціально змодельована загальноосвітнім навчальним закладом система життєдіяльності учнів з метою забезпечення педагогічних умов якості освітнього процесу.

Формулювання цілей статті. Моделювання навчально-виховного середовища профільної школи в умовах гірського регіону потребує розроблення педагогічних підходів та технологій, які можуть нівелювати вплив гальмівних чинників на розвиток особистості та стимулювати ті чинники впливу, які сприяють підвищенню ефективності розвитку особистості, підготовки її до активного самостійного життя. У даній статті ми прагнемо показати деякі специфічні підходи до моделювання освітнього середовища профільної школи в умовах гірського регіону. Дослідження моделювання навчально-виховного середовища профільної школи в гірському регіоні є одним з на-

прямів модернізації змісту й структури освіти. Кожна школа покликана визначити свої завдання розвитку відповідно до стратегічних завдань, які ставить перед освітою суспільство.

Основна частина. У розумінні цілісного аналізу специфічних особливостей конкретної школи навчально-виховне (освітнє) середовище не є новою категорією. Проблема формування навчально-виховного середовища, його впливу на розвиток особистості ґрунтовно досліджував Л. С. Виготський. «Середовище для людини в кінцевому результаті є соціальне середовище, тому що навіть там, де воно виступає як природне, все одно в його відношенні до людини завжди є очевидними визначальні соціальні моменти. По відношенню до нього людина завжди послуговується соціальним досвідом.... Елементи середовища перебувають між собою не в skutому нерухомому стані, а в змінному, що легко змінює свої форми й межі. Комбінуючи відомим чином ці елементи, людина може формувати все нові й нові форми соціального середовища» [1, с. 57].

Ще в давні часи Платон стверджував, що соціальне середовище є складовою частиною педагогічного (навчально-виховного). Він розглядав соціальні умови «з точки зору реалізації властивої людям індивідуальної природи» [2, с. 26]. Платон вважав, що держава за своїм устроєм має відповідати будові людської душі, і лише тоді вона стане тим середовищем, у якому внутрішня справедливість душі й зовнішня справедливість суспільного життя збігатимуться.

Середовище як один визначальних чинників розвитку особистості дитини розглядав Я. Корчак. Педагог, вважав він, має забезпечити умови для діяльності дитини, її саморозвитку [3, с. 65–70], адже дитина у навчально-виховному процесі постає віддзеркаленням середовища цього процесу. «Мертва й невливова та школа, яка обмежує своє виховання лише теоретичними порадами, — писала у свою чергу Софія Русова, — а не упорядковує учням правдивий осередок соціального життя й соціальних взаємовідносин» [4, с. 147]. Значущість середовища у процесі розвитку та становлення особистості розкривав і Григорій Ващенко [5].

На діяльність гірської школи суттєво впливає також її місцезнаходження та віддаленість від великих населених пунктів. Чисельність дітей у населеному пункті визначає наповнюваність класів та шкіл, відповідно впливає на тип та структуру школи. Проте кожна школа має низку внутрішніх характеристик, не подібних до інших. Вони й визначають модель розвитку. До них належать: соціальний портрет батьків та учнів, культурне оточення (середовище), зміст та обсяг освітніх програм, модель випускника школи, традиції школи, кваліфікаційно-професійний рівень педагогічного колективу, зв'язки школи з органами місцевого самоврядування, соціально-культурними закладами села, громадськими організаціями та трудовими колективами. До зовнішніх характеристик школи варто віднести природно-кліматичні особливості, рівень розвитку галузей промисловості в гірському регіоні, наявність мінеральних та трудових ресурсів, історико-культурні, демографічні особливості регіону, рівень розвитку соціальної сфери та рівень доходів населення, екологічну ситуацію, освітні традиції.

Відхід від регламентації, варіативність розвитку як міських, так і сільських шкіл у процесі реформ останніх років спричинили розвиток нової освітньої ситуації. Розвиток профільного навчання у старшій школі різних регіонів України здійснюється за різними напрямками профілізації. Школи здебільшого докладають зусиль для розроблення власної моделі профільного навчання. У школах гірського регіону є приклади навчання за авторськими програмами і підручниками (Красноільська загальноосвітня школа I-III ступенів, Яворівський НВК Косівського району Івано-Франківської області, Підбузька спеціалізована школа-інтернат «Мала академія мистецтв» Львівської області, Косівська школа-інтернат-гімназія). Здійснюється організація профільного навчання в старшій школі, впроваджуються інноваційні технології. Яворівська школа — одна з перших за рівнем інформатизації освіти. Досвід школи щодо організації профільних (ліцейних) класів з основ інформатики, допрофесійної підготовки учнів 10-11 класів за спеціальністю «Оператор ПЕОМ» заслуговує на поширення та впровадження в загальноосвітніх навчальних закладах України [6, с. 165-184].

Дослідники навчально-виховного середовища школи здебільшого пишуть про «освітнє середовище» (В. Панов, В. Слободчиков). В. Слободчиков виокремлює культурно-суспільний контекст освітнього середовища школи. Середовище, вважає він, є механізмом розвитку особистості, сутністю її цілей та функціональності. З іншого боку — живильним корінням середовища є предметна культура суспільства [7, с. 181]. В. Панов виокремлює технологічну складову освітнього середовища. Умови розроблення й оцінювання освітнього середовища він виділяє такі: вікова відповідність психічних новоутворень, визначальна роль провідної діяльності в навчанні, поєднання різних видів пізнавальної діяльності, взаємозв'язок між діяльністю та психічним розвитком, наявність інструментарію вимірювань психічних новоутворень [8].

Школи отримали значну самостійність щодо вибору організаційних форм навчання, диференціації учнів за інтересами та здібностями, вибору підручників та змісту профілізації. Варіативний характер розвитку профільної школи пов'язаний із ростом внутрішніх завдань кожної конкретної школи. Суспільне замовлення орієнтує школу на забезпечення умов для розвитку найвищої цінності — людини, особистості учня. Підготовка старшокласників до самостійного життя, професійного самовизначення та самореалізації — пріоритетні завдання школи.

Підготовка старшокласників до майбутнього самостійного життя вимагає насамперед сформованості глобального, толерантного мислення; комунікативної гнучкості й готовності до особистісного професійного самовизначення в швидко змінюваних умовах інформаційного суспільства та полікультурної взаємодії. Це зумовлює пріоритетність компетентнісного підходу в освіті, сутність якого полягає в зміні «знаннєвої» домінанти в освіті на процесуально-технологічну. Сутність зміни цілей освіти полягає у створенні навчально-виховного (освітньо-

го) середовища, необхідного для поліфункціонального розвитку пізнавальної й особистісної сфери учня і, перш за все, його здатності до самостійного проектування пізнавальної та соціальної діяльності.

Особливої гостроти набуває проблема реалізації цілей освіти в старшій школі гірського регіону, адже вона функціонує в дещо нерівних умовах порівняно з іншими, що виявляється в обмеженні доступу учнів до гімназій, ліцеїв.

Зміна соціально-економічних та політичних пріоритетів України зумовила розвиток нового бачення місця та функцій школи гірського регіону. В контексті нашого дослідження особливе місце посідає цивілізаційна функція школи. Оскільки різні цивілізації різняться якісними і кількісними характеристиками розвитку продуктивних сил, структурою робочої сили, готовністю до сприйняття і продукування інформації, для педагогічних цивілізацій характерні такі особливості: механізм спадкоємності поколінь, рівень інформаційної культури суспільства у співвідношенні з пізнавальною готовністю соціуму; зрілістю форм актуалізації індивідуального інформаційного потенціалу, а також рефлексії педагогічної реальності. Тому в контексті цивілізаційного розвитку важливі технологічні освітні стандарти, прийнятні для даного етапу розвитку людської цивілізації, суспільства і доцільні для певного соціуму. Сприйняття такого підходу важливе для розуміння культурного простору. Культура постає вмістилищем духовного начала, в ній зберігаються залишені для нащадків процеси й результати людської діяльності, спрямовані на переосмислення цінностей життя, формування творчого ставлення до досягнень цивілізації.

Розглядаючи навчально-виховне середовище профільної школи гірського регіону як об'єкт педагогічного моделювання, насамперед слід визнавати за учнем (особистістю) пріоритет його індивідуальності та значущості як суб'єкта пізнання. Освітнє (навчально-виховне) середовище профільної школи — це спеціально змодельована загальноосвітнім навчальним закладом система життєдіяльності учнів, яка забезпечує умови суспільних запитів та індивідуальних потреб особистості у профільній підготовці, самовизначенні і самореалізації. Теоретична модель навчально-виховного середовища профільної школи — це взаємозв'язок *цільового, інформаційно-змістового, технологічного, комунікативного, предметно-просторового (природного), культурного та організаційного модулів*.

Інформаційно-змістовий модуль забезпечує інформатизацію і освоєння комп'ютеризації освіти, сучасних засобів інформаційних і телекомунікаційних технологій, розвиток дистанційного (індивідуального) профільного навчання. Змістове забезпечення формування системи наукових знань, умінь застосовувати їх у різних видах діяльності (пошукової, практико-зорієнтованої). Ключовим завданням є забезпечення систематичного оновлення змісту профілів, а також підготовки учнів до сприйняття цих змін. Удосконалення освітнього процесу, перехід до особистісно-зорієнтованого навчання визначається рівнем особистісно-суб'єктивного досвіду учня, сформованістю його пізнавальних можливостей. Учень визнається суб'єктом пізнання. Зміст індивідуального проекту (освітнього середовища) може містити індивідуальний вибір освітніх програм та їх рівнів з базових курсів, курсів за вибором, профільних курсів. Врахування життєвих планів старшокласників та їх батьків; специфіки життєдіяльності мешканців гірських регіонів, традицій є визначальними чинниками моделювання освітнього процесу на основі індивідуальних планів і програм.

Технологічний модуль сприяє забезпеченню діяльнісних умов для проектування особистого життєвого шляху й професійного самовизначення старшокласників. Технологічний компонент являє собою сукупність різних видів навчально-пізнавальної діяльності. Діяльність є умовою реалізації принципу єдності навчання й розвитку особистості. Важливо те, що діяльність розглядається як умова створення індивідуального та колективного освітнього простору. Актуалізуються такі її види: ігрова та рольова, проектно-пошукова, профільна. На етапі старшої профільної школи важливим є освоєння проектування особистістю свого життєвого шляху, підготовка до професійної діяльності, самовизначення та саморозвитку. Освітні технології в навчально-виховному середовищі забезпечують умови особистісного зростання. Стосовно старшої школи В. І. Панов вважав, що на етапі цього вікового розвитку зміщується акцент довільної регуляції на формування особистісно-регуляторних структур, які забезпечують регуляцію особистісної та емоційної активності в соціально-комунікативних і допрофесійних видах діяльності. Важливість сформованості цих структур зростає на етапі переходу учнів до закладів професійної освіти різних рівнів акредитації, переходу із однієї школи в іншу (Н. Ф. Круглова, О. А. Коноплін, В. І. Панов, 2001).

Комунікативний модуль являє собою простір міжособистісної взаємодії в безпосередній або предметно-опосередкованій формі, взаємодії особистості з даним освітнім середовищем та іншими суб'єктами (В. І. Панов, 2007). В освітньому середовищі комунікативний компонент дещо замкнутий, тут функціонує небагато сільсько-господарських підприємств. Більше часу діти й підлітки займаються господарською діяльністю поруч з дорослими. На формування типу спілкування має значний вплив громадська думка. Налагодження школою зв'язків з підрозділами підприємств, закладами культури (бібліотеками, музичними школами), закладами професійної освіти сприяє формуванню багатовимірного комунікативного простору.

Предметно-просторовий модуль складають просторові умови й сукупність предметів, необхідних для забезпечення необхідної просторової діяльності суб'єктів навчально-виховного (освітнього) середовища. За В. А. Ясвіним (1997, 2000), ключовими поняттями предметно-просторового компоненту є «територіальність», «персоніфікованість». Л. В. Байбородова та А. П. Черняковська наголошували на тому, що, скажімо, сільське природне середовище включене до життя та побуту людей, тому «сільський школяр сприймає природу як природне се-

редовище перебування» [9, с. 4]. Отже, школа гірського регіону наближена до природного і реального предметного середовища. Вона здебільшого сама є його суб'єктом та об'єктом соціального, культурного впливу. Суб'єктом взаємовпливу є й учень. Змінюючись у процесі навчально-пізнавальної, комунікативної, пошукової та іншої соціально значущої діяльності, особистість здійснює перетворюючий вплив на середовище.

Культурний модуль. Культура визначає зміст соціальної реальності — соціальних форм (інституційних структур), нормативних уявлень, ціннісних пріоритетів і постає як середовище життєдіяльності, що визначає міру особистісного розвитку; за такого підходу особистість розглядають як соціалізований індивід, що має певний рівень культурного розвитку. Варто відзначити, що у гірському регіоні як міська, так і сільська школа близька до живої культури. Та частина предметно-просторового середовища, яка належить до знакової системи, складає живу культуру — «культурний шар школи». Потрапляючи в живу культуру, учень освоює її, стає суб'єктом, має змогу доповнювати і вдосконалювати її. На цьому культурному ґрунті вибудовуються традиції школи. Можна стверджувати, що школа гірського регіону має свої характерологічні особливості. Зокрема, соціально культурне середовище, звичаї, традиції, ціннісні орієнтації батьків та односельців мають великий вплив на виховання дітей, є чинником впливу на функціонування школи.

Висновки. У контексті функціонування та розвитку старшої профільної школи в умовах гірського регіону актуальності набуває моделювання навчально-виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу; зв'язків та взаємодії суб'єктів середовища, які б забезпечували ефективність освітнього процесу й сприяли б творчому розвитку особистості в системі «учень — навчально-виховне середовище». Однак школи гірського регіону, як міські, так і сільські, поставлені в особливі умови, адже їм притаманна малочисельність і часто — віддаленість від великих населених пунктів, чим суттєво ускладнюється завдання розробки адекватних методик моделювання навчально-виховного середовища. Актуальною надалі залишається реалізація рівного доступу особистості до якісної освіти, забезпечення сталого розвитку освіти. Тому моделювання навчально-виховного середовища є в глобальному розумінні моделюванням соціальної адаптивності особистості, ключових життєвих компетентностей, морально-етичного внутрішнього кодексу. У процесі моделювання навчально-виховного середовища профільної школи в умовах гірського регіону важливо враховувати спільні для всіх освітніх систем методологічні засади та характерологічні особливості, що знаходять своє відображення в цілях та структурних компонентах тієї чи іншої моделі профільної школи.

1. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Под ред. В.В.Давыдова. — М.: Педагогика-Пресс, 1996. — 536 с.
2. Платон. Аристотель. Пайдейя: Восхождение к доблести. — М.: Изд-во УРАО, 2003. — 480 с.
3. Корчак Я. Як любити дітей. — К.: Радянська школа, 1976. — 160 с.
4. Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. — Кн. 1 / За ред. Є. І. Коваленко. — К.: Либідь, 1997. — 272 с.
5. Ващенко Г. Г. Виховання волі і характеру. Підручник для педагогів. — К.: Школяр, 1999. — 385 с.
6. Лосюк П. В. Модель розвитку сучасної гуцульської школи // Педагогічна і психологічна науки в Україні. Збірник наукових праць до 15-річчя АПН України у 5 томах / Том 1. Теорія та історія педагогіки. — К., 2007. — С. 165–184.
7. Слободчиков В. И. Образовательная среда: реализация целей образования в пространстве культуры // Новые ценности образования: культурные модели школ. — Вып. 7. Инноватор. — М., 1997. — С. 181.
8. Панов В. И. Психологические аспекты развивающего образования // Педагогіка. — 1996. — №6.
9. Байбородова Л. В., Черняковская А. П. Воспитание в сельской школе. — М., 2002. — 164 с.

Іван Остащук,

кандидат філологічних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Ivan Ostashchuk,

Candidate of Philology, senior lecturer,
the Precarpathian National University
Named after Vasyl Stefanyk

УДК 246.6:37(477.86)

САКРАЛЬНО-СИМВОЛІЧНА СЕМАНТИКА ГІР У ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ УЧНІВ У ГІРСЬКІЙ ШКОЛІ

SACRAL-SYMBOLIC SIGNIFICATION OF MOUNTAINS ON THE PROCESS OF EDUCATION OF HIGHLAND SCHOOL

The article is devoted to the sacral-symbolic signification of mountains. The study is based on the biblical, religious texts and M. Eliade's works. The polisemantic symbolic and sacral significations in the context of education of highland school are regarded.

Key words: education, highland school, sacral space, sacral-symbolic signification.

Постановка проблеми. Сучасна наука, зокрема педагогіка, послуговується широким інтегральним методом, що містить цілий комплекс різноманітних підходів у розв'язанні поставлених завдань, адже «перед сучасними дослідниками відкривається можливість вивчати широку гамму різноманітних за спрямуванням і силою впливів на становлення людини» [7, 76]. Вмотивованим є залучення теоретичної бази семіотично-релігієзнавчого корпусу просторової символіки гір у процесі виховання в гірській школі, що органічно впливатиме на розвиток дітей у контексті непроминального значення сакральності зазначеного топосу, котрий часто прочитується лише імпліцитно.

Аналіз досліджень та публікацій. Найґрунтовніше символіку простору, зокрема гірського, дослідив видатний релігієзнавець М. Еліаде (1907-1986) [2; 3; 4], а також Х. Е. Керлот [6], праці котрих і виступають теоретичною основою нашого дослідження. Вагомим у контексті морально-християнського виховання учнів є вивчення текстів Святого Письма: розглянемо традиційне патристичне розуміння символіки простору в Біблії, що вельми важливо у процесі усвідомлення підростаючим поколінням глибинного наповнення священним змістом як природного середовища, так і візрів релігійного мистецтва, зокрема церковної архітектури.

Метою даної статті є інтерпретація сакральньо-символічного діапазону семантики гірського простору та доведення важливості її використання у процесі виховання в гірській школі.

Вигляд гір завжди справляв на людей особливе враження, підносив їх дух до вищих світів та стимулював до релігійно-світоглядних роздумів. Потужний вигляд гори імпує людині тим, що виступає неначе природним образом та символом вищої сили. Гори, що підносяться у захмарні простори неба, вважалися у всіх давніх міфологіях помешканням богів.

М. Еліаде відзначає, що для віруючої людини простір — неоднорідний: в ньому багато розривів, розламів, одні його частинки якісно відрізняються від інших. Так, у Старому Заповіті читаємо: «І сказав Господь: не підходи сюди; зніми взуття своє з ніг твоїх; адже місце, на якому ти стоїш, є земля свята» (Вих. 3, 5). Таким чином, є простори священні, «сильні», значимі, а є неосвячені, аморфні, в яких ніби немає ні структури, ні змісту. У релігійному досвіді протиставляється священний простір («реальний») всьому іншому — безформній протяжності, яка оточує сакральний простір [2, 345].

Простір, за словами Х. Е. Керлота, є проміжною зоною між космосом та хаосом. Найважливіша символічна концепція простору стосується уявлення про нього як тричастинну структуру, що базується на трьох вимірах, кожний з яких має два можливих напрями руху або полюси чи значення. До згаданих шести точок додається сьома — центр. Таким чином, простір стає логічною структурою [6, 365-367].

Народи Близького Сходу зводили місця культу на вишинах, про що й свідчить Святе Письмо: «то проженете всіх мешканців того Краю перед собою, і понищите всі їхні зображення, і всіх литих ідолів їхніх понищите, і всі їхні висоти поруйнуєте» (4 М. 33, 52); «Конче винищите всі ті місця, що служили там люди, яких ви виганяєте, своїм богам на високих горах і на пагірках, та під кожним зеленим деревом» (5 М. 12, 2).

У багатьох міфологічних системах йде мова про «святую гору» та вважається її за центр світу, місце, на котрому зустрічається небо із землею. На ній зводили святині, замки та святі міста. У ній завше вбачалося «центр», «axis mundi», місце зустрічі видимого та невидимого світу. Назви храмів, святих веж та міст є свідченням отото-

ження їх із космічною горою. Наприклад, Вавилон означає «дім променистої гори», «дім, на котрому зустрічаються небо та земля», «заповіти між небом та землею». Висоту гори трактували стародавні як сакральність, а все, що було ближче неба, брало різного ступеня участь у трансценденції.

Цьому праісторично-міфологічному відчуттю Божественне одкровення монотеїстичних релігій дало також поважні підстави. Господь у Старому Заповіті підтвердив, що природна символіка гір відповідає Його задумам, оскільки часто Він з'являвся на вершинах гір. Від Авраама Вседержитель зажадав: «Візьми свого сина, свого одинака, що його полюбив ти, Ісаака, та й піди собі до краю Морія, і принеси там його в цілопалення на одній з гір, що про неї скажу тобі» (1 М. 22, 2). На горі Хорив Господь, що промовляв із вогняного тернового куща, наказав Мойсеєві місію визволення з єгипетської неволі Ізраїля (2 М. 3, 2-15), а на горі Синай (ідентичній із Хорив) серед блискавиць та громів передав Ягве своєму народові заповіді (2 М. 19, 2-25). Коли ж дванадцять племен оселилися на Обіцяній Землі, Бог вибрав за часів Давида на місце Свого перебування гору Сіон, яка пізніше називалася, за часів вавилонського полону, горою Морія, на котрій цар Соломон збудував величний єрусалимський храм. До цього духовного центру євреї здійснювали паломництво на релігійні юдейські свята.

Проте гора Морія була лише земним прототипом вічної та незнищенної святині, про котру оповідає пророк Ісаїя: «І станеться на кінці днів, міцно поставлена буде гора дому Господнього на шпилі гір, і піднята буде вона понад згір'я, — і полинуть до неї всі люди. І підуть численні народи та й скажуть: «Ходіть та зберімося на гору Господню, до дому Бога Якового, і доріг своїх Він нас навчить, і ми підемо стежками Його!» (Іс. 2, 2-3).

У земному житті Ісуса Христа гори відігравали особливо важливу роль та вказували на духовні вершини, на які Він прагнув запровадити Своїх учнів; наче хотів підкреслити піднесеність власних учинків і слів символікою оточення, в якому їх здійснював та проголошував. Син Божий не лише часто відходив на молитву у віддалені місця, в гори, але також на горі проголошував основні заповіді своєї науки (Мт. 5, 1 і далі), на горі вибрав дванадцятьох апостолів (Мр. 3, 13 і далі), на вершині Табор преобразився (Мт. 17, 2 і далі), на Оливній горі розпочав, стривожений суто людським страхом перед смертю, свої страждання (Лк. 22, 39 і далі), на Голгофі виконав свою сотеріологічну місію. Також гора була свідком вознесіння Господа на небо (пор.: Дії 1, 12).

У Старому Заповіті, як вище було зазначено, гори, котрі вирізняв Ягве та наповнював власною присутністю, відомі, водночас значення гір, котрі освятив своєю присутністю Син Божий, залишилися прихованими; їхні назви, проте, знаходимо у розважаннях Отців Церкви.

Апокаліпсис пророкує: «І я глянув, — і ось Агнець стоїть на Сіонській горі, а з Ним сто сорок чотири тисячі, що мають Ім'я Його й Ім'я Отця Його, написано на своїх чолах. І почув я голос із неба, немов шум великої води, і немов гук міцного грому. І почув я голос гусярів, що грали на гуслях своїх, і співали, як пісню нову перед престолом і перед чотирьома тваринами й старцями» (Об. 14, 1-3). Потім Іван Богослов оглядає «гору велику й високу», а на ній зведені «з чистого золота» мури святого «міста Єрусалим», що сходять із неба від Бога (Об. 21, 10).

Прагнучи знайти якийсь ключ до розуміння метафоричного значення гір та вишин, про які оповідається у Біблії, достатньо прочитати «Пояснення псалмів» св. Августина: «Пророк насправді говорить, що горою є сам Господь, як є написано, що камінь, відірваний без участі рук, виріс до розміру гори» [Цит. за: 9, 85]. Водночас у Церкві Христовій, що поширилася на цілий світ, належить вбачати гору, котра «виросла з малого камінця, згідно видіння Даниїла, нищачи царства світу. Виріс до такого розміру, що заповнив собою усю землю» [9, 85]. Далі великий мислитель та святий називає гори великими свідками, порівнюючи вранішнє сонце, що передусім освічує вершини, а також торкнулося своїм промінням Христових апостолів, що понесли благу вістку в «земні долини». Водночас св. Августин вказує на цілком протилежну семантику гір: «Здргнулися гори, тобто володарі цього світу. Одними ж є гори Божі, а іншими гори цього світу. Главою гір цього світу є диявол. Главою гір Божих — Христос. Гори розтопилися перед обличчям Господа наче віск. Чим є гори? Пихатими. Будь-якою зарозумілістю, що підноситься проти Бога. Господь став для них вогнем, вони перед Його обличчям розтопилися наче віск» [9, 85].

Загалом, поняття космосу («порядку»), успадковане ще з античності, в ученні Діонісія Ареопагіта стало основою обґрунтування ієрархічної впорядкованості світу. Але мова йде передусім про ієрархію священних духовних рангів. Зримий космос у християнській моделі світобачення тьмяніє перед сяянням містичної Церкви [1, 71].

Ранньохристиянське надгробне мистецтво та ранньохристиянські мозаїки часто представляють Христа, який сидить або стоїть на скелястому узвишші, ніби на горі. Схожою є репрезентація апокаліптичного Агнца.

Середньовічні символісти порівнювали амвон у церковній назві із горою, з котрої Ісус Христос проголошує свою науку.

Шанобливо-захопливе сприйняття простору гір та сакрального змісту церковного зодчества, зазвичай неусвідомлюване, засновник аналітичної психології К. Г. Юнг (1875-1961) пояснює тим, що «схеми колективної думки виступають у відношенні до людського розуму вродженими й успадкованими» [8, 75].

Незавершена книга подорожей про пошуки Ахартжи (Шамбали) Р. Домалья так містично-піднесено описує враження від гір: «Дуже високо та дуже далеко, над колами все більше високих піків і в цю сторону від них, над снігами, що стають все більшими й більшими, в сліпучому блиску, який не може витерпіти око, невидима через надмірний блиск, підноситься вершина Гори Аналог... Там на вершині, що тонша найтоншої голки, — той, хто заповнює собою весь простір. Там, на горі, в найделікатнішому повітрі, де все перетворюється в лід, продовжує існувати тільки він один — кристал безкінечної стійкості. Там, зверху, в палаючому небі, де все згорає, продовжує існувати лише вічна розжареність. Там, у центрі всього, — той, хто бачить всі звершення, бачить і начало, і кінець їх. Гора Аналог — єдина вершина, котрої торкається міра вічності, а основа — багаточисленними відламами лежить у світі смертних» [5, 123-124].

Гора Аналог асоціюється з символічною світовою горою, на вершині котрої зберігається традиційне знання.

Сходження на гору в езотеричних переданнях аналогічне алхімічному процесові.

Гора — це символ духовної ієрархії та практичного сходження. Символіка гори впливає з різноманітних значень складових її параметрів: висоти, маси, форми.

Вертикальна вісь гори пов'язує її зі світовою віссю. У Китаї гора завдяки величезним розмірам стала символізувати великодушність імператора. Сакральна символіка гори поєднує поняття маси як вираження буття з ідеєю вертикалі. Місцезнаходження такої Гори — центр землі. Таке значення можемо зустріти майже у всіх культурно-релігійних традиціях: гора Меру в індусів, Хара-Березайті (залізна гора) у персів, Синай ізраїльтян, германська Хімінбьорг тощо. Чимало гірських храмів (месопотамські зіккурати, ступінчасті піраміди доколумбової Америки і ін.) були зведені саме за взірцем цього символу.

Якщо дивитися з вершу гори вниз, то вона, поступово розширюючись, символізує множинність, розширення універсуму, розпад та матеріалізацію. Тому вершина світової гори є не лише найвищою точкою землі, але й також її пупом, точкою, де творіння має своє начало (М. Еліаде), тобто коріння.

Крім того, гора виступає точкою інверсії, точкою пересікання хреста, що виражає ідею зв'язку між різними світами. Ця полюсна гора, міфічні властивості котрої базуються на нерухомості Полярної зірки, також називається «білою горою» та приймає водночас символіку білого кольору (розум і чистота).

Гора сприймається як сфера духовних підйомів, спілкування з небесними духами, місце для високих думок та станів. Гора виступає антиподом рівнини. Це — місце відлюдництва, місце паломництва, відречення від світу, місце народження й смерті, сфера світла у протилежність долині темряви.

У сакральному просторі важливе місце посідає «символіка структури центру» (М. Еліаде), яка пов'язана із горами та може бути виражена наступним чином:

- священна гора — місце, де зустрічаються небо та земля, — розташована в центрі світу;
- кожен храм або палац — і, ширше, кожне священне місто чи царський палац — є «священною горою», і таким чином теж стають центром;
- будучи Axis Mundi (Світовою Віссю), місто чи священний храм розглядаються як місце входу на небо, під землю або в пекло.

Пекло, центр землі та вхід до неба розташовані на одній осі, якою здійснюється перехід із одного світу в інший. Узагальнюючи, через розміщення в центрі космосу, храм чи святилище завжди є місцем входу в три космічні царства: на небо, під землю і в пекло [4, 25-26].

Сакральна архітектура базується на символічному розумінні простору, звертається до символічного значення споруди, встановлює відповідність між різними планами буття та формами споруди. Пропорції багатьох споруд визначалися символічним значенням форм. При наслідуванні визначеної геометричної логіки, споруда виявляється «зарядженою» священною силою.

У давніх грецьких та римських святинях встановлювалося пряме співвіднесення між архітектурними пропорціями та космічними моделями й підкреслювалась ідея духовного сходження. В основі складної геометричної символіки храму лежить вертикальний вектор. Він також співвідноситься з вертикальним принципом дерева, гори. У ньому присутня космічна й теологічна символіка. Храм — символ духовних устремлень та досягнень. Так, ідея поступового сходження найбільш послідовно виражена у композиції вавилонських зіккуратів.

Храм виступає як земна проекція космічних моделей: декілька небес, що спираються на підпори (пілони, колони), пов'язує землю з «первісними водами». Образ храму є формою рефлексії на тему Всесвіту як єдиного цілого. Так, архітектура — елемент духовного космосу. В основі храму часто лежить символіка мандали — квадратура круга, квадрат та круг, пов'язані восьмикутником, котрий несе на собі тягар храму. Важливу роль в архітектурі відіграє геометрична символіка космосу: всі круглі форми виражають ідею неба, квадрат — це земля, трикутник — символізує взаємодію між землею та небом.

Висновки. Сакрально-символічне значення гірського простору має вагомий дидактичний потенціал у навчально-виховному процесі гірської школи, оскільки допомагає формуватися особистості в контексті усвідомлення нерозривного зв'язку духовно-релігійної традиції та підсвідомих колективних моделей українського національного менталітету, пізнання котрих не лише свідчить про ерудованість, освіченість, але й виступає органічною складовою процесу самопізнання та осягнення культурного дискурсу. Теоретичні висновки даної статті можна використати як на уроках української та світової літератури при аналізі відповідних творів красного письменства (наприклад, «На високій полонині» С. Вінченца, «Замок у Карпатах» Ж. Верна, «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського тощо), так і при проведенні позакласних заходів чи туристичних походів.

1. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Искусство, 1984. — 350 с.
2. Элиаде М. Избранные сочинения. Очерки сравнительного религиоведения. Перев. с англ. — М.: Ладомир, 1999. — 488 с.
3. Элиаде М. Мефистофель и андрогин / Пер. с франц. — СПб.: Ал, 1998. — 374 с.
4. Элиаде М. Миф о вечном возвращении: Архетипы и повторяемость. — СПб.: Алетейя, 1998. — 250 с.
5. Энциклопедия. Символы, знаки, эмблемы / Авт.-сост. В. Андреева, В. Куклев, А. Ровнер. — М.: Астрель; АСТ, 2006. — 556, [4] с., [32] л. ил. — («AD MARGINEM»)
6. Кэрлот Х. Э. Словарь символов. — М.: «REFL-book», 1994. — 608 с.
7. Хруц В. Гірський регіон як особливе макросередовище навчання, виховання і розвитку учнів // Гірська школа Українських Карпат. Науково-методичний журнал. — 2006. — № 1. — Івано-Франківськ, 2006. — С. 76-83.
8. Юнг К. Г. К вопросу о подсознании // Юнг К. Г., фон Франц М.-Л., Хендерсон Дж. Л., Якоби И., Яффе А. Человек и его символы / Пер. Сиренко И. Н.; Сиренко С. Н.; Сиренко Н. А. — М.: Медков С. Б., «Серебряные нити», 2006. — С. 14-105.
9. Dorothea Forster OSB. Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon, przekład i opracowanie W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński. — Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 2001. — 544 s.

Тарас Маланюк,

старший викладач кафедри туризму і краєзнавства,
Інститут туризму,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Taras Malanyuk,

senior lecturer of the chair of Tourism and Country
Studies, Institute of Tourism, Vasyl Stefanyk Pre-
Carpathian National University

УДК 796.01

**ВИКОРИСТАННЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ПАМ'ЯТОК ПРИКАРПАТТЯ
ЯК РЕСУРСУ ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ
ПРОЦЕСІ ГІРСЬКИХ ШКІЛ**

**USE OF CULTURAL AND HISTORICAL MONUMENTS
OF THE PRE-CARPATHIANS AS RESOURCES OF INFORMATIVE TOURISM
IN TEACHING AND EDUCATIONAL PROCESS OF MOUNTAIN SCHOOLS**

The article reveals the general characteristic of touristic-regional resources of Ivano-Frankivsk region and the necessity of its usage in childish-youthful tourism. Bicycle touristic routes are described.

Key words: Touristic-recreational complex, historic-architectural monuments, touristic routes.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших завдань держави є формування у молоді любові до рідного краю, патріотизму, відродження духовності. Значна роль у вивченні, відновленні та поширенні історичних і культурних традицій наших предків відведена туризму і краєзнавству. Індивідуально-особистісні запити учнів у поєднанні з вимогами сучасного розвитку суспільства диктують нагальну необхідність оновлення змісту, форм і методів навчально-виховної роботи.

Реалізація цих завдань в повній мірі залежить від професійної підготовки педагогічних кадрів, їх вміння проникнути у світ дитини і передати їй весь досвід попередніх поколінь [1].

Ефективним інструментом успішного вирішення зазначених проблем є використання культурно-історичних пам'яток Прикарпаття як ресурсу пізнавального туризму в навчально-виховному процесі школи.

Під час відвідування культурно-історичних пам'яток учні знайомляться з історією, звичаями та традиціями рідного краю. Їхня участь в туристсько-пізнавальних походах та екскурсіях сприяє удосконаленню патріотичного, естетичного, правового, морального, екологічного й фізичного виховання.

Окремі аспекти використання туризму і краєзнавства у навчально-виховному процесі школи висвітлені в працях ряду фахівців [2;3;4]. Проте актуальними залишаються питання, що пов'язані з комплексним використанням наявних культурно-історичних пам'яток Івано-Франківської області у гармонійному розвитку особистості школярів.

Мета роботи — здійснити комплексну характеристику історико-культурних пам'яток гірської зони Івано-Франківської області і на цій основі розробити туристські маршрути для школярів.

Методи дослідження — аналіз спеціальної науково-методичної літератури, картографічний аналіз.

Формуванню культури освіченої особистості школяра сприяє використання пізнавального туризму в організації виховної діяльності. Особливого значення ми надаємо туристським маршрутам. У їх результативній організації важливе місце відіграє знання культурно-історичних пам'яток рідного краю.

Івано-Франківщина має багато пам'яток історії і культури, які потрібно знати, вивчати та оберігати. За їх кількістю область займає третє місце в Україні.

Гірська частина Івано-Франківської складається з двох етнографічних районів: Бойківщини і Гуцульщини. Цей самобутній край зберіг свою культуру: звичаї та традиції. Славиться він також відомими архітектурними пам'ятками.

Серед оборонних споруд середньовіччя, які стали історико-архітектурними пам'ятками, на Прикарпатті значне місце займає Пнівський замок, про який знаходимо повідомлення в багатьох джерелах [5;6;7;8]. Розта-

шований у самому передгір'ї Карпат, неподалік річки Бистриця, замок був споруджений власником Надвірної Миколою Куропаткою наприкінці XVI ст. Зведеним замок з великих тесаних брил гірського каменю, вапняку та червоної цегли. Зв'язний матеріал замішаний на білому вапняному розчині з домішкою товченої цегли та дрібної гальки.

П'ятикутна у плані оборонна споруда мала сім веж: зі сходу — дві круглі (кулеподібна цілком зруйнована), з півночі й півдня — дві гранчасті, з заходу посередині — квадратна з напівкруглим виступом, на протилежній східній стіні — трикутна, висунута трохи вперед.

Посередині південної стіни була в'їзна вежа, яка складалася з двох частин — брами і прибрамного корпусу. У плані неправильний чотирикутник (довжина — 60,60 м, ширина — 43,60 м, діаметр — 90,40 м), що гострим кутком виступає далеко за межі оборонних мурів. Споруда мала три яруси. Бійниці найнижчого з них виходять до оборонного рову, який нині уже частково засипаний. Над карнизом із тесаного каменю розміщені віконні прорізи. Арки в'їздів напівциркульні, виконані з тесаних кам'яних блоків. До замку в'їздили перекинутим через рів підйомним мостом. Два прорізи в'їзду на територію для зміцнення обороноздатності споруди розташовані по ламаній осі. Простір між ними був без накриття. На зрізах стін над брамою розміщувалися підйомні механізми. Ще дотепер над зовнішньою брамою збереглися отвори для ланцюгів.

Вежі мали кілька ярусів. На основі досліджень Івано-Франківський архітектор Роман Михайлишин дійшов висновку, що тривалий час західна вежа з корпусом трактувалась як двоповерхова. Але розгортка замку по західній стіні при цьому набувала асиметрії, що було не характерно для періоду середньовіччя [9]. За аналогією з гранчастою, безперечно триповерховою вежею був умовно надбудований третій поверх (3,35 м), що спостерігається у всіх вежах. В іншому варіанті проєктанти вийшли на бездоганно ідентичну відмітку, як і в гранчастій вежі, — близько 20 м, встановлено закономірність і кутові вежі, за винятком кулеподібної, триповерхові, а проміжні — посередині стін — двоповерхові. Перекриття між ярусами робили з дерева. На кожному поверсі були платформи для гармат, а в стінах — бійниці. Угорі вежі перекривали дерев'яними дахами, які мали форму «гостроверхих шапок».

Житлові приміщення розміщувалися на третьому і другому поверхах. У прямокутній вежі з напівкруглим виступом була капличка, де, як свідчать архівні дані, зберігалися коштовності з Тисменичанського костюлу, а у південній шестигранній — трапезна [10].

Посередині західної стіни — напівкругла вежа, до якої прилягає єдине внутрішнє приміщення, поруч із ним із північного боку — вхід до льохів. Мури, що збереглися (товщина 1,5 — 2 м) — це зовнішні стіни житлових будівель замку. З напільного боку вони вдвічі вищі, ніж від замкового двору. Всередині зміцнювали дерев'яними балками. В одній із бійниць трикутної вежі ще й досі видно нішу від цих балок. Приблизно на відмітці двору з зовнішнього боку проходить кам'яний карниз, над яким розміщений ряд бійниць для ручної зброї, а над ними — віконні прорізи з рештками кам'яних обрамлень та підвіконників. Усередині кожного відрізка стіни пролягають кам'яні жолоби водовідводів. Біля круглої вежі збереглася викладена з цегли машикула (навісна бійниця, згодом — елемент архітектурного декору) на кам'яних кронштейнах. Нижче від проміжного карнизу є кілька водовідводів для осушення льохів.

Твердиня мала також багато підземних ходів. Зовні й усередині вона була потинькована. Був тут і будинок, у якому жив Куропатва з родиною. Знаходився він посеред двору, про що свідчать залишок фундаментів [11].

До наших днів Пнівський замок, порівняно з іншими прикарпатськими замками, зберігся непогано і є надзвичайно цікавим та цінним пам'ятником військово-оборонної архітектури XIV — XVII ст., німим свідком бурхливої історії нашого краю [12].

У період середньовіччя укріплювалися і монастирі. Прикладом подібної практики на Прикарпатті є найбільш відомий в Україні православний чоловічий монастир Скит Манявський, що заснований 1611 р. в с. Манява Богородчанського району Іваном Нягиницьким.

Архітектурний монастирський комплекс будівель становить ансамбль кам'яних та дерев'яних споруд, обгороджених високою кам'яною стіною з вежами-бійницями — вдалий синтез гірського рельєфу і фортифікаційних забудов. Між схилами гір, порослих вічнозеленою смерекою, з трьох сторін омивається водами (потік Батерс) правої притоки річки Маняви. То було місце для молитви, очищення, сповіді і причастя, а рівночасно надійне сховище в часи нападів кримських татар і турецьких агресорів.

Майдан монастиря має підземні склепінчасті пивниці, справжні лабіринти з потаємними виходами в гори, сполученими переходами між будівлями [13]. На даний час монастирський комплекс відреставровано.

Під охороною держави знаходиться монастир святих отців Василіан XVIII ст. в с. Гошеві Долинського району. Цікавою пам'яткою архітектури є також Домініканський костел в Богородчанах, побудований у XVIII ст. в стилі пізнього бароко.

Великий інтерес складають дерев'яні храми, зокрема Гуцульщини та Бойківщини, які є справжніми шедеврами української архітектури та народного будівництва. На території Прикарпаття дослідники виділяють гуцульський і бойківські типи церковної архітектури. В яких поєднуються традиції українського монументального будівництва з місцевими рисами народного [14].

Для гуцульської народної школи характерні хрещаті в плані одноверхі, інколи три — та п'ятиверхі дерев'яні церкви [15]. Найбільш характерною для Бойківщини є тридільна у плані, триверха церква з пірамідально-ступе-

невим завершенням об'ємів бабинця, нави, віваря. Для неї підбирали найзручніше місце. Займалися її зведенням майстри, що використовували місцеві матеріали [16].

Цікавими в області є пам'ятки промислового та інженерного будівництва, в першу чергу — це унікальна доменна піч, збудована в 1810 році в урочищі Ангелів (поблизу с. Ясеня) Рожнятівського району. До наших днів дійшли лише руїни доменної печі в Ангелові. Подібних пам'яток виробництва заліза на Україні немає. В м. Долині та м. Болехові збереглися дотепер солеварні кін. XIX — поч. XX — єдиний на Україні приклад солеварних споруд. Збереглися в Богородчанському, Верховинському, Долинському та інших районах дерев'яні млини і кузні. З інженерних споруд слід назвати залізничний кам'яний арочний міст у Ворохті. Цікавою є пам'ятка архітектури — обсерваторія 1938 року на горі Піп Іван у Верховинському районі.

До нових форм і методів виховання учнівської молоді засобами туризму і краєзнавства можна віднести створення мережі пізнавальних туристських маршрутів на території краю. Нижче коротко їх охарактеризуємо.

Велосипедні маршрути

До Скиту Манявського. Довжина маршруту — 65 км. Тривалість — 2 дні.

Маршрут пролягає до історико-архітектурного комплексу Манявського скиту 1611 р., а також твердині Прикарпаття Пнівського замку XVI ст.

Початковий і кінцевий пункт маршруту смт. Богородчани.

Основні пункти на маршруті: смт. Богородчани — с. Підгір'я — с. Дзвиняч — смт. Солотвин — с. Манява — смт. Битків — с. Пнів — м. Надвірна — с. Гвізд — смт. Богородчани.

«Перлинами Гуцульщини». Довжина маршруту — 124 км. Тривалість 3-4 дні.

Маршрут пролягає містами і селами Гуцульщини, в яких збереглися шедеври української сакральної архітектури й народного будівництва.

Початковий і кінцевий пункт маршруту смт. Делятин.

Основні пункти на маршруті: смт. Делятин — с. Дора — м. Яремче — с. Микуличин — с. Татарів — смт. Ворохта — смт. Верховина — с. Криворівня — с. Яворів — м. Косів — с. Пістинь — смт. Яблунів — с. Нижній Березів — с. Білі Ослави — смт. Делятин.

До Ангелівської домни. Довжина маршруту — 22 км. Тривалість 1 день.

Нитка маршруту проходить долиною річки Лімниця, в населених пунктах якої є ряд відомих пам'яток історії і культури нашого краю.

Основні пункти на маршруті: смт. Перегінськ — с. Небилів — с. Ясень — урочище Ангелове.

Шляхами І. Франка. Довжина маршруту — 25 км. Тривалість 1 день.

Маршрут пролягає до с. Лолин, у якому часто бував І. Франко. Тут він зустрів перше кохання — Ольгу Рошкевич.

Основні пункти на маршруті: м. Болехів — с. Гошів — смт. Вигода — с. Лолин.

Стежками Олекси Довбуша. Довжина маршруту — 42 км. Тривалість 1 день.

Маршрут пролягає населеними пунктами, пов'язаними з ім'ям керівника опришківського руху Олекси Довбуша, а також знайомить нас з декоративно-прикладним мистецтвом Гуцульщини.

Основні пункти на маршруті: смт. Печеніжин — с. Рунгури — с. Слобода — с. Верхній Березів — с. Текуча — с. Космач — с. Шешори — с. Уторопи — смт. Яблунів — с. Великий Ключів — смт. Печеніжин.

1. Маланюк Т.З. Роль туристсько-краєзнавчої діяльності у формуванні особистості школяра // Актуальні проблеми розвитку руху «Спорт для всіх»: досвід, досягнення, тенденції»: Матеріали II Міжнар. наук-практ. конф. — Тернопіль, 2007. — Т. 2. — С. 33-36.
2. Гілецький Й.Р. Популярно про Українські Карпати та основні пішідні маршрути. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. — 176 с.
3. Трефяк Я. Методика краєзнавчої роботи в національній школі. — Івано-Франківськ, 2002. — 110 с.
4. Рут.Є. Шкільний туризм і рекреація: Навч.-метод. посіб. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2004. — 162 с.
5. Пастернак Я. Станіславщина у сивій давнині // Альманах Станіславської землі. — Нью-Йорк — Торонто — Мюнхен, 1975 — Т1 — С. 29.
6. Lozinski W. Prawem i lewem. — Krakow. 1960. — Т.І. — S. 178.
7. Czolowski A. Dawne ramki i twierdze na Rusi Halickkiej. — Lwow, 1892. — S. 33,34.
8. Zelisko W. Nadworna. Mlodikrajaznawca. — 1938. — №3. — S.2.
9. Михайлишин Р. Пнівський замок // Вісник. — 1996. — №5. — С. 129.
10. ЦДІА у м. Львові. — Ф.5. Акта grodzkie i ziemskie. — Lwow. — Т.120. — S. 164-169; Т. 141. — S. 1819,1965.
11. Гандзюк Р. Надвірна. Історичний нарис від найдавніших часів до наших днів. — Івано-Франківськ, 1999. — С. 28-36.
12. Максим'юк М. Пнівська твердиня. — Надвірна, 1997. — С. 36.
13. Скит Манявський (путівник). — Івано-Франківськ, 2003. — С. 6.
14. Бурдуланюк В. Історія культури Прикарпаття. — Івано-Франківськ, 1997. — С.88.
15. Народна архітектура Українських Карпат XII-XX ст. — К., 1987. — С.207.
16. Гаврилів Б., Гаврилів М. Пам'ятки історії та культури Івано-Франківщини. — Івано-Франківськ, 2001. — С. 21-22.

Тамара Мінченко,

методист з українознавства,
Чернівецький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

Tamara Minchenko,

methodologist of Chernivtsi regional Institute
of Aftergraduation Pedagogical Education

ДУХОВНЕ ВІДРОДЖЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ГУЦУЛІВ ЧЕРЕЗ УКРАЇНО-ГУЦУЛЬЩИНОЗНАВСТВО У НАВЧАЛЬНО- ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ШКІЛ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

This article displays the experience of pedagogues of vyzhnytsia and novoselytsia departament of education, chernivtsi in-service teacher-training institute of mental revival and conservation of cultural heritage of gutsuly and boiky, which forms with the help of school subject country studies (ukrainian and regional traditions) and nonschool foundations.

Country studies is the science about nation, human in the connection with nature, language, history, existence, customs and traditions.

Постановка проблеми. На виконання Програми духовного відродження та збереження культурної спадщини гуцулів і бойків на період до 2009 року, затвердженої Кабінетом Міністрів України від 30.10.2004 року № 25562/4/1-04, наказу Міністерства освіти і науки України від 20.12.2004 р. № 955 Управлінням освіти і науки облдержадміністрації розроблені та виконуються відповідні заходи.

З метою збереження регіональної самобутності Гуцульщини в сучасних умовах, максимального наближення освіти до життя регіону, виховання учнів на кращих традиціях народної педагогіки, культури, мистецтва в закладах освіти Вижницького та Путильського районів (в місцях компактного проживання гуцулів і бойків) вивчається гуцульщинознавство як складова частина предмету «Українознавство». Для викладання предмету використовуються елементи «Регіональної програми з гуцульщинознавства» за редакцією педагога-краєзнавця, Заслуженого працівника освіти І.А.Пелипейка.

При районних методкабінетах створено методоб'єднання вчителів українознавства, які сприяють впровадженню різних форм і методів роботи із школярами, в т.ч. інтегрованих уроків, уроків-конференцій, уроків-зустрічей, фольклорних свят. При методоб'єднаннях створено творчі колективи з підготовки та видання навчально-методичних посібників «Гуцульщинознавство на уроках української мови та літератури», «Гуцульщинознавство в позашкільлі».

Значну роботу проводить методична служба Обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Так, у жовтні 2007 року проведено обласний семінар методистів рай(міськ)кабінетів, які відповідають за вивчення українознавства в навчальних закладах, з проблеми «Завдання педагогічних колективів щодо відродження традиційного мистецтва та народних художніх промислів у навчально-виховній роботі» на базі Сокирянського району.

На допомогу вчителям українознавства видано навчально-методичний посібник «Засіймо Українонькою в душах» (проведення уроків українознавства в 5 класі). У посібнику висвітлені уроки життя і творчості Ю.Федьковича, С.Воробкевича, М.Г.Івасюка, Н.Яремчука та ін.

ОІППО видано науково-методичний вісник «Українознавство в системі освіти Буковини», в якому висвітлюється досвід роботи вчителів Путильського та Вижницького районів з проблем духовного відродження та збереження спадщини гуцулів.

Основний зміст статті. Вчителі області, які читають курс українознавства (гуцульщинознавства), підвищують свій фахово-професійний рівень на курсах перепідготовки вчителів українознавства, які проходять 2 рази в рік. У роботі курсів беруть участь працівники Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України, Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича, етнографи, поети, письменники області.

На території музею народної архітектури та побуту в м. Чернівцях відбувся щорічний обласний конкурс-фестиваль кращого знавця звичаїв, традицій та обрядів рідного краю. Володарем диплому «Гран-прі» став фольклорно-етнографічний колектив Вашковецької ЗОШ Вижницького району (керівник гуртка — О.І. Сірецький), ІІ місце посів колектив Самаківської ЗОШ Путильського району (керівник — М.Д. Паучек).

Художні вироби з бісеру відомі в побуті багатьох народів світу. Найвагомішою ділянкою творчості майстрів з цього виду мистецтва є виготовлення прикрас.

Особливо популярність бісеру відчутна в українській народній культурі XIX століття. Збережені в музейних колекціях, бісерні оздоби цієї доби засвідчують уже сформований високий ступінь розвитку технології, а орнамент та колорит цих творів відображає місцеві мистецькі особливості. На початок XX ст. прикраси з бісеру стають важливою складовою народного вбрання західних областей України, а також окремих сіл Східного Полісся та Середнього Подніпров'я. В ансамблі одягу вони виконують декоративну й оберегову функції і разом з тим виступають промовистою ознакою віку та суспільного становища особи.

Впродовж останніх років XX ст. — початку XXI ст. зростає популярність бісерних виробів та суспільний попит на них. Прагнучи задовольнити зростаючі потреби на художні вироби з бісеру, українські майстри за мистецькими ідеями найчастіше звертаються до взірців сучасного західноєвропейського костюма.

Метою обласного конкурсу української декоративної творчості, що проводився 20 лютого 2008р. на базі обласного Центру науково-технічної творчості учнівської молоді, було висвітлення національної специфіки прикрас із бісеру та традиційної орнаментальної системи виготовлення українського гердану засобами художньої виразності. Хоча прикраси з бісеру були органічною частиною традиційної культури українців, як галузь мистецтва вони вивчені недостатньо. Учасникам конкурсу пропонувалось провести всебічне дослідження технологічних та художніх особливостей прикрас із бісеру, глибше осягнути надбання національної культури та заповнити ще одну «білу пляму» в історії народного мистецтва України. Підготовка до конкурсу мала на меті сприяти тому, щоб українські пам'ятки посіли належне місце серед подібних творів інших європейських народів.

На огляд журі було представлено 14 домашніх робіт вихованцями гуртків міських та районних позашкільних закладів освіти. За результатами проведених наукових пошуків можна стверджувати, що в Україні бісер був відомий ще за часів Київської Русі. Бісером оздоблювали предмети релігійного культу та речі для княжого двору. З бісеру плели різноманітні сітки, низали торочки й рясна до головних уборів, виготовляли гудзики й сережки, ним вишивали. Прикраси з бісеру, як і корали, дукачі, згарди, дуже популярні у населення Карпат та прилеглих до них регіонів.

Сьогодні існують такі основні різновиди українських народних бісерних прикрас: гердани — нагрудні прикраси у вигляді петлі з суцільної або ажурної смужки, яка одягається через голову на ший, з'єднані спереду медальйоном кінці прикривають груди. Їх носили і чоловіки, і жінки. А на Буковині кінці стрічки гердана з'єднували підвішеним до них дзеркальцем.

Силянки — рівні суцільні або ажурні смужки, які ззаду зав'язуються на шиї, належать до шийних прикрас.

У багатьох районах Українських Карпат виготовляли широкі круглі коміри — кризи. Найбільш поширені вони були серед бойків та лемків. Найширшими /до 20 см/ були лемківські кризи, які вкривали плечі та груди жінок. Інколи на свята одягали зразу декілька різнобарвних комірів різної довжини і ширини, що прикрашали перед сорочки, спускалися до пояса.

Орнамент, поєднання кольорів, різноманітні форми створювалися протягом століть разом з історією та культурою нашого народу, відображаючи самобутні національні риси, місцеві особливості, художні традиції.

Геометричні орнаменти, що виникли у давнину, — це своєрідні умовні знаки, за допомогою яких людина виражала своє світосприйняття. Так, горизонтальна лінія означала землю; хвиляста — воду; вогонь зображували у вигляді хреста; ромб, коло або квадрат символізували сонце. Деякі орнаментальні знаки відігравали роль оберега, їх наносили на одягу та предмети вжитку.

Досвід роботи педагогічних колективів, вчителів області з проблем україно(Гуцульщино)знавства постійно висвітлюється в обласних, всеукраїнських газетах, на радіо, телебаченні.

У 34 закладах освіти Вишницького району українознавство викладається як обов'язковий предмет, який введено в розклад уроків. Гуцульщинознавство вивчається як складова частина українознавства.

Відділ освіти Вишницького району включено до Гуцульської освітньої ради (ГОР) та науково-дослідної лабораторії «Гуцульська етнопедagogіка і гуцульщинознавство», які створені 23.05.1991 р. на першій зустрічі освітян Гуцульщини у Яворівській ЗОШ I-ІІ ст. Косівського району. Під час зустрічі було створено творчу групу, прийнято статут ГОР. З 1994 року започатковано вихід журналу «Гуцульська школа».

У районі впроваджена регіональна програма «Освіта Гуцульського краю». З 1998 року на Вишниччині започатковано зльоти творчої молоді Гуцульщини. Щороку випускаються книжки дитячої творчості, проводяться Гуцульські педагогічні читання, науково-практичні конференції, теоретико-методологічні та методичні семінари.

У 2007 році при Вишницькій ЗОШ I-ІІІ ст. в рамках реалізації проекту «Поетичний міст Вишниччини» відкрито літературну світлицю, матеріали якої сприяють пропаганді літератури рідного краю серед учнівської молоді. Вчителем українознавства цієї школи С.М. Яремою підготовлені учні-екскурсоводи, які щотижня проводять екскурсії для учнів шкіл району.

Щороку на базі Мілієвської ЗОШ I-ІІ ст. проводиться вручення літературної премії Д.Загула кращим літераторам, письменникам, поетам буковинського краю.

У відповідності з рекомендаціями Перших педагогічних читань Гуцульщини (Вишниця, 1997 р.) десятий раз на Вишниччині проводиться зліт творчої обдарованої молоді Гуцульщини, на який з'їжджаються талановиті діти з Рахівського району Закарпатської області; Верховинського, Косівського, Надвірнянського та м. Коломиї Івано-Франківської області; Путильського та Вишницького районів Чернівецької області. У 2002 році у роботі шостого зльоту творчої учнівської молоді Гуцульщини брала участь делегація з Румунії.

У травні 2007 року на базі Мигівської ЗОШ I-ІІ ст. прийшов X-й ювілейний зліт творчої учнівської молоді, в якому взяли участь 126 учасників з 8 районів Гуцульського регіону. Під час роботи зльоту відбулись творчі зу-

стрічі з діячами культури і мистецтв Гуцульщини, проведено засідання 10 наукових секцій, організовано виставку творів образотворчого, декоративного, прикладного мистецтва та художніх ремесел Гуцульщини. Народними умільцями проведено 6 майстер-класів.

У рамках зльоту відбувся фінальний концерт переможців II районного конкурсу юних співаків «Зачарований легінь». Всього у конкурсі взяли участь 42 учасники віком від 9 до 17 років. Змагання проходили у трьох номінаціях: «Література» — «Гуцулія сміється» (гумор Гуцульщини); «Вокальний спів» — «Передзвін рідного краю» (пісні місцевих авторів); «Образотворче мистецтво» — «Візерунки гуцульського побуту».

Захист робіт проходив у таких секціях: юних літераторів і мовознавців; юних істориків і краєзнавців; юних математиків; юних інформатиків; юних фізиків; юних біологів і екологів; юних хіміків; юних умільців; юних поетів, прозаїків, драматургів; юних композиторів; юних художників.

Діти прагнуть творити прекрасне своїм серцем, розумом, руками. Це засвідчують їх твори, наукові роботи, яскраві вироби декоративно-прикладного мистецтва.

До 195-річчя від дня народження відважного гуцульського ватажка Лук'яна Кобилиці Путильською районною радою було проведено регіональний учнівський конкурс образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва «Лук'ян Кобилиця — легенда і гордість Карпат», у якому взяли участь учні з 8 загальноосвітніх навчальних закладів Вижницького району.

У листопаді 2007 року на центральній площі м. Вижниця урочисто відкрито пам'ятник Лук'яну Кобилиці, частину коштів на який зібрали учнівські та педагогічні колективи району.

03.07.2007 р. відділом освіти Вижницької райдержадміністрації проведено науково-практичну конференцію «Зразок борця за волю України», присвячену 100-річчю з дня народження Романа Шухевича та 65-річчю створення УПА.

Вже другий рік поспіль на базі Іспаської ЗОШ І-ІІ ст. в рамках реалізації соціального проекту проводиться районний фестиваль народної та дитячої творчості «Калинові обереги» (керівник проекту М.О.Корсун). Мета проекту — відродження народних традиційних мистецтв Гуцульщини, підтримка родинної творчості, організація пошукової та дослідницької роботи. Найбільш улюбленими номінаціями фестивалю є номінація «Родзинки гуцульської кухні» та «Смакота з гуцульської печі» (частування по-гуцульськи).

Творчі роботи учнів шкіл, літературні рецензії, огляди та відгуки з приводу нових творів письменників Гуцульщини друкуються у літературно-мистецькому та науково-освітньому виданні «Німчич», який засновано клубом творчої інтелігенції та Вижницькою райдержадміністрацією в 2006 році.

Оберіг буковинського мистецтва — Вижницький коледж прикладного мистецтва — сучасний мистецький навчальний заклад України. У коледжі навчається понад 400 студентів за 2 спеціальностями та 7 спеціалізаціями: художня обробка дерева, художня обробка металу, ковальська справа, художнє ткацтво, художня вишивка, моделювання та конструювання одягу, дизайн середовища, образотворче мистецтво та креслення. У зв'язку із створенням факультету в Чернівецькому національному університеті студенти мають можливість протягом 7 років здобути повну вищу освіту.

За столітній період свого розвитку Вижницький мистецький навчальний заклад став центром розвитку декоративно-прикладного мистецтва Буковини.

У 27-ми ЗНЗ Путильського району варіативною складовою робочих навчальних планів передбачено по 96 год. на рік на вивчення українознавства та працює 10 гуртків з вивчення традицій та культури гуцулів.

У шкільних бібліотеках систематично організовуються виставки творів про історію, традиції та обряди гуцулів, зокрема «Казки Буковини» М.Зінчука, вірші та гуморески І.Угриня. Створено краєзнавчі куточки «Я і мій рід», «Мій родовід». На базі Мариничівського НВК «Родина» проведено вечір «В океані рідного народу відкривай духовні острови» (бібліотекар С.М. Дячук), на базі Розтоківської ЗОШ для вчителів та учнів проведено етнографічну гру «Полонинський бай» (бібліотекар О.М. Різун).

У жовтні п.р. проведено традиційний VII фестиваль-ярмарок фольклору та гумору Гуцульщини «Захарецький Гарчик» на базі Підзахаричівського НВК «Перлина Гуцульщини».

В районі діють: музей Підзахаричівського НВК «Перлина Гуцульщини», музей етнографії та краєзнавства Гуцульщини, музей майстрині-художниці Ксенії Колотило, родинні музеї ткацтва, вишивки та художньої обробки дерева.

Враховуючи, що 2007 рік було оголошено Роком української книги, в закладах освіти розповсюджено літературні твори авторів Гуцульщини — Петра Сороки, Докії Гуменної, Яра Славутича, В.Мельничука, Марії Матіос та інші.

29 липня 2007 року в м. Яремче офіційна делегація Вижницького району в присутності Президента України Віктора Ющенка прийняла естафету на проведення 30-31 серпня 2008 року XVIII Міжнародного гуцульського фестивалю, до участі у якому будуть долучені і учні шкіл району.

Робота щодо реалізації Програми духовного відродження та збереження культурної спадщини гуцулів і бойків на період до 2009 року в області триває.

1. Флюяра. Хрестоматія з гуцульського фольклору / Упоряд., авт. статей І.А. Пелипейко. — Косів: Писаний Камінь, 1998. — 226 с.
2. Лосюк П. Гуцульська школа. — Косів: Писаний Камінь, 1997. — 122 с.
3. Лосюк П. Гуцульщинознавство в українській національній школі. — Косів: Писаний Камінь, 2001. — 656 с.
4. Школа здібностей / Упоряд. П.В. Лосюк. — Снятин: Прут Принт, 2004. — 198 с.
5. Матеріали науково-практичної конференції «Морально-патріотичне виховання дітей та молоді: етнографічні засади». — Косів-Вижниця, 2006.

Олена Будник,

науково-методичний центр
«Українська етнопедagogіка і народознавство»
АПН України і Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

Olena Budnyk,

Scientific and Methodology Centre
«Ukrainian Ethnopedagogics and Country-study»
of the Academy of Pedagogical Sciences
and Precarpathian National University
named after Vasyl Stefanyk, Ivano-Frankivsk

УДК 373.61

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЕТНОЕКОНОМІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ ГІРСЬКОЇ ШКОЛИ

WAYS OF FORMATION OF THE ETHNOECONOMIC COMPETENCE OF PUPILS OF MOUNTAIN SCHOOL

The article defines the essence of ethno-economic competence and oriented contents of its formation within the growing personality on the basis of learning of ethno-cultural heritage of the Carpathian area. The author stresses the steps of ethnic socialization of a Ukrainian child and specific kinds of activity as the foundation of children's economic education at mountainous school.

Key words: ethno-economic competence, ethno-cultural heritage, ethnic socialization, economic education.

Актуальність проблеми. Соціально-економічна динаміка трансформації Української держави потребує випереджального розвитку національної системи освіти. Гостро постала проблема формування особистості з високим рівнем економічної підготовки як умови інтелектуалізації суспільства, утвердження національних і загальнолюдських цінностей. Важливими завданнями виховання в загальноосвітніх школах України є інтенсифікація роботи з підготовки учнівської молоді до активного професійного самовизначення, соціально-економічної адаптації в умовах конкурентного ринку, формування готовності творчо підходити до розв'язання економічних завдань, розвитку господарського мислення й підприємництва.

Національна освіта виступає запорукою збереження й розвитку етнічної спільноти. Особливість гірської школи полягає в передачі молодому поколінню етнокультурної спадщини в найширшому значенні цього слова, максимальне врахування ландшафтно-кліматичних, демографічних, етнографічних характеристик краю в навчанні й вихованні учнів.

Навчально-виховний досвід горян широко представлений у традиціях господарювання, шанобливого ставлення до світу, звичаях, обрядах, ритуалах, етикеті, віруваннях, народній творчості, іграх, іграшках, їжі, архітектурі, символіці, ремеслах тощо. Елементи етнокультури більшою чи меншою мірою є складовими змісту освіти сучасної гірської школи. Відповідно й систему економічних знань і вмій, що підлягають засвоєнню учнями, адаптуємо до конкретних етнічних умов і традицій. Тому цілком правомірним вважаємо термін «етноекономічна компетенція».

Мета статті — визначити сутність етноекономічної компетенції та орієнтовний зміст її формування в зростаючої особистості на основі засвоєння етнокультурної спадщини Карпатського регіону.

Проблема поліаспектності впливу української культури на зміст шкільної освіти, розробки нових моделей формування особистості на засадах синтезу загальнолюдських і національних цінностей висвітлена в наукових працях І. Бега, І. Єрмакова, Т. Єрмакова, В. Кононенка, Л. Масол, Р. Скульського, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської та інших учених. Принцип етнізації виховання учнів в умовах гірської школи відображений у дослідженнях П. Лосюка, В. Хруща, І. Пелипейка.

Зарубіжні вчені здебільшого схильні до думки, що компетентності та компетенції є багатокомпонентними, тобто включають не лише знання в певній сфері життя, але й здібності, мотиви, навички, цінності (К. Амброс, А. Зольні та ін.) [1, с. 4]. Виходячи з цього, зміст *етноекономічної компетенції* вміщує знання про народний досвід ведення господарства, уміння економічно мислити й використовувати цінні ідеї в практичній діяль-

ності, здатність до підприємництва на засадах раціонального природокористування, дбайливого ставлення до народних трудових звичаїв та обрядів, поваги й шани до людини як творця матеріальних і духовних вартісностей.

На основі характеристики виховання як цілісної педагогічної системи та класифікації М. Лукашевича [2, с.84] виокремлюємо педагогічні функції етноекномічного впливу: *культурологічна* — формування етноекномічної компетенції, яка актуалізується через власні взірці економічної поведінки й методи діяльності особистості; *соціалізована* — координація та управління спрямованістю вихованця в процесі економічної соціалізації в етносередовищі; *адаптаційна* — практичне опанування особистістю етновиховними механізмами поведінки за різних економічних умов; *ціннісно-утворювальна* — система особистісних цінностей людини, які детермінують її економічну поведінку та підприємницьку діяльність; *соціального контролю* — закріплення суспільно й особистісно значущих ціннісних орієнтацій, вироблення системи групових реакцій на поведінку індивіда у формі санкцій (покарання чи заохочення), що адекватні соціальним цінностям, визнаними в суспільстві.

У «Концепції української школи Прикарпаття» Р. Скульський чітко виокремлює низку специфічних особливостей, які властиві цьому цьому регіону. Різнобарвна природа краю (гори, ліси, полонини, ріки) сприяла накопиченню величезного досвіду природокористування, внаслідок чого сформувались багатотисячолітні традиції дбайливого господарювання [3]. Вважаємо, що формування етноекномічної компетенції учнів у сучасній гірській школі доцільно здійснювати з урахуванням господарських традицій місцевих жителів. Приміром, через вузькі долини гірських річок споруджували дерев'яно-кам'яні загати для укріплення берегів, особливо в місцях різких поворотів течії (кашиці). Повінь у Карпатському краї (липень 2008 р.) засвідчила об'єктивну потребу у відродженні та продовженні давніх традицій природокористування.

Інший господарський досвід, що може слугувати засобом формування етноекномічної компетенції особистості, — це спорудження на спокійних повноводних потоках Гуцульщини водяних млинів із сукновальцями [4, с.182]. Вітряки млина як пам'ятку старовини Я. Паладій символічно порівнює із крилами «натомлених птиць», що вже сумлінно «відпрацювали», і в «модерні роки» їх замінила досконаліша техніка [5]. Однак проблема енергозбереження, впровадження раціональних джерел енергії сьогодні є особливо актуальною, тому етнографічні знання означеного змісту надзвичайно корисні для учнів гірської місцевості.

На відміну від інших регіонів України, на Гуцульщині достатньо збереглися традиційні народні ремесла і промисли, прогресивні релігійні обрядові традиції, що, безумовно, слугує дієвим чинником всебічного формування зростаючої особистості.

Художнє ткацтво, різьбярство, кераміка, художня обробка шкіри й металу, вишивка, писанкарство — основні складові народного мистецтва гірських жителів, котрі понад усе дбали про успадкування етноекномічного досвіду своїми нащадками, оскільки «добрі діти — спокійна старість, лихі діти — старість стає пеклом», переконливо доводять, що «життя, як стерниста нива: не пройдеши, ноги не вколовши», «життя прожити — не поле перейти». Водночас вони прагнули передати нажите майно в «надійні руки», тому надзвичайно відповідально ставились до питання підготовки молоді до самостійного ведення господарства, збагачення економічними знаннями і вміннями. «Мати-кравчиня змалку прищеплювала дочці любов до своєї професії. А батько-хлібороб повчав свого сина, що хліборобство — є найголовнішою професією на землі, доводячи це не на словах, а ділом, коли брав хлопчика у поле, саджаючи на віз чи верхи на коня, показуючи, як сіяти гречку, овес» [6, с. 138]. За такою виховною схемою з покоління в покоління формувались професійно-виробничі династії. «...Майже кожне село в Україні славилось майстрами — садівниками чи пасічниками, стельмахами чи ткачами, бондарями чи різьбярями, ковалями чи теслярами...» [Там само, с.139].

Дієвим етапом етнічної соціалізації дитини в родинному соціумі гірського краю слугувало її привчання з 5–6 річного віку до праці. Батьки плекали в малечі усвідомлення того, що «землю прикрашає сонце, а людину — праця», а «щоб людиною стати, треба працювати». За народними звичаями, коли хлопчикові виповнювалося сім років, на нього одягали штани — ознаку погонича (з цього моменту він пас телят, овець, допомагав по господарству). Семирічній дівчинці пов'язували поверх сорочки запаску і починали вчити мистецтва прядіння, залучали до хатньої роботи, догляду за молодшими братиками і сестричками [7, с. 79]. Отож, одяг (пояс, штани, сорочка, запаска) слугував засобом статевої диференціації особистості, з чим значною мірою пов'язана її участь у господарсько-трудовій діяльності родини.

Українські етнографічні джерела засвідчують виокремлення символічних обрядів переходу від дитинства до дорослості: стародавній звичай першого підстригання хлопця — від чотирьох до шести років; урочисте гоління бороди, яке було обов'язковим для кожного юнака, відбувалося, коли він досягав 16-річного віку. При цьому голили тільки бороду, а вуса як ознаку зрілості залишали («У кого чорний вусок — тому рибки шматок, в кого сива борода — тому юшки шкода»). Обряд першого гоління бороди яскраво описано в повісті «Пан Халаявський» Г. Квітки-Основ'яненка. Якщо підстригання вважають символічним обрядом переходу від дитячого віку до юнацького, то перше гоління — це перехід від юнацького віку до дорослого чоловіка.

Етапом етнічної соціалізації слугує визнання юнака чи дівчини «парубком» або «дівкою», у зв'язку з чим змінюється їх сімейний і громадянський статус. У народі обов'язково зважали на думку парубка, його також звільняли від усіх хатніх робіт, які доводилося виконувати раніше [7, с. 79]. У селах Івано-Франківщини побутував звичай: коли дівчина працює з серпом на городі, значить, вона вже може ходити «на танці».

В. Струманський виокремлює етапи виробничо-трудового становлення особистості: ігровий (2–6–7 років), професійно-орієнтаційний (з 7–8 років) та виробничо-кваліфікаційний (з 15 до 20 років). У народі вважали, що парубки та дівчата до цього часу вже визначились стосовно сфери професійної діяльності, тобто знають, «до чого серце лежить», і потребують лише утвердження як висококваліфіковані робітники, майстри [8, с. 68–70].

Як засвідчують етнографічні джерела, хлопців 16–17 років і дівчат 15–16 років приймали до молодіжної громади, оскільки вважалося, що в цьому віці вони вже оволоділи достатнім виробничо-господарським досвідом. У давні часи були «дівочі громади», а наприкінці XIX ст. вони злилися з парубочими [8, с. 406]. Молодь збиралася в хаті вдови чи самотніх літніх людей на вечорниці, де поєднували розваги з виконанням певних робіт (прядінням, вишиванням, плетінням). Хлопці спостерігали й оцінювали дівчину як господиню у комплексі з притаманними їй духовно-моральними цінностями. Отже, економічний досвід зростаючої особистості тісно пов'язаний з народними звичаями й традиціями краю.

Гірський регіон — це край багатой історичної спадщини й туризму, що також може бути успішно використано у вихованні школярів. Важливо залучати їх до записів спогадів, переказів, співанок історичного змісту, опису та охорони пам'яток історії (могил, пам'ятників, меморіальних таблиць, місць визначних подій), збирання друкованих матеріалів з історії свого краю та експонатів до шкільного музею [9, с. 123]. Неповторною є народна архітектура Гуцульщини, інтер'єр старого житла (піч, лави, піл, скриня, стіл, мисник), предмети декоративного оздоблення сільської хати (килими, рушники, скатерті), а також дерев'яні церкви XVI–XX століття, що збереглися тут у традиційних народних формах. Усе це слугує ефективним педагогічним засобом формування етно-економічної грамотності сучасних учнів гірської школи. П. Лосюк вказує на педагогічну цінність наступних видів пошуково-етнографічної діяльності: збирання і вивчення фольклору, старовинних предметів побуту, створення макетів гуцульської архітектури, опис пам'яток природи, створення топологічних карт і складання трудового літопису сім'ї та інші. [9, с. 14].

З початком демократичних процесів у нашій державі створились сприятливі умови для розвитку ініціативи, підприємливості й творчості, що слугують запорукою успіху людини в господарській діяльності. Тому дієвим завданням профорієнтації дітей та молоді в гірській школі є розвиток у них економічного мислення, набуття відповідних знань, умінь та навичок на етнографічній основі. Важливо домогтися усвідомлення ними того, що для здобуття будь-якої професії потрібно володіти високою культурою праці, виявляти належне ставлення до предметів матеріальної і духовної культури.

Етнопедагогічна компетентність батьків ґрунтується на народних принципах: природовідповідності («Гни дерево, поки молоде, вчи дитя, поки мале»), індивідуалізації виховання («У всякої пташки свої замашки», «Що голова, то розум»), гуманізації («Діти, як квіти: полий, то ростимуть»), націоналізації («Хоч і по кістки в воду, аби до свого роду»). Значна увага приділяється впливу спадковості на процеси формування особистісних цінностей дитини («Яке коріння, таке й насіння», «Яка гребля, такий млин, який батько, такий син», «Яблуко від яблуні далеко не відкотиться») та середовища («Краще з розумним загубити, ніж з дурним знайти», «З ким поведешся, того й наберешся»).

Отож, на основі виокремлених етапів етнічної соціалізації дитини в гірській місцевості доходимо висновку, що етноекonomічна компетенція батьків включає різнобічні знання про особистість (погляди на дітність сім'ї, знання внутрішнього світу дитини, особливості вікового розвитку, методи та засоби етнічного виховання), що уможливають організацію та корекцію її поведінки й діяльності. Вони слугують дієвим засобом психолого-педагогічної діагностики та консультування школярів щодо їх профорієнтації, формування етнографічних знань і вмінь. Педагогічний досвід формування етноекonomічної компетенції учня в умовах гірської школи відображений у громадсько-побутових звичаях, народній творчості, ремеслах і промислах, споконвічних уявленнях про духовні й матеріальні цінності; представлений здебільшого в художній формі з традиційною національною емоційністю, без прийнятої наукової термінології, утім, його пронизує народна любов та глибоке розуміння потреб, мотивів, інтересів і домагань зростаючої особи.

1. Одаренные дети: Пер. с англ. / Общ. ред. Г.В.Бурменской и В.С.Слуцкого. — М.: Прогресс, 1991. — 376 с.
2. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: Навч.-метод. посібник. — К.: ІЗМН, 1998. — 112 с.
3. Скульський Р. П. Концепція української школи Прикарпаття // Радянська освіта. — 20 листопада 1990 р. — № 92 (4105). — С. 2–3.
4. Арсенич П., Базак М., Болтарович З. та ін. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження: Монографія. — К.: Наукова думка, 1987. — 470 с.
5. Паладій Я. Абетка з історії України // Ред. проф. д-р Василь Лев. — К.: МП «Пам'ятки України», 1993. — 36 с.
6. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. — К.: ІЗМН, 1997. — 232 с.
7. Жмудь Н. Етнічні стереотипи статевого виховання молоді // Народна творчість та етнографія. — 2003. — № 3. — С. 78–82.
8. Струманський В. П. Виховна робота в національній школі: Навчальний посібник. — К.: ІЗМН, 1997. — 184 с.
9. Лосюк П. Гуцульщинознавство в українській національній школі. — Косів: Писаний Камінь, 2001. — 166 с.

Мирослава Кашецька,

методист Львівського вищого професійного училища ресторанного сервісу та туризму

Myroslava Kashetska,

specialist in educational methods of Lviv Vocational School of Restaurant Service and Tourism

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДЛЯ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ ЗАСОБАМИ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ SPECIFICS OF PROFESSIONAL TRAINING FOR SERVICE INDUSTRY BY MEANS OF CRITICAL THINKING FORMATION

The article throws the light upon the issues of development and formation of critical thinking in the process of professional training for service industry. The author offers the of critical thinking, general characteristics of methodical system «Critical thinking». The author also raises the questions on problems of formation of pupils' critical thinking in the process of studying, overcoming prejudice in their thinking.

Постановка проблеми. Розвиток інформаційних технологій, можливість виникнення негативних наслідків їх застосування ставлять перед навчальними закладами завдання формувати новий тип фахівців — толерантних, здатних критично оцінювати події навколишнього світу й адекватно на них реагувати. На часі — спеціалісти, думаючі аналітично, креативно. Саме тому виховання неординарної особистості потребує виконання наступних завдань:

1. Навчити учнів пізнавати себе (передбачає формування зрілого інтелектуального і духовного ставлення до життя: високий рівень інтересу до пізнання, оволодіння системою наукового знання, розуміння суті філософського бачення й осягнення життя; проблемне бачення й ставлення до світу; прагнення до змін; здатність до глибокого психологічного розуміння; інтерпретації життєвих явищ і подій; розкриття в них суперечностей та шляхів їх розв'язання; діяльнісно-продуктивне ставлення до життя).
2. Навчити жити (сприяти розквіту особистості і бути в змозі діяти, виявляючи незалежність; визначати життєву стратегію, свій життєвий проект; оволодівати методами діалогу із собою, світом; усвідомлювати свою життєву місію, причетність, мету; знаходити смисл життя; робити правильний життєвий вибір).
3. Навчити жити разом (виховувати толерантність, розуміння іншої людини та відчуття взаємозалежності; усвідомлювати потреби інших, знати і цінувати їх культуру; поважати життєві позиції партнерів зі спілкування навіть у тих ситуаціях, коли виникають принципові розходження).
4. Навчити працювати (набувати не лише професійної кваліфікації, а й компетентності, яка дає можливість зорієнтуватися у різних численних ситуаціях і працювати в групі; активно виявляти й розв'язувати суперечності; здатність передбачати наслідки своїх вчинків і дій).

Основний зміст статті. Головна потреба учня — бути зрозумілим, прийнятним, визнаним. Тому основна ідея, на якій базується цілісна система роботи педагога — орієнтація на життєво важливі проблеми особистості, а саме формування їх критичного мислення. Ключова роль критичного мислення в розвитку сучасної особистості спричинена невизначеністю перехідних кризових процесів, зростанням обсягів інформації, необхідністю враховувати ризики при прогнозуванні.

Нині молодій генерації, як ніколи, потрібні вміння вирішувати складні проблеми, критично аналізувати події, що відбуваються, порівнювати альтернативні точки зору, відстоювати власну позицію, приймати зважені рішення. Як відомо, окремі навички критичного мислення формуються стихійно, якщо людина має достатньо багатий життєвий досвід. Проте такий досвід відсутній у більшості учнів. Вони мають пройти через систематичний процес критичного аналізу, критичної рефлексії. Їм необхідно мати досвід обробки інформації, продукування оригінальних ідей.

Очевидно, що критичність мислення необхідно формувати та розвивати в навчально-виховному процесі. Для цього потрібно запровадити впорядковану методичну систему організації навчальної діяльності. Критичне мислення виховується внаслідок добре продуманого навчального плану, реалізація якого дозволить учням послідовно підійти до усвідомленого формування відповідних умінь критичного мислення та їх застосування на практиці.

Навчання критичного мислення приводить учнів до чіткого розуміння того, що отримані результати залежать від способу їх отримання.

В основу критичного мислення покладена оцінна розумова діяльність особистості щодо вдосконалення процесу мислення, пошуку й виправлення помилок у власній і партнерській діяльності, аналізу власних думок, дій, вчинків. Критичне мислення означає не негативність суджень і рішень. Це вміння ставити нові запитання, знаходити аргументи, приймати незалежні продумані рішення.

Основні елементи критичного стилю мислення :

- здатність впевнено орієнтуватися в навчальному матеріалі, оцінювати ступінь достовірності навчальної інформації, співвідношення її з тим, що вже відоме;
- відкритість до нестандартних способів розв'язування як відомих, так і нових задач, прагнення до пізнання нового;
- готовність до конструктивного діалогу з учителем і партнерами, уміння відновлювати власну точку зору, а за необхідності — реалізувати різноманітні варіанти її перегляду у випадку наведення опонентом аргументованих контрдоказів;
- самодіагностика рівня сформованості різноманітних умінь і навичок на основі порівняння власних результатів із заданими результатами тощо.

Виховувати критичність мислення можна в ході інтелектуально-психологічних тренінгів, як-от: «Встановлення цілісного сюжету за окремими словами», «Вираження думки іншими словами», «Підбір низки заголовків до тексту», «Пошук проміжних подій» та інше.

Такі ігри дають учням свободу уяви, виробляють здатність впевнено переходити до нових об'єктів і ситуацій. Існують суттєві відмінності методичної системи «критичне мислення» в порівнянні з традиційним навчанням за визначеними критеріями: зміст, цілі, навчання, навчальне середовище, форми і методи навчання, позиція і роль вчителя (Т. Олійник, А. Гончарова та ін.)

Така система надає можливості:

- чітко формувати цілі навчання;
- залучати учнів до плідного обговорення навчальних проблем ;
- спрямувати конструктивні зміни у процесі навчання;
- показати різні точки зору;
- заохочувати самовираження;
- забезпечити глибоку та всебічну навчальну інформацію;
- збудити критичне мислення учнів.

Впровадження технології формування критичного мислення учнів виявило низку проблем, що заслуговують на особливу увагу.

По-перше, учні зазвичай не відчують потреби в осмисленні та коригуванні своєї навчально-пізнавальної діяльності, механізмів її самоусвідомлення, тобто рефлексії, від якої залежить успіх засвоєння технології. Система охоплює як процес викладання, так і процес учіння.

По-друге, учні розгубляються, коли до розв'язання пропонуються завдання, які передбачають розробку власної аргументованої позиції, гіпотез. Йдеться про відкриті запитання, що спонукають до діяльності в пошуках нестандартних шляхів розв'язання, для якої характерні вищі шаблі мислення.

Саме тому, встановлено що процес для вирішення проблеми формування критичного мислення особистості здійснюється за певними етапами:

- 1) набуття знань про сутність критичного мислення, оволодіння уміннями критичного мислення;
- 2) формування умінь критичного мислення шляхом виконання спеціалізованих алгоритмічних правил;
- 3) розв'язання задач, виконання практичних дій щодо застосування умінь критичного мислення у типових ситуаціях;
- 4) застосування умінь критичного мислення при вивченні нового матеріалу в нестандартних ситуаціях; поглиблення засвоєних умінь шляхом використання їх у подальшій практичній діяльності.

А це, в свою чергу, передбачає:

- подолання упереджень у мисленні учнів;
- створення у навчанні проблемних ситуацій, розв'язання яких має на меті застосування вмінь критичного мислення;
- розробку уроків з елементами технології формування критичного мислення. (Н. Воскресенська, І. Фрумін).

Упровадження технології критичного мислення має забезпечити в учнів розвиток уміння мислити критично.

Найчастіше критичне мислення починається з постановки проблеми, продовжується пошуком і осмисленням одержаної інформації, закінчується прийняттям рішення щодо розв'язання поставленої проблеми. Тому педагог, розуміючи проблеми своїх учнів, особливості учнівського колективу, повинен уміти зорієнтувати їх на критичне осмислення будь-якої проблеми, своєї ролі в її розв'язанні.

Критичне мислення — це здатність людини чітко виділити проблему, яку необхідно розв'язати ; самостійно знайти, обробити і проаналізувати інформацію; логічно побудувати свої думки, навести переконливу аргументацію. Це здатність мислити мобільно, обирати єдино вірне розв'язання проблеми; бути відкритим до сприйняття думок інших і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції (В. М. Макаренко).

Критичне мислення має такі характеристики:

1. Самостійність.
Ніхто не може мислити за людину, висловлювати її думки, переконання, ідеї тощо. Мислення стає критичним тільки тоді, коли носить індивідуальний характер.
2. Постановка проблеми.
Критичне мислення досить часто починається з постановки проблеми, бо її розв'язання стимулює людину мислити критично.
3. Прийняття рішення.
Закінчення процесу критичного мислення — це прийняття рішення, яке дозволить оптимально розв'язати поставлену проблему.
4. Чітка аргументованість.
Людина, яка мислить критично, повинна усвідомити, що часто одна і та ж проблема може мати декілька розв'язань, тому вона повинна підкріпити прийняте нею рішення вагомими, переконливими власними аргументами, які б доводили, що її рішення є найкращим, оптимальним.
5. Соціальність.

Людина живе в соціумі. Тому доводити свою позицію людина повинна у спілкуванні, в результаті чого вона поглиблює свою позицію або може щось змінити в ній.

Побудова стратегій та методики навчання критичного мислення суттєво відрізняється від класичного підходу. Урок за такою моделлю будується за трьома фазами(стадіями): актуалізацією, побудовою знань та консолідацією. Кожна з цих фаз передбачає застосування тих чи інших стратегій(методів, прийомів, технологій навчання).

На стадії актуалізації учні встановлюють рівень власного знання; вчитель сприяє формуванню в учнів само-спрямованості на вивчення нової теми.

На цьому етапі можна використовувати кілька стратегій («Асоціативний куц», «Дошка запитань» тощо)

На стадії побудови знань учні досліджують і обговорюють проблеми, проводять експерименти. Кожній з цих форм роботи відповідають певні стратегії, наприклад «Допомога».

На етапі консолідації учні проводять самоаналіз — розмірковують, як вони отримували нове знання, як нові знання розширюють те, що вже відомо, яку цінність має набута інформація, як її можна використати в подальшому навчанні; яких знань треба ще набути. Учні обговорюють результати своєї роботи, висловлюють власними словами свою точку зору, використовують нові навички, оцінюють процес навчання й учіння, обмінюються думками.

Така стратегія спонукає учнів до активної діяльності.

Результатом такої рефлексії можуть стати різні проекти.

Серед ефективних стратегій рекомендуються «Дерево рішень», «Сенкан», «Есе», «Розв'язання проблем» та ін.

На уроках з розвитку критичного мислення учнів учитель виступає не автором, а співавтором уроку. При цьому успішне проведення уроку визначається наступними чинниками:

- 1) виконання мінімуму;
- 2) задоволення учнів від уроку.

Обидва чинники якісного уроку залежать від інтересу учнів. В свою чергу, інтерес виникає в тому разі, коли всі знання, здобуті учнем з даної теми, будуть використані, а учні відчувають потребу доповнити ці знання і застосувати їх під час проведення експерименту, розв'язання задач чи вивчення інших тем.

Можна прийняти модель: виклик, зміст, роздуми, оскільки критичне мислення передбачає обговорення різних думок, заохочує пошук нестандартних рішень. А це, в свою чергу, неможливе без творчого підходу.

Навчаючи учнів критичного мислення, учитель має бути:

- 1) педагогом-винахідником, що приходить до нового в результаті власних пошуків;
- 2) педагогом-модернізатором, що вдосконалює і по-новому використовує елементи створених систем задля позитивного досвіду;
- 3) педагогом-майстром, що швидко сприймає і досконало застосовує як класичні, так і інноваційні технології, авторські методики, підходи, поєднує традиції та новаторство.

Щоб досягти ефективного навчання та очікуваних результатів, ця діяльність має спиратися на щоденні потреби, інтереси і допитливість учнів. Аби досягти максимального включення учнів у процес навчання, оточення має бути готовим до співпраці і відкритим до нового, непізаного.

Висновки. Критичне мислення займає одне із перших місць серед важливих інтелектуальних якостей сучасної особистості поряд із організованістю мислення, яка сприяє виникненню оригінальних задумів і нових підходів у різних галузях. На часі — впровадження інновацій у змісті освіти, технологіях навчання, управління освітою та наукою.

1. Занюк С.С. Мотиваційний тренінг. — Луцьк, 1998.
2. Немова Н.В. Школа достижень: начало пути к успеху. — М: Сентябрь, 2002.
3. Ксензова Г.Ю. Оценочная деятельность учителя. — М: Педагогическое общество России, 2001.
4. Кульневич С.В., Лакоценина Т.П. Совсем необычный урок. — Воронеж, 2006.
5. Кроуфорд А., Саул В. та ін. Технології розвитку критичного мислення учнів. — Київ: Плеяди, 2006.
6. Макаренко В.М., Туманцова О.О. Як опанувати технологію критичного мислення. — Харків: Видавнича група «Основа», 2008. — С. 24
7. Туриніна О.Л. Психологія творчості. — К., 2007. — 136 с.

Тетяна Степанова,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Південноукраїнський державний
педагогічний університет ім. К.Д.Ушинського

Tatiana Stepanova,

candidate of pedagogical science,
associate professor, Pivdenoukrainskiy
state pedagogical university
of the name of K.D.Ushinskiy

ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ У РІЗНОВІКОВИХ ГРУПАХ СІЛЬСЬКОГО ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

DIFFERENTIATED APPROACH TO TEACHING CHILDREN IN UNEVEN-AGE GROUPS OF THE RURAL PRESCHOOL INSTITUTION

In the article there are exposed peculiarities of working with preschool age children in the group including children of different ages in a preschool institution with the help of differential programmes (programmes of different levels). There is also given a characteristic of such notions as «differentiation of teaching», «differential approach», «individualization of teaching».

Постановка проблеми. Високі вимоги, що ставляться сьогодні перед школою, передбачають серйозну підготовку дітей до навчання у школі на етапі їх дошкільного дитинства. Особливої уваги з боку педагогів потребують діти, які виховуються й навчаються в різновікових групах сільських дошкільних навчальних закладів. Адже наявність у змішаних групах кількох вікових підгруп створює значні труднощі в навчально-виховній роботі з дітьми, в набутті ними необхідних знань, умінь і навичок дкл систематичного навчання у школі.

Розрізняють однокомплектні, двокомплектні ДНЗ, що мають дві й більше змішані групи. Сільські дошкільні навчальні заклади переважно мають одну різновікову групу, що створює певні труднощі під час організації педагогічного процесу й потребує особливої уваги від вихователя, адже в таких групах виховуються діти від 2–3 до 6 років [1; 10]. Саме тому важливо застосовувати в роботі з дітьми диференційований підхід до навчання.

Метою статті є висвітлення особливостей навчання дітей в різновікових групах ДНЗ за допомогою диференційованого підходу.

Батьківщиною поняття «диференціація» є англійська школа. Термін «диференціація» отримав розповсюдження в науці в другій половині XIX століття. Його ввів у обіг англійський філософ і соціолог Г. Спенсер. Уже в той час за кордоном існували різні точки зору на процес диференціації й інтеграції. Так, сам Г.Спенсер у диференціації та інтеграції вбачав основні моменти еволюції матерії від простого до складного на біологічному, психологічному та соціальному рівнях. Він висунув свою концепцію соціального розвитку, що виходила з найбільшої пристосованості «диференційованого» (тобто поділеного на класи) суспільства і вважав, що диференціація виявляється в суспільстві як результат розподілу праці [12].

Розрізняють диференціацію **функціональну**, під час якої вирішується коло функцій, що є виконуваними елементами системи, що розвивається, і **структурну**, під час якої в системі виокремлюються підсистеми, що реалізують ті чи інші функції. Психологічна структурно-функціональна школа (Т. Парсонс та ін.) розглядає диференціацію як стан соціальної структури і як процес, що приводить до виникнення різних видів діяльності, ролей та груп, «що спеціалізуються на здійсненні окремих функцій, необхідних для самозбереження соціальної системи [13]. У низці праць інших дослідників подається аналіз диференціації в суспільстві у зв'язку з розвитком виробничих сил, розподілом праці й ускладненням суспільної структури. Найважливіші дії диференціації, на їх думку, лежали в розподілі землеробної і тваринницької праці; ремесла й землеробства; сфери виробництва і сім'ї, побудови держави. Вони об'єднували диференціацію з рухом суспільства до соціальної однорідності [12]. Як бачимо, спочатку термін «диференціація» використовувався лише в соціологічному аспекті.

Отже, у суспільному житті диференціація виступає в історично обумовленому виникненні й розвитку класів, в історії пізнання вона проявляється як процес диференціації науки, що безперервно розвивається.

У результаті злиття соціології як науки про суспільство з педагогікою — наукою про виховання і навчання — виникла нова галузь науки — педагогічна соціологія (кінець 20-х — початок 30-х років), що розкривала вплив суспільства на навчання і виховання, а також їх вплив, відповідно, на розвиток суспільства.

Вплив соціального мікросередовища, виховання і навчання на розвиток особистості дитини став об'єктом дослідження педагогічної психології. У цьому зв'язку із загальної соціології в педагогічну соціологію і психологію трансформується поняття «диференціація», «диференційований підхід», на основі якого, відповідно до специфіки оточуючого дитину мікросередовища, здійснювалися пошук шляхів підвищення ефективності цих впливів, ви-

вчення ролі й місця різних соціальних факторів на формування особистості. Через диференціацію стали вивчатися різні форми стосунків у сфері суспільного життя та їх вплив на формування особистості (психологія соціальних груп, культурологічні особливості класів, побуту, сім'ї та ін.). Диференціація в педагогічній психології здійснювалася в аспекті загальнонаукових методологічних підходів: генетичного, системного, структурного і т. 11].

Вітчизняні дослідники в середині 50-х років XX століття звернулися до пошуку шляхів диференціації в навчально-виховному процесі. Причиною актуалізації даної наукової проблеми стала соціально-педагогічна криза, що явно визріла на цей час, в основі якої — відрив навчання і школи в цілому від реалій життя, невідповідність існуючої системи освіти демократичним принципам суспільства й вимогам науково-технічного прогресу. Серед шляхів вирішення цієї проблеми пропонувалася зміна організаційних підходів до підготовки дітей до школи (перехід на навчання з 6 років), здійснення навчання з урахуванням індивідуальних особливостей, нахилів, здібностей до навчання. Ініціатори експерименту з диференційованого навчання (Л.Занков, Н. Менчинська, Н. Талізїна) змогли довести, що воно може стати основною технологічною формою середньої освіти і цим забезпечить успішну підготовку молоді до практичної діяльності, дозволить створити оптимальні умови для розвитку індивідуальних особливостей дітей, надасть можливість відповідним способом змінити зміст і методику викладання різних предметів.

У річизі нашого дослідження інтерес становить класифікація форм диференціації. Психологи розрізняють внутрішню й зовнішню форми диференціації (В.Крутецький, Ю.Орлов, В.Фірсов та ін.).

Внутрішня диференціація — це різне навчання дітей, яких відбирають за певними ознаками. Воно будується на основі врахування індивідуальних і групових особливостей дітей. При цьому передбачається варіативність темпу вивчення навчального матеріалу, розподіл навчальних завдань за різним ступенем важкості, добір різних видів діяльності, визначення характеру й ступеня дозування допомоги з боку вихователя. Внутрішня диференціація передбачає розподіл дітей на мікрогрупи (в середині групи), виконання навчального завдання на різних рівнях і різними прийомами.

Особливості внутрішньої форми диференціації полягають в її спрямованості на дітей з різними здібностями [6].

Зовнішня диференціація здійснюється як з урахуванням індивідуальних особливостей, так і з урахуванням результатів навчання. Суть зовнішньої диференціації полягає у використанні форм і методів навчання, за допомогою яких здійснюється індивідуальний підхід для досягнення дітьми однаково високого рівня володіння навчальним матеріалом. Зовнішня диференціація створює такі умови, за яких діти, навчаючись за однією програмою, мають можливість засвоїти її на різних запланованих рівнях, але не нижче рівня обов'язкових вимог.

На підставі відповідних критеріїв самовизначення (інтересів, нахилів, здібностей, досягнутих результатів) в — середині групи створюються стабільні мікрогрупи, в межах яких вихователь диференціює зміст навчання й навчальні вимоги. За умов навчання в сучасній школі з урахуванням внутрішньої диференціації розрізняють профільне й поглиблене навчання [6; 4].

За диференційованого підходу суттєво змінюється ставлення дітей до навчання, що стає більш гнучким і емоційним. Мета запровадження диференційовано-групового (за віком, інтересами, здібностями) й індивідуального підходів до організації процесу навчання полягає в реалізації духовного, інтелектуального потенціалів, формуванні моральної вихованості, готовності до праці і т. ін.

Диференційований підхід дозволяє ефективно будувати роботу з різними групами задля реалізації можливості впливу на кожну дитину, розвитку в ній — за умов роботи з цілим колективом дітей — індивідуальних здібностей, особливостей. Тому диференційований підхід до навчання останнім часом продовжує вивчатися як один із засобів підвищення ефективності виконання навчальних знань і всебічного розвитку дітей (В. Баширова, В. Міхальова, Р. Солопова та ін.). За сучасних умов на основі диференційованого підходу більше уваги приділяється вивченню «важких», або «педагогічно занедбаних» дітей (М. Алемаксін, О. Кочетов, І. Невський, О.Нікітін).

Диференціація в дошкільній педагогіці передбачає розподіл дітей на мікрогрупи за індивідуально-типологічними ознаками і передусім за виявленими здібностями: розумовими (здібності до будь-якої дисципліни — математики, образотворчої діяльності, музики, розвитку мови); трудовими (прагнення до оволодіння тими чи іншими видами праці, уміння доводити розпочату справу до кінця та ін.) [7].

Отже, **диференційований підхід до навчання дітей є перехідною стадією від фронтально-колективних форм роботи до індивідуальних.**

Звернемося тепер до визначення сутності поняття «диференціація». Диференціація (лат. — differentia — різниця, відмінність) розглядається як розподіл, розчленування, розшарування цілого на різноманітні форми і ступені; як виникнення в організмі (чи окремії його ділянці) у процесі розвитку морфологічних і функціональних відмінностей [10, с.223].

Інтеграція — протилежний процес (від лат. — integratio) — відновлення, поповнення (integer — цілий) — об'єднання в ціле будь-яких частин [10, с.257]. Об'єктивною основою механізму розвитку шляхом диференціації та інтеграції виступає закон єдності й боротьби протилежностей. Оскільки кінцеві цілі навчання і виховання також передбачають розвиток і вдосконалення особистості, диференціація в педагогічному процесі може виступити одним з ефективних засобів реалізації кінцевої мети — розвитку особистості під час цілеспрямованого навчання. Відтак, спробуємо дати наше бачення трактуванню-- досліджуваного поняття з педагогічних позицій.

Під диференціацією як педагогічним явищем розуміємо цілісний процес розвитку особистості з урахуванням її здібностей, нахилів, можливостей та інтересів на основі створення необхідних умов для засвоєння знань, формування умінь і навичок відповідно до рівня її навченості (сприйняття педагогічних впливів).

Умовами для засвоєння знань, умінь і навичок дітьми різновікової групи сільського дошкільного закладу, на нашу думку, можуть бути: розподіл дітей за віком на підгрупи; урахування рівнів індивідуального розвитку; використання в роботі диференційованих (різномірних) програм; доцільне сполучення колективних індивідуальних форм навчання [11].

Від диференціації педагогічний процес іде до індивідуалізації. Індивідуалізація містить в собі як процеси формування й розвитку індивідуальності, так і процеси її самореалізації в оточуючій дійсності.

Проблема індивідуалізації в навчанні є однією з актуальних на сучасному етапі, її теоретичною розробкою передбачений комплексний підхід до навчання, що поєднує фронтальні, колективні, групові та індивідуальні форми, методи і засоби. Індивідуалізація в навчанні методологічно обумовлена філософськими категоріями загального, особливого й одиничного, трансформованими у сферу завчання особистості та формування її індивідуальності. Разом з тим, у педагогічній науці ще й досі відсутній єдиний підхід до визначення поняття «індивідуалізація навчання».

Найчастіше це явище трактують як організацію навчального процесу, за якої вибір способів, прийомів, темпу навчання здійснюється з урахуванням індивідуальних відмінностей учнів та рівня розвитку їх здібностей до навчання, або як «загальну цілеспрямовану систему вивчення, проектування особистості і здійснення проекту її формування в процесі навчально-виховної роботи в колективі». Необхідність індивідуалізації навчання обумовлюється тим, що рівень підготовки й розвитку здібностей до навчання в усіх дітей неоднаковий. Індивідуалізація навчання, що ґрунтується на глибокому знанні педагогом індивідуальних особливостей особистості, духовного світу кожної дитини, сприяє досягненню єдності виховання і навчання, розвитку здібностей дитини, враховує її нахили й інтереси, різне ставлення до учіння, до окремих навчальних предметів [5]. Узагальнюючи різні погляди науковців на тлумачення цих понять, вважаємо за необхідне визначитися щодо сутності їх відповідно до об'єкту нашого дослідження.

Під індивідуалізацією навчання розуміємо специфічну форму організації навчально-виховного процесу, що сприяє реалізації змісту, цілей навчання з урахуванням індивідуальних відмінностей дітей. У зв'язку з важливістю пошуку необхідних підстав для такої інтерпретації смислу й сутності явища, що нас цікавить, і в цілях даного дослідження ми вважаємо правомірним звернення до праць відомих дидактів школи й дошкільного навчання, у коло наукових інтересів яких у тій чи іншій мірі входили питання диференціації та індивідуалізації навчання, спрямовані на вивчення найбільш загальних закономірностей, механізмів, рушійних сил, форм організації навчального процесу (М. Байметов, О. Бударний, О. Леонтьев, В. Мухіна, Т. Тарунтаєва).

В останні десятиліття більше уваги стали приділяти навчанню, побудованому з урахуванням індивідуального підходу до дітей (А. Богущ, Г. Дикопольська, Я.Ковальчук, Н.Литвина, К. Щербакіова та ін.). Навчання в колективі позитивно впливає й на індивідуальне навчання кожної дитини. Працюючи в колективі, діти навчаються одночасно не тільки у вихователя, а й один у одного (слухають відповіді товаришів, аналізують їх роботу, вислуховують оцінку своїх робіт).

Науковцями доведено, що диференціація та індивідуалізація навчального процесу створюють умови для поглиблення знань, впливають на ставлення дітей до навчання. Під час групової роботи встановлюються тісні контакти між вихователем і дитиною, а також між самими дітьми, створюється більше можливостей для вираження емоційних потреб, пізнавального інтересу, для здійснення допомоги кожній дитині. Індивідуальні форми роботи дозволяють ефективніше враховувати всі індивідуальні якості дитини. Поєднання різних форм організації навчального процесу, їх взаємопереходи виступають як механізми просування кожної дитини на більш високий рівень у своїй навчальній діяльності [10; 7].

Починаючи з 1990 року, в Україні було розроблено декілька варіативних програм навчання і виховання дітей, у окремих з них було зроблено спроби до диференціації кінцевих результатів засвоєння дітьми знань, умінь і навичок [8]. Натомість, у жодній з існуючих програм не знайшли повного втілення принципи індивідуалізації й диференціації навчання, урахування яких є особливо важливим і необхідним у роботі з дітьми різновікових груп сільських дошкільних навчальних закладів.

На нашу думку, суттєвим недоліком базового компонента існуючих програм є те, що в них не враховуються рівні психічного розвитку дітей. Показники засвоєння, що подаються в кінці розділів J} програмах, також не орієнтують вихователів на різномірне навчання, за якого необхідно враховувати різний обсяг змісту, послідовність його вивчення.

Однією з суттєвих причин слабого засвоєння дітьми змісту освітніх програм, вважаємо, є захопленість практиками дошкільного виховання фронтальною формою навчання і нівелювання індивідуальних форм роботи з дітьми. На фронтальному занятті вихователь не в змозі забезпечити індивідуальний підхід до кожної дитини. До того ж, фронтальна форма роботи зобов'язує всіх дітей виконувати одні й ті ж завдання, при цьому діти високого рівня виконують її легко й швидко, а діти низького рівня — потребують допомоги дорослого. Як наслідок — гальмується розвиток і сильних (дуже легкі завдання), і слабких дітей (вихователь їм не може приділити потрібної уваги). Для дітей середнього рівня ці завдання посилені, з ними» переважно-і працює сьогоднішній вихователь.

Іншою, не менш суттєвою причиною низьких показників сформованості базових знань, вважаємо, є відсутність диференційованих програм і методик роботи з дітьми відповідно до рівня їх розвитку. Дошкільним працівникам досить складно самостійно розподілити програмовий матеріал, знайти відповідну методику згідно з індивідуальними особливостями дітей [3; 2].

Зважаючи на це, нами було розроблено диференційовані програми з методики формування елементарних математичних уявлень у дітей дошкільного віку для всіх вікових груп. Як засвідчила експериментальна робота,

результат засвоєння дітьми математичних уявлень залежить від змісту навчання й форми його організації (індивідуальна, індивідуально-групова, колективна) та їх поєднання в педагогічному процесі.

Пристаючи до створення диференційованих програм з математики, ми керувалися такими науковими принципами їх побудови, як урахування вікових і психологічних особливостей дітей, поступове ускладнення матеріалу, концентричність, орієнтація на «зону найближчого розвитку» (Л.С.Виготський). У змісті диференційованих програм було враховано рівні розвитку дітей кожної вікової групи. Другим етапом роботи було здійснення пошуку найбільш доцільної сполученості форм навчання, створення й апробація методики формування математичних уявлень у дітей.

Запропонована нами організація навчання передбачала два варіанти, у яких по різному сполучалися колективне, індивідуально-групове й індивідуальне навчання. Так, варіанти № 1 і № 2 було побудовано за принципом випереджувального навчання, тобто спочатку йшла індивідуальна та індивідуально-групова робота з дітьми низького рівня розвитку, потім — колективне заняття (групове або фронтальне) з дітьми низького й середнього рівнів (у варіанті № 2 — з усіма рівнями). Наступного тижня заняття проводилося з дітьми всіх рівнів (у варіанті № 2 — з низьким і середнім), а в останній тиждень робота проводилася також з дітьми всіх рівнів розвитку. Схематично це можна представити таким чином:

1-ий тиждень	Варіант № 1 Н,С	Варіант № 2 Н
II-ий тиждень	Н,С	Н, С, Д, В
III-ий тиждень	Н, С, Д, В Н, С, Д, В	Н,С
IV-ий тиждень		Н, С, Д, В

Така побудова навчання надала можливість здійснювати індивідуалізацію на основі диференційованих програм.

Добираючи матеріал до реалізації змісту індивідуалізованих програм, ми прагнули побудувати навчання таким чином, щоб дати можливість вихователю приділяти більше уваги розвитку в дітей достатнього й високого рівнів знань, розвитку творчих здібностей, інтелектуальної ініціативи, критичного мислення. Навчання не зводилося лише до збільшення обсягу навчального матеріалу, а за допомогою певних завдань творчого характеру сприяло розвитку в дітей когнітивних (пізнавальних) і афективних (емоційних) процесів, розвитку абстрактного мислення. Наприклад, у березні-квітні (3-й квартал навчального року) дітям пропонувалося продовжити рядок; скласти план-схему кімнати для ляльки; виміряти відстань за допомогою лінійки; скласти малюнок з кола, квадрата та ін.; допомогти Петрушці пройти лабіринтом, розв'язати задачі, приклади.

За допомогою щоденників спостережень кожен вихователь міг встановити «просування» дитини (засвоєння обсягу, якості знань і навичок) відповідно до її рівня розвитку, визначеного у програмі, своєчасно перевести дитину на більш високий рівень навчання.

Спираючись на існуючий досвід роботи в різновікових групах, пропонуємо вихователям сільських дошкільних закладів використовувати в роботі як обов'язковий індивідуалізований підхід у навчанні з використанням різнорівневого навчального матеріалу. Підготувати різнорівневий навчальний матеріал може вихователь-спеціаліст, який добре знає методику навчання дітей дошкільного віку, зміст програм для дітей кожного віку своєї різновікової групи й уміє вести спостереження за розумовим розвитком кожної дитини.

Проведене нами дослідження дозволило встановити деякі закономірні тенденції засвоєння дітьми математичних уявлень на етапі дошкільного дитинства. Зокрема, темпи засвоєння математичного матеріалу, якість знань і формування вмінь у багатьох випадках визначаються змістовим компонентом навчання, відповідністю програмового матеріалу рівню психічного й індивідуального розвитку дітей. Постійний облік знань, вмінь і навичок дітей у процесі навчання сприяє своєчасній підготовці методики формування й просуванню дітей у різнорівневій системі навчання.

Висновки. Таким чином, розроблена нами методика диференційованого навчання сприяла більш ефективній організації навчальної діяльності дітей у різновікових групах сільських дошкільних закладів і, як наслідок, — підвищенню рівня розумового розвитку дітей у процесі підготовки їх до навчання у школі.

1. Аванесова В.Н. Воспитание и обучение детей в разновозрастной группе. — М.: Просвещение, 1979. — 176 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти. — К.: Дошкільне виховання, 1999. — 70 с.
3. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років. — К.: Богд., 2003. — 327 с.
4. Индивидуализация в процессе обучения детей дошкольного возраста / Под ред. Е.И.Щербаковой. — Запорожье, 1992. — 17 с.
5. Индивидуальный поход к умственному воспитанию детей младшего дошкольного возраста. — Методич. Рекомендации. — Душанбе, 1983. — 47 с.
6. Крутецкий В.А. Психология обучения и воспитания школьников. — М.: Просвещение, 1976. — 303 с.
7. Литвина Н.В. Индивидуально-дифференцированный подход к старшим дошкольникам в воспитании трудовой активности. — Автореф. дис. канд. пед. наук. — Минск, 1990. — 17 с.
8. Малятко. Програма виховання дітей дошкільного віку. — К.: Пед. Думка, 1999. — 288 с.
9. Сільський дитячий садок / Упор.: Л.Ф.Венжик, В.Г.Сазонова. — К.: Рад. Школа, 1978. — 119 с.
10. Словарь иностранных слов / Под ред. И.В.Лехина и др. — М.: Сов. энцикл., 1964. — 784 с.
11. Степанова Т.М. Индивидуализация и дифференциация навчання математики дітей старшого дошкільного віку. Монографія. — К.: Видавничий Дім «Слово», 2006. — 208 с.
12. Ярошевский М. Г., Анциферова Л. И. Развитие и современное состояние зарубежной психологии. — М.: Педагогика, 1974. — 303 с.

Світлана Яців,

асистент кафедри англійської філології,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Svitlana Yatsiv,

instructor of the department
of English philology
the Precarpathian National University
after Vasyl Stefanyk

УДК 371.15:37.01 (292.451/.454)

ФАХОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПЕДАГОГА ЯК ОДИН З НАПРЯМІВ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО ПРОСТОРУ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ

THE PROFESSIONAL SKILL OF TEACHER AS ONE OF THE DIRECTIONS OF EDUCATIONAL RANGE IN CARPATHIANS

This article extends the idea about restructuring and extra quality of Higher Education in Ukraine. According to the Bologna declaration the attention is devoted to the development of the teacher's professional skill. The article shows the aim, forms, methods and terms of this process.

Key words: future teacher, professional skill, knowledge, aim, methods, Higher Education.

Постановка проблеми. Реформування вищої освіти України виступає передумовою інтеграційних процесів в європейський освітньо-науковий простір. При цьому Болонська декларація орієнтує навчальні заклади на запровадження освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавра й магістра та кредитно-модульної системи навчання. З метою підвищення якості підготовки майбутніх фахівців потрібно забезпечити вдосконалення навчально-виховного процесу на основі реалізації гуманістичного, особистісно-орієнтованого та компетентнісного підходів.

Тому, розвиток і формування фахової компетентності майбутнього педагога заслуговує на увагу і стає однією з основних завдань вищих навчальних закладів освіти. Аналіз науково-педагогічної літератури показує, що значна увага приділяється визначенню понять «компетенція» та «компетентність», тому й існує велика кількість трактувань. Розглянемо деякі з них. Компетенцію розглядають як «здатність (уміння) діяти на основі здобутих знань, а компетентність передбачає досвід самостійної діяльності на основі універсальних знань», «складні узагальнені способи діяльності, що опановують учні під час навчання» [2, 20, 21].

Автори посібника «Вища освіта України і Болонський процес» виділяють загальні та спеціальні компетенції. Перші становлять певний їх набір для всіх студентів і розділені на три категорії, які класифіковані з точки зору знання навичок для професії й рівня опанування після закінчення навчальної програми: інструментальні (когнітивні здібності, технологічні вміння, комп'ютерні навички, лінгвістичні вміння), міжособистісні (уміння виражати почуття, формувати стосунки, здатність до самокритики, вміння працювати в групах, брати соціальні та етичні зобов'язання), системні (оцінювання місця кожного з компонентів к системі, здатність планувати зміни з метою удосконалення системи та конструювати нові системи). Спеціальні компетенції розглядаються окремо та поділяються на два цикли: перший ступінь характеризується наявністю загальних для різних предметних областей, а другий полягає у прояві творчого мислення студентів [1, 155-157].

Основний зміст статті. Компетентність — це «здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання», «інтегральна характеристика ділових та особистісних якостей спеціаліста», «підвалини педагогічної майстерності, яку повинен формувати ВНЗ», «критерій підготовленості фахівця» [2, с.10; 3, с.383; 4, с.37; 5, с.21].

У науковій літературі розглядаються різні види компетентності: спеціальна та професійна, методична, соціально-психологічна, диференціально-психологічна, аутопсихологічна [6, с.90], спеціальна, соціальна, особистісна, індивідуальна [7, с.34, 35], надпредметні, загальнопредметні, спеціально-предметні [2, с.22], вміння вчитись, загально-культурна, громадянська, підприємницька, соціальна, здоров'язберігаюча [2, с.91].

Кожен із зазначених видів компетентності педагога вимагає певної уваги і може складати напрями подальших наукових пошуків педагогічної науки.

Для нашого дослідження є важливою фахова компетентність, на аналізі якої зупинимось більш детально. В розглянутій літературі не виокремлено такий вид компетентності, як дидактико-методична, яка є фундаментальною для фахової. Тому в статті спробуємо визначити її структуру.

Із вищезазначеного формулюється така мета роботи — розкрити процес формування фахової компетентності майбутнього педагога за умови компетентнісного підходу.

Завданнями при цьому є: розкрити етапи процесу формування фахової компетентності і зупинитися безпосередньо на деталізації процесу формування дидактико-методичної компетентності майбутнього педагога як складової фахової. Розкрити загальну структуру фахової компетентності, зміст і структуру дидактико-методичної.

Методологічна основа статті: гуманістична парадигма (С. І. Богомолова, В. О. Євстратова, А. О. Мамалуя), кредитно-модульна система як засіб реалізації методології гуманізму (В. Г. Кремень, М. Ф. Степко, Я. Я. Болубаш, І. І. Бабін), засади особистісно-орієнтованої парадигми (Д. Г. Левітес, О. Я. Савченко, І. С. Якіманська), теорія самоорганізації (синергетика) (В. В. Василькова), системно-діяльнісний підхід (П. Я. Гальперін, Н. Ф. Талізін, Д. Брунер, С. Пайперт, Г. О. Атанов).

Фахова компетентність характеризує ступінь готовності майбутнього фахівця до виконання виробничих функцій і є збірним поняттям. Однією із складових загальної компетентності виступає спеціальна компетентність викладача, що характеризує його як спеціаліста даного профілю. Якщо вона безпосередньо пов'язана із виконанням професійних функцій (розв'язанням тих ситуацій, що зустрічаються під час виробничої практики), то базові, фундаментальні компетенції проявляються у знаннях, уміннях, навичках, ставленнях, відношеннях як структурних складових фахової компетентності.

Для педагогів фахова компетентність може виступати як володіння методикою викладання спеціальних дисциплін у ВНЗ. Сюди ж відноситься дидактико-методична компетентність, яка фундаментує фахову, але вона є психолого-педагогічною і методичною і тоді стосується не фундаменту безпосередньо змісту того, що буде вивчатися, а виробничих функцій, які притаманні діяльності фахівця.

Кожна компетентність має внутрішню структуру. Наприклад, за визначенням DeSeCo це: знання, пізнавальні навички, практичні навички, відношення, емоції, цінності та етика, мотивація [2, с. 11].

В дидактико-методичну компетентність необхідно обов'язково включити ще досвід, тому що під час опанування певною професією його елементи включаються в процес навчання. Дана складова відноситься більше до практичних і пізнавальних навичок, об'єднує їх і виступає надбанням особистості. Досвід є тими внутрішніми конструктами, які студент здобуває під час навчання у вузі. Так, використовуються ділові ігри, імітаційні моменти в процесі підготовки студентів до майбутньої професії, пишуться плани-конспекти, вивчаються методики, проходиться педагогічна практика. Це все складає досвід у конструюванні й моделюванні майбутніх виробничих ситуацій.

Під час навчання вони є на рівні навчальних ситуацій і поступово набувають для людини такої значущості, яка, вступаючи у взаємодію із здатностями, здібностями, бажаннями, цінностями, мотивами, стає досвідною складовою (компонентом) дидактико-методичної компетентності. Пояснюється це тим, що наша свідомість не розмежовує реальні й ілюзорні ситуації. Все те, що ми подумки програємо, записується у нашій підсвідомості як те, що вже відбулося. Рольові й імітаційні ігри цінні тим, що в різних варіантах надають нам можливість під час створення реальної ситуації не включати у процес розв'язання задач при виробничій діяльності емоційну складову. Наприклад, майбутній педагог готовий внутрішньо до якоїсь певної ситуації, виконання певної задачі, але спочатку виникає переживання, спрацьовує страх, негативне ставлення до цієї роботи, низька самооцінка. Тому чим частіше програвати певні ситуації, тим швидше набувається досвід їх розв'язання без включення емоцій. Так, на другий-третій раз ситуація сприймається більш стандартизовано, в ній не проявляються емоції та почуття. А це означає, що під час формування досвіду в процесі навчання він проявляється у процесі виконання виробничих функцій більш розважливо, спокійно й оптимально.

Дидактико-методична складова є частиною професії майбутнього педагога, на відміну від компетентності як нової якості, що з'являється в кінці навчання у вузі. Тобто за ранжуванням різних видів компетентності спочатку йдуть не життєві, побутові, а спеціальні, які включають елемент інструментальності. А для того, щоб їх включити у професію, вони повинні бути на рівні інструмента, яким володіє випускник, щоб спланувати свою діяльність, організувати, здійснити, проконтролювати. Це та компетентність, яка входить у структуру фахової готовності до виконання виробничих функцій, тому що майбутній вчитель, приходячи на роботу, повинен виконувати певний вид діяльності і певні виробничі функції, в яких проявляються різні види компетентності. І одна з них — це дидактико-методична, яка зазначена в ОКХ, де вказані вміння організувати діяльність, планувати та відбирати дидактичний зміст заняття з учнями, організувати засоби контролю. Це компетентність в галузі організації, здійснення, контролю, управління, корекції навчально-виховним процесом.

Дидактико-методична компетентність є інструментальною, тобто виступає в якості інструмента в сфері організації виконання певних виробничих функцій для тієї чи іншої професії.

В структурі цієї компетентності окрім знань й умінь є група пізнавальних навичок — вміння студентів — майбутніх випускників володіти інструментом власного мислення. Це пізнавальні здібності, які є від природи, здатності до певного виду діяльності, що формуються, ступінь оволодіння студентами власними інтелектуальними операціями (абстрагування, індукція, дедукція, традукція, моделювання як процес або як складна інтелектуальна операція). Ця структурна галузь компетентності розрахована на вияв особистісних якостей самого майбутнього педагога.

В дидактико-методичній компетентності зазначені складові мають пізнавальний характер і будуть представлені у вигляді здатності до самоорганізації в цій сфері.

Потрібно-мотиваційна складова дидактико-методичної компетентності спонукає майбутнього фахівця до використання цієї компетентності у безпосередній діяльності. Чим вищим буде власний мотив (для чого це робити), чим більший особистісний смисл буде надаватися дидактичній і методичній діяльності, тим ефективнішим буде вияв самої компетентності. Тому мотиваційно-потрібнісна сфера є дуже важливою у структурі дидактико-методичної компетентності.

В DeSeCo зазначена ціннісна складова, яка фактично презентує ідею про гуманізацію, гуманітаризацію освіти і пов'язана із власними цінностями людини. Існує дві їх групи: інструментальні (доброзичливість та працелюбство як якості) та термінальні (любов, свобода, життя). Інструментальні цінності фактично обумовлюють прояв дидактико-методичної компетентності у майбутнього фахівця. Чим більшу цінність становить для інженера-педагога майбутня професія, чим більший особистий смисл несе його діяльність, пов'язана із організацією навчального процесу, презентацією вміння доносити до учнів певну інформацію, вміння володіти певними методиками, методами подання матеріалу, тим буде підвищуватися якість прояву компетентності.

Ця складова компонента компетентності досить важлива. Зазначені в DeSeCo відношення й емоції для зазначеної компетентності. Ставлення, відношення є досить значущими компонентами компетенції життєвого спрямування. Для професійного спрямування бажано, щоб ці компоненти мали характер врівноваженості, тому що при переважанні емоцій, почуттів над здоровим глуздом всі інші (наприклад, знання, вміння, навички, досвід) будуть проявлятися на більш низькому рівні. А чим зваженішою є емоційно-почуттєва сфера, тим більш оптимальним буде розв'язання виробничих завдань діяльності. Це психологічна гнучкість педагога.

Ставлення й відношення як компоненти зумовлені двома складовими: ціннісно-орієнтаційною й мотиваційно-потрібнісною. При вияві компетентності завжди звертається увага на форми співпраці між суб'єктами процесу. Для вияву дидактико-методичної функції дуже важливо, щоб ставлення і відношення між суб'єктами навчання мало характер суб'єкт-суб'єктної взаємодії на відміну від авторитарної суб'єкт-об'єктної. В цьому плані така складова буде значущою для організації процесу і для забезпечення якості безпосередньо для кожного учасника процесу.

Зупиняючись на питанні формування фахової компетентності, необхідно зазначити, що сам цей процес має мету, засоби її досягнення й результат і підпорядковується всім законам, які стосуються навчання, тобто наявні всі його компоненти: цільовий, стимулююче-мотиваційний, змістовий, операційно-дійовий (форми, методи), контрольно-регулюючий, оцінювально-результативний й рефлексії як здатності людини контролювати власні дії. Зазначені складові забезпечують цей процес. Він є досить тривалим і охоплює весь термін навчання студента у вузі та гарантує якість кінцевого результату.

Тому виникає потреба охарактеризувати змістову частину, а саме ті дисципліни, які вивчаються на першому, другому, третьому, четвертому курсах, етапи, коли формуються часткові компетенції загальної фахової (у галузі організації, планування, здійснення процесу, змістового забезпечення майбутньої діяльності, проходження педагогічної практики). Трансформація і взаємопроникнення різних видів компетенцій призводить до формування фахової компетентності як інтегрованого поняття шляхом засвоєння студентами курсів, спецкурсів, спецпрактикумів. Наприклад, курс «Педагогічні теорії і системи» повинен об'єднати знання майбутніх викладачів про різні технології: традиційні, сучасні та інноваційні, про локальні й глобальні системи, що функціонують на різних рівнях. Оволодівши їх змістом, студент може проявити варіативність свого мислення як ознаку найвищого рівня фахової компетентності на момент випуску з вищих навчальних закладів освіти.

При плануванні етапності процесу формування фахової компетентності потрібно визначити цілі й проміжні результати, змістове наповнення, засоби забезпечення кожного етапу роботи. Так буде більш виваженим зміст кожного з них і будуть закладені процедури з точки зору якості й ефективності (моніторинг).

Фахова компетентність є більш інтегрованою за своєю ознакою, ніж локальні (предметні), які включають здатності, здібності, досвід, вміння, навички. Вона являє собою комплексне утворення, яке іде від стандартів, тому що в них закладені комплексні кваліфікаційні вміння як ті, що дійсно характеризують достатній рівень компетентності і гарантують стандартизовану якість ґрунтового середнього рівня випускника.

Поетапність можна розглядати по роках навчання студента у вузі та по циклах дисциплін (фундаментальний, психолого-педагогічний, методичний, інтеграційний). При цьому можна визначити часові межі, які будуть не так чітко визначені по роках, а стосуватися циклової підготовки, кожен з яких забезпечуватиме формування фахової компетентності (наприклад, перший-другий курси, перший-другий-третій, від першого до четвертого).

Висновки. Умови розвитку фахової компетентності:

1. Організаційно-педагогічні (навчальний план факультету, складання розкладу, вироблення критеріїв визначення рівня компетентності, матеріальне й технічне оснащення занять).
 2. Змістовні (відбір змісту занять, інтеграція різних курсів, виділення провідних ідей).
 3. Технологічні (контрольно-оцінні, організація активних форм навчання, визначення груп умінь, що входять у компетентність, використання інноваційних технологій).
 4. Акмеологічні (цілепокладання, здійснення діагностики розвитку студентів, система стимулювання, система мотивації й стимулювання, визначення критеріїв оцінки компетентності, рефлексивно-оцінний етап кожного заняття, включення студентів у спільне управління).
1. Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник / За ред. В.Г.Кременя. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2004. — 384 с.
 2. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В.Овчарук. — К.: «К.І.С.», 2004. — 112 с.
 3. Батышев С.Я. Энциклопедия профессионального образования: В 3 т. — М., 1998. — Т. 2. — 504 с.
 4. Педагогічна майстерність / За ред. І.А.Зязюна. — К.: Вища школа, 1997. — 350 с.
 5. Чошанов М.А. Дидактическое конструирование гибкой технологии обучения // Педагогика. — 1997. — №2. — С.21-29.
 6. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. — М., 1990.
 7. Маркова А.К. Психология профессионализма. — М., 1996.

Андрій Червінський,

студент IV курсу економічного факультету,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Andriy Chervinskiy

Student 4 course Economic faculty,
Vasyl Stefanyk Precarpathian
National University

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ РОЗВИТУ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ

THE ECONOMY-LEGAL BASES DEVELOPMENT OF «GREEN» TOURISM IN CARPATHIAN REGION

The Ukrainian Carpathian region has extremely rich natural both ethnocultural and resource base that creates conditions for its wide use with a kind of rest. The soft climate, picturesque landscapes, interesting historical and cultural heritage is the source of organization of versatile rest and tourism in the countryside.

Постановка проблеми. Відродження і подальший економічний та соціальний розвиток сільських громад у гірській місцевості Українських Карпат пов'язують з індустрією зеленого туризму. Наукові дослідження свідчать про те, що туризм здатний забезпечити економічну та демографічну стабільність у сільських місцевостях та вирішити їх основні соціально-економічні проблеми.

Актуальність теми полягає у вирішенні проблем у галузі туризму, оскільки пріоритетний напрям розвитку туризму є важливим чинником підвищення якості життя в Україні, створення додаткових робочих місць, поповнення валютних запасів держави та підвищення її авторитету на міжнародній арені.

Основною метою дослідження є виявлення проблем розвитку туризму в Україні як важливої економічної галузі та шляхів їх вирішення.

Виклад основних положень статті. Туризм — це єдина виробнича галузь, яку майже всі згадують із задоволенням. Адже це слово асоціюється в людей з місцем, де вдалося побувати в минулому і яке хочеться відвідати в майбутньому. А ще туризм — це одна з найбільших і найдинамічніших галузей світової економіки, на яку припадає майже 6% світового валового національного продукту, 7% світових інвестицій і 5% усіх податкових надходжень.

Сільський зелений туризм — вид туризму, що передбачає тимчасове перебування туристів у сільській місцевості (селі) для відпочинку та отримання ними туристичних послуг.

Послуги сільського зеленого туризму — діяльність членів домогосподарств у сільській місцевості з бронювання, розміщення, харчування, інформаційного обслуговування та інших видів послуг, що спрямовані на задоволення потреб туристів.

Зелений туризм — один із найперспективніших видів відпочинку в Карпатах. Для сільських мешканців Прикарпаття цей вид туризму є найкращим стимулом для започаткування й розвитку підприємницької діяльності, що дає додаткові прибутки та підвищує рівень зайнятості членів сільських родин. Крім цього, діяльність сільських громад з організації агрорекреаційного сервісу стимулює облаштування сільських осель, створює додаткові шляхи наповнення місцевих бюджетів, перетворюється на вагомий чинник перспективного розвитку сільських територій.

Пріоритетність розвитку сільського зеленого туризму в Карпатському регіоні України зумовлена такими обставинами:

- Карпатський регіон володіє значним, досі ще малоосвоєним, рекреаційним потенціалом, що потребує пошуку альтернативних ефективних стимулів для його раціонального використання у відпочинково-туристичних цілях.

- Збережена етнокультурна та історична самобутність краю (Буковина, Покуття, Галичина, Закарпаття) є серйозною конкурентною перевагою, що дозволить Україні бути серед основних осередків розвитку сільського туризму на Європейському континенті.
- Розвиток сільського зеленого туризму стимулює мале підприємництво, важливе для відродження традиційного господарського укладу й оздоровлення економіки аграрних районів нашої держави.
- Поширення в Карпатах практики організації агрорекреаційного сервісу вирішує низку напружених соціальних проблем регіону, зокрема масового безробіття, закордонного заробітчанства, складного соціального клімату тощо.
- Практика організації для туристів відпочинку на селі сприяє зміні екологічної свідомості сільського населення, тому здатна відігравати важливу роль у збереженні довкілля.

Хоча сільський туризм зародився в країнах Європи, лідерство за обсягами розвитку впродовж останніх десятиліть стабільно утримують США. Згідно з нещодавними маркетинговими дослідженнями, проведеними у 2007 р. Асоціацією індустрії подорожей Америки, майже 2/3 усіх повнолітніх громадян США, тобто 87 млн осіб, здійснили щонайменше одну мандрівку в сільську місцевість з метою відпочинку за останні три роки. Сучасна індустрія подорожей — це третій за величиною бізнес в Америці в структурі сфери послуг.

Станом на 2008 р. у цій галузі зайнято понад 7,8 млн працівників, і вона щорічно дає понад 564 млрд. доларів прибутку, поступаючись лише медичному обслуговуванню та діловим послугам.

З початку XXI ст. сільський зелений туризм, за визнанням експертів Всесвітньої туристичної організації (ВТО), є одним із секторів туристичної індустрії, що динамічно зростають. Ідеї охорони навколишнього середовища, що стали надзвичайно популярними серед західної цивілізації, охопили й індустрію туризму. Внаслідок цього серед масових туристів виник попит на види туризму, альтернативні масовому, — так звані зелені подорожі. Згідно з офіційними статистичними даними, «зелені» подорожі нині займають від 7 до 20 % у загальному обсязі турпоїздок. Темпи росту сільського зеленого туризму оцінюються від 10—20 % до 30% у рік, а його частка в доходах від міжнародного туризму сягає 10—15 %.

Тільки один європейський ринок сільського зеленого туризму, за оцінками Європейської Федерації Фермерського та Сільського Туризму (Euro Gites (European Federation for Farm and Village Tourism)), на сьогодні складає близько 2 млн. ліжко-місць. Український ринок потенційно здатний прийняти й розмістити на селі близько 150 тис. «зелених» туристів.

З іншого боку — економічна криза в нашій країні привела загострила соціальні проблеми населення гірських регіонів: безробіття, незначні площі для сільськогосподарських угідь, специфіку умов проживання в горах тощо. Тому розвиток саме туристсько-рекреаційної діяльності приведе до вирішення деяких з них. Створення робочих місць у даній галузі не потребує таких великих капіталовкладень, як, наприклад, у машинобудування, легкій промисловості чи інших галузях народного господарства.

Поштовх для розвитку цієї галузі економіки дали: значна підтримка органів місцевої влади та реалізація проєкту Європейського Союзу TESIS «Підтримка місцевого розвитку та туризму в Карпатському регіоні», в рамках якого була відкрита мікrokредитна лінія для господарів, які працюють у сфері сільського зеленого туризму.

З того часу сільський зелений туризм в області динамічно розвивається. Послуги з сільського зеленого туризму надають 318 садиб на 2 752 місця (в Україні налічується 600 офіційно зареєстрованих садиб). Сьогодні на Івано-Франківщині понад 300 сільських г'азд, які приймають туристів у власних садибах. Деякі з них уже мають значний досвід у цій справі та схвальні відгуки відпочиваючих.

В області успішно діє «Програма розвитку сільського зеленого туризму на 2007-2010 роки», в рамках якої у 2008 році створено обласний навчально-консультаційний центр, продовжується проведення категоризації індивідуальних засобів розміщення (туристичних садиб) області та екологічної категоризації. За кошти обласного бюджету розробляється веб-сайт «Сільський зелений туризм Івано-Франківської області», який містить каталог приватних садиб області. Проведення категоризації, яка отримала вже добру славу в Україні, стало можливим завдяки багаторічній співпраці громадських організацій та органів влади. Станом на 2008 р. процедуру добровільної категоризації якості послуг пройшли 169 садиб.

Найбільший позитивний досвід у цій сфері має Яремчанська міська рада, що може бути використано як модель розвитку цього виду туризму для громад сільських та курортних територій.

На жаль, на сьогоднішній день в Україні немає виробленого механізму пільгового кредитування сільського зеленого туризму, проте в області діє програма «Власний дім», спрямована на реалізацію державної політики у галузі індивідуального житлового будівництва на селі, поліпшення житлових та соціальних побутових умов. За весь період роботи Фонду було надано кредитів на суму 325,4 тис. грн., введено в експлуатацію 1 млн. 526 м. кв. загальної площі житла. Цього недостатньо, тому є потреба звернення до Кабінету Міністрів України щодо збільшення видатків на кредитування діяльності в сфері сільського туризму.

Основною проблемою є те, що не врегульоване правове поле щодо діяльності суб'єктів туристичної діяльності, які займаються сільським зеленим туризмом.

Україна — це країна, чії рекреаційні можливості, історична та культурна спадщина є колосальними ресурсами розвитку. Особливо це стосується тих регіонів та місць, які найменше постраждали від техногенних навантажень індустріальної епохи. Для багатьох з цих регіонів туризм може стати головною стратегією їх подальшого економічного розвитку.

Нині в Україні налічується більше 5 тис. закладів для розміщення туристів і відпочиваючих більше як на 700 тис. місць. У модернізацію старих і будівництво нових закладів інвесторами вкладається більше як 500 млн. грн. щороку. З року в рік збільшується консолідований обсяг туристичних послуг. Вважається, що існуючий туристичний потенціал України використовується лише на третину. За висновками експертів, втрати від неповного використання туристичної галузі становлять близько 10 млрд. доларів США на рік.

Водночас подальший розвиток туризму гальмується:

- відсутністю цілісної системи державного управління туризмом у регіонах;
- недосконалістю нормативно-правової бази;
- нечітким визначенням у законодавстві належності готельного господарства до підприємств, які надають туристичні послуги;
- недостатністю методичної, інформаційної, організаційної та матеріальної підтримки суб'єктів підприємництва туристичної галузі з боку держави;
- повільним темпом зростання інвестицій у розвиток матеріальної бази туризму;
- невідповідністю переважної більшості туристичних закладів міжнародним стандартам;
- недосконалістю туристичної інфраструктури, неефективністю використання рекреаційних ресурсів;
- відсутністю інноваційних проектів та наукових досліджень з питань розвитку перспективних видів туризму;
- недостатньою забезпеченістю туристичної галузі висококваліфікованими спеціалістами;
- недостатнім рекламуванням національного туристичного продукту на внутрішньому та міжнародному ринку туристичних послуг.

Цей список можна продовжувати. Існує ще багато різних проблем, які заважають нормальному існуванню туристичної галузі в Україні і які необхідно вирішувати.

Одним з найбільш важливих кроків у вирішенні всіх цих питань стала Державна програма розвитку туризму на період 2002-2010 р., яка була прийнята Кабінетом Міністрів України у квітні 2002 року.

Програмою передбачається здійснення комплексу заходів щодо вдосконалення цілісної системи управління туристичною галуззю, розроблення відповідних нормативно-правових актів, нагромадження на підприємствах туристичної галузі необхідних для здійснення структурних перетворень матеріальних і фінансових ресурсів зміцнення існуючої матеріальної бази, удосконалення системи статистики у цій галузі, створення умов реалізації інвестиційних проектів.

Крім того, необхідно проводити відповідну роботу із залучення коштів іноземних і вітчизняних інвесторів для розвитку туристичної структури, задоволення потреб галузі тощо. Велика роль у Програмі відводиться регіональному розвитку туризму. Для цього є необхідним:

- створення готельної, транспортної, сервісної інфраструктури регіонів;
- формування характерних туристичних продуктів;
- розвиток місцевих інститутів підтримки туризму;
- пошук та залучення зовнішніх та внутрішніх ресурсів;
- захист та лобюванню загальних інтересів регіонів.

Водночас досвід багатьох країн світу свідчить про наявність глобальної (загальносвітової) тенденції деагрізації національних економік, тобто стійкого зменшення частки сільського господарства у виробництві валового внутрішнього продукту, економічному зростанні, а також у структурі зайнятості населення. Відбувається це не за рахунок спаду виробництва у сільському господарстві, а внаслідок вищих темпів розвитку інших галузей і видів діяльності.

Таким чином створюються умови для зайнятості позааграрними видами діяльності осіб, які вивільняються з сільського господарства внаслідок розвитку в ньому техніко-технологічного прогресу. Щоб при цьому не обезлюднювались сільські території, органи влади і самоврядування усіх рівнів, за активної участі сільських громад і громадських організацій, вживають спеціальних заходів до того, щоб якомога більше видів несільськогосподарської діяльності розвивалось саме у сільській місцевості, навіть до того, щоб виробники сільськогосподарської продукції займались несільськогосподарськими видами діяльності та завдяки цьому отримували вищі доходи.

Іншими словами, йдеться про диверсифікацію сільської економіки та диверсифікацію зайнятості сільського населення, важливим результатом якої є зростання доходів сімей, а також наповнюваності місцевих бюджетів. А це — важлива запорука підвищення якості життя на селі, розвитку сільської інфраструктури, формування сприятливого життєвого середовища для розвитку того ж таки сільського господарства.

Даний процес зачіпає цілий ряд галузей національної економіки і сфер державного регулювання, оскільки організація діяльності, наприклад закладів освіти, чи охорони здоров'я, чи транспортного обслуговування і т.ін. у сільській місцевості має свою специфіку.

Особливого значення набуває цільова зовнішня допомога, залучення професійності та досвіду відомих міжнародних дослідницьких інституцій з питань формування бачення майбутнього розвитку регіонів; створення програм регіонального та місцевого розвитку на базі власних ресурсів; синхронізація стратегічних зусиль партнерів з розвитку (держава, місцеве самоврядування, бізнес).

Саме тому, зважаючи на сучасний стан економіки України, збільшення попиту на відпочинок в природному середовищі, необхідність створення сучасного ринку пропозицій, зокрема готуючись до ЄВРО-2012, актуальним та своєчасним має бути підтримка з боку держави.

Можна констатувати, що за період, який минув з часу реєстрації всеукраїнської Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму (1996 р.), цей вид діяльності, по-перше, значно поширився на сільських територіях і, по-друге, набув вагомого інституціонального забезпечення.

Про останнє свідчить, зокрема, присутність екологічного (зеленого) та сільського туризму в переліку видів туризму, а також наявність цих видів у переліку пріоритетних напрямів державної політики у галузі туризму в Законі України «Про туризм»; спеціальне посилання на можливість використання ресурсів особистих селянських господарств для надання послуг у сфері сільського зеленого туризму в Законі України «Про особисте селянське господарство».

Свідченням вагомого місця сільського туризму в проекті «Стратегії сталого розвитку туризму і курортів в Україні» є наявність затвердженого Урядом плану заходів щодо державної підтримки розвитку сільського туризму на 2006-2010 роки; наявність проекту Закону України «Про сільський зелений туризм»; проекту Національного стандарту України «Послуги туристичні. Туризм сільський. Загальні вимоги», проектів інших нормативних документів.

Фінансове забезпечення діяльності у сфері сільського зеленого туризму може здійснюватися за рахунок надання пільгових кредитів на визначені цілі для власників селянських домогосподарств, грантів, коштів міжнародних програм та проектів, благодійних внесків фізичних та юридичних осіб, інших джерел фінансування, не заборонених чинним законодавством України.

Законодавча база, що буде створена для регулювання стосунків у цій відносно новій для України сфері діяльності сільських господарів, безперечно, повинна відповідати сьогodenним реаліям українського села та має бути спрямована на вирішення її актуальних проблем, враховуючи перспективний розвиток сільських населених пунктів, а також гармонічно вписуватись в існуюче законодавче поле України.

Водночас нормативно-правове забезпечення розвитку сільського туризму не можна вважати достатнім. Це забезпечення перебуває на стадії становлення: чинні акти згадують про цей вид діяльності досить побіжно, а ґрунтовніші розробки поки що мають форму проектів. Головне ж, що з приводу різних нормативних положень у тому числі щодо статусу надавачів послуг, їх оподаткування, сертифікації тощо існують неоднозначні думки. І цей факт негативно відображається на розвитку сільського зеленого туризму.

Виходячи з цього, можна зробити такі *висновки*: перетворення регіонів України в сучасні туристичні центри є складним комплексним завданням. Вирішити його можна тільки завдяки зусиллям усіх зацікавлених сторін. Для запуску цього процесу потрібна зовнішня професійна допомога. Саме таке співробітництво є ефективним шляхом до успіху у впровадженні економічних та соціальних змін, до яких уже готове наше суспільство.

1. Васильев В. Новий етап — збереження культурної спадщини і розвиток сільського зеленого туризму // Туризм сільський зелений. — 2005. — № 4. — С. 30.
2. Горішевський І., Зінько Ю. Історія, сучасний стан та перспективи розвитку сільського туризму у Карпатському регіоні // Туризм сільський зелений. — 2005. — № 3. — С. 30-32.

Наталія Павлуценко,

аспірант кафедри педагогіки,
Сумський державний педагогічний
університет ім. А.С.Макаренка

УДК 372.3.035:316.663.5+159.922.1 — 053.5

ВПЛИВ СТАТЕВО-РОЛЬОВИХ СТЕРЕОТИПІВ НА ПРОЦЕС ГЕНДЕРНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

This article is devoted to the problem of the sexual-role stereotypes influence on the process of gender development of the pupils of elementary school. The author opens the main sexual-role stereotypes which help the schoolchildren's knowledge but hinder their adequately appreciating of life and activity in the school's and family's collectives.

Постановка проблеми. Гендерне виховання молодших школярів на сучасному етапі розбудови національної системи освіти та виховання виступає одним із пріоритетних напрямів педагогіки.

Особливості виховання, наявність «специфічних» рис хлопчиків і дівчаток завжди цікавили психолого-педагогічну теорію і практику. Норми поведінки, притаманні хлопчикам чи дівчаткам, їхні уявлення про сімейні і професійні ролі не тільки виявляють рівень демократичної культури нашого суспільства, а й підпадають під обтяжливий вплив статево-рольових стереотипів.

Статево-рольові стереотипи — це один із видів соціальних стереотипів, що являють собою відносно стійкі, нормативні уявлення про соматичні, психічні і поведінкові властивості представників чоловічої або жіночої статі, які склалися у результаті узагальнення, генералізації, схематизації людського досвіду і уявлень про статеві особливості чоловіків і жінок, поширених у суспільстві [5, 39].

Отже можна стверджувати, що статево-рольові стереотипи — це також спрощені, схематичні уявлення про чоловіків і жінок, хлопчиків і дівчаток. Вони розповсюджуються на все наше життя і існують як нав'язлива інформація в свідомості дітей у вигляді наступних хибних суджень: кожна стать має свої зразки поведінки, кожна стать має свої напрями професійної, сімейної діяльності, кожна стать має свої соціальні можливості.

Проблемою впливової сили стереотипів на виховання дітей молодшого шкільного віку цікавляться сучасні українські дослідники Т.Говорун, О.Кікінежді, В.Кравець, В.Левицький; аспекти гендерного виховання у підлітковому та юнацькому віці досліджують сьогодні С.Вихор, І.Іванова, В.Москаленко, Л.Яценко; гендерну проблематику в системі сучасної вищої педагогічної освіти висвітлено в роботах Л.Булатової, О.Луценко, І.Мунтяна, О.Цокур та ін. Зауважимо, що певні аспекти гендеру в Україні, зокрема ті, що стосуються обтяження гендерного виховання молодших школярів статево-рольовими стереотипами, потребують глибшого і повнішого аналізу, детальнішого висвітлення, адже не випадково в останні роки гендерна тематика в психолого-педагогічній науці набуває все більшої актуальності. Саме тому, на нашу думку, виникла потреба розглянути реальні проблеми гендерного виховання в початковій школі, пов'язані з негативним впливом статево-рольових стереотипів на формування гендерної вихованості дітей молодшого шкільного віку.

Основний зміст статті. Статево-рольові стереотипи є персоніфікованими моделями (зразками) чоловічих та жіночих образів. За допомогою таких моделей життя значно спрощується, фактично таку інформацію можна переносити із покоління в покоління, не змінюючи її. Найпростішою в такому випадку виступає модель: «кожна стать має виконувати в цьому житті свою роль», отже, ролі, прописані суспільством, є «законними», непохитними і зрозумілими: він — сильний, розсудливий, творчий, грубий, вона — слабка, пасивна, ніжна, емоційна. За часів канонічних культур така модель, напевне, мала б успіх, але сьогодні модель мужності і жіночності значно ширша: він може асоціюватися не тільки з силою і агресією, а також з ласкою, довірою; вона може бути не тільки слабкою і ніжною, а й енергійною і авторитетною.

Актуальність. Відомо, що для усвідомлення себе хлопчиком чи дівчинкою дитина ототожнює себе з представниками своєї статі, але не обов'язково поводитися типово, набувати психологічні особливості і риси характеру тільки такі, що притаманні своїй статі. Адже зазвичай такі «моделі поведінки» дещо обмежені, навіть спрощені і заважають повноцінному формуванню особистості (яку необхідно виховувати на засадах загальнолюдських цінностей, незалежно від статі), а отже, і процесу гендерного виховання дітей. Таким чином, можна стверджувати, що статево-рольові стереотипи зазвичай є хибними, занадто узагальненими і неточними, тому, на нашу думку, їхня роль у формуванні людини виглядає як деформація і консервація свідомості, хибне висвітлення міжстатевої взаємодії.

Для запобігання такому впливу статево-рольових стереотипів на гендерне виховання учнів необхідно вивчити інформацію, яка відкриє зміст і динаміку означених стереотипів саме у молодшому шкільному віці.

Мета. Метою нашої розвідки є вивчення впливу статево-рольових стереотипів на процес гендерного виховання молодших школярів, висвітлення характерних видів статево-рольових стереотипів у молодшому шкільному віці. У дослідженні брали участь 360 учнів початкових класів (2-4 класи). Ми припустили, що у свідомості молодших школярів домінують статево-рольові стереотипи, які, в свою чергу, обтяжують процес гендерного виховання. Для цього у роботі з дітьми було застосовано наступні методи: бесіди, анкетування, спостереження, аналіз творчих робіт (малюнків).

Отже, на питання: «Які, на твою думку, жінки/чоловіки?» діти (близько 75%) відповідали за традиційною схемою стереотипів: чоловіки визначалися як активні, відважні, владні, здібні, дотепні, витривалі, незалежні, сильні, серйозні, схильні до ризику; з жіночими рисами пов'язуються наступні: ніжна, чарівна, залежна, мрійлива, емоційна, співчутлива, приємна, чуйна, покірна, скромна. Крім того, це питання було сформульовано по-іншому: «Якими, на твою думку, є хлопчики/дівчатка?». Було виявлено, що як хлопчики, так і дівчатка висувують достатньо високі вимоги один до одного і стверджують не тільки про красу і чарівність дівчаток та активність і сміливість хлопчиків, а й про досить «специфічні» їхні риси. Так, з хлопчиками асоціюються поняття: агресивний, впертий, гамірливий, жорсткий, ініціативний, самовпевнений, суворий, нестримний, непокірний, схильний до ризику; риси, які асоціюються з дівчатками, наступні: забобонна, непостійна, плаксива, хитра, збудлива, дратівлива, вразлива, схильна до навіювання, несмілива, жалібна до себе. Такі відповіді ми спостерігали у 70% опитуваних. Аналіз відповідей дає змогу стверджувати, що у молодших школярів в обізнаності домінують зовнішні дані представників обох статей, крім того, образи чоловіків/жінок, хлопчиків/дівчаток мало відрізняються від традиційних статево-рольових стереотипів, що пояснюється важливістю статево-рольових установок батьків і вчителів, оскільки домінантними факторами соціалізації в цьому віці є родина і школа. Вирішальну впливову роль в молодшому шкільному віці, звичайно, відіграє вчитель, який своїм непохитним авторитетом в змозі змінити спрямованість стереотипів на гендерні напрями виховання.

Зміст наступного питання було спрямовано на виявлення знань дітей про цінності особистості, на які зорієнтовано засади гендерного виховання: «Які загальнолюдські характеристики є найважливішими для людей?» Воно поставлено з метою з'ясувати, чи змогла державна гендерна політика в країні змінити уявлення дітей про якості сучасних чоловіків і жінок, хлопчиків і дівчаток. На це запитання досить багато дітей назвали особливості, за допомогою яких можна характеризувати андрогінну особистість: моральність (моральна підтримка, здатність допомагати у важкі хвилини), турботливість (любов до дітей, бажання їх захищати, можливість забезпечувати їхню свободу і зберігати життя та діяльність), ерудованість (інтелектуальні здібності), риси характеру, що розкривають ставлення до людей взагалі тощо. Менша частина дітей (понад 32%, зауважимо, що це в основному учні 3-4-х класів) виокремлюють вміння забезпечити родину матеріальним добробутом, майстерність виявити енергійність і витримку, вмільність показати розум і виявити оптимізм як необхідні риси сучасних жінок і чоловіків. Якщо брати до уваги відповіді інших 68% учнів, то вони характеризували окремо жінок і чоловіків. Так, сучасну жінку описували як красиво вдягнену, з привабливою зовнішністю, добру, скромну, елегантну; із сучасним чоловіком асоціюються — сила, витримка, оптимізм, чесність, здоровий глузд. Таким чином, місце людини в суспільстві, за дитячими відповідями, визначається її статевими ознаками, зауважимо, що інформація в цьому віці на 90% йде від дорослих. У вихованців чітко простежується присутність в обізнаності статево-рольових стереотипів маскуліності-фемінінності. Як видно, діти на перші місця ставлять зовнішні дані, потім якості і риси характеру особистості, забуваючи про поняття «порядність, щедрість». Зазначимо, що на високий інтелект жінок і чоловіків вказало відповідно лише 28% та 44% опитуваних.

Грунтовними дослідженнями науковців доведено, що численних фундаментальних психологічних відмінностей між чоловіками і жінками, хлопчиками і дівчатками немає. Навіть якщо такі відмінності виявляються, вони становлять не більше як 10%, тобто на 90% розподіл якоїсь характеристики між представниками чоловічої і жіночої статі вибірками збігається, є однаковим [1, 85].

Щодо хлопчиків і дівчаток, їхні відмінності характеризуються тільки чотирма показниками: у дівчат кращі вербальні здібності; у хлопців розвиненіші візуально-просторові навички; хлопці вправніші за дівчат у математичних здібностях; хлопці агресивніші за дівчаток [4, 168].

Разючу стійкість статево-рольових стереотипів психологи пояснюють не лише тісним зв'язком між соціальними ролями чоловіків і жінок та відповідно приписуваними їм рисами, а й особливостями процесу опрацювання інформації, притаманного людській свідомості. Людина сприймає, запам'ятовує й інтерпретує інформацію відповідно до сформованих у неї уявлень про маскуліне і феміне [1, 209]. Певною мірою статево-рольові стереотипи управляють процесами обробки інформації, яка подається в свідомість вихованців у «традиційному» вигляді. У свідомості дітей вибір того чи іншого типу поведінки та формування власних уявлень спирається і багато в чому відповідає їхній обізнаності у питаннях стереотипів.

Наступне запитання було спрямоване на з'ясування поінформованості учнів початкових класів щодо узагальнюючих характеристик особистості: мужність, жіночність як ознаки хоробрості, честі, доброти, терпимості. Питання звучало так: «Що, на твою думку, означають слова «мужність», «жіночність»? Понад 87% вихованців відповіли абсолютно традиційно: «Мужність — риси чоловіків: сила, витримка, відвага, хоробрість, сміливість, жіночність — риси жінок: краса, чуйність, м'якість характеру, чарівність, чемність». Автоматично слідом звучало питання: «Чи може людина мати одразу ознаки мужності і жіночності?». Відповіді мали категоричний характер: майже 90% вихованців вважають таке поєднання неможливим, забуваючи по те, що як чоловік, так і жінка можуть бути хоробрими, відважними, наполегливими, співчутливими, добрими, опікунами одночасно. Із аналізу перелічених відповідей виникає риторичне питання: «Невже члени подружжя не проявляють до дітей достатньо любові і турботи, щоб останні могли запам'ятати позитивні якості кожного з батьків?»

З цього приводу сучасні психологи стверджують, що дітям, які мають стереотипні уявлення про мужність і жіночність, важко визнати, що чоловіки та жінки можуть бути носіями різних типів поведінки, і допустити будь-який відступ від статево-рольових норм і приписів [2, 60].

Кардинальний підхід пропонують сучасні зарубіжні дослідники гендеру, які пропонують зовсім відмовитися від термінів «мужність», «жіночність», що, на їхню думку, тільки закріплюють гендерні розбіжності та стереотипи, пропонуючи натомість відому концепцію андрогінії [1, 74].

Також дослідники теорії «нової психології статі» довели експериментально, що виховання дівчинки в традиційному розумінні жіночності може зробити її в майбутньому поганою матір'ю, безпорадною, пасивною і залежною. Людина, яка має тільки традиційні секс-типові риси, приречена на неуспіх в реальному житті [6].

Для дітей молодшого шкільного віку (зауважимо, що такий факт є притаманним для більшості вікових категорій людей) приписування чоловікам і жінкам психологічних рис, суттєво розбіжних, пояснюється, на нашу думку, впливом традиційної культури, обтяженої стереотипами статево-рольового характеру, підпадаючи під який, не тільки дорослі «обмежують» своє буття, а й головне — діти.

Наявність цих обмежень бачимо неозброєним оком у достатньо великій кількості сімей сьогодення. Реалії життя у власних родинах і наявність статево-рольових стереотипів у взаєминах членів сім'ї звужують не тільки соціалізацію дітей, а й їхнє «істинне» ставлення до дійсності. Відомо, що в силу вікових особливостей молодші школярі мають недостатній рівень вербалізації своїх переживань. Тому для виявлення ставлення дитини до свого найближчого оточення найбільш адекватним засобом діагностування, на нашу думку, є малюнок. У малюнку діти можуть виразити те, що їм важко висловити вголос.

Отже, наступним нашим кроком для з'ясування впливу статево-рольових стереотипів на процес гендерного виховання дітей молодшого шкільного віку був психолого-педагогічний метод — творче завдання: «Малюнок моєї родини».

Його мета полягала у виявленні особливостей сприйняття і переживання дитиною внутрішньосімейних відносин і розподілу обов'язків між членами родини. Дітям була запропонована наступна інструкція: «Намалюйте, будь ласка, кожен свою родину так, щоб її члени були чимось зайняті».

Зробивши якісний аналіз малюнків учнів, ми в черговий раз переконалися у наявності стереотипного пізнання дітей щодо статей; знову діє закономірна схема: «кожній статі своя роль». Традиційна картина — мама зайнята домашньою працею — 75% малюнків, тато — роботою поза домівкою — 72% малюнків, дівчатка граються ляльками — 60% малюнків, хлопчики граються з м'ячем — майже 70%; дехто з дітей навіть написав на одязі хлопчиків, наприклад, такі слова: «футболіст», на одязі дівчаток — «красуня». Ми звернули увагу також на такий момент: дівчатка і хлопчики (якщо їх намальовано в одній родині) знаходяться на великій відстані один від одного (понад 62% малюнків такого характеру). Тільки на декількох малюнках було зображено наступне: чоловік і жінка подають один одному руку, поряд стоїть дитина, в руках якої або кулька, або квіти, або цукерки.

Результати аналізу дитячої художньої творчості показали, що домінування статево-рольових стереотипів закріплено в родинах на професійному та сімейно-побутовому рівнях:

- традиційне приписування суб'єктам чоловічої статі готовності до лідерства, матеріальної діяльності, установки на силу і успішність;
- суб'єкти жіночої статі характеризують як готових допомагати оточуючим, таких, що намагаються бути привабливими, відповідати стандартам «жіночої краси».

Після проведення означених видів експерименту ми задали дітям наступне питання: «Яку людину ви уявляєте собі, коли її характеризують наступним чином: сильна, упевнена, агресивна, владна?»; і інший напрям пи-

танья: «Людину характеризують так: ніжна, залежна, турботлива, красива, кого ви уявляєте?». Безумовно, свої переконання діти висловили з огляду на стандартні статево-рольові стереотипи і установки; адже традиційно вважалося, що з чоловіками не можуть асоціюватися риси, притаманні «жіночому началу».

Таким чином, сучасна родина залишається чи не найпотужнішим транслятором традиційних статево-рольових стереотипів, переглянути які, з точки зору гендерної педагогіки, є процесом складним і тривалим.

Проведене дослідження також показало, що більшість хлопчиків демонструють маскулінну поведінку, дівчатка — фемінну. Це пояснюється перш за все тим, що дітей змалечку готують до майбутнього, яке буде диференційоване за таким порядком: призначення в родині та призначення в суспільстві. Хлопчиків, як правило, спрямовують на фізичну силу, витривалість, професійний ріст, тобто це орієнтація на кар'єру; дівчаток — на створення власної сім'ї, готовність виховувати дітей, відводити їх до лікаря, готувати їм і чоловіку обіди, прасувати, прати, тобто роль обслуговуючого характеру.

Статево-рольові установки і заботи заважають суспільній думці зрозуміти, що хлопчики і дівчатка, чоловіки і жінки мають багато подібного як люди, в характерах, поведінці, бажаннях та стосунках і зовсім мало відмінного.

Адже, як стверджують психологи, вважати іншу стать протилежною за людськими властивостями було б помилкою, як і всіх хлопців та дівчат подібними між собою. Дітей потрібно вчити, що не існує видів занять чи професій, які б підходили тільки чоловікам або тільки жінкам. А тому не має бути поділу на «дівоче» і «хлоп'яче» в іграх, трудових уміннях і навичках, пізнавальних інтересах тощо. Треба вчитися всього, що цікавить, без огляду на статево належність [3, 50].

Аналіз одержаних даних показав, що статево-рольові стереотипи у дітей молодшого шкільного віку є стабільно сформованими й відрізняються надзвичайною категоричністю і традиційністю поглядів на статі, їхні професійні, соціальні і сімейні ролі. Різнопольність спостерігається на кількох рівнях:

- уявлення про представників чоловічої та жіночої статі, які цілком відповідають статево-рольовій парадигмі суспільної свідомості;
- дихотомічне уявлення про бачення «чоловічого» і «жіночого»;
- гендерна ідентичність характеризується переборенням власної поведінки на користь усталених стереотипних проявів.

На індивідуальному рівні традиційні статево-рольові стереотипи обмежують розвиток особистості, можливості самореалізації, вибору моделей та манер поведінки, видів професійної діяльності, кар'єрного просування [4, 171].

Висновки. Таким чином, якщо ми прагнемо дати знання та сприяти розвитку дитини, яка б виросла самодостатньою особистістю, щасливою людиною, то потрібно здійснювати виховання хлопчиків і дівчаток з розумінням необхідності звільнення від статево-рольових стереотипів, оскільки свобода особистості може бути досягнута тільки шляхом саморозвитку, руйнацією статево-рольових стереотипів. Вихованців потрібно налаштовувати на належне виховання, зорієнтоване на взаємозамінність, паритетність та партнерство у виконанні сімейних, професійних та соціальних ролей.

1. Берн Ш. Гендерная психология. — СПб.: прайм — ЕВРОЗНАК, 2001. — 320 с.
2. Кікінежді О. Чи підвладна психологія молодшого школяра гендерним (статевим) стереотипам? // Початкова школа. — 2005. — №11. — С. 57-61.
3. Кікінежді О. Чи підвладна психологія молодшого школяра гендерним стереотипам? // Початкова школа. — 2005. — № 2. — С. 48-52.
4. Оксамитна С.М. Гендерні ролі та стереотипи // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. — К.: «К.І.С.», 2004. — С. 157-181.
5. Романова В.Г. Статево-рольові стереотипи в процесі соціалізації підлітків // Практична психологія та соціальна робота. — 2000. — № 8. — С. 39-43.
6. Stockard J. Sex roles: sex inequality and sex roles development / J.Stockard, M.Johnson. — N. Y., 1985.

Оксана Чуприна,

аспірант кафедри педагогіки
імені Богдана Ступарика,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Oksana Chupryna,

post-graduate student of Bohdan Stuparyk Chair
of Pedagogics, Vasyl Stefanyk
Pre-Carpathian National University

УДК 371.4: 159.947.2
ББК Ч 74.200

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ОБОВ'ЯЗКУ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ГІРСЬКОЇ ШКОЛИ

METHODOLOGICAL FACTORS OF BREEDING SENSE OF DUTY AND RESPONSIBILITY OF SCHOOLCHILDREN IN THE CONDITIONS OF MOUNTAIN SCHOOL

In the article features of formation of sense of duty and responsibility as principal qualities of the personality with pupils on the material of pedagogical heritage of V.O. Sukhomlinsky are revealed. The urgency of the teacher's instructions concerning development of the person's moral responsibility in modern conditions of mountain school is proved.

Keywords: breeding, duty, responsibility, pedagogical heritage of V.O.Sukhomlinsky, mountain school, pupil's personality.

У статті розкриваються особливості формування в учнів обов'язку та відповідальності як стрижневих якостей особистості на матеріалі педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського. Доводиться актуальність настанов педагога щодо розвитку моральної відповідальності особистості в сучасних умовах гірської школи.

Ключові слова: виховання, обов'язок, відповідальність, педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського, гірська школа, особистість школяра.

Постановка проблеми. Сьогодні, коли освіта є однією з пріоритетних цінностей життя, акцент робиться на виховання вільної та відповідальної особистості дитини. Сучасна школа XXI століття покликана виховувати таку особистість, яка має високий рівень моральної та правової свідомості, розвинуте почуття власної гідності, самостійність думки і відповідальність при прийнятті рішень.

Актуальність даної проблеми обумовлена тим, що в умовах трансформації сучасного суспільства виникає ряд морально-правових проблем серед школярів: дитяча злочинність, пияцтво, наркоманія, насильство, моральне приниження людини іншою людиною, розпад сімей, що веде до зростання числа безпритульних дітей. У зв'язку з цим проблема виховання обов'язку та відповідальності актуальна в будь-якій суспільній формації.

Варто зауважити, що школи Українських Карпат мають свою специфіку. Вони різноманітні щодо наповненості учнів, соціального оточення, територіального розташування. Нестандартні умови функціонування таких закладів, відмінності структури, режимів роботи посилюють труднощі в педагогічній праці вчителів, вимагають гнучкої організації навчально-виховного процесу.

У «Концепції української школи Прикарпаття» Р.П.Скульський чітко виокремлює низку особливостей, що властиві цьому регіону, значну частину якого займають гірські хребти, схили яких вкриті лісами та полонинами, а між хребтами протікають швидкі гірські ріки з численними водоспадами. Різноманітна природа краю сприяє накопиченню величезного досвіду спілкування людини з природою, внаслідок чого сформувались багатовікові традиції дбайливого господарювання [3]. В гірській місцевості Українських Карпат добре збереглися традиційні народні ремесла і промисли, релігійні обряди, народна творчість, що безумовно слугують дієвим чинником всебічного формування зростаючої особистості. З ранніх років діти гірських районів прилучаються до посильної побутово-господарської праці в домашніх умовах, що сприяє формуванню в них навичок виконавчості та відповідальності до процесів трудової, навчальної діяльності.

Мета нашого дослідження — теоретико-експериментальне обґрунтування понять обов'язку та відповідальності у педагогічних поглядах В.О.Сухомлинського на виховання особистості учня в сучасних умовах школи.

Відповідальність вважається однією із складних якостей особистості, оскільки вона пов'язана з емоційною, інтелектуальною, екзистенційною сферами особистості та сферою саморегуляції. «Це той стрижень, на який нанизуються всі інші якості особистості», — зазначає В.Ф.Сафін. «Вищий рівень відповідальності безпосередньо пов'язаний із світоглядом особистості. Вона має зв'язки із такими моральними поняттями, як гуманізм, патріотизм, добросовісність, ініціативність, дисциплінованість, чесність, працелюбність, творча активність, здатність до дії» [2, 115].

Відповідальність — це передусім моральна якість особи, яка розкриває здатність людини дотримуватися загальноприйнятих норм у поведінці, виконувати певні обов'язки та готовність відповідати за свої вчинки перед суспільством та собою.

У сучасній філософській, психологічній, педагогічній та методичній літературі до цього часу ведуться дискусії щодо проблеми обов'язку, відповідальності та свободи особистості учня. Вивчення цієї проблеми посідає важливе місце у працях сучасних вчених: О.Д.Алферова, С.В.Баранової, Н.А.Басюк, І.Д.Беха, А.С.Бика, М.В.Богуславського, Т.Є.Василевської, Т.С.Гурлевої, Р.К.Демиденка, В.К.Кіндрата, Н.А.Минкіної, М.В.Левківського, В.І.Тернопільської, М.В.Савчина, В.Ф.Сафіна, О.В.Сухомлинської, Т.С.Фасолько та ін.

Особливого значення в сучасних умовах набуває ретельне вивчення, узагальнення та критичне переосмислення спадщини видатних педагогів, науковців, практиків з питань обов'язку та відповідальності у вихованні особистості школяра. Вагомий внесок у розробку даної проблеми зробив відомий педагог-гуманіст В.О.Сухомлинський. Він розкрив бінарний характер поняття «обов'язок», виявивши в ньому гармонію індивідуального обов'язку — відповідальності перед самим собою і обов'язком громадянським, тобто обов'язком перед іншими людьми. В обов'язку, на думку В.О.Сухомлинського, зливається громадянське і глибоко особисте усвідомлення і переживання інтересів інших людей, суспільства, Батьківщини у зв'язку з особистими інтересами. Отже, поняття «обов'язку» тлумачиться Василем Олександровичем як «моральна серцевина» етичних принципів і норм поведінки, а «людина високого обов'язку проголошується метою виховання» [7, 475].

В.О.Сухомлинський зазначав, що духовне обличчя людини характеризує єдність думки і вчинку, слова і діла в її поведінці [5, 154], а моральне обличчя — гармонія між хочу і повинен [7, 478], тобто бажаннями та обов'язком. Обов'язок народжується в людських взаємовідносинах і виражає себе в поведінці людини у найтонших проявах особистого життя. «Людина, її життя, боротьба, радощі й прикроці — це найскладніший предмет пізнання, наймогутніша сила, що впливає на той куточок серця, де має народитися почуття обов'язку. Шлях до вершини обов'язку у тому, щоб з перших років свого свідомого життя дитина, образно кажучи, торкалася серцем людських дол. Щоб чужі долі стали її глибоко особистою справою, щоб через людські долі пройшов шлях до пізнання найвищих інтересів, щоб, наближаючись до ідеалів, людина бачила саму себе, ставилася сама до себе. Багаторічний досвід переконав його в тому, що здатність ставитися певним чином до самого себе, ставити перед собою вимоги, панувати над своїм сумлінням — все це прямо залежить від того, якими є джерела радості і щастя маленької людини» [7, 481]. Видатний педагог усвідомлював, що від того, як вихователі вміють розкрити щастя перед дитиною, яка пізнає світ розумом і серцем, залежить, по суті, становлення людини, формування її багатогранних відносин з іншими людьми: «...тільки людина, яка знає справжню ціну людського щастя, здатна бачити себе, панувати над своїми думками, почуттями, духовними пориваннями, кінець-кінцем бути володарем свого сумління» [7, 482]. Він писав, що людське щастя передбачає любов до людей, задоволення від того, що допоміг комусь, потурбувався про когось або щось, творчо виконав роботу, сам впорався зі складним завданням, досяг успіху, приклавши максимум зусиль.

Аналізуючи виховні ситуації у діяльності свого шкільного колективу, педагог прагнув створювати для учнів відносини взаємної відповідальності й обов'язку, домагався, щоб діти виражали власні моральні якості, а у процесі вираження пізнавали себе і вправлялися у самовихованні. Виховна практика дала йому підстави стверджувати надзвичайну важливість розвитку емоційно-вольової сфери дитини. Тому В.Сухомлинський наголошував, що справжнє виховання починається там, де «є єдність виховання і самовиховання», а це стає можливим за умови, коли «...людина чимось дорожить: спочатку людиною, своїми стосунками з нею, колективом, потім — моральними принципами» [7, 480]. Щоб стати відповідальною людиною, індивід повинен насамперед поважати себе.

Виховання обов'язку та відповідальності, Василь Олександрович відзначав, як «центральною проблемою не тільки теорії педагогіки і шкільного життя. Це найважливіша суспільно-політична проблема» [7, 488].

Трансформувати теоретичні виховні положення у практику, ствердити поняття про обов'язок і відповідальність у людській душі можна, на думку В.Сухомлинського, через працю. Її матеріальний результат несе людям добро, а виконавця вправляє у напруженні зусиль. Він вивів важливу закономірність виховання: «...лише тоді, коли людина на власному досвіді збагнула, що таке обов'язок і відповідальність, вона може виробити в собі переконання, погляди, свою тверду позицію. Трудове життя колективу — це тисячі ниток обов'язку і відповідальності, що йдуть від людини до людини. Праця робить ці нитки міцними й нерозривними» [6, 526]. Таким чином, характеризуючи обов'язок як «багатство душі» людської особи, як «серцевину громадянської доблесті», педагог стверджував своє переконання, що без почуття обов'язку немає сумління і шляхетних людських принципів, а духовне життя неможливе без праці.

Суть виховання обов'язку і відповідальності у тому, що дитина відчуває потребу в діяльності, прагне до неї, більше того, вона відчуває гостре невдоволення, духовну порожнечу, якщо її сили не знаходять застосування. Колектив, у якому дитина нічого не знаходить для свого духовного життя і який не веде її до вищих духовних інтересів, для дитини втрачає будь-який авторитет.

У розробленій Василем Олександровичем теорії громадянського виховання особистості в колективі засадничими є дві умови: формування у вихованця почуття особистої честі, гідності, гордості, усвідомлення величчї людини-творця у гармонійному поєднанні з розвитком у нього почуття обов'язку, відповідальності за свою працю, поведінку, вчинки, відповідальності за долю суспільства, за благо людей, з якими особистість вступає в складні відносини в процесі праці, духовного життя [6]. Кінцевим результатом, на який спрямована відповідальність, є здійснена мета і виконаний обов'язок.

У книгах «Як виховувати справжню людину», «Сто порад учителю», «Розмова з молодим директором», «Серце віддаю дітям» та інших автор дає цінні поради з питань виховання відповідальності за свої вчинки, виховання справжніх громадян своєї Батьківщини.

Виховний зміст спадщини видатного педагога є зразком універсальної виховної концепції, яка не втрачає актуальності, бо спирається на гуманістичні загальнолюдські цінності.

Виховувати обов'язок та відповідальність особистості необхідно починати з дитинства, оскільки чим менша дитина, тим ефективніша робота з нею.

У відповідності до цієї проблеми ми поставили перед собою завдання дослідити, як сучасний навчально-виховний процес гірської школи створює умови для духовно-морального розвитку особистості учня, формування в нього обов'язку та відповідальності.

Наші дослідження показали, що малочисельність і нерівномірність наповнення класів є найвиразнішими ознаками функціонування шкіл гірської місцевості, які зумовлюють головну особливість організації навчальної та позаурочної діяльності. Це явище має позитивні (індивідуальний підхід) і негативні сторони (загроза появи гіперконтролю з боку вчителя). Практично кожна дія дитини здійснюється під контролем вчителя, який звертається до учнів у три-п'ять разів частіше, ніж у звичайній місцевій школі. Переважно вчитель посідає функціонально-рольову позицію в спілкуванні і прибудову «Батько». Усі ці умови ставлять особистість школяра у чітко окреслені рамки, позицію об'єкта, у результаті чого гальмується активність, критичне мислення, свідомість. Тотальний контроль може привести до того, що відповідальність за навчання, за дотримання певного порядку, за виконання численних і різноманітних обов'язків, зрештою, моральна відповідальність немов переноситься, перекладається на вчителів, вихователів. Рівень особистості відповідальності знижується, процес соціального дозрівання особистості гальмується. У результаті особистість зникає діяти лише за вимогою, наказом, частіше всього автоматично, підсвідомо. Неважко зрозуміти, що в таких умовах розвитку особистості майже не відбувається.

Лише в тих навчальних закладах, де педагоги посідають особистісно-включену позицію і використовують у діяльності прибудову «Дорослий» із школярами, створюються умови для розвитку на основі співробітництва і творчості.

Для порівняння результатів дослідженням було охоплено вихованців 3-4 класів в гірських Слобододолинській ЗОШ I-II ст. та Витвицькій ЗОШ I-III ст. Долинського району та міських ЗОШ №5, №7 м.Івано-Франківська. Умовно їх можна поділити на такі групи:

- школярі, які позитивно ставляться до своїх обов'язків, виявляють відповідальність за свою поведінку, відповідальність щодо близьких людей, у ставленні до всіх людей (32% респондентів);
- більшість з них (52 %) підпорядковують себе обставинам, компромісно ставляться до моральних норм залежно від ситуації. Відповідальність за свою поведінку виявляють вибірково;
- школярі, які частіше негативно ставляться до своїх обов'язків, ігнорують їх. Безвідповідальні за свою поведінку та вчинки (16% респондентів).

Отже, відповідальність першого типу — це той випадок, коли особистість вважає себе відповідальною за все, що відбувається з нею в житті: відповідальність до навчання, у виконанні доручених завдань, у ставленні до речей; відповідальність щодо себе, близьких людей, у ставленні до всіх людей.

Відповідальність другого і третього типу пов'язана із ситуацією, коли людина схильна вважати відповідальними за все, що відбувається, або інших людей, або зовнішні обставини, ситуацію (у більшості випадків відповідальність на когось або щось покладається). Фактично учень уникає відповідальності.

Якщо порівнювати дітей гірських шкіл з місцевими учнями початкових ланок, то можна спостерігати, що у молодших школярів гірської школи почуття обов'язку та відповідальності більш сформоване. В цьому слід враховувати той фактор, що гірські діти ближче розташовані до всього живого, що їх оточує, батьки залучають їх з ранніх літ доглядати домашніх тварин, виховуючи потребу проявляти до них увагу, турбуватися про них, що знаходить своє вираження в повсякденній трудовій діяльності. Сприятливою тут є щоденна праця дорослого населення, яка здійснюється на очах дітей, система ведення індивідуальних господарств на ділянках землі 3 — 4 га (а родючої землі в гірських районах мало, тому вона — найцінніше багатство, вимагає добросовісної

і наполегливої праці). Також важливу роль у традиційній трудовій практиці в гірських районах відіграє участь жителів у місцевих художніх промислах, до чого залучаються школярі різного віку.

При вивченні досліджуваної проблеми проаналізоване питання «Чим для тебе є школа?». У залежності від того, які умови для вихованців створюють навчальні заклади, вони сприймаються або як заклад, в якому навчаються (30% респондентів), або як можливість реалізації потреб у пізнанні (41%) і (29% респондентів) як школу — простір легкої, радісної, успішної життєдіяльності.

У 10% учнів з'являється відчуття, що навчання — це важка праця. Значна кількість дітей (13,5 %) швидко втомлюється і чекає кінця уроку. Позитивні емоції, задоволення від навчання отримують 76,5% учнів.

Отже, результати нашого дослідження показали, що сучасні навчальні заклади мають можливості для створення умов формування відповідальності особистості в навчальній діяльності, в особистості житті за власні думки, дії, поведінку. Але, на жаль, ці можливості в повній мірі не реалізуються.

На гірську школу покладаються великі завдання, вона повинна стати культурно-просвітницьким та духовним центром. У зв'язку з ліквідацією в багатьох селах клубів, бібліотек ця робота набуває особливого значення. Школа має найбільші можливості передавати та увіковічувати культурну спадщину народу та одночасно готувати ґрунт для соціального оновлення, прищеплюючи здібності та формуючи вміння, які необхідні будуть у майбутньому.

Активним фактором розвитку особистості та формування якостей обов'язку і відповідальності може стати поза-класна художньо-естетична освіта. Дитячі творчі колективи є центрами духовного збагачення учнів у сфері художньої культури, сприяють формуванню особистості в її національному визначенні, надають кожному учневі можливість розкрити свої здібності, обдарування, своє громадське призначення.

Наповнення понять «обов'язок» і «відповідальність» новим змістом пов'язане з духовними потребами і цінностями підростаючого покоління. При цьому перед дітьми постають нові обов'язки: систематичне відвідування, використання специфічних творчих операцій, комунікабельність.

Участь учнів у творчих колективах створює нові моделі їх індивідуального розвитку: культури спілкування і соціокультурних відносин, культури творчого мислення, культури самоорганізації життя. Діти цікавляться сімейними традиціями, оберегами, історією України, з більшою повагою ставляться до батьків, вчать відповідально ставитися до виконання обов'язків і доводити справу до кінця. В них покращується успішність у школі, вони стають більш організованими, співчутливими та життєрадісними.

Відповідальність пов'язана з ретельним виконанням поставлених завдань. Кінцевою метою є виступи, участь у конкурсах, фестивалях, концертах, виставках. Видатний педагог В.О.Сухомлинський вважав, що «кінцевий результат, на який спрямована відповідальність, є здійснена мета і виконаний обов'язок» [7, 481]. Виховання відповідальності за одержання кінцевого результату, доведення кожної справи до її завершення, визначення якості роботи, одержання емоційних переживань радості від виконаної справи є основою для збагачення духовного життя дитини.

В.О.Сухомлинський зауважував, що виховання обов'язку — центральна проблема не тільки теорії педагогіки і шкільного життя. Це найважливіша суспільно-політична проблема [7, 488].

Висновки. Отже, виховання обов'язку та відповідальності сприяє саморозвитку особистості кожного вихованця, що дозволяє реалізувати свої можливості та здібності в подальшому житті.

Але лише тоді, коли в навчальних закладах будуть створені умови для того, щоб вихованець усвідомив особистісну цінність освіти у власному самопізнанні, самоствердженні, самореалізації, саморозвитку, він свідомо та відповідально буде ставитися і до навчання, і до власного життя, і до навколишнього світу.

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. — Кн.1:Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Навчально-методичне видання. — К.: Либідь, 2003. — 278 с.
2. Сафин В.Ф. Психология самоопределения личности. — Свердловск, 1986.
3. Скульський Р.П. Концепція української школи Прикарпаття // Рад. освіта. — 1990. — 20 листопада (№ 92).
4. Сухомлинський В.О. Відповідальність перед колективом і перед самим собою // Вибрані твори. У 5-ти томах. — Т.3. — К.: Рад. школа, 1977. — С. 303-321.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. У 5-ти томах. — Т.4. — К.: Рад. школа, 1977. — 640 с.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. У 5-ти томах. — Т.5. — К.: Рад. школа, 1977. — 639 с.
7. Сухомлинський В.О. Виховання обов'язку // Вибрані твори. У 5-ти томах. — Т.5. — К.: Рад. школа, 1977. — С.472-489.

Ірина Скоморовська,
кандидат педагогічних наук,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Iryna Skomorovska,
Candidate of Pedagogics,
Chair of Pedagogics, Vasyl Stefanyk
Pre-Carpathian National University

УДК 371.622
ББК 78.300

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ШКІЛЬНИХ БІБЛІОТЕК КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ (1919-1939)

PECULARITIES OF ORGANIZATION AND DEVELOPMENT SCHOOL LIBRARIES IN THE CARPATHIAN REGION (1919-1939)

The article represents the analysis of school libraries' legislative basis in the Carpathian region (1919-1939), besides it includes information about number of school libraries and state of book funds.

Key words. The Carpathian region, school library, library for poor pupils, «Library's order».

Актуальність проблеми. Розвиток усіх сфер життя суспільства вимагає наявності відповідних інформативних центрів, які б задовольняли потреби кожної людини в отриманні необхідної інформації. Одним з таких центрів є бібліотека — «бібліотечно-бібліографічний, культурно-просвітницький і науково-допоміжний соціальний інститут, що забезпечує акумуляцію і загальнодоступність документально-інформативних ресурсів, які містять і зберігають знання, набуті в процесі розвитку людства, сприяють піднесенню інтелектуального та культурного потенціалу суспільства» [1, с. 1].

Особливу просвітницьку роль в житті молоді відіграють шкільні бібліотеки, які забезпечують її необхідними навчальними підручниками, додатковою літературою для позакласного читання, що є невичерпним джерелом пізнання та духовного зростання. Враховуючи потужний вплив бібліотек на гармонійний інтелектуальний розвиток учнів, вимогою сьогодення є забезпечення роботи шкільних книгозбірень на високому організаційному, освітньо-виховному та культурному рівнях. Саме тому українське законодавство у галузі бібліотечної справи представлено цілою низкою законів, які визначили основні засади ефективного функціонування бібліотек різних типів: Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», Про внесення змін до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», «Положення про бібліотеку загальноосвітнього навчального закладу», «Типові правила користування бібліотеками України», Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо розвитку бібліотек України» та інші.

Законодавча база свідчить, що бібліотеки України розвиваються у відповідності з найновішими досягненнями бібліотечної науки, при цьому актуальним залишається вивчення педагогічного досвіду попередніх поколінь, який містить цінні матеріали, вказівки і поради, розроблені педагогами минулого.

Мета. Здійснити аналіз нормативно-правових документів, що регламентували роботи шкільних книгозбірень Підкарпатської Русі досліджуваного періоду, розглянути особливості їх функціонування.

Бібліотечна справа у Підкарпатській Русі активно починає розвиватися зі входженням цього краю до складу Чехословацької республіки 1919 р. Так, 22 липня 1919 р. Національними Зборами було ухвалено «Законъ объ общинныхъ библиотекахъ» 430/1919, в якому зазначалося: «Съ цѣлю дополненія и углубленія образования всего населенія Подкарп. Руси будуть соотвѣтствующими урядами учреждены общественныя библиотеки съ книгами научными и беллетристическими» [5, с. 122]. Даний закон передбачав створення широкої мережі публічних бібліотек в містах і селах Підкарпатської Русі, при цьому не залишено без уваги питання створення книгозбірень для національних меншин: в одному з параграфів закону визначалися шляхи, умови та вимоги до заснування таких книгозбірень.

Проте юридично невизначеним було питання функціонування шкільних бібліотек, які для педагогів та учнівської молоді були вагомим джерелом отримання необхідних для навчання творів, підручників, додаткових навчальних матеріалів. Лише 28 лютого 1926 року в Урядовому віснику шкільного відділу цивільної управи Підкарпатської Русі опубліковано розпорядження № 4691 від 24 лютого 1926 року, яким видавався організаційний статут для окружних вчительських бібліотек і постанови про шкільні та допоміжні бібліотеки [6].

У першій главі додатку до розпорядження вказувалося, що у кожному шкільному окрузі¹ Підкарпатської Русі засновувалася окружна учительська бібліотека, завданням якої було: «подавати учительству всѣхъ народныхъ

¹ Станом на 1919 рік Підкарпатська Русь включала 14 шкільних округів [8, с. 113].

и горожанських шкіл односного округу можливість студіювати наукові, педагогічно-дидактичні і загальнописьменні твори та різні наукові, педагогічно-дидактичні часописи» [6, с. 7]. Управління кожною окружною учительською бібліотекою здійснювала окрема бібліотечна комісія.

У II главі даного розпорядження зазначалося, що в кожній державній і недержавній школі, але з державним вчителем, повинна засновуватися шкільна бібліотека, яка включала учительський і учнівський відділи. Завдання шкільної бібліотеки полягало в тому, щоб педагоги мали можливість вдосконалювати свої професійні якості та отримували доступ до матеріалу, яким послуговувалися при складанні навчального плану, а учнівська молодь діставала можливість закріпити і поглибити відомості, отримані у навчанні, а також за допомогою доброї книги зростати інтелектуально і морально.

Видача книг зі шкільної бібліотеки відбувалася у позаурочний, визначений управителем школи, час, один раз в тиждень. Від учнів вимагалася бережливе ставлення до книг та вчасне їх повернення до книгозбірні. Якщо читач порушив вищезазначені вимоги, то зобов'язувався сплатити відшкодування, в іншому випадку він позбавлявся права користування бібліотекою.

Для учнів школи бібліотекар підготовлював перелік правил користування книгозбіркою — «Бібліотечний порядок», який вивішували у кожному класі. Управа школи могла установити загальноприйнятий бібліотечний порядок, поданий у даному розпорядженні, або доповнити його зі згоди шкільного інспекторату [6, с. 27]:

Правила

1. Кожду вызычену книжку обвий в чистый, доста сильный папърь!
2. Листы книжки не свободно загинати!
3. Де ты перестав читати, зазначи то куском папъря!
4. У вызычену книжку не свободно писати або рисовати!
5. Перед читанем умый руки начисто, бо запаскудиш книжку!
6. Не обертай листы книги послинеными пальцями!
7. Если найдеш в книжѣ роздертый лист, злѣпи красно лѣпиллом!
8. Коли читаєш не перегинай книгу, но держи її порядочно!
9. Хорони книгу, як очи, бо она є багатством народа!

Таким чином, «Бібліотечний порядок» охоплював перелік правил поведінки зі шкільною літературою, дотримання яких забезпечувало більш тривале використання учнями книжкових фондів шкільної книгозбірні. Цінність даних правил полягала в тому, що діти вже зі шкільних років навчалися берегти книгу, поводитися з нею охайно, вміти, при необхідності, її поремонтувати.

Особливе почуття вартості друкованих видань прищеплювала шкільна допоміжна бібліотека, завдання якої полягало в тому, щоб «заосмотрити худобных учеников потрібными учебниками и учебными средствами» [6, с. 18]. Тобто, цей тип книгозбірень призначався для малозабезпечених школярів, чиї батьки не мали змоги купити підручники чи додаткові навчальні матеріали (наприклад, географічні карти). Відповідно до розпорядження, заснування допоміжної бібліотеки передбачалося у кожній школі Підкарпатської Русі, незалежно від її характеру та мови викладання.

Малозабезпечені діти отримували підручники на початку шкільного року і повертали їх наприкінці навчального року. Проте розпорядженням передбачалося, що управитель школи міг дозволити бібліотекареві допоміжної книгозбірні подарувати підручник старанному та добросовісному учню, за умови написання останнім відповідного прохання [6, с. 20].

Аналіз нормативно-правової бази у галузі бібліотечної справи Підкарпатської Русі міжвоєнної доби свідчить про прагнення влади Чехословацької республіки до організації широкої мережі бібліотек навчальних закладів, чисельність яких на початку 20-х рр. XX ст. не була значною (Див. Таблицю 1).

Таблиця 1

**Чисельність учительських та учнівських бібліотек
Підкарпатської Русі 1922 р.**

	Учительські бібліотеки			Учнівські бібліотеки		
	заг. к-сть	держ. шкіл	церковні	заг. к-сть	держ. шкіл	церковні
Руські	301	232	69	352	274	78
Мадярські	33	29	4	40	35	5
Словацькі	не вказано	–	–	15	13	2

Джерело: [7, с. 171]

Дані Таблиці 1 свідчать, що у 1922 р. у краї працювало 334 учительських і 407 учнівських бібліотек, при цьому найбільш чисельними були книгозбірні шкіл з руською мовою викладання.

Актуальним залишається питання стану книжкових фондів та забезпечення школярів необхідною літературою. Численні звіти шкіл та гімназій Підкарпатської Русі досліджуваного періоду вказують, що питання поповнення фондів шкільних книгозбірень було одним з найважливіших, що, в свою чергу, підтверджує результативність здійснення урядом бібліотечної політики (Див. Таблицю 2).

Таблиця № 2

**Стан книжкового фонду бібліотеки Руської реальної державної гімназії в Ужгороді
1923/1924 н.р. та 1925/1926 н.р.**

Тип бібліотеки		1923/1924 навчальний рік		1925/1926 навчальний рік	
		К-сть томів	Приріст за рік	К-сть томів	Приріст за рік
Професорська бібліотека		6979	254	7825	161
Учнівська бібліотека	Руський відділ	313	138	580	181
	Великоруський відділ	343	82	638	58
	Чеський відділ	163	52	441	187
	Мадярський відділ	3190	16	3211	3
Помочна бібліотека		207	131	1514	838

Джерело [3, с. 31-32; 4, с. 51-53]

Так, у звіті Руської державної реальної гімназії в Ужгороді за 1923/1924 н. р. вказувалося, що учительська бібліотека налічувала 6 949 томів книг і 30 часописів, при цьому приріст книжкового фонду у навчальному році становив 210 творів у 254 томах, з яких 99 томів було закуплено гімназією, а 155 томів отримано у дар від Міністерства шкільництва (3 т.), Академії наук в Празі (114 т.), Шкільного відділу (26 т.), що вказує на зацікавленість чеської влади в забезпеченні навчальних закладів необхідною літературою, і від фізичних осіб (12 т.) [3, с.31] .

Фонд учнівської бібліотеки станом на 1924 р. налічував 4 009 томів. Найбільш чисельним відділом учнівської книгозбірні був мадярський, який, як зазначено у звіті, «от давних лѣт ведений и збогачований» [3, с.31] і нараховував 3 190 томів. Книжкові фонди інших відділень (руського, великоруського і чеського) були не такими чисельними, оскільки засновані 1922 р. [3, с.32].

За чотири роки роботи, наприкінці 1924/1926 н.р., стан гімназійної бібліотеки значно покращився. Книжковий фонд професорської бібліотеки зріс на 846 примірників; руського відділу — на 267; «великоруського» відділу — на 295; чеського відділу — на 278; мадярського відділу — на 21; помочної бібліотеки — на 1307 [4, с.51-53].

Окрім наукової та художньої літератури бібліотеки поповнювалися журналами і часописами. Так, для учнів Руської державної реальної гімназії у м. Берегово передплачувалися часописи «Віночок», «Світ дитини», «Молоде життя», «Strivane», «Vũdce»; а для педагогів — часописи «Учитель», «Урядовый вѣстник школьного оддѣла», «Урядова газета», «Зоря», «Věstnik českých profesorů», «Pédagogické rozhledy», «Věstnik ministerstva školství a národní osvěty» [2, с.9-10]. Наявність у шкільних бібліотеках Підкарпатської Русі різномовних творів свідчить про демократичний підхід уряду Чехословаччини до реалізації права представників кожної національної меншини в отриманні освіти та поглибленні знань рідною мовою.

Висновки. Таким чином, аналіз «Закону обь общинныхъ библиотекахъ», Розпорядження про організаційний статут для окружних вчительських бібліотек і постанови про шкільні та помочні бібліотеки вказує, що влаштування та організація результативної діяльності шкільних бібліотек були однією з першочергових в освітній галузі Підкарпатської Русі 1919-1939 рр. Надання права національним меншостям засновувати власні публічні бібліотеки, а також забезпечення державними освітніми установами Чехословаччини книжкових фондів шкіл та гімназій з руською мовою навчання підкреслює прагнення уряду покращити освіченість населення краю. У зв'язку з цим українські діти мали можливість навчатися рідною мовою, використовуючи для навчання та додаткового читання україномовні твори та часописи.

1. Закон України про бібліотеки і бібліотечну справу // Бібліотечний вісник. — 1995. — № 2. — С. 1-5.
2. Звідомлення руської державної реальної гімназії в Берегас за шкільный рік 1921/1922 (Зладив Андрій Алиськевич). — 1922. — 18 с.
3. Звѣдомлення руської державної реальної гімназії и ей рѣвнорядныхъ оддѣлѣв чешкословенскихъ и мадярскихъ в Ужгородѣ за шк. рік 1923/1924. — 72 с.
4. Звідомлення руської державної реальної гімназії и ей рѣвнорядныхъ оддѣлѣв чешскихъ и мадярскихъ в Ужгородѣ за шкільный рік 1925/1926. — 1926. — 92 с.
5. Крезе Л. О книжномъ просвѣщеніи на Подк. Руси // Подкарпатская Русь за годы 1919-1936. — Ужгород, 1936. — С.121-124.
6. Розпорядження з дня 24 фебруара 1926, чис. 4691, котрымъ выдаються организаційный статут для окружныхъ учительскихъ библиотекъ и предписы о школьныхъ та помочныхъ библиотекахъ // Урядовый вѣстник школьного оддѣла цивильноѣ Подкарпатскоѣ Руси. — Ужгород, 1926. — Ч. 1-2. — С. 2-31.
7. Учительскѣ и ученичѣ библиотеки при народныхъ школахъ Подк. Руси // Учитель. — 1923. — Число 5-6. — С. 171-172.
8. Чегиль С. Народопросвѣтительная работа на Подк. Руси // Подкарпатская Русь за годы 1919-1936. — Ужгород, 1936. — С. 113-121.

Ольга Горецька,

викладач кафедри філології
і методики початкової освіти,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-ГОРЯН У ЛІТЕРАТУРНІЙ ТВОРЧОСТІ ЖІНОК-УЧИТЕЛІВ (ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ)

In literari inheritance of female teachers, who worked in Galychyna and Bukovyna in the second half of the XIX-th and at the beginning of the XX-th century by means of a native word you can observe the schooling condition, problems of education and important moral and ethic features of children of the mountainous territory.

Key words: children of the mountainous territory, national education, Bukovina, Galychyna, love for the native land, native language, respect for elderly people, primary school teacher, schooling condition.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі розвитку Української державності важливого значення набуває процес духовного оновлення нації. Вирішення цієї проблеми неможливе без підсилення національного компонента у системі виховання дітей.

У зв'язку з цим актуальним сьогодні є переосмислення, об'єктивне висвітлення й творче використання надбань історико-культурної спадщини України в регіональному аспекті. Зокрема, великий виховний потенціал закладений у літературній спадщині таких педагогів минулого, як Костянтина Малицька, Ольга Дучимінська, Євгенія Ярошинська, Катря Гриневичева, Марійка Підгірянкa, Володимира Жуковецька, Уляна Кравченко, які працювали в школах Галичини, Буковини і Закарпаття в кінці ХІХ — на початку ХХ століття.

Постановка проблеми. Зазначений період в історії України є не лише складним часом іноземного поневолення, мовного геноциду, політичних переслідувань українського народу, а й характеризується пробудженням національної свідомості. Важливу роль у цьому процесі, безумовно, відігравали шкільні вчителі, які засобами рідного слова вчили дітей любити природу, шанувати старших і однолітків, примножувати багатства рідного краю, відстоювати українську мову, національні традиції, культуру.

Українська література кінця ХІХ — початку ХХ століття надзвичайно багата на самобутні таланти, але далеко не всі з них відомі читачам. З різних причин літературна спадщина жінок-педагогів була вилучена з культурного життя народу.

На сучасному етапі інтерес до літературних творів К.Малицької, О.Дучимінської, В.Жуковецької, Уляни Кравченко, К.Гриневичевої, Марійки Підгірянки зростає, оскільки вони є джерелом інформації про історію українського народу, розвиток українського шкільництва, становлення системи національного виховання.

В останні десятиліття літературну творчість жінок-учителів досліджували: В.М.Пахомов (творча спадщина Ольги Дучимінської), Л.В.Козинський (творчість Євгенії Ярошинської в контексті української літератури кінця ХІХ — початку ХХ століття), О.Д.Харлан (творчість Катрі Гриневичевої в контексті західноукраїнської літератури першої половини ХХ століття), Л.Т.Табачин (мала проза письменниць Західної України 20-30 років ХХ століття: особливості жанрово-стильових форм), М.С.Якубовська (Костянтина Малицька у літературному житті кінця ХІХ — початку ХХ століття), З.І.Нагачевська (життєвий і творчий шлях Костянтини Малицької), О.М.Нахлік (творчість Марійки Підгірянки в західноукраїнському літературному процесі початку ХХ століття), Н.Р.Кирста (методика використання поетичної спадщини Марійки Підгірянки в лексичній роботі з дітьми старшого дошкільного віку).

Таким чином, досліджувався в основному літературознавчий аспект творчості даних авторів. Важливим завданням сьогодні є дослідження величезного виховного потенціалу літературних творів жінок-учителів — перодових освітніх, політичних, культурних, громадських діячок свого часу.

Метою статті є висвітлення основних проблем національного виховання дітей-горян, поставлених у літературних творах жінок-учителів, і засобів вирішення їх в умовах складної політичної, економічної, культурної ситуації на західноукраїнських землях в кінці ХІХ — на початку ХХ століття.

Основний зміст статті. У навчально-виховному процесі сучасної школи центральне місце повинно відводитись дитині, її моральним якостям, творчим здібностям, розвиткові інтелектуального, духовного потенціалу.

Одним з основних чинників духовного розвитку особистості дитини завжди була художня література.

Усвідомлюючи важливість рідного слова у процесі виховання дітей, такі педагоги минулого, як К.Малицька, Уляна Кравченко, Є.Ярошинська, О.Дучимінська, К.Гриневичева, Марійка Підгірянкa, самі створювали прекрасні літературні твори, в яких через яскраві художні образи доносили до маленьких читачів ідеї любові до рідного краю, добра і милосердя у ставленні до людей старшого віку, батьків і однолітків, національної гідності, мужності і самопожертви у важких життєвих ситуаціях.

Надзвичайно вагомим засобом патріотичного виховання письменниці вважали споглядання дітьми природи, вирішення навчальних і виховних завдань на основі спостережень за природними явищами.

В автобіографічній повісті «Весняні дні» письменниця і педагог Ольга Дучимінська писала: «Я дуже любила природу, Оточення природи я цінила вище від усяких салонів, роблених людською рукою. Ніякі шовки, ні оксамити не могли мені заступити килимів моху або цвітучих лугів» (4, 179).

У своїх поезіях Ольга Дучимінська з великим захопленням змальовує чарівний куточок української землі — Гуцульщину, край, який дарував натхнення не одному митцеві:

Мій Пегас — це гуцульський коник,
чистий, біленький, мов сніг,
підкутий срібними підковами,
і ростуть крильця в його струнких ніг (5, 20).

Саме завдяки цьому коникові поетеса може стверджувати:

Симфонію Всесвіту душею сприймаю,
що звіздар говорить сусідці звізді,
з стрічними вітрами веду розговори —
і чую... молитву землі (5,20).

Її крилатий кінь летить над рідними Карпатами, в яких свої Парнаси — вершини Говерли, Сивулі, Рокити, Синяка...

Ця поезія — творче і життєве кредо письменниці — завершується словами:

Та у житті моїм спочинку не буде!
Боротись все буду проти цих оков,
що людській серця в лихим сні скували,
і буду будити Правду і Любов! (5, 21)

Гуцульщина зачарувала поетесу на все життя. Про цей край ідеться також у віршах «Як зацвітуть сині квіти», «Лебедина пісня», «З весною», «Журавлі», «Круторогі стежки», «Весняна туга», «На рідній землі», «Гімн сонцю», «Осінь», поемах «Поклін Великій Поетесі», «Черемош говорить».

О.Дучимінська писала в автобіографічній повісті «Весняні дні»: «Я любила квіти і діти. На діти дивилася, мов на квіти. Життя щойно з них зробить людей. А душа дитяча — це зільник один! Обставини, виховання роблять з них щойно таких чи інших...» (4, 180).

Вчителька розуміла значення спостереження за явищами природи в навчанні і вихованні дітей, тому віршики з читанки «Ластівка» вона читала разом з дітьми на ґанку, спостерігаючи, як пташки ліплять собі гніздо, для метелика також знаходився віршик, а бджілка школярі вітали пісенькою (слова поетеса придумувала сама). Ольга Дучимінська вчила дітей любити всіх звірток, спостерігати за мурашками, їх витривалістю, працелюбством, закладала з учнями грядку з квітами біля школи. Разом копали грядку, сіяли насіння, а потім спостерігали, як проростають рослини, пололи грядку, співаючи тихенько якусь пісеньку. Зазвичай це був гімн весні:

Прийди, весно, прийди, свята,
Природо красна, встань!
Ой, где тебе сумна земля,
Прийди, прийди, поглянь!.. (4, 182)

Приятелями дітей були всі сусідські коти, яким у школі смакували навіть шматки чорного хліба, на які вдома вони й не дивилися. «Попоївши, котики чесалися своїми довгими язичками і милися та «молилися»... Чи ж це не був живий приклад для дітей?» (4, 182)

Тонким відчуттям краси української природи, умінням відтворити пейзаж незайманої гірської місцевості пройнятий поетичний цикл Уляни Кравченко «Бескиди». Спостереження над природою дає поетесі матеріал для порівняння її явищ з явищами людського життя, для філософських узагальнень. Такі вірші, як «Щасливий орле...», «Схід сонця», «Вітай, любе сонце...», вражають своїм піднесеним настроєм, тонкою спостережливістю, емоційною забарвленістю пейзажних малюнків.

З великим натхненням оспівує вільну творчу працю, красу рідної природи поетеса Марійка Підгірянки:

Бескиде, Бескиде, бескидовий краю,
Хто тебе не бачив, той не бачив раю.
Бескиде, Бескиде, вершечки під небом,
Не можу, Бескиде, забути про тебе.
Один раз забуду, а згадаю десять,
Як твої вершечки десь у хмарах висять,
Як твої струмочки у безоднях грають,
Як бистрі соколи над ними літають (9, 51).

Герої творів Костянтини Малицької, Уляни Кравченко, Володимири Жуковецької, Катрі Гриневичевої, Марійки Підгірянки вражають такими рисами, як громадянська свідомість, патріотизм, відданість інтересам народу. Аналіз життя і діяльності письменниць приводить до думки, що такі риси властиві і самим авторкам. Усвідомлюючи вагомий роль рідного слова у вихованні дітей, вони писали твори українською народною мовою, хоча на західноукраїнських землях переважала німецька, польська, румунська мови. Розуміючи значення художньої літератури у процесі навчання і виховання дітей, Костянтина Малицька, а пізніше і Катря Гриневичева були редакторами дитячого журналу «Дзвінок» і мали змогу впливати на формування демократичного світогляду, національної самосвідомості підрастаючого покоління. У казці «Молочій» Катрі Гриневичевої знаходимо ключ до розуміння того, яким чином можна прихилити читачів до всього доброго і прекрасного: «Тільки мова серця, тільки любов дає володіння дитя-

чими душами. Без любові немає творчості для дітей. Мертвою, без любові, творчістю заганяємо в могилу дитячі душі. Власне, велика, люб'яча душа, благодатна, ясна, далі ж — розум високий, глибоке знання й жива поетична уява-фантазія — ось що потрібне дитячому письменникові» (1, 43). До формування кожного номера «Дзвінка», та й до своєї творчості, К.Гриневичева підходила саме з цих позицій, турбуючись, щоб кожен художній твір промовляв до душі читача, утверджував добро, гуманізм, справедливість, пробуджував національну самосвідомість.

Катря Гриневичева, Марійка Підгірянкa під час Першої світової війни працювали вчителями у таборах переселенців зі Східної Галичини й Буковини. Таких таборів на території Австрії було чимало: в Гмінді, Гредінгу, Талергофі, Офсбергу та інших містах. У Гмінді, де вчителювали і Марійка Підгірянкa, і К.Гриневичева, перебувало близько десяти тисяч людей — переважно старих, малих дітей з матерями. У дерев'яних бараках, напівголодні і напівроздягнені, тулилися старі й малі. В умовах, де щоденно лунали плачі матерів за померлими дітьми, де панували, здавалося б, безнадія і відчай, К.Гриневичева знайшла в душах людей, крім болю і суму, багато душевної теплоти, віри у завтрашній день. Приречені на злигодні і страждання люди виявляли велику волю до життя, загартованість народного духу.

Очевидно, тому збірка новел і нарисів письменниці-гуманістки отримала лаконічну назву «Непоборні». Вона стала художнім меморіалом безіменним жертвам війни, які пройшли крізь муки і страждання, зберігши на чужій землі любов до рідного краю, пошану до українських народних традицій, незламність духу.

Зразки гуманного ставлення до сиріт, калік, немічних знаходимо у творах Ольги Дучимінської («Весняні дні»), Уляни Кравченко («Спогади учительки»), Костянтини Малицької («Урятувала»). Ольга Дучимінська у спогадах про час учителювання розповідає історію своїх взаємин з одинокою старенькою жінкою, яка доглядала дітей у родині, де проживала авторка. Бабуся щиро полюбила молоду вчительку, піклувалася про неї, давала поради, «рятувала» від школярів, коли вважала, що вони втомлюють вчительку. Ольга Дучимінська виявляла своє співчуття людині, яка на старість залишилася сиротою і доживала віку в чужих людей.

З не меншою любов'ю розповідає О.Дучимінська про Герасима, який був «не при собі», але одного разу висловив складну філософську думку, що в житті «на все є і мусить бути час, тільки на «життя» його немає» (4, 204). Це привело молоду вчительку до думки про надзвичайний розум цього чоловіка.

Уляна Кравченко описує картину знущань школярів і педагогів з бідного хлопчика-каліки: «Хто стрів хлопця, ганьбив: «Чого ти, найдо, лазиш до школи? Не соромишся, горбачу, як ти зодягнений? Чого тут заваджаєш?» Та він, усе зляканий, маломовний, нічого не відповідав» (7, 367). Вчителька вступилася за дитину, навчила школярів поводитися з бідним калікою ввічливо, допомагала здобувати освіту, чудово розуміючи, що педагог покликаний «піднести до світла» душу дитини, а не топтати її, бо інакше дитина, яка відчула кривду, сьогодні «не скаже вам того словами, але коли виросте, пригадає — злочином» (7, 368).

Дуже часто зі сторінок художніх книг жінок-учителів лунає заклик до маленьких школярів здобувати освіту заради служіння українському народові. Герой казки «Гуцулик» Володимири Жуковецької, не злякавшись ні лісу темного, ні дороги далекої, ні урвищ глибоких, ні ведмедя страшного, поспішає до школи. «Коби скорше ліс минути, то вже можна в школі бути, і молитву відповісти, та у лавці чемно сісти» (6, 15).

Гімназист Борис («Малий гуцулик» К.Малицької) з дитинства прагнув учитися. Закінчивши школу в селі, за допомогою вчительки і священика навчається в гімназії, заробляючи репетиторством. Автор знайомить нас із героєм, коли його знаходять у собачій буді, в якій він збирався переночувати, бо склалося так, що через заметілі не прийшла посылка з села, а родина, у якій Борис навчав дітей, виїхала з міста. Незважаючи на труднощі, хлопець не покидає навчання, бо мріє стати вченим, щоб допомагати «кожному бідакові, що буде рватися до науки» (8, 59).

Діти — герої літературних творів жінок-педагогів — наділені такими моральними якостями, як почуття національної гідності («Малий гуцулик» К.Малицької), добра і справедливості («Мість» К.Малицької, «Спогади вчительки» У.Кравченко), героїзму і самопожертви («Під час московського наїзду» М.Підгірянки, «Боягуз» К.Малицької), патріотизму («Задля рідного слова» К.Малицької, «Все для народу» М.Підгірянки).

Висновки. Таким чином, доводячи особистим досвідом непохитність життєвих принципів, розкриваючи найпотаємніші схованки дитячої душі, усвідомлюючи важливість ролі вчителя в духовному, розумовому, громадянському, культурному зростанні підростаючого покоління українців, К.Малицька, О.Дучимінська, У.Кравченко, Є.Ярошинська, В.Жуковецька, К.Гриневичева, Марійка Підгірянкa засобами художнього слова утверджували ідеї патріотизму, гуманізму, людської і національної гідності, громадянської свідомості.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства літературні твори письменниць можуть стати джерелом розв'язання проблем національного виховання сучасних школярів і молоді.

1. Гриневичева К. Непоборні: Повісті, оповідання, новели / Упорядник, автор статті і приміток Ф.П.Погребенник. — Львів: Каменяр, 2004. — 397 с.
2. Домбровська М. Марійчин Великдень. — Івано-Франківськ: Нова зоря, 2005. — 96 с.
3. Домбровська М. Розповідь вам казку, байку: Віршовані казки: Для дошкільного і молодшого шкільного віку / Упорядник та автор передмови В.Левицький. — К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2002. — 32 с.
4. Дучимінська О. Сумний Христос / Упорядник та автор післямови Р.Д.Горак. — Львів: Каменяр, 1992. — 238 с.
5. Дучимінська О. Чую... молитву землі: Поезії / Упорядник, автор вступної статті та приміток В.М.Пахомов. — Івано-Франківськ: Галичина, 1996. — 117 с.
6. Жуковецька В. Служи Україні: Оповідання та казки: Для молодшого шкільного віку / Упорядник та автор передмови С.Кухта. — К.: Веселка, 1994. — 46 с.
7. Кравченко У. Вибрані твори. — К.: Держлітвидав, 1958. — 479 с.
8. Малицька К. Малі герої: Оповідання для дітей середнього шкільного віку / Упорядник, автор передмови Г.В.Дем'ян. — Львів: Каменяр, 1991. — 60 с.
9. Полек В.Т. Літературне Прикарпаття: Довідник. — Львів, 1964. — 110 с.
10. Ярошинська Є. Твори / Упорядник, автор вступної статті та приміток Ф.П.Погребенник. — К.: Дніпро, 1961. — 467 с.

Марта Ватрала,

вчитель початкових класів
Верхньоводянської ЗОШ I-III ст.
Рахівського району Закарпатської області

Marta Vatrала,

primary school teacher,
Verkhovyna general secondary school of I-III. degree,
Rakhiv district, Trans-Carpathian region

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ НАВЧАННЯ В ГІРСЬКІЙ ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

DIFFERENTIATION OF STUDIES AT THE MOUNTAIN ELEMENTARY SCHOOL

*Може, маленька дитина повторює те,
що було вже зроблено, створено іншими
людьми, але якщо це діяння — плід її
власних розумових зусиль, вона творець
і її розумова діяльність — творчість.*

В.О. Сухомлинський

Сучасна школа центрується на учневі. У ній панівним є людиноцентрований стиль життя, особистісно орієнтований спосіб навчання, виховання.

На думку сучасних вчених, можна виокремити два дидактичні полюси, між якими — все розмаїття форм шкільного навчання. Перший полюс — традиційне авторитарне навчання, за якого не дозволяється помилятися, задавати запитання, заперечувати вчителю. Другий полюс — це гуманістичне, вільне навчання, за якого з перших днів перебування учня у школі дитяча допитливість визнається і заохочується, учитель — доброзичливий та турботливий, дає змогу вивчати те, що подобається, процес навчання приносить школяреві задоволення, а вчителі викликають повагу і пошану.

Для молодого покоління надзвичайно важливо те, як у школі допоможуть йому розвинути найцінніші натуральні ресурси: розум і серце. Щоб людина могла мати власну думку, вміла її висловити, цього треба навчити в школі, адже в майбутньому їй доведеться змінювати вибір, приймати рішення, які впливатимуть на власне життя, на суспільство в цілому.

Пізнавальна активність дитини зумовлюється однією з провідних закономірностей психічного розвитку людини — індивідуальністю. Відомо, що найважливішу роль у навчанні відіграє правильно організований пізнавальний процес. Якщо він відповідає особливостям психічної діяльності кожного учня, тоді створюються сприятливі умови для успішного сприймання і засвоєння матеріалу. Інакше виникає суперечність між навчанням і рівнем розвитку. Тож чим точніше орієнтується педагог в індивідуальних особливостях дітей, тим краще визначить у кожній конкретній ситуації відповідний підхід до учня.

Цілком очевидно, що навчання краще відбувається у тих класах, де існує гуманна атмосфера, дозволяється висловлювати думки, виказувати почуття, де в учнів є вибір широкого кола можливостей, де педагог виступає як фасилітатор навчання, людина, яка створює сприятливі умови для самостійного й осмисленого навчання, стимулює активність та пізнавальні мотиви учня, групову навчальну роботу, надає різноманітний навчальний матеріал.

Диференційований підхід має проходити через весь навчальний процес. Плануючи диференційовані завдання, учитель обов'язково зіставляє їх мету й зміст з рівнем знань і розвитку учнів, шукає спільне в змісті й характері завдань, без чого не можна правильно визначити для кожної групи ступінь складності, необхідний і посильний обсяг роботи. Лише за цих обставин створюються сприятливі умови для найповнішого розвитку здібностей, бажання і вміння вчитися.

Індивідуального підходу потребують усі діти. Не можна орієнтуватись на якогось середнього учня і через це обмежувати пізнавальну діяльність школяра, який має порівняно низький ступінь логічного мислення, колом завдань, що ґрунтуються тільки на наочному сприйманні матеріалу. Доцільно, не хетуючи певний час такими вправами, ставити все нові, ускладнені завдання, які стимулювали б розвиток його логічного мислення.

Те саме слід сказати і про роботу зі здібними школярами.

Повноцінне засвоєння знань, умінь і навичок можливе тільки на різних етапах уроку при доцільних диференційованих завданнях. Цікавим і ефективним за будь-яких умов навчання є, на наш погляд, спосіб диференціювання навчальної роботи, який запроваджує Заслужений учитель України С.П. Логачевська.

Актуалізація опорних знань учнів буде тоді вдалою, коли точно окреслено ті питання, які треба відновити в пам'яті дітей, проведено короткочасну перевірювальну роботу і за її результатами ліквідовано прогалини за допомогою диференційованих завдань. Такий спосіб доцільний, коли формуємо вміння і навички.

Тому прагнемо звернути увагу на функції Державного стандарту змісту початкової освіти, а головне — на його розвивальний аспект, за рахунок реалізації якого можна забезпечити належний рівень загальної середньої освіти в Україні, що адекватний сучасним суспільним вимогам і світовим освітнім тенденціям, а також надати всім учням рівні можливості у здобуванні освіти і водночас реалізації власної освітньої тенденції, творчого потенціалу, здібностей. На нашу думку, Державний стандарт змісту освіти дає педагогу шанс: перше — творити нестандартний процес учіння (це, насамперед, нестандартна педагогічна теорія і вільна педагогічна практика, нова рівнева диференційована система освіти, яка, на відміну від традиційної, розрахована на вирішення складних завдань неперервної розвивальної взаємодії вчителя і диференційованого класу; а також підвищення інтересу учня до пізнання, відкриття нового, розкутість дитини — зовнішня і внутрішня, загальні зміни на краще в дитячій психології взагалі).

Як відомо, у сучасній шкільній освіті намітилось немало позитивних тенденцій. Так, складається варіативність педагогічних підходів до початкової освіти; педагоги стають вільнішими у творчому пошуку, виникають авторські школи, використовується зарубіжний досвід, батьки мають змогу обирати педагогічну систему; дедалі більше усвідомлюється необхідність педагогічної підтримки індивідуальності дитини, побудова її власної траєкторії в освіті.

Проте, не можна не бачити негативних тенденцій у початковій школі. А саме: низькими залишаються показники фізичного, психічного і соціального здоров'я (широко розповсюджена шкільна дезадаптація); властиве дошкільникам довірливе ставлення до людей, відкритість навколишньому світу, позитивне самовідчуття не розвивається, а руйнується; неправильними методами роботи в процесі початкової освіти гаситься здорова дитяча допитливість і творчий потенціал, зникає дитяча ініціативність; нівелюється індивідуальність дітей, зберігається чиста формальність; поки що відсутня спрямованість на розвиток і саморозвиток дитини; спадає рівень навчання.

Перше, що сприяє подоланню цих негативних тенденцій і що привертає до себе увагу, — це успішна реалізація основних цілей освіти в початкових класах, зокрема таких, як: охорона і зміцнення фізичного і психічного здоров'я дітей, забезпечення їх емоційного благополуччя, розвиток кожної дитини як суб'єкта стосунків з людьми, світом із собою (спонукання і підтримка дитячих ініціатив у всіх дитячих видах діяльності, набуття навичок спілкування — співробітництва, підтримка оптимістичної самооцінки і впевненості у собі, розширення досвіду самостійних виборів, формування навчальної самостійності); збереження і підтримка індивідуальності кожної дитини в навчально-виховному процесі.

Дуже важливо для вчителя — підтримати учня, який хоче краще вчитися і бути зразком у поведінці. В.О. Сухомлинський писав, що кожна нормальна дитина йде до школи з гарячим бажанням вчитися з «вогником», і тому цей вогник треба підтримати.

Є такі учні, які мають інтерес до навчання, але працюють набагато нижче своїх можливостей. Тому ми визначаємо рівень вихованості і навчальних можливостей своїх вихованців і систематично допомагаємо їм, щоб кожен учень міг працювати з найвищою продуктивністю.

Шлях до такого рівня навчання складний і тривалий, потребує систематичності і наполегливості в роботі з учителем, починаючи з самого початку навчання дитини, вміння поєднувати опосередковані та прямі засоби впливу на розвиток особистості.

Опосередковані засоби впливу — це стимулююче навчальне спілкування, різні засоби заохочення допитливості, самостійності думки, нагромадження цілеспрямованих спостережень, підтримка розумових зусиль дитини, розвиток асоціативного мислення. Не менш важлива й збагачувана насиченість предметного середовища на уроці й перерві, яка дає імпульс до мимовільного виникнення запитань, різних пошукових дій, спонукає дитину перевірити свої сили в процесі спроб і помилок, вільного вибору завдання.

Прямі засоби впливу:

- використання в кожному класі системи навчальних завдань з метою засвоєння процесів сприймання, функціонування організаційних, загально-пізнавальних і контрольних умінь, навичок, уяви;
- виконання готових і створення учнями різних конструктивних, фантазійних завдань засобами слова, образу, моделі, практичної дії;
- насичення навчального процесу завданнями комплексного впливу, в яких провідна навчальна дія «підживлюється», збагачується іншими (скажімо, трудові дії — музичним і словесним супроводом, словесні творчі роботи — паралельним сприйманням живопису, фізичні вправи — музичним ритмом).

Винятково важливу роль для усвідомлення процесу учіння відіграє використання всіляких схем та опор, особливо тих, які самостійно створюють учні у співпраці з учителем. У цьому разі учень швидше переходить від конкретних дій до узагальнення способу дії.

Система диференційованого навчання передбачає таку організацію навчального процесу, за якої учень має оптимальні умови для розумового розвитку відповідно до його навчальних можливостей. Дидактична парадигма диференційованого навчання базується на розумінні учня як суб'єкта пізнання, а навчальний процес розглядається не як сума наукових знань, їхнє засвоєння і відтворення, а як розвиток пізнавальних здібностей. Утверджується ідеал, що розвиває не саме знання, а спеціальне його користування, моделювання, методи пізнання. Такий концептуальний підхід має дати дитині радість успіху в розумовій праці, стати основою подальшого набуття нових знань.

«Початкове навчання, — вказує Л.В. Заков, — повинно дати учням загальну картину світу на основі цінностей науки, літератури, мистецтва». Це положення можна розглядати як один з принципів відбору змісту освіти. Додамо до цього ще і таку основу створення загальної картини світу, як отримання дітьми безпосередніх знань про навколишній світ. Іншими словами, в зміст освіти включаються: теоретичні і емпіричні знання. Саме таку основу змісту навчання повинна скласти система наукових понять, яка визначає загальні способи дії в предметі, а не набір правил, які регламентують більшість способів дії при рішенні часткових задач.

Саме ця особливість диференційованого навчання мала б задати учневі систему понять — треба, щоб вона була ними засвоєна, стала реальним інструментом навчальної діяльності.

Глибина, гнучкість системності та інші якості учнівських знань значною мірою залежать як від психологічних та розумових відмінностей, так і від специфічних дидактичних умов, що забезпечують яскраве сприйняття і відображення зовнішнього світу.

Психологи зазначають, що деякі учні схильні до абстрактного мислення, інші — до наочно-образного. Тому одні успішніше оволодівають циклом математичних та природних наук, інші мають нахил до гуманітарних.

Щоб виявити типи вищої нервової системи, вчитель повинен розуміти специфіку навчальної праці учнів на уроках.

Домінуючою у роботі з дітьми різного рівня розумового розвитку має бути така організація занять, яка б забезпечувала міцність знань усіх учнів.

Диференціація учнів має відповідати умовам фронтальної, групової, парної та індивідуальної форм організації навчання, які б створювали можливості для активізації їх навчально-пізнавальної діяльності. Суттєвим тут є знання психологічних і розумових відмінностей школярів для утворення типологічних груп, котрі організовані на основі різного рівня знань дітей.

Важливо створити оптимальні режими для інтенсифікації пізнавальної діяльності школярів різного рівня знань на кожному етапі уроку, щоб вони ефективніше засвоювали знання.

Узагальнення педагогічних даних і передового досвіду дає можливість визначити сукупність вимог до організації диференційованого навчання, а саме:

- 1) вчитель враховує загальну готовність дітей до навчальної діяльності та готовність до засвоєння конкретного матеріалу;
- 2) уміє передбачити труднощі, які можуть виникнути в дітей під час його засвоєння;
- 3) в системі уроків використовує диференційовані завдання індивідуального і групового характеру;
- 4) робить перспективний аналіз: для чого плануються завдання, чому їх треба використовувати саме на даному етапі уроку, як продовжити цю роботу на наступних уроках.

Останніми роками підвищується роль розвивального навчання. Учителі прагнуть створити умови для творчої роботи вихованців, стимулюють їхню допитливість, пропонуючи розв'язувати завдання у нестандартних умовах тощо.

Диференціація навчання при класно-урочній системі передбачає одночасну роботу на уроках різних груп учнів. Це неможливо без підготовки завдань різного ступеня складності. Діяльність дітей оцінюється на кожному етапі уроку і встановлюються причини невстигання.

За таких умов легко виявити прогалини в знаннях вихованців, щоб позбутися їх. Диференційований підхід передбачає досягнення дітьми однакової мети, проте різними шляхами (враховуючи їх неоднакові навчально-пізнавальні можливості). Тут є змога допомогти кожному школяреві. Цього можна дійти, спрямувавши навчальний процес так, аби в ході його орієнтуватися не на середнього учня, а на наявність різних за успішністю груп дітей і планувати для них різні за складністю завдання, застосовуючи різноманітні методи, форми, засоби, прийоми засвоєння, нового матеріалу, його закріплення і перевірки знань.

Диференціація як принцип навчання в нашій школі передбачає таку організацію роботи на уроці, коли одному учневі або групі учитель пропонує в певній системі посильні завдання різної складності й цим самим створює сприятливі умови для розвитку і навчання кожного. Це, так би мовити, диференціація на методичному рівні. Прогресивна вітчизняна дидактика утверджувала цей принцип ще за часів К.Д. Ушинського, який писав, що розподіл класу на групи, з яких одна сильніша за іншу, не тільки не шкідливий, а й потрібний, якщо наставник вміє, працюючи з однією групою, дати іншим корисну самостійну вправу.

Спостереження показують, що більшість учнів на уроках недостатньо активні. Чому? Бо вчитель нерационально використовує робочий час, не застосовує щоденний індивідуальний підхід до дітей.

Практичний індивідуальний підхід починається з вивчення готовності дитини до шкільного навчання. Як відомо, малюки вступають з різним рівнем готовності вчитися. Відмінності між ними досить великі. Вже серед першокласників різко виділяються групи дітей зі значним діапазоном індивідуальних виявлень. Зокрема, у сло-

вниковому запасі, швидкості мислення, умінні керувати своєю увагою, працездатності. Не менш важливим для успішності навчання і виховання є тип нервової системи, стан здоров'я, вік. Приходять до першого класу діти, яким рівно 7 чи 6 років, а також ті, яким 6 років 10 місяців, 7,5 років. На це також треба зважати, адже чим молодша дитина, тим більше значення для її розвитку має кількість прожитих місяців.

І малюків, як кажуть, «на поверхні» їхні ставлення, уподобання, можливості до пізнання й спілкування. Але це не означає, що для доброго знання дитини достатньо тільки бачити її щодня в класі й знати умови життя в сім'ї. Звично, найбільш поширений і доступний метод пізнання — цілеспрямовані спостереження. Але вміти спостерігати — це не просто дивитися чи прискіпливо наглядати за дитиною. Треба уважно і цілеспрямовано придивлятися до її поведінки, помічати зміни настрою, прагнути зрозуміти, не робити поспішних висновків, а узагальнювати факти і результати тривалих спостережень.

Крім спостережень, багато матеріалу дають анкетування батьків і бесіди з ними; аналіз дитячих творів, розповідей про мрії, улюблені заняття; дитяча самооцінка; вибір друзів, книжок тощо. Людина, хоч і маленька, але виявляє себе різноплановою. І це треба не просто знати, а й практично враховувати: під час розсаджування дітей за партами, складання характеристик, оцінювання робіт, визначення змісту і кількості завдань для самостійних вправлянь тощо.

Багато уваги приділено методиці вивчення особистості учня в теорії оптимізації навчально-виховного процесу. Методику вимірів розкрито у методичному листі «Основні показники готовності дітей шестирічного віку дошкільного навчання».

У навчальному процесі метою вивчення психічної індивідуальності учнів є:

- 1) враховувати ці дані під час комплектування класів за рівнем розвитку;
- 2) більш обґрунтовано і перспективно використовувати диференційовані завдання у межах певної методичної системи;
- 3) вчасно і більш-менш точно коригувати роботу з різними групами дітей;
- 4) надійніше контролювати психологічний розвиток особистості.

Узагальнюючи зібраний матеріал, дослідники визначають різні рівні готовності дітей до навчання і, відповідно до них, пропонують відкривати три типи класів: прискореного навчання (для дітей з високим рівнем розвитку здібностей); підвищеної індивідуалізації (для недостатньо підготовлених до школи, з низьким рівнем розвитку), а також класи вікової норми. Такий вибір можливий за умов відносно великого контингенту дітей, бо треба втримати належну однорідність усіх класів.

Цей підхід має як прихильників, так і критиків. На наш погляд, це не універсальна міра, вона можлива і корисна, якщо робиться професійно, щоб не зашкодити жодній дитині.

Особливо уважно слід ставитися до молодших учнів, яким навчання дається важко. Це дуже різнорідна група дітей. Психіатр С.М. Зінченко виділяє кілька типів утруднень в інтелектуальній сфері діяльності молодших школярів. Ці утруднення зумовлені мінімальною дисфункцією окремих систем мозку.

Одна з причин труднощів навчання — невміння планувати і контролювати власні дії. Ця навичка необхідна під час оволодіння всіма навчальними предметами, надто — математикою, письмом, читанням.

Діти, які не вміють планувати свої дії — мають проблеми з лічбою, читанням, переказом, не здатні помічати і виправляти власні помилки. До того ж такі учні часто бувають неухважні, мають низьку мотивацію до навчання і не засвоюють шкільну програму. Отже, не спрацюють психологічні механізми навчальної діяльності, під час якої поетапно формуються розумові дії. На першому етапі відбувається постановка мети дії, на другому — складається схема дії.

На третьому — виконуються дії з предметами, на четвертому — без предметів — за допомогою власних словесних інструкцій. На п'ятому етапі дії вже виконуються подумки. І, нарешті, на шостому етапі відбувається перехід предметних дій у внутрішній план (інтеріоризація), програмування і контроль.

Таким чином, невміння планувати і контролювати свої дії у дитини пов'язане з тим, що на попередніх етапах розумової діяльності відбулося гальмування. Тому під час побудови програми необхідно визначити слабкі ланки і з них починати роботу. Педагог ставить перед учнем навчальне завдання, мотивує до його виконання, бере участь у його реалізації, перебирає на себе функції слабкої ланки розумової діяльності.

Значною мірою це стосується як сильних, так і середніх учнів. Для них іноді навчальний матеріал, що розглядається на уроці, не становить труднощів, отож значну частину уроку вони використовують нерационально. Сильні школярі, котрим властиве активне сприймання і добра пам'ять, не отримуючи достатньої нової інформації, поступово стають інертними, пасивними. Буває й так, що на уроці сильні та слабкі учні працюють над однаковим завданням. Або учень, який написав роботу на «високий бал», працює над її аналізом.

Відтак мислення стає лінивим, пізнавальні інтереси зникають. Отже, одна з причин зниження успішності окремих школярів — відсутність диференційованої роботи в класі.

Дати на уроці індивідуальні завдання кожному учневі фізично дуже складно. А тому доцільніше пропонувати завдання відповідно до рівня знань у групі.

Дітей у кожному класі умовно ділять на три групи.

Сильні учні характеризуються високим рівнем активності мислення. Вони здатні встановлювати зв'язки між явищами, подіями, факторами та ін., а тому інтелектуальні операції процесу засвоєння навчального матеріалу

у них здійснюються на високому рівні абстрагування й узагальнення. У дітей виробляється особливий стиль розумової діяльності, який за належних умов забезпечує розумову самостійність.

У середніх учнів процес пізнання проходить повільно. Причини цього — відсутність цілеспрямованості, недостатня мотивація, невміння зосереджуватися на головному, нестійка увага, а також брак системи вивчення навчального матеріалу. Імпульсом для стимулювання пізнавальної діяльності у таких дітей є застосування допоміжних дидактичних посібників, які необхідно використовувати, організовуючи самостійну роботу.

Для слабких у навчанні учнів перехід від перцептивних дій до мислительних процесів забезпечується єдністю слова, наочності та вправ. Аби посилити сприймання змісту навчального матеріалу, їм необхідні опорні слова і речення, консультаційні картинки, навідні запитання й інші допоміжні засоби, які забезпечують перехід до творчості. Тільки за системи дидактичних прийомів учні цієї групи можуть використовувати свої знання у нестандартних ситуаціях.

У процесі виконання завдань сильні школярі мають змогу самостійно працювати, встановлюючи логічні зв'язки в будь-яких нових навчальних ситуаціях. Середні учні, робота яких спрямована на використання зразків та інших допоміжних матеріалів, підвищують рівень знань і досягають високих результатів. Вони можуть починати працювати за даним варіантом. Слабкі діти виконують ті ж завдання, але використовуючи спеціально виготовлений для них дидактичний матеріал, щоб у їхній свідомості виникли яскраві уявлення і вони змогли б пройти шлях від чуттєвого пізнання до абстрактного мислення значно динамічніше.

Виконання посиленої розумової праці дає можливість слабшим працювати з повним навантаженням, успішно оволодівати прийомами діяльності, а окремі з них потім працюють за другим варіантом.

При диференційованому підході педагогові важливо вміти дібрати різні завдання, які відповідали б рівневі пізнавальної діяльності вихованців, адже навчальний матеріал має відповідати їх загальному розвитку, забезпечити практичну діяльність, котра потребує не стандартних, не стабільних рішень, а творчих, продуктивних. Тому диференційовані завдання мають відображати методичні, логічні, психологічні і дидактичні вимоги до учнів різного рівня підготовленості.

У кожному розділі навчання мають бути вирішеними цілі розвитку того виду навчальної діяльності, що задана особливостями і характером певного предмета. Предметна навчальна діяльність являє собою цілісну систему дій, умінь, навичок. Кожен рік навчання у початковій школі — це особливий ступінь розвитку дитини від 6 до 10 років. Тому мають бути виділені для кожного етапу пріоритетні напрями, що відповідають віку учнів і логіці розвитку системи специфічних умінь і навичок.

Диференціація навчання передбачає застосування методів, організаційних форм, спрямованих як на підтягування відстаючих у навчанні, так і на поглиблення знань учнів, що вчаться з випередженням.

Таким чином, основні її види — рівнева і профільна. Зміст — у подоланні одноманітності навчання, обов'язкового врахування відмінностей інтелектуальної, емоційно-вольової та інших сфер особистості.

Суть рівневої диференціації полягає в реалізації певного змісту освіти на різних рівнях вимог. Кожен учень має засвоїти з навчальних предметів мінімум, необхідний для забезпечення загальноосвітньої підготовки. Крім того, дітям, які мають нахил та особливий інтерес до тієї чи іншої галузі знань, надається можливість засвоїти цей предмет на підвищеному рівні — прикладному або ще вищому — творчому.

За однаковий час не можна всіх школярів навчити якісно на запропонованому рівні. Здійснюючи диференційований підхід до дітей у навчанні й вихованні, треба знати особливості кожного, враховуючи їх у роботі.

Поширеною є думка, що у молодших школярів індивідуальні відмінності незначні, їх легко виявити і врахувати в рамках диференційованого навчання. Але практика свідчить: класи за своїм складом дуже неоднорідні, відмінності у розвитку дітей досить помітні. Лише педагогам — майстрам, які спираються на знання з вікової психології, вдається значними додатковими зусиллями забезпечити засвоєння програмового матеріалу всіма учнями. На жаль, багато класоводів не спроможні досягти такого рівня навченості і у їхніх класах систематично не встигає помітна частина школярів. Перешкоджають і негативні зміни у ставленні дітей до роботи, втрата ефективних мотивів навчальної діяльності. Виявити ці зміни і вчасно запобігти — обов'язок науковців і вчителів.

Педагогіка виходить з того, що всі психічно й фізично здорові учні мають достатні можливості для здобуття середньої освіти. Тому причини неуспішності школярів (крім дітей з затримкою психічного розвитку) потребують спеціального вивчення і врахування в теоретичній та практичній діяльності. Зокрема, необхідно цілеспрямовано виявити й дослідити спільні особливості для всіх груп невстигаючих. Ідеться не стільки про подолання неуспішності, як про запобігання їй.

1. Баршай Л.С. Індивідуалізація пізнавальної самостійності школярів// Початкова школа. — 1991. — №12. — С. 18-21.
2. Богданович М.В. Диференційоване навчання учнів розв'язувати задачі // Початкова школа. — 1979. — № 1. — С. 4-5.
3. Бугайов О.І. Диференціація навчання у сучасній середній школі: — К., 1991. — № 8.
4. Васянович М. Школа без невдач // Початкова освіта. — 2000. — № 16. — С. 10-11.
5. Занков Л.В. О начальном обучении. — М., 1999.
6. Зінченко С.М. Почему детям бывает трудно учиться. — К., 1990.
7. Логачевська С.П. Дійти до кожного учня / За редакцією О.Я. Савченко. — К.: Рад. школа, 1990. — С. 158.
8. Ушинський В.Д. Рідне слово// Книжка для тих, хто навчає. — К., 1983.

Розділ VIII

Вплив ландшафтно-географічного, етнокультурного середовища та цінностей горян на морально-духовне виховання молоді

Юрій Москаленко,

кандидат філософських наук, професор,
проректор з навчальної роботи,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Jury Moskalenko,

Candidate of Philosophy, professor,
Prorector on studies of Vasyl Stefanyk
Pre-Carpathian National University

Світлана Довбенко,

старший викладач кафедри теорії
та методики початкової освіти,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Svitlana Dovbenko,

senior lecturer of the Chair
of Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University

УДК 37.032: 371.4

**КОНЦЕПЦІЯ «ЛЮДСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ» В. ФРАНКЛА
В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЙ СЬОГОДЕННЯ**

**THE CONCEPT «HUMAN RESPONSIBILITY» OF V. FRANKL
IN THE CONTEXT OF THE PRESENT TIME REALITIES**

The author analyzes the «human responsibility» concept of the well-known philosopher V. Frankl in the context of modern realities. Nevertheless, deep shock and the emotional experience caused by consequences of the elements eddying in the Carpathians in the summer of 2008 will for certain cause reevaluation of attitude to protection of their lives, homes, families and relatives, formation of peculiar feeling of responsibility for own destiny, in many people.

Keywords: the «human responsibility» concept, feeling, mental virtues, altruism, sense, reciprocal help, sympathy, sense of life, doctrine of free will.

Постановка проблеми. Кінець липня 2008 року в гірських районах Українських Карпат став своєрідним рубежем, який у свідомості багатьох місцевих жителів розділив час за двома соціальними вимірами — життя **до** руйнівної повені та **після** неї. Сьогодні ще зарано ставити філософський діагноз щодо зміни поглядів цих людей на сенс життя, рівня міжособистісного спілкування та взаємодії, довіри до дій влади та ін. Очевидно, що глибокі потрясіння й переживання, викликані наслідками природної стихії, що вирувала у Карпатах влітку 2008 року, неодмінно викличуть у багатьох людей переоцінку їх ставлення до захисту свого життя, домівки, рідних та близьких, формування особливого відчуття відповідальності за власну долю.

Звичайно, мова не йде про утворення егоїстичних настроїв і витіснення таких властивих нашому народу ментальних властивостей, як альтруїзм, взаємодопомога, співчуття. Навпаки, на відміну від картинних телешоу наших можновладців при відвідуванні постраждалих регіонів, люди, як могли, допомагали один одному, підтримували і рятували у біді.

Автору цієї статті довелося бути учасником і свідком того, як зовсім незнайомі мешканці міст і сіл стурбовано передавали інформацію про шляхи і напрями руху транспорту, про можливу небезпеку і пропонували своє сприяння і допомогу. Був свідком також і справжніх рятувальних операцій, коли гурт односельчан вручну копав відвідний канал (а де ж славетна техніка МНС?), переносив майно постраждалих у безпечне місце, протиставивши стихії згуртованість і відповідальність.

Серед багатьох серйозних викликів, які поставило нове XXI століття перед кожним з нас у сфері економічній, політичній, духовній, не менш важливою залишається проблема формування відповідальної особистості, яка

в умовах соціального напруження змогла не тільки вистояти, а й вийти з найскладнішої ситуації гідно, як і належить людині.

Серед різноманітних наслідків соціального напруження найбільш поширеними станом є депресія та стрес. Депресія (від лат. *depressio* — пригнічення) характеризується втратою мотиваційних орієнтирів людини, зниженням опірності емоційно — вольової сфери, пасивною поведінкою. Людина у стані депресії відчуває розрив з реальним соціальним світом, в неї загострюється відчуття самотності, страху і відчаю. В. Франкл, досліджуючи філософську проблему «людської відповідальності», вказує, що внутрішня спустошеність є однією з найголовніших причин депресивного стану особистості [1, с.47]. При цьому вчений наголошує, що зовнішні обставини: несприйнятливий середовище, природні катаклізми, соціальні обставини (наприклад деперсоналізація людини) — неодмінно формують почуття невпевненості й самотності.

Стрес (від англійського *stress* — напруження) з'являється у людини під впливом екстремальних подій, явищ, процесів. Найчастіше стрес формується тоді, коли виникає реальна загроза чи небезпека. У стані стресу людина часто втрачає контроль за своїми вчинками, аж до повної дезорієнтації поведінки. Відомі приклади жорстокості і невтримної агресії, злочинних дій у стані стресу. В. Франкл стверджує, що втрата сенсу життя в окремих людей часто породжує тваринну ненависть до «успішних» громадян, і тоді засліплені ненавистю «невдахи» прагнуть розправитися зі своїми, як вони вважають, винуватцями [2, с.159]. Такі дії посилюють соціальну напруженість, сприяють дестабілізації суспільних відносин на рівні «влада-громадянин», поглиблюють кризу.

Як уникнути цих негативних процесів, що слід зробити для зміцнення віри людини в свої сили?

Насамперед для людини властиво покладатися на саму себе в найскладніших ситуаціях, бути вільною у виборі засобів і методів «виживання» (Ж. і П. Сартр). Тому актуальною і надалі залишається наукова концепція В. Франкла — вчення про свободу волі, яка вказує, що людина вільна знайти й реалізувати смисл життя, навіть якщо її свобода помітно обмежена об'єктивними обставинами. «Необхідність і свобода локалізовані не на одному рівні; свобода завжди вище над будь-якою необхідністю» [3, с.106].

Важливим питанням вчення про свободу волі є питання, для чого людина володіє свободою.

У своїх філософських працях Франкл пропонує різні трактування, однак їх загальний зміст — це свобода взяти на себе відповідальність за свою долю, свобода слухати свою совість і приймати власні рішення. Франкл визначає людину як істоту, яка постійно вирішує, чим вона стане в наступний момент. Свобода — це не те, що людина має, а те ким вона є. «Людина вирішує за себе, а рішення за себе — завжди формування себе» [4, с.114].

Прийняття серйозного рішення — акт не тільки свободи, але й відповідальності. Свобода, позбавлена відповідальності, перетворюється в свавілля.

В. Франкл намагається акцентувати увагу на таких важливих аспектах буття сучасної людини, як її взаємодія із своїми співпрацівниками, сусідами, знайомими. Чи завжди ми здатні співпереживати негаразди інших? — запитує він. І сам відповідає — не завжди, навпаки, часто залишаємося байдужими до чужих проблем і можемо лише спостерігати, як людям вдається впоратися з ними. Вчені університету в м. Кьольн (Німеччина) провели дослідження в молодіжному середовищі, метою якого було визначити рівень співпереживання (альтруїзму) серед молодих людей. Згідно з отриманими даними, понад 32% опитаних не вважають себе зобов'язаними допомагати кому-небудь, а ще майже 17% взагалі не звертають увагу на людей, які потребують допомоги.

При цьому тільки 8% опитаних відзначили, що одразу прийдуть на допомогу тим людям, що її потребують, (причому незважаючи на вік, стать, національну чи расову приналежність) [5, с.37]. Подібні висновки можна отримати і з вітчизняної соціології, зважаючи на те, що людей, які потребують допомоги, в Україні сьогодні немало.

Для вирішення наболілих проблем суспільного розвитку зараз недостатньо проголошувати красиві гасла про переваги демократії і свободи. Як виявляється, в нашій державі сьогодні вільні вибори ще не означають торжество демократії, а свобода (для прикладу) слова ще не є справжнім індикатором громадської думки. Тому залишаються принципово важливими тези Джорджа Вашингтона про взаємну відповідальність громадян і влади за стан справ у державі. Франкл з цього приводу зазначив, що «статуя Свободи на східному узбережжі США має бути доповнена статуєю Відповідальності на західному узбережжі» [6, с.68.].

Висновки. Проголошуючи гасла свободи і демократії, інститутам влади не вдається скрізь реалізувати вільне волевиявлення громадян. Трапляється, що авторитарні методи управління переважають, причому це пояснюється політичною доцільністю чи економічною необхідністю. Мають бути створені такі передумови, коли людина із загостреним почуттям особистої відповідальності відчуває свою причетність до всього, що відбувається навколо.

1. Франкл В. Человек в поисках смысла. — М.: Прогресс, 1990.
2. Франкл В. Человек в поисках смысла. — М.: Прогресс, 1990.
3. Франкл В. Философия человеческой ответственности. — М.: Мир, 2003.
4. Вернер Ф. Время выбора. — С-Пб., 1998. — 234 с.
5. Франкл В. Философия человеческой ответственности. — М.: Мир, 2003.

ПОВІНЬ НА ПРИКАРПАТТІ 2008 РОКУ

«Безвихідь!»

Тетяна Завгородня,

доктор педагогічних наук, професор,
Прикарпатський національний університет імені
Василя Стефаника

Tetiana Zavhorodnya,

Doctor of Pedagogical Sciences, professor,
Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University

УДК 37. 017.4

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ ЗАГАЛЬНОЛЮСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ВИХОВНОЇ РОБОТИ

PEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMING VALUES COMMON TO MANKIND IN THE COURSE OF EDUCATIONAL WORK WITH CHILDREN

The author analyzes pedagogical aspects of forming values common to mankind in the course of educational work with children. However, the problem of cultivating responsibility with schoolchildren and young people is

Постановка проблеми. Зростаюча свобода вибору, можливість вільно обирати «адресата своєї онтологічної причетності» дозволяє людині конституювати себе «як суб'єкта моральної відповідальності, обов'язку і любові» [1, 571].

В сучасних умовах демократизації та гуманізації українського суспільства виховання відповідальності особистості постійно зростає. На формування цієї риси людини поряд з совістю, скромністю і обов'язковістю спрямована вся система виховання В. Сухомлинського. Однак сьогодні нерідко серед людей, в першу чергу серед молоді, яка розуміє свободу вибору як «роблю, що хочу», спостерігаються прояви безвідповідальності в сфері своєї діяльності, що призводять до таких негативних явищ, як нещасні випадки, вбивства, насильство, наркоманія, алкоголізм, моральне приниження людини іншою людиною, соціальна безпритульність тощо.

Однією з причин такого становища є й незнання, нерозуміння значною частиною молоді і педагогів такої морально-етичної риси, як «відповідальність» та її співвідношення з розширенням у сучасних умовах свободи вибору. Підтвердженням цієї думки є результати проведеного дослідження серед учнів шкіл м. Івано-Франківська (280 осіб). Кожний другий з них не розуміє, що таке відповідальність, або не зміг відповісти на прохання продовжити речення: «Відповідальність — це...». Типовими були такі відповіді: «риси характеру, яка повинна бути в кожній людині», «це відповідальність за все, що робиш», «риси характеру, яка допоможе людині мати відповідальність» та ін.

Невтішними були пояснення цієї категорією молоді і поняття «свобода вибору». Тільки 34 % респондентів певним чином відповіли на поставлене запитання, 30 % не розуміють цієї філософської категорії, а 36 % відповіді не дали. Одночасно проведене опитування засвідчило відсутність у значної частини учнів знань про свої права (38 % їх взагалі не назвали, а 7 % назвали неправильно). В основному згадувалося право на освіту (50 %), на медичне обслуговування (36 %), на відпочинок (14 %) тощо. При цьому кожний третій респондент зазначив, що його права порушувалися батьками («вони не завжди відпускають гуляти ввечері», «карають, не дозволяють робити те, що хочу», «вирішують мою долю, заставляють вчитися там, де вони хочуть» і т. ін.) або вчителями («не завжди йду на олімпіади за власним бажанням», «вимагають робити те, що не дуже хочу в цей час» тощо).

Наведені емпіричні дані засвідчують, що основна маса старшокласників не має чіткого уявлення про такі категорії, як «свобода вибору» і «відповідальність» та їх співвідношення, не знає всіх прав і документів, які їх регламентують. І, як результат, вони не вважають себе ініціативними людьми (53 %), беруть участь в основному лише в справах, «які відповідають тільки їх інтересам» (42 %) або тому, що «від цього змінюється думка про мене у оточуючих», «цього вимагають оточуючі» (37 %), «за їх некоректність можуть покарати» (5 %). Крім того,

деякі учні (16 %) не виконують дану іншій людині обіцянку або виконують «в залежності від настрою», «від людини», половина опитаних не завжди приходять на допомогу людям, які особисто не зверталися до них.

Такий стан поведінки школярів, мотиви, якими вони керуються у своїх діях, залежать від багатьох факторів, але в першу чергу, на наш погляд, від недостатньої підготовки вихователів до виховання в учнів такої комплексної моральної риси, як відповідальність в умовах розширення свободи вибору. Так, бесіди з вихователями (було охоплено 160 респондентів з різним стажем педагогічної роботи в освітніх закладах (85 % зі стажем більше 2 років) засвідчили, що половина з них практично не могла дати відповідь на питання: що таке «свобода вибору» і «відповідальність», яка залежність між цими поняттями. І тільки 12, 5 % опитаних достатньо повно розкрили ці категорії і зауважили, що свобода вибору завжди передбачає відповідальність. Особливо насторожує той факт, що 85 % опитаних не бачать можливостей для інтенсифікації виховання відповідальності у вихованців в умовах зростання свободи вибору в дитячому тимчасовому колективі.

Все це вимагає посилення уваги педагогічних колективів до виховання відповідальності дітей в умовах розширення свободи вибору.

Проблема виховання в учнів та молоді відповідальності актуальна в будь-якій суспільній формації і має свою специфіку. Пояснюється це тим, що в кожному суспільстві створюються різні рівні свободи (можливості) вибору для особистості, яка є умовою самої моралі, а значить і обумовлює її специфіку в кожному з них. Це, безперечно, впливає на моральну поведінку особистості, а значить і на виховання в неї такої моральної риси, як відповідальність.

Свобода вибору виявляється в різних формах. Це може бути відмова від вибору або відхилення від нього. Така свобода, яка виявляється як «відчужений вибір», виявляється у тому, що людина або бездіяльна, або йде по шляху найменшого опору. Якщо ж людина здійснює свій вибір, то тут існують два варіанти. Один — це вибір за типом «свавілля», коли головним мотивом є бажання проявити свою автономію, незалежність. У даному випадку суб'єкт не пов'язує себе з об'єктивною необхідністю, не намагається визначити свій вибір на основі цієї необхідності, а отже, і не виявляє відповідальності.

Другий — виникнення в особистості намагання здійснювати не просто свій вибір, а правильний вибір на основі певних моральних критеріїв.

Отже, не мораль виникає тому, що існує свобода вибору, а, навпаки, свобода стає можливою завдяки моралі. Проте тільки тоді, коли особистість відповідає на заклик моралі не просто задля зовнішнього дотримання існуючих норм, але й унаслідок внутрішнього усвідомлення їх необхідності, правильності.

З цієї точки зору мораль стає таким детермінатором людської поведінки, який вимагає від людини вільного вибору моральних норм, формує в неї здібність до самоуправління. Саме тому мораль може висунути людині свої вимоги не тільки тоді, коли є наявні суб'єктивні можливості виконувати цю вимогу, але й тоді, коли таких можливостей немає, а пред'явлені вимоги і мають за мету спонукати людину діяти в напрямі розширення своїх моральних можливостей. З цього випливає, що тільки таким шляхом можна виховати у особистості моральні риси, а значить, і відповідальність.

У психолого-педагогічних дослідженнях зазначається, що відповідальність дітей, починаючи зі старшого дошкільного віку, не випадковість, епізодичне явище, а відносно стійке утворення, якість, яка формується. Відповідальність виявляється у взаємостосунках з оточуючими людьми (батьки, вихователі, дитяча група тощо) при наданні з їх сторони «значущої для дитини довіри й пред'явлення до неї відповідних вимог» [2, 114]. З цього випливає, що у повсякденному житті дитина повинна робити й те, що на даний момент вона робити не бажає. Іноді їй потрібно відмовлятися від чогось цікавого й приємного, долати труднощі. І тут, безперечно, від дитини вимагається мобілізація вольових зусиль, певне самообмеження.

Отже у відповідальності людини реалізується здатність регулювати свою поведінку. Рівень цієї здатності обумовлений ставленням людини до вимог, завдань іншої людини або друзів та сформованістю в неї відповідних механізмів управління собою. Одним з рівнів розвитку відповідальності особистості є ретельність, тобто прийняття доручення, прохань, вимог оточуючих як обов'язкових й старанне їх виконання з дотриманням заданого способу. Відповідальність характеризується доведенням початої справи до кінця, незважаючи на те, чи вона кимсь доручена, чи ініціатором виступає сама особистість. У відповідальності є і такі риси: настирливість, терпіння, цілеспрямованість, що проявляються при зустрічі з труднощами.

Рівень відповідальності — рівень ініціативних дій, спрямованих на користь оточуючим, коли, виконуючи справу, особистість намагається збільшити об'єм роботи, вдосконалити спосіб запропонованих їй дій. Відповідальна людина не тільки впливає на оточуючих власним прикладом, але й тим, що висуває до них відповідні вимоги, нагадує правила взаємовідносин, оцінює роботу.

Відповідальність як особистісна якість є регулятором діяльності і поведінки людини. Ступінь її розвитку визначається ставленням людини до прийнятих у суспільстві норм, своїм зобов'язанням, вибором життєвої позиції і правильної лінії поведінки. Особистість з високим рівнем відповідальності характеризує прийняття соціально значущих норм, принципів як необхідних, здійснення діяльності у відповідності до визначених завдань і поставлених вимог, потреба відповідати за свої дії та вчинки в першу чергу перед собою.

Отже, співставлення понять «свобода вибору» та «відповідальність» дозволило нам виділити показники рівня сформованості відповідальності в умовах свободи вибору, але у відповідності з наявними у суспільстві вимогами, порядком, законами, спрямованістю на інтереси соціального прогресу. Серед них:

- совість і почуття сорому — за твердженням В. О. Сухомлинського, «саме вони спонукають людину до самоконтролю, самооцінки своїх вчинків»; обов'язковість (своєчасне свідоме виконання будь-якої справи без нагадування);
- прагнення постійного самокритичного оцінювання своєї поведінки;
- вміння оцінювати свою поведінку (користь або шкода собі та оточуючим; вплив на самовдосконалення);
- регуляція поведінки (бажання зробити так, як людина вважає за потрібне);
- активність на різних етапах діяльності (самостійне прийняття рішення про участь у конкретній справі; вільний вибір мети, методів, способів і стилів її досягнення; міра вияву творчості при виконанні);
- ініціативність (вміння виступати в ролі організатора справи; вносити оригінальні пропозиції і знаходити оптимальні шляхи їх реалізації);
- громадська активність (свідома участь у різних видах суспільно значущої спільної діяльності, вміння вступати в систему міжособистісних стосунків).

Виокремлення показників рівня вихованості такої комплексної моральної риси, як відповідальність, дозволить вихователям педагогічно доцільно розв'язувати питання оптимізації виховання відповідальності в дітей в умовах розширення свободи вибору.

1. Філософський енциклопедичний словник. — К.: Абрис, 2002. — 742 с.
2. Воспитание гуманных чувств у детей / Под ред. Л.Н. Проколенко, В.К.Котирло. — К.: Рад. шк., 1987. — 174 с.

Ліна Федоренко,

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
Чернівецький обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти

Lina Fedorenko,

Candidate of Physics and Mathematics,
assistant professor,
Chernivtsi Regional Institute of Further
Pedagogical Education Chernivtsi

УДК 372.857.4

ПРОБЛЕМИ, ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

PROBLEMS, EXPERIENCE AND PERSPECTIVES OF NATIONAL-PATRIOTIC UP-BRINGING WITH THE MEANS OF ECOLOGICAL EDUCATION

The modern life has put a social inquiry – ecological education of an active and creative personality. Village schools of Carpathian region are mostly successful in solving this task.

Постановка проблеми. Відчуження людини від природи — це фатальна помилка людства, яка стає базисом для нерациональної поведінки в природі, створення та реалізації тих техногенних програм, які не враховують з можливості природних систем. До певного часу вплив людини згладжувався процесами, які проходили в біосфері, але сьогодні людина є свідком екологічної кризи.

На початку ХХІ століття наша школа не має усталеної програми наближення дітей до живої природи, до її пізнання у видовому плані. Необхідно кардинально змінювати підходи до оволодіння учнями знаннями про природу рідного краю.

На відміну від розмаїття шкіл міської зони з якісним наданням освітніх послуг, ранньою спеціалізацією тощо, сільська школа більш унітарна, стереотипна. Проте єдиною матеріальною перевагою сільських шкіл над міськими є їх природні комплекси, які за відповідної підготовки можуть стати неперевершеними «лабораторіями під відкритим небом». Найважливіша особливість сільської школи полягає в тому, що духовне становлення сільського школяра відбувається в етнокультурі. Матеріальна база для формування знань і здійснення екологічного виховання учнів гірських шкіл Карпатського регіону є значно потужнішою, ніж у школах, розташованих в урбанізованих конгломератах.

Учні сільських шкіл мають більше потреб у взаємодії з природою, порівняно з міськими. Наприклад, за даними лабораторії екологічного виховання Інституту проблем виховання АПНУ [1], естетичне задоволення від природи отримують: 35% — сільських учнів, 15% — міських; у навчальному предметі природничого циклу зацікавлені 15% — сільських учнів, 5% — міських. Такі відмінності потреб сільських школярів зумовлені впливом природного середовища.

Сільські та міські вчителі теж по-різному оцінюють ефективність форм екологічного виховання. Так, міські вчителі віддають перевагу теоретично-дослідницьким формам роботи з учнями. Педагоги сільських шкіл вважають результативними для підвищення рівня екологічної культури поряд з теоретичними ще й практичні методи — участь в екологічних акціях, проектах. Вони підтримують тезу: «Думай глобально, а давай користь природі конкретно».

Зміст екологічної освіти складний, засвоєння його школярами вимагає не тільки класної, але й великої позакласної роботи. Позакласна, або неформальна, робота визначається педагогами як та діяльність, що виконується в позаурочний час і на основі інтересів і самодіяльності учнів.

У Концепції екологічної освіти України сказано: «Зміст безперервної екологічної освіти та виховання повинен включати дві ланки — формальну і неформальну... Друга ланка формує екологічну свідомість і культуру населення (засоби масової інформації, церкви, громадські екологічні та просвітницькі об'єднання, партії та інші)».

При визначенні змісту позакласної роботи необхідно виходити з таких принципів, як зв'язок з життям, із проблемами, які розв'язує країна, регіон; відповідність змісту віковій учнів, можливостям їхнього розумового розвитку й інтересів.

У сільських школах Чернівецької області здійснюються пошуки варіативних моделей позашкільного екологічного виховання.

На базі Банилів-Підгірнівської гімназії Сторожинецького району протягом 7 років працював експериментальний педагогічний майданчик з проблеми «Екологічне виховання в дитячо-юнацьких організаціях та об'єднаннях за інтересами», який успішно завершив програму досліджень у 2004 році. На основі його діяльності створена творча педагогічна лабораторія освітян області [2].

Експериментальний майданчик об'єднав і спрямував в єдине русло роботу Буковинського еколого-духовного центру «Водограй» (керівник-педагог Приходько В.І.) та дитячих екологічних об'єднань «Первоцвіт», «Паросток», «Веселка» (керівники-педагоги: Стрілецька Л.В., Мандрик М.С., Селескерова І.М.). Педагогічний колектив створив методику формування екологічного світогляду та духовного становлення учнівської молоді, поглиблення і розширення шкільного базового рівня екологічної освіти, підготовки учнів до активної професійної діяльності з охорони природного навколишнього середовища. Водограївці підтримують тісні зв'язки з Українською асоціацією «Ісареднання», яка фінансується Фондом Чарльза Мотта, і беруть участь в екологічній програмі «Екологічний шлях у майбутнє». При матеріальній підтримці асоціації в школі створено природну лабораторію «Підгірнянка», оформлено фотомузей природи та 5 нових маршрутів екологічних стежин. Діє екошкола по спорудженню перепадів на малих річках Солонець та Серет з метою створення умов для розмноження форелі струмкової, збагачення води киснем та самоочищення води.

Підтримуються тісні зв'язки з громадськими екоорганізаціями м. Сучава (Румунія) та продовжується робота фольклорно-етнографічної експедиції «Лаура», яка була започаткована в 1998 р. на теренах багатонаціональної Буковини для транскордонного туристично-етнографічного маршруту при підтримці Фонду розвитку Карпатського регіону. Клуб «Водограй» є одним із членів асоціації «Українська річкова мережа».

На Всеукраїнському конкурсі «До чистих джерел», який проводило Міністерство екології та природних ресурсів, Буковинський еколого-духовний центр «Водограй» вийшов переможцем у номінації «Громадські організації та об'єднання».

Активно працює еко клуб «Шафран» на базі ЗНЗ у с. Усть-Путила та діє науково обґрунтована екологічна стежина у с. Шепіт Путильського району. Учні Вижницької гімназії досліджують екосистеми гірських річок Черемош, Сирет, Віженка. У цих своєрідних дослідницьких лабораторіях створюються умови для екологічної освіти і виховання учнів. Їх діяльність базується на завданнях та рекомендаціях науковців Чернівецького національного університету, Інституту зоології НАН України та Всеукраїнської екологічної ліги.

З метою обміну досвідом та пропаганди екологічних знань ЧОІППО проводить щорічно обласні семінари «Екологічна освіта та культура спілкування з природою». У роботі семінарів беруть участь науковці Чернівецького національного університету, Обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, вчителі біології, екології, представники громадських екологічних організацій. Спільно з ЧНУ проведена Міжнародна науково-практична конференція «Екологічна освіта та просвіта в сільській школі».

1. Пруцакова О.Л. Форми екологічного виховання школярів сільської школи // Екологічна освіта і просвіта в сільській школі: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. — Чернівці, 2004.
2. Федоренко Л.М., Федоренко А.П. Інноваційний простір сільської школи // Екологічна освіта і просвіта в сільській школі: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. — Чернівці, 2004.

Інна Червінська,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Inna Chervinska,

Candidate of Pedagogics, senior lecturer,
the Precarpathian National University
named after Vasyl Stefanyk

УДК 371.134

ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

INFLUENCE OF SOCIAL AND CULTURAL ENVIRONMENT ON FORMING OF SPIRITUAL CULTURE OF PERSONALITY

The article deals with determination of social and cultural environment on forming of spiritual culture of personality.

Key words: social moral-ethic values, folk pedagogy, spiritual culture mountains-located school, educational process personality.

Постановка проблеми. Нові соціокультурні реалії України XXI століття гостро поставили завдання наповнення змісту освіти і виховання підростаючого покоління новим духовним та інтелектуальним змістом. Педагогічна наука і практика довели, що становлення особистості завжди відбувається у взаємодії окремої людини з мікро- та макросоціумом, тобто матеріальним і культурним середовищем, а також у взаємодії з різними соціальними інститутами, зокрема, з сім'єю, громадою, релігійними спільнотами, формальними чи неформальними об'єднаннями.

Всебічний розвиток особистості неможливий без відродження духовної культури та вітчизняних етнічних виховних традицій, надбань народної педагогіки. Зростання національної свідомості народу, прагнення досконало пізнати історичні джерела духовно-культурної спадщини, почерпнути багатства національної ментальності стають за цих умов внутрішньою потребою особистості. Тому одним із пріоритетних завдань сучасної національної системи освіти і виховання молоді має бути всебічний розвиток духовності, а також надбання нею національних і загальнолюдських цінностей. Це зумовлює повернення до проблеми впливу соціокультурного середовища на формування духовної культури особистості.

Загальний аналіз останніх досліджень. В останні роки помітно посилився інтерес дослідників до феномена «середовище» як до соціально-виховного чинника у зв'язку з проблемами соціалізації та адаптації молоді (Б. Вітаєв, А. Капська, М. Лукашевич, А. Мудрик, В. Шадриков та ін.). На особливу увагу заслуговують праці В. Бочарової, Л. Буєвої, О. Валуйського, І. Катерного, В. Семенова, О. Сусської, О. Сухомлинської, С. Шевченко та ін., в яких розкриваються питання соціокультурного виховання та впливу соціального середовища на людину. Проблема впливу соціокультурного середовища аналізується у працях філософів і соціологів В. Афанасьєва, І. Бестужева-Лади, І. Кона, О. Семашка, А. Шатохіна.

У психолого-педагогічній літературі дослідження духовних цінностей, духовної культури висвітлюється у працях науковців І. Беха, М. Боришевського, О. Вишневіського та ін.). Так, І. Бех під духовними цінностями особистості розуміє вміння «життєтворити і діяти за законами Істини, Добра і Краси», а під сутністю духовних цінностей з позиції християнського світогляду — «ставлення людини до вищого світу, до Бога, а через нього й ставлення до інших людей. У цьому зв'язку головними цінностями виступають віра, надія і любов.» [1, с.201,203].

Мета статті. Розкрити особливості впливу соціокультурного середовища на формування духовної культури особистості на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Основний виклад матеріалу. Навколишнім середовищем прийнято називати ту частину земної природи, з якою людське суспільство безпосередньо взаємодіє у своєму житті і виробничій діяльності.

Отже географічне (навколишнє) середовище містить природне та техногенні середовища, які в наш час тісно взаємодіють між собою. В цьому контексті виникає потреба розглянути ще одне поняття — «соціокультурне середовище».

Соціокультурне середовище — це створений людством духовний світ, що охоплює національні, соціальні, економічні, політичні та інші суспільні відносини і вироблені людством впродовж всієї історії його існування, духовно-культурні цінності, які впливають на людей, формують їхній світогляд, зокрема, обумовлюють поведінку у сфері взаємовідносин з навколишнім середовищем. (І.Бачинський) [6].

Протиріччю між людським суспільством та середовищем його існування сьогодні приділяється багато уваги. Тому виникає необхідність проаналізувати тлумачення терміну «людське суспільство», яке розглядається як спільнота людей, пов'язаних між собою матеріальними (зокрема виробничими) і духовними відносинами антропогенних та соціокультурних факторів, що прямо чи опосередковано впливають на життя і господарську діяльність суспільства. Воно складається з географічного (життєвого) та соціокультурного середовища. Перше — це матеріальне довкілля, складене з природних та антропогенних об'єктів, в якому суспільство існує, задовольняє своє потреби та перетворює його.

Друге — це створений людством духовний світ, що охоплює національні, соціальні, економічні, політичні та інші суспільні відносини і вироблені людством духовно-культурні цінності, які впливають на людей, формують їх світогляд, зокрема обумовлюють характер поведінки у їх стосунках з природою. Особливо актуальною ця проблема є для жителів гірських регіонів. Адже у процесі спілкування з природою, горяни намагаються встановити з нею дружні партнерські стосунки, які налагоджуються впродовж віків у процесі пізнання ними довкілля, шляхом проб і помилок, що стає підґрунтям для формування стереотипу поведінки людини в гірському природному середовищі та регулювання відносин «людина-середовище» у процесі господарювання. «Людина гір» вже тривалий час намагається пояснити найзначніші явища природи, синхронізацію свого життя-буття з сезонною ритмікою природи і фенологічними явищами тощо.

Пануюча секуляризована культура, за твердженням відомої дослідниці Карпатського регіону М.Лаврук, звільняючи людське суспільство від релігійних традицій, водночас призвела до глибокої духовної кризи. Загострилася й екологічна криза через масштабну виробничу діяльність. У великих містах людина опинилась поза життєвою спільнотою, властивою аграрній епосі, втративши сприятливий психологічний комфорт для свого існування. Відчуження від природи і від собі подібних, яке принесла урбанізована епоха, породило чимало соціально-культурних проблем. «Активно прагнучи інтеграції з розвиненими країнами світу і ще не цілком втративши зв'язок з традиційною культурою, українці мають шанс зробити свій внесок у збалансування раціональності і духовності, прагматизму і романтизму, підприємливості і природолюбності людини XXI століття». [4, с.3]

Формування зростаючої особистості неможливе без сприятливого впливу навчально-виховного середовища навчального закладу, без соціального довкілля, без врахування багатьох інших чинників. Йдеться не лише про вплив географічного середовища, а й про соціокультурні засади, на яких функціонує школа, живе учень і вчитель, діє громада гірського населеного пункту.

Дослідник І.Андреева трактує поняття «соціокультурне середовище» — як конкретно-історичний суспільний організм, що характеризується певним типом культури, яка відрізняється від інших сформованою системою цінностей.

Відомо, що в основі поведінки людини лежить система цінностей і менталітет. Поведінка змінюється в процесі соціалізації — прилучення людей до соціокультурного середовища через засвоєння соціальних та економічних ролей і, відповідно, набуття певних особистісних якостей.

Особливості гірського соціокультурного середовища Українських Карпат виявляються в системі цінностей, де гроші (багатство) разом з індивідуальністю, активністю та наполегливістю вважаються непершорядними. Змагальність і конкуренція також зараховуються до незначних [11, с. 45-47].

Ментальність (прояв переважного способу діяльності, поведінки і способів вирішення проблем у певній культурі) виявляється на всіх рівнях життя і стосується поведінки як окремого індивідуума, так і всього народу. Характерними рисами ментальності горян є: витривалість, працелюбство, ощадливість, запальний характер, свободолобивість, бережливе ставлення до природи, гречність поведінки, гордість, збереження автентичних традицій, хоробрість, незалежність від чужих поглядів та стереотипів.

Життя людей в умовах високогір'я впливає на формування їх характеру, спілкування та діяльності. Особливості поведінки мешканців цього регіону зумовлені специфікою гірського соціокультурного середовища. Адже для того, щоб молодій людині досягти визначених завдань, добитися певного успіху необхідно перш за все, жити за законами природи. Тому що, як стверджував відомий філософ Леонардо да Вінче: «у природі все продумано і влаштовано, кожен повинен займатися своєю справою, і в цій мудрості — вища справедливість». Мешканці гірських районів з раннього дитинства майстерно володіють різноманітними промислами та ремеслами, ведуть натуральний спосіб життя, користуються специфічними для гірської місцевості прийомами життєзабезпечення, добре знають лікарські рослини та цілющі властивості їх застосування у народній медицині. Тобто намагаються жити за неписаними законами природи та у невід'ємній близькості з нею.

Найвагоміший вплив на формування духовно культури особистості спричиняє соціокультурне середовище з його регіональними чинниками, які сприяють творчому розвитку особистості та стимулюють її саморозвиток.

Досить часто середовище особистісного культурного розвитку школяра розглядається як «поле життєдіяльності та життєтворчості дитини, що обумовлює його розвиток на основі засвоєння гуманістичних цінностей, особистісного пізнання навколишнього світу» [5, с.4].

Вивчаючи дитячу психологію та індивідуальні особливості дітей, психолог Вільям Штерн прийшов до висновку, що розвиток дитини визначається взаємодією двох чинників — спадковості й середовища. Середовище, стверджував він, створює умови, у яких реалізуються визначені спадковістю особливості людини.

Прихильники цього напряму сходяться в тому, що психічні процеси мають біологічну природу, а інтереси, спрямованість, здібності особистості формуються як явище соціальне. Згідно з твердженням англійського психолога Д.Шаттлворта, на розумовий розвиток людини біологічні та соціальні чинники впливають у таких співвідношеннях: 64% — спадковість, 16% — відмінності в рівнях домашнього середовища, 3% — відмінності в особливостях виховного впливу в рамках тієї ж самої сім'ї, 17% — вплив як особливого чинника взаємодії спадковості та середовища. [7].

Залежно від прихильності до тих чи інших поглядів відводиться й різна роль процесів виховання в розвитку особистості. З одного боку, за несприятливих умов середовища визначається його безсилля (Ж. Піаже), а з іншого — вважається за доцільне активне втручання в поведінку людини — «жорстка поведінкова інженерія» (Б. Скіннера).

Серед важливих чинників, які впливають на формування фізично й духовно здорової людини чільними є: фізична культура, спорт, спортивна рекреація, активний спосіб життя горян, багатий природний потенціал (чисте повітря, мінеральні джерела, екологічно чисті продукти, розмірений ритм життя, відсутність стресових ситуацій, які створює урбанізований соціум). В цьому контексті ми погоджуємося з думкою П.Лесгафта, що «головним засобом запобігання хворобам є гармонійний розвиток духовних і фізичних сил людини», який має всі умови для успішної реалізації у Карпатському регіоні.

Прикарпаття — це унікальний край: екзотичні ландшафти, цілющі джерела, давня і цікава історія, унікальні пам'ятки культури, самобутні етноси (гуцули, бойки, лемки), розвинута мережа туристичних послуг — все у цьому регіоні має великий вплив на виховання особистості.

Ще з давніх-давен високо моральним вважалося бережливе ставлення до «всього суцього на землі», до живої і неживої природи, тваринного і рослинного світу. Для декого можуть видатись дивними своєрідні правила-застереження щодо того як поводитись у навколишньому середовищі. Однак вони передавалися із покоління в покоління, з вуст у уста, і на сьогодні не втратили свого виховного значення. На їх засадах розвинулась у горян надзвичайна любов і прив'язаність до всього свого, рідного, починаючи від гірської скелі чи каменя-валуна на узбіччі, — які навіть отримали в місцевих жителів власні назви і цікаві легенди про їх походження (кам'яна багачка, кам'яна жаба, протяті каміння, скелі Довбуша, писаний камінь...), — до бурхливого у повільного маленького потічка, і до найвищих вершин та прекрасних полонин. Наведені факти свідчать, що показниками моральної вихованості у горян завжди були конкретні вчинки і поведінка людей, які слугували добрим прикладом для наслідування молодим поколінням.

Формування особистісної культури здійснюється соціумом під впливом середовища через соціальні осередки та інститути (сім'я, соціальні групи, виховні заклади, формальні та неформальні об'єднання). Аспект культури особистості прийнято називати культурністю людини, яку здавна пов'язували з освіченістю.

Однак ще Г.Сковорода, С.Гроф та ін. вказували на суттєві відмінності між психічними ознаками людини високодуховної та людини високо освіченої. Високо освічена особистість може бути егоїстичною і застосовувати набуті знання та вміння на шкоду іншим, а високодуховна людина характеризується спрямованістю на загальне благо, прагненням до гармонії. Вона усвідомлює свою причетність до всього, що відбувається у світі, мудра, чесна, здатна завжди прийти на допомогу.

В «Українському педагогічному словнику» духовність тлумачиться як індивідуальна вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти «для інших». Перша — це потреба пізнання світу, себе, смислу і призначення свого життя. Друга — характеризується добрим ставленням особи до людей, які її оточують, увагою, готовністю прийти на допомогу, розділити радість і горе [2, с.106].

Таким чином, можна зробити висновок, що духовність віддзеркалюється в моральній, когнітивній, естетичній і творчій спрямованості особистості.

За П.Щербанем, духовна культура особистості — «це система інтелектуального, морального, художньо-естетичного та емоційно-чуттєвого розвитку особистості». А тому складовими духовної культура особистості є: культура інтелектуальна (знання, мислення, НОП); моральна культура (честь, гідність, культура почуттів, статеві культура); культура спілкування (комунікативні здібності, духовні запити, культура мови); національна культура і національна самосвідомість; художньо-естетична культура; християнська морально-етична культура; релігійні заповіді і традиції; родинно-побутова культура; політична, правова культура; екологічна культура особистості [13, с. 27].

Це дозволяє стверджувати, що, духовна культура особистості становить частину загальної культури, і її формування є одним із найважливіших завдань сім'ї та навчально-виховних закладів. Норми та правила поведінки людей, які проживають у гірській місцевості — це не абстрактний продукт чиеїсь діяльності, волі чи бажання, а

об'єктивне явище. Вони зумовлені певними життєвими умовами і досить складними побутовими реаліями (високігір'я, віддаленість населених пунктів від центрів, погане транспортне забезпечення, обмежене коло спілкування, температурний режим, недостатній доступ до інформації, погодні умови, клімат та ін.). Проте оцінюючи сутність свого буття з позицій добра і справедливості, особистої гідності горяни створили свою автентичну «дуже совісну і гуманну мораль», у структурі якої найбільшими цінностями стали духовна культура, людяність і милосердя.

Структурною основою духовної культури особистості є моральні й світоглядні ідеали, духовні потреби та переживання, моральні та світоглядні переконання. Завдяки ідеалам формуються ціннісні орієнтири особистості й інші елементи духовності. Ці ідеали здавна прийнято вважати абсолютними, тобто вічними і незмінними: Істина, Добро, Краса. До них можна віднести ідеали свободи, справедливості. На основі ідеалів формуються духовні цінності, серед них важливе місце займають абсолютні цінності: життя, здоров'я, праця, спілкування, любов до знань, самореалізація. Вони фіксують загальний напрям руху людства — від минулого до майбутнього. Не менш важливо враховувати, наскільки глибоко осмислені загальнолюдські цінності й ідеали совісті, честі, порядності у повсякденній поведінці, у вмінні дотримуватися моральних норм і виконувати соціальні обов'язки. У духовній культурі кожної особистості ці цінності набувають індивідуального забарвлення [8].

Важливою характеристикою духовності слід вважати перетворення знань про ідеали в переконання й духовні почуття. Ідеали та цінності в духовній культурі особистості тісно пов'язані з її духовними потребами та інтересами.

Як відомо, палітра людської духовності досить різноманітна. Та найвищим проявом духовної культури особистості є її свідомість, оскільки всі інші різновиди духовності становлять її зміст. Філософи стверджують, що рівень духовного розвитку суспільства та його розвиток у цілому визначається рівнем суспільної свідомості всіх його членів. А суспільна свідомість людей складається з громадянської, політичної, ідеологічної, правової, громадянської та національної самосвідомості. Свідомість виявляє себе у знаннях, переконаннях, а головне — у вчинках та діяльності людей. Зміни в її структурі зумовлюються практикою пізнання, трудовою діяльністю, зовнішніми виховними впливами [9].

Національна свідомість особистості відноситься до загальнолюдських цінностей. Вона передбачає національно-культурну ідентифікацію себе з певною нацією, сприяє розвитку її цінностей та усвідомлення ментальності свого народу. Формується національна свідомість всіма засобами рідної мови, історії, культури, мистецтва, середовища, народними звичаями і традиціями.

Відсутність національної свідомості нерідко призводить до відчуття меншовартості, другорядності рідної мови і культури, врешті-решт, — і самого себе. Внаслідок цього в молодих людей поступово зникає почуття власної гідності та гордості. І якщо на цей процес не впливати, то згодом вони стають егоїстичними байдужими пристосуванцями.

Сучасна молодь перебуває в постійному пошуку нового, досі невідомого. Їй притаманний дух романтизму та творчості. Ці прагнення вона реалізує в молодіжних об'єднаннях та організаціях. «Пласт», «СУМ», скаути й «Січ» — це лише деякі з них. Діяльність молодих людей в таких організаціях сприяє розвитку організаторських здібностей, ініціативи, творчості та дисциплінованості, виховує дух товарищескості, солідарності. Активна участь підростаючого покоління у нових молодіжних структурах ще раз підтверджує їх необхідність. Адже вони доповнюють шкільне виховання і певним чином розширюють його межі. Проте відсутність належного фінансування, брак добре підготовлених фахівців, погана поінформованість зумовлюють певні труднощі в їх роботі.

Відродження українських виховних традицій аж ніяк не означає повернення назад, у минулі історичні часи. Ми намагаємось відродити національну систему виховання не лише для того, щоб відновити кращі здобутки минулого, а й для того, щоб наповнити її сучасним науковим змістом. Адже правильно організоване виховання формує повноцінну цілісну особистість, яка високо цінує свою громадянську, національну і особистісну гідність, совість, честь. Необхідно виховувати у зростаючого покоління почуття патріотизму, готовності захищати свій рідний край, а крім того, — повагу до традицій, обізнаність з національною культурою та історією.

Систематична орієнтація на особистість, його національні і загальнолюдські якості — найважливіше завдання педагога-виховника. Тому формування духовної культури особистості, зокрема її загальнолюдського змісту, неможливе без врахування позитивного впливу соціокультурного середовища в якому зростає конкретна особистість. А здійснювати цей важливий процес повинні національно свідомі педагогічні кадри, які мають значний духовно-культурний потенціал і можуть зробити реальний внесок у цю справу.

Як стверджують дослідники (О.Сухомлинська, Ю. Руденко, В.Кузь та ін.), відродження національної системи виховання треба починати з національного відродження вчителів, тобто тих, хто повинні безпосередньо здійснювати цей складний і багатогранний процес. А починати треба, перш за все, із пробудження національної свідомості та власної гідності, із поглиблення знань з історії рідного краю, з відновлення літературно-мистецьких традицій. Духовна діяльність учителя — це активність його зусиль щодо залучення вихованців до національної культури і творчості, розвитку їх моральної краси.

Окрім цього, сам учитель повинен виступати взірцем народної мудрості та духовності, бути постійним проповідником моральних надбань народу, збагачених досягненнями світової цивілізації. Адже через духовність особистість порівнює і співвідносить себе з іншими людьми та своїми попередниками. Якщо ж молодь не знає

своїх історичних надбань та національних цінностей, вона значно втрачає у своєму як національному, так і загальнолюдському розвитку.

Сучасній молоді притаманний морально-правовий, культурно-історичний та національний нігілізм. І як наслідок — втрата впевненості в завтрашньому дні, поступовий розвиток почуття меншовартості перед західними соціокультурними цінностями та здобутками. Проте, на наш погляд, найбільш суттєвою причиною є: відсутність належних знань про свої історико-культурні традиції, необізнаність з моральними нормами і духовними цінностями рідного народу та своїх земляків. А духовні цінності українського народу — це витвори людського духу, зафіксовані в здобутках науки, мистецтва, моралі, культури. Компоненти духовності українців становлять національні цінності, які є серцевиною освіти і виховання.

Національні духовні цінності — це свідомий вибір, що спонукається певними бажаннями і пов'язаними з цим переживаннями. Це духовні вектори життя, система громадянсько-національної орієнтації, яку формують в особистості батьки, викладачі, громадськість.

Цінність переконань — у духовності людини. Саме духовність є основою перетворення внутрішніх національних переконань у духовно-моральну поведінку. І до тих пір, поки кожен учитель, кожен виховник не визначиться в особистих ціннісних орієнтаціях, не пройметься духовними цінностями українського народу, не поєднає життя особистості з соціокультурним середовищем його рідного краю, формування їх в учнівській молоді відбуватиметься надто повільно.

Однією з педагогічних проблем формування національних духовних цінностей особистості є недостатньо чіткі уявлення вчених-педагогів, виховників-практиків про те, як розвивати в молоді духовність в умовах, коли посилено пропагуються утилітарно-прагматичні цінності, особиста користь, егоїстичні інтереси, культ сили та інше. Під впливом пропаганди ринкових відносин, ілюзорних можливостей швидкого збагачення понад 80 відсотків молодих людей надають перевагу цінностям матеріальним перед духовними.

Філософські питання про сенс життя, заради чого здійснюється діяльність людини, про добро і зло для більшості з них — малозрозумілі абстракції. У зв'язку з цим виникає складна педагогічна проблема — розвиток у молоді смаку до духовної сторони життя, бажання засвоїти духовні цінності свого народу.

Відомому педагогу В.Сухомлинському вдалося ще в радянський період пов'язати моральні загальнолюдські цінності з національними, одухотворити педагогіку, зблизити національні цінності — рідну мову, літературу, народні традиції і звичаї, — духовність у широкому розумінні — із шкільництвом, практикою виховання та оточуючим середовищем.

Аналіз стану речей щодо рівня вихованості зростаючого покоління, переконливо доводить, що на формування особистості впливає не лише навчально-виховна діяльність на уроках та позаурочних заняттях. «Людина була й завжди залишається дитям природи, і те, що її ріднить з природою, має використовуватися для її прилучення до багатств духовної культури», неодноразово зазначав В.Сухомлинський [10, с.17]. Відомий педагог-гуманіст у своїх працях обґрунтував вихідні положення про взаємовплив і тісний взаємозв'язок таких соціальних інститутів як школа і сім'я, розкрив багатогранні можливості впливу на процес виховання зовнішнього середовища.

Географічне розташування, навколишнє середовище, природні умови визнаються основними у формуванні ментальності жителів гір. Згідно твердження А.Толстоухова: «Саме природні умови визначаються основним чинником, який впливає на формування психофізичних особливостей не тільки людини, а й на розвиток відношень як всередині суспільства, так і за його межами» [6, с.147]. Тому що «світогляд дитини формується на основі спостереження та аналізу життєвих ситуацій спілкування дорослих між собою, оцінювального ставлення до навколишнього світу, здобуття освіти, професії та самовизначення під впливом оцінок батьків та вчителів.» [3, с.13]. Відчуженість особистості від природного середовища породжує чимало проблем.

До основної проблеми кризи духовності, що потребує нагального розв'язання в Україні, спеціалісти відносять такі: екзистенційний вакуум, загальне моральне зубожіння, поширення зневіри, занепад традицій і звичаїв українського народу, знищення загального рівня культури значної частини населення, зайнятої «виживанням», безвідповідальність за свої слова, думки та вчинки; нехтування принципами гуманності, небажання прийти на допомогу ближньому через принцип «моя хата скраю», пропаганда культу споживання, наживи, збагачення, неухильне зростання злочинності, наркоманії, проституції, зниження рівня духовності, моральності у засобах масової інформації, де пропагують антигуманність жорстокість, культ сили, сексу і всюдозволеності — так звана «інформаційна шизофренія».

Український філософ Г.Сковорода мудро підкреслював: «Правильно використав час той, хто пізнав, чого треба уникати і чого домагатися». Рефлекс пристосуванства, про який часто згадують українські науковці став морально-духовною хворобою багатьох людей, які довгі роки жили в духовному вакуумі безбожницького суспільства. Це не могло не позначитись на духовному здоров'ї не лише суспільства, а й окремої особистості. Розчарування, соціальна апатія, пиятика, зростання злочинності, розпад сімейних стосунків тощо стали факторами ризику для молоді Української держави, яка лише інтегрується у світову та європейську співдружність.

Тому активізується роль соціальних наук, зокрема педагогіки, психології, «які спрямовані на подолання життєвих криз особистості й суспільства, які можуть передувати соціальним та індивідуальним кризам і катастрофам». Адже коли духовні цінності рідного народу забуваються або ж не знаходять належної підтримки, то

загальна система виховання занепадає. При цьому в молоді послаблюються родинні зв'язки, зникає повага до народних традицій та звичаїв.

Висновки. Формуванню духовної культури молоді сприяють чимало важливих чинників, серед яких провідними є: середовище, історичне минуле нашого народу, рідна мова, народознавство, художня література, гуманістичне виховання. Тому ми повинні на основі кращих традицій культурної спадщини минулого в поєднанні із загальнокультурними традиціями сьогодення здійснювати посильний вплив на формування духовної культури зростаючого покоління. Подальші наукові розвідки пов'язуємо з дослідженням навчально-виховного середовища гірської школи.

1. Бех І. Виховання особистості: У 2-кн. — Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. — К.: Либідь, 2003. — 344 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997. — 376 с.
3. Іванюк Г. Вплив культурологічних чинників на діяльність сільської школи // Початкова школа. — 2008. — №9. — С.12-14.
4. Лаврук М. Гуцули українських Карпат (етнографічне дослідження). — Львів, 2005. — С. 3-19.
5. Мистецтво життєтворчості особистості: Науково-методичний посібник. — К.: Інститут змісту і методів навчання. — 1997. — Т.2. — 936с.
6. Філософія природи: Монографія / А.Толстоухов та ін. — К., 2006. — 208 с.
7. Палчевський С. Педагогіка: Навч. посіб. — Київ, 2008. — С.366-384.
8. Постовий В. Ціннісні орієнтації української сім'ї (історико-педагогічний аспект) // Педагогіка і психологія. — 1997. — №1. — С.185-191.
9. Психологічний словник / За ред. В.І.Войтка. — К.: Вища школа, 1982. — 215 с.
10. Сухомлинський В. «Батьківська педагогіка». — К.: Рад. школа, 1978. — 234 с.
11. Основи екології та соціоекології. Навч. посіб. під редакцією Енколо В.М. — Львів: «Афіша», 1998. — 168 с.
12. Ушинський К. Вибрані педагогічні твори.: В 2-х т. — К.: Рад. школа, 1983. — Т.1. — 488 с.
13. Щербань П. Формування духовної культури особистості // Рідна школа. — 2000. — №1. — С.23-28.

Юрій Копчак,

кандидат економічних наук, в.о. доцента,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Yuriy Kopchak,

Candidate of Economics, acting assistant professor,
Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University

Лілія Копчак,

старший викладач кафедри іноземних
мов Інституту туризму і менеджменту,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Liliya Kopchak,

senior lecturer, chair of Foreign Languages
and Country Studies, Institute
of Tourism and Management,
Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University

Олена Хрущ,

кандидат психологічних наук, доцент,
Лауреат премії Кабінету Міністрів України
за внесок молоді у розбудову держави,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Olena Khrushch,

Candidate of Psychology, assistant professor,
the Prizewinner of the Cabinet of Ukraine
for the Contribution of Youth to the State building,
Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University

**ПРИРОДНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ, ЩО ОБУМОВЛЮЮТЬ
СПЕЦИФІКУ ГОСПОДАРЮВАННЯ І КУЛЬТУРИ ЖИТЕЛІВ ГІР**

**NATURAL, SOCIAL AND ECONOMIC FACTORS CAUSING SPECIFIC
CHARACTER OF FARMING AND CULTURE OF THE MOUNTAIN INHABITANTS**

In the article questions of comparative studying of specificity of farming and culture development in mountain regions of some individual countries of the world are considered. Authors prove that many common features in their development are caused by natural and climatic conditions of mountains. Also, problems of preserving indigenous population, in particular, Huzul ethnos in the Ukrainian Carpathians, are being studied

Постановка проблеми. Одним із шляхів успішного економічного розвитку і збереження традиційного укладу господарювання та культури автохтонного населення гір в умовах потужної глобалізації є посилена увага до проблем гірських регіонів та їх розвитку.

Доповіді дослідників Українських Карпат, Словацьких Татр, Румунських Карпат, Американських Аппалач на Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах в умовах глобалізації: стан, проблеми, перспективи» (Івано-Франківськ, 2008) зводились в основному до наступного:

- для збереження багатомістової культури горян та її ефективного використання у вихованні дітей необхідно вивчати, оберігати і розвивати кращі трудові, моральні, господарські традиції автохтонного населення;
- природно-кліматичні умови гір визначають спосіб ведення господарства, напрями розвитку місцевих виробництв, особливості життя і виховання дітей;
- світовий глобалізаційний процес з його потужною промисловістю, інформаційно-комунікативним технологіями, масовою культурою не враховує регіональні особливості, специфіку життя і господарювання в гірських регіонах з їх розміреним та уповільненим розвитком;
- збереження культурно-трудова традицій від надмірно швидких і не завжди виправданих «прискорювачів прогресу» в горах: розширення гірничовидобувної промисловості, розміщення хімічних, текстильних виробництв, винищення лісів призводить до негативних наслідків, що завдають шкоди розвиткові традиційних видів діяльності горян: лісівництва, тваринництва, сінозаготівель, художніх промислів тощо;
- примноження притаманних для краю видів діяльності за рахунок розвитку гірського туризму, створення рекреаційних зон, оздоровчих закладів, лісопаркового господарювання. Особливо на часі повернення на новій економічній основі до розведення і вирощування коней і, головним чином, овець; виробництва екологічно чистої продукції тваринництва: молока, м'яса, вовни тощо.

Це дасть роботу і заробіток десяткам тисяч горян.

Мета статті. У зв'язку з тим, що мова не йде про життя, освіту і розвиток лише в Українських Карпатах, але й про гірські регіони в інших країнах світу (автори даного матеріалу перебували в США та інших країнах світу, де вивчали особливості життя горян), ми ставимо за мету визначити природні, соціально-економічні чинники, враховуючи і використовуючи які, можна домогтись розвитку цих регіонів.

Дослідження традиційних народних ремесел в Українських Карпатах та ознайомлення з народними виробами в музеї Аппалач (штат Теннесі) майстернями Береа коледжу (штат Кентуккі), за матеріалами журналу «Eritage Appalachian», («Спадщина Аппалач») дозволяють зробити висновок про їх подібність, що обумовлено ландшафтно-кліматичними умовами та способом життя і господарювання жителів гір.

Розвиток народних промислів у свій час був обумовлений:

- потребами в ремеслах ужиткового характеру (глиняний і дерев'яний посуд, домотканий одяг, вироби з вовни та шкіри тощо) для підтримки життєдіяльності в далеких гірських поселеннях;
- недостатність (обмеженість) придатної для обробітку землі спонукає до занять народними ремеслами як об'єкту діяльності і засобу для виживання;
- в горах, де короткий весняно-літній період, холодна, дощова осінь і затижна зима, жителі перебувають тривалий час в оселі, приміщеннях, що сприяє заняттям різними видами народних ремесел;
- близькість до природи, її розуміння та використання підручних природних матеріалів і засобів (дерева, вовни, шкіри, каменю, глини тощо) жителями Карпат і Аппалач дуже подібні;
- рідкорозселеність, відсутність відволікаючих факторів типу безпредметних балачок із сусідами, різних зібрань, надміру засобів комунікацій, спокій, а часто і самотність дозволяють зосередитись на одному чи декількох видах народного ремесла;
- вироби народних умільців, як правило, добре декоровані, художньо оздоблені різьбою, інкрустацією, кольорами, орнаментами близькими до природних ландшафтів. Творчість вимагає тиші, спокою, усамітнення, чого в умовах гір є достатньо.

Адже творчий потенціал людини — це система психофізіологічних і, насамперед, психологічних якостей. Важливими його складовими є мотиваційна, світоглядна, інтелектуальна. Психологія творчості включає як мінімум три складові: творче мислення як ядро творчості, творчу діяльність як реалізацію задуму на практиці і формування творчої особистості як результат активності дії двох попередніх складових.

Краса Карпат і Аппалач, різноманітні зміни гірських ландшафтів, гра світла і тіні, глибокі провалля і кам'яні та лісисті підйоми — все це викликає неспокій душі: розвивається уява, політ фантазії тощо. Природа витворює диво і викликає творчо перетворюючу діяльність людини. Основою народної творчості жителів гір є бажання зробити красивим одяг, житло, речі побуту тощо.

В горах, на відміну від рівнини, яка навіює спокій та одноманітність, часто виникає потреба розв'язувати нові, несподівані, життєво важливі потреби. Тому психіка горян спрямована на перетворення світу, що її оточує, на створення нового. Чим складніші ситуації, різкіша зміна умов, тим більше розвивається народна творчість, створення систем художніх образів, нової художньої реальності.

Таким чином, щоб зберегти і розвинути те, що дане природою і Господом Богом, уряд, місцеве самоврядування мають вжити всіх заходів, щоб пізнати і підтримати те, що ще живе і майже збережене в Українських Карпатах.

В багатьох розвинутих країнах цивілізаційні процеси зайшли надто далеко, що породило резервації, перетворення автохтонного населення в прислужників, розважальників, напівжебраків.

Допустити цього в Українських Карпатах не можна. Треба вчитись на чужих помилках.

Пропозиції. Щоб місцеві горяни: гуцули, бойки, лемки, частково покутяни — не втратили «гонір», були і в період глобалізації самодостатніми, мужніми, гостинними, вільними, гординами, талановитими господарями, необхідно на державному рівні не на словах, а на ділі сприяти розвитку індивідуальних господарств горян.

Ми підтримуємо ініціативу Президента України В.Ющенка про збереження і популяризацію гуцульської культури, створення сприятливих умов для розвитку народних художніх промислів. Указ про це опубліковано нещодавно.

Ми повністю підтримуємо ідеї і пропозиції щодо розвитку Гуцульщини, висловлені талановитою людиною, педагогом Ігорем Пелипейком у статті «Як нам порятувати гуцулів?», що опублікована в «Гуцульському календарі» (2006 р.) і передрукована в журналі «Гірська школа Українських Карпат», 2-3 випуск, 2007 р.

На превеликий жаль, Ігор Аполлонович не дожив до цих днів, коли низка його пропозицій почала втілюватись у життя. Це і повернення горянам пограбованих комуністичним режимом земель, і надання додаткових пільг жителям території зі статусом гірських, це і підтримка головою Івано-Франківської обласної державної адміністрації Миколою Палійчуком тих господарств, які відновлюють розвиток вівчарства і конярства.

Багато з пропозицій І.Пилипейка на часі сьогодні. Серед них:

- у кожному карпатському районі створити школу гірського господарства. Така спроба в Івано-Франківській області є.

Відділ освіти Верховинської РДА (завідувач Дідушко В.І.) спільно з кафедрою агрохімії і ґрунтознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (зав. кафедри, доктор сільськогосподарських наук, професор М.Волощук) організують школу гірського землеробства в одному із сіл Верховинського району. Таку ж школу планується організувати і в Косовському районі.

Поки-що не здійснились пропозиції І. Пилипейка щодо:

- «забезпечення медичної допомоги горянам не на нижчому рівні, як міського населення»;
- з'єднання присілків з центрами гірських сіл дорогами з твердим покриттям;
- матеріального заохочення молодим сім'ям будувати свої оселі на присілках, щоб запобігти знелюдненню гір тощо.

Поволі, навіть в умовах фінансової кризи, життя в горах нормалізується. Для цього є розуміння багатьма людьми неповторності і краси Карпат та почуття відповідальності за їх збереження і розквіт.

1. Указ Президента «Про збереження і популяризацію гуцульської культури». — № 703/2009. — 2 вересня 2009 р.
2. Пилипейко Ігор. Як нам порятувати гуцулів // Гуцульський календар. — 2006.
3. Хрущ Василь. Гірський регіон як особливе макросередовище навчання, виховання і розвитку учнів // Гірська школа Українських Карпат. — 2006. — №1. — С.76-82.
4. Рекомендації науковців Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника «Про врахування впливу гірського природного і соціального середовища на розвиток, навчання і виховання учнів // Гірська школа Українських Карпат. — 2007. — № 2-3. — С.16-18.
5. Хрущ Олена. Гори і психологія горян. Досліджуємо особливості впливу гірського середовища на формування психології горян // Гірська школа Українських Карпат. — 2007. — №2-3. — С. 174-176.

Ярослава Васишин,

старший викладач кафедри
української літератури Інституту філології,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Yaroslava Vasylyshyn,

senior lecturer of the Chair
of Ukrainian Literature,
Institute of Philology, Vasyl Stefanyk
Pre-Carpathian National University

**«ЛЮДИНА ГІР – ЖАХЛИВО ПРЕКРАСНИЙ ТИП УКРАЇНЦЯ...»
(ТРИКНИЖЖЯ «ВЕРХОВИНА»)
(ДОМІНАНТА НАЦІОНАЛЬНОГО В «ПОЕЗІЇ ЕСТЕТИКИ СТРАЖДАННЯ»
ВІД «КОБЗАРЯ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ДО «НЕВОЛЬНИЧИХ ПЛАЧІВ»
ЗИНОВІЯ КРАСІВСЬКОГО)**

**DOMINANT OF THE NATIONAL IN «POETRY OF THE SUFFERING AESTHETICS»
(FROM «KOBZAR» BY TARAS SHEVCHENKO TO «THE SLAVES' CRYING»
BY ZINOVIIY KRASIVSKY)**

Страждання, допоки буде жити людина, буде з нею завжди.

Олександр Довженко

Постановка проблеми. Дискурс на дану тему можливий тільки за однієї умови: необхідно з'ясувати ті важливі історико-політичні засади, що передували зародженню «поезії естетики страждання».

Характерною особливістю українського літературного процесу 60-х — 90-х рр. двадцятого століття є те, що твори художньої літератури можна умовно розділити на дві групи: література ангажована (І.Кошелівець), компромісу (конформізму) й література спротиву (опору), яка згодом отримала назву дисидентської літератури. До першої групи ангажованої, (компромісу-конформізму) літератури відносяться твори такого літературного покоління і того періоду, про які з боєм сказав Анатолій Дімаров: «Я належу до покаліченого отого покоління, яке не могло себе по-справжньому реалізувати, бо в нього були надрізані крила. І ми самі собі їх надрізуали. Це велика трагедія» (*В'ячеслав Медвідь. Шістдесятництво: міф і реальність // Кур'єр Кривбасу. — 1997. — Ч.1-2. — С.139*).

Автори, які усвідомлювали агресивність політики тогочасного режиму до творчої особистості, працювали в письменницькому цеху самовіддано, щиро, але намагались оминати проблеми національного, традиції — теми, на які було накладено партійними цензорами суворе табу. Цьому літературному процесу дав досить виразну характеристику відомий український діаспорний учений-літературознавець Іван Кошелівець: «...чиста поезія має пригожий ґрунт для життя тільки у вільному суспільстві, у тоталістському ж вона неминуче ангажується, розгалужується по двох лініях: одні поети не витримують натиску і йдуть по течії віронопідданства, і доза фальшу в їх творчості прямо пропорційна утискові. Другі стають проти течії — в обороні людської свободи. Тут Шевченко, Шевченкове: «Караюсь, мучуся, але не каюсь...» (*І.Кошелівець. У хороший Шевченків слід ступаючи... Передмова до збірки. В.Симоненко. Берег чекає. С.58. Сучасність. Мюнхен.1973*).

Проблема автентичного буття (В.Стус С.254. с.366) в тогочасному суспільстві полягала в тім, що гострий конфлікт, який вибухнув між інтелігенцією і офіційною владою на ґрунті прав і свобод (слова в політиці й творчості) не давав можливості бути вільними у виборі творчого шляху для відображення реальної суті буття нації.

Чи міг таланти справжнього митця слова дозволити йому втечу від себе самого, щоб уникнути участі у цьому конфлікті — питання, звісно, риторичне, бо «... не можна втекти від життя в усій його складності від нерозв'язно-подвійної емпірико-трансцендентної природи самої людини — ні в життєву метушню, ні в абсолютну споглядальну духовність, — не порушивши при цьому найважливіших зв'язків між людиною і світом» (*Елеонора Соловей. Українська філософська лірика. К., Юніверс, 1999*).

Цю думку переконано довели митці слова другої групи літературного процесу 60-х — 90-х років ХХ століття — творці дисидентської літератури, (спротиву-опору), які були об'єднані спільною ідеєю опозиції, протистояння, незгоди щодо офіційної влади.

Протестанти у своїх практичних діях, а також у творчому процесі над науковими, публіцистичними працями сподівались на свій захист і силу впливу на держави всесвітньо прийнятої «Загальної декларації демократичних прав і свобод людини», яка була проголошена 10 грудня 1948 року. Тому ще часто активних учасників спротиву-опору називали правозахисниками, незгодними, а вже каральні органи долучили синонім — дисиденти. Це були автори творів актуальної публіцистики (від латинського *publicus* — суспільний); гострих полемічних виступів, прозової художньої публіцистики, а також вражаючої політичної поезії, що має ще назву публіцистичної лірики. Такі твори писались, тиражувались і розповсюджувались таємно, у вигляді самвидавних текстів. Серед найактивніших розповсюджувачів «самвидаву» була відома родина Світличних: письменник Іван Світличний, його дружина Леоніда Світлична, його сестра Надія Світлична. Правозахисники Іван та Надія Світличні за таку діяльність із «самвидавними» текстами відбували великі терміни ув'язнення у таборах суворого режиму. Арештованих і покараних на різні терміни ув'язнення тільки за участь у самвидавному процесі (тиражування, розповсюдження, зберігання текстів «самвидаву») було близько сотні.

Тексти самвидаву розповсюджувались серед прогресивної інтелігенції ручним переписуванням, тиражуванням, машинописними збірками, які часто таємно вивозились на зарубіжжя. За кордоном «самвидав» українськими діаспорними літераторами редагувався, формувався в літературні видання. Над виданнями української книги активно працювали діаспорні літературознавці: Ігор Качуровський, Дмитро Штогрин, Іван Кошелівець, Леонід Рудницький, Богдан Рубчак та багато інших вчених — українців, що опинились у вигнанні в різні часи. Творчістю Михайла Осадчого, Олесь Бердника — редагуванням, літературно-критичним аналізом, підготовкою до видань їхніх творів — у різні часи опікувався літературознавець Ігор Качуровський (*Олесь Бердник. Прометей. Вибрані твори. Передмова. Ігор Качуровський. Мюнхен. 1981. с. 255.*)

Передані на зарубіжжя самвидавні тексти із творчості Гелія Снегерьова редагувала, опікувалася виданням правозахисник Надія Світлична (Гелій Снегерьев. Набої для розстрілу. Нью-Йорк -1983-Торонто.). І тільки згодом, коли ці матеріали потрапляли до видавництва у Торонто (Канада), Париж, Балтимор (Франція), Мюнхен (Німеччина), Нью-Йорк (США), то народжувались книги вражаючого змісту, які стали правдивою фотографією України тогочасної доби. Видання здійснювалось повноцінними книгами (часто малими накладками), і тільки за таких обставин уже самвидавні тексти ставали літературою, яку на теренах України політична цензура називала дисидентською.

Відомий правозахисник, один із активних творців дисидентської літератури, Микола Холодний пропонував для неї різні назви: «Література самвидаву», «Захальна література», «Література опору», «Літературне підпілля», «Літературна опозиція» (Микола Холодний. Черга у вожді: хто крайній? // Сучасність. — 1997. Ч.8). Називали таку літературу в офіційній пресі та на зарубіжжі літературою дисидентів, «самвидавною літературою», або «самвидавом» («самвидав — позацензурне нелегальне видання поетичних збірок, альманахів, журналів, окремих творів... Самвидав — найвагоміший внесок шістдесятників у рух опору.» (*Літературознавчий словник-довідник. Академія. 1997. С.622.*)

Тут слід зазначити, що існує суттєва різниця між текстами самвидаву, тобто «самвидавом», і літературою дисидентською. Тексти, що писались у підпіллі, були носіями особливої інформації і мали певну мету, яка полягала в тому, щоб донести правду про істинну, ворожу до нації, суть тієї політики, яка культивувалась партійним режимом на теренах України. Саме тому, справедливо буде зазначити, що деякі з них не завжди можуть заслуговувати на звання «літератури».

Великий спектр жанрів самвидаву відображав ті гострі, полемічні проблеми, що виникали на фоні боротьби словом за права і свободи у тоталітарному суспільстві. Дані взірці носили в собі певну публіцистичну політичну інформаційність, а також (це стосується художніх текстів) особливу художньо-естетичну образність. Всі ці тексти були носіями «правди факту», що плавно переплавлялась, переходила у «правду художню».

Яскравим прикладом цих подій може слугувати перша збірка Василя Симоненка «Берег чекань», що вийшла за кордоном двома накладками (1965 — 1966 рр.). Перш, як потрапити на зарубіжжя, вона у машинописному варіанті ходила із рук в руки, багато творів із неї читачі вивчали напам'ять і передавали їх із уст в уста. Після трагічної смерті поета, коли в офіційній пресі його твори знали зазвичай цензуровані, справжній Василь Симоненко із нової збірки, виданої на зарубіжжі, заговорив такою силою своїх творів і метафоричною мовою в них, які кинули в жах тодішніх можновладців:

Уже народ — одна суцільна рана,
Уже від крові хижіє земля,
І кожного катюгу і тирана
Уже чекає зсукана петля.

(*В.Симоненко. Берег чекань. Сучасність. Мюнхен.1973. С.175*)

Твори дисидентської літератури мають багату жанрову й тематичну палітру із домінантою в них проблем національного: «...під національною літературою розуміємо тут ту літературу, яка формує націю духово, тривало позначаючись на її ментальності» — (*Володимир Державин. Література і літературознавство. Національ-*

на література як мистецтво. Івано-Франківськ. 2005. Упорядник Степан Хороб. С.56.). Автори цієї літератури свідомо, а інколи на рівні підсвідомості, силою слова чинили опір русифікації, денаціоналізації українського етносу: «...дисидентський рух 60-х, 80-х років ...був модифікацією національно-визвольної боротьби українського народу» (Мирослав Маринович. *Блиск і вбогість українського правозахисного руху // Сучасність. — 1992. С.24, — 12 число.*)

Ті паростки боротьби словом, спротиву-опору, що сміливо з'являлися після холодної відлиги, проростали, традиційно для України, через літературну творчість. Виразними були у ній теми високої громадянської позиції у захисті права на вільне й чесне слово в обороні української мови; теми про право на вільне висловлювання своєї думки про злободенні проблеми в житті української нації; а також теми про право на розповсюдження ідеї про самостійний розвиток України, як держави. Спостерігаємо за тим, як у творах цієї другої групи літератури, її проблематиці: «... національна література стає є явищем естетичним, але разом з тим й ідеологічним...» (Володимир Державин. *Література і літературознавство. Національна література як мистецтво. Івано-Франківськ. 2005. Упорядник Степан Хороб. С.56.*).

«Сила людини Опору — лише у ній самій. Тому конфлікти внутрішні постають як загрозові й нищівні: тут небезпека опертя катастрофічна» (Елеонора Соловей. *Українська філософська лірика. К. — Юніверс, 1999 // Проблема автентичного буття (В.Стус) С.266*), — саме катастрофою всього життя обернувся спротив для сотень свідомих митців слова — арешти, принизливе слідство, цинічні у своїй суті суди, а після них — кара на довготривалі терміни (до десяти і більше літ суворого режиму). Провина на всіх одна — сміливий спротив-опору тоталітарному режиму тільки словом у художній, художньо-публіцистичній творчості:

Хто дав вам право розбійницьким примусом
Люд з України вивозить мільйонами?
В рабство людей гнати цілими сім'ями,
Це за якими людськими законами?
Запам'ятайте сваволі апостоли:
Владу дикунським насильством породжену
Не порятують ні вбивства, ні розстріли...
Згинуть тирани з сатрапами лютими..
Вашої смерти-загибелі молимо..

(Святослав Караванський. *Моє ремесло. Лондон. 1981. С.63*).

Ця смілива інвектива багатолітнього в'язня совісті Святослава Караванського ставала причиною нових тортур для нього самого (за — суджено автора на 25 літ позбавлення волі у таборах суворого режиму). Тому стає очевидним те, про що писав Євген Маланюк: «Мистецька творчість нещадна й мстива. Вона викриває в творі національність творця, вона зраджує в нім найглибше — расу» (Євген Маланюк. *2 т., Торонто, — 1962. С.29.*)

Режимні цензори пильно стежили за текстами, щоб подібні гострі строфи не дійшли до душі і серця поневоленого народу, бо: «Суцільна безлика маса, а не народ потрібна була режимові, щоб нівелювати все, що звалося українським, а особливо — українські яскраві особистості митців. Хвиля репресій лавинно котилася Україною: філософи, історики, літературознавці, мовознавці, письменники, журналісти, художники та інші представники інтелектуальної національної еліти стали жертвами цинічних, у своїй суті, й безглузких за фактами судилищ. Офіційна преса, виконуючи замовлення «прокурорів без мантий», трубила про зраду Батьківщині та ідей химерних яв і пророцтв. Тільки її величність Правда була схована у серцях та душах тих, що їх безневинно розпіняли язиками олжі на кострищах новітніх інквізиторів 60-х.» (Ярослава Васишин. *Цей вічний нескорений дух. // Літературна Україна. 26 вересня. 1996.*)

Із серпня-вересня 1965 року почались на Україні масові арешти активних учасників українського національного руху-опору, що об'єднав навколо себе представників передової української інтелігенції, інтелектуальної еліти суспільства, палких прихильників української ідеї: «Внаслідок цього у в'язничних таборах, спеціальних **психіатричних** лікарнях опинилися найбільш активні діячі, всі ті, хто за своїми переконаннями, не могли і не хотіли коритися жорстокій і всевладній системі...» (Ю.Данилюк, О.Бажан. *Опозиція в Україні. К. — Рідний край. — 2000. с.388. С.656.*). Тут варто особливо з акцентувати нашу увагу на тому факті, що стосується питання «спеціальних психіатричних лікарень», через які пройшли поет-правозахисник Микола Руденко, публіцист Гелій Снегерьев, письменник-фантаст Олесь Бердник і багато інших учасників цього руху-опору: «У тоталітарному суспільстві зловживання психіатрією — не артефакт, це цілком іманентне явище. Не має сенсу очікувати моральної поведінки людей в аморальній ситуації...» (Семен Глузман. *Згода в психіатрії. // Сучасність. — 1992. С.46, — 12 число*).

За період спротиву-опору було арештовано, перебувало під слідством, і несли кару за незгодність із політикою тодішнього режиму близько 800 осіб (Там само.) . Серед цієї великої кількості потерпілих за свою правозахисну діяльність, значну частину складали митці, письменники, яких ще називали незгодними.

Каральна система визначалася особливою жорстокістю у ставленні до письменників, які своєю творчістю стали на шлях правозахисного руху. Саме за таку правозахисну діяльність словом представники цеху пера, їхні родини зазнавали нищівних репресій, знущань. Але маючи у своїх душах силу непереможного «фольксгайсту», більшість з них не можна було залякати, вони не корились репресіям. Феноменальним було і те, що письменники-в'язні продовжували творити в екстремальних умовах — за ґратами. Їх душі були вільними у своїй краси-

вій любові до України і навіть те, що самі вони були кинуті за ґрати за любов до неї, не могло применшити ці чуття, а вони ще дужче розквітали, що передавалось рядками поезії. Цитата Олекси Різниченка — Я винен тим, що українець

Ось у чому криється таїна сили, яка є у своїй художньо-образній домінанті парадигм національного «в'язничої поезії» і та причина, чому ця поезія стала «альтернативною до офіційної літератури соціалістичного реалізму» (Михайло Осадчий. *Морально-етичні та філософські засади українського літературного дисидентства. // Другий Міжнародний Конгрес Україністів. Львів, 1993. — С.197*).

Ігор Качуровський, аналізуючи творчість Михайла Осадчого цього періоду, акцентує увагу на тому, що хоч і в світовій літературній практиці таке явище мало місце, але українська «Тюремна лірика — себто словесна художня творчість позбавлених волі митців — існує не від сьогодні. Це творчість ув'язнених, засуджених, приречених на страту. Це галузь світової літератури, що має чимало високих досягнень: Скальд Отар Чорний, і Франсуа Війон і наші невольницькі думи, і Андре Шеньє, і Достоевський, і Оскар Уайльд... Але дуже боюся, що у ХХ сторіччі саме в цій галузі українська література матиме першість» (Ігор Качуровський. *Лірика Михайла Осадчого. // Українські вісті. Мюнхен. 27 лютого. 1972*).

Самі учасники цього літературного процесу називали її літературою спротиву, опору (іноді — супротиву):

...ніде дітсья — і —
І я суспільний опір тчу
Громаддю. Треба сили с п р о т и в у,
Щоб уціліла міць рамен.
...Брехливій гідрі влучить в голову
І щоб не зник Вітчизни ген.

(Михайло Осадчий. *Скитський олтар. Торонто. 1987.С.66*)

Чи марний с п р о т и в , адже ми
Не лікувались... Кровоточить
Край волі в серці під грудьми.

(Михайло Осадчий. *Ірій. Меморіал. Львів, — 1993. С.72*).

Стане в с п р о т и в до олжі
Розірве і дамби, й греблі
Та стихія надмічна. (Там же. С.99)
Дух с п р о т и в у жене мене в борню.
Мене веде дух волі й правий гнів.
Розбудять день Вкраїни солов'їв (там же. С.110).

Поезія, яка з'явилася за ґратами, була переповнена болем за долю народу, за долю всієї України і за це отримала назву «поезії естетики страждання» (Василь Стус). «Були ще поети, домінанту творчості яких становила любов до Батьківщини, але навряд чи в когось та любов поставала таким нерозв'язаним вузлом суперечностей, так запікалася кривавим болінням, так єднала пристрасть і тверезість. Найвищу пристрасть і найхолоднішу тверезість» (Елеонора Соловей. *Українська філософська лірика. С.270.*), — що ні моральні, ні фізичні тортури не могли зламати той «гін творчості», який приніс в українську літературу оновлення художніх форм, патетики романтичного гуманізму, поживавлення народницьких тенденцій та усвідомлення тягlosti національних цінностей — свободи, волі:

Рву я ґрати і в двері б'ю.
...ВОЛЯ, в морі крові потоплена,
Із тюрмою стає на прю.

(Михайло Осадчий. *Цит. збірка. С.130*)

Особливо виразного значення набувала в літературі опору-спротиву мемуаристика, публіцистика, публіцистична лірика. Всі вони носили ознаки гострої, полемічної публіцистики, — твори, що були написані на підставі документальних фактів, свідчень самих учасників описуваних подій, а також авторських роздумів, полемічних суджень з окресленого питання спротиву. Літературний процес цього періоду відкривав нові імена у публіцистичній поезії. «Публіцистична лірика — тенденційні ліричні твори, в яких виражаються актуальні світоглядні, політичні та ін. погляди. У публіцистичних віршах поети прагнуть показати об'єкт утвердження або заперечення для того, щоб через його зображення підвести читача до справедливості своєї декларації, лірико-публіцистичного висновку.» (Літературознавчий словник-довідник. Академія. Київ. 1997. — С.580.)

Перша книжка поетичної публіцистики, якій передував «самвидав», була збірка поезій «Крик з могили», що побачила світ 1967 року в США і вважалась колективною працею поетів-протестантів. З часом стало відоме ім'я справжнього автора цієї гостро публіцистичної поетичної праці — ним був правозахисник, поет Микола Холодний. Його публіцистична лірика цього періоду була надзвичайно смілива у відображенні «правди факту», а також є доволі високо художньою фотографією доби:

Стоять хрести на демократах,
що впали в жовтні на зорі.
В тюрмі Лук'янівській на чатах

стоять сини-богатирі.
В тюрмі сиділа Україна,
минуле кличучи своє...

(Микола Холодний. *Крик з могили. Торонто. — 1969., с.21*)

Завдяки такій літературі дізнавався світ про сміливих борців-патріотів України, які були учасниками руху опору, що став причиною тих трагічних подій — репресій інакодумців, які тривали цілих два десятиліття (60-х — 80-х рр.) .

Ще будучи на волі, відомий правозахисник В'ячеслав Чорновіл у 1966 році розпочав хроніку цих подій документальною публіцистичною книгою «Правосуддя чи рецидиви терору». Гостре, переконливе слово публіциста В'ячеслава Чорновола розкривало справжню суть терору, який хвилею котився Україною. Реальні події, реальні люди, все про що описував автор у цій книзі, викликало бурю протесту у всьому світі. Його книга «Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців»), що вийшла у Франції 1967 року, (В'ячеслав Чорновіл. «Лихо з розуму» (портрети двадцяти злочинців). Париж. — 1967. — С. 335.): у якій «...йдеться про русифікацію державних установ, шкіл, вузів, культурних закладів, про економічну недорозвиненість більшості областей України і вимушену еміграцію українців до Сибіру, про штучно створювану зміну етнічного складу населення УРСР...» — дала підставу каральним органам долучити до тих двадцяти «злочинців» й самого автора.

Праця Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація» з 1968 року чіткіше окреслила коло проблем правозахисного руху: «... збереження української нації; відновлення відібраних політичних, соціальних і культурних прав українського народу; відрусифікування міст і містечок України; і зрештою — дослідження можливостей незалежного розвитку української нації» (Іван Дзюба. *Інтернаціоналізм чи русифікація. Сучасність. 1968. — С.15*). Гостро-політичний твір став досить часто першопричиною нових арештів й переслідувань. Молоді вчені Євген Сверстюк, Іван Світличний, Валентин Мороз, Богдан Горинь, Михайло Горинь продовжили розпочату Чорноволом, боротьбу із репресивною машиною силою переконливого, науково аргументованого публіцистичного слова. Нові арешти цих сміливих публіцистів тільки підкреслили безсилість каральної системи проти розумного й чесного слова, що ставало на захист права бути вільною людиною.

Їхні сміливі публіцистичні твори часто з'являлись у діаспорних виданнях й проливали яскраве світло правди на події, що відбувались довкола українського правозахисного руху.

З 1971 року своїм фактологічним твором «Більмо» відомий письменник, правозахисник Михайло Осадчий започаткував у літературі такий вид публіцистики, як художня прозова публіцистика. У «Більмі» на документальних фактах, силою й багатством художнього слова було розкрито правду про арешти, слідство, суди й покарання учасників спротиву: «Птах подеколи так звекає доклітки, що згодом не може прожити без неї...» продовжити цитату «Осадчий з метою наклепу на радянську дійсність написав повість під назвою «Більмо», в якій шляхом перекручення фактів та зображення осіб, які відбували з ним покарання за ворожу Радянській владі діяльність, звів злісний наклеп на органи державної влади, на радянський та суспільний лад.» (Михайло Осадчий. *Більмо. Каменяр. Львів. — 1993. С.15*). — таку оцінку цензори в мантиях дали фактологічному твору «Більмо», що за нього автр був кинутий за ґрати на багато років із клеймом «особливого небезпечного рецидивіста».

У всіх видах і жанрах дисидентської літератури домінантою проходило національне, що і покликала наших реальних поетів-героїв на шлях боротьби з існуючим режимом не тільки силою слова, а й інтелектуальною логікою переконань. Можемо стверджувати, що у цих творах національне чітко вкладається в систему парадигм, основними з яких є : парадигми національної ідеї, парадигми національної думки, парадигми національної потреби (Іван Фізер).

У цих творах через архетипність використаних символів відновлювалась етногенетична пам'ять; образністю слова і його художньою досконалістю обстоювались високі естетичні критерії; тематикою закладалися принципи гуманістичного змісту. Маємо взірці літератури, де у всьому домінувало н а ц і о н а л ь н е, як традиція, що народилася ще в циклі поезій «В казематі» Тараса Шевченка. Цю традицію в українській літературі, саме в поезії, започаткував Тарас Шевченко поетичною збіркою «Три літа» (1843 — 1945 рр.), і також продовжив казематним циклом поезій («Казематним циклом починається новий період творчості Шевченка — від арешту 1847 до звільнення з заслання 1857.» *Шевченківський словник Т.І., с.98.Київ. — 1976 р.*).

Відомий вчений, літературознавець, правозахисник, політ'язень Євген Сверстюк, аналізуючи особливості української традиції писав: «У характеристиці української літературної традиції слід визначити один її наскрізний вияв — від козацьких літописів, «Історії Русів», Шевченка — Хвильового і Довженка» (*Євген Сверстюк. Українська літературна і християнська традиція. // Сучасність. 1992. — С.139, — 12 число.*).

Літературне покоління учасників спротиву, маючи за приклад до наслідування життєвий й творчий шлях українського генія — Тараса Шевченка, особливо бережно ставились до його творчості, яка трактувалась горевченими на догоду імперським амбіціям існуючого режиму (антирелігійність творчості, засудження націоналістичних поглядів і т.ін.). Істинно справжнє світло від його слова сприймалось простим народом однозначно — заклик до боротьби за щасливе життя у вільній, незалежній українській державі. Саме Тарас Шевченко став першим українським політичним поетом, якого покарано за сміливе, вільнодумне слово у творчості (поема «Сон» та інші твори). Його перу належать перші в історії української літератури неперевершені взірці політичної публіцистичної поезії, які були написані під час ув'язнення та заслання.

Доля поета Шевченка, що був жорстоко покараний за вільнолюбне слово царатом, і доля письменників-дисидентів, що за своє поетичне слово карались у тюрмах особливого режиму, з різницею у століття, схожі між собою у першопричині покарання — страждання за любов до України. Ця проблема найкраще простежується у невольничій творчості, яку Василь Стус назвав «поезією естетики страждання»: «Творчість — то тільки гримаса індивідуального болю. А наша естетика — то естетика страждання, трохи потамованої муки. В культурі страждання — вся філософія мистецтва і вся його велич з таємничими феноменами катарсису...» (*Василь Стус. Зникоме розцвітання// Твори в шести томах. 4 т. С.347., — 1994.*).

Творчість патріотів-мучеників і розвиток їх талантів в тюремних умовах є схожим з тим, як Василь Стус писав про Тараса Шевченка і його творчість: «Чим більше визрівав Шевченко, чим органічніше в'язалась його вогненна муза з пекельною долею рідного народу. Чим глибше занурювався він у бездонний океан народних прагнень і помислів, тим більше визрівав він як поет...» (там само.С.216. Під час перенесення тяжких тортур за ґратами ув'язнені письменники все таки писали свої «захаяльні» гостро-полемічні публіцистичні твори, які переправлялись таємно дивом на волю й ставали хронікою жорстокої доби й свавілля.

Шевченкове «Караюсь, мучуся, але не каюсь!..» найкраще оцінює ті події, що відбувались: безмежна мужність і нескореність була у душах письменників-дисидентів, коли творилась «заґратована» поезія, проза, публіцистика. І присутність у цих творах «естетики страждання», у якій народжувалось нескорене гостре слово, є тому незаперечним фактом. Ця творчість не є криком від власного болю, а нестерпний біль за страждання долю України, і, цей біль, писав рукою Валентина Мороза:

Україна — сонячна червіль, важка чорнота —
твої барви...
сплетені берла трирогих богів —
твої знаки...
сонячний присок на синьому небі —
знамено.

(*Валентин Мороз. Есеї, листи й документи. Сучасність. 1975. С.154.*)

У Тараса Шевченка образ України викликає страждання животворяще, що кличе до непокори:

Люблю, як щиру, вірну дружину,
Як безталанную свою Вкраїну!»

(*N.N. О думи мої! О славо злая! 1847р. Орська фортеця. Далі цит. Тарас Шевченко. Кобзар. К. — «Дніпро», -1994.*)

Саме образ матері — України є спільним у поета-в'язня першої половини 18 століття й ув'язнених митців другої половини двадцятого століття. Історичний аналіз українського літературного процесу засвідчує, що традиція у художньому слові має домінуюче значення. Особливо вона виразно простежується у поетичних жанрах. При з'яві художньої рецепції, в процесі літературного спілкування, ставали активними два компоненти: той, що передавав естетичний досвід, і той, що його приймав. Так історико-літературний процес фіксував народження вузлових моментів літературної спадкоємності — традиціоналізм. Тривалий розвиток художньої літератури створив передумови для того, щоб традиційними ставали деякі теми, мотиви, ідеї, образи, способи творення художнього світу; зображально-виражальні засоби; жанрові структури.

Компаративістика, маючи за предмет генетично-контактні зв'язки, типологічні збіги (аналогії), створює нам передумови для вивчення і узагальнення питання традиції від казематної творчості Тараса Шевченка до ув'язненої поезії покоління дисидентів. Шевченко (за Євгеном Маланюком) має саме ту його абсолютну понад часову, понад історичну вартість, коли його щире сповідання національного передалося поколінню, яке творило нову літературу ту, що несла у собі ідею сміливого спротиву тільки словом існуючому тоталітарному режиму.

Вони є «творці, як Шевченко, надихані безначальною силою того Духа... знали, що інспіровані Вищою Силою над нами — що писане слово є «труба»..., яка здвигає люд на супротив...» (*Дмитро Донцов. Дві літератури нашої доби. Торонто-Канада. — 1958. С.296. — С. 295.*), — так пророчо писав про майбутніх письменників-дисидентів літературознавець, великий патріот України Дмитро Донців.

Історія української літератури демонструє нам те, як народжувався, розвивався, й утверджувався у художньо-поетичному слові традиціоналізм.

Традиція має досить розмаїту сферу впливу: у відтворенні дійсності засобами художньо-естетичної мови; у створенні образно-символічної системи через національне характеротворення; у сповіданні ідеалів національного, які народжені в уяві митців, завдяки архетипному мисленню, а особливо — у змалюванні поетичним словом «естетики страждання», що проявилася, як однією із національних рис нашого менталітету.

«Шевченко над колискою — це не забувається. А співане тужно: «Іди ти, сину, на Україну, нас кленучи», — хвилює й досі. Щось схоже до тужного надгробного голосіння із «Заповіту»:

Поховайте та вставайте, кайдани порвіте,
І вражою, злою кров'ю волю окропіте...

Перші ознаки нашої духовної аномалії — журба — як перше почуття немовляти у білому світі» (*Василь Стус. Твори у 4 томах. Львів, -1994. 3 том. // Поезія третьої весни. С. 160*), — ці слова героїчного поета-в'язня, могли б мати за мотто до своєї творчості, народженої за ґратами, поети-політв'язні 60-х — 80-х років. Бо вони

стали (за Дмитром Донцовим) поколінням «трагічних оптимістів» — «...це яскрава заграва блискучого дня нашої літератури. Бурхлива й тривожна — гарніша за самий день» (Дмитро Донцов. Дві літератури нашої доби. - 1958. - с.285.) Письменники-в'язні зрозуміли, що «трагічне — це приймати світ у його потворності. Це — не уникати конфліктів. Це — шукати їх, це — нездержний оптимізм сильніших, це — «через край вино», це — тремтіння сили, яка формує наші почуття. А через них — людину і світ.» (Там само.) Саме Тарас Шевченко є одним з перших трагічних оптимістів, що поклав на вістар боротьби за національне в Україні своє молоде життя. Його ув'язнена поезія і домінанта в ній «естетики страждання» є тому незаперечне свідчення, оскільки саме вона ідейно продовжилась у творчості заграганих поетів — дисидентів 60-х — 90-х років двадцятого століття. Традиція спротиву поезією, художнім словом передалась через покоління до покоління від «Кобзаря» Тараса Шевченка до «Невольничих плачів» Зіновія Красівського:

Народе мій, прийми мої плачі,
Мій крик душі, журбу тяжку, гризоту,
І кров мою, й останню краплю поту.
Й оті мої невольницькі плачі!
Молю тебе. Прийми мої плачі...

(Красівський З. *Невольницькі плачі. Коломия, Видавничо-поліграфічне товариство «ВІК». 1995. — С. 102).*

Сила традиції в тому, що вона несе в собі пам'ять поколінь, яка животворна, напоєна ідеєю любові до України і боротьби за її незалежність поетичним, архетипним словом-символом. Словом-образом — потужним носієм глибинно-національного.

Народе мій, стою перед тобою,
А серце, як розбитий дзвін,
Гуде скорботою твоєю і журбою...
І я не підведусь з колін...

До неба твого підймаю руки,
Стискаю з болю Твого кулаки
О, Господи!
Приємлю смерть! Приємлю муки!
Лишень верни розбиті черепки.
Твоїх святих осквернених скрижалів
Моїм синам!
Хай знову бризне кров!
Хай в серці захлинець обломок сталі!
Впаде на сонну пам'ять хоругв...

Питання національного в літературі було завжди актуальним для відомих українських вчених-літературознавців. Ця проблема набуває сьогодні особливого значення тому, «...що людина нового часу — національна. (Юрій Шерех. Етюди про національне в літературах сучасності. До теорії національно-органічних стилів.// Сучасність.- 1993.С.69), а значить вільна, незалежна держава Україна має всі підстави гордитися своїми надбаннями в літературі, які ідентифікують своїх авторів і їхніх героїв-персонажів як представників української нації.

Національне виразно простежується у такій послідовності: традиція — парадигми національного — символи-образи — архетипи. Традиція в літературі несе в собі велике навантаження, оскільки може заявляти про себе у найрізноманітніших ситуаціях творчого процесу: від тематики сюжету до образно-системного мислення, під час написання самого твору. У праці Дмитра Донцова «Дві літератури нашої доби» (Торонто, Онт. — Канада. — 1958. С.297) чітко простежується роль і завдання національного в літературі для розвитку самої нації: «...накреслити високі завдання літератури та її велетенську роль в відродженню Духа нації» (Там само, — С.5). А це високе завдання змогла виконати література тільки завдяки сповіданню нею національного, як життєдайної сили для творчого процесу, де б він не відбувався — чи в умовах жорсткої цензури, чи в камері суворого режиму. Для високохудожнього слова, що несе для свого реципієнта «правду факту», було справжньою естетичною насолодою через нього почуватися сильним, для того, щоб чинити (хай й невидимий) спротив моральній експлуатації. Слово правди, якщо воно йде з вуст мученика-митця, несе в собі скриту енергетику архетипів, які промовляють голосом сильних й мужніх предків-патріотів.

Творчість Тараса Шевченка періоду ув'язнення власне й є носієм тієї вічної, незгасної традиції в слові, яке передає прийдешнім поколінням літераторів, приклад «поезії естетики страждання» У Шевченкових поезіях із ув'язненої лірики до нас звертається ліричний герой, що несе в душі глибоке страждання, яке досить часто породжене тугою за рідним краєм — Україною, а також й за тим, що він не може змінити її долю на краще. У поезії «Ну що б здавалося, слова...» (написана у другій половині 1848 року на о. Косарал) винесено значення поетичного слова до високого й вічного символу «серця», що «б'ється, ожива, як їх почує...».

Взірцем гострої ліричної публіцистики є поезія цього ж періоду заслання поета «Не гріє сонце на чужині», у якому домінує, як центральний і головний образ його «естетики страждання» Україна — мати, що не може врятувати свій народ від гноблення, і в цьому вбачає ліричний герой її велику трагедію. А поезія «Не додому

вночі йдучи» переповнена тугою, стражданням за рідним краєм, що поєднується з любов'ю до нього. Але той важкий життєвий тягар, який випав йому на долю, не пригнобив його самого, не перемагають песимістичні настрої, а навпаки — кличе на боротьбу із злом. Слова вірша: «На те й лихо, // Щоб з тим лихом битись», стали крилатим виразом, бо несли у собі життєствердний характер і часто ставали девізом життя поетів, що розділили його долю, тільки з різницею у століття. У публіцистичній ліриці поета, у політичних поемах національне проявлялося у народнопоетичних мотивах, й ті образи переважно виконували асоціативні функції: окремий настрій, психологічний нюанс, цілу систему образів. Домінуючими в них ставали образ України, її долі, що нерозривні із трагічною долею українського народу.

Образ України у Шевченка-в'язня 19 століття і поетів-камерників 20 століття у своєму змалюванні має домінантою спільну рису — образ матері-страдниці. Цей образ вимальовується словесними фарбами виразними, чіткими, що палітра художньо-образного сприймання його є емоційно насиченою, а багатство троп є вишуканим у своїй метафоричності. Саме метафора має великий спектр символічного наповнення, а також досить часто несе в собі тягар «езопівської мови». Образність публіцистичної поезії в змалюванні України, як найлюбимішої, найжаданішої у щасті матері, набуває апогею, коли через архетипне мислення, словами поета промовляє історія. Тоді страдницький шлях її синів, що за неї, за її народ несуть тягар ув'язнення, змальовується авторами, не як покара за злочин, а як велике щастя бути нею обраним, щоб своєю долею світити шлях для майбутніх поколінь. Тут маємо справу із феноменом «поезії естетики страждання», коли саме страждання фізичне народжує інший буттєвісний стан — силу духу й щастя в тім, що дарована їм нескореність: «Кожен із них несе у собі вічний ген українського народу — прагнення до волі в усьому: у думці, й слові, діях і вчинках — цей вічний нескорений дух — фолькгайт, що світлим німбом витає над Україною століттями.» (Ярослава Васишишин. *Цей вічний нескорений дух. // Літературна Україна. 26 вересня. 1996.*) В'язень-Шевченко, піднімаючись до висоти народного пророка, вбачає в образі своєї музи — матір-вітчизну, що асоціюється з образом святої Матері, до якої у безмірній своїй любові складає свої молитви її вірний син-пророк, в'язень:

Моя порадонько святая,
Моя ти доле золотая!
Не покидай мене в ночі,
І в день, і в вечері і рано —
Витай зо мною — і учи —
Учи не ложними устами —
Хвалити правду! Поможи
Молитву діяти до краю.

(Тарас Шевченко. *Муза. Кобзар. Київ. Дніпро. — 1994. — С. 540.*)

Маємо приклад ліричної медитації (лат. *meditatio* — роздум) — роздуму, жанрового різновиду поезії, одну з форм філософської лірики, що становить основу публіцистичної літератури. Саме медитація і є домінуючою в «поезії естетики страждання», і проявляється вона у звертанні-назві, що є обов'язковою умовою у медитаційних творах. У Шевченка звертання-назва (назовництво, ономастика) у звертанні до України є надзвичайно різноманітне і завжди несе в собі глибоке переживання, роздуми над її долею: «Плач Україно! Бездітна вдовице!», «Україно, Україно! Серце моє, ненько!», «Ой Дніпре мій Дніпре, широкий та дужий!». «Через усю поетичну творчість Шевченка, тематично зв'язану з Україною, проходять три провідні назви, а це Україна, Дніпро, Київ» (Іраїда Герус-Тарнавецька. *Назовництво в поетичному творі. Мюнхен-Вінніпег. 1966. — С.131.с.145.*)

Це стосується і літератури спротиву. У поезіях поетів-в'язнів продовжується Шевченкова традиція, розвивається у спектрі метафоричної символіки. А від цього художньо-естетична виразність тільки підсилюється й така поезія досягає своєї ідейної мети — заклик до спротиву, до непокори, на захист національних цінностей.

Найгучніше і водночас найболючіше це відчутно в поезіях Зіновія Красівського:

Стремтіти до скону!
Згоріти до тла!
Й відродитися знову у кожній дитині.
Летіти кличем від села до села,
Нескореним духом по всій Україні.

(Зіновій Красівський. *Невольничі плачі. Коломия. ВІК. 1995. — С.100, 102.*)

Публіцистична поезія із літератури спротиву має ту особливість, яка робить її неповторною, особливою у сприйнятті її, як мистецької одиниці. Мелодика вірша несе у собі високу напругу чуттів, що адресуються реципієнтам, коли сам автор не має певності, що ці рядки колись дійдуть до чиегось серця. Загратована поезія творилась болем душі, тому найчастіше цей біль й сам промовляє до читача, а той сам стає учасником тих подій, які народили ці гарячі рядки. І тоді медитаційний роздум поета в поетичному творі, його естетичне наповнення переходять границі часу, а приймають властивість актуальності, сучасності у різні епохи. Такі твори теж здатні впливати на естетичне сприйняття, але тільки в тому разі, коли читач розділяє страждання поета, поділяє його думки переповненні тривогою й болем за долю нації. Власне тоді з'являється незримий, але завжди відчутний зв'язок поколінь у любові до матері — України. Тому страждання, яке зримо відчутне у кожному поетичному

рядку, не просто плачі бездіяльні, а стан душі, що передається на відстані часу, простору і переростає у нескореність духу наступних поколінь.

Кожен із митців катакомбної еліти творив свій неповторний світ поезії з естетикою страждання, свій мікрокосмос бачення цієї проблеми — проблеми ролі митця й мистецтва у формуванні рис майбутньої доби. Кожен із них найвідчайдушніше вірив у її наближення, а може й існування десь зовсім поруч — у них самих, у їх творах, у їх мріях, які мають здатність матеріалізуватись, бо вони несуть у собі ген минулих поколінь. Власне архетипність поетичного мислення це теж одна із характерних рис літератури спротиву. Особливо це відчутно в поетичних образах, якими автори змальовують силу і велич України, а часто антитезою досягають влучного змалювання тяжкого становища нації, її страждання від поневолення ідеологічними догмами. Відверта сповідальна щирість кожного поетичного рядка має в собі магічну силу переконання. Воно не нав'язливо, поетичною мелодикою, метафоричним словом доводить правоту своїх творців у виборі життєвої дороги спротиву словом. Словом вагомим і щирим, якому традиція дарувала силу національного — вічного й неперепутного на все майбуття.

Особливість художнього слова яке творилось за ґратами є в тому, що воно несе у собі інформативність, яка засвідчує «правду факту» доби, її творців, її учасників. Правдивість мовленого словом з-за ґрат випробовував час, події, люди. І та фотографія доби, вимальована словом, вистраждана почуттями, є у своїй суті виразною, правдивою, а саме поетичне слово стає її свідком. Така творчість вивільняла своїх творців, і вони із ув'язнених злочинців (досить часто особливо строгого режиму) ставали вільними митцями, що самі себе звільняли законами творчості. І цензори не могли дістатися до їх творів, оскільки вони знаходилися по той бік ґрат, і в цьому було найбільше спасіння для майстрів слова, що разом із неволею фізичною отримали свободу творчості, яку вони самі для себе творили в умовах жорстокої тюремної неволі. І ніякий каральний режим не зміг уневолити розум, інтелект в'язнів совісті, коли часто доводилось їм творити у пам'яті великі за об'ємом твори, запам'ятовуючи їх. І тільки тоді, якщо траплялася щаслива нагода переправити твори на волю, вони їх переписували й таємно, часто ризикуючи життям, сміливці віддавали їх видавцям. Так дізнавався світ про народження нової літератури спротиву-опору, «самовидаву», дисидентської літератури. Її творці досить часто й не знали про те, що їх твори уже видані книгами, ними зачитується світ. І тільки тоді, коли їм знову додавали терміни ув'язнення, мали нагоду дізнаватись, що їхні твори дійшли до читачів, несуть їм силу духу через святі поняття, що втаємничують у собі парадигми національного, домінуючою у серед яких є парадигма національної ідеї.

1. Медвідь В'ячеслав. Шістдесятництво: міф і реальність // Кур'єр Кривбасу. — 1997. — Ч.12. — С. 139
2. Соловей Елеонора. Українська філософська лірика. — К.: Юніверс, 1999 // Проблема автентичного життя (Василь Стус). — С. 254.
3. Маланюк Євген. Твори в 2 т. — Торонто. — 1962. — С.29.
4. Васишин Ярослава. Цей вічний нескорений дух // Літературна Україна. — 26.09.1996.
5. Глузман Семен. Згода в психіатрії // Сучасність. — 1992. — Ч.12.
6. Холодний Микола. Черга у вожді: хто крайній? // Сучасність. — 1997. — Ч.8.
7. Літературознавчий словник-довідник. НВ. Академія. — 1997. — С. 622.
8. Маринович Мирослав. Блиск і вбогість українського правозахисного руху // Сучасність. — 1992 — Ч.12. — С.24.
9. Данилюк Юрій, Бажан Олег. Опозиція в Україні. — Київ: Рідний край, 2000. — С.388, 656.
10. Осадчий Михайло. Морально-етичні та філософські засади українського літературного дисидентства // Другий Міжнародний Конгрес Українців. — Львів, 1993. — С.197.
11. Осадчий Михайло. Скитський олтар. — Торонто-Канада, 1987. — С.66.
12. Осадчий Михайло. Більмо. — Львів: Каменярь. — 1993. — С.15.
13. Осадчий Михайло. Ирій. Меморіал. — Львів. — 1993. — С.72.
14. Качуровський. Ігор. Лірика Михайла Осадчого // Українські вісті. — Мюнхен. — 27 лютого. 1972.
15. Чорновіл В'ячеслав. Правосуддя чи рецидиви терору. — 1966.
16. Чорновіл В'ячеслав. Лихо з розуму (Портрети двадцяти злочинців). — Париж-Балтимор. —1967. — С. 335.
17. Микола Холодний. Крик з могили. — Торонто — Канада, 1969. — С. 21.
18. Іван Дзюба. Інтернаціоналізм чи русифікація? // Сучасність. — 1968. — С. 15.
19. Євген Сверстюк. Українська літературна християнська традиція // Сучасність. — 1962. — Ч.12. — С.139.
20. Стус Василь. Зникоме розцвітання // Твори в шести томах. — Т. 4. — 1994. — С.347.
21. Тарас Шевченко. Кобзар. — Київ: Дніпро, 1994.
22. Красівський. Зіновій. Невольницькі плачі. — Коломия: Вік, 1995. — С.102.
23. Донцов Дмитро. Дві літератури нашої доби. — Торонто-Канада, 1958. — С. 296-295.
24. Шерех Юрій. Етюди про національне в літературах сучасності. До теорії національно-органічних стилів // Сучасність. — 1993. — С. 69.
25. Герус-Тарнавецька Іраїда. Назовництво в поетичному творі. — Мюнхен-Вінніпег. — 1966. — С.131.

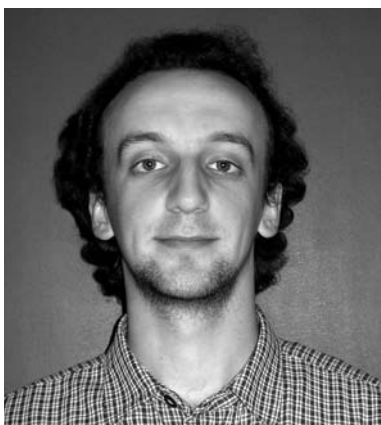

Оксана Кіліченко,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Oksana Kilichenko,

Candidate of Pedagogical Sciences,
assistant professor, Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian
National University

Артур Гулько,

магістр педагогіки,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Artur Gulko,

Master of Pedagogics,
Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University

ВИКОРИСТАННЯ ХОРЕОГРАФІЧНИХ І РИТМІЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ НА УРОКАХ ХОРЕОГРАФІЇ В ПОЧАТКОВИХ ШКОЛАХ

USE OF CHOREOGRAPHIC AND RHYTHMIC ELEMENTS IN THE ORGANISATION OF TEACHING AND EDUCATIONAL PROCESS AT THE ELEMENTARY SCHOOL OF MOUNTAIN REGION

Постановка проблеми. Характерними особливостями молодшого шкільного віку є те, що даний віковий період є одним із найсприятливіших, оскільки саме в цей час дитина найбільше «відкрита» і «поглинає» інформацію швидше, ніж в інший вік. Сім років (6 років) також називають «кризою семирічного (шестирічного) віку». Дитина змінює основний вид своєї діяльності з ігрової на навчальну. Також в цей період швидко розвивається, змінюється і вдосконалюється психофізіологічний стан початківця, що є фундаментом для повноцінного розвитку особистості дитини та для гармонійного її входження в соціум.

За даними фізіології, людина стомлюється значно швидше під час розумової праці, ніж працюючи фізично. Розумова діяльність школяра на уроках до певної міри пов'язана з творчим процесом, який викликає значне напруження центральної нервової системи. Тривале напруження спричинює стомлення організму учнів, особливо у молодшому шкільному віці, внаслідок чого в дітей зникає бажання вчитися, вони не уважно слухають, крутяться, розмовляють і т.ін. Учням стає трохи нудно й не дуже цікаво. Тому, на нашу думку, школярам слід давати більше можливості для «рухової творчості», тобто не тільки розумово й фізично навантажувати, але й давати змогу творити і рухатись. В. Верховинець зазначав: «Дайте дитині проявити себе, наштуйте її на творчість — і ви відкриєте її внутрішній світ, збагатите її духовно, подаруєте віру в свої можливості...»[2, 21].

Великої шкоди завдає недооцінка, а іноді й порушення гігієнічних основ розумової діяльності учня. Безсистемний, невпорядкований режим навчання і праці протягом навчального дня, тижня, року, відсутність певного ритму і темпу в діяльності школяра часто призводять не тільки до перевтоми, а й до складних розладів в його організмі.

Нерухома поза і слабка м'язова діяльність учня протягом багатьох годин перебування в школі не забезпечують необхідного рівня обміну речовин та окислювальних процесів, а це призводить до слабкості м'язів, іноді навіть і до м'язової атрофії.

Статичне положення під час тривалого сидіння за партою спричиняє слабку циркуляцію крові, порушення постави, застійні явища в органах черевної порожнини і таза, що в свою чергу призводить до захворювання органів травлення. Також порушується вентиляція легень, що викликає відчуття важкості в усьому тілі, з'являється головний біль. Ці негативні фактори сприяють передчасному виснаженню нервової системи дітей, знижують опірність організму до застудних та інфекційних захворювань.

К. Ушинський відзначав, що «Не важко, здається, примусити дітей у такт вставати і сідати, повертатися вправо і вліво, підняти руки й опустити їх, вийти, як слід, з-за лав і знову сісти на них рівно, спритно і без гомону та штовхання: але коли б хоч ці прості прийоми прищеплювалися у наших школах, то допомогли б зруйнувати ту важку, сонну атмосферу, яка здебільшого панує у них, і досить сприяли б не лише покращенню здоров'я дітей, але й свіжості та жвавості навчання. Дайте дитині трохи порухатися, і вона знову подарує вам десять хвилин уваги, а десять хвилин активної уваги, якщо ви зуміли їх використати, дадуть вам у результаті більше, ніж цілий тиждень напівсонних занять» [5, 185].

Метою нашого дослідження є визначення способів використання елементів народної ритміки і хореографії в організації навчально-виховного процесу початкових шкіл гірського регіону.

Щоб запобігти названим вище негативним явищам, у загальноосвітніх закладах впроваджується використання хореографічних і ритмічних методів, які поєднують в собі рух, емоції, творчість.

Актуальними в навчально-виховному процесі є такі способи використання хореографічних і ритмічних складових, як: танці, марширування, рухливі ігри, уроки ритміки, фізичні спортивні вправи, фізкультхвилинки, музично-ритмічні вправи.

Успішне вирішення завдань формування розвинутої особистості потребує підвищення уваги до педагогічного досвіду наших пращурів, пошуку нових ефективних засобів естетичного виховання через звичаї та обряди, формування пізнавального інтересу і любові до музики, бажання виразити себе у співі, танцювальних рухах, педагогічне керівництво якими в початковій школі повинно здійснюватись як на уроках музики, ритміки і хореографії, так і на фізичній культурі, трудовому навчанні, українській мові, малюванні та ін., в позакласній та позашкільній навчально-виховній роботі.

Щоб забезпечити ефективність навчально-виховного процесу, педагог має спиратися на дитячу увагу, яка є основою успішності проведення як звичайних уроків, так і хореографічних занять. У дітей увага виявляється зовні в м'язовому напруженні, миміці, поставі. Учні молодшого шкільного віку здатні на зосередження, концентрацію уваги протягом 5–10 хвилин. А що далі? Як зберегти увагу дитини протягом заняття? Щоб малюки були уважні, можна порекомендувати використовувати різні методики, давати різноплановий матеріал, змінювати структуру занять, окремих його частин. Слід застосовувати спеціальні тренувальні вправи на розвиток мислення, пам'яті, уваги для початківців, використовуючи елементи ритміки та хореографії. Наприклад, можна використати такі вправи, які сприяють розвитку активної уваги і пам'яті:

- а) «Слухай оплески». Учні поряд із партами крокують на місці (ідуть по колу). Коли ведучий плесне в долоні один раз, діти мають зупинитися і прийняти позу «лелеки». Якщо плесне два рази — позу «жаби», три рази — діти крокують далі.
- б) запам'ятай рух: діти повторюють за ведучим рухи рук і ніг. Коли вони запам'ятають черговість, повторюють їх у зворотній послідовності.
- в) будь уважний: діти крокують на місці (один за одним). На слово «зайчики» вони мають почати стрибати, на слово «коники» — немов би ударяти «копитом» по підлозі, «раки» — просуватися назад, «птахи» — «літати», «лелека» — стояти на одній нозі.

У навчальній музично-ритмічній (хореографічній) діяльності бажано використовувати вправи на наслідування. Для дошкільників і молодших школярів цікаво відтворювати, наслідувати, наприклад, ходу тварин чи птахів. Такі заняття потребують правильного вибору педагогом різних способів стимуляції образної та моторної пам'яті дітей. Зокрема, можна рекомендувати попереднє читання оповідань, коротеньких уривків, казок про тварин, краще окремо про кожну: зайця, ведмедя, вовка тощо; розгляд їхніх зображень за допомогою наочного допоміжного матеріалу. Такий спосіб готує дітей до відтворення характерних рухів, пластики, дій, копіювання окремих тварин і птахів. Подобається дітям наслідувати і рух поїзда, машин, політ літака.

Перед педагогом завжди постає питання, як навчити дітей виявляти емоційний стан через поставу, миміку, рухи, пантоміміку. Хореографічна діяльність у цьому відношенні має багатий емоційний матеріал. Наприклад, можна рекомендувати етюди на виявлення емоційних станів, настрою, почуттів. Роль, яку виконує учень у хореографічному етюді, вимагає від нього перевтілення, передачі емоцій через володіння системою рухів, уміння виразно передати свої переживання.

Педагогіка народознавства (М.Стельмахович, Р.Скульський, Л.Чередниченко, В.Логвін та ін.), її використання в педагогічній діяльності (О.Котлярєвський, М.Томашук, Л.Грябец, М.Овдієнко та ін.) свідчить про те, що раннє залучення дітей до народної музики, народної творчості (дитячі жартівливі, колискові пісні, ритмічні промовлянки, потішки, небилиці, ігрові пісні і лічилки, народний календар — релігійні, хліборобські свята, звичаї і обряди — вер-

теп, масляна і т.ін.) споконвіків супроводжувалися піснями і танцями. Це сприяє більш ранньому розвитку музично-ритмічного відчуття, емоційної сфери, фізичного стану, моральних якостей.

Особливе значення у формуванні особистості молодшого школяра відіграють хороводи.

Хороводи — це найдавніший із видів народного танцювального мистецтва майже у всіх народів світу. У хороводі текст відображає зміст танцю, розкриває образну сутність танцюючих, характер виконання, а мелодія доповнює зміст твору. Таким чином, хоровод є синтетичним видом народної творчості. У давнину виконання їх було пов'язане з певними обрядами, що входили до традиційних календарних циклів: зустріч весни (веснянки, гаївки, гагілки тощо); відзначення літа (Купайла, русалії, Спаса тощо); осінній цикл (збирання врожаю); зимовий (колядки, шедрівки).

Тематика у цих хороводів була найрізноманітнішою, включаючи навіть елементи, запозичені з язичницької релігії (у відображенні явищ природи, Купайла, зажинки, обжинки).

Тематично хороводи поділяються на три чітко означені групи:

перша — найдревніші хороводи з яскраво вираженим відбиттям трудових процесів; *друга* — хороводи, в яких оспівується рідна природа, відображаються характер, темперамент свійських тварин звірів, птахів; *третья* — хороводи, у яких відтворюються родинні й побутові взаємини з розкриттям характеру людини в різних ситуаціях (ліричні, жартівливі).

У залежності від змісту, стилістичних, хореографічних особливостей, елементів акторської гри виділяють такі різновиди: *хоровод*, *хороводна пісня* — класична форма синкретичного мистецтва (слово, музика, хореографія) — «А вже весна», «Плету, плету лісочку»; *хороводний танець з піснею та інструментальним супроводом* («Ой зав'ю вінки», «Марена», «Подоланочка»); *хороводний танець з інструментальним супроводом* («Голубок — голубочок», «Перепілка»), *хороводна гра-розвага*, ігрові хороводи в супроводі пісні, танцю чи поєднання цих двох компонентів («Подушечка», «Теща і зять», «Гей, жінко, додому, додому!»).

Побутові танці — логічне продовження розвитку третьої групи хороводів (побутова тематика) зі значним розширенням тематики та пори виконання. Вони виникли в результаті виконань і численних танцювальних пісень, що з часом втратили своє значення у понятійне, у означенні поетичного слова, окремих ритмізованих вигуків, примовок, триндичок. Поступово окреслили певні чітко визначені різновиди: гопаки, козачки, метелиці, гуцулки тощо, значно розширили амплітуду лексики, композиції, мелодійну та метроритмічну музичну структуру [4, 71].

Побут і танці займають значне місце у житті й побуті українського народу. Вони виконуються на сімейних та масових святах, гуляннях, є невід'ємною часткою багатьох обрядів, ритуалів, звичаїв. У них виявляється менталітет українців, героїзм, волелюбність, оптимізм.

Зважаючи на стилістику побутових танців, їх можна розділити на 6 груп: метелиці, гопаки, козачки, коломийки (гуцулки, верховини), польки, кадрилі. Кожен з цих танців по своєму цікавий і захоплюючий, в кожному виражається характерна саме для нього манера виконання.

У сучасній початковій школі звертається увага на організацію навчально-виховного процесу через використання імітаційних, рольових ігор. Важливу роль в цій організації відіграють сюжетні танці.

В українській хореографії є чимало танців, які мають одну назву, але відносяться до різних жанрів: «Шевчики», «Ковалі», «Льонок» — водночас хороводи і сюжетні танці.

Різниця ж між ними в тому, що у хороводі зазвичай дія супроводжується точно за текстом поетичним і пантомімою нескладними рухами, позаяк це пов'язано із піснею, яку самі ж танцюристи й виконують.

Сюжетний танець — якісно новий, безперечно, вищий щабель розвитку хореографічного мистецтва.

Сюжетні народні танці бувають: трудові — з атрибутикою та без неї; танці, в яких відтворюються явища природи, характер, поведки, темперамент домашніх звірів, тварин, птахів, трудові процеси з використанням знарядь, засобів виробництва; танці, в яких відображаються сімейний побут, громадське життя, чітко окреслюється характер людини у взаєминах, стосунках з довкіллям (ліричні, жартівливі), героїчні. Наприклад: МАК. Трансформований з однойменного хороводу. Текст красномовно розповідає про хореографічну дію за рухами, якими вона супроводжується. Отже, у танці беруть участь дівчата чи діти та соліст (солістка), який перебуває у центрі замкненого кола чи півкола.

Мак, мак, моя маковочка,
Золотоя головочка!
Станьте ви, дівки,
В червоний мак.

Дівчата танцюють навколо соліста і ведуть з ним діалог, відтворюючи в повторі дію соліста.

— Козачок, чи посіяв ти мачок?
— Посіяв.
— Козачок, чи посходив мачок?

прополюють мак, уявляють макове цвітіння тощо і,
Мак, мак, моя маковочка,
Золотая головочка!

Та станем ми мак
Трусить — колотить.

Від цих слів виконавці в буквальному розумінні трусять соліста, який ніби пручається, виривається, поки не розірве рук і не втече — місце займає інший.

Веселим і енергійним для школярів є танець «**Косарі**» — масовий чоловічий танок.

Учні початкової школи дуже люблять імітувати своїх домашніх улюбленців: котів, собак, папуг, мишей та ін. І вчителям це варто використовувати. Можна почати з простого наслідування учнем тваринки, далі поступово включати в процес музичний супровід, ретельно підібраний вчителем і узгоджений з учнями. Назбиравши кілька образів тварин і мелодій до них можна експериментувати: на уроці чи під час перерви викликати насередину класу кількох учнів, задавши кожному свою тваринку, і включати по черзі музику, щоб діти, які вийшли, вгадували в ній свого улюбленця, відтворюючи його. Це також можна провести й з усім класом, розділивши його на групки і давши кожній по одному характеру тваринки. Це сприятиме розвитку уяви, пам'яті (пригадати, як поводить, ходить та чи ін. тваринка), мислення, уваги (сконцентруватися на завданні, на почутій музиці), розвитку різних груп м'язів, музичного слуху, темпоритмічності. З простого наслідування учнями тваринки з часом можна зробити танець, а далі й цілу танцювальну виставу.

Основними ознаками розумового стомлення є зниження уваги, погіршення засвоєння навчального матеріалу, збільшення кількості помилок під час виконання завдань, випадків порушення дисципліни (відволікання від навчальної роботи, неспокій, розмови). Поряд з цим зростає і м'язова втома, що призводить до порушень постави — голова нахилиється все нижче, плечі опускаються, спина сутулиться, учень лягає грудьми на парту або перекошує тулуб убік. Учитель у цей час повинен бути особливо спостережливим, щоб вчасно виявити ці ознаки і провести ритмічну паузу, переключаючи цим самим увагу учнів на іншу роботу і відновлюючи працездатність дітей [6,43].

Ритмічну гімнастику проводять у класній кімнаті під час уроку при відкритих вікнах, що забезпечує приплив чистого повітря.

Ефективність активного відпочинку залежить від того, наскільки характер вправ, обсяг фізіологічного впливу, темпу виконання вправ і чергування перерв упродовж дня відповідають характерові виконуваної роботи і складу учнів. Головне — правильно дібрати необхідну для ритмічної гімнастики методичну літературу. Рекомендуємо використовувати вправи на потягування, розслаблення м'язів, швидке присідання, ходьбу і стрибки на місці. Можна проводити такі фізкультурні паузи (ритмічна гімнастика), які для школярів є водночас цікавими й пізнавальними. Наведемо приклад деяких із них:

«Український танок»

Ми почнемо танцювати
Руки на поясі, навприсід.
Український наш танок.
Праве плече вперед, навприсід, ліве плече вперед, навприсід.
Ліву ніжку ми поставим
Ліву ногу вперед на п'ятку, назад на носок.
Хутко з п'ятки на носок.
Потім праву ніжку ставим
Праву ногу вперед на п'ятку, назад на носок.
Знову з п'ятки на носок
Навприсід уліво, вправо
Навприсід, з поворотам тулуба і підняттям рук (почергово).
Повернемося разок.
Руки перед грудьми.
Руки ми розводимо
Руки розвести в сторони.
І швиденько зводимо
Український наш танок.

Одною з найбільш поширених у гірських регіонах Західної України є «*Коломийка*», яка трансформувалася з синкретичного жанру-хороводу. Про це свідчать нинішні коломийки — пісні, коломийки — танці, коломийки — інструментальні п'єси. Дуже часто ці складові компоненти поєднуються. Побуває на Гуцульщині, Буковині, Закарпатті. Народ персоніфікував образ коломийки. З нею засівають поле, вона піднімається до чабанів у гори. Як дорогий скарб передаються з покоління в покоління коломийки:

Гей, нема на світі краще, як в руській країні;
Так миленько і красенько в нашій полонині.

Діти зустрічаються з коломийкою на уроках читання, де можна їх вивчати як з певним «загальноприйнятим», так і коломийковим наголосом. Варто також час від часу використовувати аудіозаписи коломийок на уроці під час

ритмічних хвилинок, пропонуючи учням створювати свої тексти. Це сприятиме розвитку творчості, вмінню говорити речитативом, ритмічності.

Вправи, включені у комплекси, повинні бути простими, різноманітними, цікавими, динамічними, відповідати віковим особливостям учнів, бути їм добре відомими. Ці вправи мають охоплювати основні групи м'язів, сприяти підвищенню обміну речовин, кровообігу, а отже запобігати перевтомі. Вправи до кожного уроку необхідно добирати таким чином, щоб комплекси для фізкультурних пауз поступово ускладнювалися.

Усі вправи доцільно варіювати, частіше вводити нові, щоб зацікавлювати учнів і викликати у них бажання їх виконувати.

У результаті систематичного проведення ритмічної гімнастики підвищується культура рухів учнів — вони стають більш координованими, чіткішими, економними, спритними. Перед їх проведенням треба стежити, щоб учні попустили комірці й пояси і щоб одяг не заважав їм виконувати вправи.

Вправи, що входять до ритмічних пауз, добирають з урахуванням характеру навчальних занять на уроках. Наприклад, після письмової роботи можна виконати пальчикову гімнастику, вільне струшування плечима й кистями опущених рук, при цьому ритмічно промовляючи вірша чи співаючи пісню. Так діти відпочивають, задовольняють потребу в русі, в говорінні, виробляють відчуття ритму і музичний слух. Після тривалого сидіння за партою доцільно виконати рухи, що виправляють спину (потягування), з глибоким диханням через ніс, ритмічне тупання ногами (розкупорює застій крові в судинах), плескання в долоні, наслідування тварин та інші. Якщо учні тривалий час виконували завдання з розумовим навантаженням, варто виконати як психогімнастичні вправи, так і вправи під супровід музики. Вони сприяють переключенню діяльності з розумової на фізичну, що розслаблює дитину, дає такий необхідний розряд на занятті й допомагає відновити сили й інтерес до подальшої розумової діяльності [6].

Важко переоцінити значення музичних ігор та забав у справі формування фізично здорового, етично стійкого та інтелектуально розвинутого майбутнього члена суспільства. У процесі ігор музично-ритмічно характеру в дітей виробляються такі особистісні якості, як гуманність, допитливість, ініціативність, справедливість, як національно-громадянська свідомість і самосвідомість, патріотизм, співчутливість, доброзичливість, товарицькість, волелюбність, сумлінність, відповідальність, демократичність, толерантність, гідність, діловитість, чесність, порядність та інші. В іграх проявляються риси характеру та вольові якості, ідейні прагнення, моральні переконання. Все це в комплексі визначає поведінку дитини, її ставлення до навколишнього середовища і пошану до всього прекрасного.

Висновки. Названі вище елементи хореографічної діяльності можна використовувати як по одному, так і в комплексі, не забуваючи про мету їх виконання й роль у навчально-виховному процесі початкової школи. Застосування цих засобів важливе й доцільне на уроках, перервах, у позакласній виховній роботі. Так, під час проведення занять з музики, «Я і Україна» чи всього навчального дня під назвою «Традиції нашої весни», «Прийшло Купало» і подібних можна використовувати комплексні вправи, поєднані з проведенням між уроками хороводів чи ігор-забав. Така сукупність — навчального матеріалу і відпочинкового організованого вчителем дозвілля — дасть хороший результат, оскільки те, що говорить вчитель з дітьми на уроці, підкріплюється ще й практичним засвоєнням. Це значно глибше прививає любов до рідних звичаїв і традицій через фольклор, збагачує учня морально, культурно, розвиває фізично й розумово.

1. Бондаренко Л.А. Ритміка і танець у 1-4 класах загальноосвітньої школи. — К.: Муз. Україна, 1989. — 232 с.
2. Ветлугіна Н.О. Музичний розвиток дитини. — К.: Муз. Україна, 1978. — 255 с.
3. Верховинець В.М. Весняночка (ігри з піснями для дітей дошкільного віку та молодших школярів; 5-те видання). — К.: Музична Україна, 1989. — 345 с.
4. Воропай О. Звичаї нашого народу. — Т 1. — К.: Оберіг, 1991. — 449 с.
5. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: В 6 томах / Под ред. М.И. Кондакова. — АПН СССР. — М.: Педагогика, 1988. — Т.3. — С. 171-241.
6. Фізкультхвилинки в початковій школі. 2-ге вид./ Упор.: Решетуха Т.В., Ухіна Т.Б., Лабашук О.В. — Тернопіль: Мандрівець, 2008. — 128 с.

Лариса Наконечна,

кандидат філологічних наук,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Larysa Nakonechna,

candidate of philological science, assistant,
Precarpathian National University
name after Vasil Stefaniuk

УДК 372.46:81'282

ФОРМУВАННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ГОВІРОК ГУЦУЛЬЩИНИ

TO THE PROBLEM OF THE FORMATION OF THE LITERARY SPEECH IN PUPILS OF PRIMARY SCHOOL IN THE CONDITION OF GUZUL DIALEKT

*The article deals with the teaching of the literary language at a primary school in the condition of the region dialect's influence. The main types of violations of literary language norms by Hutsulshchyna' pupils has been studied in the article.
Key words: literary language, dialect, Hutsulshchyna, primary school.*

Постановка проблеми. Один з основних напрямів роботи сучасної школи, і зокрема початкової її ланки, — сприяти «безболісній» адаптації дитини в суспільстві, яке щораз активніше ставить нові завдання перед особистістю й вимагає відповідного поступу в її розвитку, постійного вдосконалення інтелектуальних можливостей, розширення кола спілкування. Реалізація цього завдання відбувається, перш за все, через формування навичок усного і писемного мовлення школярів, умінь чітко і правильно висловлювати свою думку, передавати різного роду інформацію.

З умов полідіалектного мовного середовища, яке характерне для України, вагомим фактором порозуміння є саме літературна мова, а досконале володіння нормами літературної мови — беззаперечний показник освіченості й грамотності людини, один із засобів «виходу» за межі свого говіркового середовища, реалізації власних можливостей (у нашому випадку) на всеукраїнському рівні.

На необхідності врахування говіркового фону при вивченні літературної мови неодноразово наголошували у своїх працях К. Д. Ушинський, М. Т. Доленко, С. Х. Чавдаров, Л. М. Симоненкова, О. А. Дорошенко, О. М. Євтушок. Однак у методиці викладання української мови ця проблема залишається ваговою і сьогодні. Адже кожен з місцевих діалектів по-різному співвідноситься з літературною мовою, це зумовлює необхідність встановлення збігів та розбіжностей між нормами певного діалекту й літературної мови, з'ясування типових помилок в усному і писемному літературному мовленні школярів, спричинених саме впливом місцевої говірки, вироблення ефективних прийомів їх подолання.

Завдання цієї статті — з'ясувати особливості засвоєння молодшими школярами норм літературної мови в умовах виразного діалектного оточення, розглянути найістотніші випадки відхилень від літературної норми, зумовлені говірками Гуцульщини.

Початкова школа нерідко покликана бути першою ланкою зв'язку між двома мовними пластами, один з яких (місцева говірка) є рідним, добре зрозумілим для дитини, таким, яким вона вільно, невимушено оволодіває змалку, а інший (літературна мова) — дещо «чужим», іноді не зовсім зрозумілим, засвоєння якого потребує певних мисленневих зусиль.

Дитина, котра виросла у виразному діалектному оточенні, іноді ще у дошкільний період, але частіше вже у школі стикається з більш чи менш вираженим протиріччям: мова батьків, родичів, односельців, з одного боку, і мова вчителя, книжок — з іншого. Яка з них правильна, та, яку чує повсюдно і змалечку, чи мова авторитетного вчителя? І саме педагог, дохідливо розтлумачуючи значення кожної з мов (точніше, варіантів національної мови), тактовно вказуючи на подібність і відмінність між ними, повинен не допустити зневажливого ставлення до жодної з них і допомогти дитині зрозуміти, що «без народних говорів літературна мова пересихає, як річка без живлющих джерел» [3, с.3]. Провідне завдання вчителя в цьому випадку — не занижуючи ролі місцевої говірки, вихову-

ючи повагу до самотності малої батьківщини, до її культурних надбань, допомогти дітям усвідомити значення літературної мови для їхнього духовного зростання, сприяти успішному засвоєнню літературної норми.

Безумовно, для прищеплення справжньої поваги та любові до слова, діалектного і літературного, вчитель сам повинен мати ґрунтовні знання як із сучасної літературної мови, з основ культури мовлення, так і з діалектології, вільно диференціювати літературні й нелітературні варіанти, помічати їх у потоці мовлення. Недаремно досвідчені педагоги схиляються до думки, що «потрібно розпочинати педагогічну роботу кожному вчителю-початківцю з ознайомлення з місцевою говіркою, визначення функціональної активності її елементів у мові батьків, населення і самих учнів для правильної орієнтації навчальної роботи» [4, с. 19]. Так, учителям, які працюють у місцевості з вираженим говірковим фоном, О. А. Дорошенко радить створити своєрідний посібник із зафіксованими орфоепічними, фонетичними, лексичними, морфологічними відхиленнями від літературної норми. Адже «врахування особливостей місцевого говору при викладанні української мови в школі — необхідна умова успішної роботи вчителя над піднесенням культури усної і писемної мови учнів» [1, с.5].

Важливо, щоб учитель у процесі навчання літературної мови для порівняння залучав різноманітний місцевий мовний матеріал. Це сприяє не тільки усвідомленому засвоєнню літературної норми та виробленню в учнів навичок аналізу, зіставлення, але й сприйняттю культури рідного краю як невід'ємної складової національної культури України, формуванню гармонійного світовідчуття дитини.

Вважаємо недоцільним кваліфікувати діалектні нелітературні варіанти як неправильні, оскільки вони є нормативними, а отже, правильними на рівні окремої говірки чи всього наріччя. Те, що вони фонетично, лексично чи граматично не збігаються з літературним варіантом, не свідчить про їх неправильність.

Аналіз усного мовлення молодших школярів гірських районів Прикарпаття і Рахівщини, а також їхніх творчих письмових робіт, які є результатом невимушеного, некерованого мовлення, дає змогу встановити низку проблемних моментів, що виникають при опануванні літературної мови і мають діалектне підґрунтя. Вони виявляються при вивченні всіх структурних рівнів мови, але найбільш послідовно, як засвідчують спостереження, — при засвоєнні норм орфоепії, акцентології, лексики та морфології. Ці з позицій літературної норми діалектні помилки є досить стійкими, оскільки характерні здебільшого для всіх мовців з оточення школяра і сприймаються ними як нормативні в усіх мовленнєвих ситуаціях. У зв'язку з цим роботу над засвоєнням літературної мови у початковій школі необхідно проводити постійно (не тільки на уроках читання і письма), оскільки саме в цей шкільний період закладається основа для наступного, більш свідомого оволодіння літературною нормою. Таку роботу варто розпочинати ще в добулварний період, поступово вводячи елементи літературної вимови, лексики, нормативного наголошування слів. Важливо, щоб учні завжди чули літературне мовлення вчителя, привчалися сприймати на слух нетрадиційні для них словоформи і фонетичне оформлення відомих їм слів.

Вважаємо, що при плануванні навчального матеріалу не можна не брати до уваги говірковий словниковий запас школярів, варто диференціювати його за темами і за рівнем наближеності до літературного варіанту. Адже, як зазначають вчителі-практики, найлегше коректуванню піддаються діалектні елементи, що найбільш віддалені від літературної мови.

На допомогу вчителям гірських шкіл Прикарпаття і Рахівщини подаємо низку типових порушень літературної норми, які, мають діалектну основу і виявляються через усне мовлення у неправильному написанні слів:

Фонетика

- ствердіння кінцевого [тґ] в особових формах дієслова: *робит, любить, кажут, кличут, дивитси, здається*;
- ствердіння [нґ] у прикметниках з м'якою основою: *давна, сине, ранний, верхний, літною, синої*;
- ствердіння [цґ] в кінці слова і перед голосними **а, у**: *на працу, працюю, на лавици, на палици, на лици, цу (цю)*;
- ствердіння [сґ] у суфіксі -ськ: *гірський, сільський, пасовиско*;
- оглушення дзвінкого звука в кінці та середині слова: *сат (сад), рас (раз), дуп (дуб), росповів, дорішка*;
- пом'якшення шиплячих приголосних: *чічка, Парасочька, чюти, пальчік, вчєра, їжєчьок, зачьне, свіжа, сонєчько, пшеничька*;
- пом'якшення [р] в середині і в кінці слова: *верьх, типерь*;
- відсутність протетичного [г]: *осьмеро, острый, озміт*;
- використання [ш] замість [шч] (графічно щ), як правило, з відповідним пом'якшенням шиплячого: *шєсте (щастя), шо, шьо (що), шош (щось), ше, шє (ще), дошь (дощ)*;
- вживання [и] замість [е]: *міні, до грудий, ни лишит, нима*;
- вживання [е] замість [а] після м'яких чи пом'якшених приголосних: *ножинєта, ручинєта*.

Наголошування

- наголошування особових форм дієслова: *стґюю, стґоїть, сґиджу (сґижу), сґидимо, сґидите, бґєру, бґєрєш, бґєруть, дґали, взґяли, кґажу, пґишу, рґоблю (рґоб'ю), дзвґоню, нґєсла, нґєсли*;
- наголошування займенників: *твґоя, тґвої, твґою, твґоїх мґоя, свґоя* і т. п.;
- наголошування іменників: *пґодушка, пґотік*, множинні форми: *зошґєта, коровґи, трактґори*.

Морфологія

- в іменниках I відміни, займенниках та числівниках в орудному відмінку закінчення -ов, -ев замість нормативного -ою, -ею: *за момов, смереков, за границьов, осіньов, зо мнов, другов*;
- закінчення -і замість -ій у прикметниках давального та місцевого відмінків однини жіночого роду: *у нові школі, малі дитині, на високі сосні*;
- суфікс -іщ- замість -іш- у формах вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників: *біліщий, веселіщий, старіщий*;
- усічення особового закінчення дієслів 1-ї особи множини теперішнього часу: *робим* (робимо), *ходим*, *носим*;
- випадання -ть в закінченнях 3-ї особи однини дієслів теперішнього і майбутнього часу: *граїси* (грається), *боєси* (боїться), *калатаєси* (калатається), *націлюєси* (націлюється), *насмакуєси* (насмакується), *розплачєся* (розплачється);
- використання форми інфінітива з основою на -ч замість нормативного -к(ти), -г(ти): *печи, втечи, бічи*;
- підміна закінчення -ить, -їть у формі 2-ї особи однини дієслів II дієвідміни особовими закінченнями дієслів I дієвідміни: *ходе, носе, робе, баче*;
- вживання дієслова майбутнього часу недоконаного виду у формі, утвореній поєднанням інфінітива та особової форми дієслова *мати* у препозиції: *му мати* (матиму), *меш бічи* (бігтимеш), *ме держети* (держатиме), *memo писати* (писатимемо), *мете їсти* (їстимете) *мут боліти* (болітимуть).

Лексика

- *танджир* — тарілка, *кацур*, *катран*, *рабат* — рушник, *ґачі* — штани, *лопта* — м'яч, *ровер*, *біціґлі* — велосипед, *фіра* — віз, *ґомба* — гудзик, *ташка* — сумка, *цуря*, *ряддя*, *лудина* — одяг, *чічка*, *косиця* — квітка, *жалива*, *жілива* — кропива, *биндек* — джміль, *мачька* — кішка, *котюга* — собака, *звірак* — вовк, *смага* — грим, *твар* — обличчя, *дъидя* — батько, *стариня* — родичі, *нанашка* — хрещена мати, *нанашко* — хрещений батько, *філин* — хрещений син, *тьимувати* — пам'ятати, *кілки* — скільки, *тогда* — тоді, *доків* — доки, *дотів* — доти, *відтів* — відтоді, *аби* — щоб, *ніч* — нічого, *відей*, *відав* — мабуть, *бих* (частка *би*, *бих засмієласи*), *кождий* — кожний.

Висновки. Ми спинилися лише на деяких аспектах вивчення мовлення молодших школярів Карпатського регіону. Однак вважаємо очевидною необхідність глибокого опрацювання порушеної проблеми, вироблення ефективних механізмів її вирішення. Адже, як засвідчує аналіз, загалом порушення норми в усному та писемному літературному мовленні молодших школярів — перш за все віддзеркалення ознак місцевої говірки. У зв'язку з цим вважаємо обов'язковим урахування говіркових особливостей при опрацюванні всього мовного матеріалу, який опановують молодші школярі — як норм орфоєпії та наголошування, так і правил орфографії, слововживання та словозміни.

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. — К.: Вища школа, 1980. — 246 с.
2. Гуцульські говірки. Короткий словник. — Львів, 1997. — 232 с.
3. Євтушок О. М. Про стан і деякі аспекти вивчення діалектної лексики // Українська мова і література в школі. — 1992. — № 2. — С. 3-5.
4. Дорошенко О. А. Робота вчителя-словесника в умовах місцевої говірки // Українська мова і література в школі. — 1991. — № 12. — С.18-22.
5. Симоненкова Л. М. Вивчення фонетики і морфології в умовах місцевих говорів. — К.: Рад. школа, 1981. — 134 с.

Галина Русин,

кандидат педагогічних наук,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Halyna Rusyn,

Candidate of Pedagogics,
Chair of Theory and Methods
of Elementary Education,
the Precarpathian National University
named after Vasyl Stefanyk

УДК 392.3:37.034(477.8)

РОДИННІ ТРУДОВІ ТРАДИЦІЇ ГОРЯН І ЇХ ВПЛИВ НА МОРАЛЬНО-ДУХОВНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

FAMILY AND WORKING TRADITIONS OF THE MOUNTAIN DWELLERS AND ITS INFLUENCE ON MORAL AND SPIRITUAL UPBRINGING OF THE YOUNG

The article deals with the role of family and working traditions of ethnic group of Hutsuls (Iemky) and its influence on young generation up-bringing and their moral and spiritual formation.

Key-words: traditions, Iemky's family traditions, family, family pedagogy, ethnopedagogy.

Актуальність проблеми. Україна належить до багатонаціональних держав, і має надзвичайно багату, колоритну національну культуру. Цим вона завдячує різноманітним етнографічним групам, що проживають на її території: поляни, слобожани, волиняни, поліщуки, подоляни, покутяни [9, с.56-71]. Кожний з цих етносів характеризується певними побутовими, світоглядними і культурними особливостями, поглядами, звичаями і традиціями, що разом в сукупності збагачують самобутність української нації. Сьогодні є чимало наукових досліджень, які стосуються різноманітних етнічних груп, особливостей їхнього побуту, мистецтва, виховання, культури загалом. Це зумовлено тим, що «пізнання народу з його мовою, звичаями, віруваннями і поглядами вчить нас заразом любити його міццю і працювати для нього дієво і раціонально» [1, с.94].

І хоча тривала життєдіяльність етнічних груп зумовила певну трансформацію традиційних етнопедагогічних ідей, водночас вони залишаються тією базою, на якій вибудовується сучасна українська науково-педагогічна система.

У «Концепції українського національного виховання учнів загальноосвітньої школи в умовах Прикарпаття», розробленій Р.Скульським та М.Стельмаховичем, зазначається, що крім спільних для всієї Української держави, виховних традицій кожен її регіон має також певні особливості. Серед них автори «Концепції» називають народні художні ремесла і промисли як важливі елементи народної педагогіки, громадської і родинно-побутової культури, трудової і художньої діяльності; народно-побутової та релігійні традиції.

У дослідженні В.Лисак «Педагогічні аспекти народного календаря бойків та його використання у сучасній школі» [5] репрезентується багатий етнічний, науковий та емпіричний матеріал народного календаря цієї етнічної групи, подаються й обґрунтовуються науково-методичні засади використання народно-педагогічного досвіду у вихованні молоді.

Практичного втілення у базовий компонент національної освіти набув регіональний варіант змісту, що позитивно впливає на розвиток молодого покоління. Сьогодні створено низку регіональних програм з народознавства (С.Жупанин, В.Цимбалюк, І.Пилипів), засадничі положення регіональної школи Гуцульщини розроблені П.Лосюком. Автором формулюються теоретико-методологічні положення щодо змісту шкільного гуцульщинознавства, пропонуються методико-педагогічні засоби його використання у загальноосвітніх навчальних закладах та у навчально-виховному процесі вищої педагогічної школи [6].

Р.Скульським запропоновано «Концепцію української школи Прикарпаття», в якій розкриваються основні завдання цього типу навчальних закладів, визначаються принципи організації, зміст, форми і методи їх реалізації, в основі яких ідеї народної педагогіки цього краю [10].

У Національній доктрині розвитку освіти, акцентується увага на тому, що система освіти має забезпечувати «збереження й продовження української культурно-історичної традиції, виховання шанобливого ставлення до державних святинь, української мови і культури» [8].

Основною скарбницею народних педагогічних ідей і поглядів є усталені в національному середовищі звичаї, традиції, обряди, які одночасно «виступають як результат виховних зусиль народу протягом багатьох віків і як незамінний виховний засіб. Через систему традицій кожний народ відтворює себе, свою духовну культуру» [3, с.72].

Для розуміння педагогічної суті народних традицій важливе значення мають дослідження Є.Сявакко, Т.Мацейків, Н.Мойсеюк, В.Скутіної.

Мета даної статті — на основі аналізу останніх наукових досліджень та існуючих публікацій з даної проблеми, законодавчої бази розкрити значення родинних трудових традицій та їх вплив на морально-духовне виховання молоді в лемківському етнокультурному середовищі.

Загальновідомо, що сім'я — первинний осередок народу, нації, держави. Від рівня її духовної культури залежить вихованість майбутніх поколінь, адже саме у родинному колі відбувається формування і розвиток дитини, її підготовка до майбутнього життя. В сім'ї здійснюються початки трудового, морального, духовного, естетичного, патріотичного виховання зростаючої особистості. Поведінка батьків, інших членів сім'ї є першим прикладом для наслідування.

Серцевиною народної виховної практики є родинні виховні традиції. Це об'єктивне соціально-педагогічне явище, спосіб акумуляції та передачі наступним поколінням знань про родину, її духовно-моральні цінності та ідеали, джерело інтелектуального та морально-етичного формування особистості, основний механізм стабілізації стосунків у сім'ї та родині. Родинні виховні традиції вироблялися протягом усієї історії розвитку українського етносу, формуючи його менталітет. Вони увібрали в себе різні аспекти життя, побуту, трудової діяльності родини, потребу в людському спілкуванні, совість, гідність, почуття спорідненості, добра і доброзичливості. Родинні традиції втілюють «особливості виховних традицій українців і народів, що проживають серед них, а також передові надбання світової педагогічної думки» [11].

На значущість родинних цінностей у вихованні молодого покоління вказували А.Дістервег, Й.Песталоцці, Я.Коменський, І.Огієнко, С. Русова, А.Макаренко, І.Стешенко, В.Сухомлинський.

В останні десятиріччя питання використання етнопедагогіки у формуванні та розвитку особистості дитини набули висвітлення в історико-педагогічних працях П.Ігнатенка, В.Костіва, В.Коротеевої, Ю.Руденка, З.Сергійчука, Р.Скульського, Б.Ступарика, Г.Сутріної, В.Струмманського та ін.

На певному етапі виникає об'єктивна потреба закріпити і передати наступним поколінням знайдені емпірично й перевірені на практиці знання про природу, оптимальні форми взаємовідносин із нею. Сукупність соціальних орієнтацій, цінностей, норм і правил поведінки в природі акумулювались і закріплювались у народних природознавчих традиціях і через засоби народної педагогіки, зокрема: народний календар, усну народну творчість, обряди, свята, ігри, іграшки тощо, які передавались від покоління до покоління.

Родинно-трудова традиція виступає скарбницею морально-трудового досвіду родини, способів підготовки дітей до самотійного трудового життя. В їх основі — усвідомлена потреба в праці. Споконвіку родина була тим соціальним осередком, в якому кожен мав певні обов'язки, відповідав за якість своєї праці перед членами родини і громадою. До родинно-трудова традицій належить, насамперед, залучення дітей до хатніх і господарських робіт. Традиції майстрів і трудових династій розвивали в молодого покоління старанність, наполегливість, комунікабельність, відповідальність, передбачали засвоєння рис національного характеру. Значна роль у розвитку культурно-творчих здібностей зростаючої особистості традиційно надавалась творам народного мистецтва. Спілкування з ними, долучення до процесу виготовлення художніх виробів, уміння створювати і розуміти їх зміст виступало дієвою передумовою загального культурного розвитку дитини, виховання в неї моральних засад, поваги до праці.

Широким спектром змісту характеризуються родинно-мистецькі традиції. До них належать музичні, образотворчі, декоративно-ужиткові, фольклорні їх різновиди. У цих традиціях відображено естетичний колорит побуту, гарну поведінку, доброзичливе ставлення до людей, уміння виготовляти корисні речі. Вони «передають з минулого в майбутнє усталені століттями форми, ідеї, образи, теми, формують кодекс народної етики та естетики, а цим самим сприяють вихованню гармонійної і багатогранної особистості» [7].

Однією з найменш досліджених з-поміж етнографічних груп до цього часу залишаються лемки. В силу історичних подій вони залишились без своєї предвічної батьківщини, примусово переселені з прадідівських земель, та традиції лемківської етнопедагогіки, розвитку і багатства обрядового календаря, звичаїв і ремесел становлять значний інтерес для педагогічної науки навчання й виховання молодших поколінь.

Дослідник О.Торонський у своїй праці «Русини-лемки» так описує горянина, що за своїм характером — спокійний, виважений, миролюбний, поцінує своє коріння, традиції, звичаї, зміцнює свою віру, в церкві знаходить силу і життєву мудрість, які потім впроваджує у родинне виховання. Релігійність виступає головним засобом виховання у дітей моральних якостей [13, с.15].

Лемки сповідують християнську етику і мораль, яка концентрує в собі найвищі цінності європейської цивілізації. Це сприяє їх органічному включенню у загальноєвропейську культуру. Звернення до Бога відображено в лемківських коліскових піснях:

Люляй, же мі люляй, Пан Біг тебе приспит,
Син Божий тя збудит, бо дітину любить.
Усни же мі, сину, хоц єдну годину,
Усни же мі зо дві, даст ти Пан Біг добрі [12, с.120].

Лемківська сім'я свято вірить в те, що повноцінне формування особистості дитини може відбутися тільки при наявності у неї моральних імперативів та основ християнської етики. Тому богоугодно вважається та людина,

яка працює в Його славу, а не ледарцює, користуючись дарами Господніми. Розпочинаючи будь-яку справу, обов'язково просять Божого благословіння:

Боже, допомож добре посадити
І щасливо вибрати [12].

У цьому контексті варто згадати Г.Ващенко, який, досліджуючи народні традиції українського народу, дійшов висновку, що «людина завжди прагне до єдності з Абсолютом». Тому основними рисами традиційного ідеалу людини є «тверда віра в Бога і відданість їй, надія на Бога, його піклування, пошана до старших і батьків» [2, с.122-124].

Це повною мірою відповідає і релігійним поглядам лемків. Упродовж віків у лемківській родині дотримувалися традиційно-християнського підходу до системи виховання дітей, який ґрунтується на визнанні Вищого Авторитету та на вірі в ідеали добра. Духовні закони для лемків — це закони життя, моралі, етики. В сім'ї релігія є елементом щоденного життя. У вихованні дітей важливу роль відіграють сімейні цінності (знання свого роду, повага до рідної домівки, батьківського слова, авторитет старших). Християнська мораль, яку сповідує лемківська сім'я, вчить бути чесними, доброзичливими, людьми.

В основі традиційного родинного виховання лемків є праця як мірило духовних і фізичних якостей людини. Мати, співаючи дитині колискову пісню, привчає її не цуратися праці. Веселі дитячі пісеньки та народні казки, дійові особи яких за сумлінну працю одержують винагороду, не тільки художньо-естетично виховують, а й спонукають дитину до трудової діяльності. Аналогічну функцію виконують ігри, пов'язані з сімейним побутом. За сумлінно виконане доручення батьки не забувають похвалити дитину, щоб вона усвідомлювала важливість свого хай і невеликого, але незамінного внеску в спільний добробут. Головне в трудовому вихованні — розвинути в дітей свідоме ставлення до праці, нетерпимість до ледарства, байдуківання. Водночас виховується культура праці: вміння правильно виконувати роботу, планувати її тощо.

В усній народній творчості (прислів'ях і приказках) висловлюється поцінування працелюбності як духовно-морального надбання людини й засуджується лінивість, неробство: «Лінивому і святий Миколай не допоможе».

«Хто рано встає, той ся не кає — тому Пан Біг допомагає»,
«Як пошієш — то од Бога Сподієш»,
«Сіяти, орати і в Бога просити, аби Бог дав щасливо зібрати»,
«Где господар добри робит — тому земля буйно родит»,
«В літі дорожша минута, як в зимі година» [4, с.43].

Розглядаючи працю як внутрішню потребу людини, засадниче положення її буття, лемки відводять праці провідну роль у процесі ранньої соціалізації дитини, спрямовуючи зусилля на засвоєння нею досвіду ведення господарства, набуття трудових умінь і навичок, засвоєння трудових звичаїв і традицій роду. Зміст і характер праці в лемківській родині зумовлюється потребами й умовами соціально-економічного життя, тому трудове виховання здійснюється шляхом безпосереднього залучення дітей до посильної трудової діяльності (враховуючи вікові особливості), надаючи важливого значення у цьому такому засобу, як приклад батьків. За давнім звичаєм батьки намагалися передати своїм дітям у спадок знання й досвід виготовлення предметів ужиткового мистецтва і цим плекалося в молоді не лише повагу до праці, а й потяг до прекрасного.

Окреме місце у трудовому сімейному вихованні лемків посідають національні ремесла, що синтезують в собі риси народної художньої творчості та секретів майстерності самого виробника. На сьогодні ми спостерігаємо зацікавлення впровадженням у навчально-виховний процес окремих навчань хлопчиків та дівчаток з прилучення їх до національних ремесел. (П.Лосюк. Гуцульщинознавство в українській національній школі.). Хлопці опановують ази архітектури (спорудження дерев'яних будівель), виготовлення меблів, посуду з природних матеріалів: столярство, теслярство, гончарство, лозоплетіння та різьбярство. Дівчата опановують навички: ткацтва, писанкарства, пошиття національного одягу, прядіння, плетіння, вишивання (різною технікою).

Висновки. Проведений нами аналіз родинних трудових традицій горян (лемків) дозволяє зробити висновок про їх значний виховний потенціал, що актуалізує звернення до цього народного досвіду не лише як до джерела осягнення педагогічної культури лемків, а й як ефективного засобу виховання молоді. Тому етнокультурне середовище горян має позитивний вплив на формування морально-духовних цінностей підростаючого покоління.

1. Багалій Д. Український мандрований філософ Г.Сковорода. — К.: Наук. думка, 1992. — С. 422-445.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал. — Полтава: Полтавський вісник, 1994. — 191 с.
3. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. — Львів: Львівський обласний науково-методичний інститут освіти; Львівське обласне педагогічне товариство ім.Г.Ващенко, 1996. — 238 с.
4. Лемківський народний календар 1994 р. / За ред. І.Красовського. — Львів: Прут, 1993. — 96 с.
5. Лисак В.М. Педагогічні аспекти народного календаря бойків та його використання у сучасній школі: Автореф. дис. канд. пед. наук. — К., 1996. -29 с.
6. Лосюк П. Гуцульщинознавство в українській національній школі. — Косів: Писаний камінь, 2001. — 164 с.
7. Люрица Т.І. Формування громадянської культури особистості: Навч.-метод.посібник. — Кам'янець -Подільський, 2003. — 171 с.
8. Національна доктрина розвитку освіти України // Педагогічна газета. — 2001. — № 7. — С. 2-4.
9. Павлюк С.П., Горинь Г.Й., Кирчів Р.Ф. Українське народознавство: Навч. посібник. — Львів: Фенікс, 1994. — 608 с.
10. Скульський Р.П. Концепція української школи Прикарпаття // Освіта. — 1990. — 20 листопада.
11. Семенов О. Родинні виховні традиції у професійній підготовці студентів педагогічних інститутів: Автореф. дис. канд. пед. наук. — К., 1996. — 24 с.
12. Соболевський М. Лемківські співанки. — К.: Веселка, 1967. — 320 с.
13. Торонський О. Русини — лемки // Додаток до Лемківського календаря 2000. — Львів, 2000. — 55 с.

Марія Геник,

кандидат педагогічних наук,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Maria Genyk,

Candidate of Pedagogy
Vasyl Stefanyk Precarpathian national university

Ганна Геник

вчитель Нижньо-Березівської ЗОШ I-II ступенів
Івано-Франківської обл.

Hanna Genyk

Teacher of Nyzhniy-Bereziv
primary and secondary
comprehensive school
Ivano-Frankivsk region

УДК 37.034

ВИКОРИСТАННЯ НАДБАНЬ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ГІРСЬКОЇ ШКОЛИ

THE USE OF FOLK PEDAGOGY GAINS IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF A MOUNTAINS-LOCATED SCHOOL

The author points the specific feature of children moral upbringing of a mountains-located school; separates the main tasks of an educator in terms of pupils' formation of moral and ethnic principles. According to the results of the folk pedagogy gains the author analyses children's motivation in the process of their good behaviour.

Key-words: moral-ethnic values, folk pedagogy, mountains-located school, educational process.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство орієнтовано на демократизацію та гуманізацію всіх сфер суспільного життя, в тому числі й у галузі освіти. Відгуком на суспільний запит є спроба пошуку шляхів значного вдосконалення й інтенсифікації навчально-виховного процесу.

Проблема формування морально-етичних цінностей школярів засобами народної педагогіки завжди була й надалі залишається однією з найактуальніших в теорії і практиці виховання, що знайшла своє відображення в численних сучасних наукових публікаціях.

Дещо особливим є виховання дітей у гірській школі Українських Карпат. Мальовнича природа краю створює сприятливий ґрунт для творчості. Для жителів гірської місцевості характерними є багатогранне народне мистецтво, фольклор, що поєднується з тяжкою працею, оскільки тут склався своєрідний уклад життя. Неповторними є побут гірських жителів, звичаї, обряди, історія, художні промисли тощо, які слугують засобами формування та розвитку молоді людини. Зокрема, морально-етичне виховання дітей характеризується тим, що цей регіон, як правило, глибоко релігійний, а в основі загальнолюдської моралі покладено християнські норми поведінки та духовні ідеали. Іншими словами, світські морально-етичні норми й заповіді християнського вчення за своїм змістом практично збігаються.

Мета статті полягає в тому, щоб розглянути засоби ефективного використання народної педагогіки для формування в учнів морально-етичних понять.

Основний зміст статті. Народознавство, охоплює різні аспекти української культури, в тому числі і народну мораль, яка в реальному житті втілюється у морально-етичні цінності.

Формуючись у процесі життєдіяльності народу, морально-етичні цінності відображають його позитивний досвід і надбання у сфері моралі, світогляду, орієнтують на моральні норми й принципи життя, закріплені у традиціях, звичаях, віруваннях, які підтримуються організацією та устроєм життя. Відображаючи потреби як окремої особистості, так і суспільства загалом морально-етичні цінності є вивіреними часом, носять загальноприйнятний характер і не змінюються під впливом приватних поглядів, інтересів і обставин.

Морально-етичні цінності визначають мотиви поведінки особистості та спрямованість її діяльності, тому важливо формувати у дітей здатність діяти відповідно до морально-етичних цінностей.

Таким чином, морально-етичні цінності ми розглядаємо як імперативні утворення, вироблені і сформовані впродовж усієї життєдіяльності українського народу, що носять неперехідний характер, зберігають наступність моральних вимог, виконують регулятивну функцію у взаємовідносинах людей і набувають особистісної значущості у результаті їх вибору та інтеріоризації особистістю у процесі виховання.

Морально-етичні цінності визначають мету виховання, основні етичні категорії та гуманістичні перспективи розвитку і саморозвитку особистості і є важливими критеріями оцінки у виборі життєвих цілей та засобів їх досягнення.

У різноманітних народних джерелах морально-етичні цінності зафіксовані у заповідях, порадах, настановах, які обґрунтовують необхідність дотримання моральних норм і принципів поведінки, визначають стратегію і тактику життя на прикладах народних героїв, виступають формою громадського впливу. Основними функціями морально-етичних цінностей є пізнавально-гуманістична, сенсо-імперативна та ціннісно-регулятивна. Усі морально-етичні цінності українського народу можна типізувати за ставленнями до себе (формування власного «Я-образу», самоідентифікація, у тому числі і національна, самоповага, почуття власної гідності); до оточуючих (повага до людей, правдивість, доброзичливість, турбота, готовність допомогти); до природного середовища (любов і бережливе ставлення до природи); до Батьківщини (любов до України, шанування традицій, звичаїв і культури українського народу); до навчально-трудова діяльності (дисциплінованість і відповідальність за результати своєї діяльності) [1, 6].

Наш погляд на вирішення проблеми використання формування морально-етичних цінностей школярів у процесі їх навчання здійснений під впливом актуальної, на наш погляд, ідеї української народної педагогіки. Її сутність полягає в тому, що традиційне виховання дитини в будь-якому аспекті завжди мало практичне спрямування, оскільки його кінцеві результати повинні були проявитися у певних діях вихованця (у його навчальній праці, ігровій діяльності, поведінці тощо). При цьому дії дітей, які заслуговували визнання та схвалення, в народі небезпідставно називали уміннями, а процес їх формування — навчанням. Таке розуміння виховання виявляється в тому, що сформовані в учня особистісні якості визначають через уміння діяти (ставитись). Наприклад, підкреслюючи, що дитині властиве почуття поваги до батьків, про неї кажуть, що вона «вміє поважати батьків», що її «навчили поважати батьків» і т.п.

Навчання здійснюється не тільки через оволодіння школярами різнобічною пізнавальною інформацією, але й через формування їхніх поглядів і переконань, наукового світогляду тощо. У навчанні перш за все відбувається педагогічний вплив учителя на духовний світ учнів, а значить, цілеспрямоване формування їх особистісних цінностей [2, 9–10].

Одним із важливих принципів дидактики є «принцип виховання у навчанні», що знайшов своє обґрунтування у багатьох працях. Тому, як небезпідставно вказують науковці, такий термін, як «позанавчальне виховання» взагалі не має права на використання. Розкриваючи логіку виховання, вчені (П.Ігнатенко, В.Поплужний, Н.Косарева та ін.) розглядають його у формі лійки, у якій «найширшу» її частину складають знання, трохи «вужчу» — почуття, а «найвужчу» — вчинки вихованця. Іншими словами, засвоєні вихованцем знання частково «переростають» в емоційні переживання, які у свою чергу спонукають до відповідних вчинків [3, 24].

З іншого боку, сама навчальна діяльність учня потребує актуалізації його інтелектуальних якостей, волі, терпіння, наполегливості тощо, які з часом зазнають певних якісних змін. Виховний потенціал змісту освіти сучасної початкової школи може бути істотно підвищений за рахунок використання у навчанні традиційних засобів української народної педагогіки, зокрема гуцульщинознавства. Серед них: народні пісні, прислів'я, приказки, анекдоти, загадки, казки, іграшки тощо.

В основі морально-етичних норм поведінки українського народу в великій мірі закладені принципи та ідеї християнської етики, якими керувалася традиційна родина у вихованні своїх дітей. У цьому її підтримувала школа і релігійна громада. Проте нині немає жодних підстав для нехтування Законом про свободу совісті та право людини на вибір тієї чи іншої релігії в якості основи для формування світогляду. Педагоги не можуть не рахуватися з тим, що переважна більшість школярів, особливо у Галичині, виховуються в сім'ях в релігійному дусі і, значить, на засадах християнської моралі. Тому, коли ми прагнемо до того, щоб дитина не жила за законами подвійної моралі (дома — християнської, а в школі — світської), як це було у минулому, теперішня школа повинна будувати систему духовно-морального виховання таким чином, щоб її зміст не суперечив тим ідеям, на яких ґрунтується виховання дитини в сім'ї, а також в умовах релігійної громади. Оптимальний варіант такої системи вбачаємо у народознавчому підході, тобто в такому варіанті, який ґрунтується на етнопедагогічній основі та властивих їй педагогічних засобах і способах впливу на дітей.

Вагомим пластом українського народознавства є релігієзнавство. Його елементи можуть бути предметом вивчення в межах будь-яких навчальних дисциплін. Так, приміром, ідеї морально-етичного виховання, що містять такі етнопедагогічні засоби, як приказки, казки, усмішки, легенди, притчі, можуть бути предметом осмислення та засвоєння в процесі ознайомлення учнів з українським фольклором. Елементи духовної музики, пісенної творчості, іконографії — у контексті вивчення відповідних навчальних предметів (музики, образотворчого

мистецтва і под.). Отже, українське народознавство поєднує в собі особистісні цінності, які є спільними для всіх людей, тобто вселюдськими, незалежно від їхнього ставлення до релігії.

З початком демократичних перетворень у загальноосвітніх школах Галичини введено предмет «Основи християнської моралі», який добре себе зарекомендував і ще раз підтвердив, що релігійне виховання не суперечить світському характеру школи та розглядається як складовий елемент національного виховання учнів. Кілька останніх років у школах західної України читається предмет «Християнська етика», мета якого полягає у «формувати особи школяра на засадах християнської моралі, плеканні у нього людяності, милосердя, чесності, виховання духовно багаті особистості, яка б усвідомлювала свою відповідальність перед Богом, батьківщиною, народом» [4, 4].

За змістом християнських заповідей біблійського вчення легко визначити коло морально-духовних обов'язків кожної людини, основні напрямки праведного, порядного життя на землі, усвідомити проблему «пробудження совісті» в людських душах, облаштування світу на засадах миру та любові, співпраці всіх народів і націй [4, 83]. Захоплюючими для учнів є притчі та легенди релігійного спрямування, які легкі для запам'ятовування і водночас містять глибоку виховну ідею.

Багатий фольклор жителів гірської місцевості дає широкі можливості для розвитку морально-етичних понять в учнів, а зокрема, патріотизму, любові до рідного слова, до рідної пісні, до історії рідного краю.

Висновки. Ми дуже часто розшукуємо для досягнення якоїсь мети «не наших», «чужих» засобів, думаючи, що вони найкращі, лише тому, що «не наші», забуваючи при цьому, що своя сорочка ближча до власного тіла, а особливо, коли цим тілом є душа дитини. Звичайно, «і чужому навчаються...», — але й «...свого не цурайтесь», бо хто краще допоможе нам виховати наших дітей, як не наші діди-прадіди, які виховавши нас, залишивши нам невичерпну спадщину «свої педагогіки».

Тому, на нашу думку, щоб найкраще сформувати морально-етичні цінності учнів, необхідно завжди сягати в криниці багатого досвіду рідного народу, бо та вода швидко втамує їхню спрагу свідомості, моральності та духовності, погасить полум'я безбожності, байдужості, егоїзму, цинізму та інших виразок на тілі суспільства.

Сценарій дитячого свята

Тема «Березове, коханий мій»

Мета: Ознайомити школярів з історичним минулим села Березів, здійснювати морально-естетичне виховання.

Обладнання: історичні пам'ятки, літописи, старовинні речі.

Ведучий Шановні гості! Ми раді вітати вас у цьому залі, на гостинній березовській землі, яка споконвіку славиться чудовою природою, працьовитими людьми.

Де хлюпоче Лючка піснею,
Де сади густі, аж тісно їм,
Де верхи у хмари врізались —
Там село моє замріялось.
Ранком росами умилося,
Сходом сонця звеселилося.
Люди йдуть — не налюбуються .
Як село між гір красується.
Хоч не славиться березами,
Хтось нарід його Березовом.
Але славиться завзятими
І легінями й дівчатами.
В кожну весну оновляється,
В барви пишні прибирається,
Йде в майбутнє весь замріяний
Мій Березів неоспіваний.

Ведуча Вже тисячу років у цьому чудовому селі сіють і збирають врожаї, народжують і виховують дітей, відпочивають і працюють, радіють і сумують. Скільки доброго, хорошого знала ця земля, скільки страшного, жахливого пережила. Про це може розповісти хіба що сам древній Березів.

Входить Березів

Я пригадую час, як ліси вирували довкола.
Як від ловів князівських здригалась земля.
Як шуміли поля і на диких безмежних просторах
Височили Ружет і моя Каратура гора.
Я пригадую час як за турів тут кару терпіли,
Як боролись на смерть і село захищали не раз

Як боярством березівським нас охрестили
І як вольну навічно підписував князь.

Входить гонець князя

Панове — громадо! Грамота від князя прийшла. Князь дарує нам вольную. *Гінець зачитує грамоту.*

«Його милість, князь, за добру працю, послушенство до його милості дарує всім березунам і прихожим на теренах березівських — вольную! Від дня сего не будуть вони панщину робити, а тільки охороняти землі княжі, луки і поля глядіти. Від тепер боярами зватися будете.»

Березів

Пам'ятаю ті часи, пам'ятаю як березівське боярство славилось на всі округи, як боронило свій край в часи першої світової, як збиралось до стрілецтва січового.

Пісня «В горах грім гуде»

Ведучий

Чорними круками налетіли на Україну московські зайди. І загули Карпати і пішла луна краєм, і сколихнувся Березів. І вирушили юні березуни на захист Вітчизни. створивши боївки УПА.

Пісня «З-за Няджина сонце сходить»

Березів

О, пам'ятаю, пам'ятаю страшні були тоді часи,
Коли гриміли гори сині і людом повнилися ліси.
Але воскресла незалежна моя Україна свята. І розквітатиме повіки моя березівська земля.

Учні

Як не любити до нестями
Тебе, що в серці як розмай,
Залитий сонцем і піснями
Весною сповнений мій край.
Як не любити коломийки,
Що наші прадіди усі
Вклали в неї своє серце
Й частинку власної душі.
Співають коломийки.
Тут орлів гойда колиска
Попід хмари й нижче їх.
Тут казок знайдете низку
І співанок голосних,
і музик троїстих, вірю,
Зачарує вас луна,
А гуцулки — наче з мрії,
Всі вродливі, як одна.

Пісня «Березівська ноша»

Ведуча

Радіє серце, що зберіг наш народ свою мову, звичаї, свою ношу і пісні. І радісно, що «не зів'яла, не поламалася та віть, Яку плекав собі на радість Народ наш протягом століть».

Ведучий

Якщо у серці радість і тепло, То пам'ятайте в світі є село, З якого ми метеликом у світ Зробили перший зоряний політ.

Вчитель

Спасибі, вам шановні, що були сьогодні разом з нами. Здоров'я вам, добра, рясних Божих благословінь.

1. Генік М.С. Формування морально-етичних цінностей молодших школярів засобами українського народознавства. — Авто-реферат дис. канд. пед. наук. — К, 2008. — 24 с.
2. Скульський Р.П. Учність быть учителем. — М.: Педагогика, 1986. — 144 с.
3. Ігнатенко П.Р., Поплужний В.Л., Косарева Н.І., Крицька Л.В. Виховання громадянина. Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: Навч.-метод. посібник. — К.: ІЗМН, 1997. — 252 с.
4. о.Мирон Бендик, о. Іван Гнатів, Олег Огірко. Християнська етика: Методичний посібник. 1–11 класи. — Львів, 1997. — 159 с.
5. Галчинська В. Промовляй до нас, Господи! Посібник для вчителя. — Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, видавничий відділ «Свічадо», 1996. — 100 с.
6. Кремень В. Г. Філософія освіти XXI століття // Педагогіка і психологія. — К.: Педагогічна преса. — № 1 (XXXVIII). — 2003. — С. 6–16.
7. Струманський В.П. Виховна робота в національній школі: Навчальний посібник. — К.: ІЗМН, 1997. — 184 с.

Наталья Борисюк,

начальник отдела образования
Судакского городского Совета,
АР Крым

Natalia Borysjuk,

head of the educational department
of Sudak city council of Autonomous
Republic Crimea

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРОГРАММЫ «КУЛЬТУРА ДОБРОСОСЕДСТВА» В НАЧАЛЬНЫХ ШКОЛАХ Г. СУДАКА

IMPLEMENTATION OF THE «CULTURE OF GOOD NEIGHBOURHOOD» PROGRAM IN ELEMENTARY SCHOOLS OF SUDAK

The article tells about regional program «Culture of good neighbourhood». In multinational Crimea there is a problem of formation of friendly mutual relations between people of various ethnics and religious groups. «The Person and the World» educational course gives a chance to acquaint junior schoolchildren with law and moral rules, using which people live in the democratic society with its modern values.

Постановка проблемы. Воспитание гражданина, формирование патриотических чувств, уважительного отношения к людям — все это весьма актуальные направления воспитательной работы школы.

В условиях многонационального Крыма особое значение приобретает проблема формирования дружественных взаимоотношений между людьми различных этнических групп, что предусматривает:

- воспитание сознательного гражданина, патриота своей страны;
 - формирование чувства принадлежности к многонациональному украинскому народу;
 - формирование высокой культуры межнациональных отношений через
 - поликультурный подход в системе национальной украинской школы;
- приобретение социального опыта и потребности жить в демократическом обществе.

Образовательная отрасль «Человек и мир» является одной из составляющих единой системы государственного стандарта, где предусмотрена реализация основных направлений, помогающих углубить представление младших школьников об окружающем мире:

- знакомство с географическим расположением Украины на карте мира и родного края на карте Украины;
- распознавание форм земной поверхности;
- изучение разнообразия природы родного края и осознание роли человека в сохранении и приумножении природных богатств (взаимосвязь человека с природой);
- изучение особенностей населения каждой природной зоны и выявление причин, которые влияют на занятость населения;

(Программа для средней общеобразовательной школы. 1-2 классы. К.: Початкова школа, 2001 г.)

- охрана природы и охрана своего здоровья;

Особое место данный предмет занимает в знакомстве младших школьников с нравственно-правовыми нормами, которыми руководствуются люди, проживающие в демократическом обществе, осознание младшими школьниками системы общечеловеческих ценностей.

Через курс «Я и Украина» младшие школьники получают общие знания о реальном мире в его связях и зависимостях, приобретают опыт культуры поведения в социальной и естественной среде, а также сотрудничества в разных видах деятельности, направленных на развитие способностей к творческому самовыражению.

В школах Крыма введен интегрированный учебный курс «Культура добрососедства». Данный курс расширяет содержание курса «Я и Украина», конкретизирует основные его направления, преломляя их через особенности региона, в котором проживают учащиеся. Он также способствует формированию наиболее значимых ценностей украинского народа и воспитанию собственного «Я», веры в свои способности, пониманию значе-

ния жизни как высшей ценности и предусматривает активное общение детей в социальном и естественном окружении.

Программа данного курса составлена с учетом основных задач, стоящих перед школой 1 ступени в системе образования Украины и задач, обозначенных в Концепции приоритетных направлений воспитательной работы в учебных заведениях АРК, принятой в феврале 2004 г.:

- воспитание любви к Отечеству и к родному краю — Крыму;
- воспитание личности, устойчивой в окружающей среде;
- воспитание толерантных отношений на уровне семьи, общины, народов, проживающих в определенном регионе. Составлена она с целью создания социально-педагогических условий, способствующих позитивным отношениям детей к окружающему миру, обществу, природе и с целью ознакомления с историей, географией, культурным наследием, традициями, бытом и современными реалиями народов Крыма, как составляющей многообразия народов, населяющих Украину.

Целью данной статьи является ознакомление учителей, воспитателей, родителей и всех, кто имеет отношение к воспитанию детей младшего школьного возраста с программой курса и путями его реализации.

Программа курса «Культура добрососедства» рассчитана на четыре года (136 часов) и направлена на реализацию как учебно-воспитательных, так и практических целей. Учебно-воспитательные цели курса:

- воспитание патриотизма и любви к Отечеству, к родному краю — Крыму;
- формирование социальной компетентности и гражданской ответственности;
- воспитание толерантности как основного принципа демократии;
- развитие критического мышления, обеспечивающего формирование личностной позиции ребенка, умеющего строить отношения в окружающей действительности в согласии с миром и обществом.

Практические цели курса:

- формирование представлений о разных сторонах действительности окружающего мира и личное отношение к ней;
- знакомство с историей, культурным наследием народов Крыма, воспитание устойчивого интереса к самостоятельному изучению данных вопросов;
- формирование умений строить взаимоотношения с людьми проживающими рядом; — —приобретение опыта личного общения и совместного творчества через познание культуры других народов;
- формирование положительных мотивов и потребности познания родного языка и культуры.

Реализация учебно-воспитательных и практических целей данной программы на протяжении четырех лет обучения, будет способствовать межэтнической и меж конфессиональной толерантности, гармонизации межнациональных отношений при сохранении каждым человеком своего, самобытного, а также формированию этики межнационального общения, основанного на взаимоуважении друг к другу, на взаимообогащении через национальное своеобразие культуры, быта, традиций каждого народа.

Программа для 1 класса «Культура добрососедства» рассчитана на 34 часа (1 час в неделю).

Она состоит из нескольких разделов:

1. Вводный раздел: цели и задачи курса; что значит любить и беречь свой край.
2. Географическая среда: природа, среда, где ты живешь; экология; моя забота.
3. История: мой регион; я и мои соседи; мы — крымчане.
4. Традиционная культура: материальная культура; ремесла декоративно-прикладного искусства, рукоделие; духовная культура; религия; быт, этикет.
5. Язык соседа: фольклор, национальная литература; словарь для общения; история языков.
6. Конфликтология.
7. Аксиология: моего народа; моих соседей; народов, населяющих Украину; мы и наше будущее.

Основные задачи предмета «Культура добрососедства» отражают учебно-воспитательные и практические цели всего курса и специфику каждого из изучаемых разделов.

Основными задачами предмета «Культура добрососедства» являются:

1. формирование активной гражданской позиции, чувства национальной гордости, позитивного отношения к многообразию культур и религий;
2. обучение основам добрососедства, этнической и конфессиональной толерантности, навыкам ведения диалога и переговорного процесса;
3. приобретение знаний по краеведению, географии, этнической истории своего региона;
4. изучение этноконфессиональных особенностей, быта, традиций, материальной культуры (ремесла, интерьер, кухня, костюмы...) народов региона, семейных и религиозных обычаев, этикета, традиций гостеприимства;
5. знакомство с историей языков народов Крыма, фольклором, со «словарем дружбы» (словарным минимумом) для общения на разных языках;
6. знакомство с национальными ремеслами и привлечение учащихся к совместному творчеству;
7. приобщение к охране духовных святынь, памятников истории и культуры;

8. формирование навыка независимого мышления, критического осмысления и выработки суждений, основанных на моральных ценностях человечества: знания, открытость мышления, свобода мысли, убеждений, совести.

Изучение раздела «Географическая среда» поможет сформировать представление у младших школьников о природной зоне, в которой они проживают, об окружающей природе, об особенностях климата и его влиянии на специфику трудовой деятельности населения, а также поможет осознать, что очень легко расстроить тонкую сбалансированность природы, что последствия могут быть плачевными для людей и каждый способен и должен внести весомый вклад для предотвращения экологической катастрофы.

Раздел «История» предполагает знакомство с историей возникновения города (поселка, села), улицы, на которой они проживают, с соседями — носителями различных культур и религий. Осознание общности культур, проживающих в регионе и выявление своеобразия каждой из них в позитивном аспекте поможет приобрести опыт культуры поведения в социальной и естественной среде, научить взаимодействовать с людьми, проживающими рядом.

При изучении раздела «Традиционная культура» через знакомство с бытом, языками, конфессиями, декоративно-прикладным искусством разных народов расширяется представление у младших школьников о материальной и духовной культуре людей, приобретается опыт личного общения и совместного творчества через познание культуры друг друга. При изучении данного раздела с одной стороны раскрывается многообразие культур людей, проживающих в Крыму, с другой стороны показывается общность этих культур.

Предусмотрены выставочные мероприятия, способствующие формированию интереса к традиционной культуре и ее популяризации среди учащихся, а также встречи с мастерами народных ремесел, знатоками фольклора и национальной кухни.

Раздел «Язык соседа» через знакомство с фольклором, национальной литературой расширит представление младших школьников о людях разных национальностей, о языковой среде, поможет в совершенствовании разговорной практики на родном языке, обеспечит возможность понимания «языка соседа», использование его как средства коммуникации.

В разделе «Конфликтология» предусмотрено подведение младших школьников к более ясному пониманию самих себя и людей, окружающих их, к освоению действенных, ненасильственных способов разрешения групповых и индивидуальных конфликтов: обращение конфликтов в средство познания.

Приобретая определенные навыки регулирования и разрешения конфликтов через игровую деятельность и через практические занятия — тренинги, ребенок получает опыт поведения в подобных ситуациях, учится действовать более взвешенно и осознанно, а также нести ответственность за свои поступки. Такой подход поможет сформировать адекватное восприятие любой информации, включая негативную, осознать, что нельзя поспешно порицать и судить о том, что может показаться каждому не столь интересным на данном этапе общения, что зачастую упускается шанс познать для себя что-то новое, обрести возможность найти истину и мудрость, так как конфликт не всегда является отрицательной силой и он может способствовать личностному росту и познанию.

Чтобы достичь конечной цели ненасилия, при проведении практических занятий -тренингов необходимо добиться правильного поведения, видеть хорошее во всем, слышать позитивные суждения, произносить добрые слова и совершать поступки, служащие для блага всех. Каждый должен осознать то, что бы мы не делали по отношению к другим — мы делаем это по отношению к себе, и поэтому наша обязанность — помогать и защищать все вокруг нас также, как мы защищаем себя, так как гнев, несогласие и насилие вызывают только дисгармонию.

Результатом проводимой работы должно стать осознание того, что ненасилие — это высшая ступень общечеловеческих ценностей и результатом является совершенство характера, а это способность управлять своими эмоциями, быть не эгоистичным, находить выход из любых ситуаций, успешно выполнять принцип ненасилия. Знакомя в доступной форме с основами конфликтологии в игровой форме проводя тренинги, у младших школьников вырабатываются навыки распознавания конфликтной ситуации и ведения переговорного процесса, формируются умения конструктивно справляться с конфликтами. Такой подход будет способствовать укреплению психического состояния ребенка, что является одной из составляющих их физического здоровья.

В разделе «Аксиология»: учащиеся знакомятся с понятиями «ценность», «семья», «Родина», «малая родина». В процессе раскрытия данных понятий находят точки соприкосновения, раскрываются индивидуальность и уникальность каждого человека, формируется личное отношение к сторонам действительности через взаимодействие различных форм общения. Возникает необходимость осознания права ребенка на социальные связи, которые не только раскрывают особенности каждого, но и способствует взаимообогащению. Почитание предков и забота о потомках формируется как одно из составляющих направлений целостной системы внутреннего развития ребенка как субъекта учения.

Реализация содержания разделов курса «Культура добрососедства» проводится в форме классных и внеклассных занятий, включающих экскурсии, проведение выставок, встреч с интересными людьми, утренников. При изучении каждого раздела предполагается поисково-исследовательская работа.

Вводный раздел — 1 час.

Цели и задачи курса «Культура добрососедства». С чего начинается Родина. Что значит любить и беречь свой край.

Географическая среда — 5 часов.

Крым на карте Украины. Представление о Крыме, как о полуострове. Формы земной поверхности (низменности, возвышенности, реки, озера).

Природная зона, в которой мы живем. Ее расположение на карте полуострова. Природа. Рельеф. Водоемы. «Зеленые острова» (сады, лесопарки, скверы, бульвары). Какая река течет рядом с твоим домом. Почему надо беречь природу.

Взаимосвязь деятельности человека и природы на примере региона, в котором живем.

Что такое экология. Классификация экологических связей: связи между неживой и живой природой, связи внутри живой природы, связи между природой и человеком. Роль

неживой природы в жизни живого, связь между состоянием природы и здоровьем человека. Природоведческая экскурсия в ближайшую «зеленую зону». Помощь животным и птицам зимой.

История — 5 часов

Национальные краски полуострова. Кто такие крымчане.

Мое семейное древо. Откуда родом мои предки. История названий имен, фамилий. История названия моего города (поселка, села), улицы, на которой я живу. Имена знаменитых людей в названии улиц, площадей.

Мои соседи. Когда мы стали соседями. Чем интересны мы друг другу. История улицы, на которой находится моя школа.

Традиционная культура — 6 часов

Знакомство с понятиями «культура», «материальная культура», «духовная культура». Уникальность культуры каждого народа.

Экскурсия по ближайшим окрестностям. Знакомство с памятниками архитектуры.

Представление о ремеслах и декоративно-прикладном искусстве. Экскурсия в музей (мастерскую художника, гончарную мастерскую).

Понятие (представление) о быте, этикете народов, проживающих рядом с нами.

Разнообразие блюд крымской кухни. Знакомство с национальными блюдами. Учимся готовить любимое блюдо. Особенности его приготовления.

Праздники народов Крыма. Представление о национальной одежде. Одежда мужская и женская, повседневная и праздничная. Одежда наших предков. Одну куклу в костюм, который носили мои предки.

Язык соседа — 7 часов

Способы передачи информации среди людей. Язык жестов, музыки и танца. Способы передачи информации через «каменную летопись», через традиционную летопись.

Представление о «языковой семье». Общее происхождение славянских, тюркских народов. Лексика взаимодействия.

Источники информации: фольклор, мифология, пословицы и поговорки, стихи, легенды, сказки (о семье, о соседях).

Календарный фольклор у людей, живущих в Крыму: веснянки, заклички, колядки, маю м др.

Язык музыки понятен всем. Известные музыкальные произведения, воспевающие красоту Крыма.

Произведения детских поэтов и писателей о моей Родине. Посещение библиотеки (литературного музея).

Учимся общаться на разных языках. Словарик дружбы.

Конфликтология — 6 часов

Диагностика. Тестирование. Аутотренинг «Лучи дружбы».

Учимся строить отношения. Учимся понимать ценности. Учимся решать спорные, конфликтные вопросы в соответствии с принципами толерантности.

Аксиология — 4 часа

Ценности моей семьи. Понятие «святыня». Отношение к родителям и старикам. Наши семейные святыни.

Святые места и памятники моего народа в нашем регионе, забота о них. Памятники и святые места, которые нас объединяют.

Понятия «большой» и «малой» Родины. Родина и мир. Ценности, которые объединяют все народы. Поучения великих пророков, главные религиозные книги.

Придумаем праздник для нашего класса. Как назовем его и как будем праздновать.

В первом классе имеет место лишь вербальное оценивание. Формы ее могут быть разнообразными.

При изучении курса «Культура добрососедства» дети должны: познакомиться:

с природной зоной, в которой они проживают; с хозяйственной и культурной деятельностью своего региона; с культурой и традициями народов, живущих в данном регионе; с многонациональностью декоративно-прикладного искусства мастеров Крыма; с фольклором, национальной литературой, музыкальными произведениями разных народов; с различными источниками информации; с понятиями «духовная» и «материальная» культура.

Учащиеся должны знать:

название рек, озер и других природных объектов, возле которых располагается их город (поселок, село); как оберегать зеленые насаждения и оказывать помощь птицам и животным; название важных культурных и исторических памятников своей местности; семейные святыни; историю города (поселка, села), улицы, на которой проживают; о выдающих земляках и их достижениях.

Должны иметь представление:

- об экологии, о роли природы в жизни человека; о ремеслах, о ДПИ мастеров Крыма; о разнообразии различных культур народов, населяющихся Крым; о ценностях, которые объединяют все народы; должны уметь:
- вести диалог с товарищами; сотрудничать в группах, выслушивать мнение товарища и высказывать свое мнение; конструктивно справляться с конфликтами; с уважением относиться к родителям, одноклассникам, соседям.

1. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії. — К. — 2000. — 309 с.
2. Філософія природи. Монографія // А. Толстоухов, Ю.О.Мелков, С.М.Ягодзінський та ін. — К.: Парапан. — 2006. — 208 с.
3. Вольфовська Т.О. Вплив суспільствознавчої освіти на формування соціальних уявлень молоді про способи і моделі взаємодії // Педагогіка і психологія.: Педагогічна преса. — 4(53). — 2006. — С.99-109.
4. Кремень В.Г. Дитиноцентризм в освіті: сучасний напрям розвитку духовності нації // Педагогіка і психологія. — К.: Педагогічна преса. — 2006. — 2 (51). — С.17-31.

Начальник відділу освіти Судацької міськради АР Крим Н.Борисюк при вході до гірської новозбудованої Полянницької ЗОШ І-ІІ ст. Яремчанської міської ради (Івано-Франківська область)

Марина Дементьева,

заведующая методическим кабинетом
Судакского отдела образования,
АР Крым,
Лауреат Всеукраинского конкурса
«Учитель года 2008» в АР Крым

Marina Dementyeva

head of the methodical study of Sudak
educational department of Autonomous
Republic Crimea

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ПРОГРАММЫ ВОСПИТАНИЯ — ОДИН ИЗ ПУТЕЙ ДОСТИЖЕНИЯ ЕДИНСТВА ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ

REGIONAL PROGRAMS OF EDUCATION AS ONE OF THE WAYS OF ACHIEVING UNITY OF THE THEORY AND PRACTICE

In the article it is told about modern problems of education, about influences of the mass culture and globalisation on the process of formation of the personality. Solving local, more concrete and consequently clearer to teachers, educational problems allows making educational process concrete, operated and effective. The author tells about the regional program «Revival», its problems and ways of their solution.

Постановка проблемы. Педагогическая литература периода построения независимой Украины переполнена материалами двух крайностей. С одной стороны — обилие историко-педагогических исследований, не имеющих особого значения для теории и практики воспитания в начале XXI века, а с другой — футуризм — интелесные идеи, но очень далекие от жизни, от реальной практики воспитательной работы. Истина, как всегда, где-то посередине.

Сегодня особое внимание необходимо сконцентрировать на делах, познание которых помогает как исследователям, так и учителям-практикам совершенствовать учебно-воспитательный процесс.

Прагматизм современной жизни, базирующийся на вере в то, что каждую проблему можно решить, касается и проблем педагогических. Я глубоко убеждена, что много вопросов воспитательной работы мы «заговариваем», истекаем словами. Различные концепции, совещания, симпозиумы выдаем за педагогическую деятельность, за воспитательный процесс.

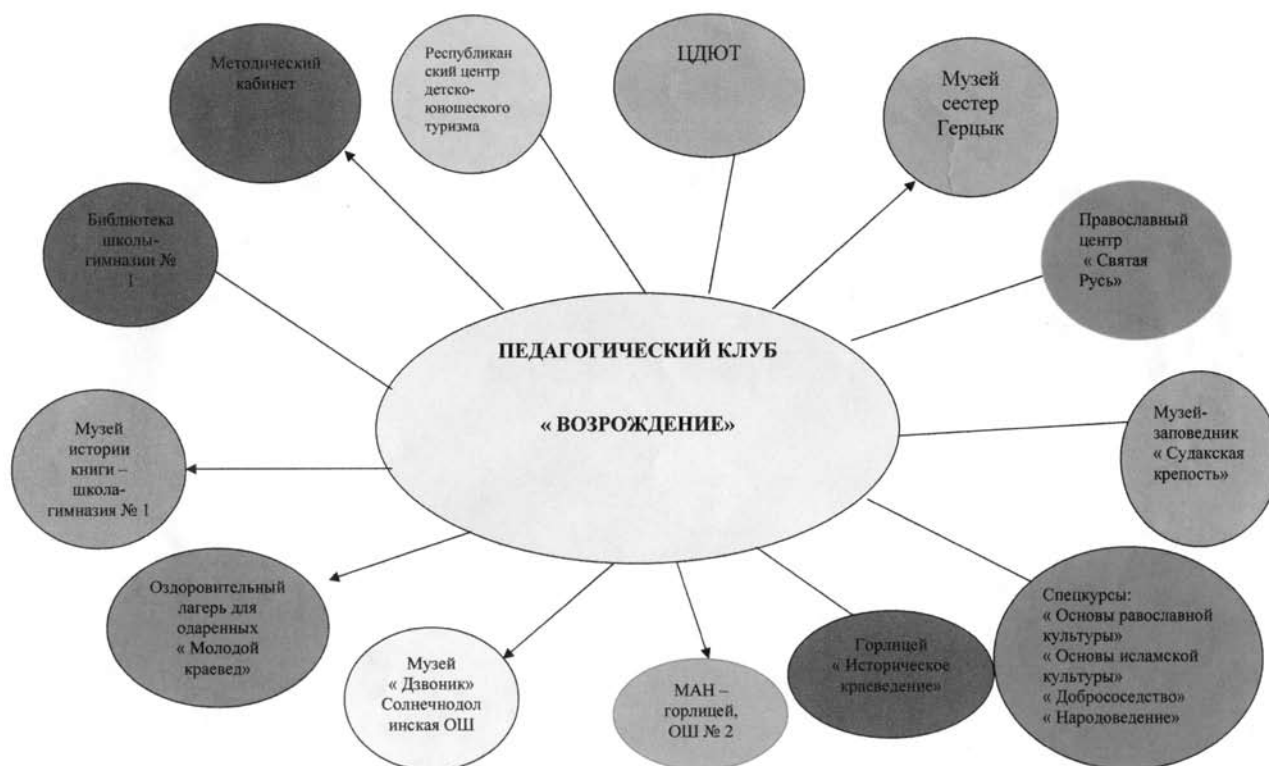
Разумеется, что и это необходимо, но заикливание на мероприятиях далеких от ученика, от практики его воспитания и развития мало эффективно.

Исходя из такого понимания ситуации в деле современного воспитания, я считаю, что больше внимания необходимо уделять более конкретным, локальным программам. Это путь преодоления отрыва теории от практики, активизации местных органов самоуправления, учителей и воспитателей, которым более близки и понятны требования региона, жизни.

Цель статьи. Своей целью я ставлю донести до сведения всех, кто занимается воспитательной работой: организаторов образования, педагогов, родителей, общественность, читателей данной публикации, что региональные программы, в условиях глобального наступления массовой культуры, неправильно понятой демократии как вседозволенности, отсутствия четкой координации в воспитательной работе и учета интересов и требований современных воспитанников, принесут желаемый результат — повышения эффективности воспитательной работы с учащимися.

Основное содержание статьи. В Автономной республике Крым решением коллегии Министерства образования, АР Крым от 25.02.2004 г. утверждена «Концепция приоритетных направлений воспитательной работы в учреждениях образования». На основных принципах данной концепции разработана региональная программа «Возрождение».

В Судакском регионе, так же, как и в остальных регионах Украины и Крыма, проблемы воспитания гражданина, формирование патриотических чувств и уважения к стране и месту, где родился и вырос, остаются по-прежнему актуальными. На современном этапе развития общества в Украине особое значение имеет проблема национального воспитания, которое предусматривает:

- воспитание сознательного гражданина, патриота своей страны, своего города, села.
- формирование высокой культуры межнациональных отношений, признания права на самобытность и развитие каждого народа и каждого человека как фактор обогащения всех культур
- возрождение, сохранение и развитие этнокультурной самобытности и диалога культур
- творческая организация учебно-воспитательного процесса и ряда воспитательных мероприятий, направленных на воспитание гражданина и патриота.
- воспитание терпимости и уважения к людям всех национальностей и конфессий
- воспитание гостеприимства по отношению к людям, приезжающим в Крым на отдых и лечение.

Целью данной программы является повышение эффективности воспитательного процесса, решения тех непростых проблем межэтнических отношений, которые существуют в многонациональном Крыму.

В программу входит цикл мероприятий направленных на:

- Гармоничное развитие юных судакчан на лучших традициях истории Украины, Крыма, г.Судака, богатых своей историей и культурой.
- Приобретение учащимися основ знаний по краеведению, этнической истории региона.
- Изучение этноконфессиональных особенностей, быта и традиций народов, живущих на территории региона, семейных и религиозных традициях, народного этикета, традиций гостеприимства.
- Возрождение краеведческой работы в школах и детских садах. Воспитание гражданина, ответственного за судьбу своей Отчизны, личности. Привлечение учащихся к освоению национальных ремесел, совместному творчеству.
- Приобщение учащихся к охране духовных святынь, памятников истории и культуры.
- Создание эффективных условий для воспитания гражданина своей страны, любящего и уважающего обычаи своего народа.

Допрофессиональная подготовка гидов-переводчиков, экскурсоводов, организаторов экскурсий, менеджеров гостиничного и туристического хозяйства на базе профильных социально-гуманитарных классов.

Научно-исследовательская и поисковая работа в области истории Украины, краеведения, географии, биологии, экологии Крыма и Судакского региона. Организация походов и экскурсий по Судакскому региону и Крыму. Организация школьных музеев и экспозиций посвященных 1800-летию города Судака.

Программа включает и такие направления работы как:

- Участие в региональных и республиканских краеведческих мероприятиях, МАН «Искатель».

- Разработку и внедрение эффективных средств и технологий поиска, обучения и воспитания, самосовершенствования одаренных детей и молодежи, создание условий для гармонического развития личности.
- Издание популярной и учебно-методической литературы посвященной 1800-летию города Судака.
- Создание творческой группы учителей, преподающих краеведение, народоведение, «Культура Добрососедства», «Основы православной культуры Крыма», «Основы исламской культуры Крыма» для разработки совместных мероприятий, направленных на реализацию региональной программы «Возрождение».

В результате выполнения программы мы рассчитываем на получение следующих результатов:

- улучшение допрофессиональной подготовки экскурсоводов-краеведов и гидов-переводчиков;
- активизацию выпуска научно-методической и публицистической краеведческой литературы;
- усовершенствование подготовки учащихся к научно-исследовательской деятельности, реализации одного из направлений «Концепции приоритетных направлений в воспитательной работе»;
- возрождение народных традиций, обычаев и ремесел.

Для выполнения программы «Возрождение» в школах Судакского городского Совета проведены такие мероприятия: смотри — конкурсы школьных музеев и экспозиций; слеты юных краеведов; участие в республиканских турслетах; организация летнего лагеря для одаренных детей и др.

В процессе реализации программы значительно активизировалась деятельность педагогов и воспитателей. Была создана необходимая научно-методическая база, проводилась работа по оптимизации кадрового состава воспитателей, участвующих в реализации программы.

Весьма полезным считаем решение такого вопроса как создание при методическом кабинете учебно-консультационного пункта для учителей, преподающих спецкурсы «Краеведение», «Добрососедство», «Основы православной культуры», «Основы исламской культуры».

Полученные результаты и перспективы дальнейшей работы.

Выполнение целевой региональной программы «Возрождение» дало возможность для восстановления и усовершенствования краеведческой работы в регионе. К работе привлекались одаренные учащиеся, которые любят свой край и хотя знают о нем больше. В отдельных школах введен спецкурс «Историческое краеведение», что способствовало расширению и укреплению знаний об истории Крыма и Судака. Готовится к выпуску дневник судакского школьника, в котором в алфавитном порядке будет изложена история города Судака и сел, входящих в регион.

В перспективе, выполняя программу «Возрождение», планируется в профильных социально-гуманитарных классах осуществлять допрофессиональную подготовку работников рекреационной сферы, так актуальную для города Судака (гид-переводчик, экскурсовод, организатор экскурсий, менеджеры туристического хозяйства и туризма). Это позволит вести профориентационную работу среди учащихся.

Планируется также провести ряд мероприятий, направленных на укрепление материально-технической базы существующих школьных музеев и открытие новых.

1. Анджей Яновский. Школа громадянина: американський досвід — наші потреби: Переклад з польської. — Львів: Літопис, 2001. — 215 с.
2. Регіональний проект «Гірська школа. Стан, проблеми, перспективи розвитку» // Гірська школа Українських Карпат. — Івано-Франківськ. — 2006. — № 1. — С. 23-29.
3. Химинець В.В., Кірик М.Ю. Інновації в початковій школі. — Ужгород. — 2008. — 342 с.
4. Тернопільська В.І. Виховання соціально-комунікативної культури в школярів: стратегія пошуку // Педагогіка і психологія. — 2007. — № 2 (55). — С. 98-106.

Зіновій Онишків,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка

Zynoviy Onyshkiv,

Candidate of Pedagogics, senior lecturer,
the Ternopil National Pedagogical University
named after Volodymyr Hnatyuk

УДК 371.026

НАСТУПНІСТЬ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІЙ РОБОТІ З ДОШКІЛЬНИКАМИ І МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ В УМОВАХ КОМПЛЕКСУ «ДОШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД — ПОЧАТКОВА ШКОЛА»

THE CONTINUITY OF EDUCATIONAL AND UPBRINGING WORK BETWEEN PRESCHOOL ESTABLISHMENTS AND JUNIOR-LEVEL SCHOOLS IN THE PRESCHOOL — JUNIOR CLASSES FRAMEWORK

The article dwells upon the possibilities for continuity between preschool education and junior level classes in the integrated framework of «preschool educational establishments–junior school».

The author singles out the following peculiarities in providing the continuity between the two levels of education: making the adjustment process of pupils to the school life easier, the formation of positive attitude of children toward school, the formation of the experience of creative work in a group, the functioning of multiage after school groups, the change of junior school pupil status, the use of common classrooms, the cooperation of educators and teachers with parents, and the use of various forms of methodical work.

Key words: the continuity, integrated framework of «preschool educational establishments — junior school».

Постановка проблеми. Національна доктрина розвитку освіти в Україні як один із пріоритетних напрямків розвитку освіти визначає забезпечення наступності і безперервності освіти. Цьому на сьогодні в значній мірі сприяє обов'язковість підготовки дитини до школи, яка може здійснюватися різними шляхами: 1) через систему дошкільної освіти; 2) через організацію занять з дітьми, які не охоплені суспільним дошкільним вихованням, у недільних школах або впродовж місяця заздалегідь до початку навчального року.

Мета нашої статті — показати особливості забезпечення наступності у навчально-виховній роботі з дошкільниками і молодшими школярами в умовах комплексу «дошкільний навчальний заклад — початкова школа», який є характерним для малочисельних сільських населених пунктів, у тому числі і для гірської місцевості.

Під поняттям наступності у роботі дошкільної і початкової ланки системи освіти ми розуміємо таку систему роботи, яка спрямована на підготовку дитини до умов шкільного навчання та врахування того рівня її розвитку, з яким вона прийшла до школи, опора на нього.

В умовах комплексу «дошкільний навчальний заклад — початкова школа» полегшується процес адаптації дітей до умов шкільного життя. Діти мають можливість отримати належну психологічну підготовку до школи, спокійно, без страху перед невідомим сісти за шкільну парту. Дотримання принципу наступності значно полегшує адаптацію дитини до виконання нової ролі — школяра. В.О.Сухомлинський вказував, що «школа не повинна вносити різкий перелом у життя дітей. Нехай, ставши учнем, дитина продовжує робити сьогодні те, що вона робила вчора. Нехай нове з'являється в її житті поступово і не приголомшує зливою вражень» [8, 96].

Зі вступом дитини до школи перебудовується весь хід її життя. «Перехід від дошкільного дитинства до шкільного, — пише Л.І.Божович, — характеризується вирішальною зміною місця дитини в системі доступних їй соціальних взаємин і всього її способу життя» [1, 209]. Основні зміни відбуваються у внутрішній позиції школяра, яка зв'язана з наявністю певного ступеня готовності до шкільного життя.

Психологічна готовність до школи — це комплексна характеристика дитини, яка включає ті психологічні якості, які найбільше необхідні для нормального входження її у шкільне життя. Основними компонентами психологічної готовності є мотиваційна, емоційно-вольова, розумова і соціальна готовність, а також готовність до взаємодії з ровесниками та учителем.

Мотиваційна готовність до школи — це готовність до нової соціальної позиції, показником якої може бути внутрішня позиція школяра, «яка з'являється у дитини на кінець дошкільного віку і являє собою систему потреб, пов'язаних з учінням як з новою, серйозною, справжньою, суспільно значущою діяльністю, що втілює в собі новий. Серйозний, справжній, суспільно значущий і, отже, доросліший спосіб життя» [4, 24].

Наявність внутрішньої позиції школяра виявляється в позитивному ставленні до змісту і форм занять у школі, до шкільного типу взаємин з дорослими, що є найважливішою передумовою благополучного входження дитини у навчальну діяльність.

В умовах комплексу «дошкільний навчальний заклад — початкова школа» можливостей для формування позитивного ставлення дітей до школи значно більше, ніж у випадку, коли діти відвідують тільки дитячий садок або не були охоплені суспільним дошкільним вихованням. Вихователь, спостерігаючи за діяльністю дітей у дошкільній групі, має можливість виявити, як часто діти цікавляться школою, граються у школу, ставлять питання, пов'язані зі шкільною темою.

У комплексі «дошкільний навчальний заклад — початкова школа» дошкільнята мають можливість безпосередньо бачити, що роблять молодші школярі в школі, в процесі спілкування з ними дізнатися про відмінності шкільного навчання від дошкільного. Прийшовши в перший клас, мотиви учіння дітей формуються в процесі навчальної діяльності. Завдання вчителя — підтримати бажання дитини вчитися.

Організація навчально-виховного процесу в умовах комплексу «дошкільний навчальний заклад — початкова школа» сприяє формуванню досвіду колективної творчої діяльності. Діти займаються в оточенні своїх ровесників. «Це створює можливості, — вказувала А.П.Усова, — для активного впливу дітей один на одного, і якщо ці можливості правильно використати, то дорослий, що навчає дітей, набуде серйозної підтримки своїм зусиллям: ефект виходить значно більший, ніж тоді, коли дорослий працює з однією дитиною» [9, 41].

Старші дошкільники разом з учнями початкових класів беруть участь у концертах, підготовці і проведенні свят, у виставах лялькового театру, спортивних змаганнях, виготовляють матеріали до занять, до дня народження, разом доглядають за клумбами, готують вироби на виставку дитячої творчості. Зближенню дітей сприяє і організація їх спільної ігрової діяльності. Найбільш популярними серед дошкільників і молодших школярів є колективні рухливі ігри, які сприяють формуванню товариськості, взаємодопомоги, вміння підпорядковувати свої дії загальним правилам гри. Формуванню доброзичливих взаємин між дітьми сприяють ігри-драматизації. Підготовка костюмів, масок, декорацій зближує дітей дошкільних груп і учнів початкових класів.

Ще Я.А.Коменський позитивно відзивався про співпрацю дітей різного віку. «Якби навіть і були батьки, які б могли присвятити себе вихованню своїх дітей, то все-таки доцільніше навчати юнацтво спільно в більш значному об'єднанні, бо більше виходить користі і задоволення, коли робота одних є прикладом і спонукою для інших. Адже цілком природно робити те, що на наших очах роблять інші, і йти туди, куди йдуть інші, йти за тими, хто попереду і випереджати тих, хто йде за нами» [2, 85].

Частотність проведення спільних ігор — 1-2 рази на тиждень. Атрибути для проведення творчих ігор можуть виготовляти дошкільники і молодші школярі.

Діти дошкільних груп займаються і в другій половині дня, що створює реальні можливості для функціонування різновікової групи продовженого дня, що включає і учнів початкових класів. Процес виховання в таких умовах характеризується більшою насиченістю.

Організація навчальної роботи з учнями у другій половині дня створює реальні можливості для врахування їх індивідуальних особливостей, надання допомоги у підготовці домашніх завдань, оскільки батьки дітей зайняті веденням власного підсобного господарства, що скорочує обсяг їхнього вільного часу.

Взаємовідносини дітей в умовах комплексу стають значно різноманітними, багатшими. В.О.Сухомлинський писав: «Виховна сила колективу великою мірою залежить від багатства і різноманітності стосунків між особистостями, які стоять на різних ступенях розвитку, тобто між вихованцями різного віку. Це стосунки ідейно-виховні, інтелектуальні, навчально-трудова, самодіяльно-творчі, ігрові. Колектив впливає на особистість у процесі такої діяльності, коли старший передає молодшому свої ідейні переконання, знання, трудовий досвід, творчі вміння» [7, 165].

В умовах комплексу «дошкільний навчальний заклад — початкова школа» про дошкільників турбуються і учні початкових класів, вчать їх правильній поведінці, таким чином відбувається передача соціального досвіду від старших молодшим, і разом з тим вони розвивають у своєму характері такі якості, як турботливість, ніжність, доброта, взаємодопомога.

У різновіковому колективі комплексу докорінно змінюється статус учня початкових класів, який виступає не тільки як об'єкт виховного впливу, але і як суб'єкт виховання у відношенні до дошкільників. Дошкільнята намагаються у всьому бути такими, як старші діти, які служать взірцем для близьких за віком дітей. Наявність у такому закладі двох підсистем — дошкільної і шкільної — сприяє посиленню різноманітних стосунків між дошкільнятами і школярами.

Результати спостережень за дошкільниками, які виховувалися у навчально-виховних комплексах «дошкільний навчальний заклад — початкова школа» дають підстави стверджувати, що вони більше розвинуті у фізично- і інтелектуальному відношенні, краще підготовлені до школи.

Навчально-виховний комплекс «дошкільний навчальний заклад — початкова школа» створює можливості для використання навчальних приміщень, інвентаря. Фізкультурний майданчик або спортивний зал (кімната), шкільна майстерня або кімната трудового навчання, ігрова кімната, пришкільна навчально-дослідна ділянка є спільними для дошкільнят та учнів початкових класів. У звичайній малокомплектній початковій школі їдальня, як правило, відсутня. В умовах комплексу використовується спільна їдальня для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Забезпеченню наступності у роботі дошкільників і молодших школярів в умовах комплексу «дошкільний навчальний заклад — початкова школа» сприяє співпраця вихователів і вчителів з батьками дітей. У ході проведення батьківських зборів потрібно ознайомити їх з тими вимогами, які містить Базовий компонент дошкільної освіти і Державний стандарт початкової загальної освіти щодо розвитку, вихованості та навченості дошкільника і молодшого школяра.

Провідним видом діяльності у дошкільному віці є ігрова діяльність. У першому класі вчителів необхідно використати ті надбання, які дитина здобула в дошкільному віці. «Маємо створити в початковій школі такі умови, — підкреслює О.Я Савченко, — щоб ті якості, уміння, здобутки дошкільця, формування яких ще не завершилося на рівні дошкільного віку, могли б повноцінно розвиватися в початковій школі й водночас сприяли формуванню пріоритетної, провідної діяльності, новоутворення цього віку — навчальної діяльності» [6, 5].

З метою забезпечення наступності у вивченні навчального матеріалу учителям початкових класів потрібно знати, з якими знаннями знайомлять дошкільнят старшої групи. Тому доцільно співставити програму початкової школи і дошкільного закладу. Наведемо окремі приклади.

Математика

Старша група	1-ий клас
1. Уміння орієнтуватися на місцевості. Розуміння відношення між предметами за величиною.	Розуміння змісту слів: кожний, всі, решта, останній, будь-який тощо. Порівняння предметів за розмірами (більший, менший; довший, коротший, однакової довжини; ширший, вужчий, однакової ширини; товщий, тонший, однакової товщини; вищий, нижчий, однакової висоти). Розміщення предметів у просторі (над, під, на, за, поруч, зверху, знизу, між, зліва, справа, поза, усередині, навколо). Визначення просторового розміщення предметів від самого себе, відносно іншого Розміщення предметів на площині (на столі, на парті, у зошиті).
2. Лічба у межах 10. Розуміння відношення між суміжними числами.	Знати назви і послідовність чисел від 1 до 20, вміти лічити числа, які по-різному розташовані. Вміти читати, записувати і порівнювати числа в межах 20, називати попереднє і наступне числа до будь-якого у межах 20.
3. Визначення форми предмета в цілому і його частин за допомогою геометричних фігур.	Розпізнавати та називати прості геометричні фігури (пряма, ламана, крива, промінь, відрізок, круг, трикутник, квадрат, чотирикутник, п'яти — шестикутник).

Мовленнєве спілкування

Старша група	1-ий клас
Удосконалювати вимову всіх звуків рідної мови. Розвивати фонематичний слух, інтонаційну виразність мови. Визначати кількість слів у реченні, складати речення з відповідними словами. Ознайомити дітей з складом (дво-трискладові слова), з голосними та приголосними звуками; вчити визначати їх за допомогою схем та фішок.	Звуки мовлення у зіставленні з немовними звуками. Смыслорозрізнавальна роль звуків. Уміння виділити окремі звуки слова. Уміння зливати звуки для утворення складів різної структури. Ознайомлення з голосними і приголосними, дзвінками і глухими, твердими і м'якими звуками. Уміння правильно відтворити ланцюжок звуків у почутому слові. Ознайомлення з артикуляційними органами, спостереження за їх роботою під час вимовляння різних звуків. Поділ слова на склади. Уміння розрізняти одно-дво-трискладові слова. Наголос у слові. Уміння повторити слово за учителем, щоб було чітко чути склад під наголосом. Позначення звуків буквами.

Методичний аспект наступності у комплексі «дошкільний навчальний заклад — початкова школа» реалізується через взаємовідвідування вихователями і вчителями занять у старшій дошкільній групі та уроків у першому класі з наступним спільним обговоренням, проведення педагогічних рад, зокрема «Спільна робота комплексу «дошкільний навчальний заклад — початкова школа» і батьків з питань підготовки дитини до школи», «Педагогічні умови формування у дошкільників та молодших школярів позитивного ставлення до школи», «Психолого-педагогічні аспекти готовності дошкільників до навчання в школі», «Наступність та перспективність довкілля та початкової ланки освіти», «Забезпечення психологічної та фізіологічної готовності дітей до шкільного навчання»; спільне проведення методичних об'єднань вихователів дошкільних груп та вчителів початкових класів, зокрема: «Наступність і перспективність у розвитку зв'язного мовлення в дошкільних групах і початкових класах», «Індивідуальні та групові форми роботи на заняттях у дошкільних групах та уроках у початкових класах», «Забезпечення наступності і перспективності у використанні форм, методів навчання та виховання у роботі вихователів старших груп та вчителів початкових класів»; круглих столів для вихователів дошкільних закладів та вчителів початкових класів з питань вивчення індивідуальних особливостей дошкільників, забезпечення наступності в реалізації програмних вимог з навчання в старшій групі та першому класі; лекторій для батьків майбутніх першокласників «Турбота про фізичне здоров'я дітей», «Психологічні особливості дітей шестирічного віку», «Сьогодні — дошкільник, завтра — школяр»; групові консультації для батьків: «Допомога школяреві в організації навчального дня», «Розвивальні ігри для майбутніх школярів», «Розвиток творчої уяви дитини»; батьківські збори «Ваша дитина готується до школи» та ін.

Висновки. Таким чином, в умовах комплексу «дошкільний навчальний заклад — початкова школа» відкривають великі можливості для забезпечення наступності в роботі з дошкільнятами і молодшими школярами. Знання та врахування цих особливостей вихователями дошкільних закладів та вчителями початкових класів у практичній роботі сприятиме підвищенню ефективності навчально-виховного процесу з молодшими школярами.

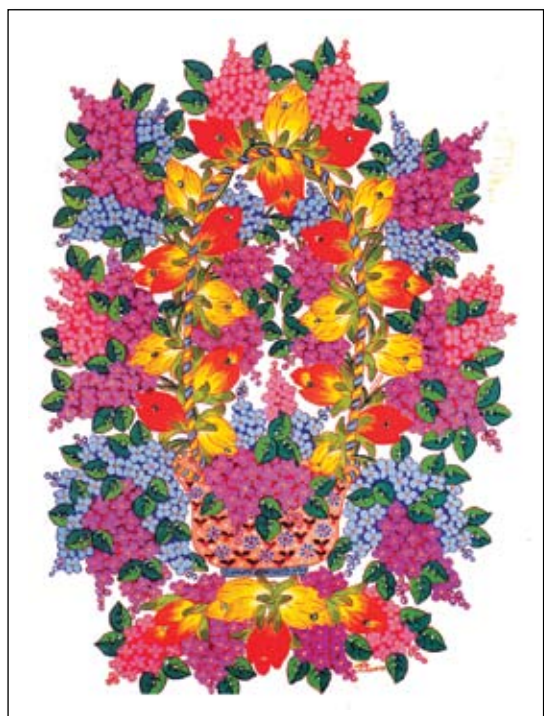
1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. — М.: Просвещение, 1968. — С.209.
2. Коменський Я.А. Велика дидактика. — К.: Рад. школа, 1940. — С.85
3. Малятко. Програма виховання дітей дошкільного віку / Науково-дослідний інститут педагогіки України. — К., 1991. — С. 110, 127-128.
4. Нежнова Т.А. Формирование новой внутренней позиции // Особенности психического развития детей 6-7-летнего возраста. — М.: Педагогика, 1988. — С.24.
5. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи. — К.: «Початкова школа», 2006. — 432 с.
6. Савченко О.Я. Наступність і перспектива в роботі двох перших ланок освіти // Дошкільне виховання. — 2000. — № 11. — С. 4-5.
7. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості // Вибр.тв.: В 5 т. — К.: Радянська школа, 1977. — Т.1. — С.53-206.
8. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибр. твори: В 5-ти томах. — К.: Радянська школа, 1977. — Т.3. — С.5-279.
9. Усова А.П. Обучение в детском саду. — М., 1981. — С. 41.

Розділ ІХ

Ландшафтно-естетичний потенціал Карпатських гір і його місце в естетичному вихованні учнів

Іван Миронюк,

доктор хімічних наук, професор,
проректор з наукової роботи,
Лауреат Державної премії України
в галузі науки і техніки,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Мечислав Фіглевський,

кандидат філософських наук, доцент,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

«МЕНЕ ВІДКРИЛА ГУЦУЛЬЩИНА...»

Того літнього дня організували поїздку своїх друзів — студентів Косівського училища художніх промислів — до свого рідного села Чернятин, що на Городенківщині. Організував Ярослав, — син відомої української художниці Параски Петрівни Хоми. А порадив здійснити подорож викладач Юліан Савка. Цей досвідчений майстер дбав, щоб його вихованці не лише навчилися вправно володіти пензлем, різцем, а й відвідували музеї, зустрічалися з цікавими людьми, знайомилися з архітектурними пам'ятками. Майбутні майстри з Косова вже робили замальовки у Чернівцях на території університету — колишньої митрополичної резиденції, відвідали Почаїв, знайомилися з безсмертними творіннями українського Мікеланджело — Іоана Георга Пінзеля, не раз віддували Коломийський музей Гуцульщини.

Цього разу малий автобус-пазик віз студентів до народної художниці, лауреата багатьох премій Параски Петрівни Хоми. Зробили зупинку в Снятині, оглянули старовинну ратушу, познайомилися з поетом Григорієм Гришком — знавцем творчості художника Василя Касіяна, побували в літературно-меморіальному музеї Марка Черемшини.

Минули село Русів — батьківщину Василя Стефаника, Стецеву звідкіля походила його дружина, Городенку. А ось і Чернятин — село, що купається у маєві садів, відоме своїми працюючими людьми, самобутніми співаками, талановитою молоддю, що здобуває освіту і у Львові, і в Івано-Франківську, і навіть у Києві.

Параска Петрівна зустріла гостей з Косова коло хвіртки, напроти своєї хати, — статна, усміхнена, у вишитій сорочці. На голові квітчаста хустина. До вікон знадвору своїми великими китицями пнуться червоні і рожеві півонії, під парканом простелився кучерявий барвінок, зацвіли рожі. В кутку на подвір'ї притулювся великий куц каліни. Пригадалося учням відоме прислів'я: «Без верби і каліни нема України».

Господиня запрошує друзів Ярослава до столу. Щойно спечений хліб, молоко особливо смакують після кількохгодинної їзди.

Потім переходять до світлиці, яка рідко коли бачила таку кількість молодих поцінувачів народного мистецтва. Посідали на стільцях, за порадою господині навіть занесли знадвору довгу лавку. Полилася повільна розповідь відомої майстрині про шлях до визнання.

«А чи знаєте, дорогі мої, що відкрила мене людям наша дорога Гуцульщина?», — такими словами розпочала розповідь майстриня.

Багато років працювала вона в ланці — мала, як і більшість жінок-колгоспниць, чималу ділянку цукрових буряків, у жнива трудилася на току, разом з чоловіком доглядала домашню живність. І час від часу, особливо довгими зимовими вечорами, як і більшість чернятинських жінок, вишивала. Оці рушники, які прикрашають образи, вишиті подушки, гардини — все це її робота.

Якось у Городенці на ринку побачила розвішені на паркані намальовані яскравими фарбами квіти. У ті часи в селах було модно прикрашати ними кухні. Зрозуміла, що їх виготовили під трафарет. «У мене, мабуть, вийшло б краще», — зароїлася в голові думка. Відійшла в інший кінець, де торгували взуттям. Сина Ярослава прийняли на навчання до Косівського художнього училища, а мешти у нього проносилися, треба купити нові. Не може хлопець бути одягнутий і взутий гірше від інших. Але чомусь знову тягнуло до тих квітів, що на паркані. Вирішила поглянути на них ще раз. Невже не можна було намалювати їх кращими, вкласти в них частинку душі ?

На другий день Параска Петрівна знайшла в коморі метровий згорток паперової шпалери, що залишилася від торішнього передвеликоднього ремонту, перевернула його на зворотний бік, розстелила на столі, ножицями акуратно відрізала половину. І почала старанно виводити олівцем контури малюнку. Потім взяла з етажерки залишені Ярославом акварельні фарби. Стара шпалера ніби почала оживати, розквітати барвінком, чорнобри-вцями, червоним маком. На другий день закінчила свою роботу. Знову скрутила шпалеру в рулон, винесла до комори. Подумала, хтось із сусідів побачить — можуть засміяти. Мовляв, Параска замість того, щоб у хаті ґаздувати, в дитинство повертається. Кому тепер потрібні ті квіти? Магазили забиті килимами, ліжниками. У більшості колгоспів сувенірні цехи масово штампують інкрустовані на дереві карпатські краєвиди. Не подобається пейзаж — купи дівчат, що обнімають берізки, козаків на конях чи пухнастих кішечок.

Тяга до мистецтва, як згадують її рідні, у Параски Хоми з'явилася давно. Коли в рідному Чернятині прокла-дали дорогу-бруківку, місцеві майстри обтесували камінь, з якого інколи вилітали кольорові стержні. Майбутня художниця — тоді ще дитина — збирала їх, а потім вони слугували їй олівцями. В дитячому серці назавжди за-карбувався сполин про квіти, які росли в той час у панському дворі, на материнському городі. Їх красу, велич згодом художниця відтворила у своїх чудових картинах. Любила Парасочка ліпити з глини фігурки пташок, ко-ників, а також вишивати і в'язати.

Молоді косівчани запам'ятали розповідь Параски Петрівни про випадок, який вніс у її життя багато змін, примусив більше часу віддавати улюбленому мистецтву, відкрив її сонячні роботи для багатьох поцінувачів на-родної творчості у Львові, Івано-Франківську, Києві, Санкт-Петербурзі. Адже не секрет, що до цього часу окремі сусіди до її творчості ставилися як до дивацтва.

Син Ярослав — тодішній студент Косівського художнього училища прикладного мистецтва — показав декілька маминих робіт, намальованих на звичайних шпалерах, на ватмані, своєму педагогу — молодому талановитому художникові Юліану Савці. Його захопленню від побаченого не було меж. «Я переконаний, що у нас на Покутті з'явилася своя Марія Примаченко», — почув Ярослав слова вимогливого вчителя. — Твоя мати, на моє переконання — справжній майстер, яких залишилося дуже мало на Україні, але ще з не повністю розправленими крилами. Важко займатися творчістю, якщо жінка цілий день під пекучим сонцем просапувала буряки. Це мати передала тобі у своїх генах талант художника. Так що твоя дорога до нашого училища не є випадковою».

А через тиждень у Юліана Савки було відрядження до Львова. Зайшов до картинної галереї, показав самобу-тні і неповторні роботи Параски Петрівни Хоми.

«— О, Городенківщина!, — промовляв з захопленням, роздивляючись розкладені на столі малюнки народної художниці, директор Борис Возницький. — Це ж у Городенці я колись знайшов невідомі на той час роботи українського Микеланджело — Іоана Георга Пінзеля. Пригадую, його скульптурами, розпиляними на частини, в післявоєнні часи в гуртожитку місцевого профтехучилища, колишньому монастирському приміщенні, розпалювали печі. На мою думку, роботи Параски Хоми дуже оригінальні і заслуговують на увагу. Чому б на початок не організувати в нас її персональну виставку? Хай люди побачать, що справжні талановиті люди нерідко не помітні і дуже скромні. Обов'язково найближчим часом хтось з працівників картинної галереї відвідає Параску Петрівну в її Чернятині».

Обличчя художниці у ті дні світилося неймовірною радістю. У Львові мала відкритися її перша персональна виставка. Треба було намалювати ще з добрий десяток робіт — так радили організатори.

«Тоді якраз почалися жнива, на тоці кипить робота, — ділилася художниця. — А мені треба малювати нові картини. Мої синочки вирішили ходити на роботу на тік за мене. Хіба можу це забути?»

Строгі поціновувачі мистецтва, що відвідували в ті дні зал картинної галереї, дивувалися, як жінка-колгосп-ниця, що жодного дня не навчалася в художній школі, могла створити такі шедеври. У книзі відгуків тоді можна було прочитати записи, зроблені не лише українською, а й російською, англійською, польською і навіть японсь-кою мовами. Люди різного віку, різних уподобань, представники різних народів щиро дякували Парасці Петрівні за те, що дарує своїми картинами «свято життєлюбства», що її твори залишають «відчуття святя», «радість на серці». Поціновувачі рідкісного великого таланту раділи від того, що на мить потрапили «у світлий і сонячний світ свого дитинства», що «побачили справжнє диво», що кожна картина — часточка улюбленої України, а саму майстриню «можна вважати народним символом покутського краю».

Фотографії, які Параска Петрівна розклала на столі, розповідають про наступні виставки в Івано-Франківсь-ку, Києві, Санкт-Петербурзі, Москві. Ось художниця виступає у студії столичного телебачення. На цьому знімку зафіксована зустріч з відомим українським кінорежисером М.Мащенком. Ще один цікавий знімок. Його автор — відомий фотомайстер Міндель. Параска Петрівна усміхається з вікна своєї чернелицької хати. А стіна довкола розцвіла намальованими нею квітами.

Уже самі назви картин — «Квіти в кошику до свят», «Квітне весна», «Польові квіти», «Квіти Покуття», «Яблу-невий розмай», «Птахи на жоржинах» переконливо засвідчують, що ця жінка закохана в красу рідної землі. Як і славнозвісні петриківські майстри, Параска Петрівна нерідко малює композиції без попереднього намічення контурів, не послуговуючись при цьому мірильними інструментами. В кольоровому спектрі її перших робіт пе-

реважали червоне, синьо-зелене і жовто-коричневе, біле. І це, мабуть, не випадково. Адже вважається, що червоний і коричневий кольори — символи Господньої енергії, вогню, динамізму, життєдайної сили, перемоги. Зелений та синьо-зелений — це кольори живої природи, фізичного, земного буття. Зелений також може символізувати духовне відродження. Це колір весни, воскресіння природи, багатства рослинного і тваринного світу. Жовтий — найдосконаліший колір сонця, означає Божу присутність, достигле зерно, достаток, врожай. Вважається, що жовтий колір оберігає від злих сил. Це також колір багатства. Білий — чистота. Цей колір на картинах є символом вірю, безгрішного життя. Блакитний — уособлює небо, повітря, воду, здоров'я. Це колір небесної божественності. На картинах — це символ насичення.

Часто художниця використовує так звані «Вазонок», який часто бачила на рушника, килимах, посуді. Це своєрідний символ «Дерева життя». Світове дерево народною майстринею завжди зображується не натурально, а стилізовано, тобто спрощено, узагальнено. У таких зображеннях є поділ на три яруси по вертикалі та дотримання чіткої системи правої і лівої сторін. Нижня частина — коріння, що входить під землю, часто подається у вигляді горщика.

Параска Петрівна знайома з творами І.Пилипенко, Н.Білокур, Н.Тимошенко, П.Глуценко та багатьох інших сьогодні визнаних народних майстрів, талант яких розвинули і продовжили їх учні, створивши петриківську школу, але роботи художниці з Чернятина неповторні, не подібні на інші.

«Але тоді, коли у мене визрівало бажання сісти за стіл, взяти білий аркуш паперу і нанести на нього фрагменти букета чи квіточок у великодньому кошику, що вже народилися в уяві, тоді я ще була далека від таємниць художнього ремесла, від таких понять, як «площина, контури», — продовжувала Параска Петрівна свою розповідь.

«Кожну картину майстриня малює з початку і до кінця, — відзначає автор статті, яка вміщена в альбомі з роботами самотньої художниці. Намалювавши декілька аркушів, вона починає замальовувати їх. Ще мить — і загораються червоні маки, палахкотять мальви, темно-вишневі жоржини, розпускає свій пишний хвіст жар-птиця, воркують закохані голуби. Техніка малювання у неї своєрідна. За першим етапом листочки покриває тушшю, потім ідуть підмальовки аквареллю і дофарбовка тушшю. Щоб надати картині довершеності, майстриня обводить листя, квіти та гілки темним цегляним кольором.

В одній з телевізійних передач Параска Петрівна розповіла, що багато її картин написані на сюжети творів Т.Г.Шевченка. Якось почула по радію відому пісню на слова А.Малишка «Стежина». Пригадалося дитинство, мати, яка так хотіла, щоб її донечка мала щасливу долю. І з'явилися на папері соняшники, що повернули голівки до сонця. А цього вірша прочитала в журналі для жінок.

Калина розцвіла край нашого села

Цілюща і смачна в усі години.

Калинова вода біжить із джерела

Співучого як серце України.

І з'явилися нові роботи: «Закуй, зозуленько, в саду на калині», «Пташки, жоржини та калина», «Ти, червона калинонько, не хились в долину», «Червона калина пісня України», «Білий цвіт на калині, як фата на дівчині», «Білим цвітом цвіте, але родить червоно».

Калину посадила біля хати, щоб вона в душі зацвіла. Адже це символ моєї держави, — любить повторювати Параска Петрівна. — Калина символізує свято Коляди, Різдво світу, її шанують, ягоди кладуть взимку між шибками. Калиновий куц має сонячну символіку, калинові грона в селах використовують під час весільних обрядів, з калиною порівнюють дівочу красу, це також символ дівочої цнотливості.

Недарма колись один з відвідувачів персональної виставки Параски Хоми написав у книзі відгуків: «Кожна Ваша картина — неначе вікно України». Любов до рідної землі, до свого села, людей, батьківського обійстя, до дітей і внуків відчувається чи не в усіх роботах художниці. Саме про це свідчать серії «Рідна земля», «Бабине літо», «Земле моя», «Нива України».

В 1992 році була написана картина «Воскресіння». На ній вишитий рушник, кошик з писаками, паска, свічки. А довкола — різнокольорові квіти — тюльпани, нарциси, китиці верби. На другій картині переплелися червоні маки, соняшники, рожевий яблуневий цвіт. У центрі — пшеничне колосся — багатство країни.

Любить художниця малювати мальви, тюльпани, казкових павичів, голубів, жоржини, гладіолуси, жар-птиці, жовті і червоні троянди. Поціновувачі робіт художниці особливо уважно вивчають картину під назвою «Ходить гарбуз по городі». Тут можна побачити усе те, що особливо запам'яталося ще в дитинстві, чим багаті наші городи, дачні ділянки. Ось чудернацький гарбуз, носом йому слугує морква, брови — з житніх колосків. Поруч притулилися огірки, наче гріються на сонці, привітно похитують головами соняшники, стелиться зелень петрушки, кропу.

Художниця не випадково малює маки, яблуневий цвіт, волошки, барвінок, часто використовує мотив «дубового листя». Адже відомо, що мак символізує родючість, яблуні та яблука — означають плодючість, любов, знання і мудрість. «Де волошки, там хліба трошки», — кажуть в народі. Ці квіти означають дівочу красу, со-

ром'язливість. Зустрічаються на картинах П.Хоми стилізовані тюльпани огірочки, квасольки. В ряді робіт можемо побачити дубові листочки. У християнстві дуб — символ Христа як сили, що проявляється у біді, як твердості у вірі. Дуб — символ сили, захисту, довголіття, чоловічої мужності, вірності.

Часто майстриня відтворює птахів голубів, горобчиків, ластівок, павичів, казкових жар-птиць, які теж стали найпоширенішим мотивом її творчості. І це не випадково. Майстриня переконана, що птахи — істоти священні. Вони є символом вічності, безсмертної душі, божественного прояву, духів мертвих. Саме птахи можуть якнайшвидше долетіти до Бога. Після смерті людини душа, за повір'ям, залишає землю. Ластівка здавна вважалася символом добра, зозуля здатна зцілювати, є мудрою, в голуба вселяється душа і летить з ним до неба.

А ось картина художниці, яка має назву «Великодній кошик». Відобразила те, що запам'яталося ще з дитинства. На вишитому рушнику — писанки. Яйце є символом життя, радості і сонця, особливо весняного сонця, що несе із собою тепло, світло, відродження природи. Під кошиком — вербові гілочки з котиками, які у християнстві несуть як спомин про пальмові гілки на Вербну неділю. Обряд хльостання вербою означає поєднання людини з космосом, очищення, відновлення сили і здоров'я. В Україні верба вважається символом християнства.

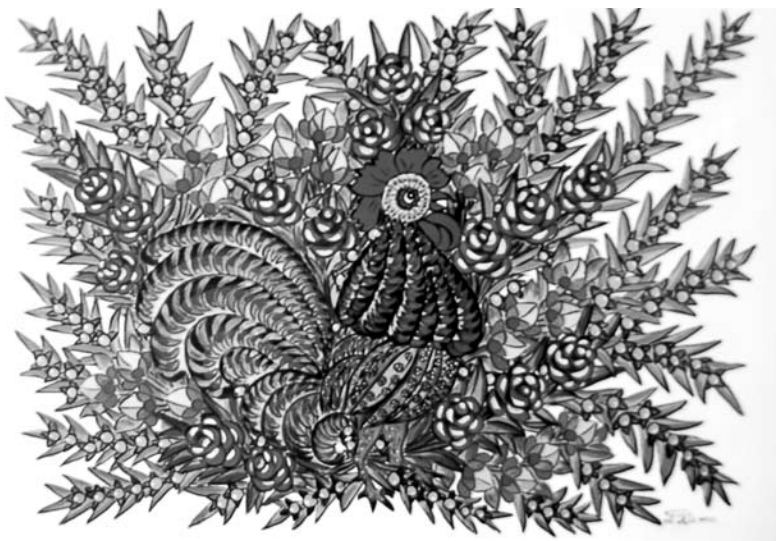
«Як народжуються мої роботи? А як пісні народжуються, як музика народжується, як співаки співають. То все я слухаю. В музиці є квіти. Є одна пісня і ціла серія картин на цю пісню. Я малюю кожний день. Нема такої днини, аби я не малювала. Мій ангел Парасковія дала мені талант. Це від Бога», — ділилася з відвідувачами своєї ювілейної виставки у Івано-Франківському виставочному залі Національної спілки художників самобутня майстриня.

«Як і кожній жінці, — читаємо у вступній статті до альбому під назвою «Параска Хома», що вийшов у івано-франківському видавництві «Нова Зоря», — художниці притаманне почуття материнства. На картині «Заснули мальви біля хати, тільки не спить старенька мати» майстриня кольорами передала материнський біль, втрату своєї найдорожчої дитини. У якому б році, у якому б столітті, в якій би країні не було це горе, воно завжди страшне, тяжке, сумне, однакове для кожної матері. Цей тягар вона несе ціле життя, чекаючи на чудо — повернення сина. Навіть коли вітер пробіжить між мальвами, їй здається, що то її кровинка ступає до неї, вже старенької матері. Ця картина намальована темно-ніжними фарбами, які чітко передають біль та неповторне горе».

...Багато років минуло від того дня, коли юні косівчани відвідали в Чернятині славну майстриню. По-різному склалися їхні долі. Є серед випускників відомі майстри, художники. Дехто зайнявся бізнесом. Є і такі, що залишили рідну землю і поїхали працювати в Америку, Канаду, Італію.

А Параска Петрівна продовжує творити. Однією з перших на Прикарпатті обласну премію імені Ярослава Лукавецького отримала саме вона. Нещодавно у зв'язку з 75-річчям від дня народження та 40-річчям творчої діяльності її привітав Президент України. Малюнки майстрині увійшли в золоту скарбницю художнього надбання не лише Прикарпаття, а й України. Її талант неперевершений та унікальний. «Нині важко знайти художника в жанрі розпису, в якому працює Параска Хома», — відзначив голова обласної організації Національної спілки народних митців Василь Корпанюк. І з такою високою оцінкою самобутнього таланту не можна не погодитися.

«Параска Хома стала учасницею багатьох виставок, про її творчість написані книжки, — відзначає відомий поет, лауреат Шевченківської премії Степан Пушик. Вийшли каталоги й альбоми малюнків Параски Хоми. Вона працювала в ланці, виховувала дітей і квіти в городі, а в зимові дні малювала вже інші квіти, котрі в її господу славу привели. Малює Параска Хома, мріє про щедрий урожай на полі та мир, спокій на землі, бо ж має вона дітей, онуків, а діти доти почувуються молодими, доки матері живуть і чекають їх вдома».

*Параска Хома.
Півень у квітах.
2003 р.*

Галина Древаль,

завідуюча відділом початкової освіти
Інституту інноваційних технологій
і змісту освіти
Міністерства освіти і науки України

Halyna Dreval,

head of the Primary Education Department
of the Institute of Innovative Technologies
and the Contents of Education of the Ministry
of Education and Science of Ukraine

Ігор Бай,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Ihor Baj,

Candidate of Pedagogic, assistant professor,
Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University

УДК 371.037

**ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ХУДОЖНІХ ТЕХНІК
НА УРОКАХ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА
В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ ШКІЛ ГІРСЬКОГО РЕГІОНУ**

**FEATURES OF USE OF ART TECHNIQUES AT FINE ARTS LESSONS
IN PRIMARY SCHOOLS OF MOUNTAIN REGION**

Постановка проблеми. Навчання молодших школярів образотворчого мистецтва є важливою ланкою навчально-виховного процесу в початковій школі. Основою його викладання є прищеплення дітям ґрунтовних графічних навичок, формування відповідних, доволі специфічних образотворчих умінь та подання теоретичних відомостей з образотворчого мистецтва. Неабиякого значення у зв'язку з цим набуває приведення обсягу і складності змісту навчального предмета «Образотворче мистецтво» у відповідність до вікових можливостей дітей, врахування та відображення у змісті природних, соціокультурних особливостей конкретного регіону нашої країни.

Наголошуючи на важливості живого спілкування молодших школярів з природою у формуванні гармонійної особистості дитини, видатний український педагог Василь Сухомлинський зазначав: «Дитячий малюнок, процес малювання — це частка духовного життя дитини. Діти не просто переносять на папір щось з навколишнього світу, а живуть у цьому світі, входять у нього як творці краси, дістаючи насолоду від неї» [1, 44].

Метою даної статті є визначення проблем, що виникають у процесі викладання образотворчого мистецтва в початкових школах гірського регіону, та шляхів покращення художньо-творчої діяльності учнів молодших класів.

Основний зміст статті. Відповідно до вимог Державного стандарту початкової загальної освіти головною метою освітньої галузі «Мистецтво» є розвиток у школярів особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва, здатності до сприймання, розуміння і творення художніх образів, потреби в художньо-творчій самореалізації та духовному самовдосконаленні. Образотворче мистецтво з-поміж інших видів мистецтв є унікальним у вирішенні завдань гармонійного виховання й розвитку дитини. Це пов'язано, в першу чергу, з тим, що вже в ранньому віці саме образотворча діяльність стає однією з найбільш доступних форм творчості, яка дозволяє дітям передавати в своїх роботах те, що вони зауважують у навколишньому світі; те, що їх хвилює, викликає емоційне піднесення. Костянтин Ушинський говорив:

«Всі діти майже без винятку — пристрасні малювальники, і школа повинна задовольнити цю законну і корисну пристрась» [4, 27].

І справді — діти молодшого шкільного віку люблять малювати, їм подобається процес творення «власних» образів, втілення на площині аркуша паперу (чи в будь-якому іншому матеріалі) своїх думок, прагнень, уподобань. Проте з часом зацікавленість дітей до зображувальної діяльності згасає, настає певне розчарування у власних силах. Уникнути такого охолодження з боку учнів до малювання можна лише за умови належного рівня викладання образотворчого мистецтва в школі [5, 11].

Досвід роботи вчителів показує, що ефективність навчання молодших школярів образотворчого мистецтва визначається як науково-педагогічним рівнем викладання, так і матеріальною базою, зокрема — наявністю в школі відповідно обладнаного класу-кабінету образотворчого мистецтва. Правильне використання обладнання та матеріалів кабінету сприяє зміцненню знань, умінь і навичок учнів, стимулює їхні творчі здібності, значною мірою допомагає прищеплювати любов до мистецтва. Відповідна матеріальна і методична база дозволяє вчителю творчо підходити до кожного уроку, успішно вирішувати основні завдання щодо художньо-естетичного виховання молодших школярів.

Слід зазначити, що спеціалізованих навчальних кабінетів образотворчого мистецтва в початкових школах гірського регіону вкрай мало. Не відповідає сучасним потребам і навчально-методичне забезпечення уроків образотворчого мистецтва, матеріальна база навчальних закладів у цілому.

Окрім незадовільного матеріально-технічного стану, в сучасній початковій школі гірського регіону існують й інші проблеми функціонування і розвитку: професійне старіння вчителів, низький рівень надходження фахової інформації [6, 78]; наявність значної кількості класів-комплектів та потреба їх забезпечення широким спектром освітніх послуг відповідного рівня якості; проблема нестандартних умов функціонування шкіл [7, 224]; довготривала відсутність батьків та виховання учнів людьми похилого віку [8, 84].

Аналізуючи проблематику впливу гірського середовища на розвиток, навчання і виховання учнів-горян, В.Д.Хрущ зазначає, що попри складні географічні умови, значні труднощі соціально-побутового характеру «...життя спільноти в горах сьогодні вирізняється високою духовністю, а не розвинутими технологіями, а також багатими своєрідними традиціями, які необхідно поєднати з інноваційним змістом, формами і методами діяльності» [6, 80].

Одними з найвагоміших чинників, які впливають на формування дітей горян, безперечно, є специфічне ландшафтно-кліматичне оточення та соціальні умови проживання — неймовірно багата природа краю, суворий клімат, незначна густина населення, господарська діяльність і сам уклад життя мешканців гір. Перелічені чинники не могли не позначитись і на формуванні особливих етнопсихологічних рис характеру жителів Карпат [2, 136].

На нашу думку, реалізація освітньої галузі «Мистецтво» Державного стандарту початкової загальної освіти в умовах гірської школи вимагає певної корекції змісту освіти з урахуванням специфіки регіону. Художньо-естетичний розвиток дітей у гірській школі безпосередньо пов'язаний із природними, соціально-культурними, історичними, етнопсихологічними факторами. Формування й закріплення у школярів позитивного ставлення до дійсності, мистецтва, різнопланової художньої діяльності допоможе вчителям образотворчого мистецтва втілювати в життя положення регіонального підходу до відбору змісту художньої діяльності — надання переваги насамперед найбільшчому оточенню, як природному, так і створеному людиною, знайомство з людьми, які зробили певний внесок у вітчизняну та світову культуру й історію, знання місцевих традицій, звернення в процесі пізнання й творчості до різних видів народного мистецтва, характерного для регіону [9, 20].

Формування у дітей потреби до образотворчої діяльності передбачає наявність таких фундаментальних для художнього розвитку якостей, як відчуття краси та гармонії, здатність емоційно відгукуватися на різноманітні прояви естетичного у навколишньому світі; вміння підмічати прекрасне у спостережуваних явищах та усвідомлювати його [5, 17]. «Мистецтво бачити» не дається людині від народження, його слід постійно розвивати та вдосконалювати. Як підтверджує практика, під час сприймання, вивчення та зображення об'єктів з природи оволодіння відповідними теоретичними знаннями, засвоєння елементарних законів образотворчої грамоти відбувається найефективніше (М.Кириченко). Практично постійне перебування учнів гірського регіону серед різноманітної та дивовижної природи дозволяє їм накопичувати життєві враження, помічати та осмислювати існуючі в природі закономірності, уявляти, мислити, фантазувати. Все це створює необхідні передумови для більш широкого використання такого виду занять, як малювання з природи, по пам'яті та за уявою; зміщення акцентів із уже звичного репродукування на самостійне створення учнями нових образів.

Введення в практику роботи школярів елементів звичних для них місцевих промислів та ремесел допоможе швидше та набагато якісніше освоїти та зрозуміти специфіку декоративно-ужиткового мистецтва, народної орнаментики (художня вишивка, кераміка, писанкарство, лозоплетіння, килимарство, ліжникарство тощо). Постійне перебування учнів під впливом матеріальної та духовної культури рідного краю сприятиме якнайповнішому розкриттю і вдосконаленню природних здібностей, оскільки саме за таких умов етнопсихологічні особливості дітей певного народу використовуються найдоцільніше (Д.Тхоржевський).

До школи приходять діти шестилітнього віку з доволі обмеженим запасом знань і практичних умінь у галузі образотворчого мистецтва. В основі цих знань, умінь і навичок лежить загальний розвиток молодших школярів;

обсяг їхнього життєвого досвіду; середовище, в якому вони перебували. У цей відповідальний період становлення особистості дитини відбуваються якісні зміни в психіці, зростають фізичні можливості, закладаються основи волевої сфери, оновлюються підходи до спілкування з однолітками та дорослими.

У молодшому шкільному віці яскраво проявляється суперечність між прагненнями учня до самостійності в образотворчій діяльності та його реальними можливостями — уже набутими вміннями, навичками, уподобаннями, нахилами до певних видів образотворення тощо. Пропоновані на уроках образотворчого мистецтва в початкових класах види художньої діяльності доволі різноманітні, за своєю суттю — різнопланові. Проте на вивчення конкретної художньої техніки в програмі виділяється порівняно небагато часу. Необхідні для засвоєння художньої техніки знання подаються здебільшого в готовому вигляді, вміння — засвоюються за зразком. Все це не може забезпечити належного творчого зростання учнів молодших класів.

На думку Б.Неменського, «Розвиток творчих здібностей вимагає спеціального механізму — своїх навичок, свого тренажу. І вчити цьому необхідно із самого юного віку — коли дитина найбільш до цього схильна. Цьому положенню пора стати педагогічною аксіомою» [10, 36]. Як відомо, програми з образотворчого мистецтва передбачають творчий підхід учителя у виборі тематики уроків та практичних робіт з урахуванням специфіки контингенту учнів, власного професійного рівня та матеріально-технічного забезпечення. У зв'язку з цим надзвичайно важливими завданнями вчителя початкових класів є вмілий добір доступних та водночас захоплюючих видів образотворчої діяльності, інтегрування різних видів робіт дітей, підтримання взаємозв'язку пізнавальних та продуктивних видів діяльності.

На нашу думку, як учителів, так і дітей молодшого шкільного віку може зацікавити, викликати творчий настрій робота у добре відомій, але дещо призабутій техніці набризу. Використання цієї художньої техніки на уроках образотворчого мистецтва в початкових класах дає певні переваги при опрацюванні основних питань кольорознавства, композиції, перспективи; добре розвиває моторику руки, координацію рухів, окомір; удосконалює відчуття характеру силуетної форми; допомагає виховувати охайність, працелюбність, дисциплінованість, наполегливість у роботі. Набризом можна «допрацювати» не зовсім вдалі роботи практично на всіх видах занять з образотворчого мистецтва (зокрема — на уроках декоративного та тематичного малювання). Незважаючи на певну схематичність зображень, їхню спрощену силуетність, дитячі роботи у техніці набризу відзначаються своєю символічністю, емоційністю, завершеністю (див. фото).

Використання у набризі шаблонів, трафаретів, природних матеріалів (засушеного листа, корінців, гілочок різних порід дерев, кущів, квітів) дозволяє здійснювати міжпредметні зв'язки (Трудове навчання, Я і Україна, Основи здоров'я). Для малюнків гуашшю в техніці набризу підійде будь-який аркуш паперу чи картону: білий, тонований, кольоровий, обгортковий. В техніці набризу можна працювати на будь-якій твердій поверхні, яка хоч трішки вбирає в себе воду. Набриз можна виконувати і іншими матеріалами (акварель, туш, чорнило). Ще однією перевагою набризу можна вважати певну «технологічність» (завчасно підготовлений комплект шаблонів) виконання таких робіт, що дозволяє більше часу присвятити організаційним питанням (підготовка інструментів, обладнання, матеріалів тощо).

Зважаючи на те, що у молодшому шкільному віці провідна роль у передачі виражальних якостей об'єктів і особливостей предметного середовища відіграє колірна композиційна діяльність, у якій образні уявлення дітей відтворюються переважно доперспективними засобами зображення, пропонуємо використовувати техніку набризу при опрацюванні питань кольорознавства та композиції.

Висновки. В.Сухомлинський вважав, що дитинство — це не підготовка до майбутнього життя, а повноцінне, яскраве, самобутнє, неповторне життя. Від того, яким воно було, хто супроводжував дитину, що отримали її розум і серце з навколишнього світу, залежить становлення її особистості. Державні освітні інституції, навчальні заклади, педагоги, які забезпечують навчання молодших школярів у гірському регіоні Українських Карпат, повинні враховувати умови конкретного населеного пункту, кожної родини задля реалізації та вдосконалення навчально-виховного процесу.

1. Сухомлинський В. Вибрані твори: У 5 т. — К.: Радянська школа, 1973. — Т. 3. — 64 с.
2. Хрущ О. Учня гірських шкіл про етнопсихологічні особливості характеру горян // Гірська школа Українських Карпат. Науково-методичний журнал. — Івано-Франківськ. — 2006. — №1. — С. 136-140.
3. Ушинский К. О наглядности обучения. Избр. пед. произв. Т. 2. — М.: Просвещение, 1954. — С. 645.
4. Кутепова Т. Запобігання помилкам на уроках малювання — К.: Радянська школа, 1965. — 100 с.
5. Полякова Г. та ін. Образотворче мистецтво, 1-7 класи: Навчально-методичний посібник для вчителів. — Харків: Скорпіон, 2001. — 160 с.
6. Хрущ В. Гірський регіон як особливе макросередовище навчання, виховання і розвитку учнів // Гірська школа Українських Карпат. Науково-методичний журнал. — Івано-Франківськ. — 2006. — № 1. — С. 76-82.
7. Москаленко Ю. Зона особливої уваги // Гірська школа Українських Карпат: Науково-методичний журнал. — Івано-Франківськ. — 2006. — № 1. — С. 83-85.
8. Комарова Т. Образотворча діяльність у дитячому садку: Програма та методичні рекомендації. Для занять з дітьми 2-6 років: Пер. з рос. мови. — Х.: Видавництво «Ранок», 2007. — 176 с. — (Програма розвитку).
9. Неменский Б. Мудрость красоты. — М.: Просвещение, 1987.

Іван Фічора,

кандидат педагогічних наук, професор,
Заслужений працівник освіти України,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Ivan Fichora,

Candidate of Pedagogics sciences,
Honoured Worker of Education of Ukraine,
professor Chair of Theory and Methods of
Elementary Education, the
Precarpathian university named after
Vasyl Stefanyk

УДК 371.036

НАРОДНЕ МИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ І РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ГІРСЬКИХ ШКІЛ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

FOLK ART AS MEANS OF THE AESTHETIC UPBRINGING AND DEVELOPMENT OF PRIMARY PUPILS OF THE MOUNTANIOUS SCHOOLS OF THE CARPATHIA REGION

In the article actual issue of the folk applied art use in the educational process and out-of-class activities is illustrated. It facilitates, as practice shows, the aesthetic upbringing and development of primary pupils.

В статті висвітлюється актуальне питання використання народного образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва в навчальному процесі і в позакласній роботі, що сприяє, як показала практика, естетичному вихованню і розвитку молодших школярів.

Постановка проблеми. У системі національного виховання, як показали експериментальні дослідження і досвід роботи навчальних закладів Карпатського регіону, важливу роль відіграє народне мистецтво, яке сприяє розвитку у молоді почуття прекрасного, а відтак і формує у неї високі моральні якості. Дослідження вітчизняними і зарубіжними вченими різних аспектів естетичного виховання певною мірою збагатили педагогічну науку і практику як важливим емпіричним матеріалом, так і теоретичними висновками.

Учені-педагоги, досліджуючи проблему естетичного виховання, зазначають, що народне образотворче і декоративно-прикладне мистецтво є важливим та впливовим чинником розвитку учнів різних вікових груп, оскільки образна конкретність і емоційна виразність виробів народних майстрів є емоційно сприйнятливою і зрозумілою дітям дошкільного та молодшого шкільного віку. Учня середніх класів етнохудожні цінності передають досвід, необхідний для розвитку уяви, фантазії, окремих способів декоративно-прикладної діяльності у сфері розпису, вишивки, витинанки, різьблення по дереву, кераміки. В юнацькому віці народне образотворче мистецтво впливає на розвиток художніх узагальнень, виявлення філософської заглибленості при осмисленні естетичних явищ.

Ми вважаємо, що проблема впливу народного образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва як важливого засобу естетичного виховання і розвитку молодших школярів вимагає глибокого дослідження з урахуванням регіональних особливостей, оскільки результати експериментальних досліджень показали, що формування у молоді правильного розуміння законів образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва ефективніше вдається тоді, коли процес навчання опирається на міцний ґрунт народних художніх традицій, а Івано-Франківщина — саме той етнографічний регіон, де залягає потужний пласт народного мистецтва.

Чарівна краса Карпатських гір, вікові традиції, народні звичаї та обряди — усе це знайшло яскраве відображення у мелодійних піснях, віртуозних і грайливих коломийках, завершених виробих народних умільців.

Естетичне виховання обумовлене об'єктивними і суб'єктивними факторами. До об'єктивних відносяться середовище й умови, в яких проходить формування естетичних уявлень особистості, до суб'єктивних — естетичний рівень розвитку учнів, їх нахили та інтереси.

Естетичний смак формується разом із становленням особистості. До завершення навчання в неповній середній школі в учнів уже склався певний естетичний смак, але він ще нестійкий. У процесі естетичного виховання ми поставили перед собою завдання визначити ступінь підготовки, а також особливості формування особистості молодшого школяра.

Завдання експериментального дослідження на першому етапі полягало в тому, щоб визначити об'єм і рівень естетичного розвитку і специфічні особливості естетичного виховання учнів.

З'ясування рівня естетичного розвитку учнів проводилося на базі навчальних закладів Прикарпаття з поглибленим вивченням образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва: Івано-Франківської загальноосвіт-

ної школи № 10, Надвірнянської загальноосвітньої школи № 1, Яворівської загальноосвітньої школи Косівського району, Ворохтянської загальноосвітньої школи.

Експериментальні дослідження проводилися поетапно:

- I. Вивчення середовища, в якому навчалися і виховувалися учні, їх загальноосвітній та загальнокультурний рівні.
- II. Встановлення специфічних можливостей народних художніх промислів Прикарпаття і їх впливу на характер естетичного сприйняття.
- III. Виявлення своєрідності естетичного смаку учнів.
- IV. Визначення об'єму і рівня художньо-естетичної інформації учнів.

У відповідності до основних етапів дослідження нами були розроблені критерії естетично вихованої особистості учнів:

1. Інтерес учнів до всіх видів мистецтва.
2. Характер естетичних оцінюючих уявлень.
3. Розвиненість естетичного смаку.
4. Естетичне відношення до дійсності.
5. Елементи творчого ставлення до трудової діяльності.

На їх основі визначені такі показники:

1. Знання літератури й мистецтва — показник рівня естетичної освіченості.
2. Потреба в інформації про мистецтво і найбільш видатних його діячів — ступінь естетичного розвитку.
3. Розуміння і здатність сприймати творчість народних умільців Прикарпаття, а також культуру і народну творчість інших народів — показник рівня естетичної культури особистості.
4. Наявність естетичного ідеалу.
5. Елементи творчого вияву особистості.

Практика підтвердила, що естетичному вихованню і розвитку особистості молодшого школяра сприяють такі чинники:

1. Естетичне виховання в колективі, яке сприяє формуванню естетичних аспектів в основній трудовій діяльності індивіда.
2. Естетичне виховання під впливом оточуючого речово-предметного середовища.
3. Естетичне виховання через вплив творів мистецтва.
4. Естетичне виховання в ході занять художньою самодіяльністю.
5. Теоретичне естетичне виховання.

Одним із найважливіших джерел естетичного виховання і розвитку молодших школярів є мистецтво. Воно будить творчі сили учнів, робить доступним процес художньої творчості. Мистецтво, подібно до мови, є засобом спілкування людей, подібно до науки — засобом пізнання дійсності, подібно до педагогіки й моралі — засобом виховання, прищеплення знань і норм поведінки в суспільстві. Особливість мистецтва в тому, що ідея втілюється в такій формі, яка збуджує емоції, активізує уяву людини, викликає особливі переживання, які називають естетичними. А звідси необхідність розвивати емоційний світ школяра.

Діти мислять конкретно. Зорові образи, що виникають у них при сприйманні, наприклад, творів живопису, легко запам'ятовуються і залишаються в пам'яті на довгі роки. Ці образи збуджують певні емоції і роблять сприймання життя конкретнішим. Діти люблять усе барвисте, яскраве (квіти, картини, іграшки). Колір у живопису — це те саме, що звук у музиці. Недарма художники говорять про особливе «звучання» кольору. І.Ю. Рєпін говорив, що «... форма — тіло живопису, малюнок — нерви, а фарби — його кров».

Тому завдання педагога полягає в тому, щоб навчити учнів глибоко розуміти ідейно-художнє багатство картини: адже в образотворчому мистецтві головне не в кількості бачення художніх творів, а в їх розумінні, в умінні дивитися і «читати» картину, тому дуже важливо під час аналізу творів образотворчого мистецтва дотримуватись певної послідовності, системи.

На наш погляд, найбільш прийнятною може бути, приміром, така послідовність аналізу картин живопису:

1. Спочатку визначається тема та сюжетна основа картини, тобто те, що приваблює увагу при першому ознайомленні.
2. Визначається жанр картини, зображені на ній події чи картини побуту, портретна фігура чи історичний індивідуальний портрет, пейзаж чи натюрморт і т. д.
3. Відшукується тематичний вузол картини: що найбільше привертає увагу, які саме постаті є головними, центральними, в яких зв'язках з ними інші фігури, які зв'язки між посталями першого (переднього) плану із тим, що знаходиться далі, в глибині.
4. З'ясовується, які деталі портретів є найбільш колоритними, що художник особливо хотів підкреслити (поза, вираз обличчя), статичність чи динаміку зафіксованого положення тіла, положення рук тощо.
5. Соціальна та історична основа картини.
6. Останнім етапом аналізу картини є вивчення її художніх засобів та деталей, якими користується митець. Художні засоби розглядаються в єдності з ідейно-тематичним задумом і сюжетною основою.

Важливу роль в естетичному вихованні і розвитку молодших школярів відіграє народне мистецтво Прикарпаття (вишивання, різьба по дереву, кераміка, випалювання, інкрустація, ткацтво, килимарство та інше).

Досвід роботи педагогічного колективу Яворівської загальноосвітньої середньої школи I-III ступенів Косівського району (директор — кандидат педагогічних наук, Народний учитель України П.В. Лосюк) показав, що заняття учнів народною творчістю сприяють не тільки естетичному вихованню і розвитку учнів, але й моральному. «То не гуцуля,

що не грає», — вчать на Гуцульщині. Майстерність рук народних умільців, їх творча фантазія, втілена в дивовижній красі килимах, художніх розписах, різьбі по дереву, інтарсії, інкрустації, вишивках, радують око, стимулюють художнє й естетичне мислення учнів. Важливу роль у розвитку творчої фантазії учнів, розробці нових колористичних узорів відіграє ознайомлення учнів з орнаментами — цим найдавнішим виявом художньої творчості.

Орнамент (з лат. оздоба) — декоративний мотив, окремих або таких, що повторюється регулярно в заданому режимі. Однак найповніше і найглибше визначення орнаменту, з нашої точки зору, дано доктором мистецтвознавства, професором М. Станкевичем: «Орнамент — це ритмічно впорядкована візуально-декоративна структура мотивів, у якій прихована єдність і боротьба антитез; застосовується у мистецтві як засіб синтезу й пластичної виразності».

Дослідники народного мистецтва (Є. Антонович, П. Лосюк, В. Шпільчак, В. Корпанюк, Б. Тимків, Ю. Юсипчук, Б. Бойчук та інші) вважають, що народна художня творчість є особливим типом естетичного освоєння дійсності, має широкі можливості художньо-образного відображення навколишнього середовища, впливу на почуття, смакові уподобання, ціннісні орієнтації та морально-естетичні ідеали особистості. Ними виділені аспекти народної художньої творчості, які набувають особливого значення в освітньо-виховному процесі. До них віднесені естетико-виховні можливості засобів виразності, змісту і функцій народного образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. Канонічність художньо-образного відтворення дійсності, синтетичність образної структури, подібність до зразка є тими засобами виразності народного образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, що впливають на естетичні почуття.

Велике значення в естетичному вихованні і розвитку учнів належить народним художнім промислам. Сучасні художні народні промисли Прикарпаття є такі: різьба по дереву; художнє випалювання; інтарсія; інкрустація; кераміка; килимарство; художнє ткацтво; художня вишивка; художня обробка металу; художні вироби із шкіри.

Велике значення в естетичному вихованні і розвитку учнів, як показала практика, належить вивченню творчості окремих майстрів народної творчості, а також ознайомленню зі зразками традиційного селянського побуту на Гуцульщині під час проведення екскурсій.

Ось, наприклад, завдання для учнів під час проведення екскурсій:

Завдання № 1.

1. Коротко описати і замалювати окремі зразки предметів традиційного селянського побуту, прикрашених різьбою (рахви, кухлі, граблі, коси, сільнички, тарілки, сідла та інше).
2. Ознайомитися з творчістю заслужених майстрів народної творчості України — братів Ю. і С. Корпанюків (с. Яворів Косівського району).

Завдання № 2.

1. Вивчити кольорову орнаментику, інкрустацію бісером і цінними породами деревини.
2. Ознайомитись із творчістю Я. Тонюка (точіння, прикраси виробів дрібно-візерунчатими поясами орнаментики і кільцями-дармовісами).

Завдання № 3

1. Ознайомитися з прикладами традиційної сільської дерев'яної забудови, з'ясувати її архітектурні особливості, що виявились в будівництві туристичної бази «Гуцульщина».
2. Встановити творчі контакти з учнями сільських шкіл Косівського району.

Як показує практика, такі екскурсії сприяють більш глибокому розумінню народних традицій художніх промислів, розвитку композиційного мислення в учнів, налагодженню безпосередніх контактів зі школами в напрямі вивчення, збереження та розвитку традиційної культурної декоративно-прикладної спадщини рідного краю.

Важлива роль в естетичному вихованні й розвитку молодших школярів належить художнім музеям, створеним у навчальних закладах.

Прилучити учнів до скарбів народної творчості першорядне завдання педагогічних колективів. Передовий педагогічний досвід учителів Косівського, Коломийського, Надвірнянського районів показує, що ознайомлення учнів із творчістю народних майстрів сприяє розвиткові творчого мислення, спонукає до пошуків нових орнаментальних форм, композиційних рішень.

Пошукова робота учнів під керівництвом учителів часто приводить до створення музеїв образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, особливість яких полягає в тому, що їх експозиції, створені в результаті пошуково-дослідницької роботи, використовуються відповідно до навчально-виховних завдань навчальних закладів.

В умовах оновлення змісту освіти в українській національній школі, розбудови української національної культури, спроби надати національній освіті загальноєвропейського характеру і входження її в цивілізоване світове співтовариство виключно важливого значення набуває використання естетико-виховних можливостей народно-образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, глибокий духовний зміст та поліфункціональність якого покликані сприяти передачі естетичного досвіду попередніх поколінь, формувати в учнів здатність сприймати, оцінювати та примножувати культурні традиції українського народу, сприяти вдосконаленню естетичного виховання і розвитку учнівської молоді.

1. Станкевич М.Є. Візерунок чи орнамент // Мистецтвознавство. — Львів. — 2004. — № 3. — С. 15-26.
2. Антонович Є.А., Захарчук-Чугай Р.В., Станкевич М.Є. Декоративно-прикладне мистецтво. — Львів, 1992. — 271 с.
3. Антонович Є.А. Естетичне виховання підлітків засобами народного образотворчого мистецтва. Автореф. канд. дис. — Івано-Франківськ, 1997. — 24 с.
4. Выготский Л.С. Психология искусства. — М.,: 1968. — 567 с.
5. Лосюк П.В. Декоративно-прикладне мистецтво в школі. — К., 1979. — 55 с.
6. Соломченко О.Г. Сучасні художні промисли Прикарпаття. — К., 1975. — 31 с.
7. Фічора І.В. Виховання на народних традиціях // Мистецтво та освіта. — 2004. — № 1. — С. 62-63.

Вікторія Типчук,

доцент кафедри образотворчого мистецтва,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Viktorya Turchuk,

assistant professor of the Fine Arts Chair,
Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University

УДК 745. 51 (477. 8)

ДЕЛЯТИНСЬКИЙ НАРОДНИЙ МАЙСТЕР ВАСИЛЬ ТУРЧИНЯК (1900-1939): МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ

DELYATYN PEOPLE'S MASTER VASYL TURCHYNIAK (1900-1939): LITTLE-KNOWN PAGES OF LIFE AND CREATIVE WORK

This article studies the usage of folk decoration (plane carving) in the production of church interior and altar objects. Folk engraver – Vasyl Turchynjak (1900-1939) worked during the first third of the 20th century on the territory of North – Western Husulshchyna. He denied the typical way of interior decoration. Vasyl Turchynjak created icons and icon images using plane carving. His works differs from other small carved works not only by measurements but also by decorating system. Let's take into consideration that Vasyl Turchynjak wasn't only an excellent engraver, but also supervisor of church building.

На зламі XIX-XX сторіч серед майстрів Делятинщини [1] яскраво вирізняється постать Василя Турчиняка (1864-1939) з Лугу, присілка Делятина. Цей народний майстер був фаховим теслею-будівничим, який керував зведенням культових споруд, а також ще й чудово різьбив, створював декоративні шати до інтер'єрів ним же збудованих церков. Усі різьби Василь Турчиняк виконував на основі традиційної плоскої різьби.

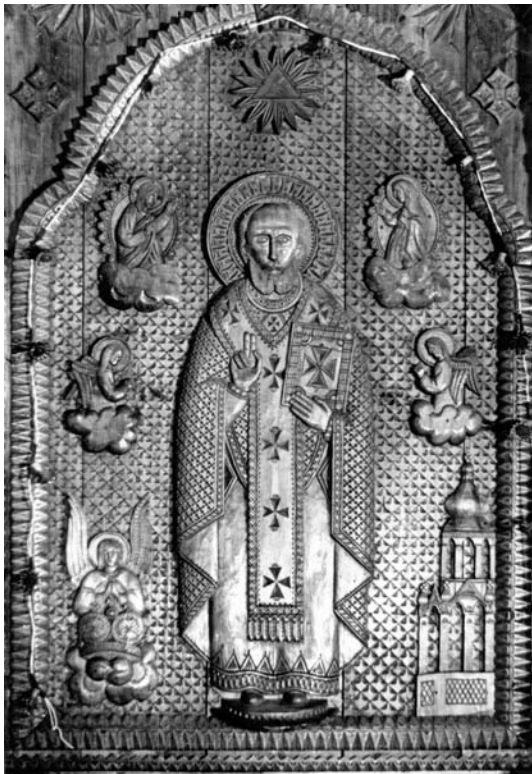
Слід зазначити, що на межі століть на Гуцульщині в галузі монументально-декоративного різьблення працювало багато майстрів [2], але вони декорували сухою різьбою лиш окремі предмети церковного вжитку — ручні, напрестольні хрести, свічники, аналої, скарбнички — предмети дрібного різьбярства, а не твори монументальні. Роботи Василя Турчиняка привертають увагу фахівців творчим переосмисленням візуальної системи монументально-декоративного різьблення в інтер'єрі гуцульської церкви. Різьбяр декорував іконостаси, предмети інтер'єру дерев'яних церков на основі традиційного для гуцулів плоскорізьблення, не повторюючи професійно виконаних взірців. Він творчо переосмислив композиційні засади оздоблення різьбою предметів ужиткового мистецтва й адаптував їх до сницарського різьблення.

Досягнення майстра у галузі монументально-декоративного різьблення по дереву, як і мистецькі напрацювання Юрія Шкрібляка у сфері декоративно-ужиткового різьблення, пов'язані з формуванням гуцульського народного різьбярства та вдосконаленням його художнього і технічного рівнів. Синтез досвіду таких майстрів, як Василь Турчиняк, дасть змогу всесторонньо розглянути питання, пов'язані з історією декоративного мистецтва України на початку XX ст., зокрема форми розвитку різьбярства на Гуцульщині.

Про творчий здобуток цього майстра в галузі дерев'яного будівництва маємо обмаль інформації — здебільшого це статті публіцистичного характеру місцевої преси. Ще прижиттєво (1930-ті рр.) на сторінках краківського часопису «Kronika ilustrowana Wieku Nowego» публікується світлина В. Турчиняка з мініатюрною моделлю церкви і подається коротка біографічна довідка про майстра такого змісту: «Wasył Turczyniak, 72-letni hucul z gorskiej wioski Luh, gminy Jaremcze, przesłal w upominku imienninowym Panu Prezydentowi sličzna rzezbe cerkiewki z drzewa limbowego»¹ [3].

Біографічні довідки про Василя Турчиняка фіксують такі лексикографічні джерела, як Українська Радянська Енциклопедія (1964), Словник художників України (1973), Митці України (1992), Мистецтво України (1997), словник у монографії А. Будзана (1960), перелік персоналій гуцульських майстрів, складений Я. Кравченком (1991), М. Клапчуком (1994), І. Могитичем (1999), В. Вуйциком та В. Слободяном (2001).

¹ «Василь Турчиняк, 72-річний гуцул з гірського села Луг, гміна Яремче, надіслав Пану Президенту подарунок — гарної різьби (мініатюрну модель) церковці з лімбового (тисового) дерева».

Ікона Святого Миколая бічного вівтаря Святого Миколая з церкви Святого Йоана Богослова з присілку Луг (зараз знаходиться в с. Биткові).

Василь Турчиняк (1864-1939)

Василь Турчиняк народився у 1864 році в багатодітній сім'ї у присілку селища Делятин — Лузі. Через нестатки родини не мав змоги отримати освіту, самотужки вивчив латинську абетку й до кінця свого життя так і залишився напівписьменним [4]. Батько Василя був сільським теслею, тому, приглядаючись до того, як працював батько, син опановував майстерність виготовлення й різьблення хатнього начиння, меблів, а згодом розпочав будувати господарські. Як підмайстер, працював з досвідченими теслями, і набравшись досвіду, взявся за освоєння непростой професії будівничого-різьбяр «дерев'яних святинь»-церков.

Однією з перших робіт Василя Турчиняка, як зазначають довідкові видання, була робота в складі групи теслів-різьбярів над іконостасом церкви Успіння Богородиці (1895-1904) у селі Яблуниця, що біля Ворохти [5, с. 595]. Більш зрілим зразком, про який можна говорити як про власний твір майстра, став іконостас церкви у Верхньому Майдані, виготовлений упродовж 1932-1934 років. Записи церковної книги цього села свідчать, що Василь Турчиняк та його син Микола працювали над різьбленням інтер'єру і за їхню роботу їм було сплачено 775 (Василеві Турчиняку) та 215 (Миколі Турчиняку) злотих, а впродовж 1933-1934 рр. — по 250 злотих. Ці факти дають можливість оцінити оплату мистецької роботи народних майстрів за того часу.

Найбільшою за об'ємом виконаної роботи стала церква Івана Богослова, зведена в рідному селі Василя Турчиняка (1911). У тамтешній церковній книзі, яку зберіг священник делятинської церкви о. Цибака, читаємо, що Василь Турчиняк «вирізьбив притвор 1912 р., іконостас без празників, які виконав щойно в 1935/36. Іконостас коштував 1500 к. (1912). Апостолів виконав 1931 р. за 150 зл., празники за 160 зл.» [6]. Із цього ж джерела довідуємося, що «до церковного інтер'єру громада села замовила у майстра ікони святого Миколая, «Воздвиження Чесного Хреста» та запрестольний образ Матері Божої «з прикрасами»... У 1936 році різьбяр закінчив бічні престולי, що зараз, до речі, знаходяться у Делятині. Майстер працював над оформленням інтер'єру майже третину свого творчого життя — з 1912 аж до 1936 року. Споруда та її інтер'єр належить до найкращих творів різьбяр-будівничого. На жаль, церква була зруйнована. Однак предмети інтер'єру споруди вірують берегли, зараз вони прикрашають церкву Успіння Богородиці села Биткова та делятинську церкву Різдва Богородиці XVIII ст. У Лузі рідному селі — громада прагне відновити втрачену церкву-пам'ятку і повернути вивезені предмети церковного інтер'єру.

На противагу камерному інтер'єру церкви у Стримбі, інтер'єр лузької церкви, за спогадами дослідниці Г.Лагодинської, «рясний і строкатий, він полонить буянням пластики різьблення». Найщільніше заповнені різьбою царські ворота та дияконські двері. Верхня частина декорована менше, тільки ікони празникового ряду, немов мереживо, оздоблюють занавіс верхніх ярусів [7, с.259].

Найцікавішими серед різьб майстра є ікони та іконографічні зображення — зображення людських постатей засобами різьби по дереву (рис.1). Система художньої мови іконографічних зображень майстра характеризується площинним трактуванням об'ємів (за деякими винятками), умовністю повітряно-просторових планів, традиційним одягом персонажів, відсутністю дрібних деталей у трактуванні того чи іншого сюжету. Аналогії з малярством майже відсутні, тільки в структурі іконографічних

схем вони тотожні, а їхня стилістична основа зовсім інша. Спрощуючи композиції малярської ікони, Василь Турчиняк вніс до неї чари й тепло народної інтерпретації сюжету, перекладеного на мову гуцульської різьби і таким чином асимільованої. Сюжет зобов'язував майстра слідувати малярським канонам, але спосіб виконання залишився вірним традиціям народного гуцульського мистецтва. Щодо іконографічних особливостей, то в творах майстра трапляються відхилення від усталених норм, оскільки він був необізнаний з іконографією, тому й не дотримувався встановлених правил.

Упродовж 1920-их років майстер керував будівництвом церков на Бойківщині — церкви Святого Юрія в Дулібах (1921-1924) та Святого Симеона Стовпника у Грушеві (Стрийського району Львівської області) (1922-1923). До дулібської церкви він виготовив деякі предмети інтер'єру², а в Грушеві керував тільки зведенням храму [8].

Факт, що гуцульського майстра запросили зводити церкви на Бойківщині, викликає низку запитань. Що переконало тамтешніх мешканців запросити «чужого майстра» для зведення такої важливої для громади споруди? Чи новаторський підхід майстра до будівництва споруд, які б поєднали бойківську та гуцульську традиції в галузі церковного будівництва, виправдав би себе?

Отож у Дулібах та Грушеві постали величні церковні споруди (рис. 3). Слід зауважити, що на початку ХХ століття рідко якому народному майстру-будівничому вдалося зберегти гармонійність конструкції у побудові церковних споруд на основі новаторських підходів до дерев'яного будівництва. Василь Турчиняк з Делятинщини вдало поєднав окремі елементи бойківської та гуцульської традицій у спорудженні та декоруванні храмів. Якщо форма планів і конструкції церковних будівель майстра повторюють традиційні форми чи недалеко відходять від них, то форма і особливості співвідношень конструктивних частин, їх декоративне оформлення є оригінальними і неповторними.

Невеликого зросту, кремезний сивочолий гуцул дивиться на нас із старих пожовклих від часу фотографій (рис.2). Погляд його проникливих очей таїть в собі щось віще і пригадуються розповіді старожилів не тільки про майстерність будівничого-різьбяря, а й про його рідкісний дар провидіння [9].

У Дулібах майстер не розпочинав будівництво до тих пір, поки, як казав, «в селі має померти визначна людина». Люди чекали і дивувались — майстра вважали за незвичайну людину. Невдовзі в селі помер староста, Василь Турчиняк розпочав спорудження церкви на місці, «де спочиває Святий Дух, на якому ніякого нещасного випадку не трапиться». Як згадували жителі села, «коли завершували куполи, то хтось таки падав і дуже голосно кричав. «Дурню! Не кричи, ніц тобі не буде», — гукнув майстер. І, дійсно, той вхопився за балку й завис. При освяченні дулібської церкви громада села в знак шани «обкидала майстра грошима» [10].

Внучка майстра Марія Вексюк, розповіла, що особливі стосунки були в нього з тваринами. «Одного разу повинь принесла з гір гаддя й воно сховалося в купі каміння біля хати майстра. Всі боязко обходили те місце, аж поки дід не поклав на каміння молоко з хлібом і сказав: «Йдіть собі». З того часу нічого там не заводилося» [4].

Цікаві й інші передбачення Василя Турчиняка. Зі споминів його невістки Анни дізнаємося, що якось він пас корову біля хати і був дуже задуманий.

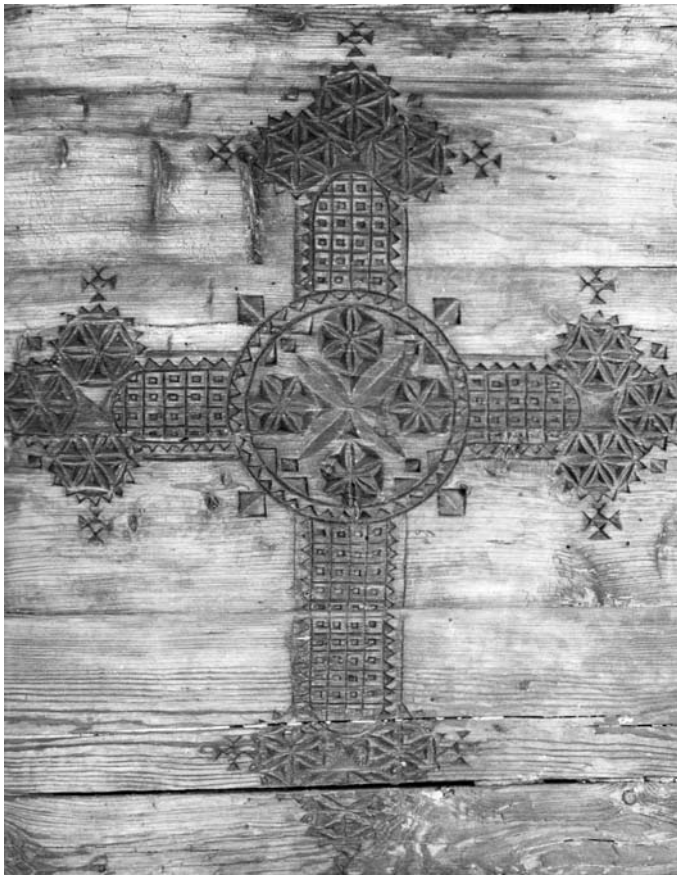
А відтак сказав: знаєш Анно, нашого села не буде, і церковцю нашу розберуть, а он там (показували в напрямі Делятина) будуть великі кам'яниці. Там, де місто було — вовки вити будуть, а де вовки вили — місто буде»[4,10].

Після Другої світової війни на території Надвірнянського району знаходилося чимало таємних військових об'єктів. У присілку Луг цього району в 1950-х рр. було споруджено військовий ракетний гарнізон та розпоча-

Церква Святого Юрія в Дулібах (1921-1924).

² Іконостас у дулібській церкві згодом виготовив Григорій Войтович, прагнучи наслідувати стиль робіт Василя Турчиняка.

Похрестя-многохресник, вирізьблений на стіні підопасання церкви Святого Юрія в Дулібах (1921-1924)

гуцульщини й Бойківщини не зустрінемо подібних похрестів. Народні майстри обмежено використовували різьбу по дереву в оформленні екстер'єру церковних будівель, декоруючи тільки площини одвірків, галерей (ганків). Захоплення та потяг до декоративності привів майстра до широкого використання різьблення в оформленні екстер'єру церков. Василь Турчиняк декорує різьбленням двері, одвірки, стіни підопасання церков, обрамлення вікон, просвіти голосників. Поряд із різьбленням застосовує профілювання та накладні деталі у виготовленні декору дверей та одвірків, балюстради хорів та ганків.

Однією з найдовершеніших у внутрішньому орнаментальному убранстві є церква Різдва Богородиці у Ворохті (1936), зведена й частково декорована майстром. Це остання велика творча робота, яку майстер так і не встиг закінчити. Смерть перервала роботу в той час, коли були вже готові намісний ряд іконостасу та проповідниця. Верхню частину іконостасу (праздниковий, апостольський та пророчий ряди) закінчили учні майстра — син Микола Турчиняк та Василь Савчук, дотримуючись «кресленика-малюнка», зробленого майстром.

У порівнянні з традиційним плоскорізьбленням у творах Василя Турчиняка посилюється графічна основа, глибшими та масштабнішими стають прорізи, насиченішою виступає світло-тіньова градація, завдяки якій декор на віддалі читається виразно. Мотиви декору сприймаються просто й легко, де можливо, різьбяр уникає точного повторення. Можна подивуватись, як прості елементи жолобків, виімок, рівчаків можна укласти так, що залишатиметься враження щораз нового своєрідного орнаменту. Вони належать до найбільш давньої групи мотивів гуцульського різьблення по дереву [13]. Отже, Василь Турчиняк працює над різноманітністю композицій, а не над створенням нових орнаментальних мотивів.

Для техніки різьблення майстра характерним є використання плоского різьблення, рідше рельєфного, ажурного та круглого, а також поєднання різьблення з профілюванням (плоске, об'ємне). У декорі церковного обладнання майстра переважало контурне плоскорізьблення. Звідси характерне поєднання мотивів — «руж», «зірок», «хрещиків» з «сіканцем», «парканцем», «зубчиками», «змійкою», «копитцями», «очками», що уклались у традиційні для гуцульського різьблення композиційні схеми поділу прямокутної площини на менші поля квадратів чи ромбів.

З-поміж багатьох майстрів-сніцарів Гуцульщини, що працювали в цій царині мистецтва протягом багатьох десятиріч, жоден з них не декорував монументальні предмети церковного інтер'єру традиційною для цього регіону плоскорізьбою. Народний різьбяр Василь Турчиняк спробував це зробити вперше, поєднуючи традиційні

то видобуток урану, а населений пункт Луг — ліквідовано. З часом пропали будь-які ознаки поселення і сталося, як віщував, — «камінь на камені не зостався».

Був одружений, мав двоє дітей — сина і доньку. Дружина померла молодою, смерть забрала і доньку. Залишився Василь «доживати віку» з сином і невісткою. Родина не бідувала, але й не «розошуувала». Веденням домашнього господарства не займався, завжди працював з деревом. Мав невеличку хатню-робітню де й працював. Цікавий факт: у процесі будівництва майстер використовував поряд із традиційними інструментами «власну мірку» («мірило»). Такий своєрідний еталон довжин-відтінків колись мав кожен тесля, проте на поч. ХХ ст. рідко хто ним користувався. Як зазначає І. Могитич, В. Турчиняк був «останній з народних майстрів» [11].

Варто зазначити, що впродовж 1930-х рр. Василь Турчиняк виготовив набір меблів до залу засідань повітового відділу в місті Надвірна (дванадцять лавок, дванадцять крісел, два столи, спеціальне крісло, буфет, шафа для книг, що нагадувала мисник), а також стіл «дуже замислуватий, що розкладався» на замовлення дялятинського старости для польського маршала Пілсудського (цю роботу було відправлено до Варшави) [12].

Унікальними в декорі екстер'єру церков у Дулібах та Грушеві є монументальні похрестя-многохресники («безконечно хрещаті» (близько 1,3x1,5 м)), вирізьблені на гладкій поверхні брусів підопасання у техніці плоскорізьби. Ні в друкованих джерелах, ні при огляді культових споруд Гу-

форми з новітніми тенденціями. Саме органічне їх взаємопроникнення зумовило свіжість, різномаїтість, своєрідність та оригінальність його творчості.

Творчі відкриття Василя Турчиняка в галузі церковного різьблення по дереву, а саме в техніці плоско- різьблення, продовжили його учні — син Микола Турчиняк (1906-1969) і Василь Савчук (1923 р.н.). Вони спільно працювали над іконостасами церков у селах Шибалині, Посухів Бережанського району Тернопільської області, Чортівці Городенківського району Івано-Франківської області, Баранівці Житомирської області [14].

На сімдесят п'ятому році життя Василь Турчиняк відчув, «що невдовзі буде помирати, були якісь йому знаки... Одного разу поставив макет церкви під лавицю, по якимсь часі витягнув — а всі ямки різьби заповнені глиною. Коли це побачив, сказав: «Вже мені більше не робити». А через пару днів сказав, що це буде сьогодні. Підготувався, одів чисту сорочку, запалив свічку, ляг і видихнув» [9].

До наших днів дивом збереглась могила самобутнього гуцульського майстра, якого з почесною поховали на церковному обійсті, біля ним же збудованої церкви, де й заповідав. На великий похорон з'їхалися п'ятеро священників, серед них були зі Львова й Станіслава. Цей невисокий горбок землі під високими розлогими липами нагадує нам про долю незвичайної людини, яка все своє життя і вміння присвятила прославленню Всевишнього у творах дерев'яної церковної архітектури і сакральної різьби.

*Примітки

1*. Цей термін у науковий обіг увели археолог, історик, краєзнавець М. Клапчук та географ В.Клапчук, опираючись на територіальний поділ австро-польських часів (кінець XIX-початок XX ст.) та зважаючи на важливу роль міста Делятина в економічно-культурному житті краю (загальна площа району досліджень становить понад 600 кв.км (1,300)). Ми розглядаємо саме цей відтинок історії, тому вважаємо доцільним послуговуватись цим визначенням.

Найбільша кількість відомих нам майстрів були родом із сіл Заріччя, Микуличин, міст Делятин та Надвірної, а село Заріччя, як зазначають автори історико-етнографічного дослідження «Гуцульщина», стало для гуцулів «своєрідною будівельною академією», де навчали тасмниць будівельної справи.

Це явище ще не достатньо вивчене у мистецтвознавчій літературі, і тому про делятинський осередок деревообробки, поряд із загальновідомими осередками, що діяли у Яворові, Річці, Брусторах, Криворівні, Космачі, Косові, у фахових джерелах згадується рідко.

2*. Зібрані статистичні дані засвідчують, що тут працювало понад 80 майстрів будівничих, теслів, столярів, різьбярів (матеріали власних польових досліджень; літературні джерела:

1. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Гуцульщина в другій пол. XIX — поч. XX ст. — Т. VIII. — Івано-Франківськ, 1995. — 220 с.
2. Могитич І. Словник гуцульської будівельної термінології // Домашевський М. Історія Гуцульщини. — Львів: Логос, 1999. — Т.IV. — С. 519-537.
3. Кравченко Я. До словника майстрів дерев'яного будівництва Карпат // Читання пам'яті Святослава Гординського. — Львів, 1999. — С.88.
4. Клапчук М., Клапчук В. Ліси та тартаки Делятинщини в1880-1939 р.р. // Домашевський М. Історія Гуцульщини. — Львів: Логос, 1999. — Т. IV.
5. Клапчук М. Писані столи Делятинщини // Культура та побут населення Українських Карпат. — Ужгород, 1972. — С.53-55.
6. Kronika ilustrowana Wieku Nowego (Dodatek). — 1936. — 9 lutego.
7. Спогади М.Вексюк, записані автором 12.03.1998 р., 20.07.1998 р.
8. Мистецтво України. Біографічний довідник / За ред. А.Кудрицького. — К.: Українська енциклопедія, 1997. — 595 с.
9. Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження / Під ред.Ю.Г.Гошка. — К.: Наук.думка, 1987. — С. 64.
10. Лагодинська Г. Скарби мистецтва в глухій закутині // Наша Батьківщина. — 1938. — С. 259-260.
11. Типчук В. Взаємовпливи бойківської та гуцульської традицій у церковному будівництві // Вісник ЛАМ, Львів, 2006. — №17. — С. 269-276.
12. Типчук В. Церкви Василя Турченяка (Турчиняка) на Бойківському підгір'ї // Народознавчі зошити. — 1998. — № 5. — С.529-531.
13. Спогади старожилів, зібрані під час польових досліджень, записані протягом 1998-2000 рр., зокрема записи краєзнавця Михайла Дацишина, священника села Дуліби Стрийського району Львівської області (приватний архів родини Дацишинів).
14. Спогади Юстини Дулиш із матеріалів, зібраних о.Михайлом Дацишиним.
15. Могитич І. Громадські споруди. Церкви // Народна архітектура Української Карпат XV-XX ст./ За ред. Ю. Гошка, Т. Кіщук, І. Могитича, П. Федаки. — К., 1987. — С.180-243.
16. Мистецтво України. Біографічний довідник / за ред. А. Кудрицького. — К., 1997. — 846 с.
17. Спогади доцента кафедри художніх основ та історії архітектури Державного університету «Львівська політехніка» Романа Липки, записані 23.02.1998 р.
18. Будзан А.Ф. Різьба по дереву в західних областях України. — К.: АНУ РСР, 1960.
19. Спогади В.Савчука, записані автором 20.07.1998.

Тетяна Мацейків,

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут педагогіки АПН України

Tetiana Matsejkiv,

Candidate of Pedagogics, senior research worker
of the Institute of Pedagogics of the Academy
of Pedagogical Sciences of Ukraine

ЕТНОКУЛЬТУРНА СПРЯМОВАНІСТЬ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ Й ВИХОВАННЯ **ETHNO-CULTURAL ORIENTATION OF SCHOOL EDUCATION**

Постановка проблеми. В 1992 році Рада Європи прийняла Європейську хартію, спрямовану на відродження, розвиток і взаємозбагачення національних культур, зміцнення дружби народів, згуртування і співробітництва, а також інтернаціональної єдності всіх націй і народностей. Проблема виживання національних культур і мов стає в ряд з проблемою існування суспільства як феномена загальнолюдської культури. В зв'язку з цим доцільність розгляду в статті даного питання набуває особливого значення.

Національну освіту та виховання розглядали в своїх працях відомі педагоги С. Русова, Я.Чепіга, І.Юцишин, І.Стешенко, О.Сухомлинська, І.Зайченко, Б.Ступарик, Г.Філіпчук, Н.Побірченко, Ю.Руденко та інші дослідники.

В статті розглядатиметься принцип етнокультурної спрямованості як провідний і визначальний в діяльності сучасної національної школи.

Як відомо, людина входить у людство через свою національну індивідуальність. Тому кожна особистість має набувати освіту як гідний представник свого рідного етносу в смисловому полі цінностей, властивих його народу. Це означає, що через освіту і виховання, культуру, виявляється й здійснюється соціальне самовідтворення етносу.

Національна школа є основою існування і розвитку етносу і національної культури, оскільки не існує іншого, більш універсального механізму духовного відтворення особистості. Національна школа покликана збалансувати освітні інтереси особистості, етносу, суспільства і держави.

Шкільна освіта нерозривно зв'язана з національним ґрунтом, але не замкнена на ньому. Школа має формувати та зберігати національну культуру, збагачуючи національне загальнолюдським і загальнолюдське національним.

При всій багатоманітності публікацій з проблеми національної школи далеко не в кожній з них знайдемо визначення поняття «національна школа». Існуючі дефініції роблять акцент на включенні дітей в етнокультурну традицію: «Національна школа — це школа, котра виховує школярів на основі духовних багатств національної культури, традицій, національного способу життя й діяльності свого етносу. Національна школа втілює в собі душу нації, її глибинні прагнення. Національна школа і за структурою, і за змістом є відображенням національного життя. Національна школа повинна вже з перших хвилин долучати дитину до національної культури, до народних промислів, народних ідеалів і мистецтва, до системи національних цінностей»[1, 71]. Або «Ситуація в галузі розвитку освіти в державі вбачається у процесі поступового переходу від «безнаціональної» унітарної підготовки школярів до етнічно диференційованої. Національна освіта виступає як один із важливіших елементів збереження і розвитку етнічної спільності, її духовного ядра».[2, 20].

Про важливість осмислення основної ідеї національної школи писав у свій час К.Д.Ушинський: «Ясно, що основна ідея народної освіти є, насамперед, глибоко філософська й є ідеєю психологічною... Якщо б ми взяли на себе працю вийняти ту основну ідею, на якій знаходиться народне виховання в тій чи іншій країні Західної Європи, то, дійшли б, напевне, несподіваних для нас висновків: ми переконалися б, що виховні ідеї кожного народу пройняті національністю більше, ніж що не-будь інше, пройняті настільки, що неможливо і подумати перенести їх на чужий ґрунт...»[5,421].

Національна школа — це багатомірне явище, яке повинно забезпечити розвиток учня як вільної, самоорганізуючої особистості. При цьому є спільне і типово для національної школи в будь-якій державі. Це загальне положення визначають як принцип етнокультурної спрямованості освіти. Етнокультурна спрямованість освіти — це така характеристика освіти, яка показує, в якій мірі її завдання, мета, зміст, технології виховання і навчання орієнтовані: на розвиток і соціалізацію особистості як суб'єкта етносу і як громадянина держави, здатного до самовизначення в умовах сучасної світової цивілізації.

Принцип етнокультурної спрямованості освіти найповніше може реалізуватися в національній школі. Національна школа розглядається нами як один з найважливіших інститутів збереження і розвитку етнічної культури, формування національної самосвідомості, засвоєння дітьми і молоддю рідної української та світової культури.

В основу створення і розвитку національної школи необхідно покласти ідею про первинність рідної мови і культурних традицій рідного народу для розвитку будь-якої людини, як засіб проти маргінальності, що, як відомо, позбавлена поняття національної ідентичності.

Значимою є роль феномену національної школи в глобальних соціальних і культурних процесах держави. Національна школа є механізмом забезпечення права нації на самостійний етнічний і культурний розвиток. Національна школа сприяє засвоєнню культурної спадщини свого народу, закладає основу повноправного життя нації. Національна школа є основою існування і розвитку етносу і національної культури, оскільки немає іншого подібного ключового механізму духовного відтворення нових поколінь етносоціального організму. Національна школа покликана збалансувати освітні інтереси особистості, етносу, суспільства і держави.

Принцип етнокультурної спрямованості освіти вимагає реалізації декількох принципів побудови і розвитку національної школи в державі. Це, насамперед, принцип включення вихованців в єдину етнокультурну традицію. Як посередник між національною культурою і етнокультурними потребами своїх вихованців, національна школа повинна відображати в своїй діяльності зміст накопиченого фонду національних цінностей, досягнень свого етносу, особливостей його соціально — історичного досвіду. Опираючись на національну культуру, школа створює для учнів ситуацію духовного комфорту, відчуття соціальної захищеності, тому що сприяє самоідентифікації особистості дитини, що, в свою чергу, допомагає їй в її соціальному та громадянському самовизначенні.

Включення вихованців в рідну етнокультурну традицію є успішним при умові застосування основного принципу розвитку національної школи — принципу реалізації конституційного права виховання й навчання учнів рідною мовою.

Принцип включення вихованців в рідну етнокультурну традицію в діяльності національної школи має бути доповнений принципом переходу від національної культури до пізнання культур народів спільного проживання в державі і прийняття світових культурних цінностей.

Наступним принципом діяльності національної школи є принцип діалогу культур — основи взаємного збагачення і саморозвитку культур.

Визнання принципів включення вихованців в рідну етнокультурну традицію, переходу від етнічної до світової культури, а також до діалогу культур, приводить нас до формування принципу діалектичної єдності трьох основ в діяльності національної школи: національного, загальноукраїнського і загальносвітового. Це дає можливість молодій людині глибоко відчувати приналежність до рідного народу і в той же час усвідомлювати себе громадянином держави і суб'єктом світової цивілізації.

Таким чином, виходячи з принципу етнокультурної спрямованості освіти, визначення національної школи, основних ідей і принципів її побудови, можна сказати що мета діяльності національної школи полягає в тому, щоб сприяти становленню особистості зростаючої людини як носія і творця рідної етнокультурної традиції, як громадянина держави, здатного самовизначитися в світовій цивілізації. Випускник національної школи — це людина, яка володіє вільно рідною українською і, як мінімум, однією із світових мов. Вона живе в рідній етнокультурній традиції, знає і поважає культуру інших народів і не претендує на свою винятковість як представник конкретного етносу. Для неї характерна спрямованість на загальнолюдські цінності. Вона здатна до проживання в умовах діалогу культур. Випускник національної школи є справжнім сином свого народу, громадянином як своєї держави, так і громадянином світу. Як член етнічної спільноти він відповідальний за долю свого народу і готовий внести свій внесок у розвиток його культури.

З метою успішного розвитку національної школи необхідно визначити і реалізувати головні умови, які забезпечать її життєздатність: всебічна державна і громадська підтримка, зацікавленість різних прошарків суспільства в розвитку національної школи. Ця підтримка повинна бути висловлена і підтверджена гарантіями розвитку національної школи, закріплених в законодавчих актах України.

Перспективність розвитку національної школи залежить від реалізації системного підходу, який охоплює весь комплекс проблем цього феномена: філософських, правових, економічних, змісту освіти, технологій виховання і навчання, наукового, навчально — методичного, кадрового і матеріально — технічного забезпечення.

Реалізація ідеї національної школи буде успішною при її спрямованості в майбутнє, коли вона розширюватиме, а не обмежуватиме простір розвитку етносу.

Важливою передумовою успішної діяльності національної школи є її здатність до розвитку і саморегулювання в часі, в культурному і цивілізаційному просторі.

Національна школа буде тоді життєздатною, коли вона постійно вивчатиме етнокультурні потреби суб'єктів освітнього простору.

Важливішою умовою національної школи є задоволення її потреби в кадрах, здатних реалізувати етнокультурну спрямованість освіти.

Необхідною умовою діяльності національної школи є забезпечення освітнього процесу підручниками, навчальними посібниками й іншими навчально-методичними матеріалами етнокультурного блоку дисциплін.

На думку В.Д. Шадрикова, національна школа має відрізнятися «не національним аранжуванням» загально-людських цінностей, а національною культурою, доповненою і збагаченою інформацією про культуру інших народів. Дитина, і це є дуже важливим, повинна жити рідною культурою, а інші культури вона повинна знати. Жити і знати — ось в чому глибинна відмінність в організації педагогічного процесу по відношенню до різних культур» [4, 112].

Для досягнення завдань, які стоять перед національною школою, необхідно:

- «створити теоретично обґрунтовану дидактичну систему, де етносфера і людина були б всебічно представлені в змісті освіти і сприяли б розвитку особистості школяра і відродженню національної культури ;
- розробити навчально — методичну базу як частину цієї системи, яка реалізує взаємодію школи з етносоціумом, етнічними діаспорами ;
- навчати рідній мові, музичній, естетичній, художньо-прикладній культурі, історії, традиціям, долучати до інших духовних цінностей свого народу у взаємодії з культурами інших народів;
- надавати вихованцям можливість здобувати знання про етнокультурні цінності інших народів;
- створювати умови для засвоєння національних звичаїв в процесі проведення свят, що мають історичну цінність для кожного етноса й для всіх народів в цілому» [3, 33].

З метою гармонізації міжетнічних відносин, створення нормальної соціально-етнічної і психологічної атмосфери в навчально-виховних закладах, а також формування гуманістичних етнокультурних зв'язків, доцільно залучати школярів у багатопланові навчальні і позанавчальні види діяльності:

- проведення національних свят, пов'язаних з пам'ятними датами історичного значення, ювілеїв видатних діячів культури, літератури, науки і народних героїв;
- організація олімпіад, виставок з національної культури, спортивних змагань з національних видів спорту й іграх;
- участь в фольклорних концертах з виконанням національних пісень і танців; участь в конкурсах на краще приготування національних страв.

Головною метою освітньо — виховної системи має стати створення гуманістичної атмосфери, орієнтованої на особистісний підхід в формуванні кожної дитини. Можна припустити, що нова школа сприятиме появі нових, прогресивних механізмів соціалізації.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок проте, що в сучасній Українській державі створені передумови для гармонізації національних інтересів в сфері освіти. Освітні інтереси нації в поліетнічній державі мають як співпадання, так і відмінності, які, однак, не мають антагоністичного характеру. Разом з тим в процесі пошуку балансу інтересів етносів і держави, які пересікаються в сфері освіти, неможна забувати про єдність державної, громадської, етнічної і особистісної складової категорії «освітній інтерес», її системної, інтегративної сутності. Лише врахування специфіки всіх чотирьох суб'єктів освітнього простору створює необхідні передумови для досягнення балансу інтересів етнічної спільноти в поліетнічному середовищі і переходу до етнокультурної спрямованості змісту освіти.

1. Бех І.Д. Особистісно орієнтований виховний процес — сходження до людяності // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002. — Частина 1.— Харків: «ОВС», 2002. — С.69-83.
2. Кремінський В.Г. Поступ до нової філософії освіти в Україні // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002. — Частина 1. — Харків: «ОВС», 2002. — С.9-23.
3. Тайчинов М.Г. Развитие национального образования в поликультурном, многонациональном государстве // Педагогика. — 1999. — №2. — С.25-35.
4. Шадриков В.Д. Философия образования и образовательная политика. — М., 1993.
5. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения Н.И.Пирогова // Пед. соч.: В 6т. — Т. 2. — М., 1988.

Наталія Данько,

викладач кафедри педагогіки,
психології та методики початкового навчання,
Сумський державний педагогічний
університет ім. А.С.Макаренка

Natalia Danko,

lecturer of the Chair of Pedagogics, Psychology
and Methods of Primary Education, Sumy State
Pedagogical University named after A.S. Makarenko

УДК 373.3.063

ІНТЕГРАЦІЯ ЗМІСТУ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

INTEGRATION OF THE CONTENTS OF ELEMENTARY EDUCATION

The problem of integration of education context, analyses views of modern scholars on the process of pedagogical integration, discovers advantages of integrational education.

Key words: integrational education, pedagogical integration, subject sistem, isolation teaching, complex system of

Постановка проблеми. Серед широкого кола питань щодо педагогічної інтеграції особливе місце займає проблема інтеграції змісту освіти. На фоні реформування вітчизняної системи освіти та інтегрованих тенденцій в освіті актуальною є розробка змісту нових програм, курсів, інтегрованих уроків, які б сприяли реалізації мети та завдань сучасної початкової освіти.

Необхідність інтегрування змісту освіти зумовлена інтеграційними процесами в науці, які в другій половині минулого століття стали переважаючими. Проблемою інтеграції змісту освіти займаються такі українські науковці: Вашуленко М., Гончаренко С., Ільченко В., Косовська М., Моргун В., Мальований Ю., Пушкарьова Т., Семнюк Г., Савченко О. та інші. Інтеграція знань є необхідним доповненням диференціації.

Вернадський В.І. першим доніс світові значення ідей інтеграції в науці, розвитку наукової думки як планетарного явища, що підпорядковане законам природи. Він зазначав, що «Ріст наукових знань 20 століття швидко стирає межі між окремими науками. Вони дедалі більше спеціалізуються не за науками, а за проблемами. Це дає змогу, з одного боку, надзвичайно глибоко вивчати явище, а з другого — охоплювати його з усіх точок зору [1, 54].

Гончаренко С. вважає, що необхідно створити цілісну систему нового змісту освіти, нових програм і підручників, які б сприяли засвоєнню знань та формуванню гуманістичної культури особистості. Він зауважує, що проблеми сучасної освіти не можна розв'язати в рамках традиційної системи навчання. Предметна система вчить дітей ділити світ на частини, в той час коли світ — єдине ціле, а мета освіти — цілісна гармонійна особистість. В цьому полягає основне протиріччя. На сучасному етапі розвитку вітчизняної педагогічної науки необхідно спрямувати зусилля на з'єднання розрізнених частин знань в єдину картину світу, пререосмислення та корегування навчальних програм, які є застарілими та обтяжливими для учнів, не відповідають канонам гуманістичної педагогіки, не сприяють формуванню цілісної картини світу, формуванню гуманітарного, системного мислення.

Традиційна предметна система навчання відображає застарілу фрагментарну систему знань, з чим пов'язаний ряд труднощів і недоліків в організації ефективного навчального процесу. Найбільш поширеним є дублювання навчального матеріалу, різне трактування споріднених понять в суміжних науках. Серед значних недоліків традиційної предметної системи науковці називають такі:

- формалізм та фрагментарність знань, умінь, навичок учнів;
- відсутність мотивації до навчання;
- неспроможність учнів використовувати знання і вміння в нових ситуаціях;
- ізольоване викладання та вивчення кожного навчального предмета;
- багатопредметність, що призвела до значних перевантажень учнів, до невисокого темпу вивчення матеріалу.

На фоні вищезазначених недоліків виникла потреба у вивченні, викладанні навчального матеріалу на основі єдності і цілісності.

Розробкою моделі інтегрованої освіти учнів загальноосвітньої школи разом із своїм творчим колективом науковців займається Ільченко В.Р. Дослідники вважають, що основи інтеграції змісту освіти повинні бути об'єктивними. До них входять закони психологічного розвитку дітей, соціальні закони природничих наук. А головним критерієм має бути орієнтація елементів змісту освіти на формування цілісної свідомості підростаючих людських ресурсів, що є однією з основних умов гуманізації і гуманітаризації освіти [5,49].

На думку Савченко О.Я., проведення уроків на основі інтеграції змісту стає одним з напрямів їх методичного забезпечення, тобто об'єднання змісту, відібраного з кількох предметів навколо однієї теми, і «має на меті інформаційне й емоційне збагачення сприймання, мислення і почуттів учнів завдяки залученню цікавого матеріалу, що дає змогу з різних боків пізнавати якість явища, поняття, досягти цілісності знань» [7].

Гончаренко С.У. вважає, що впровадження інтеграції у навчальний процес дає можливість розв'язати ряд методологічних проблем у дидактиці, виявити загальні закономірності інтеграції для всіх типів навчальних закладів та виділити специфічні особливості для кожного з них. На його думку, інтеграція знань і вмінь може бути одним із критеріїв відбору та координації навчального матеріалу. Це дозволяє виділити загальнонаукові основи прикладних та комплексних наук. Науковець, аналізуючи існуючі програми і підручники з основ наук, робить висновок, що автори програм і підручників не цікавилися учнем і повністю перейшли на позицію вузькопредметного, наукоцентристського, одноманітного підходу. А також він зауважує, що відсутність провідної концептуальної ідеї при відборі матеріалу для вивчення не враховує інтересів і потреб учня, перевантажує курси основ наук, порушує їх цілісність.

Ключовими елементами педагогічної інтеграції Гончаренко С.У. називає раніше розрізнені елементи, об'єктивні передумови для їх об'єднання та ціле як результат інтеграції, які вказують на її суттєві ознаки (взаємодію розрізнених елементів, їх кількісні і якісні перетворення). Науковець акцентує увагу на небезпечності ізолюваного викладання дисциплін, необхідності усунення дублювання навчального матеріалу. «Кожен предмет повинен вивчатися не ізолювано, а як частина єдиного цілого. Такий підхід дозволяє усунути дублювання навчального матеріалу, розглядати споріднені поняття під різними кутами зору, встановити оптимальну послідовність вивчення окремих тем як в рамках окремих предметів, так і в рамках розташування навчальних дисциплін» [4, 3].

Вашуленко М.С. одним із найсуттєвіших шляхів удосконалення навчально-виховного процесу в сучасній школі вважає той, що передбачає радикальні зміни у змісті й методах навчання. На його думку, значні зміни у розвитку дітей 6-10 років спонукають вчителів початкових класів застосовувати відповідні форми і прийоми організації учнівської праці. Вищезазначені зміни у психологічному розвитку дітей молодшого шкільного віку відмічають такі науковці: М.В.Богданович, Н.М.Бібік, М.С.Вашуленко, Ю.З.Гільбух, О.В.Крикун, Н.С.Коваль, С.Л.Коробко, Л.П.Коліна, О.В.Проскура, О.Я.Савченко. Результати здійснених ними психолого-педагогічних досліджень засвідчили значне просування дітей молодшого шкільного віку у своєму загальному розвитку.

Позитивні моменти інтеграції змісту освіти відзначає Вашуленко М.С.: «Інтегрування завдань з різних предметів на змістовному, мотиваційному та процесуальному рівнях позитивно перебудовує весь навчальний процес, сприяє поєднанню в одному шкільному предметі узагальнених знань і вмінь, які формувалися розрізнено — у двох або кількох предметах». Однією з причин інтегрування окремих навчальних курсів у початковій школі вчений вважає необхідність усунення перевантаження дітей, скорочення кількості навчальних годин протягом тижня, вилучення їх для предметів розвивально-виховного циклу. Об'єктивною передумовою цього процесу називає той факт, що інтегрований курс зможе вести сам класовод, оскільки йому доводиться навчати школярів цих предметів у традиційній ізоляції.

Вашуленко М.С. вважає, що говорити сьогодні про цілковиту інтеграцію тих чи інших предметів у рамках початкового навчання ще завчасно, оскільки для цього необхідні спеціальні експериментальні дослідження, в яких мають взяти участь і дидакти, і методисти. Особливо продуктивно, на його думку, можна буде застосувати такі інтегровані курси у системі диференційованого навчання, у класах з підвищеним рівнем і темпом засвоєння програм [2].

Інтегроване навчання враховує функціональну асиметрію півкуль головного мозку, що викликає необхідність об'єднання елементів змісту і методів навчання у цілісну систему. Пушкарьова Т.О. умовно виділяє такі методи навчання: сенсорне, емоційне, правопівкульне, лівопівкульне. Сенсорне — передбачає організацію контакту дитини з фізичними об'єктами. Формування уявлень про навколишній світ спирається на тактильні відчуття і рухи, використання зору, слуху, дотиків, смаку.

Емоційне навчання реалізується через стимулювання почуттів, емоцій, формування особистісних позицій учнів, сприяючи усвідомленню життєвих цінностей і моральному розвитку особистості.

Пушкарьова Т.О. стверджує, що за результатами її дослідження у сучасних школах та навчальних закладах традиційно більше уваги приділяється формуванню вмінь, які контролюються лівою півкулею головного мозку. Водночас з'ясовано, що результати навчання стають значно кращими за умови інтегрованого підходу, коли активується робота обох півкуль головного мозку. Науковець розробляє методику формування інтегрованих уявлень учнів про навколишній світ, розглядає інтегровані види навчання — право — та лівопівкульне навчання [6, 5].

Вітчизняні науковці неодноразово вказують на існування суперечності між існуючим змістом освіти і проблемами розвитку особистості. Вони висловлюють думку про те, що ця суперечність може бути усунена завдяки ін-

тегрованим технологіям, які дають змогу ущільнити навчальний процес, подати цілісні знання з низки суміжних дисциплін, створює умови для співтворчості вчителя та учнів.

Проблема інтегрованого навчання в школах різних типів є предметом наукового інтересу багатьох дослідників. На думку Т. Усатенка, «реалізація ідей інтеграції і гуманізації передбачає докорінну перебудову не лише педагогічного мислення, а й усієї системи освіти (вихід учителя за межі власного предмета). Настав час осмислювати фактичний матеріал з позиції філософії, здійснювати міжпредметні зв'язки, усвідомивши місце своєї дисципліни в загальній системі культури» [11, 50].

Грибан Г.В. вважає, що інтегроване навчання допомагає вчителю по-новому бачити свій предмет, більш чітко усвідомлювати його співвідношення з іншими науками, допомагає поєднувати можливості різних навчальних дисциплін у створенні цілісних уявлень про світ, суспільство, науку, мистецтво [3].

На сучасному етапі розбудови української педагогічної науки у змісті освіти поєднуються дві протилежні тенденції — диференціація та інтеграція компонентів освіти. Диференціація пов'язана із збільшенням значення окремих дисциплін і перетворенням їх у самостійні навчальні предмети. На думку Семенюк Г.Ф., інтеграція змісту освіти веде за собою створення принципово нової навчальної інформації з відповідним структуруванням навчального матеріалу, навчально-методичним забезпеченням, новими технологіями. Причому інтегровані процеси характерні не лише для природничо-математичних дисциплін, а й для суспільно-гуманітарного профілю. Прикладом можуть слугувати інтегровані курси «Людина і світ», «Українознавство». Семенюк Г.Ф. вважає, що розробка базового змісту освіти і виділення базових дисциплін для навчально-виховних закладів можлива на засадах широкої диференціації та інтеграції змісту освіти [8].

Предметна структура навчального плану приховує в собі небезпеку того, що за словами М.Скаткіна, «Ціле буде затулено його окремими частинами, що з-за деревами не стане видно лісу. Щоб уникнути цієї небезпеки, необхідно у змісті навчання забезпечити синтез, інтеграцію, поєднання частин в єдине ціле. Це реалізується шляхом міжпредметних зв'язків» [10, 32].

Штабова Л. приєднується до думки багатьох вітчизняних науковців, педагогів про позитивний вплив інтеграції навчання. Так, вона теж відзначає, що інтегрування в початковій ланці освіти допоможе уникнути перевантаження дітей, скоротити кількість навчальних годин протягом тижня, вивільнити їх для предметів розвивально-виховного циклу. Саме інтегрування, як показують результати її дослідження, є важливим засобом розвитку молодших школярів. Науковець дає таке пояснення поняття «інтегроване навчання»: на її думку, це — об'єднання навколо однієї теми навчального матеріалу кількох предметів. Вона також вказує на необхідність діяльнісного підходу до навчання, під яким розуміє — створення умов, за яких учень має виступати не лише об'єктом, а й суб'єктом навчально-виховного процесу, коли засвоєння знань є результатом його власної діяльності.

Інтеграція навчання передбачає створення принципово нової навчальної інформації з відповідним структуруванням навчального матеріалу, навчально-методичним забезпеченням, новими технологіями. Для того щоб навчання було успішним, потрібно посилити його технологічність. Саме цю позицію підтверджують погляди Д.Б.Ельконіна, який писав так: «Насправді сьогодні необхідно не просто вдосконалювати зміст, форми, методи і засоби шкільного навчання. Потрібна докорінна зміна самої шкільної технології, а не техніки, розуміючи під першою внутрішню організацію програмового навчального матеріалу, який потрібно засвоїти, принципів та засобів побудови опанування навчального матеріалу». У даному випадку це означає, що школа повинна давати дітям чіткі орієнтири, розпізнавальні ознаки та порядок дій з ними, тобто створити такі умови, щоб учень був суб'єктом навчально-виховного процесу, бо навчання може бути по-справжньому ефективним лише тоді, коли воно є результатом власної діяльності учня.

Інтеграція змісту початкової освіти дає можливість раціонально розподілити час на вивчення предметів інваріативної частини, за рахунок вивільнення часу — займатися розвитком творчих здібностей учнів. Тобто такий підхід сприяє вирішенню проблеми перерозподілу часу, організації індивідуального особистісного навчання. Отже, можна зробити висновок, що такий підхід дає змогу індивідуалізувати навчальний процес і зробити його особистісно орієнтованим.

1. Вернадський В.І. Размышления натуралиста. Кн. 2. — М.: Просвещение, 1975. — С. 54.
2. Вашуленко М.С. Інтегрування різних видів мовленевої діяльності у процесі вивчення рідної мови // Житомирський вісник. — 2005.
3. Грибан Г.В. Ефективність упровадження інтегрованого навчання на уроках рідної мови // Житомирський вісник. — 2005.
4. Гончаренко С.У. Інтеграція наукових знань і проблема змісту освіти. // Пост методика. — 1994. — № 6. — С.3
5. Ільченко В.Р. Інтеграція змісту освіти // Рідна школа. — 1993. — С.49.
6. Пушкарьова Т.О. Інтегроване навчання як засіб гармонізації розвитку дитини. Мистецтво і освіта. — 2006. — № 4. — С.5
7. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. — Київ: Генеза, 1998.
8. Семенюк Г.Ф. // Пост методика. — №6. — 1994.
9. Семиног О. Інтегрований потенціал спецкурсів у професійній підготовці майбутніх учителів-словесників // Рідна школа. — Листопад, 2005. — С 29-33.
10. Скаткін М.Н. Проблемы современной дидактики. — М.: Педагогика, 1980. — С.32.
11. Усатенко Т.К. Інтеграція змісту освіти на навчання мови // Українська мова і література в школі. — 1999. — № 11. — С.50.

Леся Костельна,

асистент кафедри театрального мистецтва,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Lesya Kostelna,

Instruktor of the Department of Theatrical arts,
Vasyl Stefanyk Precarpathian national university

УДК 792.054..3710

ЕСТЕТИЧНИЙ РОЗВИТОК УЧНІВ ЗАСОБАМИ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА В УМОВАХ ГІРСЬКОЇ ШКОЛИ

ESTHETIC DEVELOPMENT OF PUPILS BY MEANS OF THEATRICAL ARTS IN CONDITIONS OF A MOUNTAINS-LOCATED SCHOOL

The author of the article defines the leading ideas of the development of pupils' aesthetic values in a mountains-located school by means of theatrical arts; offers methods of organization of children theatrical studio and ways of effective educational influence in the process of learning the basis of artistic techniques. The author shows some examples of exercises and drill of attention, imagination, memory.

Key words: theatrical arts, aesthetic development, a mountains-located school, a pupil-actor, artistic skills and ability, school theatrical studio.

Постановка проблеми. У сучасному освітньому просторі спостерігаються явища масового захоплення дітей і молоді комп'ютерними технологіями, телевізійними програмами, неформальними об'єднаннями, так званою «вуличною культурою». З кожним роком все менше учнів відвідують театр, філармонію, художні виставки, що свідчить про їхню низьку естетичну активність.

За результатами наукових досліджень (С. Литвин-Кіндратюк, Г. Білавич), сучасні школярі на перше місце з-поміж різних видів мистецтва поставили телебачення, на друге, третє — музику, кіно, тобто їхня естетична зорієнтованість не надто розмаїта [6, с. 51]. Тому проблема естетичного розвитку учнів, прилучення їх до мистецтва набуває особливої актуальності. У Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) важливим завданням загальноосвітньої школи виступає «виховання школяра з розвиненим естетичним і етичним ставленням до навколишнього світу і самого себе» [3, с. 111].

Проблемі естетичного виховання школярів у сучасній педагогічній науці значну увагу приділили Н. Бутенко, І. Зязюн, Л. Левчук, І. Ляшенко, Д. Кучеренко, О. Рудницька, Г. Сагач та інші вчені. Питання використання народного мистецтва, прилучення дітей і молоді до його вивчення в гуцульській школі висвітлені в наукових працях П. Арсенича, Г. Извекової, П. Лосюка, І. Пелипейка, М. Стельмаховича, В. Хруща, І. Червінської.

У теперішньому трактуванні естетика розглядається як цілісна система знань, як метатеорія досвіду людства [2]. Визначення предмета естетики передбачає включення в його зміст тих понять, які найбільш точно характеризують естетичну активність особистості у конкретному соціокультурному середовищі. У структурі художньо-естетичної культури школяра виокремлюють художньо-естетичне світобачення, художньо-естетичний смак, художньо-естетичний ідеал, мотиви творчої діяльності [6, с. 26]. Водночас недостатньо дослідженими залишаються питання визначення педагогічних засобів, форм організації та методів виховного впливу на зростаючу особистість в аспекті її естетичного розвитку. У полікультурному соціумі гострим постає також питання етнонаціональної самоідентифікації дитини, виховання її на соціокультурному досвіді народу, врахування ландшафтно-кліматичних, демографічних, етнографічних особливостей місцевості в її формуванні й розвитку.

У змісті шкільної художньо-естетичної освіти, як зазначено в Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа), важливим є «прилучення учнів до образних мов різних видів мистецтв, розмаїття жанрів і стилів українського і зарубіжного мистецтва, пізнання своєрідності вітчизняної художньої культури в контексті світових культуротворчих процесів» [3, с. 119].

Ефективним педагогічним засобом вирішення окресленої проблеми слугує театральне мистецтво. Світ театру збирає навколо себе шанувальників мистецтва, тому створення дитячої театральної студії в школі та заняття в ній допоможуть розкрити та виявити здібності творчих учнів, а іноді й визначити їх подальший життєвий шлях. Адже багато майстрів сцени розпочинали творчу діяльність саме в театральній самодіяльності, де учасники студій мають нагоду знайомитися з художніми особливостями творчості того чи іншого драматурга, цікавитись

тонкощами театрального мистецтва. Такою студією в школі зазвичай керує педагог-організатор або вчитель літератури.

Мета статті — визначити провідні ідеї розвитку естетичних якостей в учнів гірської школи засобами театрального мистецтва, методи організації дитячої театральної студії та шляхи ефективного педагогічного впливу в процесі опанування азами акторської майстерності.

Згідно з Концепцією загальної середньої освіти (12-річна школа) у початковій та основній школі художньо-естетична галузь може реалізуватись через традиційні навчальні предмети мистецького спрямування (трудове навчання, музика, образотворче мистецтво) або інтегрований курс «Мистецтво»; у старшій школі — інтегровані курси «Художня культура»; «Основи естетики» [3, с. 119]. Однак широкі можливості для формування естетичного світосприйняття, цілісного уявлення про мистецьку картину світу містяться в державному компоненті змісту шкільної освіти, зокрема в контексті викладання української літератури, історії України, географії України, а також у позаурочній виховній роботі з учнями.

У гуцульській школі дітей і молодь цікавить передусім літературне мистецтво рідного краю. Тому вважаємо доцільним використання як кращих взірців таких творів, як поема Ю. Федьковича «Лук'ян Кобилиця», п'єса І. Франка «Кам'яна душа», оповідання »Гуцульський король», п'єси Г. Хоткевича »Гуцульський рік», «Довбуш» та інші, що змальовують культурно-побутовий аспект гуцульського життя, для постановки в театральній студії. Дитячий театр із задоволенням виступить не лише в школі, але й будинку культури свого чи сусіднього села, району чи області.

На початковому етапі організації театральної студії в гуцульській школі доцільно провести вечір художнього читання, присвячений народній творчості чи письменникам (поетам), у творах яких змальована своєрідність культури й побуту горян. Для цього з новачками готують кілька індивідуальних номерів — декламацію віршів або читання прозових фрагментів творів. У процесі підготовки літературного вечора виявляються творчі здібності учасників, міра їхнього захоплення сценічним творенням, починається згуртування всіх в єдиний колектив. Такий вечір варто театралізувати: створити єдиний літературний монтаж, ввести деякі ігрові, театралізовані моменти. Легко піддається театралізації такий літературний жанр, як байка.

Разом з тим, заслуговують на увагу твори про Гуцульщину класиків літератури. Так, М. Коцюбинський, зацікавившись самобутніми традиціями і звичаями гуцульської етнографічної групи, написав повість «Тіні забутих предків», яка нині визнана справжнім народним шедевром в Україні та за рубежом. О. Кобилянська свої захоплення гуцульською природою та її мешканцями відобразила в оповіданнях «Природа», «Битва», а також в повісті «В неділю рано зілля копала». Звичайно, ці твори є надто складними для постановки в дитячому театрі, однак для початку варто здійснювати вивчення уривків із творів, які найбільш яскраво відображають життя й побут людей гірської місцевості, їхні звичаї, вірування, господарську працю. Усе це слугує розвитку національних почуттів, формуванню естетичних уподобань на народній основі.

Якщо бажаних взяти участь у театральному вечорі більше, аніж дійових осіб, варто призначити на деякі ролі по два виконавці. Це викличе між ними здоровий дух змагання, однак часу на підготовку в цьому випадку потрібно значно більше. Вчитель літератури також залучає інших учнів до створення костюмів, реквізиту, підготовки й встановлення декорацій, освітлення сцени та ін. Підготовка вистави є захоплюючим заняттям для учасників шкільного театального колективу. Для шкільних постановок рекомендуємо брати твори, які вивчаються згідно з програмою або рекомендовані для позакласного читання.

Високий рівень занять у дитячому театральному колективі неможливий без використання відповідних методів виховання учня-актора. Питання професійного навчання розглядається в тісному зв'язку з вихованням творчих здібностей дитини, розвитком її особистості. В одному із записів відомого режисера українського театру Леся Курбаса зазначено: «Головна помилка театральних шкіл у тому, що вони беруться навчати, тоді як треба виховувати» [5, с. 189]. За Л. Курбасом, театральне виховання — це не тільки опанування акторської майстерності, а передусім формування світогляду людини, вміння творчо сприймати довкілля.

У гірській школі діти загалом виявляють інтерес до мистецтва: вони люблять співати на полонині, вміють грати на сопілці, виявляють інтерес до народних ремесел, танцюють коломийки. Цей досвід, повагу до народної культури й мистецтва краю здобутий передусім у родинному колі найрідніших людей. Тому прихід дитини в творчий колектив зумовлений передусім пізнавальним інтересом, бажанням оволодіти творчою сценічною діяльністю, виділитися з-поміж інших, заявити про себе. На початку створення театральної студії школяр прагне отримати задоволення від швидкого і, як правило, не завжди заслуженого результату. Завдання педагога, керівника театального колективу полягає в переформатуванні ситуаційної активності в свідоме творення. Логіка побудови навчального процесу в театральній школі пов'язана з практичним засвоєнням предметної основи сценічного мистецтва — **дії**, яка є унікальною мовою мистецтва театру. Педагог дитячого колективу повинен розуміти, що оволодіння студійцями цією категорією є основою навчання. Показати учням, як органічно діяти за різних запропонованих обставин, розуміти **дію** як шлях до виникнення сценічних переживань, засвоєння формули, створеної К. Станіславським: «Дія — капкан для почуттів», «Не грайте почуття, а починайте діяти» [8, с. 348].

Незважаючи на те, що перед керівником колективу ще не зовсім сформовані особистості, він не повинен спрощувати завдання і зводити їх до певної кількості вправ з деякими прийомами сценічної техніки. Як пра-

вило, такі заняття не приносять радості учасникам, не дають серйозних знань і не випрацьовують необхідних умінь і навичок. **Фізична дія** — не тільки вияв внутрішнього життя, але й активний вплив на нього як засіб створення творчого самопочуття актора на сцені. Вдало організована логіка фізичних дій актора-учня в запропонованих ситуаціях призводить до переживання. Цей закон фізики і психіки є законом природи, який покладено в основу методу фізичних дій. Опанування учнями цим методом потребує тривалої підготовчої роботи, яка розпочинається з розвитку необхідних психофізичних якостей: **уваги, уяви, відчуття сценічної правди і віри, відчуття ритму**. Таке тренування необхідне для підготовки учня-актора до виправдання логіки поведінки свого героя на сцені, реалізації вміння ввійти в його запропоновані умови, повірити й жити його думками, почуттями і правдами.

Заняття театрального гуртка в гуцульській школі доцільно розпочати розважальними елементами задля активізації уваги дітей, налаштування на позитивну роботу, оскільки до початку заняття, окрім м'язової напруги і награвання, нічого іншого від учнів чекати не доведеться. Тому так важливо «зламати» фальшиву психологічну установку, причому таким чином, щоб учні нічого не помітили. Коли вихованці забули про свої проблеми, доцільно переходити до тренінгу, однак перші вправи мають бути нескладними.

Сценічна увага. Уважність — процес, унаслідок якого з кількох одночасних вражень з найбільшою якістю сприймається одне. Вміння зосередити свою увагу зумовлене діяльністю органів чуття (зору, нюху, слуху, дотику, смаку). Вправи дають змогу переконатися, що, як і в повсякденному житті, на сцені потрібно мислити, діяти, відчувати, «...навчитися на сцені дивитися і бачити, слухати і чути» (В. Немирович-Данченко) [7, с. 168].

Приведемо приклади завдань на сценічну увагу:

1. На столі лежать речі: годинник, ручка, книга, блокнот, ваза тощо. Учень заходить, оглядає стіл, потім відвертається, а інший учасник змінює розташування предметів і пропонує першому поновити попереднє.
2. Кілька осіб сидять на стільцях у якійсь мізансцені, заходить учень, запам'ятовує розташування і виходить; учасники змінюють пози, сідають на інші місця, можна забрати стілець. Завдання для учня — поновити мізансцену.

Вправа «друкарська машинка».

- а) розташувати групу півколом, роздати літери алфавіту (у невеличкій групі кожен може взяти дві чи три літери), перевірити, чи кожен знає свої літери, потім педагог говорить будь-яку фразу, приміром: «Стоїть гора високая». Починаємо зі слова «стоїть». Викладач плескає в долоні, йому озивається літера «с» (плеснувши). Знову плескає вчитель, і знову змінюється літера — вже літера «т». Ті, у кого «о», «ї», «т», «ь», плескають по чергово — у відповідь педагогові. Наприкінці слова плескає вся група. Так звучить ціла фраза.

- б) та ж сама фраза, але вчитель участі не бере, учні відплескують її самі.

Ці вправи порушуються, коли хоч один із учасників неуважний.

Вправа «відсталі рухи».

Учні стають у два ряди — навпроти. Перший учасник робить кілька чітких гімнастичних рухів, другий — стежить за першим і повторює ці рухи, відстаючи на один. Третій — стежить за другим, повторює його рухи, відстаючи на один. І так вся група. Вправу можна виконувати під музику в повільному ритмі, який прискорюється наприкінці.

Вправа «дзеркало».

Двоє учасників стають навпроти, один начебто дивиться у дзеркало, а другий є його «відображенням» і повторює усі рухи першого. У цій вправі одночасність є вирішальною (перед дзеркалом можна робити гімнастику, зачіску, зав'язувати галстук, протирати скло, одягатися...).

Наступні вправи на уважність спрямовані на тренування здатності мислити в умовах сцени. Для цього пропонуємо:

- а) прочитати на сцені газетну статтю і переказати зміст;
- б) розриваємо газету на клаптики і просимо скласти так, щоб можна було прочитати зміст;
- в) даємо учневі прочитати абзац тексту, сидячи на сцені, тоді як в цю мить решта учасників співають, говорять, відволікають увагу різними запитаннями;
- г) пропонуємо в таких же самих умовах перемножити чи поділити числа.

М'язове перенапруження здебільшого постає внаслідок зусилля здаватися на людях кращими та розумнішими, більш вправними, ніж насправді. Буває це і від побоювання втратити власну гідність.

У спогадах про початок своєї артистичної діяльності Ф. Шаляпін розповідає: «...Я був безтямно, хворобливо сором'язливий, проте все-таки на репетиціях, серед знайомих і за спущеною завісою я працював, якимось розумів роль, якимось рухався... Настав день вистави... Мене виштовхнули на сцену. Я цілком усвідомлював, що мені треба ходити, промовляти, жити. Та я був зовсім нездатний на це. Я неспроможний був і слова вимовити. Я відчував, що гину, вмираю. Опустили завісу...» [9, с. 74–75].

Приклади завдань на вивільнення м'язів.

Сидячи на стільці, повільно напружити пальці, а лікоть і плече вивільнити. Тому слід ворухити і ліктем, і плечем, а пальці залишити напруженими. Далі повільно надати м'язам пальців нормальної напруженості, помахавши вільно кистю руки. Особливо уважно треба напружити і вивільнити м'язи обличчя. Слід напружити і вивіль-

нити м'язи лоба, брів, носа, лоба, рота і підборіддя, щоб збагнути, що являє собою відчуття вивільнених м'язів обличчя.

Вправи на «вивільнення м'язів» проводяться водночас із вправами на уважність.

Сценічна уява. Мистецтво актора, його творчість народжується і живе не в реальному житті, а в дійсності, створеній художнім вимислом. Тут найважливішу роль відіграє уява, творча фантазія. «Уява створює те, що є, що буває, що ми знаємо, а фантазія — те, чого немає, чого насправді ми не знаємо, чого ніколи не було...», — зауважує Л. Курбас [5, с. 10].

Уява розвивається успішно лише в процесі активної творчості. Вона черпає натхнення у нових завданнях і враженнях, збагачується знайомством з новими творами народного мистецтва, які дають могутній поштовх уяві. Ще уяву називають баченням внутрішнього зору. Образи бачень виникають усередині нас, у нашій уяві.

Приклади завдання на сценічну уяву:

- а) заходжу до комори (де зберігають смачні страви, де водяться миші);
- б) заходжу до класу (де маю зараз складати екзамен, через кілька років після закінчення школи);
- в) дзвоню в двері до подруги і ховаюся жартома...коли збагнула, що нікого немає вдома, то лишила для неї записку, яку просунула під двері;
- г) дівчина отримала приємного листа і хоче поділитися радістю з членами родини, однак їй довго не відчиняють дверей квартири;
- д) читаю (нецікаве оповідання для уроку, смішне оповідання, страшне оповідання);
- е) самопочуття хворого (болить голова, болить зуб, вирвали зуб, застудився, кашляє, чхає, поранив ногу, кульгає, запарошив око, вкусила оса);
- є) фізичне самопочуття (цвях у черевикові, черевики тиснуть, зайшов до чужої кімнати, вимоклий, набруднив, страшенно голодний, очікую смачного обіду, по обіді заснув, розбудив телефонний дзвінок);
- ж) йду дорогою (у спеку, у дощ, у багнюку, у хуртовину, коли слизько, в тумані, на світанку, гарячим піском на пляжі).

Приклади завдань на пам'ять фізичних дій:

Це вправи з уявними предметами (відчуваючи їх лише уявно, виконувати фізичні дії так, ніби ці речі є в руках). Наприклад, немає водопровідного крана, мила та рушника, але треба вимити руки і витерти їх рушником; шити, не маючи в руках голки і тканини; почистити черевики, не маючи в руках ні черевиків, ні щітки, ні пасти; писати листа, не маючи паперу, чорнила, листа, тощо.

У дії без речей, належно опрацьованій, ми перевіряємо, наскільки учень-актор опанував свою уважність і вміє затримувати її на об'єкті, відчув, що таке вільність м'язів — тобто доклав стільки зусиль, скільки потрібно для цієї дії, як працює його увага, як він виправдовує пропоновані обставини, наскільки вірить у правду власної дії та відчуває її логіку.

Приклади завдань на пам'ять фізичних дій (причісування, обклеювання кімнати шпалерами, оформлення стінгазети, креслення схеми, прасування одягу, прання білизни, малювання картини фарбами, накачування велосипедного колеса, розбирання велосипеда, риболовля, бинтування руки, шнурування черевиків, нанизання бісеру, миття посуду, прибирання кімнати, надягання одягу, пересаджування квітів та інше). К. Станіславський зазначає: «Варто повірити в цю вигадку — і відразу ж задля життєвої задачі...мертва думка стане живою, справжньою дією. Відчуйте тільки правду в цій дії — і миттю сама природа допоможе: зайве напруження ослабне, а необхідне зміцніє» [8, с. 69].

Водночас внутрішня техніка без засобів виявлення, трансляції залишається набутком особистості. Саме тому необхідно надавати певну увагу розвитку зовнішньої техніки голосу, пластиці тіла, вдосконаленню їх виразності. Донині не втратили свого значення мудрі слова К. Станіславського: «Актор повинен вміти говорити» [8, с. 35]. Це означає вільне користування на сцені великими можливостями живої розмовної мови, здатність актора красиво і просто висловлювати на сцені думки й виражати глибокі почуття, не впадаючи в фальшиву декламаційність. Сценічна мова впливає на слухачів насамперед правдою думок і щирістю переживань. П. Тичина писав: «В артиста одно лиш призначення — бути щирим, правдивим, в природності». Потрібна сумлінна творча праця учня — актора й педагога над текстом художніх творів, щоб виконавець зміг органічно оволодіти всією складністю словесних літературних образів і правдиво відтворити на сцені живий голос слів, беззвучних на папері. Досягти творчого успіху в такій праці неможливо, якщо виконавець не володіє всім багатством виразних засобів усного мовлення: звуковими барвами інтонацій, розмаїтістю ритмів, тембрів живої розмовної мови, вдало підібраним репертуаром. У цьому є велика виховна сила літератури і театру.

Формування індивідуальності учня — провідний етап складного і багатогранного процесу естетичного виховання. Тому серед завдань **самодіяльної театральної школі гірської місцевості** виокремлюємо напрями, згідно з якими доцільно проводити відповідне навчання:

- а) вироблення чіткої позиції на творчість актора-початківця як на процес творення за законами життєвої правди;
- б) розвиток естетичного ставлення до дійсності, вміння бачити в житті прекрасне і здійснювати будь-яку діяльність за законами краси;

в) формування етико-естетичних норм колективної творчості і сприйняття цього процесу як наполегливої праці над собою.

Вважаємо за доцільне в контексті естетичного виховання школярів засобами театрального вирішення наступних завдань: підвести учасника колективу до самостійної творчості за законами краси, в якій виявляється соціальна й естетична сутність особистості; формування громадської і творчої активності актора-учня як особистості; вдосконалення технічних навичок на основі вивчення життя й побуту жителів гірського краю.

Для дитячого театрального колективу важливим є врахування віку учасників при організації навчально-виховного процесу. В цьому випадку змінюється не зміст роботи, а педагогічний підхід для певної вікової категорії учнів (початкова школа — основна школа — старша школа).

Якщо для молодших учнів провідним видом діяльності, поруч з навчанням, тривалий час залишається гра, то для підлітків центральне місце в роботі займає спостереження, уважне вивчення життя людини, власної особистості, що продиктоване потребою духовного розвитку, соціального утвердження, самовдосконалення, почуттям дорослості.

У педагогічній практиці К. Станіславського, Л. Курбаса чітко визначено шляхи виховного впливу, які дозволяють формувати особистість учня-актора:

- 1) *оволодіння дією* (здатність сценічної дії, моделювання життєвої поведінки, є запорукою розвитку загальної активності, що позитивно впливає на ціннісні орієнтації дитини);
- 2) *комунікативні зв'язки*, що виникають у навчальному процесі (надзвичайно важливим є процес спілкування учня-актора з педагогом, створення єдиних позицій, поглядів на життя і творчість, на колективну співпрацю театрального колективу);
- 3) *поєднання особистої творчої практики із засвоєнням духовних цінностей* (духовний багаж особистості завжди є важливим моментом, бо тільки високоосвічена людина може займатися творчою діяльністю).

У процесі формування художньо-естетичних знань у вихованців напрацьовуються художні вподобання, художній смак, більш витончене сприйняття навколишнього світу, карпатської природи й гуцульського мистецтва. Педагогічний процес в театральному колективі — це процес спільної творчості, який потребує від учня самостійної ініціативи в пошуку рішень, а від педагога, окрім професійних знань, уміння підштовхнути, «спровокувати» учня — актора до постійної активності його душевних сил. Театральний педагог, наслідуючи К. Станіславського чи Л. Курбаса, має точно знати, яке завдання допоможе в кожній окремій ситуації, оскільки творчим процесом спочатку треба зацікавити, розбудити фантазію учня-актора, а вже тоді спонукати до імпровізації. На уроках майстерності завжди повинен бути присутній *елемент експерименту: витівки, провокації, спільного зацікавлення, пошуку*. Утім, ці заняття повинні прищеплювати любов до праці та дисципліни. Отож акторська гра на сцені вимагає повної зосередженості всього організму, а оскільки творчий процес у театральному мистецтві ускладнений публічністю і миттєвістю, то на заняттях повинна бути така атмосфера, яка би сприяла створенню особистості, набуттю нею свободи і можливості творчої реалізації.

Вважаємо, що сучасних учнів гірської школи не можуть не захоплювати поетичні збірки М. Влада «Грають в дрімби вітри», «Мова полонин»; С. Пушика «Писаний камінь», «Задума гір»; оповідання Р. Іванчука «Бузьки на Семеновій хаті», «Настуня» та багато інших. Разом з тим, особливий інтерес, як засвідчують наші спостереження, викликають твори про опришківський рух: драма «Олекса Довбуш» Л. Первомайського, роман «Чорного-ра» Б. Загорулька.

Етнографічно-побутовий аспект народного життя, що відображений у традиціях, звичаях, одязі, повсякденних предметах побуту гуцулів, у театральній школі іноді «осучаснюється» з огляду на суперечливі події та факти радянської історії краю. Для цього учнів залучають до самостійної пошуково-етнографічної діяльності, відповідної краєзнавчої роботи, що має на меті їхній естетичний розвиток і використання набутих знань і вмінь в акторській справі на шкільній сцені.

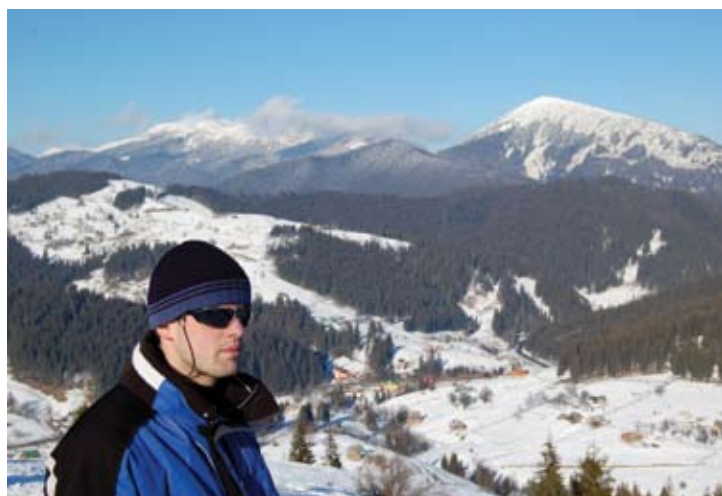
Сподіваємось, що викладений у статті матеріал слугуватиме теоретико-методичною підмогою для педагогічних працівників у практичному вирішенні окресленої проблеми.

1. Арсенич П., Базак М., Болтарович З. та ін. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження: Монографія. — К.: Наукова думка, 1987. — 470 с.
2. Естетика: Підручник / Л.Т.Левчук, Д.Ю.Кучеренко, В.І.Панченко; За заг. ред. Л.Т.Левчук. — К.: Вища школа, 1992. — 399 с.
3. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Нормативно-правове забезпечення освіти. У 4 ч. — Х.: Основа, 2004. — Ч. 1. — 144 с.
4. Корнієнко Н. Лесь Курбас: репетиція майбутнього. — К.: Факт, 1998. — 189 с.
5. Лесь Курбас. Спогади. Листи. Щоденники. — К., 1969. — 100 с.
6. Литвин-Кіндратюк С.Д., Білавич Г.В., Формування художньо-естетичної культури школярів засобами народознавства. — Івано-Франківськ, 1998. — 120 с.
7. Немирович-Данченко В.И.. Статьи, речи, письма. — М.: Искусство, 1952. — 168 с.
8. Станиславский К.С. Собрание сочинений: В 8-ми т. — М., 1961. — Т.1, 2.
9. Львова В.К., Шалапин Ф.И. Театральная культура Прикарпатья, Т.1. — М.: Искусство, 1957. — С. 74-75.

Розділ X

Рекреаційно-оздоровчі можливості Карпат і їх використання для фізичного розвитку і виховання дітей та покращення безпеки життєдіяльності в горах

Богдан Грицуляк,

доктор медичних наук, професор,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Bogdan Grytsuliak,

Doctor of Medicine, professor,
the Precarpathian National University
named after Vasyl Stefanyk

Володимир Грицуляк,

кандидат медичних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Volodymyr Grytsuliak,

Candidate of Medicine, senior lecturer
of Precarpathian National University
named after Vasyl Stefanyk

УДК 616-002.5(075.8)

ТУБЕРКУЛЬОЗ У ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ ГІРСЬКИХ РАЙОНІВ ПРИКАРПАТТЯ

TUBERCULOSIS IN CHILDREN AND TEENAGERS OF MOUNTAIN REGIONS OF PRECARPATHIA

Primary tuberculosis in children appears in three forms: primary tuberculous intoxication, primary tuberculous complex, and as tuberculosis of internal breast lymphatic nodes. Active form of tuberculosis in children of mountain regions is higher, than in children of flatland regions. Tuberculous morbidity in children of Precarpathia is meanly lower than in Ukraine.

Key words: tuberculosis, morbidity in children of Precarpathia.

Ще в 1995 році Всесвітня організація охорони здоров'я зареєструвала в Україні епідемію туберкульозу. Кожен рік від туберкульозу помирає 86,7% хворих від загальної кількості померлих з приводу інфекційних хвороб, притому, що далеко не всі люди, хворі на активний туберкульоз, є зареєстрованими. Дуже небезпечною є та обставина, що зростає захворюваність на туберкульоз серед дітей та підлітків. Необхідно сказати, що в Україні кожен день реєструється 82 нових випадки захворювань на туберкульоз [1, 2, 3, 4], а 30 хворих — помирає. Відзначається висока (80-90%) інфікованість населення мікобактеріями туберкульозу. А від кожного хворого на цю інфекцію може заразитися 10-15 осіб. Інфікованість туберкульозом дітей у віці 7-8 років становить 9%, а серед підлітків 13-14 років вона досягає 20%.

Отже, проблема туберкульозу в Україні є надзвичайно актуальною, що й спонукало нас до вивчення цього питання в Прикарпатському регіоні, і зокрема щодо захворюваності на туберкульоз дитячого та підліткового населення гірських районів.

Необхідно нагадати, що туберкульоз є інфекційним захворюванням, збудником якого є мікобактерія туберкульозу, що широко розповсюджена в оточуючому середовищі, де може довго зберігатись (у ґрунті — до 2 років, у воді — до 5 місяців, у продуктах харчування — до 10 місяців, на сторінках книжок — до 3 місяців).

Джерелом інфікування туберкульозом людей є хворі, які виділяють мікобактерії в зовнішнє середовище з харкотинням, фекаліями, сечею. Найчастіше (90-95%) зараження туберкульозом відбувається повітряно-крапельним шляхом, рідше через продукти харчування (молокопродуктами хворих на туберкульоз тварин). При пониженій опірності організму мікобактерії розмножуються і розвиваються первинні форми туберкульозу. У дітей

це найчастіше первинна туберкульозна інтоксикація, первинний туберкульозний комплекс і туберкульоз внутрішньогрудних лімфатичних вузлів. Первинна туберкульозна інтоксикація характеризується функціональними розладами без локальних структурних змін в органах. Вона проявляється блідістю шкіри, дратливістю, плаксивістю, головними болями, неспокійним сном, швидкою втомою, незначним підвищенням температури тіла (на 0,5-1°C), зниженням успішності. У дітей погіршується апетит, знижується маса тіла, збільшуються периферичні лімфатичні вузли, піднебінні мигдалики, появляється пітливість. З боку крові — підвищується швидкість осідання еритроцитів (ШОЕ), збільшується кількість лімфоцитів та паличкоядерних нейтрофілів. У сечі може з'являтися білок, еритроцити, лейкоцити. При рентгенологічному дослідженні легень — посилений прикореневий рисунок. Характерним для первинної туберкульозної інтоксикації є поява віражу туберкулінових реакцій.

При пониженому імунитеті мікобактерії кров'ю заносяться у внутрішні органи, в яких розвивається вогнище туберкульозного запалення.

В 90% випадків уражаються легені, розвивається первинний туберкульозний комплекс, при якому уражаються також внутрішньогрудні лімфатичні вузли (лімфаденіт) і лімфатичні судини легень (лімфангіт).

Первинний туберкульозний комплект супроводжується підвищенням температури тіла, сильним кашлем, вологими хрипами. В крові збільшується кількість лейкоцитів і нейтрофілів, зростає до 25-30 мм/г швидкість осідання еритроцитів. Основне значення в діагностуванні хвороби має рентгенологічне обстеження. При вчасному лікуванні виздоровлення настає через 2-2,5 роки, яке завершується звапненням вогнища запалення в легенях.

При туберкульозі внутрішньогрудних лімфатичних вузлів в них розвивається запалення з некротичними змінами. Уражаються паратрахеальні, трахеобронхіальні, бронхопультмональні, біфуркаційні та інші лімфатичні вузли з однієї або обох сторін. Часто в запальний процес втягується стінка бронхів. При цьому некротичні маси лімфатичних вузлів разом з мікобактеріями можуть відхаркуватись з харкотинням. Проявами туберкульозного бронхоаденіту є підвищення до 37,2-37,6 °C температури тіла, ознаки інтоксикації, загальна слабкість, підвищена пітливість (особливо вночі), втрата маси тіла, поганий сон, високий (20000-30000 в 1 мм³ крові) рівень лейкоцитів, висока (25-30 мм/г) швидкість осідання еритроцитів, коклюшоподібний кашель. Важлива роль належить рентгенологічному дослідженні та позитивній туберкуліновій реакції. У 2007 році туберкуліновою діагностикою на Прикарпатті було охоплено 997,6 на 1000 дитячого населення.

При вивченні показників захворюваності на активний туберкульоз у дітей віком до 14 років у гірських районах Прикарпаття звертає на себе увагу те, що у 2004 році активний туберкульоз у Верховинському районі становив 79,3 на 100 тис. У 2005 році ця цифра знизилась до 59,5 на 100 тис дітей. Дещо нижчими показники активного туберкульозу в ці ж роки були в Богородчанському районі (35,7 та 21,3 відповідно на 100 тис.). На третьому місці знаходився Долинський район (30,4 та 28,9 на 100 тис.).

Порівнюючи дані захворюваності дітей активним туберкульозом у гірських районах з рівнинними, констатуємо, що в Тисменицькому (6,2 та 13,7 на 100 тис.), Галицькому (7,8 та 17,5 на 100 тис.), Городенківському (9,0 та 9,4 на 100 тис.) вона була значно нижчою.

Та, на жаль, у рівнинних районах, зокрема у Галицькому і Тисменицькому, в 2004-2005 роках мала місце тенденція до зростання захворюваності дітей на активний туберкульоз.

Разом з тим необхідно зазначити, що на той період часу показники в Івано-Франківській області (14,4 на 100 тис.) були нижчими, як в Україні (16,6 та 14, 9 на 100 тис.)

Дитяче відділення Обласного фтизіопульмонологічного центру

У боротьбі з туберкульозною інфекцією важливе місце займають профілактичні заходи, і насамперед соціальні, санітарні, специфічні (щеплення) та хіміопротифілактика [5, 6, 7]. Соціальні заходи здійснюються державними органами, в тому числі медичними протитуберкульозними закладами, громадськими організаціями. Спеціалізовану лікувально-діагностичну та профілактичну допомогу на Прикарпатті надають 17 фтизіопедіатрів. У відділенні легеневого туберкульозу і менінгіту у дітей при Обласному фтизіопульмонологічному центрі (рис. 1) за 2007 рік пройшли лікування 169 дітей, при цьому 56,2% з них — жителі сіл (в тому числі гірських) з туберкульозом внутрішньогрудних лімфатичних вузлів та первинним туберкульозним комплексом.

Дошкільний навчальний заклад санаторного типу «Теремок»

Оздоровлюються діти в 5-ти дошкільних навчальних закладах санаторного типу (рис. 2) та санаторіях «Прикарпаття», «Косів», «Смерічка», «Смодне» (у 2007 році в кожному з них оздоровлено від 40 до 90% дітей).

Санітарна профілактика полягає в організації і проведенні санітарно-гігієнічних і профілактичних заходів, спрямованих на попередження зараження і захворювання на туберкульоз. Вона спрямована на оздоровлення вогнищ туберкульозної інфекції, своєчасне виявлення і лікування хворих на туберкульоз. Вогнище інфекції — це хворий, що виділяє мікобактерії, житло, де він проживав, оточуючі його люди. Ця профілактика полягає в ізоляції дітей від хворого, виявленні контактів, проведенні дезінфекції, хіміопротекції, покращенні умов проживання.

Дезінфекція приміщення, де проживав хворий, здійснюється зрошуванням стелі, стін домішкою 5% розчином хлораміну або опроміненням ультрафіолетовим промінням. Хворий повинен мати індивідуальний посуд, рушники, постільну білизну, кишенькову плувальницю, які постійно знезаражують кип'ятінням, прасуванням гарячою праскою.

Дійовим способом профілактики туберкульозу є вакцинація дітей вакциною БЦЖ, яка здійснюється медичним персоналом в пологовому будинку. У вакцинованих дітей імунітет зберігається 5-7 років, тому необхідна ревакцинація у віці 7 і 14 років. Протипоказанням для ревакцинації є гострі і хронічні захворювання, алергія, новоутвори, імунодефіцитні стани, ВІЛ-інфіковані діти. У 2007 році по області вакциновано 97% дітей, а ревакциновано 96,1% дітей.

З метою виявлення хворих на туберкульоз використовується ряд методів, серед яких необхідно назвати флюорографію, лабораторні дослідження крові, харкотиння, калу, сечі для виявлення мікобактерій туберкульозу, та туберкулінодіагностика.

Висновки

1. Активний туберкульоз у дітей Прикарпаття є однією із поширених інфекцій.
2. Захворюваність дітей на туберкульоз в гірських районах області є порівняно високою, як в рівнинних.
3. Стан захворюваності дітей Прикарпаття на туберкульоз свідчить про необхідність посилення комплексних лікувальних і профілактичних заходів, особливо у гірських районах.

1. Бліхар Є. Фтизіатрія: Підручник. — Тернопіль: Укрмедкнига, 1989. — 206 с.
2. Перельман М.И., Карякин В.А., Богодельникова И.Ф. Фтизіатрія: Учебник. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: ОАО издательство «Медицина», 2004. — 520 с.
3. Пилипчук М.С., Петренко В.І. Фтизіатрія. — К.: Вища школа, 1998. — 255 с.
4. П'ятночко І.Т. Туберкульоз. — Тернопіль: ТДМУ, «Укрмедкнига», 2005. — 278 с.
5. Стандарти діагностики і лікування туберкульозу. — Київ, 2004. — 67 с. (Методичні рекомендації). Інститут фтизіатрії і пульмонології ім. Ф.Г. Яновського.
6. Туберкулез у детей и подростков: Руководство для врачей / Под. ред. Е.Н. Янченко, М.С. Греймер. — Изд. 2-е, перераб. и доп. — СПб: Гиппократ, 1999. — 336 с.
7. Феценко Ю.І., Мельник В.М. Сучасні методи діагностики, лікування і профілактики туберкульозу. — Київ: Здоров'я, 2002. — 904 с.

Анісія Воробель,

кандидат медичних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Anisiya Vorobel,

candidate of medicine, senior lecturer
of Precarpathian National University
named after Vasyl Stefanyk

УДК 616.155.194+546.72+613.95+616-08+613.2

АНАЛІЗ ЗАХВОРЮВАНOSTI НА ЗАЛІЗОДЕФІЦИТНУ АНЕМІЮ СЕРЕД УЧНІВ ГІРСЬКИХ ШІЛ КАРПАТ. ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗАЛІЗОДЕФІЦИТНОЇ АНЕМІЇ ТА ЛІКУВАЛЬНЕ ХАРЧУВАННЯ ПРИ ДЕФІЦИТІ ЗАЛІЗА

AN ANALYSIS OF MORBIDITY IS ON ANAEMIA AMONG THE STUDENTS OF MOUNTAIN SCHOOLS OF CARPATHIANS. WARNING OF ANAEMIA AND MEDICAL FEED IS AT THE DEFICIT OF IRON

For the students of mountain schools of Carpathians in 2004 years found out high morbidity on anaemia, which in 2,5-3-5-7 times exceeded the proper index on a city Ivano-Francovsk. The primary is recommended and the second prophylaxis of deficit of iron is with including of medical feed.

Key words: students of mountain schools of Carpathians, morbidity on anaemia.

Залізодефіцитна анемія (ЗДА) — захворювання системи крові, яке зумовлене дефіцитом заліза в організмі, супроводжується змінами параметрів його метаболізму, зменшенням концентрації гемоглобіну в еритроцитах, кількісними та якісними їх змінами, клінічними проявами анемічної гіпоксії, сидеропенії та метаболічної інтоксикації [1,2,3,4,5].

Проблема дефіциту заліза залишається актуальною як для високорозвинених країн, так і для країн, що розвиваються. Поширеність цього захворювання у різних країнах значно відрізняється, що, очевидно, зумовлене різним ступенем їх економічного розвитку, етнічними традиціями, геохімічними особливостями місцевості проживання, укладом охорони здоров'я тощо [1,5].

У Центральній і Східній Європі 10-12% жінок та 3-8% чоловіків страждають на ЗДА.

Серед осіб молодого (ювенільний період) віку 50% мають латентний дефіцит заліза чи залізодефіцитну анемію, а серед жінок дітородного віку 30% мають дефіцит заліза [3].

За даними МОЗ України (2000 рік) поширеність ЗДА у нашій державі та захворюваність на неї є наступною (див.табл.1).

Таблиця 1

Поширеність залізодефіцитних анемії серед населення

Все населення		Доросле населення		Дитяче населення	
Абс.число	На 100 тис.	Абс.число	На 100 тис.	Абс.число	На 100 тис.
580224	1163,9	247823	610,2	332401	3598,6
Захворюваність на залізодефіцитні анемії					
201659	404,5	64964	160	136695	1479,9

Особливо високою є поширеність та захворюваність на ЗДА як серед дітей, так і дорослих в Івано-Франківській області.

В Україні в структурі всіх анемії ЗДА становить понад 88% [1,10].

ЗДА та латентний дефіцит заліза для багатьох країн є соціально-медичною проблемою, оскільки викликає порушення якості життя хворих, зменшення їх працездатності, зниження успішності школярів, викликає функціональні розлади в органах і в системах організму [10].

Отже, актуальним є дослідження захворюваності на ЗДА серед учнів гірських шкіл Карпат.

Мета даної роботи — проаналізувати загальну захворюваність, первинну захворюваність на ЗДА серед учнів у віці 7-14 років гірських шкіл Карпат, зокрема Верховинського, Косівського, Надвірнянського районів, міста Яремча. Ці дані порівняти з відповідними показниками по місту Івано-Франківську та Івано-Франківській області за 2004-2005 роки. Запропонувати первинну та вторинну профілактику ЗДА та принципи лікувального харчування при дефіциті заліза.

В основу дослідження покладені дані державної статистики.

Практичне значення роботи. Рекомендувати первинну та вторинну профілактику ЗДА, лікувальне харчування пацієнтів, в яких виявлена прелатентна та латентна нестача заліза та ЗДА.

Наукова новизна отриманих даних. Проводився порівняльний аналіз загальної захворюваності та первинної захворюваності на ЗДА серед учнів гірських шкіл Карпат, учнів міста Івано-Франківська та області.

Загальний вміст заліза в організмі складає 4-5 г. Більшість його входить до складу гемоглобіну (60-70%), у міоглобіні його є близько 3-5%, а в дихальних ферментах — 0,1%. Депо заліза в організмі складає 800-1200 мг (27-30%), і воно переважно міститься в печінці, селезінці та кістковому мозку у вигляді феритину [6,7,8,9,10].

Добова потреба в залізі залежно від віку представлена в таблиці 2.

Таблиця 2

Добова потреба в залізі залежно від віку

Вік	Добова потреба в залізі, мг
Немовлята	10
Діти	5
Молоді жінки	20
Жінки вагітні та годувальниці	30
Чоловіки	10

Нестача заліза і відповідно гемоглобіну може викликатися багатьма причинами [6,7,8,9,10,11,12].

Причини нестачі заліза

1. Втрата заліза

1.1. Гіперполіменорея — це стан, коли тривалість місячних у дівчат та жінок становить понад 5 днів зі згустками. При крововтраті більше 60 мл «повільно, але вірно» розвивається дефіцит заліза. Зазвичай, більшість жінок та дівчат не вважають крововтрату в означених обсягах надмірною і не звертаються до лікаря. Тим часом формується латентний дефіцит заліза, який з часом може перейти в клінічну картину ЗДА.

1.2. Анкілостомідоз: глистова інвазія анкілостомаю («кровооголовкою») неминуче веде до розвитку ЗДА. Доросла особа, що паразитує в тонкій кишці, живе до 5-6 років і харчується кров'ю, споживає близько 0,3 мл крові за добу. Доведена можливість проникнення личинок анкілостоми через неушкоджену шкіру.

1.3. Носові кровотечі є причиною розвитку ЗДА у дітей з геморагічними діатезами.

2. Надмірна потреба заліза.

2.1. У жінок різке підвищення потреби в залізі спостерігається в період вагітності. «Два життя в одній жінці», — писав про цей період римський лікар Цельс. Після пологів і при лактації також необхідна підвищена кількість заліза.

Чим більше було у жінки вагітностей і пологів, тим менші інтервали між пологами, тим швидше виникає у неї ЗДА. У вагітної, в якій діагностовано ЗДА, народжується дитина з ЗДА.

2.2. Період статевого дозрівання (анемії підлітків, ювенільний хлороз). У дівчат у формуванні дефіциту заліза відіграють патогенетичну роль поява менструальних крововтрат, підвищення естрогенного фону, неправильне харчування в зв'язку з бажанням схуднути.

2.3. Швидкий ріст.

2.4. Постійні та інтенсивні фізичні навантаження у спортсменів. Має значення підвищена потреба в залізі при великих фізичних навантаженнях, особливо в поєднанні з недостатнім харчуванням, зростанням м'язової маси (кількості міоглобіну), збільшення втрати заліза з потом, зниження утилізації заліза в кишечнику при тривалих перевантаженнях. У лижників тиждень інтенсивних тренувань веде до достовірного зниження концентрації гемоглобіну та помітної мобілізації заліза з депо.

3. Недостатнє надходження заліза з їжею.

3.1. Голодування, бажання схуднути.

3.2. Тривале дотримання безбілкової дієти (пости, вегетаріанство). Особливо шкідливе при цьому і часте споживання міцного чаю.

3.3. Одноманітна молочна дієта.

- 3.4. Анемія у немовлят і маленьких дітей при вживанні козячого молока.
4. Порушене всмоктування — ентерити у дітей.
5. Недостатнє засвоєння — нестача трансферину у випадку гепатиту, цирозу печінки.
- У розвитку ЗДА розрізняють такі стадії:

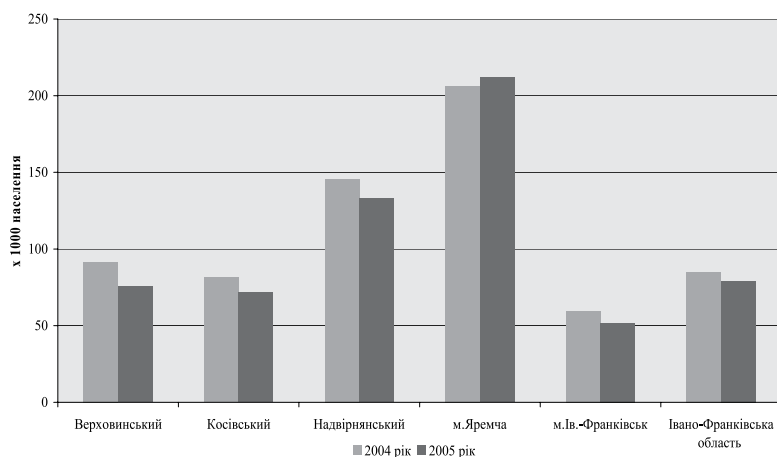
- 1. Прелатентна нестача заліза** — анемії немає, рівень сироваткового заліза (транспортний фонд) в межах норми, а рівень феритину (тканинний фонд) знижений. Враховуючи те, що феритин переважно міститься внутрішньоклітинно в депо, і лише незначна його частина міститься у плазмі, цей показник є добрим маркером депонування заліза в організмі.
- 2. Латентна нестача заліза** — анемія не виявляється, але вичерпано його тканинний і транспортний фонди.
- 3. Анемія різного ступеня важкості** — вичерпано всі три фонди (гемоглобін, транспортний і тканинний). Клінічно ЗДА проявляється **анемічним** і **сидеропенічним** синдромами.

Синдром сидеропенії

Орган/тканина	Прояв
Слизові оболонки	Хейліт, ангулярний стоматит (тріщини в кутиках рота), глосит — гладкий блискучий язик (атрофія сосочків язика), пекучі відчуття в ньому (пощипування, поколювання особливо при подразненні солоною, гострою, гарячою їжею), сухість у роті і горлі, езофагіт, утруднене ковтання (переважно твердої і сухої їжі), атрофічний гастрит.
Порушення рецепторів	Спотворення смаку (рiса chlorotica, parorexia) — відчуття потреби їсти крейду, землю, глину, тісто, крупи. Пристрасть до незвичних запахів — ацетону, бензину, розчинників, нафталіну, гуталіну.
Зуби	Емаль темніє, стирається, утворюються тріщини, борозни, карієс.
Шкіра	Суха, її регенераторна спроможність знижується (повільне гоєння ран).
Волосся	Стоншення, роздвоєння, випадіння.
Нігті	Розшарування, стоншення нігтів, увігнута форма (койлоніхія).
Склери	Набувають блакитного відтінку.
М'язи	Слабкість м'язів, зниження здатності виконувати фізичні навантаження, слабкість сфінктерів.
ЦНС	Розлади емоційної та інтелектуальної сфери (дратівливість, плаксивість, біль голови, швидка втомлюваність, зниження працездатності, пам'яті, уваги).
Імунна система	Пригнічення імунітету (часті інфекції).

Вивчення показників загальної та первинної захворюваності на ЗДА в учнів 7-14 років гірських районів Карпат на основі статистичних матеріалів 2004-2005 років виявило наступне.

Найвищою була загальна захворюваність на ЗДА серед учнів по місту Яремча за 2004 рік — 206,5 x 1000 населення. Дещо нижчою була загальна захворюваність на ЗДА серед учнів у Надвірнянському районі — 145,8 x 1000 населення. Серед гірських районів найнижчою була загальна захворюваність в учнів Косівського та Верховинського районів: 81,4 — 91,6 x 1000 населення відповідно. Дані показники надбижаються до показників по загальній захворюваності на ЗДА серед учнів по Івано-Франківській області (85,1 x 1000 населення).

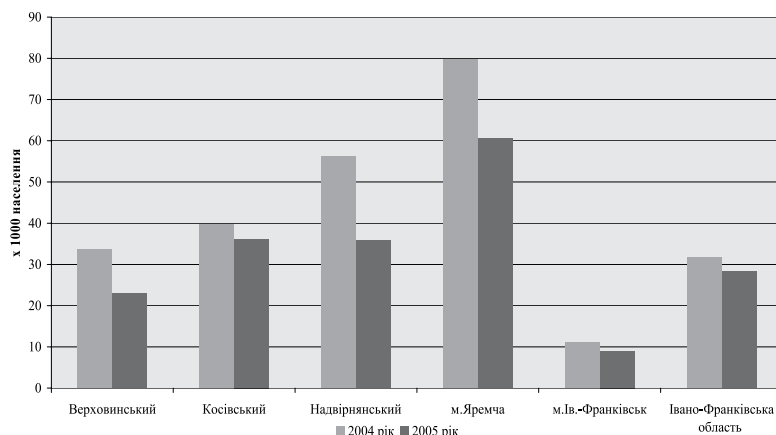

Мал. 1. Динаміка загальної захворюваності на ЗДА в учнів гірських шкіл Карпат за 2004-2005 роки

Як видно на малюнку 1, загальна захворюваність на ЗДА серед учнів гірських шкіл, особливо міста Яремча, Надвірнянського району в 2,5-3 рази перевищує денний показник по місту Івано-Франківську. В динаміці за 2005 рік деяке зниження загальної захворюваності на ЗДА спостерігалось в учнів Надвірнянського, Верховинського, Косівського районів.

І тільки по місту Яремча в 2005 році спостерігалася тенденція до збільшення загальної захворюваності на ЗДА серед учнів порівняно з 2004 роком (з 206,5 до 211,8 x 1000 населення відповідно).

Первинна захворюваність на ЗДА серед учнів гірських шкіл в 2004 році була найвищою по місту Яремча — 79,7x1000 населення (малюнок 2).

Мал. 2. Динаміка первинної захворюваності на ЗДА в учнів гірських шкіл карпат за 2004-2005 роки

порівняно з 2004 роком (малюнок 2). Значним було зниження первинної захворюваності на ЗДА серед учнів міста Яремча (з 79,7 до 60,6 x 1000 населення), Надвірнянського району (з 56,2 до 35,8 x 1000 населення).

Отже, в учнів гірських шкіл Карпат виявлено високу загальну захворюваність та первинну захворюваність на ЗДА, зокрема первинна захворюваність на ЗДА серед учнів міста Яремча, Надвірнянського районів в 7-5 разів перевищувала відповідний показник по місту Івано-Франківську за 2004 рік.

Первинну захворюваність на ЗДА можна значно знизити шляхом проведення ряду заходів по попередженню ЗДА, зокрема впроваджуючи в практику педіатра, акушера-гінеколога первинну та вторинну профілактику ЗДА.

Первинну профілактику ЗДА проводять у осіб, що мають схильність до розвитку анемії, але які в теперішній час за даними картини крові не мають ЗДА (прелатентний та латентний дефіцит заліза). У таких осіб на основі детального розпитування необхідно виявляти сидеропенічний синдром.

Первинну профілактику ЗДА необхідно проводити:

- дівчаткам-підліткам з рясними місячними;
- підліткам, в яких швидко «збільшився» ріст (швидко «виросли»);
- учням, які мають постійні та інтенсивні фізичні навантаження, зокрема спортсменам;
- дівчаткам, які бажають схуднути і голодують, неправильно харчуються;
- вегетаріанцям;
- дітям, які вживають одноманітну молочну дієту;
- у випадку виявлення у дітей гельмінтозів;
- немовлятам і маленьким дітям, яких годують козячим молоком;
- дітям, в яких спостерігаються часті носові кровотечі;
- вагітним.

Для первинної профілактики ЗДА застосовують лікарські засоби для перорального вживання.

Вторинна профілактика ЗДА проводиться у пацієнтів, які раніше хворіли на ЗДА та вилікувались від неї, але в даний час є загроза рецидиву. Таким пацієнтам після проведеного повноцінного лікування ЗДА рекомендують профілактичні курси пероральної феротерапії тривалістю 4-6 тижнів 2 рази на рік або щомісячно у дівчаток протягом 7-10 днів після рясної менструації прийом 30-50 мг заліза щоденно.

Всі діти, які мають ризик виникнення чи рецидиву ЗДА, повинні знаходитись під диспансерним спостереженням у педіатра за місцем проживання.

Лікувальне харчування хворих на ЗДА

Із харчових продуктів всмоктування заліза не перевищує 10-20% від його загального вмісту, а тому дефіцит заліза в організмі не можна поповнити однією дієтою. Але і недооцінювати її значення не слід. При залізодефіцитній анемії призначають дієту, яка багата залізом. Рекомендують наступні продукти: язик яловичий, м'ясо кролика, індики, курятину, яловичину, білі гриби, гречану та вівсяну крупу, бобові, какао, шоколад, яйця, зелень, персики, абрикоси, родзинки, чорнослив, яблука, фруктові соки, мед, гематоген тощо. Із продуктів, навіть при збалансованому харчуванні та збагаченій залізом дієті, його всмоктується близько 2,5 мг за добу. Залізо із продуктів тваринного походження всмоктується в кишечнику в значно більших кількостях порівняно із засвоєнням з рослинних продуктів. Значно ефективніше всмоктується двоцвалентне залізо, що входить до складу гема, порівняно з тим, яке входить до складу феритину та гемосидерину. При виборі харчового раціону хворим на залізодефіцитну анемію слід орієнтуватись не на загальний вміст заліза в продуктах, а на форму, в якій воно міститься. Останній чинник є визначальним для ефективності всмоктування та засвоєння заліза. Найбільша кількість гемового заліза міститься в м'ясних продуктах. Печінка, інші паренхіматозні органи, риба містять залізо

у складі феритину та гемосидерину, а тому і рекомендувати їх як доступні джерела заліза в харчовому раціоні не слід. Краще всього залізо засвоюється із телятини та іншого м'яса (11-22%), із яєць, бобових, фруктів — до 3%, із рису, шпинату, кукурудзи — 1%.

Призначення в дієту фруктів, особливо яблук, морсів та соків, які є багатими на аскорбінову, янтарну кислоти, є доцільним, оскільки останні значно сприяють всмоктуванню заліза в кишечнику.

Для нормального кровотворення, окрім заліза, є необхідним, щоб хворий на залізодефіцитну анемію отримувал із їжею і інші мікроелементи. Всмоктування, засвоєння та метаболізм заліза, як і процеси кровотворення, багато в чому залежать від таких мікроелементів, як кобальт, мідь, цинк, марганець тощо. На кобальт багаті печінка, нирки, молоко, риба, бобові, зернові, аґрус, чорна смородина, малина, абрикоси, вишні, груші, буряки, петрушка тощо. Додаткова потреба в ньому для дорослого складає 0,05-0,2 мг. До продуктів, які багаті на мідь, належать крупи, бобові, гриби, суніці, чорна смородина, кавуни, хрін, печінка та яловичина. Додаткова потреба дорослого в міді складає 2-3 мг. На цинк багаті дріжджі, печінка, нирки, легені, яловичина, сири, бобові, гриби та яйця. На добу дорослому потрібно 10-15 мг цинку. Марганець міститься в крупах, бобових, петрушці, кропі, шавлі, шпинаті, буряках, гарбузах, малині та чорній смородині. Потреба в марганці складає 5-7 мг на добу.

Здавна, як в народній так і в науковій медицині, для лікування ЗДА використовували мед. Мед містить 40-60% фруктози, яка сприяє всмоктуванню заліза в кишечнику. Крім того, мед багатий на мікроелементи та біологічно активні речовини. Хворим на ЗДА доцільніше рекомендувати темні сорти меду, оскільки вони містять заліза в 4 рази, марганцю — в 14 разів, а міді — в 2 рази більше, ніж світлий мед. При зниженій кислотоутворюючій функції шлунку, яка у більшості хворих на ЗДА є проявом сидеропенічного синдрому, мед слід вживати безпосередньо перед їжею. Якщо ж кислотоутворююча функція підвищена, то за 1,5-2 години перед вживанням їжі. На добу, якщо немає протипоказань, рекомендується до 100 г меду в 3-4 прийоми.

При ЗДА можна рекомендувати фітозбори з трав та плодів, які багаті на залізо. Залізом багаті плоди шипшини, бузини, чорної смородини. Рекомендують приймати відвар або настій висушених плодів по 1 склянці 3 рази на день. Це плоди також багаті і аскорбіновою кислотою, яка сприяє всмоктуванню заліза. Можна рекомендувати і відвар із листя чорної смородини, суніці, череди, кропиви. Висушене листя названих рослин змішують в рівних частинах та подрібнюють. Одну столову ложку фітозбору заливають склянкою окропу, настоюють в горщику в духовці протягом двох годин, проціджують. Вживають перед їжею по 1/3 склянки тричі щоденно протягом шести тижнів.

При ЗДА можна включати до лікувального харчування питні мінеральні води, які містять залізн. До залізомістких мінеральних вод відносять такі, мінералізація залізом яких становить понад 20 мг/л. До залізомістких вод належать такі: «Буковинська» (Україна) — мінералізація 2,2-2,6 мг/л, курортне лікування в спеціалізованому санаторії «Верховина» (Сойма, Закарпаття)

Лікувальне харчування є складовою частиною комплексного лікування хворих на залізодефіцитну анемію. Дефіцит заліза в організмі не можна відновити і поповнити тільки однією дієтою, необхідно обов'язково застосовувати лікування препаратами заліза. Застосування препаратів заліза дозволяє не тільки відновити показники червоної крові у хворих на ЗДА, а і відновити депо заліза в організмі.

Висновки.

1. В учнів гірських шкіл Карпат в 2004 році захворюваність на ЗДА в 2,5-3-5-7 разів перевищувала відповідний показник по місту Івано-Франківську.
2. В динаміці в 2005 році спостерігалось зниження захворюваності на ЗДА серед учнів гірських шкіл всіх районів порівняно з 2004 роком, але даний показник залишався ще високим.
3. З метою зниження захворюваності на ЗДА серед учнів гірських шкіл рекомендувати первинну, вторинну профілактику дефіциту заліза та лікувальне харчування.
1. Дворецкий Л.И. Железодефицитные анемии. М.: Ньюнамед — АЩ — 1998. — 40 с.
2. Дзись Є.І., Томашевський О.Я. Гематологія. Розлади та неоплазії клітин крові. — Львів: Кварт, 2007. — 220 с.
3. Дефицит железа у детей и подростков. Причины, диагностика, лечение, профилактика. Уч.пособие для системы послевузовского образования врачей. — М., 2006.
4. Гематологія: Підручник (А.Ф.Романова, Я.І.Виговська, В.Є.Логінський та ін.; За ред. А.Ф.Романової. — К.: Медицина, 2006. — 456 с.
5. Гайдукова С.М., Видиборець, Колесник І.В. Залізодефіцитна анемія: навч.посібник для студентів. — К.: Наук.світ, 2001. — 132 с.
6. Гусева С.А., Гончаров Я.П. Анемии. — К.: «Логос», 2004. — 408 с.
7. Лекції з гематології / П.М.Перехрестенко, Л.М.Ісакова, Н.Т.Третяк, Д.А.Лисенко, С.В.Бондарчук. — К: Нора-прінт, 2005. — 128 с.
8. Руководство по гематологии в 3-х томах / Под ред. А.И.Воробьева. 3-е изд. Перераб. и дополн. — М: Ньюдиамед, 2002-2005.
9. Сучасні підходи до діагностики та лікування залізодефіцитної анемії (методичні рекомендації). — Київ, 2003.
10. Темник І., Ковалів Ю. Латентний дефіцит заліза і залізодефіцитна анемія. — Львів, 1998. — 136 с.
11. Janicki K.Hematologia. — Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 2001. — 467 s.
12. Skotnicki A.B., Nowak S.W. Podstawy hematologii dla studentow I lekarzy. — Krakow: Medycyna Praktyczna, 1998. — 177 s.

Володимир Грицуляк,

кандидат медичних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Volodymyr Grytsuliak,

Candidate of Medicine, senior lecturer
of Precarpathian National University
named after Vasy Stefanyk

УДК 616-002.5(075.8)

КАРІЄС У ДІТЕЙ ГІРСЬКИХ ТА РІВНИННИХ РАЙОНІВ ПРИКАРПАТТЯ

CARIES IN CHILDREN OF MOUNTAIN AND FLAT REGIONS OF PRECARPATHIA

Caries is the most spreaded disease of teeth. In the work were studied peculiarities of the caries spread in children of mountain and flat regions of Precarpathia. It was shown, that in children of mountain regions there are several factors, what helps caries development and needs its active prophylaxis.

Key words: caries in children, prophylaxis.

Дитячий організм має своєрідні анатомо-фізіологічні особливості, що закономірно змінюються з віком. Серед різних органів це насамперед стосується зубо-щелепної системи дитини.

Разом з тим особливості формування зубо-щелепної системи у дітей гірських регіонів та їх патологія досліджені не повно, що склало мету даної роботи.

У людини на протязі життя з'являються дві послідовні групи зубів. З двох до шести років життя в порожнині рота дитини наявні двадцять тимчасових зубів, з шести до чотирнадцяти років відбувається зміна тимчасових зубів постійними. До п'ятнадцяти років в порожнині рота підлітка наявні двадцять вісім постійних повністю сформованих зубів. Так звані «зуби мудрості», тобто треті моляри, прорізаються після 15 років, а їх формування проводиться до 25 років.

В розвитку зубів виділяють декілька основних періодів. Вік прорізування тимчасових зубів поданий в табл. 1. Терміни розвитку постійних зубів наведені в табл. 2.

Таблиця 1.

Середній вік прорізування тимчасових зубів (за Р. Іллінгворт, 1997)

Зуб	Терміни прорізування (місяць життя)	
	Нижня щелепа	Верхня щелепа
I	6	7,5
II	7	9
III	12	14
IV	16	18
V	20	24

Тимчасові зуби мають ряд основних відмінностей від постійних зубів:

- 1) за розмірами тимчасові зуби значно менші від постійних;
- 2) у тимчасових зубів краще позначений перехід коронки в корінь;
- 3) корені тимчасових зубів значно тонші;
- 4) об'єм порожнини в тимчасових зубів більший;
- 5) емаль тимчасових зубів біліша, з блакитним відтінком;
- 6) тимчасові зуби розташовані більш вертикально.

Одним із найбільш поширених захворювань зубів є карієс, який щодо тимчасових зубів має певні особливості перебігу. Поширеність каріозного процесу значною мірою залежить від структури твердих тканин зуба.

Таблиця 2

Терміни розвитку постійних зубів
(за W. Kunzelm, 1988)

Щелепа	Зуб	Перші рентгенологічні ознаки мінералізації коронки зубів		Закінчення внутрішньо-щелепного формування коронки, років	Терміни прорізування зубів в роках	Закінчення формування коренів в роках
		місяці	роки			
нижня	1	3-4		4-5	6-7	9
	2	3-4		4-5	7-8	10
	3	4-5		6-7	10-12	12-14
	4		1р.3/4-2р.	5-6	10-11	12-13
	5		2р.1/4-2р.1/2	6-7	11-12	13-14
	6	При народженні		2р.1/2-3р.	5-6	9-10
	7		2р.1/2-3р.	7-8	12-13	14-15
верхня	1	3-4	1	4-5	7-8	10
	2			4-5	8-9	11
	3	4-5		6-7	11-13	13-15
	4		1р.1/2-1р.3/4	5-6	9-10	12-13
	5		2р.-2р.1/2	6-7	10-11	12-14
	6	При народженні		2р.1/2-3р.	6-7	9-10
	7		2р.1/2-3р.	7-8	12-14	14-16

Тимчасові зуби мінералізуються в плода, починаючи з другої половини внутрішньоутробного періоду розвитку, і на їх структуру впливає здоров'я майбутньої матері та характер її харчування. При важких порушеннях обміну речовин в організмі жінки, наприклад при токсикозах вагітних, у дитини після прорізування тимчасових зубів часто виникає множинний карієс, який швидко прогресує. За останніми даними у гірських районах (Верховинському, Косівському, Рожнятівському) патологія вагітних жінок у 2004-2005 роках становила відповідно 7,38 та 5,04 на 100 вагітних. В цей же період часу у жінок рівнинних районів (Галицькому, Коломийському, Рогатинському) цей показник був нижчим (4,97 і 6,66 на сто вагітних).

Швидкий перебіг множинного карієсу спостерігається в недоношених дітей. Слід відзначити, що в названих вище гірських районах Прикарпаття частота народження недоношених дітей у 2004-2005 роках була також вищою, ніж у рівнинних районах (відповідно 4,58 і 5,25 на 100 народжених живими та 3,85 і 3,51), а також у дітей, які після народження хворіли інфекційними захворюваннями. Таких на той період часу у гірських районах також було більше (82,11 і 107,19 на 1000 дітей, проти 61,35 та 69,48 відповідно у рівнинних районах).

Ділянки зубної емалі, утворені у внутрішньоутробному періоді, більш стійкі до процесів демінералізації, порівняно з емаллю тимчасових зубів, яка формується у дітей після народження.

Клінічні спостереження свідчать про те, що протікання каріозного процесу та розташування каріозних порожнин залежить від етапів розвитку тимчасових зубів. У віці до двох з половиною років каріозні порожнини переважно розташовані на гладких поверхнях тимчасових різців та ікол, після трьох років — це контактні поверхні кутніх зубів.

Часто карієс протікає дуже швидко (гострий перебіг). В першу чергу уражаються верхні різці, каріозні порожнини швидко збільшуються в розмірі.

В карієсі тимчасових зубів розрізняють декілька стадій: гострий початок, поверхневий, середній та глибокий карієс.

При гострому початковому карієсі утворюються білі каріозні плями, які вкриті шаром зубного налету. Початковий карієс переходить в поверхневий і середній. В межах емалі утворюється каріозна порожнина, скарги, як правило, відсутні.

Перебіг середнього карієсу частіше безсимптомний, деколи діти скаржаться на затримку їжі в каріозній порожнині, незначні болі від солодкої та кислої їжі.

Глибокий карієс тимчасових зубів має гострий перебіг. Діти скаржаться на зубний біль від солодкої, кислої, холодної або гарячої їжі. Каріозна порожнина займає значну глибину.

Карієс постійних зубів у дітей також має гострий і хронічний перебіг. Найчастіше карієс вражає перші та другі постійні моляри нижньої та верхньої щелепи. За ними втягуються в патологічний процес верхні різці та премоляри.

В постійних зубах у дітей діагностуються всі форми карієсу: початковий, поверхневий, середній та глибокий, але частіше зустрічаються середній та глибокий карієс.

Спочатку утворюється каріозна пляма різних розмірів, яка у дітей не викликає скарж. Поверхня емалі гладка, не болюча, щільна.

Хронічний початковий карієс характеризується утворенням пігментних плям темно-коричневого та чорного кольорів. Больові відчуття повністю відсутні.

Середній та глибокий карієс постійних зубів у дітей діагностується найбільш часто. Каріозна порожнина в більшості дітей скарж не викликає, тому діагностується під час огляду порожнини рота лікарем-стоматологом.

У дітей старшого віку в постійних зубах діагностується хронічний середній карієс. Скарги відсутні або наявна болючість при прийомі солодкої їжі.

Глибокий карієс характеризується утворенням значної каріозної порожнини. Діти скаржаться на біль від термічних та хімічних подразників, який швидко минає. Важливе значення у боротьбі з карієсом мають профілактичні заходи. Разом з тим за статистичними даними у гірських районах області у 2004-2005 роках було сановано відповідно 6326 та 6871 дітей, а у рівнинних — значно більше (8269 і 7790 дітей). Питома вага санованих дітей до всього дитячого населення у гірських районах у ці роки також була нижчою (36,33% і 45,76% проти 48,26% і 51,63% відповідно у рівнинах).

Значна розповсюдженість стоматологічних захворювань у дітей визначає актуальність їх профілактики, яка включає систему державних, соціальних, медичних та гігієнічних заходів (рис. 1).

Система соціальних заходів, спрямованих на профілактику карієсу, пов'язана з забезпеченням норм харчування та особистої гігієни. Медичні заходи профілактики спрямовані на підвищення стійкості органів порожнини рота до захворювань.

До гігієнічно-виховних заходів профілактики відносять навчання дітей догляду за органами порожнини рота. Важливе значення в профілактиці карієсу мають препарати фториду, кальцію, фосфору, мікроелементів та вітамінів, які підсилюють загальну резистентність організму до карієсу. При захворюваннях щитоподібної залози у гірських районах порушуються процеси обміну кальцію та фосфору, що можуть несприятливо відбитися вже на процесах закладки та формування повноцінних твердих тканин зубів в ембріональному розвитку.

Важливе значення має фторування питної води і кухонної солі, яке сприяє зниженню приросту карієсу в тимчасових зубах на 40-50%, а в постійних — на 50-60% і впливає на емаль зубів на протязі всього життя людини.

В Україні випускається препарат вітафтор в таблетках, які містять окрім натрію фториду вітамін А, вітамін D₂, вітамін С.

Існують комплексні препарати кальцію з вітаміном D та іншими мінеральними компонентами, сюди відносяться препарати кальцеїну, біокальцевіт, фітін.

Місцева профілактика карієсу зубів полягає в щоденному дворазовому чищенні зубів, яке знижує вразливість зубів до карієсу на 30-40%.

Застосовують зубні пасти, що містять в собі частинки абразивних речовин та певні лікувально-профілактичні домішки.

До активних речовин, які входять у склад зубних паст, входять: фториди, сполуки кальцію, фосфати, комплекси макро- та мікроелементів, протизапальні речовини, кровозупинні речовини, ферменти, антисептики, мінеральні солі, інгібітори кристалізації, сполуки, що знижують чутливість твердих тканин зуба.

У зубні пасти додають також екстракти різноманітних лікарських рослин, які мають позитивний вплив на тканини ясен та слизової оболонки порожнини рота. Антибактеріальні речовини, які додають у склад зубних паст, знижують кількість мікробів та бактерій, що перешкоджає утворенню на поверхнях зубів зубного нальоту, під яким може розпочатися каріозний процес. Ферментні препарати, які вводяться в склад зубних паст, розчиняють органічний матеріал зубного нальоту, не пошкоджуючи при цьому живі тканини зуба, мають бактерицидну та бактериостатичну дію на патогенні мікроорганізми, що містяться на зубах.

Основним інструментом для видалення зубного нальоту з поверхонь зубів та ясен є зубна щітка. Для дітей існують спеціальні дитячі зубні щітки, які мають маленьку головку, м'яку щетину та велику, зручну ручку.

Висновки

1. Частіша патологія вагітності, більша кількість недоношених новонароджених, вищий рівень захворюваності дитячого населення на інфекційні хвороби та нижчий рівень санації зубів у гірських районах є причинами вищої захворюваності дітей на карієс.
2. Зниження захворюваності дітей гірських районів на карієс можна досягти більш активними загальними і спеціальними профілактичними заходами.

1. Борисенко А.В. Карієс зубів. — Киев: «Книга плюс», 2005. — 416 с.
2. Боровский Е.В., Леонтьев В.С. Биология полости рта. — Москва: «Медицина», 1991. — 304 с.
3. Курякина Н.В. Терапевтическая стоматология детского возраста. — Москва. «Медицинская книга». Н.Новгород: Изд-во НГМФ, 2001. — 744 с.
4. Персин Л.С., Елизарова В.М., Дьякова С.В. Стоматология детского возраста. — Москва: «Медицина», 2003. — 640 с.
5. Ральф Е. Мак-Дональд, Дейвид Р. Эйвери. Стоматология детей и подростков. — Москва: Медицинское информационное агентство, 2003. — 776 с.
6. Сайфуялина Х.М. Карієс зубів у дітей и подростков. — Москва: МЕДПресс, 2000. — 96 с.
7. Терапевтическая стоматология детского возраста / Под. редакцией Л.А. Хоменко. — Киев: Книга-плюс, 2007. — 816 с.
8. Хоменко Л.А., Биденко Н.В., Останко Е.И., Шматко В.И. Современные средства экзогенной профилактики стоматологических заболеваний. — Киев: «Книга плюс», 2004. — 200 с.

Василь Михайлищук,

кандидат медичних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Vasiliy Mikhaylishuk,

candidate of medical sciences
associate professor,
National university of Prycarpaty
of the name of Vasiliy Stefanika

УДК 616.233-002.1-003.6-63

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАХВОРЮВАНОСТІ НА ХРОНІЧНИЙ БРОНХІТ
СЕРЕД ДОРΟΣЛОГО НАСЕЛЕННЯ ТА ПІДЛІТКІВ
У ГІРСЬКИХ І НЕГІРСЬКИХ РАЙОНАХ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ЗА ПЕРІОД З 2002 ПО 2007 РОКИ**

**COMPARATIVE ANALYSIS OF MORBIDITY ON A CHRONIC BRONCHITIS
AMONG AN ADULT POPULATION AND TEENAGERS IN THE MOUNTAIN
AND NOT MOUNTAIN DISTRICTS OF THE IVANO-FRANCOVSK AREA
FOR PERIOD FROM 2002 TO 2007.**

Primary and general morbidity is studied on a chronic bronchitis among an adult population and teenagers in the different regions of the Ivano-Francovsk area. The comparative analysis of morbidity is conducted in mountain and not mountain districts or in Ivano-Francovsk.

Keywords: chronic bronchitis, morbidity, analysis, regions.

Вивчена первинна та загальна захворюваність на хронічний бронхіт серед дорослого населення і підлітків у різних регіонах Івано-Франківської області. Проведений порівняльний аналіз захворюваності в гірських і негірських районах або в м. Івано-Франківську.

Ключові слова: хронічний бронхіт, захворюваність, аналіз, регіони

Постановка проблеми. Проведені в різних країнах світу епідеміологічні обстеження засвідчують стійкий ріст хронічних неспецифічних захворювань легень і особливо бронхіту [1,2,3,4,5]. Останні привертають до себе увагу в зв'язку з великою поширеністю, зниженням працездатності, інвалідизацією і смертністю.

На даний час хронічні захворювання, до яких відноситься і хронічний бронхіт, займають 3-4 місце серед причин смерті населення, поступаючись тільки серцево-судинним і онкологічним захворюванням.

Етіологія захворювання багатofакторна. У його виникненні провідну роль відіграють інфекція, куріння, негативний вплив навколишнього середовища, а особливо забруднене атмосферне повітря промислово розвинутих міст [5, 6, 7].

На формування захворювання суттєво впливають перенесені в дитинстві респіраторні інфекції, певні професійні впливи, соціально-економічний статус, спадковість, алкоголь [9, 10].

Неоднакова поширеність захворювання відзначена серед жителів міст і сільських районів: перші хворіють хронічним бронхітом частіше [8].

Метою нашої роботи є: проаналізувати первинну та загальну захворюваність на хронічний бронхіт серед дорослого населення та підлітків в гірських і негірських районах Івано-Франківської області, а також в деяких містах Івано-Франківської області.

За результатами роботи зробити відповідні висновки і запропонувати дієві методи профілактики.

Практичне значення роботи: отримані результати дослідження допоможуть розробити і провести профілактичні заходи, враховуючи регіональні особливості.

Наукова новизна: вивчена первинна та загальна захворюваність на хронічний бронхіт та проведений порівняльний аналіз її з урахуванням регіональних особливостей.

В основу досліджень покладені дані державної статистики. Первинна захворюваність у гірських районах області.

У 2002 році у Верховинському районі в порівнянні з іншими спостерігалось найбільше число звернень з приводу загострень хронічного бронхіту як серед дорослого населення, так і серед підлітків. Тенденції до наростання цих показників із року в рік ми не відзначили. Навпаки, кожного наступного року вони знижувались і вже у 2007 році майже наполовину зменшилися в порівнянні з 2002 роком.

Захворюваність на хронічний бронхіт у Надвірнянському районі була значно вищою в порівнянні з Косівським, але нижчою, ніж у Верховинському. Ні в Косівському, ні в Надвірнянському районах первинна захворюваність не наблизилась до середньообласних показників. Цікаві дані отримані по м. Яремча. Так, у 2002 році первинна захворюваність складала 387,5 і 184,4, у 2004 р.

Значне зниження цього показника спостерігали у 2005-2007 роках. Зазначаємо, що це один із гірських районів, в якому показник первинної захворюваності на хронічний бронхіт суттєво нижчий в порівнянні з обласним та середньореспубліканським (табл.1).

Таблиця 1

Первинна захворюваність на хронічний бронхіт серед дорослого населення та підлітків у гірських районах Івано-Франківської області за період з 2002 по 2007 роки

Райони та міста	Захворюваність та 100 тис. населення в абсолютних числах					
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Верховинський	764,2	774,5	738,0	589,4	427,6	398,4
Косівський	249,0	274,9	262,6	244,2	213,1	291,8
Надвірнянський	376,7	572,2	617,4	501,6	504,2	474,4
м. Яремча	387,5	349,4	632,7	209,0	168,0	184,9
по області	408,8	449,9	410,0	336,7	299,1	387,2
по Україні	245,5	256,1	274,5	262,2	255,9	257,2

Як видно із таблиці 1, найвища первинна захворюваність на хронічний бронхіт серед дорослого населення і підлітків спостерігалась в 2002 році у Верховинському районі. Позитивна динаміка, тобто зменшення показників первинної захворюваності, відзначена у Верховинському районі та в м. Яремча.

Для порівняння ми вивчили та проаналізували показники первинної захворюваності в негірських районах Івано-Франківської області та в м. Івано-Франківську.

У Снятинському районі у 2002 році первинна захворюваність на хронічний бронхіт серед дорослого населення та підлітків складала 447,7, в наступні роки вона суттєво знижувалась і у 2007 році становила 323,6. Дещо нижчою була захворюваність у Городенківському районі (355,1 у 2002 році). Вона мала тенденцію до наростання (2003-2005 рр), а потім до зниження в 2006-2007 роках.

У м. Івано-Франківську первинна захворюваність була вищою, ніж у Снятинському та Горденківському районах у 2002 році, і значно знизилась у 2007 році.

Таблиця 2.

Первинна захворюваність на хронічний бронхіт серед дорослого населення та підлітків в негірських районах Івано-Франківської області за період з 2002 по 2007 роки

Райони та міста	Захворюваність та 100 тис. населення в абсолютних числах					
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Снятинський	447,7	345,7	400,2	307,8	265,3	323,6
Городенківський	355,1	436,5	450,2	482,3	380,7	380,0
м. Івано-Франківськ	455,0	594,1	519,5	323,1	269,9	261,4
по області	408,8	449,9	410,0	336,7	299,1	387,2
по Україні	245,5	256,1	274,5	262,2	255,9	257,2

Як видно із таблиці 2, первинна захворюваність у негірських районах області та в м. Івано-Франківську мала спочатку тенденцію до наростання показників (особливо в Городенківському районі) з наступним їх зниженням.

Характерним є те, що у всіх районах і в м. Івано-Франківську первинна захворюваність є нижчою в порівнянні з середньообласними показниками.

Загальна захворюваність у гірських районах області

У Верховинському районі загальна захворюваність у 2002 році становила 5187,8 і наростала до 2004 року (6087,5), але у 2007 значно знизилась до 4196,8. Цілком протилежні показники спостерігались у Косівському районі — зниження показників загальної захворюваності з 2002 по 2005 рік і різкий підйом у 2007 році. У Надвірнянському районі показники стабільно збільшувались із року в рік (з 2002 по 2007 рр.). В м. Яремча загальна захворюваність знизилась із 3137,5 у 2002 році до 2881,2 у 2007 році (табл.3).

Таблиця 3.

Загальна захворюваність на хронічний бронхіт серед дорослого населення та підлітків у гірських районах Івано-Франківської області за період з 2002 по 2007 роки

Райони і міста	Захворюваність на 100 тис. населення в абсолютних числах					
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Верховинський	5187,8	5238,3	6087,5	4443,6	4211,4	4196,8
Косівський	2204,5	2105,0	2135,9	2103,7	2705,2	2864,8
Надвірнянський	2547,9	2705,2	3142,7	2782,0	2789,3	2555,8
м.Яремча	3137,5	2981,9	3460,1	2866,8	2863,2	2881,2
по області	3916,9	3905,0	3901,2	3037,7	3555,4	3426,5
по Україні	3168,2	3170,3	3519,9	3776,9	3636,3	3665,6

Із таблиці 3 видно, що показники загальної захворюваності в м.Яремча та у Верховинському районі різко знизилися в порівнянні з 2002 роком, і навпаки, підвищилися у Косівському та Надвірнянському районах.

Однак слід відзначити, що у всіх районах, крім Верховинського, а також у м.Яремча, показники загальної захворюваності були значно нижчими у 2007 році за середньообласні та середньореспубліканські.

Загальна захворюваність у негірських районах та в м.Івано-Франківську.

В Городенківському районі загальна захворюваність різко знизилась із 4753,1 в 2002 до 4111,7 в 2007 році. Така ж тенденція спостерігалася у Снятинському районі та в м. Івано-Франківську (табл.4).

Таблиця 4.

Загальна захворюваність на хронічний бронхіт серед дорослого населення та підлітків у негірських районах Івано-Франківської області за період з 2002 по 2007 роки

Райони і міста	Захворюваність на 100 тис. населення в абсолютних числах					
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Городенківський	4753,1	4567,8	4414,5	4004,1	4348,5	4111,7
Снятинський	4158,8	3012,3	3707,2	3546,7	3370,2	3378,2
м.Івано-Франківськ	4629,7	4720,2	4214,2	3519,9	3487,9	3340,9
по області	3916,9	3905,0	3901,2	3037,7	3555,4	3426,5
по Україні	3168,2	3170,3	3519,9	3776,9	3636,3	3665,6

Із таблиці 4 видно, що показники загальної захворюваності були дещо нижчими за середньообласні та середньореспубліканські у м. Івано-Франківську та в Снятинському районі.

Отже, на підставі результатів нашого дослідження можна стверджувати, що і первинна, і загальна захворюваність більш суттєво збільшувалась за вказаний період у гірських районах області, за винятком м.Яремча.

Висновки:

1. Проведений аналіз первинної захворюваності на хронічний бронхіт серед дорослого населення та підлітків у негірських районах показав, що вона мала тенденцію до чіткого зниження показників.
2. Зниження останніх спостерігалось і у Верховинському районі та в м. Яремча.
3. Однак зниження показників первинної захворюваності до рівня середньообласних було відмічено у всіх негірських районах, містах Яремча, Івано-Франківськ та в одному із гірських районів — Косівському.
4. Загальна захворюваність у гірських районах збільшувалась із року в рік і тільки в м.Яремча суттєво знизилася у 2007 році.
5. Показники первинної і загальної захворюваності на хронічний бронхіт були нижчими за середньообласні та середньореспубліканські у містах Яремча, Івано-Франківськ та у всіх районах області, окрім Верховинського та Городенківського.

1. Биличенко Т.Н. // Пульмонология. — 1994. — №1. — С. 78-88.
2. Жюгжа А.Ю., Стапонлене М.А., Пяткавичене Р.И. Бальчюс В.Я. // Клин.мед. — 1995. — №8. — С. 8-10.
3. Московчук А.Ф., Цымбаларь Г.Г., Прокопишина Л.В. и др.// Материалы I Съезда фтизиатров и пульмонологов Азербайджана. — Баку, 1997. — С.17.
4. Пугов Н.В., Кокосов А.Н., Александрова Н.И. Хронический бронхит / Под. ред. Н.Н. Блохина. — М., 1989.
5. Сильвестров В.Ш. // Клин.мед. — 1990. — №10. — С.105-111.
6. Сулейманов С.Ш. // Тер.арх. — 1989. — №3. — С.72-75.
7. Chretien J.// chest. — 1989. — vol.96, №3. — P.316-317.
8. Bolming W., Koch H.P., Mu Uer H. // Therapiewoche. — 1989. — Vol.39, №29. — S.2069 — 207 y.
9. Davis R.M., Novotay Th.E // Am.Rev.Respir. Dis. — 1989. — vol.140.№3. — P.82-84.
10. Postma D.S., Sluiter H.J.// am.Rev.Respir.Dis. — 1989. — Vol.120, №3. — p.100-105.

Світлана Яців,

асистент кафедри англійської філології,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Svitlana Yatsiv,

instructor of the department of English philology,
the Precarpathian National University
after Vasyl Stefanyk

УДК 371.7 (292.451/.454)

РЕКРЕАЦІЙНО-ОЗДОРОВЧІ ТА КРАЄЗНАВЧІ МОЖЛИВОСТІ КАРПАТ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ДЛЯ ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

RECREATIONAL, HEALTHY AND REGIONAL ETHNOGRAPHY RESOURCES OF CARPATHIANS AND USING THEM FOR PHYSICAL DEVELOPMENT AND UPRISING CHILDREN

This article is devoted to the recreational and healthy process in Carpathians and deals with the aim and the tasks for summer. It shows us the traditions and resources for upbringing children. The educational process plays the main role for pupils' physical development.

Key words: regional ethnography, recreational, Carpathians, traditions

З весною починається час подорожей та масових екскурсій по рідній країні та краю. Потяг до подорожей є нині прикметою часу. В сучасному сенсі туризм постає не тільки як активна форма відпочинку, але й як ефективний засіб пізнання, підвищення освітнього та культурного рівня людини. Стрімке зростання питомої ваги міського населення і процес урбанізації збільшують потребу в активному відпочинку, у зміні умов життя для зняття фізичної перевтоми і нервових перевантажень. Особливу увагу суспільство приділяє оздоровленню наших дітей, для яких існує такий прекрасний дитячо-оздоровчий заклад влітку. У слові «табір» для кожної дитини поєднується романтика нового і незвіданого, творчий пошук і мрії, радісні хвилини перемоги, сонячні дні і довгі світлі вечори, полум'я вогнища, почуття дитячої і дорослої вірності у чудовій країні дитинства.

Практика дитячо-оздоровчих таборів гірського середовища показує, що тільки там, де краєзнавчо-пошукову та екскурсійну роботу розглядають як різновидність оздоровчої та пізнавальної роботи, де за туризм вболіває весь педагогічний колектив закладу, — там на явні не тільки продумана система роботи з оволодіння дітьми туристичних навичок, але і відчуваються серйозні успіхи у патріотичному вихованні дітей.

Краєзнавчо-пошукова та рекреаційно-оздоровча робота передбачає наступні питання:

- планування цілей і задач на літо, традиції оздоровчого закладу, його місцеві умови і можливості в туристичній роботі;
- продумуються походи та екскурсії з кожною віковою групою, основні маршрути походів;
- плануються також туристичні зльоти, естафети, дні туризму, свята, краєзнавчі вікторини, КВК.

Зміст роботи кожного загону визначається, в першу чергу, виходячи з тих завдань, які стоять перед школярами в цілому, специфікою табору, його природним і соціальним оточенням, врахуванням інтересів самих дітей. При цьому важливий самовибір програми діяльності загону, його конкретних справ, які б давали користь і покращували навколишнє життя. Це можуть бути справи, пов'язані з екологією, пошуковою та рекреаційно-оздоровчою роботою і т. д.

Програма діяльності дитячо-оздоровчих закладів може ділитися і на такі напрями, як «Стежинами батьківського краю», «Екологія і праця», «Народна творчість», «Я — громадянин», «Спорт». Наприклад, вся робота таборів гірського регіону може здійснюватися за такими напрямками:

1. Ми і рідний край.
2. Ми і світ.
3. Екологія і праця.
4. Спорт і туризм.
5. Народна творчість.

Такі напрями роботи охоплюють весь спектр взаємовідносин дитини з навколишнім середовищем, що дає їй право добровільного вибору різних видів діяльності, самостійність і можливість практичної перевірки набутих знань і навичок. Серед педагогічно ефективних і цікавих форм роботи, на наш погляд, є запровадження в таборах профільних загонів і так званих «літніх уроків», мета яких — дати дітям певні знання з різних видів діяльності (туризм і краєзнавство, історія рідного краю, екологія). Такі знання діти отримують в ході спеціальних занять, що проводяться протягом першого тижня табірної зміни, а пізніше на основі цього створюються творчі об'єднання, що дає змогу виявити дитячі можливості та уподобання. Оскільки дані заклади розташовані у мальовничих місцях Карпат, можна запропонувати дітям програму вивчення історії населених пунктів:

I. Виникнення населених пунктів

1. Перша письмова згадка, перекази, легенди, які пов'язані з виникненням населеного пункту.
2. Географічно-природниче розташування міста (села).
3. Походження назви (чи існувала інша?) населеного пункту. Топонімічні назви його околиць і кутків.
4. Археологічні пам'ятки та знахідки доісторичного періоду.

II. Сторінки літопису населеного пункту до XIX ст.

1. Життя поселенців у період середньовіччя.
2. Участь жителів в антифеодальних рухах.
3. Могили, історичні пам'ятки, дані про видатних і відомих жителів населеного пункту.
4. Розвиток культури та освіти.

III. Історія населеного пункту в XIX-XXст.

1. Участь жителів у світових війнах, національно-визвольних змаганнях.
2. Діяльність культурно-освітніх організацій, товариств.
3. Еміграція жителів.
4. Життя і діяльність відомих людей — уродженців населеного пункту.
5. Участь жителів у національному відродженні та новітніх організаціях на сучасному етапі.

IV. Пам'ятники та визначні місця населеного пункту.

Історико-архітектурні та етнографічні пам'ятники на території населеного пункту. Некрополь.

Фольклор, традиційні національні свята та обряди. Побут та звичаї.

Розвиток народних художніх промислів. Родовід сім'ї або інших відомих родин населеного пункту.

V. Список використаної літератури та джерел.

VI. Додатки (ілюстрації, схеми, малюнки, фотографії XIX — XX ст.; оригінали або фотокопії різних документів до історії населеного пункту; археологічні, нумізматичні матеріали; старі листівки, газети, журнали, підручники; спогади старожителів з історії та етнографії населеного пункту тощо).

Хотілося б звернути увагу на окремі свята та обряди Гуцульщини, тісно вплетені у річний господарський цикл горян. Вони збереглися майже до наших днів.

Одним із яскравих громадських свят на Гуцульщині був «полонинський хід», «полонинський вихід» чи «ухід полонинський».

Виганяли худобу на гірські пасовища після свята Юрія (6 травня). Свято «полонинського ходу» завжди відбувалося в урочистій обстановці і супроводжувалося цілою низкою звичаїв та обрядів.

Перед виходом стріляли з рушниць і пістолів, кричали при цьому: «Би літо боже повитати!» Зігнавши всю худобу, помолившись, вирушали на полонину.

Важко простежити генезис свята полонинського ходу. Він сягає сивої давнини. Про це свідчить і те, що в ньому збереглося багато слідів первісно релігійного уявлення предків-пастухів.

Полонинський хід зазнав і релігійного впливу. Це свято служителі культу намагалися підпорядкувати церкві. Тому і спостерігаються релігійні нашарування: посвячення попом худоби в день полонинського ходу, обрядове кроплення «свяченою водою» стаї, кошар, овець на полонині, виконання вівчарями церковних молитов, щоб добре літувалося і не було втрат худоби на полонині, тощо. Але християнська церква не могла зламати народної традиції, і гуцули відзначають полонинський хід як своє радісне народне весняне свято вигону худоби на гірські пасовища.

Урочисто відзначали на Гуцульщині свято Юрія. Юрій вважався охоронцем і покровителем худоби від різних хвороб.

Вже увечері, напередодні свята Юрія, селяни розпалювали на подвір'ї біля стаєнь, на воротах або в загородах, де ночувала худоба, «куруще», до якого кидали гнілі тріски, старі рвані постолі, щоб більше було диму. За народним повір'ям, дим не допускає відьом до худоби.

На галицькій Гуцульщині для такого багаття заготовляли сухий хмиз і якнайбільше терну («глогу»), «аби уроки маржини не чипалиси, як глогу не чипаєсь нічо!». Підклавши під терен сіно з-під маржини («давнини»), запалювали його, примовляючи: «Господи, дай тільки багато маржини, кілька будет попїлу з цієї ватри». Як тільки дим піднімався вгору, віщували, що з того боку прийде маржина, в котрий повертається дим.

Вночі хтось із родини стеріг це вогнище, щоб ніхто не взяв із нього вуглика, бо забрав би і молоко.

Попіл, що залишився, розсівали по царині, аби корови і вівці, споживаючи сіно з неї, «давали велико молока, прудко множилися, пишно котилися та аби кожда маржина чінила по двоє».

Наявність цілого ряду специфічних факторів Прикарпатського регіону вплинула на особливості краєзнавчої роботи. Це своєрідність побуту, звичаїв, обрядів, свят, вірувань, етнічних груп, наявність особливого говору, своєрідність історії краю в результаті тривалого перебування його під пануванням Австро-Угорщини, Польщі.

На Прикарпатті — 15 міст, 25 селищ, 805 сіл. Область поділяється на 14 адміністративних районів. Івано-Франківськ, Коломия, Калуш, Яремча та Болехів — це міста обласного підпорядкування.

Івано-Франківська область займає площу 13,9 тис. кв. км. Вона простягається із заходу на схід на 170 км, з півночі на південь — на 220 км. Населення області становить 1466,8 тис, з них міського населення — 639,2 тис, сільського — 827,6 тис. Густота населення становить 98 чол. на 1 кв. км. На північному заході Івано-Франківська область межує з Львівською областю, на північному сході — з Тернопільською, на південному сході — з Чернівецькою, на південному заході — з Закарпатською, на півдні — з Румунією.

За характером рельєфу територія області ділиться на гірську частину (гори Карпати), передгірську (Прикарпаття) і рівнинну (Придністров'я).

Українські Карпати — гори середньої висоти. Найвища вершина Карпат — гора Говерла (2061 м), яка знаходиться на Чорногірському хребті.

В області 629 тис. га, або 43% всієї території, зайняті лісом, в якому ростуть дуб, бук, граб, клен, ясен, береза, ялина європейська, ялина біла, тис та ін. Всього на території області налічується понад 3000 видів рослин, з них 500 — лікарські; 240 найменувань рослин більше ніде не ростуть.

Заповідниками та заказниками охоплено 95,1 тис. га, або 6,8% території.

В області протікає 5 річок довжиною більше 100 км, 188 річок, довжина яких сягає більше 10 км, і 8 тис річок довжиною від 2 до 10 км. Загальна довжина всіх річок Прикарпаття понад 15,7 тис. км, з них Дністер має довжину 1362 км, Прут — 910 км, Лімниця — 122 км, Свіча — 107 км.

Водосховищ і ставків в області 446 загальною площею 1,24 тис. га об'ємом води 7,8 млн. куб. м. Найбільше водосховище — Бурштинське море. На Прикарпатті — 2 природні гірські озера: Лебедине озеро (Косівський район) і Несамовите (Чорногірський хребет).

Запас води становить 29,3 % від загальних запасів води України.

Мінерально-сировинна база області представлена 160 родовищами, що зберігають 24 види корисних копалин (без врахування торфу).

Тваринний світ багатий і різноманітний. Він представлений 71 видом ссавців, 16 видами земноводних, 11 видами плазунів, 322 видами птахів. 21 представника тваринного світу занесено до Червоної книги України. На території Прикарпаття водяться такі копитні тварини: олень, кабан, козуля, лань, муфлон, зубр; хутрові: білка, заєць, куниця, лисиця, ондатра, норка, бобр, рись, дикий кіт, борсук, чорний тхір, видра, ведмідь; птахи: рябчик, куріпка та ін.

Прикарпаття було заселене приблизно 1000 років тому білими хорватами і тиверцями. У 981 році територія увійшла до складу Київської Русі. Після її розпаду в 1199 році утворилось Галицьке князівство, а пізніше — Галицько-Волинське князівство.

Найбільшого розквіту князівство набуло в 13 ст. за часів князювання Данила Романовича.

Боротьба народу Прикарпаття за своє національне та соціальне визволення ніколи не припинялася. Ось основні віхи національно-визвольних змагань: 1387р. — приєднання Прикарпаття до Польщі, 1772р. — приєднання до складу Австрійської монархії. 13 листопада 1918 року проголошено Західноукраїнську народну республіку. У 1919 році — окупація польськими військами. 17 вересня 1939 року — вступ Червоної Армії на територію області. У червні 1941 року німецькі війська захопили всю територію Прикарпаття. У жовтні 1944 року область була повністю звільнена від німецьких окупантів. 24 серпня 1991 року Верховна Рада України прийняла Акт про незалежність України, а 1 грудня 1991 року відбувся Всеукраїнський референдум. В області за незалежність висловилися 98,42% громадян, що взяли участь у голосуванні.

1. Щур Ю. В., Дмитрук О. Ю. Спортивно-оздоровчий туризм. — Київ, 2002.
2. Останец А. А. Педагогика туристско-краєведческой роботи в школе. — М.: Педагогика, 1985.
3. Приступа Є. Народна фізична культура українців. — Львів, 1995.

Олександр Бубен,

голова Правління ВАТ «Прикарпаттяобленерго»,
депутат Івано-Франківської обласної ради

Oleksandr Buben,

Head of Management Board
of OJSC «Prykarpattyablenerho»

ПРО ЕЛЕКТРОБЕЗПЕКУ ДІТЯМ ГІРСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ РОЗПОВІСТЬ «ВОЛЬТИК-СУПЕРАГЕНТ»

ВАТ «Прикарпаттяобленерго» є однією із передових енергетичних компаній України, які постачають електроенергію народному господарству та мешканцям — несуть світло в оселі людей. Поряд із професійною діяльністю, енергетики багато уваги приділяють проектам, що мають соціальне спрямування — сприяють розвитку народних традицій, підтримують молодіжний спорт, допомагають соціально незахищеним тощо.

Враховуючи специфіку своєї роботи, в останні роки компанія багато уваги приділяє дитячій електробезпеці. Для компанії важливо, щоб кожен, навіть найменший споживач, знав правила безпечного користування електроенергією і дотримувався їх. Адже сьогодні багато дітей залишаються без нагляду дорослих і тому часто наражаються на небезпеку. Найбільш актуальною є така проблема для сільських населених пунктів, зокрема у гірській місцевості. З одного боку, саме тут увагу дорослих більше відволікає ведення домашнього господарства, з іншого — частішим є виїзд батьків на заробітки. А самостійно діти не завжди можуть усвідомити, яку небезпеку несуть невміння поводитись з електроприладами чи неправильна поведінка поблизу ліній електропередавання, трансформаторних підстанцій та інших об'єктів електроенергетики.

Тому фахівці ВАТ «Прикарпаттяобленерго» шукають відповіді на важливе питання: яким чином найкраще донести до дітей інформацію про небезпеку від електричного струму. Щоб нагадувати молодшим школярам про існуючі ризики, в обласній пресі було відкрито сторіночку про Лампусика — героя, який розповідав дітям про природу електричного струму, історію вивчення та використання електроенергії. Вже традиційною стала акція, що проводиться компанією напередодні літніх канікул до Дня захисту дітей, — «Літо зустрічай, про безпеку пам'ятай!» Кілька років поспіль до сучасного кінотеатру енергетики запрошують вихованців спеціалізованих шкіл та інтернатів області. Окрім розваг, конкурсів та завдань з електробезпеки, дарують дітям улюблений мультфільм.

Турбуючись про безпеку дітей, компанія дійшла висновку, що зменшити ризики може видання для дітей цікавої художньої книги, яскраво ілюстрованої і привабливої. Спершу було проведено обласний конкурс на кращу розповідь з дитячої електробезпеки. У ньому взяло участь 45 учасників віком від 10 до 70 років з різних населених пунктів України. Компетентне журі найкращим визнало твір івано-франківської дитячої письменниці Надії Пристай. До твору, що став переможцем, молодій львівській художниці Дарині Тимоніній було замовлено ілюстрації. Тож незабаром усі бібліотеки навчальних закладів області отримають чудове і дуже корисне видання «Вольтик-суперагент». Ілюстрована електробезпека для дітей», в якому у цікавій формі пригод суперагента Вольтика розповідається про правила безпечної поведінки з електроприладами та електрообладнанням.

Тож тепер найскладніші правила електробезпеки діти зможуть вивчати завдяки порадам суперагента Вольтика. Фантастичний гість планети Земля знайомиться із багатьма хлопчиками та дівчатками і стає свідком різноманітних пригод. Ім'я суперагента походить від слова «вольт» — одиниці основної характеристики струму — напруги. Тому про електроенергію він знає усе.

Планується і подальше творче використання книги. За пропозицією ВАТ «Прикарпаттяобленерго», розповідь про Вольтика буде покладено в основу дитячої лялькової вистави. Тож завдяки такій співпраці маленькі глядачі Івано-Франківського обласного театру ляльок імені М.Підгірянки також зможуть відкрити для себе таємниці електроенергії та правила поводження з нею.

«Немає більшої цінності на землі, ніж людина, її життя та здоров'я, — переконаний Голова Правління ВАТ «Прикарпаттяобленерго» Олександр Бубен. — І якщо на виробництві для захисту людини від небезпеки існує система охорони праці, то в побуті кожен сам повинен подбати про себе. У цій ситуації саме діти є найбільш

вразливими. Важливо, щоб наші діти не тільки знали правила безпечної поведінки в різних життєвих ситуаціях, а й виконували їх. Упевнений, що симпатичний герой Вольтик допоможе дітям давати правильну оцінку обставинам, навчить їх завчасно передбачати небезпеку, уникати її та застерігати себе від невіправданого ризику».

Щоб поставити надійний заслін від дитячого травматизму, слід об'єднати зусилля енергетиків, батьків та педагогів. У вихованні поважного ставлення до безпеки людини, формуванні у підростаючого покоління світоглядних та етичних основ здорового способу життя дуже великим кроком уперед є уроки з основ безпеки життєдіяльності людини. Тому є потреба в детальному опрацюванні тем з електробезпеки на таких уроках, проведенні додаткових виховних заходів (зустрічей із цікавими людьми, бесід, конкурсів малюнків, вікторин, відкритих уроків на виробництві, екскурсій на підприємство тощо). На думку ВАТ «Прикарпаттяобленерго», видана дитяча книга є хорошою основою для творчих розробок педагогів у цьому напрямі. Таким чином спільно можна захистити найбільш вразливих користувачів електроенергії — наших дітей.

ПРАВИЛА СУПЕРАГЕНТА ВОЛЬТИКА

- * Електричні прилади та проводи, штепсельні розетки та вимикачі слід витирати сухою ганчіркою! Не можна торкатися мокрими руками цоколя увімкненої лампочки, витирати на ній пил під час горіння.
- * Щоб загасити електроприлади, що загорілися, треба спершу вимкнути струм! Не варто користуватися електротехнікою, коли дорослих немає вдома.
- * Для ремонту електроприладів треба вимкнути їх з розетки! Розбирати та розглядати з цікавості увімкнену електротехніку небезпечно для життя! Замінювати лампи та ремонтувати електричні прилади можна лише у присутності дорослих.
- * Дітям забороняється гратися із штепсельними розетками, вставляти в них сторонні предмети. Не можна залишати маленьких дітей без нагляду поблизу електроприладів та розеток.
- * Не можна вбивати цвяхи у стіну в місцях, де може бути прокладена прихована електропроводка.
- * Щоб уберегтися від ураження електричним струмом, забороняється наповнювати водою увімкнені в електромережу чайники, кавоаварки, праски.
- * Обірваний електропровід слід обійти стороною. Не можна торкатися його руками чи іншими предметами!
- * Забороняється залазити на опори, запускати під проводами повітряних зміїв, кидати на проводи різні речі.
- * Ні в якому разі не можна заходити на територію та в приміщення трансформаторних підстанцій, підніматися на електрообладнання.

Різні дороги ведуть нас у житті. Та на який би шлях не довелося ступити, головне — бажання рухатися, змінювати світ довкола себе і змінюватись самому.

Дорога не буває марною, як усе в житті має своє призначення. Тому що дорога — це напрям і суть будь-якого руху.

Дорога не буває темною, як день не буває без сонця. Тому що дорога — це наближення до мети, яка світить серед буденності.

Дорога не буває легкою, як доля не буває без випробувань. Тому що завдяки труднощам на шляху ми пізнаємо сенс та гармонію життя.

Уся повнота життя дається тільки завдяки змінам, руху та перетворюванню. Життя — це нелегка дорога, на якій стану нерухомості не існує. Є дорога — треба йти!

* * * * *

Different roads lead us through our lives. But no matter what road you choose, the main thing is the desire to move, to change the world around you and to change yourself.

The road is never in vain, the same as everything in life has got its designation. That is because road is the direction and essence of any movement.

The road is never dark, as there is no day without sun. That is because road means approaching one's goal which illuminates everyday life.

The road is never easy as there is no destiny without ordeals. That is because due to hardships in our lives we perceive sense and harmony of life.

Integrity of life is provided only due to changes, movement and transformations. Life is an uneasy road in which there is no immovable state. There is a road — and one should take it!

- * З приводу замовлення книг «Вольтик-суперагент. Ілюстрована електробезпека для дітей» та налагодження співпраці у проведенні просвітницької роботи з дитячої електробезпеки звертайтеся у відділ інформаційної політики ВАТ «Прикарпаттяобленерго» за тел: +38(0342) 59-42-64, e-mail: proe@oe.if.ua (начальник відділу Андрусечко Н.В.).

Олександр Бубен,

голова Правління ВАТ «Прикарпаттяобленерго»,
депутат Івано-Франківської обласної ради

Oleksandr Buben,

Head of Management Board
of OJSC «Prykarpattyaoblenerho»

ПРО ЕЛЕКТРОБЕЗПЕКУ ДІТЯМ ГІРСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ РОЗПОВІСТЬ «ВОЛЬТИК-СУПЕРАГЕНТ»

ВАТ «Прикарпаттяобленерго» є однією із передових енергетичних компаній України, які постачають електроенергію народному господарству та мешканцям — несуть світло в оселі людей. Поряд із професійною діяльністю, енергетики багато уваги приділяють проектам, що мають соціальне спрямування — сприяють розвитку народних традицій, підтримують молодіжний спорт, допомагають соціально незахищеним тощо.

Враховуючи специфіку своєї роботи, в останні роки компанія багато уваги приділяє дитячій електробезпеці. Для компанії важливо, щоб кожен, навіть найменший споживач, знав правила безпечного користування електроенергією і дотримувався їх. Адже сьогодні багато дітей залишаються без нагляду дорослих і тому часто наражаються на небезпеку. Найбільш актуальною є така проблема для сільських населених пунктів, зокрема у гірській місцевості. З одного боку, саме тут увагу дорослих більше відволікає ведення домашнього господарства, з іншого — частішим є виїзд батьків на заробітки. А самостійно діти не завжди можуть усвідомити, яку небезпеку несуть невміння поводитись з електроприладами чи неправильна поведінка поблизу ліній електропередавання, трансформаторних підстанцій та інших об'єктів електроенергетики.

Тому фахівці ВАТ «Прикарпаттяобленерго» шукають відповіді на важливе питання: яким чином найкраще донести до дітей інформацію про небезпеку від електричного струму. Щоб нагадувати молодшим школярам про існуючі ризики, в обласній пресі було відкрито сторіночку про Лампусика — героя, який розповідав дітям про природу електричного струму, історію вивчення та використання електроенергії. Вже традиційною стала акція, що проводиться компанією напередодні літніх канікул до Дня захисту дітей, — «Літо зустрічай, про безпеку пам'ятай!» Кілька років поспіль до сучасного кінотеатру енергетики запрошують вихованців спеціалізованих шкіл та інтернатів області. Окрім розваг, конкурсів та завдань з електробезпеки, дарують дітям улюблений мультфільм.

Турбуючись про безпеку дітей, компанія дійшла висновку, що зменшити ризики може видання для дітей цікавої художньої книги, яскраво ілюстрованої і привабливої. Спершу було проведено обласний конкурс на кращу розповідь з дитячої електробезпеки. У ньому взяло участь 45 учасників віком від 10 до 70 років з різних населених пунктів України. Компетентне журі найкращим визнало твір івано-франківської дитячої письменниці Надії Пристай. До твору, що став переможцем, молодій львівській художниці Дарині Тимоніній було замовлено ілюстрації. Тож незабаром усі бібліотеки навчальних закладів області отримають чудове і дуже корисне видання «Вольтик-суперагент». Ілюстрована електробезпека для дітей», в якому у цікавій формі пригод суперагента Вольтика розповідається про правила безпечної поведінки з електроприладами та електрообладнанням.

Тож тепер найскладніші правила електробезпеки діти зможуть вивчати завдяки порадам суперагента Вольтика. Фантастичний гість планети Земля знайомиться із багатьма хлопчиками та дівчатками і стає свідком різноманітних пригод. Ім'я суперагента походить від слова «вольт» — одиниці основної характеристики струму — напруги. Тому про електроенергію він знає усе.

Планується і подальше творче використання книги. За пропозицією ВАТ «Прикарпаттяобленерго», розповідь про Вольтика буде покладено в основу дитячої лялькової вистави. Тож завдяки такій співпраці маленькі глядачі Івано-Франківського обласного театру ляльок імені М.Підгірянки також зможуть відкрити для себе таємниці електроенергії та правила поводження з нею.

«Немає більшої цінності на землі, ніж людина, її життя та здоров'я, — переконаний Голова Правління ВАТ «Прикарпаттяобленерго» Олександр Бубен. — І якщо на виробництві для захисту людини від небезпеки існує система охорони праці, то в побуті кожен сам повинен подбати про себе. У цій ситуації саме діти є найбільш

вразливими. Важливо, щоб наші діти не тільки знали правила безпечної поведінки в різних життєвих ситуаціях, а й виконували їх. Упевнений, що симпатичний герой Вольтик допоможе дітям давати правильну оцінку обставинам, навчить їх завчасно передбачати небезпеку, уникати її та застерігати себе від невіправданого ризику».

Щоб поставити надійний заслін від дитячого травматизму, слід об'єднати зусилля енергетиків, батьків та педагогів. У вихованні поважного ставлення до безпеки людини, формуванні у підростаючого покоління світоглядних та етичних основ здорового способу життя дуже великим кроком уперед є уроки з основ безпеки життєдіяльності людини. Тому є потреба в детальному опрацюванні тем з електробезпеки на таких уроках, проведенні додаткових виховних заходів (зустрічей із цікавими людьми, бесід, конкурсів малюнків, вікторин, відкритих уроків на виробництві, екскурсій на підприємство тощо). На думку ВАТ «Прикарпаттяобленерго», видана дитяча книга є хорошою основою для творчих розробок педагогів у цьому напрямі. Таким чином спільно можна захистити найбільш вразливих користувачів електроенергії — наших дітей.

ПРАВИЛА СУПЕРАГЕНТА ВОЛЬТИКА

- * Електричні прилади та проводи, штепсельні розетки та вимикачі слід витирати сухою ганчіркою! Не можна торкатися мокрими руками цоколя увімкненої лампочки, витирати на ній пил під час горіння.
- * Щоб загасити електроприлади, що загорілися, треба спершу вимкнути струм! Не варто користуватися електротехнікою, коли дорослих немає вдома.
- * Для ремонту електроприладів треба вимкнути їх з розетки! Розбирати та розглядати з цікавості увімкнену електротехніку небезпечно для життя! Замінювати лампи та ремонтувати електричні прилади можна лише у присутності дорослих.
- * Дітям забороняється гратися із штепсельними розетками, вставляти в них сторонні предмети. Не можна залишати маленьких дітей без нагляду поблизу електроприладів та розеток.
- * Не можна вбивати цвяхи у стіну в місцях, де може бути прокладена прихована електропроводка.
- * Щоб уберегтися від ураження електричним струмом, забороняється наповнювати водою увімкнені в електромережу чайники, кавоаварки, праски.
- * Обірваний електропровід слід обійти стороною. Не можна торкатися його руками чи іншими предметами!
- * Забороняється залазити на опори, запускати під проводами повітряних зміїв, кидати на проводи різні речі.
- * Ні в якому разі не можна заходити на територію та в приміщення трансформаторних підстанцій, підніматися на електрообладнання.

Різні дороги ведуть нас у житті. Та на який би шлях не довелося ступити, головне — бажання рухатися, змінювати світ довкола себе і змінюватись самому.

Дорога не буває марною, як усе в житті має своє призначення. Тому що дорога — це напрям і суть будь-якого руху.

Дорога не буває темною, як день не буває без сонця. Тому що дорога — це наближення до мети, яка світить серед буденності.

Дорога не буває легкою, як доля не буває без випробувань. Тому що завдяки труднощам на шляху ми пізнаємо сенс та гармонію життя.

Уся повнота життя дається тільки завдяки змінам, руху та перетворюванню. Життя — це нелегка дорога, на якій стану нерухомості не існує. Є дорога — треба йти!

* * * * *

Different roads lead us through our lives. But no matter what road you choose, the main thing is the desire to move, to change the world around you and to change yourself.

The road is never in vain, the same as everything in life has got its designation. That is because road is the direction and essence of any movement.

The road is never dark, as there is no day without sun. That is because road means approaching one's goal which illuminates everyday life.

The road is never easy as there is no destiny without ordeals. That is because due to hardships in our lives we perceive sense and harmony of life.

Integrity of life is provided only due to changes, movement and transformations. Life is an uneasy road in which there is no immovable state. There is a road — and one should take it!

- * З приводу замовлення книг «Вольтик-суперагент. Ілюстрована електробезпека для дітей» та налагодження співпраці у проведенні просвітницької роботи з дитячої електробезпеки звертайтеся у відділ інформаційної політики ВАТ «Прикарпаттяобленерго» за тел: +38(0342) 59-42-64, e-mail: proe@oe.if.ua (начальник відділу Андрусечко Н.В.).

Лариса Сливка,

асистент кафедри теорії та методики
початкової освіти,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,

Larisa Sliyka,

assistant, Chair of Theory and Methods
of Elementary Education,
the Precarpathian university named
after Vasyl Stefanyk

УДК 37.011.33: 613

МОДЕЛЬ ВИХОВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

THE MODEL OF UPBRINGING THE HEALTHY WAY OF LIFE

The article reveals the main principles of theoretical and practical experience of upbringing the healthy way of life presented by native educational of Western Ukraine (1919-1939). This experience can be successfully used nowadays in educational practice of highland schools.

Key words: upbringing the healthy way of life, schools of the highland region.

Актуальність. Сьогодні гостро стоїть проблема формування нової особистості, яка б водночас володіла міцними знаннями та вміннями, широким культурним і політехнічним світоглядом, вміла користуватися новітніми технологіями та була здоровою і вела здоровий спосіб життя. Соціальний запит на здоров'я, характерний для сучасного етапу становлення України як європейської держави, розглядається сьогодні як питання загальнодержавного масштабу.

Проблема виховання здорового способу життя школярів перебуває в центрі уваги вітчизняних науковців, про що свідчить низка захищених дисертацій з порушеної проблеми, численні фундаментальні роботи із питань охорони, збереження й зміцнення здоров'я, запровадження в Україні різноманітних програм формування здорового способу життя. Як засвідчують наукові джерела, завдання створення умов для збереження і зміцнення здоров'я підрастаючого покоління доцільно розв'язувати, використовуючи водночас як інноваційні технології, так і унікальну педагогічну спадщину минулого, оскільки тільки взаємозв'язок попереднього досвіду та сучасних нових підходів дадуть позитивні результати в розв'язанні означеної проблеми.

Постановка проблеми. Сучасні науковці все частіше звертаються до історичного досвіду, педагогічної спадщини минулого задля переосмислення та творчого втілення їхніх ідей щодо порушеної проблеми в освіту й виховання підрастаючого покоління (В.Бобрицька, О.Вашенко, В.Величко, В.Вогралик, А.Грандо, А.Ізуткін, В.Коган, В.Лавриненко, Є.Пристапа, Л.Сущенко, А.Цюсь та ін.). Чимало теоретичних положень, сформульованих у минулому, не втратили свого значення і сьогодні, але рівень розробки цієї проблеми в контексті західноукраїнської педагогічної думки та освітньої практики 20 — 30-х років ХХ ст. не можна вважати достатнім.

Метою статті є висвітлення основних засад теоретичного та практичного досвіду виховання здорового способу життя, репрезентованого вітчизняними освітніми діячами Західної України (1919-1939 рр.), який за умов педагогічної доцільності може бути використаний сьогодні в освітній практиці гірської школи.

Основний зміст статті. Наукові дослідження сьогодення у царині порушеної проблеми засвідчують, що ефективність розв'язання проблеми виховання здорового способу життя школярів залежить від комплексу факторів, серед яких удосконалення навчально-виховного процесу, створення здорового середовища та позитивного мікроклімату в колективі навчального закладу, забезпечення школярів відповідними умовами посідають головне місце. Так, у Законі України «Про загальну середню освіту» наголошується на тому, що загальноосвітній навчальний заклад повинен створити безпечні та нешкідливі умови навчання, режим роботи, умови для фізичного розвитку та зміцнення здоров'я, формувати гігієнічні навички та засади здорового способу життя [1, с.15].

У розв'язанні означених завдань доцільно використовувати прогресивні традиційні підходи, які нагромаджувалися українським народом упродовж віків, унікальну педагогічну спадщину минулого, яка є невичерпним джерелом думок, поглядів і теорій. Відроджуючи ці надбання за сучасних умов, доцільно врахувати досвід освітян Західної України міжвоєнного періоду, оскільки в ньому досить яскраво репрезентовані багатолітні пошуки й здобутки педагогів, громадсько-культурних діячів у розв'язанні питань виховання здорового способу життя української молоді.

Катастрофічний стан здоров'я українського населення краю та його санітарно-гігієнічне невігластво вимагали кропіткої, цілеспрямованої та систематичної роботи у цьому плані, яка покладалася насамперед на початкову

школу як найбільш масову і значущу в усій освітній системі. Актуалізовані джерела дають підстави стверджувати, що школу педагоги справедливо розглядали як осередок, де починається свідоме життя дитини, де водночас закладаються і знання, і національне виховання, оскільки тільки в ній «можна планово впливати на уяву та розум дитини в часі кількох років» [2, с. 119].

Звідси й окреслювалася роль і значення народної школи щодо виховання здорового способу життя. Її універсально в статті, «Про пропаганду гігієни»: «Коли зважимо, що народня школа є інституцією, через яку мусить перейти кожний горожанин, коли завважимо, що народня школа є кузнею, в якій вироблюється душа і тіло громадянина, що здоровля народних мас — це здоровля Нації, так зрозуміє кожний, що на пропаганду гігієни в народніх школах треба особливу звернути увагу» [3, с. 68].

Навчально-виховна діяльність у контексті збереження і зміцнення здоров'я школярів та прилучення їх до здорового способу життя охоплювала різні аспекти і розглядалася у комплексі функціонування різних чинників освітнього простору.

Виходячи з реального стану здоров'я дітей, лікарі та педагоги окреслювали свою практичну стратегію діяльності. З огляду на статистику захворюваності відповідно будували і роз'яснювально-профілактичну роботу. Вражає масштабність діяльності шкільного лікаря. Зокрема, у 1929-30 рр. в одній із львівських коєдукаційних шкіл (у таких школах навчалися і дівчата, і хлопці. — Л.С.) шкільним лікарем було проведено 9 гігієнічних бесід, 21 усна та 14 письмових гігієнічно-виховних порад. Лікарі відвідували вчительські наради, шкільні, «гігієністки» з метою санітарно-гігієнічного огляду здійснювали візити до осель учнів [4, с. 57]. На нашу думку, такий досвід доцільно використати в гірських школах, де актуалізується роз'яснювально-профілактична діяльність медичних працівників з огляду на віддаленість проживання дітей від медичного закладу.

До кола актуальних питань тодішніх педагогів віднесемо і заходи безпеки та санітарно-гігієнічний стан шкільних приміщень. Наголосимо, що увага до цього питання зумовлювалася не лише потребою безпеки життя і здоров'я школярів, але й розумінням його виховного впливу в контексті прилучення до здорового способу життя. Підтвердженням цього є, наприклад, рядки з «Подрібного справоздання управителя про стан науки й виховання в школі» приватної початкової школи товариства «Рідна школа» в м. Березани (1931): «Шкільне грище знаходиться при школі. Обведене довкола штахетами, а від вулиці високим парканом. Дітвора перебуває на ній із дижурним (-ою) учителем (-кою) підчас наукових перерв». Шкільні кімнати утримувалися «в найліпшому порядку так щодо чистоти, естетики та конечних середників, без яких оба названі виховуючі чинники не можуть мати для дітвори потрібного впливу» [5, с. 34], а обов'язком учителя було утримувати у класі чистоту: «Віддихаємо тут свіжим, чистим воздухом; поміст чисто заметений, стіл і лавки старанно постирані, таблиця стерта вохкою губкою» [6, с. 119].

У контексті досліджуваної проблеми заслуговує на увагу те, що особливого значення надавалося зовнішньому вигляду вчителя (мав бути «огрядно і чисто одітий») та стилю поведінки (повинен був учити «з погідним лицем і з повагою; з його уст не вийде ні одно слово, яке би обидило, ніжне чує, ні одно слово, яке би виставило дітий на напругу або сьміх, або виявило злість» [6, с. 120]). Як бачимо, такі вимоги до постаті вчителя є цілком співзвучні до сучасних ідей особистісно орієнтованого навчання і виховання, що в центр педагогічної діяльності ставлять емоційне, фізичне, соціальне благополуччя учнів, коли те, «що ми намагаємося робити, не повинно бути аморальним і не повинно бути злом». А це передбачає проектування і прогнозування освітніх результатів «в інтересах здоров'я дітей» [7, с. 5-6].

Відомо, що у тогочасних народних школах не було окремих годин, призначених виключно на виховання, тому воно здійснювалося під час проведення кожного уроку, у шкільному будинку і поза ним, на прогулянці тощо. Звичайно, це стосувалося і питань виховання здорового способу життя, яке розглядалося головню під призмю гігієнічного, фізичного і антиалкогольного виховання.

Про значення фізичного виховання в контексті плекання здоров'я не раз йшлося на сторінках тодішніх педагогічних часописів краю. Фізичне виховання мало не лише запобігати шкідливим впливам малорухомого життя, нездоровим гігієнічним умовам та односторонній фізичній праці, але повинно було фізично розвивати організм, виховувати силу волі, відвагу, витривалість, розвивати любов до природи, здоров'я дитини.

У школах ці завдання фізичного виховання реалізовувалися насамперед через уроки, руханки, «гімнастики», «тілоупражнения» (уроки фізичної культури. — Л.С.). У контексті вимог до уроків фізкультури щодо збереження здоров'я школярів слухними є настанови П.Франка про обов'язкове «провітрення салі перед лекцією руханки, щоби учні не дихали пилом»; про звільнення від занять фізично слабких дітей («епілептичних, недокровних, з недугами серця тощо»), «яким руханка, особливо деякі трудніші вправи, можуть пошкодити замість принести користь»; про те, що «під час поширення пошестей необхідно звернути увагу на температуру» та ін.; про те, що при всіх вправах необхідно дбати, щоб учні дихали носом, оскільки, з одного боку, «часто дихання устами це тільки погана привичка, від якої можна відзвичаїтися», а, з іншого боку, при такій нагоді легко відкрити дітей, хворих на деякі недуги горла та носа (поліпи, аденоїди) і спрямувати їх до лікаря; про те, що дітям «перекровленим, які легко дістають удар крові до голови, кровлення носа, заворот або й омління, необхідно давати тільки легкі вправи; про те, що усі звільнені від руханки «хоч і не вправляють — мусять перебувати на свіжім повітрі», бо «соняшні купелі заборонені тільки для хворих на серце» [8, с. 16].

У тодішніх методичних рекомендаціях чітко окреслено і вимоги до одягу для занять руханкою: «слід поступенно домагатися від учнів окремої одяги для руханки: штанці, сорочки з короткими рукавами, босо; на руханці одяга якнайлегша. Не слід вправляти в тісній та важкій одязі. Не можна вправляти бігів і скоків у чоботах. Не допустимі металеві пряжки, ланцюжки та ножики в кишенях — бо підчас вправ усе те грозить нераз поважною небезпекою» [8, с. 15], «по руханці» діти повинні були перебиратися і не вбирати «одягі на рух. строї» [9, с. 58].

Для шкіл гірської місцевості актуальними і сьогодні залишаються настанови П.Франка, яких дотримувалися в народних школах, про те, що якнайбільшу частину занять з фізичного виховання необхідно проводити на свіжому повітрі. Цікавою видається нам порада педагога про те, що можна за необхідності, «якщо це пов'язане з погодою», переставляти години руханки в тижні та міняти, їх із годинами хоч би співу» [8, с.15].

Як засвідчують архівні джерела, в народних школах не завжди були належні умови для занять фізкультурою (відсутність в багатьох початкових школах спеціального приміщення для цих занять або неналежний його стан). Утім, ідеться в тих же актуалізованих нами джерелах, учителі дбали про її проведення із дотриманням усіх санітарно-гігієнічних вимог: «Руханкової салі школа не має. Руханка відбувається правильно. В літні дні на шкільному грищі, або на великій площі Тва «Надія» в сусідстві школи. В зимі ходить дівтора на руханку до великої салі Тва «Надія» (приватна початкова школа т-ва, Рідна школа» в м.Бережани) [5, с.37].

Слід зазначити, що вчителі старалися заохочувати дітей до занять руханкою та поглиблення знань «на цім полі» за допомогою «додаткових руханкових вправ, забав і ігор в пополудневих годинах, принагідних поговірок на теми спортової гігієни» [9, с.26].

Однією з особливостей фізкультури було те, що ці уроки передбачали застосування народних традицій тіловиховання. Так, у Галичині «Програма в народних школах третього ступеня для дітей української національності» передбачала упровадження українських елементів і національних мотивів у виконання фізичних вправ: «В науці руханкових вправ треба в обсягу матеріялу, передбаченого в програмі для окремих клас, використовувати по змозі при кожній нагоді українські елементи й національні мотиви, головно в тих випадках, коли тілесні вправи виступають як кореляція з наукою української мови, історії чи природи в формі інсценізацій та разом із наукою співу в маршах, грах і народніх забавах, н. пр., у «гагілках», «купальських піснях», дожинкових, колядках і щедрівках» [10, с.31]. При вивченні цього предмета широко використовувалися народні ігри й забави П.Франка, І.Ющишина, О.Суховерської, які стали, фактично, методичними посібниками з питань проведення рухливих ігор у школах. Ці настанови вважаємо актуальними за сучасних умов розвитку гірської школи.

У сучасній науковій літературі йдеться про те, що рухова активність школярів повинна становити від 7 до 12 годин на тиждень. Тут же зазначається, що уроків фізичної культури явно недостатньо для реалізації рухової активності молодших школярів і наголошується на необхідності включення до режиму дня школяра інших видів рухової активності (ранкова гімнастика до шкільних занять, фізкультурні хвилини на уроках, рухливі ігри на перервах, щоденні заняття фізичними вправами тощо) [7, с.49].

Цю проблему, як показують архівні матеріали, намагалися розв'язати освітяни Західної України досліджуваної доби. Вони вважали, що завдання фізичного виховання необхідно реалізувати воднораз через руханку і «при помочі принагідних та спеціальних гутірок та прогульок» [9, с.25-26], а також через проведення десятихвилинних вправ перед початком уроків, використання, гімнастичних рухів», а також вдома у вільний час [11, с.7].

Вважаємо, що доцільно було б з огляду на загальний фізичний стан учнів (перевантаженість, швидка втомлюваність, екологічна ситуація тощо) та сприятливі природні умови гірської місцевості актуалізувати таку форму виховання здорового способу життя, як проведення 10-хвилинних вправ, які повсюдно проводили перед уроками або на великій перерві з метою, «відтяжати 1-годинні лекції», «розрухати й фізично заправити організм, поглибити віддих, прискорити обіг крові» [12, с.87]. Заслугують на увагу поради П.Франка щодо методики проведення цих вправ, до комплексу яких повинні обов'язково увійти «віддихові вправи, вправи рук і ніг», «короткі ігри (ніколи втомливі), забави зі співом». Цінним у контексті формування здорового способу життя є зауваження П.Франка про те, що ці «десятихвилинні вправи повинні дати дітям матеріял для щоденних вправ дома» [8, с.16].

У системі навчально-виховного процесу початкових шкіл міжвоєнного періоду чільне місце посідали природничі, краєзнавчі та інші «прогульки» (екскурсії. — Л.С.), організація та проведення яких були передбачені шкільним планом виховання.

Їх характерною особливістю було те, що, крім чітко окреслених наукових цілей, вони мали ще й виховне значення, особливо у контексті формування навичок здорового способу життя. Керуючись народними засадами здорового способу життя про те, що «розумна праця мусить чергуватися із розумним спочинком», педагоги краю вважали, що «день чи два проведені на лоні природи серед гір, лісів, піль та води», є найрозумнішим спочинком, при якому «відпочивають наші нерви, а тіло загартується та скріплюється». Тому, намагалися «виховати та вкорінити в учнів привички, замилування до здорових гор, забав та прогульок» [13, с.22].

Освітяни краю вважали, що вплив вчителя в контексті здоров'я дітей повинен «розтягатися» навіть і на батьків. У школах плідно працювали з батьками у цьому напрямі. Такі форми й методи співпраці школи і сім'ї в контексті виховання здорового способу життя заслуговують на особливу увагу з погляду ефективності навчально-виховного процесу гірської школи.

Значна увага питанням виховання здорового способу життя надавалася молодіжними товариствами. Оскільки молодіжні об'єднання мали у цьому контексті в своєму арсеналі схожі засоби впливу, докладніше ми розглянемо діяльність «Пласту».

Слід зазначити, що, на відміну від багатьох виховних систем, у «Пласті» відомий вислів «у здоровому тілі — здоровий дух» набував дійсної вартості. Розуміння фізичного виховання було іншим, аніж просто заняття спортом. Спорту, що мав за мету переважно лише розвиток м'язів, не надавалося в Пласті дуже великої уваги. При цьому на перше місце завжди ставилося здоров'я.

Окрім того, являючи собою оригінальний синтез філософсько-ідеологічних поглядів, унікальну педагогічну систему та чітко окреслений спосіб життя, «Пласт» повинен був стати чинником як фізичного, так і морального оздо-

ровлення нації. Тому вправи, ігри та забави, що складали зміст тілесного виховання, „повинні були поєднувати зміцнення здоров'я та м'язів із сталенням духу та свідомості» [14, с.57].

«Пласт» пропагував здоровий спосіб життя через різноманітні форми виховної роботи: ведення руханки і спортивних вправ і змагань, організацію тренувань, лекцій, театральних вистав, краєзнавчі прогульки, видання часописів і підручників, присвячених спортові, руханці і освіті тощо.

Об'єднуючи у свої осередки найбільш сміливу, активну частину учнівської молоді, застосовуючи цікаві форми праці оздоровчого спрямування, плідно працював «Пласт», організований педагогом Л.Бачинським на Закарпатті. Формування витривалості, фізичного гарту, волі учнів проходило під час походів, прогулянок дітей у вихідні дні околицями Ужгорода, Хуста, Севлюша, Мукачева, Рахова.

Для розвитку пластуна характерним були великий динамізм і постійний пошук нових форм діяльності, як, наприклад, створення необхідних передумов для організації в українському «Пласті» найменших — хлопців (вовченят) та дівчат (лисичок) до 14 років, в улад новаків. Ця вікова категорія пластунів проходила курс навчання по спеціальній програмі у формі бесід, розповідей, рухливих ігор, забав. На таких заняттях вони вивчали історію краю, України, «Пласту», розучували народні пісні, ігри, забави, танки і займалися загальнофізичними вправами.

Кращим на Закарпатті вважався зорганізований у грудні 1923 р. відділ при народній школі Берегова, де свій фізично-оздоровчий вишкіл проходили майже 80 вовченят і лисичок.

Окрім різного роду загальнофізичних вправ, складання пластунських іспитів, які вимагали фізичних навичок, спортивних змагань, ігор, у вихованні здорового способу життя в системі пластового виховання великого значення надавалося мандрівництву і таборуванню, оскільки, саме вони створювали всі необхідні умови для вишколу», вони були найкращим способом загартування тіла й духу. Вони давали усе, „до чого прагнув молодечий здоровий дух» [14, с. 149].

Закарпатські табори розташовувалися здебільшого на Рахівщині, Лугівщині біля Поляни, Ставного, Солочищині. Одним з найкращих в 20 — 30-х рр. ХХ ст. на Закарпатті став гуцульський табір біля Солотвина. У таких таборах, на лоні первісної гірської природи, у суворох, проте завжди веселих, умовах табірної життя, при неввибагливій, але здоровій їжі, через постійну фізичну працю, руханкові вправи, пластова молодь набиралася здоров'я, загартовувалася фізично на все життя» [14, с. 166].

З огляду на оздоровчі можливості Карпатських гір і їх використання для зміцнення здоров'я і розвитку дітей важко переоцінити вартість такої форми виховної роботи, як пластова мандрівництво і таборування.

Висновок. Отже, як засвідчують актуалізовані джерела, педагоги Західної України міжвоєнної доби ХХ ст. до проблеми виховання здорового способу життя підходили комплексно, вони були свідомі того, що можна у різний спосіб впливати на здоров'я учнів. Школа забезпечувала відповідну міру педагогічної допомоги учням у розвитку, користуючись сучасною термінологією, валеологічно-екологічних морально-ціннісних установок, ідеться про так званий інтегрований навчально-виховний процес, який системно формував цілісне світоглядне мислення учнів початкових шкіл та зумовлював наближення їх до ведення здорового способу життя.

Аналіз історичних джерел засвідчує, що основні засади, на яких базувалася модель виховання здорового способу життя у початкових школах Західної України 1920–1930-х років, можуть і повинні бути актуалізовані у практиці освітньої діяльності сучасної гірської школи: залучення дітей і молоді до участі в заходах, спрямованих на забезпечення і зміцнення здоров'я; активна діяльність дітей і спілкування з іншими людьми, насамперед з батьками, працівниками школи (психологами, соціальними педагогами, медичними працівниками) в контексті питань здорового способу життя; дотримання здорового способу життя вчителями, вихователями, медичними працівниками, батьками; просвітницька робота з батьками з означених питань; створення необхідних умов для формування навичок здорового способу життя; активізація діяльності шкільних медичних працівників у царині роз'яснювально-профілактичної роботи з батьками та учнями; повсякденне оздоровче виховання у школі, сім'ї та позашкільних організаціях.

1. Закон України «Про загальну середню освіту» // Нормативно-правове забезпечення навчально-виховного процесу в початковій школі. — Х.: Вид. група «Основа», 2006. — 464 с.
2. Перший Український Педагогічний Конгрес. 1935. — Львів: Накладом товариства «Рідна школа», 1938. — 249 с.
3. Про пропаганду гігієни в школі // Рідна школа. — 1934. — Ч.4-5. — С.68.
4. ЦДІАУ у м. Львові, ф.179, оп.1, спр.637 (Звіти Державної медичної консультації шкіл львівського округу про стан здоров'я шкільної молоді в 1929/1930 навч. році, т.II), 82 арк.
5. ЦДІАУ у м. Львові, ф.179, оп. 2, спр.94 (Справа про заснування та діяльність приватної початкової школи товариства «Рідна школа» в м. Бережани), 154 арк.
6. Образ доброї школи (За Лавр.Кельнером) // Барвінський О. Читанка для II року учительських скінарій. — 2-е вид. Переобл. і доп. — Львів, 1920. — С.119-121.
7. Гриньова М.В. Методика викладання валеології: Навчально-методичний посібник. — Полтава: АСМІ. — 2003. — 220 с.
8. Франко П. Фізичне виховання в народних школах I-го ступеня // Шлях виховання і навчання. — 1937. — Ч.1. — С.14-21.
9. ЦДІАУ у м.Львові, ф.296, оп.1, спр.1035 (Звіти, протоколи конференцій, заяви вчителів, листування та інші документи про діяльність 7-класної приватної школи ім. М.Шашкевича в Золочеві, т.VI), 65 арк.
10. Програми (в народних школах третього ступеня для дітей української національності) // Шлях виховання і навчання. — 1934. — Кн.1. — С.7-31.
11. ЦДІАУ у м. Львові, ф.179, оп. 2, спр.1828 (Звіти про діяльність початкової жіночої школи ім. Св.Анни у Львові, протоколи та історична довідка), 106 арк.
12. Сенюта І. Наука тілесних вправ у наукових програмах // Методика і шкільна практика (Додаток до «Учительського слова»). — 1935. — VI річник. — С.87-88.
13. Франко П. Прогульки і таборування // Шлях виховання і навчання. — 1937. — Ч.1. — С.21-24.
14. Савчук Б. Український Пласт. 1911 — 1939. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1996. — 264 с.

Світлана Замрозович

аспірантка,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Svetlana Zamrozevych

Candidate of the Precarpathian National University
named after Vasyl Stefanyk

УДК 373.29

ОРГАНІЗАЦІЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У МАЛОКОМПЛЕКТНИХ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ТА ШКОЛАХ ГІРСЬКОГО РЕГІОНУ

THE ORGANIZATION OF PHYSICAL EDUCATION OF PRESCHOOLS EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS AND SCHOOLS OF MOUNTAIN REGION

The problems of physical education are characterized in preschool educational establishment of small filling. The questions of the organization of pre school and junior school age are examined.

Характеризується проблема фізичного виховання в малокомплектному ДНЗ та малокомплектній школі. Розглядаються питання організації фізичного виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Ключові слова: сільський малокомплектний ДНЗ, сільська малокомплектна школа.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розбудови незалежної України малокомплектні і малонаповнені сільські школи в різних регіонах — як гірських, так і рівнинних — мають однакові проблеми. Однак гірське середовище відрізняється більш відчутною специфікою впливу на навчально-виховний процес. Тут віковічні традиції, звичаї, обряди, географічне середовище, спосіб господарювання, умови проживання активно впливають на розвиток дітей, їх світосприймання, світорозуміння, а також зумовлюють педагогічні підходи у навчанні й вихованні підростаючого покоління.

Сільська школа — це навчальний заклад, розташований у селі (селищі). Цим терміном об'єднані різні навчальні заклади: від тих, що знаходяться в приміських зонах, до найвіддаленіших від райцентру, від рівнинних до гірських; від малокомплектних до таких, що мають не менше двох паралельних 1-2 класів; від розташованих у пристосованих приміщеннях 200-річної давності до збудованих за останніми досягненнями й вимогами в галузях освіти та проектування [2, 23].

Значний внесок у дослідження теоретичних засад діяльності сільської школи зробили педагоги-класики П. П. Блонський, В. О. Сухомлинський, С. Т. Швацький, а також сучасні українські педагоги О. Я. Савченко, В. Г. Кузь, О. М. Коберник, В. М. Мадзігон, М. І. Романенко, Н. І. Шиян.

Ряд вчених розглядають теоретичні та практичні аспекти діяльності сільської школи, відображені в статтях, публікаціях, методичних рекомендаціях (О. О. Бражникова, І. С. Волощук, Г. Г. Леонтєва, В. В. Мелешко, Ш. Г. Осадчий).

Завдання сільської школи — зблизити дітей з перших років навчання в школі з природним середовищем, ефективно використати його для фізичного, психічного, соціального й духовного розвитку; допомогти дітям побачити навколишню дійсність у всій повноті, навчити правильно сприймати явища і предмети; зробити їх дослідниками [8, 44].

Мета статті — привернути увагу до проблем фізичного виховання в малокомплектному ДНЗ та малокомплектній школі.

У гірській місцевості більшість загальноосвітніх навчальних закладів I-II ступенів є однокласними (немає паралельних класів); збільшується кількість неповнокомплектних шкіл. У цих школах переважають здебільшого класи з малою наповнюваністю; середня наповнюваність 1-11-х класів — 15,4 учнів (у міських школах 25,6).

Так, з 1996 до 2002 року кількість сільських шкіл зменшилась на 313, а контингент учнів на 108.300 осіб. Середня наповнюваність класів знизилась із 17 до 16,6 учня у 1997-2001 роках. Середня кількість учнів однієї сільської школи становила в цей же період 148 осіб, а кількість учнів на одного вчителя — у середньому 9,7. Незважаючи на вжиті Кабінетом Міністрів та Міністерством освіти і науки України 1996 року заходи щодо збіль-

шення наповнюваності класів протягом 1996-2002 р., число дітей у сільських школах продовжувало зменшуватись, пропорційно знижувалась кількість таких навчально-виховних закладів та вчителів у них.

Як свідчать дані статистики, процес виродження нації починається із сім'ї і школи: початкову — закінчують здоровими лише 20, а середню — 5-7 % дітей. Визначальними причинами такого становища є низький рівень культури здоров'я родини, навчально-виховного закладу. У багатьох сім'ях сьогодні поширене вживання алкоголю, куріння, а в окремих — і наркоманія. У такому оточенні виховуються діти в сім'ях, а потім приходять до школи. Додавши сюди нерегулярне невисококалорійне харчування, відсутні фізичні навантаження, та ще й часто в умовах недостатнього використання природних факторів, маємо причини захворювань, з якими після закінчення школи діти йдуть у життя. Ці обставини характерні для переважної більшості

сільських шкіл, де віддзеркалюються всі проблеми села. І хоч сільський спосіб життя спонукає до підвищення рухової активності, фізичних навантажень, відсутність активного дозвілля, санітарно-гігієнічних умов у школі і побуті, соціальна навизначеність майбутнього негативно впливають на емоційну сферу і прагнення до здорового способу життя [4, 25].

Одним з основних критеріїв благополуччя сільських дітей є стан їхнього здоров'я. Як показує сумна статистика, сільські немовлята вмирають вдвічі частіше від хвороб органів дихання, в півтора рази більше — від інфекційних захворювань, ніж міські. Головними причинами смертності дітей віком від 1 до 14 років є нещасні випадки, отруєння, травми. Отже, якщо рівень смертності сільських немовлят залежить від доступності та якості медичних послуг, то для збереження дитячих життів першочергове значення мають поліпшення умов, підвищення якості життя та відповідальності батьків за догляд за дитиною.

Високими без позитивних змін лишаються показники захворюваності сільських дітей. Найпоширеніші захворювання органів дихання, травлення, кістково-м'язової системи, шкіри. Чинників, що призводять до цього, багато, основні ж з них: незбалансоване харчування, а подекуди й порушення елементарних норм культури харчування, недоступність або ж низька якість медичних послуг, відсутність належних домашніх побутових умов, недбале ставлення до власного здоров'я [9, 4].

Сільські учні гірських шкіл за деякими астрометричними даними (ростом, масою тіла, окружністю грудної клітки) відстають від своїх ровесників з рівнинних місцевостей та міських учнів. Однак за гармонійністю фізичного розвитку учні гірських шкіл суттєво не відрізняються від них. У таких дітей серцево-судинна система адаптована до специфічних умов гірської місцевості. Для збереження здоров'я та покращення фізичного розвитку дітей в гірській місцевості Карпат необхідно проводити відповідні санітарно-гігієнічні заходи, які б виявляли та усували дефіцит маси тіла, а також сповільнений процес росту.

В тезах доповіді Міністерства освіти і науки на Підсумковій колегії МОН України 17 серпня 2007 р. чітко визначено, що «одним із основних завдань сучасної школи є створення освітнього середовища для розвитку здорової дитини, формування в учнів свідомого ставлення до свого життя і здоров'я, оволодіння навичками безпечного життя і здорової поведінки. Здорове молоде покоління — це запорука стабільного розвитку держави, один із чинників її позитивного міжнародного іміджу» [10].

Сільська школа, особливо малокомплектна, має свої особливості. Плюсом чи мінусом малокомплектної школи є можливість високої інтенсивності навчання кожного учня. Психологічні дослідження показали, що довге спілкування з обмеженим колом співбесідників може привести до швидкої втоми, притуплення уваги і послаблення інтересу до навчання.

А з іншого боку, така життєва ситуація може породити досвід реального самоврядування і самоорганізації в учнівському колективі малої школи, взаємоперевірки і взаємоконтролю, широкого використання колективних форм діяльності, організації змагальних відносин. Дефіцит широкого зовнішнього спілкування вчителів і учнів віддаленої сільської школи може призвести до обідіння, духовного розриву наступності у вихованні і навчанні різних вікових груп, а може стати могутнім стимулом поглибленого пізнання оточуючого природного і людського середовища, історії і культури рідного краю, розширення зони впливу школи [7, 11].

Навчання в сільській школі порівняно з міською має ряд принципових відмінностей:

- навесні та восени діти навіть молодших класів часто відволікаються для роботи на присадибних ділянках і полях;
- різне співвідношення між затратами на фізичну і розумову працю;
- значення розумової праці в очах учнів занижене; праця вдома здебільшого невідкладна і трудоємна. Тому діти часто задіяні до виконання різних робіт, витрачають на це по декілька годин, що впливає на результати навчання;
- загалом діти рано починають працювати, обходять домашнє господарство, унаслідок чого для дозвілля, освіти і самоосвіти залишається обмаль часу [4, 25].

Незалежно від структури для більшості малокомплектних шкіл характерні спільні соціально-педагогічні проблеми:

- неповна кадрова забезпеченість закладів;
- близькість до природи; сільськогосподарське оточення; сильний вплив громадської думки;
- велика зайнятість учителів та учнів домашнім господарством;
- відсутність позашкільних закладів, центрів культури на селі;

- слабка реалізація оздоровчих функцій школи, недостатня турбота про фізичне здоров'я й емоційне благополуччя дитини;
- як правило, низька готовність дітей до навчання;
- робота вчителя з нечисленним різновіковим колективом;
- перевантаженість учнів самостійною роботою у класах-комплексах;
- надмірна інтенсивність педагогічного контролю і спілкування в таких школах;
- обмеженість використання ТЗР, наочності, екскурсійних форм роботи, що збіднює поінформованість і загальний розвиток дітей [5, 23-24].

Особливості сільського соціуму, віддаленість від промислових, культурних, адміністративних центрів, стан матеріальної бази суттєво позначаються на соціальному способі життя та організації навчально-виховного процесу, зокрема і системі фізичного виховання.

О. Коберник зазначає, що модель змісту фізично-оздоровчої діяльності має відповідати таким педагогічним вимогам:

- бути спрямованою на формування в учнів таких якостей, як: свідомого ставлення до свого здоров'я і фізичного розвитку; інтересу до фізичної культури і спорту, вміння ними займатися; потреби в регулярних фізичних вправах, виховання спритності, сили, витривалості, гнучкості в різних видах фізичної роботи; оволодіння технікою рухових дій, рішучість, наполегливість тощо;
- до занять фізичною культурою і оздоровленням мають бути залучені всі учні. Кожен з них має вибрати такий вид, який відповідає його нахилам, інтересам, здібностям, рівню фізичного розвитку. Допомогти учням у визначенні характерних рис їхнього фізичного і психічного здоров'я, здібностей, показати перспективи подальшого вдосконалення, правильно відібрати і використати різні види фізично-оздоровчої діяльності — важлива умова успішної реалізації змодельованої програми фізичного розвитку учнів [3, 46].

Як зазначає Богина Т. Л., Тирехова Н. Т., в малокомплектних ДНЗ діти найчастіше об'єднуються в різновікові групи. Комплектування таких змішаних груп визначається віковим складом дошкільників.

Доцільним є комплектування груп дітьми як суміжного віку, так і різного (з 2-3 до 4-5 і з 4-5 до 6-7 років чи 2-4 року і 5-7 років). Відмінність дня таких груп в основному в інтервалах між прийомом їжі, в тривалості сну та занять.

При організації життя дітей в різновікових групах за основу беруть режим старших дітей, а з молодшими дошкільниками необхідні режимні процеси проводять на 5-15 хв швидше. Їх швидше виводять на прогулянку, вкладають спати, годують, у них швидше закінчуються заняття. Якщо в групі є діти 3-4 річного віку, то за основу беруть режим дня середнього віку (5-ий рік життя).

Таким чином, в змішаних групах режим дня складається єдиний для всіх дітей, але враховуються вікові потреби і можливості дитини, вносяться деякі зміни в режимні процеси (тривалість активної діяльності і сну, обсяг навантаження).

Послідовність проведення режимних процесів у різновікових групах здійснюється приблизно таким чином: у групі денного перебування за 10-15 хв до ранкової гімнастики вихователь дає вказівки дітям середнього і старшого віку закінчити ігри, черговим — накрити на стіл, а з молодшими дітьми починають гімнастику. Потім проводиться гімнастика зі старшими дітьми, а молодші під наглядом няні йдуть вмиватися і перші сідають за стіл. В іншій послідовності проходить підйом дітей після денного і нічного сну — першими (на 15 хв швидше) встають старші діти.

Виховання дітей в сільських дошкільних навчальних закладах дає можливість ширше використовувати для розвитку рухів, загартування дошкільників різноманітні природні фактори — частіше виходити з ними за межі ділянки, здійснювати прості туристичні походи на доступні дітям відстані. Такі походи не тільки зміцнюють здоров'я вихованців, але й сприяють розширенню їх світогляду, розвитку самосвідомості, спостережливості [1, 13-15].

Діти з ДНЗ повинні йти до школи, маючи одне із найцінніших багатств — здоров'я. Програми як раніше, так і тепер, розраховані на всіх учнів. Але кожен із них — це неповторна особистість із своїми природними задатками, що виявляються у певних інтересах і нахилах.

Виховувати дітей здоровими в сільській малокомплектній школі можна, дотримуючись таких принципів:

- сприяти їхньому духовному і фізичному розвитку, виховувати в них почуття свідомості, активності;
- зміцнення здоров'я дітей засобами фізичного виховання, фізичної культури і спорту;
- виховання в учнів відповідних мотиваційних та поведінкових характеристик, активної соціальної орієнтації на здоровий спосіб життя;
- запровадження ефективної моделі фізичного виховання в ДНЗ;
- впровадження фізичної освіти сільського населення, яка б сприяла формуванню традицій і культури здорового способу життя.

Основними формами роботи з дітьми у сільській малокомплектній школі є:

- ранкова розминка-зарядка;
- щоденна рухова півгодинка;
- уроки фізичного виховання (по 3 год. на тиждень);

- заняття в різновікових клубах за інтересами (міні-футбол; весела ігротека для молодших школярів; теніс; баскетбол);
- загальношкільні спортивні ігри та ін. [5, 103].

Специфічною особливістю проведення уроків фізичного виховання є їх організаційна сторона, в тому числі врахування природних умов місцевості для уроків, які проводяться на відкритому повітрі.

Навчальний матеріал різних класів розміщується на уроці таким чином, щоб при його вивченні молодшими школярами старші могли надавати їм допомогу. Коли старші діти вивчають новий матеріал, молодші — повторюють раніше вивчене. Для самостійних занять доцільно використовувати карточки-завдання, де вправи не тільки описані, але й графічно зображені.

Уроки розпочинаються із звичайного шикунання в одну шеренгу: на правому фланзі III чи IV клас, далі II клас, а на лівому фланзі — I клас. На уроках в I-й чверті рапорт здають чергові — школярі III чи IV класів, в середині та в кінці навчального року — учні II чи I класів, але за дещо спрощеною формою.

При виконанні загальнорозвиваючих вправ і перешикуваннях першокласники розміщуються ближче до вчителя. Це необхідно для покращення керування класом. Учні II- IV класів, що стоять за ними, слідкують за виконанням вправ, помічають помилки, виправляють їх. Якщо за навчальними програмами загальнорозвиваючі вправи в I і II класах досить однотипні, то в III і IV класах — складні: мають асиметричний характер, виконуються із більш важких вихідних положень, із значним дозуванням.

Фізичне виховання у позанавчальний час повинне враховувати особливості сільського способу життя (занятість дітей у домашньому господарстві, довгі переходи до школи та додому і т. п.). Наприклад, функції гімнастики до занять звужуються лише до організаційних, якщо дітям доводиться долати великі відстані від дому до школи.

Завдання і зміст гурткової (секційної) роботи аналогічні до тих, які вирішуються в міських школах. Але, враховуючи порівняно високий рівень розвитку витривалості та низький швидкісно-силових якостей у сільських дітей, необхідно вносити відповідні корективи у зміст занять. Крім цього, слід передбачити, що вечірні заняття пов'язані із поверненням додому в темну пору доби, особливо взимку.

Виходячи із шкільних умов, заняття, як правило, проводяться на відкритому повітрі. Керувати гуртками (секціями) можуть інструктори-активісти із старшокласників чи спортсмени місцевого колективу фізкультури, батьки, які пройшли необхідну підготовку під керівництвом вчителя фізичного виховання [6, 246].

Висновки. Таким чином, вивчення діяльності сільських малокомплектних ДНЗ та шкіл вимагають з'ясування особливостей навчально-виховного процесу та визначення чинників впливу на їхню діяльність. Тому необхідні цілеспрямовані дослідження, щоб допомогти цим навчально-виховним закладам вийти на якісно вищий рівень функціонування.

1. Богина Т. Л., Тирехова Н. Т. Режим дня в детском саду: Кн. для воспитателя детского сада. — М.: Просвещение, 1987. — 95 с.
2. Джуган Б. Проблеми розвитку сільської школи // Обрії. — 2002. — №2.
3. Коберник О. Стимулювання фізично-оздоровчої активності сільських школярів // Рідна школа. — 2001. — №3.
4. Набок М. Особливості функціонування закладів освіти сільської місцевості в нових соціально-економічних умовах // Обрії. — 2002. — № 2.
5. Пониполяк Г. Особливості організації навчально-виховного процесу в сільській малокомплектній школі // Сільська школа: реалії та перспективи. — Снятин: Прут Принт, 2003.
6. Теория и методика физического воспитания: Учеб. для студентов фак. Физ. Культуры пед. Ин-тов по спец. 03.03 «Физ. Культура» Б. А. Ашмарин, Ю. А. Виноградов, З. Н. Вяткина и др.; Под. ред. Б. А. Ашмарина. — М.: Просвещение, 1990. — 287 с.
7. Форми і методи роботи із учителями в умовах сільської школи // Все для вчителя. — 1997. — №19-20.
8. Черненко Л. Проблеми малокомплектної школи — в центрі уваги науковців // Рідна школа. — 2005. — №1.
9. Якименко Л. Довкілля в українському селі: соціально-педагогічний аспект // Дошкільне виховання. — 2002. — №2.
10. Якісна освіта — запорука самореалізації особистості / Тези доповіді Міністра освіти і науки України Станіслава Ніколаєнка на Підсумковій колегії МОН України 17 серпня 2007 р. // Освіта України. — 2007. — 10 серпня.

Оксана Неспляк,

аспірант кафедри біології,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Oksana Nesplyak,

department of biology and ecology,
Precarpathion National University named
after Vasyl Stefanyk

Любов Маховська,

кандидат біологічних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Lubov Makhovsyka,

department of biology and ecology
Institute of natural sciences,
Precarpathion National University
named after Vasyl Stefanyk

УДК: 581.9 (477)

ЛІКАРСЬКІ РОСЛИНИ У ЖИТТІ ГУЦУЛІВ

HERBS IN THE HUZULS' LIFE

The results of researches of flora of medical plants are presented after systematic storage, it is given biomorphological analysis.

Надзвичайно багатим і прекрасним килимовим рослинним дивосвітом квітує Гуцульщина. З давніх-давен гори збирали цілющі зела матері-Землі і використовували їх для лікування багатьох хвороб. Фітотерапія Гуцульщини ввібрала в себе досвід багатьох поколінь народних травників. Її науково осмислили та описали видатні лікарі нашого краю Ю. Липа та В. Кархут, Я. Гладун [6] та ін.

Мета статті — дослідити лікарські рослини околиць села Яблунів Косівського району.

Відповідно до поставленої мети вирішували наступні завдання:

- провести систематичний і біоморфологічний аналіз лікарських рослин;
- з'ясувати види, які найчастіше використовуються у фітотерапії.

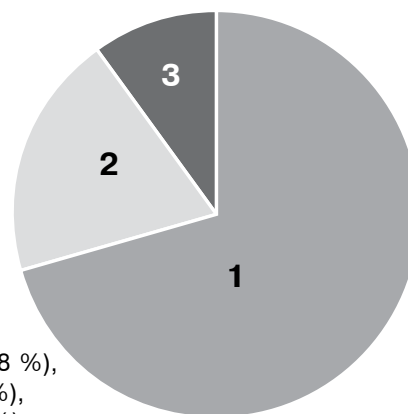
Дослідження лікарських рослин проводилися в околицях села Яблунів (Косівський район) протягом 2006 — 2007 років. Використані загально-прийняті методи маршрутного флористичного обстеження із збиранням та фіксуванням гербарного матеріалу.

Рослини визначено за Визначником вищих рослин України [3]. Систематичні таксони приймалися за А.Л. Тахтаджаном [5], життєві форми — за І.Г. Серебряковим [4].

Результати і обговорення. Досліджуючи лікарські рослини околиць села Яблунів, ми виявили 51 вид, що належить до 49 родів і 21 родини (табл.)

Рисунок 1

Біоморфологічна структура лікарських рослин околиць села Яблунів

1 — дерева (70,58 %),
2 — кущі (19,61 %),
3 — трави (9,81 %).

Таблиця 1.

Систематичний аналіз лікарських рослин околиць села Яблунів

№ п/п	Родина	Рід	Вид
1.	Складноцвіті Asteraceae	Полин Artemisia L.	Полин гіркий Artemisia absinthium L.
2.			Полин звичайний Artemisia vulgaris L.
3.		Арніка Arnica L.	Арніка гірська Arnica montana L.
4.		Волошка Centaurea L.	Волошка синя Centaurea cyanus L.
5.		Деревій Achillea L.	Деревій тисячолістий Achillea millefolium L.
6.		Кульбаба Taraxacum Wigg.	Кульбаба лікарська Taraxacum officinale Webb.
7.		Пижмо Tanacetum L.	Пижмо звичайне Tanacetum vulgare L.
8.		Підбіл Tussilago L.	Підбіл звичайний Tussilago farfara L.
9.		Цикорій Cichorium L.	Цикорій дикий Cichorium intybus L.
10.		Черета Bidens L.	Черета трироздільна Bidens tripartita L.
11.		Лопух Arctium L.	Лопух справжній (великий) Arctium lappa L.
12.		Ромашка Chamomilla S. F. Gray	Ромашка безязичкова Chamomilla recutita (L.) Rauschert
13.		Нагідки Calendula L.	Нагідки лікарські Calendula officinalis L.
14.		Жовтозілля Senecio L.	Жовтозілля звичайне Senecio vulgaris L.
15.		Оман Inula L.	Оман високий Inula helenium L.
16.	Розові Rosaceae	Ожина Rubus L.	Ожина сиза Rubus caesius L.
17.			Малина лісова Rubus idaeus L.
18.		Перстач Potentilla L.	Перстач гусячий Potentilla anserina L.
19.		Глід Crataegus L.	Глід одноматочковий Crataegus monogyna Jacq.
20.		Терен Prunus L.	Терен колючий Prunus spinosa L.
21.		Суниця Fragaria L.	Суниця лісова Fragaria vesca L.
22.		Шипшина Rosa L.	Шипшина собача Rosa canina L.
23.	Губоцвіті Lamiaceae	М'ята Mentha L.	М'ята перцева Mentha piperita L.
24.		Глуха кропива Lamium L.	Глуха кропива біла Lamium album L.
25.		Зеленчук Galeobdolon Adans	Зеленчук жовтий Galeobdolon luteum Huds.
26.		Буквиця Betonica L.	Буквиця лікарська Betonica officinalis L.
27.		Чебрець Thymus L.	Чебрець звичайний Thymus vulgaris L.

28.	Хрестоцвіті Brassicaceae	Грицики Capsella Medic	Грицики звичайні Capsella bursa-pastoris (L.) Medic
29.		Сухоребрик Sisymbrium L.	Сухоребрик лікарський Sisymbrium officinale (L.) Scop.
30.		Хрін Armoracia Gaertn., Mey. et Scherb.	Хрін звичайний Armoracia rusticana Gaertn., Mey. et Scherb.
31.	Жимолостеві Caprifoliaceae	Бузина Sambucus L.	Бузина чорна Sambucus nigra L.
32.		Жимолость Lonicera L.	Жимолость звичайна Lonicera caerulea L.
33.		Калина Viburnum L.	Калина звичайна Viburnum opulus L.
34.	Тирличеві Gentianaceae	Тирлич Gentiana L.	Тирлич жовтий Gentiana lutea L.
35.		Золототисячник Centaurium Hill.	Золототисячник малий (центурія) Centaurium minus Moench.
36.	Шорстколисті Boraginaceae	Медунка Pulmonaria L.	Медунка лікарська Pulmonaria officinalis L.
37.		Живокіст Symphytum L.	Живокіст лікарський Symphytum officinale L.
38.	Подорожникові Plantaginaceae	Подорожник Plantago L.	Подорожник великий Plantago major L.
39.	Брусничні Vacciniaceae	Чорниця Vaccinium L.	Чорниця звичайна Vaccinium myrtillus L.
40.	Липові Tiliaceae	Липа Tilia L.	Липа сердцелиста Tilia cordata Mill.
41.	Кропивові Urticaceae	Кропива Urtica L.	Кропива дводомна Urtica dioica L.
42.	Первоцвіті Primulaceae	Вербозілля Lysimachia L.	Вербозілля звичайне Lysimachia vulgaris L.
43.	Тимелеєві Thymelaeaceae	Вовчі ягоди Daphne L.	Вовчі ягоди звичайні, вовче лико Daphne mezereum L.
44.	Агросові Grossulariaceae	Смородина Ribes L.	Смородина чорна Ribes nigrum L.
45.	Березові Betulaceae	Ліщина Corylus L.	Ліщина звичайна Corylus avellana L.
46.	Горіхові Juglandaceae	Горіх Juglans L.	Горіх грецький Juglans regia L.
47.	Звіробійні Hypericaceae	Звіробій Hypericum L.	Звіробій звичайний Hypericum perforatum L.
48.	Маслинкові Elaeagnaceae	Обліпіха Hippophae L.	Обліпіха крушиновидна Hippophae rhamnoides L.
49.	Букові Fagaceae	Дуб Quercus L.	Дуб звичайний Quercus robur L.
50.	Лілійні Liliaceae	Конвалія Convallaria L.	Конвалія звичайна Convallaria majalis L.
51.	Зозулинцеві Orchidaceae	Любка Platanthera Rich.	Любка дволиста Platanthera bifolia (L.) Rich.

Найчисельнішою за кількістю видів є родина Asteraceae, яка містить 15 видів (29,42 % від загальної кількості видів). Родина Rosaceae включає 7 видів (13,73 %), Lamiaceae — 5 види (9,81 %), Brassicaceae і Caprifoliaceae — по 3 види (5,88 %), Gentianaceae і Boraginaceae — по 2 види (3,92 %). Решта 14 родин є одновидовими (1,96 %).

За життєвими формами лікарські рослини поділяються на такі групи: дерева (9,81 %), кущі (19,61 %) і трави (70,58 %) (рис.)

Лікарські рослини, які найчастіше використовуються у фітотерапії жителями села, є:

Арніка гірська (скусівник гірський) (*Arnica montana* L.) — застосовують при кашлі, хрипоті, при здутті, кишкових розладах (дизентерії). В акушерсько-гінекологічній практиці як кровоспинний засіб при маткових кровотечах, після пологів. При стенокардії і серцевій слабості (розширює коронарні судини), при атеросклерозі,

гіпертонії, нервовому перезбудженні (знижує рефлекторну збудливість довгастого мозку і кори головного мозку, і тому застосовують при крововиливі в мозок, щоб швидше нормалізувати функціональний стан центральної нервової системи), для зниження гарячки.

М'ята перцева (*Mentha piperita* L.) — збирають стебла з листками або тільки самі листки, під час цвітіння. Застосовують для поліпшення травлення, як засіб, що допомагає при болях у шлунку і в кишечнику (ментол), при нежиті, хрипоті, бронхіті, бронхоектазах (дезінфікує), при нервовому збудженні, тремтінні рук, при стенокардії. М'ята діє жовчогінно, рекомендують її при жовтяниці і каменях жовчного міхура.

Подорожник великий (*Plantago major* L.) — застосовують листки, які діють протизапально, болезаспокійливо, розріджують виділення слизових оболонок. У вигляді чаю вживають при виразках, лишаях, висипах на тілі як засіб, що очищує кров, при хворобах сечового міхура і при грудних захворюваннях — задавнених бронхітах, сухому кашлі, головному болі, кровохарканні. Сік з подорожника великого, з широкими округлими листками і довгими колосками на квітконосному стеблі, застосовують при катарі шлунка з недостатньою кислотністю і гострих шлунково-кишкових захворюваннях (гастрити, ентерити, ентероколіти).

Чебрець звичайний (*Thymus vulgaris* L.) — у вигляді чаю застосовують при захворюваннях кишечника, легень, сечових шляхів, при недостатньому травленні, бродінні в кишках, здутті, коліках, порушенні моторної функції шлунка (атонії), при кашлі, бронхіальній астмі, коклюші, глистах, як засіб сечогінний і кровоочисний, тамує болі при радикулітах. Напар з квіток чебрецю використовують для примочок і промивань при запаленні очей.

Чорниця звичайна (афіни) (*Vaccinium myrtillus* L.) — ягоди багаті на органічні кислоти — цитринову, яблучну, янтарну, молочну, щавлеву, вітаміни — С і каротин, пектинові речовини, цукри, дубильні речовини, використовують при лікуванні багатьох хвороб шлунково-кишкового тракту. Діють вони як в'язучий засіб при поносах, допомагають при нестравності шлунка, болях у шлунку та кишках, при гастритах з недостатністю шлункового соку, при гострих і хронічних ентероколітах у дітей, при дизентерії. Ягоди чорниці припиняють кишкові кровотечі. Сирим соком з листків лікують цинготні ясна, лишай, кропив'янку; змішаним з водою полощуть рот, горло.

Ромашка без'язичкова (*Chamomilla recutita* (L.) Rauschert) — застосовують як протизапальний, протиспазматичний і вітрогінний засіб, при шлункових, кишкових і ниркових коліках (спазмах), при алергійних гастритах, коліках, ревматизмі, як протизапальний засіб при запаленні внутрішніх органів, при болях у ділянці матки, бронхіальній астмі, ангінах, простудах з високою температурою.

Кропива дводомна (*Urtica dioica* L.) — застосовують для збільшення виділення молока у жінок, що годують груддю, також для збільшення кількості гемоглобіну і червонокривців у крові, піднесення запального тону організму. Використовують як сечогінний засіб при ниркових захворюваннях, кровохарканні, кровотечах з носа (повертає втрачений нюх), при гемороїдальних кровотечах, при поносах. При випаданні волосся миють голову тричі на тиждень міцним напаром листків кропиви, втираючи його в шкіру (голови після лікування миття не втирають).

Суниця лісові (*Fragaria vesca* L.) — застосовують при недокрів'ї, авітамінозах, ревматизмі, хворобах печінки, для очищення крові при фурункулах і висипах на тілі, екземі, при катарах дихальних шляхів і проносах (в'язуча дія), підвищеному тиску крові і великій її в'язкості, а також як глистогінний засіб. Соком з ягід чи водним її настоєм виводять веснянки, плями на обличчі, вугри, лишай. Водний настій сушених ягід або листя вживають для полоскання рота при ангінах, як антисептичний засіб; він усуває неприємний запах із рота.

Шипшина собача (*Rosa canina* L.) — багатий вміст вітамінів і їх дуже вдале поєднання в ягодах зумовлюють застосування при цинзі, геморагічному діатезі (гемофілії), атеросклерозі, як засіб, що підвищує опірність організму в боротьбі з інфекційними хворобами (коклюш, скарлатина, дифтерія, пневмонія), при ранах, що погано гояться, інфікованих ранах, маткових та інших кровотечах (діє вітамін С), при курячій сліпоті, каменях печінки і нирок, при лікуванні ран, виразок і ошпарень (діє каротин і вітамін А), для зміцнення гостроти зору.

1. Комендар В.І. Лікарські рослини Карпат. — Ужгород, 1971. — 263 с.
2. Лікарські рослини Івано-Франківської області / За ред. М.М. Приходька. — Івано-Франківськ, 2002. — 416 с.
3. Определитель высших растений Украины. Доброчаева Д.Н., Котов М.И., Прокудин Ю.Н. и др. — К.: Фитосоцицентр, 1999. — 548 с.
4. Серебряков И.Г. Экологическая морфология растений. Жизненные формы покрытосеменных и хвойных. — М.: Высш. школа, 1962. — 378 с.
5. Тахтаджян А.Л. Система магнолиофитов. — Л., 1987. — 439 с.
6. Гладун Я.. Фітотерапія в житті гуцулів/ Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні// Матеріали наукової конференції Першого світового конгресу гуцулів в Івано-Франківську 17 — 18 серпня 1993 року. — Івано-Франківськ, 1994. — 175 с.

Розділ XI

Творчість учителів, студентів та учнів гірських шкіл

Марія Кірик,

магістр педагогіки, методист кабінету
дошкільної і початкової освіти
Закарпатського ІППО

Maria Kiryk,

Master of Pedagogics, methodologist of the Preschool
and Primary Education study of the Trans-Carpathian
Institute for Extension of Pedagogical Education

АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК ЗАСІБ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У «ВЕСЕЛКОВІЙ ШКОЛІ»

ART THERAPY AS THE MEANS OF EDUCATION AND UPBRINGING OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN AT «VESELKOVA SHKOLA» (RAINBOW SCHOOL)

In the article, features of influence of pedagogical «Rainbow» technology with art therapy use as the means of education, upbringing and medical treatment of the person are revealed.

Keywords: «Rainbow» technology, art therapy, children's intellectual abilities, treatment of the person, forming, music language, rhythmic sounds, art.

Перед батьками і педагогами сьогодні однаково гостро постають питання як успішності, так і здоров'я дітей. Особливого значення вони набувають у молодшому шкільному віці. Не секрет, що не всі діти, особливо шестилітки, приходять до школи фізично і психологічно готовими. А зрілість декого, за свідченням педіатрів, відповідає 5-річному віку. І перш за все — це зрілість кістково-м'язової та нервової систем, центрів сприйняття та запам'ятовування інформації, мислення, мовлення, координації рухів. Такі діти потребують особливо комфортних, розвиваючих та корекційних методик навчання.

Науковці, педагоги, педіатри, батьки сьогодні в пошуку розв'язання проблеми — створення таких умов для навчання шестилітнього першокласника, щоб йому не нашкодити, а навіть лікувати, якщо це потрібно, в процесі навчання.

Музика справляє на дітей великий комунікативно-терапевтичний вплив; завдяки заняттям музикотерапією у дітей формуються навички спілкування, адекватного вираження почуттів, розвиваються емпатичні здібності, що сприяє встановленню й розвитку міжособистісних взаємин з однолітками й дорослими.

Особливістю педагогічної «Веселкової» технології є використання арт-терапії як засобу навчання і виховання. Науковими засадами арт-терапії як засобу навчання, виховання і лікування людини стали найсучасніші дослідження в галузі впливу арт-терапії на формування інтелектуальних здібностей дітей. Доведено, що застосування арт-терапії не тільки сприяє наведенню мостів між різними полюсами мозку, але й, як показують дослідження, розвиває увагу, пам'ять, увагу, а в окремих випадках — лікує.

Арт-терапія — метод навчання, виховання та зцілення за допомогою творчості, що застосовується у психотерапії, психосоматичних клініках та в соціальній сфері.

Говорячи про арт-терапію, найчастіше мають на увазі терапію художньою творчістю та музикою. Символічна мова образотворчого мистецтва — найбільш адекватна для вираження змісту невідомого. Арт-терапія пов'язана з розкриттям творчих здібностей і сутнісного потенціалу дитини, мобілізацією внутрішніх механізмів саморегуляції і зцілення. Це — інструмент для дослідження і гармонізації тих сторін внутрішнього світу дитини, для вираження яких слова не підходять.

Арт-терапія — це засіб вільного самовираження і самопізнання. Художня творчість допомагає зрозуміти те, що словами важко пояснити та оцінити свої почуття, спогади, образи майбутнього тощо. Це — час спілкування з собою, за який дитина здатна досягти самозцілення.

Для зняття психічної напруги учнів у школі доцільно використовувати як процес малювання на вільно вибрану учнями тему, так і вивчення навчального матеріалу способом співу під музику. Це дозволяє зняти внутрішню

напругу, розвиває здібність до спілкування з навколишнім світом, готує до розумової роботи, дає педагогу інформацію про психічний стан учня та психологічну атмосферу в школі. П.І.Чайковський писав, що де слова безсилі, там найкрасномовніше промовляє музика.

За допомогою органів чуття відбувається не тільки відображення та ставлення людини до середовища, вплив навколишнього середовища призводить до зміни комплексного характеру відображення органами чуттів — від емоцій та настроїв до мотивів діяльності, прагнень, ціннісних орієнтацій, вчинків, волевиявлення.

Рівень розумової праці людини залежить від характеристики емоційного стану. Емоції, в міру розвитку свідомості, відходять на другий план, захоплюючи у сферу свого впливу тільки підкірку, тобто глибинні рівні підсвідомості. Звідси витікає, що роль емоцій у свідомості другорядна, однак в ситуаціях напруження емоції спрацьовують першими і ніби самі собою. Таким чином, емоції не тільки впливають на психіку і пов'язані з пізнавальними процесами, але є їх обов'язковими регуляторами, зливаються з ними, здійснюючи оцінювань та регуляторну функцію у суб'єктивному ставленні людини до дійсності.

Мистецтво було і залишається для людини джерелом насолоди і засобом самовираження. Воно завжди мало велике значення і для розвитку духовної культури особистості. Проте лікування за допомогою мистецтва — феномен відносно новий, а навчання за допомогою мистецтва — ще новіший. Музику здавна застосовували у медицині, і музикотерапія має доволі глибоке коріння. Людина інтуїтивно відчувала в музиці велику оздоровчу силу, ще не вмючи пояснити цього.

Незважаючи на давнє існування музикотерапії як науки про позитивно-лікувальний вплив музики на людину, вона залишається не до кінця дослідженою. Успішне навчання засобами музики у «Веселковій» школі — це перші кроки як в теоретичних, так і у практичних дослідженнях.

Мова музики — ритмічні звуки. Фізіологічними еквівалентами характеристик звука є висота тону, гучність і тембр. Послідовне поєднання звуків створює мелодію, їх одночасне звучання породжує гармонію. «Вібрація звуків створює енергетичні поля, що впливають на кожну клітину нашого організму, — ми «поглинаємо музичну енергію», і вона нормалізує ритм нашого дихання, пульс, артеріальний тиск, температуру, знімає м'язове напруження».

Будь-який процес діяльності, в тому числі і навчальний, має тенденцію приймати ритмічну форму. Вона особливо проявляється там, де є звуковий супровід, ритм сигналів, які йдуть один за другим. Музика є ритмічним подразником. Впливаючи на психоемоційний стан дитини, музика призводить до певних гормональних і біохімічних змін в організмі, позитивно впливає на інтенсивність обмінних процесів. Позитивні емоції, що виникають під час звучання музики, стимулюють інтелектуальну діяльність як дорослої людини, так і дитини.

Цілком закономірною є зростаюча тенденція запровадження музики у навчальний процес. Музика розвиває здатність дитини слухати і аналізувати, активно впливає на її настрій, сприяє формуванню мови і психіки. З цієї точки зору уроки музики — у сім'ї, дитячому садку, школі — слід віднести не до другорядних, а до основних предметів.

У навчальному процесі слід використовувати музику як засіб підвищення працездатності на уроці, який базується на позитивному емоційному впливові, підтримки стійкого і високого навчального ритму. Музика виступає і як засіб для відволікання від думки, яка турбує людину, як засіб заспокоєння і навіть лікування. Велике значення має музика як засіб боротьби з перевтомою.

Вчені довели, що на організм людини сильніший фізіологічний вплив має добре відома **класична музика та народні мелодії**. Більшість музичних творів великих майстрів підкоряються строгій математичній логіці, тобто однакове відношення кількості довгих і коротких повторів.

Сприймаючи музичний твір, слухач завжди створює у своїй уяві музичну структуру, яка паралельно розгортається і в основі якої лежать механізми випереджувального відображення, і тоді кожний новий стимул не тільки очікується, але і активно напрошується іззовні. Співвідношення очікуваного з реальним розвитком музичної фрази, на думку В.С.Лобзина і М.М. Решетникова, і створюють те прекрасне відчуття задоволення, зазвичай його називають естетичним сприйняттям. Музика як ритмічний подразник стимулює фізіологічні процеси організму, які проходять ритмічно як у руховій, так і у вегетативній сферах.

При відборі музичних творів необхідно також враховувати той факт, що мелодійні твори, особливо ті, що мають чіткий, строго витриманий ритм, викликають миттєву відповідну реакцію практично у всіх тих, хто слухає. Але якщо музичний твір не має чіткого ритму, тоді сприймають його миттєво тільки ті, які мають відповідну музичну освіту. В цілому найбільш сильну емоційну реакцію на музичний твір проявляють саме ті особи, які мають музичну освіту.

Вчені довели, що приємна мелодія підвищує працездатність, а погана — погіршує. Слід пам'ятати, що музика — не виняток, особливо, коли мова йде про силу звука. Велика гучність викликає підсвідоме відчуття тривоги, негативно впливає на психіку, особливо на слабку психіку дітей і підлітків.

Дисгармонійна музика, що втратила свій глибинний зміст і стала лише шумовим фоном, а особливо та, що належить до «важкого металу», також завдає великої шкоди людському організму.

Наукою доведено, що на людей з «сильною» і «слабкою» нервовою системою одна і та сама мелодія впливає по-різному. На осіб з «сильною» нервовою системою музика діє миттєво, а на осіб із «слабкою» — не відразу, а тільки через 1-4 хвилини.

Навчання музикою — це **терапевтична педагогіка**, головною особливістю якої є повторюваність інформації. Вона також сприяє гармонійному розвитку дітей:

- поліпшує стан фізичного та психічного здоров'я, попереджує перевтому і стрес;
- покращує успішність, дає можливість комфортно отримувати знання з шкільних дисциплін і легко адаптуватись до шкільних навантажень, а також активізувати діяльність мозку, перш за все центрів уваги, мислення, мовлення, довгострокової емоційної пам'яті;
- орієнтує на здоровий спосіб життя, розвиває духовний світ і творчі здібності;
- формує цілісне сприймання світу.

Головною метою арт-терапії у навчально-виховному процесі є оздоровлення та зацікавлення дітей навчанням, згуртування колективу. Практикою доведено, що бадьоре виконання життєрадісних навчальних пісень зближує та об'єднує клас, дає кожному таке необхідне відчуття єдності, захищеності, потрібності та самоповаги, сприяє успішній соціальній адаптації шестиліток як із дорослими, так і в середовищі однолітків.

Науковці доводять, що 6-7-річні школярі легше опановують навчання грамоти при застосуванні прийомів «цілісного читання слів» та читання «кольорових слів» — без розчленування слова на літери та склади. При навчанні за допомогою музики мозок дитини навчається бачити не окремі букви й об'єднувати їх у слова, витрачаючи на це час та енергію, а окремі слова об'єднувати у речення.

У наші дні музичну терапію застосовують практично у всіх країнах Західної Європи. Психологи вважають музикотерапію способом лікування таких психоневротичних розладів, як порушення самосприйняття, неадекватні реакції на переживання, неврози, депресії, істерії, нав'язливі стани, дефекти інтелектуального, емоційного і фізичного розвитку. Терапія музикою потрібна також тим школярам, з якими формальний контакт ускладнений. Це хворі з порушеннями мовлення, із затримкою психічного розвитку, розумовою відсталістю, а також з синдромом раннього дитячого аутизму. Для антисоціальної особистості сприйняття музики пов'язане з розвитком самодисципліни; людині скутій музичне самовираження в процесі музичної терапії може давати переживання творчої свободи, для песиміста це може бути доказом його можливостей; для замкнутої дитини — стати одним з етапів на шляху до встановлення вербального контакту, для агресивної дитини — дати вихід її деструктивним тенденціям.

При цьому музика є засобом оцінювання змін, що відбуваються з дитиною, своєрідною «проміжною діагностикою», але не формальним набором тестів, а процесом безпосередньо спільної ігрової діяльності. Адже інформаційні й комунікативні можливості музики, як артистичної форми самореалізації, припускають яскраве вираження вражень, вияв почуттів. З боку педагога необхідна лише подача таких музичних стимулів, що будуть активізувати дитину і сприяти взаємодії, тобто забезпечувати адаптацію до соціального оточення.

Техніка групової експресивної музичної терапії, яка використовується у «Веселковій» школі, містять у собі різні види ігрової діяльності: спільну імпровізацію на ударних і шумових інструментах, ритмічну декламацію, музично-рухові ігри, а також спільний спів.

Під час музикування в дітей розвиваються мислення, увага, пам'ять, знижується рівень тривоги, підвищується самооцінка, вдосконалюються сенсомоторна функція, координація, тонка моторика, активізуються загальний потенціал можливостей дитини і адаптація в учнівському колективі.

В Україні розроблена унікальна технологія «Пісне знайки», яка сприяє фізичному, психічному, інтелектуальному та духовному зростанню дитини, формує цілісне досконале світосприйняття. Це музикотерапевтична педагогіка. Її автор Яновська Н. М. вважає, що для молодшого шкільного віку характерні такі особливості:

- рухи та гра є життєвою необхідністю. Проте поведінка дитини ще нестійка і залежить від емоційного стану;
- процеси збудження домінують над процесами гальмування;
- дитина не завжди може стримувати свої почуття;
- увага у молодших школярів нестійка, її обсяг незначний, продуктивно дитина може працювати впродовж 10-20 хвилин;
- переважає мимовільна пам'ять (запам'ятовується не те, що потрібно, а те, що захоплює);
- мислення конкретне (дитина прагне вивчати матеріал в наочно-образному і образно-дієвому аспектах);
- дитина ще недостатньо самостійна (пізнавальні мотиви часто підпорядковані зусиллям педагогів).

Мозок людини — унікальний механізм, який керує діяльністю всього організму. Обидві його півкулі постійно взаємодіють між собою, але кожна відповідає за певні види діяльності. Так, ліва — більше за логічне, раціональне мислення та мовлення, а права — за образне мислення, емоційність, інтуїцію. У людини переважно домінує діяльність правої або лівої півкулі. А це означає, що вона краще розуміється на математиці, кресленні та інших точних науках, або ж навпаки, — на гуманітарних. Тож зрозуміло, наскільки некомфортно почувають себе правопівкульні (гуманітарні) учні у сучасній школі, орієнтованій переважно на лівопівкульну діяльність. Адже всі шкільні предмети, крім художньої літератури, музики та малювання, вимагають аналітичного та логічного осмислення. А значить — активнішої роботи лівої півкулі. Тієї півкулі, яка у дитини є менш розвиненою. Така одна з головних причин неуспішності «правопівкульних» школярів, їхніх комплексів та негарздів зі здоров'ям. Однак від природи ці діти є розумними й творчими. Тож застосування особливих «правопівкульно орієнтованих» методик навчання дозволить розкрити їхній потенціал.

Молодші школярі мають свої особливості розвитку мозку, які й визначають успішність та працездатність дитини. Перш за все, це ступінь дозрівання мозку. Вченими доведено, що дитина до 6, а інколи до 8-10 років є правопівкульною, більш емоційною, в неї переважає образне мислення. Саме у цей час зв'язки між клітинами мозку — нейронами — лівої півкулі ще недостатньо сформовані. Це значить, що переважувати школяра аналізом, логікою, читанням, письмом, рахунком (лівопівкульною діяльністю) не варто саме тому, що незріла

ліва півкуля стомлюється, перенапружується, а права при цьому — пригнічується. І замість розумового розвитку школяр інтелектуально та емоційно виснажується, втрачає інтерес до здобуття знань, у нього з'являються ознаки неврозу.

У психологічному розвантаженні таким дітям може допомогти вчитель, створивши їм умови для яскравих вражень, позитивних емоцій, почуття впевненості в собі, радості життя. На жаль, ми, дорослі (вчителі, батьки) часто не розуміємо проблеми дитини і сваримо її та навантажуюмо додатковими завданнями, заняттями, які часом дитині нецікаві і навіть непотрібні. Ми не підозрюємо, що це поглиблює психічні розлади і провокує порушення вже у діяльності внутрішніх органів. Найчастіше — органів травлення, ендокринної та серцево-судинної систем. У той же час, як для відновлення балансу в роботі мозку потрібне навчання і виховання, яке б урахувало вікові та психофізіологічні особливості дитини, приносило б їй задоволення.

За виразом А. Паре, «Веселі люди швидше видужують і довше живуть». Музикотерапією лікують заїкання, стрес, формуються навички правильного дихання, що сприяє профілактиці захворювань. Протягом багатьох десятиліть музикотерапія активно застосовується у лікуванні заїкання — завдяки послабленню надмірного збудження центрів мовлення у корі головного мозку. Та всі ці позитивні ефекти зводяться нанівець, якщо дитина перетомлюється в процесі навчання та перебуває в стані постійного внутрішнього напруження.

Сьогодні, на жаль, все частіше зустрічаємо учнів із синдромом як гіперактивності, так і уповільненого сприйняття. В основі цих хвороб лежить слабкість нервової системи. Саме застосування музикотерапії у педагогіці допоможе цим учням.

Продуктом арт-терапії є почуття задоволення, яке виникає в результаті виявлення прихованих талантів та їх розвитку. Музикотерапія — один із засобів корекції емоційних відхилень, страхів, рухових та мозкових розладів, відхилень в поведінці. Музика є невід'ємною частиною у профілактиці та корекції негативних наслідків стресу. Вона сприяє гармонізації особистості через розвиток здатності самовираження і самопізнання.

Арт-терапія є ідеальною платформою і для розвитку усіх органів чуття, пам'яті, уваги, волі, а також базою для формування культурно-естетичного сприйняття як свого, так і інших народів. Вона — природна система, заснована на засадах, створених нашими предками, що забезпечує здорову взаємодію людини з навколишнім світом, іншими людьми та із собою.

Музикотерапія шведської школи, яка орієнтується на глибинну психологію, вважає, що музичний твір, завдяки специфічним особливостям, здатний проникнути у глибинну сферу особистості.

В якості психологічних механізмів корекційної дії музикотерапії виділяють катарсис — емоційну розрядку, регулювання емоційного стану; полегшення усвідомлення власних переживань; підвищення соціальної активності; набуття нових засобів емоційного реагування. Відомо, що цим видом терапії користувалися ще в Давній Греції, Індії, Китаї, а також в Європі за часів Середньовіччя.

Дуже цікавим, на наш погляд, є досвід російського автора Л.Д.Назарової, яка пропонує російський пісенний фольклор як природну систему інтегративної арт-терапії, що містить лікування звуком, музикою, рухом, драмою, малюнком, кольором і несе в собі приховані інструкції по збереженню цілісності людської особистості. Лікування звуком має терапевтичний та психотерапевтичний ефект дії фольклорного співу на людину. Відомо, що тільки 20% звуків, які відтворює людина, спрямовані до зовнішнього простору, інша частина охоплює внутрішній простір, викликаючи роботу органів, тканин і більш тонких структур людського організму. Ми можемо відчувати вібрацію, якщо застосуємо прийом співу закритим ротом (головний та носовий резонатори).

Цікаво, що елемент розспівування, побудований на українській мелодиці, також містить в собі інформацію, яка виконує психокорекційну роботу. Українська пісенна культура — одне з найцінніших духовних надбань народу за багатовікову його історію. У народних мелодіях закладено чудодійну силу впливу на втомленість, пригніченість, яка знімає емоційну і тілесну напругу та скутість людини. Відомо, що коли людина пригнічена, то вона підсвідомо ніби прагне займати собою менше простору. Людина втягує шию, сутулюється, схрещує руки, підбирає коліна тощо.

Терапевтичний вплив має висота, тривалість та сила звучання певного тону, яка діє як на внутрішні органи, так і на психічний стан особи. Але слід відмітити, що мова йде не тільки про терапію тілесну, позбавлення від соматичних захворювань, які з часів Аристотеля і в Давньому Китаї лікували музикою та вокалом, спеціальними вібраційними вправами. Мова йде про використання різних аспектів мистецтва. Останнім часом в арт-терапевтичному середовищі особливо популярним є так званий інтегративний підхід в терапії, коли для саморозвитку і пізнання секретів власної особистості або для досягнення конкретно поставлених психотерапевтичних цілей використовують образотворче мистецтво, театр, танець і музику.

Відомо, що кожне наше переживання реєструється і запам'ятовується в нашому мозку у вигляді певних змін у структурі нервових клітин. Кожне життєве явище таким чином залишає в корі головного мозку своєрідний нейронний слід, створенню якого відповідає певна комбінація біоритмів мозку. Якщо при прослуховуванні музичного твору викликані ним біоритми за характером хвилі — її частотою та амплітудою — будуть співпадати з біоритмами, пов'язаними з будь-яким життєвим переживанням, тоді активізуються відповідні ланки нейронних зв'язків і виникає асоціативне згадування, яке зіллється з переживанням музики, що сприймається в даний момент.

Оскільки характер реакції нав'язування ритму в значній мірі залежить від особливостей вищої нервової діяльності людини, а саме такого провідного показника, яким є параметр «сила-слабкість» нервової системи,

то і сприйняття музики обумовлено тими ж психологічними особливостями слухача. Існує зворотна залежність між силою нервової системи та її чутливістю. Слід пам'ятати, що чим слабкіша нервова система, тим вища її чутливість.

Впровадження арт-терапії у «Веселковій» технології як методу навчання, впливу на емоційний та фізичний стан учнів засобами мистецтва, заняття різними видами музичної і художньої діяльності сприяють розвантаженню учнів, розвитку творчості, креативності й індивідуальності особистості, покращенню самопочуття.

Результати апробації педагогічної «Веселкової» технології засвідчують, що використання музики як засобу навчання і виховання в поєднанні з руховою діяльністю дають унікальні результати як у засвоєнні навчального матеріалу, так у підтримці належної працездатності учнів на уроці, що поліпшує міжпівкульну взаємодію і сприяє гармонійному розвитку обох півкуль мозку. А це значить, що у дитини формується цілісніший світогляд і розвивається мислення як раціонально-логічне, так і емоційно-творче.

У «Веселковій» школі учні прослуховують навчальні пісні під час образотворчого мистецтва, художньої праці, музики, каліграфічних хвилинок. Їм пропонують музичні паузи на уроках письма, математики, читання, коли вчитель помічає, що школярі втомлені, пасивні, або навпаки — роздратовані, збуджені, негласно включає музику. Відразу, як зазвучить музика, пасивні, втомлені учні оживають, а збуджені, галасливі — затихають і починають слухати. Після того, як учні мимовільно прослухають навчальну пісню 2-3 рази, розпочинається активне навчання на уроках математики, грамоти, природознавства тощо. Тривалість такої оздоровчо-лікувальної паузи спочатку 3-5 хвилини, а потім її можна продовжити до 10 хвилин. Результат швидко помітний, а це значні позитивні зрушення. Через кілька тижнів таких мимовільних (не примусових) прослуховувань музики, які несуть навчальну інформацію на різних заняттях, учні не тільки із розумінням і захопленням розповідають навчальний матеріал з математики (лічба, називають компоненти дій при додаванні і відніманні тощо), з природознавства (про карту, полюси, глобус, Сонячну систему тощо), а і запам'ятовують навчальний матеріал і стають більш впевненими та урівноваженими. Коли першокласники навчаються співати навчальні пісні і добре вивчать напам'ять їх тексти, тоді рекомендуємо одночасно читати текст у збірці пісень. Це розвиває зорову пам'ять і дозволяє вдосконалювати навички читання.

Для «Веселкової» школи, як і для вальдорфської, музика має таке саме значення, як і вивчення мови. З першого класу діти співають і грають на музичних інструментах. Діапазон музичного навчання розширюється, потім організовуються оркестри і різноманітні ансамблі. **Евритмія** — це мистецтво руху, розроблене Р. Штейнером. У ній мова і музика перебувають у гармонії з рухом виконавця. Це захоплює всіх оточуючих, залучає діяти разом. Евритмія служить для встановлення гармонії душі й організму, що росте. У «Веселковій» школі завершена робота над циклом навчальних пісень з математики, природознавства та інших дисциплін, зібраних у збірку «Співанковий підручник».

Отже, впроваджуючи арт-терапію в навчально-виховний процес, можемо регулювати психіку дитини, а коли потрібно — лікувати, навчати, підтримувати високу працездатність, змінювати настрої у різних життєвих ситуаціях. Спів, ритмічний оркестр, постановка міні-вистав, танець, малювання і народні промисли складають у «Веселковій» школі художньо-естетичний цикл, при впровадженні якого розвиваються естетичні смаки, переживання учнів. Дитина росте і розвивається, виражаючи себе, свої переживання в пісні, танці, в міміці, вона краще пізнає себе. Добре, щоб дитина зрозуміла, що радість (сум) — будь-яке почуття, емоція може виражатися гамою звуків, гамою кольорів, гамою рухів, гамою виразної мови. Впровадження арт-терапії допомагає дитині легше адаптуватися до шкільних навантажень і уникнути перевантажень та хронічного стресу, які найчастіше і спричиняють втрату здоров'ям учня, бажання вчитися на довгі роки.

1. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие. — М., 1974. — 392 с.
2. Берсенев В. А. Как по нотам. Лечебное воздействие звуков. — К., 2002. — 20 с.
3. Бурно М.Е. Терапия творческим самовыражением. — М., 1989. — 304 с.
4. Далькроз Е.Ж. Ритм, его воспитательное значение для жизни и для искусства. — С.Пб, 1908. — С.28-32.
5. Дашак А. Божественна природа звуку. — Л., 2003. — 108 с.
6. Доман Г. Гармоническое развитие ребенка. — М., 1996. — 448 с.
7. Задесенець М.П. Вікові особливості розвитку дітей і формування їх особистості. — К., 1978. — 263 с.
8. Захарчук Н. Новий напрямок у навчанні — нові можливості розвитку дітей// Початкова школа. — 2000. — №4. — С. 9-10.
9. Лоуэн А. Терапия, которая работает с телом. — СПб., 2000. — 272 с.
10. Лоуэн А. Физическая динамика структуры характера. — М., 1996. — 320 с.
11. Лурія А.Р. Основы нейропсихологии. — М., 1973. — 480 с.
12. Масару Ибука. После трех уже поздно. Пер. с англ. — М., 1991. — 96 с.
13. Мерло-Понті М. Феноменология сприйняття. — К., 2001. — 552 с.
14. Програми для середньої загальноосвітньої школи 1-4 класи. — К., 2006. — 492 с.
15. Психическое развитие младших школьников/ Под ред. В.В. Давыдова. — М., 1990. — 168 с.
16. Пузич І. Я., Пузич Я. І. Музика і здоров'я: Психофізіологічні аспекти// Науковий світ. — № 8. — 2002. — С. 28-29.
17. Шабутін С.В., Шабутіна І.В., Хміль С.В. Зцілення музикою: Монографія. — Тернопіль, 2006. — 192 с.
18. Шевченко Ю.С. Музыкотерапия в комплексном лечении нервно-психических расстройств у детей и подростков// Социал. и клинич. психиатрия. — 1992. — Т. 2. — № 2. — С. 97-100.
19. Яновська Н.М. ПеснеЗнайка// Початкова школа, 2005. — № 9.

Інна Червінська,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Inna Chervinska,

Candidate of Pedagogics, senior lecturer,
the Precarpathian National University
named after Vasyl Stefanyk

СЛОВО ПРО КОЛЕГУ: «ВОНА ЖИВЕ ЛЮБОВ'Ю ДО ДІТЕЙ»

(З досвіду роботи Галини Петрівни Луцак — вчителя початкових класів Коломийської загальноосвітньої школи I-III ступенів №2 Івано-Франківської області)

Галина Петрівна Луцак — вчитель початкових класів Коломийської загальноосвітньої школи I-III ступенів №2 — працює в школі 14 років. За результатами атестації їй встановлено кваліфікаційну категорію «вчитель вищої категорії» та присвоєно педагогічне звання «старший вчитель». За весь час роботи в школі вона виявила ґрунтовні науково-теоретичні знання, високий рівень професіоналізму, систему своєї роботи будує на принципах створення найсприятливіших умов для розвитку креативних здібностей учнів, оптимізації пізнавальної діяльності школярів.

«Немає і не може бути дітей, які б не хотіли вчитися з самого початку навчання, — стверджує Галина Петрівна, — Від учителя перш за все залежить, чи не погасне цей вогонь бажання добре вчитися. Адже кожен учень приходиться до школи зі своїми індивідуальними особливостями, які повинен вміло врахувати вчитель для успішного розв'язання завдань початкового навчання. Процес засвоєння знань індивідуальний, але багато в чому однаковий у дітей окремої групи». Враховуючи загальні психологічні особливості цих груп, педагог забезпечує розуміння матеріалу кожним учнем зокрема. Щоб усі учні на уроці постійно були зайняті виконанням посильного завдання, вона, глибоко вивчивши індивідуально-психологічні відмінності дітей, використовує різні форми і методи роботи, зокрема твердить, що навчання має бути активним. Адже науковці довели, що найбільших успіхів можна досягти за умови впровадження у навчально-виховний процес інтерактивного навчання — новітньої педагогічної технології, спрямованої на всебічний розвиток дитини. Саме ця технологія видається Луцак Г.П. найперспективнішою, адже завдяки їй кожен учень стає активним учасником пізнавального процесу.

Для ефективного застосування інтерактивного навчання, зокрема для того, щоб охопити весь матеріал програми початкової школи та глибоко і міцно засвоїти його, вчителька старанно планує свою роботу так, щоб навчальний процес відбувався за активної взаємодії всіх учнів. Це базується на співпраці та взаємонавчанні у контексті: вчитель-учень, учень-вчитель. При цьому вчитель і учень — рівноправні, рівнозначні суб'єкти навчання. Галина Петрівна стверджує, що використання інтерактивних технологій — для неї не самоціль. Це лише засіб для досягнення тієї атмосфери в класі, яка найкраще сприятиме співробітництву, порозумінню й і доброзичливості, дасть змогу реалізувати окреслені завдання. Адже правилом колективного навчання є:

Те, що я чую — я забуваю.

Те, що я бачу й чую — я трохи пам'ятаю.

Те, що я чую, бачу і обговорюю — я починаю розуміти.

Коли я чую, бачу, обговорюю і роблю — я набуваю знань і навичок.

Коли я передаю знання іншим — я стаю майстром.

Г.П. Луцак — уже декілька років є членом ініціативної творчої групи вчителів початкових класів міста Коломиї, яка працює над впровадженням інноваційних технологій у навчальний процес. Педагог вивчає передовий педагогічний досвід старших колег школи, міста, області. Кожного навчального року проводить уроки обміну досвідом для вчителів початкових класів у рамках роботи шкільного методичного об'єднання, міських творчих груп, навчальних семінарів директорів шкіл, слухачів курсів підвищення кваліфікації при ІПОПП.

Систему своєї роботи Галина Петрівна спрямовує на розкриття потенційних можливостей та здібностей учнів, на утвердження загальнолюдських цінностей та норм моралі. Вимогливе і водночас доброзичливе ставлення до кожного учня, застосування багаторівневої диференціації та особистісно орієнтованого підходу до організації навчально-виховного процесу дають змогу забезпечити високий рівень знань, ерудиції, творчого мислення. Позицію педагога визначають інтереси дитини.

Досвід роботи вчительки щодо впровадження інтерактивних методів навчання схвалений науково-методичною радою обласного рівня, впроваджується в практику роботи вчителів початкових класів краю. Праця цього педагога дає свої плоди: її учні мають міцні і глибокі знання як за результатами контрольних робіт, що проводяться адміністрацією школи, так і під час подальшого навчання в середній і старшій школі.

Належну увагу приділяє вчителька індивідуальній роботі як із учнями, що недостатньо засвоїли програмовий матеріал, так і з обдарованими дітьми. Підсумками такої праці є досягнення та успіхи її вихованців. Так, учні Галини Петрівни є постійними учасниками та призерами щорічних шкільних олімпіад, а також конкурсу знавців української мови імені П.Яцика. У 2002-2003 н.р. її учениця Бойко Галя стала переможцем міського та обласного турів конкурсу знавців української мови імені П.Яцика та виборола друге місце в IV турі цього конкурсу. Щорічно учні Г.П.Луцак є переможцями міських олімпіад з математики, української мови.

Галина Петрівна — вчитель-методист. У 2008 році вона стала переможцем міського туру конкурсу «Вчитель року -2008 та лауреатом обласного туру цього конкурсу. Г. П.Луцак входить до складу оргкомітету та є ведучою міського конкурсу «Найрозумніший», залучає своїх учнів до участі у всеукраїнських конкурсах «Кенгуру» та «Колосок», велику увагу приділяє підготовці і проведенню цих інтелектуальних змагань між маленькими ерудитами. Вчителька Луцак Г.П. є активним учасником художньої самодіяльності.

Проводить педагог і багато різнопланових виховних позакласних заходів («Андріївські вечорниці», «Посвята в козачата», «Міс та Містер класу», вистави-драматизації «Плесканчик», «Віщування старого дуба».), часто їздить з дітьми на різні екскурсії. Вимогливість, справедливість, творчість — характерні риси стилю діяльності цього педагога. Вчителька користується авторитетом і повагою педагогічного, учнівського і батьківського колективів.

Життєвий девіз педагога Галини Луцак:

Коли мовчиш — мовчи з любови.

Коли говориш — говори з любови.

Коли виправляєш — виправляй з любови.

Коли вибачаєш — вибачай з любови.

Май завжди в глибині серця корінь любови.

З того кореня виростуть тільки добрі справи.

Галина Луцак,

вчитель-методист ЗОШ №2
м. Коломия, Івано-Франківської області,
відмінник освіти України,
Лауреат обласного конкурсу
«Вчитель року – 2008».

ТВОРЧИЙ ПРОЕКТ «КРАЇНИ БЛИЗЬКІ ТА ДАЛЕКІ»

*Коли мовчиш — мовчи з любови.
Коли говориш — говори з любови.
Коли виправляєш — виправляй з любови.
Коли вибачаєш — вибачай з любови.
Май завжди в глибині серця корінь любови.
З того кореня виростуть тільки добрі справи*

Упродовж останніх років я працюю над втіленням ідеї розповіді школярам про різні материки, країни та людей, які там проживають. Адже якщо вивчати це все лише зі сторінок підручника, то дітям буде не дуже цікаво, а найголовніше — вони скоро забудуть пройдений матеріал. Тому ми вирішили підійти до цієї проблеми по-іншому.

Ідея створення проекту належить самим дітям. Я часто розповідала їм про цікаві та захоплюючі місця нашої планети, оскільки сама дуже люблю подорожувати. Учні це надзвичайно зацікавило, і ми вирішили подорожувати впродовж навчального року навколо світу. Так і з'явився наш творчий **проект — «Країни близькі та далекі».**

Місце кожної нашої подорожі обираємо разом (учні, вчитель, батьки). В який куточок мандруватимемо наступного разу визначаємо колективно. Клас методом жеребкування, згідно з вибраним кольором фігурок, поділявся на групи, відповідно до яких створювалося декілька творчих лабораторій (груп). Кожна творча група готувала відповідне завдання: перша група збирала дані про міста, друга група — про місцевість, тварин, рослин, третя група підбирала цікавий матеріал. Працювали всі групи впродовж двох тижнів: знаходили, опрацьовували та готували матеріал на визначену тему для презентації в класі. Кожна група разом з учителем відбирала найголовніше та найцікавіше, підбирала ілюстрації, фотографії для своєї частини презентації.

Оскільки учні нашого класу відвідують додатковий факультатив з інформатики і всі мають добрі знання та навички роботи з комп'ютером, то школярі щотижня працювали в комп'ютерному класі. Тому виконати визначені завдання їм було досить легко. Добрим порадиником у наших пошуках став журнал «Гірська школа Українських Карпат». На сторінках цього часопису ми знаходили багато цінного і цікавого.

У рамках проекту «Країни близькі та далекі», учні багато подорожували і познайомилися з різними країнами: Францією, Італією, Бразилією, стародавнім Єгиптом. Незабутньою була для учнів нашого 4 класу заочна подорож до Австралії. Ця подорож є однією невеличкою частинкою нашого великого проекту. Саме її ми пропонуємо до Вашої уваги. Незабутніх вам вражень!

Тема. Подорожуємо до Австралії

Девіз подорожі:

*Разом в подорож рушаємо,
Щоб мети дістатись.
Розум, дружбу і завзяття
Треба в путь нам взяти*

1. Матеріал для повторення

- В якій країні знаходиться цей храм? (Єгипет, храм цариці Хатшепсут)
- Контури якої країни нагадують чобіток? (Італія)
- Назвати країну, якій належить даний прапор? (Ізраїль)
- В якій країні є дана арка? (Франція, Париж)
- Над яким містом височить статуя Ісуса Христа? (Бразилія)

2. Ознайомлення з новою країною

Сьогодні ми познайомимось ще з однією унікальною країною.

- Як Ви гадаєте, чому я назвала цю державу унікальною?

Австралія — країна незвичайна. Вона унікальна вже тим, що займає цілий материк, хоча й найменший з усіх. Це величезна країна, яка простягається з заходу на схід на 4000 км, а з півдня на південь — на 3700 км.

(показати на карті)

- В якій півкулі вона знаходиться?

Ми живемо в Північній півкулі, а Австралія знаходиться на іншій стороні Землі, в Південній півкулі. Зима тут у червні, липні, серпні. Тому Новий рік і Різдво святкують в середині літа !

(робота з картою)

- Якими океанами омивається?
- Який найбільший острів знаходиться поруч?
- Звідки походить назва країни-материка?

Назва Австралія походить від лат. *australis*, що перекладається як південний. Легенди про невідому південну країну (*terra australis incognita*), датуються ще часами Римської імперії. До 16 ст. її не було на жодній карті світу.

- Які міста ви бачите на карті?

Звичайно, найдавніше, найкрасивіше та найвеселіше місто Австралії — це Сідней.

Близько 40 тисяч років Сідней був місцем проживання аборигенів, поки капітан Джеймс Кук не прибув у Бухту Ботані в 1770 році. Дослідивши узбережжя, він оголосив частину континенту власністю Британської Корони.

У 1788 році сюди прибули перші європейські поселенці, і на нинішньому місці Сіднея було засноване поселення каторжників (так звана тюрма). У 19 ст. новим поштовою до розвитку міста послужили золота лихоманка і Всесвітня виставка. Зараз це величне і красиве місто, в якому проживає 4 мільйони людей. До речі, Сідней містить найбільшу кількість українців в Австралії від 6 до 8 тисяч. Кожний третій житель міста народився за кордоном.

Головна визначна пам'ятка, символ міста — Опера Хауз, Оперний театр Сіднея — одне з найбільш незвичайних споруд світу. Своєю формою він нагадує вітрила корабля. Дах викладений з мільйонів кахельних плиток білого і бежевого кольору і тому яскраво блищить на сонці. У приміщенні театру близько 1000 кімнат, включаючи 5 тетральних залів, 2 головних холи, 4 ресторани, кілька барів і сувенірних магазинів. Сіднейський оперний театр був відкритий 20 жовтня 1973 року самою королевою Англії Єлизаветою II.

Найбільший у світі зоопарк, Королівський ботанічний сад та акваріум з багатющою колекцією акул розташовані також саме в Сіднеї.

Сіднейський портовий міст з'єднує дві частини міста. Він підвісний і сконструйований з урахуванням того, що під палючим австралійським сонцем метал нагрівається і розширюється. Завдяки своїй конструкції міст не змінює положення і не руйнується.

Сідней завоював почесне право стати столицею літніх Олімпійських ігор 2000 року.

Місто Мельбурн — друге за площею в Австралії (після Сіднея). Воно почало швидко розвиватися в XIX ст., коли неподалік знайшли поклади золота. Гордість Мельбурна — ботанічний сад. Але він відомий не тільки своєю колекцією рослин. В одному з його куточків стоїть невеличкий будиночок із червоної цегли під черепичним дахом. У ньому народився та виріс Джеймс Кук, так-так, той самий англійський мореплавець, який відкрив східні береги Австралії. Австралійці купили цей будиночок в англійців і перевезли його до Мельбурна. В місті є великий стадіон, де в 1956 році проходили Олімпійські ігри. Мельбурну також присвоєно звання «Краще місто в світі для проживання».

Канберра — штучно створене місто, що розташувалося на берегах штучного озера. Воно було побудоване заради примирення Мельбурна і Сіднея, що безуспішно конкурували за право бути столицею Австралії. Щоб їх примирити, уряд прийняв сміливе рішення побудувати нове місто на порожньому місці посередині шляху між цими двома містами. Це стильне сучасне місто вражає своєю продуманістю. Здається, що кожен камінь покладений з попереднім розрахунком того, яке місце він займе в загальній картині міста. Зараз Канберра — столиця Австралії, місто, яке виконує одну — єдину функцію — управління, керування державою.

Розглянемо прапор Австралії

- Що означають зірки на ньому ?
- Чому їх є шість ?
- Яке відношення має прапор Великобританії до цієї держави ?

Відоме на цілий світ і містечко Кубер — Педі.

Кубер — Педі знаходиться в центрі великої пустельної малозаселеної території. Це шахтарське містечко, куди приїжджають люди на пошуки дорогоцінних опалів. Через сильну спеку більшість населення живе під землею. Магазини та школи теж там. Щоб знайти опали, люди користуються киркою. В підземеллі, де їх добувають, дуже темно. Дізнавались про знайдений камінь за особливим звуком від удару кирки об опал.

Скеля Улуру знаходиться в самому центрі Австралії. Кук висадився в Австралії ще в 1770 році, але європейці віднайшли Улуру тільки 130 років назад. Висота гори — 348 м, вона вища від Ейфелевої вежі. Її окружність — майже 10 кілометрів. Обійти її навколо можна приблизно за 5 годин. 70 мільйонів років тому скеля Улуру була островом посеред великого озера. Зараз навколо неї пустеля, вкрита кущами і відома як країна кущів. Улуру мовою аборигенів означає «велика скеля», «гігантський камінь». Вона вважається священною горою аборигенів. Вчені вважають, що скала нагадує айсберг. І ми бачимо над землею тільки вершину скелі, а дві треті її знаходяться під землею.

- В якій природній зоні розміщена Австралія?
- Які рослини можуть тут рости?

Рослин тут нараховується більше 20 тисяч видів, причому більше половини з них не зустрічається в інших куточках Земної кулі. Тут можна побачити і сухі пустельні кущі, квітучі акації (їх майже 500 видів), і величезні евкаліпти.

Національний парк Катумба (відомий у нас як Блакитні Гори) — заповідник неповторної краси. Свою назву ці гори отримали від евкаліптових дерев, розташованих на схилах. Сонячні промені, відбиваючись від крапельок масла, яке виділяє листя евкаліпта, додають горам незабутній темно-синій відтінок.

Австралія — дивовижна країна. Тут водяться такі тварини, яких не зустрінеш

більше ніде в світі. Одні з них укрите колючою шерстю і відкладають яйця, інші володіють кишнями — сумками, а крик пташки кукабари подібний до людського. А той, хто побуває на острові Кенгуру, побачить загадкового морського дракона!

Кенгуру, коали, вомбат ... Всі вони родом з Австралії і відносяться до сумчастих. Їх діти народжуються сліпими і без шерсті. Ростуть вони в сумці на животі у мами. Малюки живляться молоком і покидають сумку тільки тоді, коли зміцніють.

Кенгуру — це дивовижні тваринки, бувають сірого та рудого кольору. Довжина дорослого кенгуру від носа до кінчика хвоста сягає 3 метрів, а зріст 2 метрів. Цікаво, що в такій великій мамі-кенгуру народжується кенгуреня завбільшки з сірникової коробку. Мама має внизу черева кишню, що її в народі називають «сумкою». У ній кенгуреня живе майже цілий рік.

А які це швидкі тварини! На своїх задніх ногах, відштовхуючись хвостом, кенгуру мчить зі швидкістю потяга, стрибаючи на 7-12 м у довжину. Відомий випадок, коли людина переслідувала його 30 км по суші, а потім ще 3 км морем.

Коли європейці вперше побачили цих стрибучих тварин, вони спитали у аборигенів: «Що це за звірі?».

Аборигени відповіли: «Кенгуру». Європейці так і назвали цих тварин. Пізніше виявилось, що слово кенгуру означає: «Я вас не розумію». Та звір називається так і далі.

Кенгуру живуть стадом! (мама- дої, тато — бак, діти — джої)

Навіть, якщо ти станеш товаришу на плечі. Кенгуру без проблем перестрибне тебе. Адже тваринка легко перестрибує через предмети висотою більше як 3 метри!

В Австралії водяться кенгуру, що живуть лише на деревах і ніколи не сходять на землю. Деревні кенгуру можуть стрибати не лише в довжину, а зверху вниз — з однієї гілки на іншу.

Завдання з логічним навантаженням

Чотири кенгуру влаштували конкурс «Стрибун року». Кенгуру Валлі стрибнув далі, ніж Віллі, але ближче, ніж Веллі. А Веллі стрибнув ближче, ніж Вуллі. Які місця хто одержав?

Птахи **лірохвости** живуть тільки в Австралії. Забарвлення в них звичайне, зате хвіст — це щось особливе! Він являє собою дві дуже довгі, вишукано вигнуті пір'їни, що нагадують старовинний музичний інструмент — ліру. До репертуару птаха входять не лише пісні інших птахів, а й усі звуки, які йому доводилось чути, наприклад автомобільні гудки, собачий гавкіт, кінське іржання.

Коали схожі на маленького плюшевого ведмедика. Будиночком для них служить дерево евкаліпт. Вони цілий день сплять на гілках цього великого дерева, а вночі з задоволенням поїдають його листки. Мама носить своїх дитинчат на спині, як іграшкових. До речі, новонароджений коала важить всього 5,5 грам і виглядає, як маленька квасолинка. Вони дуже ліниві: сплять 22 год на добу, а решту часу їдять. Їм не потрібно пити, тому що в листках евкаліпта є багато рідини. Слово «коала» мовою племен Південного Уельсу означає «не пити». Коали все життя проводять на дереві, а на землю спускаються тоді, коли треба перелізти на інше дерево. Не спішіть з ними обніматись, у них гострі зуби і міцні обійми.

У тваринки **качкодзьоба** витягнута передня частина голови нагадує дзьоб качки, а хвостик подібний на бобрівий. Коли цю тварину вперше привезли з Австралії в Англію, вчені подумали, що це чучело, зшите з частин різних тварин.

Національний птах Австралії — це страус **ему**. Він навіть зображений на гербі Австралії. Між іншим, страуси не літають.

Задача

З одного страусового яйця мама зробила декілька порцій омлету.

Джон прийшов першим зі школи і з'їв половину всіх порцій.

Кадді з'явилась другою і з'їла половину решти.

Дейв повернувся третім і з'їв половину того, що залишилось.

Коли прийшла мама, то залишилась 1 порція.

Скільки порцій омлету зробила мама з одного страусового яйця?

З одного яйця страуса можна приготувати аж 8 омлетів.

Ехидна проживає тільки в Австралії та на прилеглих островах. Вона покрита колючою шерстю і годує своїх дітей молоком, але несе яйця, як птах. Має роговий дзьоб, подібний на пташиний. Щоб захватитись від небезпеки, ехидна згортається клубочком, як наш їжак. Коли одного разу її залишили на ніч на кухні, вона попересувала всі меблі. Ось яка вона сильна!

Вомбат. В печері Наракорт в Південній Австралії знайдено залишки вимерлих тварин. Це були найбільші сумчасті тварини, які коли-небудь жили на планеті. Вони виглядали як гігантські вомбати (висота більше 2 м).

Цікавинка

В Австралії водяться дикі **верблюди**. У XVIII ст. із Афганістану було завезено 100 цих тварин. Їх здатність перевозити вантаж на великі відстані та можливість обходитись без води були доречні на цьому континенті. Зараз є близько 1 мільйона особин. Незважаючи на те, що вони знаходяться під охороною, щороку дозволяють вивольовувати тварин для верблюжих перегонів.

Перші перегони відбулися в 1970 році і з того часу проводяться щорічно. На старт виходить 15 тварин з погоничами. За свідченням очевидців, це дуже потішне видовище, оскільки верблюди не підкоряються жокеям: один не хоче зрушити з місця, інший посеред гонки йде пощипати травички, третій лягає впоперек. А інші взагалі біжать в інший бік. Глядачі одержують велике задоволення від цього видовища, тому що все непередбачуване.

Великий бар'єрний риф — одне з семи чудес світу, місце паломництва дайвінгістів усього світу — знаходиться на північно-східному узбережжі Австралії. Його площа більша від площі Великобританії, а історія налічує близько 18 мільйонів років. Він простягається на 2300 км, і нічого подібного нема в світі. Риф знаходиться на віддалі 160 км від берега, але в деяких місцях наближається до нього на відстань 8 — 20 км.

Це найбільший в світі заповідник коралових рифів. Острови цілком складаються з коралів. В ньому більше 1500 різновидностей риб. 340 із 350 видів коралів, відомих у світі, знаходяться саме тут. Корали ростуть тільки в чистій і теплій воді (30 градусів). До речі, тут зареєстровано і 4000 видів молюсків. Вони мають різнокольорові хвилясті мантиї, що переливаються всіма барвами і відтінками. За винятком деяких видів риб, молюски є найяскравішими представниками царства рифів. А риби тут найрізноманітніші (риба-ангел, риба-клоун, риба-куля, риба-лев, спиноріг). Така краса!

Біла Акула — також жителька теплого Бар'єрного рифу.

Акула готова проковтнути практично все. У шлунку в неї знаходили консервні банки і навіть вугілля!

Акули ніколи не сплять. Якщо хижачка перестане пливти, вона тут же йде на дно і гине!

У неї постійно псуються та випадають зуби. Але виростають інші.

За все життя в акули можуть випасти і з'явитися знову біля 30 000 зубів

Тільки акули цього виду висуваються з води, щоб добре роздивитись.

Кожного року є близько 10 нападів акул на людей. Вважається, що вони плутають плавців з тюнями або морськими левами.

Живиться акула рибами, морськими левами, маленькими китами, черепахами і навіть, іншими акулами.

Черепахи

Пінгвіни-ельфи — найкрихітніші з усіх видів пінгвінів. Кожного вечора вони перетинають пляж, щоб переночувати в своїх піщаних норах. Ці нелітаючі птахи живуть майже на всіх островах Австралії.

Крокодили, які живуть у солоній воді на півночі Австралії, виростають до 6 м у довжину і є найбільшими рептиліями в світі. У них гострі, як бритва, зуби. Як тільки одні зуби псуються, зразу виростають інші — до 50 пар протягом життя! В місцях проживання крокодилів встановлені таблички, які повідомляють: «Не відпочивайте близько біля води».

Звичайно, в цій країні є й свої проблеми.

Розповіді дітей про пожежі та повені на материку.

Пригадай...

- Місто, в якому зберігається будиночок мореплавця Джеймса Кука (*Мельбурн*)
- Національний птах країни (*страус ему*)
- Будівля Сіднея у вигляді вітрильника (*Опера Хауз*)
- Столиця Австралії (*Канберра*)
- Корінні жителі Австралії (*аборигени*)

Творча робота

1 група складає рекламну комп'ютерну презентацію про вивчену країну в програмі Power Point

2 група випускає стінгазету про Австралію.

Підсумок. Колись опинитись тут — було справжньою каторгою та важким випробуванням. Тепер поїздка до цих місць перетворюється на свято, веселий калейдоскоп з кенгуру, коалою, величезними евкаліптами, вражаючими хвилями та сучасними містами.

Які Ваші враження від подорожі?

Щоб дізнатись, у яку країну будемо подорожувати наступного разу, уважно послухайте слова: сарі, слон, Крішна, Тадж-Махал.

Звичайно, це — Індія. Тож цікавої подорожі вам.

**Доброго дня, редакція журналу
«Гірська школа Українських Карпат»!**

Я, Зеленська Світлана Олексіївна, Вам щиро вдячна за таке цінне видання журналу «Гірська школа Українських Карпат». Шкодную про те, що раніше нічого не знала про цей журнал. Ця дивовижна скарбниця матеріалу, поданого у виданні, дає прекрасну помічну роботу для вчителів. Коротко про себе;

Народилася 23.04.1969 року в селищі Ворохта. Але так сталося у нашому родинному житті, що стала я вихованкою Надвірнянської школи-інтернату, її випускницею і розпочалася свій учительський шлях у рідній школі, де і працюю до цього часу. Заміжня, маю двоє дітей, освіта вища, стаж роботи 16 років, категорія «вища», класовод 3 класу.

Пропоную свій проект «Школа маленького поета», можливо комусь допоможе у роботі з дітьми. Працювати над проектом дуже цікаво, а основне дає бажаний результат.

Ваш журнал мені дуже допомагає у навчанні і вихованні моїх дітей. Він близький мені по духу, бо з учнями проводжу багато уроків на природі. Порівнюю своїх учнів з іншими учнями початкових класів і розумію, що мої діти вчать крок за кроком розуміти природу. Діти стають добрішими, уважнішими, щирими. Я вдячна Господу Богу за свою долю і за можливість вчити таких побитих долею невинних і добрих у душі дітей. Безмежно сумую за моїми горами, за босоногим дитинством. Відкриваю Ваш журнал і лину думками у ті сільські школи, про які так мало турбується наша держава. Але дякуючи Вам, Ви рятуєте ту безмежну цінність мудрості, яка ще є у наших рідних Карпатах. Щиро Вам вдячна! Світлана Зеленська.

*Моя адреса: С.О.Зеленська,
вул. Ломоносова 18-37, м. Надвірна,
Івано-Франківська обл. 78400
тел. дом. 2-90-92; тел. моб. 0673940513*

22.04.2009 р.

Світлана Зеленська,

вчитель Надвірнянської загальноосвітньої
школи-інтернату Івано-Франківської області

ТВОРЧИЙ ПРОЕКТ «ШКОЛА МАЛЕНЬКОГО ПОЕТА»

Чи варто працювати над проектом і як розпочати?

У кінці минулого року в травні, колеги по роботі повернулися з курсів, які проходили в Івано-Франківську, привезли багато нової літератури з різних проектів.

Ми активно їх обговорювали і я подумала про себе. Та про який проект може іти мова якщо в другому класі я не можу добитися повної відповіді на запитання.

Ганнусю відправляють в Угорники, бо батька позбавляють батьківських прав, а мама померла. Бідні травмовані діти.

Щоб активізувати дітей, зробити їх навчання і життя змістовнішим і цікавішим, я з вчителем Лисак Л.С. вирішили створити проект «Школа маленького поета».

Знаю, що навчати дітей писати вірші є складно. Але це цікава пошуково-пізнавальна і творча робота.

Ми вчимо дітей малювати, хоч не кожен учень може навчитися чи мати таланти до малювання. Але такий предмет і є можливість відкрити, знайти талант. На уроках музики вчимося співати, та не в кожного: голос. Але вчимося. А писати вірші? Нажаль такого предмета немає. І цей аргумент підштовхнув мене до вибору проекту. А ще я звернула увагу на те, що діти охоче слухають і сприймають поезію, легко переказують, вчать із задоволенням вірші напам'ять.

Проект «Школа маленького поета» має такі аспекти.

1. За основною діяльністю — творчий.
2. За тривалістю — довгостроковий.
3. За предметною галуззю — міжпредметний.
4. За формою проведення — круглий стіл, зустрічі.
5. За характером контактів — серед учнів початкових класів.
6. За кількістю учасників — груповий.

Дидактична характеристика проекту.

Об'єкт пізнання.

Розвивати зв'язне мовлення, творчу уяву і літературні здібності, уміння розуміти авторський задум та висловлювати власне ставлення.

Провідна проблема.

Розвивати критичне мислення учнів, залучати їх до пошукової роботи, розвивати дитячу фантазію, уяву; сприяти активному навчанню.

Спосіб розв'язання проблеми.

1. Зустрічі з цікавими людьми (поетами).
2. Запис і запам'ятовування власних створених строф.
3. Активна участь учнів в обговоренні проекту.
4. Відповідальність за виконання проекту.
5. Задоволення і радість від творчої і пошукової роботи.

Завдання проекту.

1. Написання декількох віршів за місяць.
2. Створити класну виставкову газету і записувати найкращі вірші місяця.
3. Організувати зустріч з поетом м. Надвірні Нестором Чиром.
4. Брати участь з власно створеними віршами в шкільних святах.
5. Провести свято для молодших школярів.
6. Надіслати кращі вірші до дитячого журналу «Зернятко».
7. Виготовити книжечку з віршами на згадку.

Мета проекту.

1. Пізнавальна.
2. Розвивальна.
3. Навчальна.
4. Тісний міжпредметний зв'язок.
5. Виховна.
6. Комунікативна діяльність.

Думаю, що досягнення мети проекту допоможе учням у розвитку вміння сприймати різну інформацію, утворювати сприятливу атмосферу на заняттях; комунікативна діяльність допоможе дітям почуватися впевнено, сміливо висловлювати свої враження і думки; встановить довірливі стосунки між дітьми.

Пошукова робота відкриває більші можливості для активного навчання, читання, любов до слова, поезії, до прекрасного. Збагатить словниковий запас слів, підвищить розвиток логічного і критичного мислення, посприє розвитку творчих здібностей, створить зацікавленість до відкриття сформує впевненості в собі, в своїх силах, в знаннях. Це теоретична частина проекту.

Практична робота над проектом

Розпочали ми роботу під девізом: «Кожна справа має бути доведена до кінця.»

Хід трудової справи розпочався з підготовчої роботи. Тобто ознайомлення з дитячою поезією, розповідь про поетів, читання поезії учнями, вибір вірша, який найбільше сподобався, обмінюємося враженнями від прочитаних віршів. Діти виражають свої думки і бажання про те, що б хотіли поспробувати писати вірші. Подискутували, проаналізували наші бажання і прийшли до висновку, що це мають бути вірші про тварин.

За методом «Буриме» написала на дошці перший рядок за бажанням учнів про зайчика.

1. Зайчик скаче по траві.

Пояснюю, як будемо пробувати писати за методом «Буриме» Значить, закінчення в останньому слові першого рядка склад ві-, тоді закінчення в слові другого рядка має теж закінчуватися на -ві, або звучання закінчення має бути співзвучне з -ві. Наприклад: бі—.

Даю навідне запитання: — Які в зайчика за кольором очі?

— Відповідь: чорні, білі, червоні... Роксолана видає перший рядок: В нього очі голубі

Записала другий рядок. Читаємо всі разом два рядки. Зайчик скаче по траві. В нього очі голубі.

Молодці, по римі підходить, але чи справді в зайчика очі голубі? Тишина. Засумнівалися.

Даю запитання. А хто бачив зайчика з голубими очима? Ніхто. Знову запитання, так у зайчика очі голубі? Хорова відповідь: ні, не голубі. Записую на дошці третій рядок. Ні, не голубі.

Запитання: А як ви думаєте, що нам потрібно зробити, щоб дізнатися який колір очей у зайчика.

— Відповіді, припущення, вираження думок. Треба пошукати в книжці, прочитати, відгадати. Народився четвертий рядок. Відгадай тоді які ?

Ось який вийшов перший колективний витвір.

Скаче зайчик по траві.

В нього очі голубі.

Ні, не голубі.

Відгадай тоді, які.

Ділимося враженнями. Чи сподобався вірш, чи цікаво писати, і що будемо робити далі. Поступила пропозиція: знайти, який колір очей у зайчика.

Вірш то вийшов, а скільки він нам праці додав!

Приступили ми до пошуку в книгах про тварин, які були в класі. Самостійна пошукова робота. На другий день, результат нульовий. Не знайшли. Відправились ми колективно в бібліотеку вирішувати нашу проблему шляхом пошуку. Пригадали (по дорозі в бібліотеку) правила поведінки в бібліотеці, як правильно викласти нашу проблему бібліотекарю. Процес пояснення тривав довго. Бібліотекар була здивована, яка нам різниця, який в зайця колір очей. Але це наше завдання і маємо його виконати.

Ми з цікавістю розглядали книги про тварин, вчилися шукати за змістом книги розділ про зайчика. Кожен учень мав завдання; уважно придивлялися до малюнків, читали, шукали і думали: ну де ж той зайчик і які в нього очі. Знайшли і дізналися, що в зайчика колір очей світло-коричневий. А ще ознайомилися з іншими видами зайців, тривалістю їхнього життя, народжуваністю, вагою тіла і апетитом, та небезпекою, яка очікує на них. Пошукова робота про зайчика принесла нам радість. Ми зробили першу спробу і довели справу до кінця. Маленька перемога радості. Я учням подякувала за нашу працю. У зошиті пошукової роботи записали нашу проблему і яким шляхом її вирішили. Приємно і те, що навіть Василько гортав книгу і старався знайти зайчика. (мова про учня з травмою ока і низьким рівнем навчання).

Думаю, що пошукова робота проекту буде актуальною для учнів. Стане стимулом активного навчання. Підкреслюю дітям, що робота в команді має велике значення, адже спільні зусилля нам принесли результати. Що нового ми дізналися? Не тільки про колір очей але й про їхнє життя.

Я і Україна

Тема. «Кругообіг води в природі».

Тип уроку. Закріплення вивченого матеріалу.

Урок-екскурсія у шкільний сад. По дорозі збираємо листочки, розглядаємо кольори, різне поєднання кольорів намальоване природою, знайшли відсутній колір на листках дерев (синій) придивляємося до трави, кущів, дерев, до зміни в природі, обірваний кусок берега (повінь) наочний приклад залежності людини від природи, охорона річок, укріплення берегів.

Закріпили знання про значення води у природі, в житті людини, про кругообіг води.

Навчання на природі — один із методів активного навчання, пізнавальної діяльності школярів, задоволення і радості від інтелектуального навчання на природі. Адже такі уроки створюють словесні образи, більше уявлення про предмети та явища навколишнього середовища. Різноманітні спостереження в природі сприяють лексичному запасу слів учнів, розвитку їхнього мовлення, діалогу, обговоренні фантазії і допитливості. «А чому дерево

таке криве? Я хотів би бути таким високим, як дуб? — Ось і фантазія, мислення, уява, живий інтерес до процесу пізнання, реальність думок, і сміливе вираження думки, відкритість. Спілкування з природою викликає у дітей бажання глибше пізнавати, охороняти і берегти її. Під час екскурсії учні відпочивають від традиційного уроку. Я схиляюся до педагогіки Василя Сухомлинського, який навчав дітей під відкритим небом бачити природу і відчувати її красу. Діти відчувають себе вільнішими, відкритіше виражають свої емоції і думки вголос. Інтернатські діти дуже закриті у спілкуванні. Вони часто бояться виражати свої думки вголос, але такі уроки допомагають їм відчувати впевненість в собі, у своїх силах. По завершенні уроку-екскурсії ми розмістилися на купі сухого осіннього листя і попробували індивідуально про осінь написати вірші.

Савчук Роксолана

Осінь гарна та багата.
І попадали листки.
Назбираю їх багато.
Поскладаю у книжки.

Любчик Кузюк

Осінь гарна і багата.
Вже попадали листки.
Я не буду їх збирати.
В них сховаються білки.

Саша Вискюк

Осінь наступає.
Пожовкли листочки.
Дуже зажурилися
Сади і гайочки.

Під час екскурсії Саша сумував, що скоро все листя облетить і буде сумно, темно, дерева страшні, особливо ввечері. Для уроку трудового навчання назбирали жолудів, листочків, сухих гілочок. Мене тішить те, що цей урок на свіжому повітрі приніс дітям радість і задоволення. Поєднання красивого й корисного.

На прикладі такого уроку ми бачимо тісний міжпредметний зв'язок. На уроках рідної мови нам легше скласти речення про осінь, дерева, листочки, зміни в природі.

У кінці місяця ми проводимо круглий стіл, де діти розповідають, про що нове дізналися. Діляться своїми враженнями. Читаємо всі написані вірші за місяць. Обговорюємо, порівнюємо, враховуємо краще звучання вірша, чи логічно виражено думку автора. Доводять цінність своєї думки. Чому твій вірш кращий ніж інший. Визначаємо кращі вірші і записуємо до класної виставкової газети. Підводимо підсумки до пошукової роботи, відзначаємо найактивнішого учасника. Будуємо план на наступний місяць. Ось так у ході обговорення народжується діалог, а це ще одна активна форма. Яка приводить до активного навчання. Діти мають можливість проявити самостійність, оцінити почуте і висловити свою думку, не боятись висловлювати думку. Вміння слухати і спілкуватися виховують культуру поведінки учня. Вчитель має бути тактовним, щоб нікого не образити, аналізуючи судження і думки іншого учня. Вчити відстоювати свою думку, але і доводити її цінність. Створювати невимушену обстановку, щоб діти не були скуті, стараюся жартувати, по можливості влаштовуємо чаювання.

Анастасія Осташ,
студентка 5 курсу
Педагогічного інституту
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

Дяченко Ілона,
студентка 4 курсу
Педагогічного інституту
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

ЗАПРОШУЮ ТУДИ, ДЕ ТІЛЬКИ СОНЦЕ І БОГ ВИЩЕ ВІД НАС

Коли Бог роздавав людям землю, гуцул спізнився. «Де ти був?» — запитує Бог. «Взувався, вдягався, аби перед тобою фанним постати», — відповів гуцул. «Але ж тобі лише гори залишилися», — каже Бог. А гуцул на хвилику замислився, всміхнувся і промовив: «То нехай же вони будуть благословенні!»

Не повірять у цю легенду хіба той, хто не був у Карпатах. З того часу, як Бог ділив землю, наш Карпатський край — воістину щедрий подарунок! Тут гори мовчазно й урочисто посвячують людину в таїну світобудови, відхиляють їй завису Вічності, роблять її життя змістовним. То й не дивно, бо в горах, а тим більше в Карпатах — людина ближче до Бога. Саме у Карпатах кожен, де б він не народився, відчуває себе міцним і великодушним, мудрим і самодостатнім. Тут радієш кожному дню, що минув, і кожному, що настане. А як інакше? Інакше тут неможливо. Це дійсно благословенна Богом земля зелених гір, розлогих полонин, стародавніх легенд і прекрасних людей.

Гуцули, як і всі інші горці, мають загадкову душу. Госптинність, миролюбність і патріотизм у них у крові. А ще вони володіють мистецтвом любити свою землю і поважати традиції. Ось, наприклад, вони вважають, що святі Юрій, Петро, Дмитро і Миколай тримають ключі від погоди у горах цілий рік, передаючи їх один одному на кожну визначену для нього пору. Тому в горах — неповторні весни, чудові літні днини, чаруюча осіння пора, а взимку — найчистіший сніг. То ж якщо вам хочеться поближче до неба й розмаїтості традицій, вирушайте в Карпати. І влітку, і взимку для всіх охочих є безліч туристичних маршрутів.

Кажуть, що першими «зеленими» туристами у Карпатах були І. Франко та М. Грушевський. Вони подовгу жили серед дивовижної природи, живлячись гарною енергетикою цього краю. «Добре в кожному селі свою хату мати», — каже гуцульська приказка. Має свою хату в Карпатах і наш президент В. Ющенко. У вересні цього року вийшов президентський указ (№ 703/ 2009) «Про збереження та популяризацію гуцульської культури». То ми тішимось тим, що влада оцінила нашу самобутню духовну та матеріальну гуцульську культуру, а не «власну хату».

Інша гуцульська приказка каже, що «у своїй хаті навіть стіни гріють, а в чужій і на печі студено». І це дійсно так!

Мені небагато років, але вже знаю, що кожен рано чи пізно долає свою духовну висоту. У цьому ще раз переконатись, коли задумала піти «на край світу» і опинилась у чужих, засніжених серед літа, горах навколо далекого озера Тахо (штат Каліфорнія, США). Тоді тільки ті чужі гори відчували, що я люблю їх, і мовчазно та впевнено заспокоїли мене, бо була майже на грані істерики серед усього нового і так далеко від дому. Як і в рідних Карпатах, серед них я почувала себе ближче до Бога, а значить, під Його опікою. Мені подумалось тоді не раз, що і місцеві жителі Тахо теж припізнались, як і наш гуцул, коли Бог ділив землю. І зрозуміла, що любов до гір — велика, всесвітня.

То ж ходімо в гори, де вище від нас тільки сонце і Бог!

СПРАВЖНІЙ УЧИТЕЛЬ

*Посередній учитель розповідає,
гарний учитель пояснює,
чудовий учитель демонструє,
а геніальний — надихає*

Бути вчителем — це не професія. Це швидше покликання, потреба чи навіть, стан душі. Але й ці, так би мовити, «вищі» форми мають свої ступені, сходинки. В процесі педагогічної діяльності вчитель проходить рівні своєї педагогічної майстерності. Посередній учитель — це той, який знаходиться ще на елементарному рівні педагогічної майстерності, адже тоді формуються найпростіші методичні навички, вчитель тільки вчиться узагальнювати, робити висновки з результатів роботи своєї та учнів. Продуктивність навчально-виховної діяльності знаходиться на низькому рівні. Це переважно молоді педагоги, які щойно закінчили університет. Проте буває й так, що досить вже досвідчені педагоги є посередніми і знаходяться все ще на елементарному рівні. А все тому, що вони не зуміли правильно вибрати свій життєвий шлях. Тепер від цього страждає і вчитель, і насамперед учні. Можливо, при іншому виборі професії з них були б чудові лікарі, інженери, будівельники чи пекарі. Тож такому вчителю діяльність не дає задоволення, не надихає на подальший саморозвиток і самоствердження. І, як наслідок, він може стати байдужим до своїх вихованців.

Варто пам'ятати, що діти — це не просто милі, нетямущі істоти, які часто надокучають своїми «чому» і «навіщо», а першовідкривачі і дослідники. Саме вони й допомагають учителю зростати в професійній майстерності. І вже посередній учитель стає гарним, а гарний — чудовим, і його співпраця з дітьми приносить задоволення, радість і гарний настрій не лише педагогу, але й дітям.

Більшість учителів залишається на цьому рівні досконалості педагогічної майстерності, але є й такі, які не бажають бути просто чудовими вчителями і стають геніальними. От хоча б В. Сухомлинський, К. Ушинський, Я. Корчак.

Проте в цьому випадку бажання великої ролі не відіграє, адже того вчителя, який став геніальним, свого часу торкнулась рука Божа.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Асманов Алим Расимович** — преподаватель кафедры педагогики Республиканское высшее учебное заведение «Крымский инженерно-педагогический университет» (г. Симферополь).
- Беррі Чад** — доктор філософії, професор, директор Центру вивчення регіону Аппалачі при Береа коледжі (США)
- Богущ Алла Михайлівна** — доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (м.Одеса).
- Бондар Володимир Іванович** — доктор педагогічних наук, професор, академік АПН України, директор Інституту педагогіки і психології Київського національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова (м.Київ).
- Бондаренко Надежда Александровна** — преподаватель кафедры педагогики, Республиканское высшее учебное заведение «Крымский инженерно-педагогический университет» (г. Симферополь).
- Близнюк Тетяна Олександрівна** — асистент кафедри філології та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Бай Ігор Богданович** — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мистецьких дисциплін початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Білавич Галина Василівна** — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філології та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Бондар Світлана Пилипівна** — кандидат педагогічних наук, доцент, провідний науковий співробітник Інституту педагогіки АПН України.
- Борисюк Наталія Миколаївна** — начальник відділу освіти Судацької міськради (м. Судак, АР Крим).
- Будник Олена Богданівна** — кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник науково-методичного центру «Українська етнопедагогіка і народознавство» АПН України та Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Бубен Олександр Олександрович** — голова Правління ВАТ «Прикарпаттяобленерго», депутат Івано-Франківської обласної ради.
- Будзак Іван Васильович** — перший заступник начальника управління освіти і науки Івано-Франківської обласної державної адміністрації
- Васютіна Тетяна Миколаївна** — кандидат біологічних наук, доцент Київського національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова (м.Київ).
- Василишин Ярослава Іванівна** — старший викладач кафедри української літератури Інституту філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Воробель Анісія Володимирівна** — кандидат медичних наук, доцент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Височан Леся Михайлівна** — кандидат педагогічних наук, асистент кафедри природничо-математичних дисциплін початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Ватрала Марта Михайлівна** — магістр педагогіки, вчитель початкових класів Верхньоводянської ЗОШ I-III ст. Рахівського району Закарпатської області.
- Геник Марія Степанівна** — кандидат педагогічних наук, асистент кафедри теорії та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Грицуляк Богдан Васильович** — доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри анатомії і фізіології людини та тварини Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Грицуляк Володимир Богданович** — кандидат медичних наук, доцент кафедри анатомії і фізіології людини та тварини Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Гілецький Йосип Романович** — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри географії та природознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, голова Івано-Франківського обласного відділу Українського географічного товариства.
- Горецька Ольга Петрівна** — викладач кафедри філології та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Гулько Артур Артурович** — магістр педагогіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Данько Наталія Павлівна** — викладач кафедри початкового навчання Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка (м.Суми)
- Дементєва Марина Іванівна** — завідувач методкабінету відділу освіти Судацької міськради (м. Судак, АР Крим).
- Дональд Девіс** — доктор соціології, професор Дальтонського державного коледжу (США).
- Древаль Галина Федорівна** — завідувач відділом початкової освіти Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України (м.Київ).
- Довбенко Світлана Юріївна** — старший викладач кафедри теорії та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Дудка Ольга Михайлівна** — кандидат педагогічних наук, доцент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Дрінь Богдан Михайлович** — кандидат педагогічних наук, доцент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Завалевський Юрій Іванович** — кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України, в.о. директор Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України (м.Київ).
- Завгородня Тетяна Костянтинівна** — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Замрозевич Світлана Романівна** — аспірантка кафедри теорії і методики дошкільної освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Зеленська Світлана Олексіївна** — вчитель Надвірнянської школи-інтернату Івано-Франківської області.
- Іванюк Ганна Іванівна** — кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри дошкільної освіти Київського педагогічного університету імені Бориса Грінченка (м.Київ).
- Ізвєкова Ганна Василівна** — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Калуцький Іван Федорович** — доктор сільсько-господарських наук, професор, завідувач кафедри екології та рекреації Інституту туризму і менеджменту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Копчак Юрій Степанович** — кандидат економічних наук, заступник декана економічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

- Копчак Лілія Василівна** — старший викладач кафедри іноземних і країнознавства Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Котик Тетяна Миколаївна** — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри філології та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Король Володимир Степанович** — кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Кіліченко Оксана Іванівна** — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Кірик Марія Юрївна** — магістр педагогіки, методист дошкільної і початкової освіти Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Ужгород).
- Кашецька Мирослава** — методист Львівського вищого професійного училища ресторанного сервісу та туризму (м. Львів).
- Костів Володимир Іларійович** — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Кравець Надія Степанівна** — аспірант кафедри теорії та методики дошкільної освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Кондратюк Світлана Миколаївна** — кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (м. Суми).
- Костельна Леся** — асистент кафедри театрального мистецтва, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Лосюк Петро Васильович** — кандидат педагогічних наук, член-кореспондент АПН України, директор Яворівської школи-комплексу I-III ст. Косівського району Івано-Франківської області, Народний вчитель України.
- Лисенко Неллі Василівна** — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики дошкільної освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Луцан Надія Іванівна** — доктор педагогічних наук, професор завідувач кафедри математичних і природничих дисциплін початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Лещин Ігор** — курсант Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів).
- Лазарева Світлана Василівна** — методист з екології Чернівецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Чернівці).
- Литвин-Кіндратюк Світлана Данилівна** — кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогічної і вікової психології.
- Масевич Любов Дмитрівна** — завідувача предметною комісією Коломийського педагогічного коледжу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Масевич Тетяна** — магістр педагогіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Максимович Ольга Михайлівна** — кандидат педагогічних наук, доцент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Максимович Оксана Михайлівна** — кандидат економічних наук, асистент кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету (м. Тернопіль).
- Матвеева Наталія Олексіївна** — кандидат педагогічних наук, асистент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Маховська Любов Йосипівна** — кандидат біологічних наук, доцент кафедри біології та екології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Маланок Тарас Зіновійович** — старший викладач кафедри туризму і краєзнавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Міллер Крістофер** — заступник директора, завідувач Центру вивчення регіону Аппалачі при державному коледжі Бера (США).
- Миронюк Іван Федорович** — доктор хімічних наук, професор, Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, проректор з навчальної роботи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Мінченко Тамара Антонівна** — методист з українознавства Чернівецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Чернівці).
- Москаленко Юрій Михайлович** — кандидат філософських наук, професор, проректор з навчальної роботи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Михайлищук Василь** — кандидат медичних наук, доцент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Мельничук Світлана Миколаївна** — викладач кафедри теорії та історії держави та права Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Івано-Франківськ).
- Неспляк Оксана** — аспірант кафедри біології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Наконечна Лариса Богданівна** — кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри філології та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Никорак Ярослав Ярославович** — старший викладач кафедри інформатики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Орбан-Лембрик Лідія Ернестівна** — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Оліяр Марія Петрівна** — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Остафійчук Богдан Костянтинович** — ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор фізико-математичних наук, професор, член-кореспондент НАН України.
- Остащук Іван Богданович** — кандидат філологічних наук, доцент кафедри релігієзнавства і теології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Онишків Зіновій Михайлович** — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і методики початкового навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль).
- Пальшкова Ірина Олександрівна** — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету початкового навчання, завідувач кафедри педагогічних технологій початкової освіти, Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (м. Одеса).
- Прокопів Любов Миколаївна** — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

- Пушкарьова Тамара Олексіївна** — кандидат педагогічних наук, доцент, начальник відділу менеджменту освіти і вивчення педагогічного досвіду Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України (м. Київ).
- Павлуценко Наталія Миколаївна** — викладач кафедри початкового навчання Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка (м. Суми).
- Плугатор Ірина Богданівна** — кандидат педагогічних наук, старший викладач Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Павлюк Аліса Георгіївна** — асистент кафедри філології та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Пріма Раїса Миколаївна** — кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри Волинського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк).
- Плетеницька Лідія Степанівна** — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри математичних і природничих дисциплін початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Руснак Іван Степанович** — доктор педагогічних наук, професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці).
- Русин Галина Андріївна** — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Рак Світлана Іванівна** — вчитель біології Вигодської ЗОШ І-ІІІ ст. Долинського району Івано-Франківської області, вчитель-методист.
- Савчук Борис Петрович** — доктор історичних наук, професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Сав'юк Галина Павлівна** — кандидат технічних наук, старший викладач кафедри математичних і природничих дисциплін початкової освіти Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника.
- Сворак Степан Дмитрович** — доктор історичних наук, професор, полковник міліції, начальник Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Степанова Людмила Василівна** — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Степанова Тетяна Михайлівна** — кандидат педагогічних наук, доцент, докторант Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (м. Одеса).
- Сулятицький Іван Васильович** — кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології правоохоронної діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів).
- Сливка Лариса Володимирівна** — викладач кафедри теорії та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Скоморовська Ірина Анатоліївна** — кандидат педагогічних наук, асистент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Скворцова Світлана Олексіївна** — доктор педагогічних наук, професор Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (м. Одеса).
- Типчук Вікторія Миколаївна** — доцент кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Фічора Іван Васильович** — кандидат педагогічних наук, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри теорії та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Фіглевський Мечислав Казимирович** — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Федоренко Ліна Миколаївна** — кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін Чернівецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Чернівці).
- Фатурова Віра Миколаївна** — кандидат психологічних наук, доцент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Федорук Павло Іванович** — кандидат технічних наук, доцент, директор Центру інформаційних технологій Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Хрущ Василь Дем'янович** — кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Хрущ Олена Василівна** — кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та експериментальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Хімчук Ліліана Іванівна** — кандидат психологічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Химинець Василь Васильович** — доктор фізико-математичних наук, професор, проректор з науково-методичної роботи Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Ужгород).
- Цепенда Ігор Євгенович** — доктор політичних наук, професор, проректор з міжнародного співробітництва Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Червінська Інна Богданівна** — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Чепіль Марія Миронівна** — доктор педагогічних наук, професор Дрогобицького педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич).
- Червінський Андрій** — студент 4 курсу економічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Чуприна Оксана Євгенівна** — аспірант кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика, бібліограф наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Щербина Світлана Миколаївна** — викладач кафедри іноземних мов Київського міжнародного університету (м. Київ).
- Яцків Оксана Степанівна** — старший науковий співробітник відділення організації наукової роботи та редакційно-видавничої діяльності, Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ. (м. Івано-Франківськ).
- Яців Олександр Михайлович** — завідувач методичним кабінетом, Прикарпатського лісогосподарського коледжу.
- Яців Світлана Остапівна** — асистент кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

ВІДОМОСТІ ПРО ЧЛЕНІВ РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ ТА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ЖУРНАЛУ «ГІРСЬКА ШКОЛА УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ»

Беррі Чад — доктор філософії, професор, директор центру досліджень Аппалач (США).

Біда Олена Анатоліївна — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкового навчання Уманського державного університету імені Павла Тичини, завідувач лабораторії «Проблеми сільської школи» АПН України (м. Умань).

Бойчук Тетяна В'ячеславівна — доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри фізичної реабілітації Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Грещук Василь Васильович — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, директор Інституту українознавства.

Грицуляк Богдан Васильович — доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри анатомії і фізіології людини Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Дональд Девіс — доктор соціології, професор Дальтонського державного коледжу (США).

Дзвінчук Дмитро Іванович — доктор філософських наук, професор, декан факультету управлінської діяльності та інформатики Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Калуцький Іван Федорович — доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач кафедри екології та рекреації інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Карпенко Зеновія Степанівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри вікової і педагогічної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Котик Тетяна Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри філології та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кузь Володимир Григорович — доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України, професор Уманського педагогічного університету імені Павла Тичини (м. Умань).

Ларіонова Вікторія Костянтинівна — доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Луцан Надія Іванівна — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри природничо-математичних дисциплін початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Лосюк Петро Васильович — кандидат педагогічних наук, член-кореспондент АПН України, директор Яворівської ЗОШ I — III ст. Косівського району.

Марчук Василь Васильович — доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Москалець Віктор Петрович — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та експериментальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Москаленко Юрій Михайлович — кандидат філософських наук, професор кафедри філософії, проректор з навчальної роботи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Орбан-Лембрик Лідія Ернестівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Парпан Василь Іванович — доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри біології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Рега Олексій Степанович — кандидат педагогічних наук, професор, директор Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Романюк Михайло Дмитрович — доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Руснак Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці).

Савчук Борис Петрович — доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри туризму і краєзнавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Химинець Василь Васильович — доктор фізико-математичних наук, професор, Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, Заслужений винахідник України. Завідувач кафедри педагогіки, психології та теорії управління освітою, проректор з науково-методичної роботи Закарпатського ІППО (м. Ужгород).

Хороб Степан Іванович — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури, директор Інституту філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Цепенда Ігор Євгенович — доктор політичних наук, професор, проректор з міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Чепіль Марія Миронівна — доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки Дрогобицького педагогічного університету імені Івана Франка.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Хрущ Василь Дем'янович — кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, головний редактор журналу «Гірська школа Українських Карпат».

Червінська Інна Богданівна — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, відповідальний секретар журналу «Гірська школа Українських Карпат».

Оліяр Марія Петрівна — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Сав'юк Мирослав Іванович — кандидат геолого-мінералогічних наук, доцент, завідувач кафедри географії та природознавства.

Копчак Лілія Василівна — старший викладач кафедри іноземних мов Інституту туризму і менеджменту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Гілецький Йосип Романович — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри географії та природознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Білавич Галина Василівна — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філології та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Корпанюк Василь Васильович — Заслужений художник України, доцент кафедри декоративно-прикладного мистецтва Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Никорак Ярослав Ярославович — старший викладач кафедри інформатики, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Ткач Тетяна Василівна — лаборант кафедри теорії та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукове видання

Науково-методичний журнал

ГІРСЬКА ШКОЛА УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ. ВИП. 4-5

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Редакційна колегія: Василь Хрущ, Інна Червінська, Йосип Гілецький, Марія Оліяр,
Мирослав Сав'юк, Лілія Копчак, Ярослав Никорак

Літературний редактор: Галина Білавич

Дизайн: Василь Корпанюк

Комп'ютерний набір та коректування: Тетяна Ткач

Верстка: Оксана Микицей

Світлини: Андрій Іваночко, Ігор Дроздовський, Тарас Маланюк, Василь Мельник,
Сергій Микицей, Ярослав Никорак, Василь Корпанюк, Василь Хрущ

«Гірська школа Українських Карпат»
вул. Шевченка, 57

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, 76000

тел. 3-15-74, 71-56-25, fax — (034-22) 3-15-74

mountainschool@pu.if.ua <http://www.pu.if.ua/mountschool>

Телефони редакції - 8-(034-22) - 2-31-47, 50-57-69, 50-10-46

тел. 3-15-74, 71-56-25, fax — (034-22) 3-15-74

E-mail: mountainschool@pu.if.ua <http://gs.frankivsk.org>

**Довідки щодо придбання журналу
за телефонами редакції**

Підписано до друку 14.12.2009. Формат 60x84 1/16

Папір офсетний. Гарнітура Ukrainian Pragmatica. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 30,69. Зам. №

Тираж 1000 прим.

Віддруковано у друкарні видавництва «Лік»
м. Івано-Франківськ,